

SOMORJAI ÁDÁM OSB – ZINNER TIBOR

A SZABADSÁG TÉRRŐL WASHINGTONON ÁT
A VATIKÁNBA – ÉS VISSZA

MINDSZENTY JÓZSEF BÍBOROS, PRÍMÁS, ESZTERGOMI ÉRSEK
KÖVETSÉGI LEVELEZÉSE AZ APOSTOLI SZENTSZÉKKEL
1956–1971

Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor

A SZABADSÁG TÉRRŐL
WASHINGTONON ÁT A VATIKÁNBA
– ÉS VISSZA

Mindszenty József bíboros, prímás, esztergomi érsek
követségi levelezése az Apostoli Szentszékkal
1956–1971

VERITAS
TÖRTÉNETKUTATÓ INTÉZET
MAGYAR NAPLÓ
Budapest, 2016

A könyv megjelenését támogatta:

- © Somorjai Ádám OSB
- © Zinner Tibor
- © Bárány Zsófia
- © Kiss Éva
- © Barkó Gábor Ágoston OSB
- © Zinner Judit
- © VERITAS Történetkutató Intézet
- © Magyar Napló

Válogatta, az előszót írta és a levelezést jegyzetekkel ellátta
Somorjai Ádám OSB és Zinner Tibor

Mindszenty leveleit fordította: Somorjai Ádám OSB.
Az amerikai diplomaták dokumentumait fordította: Zinner Judit.
Közreműködtek még: Barkó Gábor Ágoston OSB (latin),
Bárány Zsófia (latin) és Kiss Éva (angol).

A kötet lektora: Soós Viktor Attila
Sorozatszerkesztő: Marinovich Endre

A levéltári kutatómunkában közreműködtek:
Balogh Margit, Kiss Nóra, Peres Szilvia és két bencés atya

ISBN
978-615-5465-66-6

TARTALOM

Dr. Boross Péter: Ajánlás	9
Előszó	11
A felhasznált forrásokról	16
Rövidítések	25
I. fejezet: XII. Piusz pápasága alatt, 1956. november 4. – 1958. október 9.	31
II. fejezet: Széküresedés, 1958. október 9. – 1958. október 28.	35
III. fejezet: XXIII. János pápasága alatt, 1958. október 28. – 1963. június 3.	45
IV. fejezet: Széküresedés, 1963. június 3. – 1963. június 21.	95
V. fejezet: VI. Pál pápasága alatt, 1963. június 21. – 1971. szeptember 28.	113
Az igazságosság hangoztatója, 1963–1966	153
Fellebbezés a történelem ítélőszékéhez, 1967–1971	357
Záró gondolatok a bíborostól – és a kötet összeállítótól	639
Néhány fontosabb eredmény és szempont a további kutatás számára	641
Szabadságharcos az amerikai (nagy)követségen	642
Néhány adalék a követségen való maradás vagy távozás kérdéséhez	645
Prímási jogköre a trianoni határokon kívüli területek fölött	648
A prímás alkotmányos szerepköréről, közjogi, politikai szerepvállalásáról vallott felfogása	652
1. A bíboros saját megfogalmazásában	653
2. A bíboros felfogása a (herceg)prímás alkotmányos szerepköréről az amerikaiak megfogalmazásában	658
3. A bíboros felfogása a (herceg)prímás alkotmányos szerepköréről Agostino Casaroli és Luigi Bognianino megfogalmazásában	659
4. A bíboros felfogása a (herceg)prímás alkotmányos szerepköréről Franz König érsek megfogalmazásában	661
5. A bíboros felfogása a (herceg)prímás alkotmányos szerepköréről a washingtoni apostoli delegátus megfogalmazásában	662

Hogyan értendő ez az egyedülálló alkotmányos (közjogi, politikai) szerepvállalás?	662
1974 tavasza	665
Az el nem küldött levél	665
A levélfordítás publikálásának visszhangja	665
Új felismerés?	669
Mindszenty bíboros és az államfői jogkör	671
Új távlatok felé	676
Mellékletek	677
Látogatások Mindszenty bíborosnál a budapesti amerikai (nagy)követségen 1956–1971	679
Mindszenty bíboros levelezése az Amerikai Egyesült Államok politikai vezetőivel	680
Mindszenty bíboros levelezése a Vatikánnal az amerikai diplomácia közvetítésével	681
A könyvben szereplő jelentősebb személyek életútja	682
Forrás- és irodalomjegyzék	735
Levéltári források	735
Forrásgyűjtemények – forrásközlések	736
Könyvek	741
Memoárok	744
Tanulmányok	745
Sajtó (magyar és nem magyar nyelvű)	750
Hírügynökségek jelentései	753
Névmutató	755

...Tartozom azonban az igazságnak és lelkiismeretemnek, hogy kifejezetten is leszögezzem: nem voltam és nem is lehettem az egyház és az állam viszonya méltányos rendezésének akadálya, hacsak nem olyan értelemben, hogy az egyház alapvető jogaihoz ragaszkodtam. Ez kötelességem volt.

(Részlet Mindszenty József VI. Pál pápához írott leveléből,
Budapest, 1971. június 28.)

AJÁNLÁS

Sok évtizede már, amikor szülőfalumban – talán bérnálásakor – püspöki látogatásra került sor. A látogató a véres 1944-es esztendőben a veszprémi püspök, Mindszenty József¹* volt. Időnként megfordult a környéken egy-egy államtitkár vagy miniszter is, hiszen remek vadászterületekből válogathattak. Úgy emlékszem, ez különös érdeklődést a falvak világában nem váltott ki. Más volt azonban a püspök érkezése. Az egész környék lázasan készülődött, alkalmi énekkar gyakorolt és a körmenetes útvonalon házak, utcák díszítésével, kisoltárok építésével igyekeztek a méltó fogadásra. Nagy kitüntetésnek számított, hogy négy-öt személyiséget – köztük apámat – magánkihallgatáson fogadta. Emlékezetem szerint az ország háború utáni viszonyairól és a Habsburg-restauráció szükségességéről szólt.

Azután híre jött, hogy a hatalomra segített nyilaskeresztesek letartóztatták. Az egyértelmű kommunista hatalomátvétel esztendeje az 1948-as esztendő. Ez a pártegyesítéssel, az államosítások, különböző feloszlások, elűzések, letartóztatások tömegessé tételével, terrorral és megfélemlítésekkel teli év volt. Az egyházak is kényszerítve voltak az állammal kötött korlátozó szerződésekre. A többi keresztény egyház nem volt képes ellenállásra a kommunista erőszakkal szemben, csak Mindszenty hercegprímás, és ezáltal a katolikus egyház tagadta meg az aláírást. Az esztergomi érsek letartóztatásán túl ezért az egyház további súlyos megtorlásokat szenvedett el. Az 1948-as esztendőre az ország egyetlen reménysege a prímás személyébe összpontosult, vallásfelekezettől is függetlenül. Karácsonykor történt őrizetbe vételével ennek is vége lett. E könyvből is tudjuk, hogy hitvalló áldozatvállalása és szilárd erkölcsi-sége mellett ebben saját felfogású közjogi szerepvállalása is közrejátszott. Olvashatjuk, hogy az ezeréves alkotmány szellemében az ország első zászlósurának tekintette magát, ami közjogi kötelezettséggel jár.

Az 1956. november 4-i szovjet támadás miatt az amerikai követségre ment, ahol befogadták. (Szegény Kovács Bélát* viszont elutasították.) Következett az a majd' tizenöt esztendő, amit itt félrabságban tölthetett. Közjogi kötelezettsége és a hazája sorsáért való aggodás miatt évekig nem volt hajlandó elhagyni az országot. E másfél évtized első felében amerikai közvetítéssel érintkezhetett a Szentszékkal. Nyitott borítékban adhatta le írásait. Majd következett az egyenes kapcsolattartás a Vatikán-

1 A könyvben szereplő személyek – magyarok és külföldiek – teljes nevét annak első említésekor közöljük, ezt követően kizárólag a vezetéknevet használjuk (kivéve a dokumentumokat). A jelentősebb személyek vonatkozó életútját a könyv végén közöljük, a szövegben *-gal jelöljük.

nal. A hazája és egyháza iránti aggodalom és keserűség készítette nagyszámú kezdeményezésre. Esetleges távozását az immár nagykövetségről primási rangjának megtartásától és egyháza szabadságjogainak erősítésétől tette függővé. Milyen sikerrel? Az amerikai elnököknek hetvennyolc levelet írt és két választ kapott. Tisztelettudó, de határozott volt a Vatikánnal szemben is, nem kevés gondot okozván annak.

Nem egyszer naivnak vagy rosszul tájékozottnak is tűnt. Közjogi szerepét hatalmas ambícióinak is minősíthették. Valójában nem értették. A humán tartalom nélküli „versenykultúrában” nevelkedettek hogyan is érthették az ezer év alatt kialakult közjogi felfogás mély eszmei és erkölcsi értékrendjét. Ráadásul már a hatvanas években megindult a Konrad Adenauer* – Alcide Amedeo Francesco De Gasperi* – Robert Schuman*-féle Európa-eszmények szellemi-etikai eróziója.

Az emberi nagyságnak nem mércéje a siker és a gyakorlatban cél lehet a küzdés maga is.

Tiszteljük emlékét, hódoljunk heroitása előtt és olvassuk tisztelgő alázattal.

Illesse elismerés a szerzőket kiemelkedő alkotásukért.

Dr. Boross Péter
volt miniszterelnök

ELŐSZÓ

Amikor Magyarország hercegprímása mögött bezárult az Amerikai Egyesült Államok Követségének kapuja Budapesten, 1956. november 4-én, reggel nyolc óra tájban, senki sem tudhatta – legkevesbé Mindszenty József –, hogy az ide menekült vendég hány napot tölt majd el ebben az épületben. Utóbb kiderült, nagyon sokat: 5437 napot, azaz 14 évet, tíz hónapot és 24 napot. Ez a majd' tizenöt esztendő életének közel egyötödét jelentette, sajátos körülmények között.² Másképp, ugyanerről a hercegprímás: „amikor kiszabadultam, a nyomasztó szorongó elemek azonnal eltűntek álmaimból. Szabad embernek nincsenek rabálmai. 1956-ban, a szabadság négy éjszakáján, alig álmodtam. Utána – most félrabságban – a megrázó események újra kínos, nehéz rabálmodokat hoztak éjszakáról-éjszakára életembe.”³ Korábbi összeállításunk⁴ ennek az időszaknak fennmaradt dokumentumaiból válogatott és tárta azokat a Tisztelt Olvasó elé. „Sajátos látószögek alapján: egyfelől úgy, ahogy – leveleinek aláírójaként – kezdetben hercegprímásként, utóbb, 1964. június 11-étől prímásként vetette papírra. Másfelől a házigazdák oldaláról, ahogy egyrészt Budapesten, másrészt az Államokban határoztak, írtak róla”.⁵

- 2 A bíboros is számon tartotta meghurcoltatásának napjait, óráit, nem csupán az élettörténetét feldolgozók. Lyndon Baines Johnson* elnököt is tájékoztatta erről levelében, 1964. február 4-én: „életem 22,2%-át, püspöki pályafutásom 81%-át nem töltöttem szabadon”. Lásd [a továbbiakban: l.] a későbbiekben! Mindhárom általunk vizsgált amerikai levéltári fondban megtalálható: National Archives and Records Administration [a továbbiakban: NARA], State Department [State Department (az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériuma) = a továbbiakban: SD (forrásközlésen kívül)], Record Group [a továbbiakban: RG] 84, Budapest Embassy Files [az Amerikai Egyesült Államok Budapesti [Nagy]követsége – a továbbiakban: BP], 2. doboz [a továbbiakban: do.], 6. őrzési egység [a továbbiakban: ő. e.], hivatali példány; NARA State Department, RG 59, Eastern European Office [az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériuma Kelet-európai Hivatalának iratanyaga – a továbbiakban: EE], 11. do., 7. ő. e. hivatali példány; NARA State Department, RG 59, Central Foreign Policy Files [az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériuma központjának iratanyaga – a továbbiakban: CF], SOC 12-1 HUNG, felvétel eredetiről.
- 3 Mindszenty József: Emlékirataim [a továbbiakban: Mindszenty József: Emlékirataim], Budapest [a továbbiakban: Bp.], 1989. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója [a továbbiakban: K], negyedik kiadás [a továbbiakban: k.], 366. oldal [a továbbiakban: o.]. A korszak szereplőinek idézett megnyilvánulásait – a jobb áttekinthetőség érdekében – a szövegkörnyezettől elütő módon jelenítjük meg.
- 4 Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956–1971 [a továbbiakban: Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Szeizmográf], Bp., 2010. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 9. o.
- 5 Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Szeizmográf, 9. o.

A következőkben Mindszenty bíborosnak a római pápákkal, a vatikáni bíboros államtitkárral és más vatikáni személyiségekkel, valamint más, határon túli illetékeseknek az esztergomi érsek személyét érintő levelezését „egyrészt nem a maga teljességében, hanem abban szemezgetve – az önkényeskedéssel kapcsolatos későbbi bírálatot is előzetesen vállalva – adjuk közre. Másrészt nem vetjük az írásokat szóról szóra, mondatról mondatra a historikus görcsöve alá. Nem azért, mert a forráskritikai elemzéshez nem adottak a feltételek. Nem azért, mert visszariadunk a feladat nagyságától. Nem azért, mert a levelek írója gyarló ember, akinek tárgyi tévedéseit, pontatlanságait el kellene hallgatnunk. Nem azért, mert az emberi jogok képviselőjének makulátlan képviselőjét akarjuk bemutatni, hallgatva arról, ami leveleinek, üzeneteinek nem erénye. Nem azért, mert a boldoggá avatási eljárás befolyásolását kívánnánk írásunkkal. Hanem kizárólag azért szemezgetünk a legkülönbözőbb terjedelmű leveleiben és az ezek következményeként keletkezett, vele kapcsolatos írott anyagokban, hogy bemutathassuk őt, mint kora egyfajta szeizmográfját. A bíborosnak közismertek az emlékiratai,⁶ valamint a követségen készült napi jegyzetei. Mellettük a kutatók publikációi révén ismertté váltak a sorsáról folytatott diplomáciai levelezésnek, [Franz] König* bíboros látogatásainak és az Apostoli Szentszék látogatóinak sok-sok dokumentuma. Ennek ellenére az a célunk, hogy közelebb szeretnénk hozni a Tisztelt Olvasóhoz a szerintünk mindmáig a maga teljességében nem ismert hús-vér személyiséget, az egyre korosodó, súlyos betegségét is kiheverő embert. Azt a főpapot, aki elmúlt már 64 és fél éves, midőn belépett az USA budapesti követségének kapuján, és aki hetvenkilenc és fél esztendő is már maga mögött hagyott, amikor Hegyeshalomnál átlépte a határt. A száműzöttek egyik legismertebb képviselőjeként távozni kényszerült a szabad világba szülőföldjéről, tudva azt, hogy élve soha nem térhet vissza hazájába. Holott – amikor felmerült 1965-ben, hogy külföldön kezeljék kiújult tüdőbetegségét – még azt jelezte, hogy „nem hagyhatja el Magyarországot... mindent felülmúló kötelezettségei vannak a magyar püspökökkel, papsággal és néppel szemben mint prelátusnak, a magyar nemzettel szemben pedig mint primásnak”.⁷

6 Kötetünk kéziratának lektora, Soós Viktor Attila volt az egyik sajtó alá rendezője a hercegprímás visszaemlékezése legújabb, az előzőeknél számos okkal bővebb kiadásának, ami 2015 júniusában jelent meg, és összeállításunkat – nem a teljesség igényével – kiegészíthettük a korábbiól nem ismert részletekkel. (Mindszenty József: *Emlékirataim [a továbbiakban: Mindszenty József: Emlékirataim 2]*, Bp., 2015, Helikon K., 475. és 504. o. Sajtó alá rendezte: Kovács Attila Zoltán és Soós Viktor Attila. A kötetben szereplő angol szövegeket fordította: M. Madarász Anita. A kötet az alábbiak alapján készült: Mindszenty József: *Emlékirataim*, Toronto, 1974. Vörösváry–Weller Publ. és Mindszenty József: *Emlékirataim*, Bp., Mindszenty Alapítvány, kéziratár.)

7 Uo. 15–16. o.

Amikor egyrészt Rómában, másrészt Budapesten, 2010 nyarán befejeztük az utóbb az Amerikai Egyesült Államokban, Indiana államban, Bloomingtonban is kiadott összeállításunkat,⁸ már akkor elhatároztuk, hogy a bíborosnak az Apostoli Szentszékkal folytatott levelezését is egy kötetben tárjuk a Tisztelt Olvasó elé.

Az esztergomi érsek, bíboros hercegprímás az amerikai követségen töltött mintegy tizenöt esztendő alatt kapcsolatot tarthatott a mindenkori pápákkal, bíboros államtitkárokkal is. Az első években, 1956–1963 között ez a kapcsolat nehezen indult, az amerikaiak ugyanis nem juttatták el az Apostoli Szentszékhez leveleit, így a XII. Piusznak* írottak nem értek célba. XXIII. Jánossal* is alig volt kapcsolata, bár ez a helyzet folyamatosan változott, éppen a pápa halála előtti hónapokban, 1963 tavaszán. A Szentatya „minden erőltetés nélkül, szabad elhatározásom hangsúlyozásával – érdeklődött, mi az elhatározásom, mennék-e Rómába, kúriai állásra magyarországi rangom és méltóságom teljes épségben hagyásával, ha tudna valami megállapodásra jutni tárgyaláson a rendszerrel, hogy a jogilag és tényelg megüresedett püspökségeket betöltheti. A válaszom ez volt: ha az Egyház szabadsága kellően biztosítva lesz elsorolt mezőnyökön, és így közvetve az ország szabadsága is biztosítható a megbízhatatlannal, Kádárral [Jánossal*] szemben, nem leszek akadálya a Szentatya terveinek. Miután a nehézségeket világosan látom megtapasztalásból, a kiutazás és maradás 50-50% arányát hangsúlyoztam. Egyébként nemcsak ekkor, de írásban is kifejtettem a helyzetre vonatkozó véleményemet. *A State Department előzékenysége ettől az időtől kezdve engedélyezte a levelezés lehetőségét a követségi vonalon a State Department-on[sic!] keresztül, a Vatikán és köztem. Ez volt az egyetlen új levelezési lehetőségem kifélé.* [saját kiemelés – S. Á. – Z. T.] Az US elnökének kezdettől írtam. Nem minden levél válaszos.”⁹ Ez idő tájt látogatta meg őt menedékében először egyfelől április 18-án König érsek Bécsből, másfelől május 8-án Agostino Casaroli* vatikáni diplomata, aki ekkor kezdett tárgyalásokat a budapesti kormánytisztviselőkkel. VI. Pál* pápasága idején levelezése intenzívebbé és kölcsönössé vált, részben az amerikaiak diplomáciai csatornáján keresztül történt, amelynek menete már korábban kialakult és megszilárdult. Kizárólag nyitott borítékban adhatta át leveleit,¹⁰ amelyeket a követség továbbított Washingtonba, a kül-

8 Adam Somorjai OSB & Tibor Zinner: *Do not Forget this Small Honest Nation, Cardinal Mindszenty to 4 US Presidents and State Secretaries 1956–1971*. A documentary overview, Bloomington, 2013. Xlibris, 1–344. o.

9 Mindszenty József: *Emlékirataim* 2, 660–661. o.

10 Ez alól két kivétel ismert: az egyik, a VI. Pál pápához írott 1963. október 17-ei, valamint az utolsó követségi levél, 1971. június 28-i dátummal. Utóbbiról Alfred Puhán* nagykövet írja kísérőlevelében Robert F. Illingnek* Rómába, hogy ezt a levelet zárt borítékban fogadta el a bíborostól. L. „His Eminence Files”. American Embassy Budapest. From Embassy Archives, 15 (1971) [a továbbiakban: „His Eminence Files”] – Mindszenty bíboros az Amerikai Nagykövetségen.

ügyminisztériumba. Itt lefordították és ennek szövegét – nem minden esetben – megküldték budapesti követségüknek is. Ezt követően a levelet átadták a Vatikán washingtoni követének – az apostoli delegátusnak¹¹ –, aki azt diplomáciai postán továbbította Rómába. Visszafelé ugyanez volt a hivatalos út, kivéve, ha a választ König bíboros vagy Casaroli személyesen hozta magával. A Vatikán előbb a budapesti olasz követ jószolgálatára révén, majd a bécsi nunciatúrán keresztül próbált kapcsolatot tartani, kérve a bécsi amerikai nagykövetség jószolgálatát. Az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztériuma azonban ezt nem fogadta el, mert a kapcsolattartás és informálódás jogát, tekintettel a kényes helyzetre, magának tartotta fenn, így a Vatikán is elfogadta a visszaútnak az amerikaiak által jóváhagyott menetét.

Forrásbázisunk elsődlegesen a budapesti amerikai követség levéltára, úgy, ahogy ott nyilvántartották, illetve ahogy az Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Levéltárában őrzik a dokumentumokat. Itt számos levél megtalálható eredetiben és angol fordításban. A leveleket időrendben közöljük, és csak a legszükségesebb megjegyzésekre szorítkozunk. Mindszenty bíboros személyére vonatkozóan a budapesti amerikai követség iratanyaga a legbővebb. Fontosabb dokumentumokat az Amerikai Egyesült Államok Elnöki Hivatalának, továbbá a Külügyminisztériumának központi fájlljai (Central Files) jelzet alatt is megtalálhatunk.¹²

Célunk az Apostoli Szentszék és a bíboros kapcsolattartásának bemutatása, valamint a szövegek rekonstrukciója, amennyire ez a források alapján lehetséges. Dokumentumainkat összevetettük a bíboros napi jegyzeteivel és a két látogató főpappal kapcsolatban elérhető forrásokkal, az újonnan nyomtatásban megjelent közlésekkel vagy más publikációkkal. Mivel az amerikai külügyi tárca illetékes ügyosztálya foglalkozott az anyaggal, tüzetesebb kutatás esetén újabb dokumentumok is felbukkanhatnak a tengerentúli levéltárban. További eredményt a budapesti Magyarországi

Követségi Levéltár 15 (1971) Bp., [2008.] 2012. javított kiadás, 137–138. o. Szerkesztette [a továbbiakban: Szerk.]: Somorjai Ádám.

- 11 A washingtoni Apostoli Nunciatúrát 1984-ben állították fel. Ekkor létesít nagykövetséget az Amerikai Egyesült Államok Rómában, az Apostoli Szentszéknel. A korábbi esztendőben csak az elnök személyes megbízottja volt hivatalban, igaz, nagyköveti rangban. Az apostoli delegátus, csakúgy, mint a nunciosok, címzetes érseki rangot viselt. 1933–1958 között Amleto Giovanni Cicognani* volt az apostoli delegátus, őt követte Egidio Vagnozzi* 1958–1967, majd Luigi Raimondi* 1967–1973 között.
- 12 Vö. *The Cardinal Mindszenty Documents in American Archives. A Repertory of the six Budapest Mindszenty Boxes – Mindszenty bíboros budapesti amerikai követségi tartózkodásának dokumentumai*. Repertórium (The Cardinal Joseph Mindszenty Papers, Subsidia I.), Pannonhalma, 2012. Pannonhalmi Főapátság Levéltára, szerk.: Somorjai Ádám. (<http://mek.oszk.hu/13800/13850>)

Mindszenty Alapítvány Levéltárában [a továbbiakban *lábjegyzetben: MMAL, főszerkesztésben: Mindszenty Levéltár*] őrzött iratanyagban végzendő kutatásoktól lehet várni, és, ha egyszer megnyílnak, a vatikáni levéltáraktól is.

A forrásokat korábban, a Sancta Sedes trilógiában, eredeti nyelven és fordításban egyaránt kiadtuk.¹³ Ebben a kötetben a magyar nyelven olvasó és tájékozódó nagyközönség számára kívánjuk feltárni a bíboros követségi gondolatait. A talált anyag elég tekintélyes, és az egyes konkrét kérdésekben betekintést ad a bíboros gondolkodásába. A közel másfél évtizedes követségi periódus, a Szabadság téri félbörtön¹⁴ küzdelmeinek ismerete eligazító lehet a további kutatás számára.

Hol vetette papírra írásait, miképp élt az esztergomi érsek a félbörtön körülményei között a Szabadság téren? A Casaroli kíséretében érkező Luigi Bongianino* vatikáni diplomata 1964. április 6-án kelt – idáig publikálatlan – feljegyzésében¹⁵ a következőképpen írja le Mindszenty bíboros tartózkodási helyét:

„Amint ismeretes, Őeminenciája 1956. november 4-től lakik az épületben, amely az Amerikai Egyesült Államok követségének a székhelye, s egyrésztől biztonsági intézkedések övezik, másik részről pedig megfigyelik tartózkodását.

Az épület harmadik emeletére, ahol Őeminenciája lakik, a követség nem enged be magyar állampolgárt, bármely jellegű munkát és javítást csak amerikai személyzet végezhet. Páncélozott ajtón lehet csak bejutni, amely a széfeknél használatos eszközhöz hasonló módon nyílik. Éjszaka is teljesít szolgálatot egy ügyeletes. A bíboros szerény élelméről szintén az épületen belül gondoskodnak.

A kormányzati szervek a maguk részéről szoros megfigyelés alatt tartják a bejáratot és az épület közvetlen környezetét, ebben tucatnyian vesznek részt, egy részük

- 13 Somorjai Ádám: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956–1963. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, II.* Tanulmányok és szövegközlések [a továbbiakban: *Somorjai Ádám: Sancta Sedes II.*], Bp., 2009. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség [a továbbiakban: *METEM*]; Uő. *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1., Documenta 1963–1966. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1.* Tanulmányok és szövegközlések [a továbbiakban: *Somorjai Ádám: Sancta Sedes III/1.*], Bp., 2010. *METEM*; Uő. *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/2. Documenta 1967–1971. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/2.* Tanulmányok és szövegközlések [a továbbiakban: *Somorjai Ádám: Sancta Sedes III/2.*], Bp., 2012. *METEM*.
- 14 Korábbi publikációkban a követségi periódust neveztük aranykalitkának, ez részben átment más szerzők munkáiba is. Helyesen a bíboros ezt a periódust félbörtönnek nevezte, az aranykalitkát a vatikáni Szent János toronyra értette, ahonnan, alig egy hónapos római tartózkodást követően, 1971. október 23-án Bécsbe távozott. Vö. Valentiny Géza: Mindszenty bíboros a Pázmáneumban, in: *A bécsi Pázmáneum*, Bp., 2002. *METEM*, 349. o. Szerk.: Zombori István.
- 15 Somorjai Ádám: Agostino Casaroli bíboros levéltári hagyatéka és Mindszenty József bíboros, 1962–1990, kézirat [a továbbiakban: *Somorjai Ádám: Agostino Casaroli levéltári hagyatéka*].

polgári, másik részük egyenruhában, azok pedig, akik ellenőrzik a követségbe be- vagy kilépő személyeket, fegyverrel vannak felszerelve.

Az érseknek két szobát tartanak fenn, az egyik elég tágas, a másik szűkös. Az elsőt, amelynek a Parlament épületétől nem nagyon távol lévő Szabadság térre öt ablaka nyílik (»olim libertatis, nunc militis bolscevicus«¹⁶, kommentálja Őeminenciája, az 1956 után ott felállított szoborra utalva), egy kis oltár található, ahol olykor a Legszentebb Oltáriszentséget őrzi, egy íróasztal, egy divány, néhány könyvespolc, egyikükön azok a kötetek, amelyekben Őeminenciája összegyűjtötte emlékeit, és mindenütt újságok és folyóiratok. A másik helyiség hálósobaként van kialakítva.

A követség személyzetét az illusztris Vendég szolgálatkésznek és tisztelettudónak mondja. Így Mr. Owen Thomas Jones*, az ideiglenes ügyvivő, és miniszter tanácsosa, Mr. Turner Blair Shelton*, akik őszinte csodálatukat fejezték ki (ő valóban különleges és finom ember! kiáltott fel Mr. Shelton).

Egyszerűsége, jósága és szeretetreméltósága, angol kiejtése ugyan nem mindig érthető, úgy tűnik, megnyerték az általános szimpátiát, habár mindenki előtt nyilvánvaló, hogy követségi jelenléte megnehezíti munkájuk feltételeit.

[...] Őeminenciájának aggodalma, amely a (három) találkozó elején megnyilvánult, annak a nagy elszigeteltségnek tulajdonítható, amelyben él (csak gyóntatójával beszélhet, évente kétszer és néhány ritka alkalommal közeli rokonait [láthatja – S. Á.]), és a sajtó révén hozzá érkező hírek folyamatos olvasásának és azokon való éjszakai töprengéseinek. »Egzegézésben« részesít (ez az ő kifejezése)¹⁷ minden sajtóban megjelenő hírt (különösen a magyar emigráns folyóiratokéit), meggyőződve afelől, hogy azok felelős helyen dolgozó újságírók gyűjtésének eredményei, és ha nem részesülnek cáfolatban, van bennük igazságtartalom. Innen érthető az ő elfogultsága, félelme és talán valamelyes gyanúja és előítélete is – sit venia verbo¹⁸ – az Apostoli Szentszék kezdeményezéseivel szemben, amelyekkel a magyarországi Egyházon segíteni óhajt.”¹⁹

A FELHASZNÁLT FORRÁSOKRÓL

Mindszenty bíboros levéltári anyagára vonatkozóan számot kell vetni a körülménnyel, hogy az életút viszontagságai miatt nem könnyű a tájékozódás. Forrásaink

16 „Egykor a szabadságé, most a bolsevik katonáé” (latin).

17 Az egzegézés egyházi értelemben a Biblia értelmezését jelenti.

18 Bocsánat a szóért (latin).

19 A Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltára, Casaroli Fond (amely 2015. április 16-án érkezett be a Pármai Állami Levéltárból), 61. doboz, f. 8,9. A forráson feltüntetett hivatkozás ugyanazon levéltár jelzetére: AA.EE.SS. Ungheria 242/C.

között nem említünk meg külön-külön egyes levéltárakban őrzött számos fondfőcsoportot, valamint állagokat. Nem írunk például a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárából [*a továbbiakban: MNL OL*] a Magyar Dolgozók Pártja [*a továbbiakban: MDP*] teljes fondfőcsoportjáról, kimarad a Magyar Szocialista Munkáspárt [*a továbbiakban: MSZMP*] Központi Bizottsága [*a továbbiakban: KB*] Agitációs és Propaganda Osztálya iratainak ismertetése, a központi bizottsági titkárok közül Óvári Miklós* iratainak bemutatása (holott neki külön Mindszenty-dossziéja volt). Nem térünk ki az Állami Egyházügyi Hivatal [*a továbbiakban: ÁEH*], a Vallás- és Közoktatási Minisztérium, a különböző időszakokban eltérő írásmóddal írott igazságügyi, valamint a titkosszolgálatnál hol közösen, hol különváltan tevékenykedő belügyi tárca irataira, amelyekben Mindszentyre vonatkozó dokumentumokat őriznek, ezek hol szisztematikusan gyűjtve, hol sporadikus formában találhatóak. Nem említjük külön Budapest Főváros Levéltárát sem, ahol az ügyészségi és a bírósági büntetőperes iratok között a hercegprímással és társaival szemben indított büntető-eljáráshoz, valamint az ehhez kapcsolódó büntetőpererekhez őriznek iratokat, például Beresztóczy Miklóssal* és társával szemben indított büntetőpert. Ebben a levéltárban kutatható az ÁEH budapesti megbízottjának, a Fővárosi Tanács egyházügyi előadójának iratai is, amelyek Mindszentyre vonatkozó dokumentumokat tartalmaznak. Nem említjük, nem részletezzük a Szombathelyi Püspöki Levéltár iratanyagát sem. Miért?

Összeállításunknak ugyanis nem más a célja, mint a követségi/nagykövetségi levelek egy csoportját közölni, tehát forrásközlés, azaz nem Mindszenty-monográfia. Nem óhajt a magyar–amerikai, valamint a magyar–vatikáni kapcsolatokról, Mindszenty és társai büntetőperéről stb. áttekintést nyújtani, sem pedig pártállami elvtársak Mindszenty-dossziéját ismertetni, ezt már megtették mások, például kötetünk lektora.²⁰ Mindszenty saját megnyilvánulásaira koncentrálnak a kutatásunk, és azt nézzük, hogy mindenkori helyzetében ő hogyan, miképp gondolkodott. Más szóval, ipsissima verbát kerestünk és ezt tárjuk a Tisztelt Olvasó elé. Ezért nem képezték könyvünk kutatásbázisát a hazai levéltári források, ezeket csak akkor vettük figyelembe, ha a kézirat megírásáig publikálták őket. Célunk Mindszenty bíboros gondolkodásának feltérképezése a jelzett periódusban, elsősorban az amerikai forrásokra támaszkodva, amelyeket korábban a hazai kutatás nem vett figyelembe.

20 Soós Viktor Attila: Óvári Miklós KB titkár Mindszentyvel kapcsolatos „gyűjteménye” – Adalékok Mindszenty József 1971-ben Magyarországról történt kivételéhez, in: *Hűséggel az egyházhoz és a történelmi magyar hazához. Tanulmánykötet Mindszenty József pappá szentelésének 100., esztergomi érseki kinevezésének 70., valamint halálának 40. évfordulójára, Adriányi Gábor professzor úr 80. születésnapjára ajánlva*, Bp., 2015. Hittel a Nemzetért Alapítvány, 208–218. o.

Lényeges – egyfajta jövőbéli kutatási program is lehet –, hogy az amerikai levéltárakban őrzött dokumentumok fogalmazványa rekonstruálható lenne a Mindszenty Levéltár iratanyaga alapján. Erre még szűkebb honunkban senki nem tett kísérletet. Mi több, a siker és az eredmény érdekében nem is a Mindszenty Levéltár iratanyagából kellene kiindulni, hanem az amerikai levéltárak dátummal ellátott és oldalhelyesen megőrzött szövege alapján kell majd visszatérni Budapestre, és a Mindszenty Levéltárban az itt-ott rendszertelenül elhelyezett – egy oldal egyik dossziében, másik oldal másik dossziében –, dátum nélküli, nehezen olvasható kéziratoldalakat így lehet majd idő- és oldalrendbe illeszteni.

Ennek alapján lehet majd megfelelően rekonstruálni az eredeti magyar szöveget, és az lehet/lesz igazán a Mindszenty-forrás, nem pedig az, amit mi angolból visszafordítottunk.

A Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltára

Első helyen említjük azért, mert elnevezése félrevezető. Nem tartalmazza ugyanis a bíboros teljes személyes levéltári anyagát, csak az 1956. november 4. utáni dokumentációt, mindazt, amit Mindszenty bíboros 1975. május 6-án bekövetkezett haláláig magánál tartott. Itt található a követségi periódus leveleinek kéziratos anyaga, továbbá a bécsi, a Pázmáneumban töltött mintegy négy esztendejének iratanyaga. Egy későbbi fázisban szükséges lesz a kritikai kiadás: az idegen nyelvekből visszafordított levelek összevetése az eredeti kézírral. Azok, akikkel levelezhetett, az idegen, főleg angol (latin, német) nyelvű változatot olvasták, ezért indokolt, hogy az idegen nyelvű változatokat tartsuk hivatalosnak.

A Prímási Levéltár (Esztergom) és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [a továbbiakban: ÁBTL], (Budapest)

Az esztergomi érseki kinevezés és a letartóztatás közötti levéltári anyag (1945 ősze – 1948 karácsonya) nem csupán ott keresendő, hanem két, sőt, három helyen. Tekintettel arra, hogy a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága az 1948. decemberi, az emlékiratokban leírt házkutatás során – majd azt követően is – az iratanyag tekintélyes részét elvitte, az esztergomi Prímási Levéltárban kevés maradt. Az egykori titkosszolgálatnál őrzött anyag átkerült az ÁBTL-be, utóbbi ennek nagy részét visszaadta a Prímási Levéltárnak. Ezért Esztergomban két, sőt, az egyházkormányzati

anyagokkal együtt három fondban is kell kutatni, de az ÁBTL-ben is maradt bőven kutatandó anyag. A Prímási Levéltárban találhatóak azok a dobozok is, amelyeket maga Mindszenty bíboros vitt magával Veszprémbe, és korábbi iratait, beszédvázlatait stb. tartalmazzák. Ezt utóbb Balogh Margit kutatta és használta fel monográfiájának újabb, most készülő kiadásához, amely átdolgozva németül már megjelent.²¹

Budapesti központi levéltárak és forráskiadványaik

Budapesten az ÁBTL-en túl az MNL OL-ben őriznek a korábbiakból és az újabban oda bekerülő egykori Párttörténeti (napjainkban Politikátörténeti) Intézet Levéltárából származó, a bíborosra vonatkozó levéltári iratokat, különös tekintettel a büntetőperére, a börtönévekre, az '56 őszen játszott szerepére és az amerikai követségi periódusra. Utóbbi esetében a Külügyminisztérium anyaga kaphat kitüntetett szerepet, fontos az MSZMP KB és Politikai Bizottsága [*a továbbiakban: PB*], valamint a Titkárság anyaga is. Mindezekről több levéltári forráskiadvány áll rendelkezésre, említethetők Ólmosi Zoltán²² és Szabó Csaba összeállításai,²³ továbbá 2008-ban megjelent forráskiadványunk,²⁴ valamint M. Szebeni Géza²⁵ publikációi.

- 21 Balogh Margit: *Mindszenty József*. Élet-kép sorozat, Bp., 2002. Elektra Kiadóház. Átdolgozva jelent meg németül. Uő. *József Mindszenty. Ein Leben zwischen kommunistischer Diktatur und Kaltem Krieg*, (*Ungarische Geschichte. Monographien, Band 1*), Berlin, 2014. Osteuropa-Zentrum.
- 22 Mindszenty és a Hatalom. Tizenöt év az USA-követségen, Bp., 1991. LEX Kft. A dokumentumokat válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket [*a továbbiakban: j.*] írta Ólmosi Zoltán [*a továbbiakban: Mindszenty és a Hatalom*].
- 23 A MMAL iratai alapján dolgozott Szabó Csaba is: Magyarország és a Vatikán. Egyházpolitika a hatvanas években [*a továbbiakban: Szabó Csaba 2004*], in: Hatvanas évek Magyarországon. Tanulmányok, Bp., 2004. 1956-os Intézet, 63–95. o. Szerk. Rainer J. János, valamint Szabó Csaba: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években [*a továbbiakban: Szabó Csaba 2005*], Bp., 2005. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója és a Magyar Országos Levéltár.
- 24 Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez (CD-melléklettel), Bp., 2008. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó [*a továbbiakban: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: Majd' halálra ítélve*].
- 25 M. Szebeni Géza: A Mindszenty-ügyek (1949–1971), I. [*M. Szebeni Géza 2008*], Magyar Szemle, 2008. 11–12. szám [*a továbbiakban: sz.*], 77–99. o. és uő.: A Mindszenty-ügyek II. (1949–1971), Magyar Szemle, 2009. 1–2. sz. 52–75. o.

Zalaegerszeg és Veszprém

A zalaegerszegi huszonöt esztendő anyagát nem részletezzük, ennek kutatása külön feladat. Veszprémi püspöki hivatali idejét elsősorban a Veszprémi Érseki Levéltárban lehet elérni.

Nyugati magyar levéltárak

Megjegyzendő, hogy a bíboros 1972–1974 közötti számos külföldi lelkipásztori látogatásának anyagáról nem csupán a Mindszenty Levéltárban, hanem az egyes vizitált helyeken is található dokumentumok. Rendszeres felmérésük még várat magára. Kutatásaink alapján rögzíthető, hogy az Amerikai Egyesült Államokban a magyar alapítású dallasi ciszterci apátság levéltára is őriz hasznos anyagot, így a dallasi Mindszenty-látogatás és az azzal kapcsolatos levelezés tételein túl az idáig nyomtatásban nem, csak stencilezett formában megjelent útibeszámoló egy példányát. [Csonka Emil írásának címe: Krónika Mindszenty bíboros amerikai útjának egyik jelentős szakaszáról (1974. június 5–22.), München, 1974. 113+17 lap.]

Nyugati levéltárak az Amerikai Egyesült Államokban, a Vatikánban, Pármában és Bécsben

Az általunk vizsgált periódusra, tehát 1956–1971-re a kutatható források az Amerikai Egyesült Államok területén találhatóak, a még zárolt források a Vatikánban és Bécsben.

A tengerentúlon a legtöbb anyag a Washington melletti College Parkban, a NARA anyagában,²⁶ ezen belül pedig a Department of State fondjában található meg. A Department of State az amerikai külügyminisztérium neve (írható SD-nek), az amerikai táviratok csak egyszerűen SecState vagy State rövidítéssel tüntetik fel. Köteünkben elsősorban a budapesti amerikai misszió (előbb 1966-ig követség, majd nagykövetség) Mindszenty-fondjának hat dobozát használtuk fel. Ezen túl van még az amerikai követség anyaga, amelynek legjobb hazai ismerője Borhi László.²⁷ Míg

26 A NARA College Parkban (Maryland állam) lévő új épületében őrzött dokumentáció internetes elérhetősége: www.archives.gov

27 Borhi László: Iratok az 1956–1958 közötti amerikai–magyar viszony történetéhez [a továbbiakban: *Borhi László 1998*], Történelmi Szemle, 1998. 3–4. sz. 341–380. o., valamint Borhi László: Iratok a magyar–amerikai kapcsolatok történetéhez 1957–1967. Dokumentumgyűjtemény [a

az előző hat dobozban kifejezetten Mindszenty-iratok vannak, az amerikai követség anyagában a köztörténeti vonatkozások találhatóak, és a bíborost csak ott említik, ahol az fontos az amerikai–magyar, amerikai–vatikáni kapcsolatok szempontjából. Mivel kötetünk magának Mindszentynek a levelezéséből válogat és a kapcsolattartást ismerteti, elegendőnek tűnt a hat doboz anyagának ismerete. Ezt kiegészítik a Nemzeti Levéltárban található további, a ranglétra szerint egyre emelkedő szintű hivatalok anyagai, amelyek alulról felfelé: Hungarian Desk (magyar iroda) – Office of Eastern European Affairs (korábban Balkan Affairs – a Kelet-európai Hivatal) – és a a Bureau of European Affairs (Európai Ügyek Hivatala), amely már a Central Files, Központi hivatali levéltári anyagban található meg.²⁸ Nem vizsgáltuk még a külügyminiszterek és hivatalaik anyagát, hiszen ez csak egy nagyobb kutatóprogram keretén belül végezhető el és meghaladja egy-két kutató lehetőségét.²⁹

Megemlítendő, hogy más amerikai külmissziók levéltári anyaga is tartalmaz Mindszenty-anyagot, így pl. a bécsi és a római nagykövetségek, amelyek táviratainak egy részét a budapesti hat dobozba helyezték el az amerikai levéltárosok. Találtunk azonban utóbb bőven anyagot az Amerikai Egyesült Államok–Vatikán és az Amerikai Egyesült Államok–Itália dobozokban is. Ezek feltérképezése folyamatos.

Jelen válogatásunk értelemszerűen nem tér ki az elnöki hivatalok dokumentumai között őrzött Mindszenty-anyagokra, mert azok levéltári kutatásairól az elnökökhöz

továbbiakban: Borhi László 2002], Bp. 2002., Ister, végül Borhi László: Magyar–amerikai kapcsolatok 1945–1989. Magyarország a szovjet zónában és a rendszerváltásban. Források. [*a továbbiakban: Borhi László 2009]* Bp., 2009. MTA Történettudományi Intézete.

- 28 Ezekből válogatott az amerikai külügyminisztérium történeti hivatala által gondozott Foreign Relations of the United States (FRUS) című sorozat. 1955–1957: Foreign Relations of the United States, 1955–1957. Eastern Europe, Washington, 1990. United States Government Printing Office, John P. Glennon (főszerkesztő) – Edward C. Keefer – Ronald D. Landa – Stanley Shaloff (szerkesztők); 1958–1960: Foreign Relations of the United States, 1958–1960. Eastern Europe Region; Soviet Union; Cyprus, Washington, 1993. United States Government Printing Office, Glenn W. LaFantasie (főszerkesztő) – Ronald D. Landa–James E. Miller–David S. Patterson–Charles S. Sampson (szerkesztők); 1961–1963: Foreign Relations of the United States, 1961–1963. Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey, Washington, 1994. United States Government Printing Office, Glenn W. LaFantasie (főszerkesztő) – James E. Miller (szerkesztő); 1964–1968: Foreign relations of the United States, 1964–1968. Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey, Washington, 1996. United States Government Printing Office, Glenn W. LaFantasie (főszerkesztő) – James E. Miller (szerkesztő), 1969–1976: Foreign Relations of the United States, 1969–1976. Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969–1972. Washington, 2008. United States Government Printing Office, Edward C. Keefer (főszerkesztő) – James E. Miller–Douglas E. Selvage–Laurie Van Hook (szerkesztők) Valamennyi kötet elérhető az interneten is: <http://history.state.gov>
- 29 L. még a Levéltári források fejezetet, in: Somorjai Ádám: *Sancta Sedes III/2*, 404–411. o. Továbbá: Somorjai Ádám: Az amerikai Mindszenty-dokumentáció hazai kutatástörténetéhez, in: *Heggyel az ég egybemosódik. Baráti emlékezések, esszék és tanulmányok Korzenszky Richárd 70. születésnapjára*, Tihany, 2011. Tihanyi Bencés Apátság, 592–611. o.

írt leveleit tartalmazó köteteinkben írtunk. E periódus, az 1956–1971 közti majdnem tizenöt esztendő négy elnöki adminisztráció idejére terjed ki a levéltári anyag. Ez, noha a nyilvántartás centralizált, a NARA adatain keresztül, interneten mégis elérhető. Ám fizikailag be kell utazni az Amerikai Egyesült Államok szinte egész területét: az (1.) Eisenhower* Könyvtár Kansasban, a (2.) Johnson Könyvtár Austinban (Texas fővárosa), a (3.) Kennedy* Könyvtár Bostonban, a (4.) Nixon* Könyvtár Yorba Lindában (Los Angeles külvárosa) található.³⁰ Ezekben kutatóutakat végeztek: Balogh Margit (4), Bognár Szabina (1, 4), Kiss Nóra (3), Peres Szilvia (3), e kötet egyik szerzője (1, 2, 3) és egyik bencés rendtársa (4). L. beszámolóinkat a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok [a továbbiakban: MEV] a Magyar Szemle hasábjain.³¹

A washingtoni vatikáni apostoli delegáció levéltára a Vatikáni Titkos Levéltárban, a Vatikáni Államtitkárság levéltára pedig részben ugyanott, részben a Vatikáni Államtitkárság II. Szekciójának³² olvasótermében lesz majd elérhető, a széküresedés (sedes vacantia) idején történt levelezés anyaga pedig a Szent Bátorosi Kollégium Levéltárában. E sorok írásakor a vatikáni levéltárak anyaga még nem kutatható.³³

Van egy második forráscsoport is, amelyből merítettünk. Casaroliról van szó, akit a szakirodalom rendre bíborosnak nevez, későbbi periódusra helyesen, de ekkor még csak pápai prelátus, azaz monsignore, 1967-től érsek. Az ő személyes levéltári hagyatéka kutathatóvá vált Pármában, az állami levéltárban.³⁴ Giovanni Barberini 2008-ban ebből jelentetett meg egy vaskos kötetnyit.³⁵ Nemcsak a vatikáni keleti pasztoráció, hanem ennek részeként a Míndszenty-kutatás számára is eligazító erejű ez a forrásanyag. Napjainkban – miként azt Pietro Parolin* bíboros, a Vatikán államtit-

30 A NARA internes oldalán bővebb információ található ezek elérhetőségéről, nyilvántartásáról, szabályzatáról.

31 Somorjai Ádám: *Míndszenty-levelek a bostoni Kennedy-Könyvtárban*, MEV, 2010. 3–4. sz. 201–205. o.; uő., *Míndszenty-levelek Texasban, a Johnson Könyvtárban*, MEV, 2013. 1–2. sz. 125–130. továbbá: uő.: *Míndszenty-levelek Kansasban, az Eisenhower Könyvtárban* (előkészületben).

32 Sezione per i Rapporti con gli Stati.

33 A vatikáni levéltárak megnyitására vonatkozóan l. Fejérdy András: *A Vatikáni Titkos Levéltár legutóbb megnyitott iratanyagáról. A vatikáni levéltár megnyitása(i)*, Levéltári Szemle, 2007. 3. sz. 42–48. o.

34 A Casaroli-hagyaték 2001–2015. április 15. között volt letétbe helyezve a Pármai Állami Levéltárban. 2015 áprilisától az Olasz Állam és a Vatikán közti egyezmény értelmében ez a hagyaték visszakerült a Vatikánba, nevezetesen a Vatikáni Államtitkárság levéltárába, lévén, hogy nem Casaroli bíboros személyes – mint korábban hitték –, hanem főleg hivatali levéltára volt. L. Il fondo Casaroli trasferito a Roma, in: *Gazzetta di Parma*, 2015. április 16.

35 La Politica del dialogo. Le carte Casaroli sull’Ostpolitik vaticana, szerk. Giovanni Barberini (Santa Sede e politica nel novecento 7) [a továbbiakban: Barberini 2008], Bologna, 2008. II Mulino.

kára Casaroli születésének centenáriumán közölt írásában kifejtette a *L'Osservatore Romano* hasábjain – a Szentszék az Elbától keletre eső területeken, a szovjet tömb országaiban, a rab nemzetek egyikében, így Magyarországon is az érdemi pasztorációs tevékenységre törekedett az idő tájt, és nem keleti politikát folytatott.³⁶

Az amerikai iratokból tárult fel, amit a korábbiakban nem tudhattunk, hogy Mindszenty bíborost 1964 márciusában Casaroli nem egy, hanem három alkalommal kereste fel. Az amerikai és a páрмаi anyag alapján rekonstruálható a menedékes akkori álláspontja és lelkiállapota. Mindenesetre a kutatás számára a Casaroli-magánlevéltár továbbra is fontos lehet: Barberini válogatása – miként címe is utal rá – Casaroli tevékenységét és a Vatikán keleti politikáját tartja szem előtt, a Mindszenty-kutatás pedig a bíboros helyzetét szeretné rekonstruálni. eltérő szempontok alapján a forrásokat is eltérően ítélnéljük meg, a fontos dolgok pedig a helyszínen, az eredeti anyag kézbevételekor lepleződnek le.

König bíboros személyes és hivatali levéltára még szintén zárolt. Ennek őrzési helye a bécsi érsekség levéltára, megnyitása a bíboros 2004-ben bekövetkezett halálát követő harminc esztendő elteltével remélhető.

36 Pietro Parolin: Ostpolitik? No, Ostpastoral. Cento anni fa nasceva Agostino Casaroli.(in: *L'Osservatore Romano*, 2014. november 23. 4. o.) és Gallagher, Paul Richard: Azione diplomatica di un operatore di pace. (In: *L'Osservatore Romano*, 2015. április 16. 2. o.)

RÖVIDÍTÉSEK

AAS = Acta Apostolicae Sedes

Adriányi Gábor 2004 = Adriányi Gábor: A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy, Budapest, 2004. Kairosz Kiadó

Amembassy = American Embassy [Amerikai Nagykövetség]

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

ÁEH = Állami Egyházügyi Hivatal

Barberini 2007 = Giovanni Barberini: L'Ostpolitik della Santa Sede. Un dialogo lungo e faticoso (Santa Sede e politica nel novecento, 6), Bologna, 2007. Il Mulino

Barberini 2008 = Giovanni Barberini: La Politica del dialogo. Le carte Casaroli sull'Ostpolitik vaticana (Santa Sede e politica nel novecento 7), Bologna, 2008. Il Mulino

Bgy. = Mészáros István jelzete a Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltárában őrzött dokumentumok gyűjtőjére (őrzési egységére)

Borhi László 1998 = Borhi László: Iratok az 1956–1958 közötti amerikai–magyar viszony történetéhez, in: Történelmi Szemle, 1998. 3–4. szám

Borhi László 2002 = Borhi László: Iratok a magyar–amerikai kapcsolatok történetéhez 1957–1967. Dokumentumgyűjtemény, Budapest, 2002. Ister

Borhi László 2009 = Borhi László: Magyar–amerikai kapcsolatok 1945–1989. Magyarország a szovjet zónában és a rendszerváltásban. Források. Budapest, 2009. MTA Történettudományi Intézete

Bp. = Budapest

BP = Budapest Embassy Files (az Amerikai Egyesült Államok Budapesti [Nagy] követsége)

Budapest Cardinal Files = (az Amerikai Egyesült Államok Budapesti [Nagy]követségének különgyűjteménye, Mindszenty bíboros anyaga, hat doboz) NARA [National Archives and Records Administration= Az Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Levéltára] jelzete: Department of State, Record Group 84, Budapest Mission [vagy: Post] Files: Lot 75 F 163 Mindszenty. Classified and unclassified files relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972, maintained by the Mission in Budapest.

CF = Central Foreign Policy Files (az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériuma központjának iratanyaga)

cs. = csoport

DCM = Deputy Chief of Mission (helyettes képviselővezető)

Dept = [State] Department [Külügyminisztérium (Washington)]

Deptel = Telegram from the [State] Department (Az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériumának távirata)

Discorsi messaggi 1958–1959 = Discorsi messaggi colloqui del Santo Padre Giovanni XXIII, I. Primo anno del Pontificato 28 ottobre 1958–28 ottobre 1959, Vatikánváros, 1960. Typis Poliglottis Vaticanis

do. = doboz

DOA = Date of Arrival (az érkezés időpontja)

dok. = dokumentum³⁷

EE = Eastern European Bureau (az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériuma Kelet-európai Hivatalának iratanyaga)

EMB = Embassy (Nagykövetség)

Emboff = Embassy Officer (nagykövetségi tiszt)

Esztergomi érsek = Esztergomi érsek 1001–2003. Szerkesztette: Beke Margit, Budapest, 2003. Szent István Társulat

EUR = European Bureau [State Department] = Európai Hivatal

évf. = évfolyam

Fejérdy András: König bíboros első találkozója = Fejérdy András: König bíboros első találkozója Mindszenty Józseffel, in: „Isten Szolgája”. Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról,

Budapest, Parlament, 2006. november 4., Lakitelek, 2007. Antológia Kiadó

FonMin = Foreign Minister (külügyminiszter)

FONOFF = Foreign Service Officer (külügyi szolgálatot teljesítő hivatalnok)

FYI = For Your Information (az Ön személyes tájékoztatására)

G = Government (kormány)

GOH = Government of Hungary (Magyarország kormánya)

GOVT = Government (kormány)

„His Eminence Files” = „His Eminence Files”. American Embassy Budapest. From Embassy Archives, 15 (1971) – Mindszenty bíboros az Amerikai Nagykövetségen. Követségi Levéltár 15 (1971) Szerkesztette: Somorjai Ádám, Budapest, 2008. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség; 2012. második, javított kiadás

j. = jegyzet

k. = kiadás

K. = kiadó, könyvkiadó

37 Rövidítés csak lábjegyzetben.

KB = Központi Bizottság

KJK = Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

KüM = Külügyminisztérium iratai [levéltári jelzet]

l. = lásd

LBJ = Lyndon B. Johnson Library (Johnson Könyvtár)

Legtel = Telegram from the Legation ([Budapest] követségi távirat)

LIMDIS = Limited Distribution (korlátozott terjesztés)

M. Szebeni Géza 2008 = M. Szebeni Géza: A Mindszenty-ügyek (1949–1971),
I. Magyar Szemle, 2008. 11–12. szám

M. Szebeni Géza 2009 = M. Szebeni Géza: A Mindszenty-ügyek II. (1949–1971),
Magyar Szemle, 2009. 1–2. szám

MDP = Magyar Dolgozók Pártja

METEM = Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség

MEV = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

Mészáros István 1997 = Mészáros István: Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok
a bíboros leveleiből, 1938–1975, Budapest, 1997. Mészáros István magánkiadása,
gondozta az Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt.

Mészáros István 2001 = Mészáros István: Mindszenty és az „Ostpolitik”. Adalékok
az Ostpolitik történetéhez 1957–1971, Budapest, 2001. Kairosz Kiadó

Mészáros István 2008 = Mészáros István: Árnyak és fények. Kiegészítések a Mind-
szenty-életrajzhoz, Budapest, 2008. Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt.

Mészáros István 2009 = Mészáros István: Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz.
Jegyzetek a Somorjai/Zinner gyűjteményhez, in: Magyar Egyháztörténeti Vázla-
tok, 2009.

MMAL = Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltára (lábjegyzetben)

Mindszenty bíboros követségi levelei = Mindszenty bíboros követségi levelei az
Egyesült Államok elnökeihez – Letters to the Presidents. Cardinal Mindszenty to
the Political Leaders of the United States, 1956–1971, Budapest, 2011. METEM,
szerkesztette Somorjai Ádám

Mindszenty és a Hatalom = Mindszenty és a Hatalom. Tizenöt év az USA-követ-
ségen, Budapest, 1991. LEX Kft. A dokumentumokat válogatta, a bevezetőt és
a jegyzeteket írta Ólmosi Zoltán

Mindszenty József: Emlékirataim = Mindszenty József: Emlékirataim, Budapest,
1989. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, negyedik kiadás

Mindszenty József: Emlékirataim 2 = Mindszenty József: Emlékirataim, Budapest,
2015. Helikon Kiadó. Sajtó alá rendezte: Kovács Attila Zoltán és Soós Viktor
Attila. A kötetben szereplő angol szövegeket fordította: M. Madarász Anita. A kö-
tet az alábbiak alapján készült: Mindszenty József: Emlékirataim, Toronto, 1974.

- Vörösváry–Weller Publ. és Mindszenty József: Emlékirataim, Budapest, Mindszenty Alapítvány, kéziratár
- Mindszenty József: Napi jegyzetek = Mindszenty József: Napi jegyzetek. Budapest, amerikai követség, 1956–1971, Vaduz, 1979. Mindszenty Alapítvány kiadása, sajtó alá rendezte: Csonka Emil
- Mindszenty Levéltár = Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltára (főszövegben)
- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- MSZMP = Magyar Szocialista Munkáspárt
- NARA = National Archives and Records Administration
- NET = Népköztársaság Elnöki Tanácsa
- np. = napirendi pont
- o. = oldal
- ő. e. = őrzési egység
- PB = Politikai Bizottság
- reftel = idézett távirat
- RG = Record Group, a NARA levéltári alapegysége
- Recenzens = a neves Mindszenty-szakértő [Mészáros István]
- rkat. = római katolikus
- rpt. = repeat (ismételve)
- rptd. = repeated (ismételt)
- Somorjai Ádám: Sancta Sedes 1971–1975 = Somorjai Ádám: Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, Documenta 1971–1975, Pro manuscripto, Romae, 2007.
- Somorjai Ádám: Amerikai levéltári források = Somorjai Ádám: Amerikai levéltári források Mindszenty József bíboros prímásról, esztergomi érsekről. Publikált források, 1956–1967, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2007. 3–4. szám
- Somorjai Ádám: Egy hónap = Somorjai Ádám: Egy hónap Mindszenty bíborosnak az Amerikai Egyesült Államok Budapesti Nagykövetségén való tartózkodásából a követségi dokumentumok tükrében: 1971. július hava, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2008. 1–2. szám
- Somorjai Ádám: Ami az emlékiratokból = Somorjai Ádám: Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József 1971–1975, Pannonhalma, 2008. Bencés Kiadó
- Somorjai Ádám: Kiútkeresés = Somorjai Ádám: Mindszenty József vagy Hamvas Endre? A vatikáni diplomácia, a budapesti rezsim és a Püspöki Kar: kiútkeresés 1963 tavaszán, Vigilia, 2009. 6. szám

- Somorjai Ádám: Mindszenty hercegprímás fellebbezése = Somorjai Ádám: Mindszenty hercegprímás fellebbezése a Nemzetgyűléshez. A Mindszenty-kutatás Achilles-sarka? in: Magyar Szemle, 2009. 7–8. szám
- Somorjai Ádám: Sancta Sedes II. = Somorjai Ádám: Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956–1963. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, II. kötet, Tanulmányok és szövegközlések, Budapest, 2009. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség
- Somorjai Ádám: Pax = Somorjai Ádám: Pax et Iustitia osculabuntur? Mindszenty bíboros és az igazságosság Kelet-Közép-Európában. Mindszenty bíboros tüdőbetegségének kiújulása 1965-ben, Magyar Szemle, 2010. április, 3–4. szám
- Somorjai Ádám: A vádlott megszólal = Somorjai Ádám: A vádlott megszólal. A Mindszenty-kutatás jelenlegi helyzetéről, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2010. 3–4. szám
- Somorjai Ádám: Régi és új = Somorjai Ádám: Régi és új a Mindszenty-kutatásban. Zágon József ismeretlen levele Mindszenty Józsefhez, in: Vigilia, 2010. 7. szám
- Somorjai Ádám: Sancta Sedes III/1. = Somorjai Ádám: Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1., Documenta 1963–1966. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1. kötet, Tanulmányok és szövegközlések, Budapest, 2010. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség
- Somorjai Ádám: Miért hagyta el? = Somorjai Ádám: Miért hagyta el Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetséget? in: Magyar Szemle, 2011. 7–8. szám
- Somorjai Ádám: Sancta Sedes III/2. = Somorjai Ádám: Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/2., Documenta 1963–1966. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/2. kötet, Tanulmányok és szövegközlések, Budapest, 2012. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség
- Somorjai Ádám: Agostino Casaroli levéltári hagyatéka = Somorjai Ádám: Agostino Casaroli bíboros levéltári hagyatéka és Mindszenty József bíboros, 1962–1990, kézirat
- Somorjai Ádám – Zinner Tibor: Majd' halálra ítélve = Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez (CD-melléklettel), Budapest, 2008. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó
- Somorjai Ádám – Zinner Tibor: Washingtonból jelentjük = Somorjai Ádám – Zinner Tibor: Washingtonból jelentjük. A budapesti amerikai nagykövetség Mindszenty bíboros tevékenységére vonatkozó, 1971-ben keletkezett iratai, Századok, 2010. 1. szám

Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Szeizmográf = Somorjai Ádám – Zinner Tibor: Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel, Budapest, 2010. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet

sz. = szám

SD = State Department (az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériuma [a forrásközlésen kívül])

Szabó Csaba 2004 = Szabó Csaba: Magyarország és a Vatikán. Egyházpolitika a hatvanas években, in: „Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok, Budapest, 2004. 1956-os Intézet, szerkesztette: Rainer J. János

Szabó Csaba 2005 = Szabó Csaba: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években, Budapest, 2005. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója és a Magyar Országos Levéltár

szerk. = szerkesztette

SZKP = Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja

Trhgy. = Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye

tv. = törvény

tvr. = törvényerejű rendelet

Zinner Tibor: Kádári megtorlás = Zinner Tibor: A kádári megtorlás rendszere, Budapest, 2001. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet kiadása.

Zinner Tibor: Halálos évtized = Zinner Tibor: Halálos évtized a „Népköztársaság nevében!” A Legfelsőbb Bíróság halálos ítéletei 1957. január 14.–1966. október 13. között, in: „A Köztársaság nevében!” Pálincás György emlékkönyv, Budapest, 2007. Rejtjel Kiadó

I. XII. PIUSZ PÁPASÁGA ALATT

1956. NOVEMBER 4. – 1958. OKTÓBER 9.

Mindszenty bíboros 1956. november 4-én reggel kért menedéket az Amerika Egyesült Államok budapesti, Szabadság téri követségének épületében. A fennmaradt követségi iratok több levelét említik, amelyeket el akart juttatni Rómába, XII. Piusz pápához. Kiegészítő forrásunkból, a budapesti Mindszenty Levéltár alapján készített jegyzékből³⁸ ismerhető ezek részletezése. Még november 4. előtti napi feltételezett dátummal írt egy, talán két levelet, amelyben a magyar egyház helyzetéről jelentett. Készült ehhez egy mellékelt, december 10-i időpontot(!) jelző tervezet is, *A magyar egyház és az állam közötti tárgyalások alapfeltételei az egyház részéről* címmel.³⁹ Ez a fiktív időpont a többi, november 3-i keltezésű levelére is vonatkozik, ezek már mind az amerikai követségen keletkeztek. Ezen kívül a következő levelekről van tudomásunk: egy feltételezett december 8-i levélről, amelyben a szentatyát arra kérte, hogy a müncheni érseken keresztül hasson oda, hogy a müncheni Szabad Európa Rádió ne biztassa az ország elhagyására Magyarország lakosságát, mert már 120 ezren távoztak Nyugatra.⁴⁰ December 11-i levelében jelentette, hogy november 3-i hatállyal a békepap-szervezet tizenegy budapesti vezetőjét felfüggesztette hivatalának gyakorlásától.⁴¹ November 3-ra dátumozott, de december 18. után keltezett levelében már a megkezdődött megtorlásról ír, ezt a levélben jelzett időpont alá is támasztja.⁴² Hasonlóképp november 3-ra dátumozott, de későbbi keletű az a levele,

38 Mészáros István: Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből, 1938–1975 [a továbbiakban: *Mészáros István 1997*], Bp., 1997. Mészáros István magánkiadása, gondozta az Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt.

39 Uo. 214. sz. Jelzete a MMAL-ban: Bgy. [a továbbiakban: *Bgy.*] 24.

40 Uo. 232. sz. Bgy. 24.

41 Uo. 234. sz. Bgy. 24. Név szerint: Beresztóczy Miklós*, Horváth Richárd*, Balogh István*, Babocsa Andre*, Mag Béla*, Halász György, Vértes Andor, Devánszky Imre, Miklós István, Vitányi György* és Láng Alán. A MMAL iratai alapján dolgozott Szabó Csaba is, i. m. 67. o. Ő azonban más jelzetre, Bgy. 26, valamint a MNL OLXIX–A–21–a. ÁEH Elnöki iratok, 111/1956. Eln. utal.

42 Mészáros István 1997, 236. sz. Bgy. 24. A kádári megtorlás első kivégzését december 15-én hajtották végre Miskolcon. Ekkor vesztette életét Miskolcon, a Budapesti Helyőrség Katonai Bíróságának statáriális büntetőeljárását követően a fegyverrejtegetésért elmarasztalt Soltész József. Zinner Tibor: Halálos évtized a „Népköztársaság nevében!” A Legfelsőbb Bíróság halálos ítéletei 1957. január 14. – 1966. október 13. között [a továbbiakban: *Zinner Tibor: Halálos évtized*], in: „A Köztársaság nevében!” Pálincás György emlékkönyv, Bp., 2007. Rejtjel K. 262. o.

amelyben az 1957. január 6-án 82. születésnapját betöltő édesanyja számára kért pápai áldást.⁴³ A bíborosnak a fiktív november 3-ra dátumozott, de karácsony előtti kelettel írott az a levele, amely karácsonyi és újévi jókívánságokat tartalmazott. Kérte a pápát, hogy imádkozzon a szenvedő magyar hazáért.⁴⁴ Végül egy december 31-én kelt levelében köszönetet mondott a pápa karácsonyi beszédéért és benne Magyarország megemlézéséért.⁴⁵

Balogh Margit néhány évvel Mészáros István után végzett kutatásokat a Mindszenty Levéltárban és újabb leveleket talált. Az ő kimutatása szerint öt dokumentum dátum nélküli,⁴⁶ tizenegy levél 1956. november 3-án kelt,⁴⁷ négy dokumentum pedig december hónap folyamán.⁴⁸

Az amerikai követségi anyagban, 1957 január-márciusában hat levél található meg. Ezeknek a latin nyelvű leveleknek az elküldése nehézséget okozott, nem jutottak el a címzethez, sőt, 1957. március 11-én vissza is küldték ezeket.⁴⁹ Az amerikaiak szempontját többek között az 1957. január 24-i emlékeztető tartalmazza, amelynek konklúziója: a bíboros saját érdekében nem javasolják a továbbítást, de a jövőben nem zárkoznak el attól, hogy a washingtoni külügyi tárcán keresztül, hivatalos-informális levél formájában, de nem sürgöny vagy távirat formájában, időnként levelet írhasson a Vatikánba.⁵⁰ Az amerikaiak ettől később eltekintettek és táviratot is továbbítottak, magatartásuk elemzése külön szempont lehet a kutatás számára. Ezért

43 Mészáros István 1997, 237. sz. Bgy. 24.

44 Uo. 238. sz. Bgy. 24.

45 Uo. 239. Bgy. 24.

46 Új jelzetek: 8177 L 3125x24 és 8178 L 3126x24; 8196 L 3144x24; 8197 L 3145x 24; 8199 L 3147x24.

47 Új jelzetek: 8162 L 3110x24; 8163 L 3111x24; 8165 L 3113x24; 8166 L 3114x24; 8170 L 3118x24; 8174 L 3122x24; 8176 L 3124x24; 8179 L 3127x24; L 3128x24; 8181 L 3129x24; 8182 L 3130x24.

48 Új jelzetek: 8169 L 3117x24 (december 8); 8168 L 3116x24 (december 11); 8187 L 3135x24 (december 17); 8189 L 3137x24 (december 31). Ezúton is köszönetünket fejezzük ki Balogh Margitnak felvételei rendelkezésre bocsátásáért.

49 Robert McKisson* levele Spencer Barnesnak,* 1957. március 11. NARA jelzete: Department of State, Budapest Mission [vagy: Post] Files: Lot 75 F 163 Mindszenty. Classified and unclassified files relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972, maintained by the Mission in Budapest. [a továbbiakban: *Budapest Cardinal Files*]. Ez a jelzet a budapesti hat Mindszenty-dobozra utal, ahol a dátum szerint könnyen megtalálható a mindenkori hivatkozott dokumentum.

50 Somorjai Ádám: Amerikai levéltári források Mindszenty József bíboros primásról, esztergomi érsekről. Publikált források, 1956–1967 [a továbbiakban: *Somorjai Ádám: Amerikai források*], MEV, 2007. 3–4. sz. 175–221. o., itt: 186–187. o. tette közzé az angol, Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve, 778–782. o. 240. sz. dokumentumban [a továbbiakban: *dok.*] a magyar nyelvű szövegét. Budapest Cardinal Files.*

a következőkben minden egyes levél esetében kitérünk erre a kérdésre is anélkül, hogy a maga teljességében ki tudnánk meríteni a forrásaink kínálta anyagbőséget.

A hat elküldött, de a címzetthez, XII. Piusz pápához nem továbbított és visszaküldött levél fakszimiléje a washingtoni levéltárban nincs meg a budapesti követségi levéltár fondjában, viszont az eredetiek kutathatóak a Mindszenty Levéltárban. Szövegük közlésétől itt eltekintünk.

II. SZÉKÜRESEDÉS

1958. OKTÓBER 9. – 1958. OKTÓBER 28.

XII. Piusz pápa 1958. október 9-én halt meg. Utóda XXIII. János pápa, megválasztásának időpontja 1958. október 28. Ebben a periódusban megelénkült a diplomaták tevékenysége a bíboros kiutazásával kapcsolatosan, de az a magyar kormány ellenzése miatt mégis meghiúsult. A konklávéra, a választó bíborosok ülésére való meghívás Mindszenty esetében az amerikai kormányon keresztül történt. Ezt a római nagykövetség felvetésére,⁵¹ washingtoni felhatalmazásra, szóbeli jegyzékben a budapesti amerikai követség tudatta a budapesti külügyi tárcával.⁵² Az 1958. október 22-én átadott válasz – miként az két nappal később a Népszabadságban, a magyar külügyi tárca sajtóosztályának a Magyar Távirat Iroda közvetítésével közzétett közleményében olvasható – rendkívül udvariatlan és kategorikusan elutasító volt.⁵³ A bíborost bűncselekmények elkövetése miatt jogerősen elítélték. Ő az „ellenforradalom alatt megszökött és korábbi népellenes cselekedeteit 1956 őszén újabbakkal tetézte”. Budapest álláspontja szerint a tengerentúli nagyhatalom már azzal megsértette a nemzetközi jogot, hogy annak idején befogadta őt és „két éve ott tartja”. A magyar kormány azért tiltakozott, mert újabb beavatkozásnak minősítette a kérést, és miként tudtul adta, „kizárólagos magyar belügy az, hogy Mindszenty Józsefet kiengedik-e az országból, illetve elengedik-e büntetését, vagy felfüggesztik-e annak végrehajtását”. Mindez nem „képezheti magyar–amerikai megbeszélések tárgyát”.⁵⁴

51 Borhi László 1998, 341–380. o., itt: 374–375. o.

52 A budapesti amerikai követség 1958. október 18-án kelt 136. sz. jegyzéke: garantálja-e a magyar külügyi tárca a Rómába, konklávéra meghívott Mindszenty biztonságát (in: Borhi László, 1998. i. h.), illetve másik MNL OL jelzet alapján és más fordításban: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 828–829. o. 255. sz. dok., angol nyelvű példánya in: Borhi László 2002, 160–161. o. 26. sz. dok.

53 A külügyminisztérium iktatószám nélküli jegyzéke a budapesti amerikai követséghez: miért nem vehet részt Mindszenty bíboros a pápaválasztó konklávén, in: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 829–831. o. 256. sz. dok.

54 Népszabadság, 1958. október 24. Itt jegyezzük meg, hogy a magyar külügyi tárca jegyzékének időpontja az amerikai követségi anyagban 1958. október 22-e, nem pedig október 21. Vö. Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 829–831. o. 256. sz. dok. A Borhi László 2002, 163. dok. jelzete: MNL OL XIX-J-1-k USA 4/b KüM i. k. n. (11. do.) alatti magyar nyelvű fogalmazvány (hivatali példány) eszerint késő este keletkezhetett, angol nyelvű tisztázatát a 005726/1958 iktatószámra hivatkozva másnap délelőtt adták át az amerikai ügyvivőnek. Ez megtalálható az amerikai dokumentumok között: Budapest Cardinal Files.

A magyar külügy – függetlenül attól, hogy a válaszjegyzékében elutasította azt, hogy a bíboros megjelenhessen a konklávéban – arról is állást foglalt, hogy miképp értékeli a hercegprímás jogi helyzetét, illetve annak milyen megoldási módokai lehetnek a jövőben.⁵⁵

A kérdéstről a budapesti amerikai ügyvivő 1958. november 20-án részletesen informálta Washington, ⁵⁶ és arra még 1959. január 7-én, a magyar–amerikai kapcsolatokról készült felterjesztésben is visszatért, idézve a magyar kormányzóvivő állítását, miszerint „ez volt az első tőlünk kapott »értesítés« a bíboros tartózkodási helyéről. Ez idáig nem történtek lépések arra, hogy kihasználják azt az esetleges előnyt, amelyet a törvény betűjéhez való ragaszkodás a rezsimnek adhat”.⁵⁷

Maga Mindszenty bíboros sem ír arról, hogy kapott volna valamilyen írásbeli megkeresést:

„október 12. [vasárnap] A Presse szerint természetesen kijutok. N[eue] Z[ürcher] Z[eitung] szerint menten lefognak. Sürgöny, Washington írt S[acra] Con[gregatio]nak: a követség szerezzen szám alatt a külügyminisztériumtól, ha én beleegyezem, meghívót.

október 22. [szerda] Mr. [Garret G.] Ackerson*: teljességgel megtagadta a kormány a kiutazást. Jobb, mintha visszajövet lefogat. Kár volt F.-nek, USA-nak a refuse [visszautasítás]. Tito*, Hruscsov* bizonyára megkérdezve. Szombaton átadva, ma válasz. Die Presse: Mindszenty vonakodik, mert nem térhetne vissza. Külügyminisztérium visszautasította az Egyesült Államok

- 55 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1156–1157. o. 358. dok. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának [a továbbiakban: NET] 25/1971. határozata Mindszenty József végrehajtási kegyelemben részesítéséről, 1971. szeptember 29. „A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a Népbírók Országos Tanácsa 1949. július 6-án kelt ítéletével Mindszenty (Pehm) Józsefre kiszabott szabadságvesztés büntetésének hátralévő részét elengedi.” A NET határozata, azon túl, hogy rosszul írta a hercegprímás korábbi nevét, összetévesztette a tárgyalás, 1949. július 6. és az ítélethirdetés, 1949. július 9. időpontját. Mindszenty életében az igazságszolgáltatással és annak legszélesebben értelmezhető holdudvarával összefüggésben nem ez volt az egyetlen hiba, és beleillett a sorba. Megjelent 1971. szeptember 29-én, a Magyar Közlöny 75. számában, illetve a Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye [a továbbiakban: Trhgy.] 1971. Bp., 1972. Közgazdasági és Jogi K. [a továbbiakban: KJK], 362. o. Közzéteszi: az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága.
- 56 A budapesti amerikai ügyvivő 1958. november 20-án kelt felterjesztése a külügyminiszterhez Washingtonba, Mindszenty bíboros jövőjéről, in: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 831–836. o. 257. sz. dok. Elemzését I. Borhi László 2002, 26. o!
- 57 A budapesti amerikai ügyvivő 1959. január 7-én kelt felterjesztése a külügyminiszterhez Washingtonba, a magyar–amerikai kapcsolatokról, in: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 837–844. o. itt: 842. o. 258. sz. dok.

jegyzékét, mint beavatkozást. Mindszenty elítélt, megszökött és népe érdekeit sértve, ezt újakkal tetézte. Elhallgatja a Vatikánt, konklávé, csak kien-gedésről szól. Mr. Wallace hamar felhozott a sétáról, a M. B. sötét kapualjából attemp-plan, merényletterv.

október 31. [péntek] 22-én este tüntetés követség előtt Mindszenty kiutazása ellen. november 4. [kedd] Pápakoronázás. Nehéz fogni, zavarják.”⁵⁸

Az amerikai levéltári iratok között megtalálható a Szent Bátorosi Kollégium latin nyelvű üzenete, s informálódhatunk egy második üzenetről is. A számos diplomáciai táviratból kivehető Mindszenty bíboros álláspontja, valamint egy utalás a budapesti válasz kategorikus elutasításának lehetséges okára is. Mivel a bíborosnak el kellett volna hagynia menedékét, a forrásokban teljes valóságában elénk tárul a kérdés rendkívül bonyolult mivolta. A következőkben – bár fő célunk az írásbeli üzenetek rekonstruálása – az 1958. október 9. – október 25. közötti napok eseményeinek ismertetésére is vállalkoznunk kell.

A SZENT BÍBOROSI KOLLÉGIUM LATIN NYELVŰ ÜZENETE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1958. október 14.

Ackerson budapesti ügyvivő október 9-én már informálta Mindszenty bíborost XII. Piusz pápa haláláról, ami őt nem érte váratlanul, figyelve a korábbi híreket. Szokatlan helyzetét Alojzije Viktor Stepinac* bíboros helyzetéhez hasonlította; mint Ackersonnak mondta, utoljára a napóleoni periódusban adódott elő hasonló helyzet. Felvette, hogy a meghívót esetleg a budapesti külügyminisztériumnak küldik, de nem volt kétsége afelől, mi történik vele visszafelé a határon, még ha ki is engedik Rómába. Ackersonnak az a benyomása, hogy Mindszenty bíboros nem fog elfogadni ilyen javaslatot, csak akkor, ha kifejezett utasítást kap erre a Vatikánból.⁵⁹ Másnap Ackerson összefoglalásában utalt Nagy Imre* és Maléter Pál* 1956-os esetére, hozzátéve, hogy azok az idők megváltoztak. Felvetette a kérdést, ki kezdeményezzen. Álláspontja szerint a Vatikánnak kell fellépnie a budapesti külügyminisztériumnál.⁶⁰ Ismeretes egy október 9-én délután kelt római amerikai irat, amely „javasolta az

58 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 219–222. o.

59 119. sz. távirat, Ackerson másnap, október 10-én megismételte ugyanezt a táviratot a római amerikai nagykövetség felé, Budapest Cardinal Files. – Ez utóbbi jelzetnek az ismétlésétől a továbbiakban eltekintünk.

60 124. sz. távirat.

amerikai Külügyminisztériumnak, hogy kezdeményezze a Bíborosok Szent Kollégiumánál Mindszenty Rómába rendelését a pápaválasztási konklávéra. A Külügyminisztériumnak ugyan nem tetszett az ötlet, de a Nagykövetség a válasz bevárása nélkül megtette a szükséges lépéseket a Vatikánban.⁶¹

James David Zellerbach* római amerikai nagykövet október 13-án távirati értesítést küldött Budapestre. Ebben beszámolt arról, hogy Alberto Di Jorionak*, a Szent Bíborosi Kollégium titkárának nevében Iginio Eugenio Cardinale* értesítette őt, hogy megtárgyalták Mindszenty helyzetét és arra a döntésre jutottak, hogy a konklávé kiváló lehetőséget nyújt menedékes helyzetének megoldására. Két feltételt szabtak: 1. hogy Magyarország elhagyásakor teljes mértékben garantálni kell személyes biztonságát, 2. ezt az ő szabad akaratára kell bízni. Cardinale hangsúlyozta, hogy a bíborost nem lehet kényszeríteni Magyarország elhagyására, de bizonyára megérti, hogy ha az utat kikövezik számára, súlyos bűn terhe alatt kötelessége a konklávén való részvétel. A Szent Bíborosi Kollégium lát megoldást arra az esetre is, ha a konklávé után nem tudna visszatérni, ez esetben valószínűleg egy római kúriai állást kapna. Cardinale ezenkívül elmondta, hogy a kánonjog nem írja elő, hogy a bíborost írásban értesítsék, de a Szent Bíborosi Kollégium kész arra, hogy az amerikai csatornák segítségével ezt megtegyék. Az amerikaiak szolgáltatásainak igénybevételét az indokolja, hogy a Vatikánnak nincs közvetlen vagy közvetett kapcsolata a magyar kormánnyal, ezért az olasz vagy a francia nagykövetség jószolgálatát kellene igénybe venni. A jelenlegi helyzetben azonban egyedül az Amerikai Egyesült Államok tudja kezdeményezni a biztonságos távozást a bíboros számára. A konklávé időpontja október 25-re van kitűzve, ezért Cardinale sürgős intézkedést kért. Kérte, hogy az intézkedés ebben az esetben ne a washingtoni apostoli delegátuson keresztül történjék, hanem a római amerikai nagykövetségen keresztül.⁶² Ezt a táviratot – az amerikai diplomáciai szokásokat követően – Washingtonnak is megküldhették, mert már másnap, október 14-én megérkezett Budapestre a távirat a SD-ből, John Foster Dulles* külügyminiszter aláírásával, melyben engedélyezik, hogy a bíboros kézhez kaphassa a Szent Bíborosi Kollégium írásbeli meghívását. Egyben a feltételeket is megállapítják: a budapesti követség akkor kezdeményezheti a magyar hatóságoknál a bíboros távozását, ha maga Mindszenty 1. szabad akaratából dönt úgy, hogy elfogadja a meghívást, 2. személyes biztonságát teljes mértékben biztosítják a magyar hatóságok.⁶³

61 Borhi László 2002, 25. o. Az általa idézett irat hiányzik a budapesti amerikai követségi anyagban, de bizonyára más iroda fondjában őrzi a NARA, melynek ottani jelzetét RG 59, 864.413/10-2358 alatt adja meg.

62 5. sz. távirat.

63 97. sz. távirat.

A Szent Bátorosi Kollégium október 14-i dátummal küldte meg írásos meghívóját Mindszenty bíboroshoz, kérve a római amerikai nagykövet jószolgálatát.⁶⁴

„Őeminenciájának Mindszenty István [sic!]⁶⁵ Bíboros úrnak
Budapest

Október hó 25-én kezdődik a Bíboros Atyák konklávéja, amelyen Őeminenciája is részt kell vegyen (a „Vacantis Apostolicae Sedis” konstitúció⁶⁶ előírása szerint).

Camerlengo bíboros⁶⁷

Mindszenty bíboros október 15-én kézhez kapta a latin nyelvű üzenetet és megosztotta az ügyvivővel gondját: a Szent Bátorosi Kollégium nem érti az ő helyzetét, aki a „legitim” kormány utolsó képviselője Magyarországon. Ezért kétségek között van, 1. „az Egyház iránt engedelmesség és 2. saját hazája érdekének szolgálata” között. Ackerson szerint a bíboros távozni fog, ha a Szent Bátorosi Kollégium elfogadja a biztosítékokat, ezért fontos lenne, hogy a Szent Bátorosi Kollégium döntése, ha egyáltalán lesz ilyen, kifejezett utasítás formájában érkezzen meg. Majd felvetette, hogy keresi a kapcsolatot a magyar Külügyminisztérium legmagasabb szinten elérhető tisztviselőjével, amennyiben másnap, október 16. csütörtök délig nem kap ellenkező értelmű utasítást Washingtontól.⁶⁸

Ackerson másnap, október 16-án új, hosszabb táviratot küldött Washingtonnak és a római nagykövetségnek, amelyben kifejtette a bíboros habozásának három okát: 1. nem bízik meg a budapesti rezsim adott szavában (l. Nagy miniszterelnök esetét!), 2. várhatóan nem térhet vissza Magyarországra, 3. kételkedik abban: elhagyhatja-e Magyarországot a jelen körülmények között, amikor a rezsim bitorolja a hatalmat. Ackerson szerint az első okot mindegyik fél belátja, a válaszadás attól függ, hogy

64 7. sz. távirat. A római amerikai nagykövetség 1958. október 14-én adta fel. Ennek szövege latin, az amerikaiak tájékoztatására a Vatikánból angol szöveget is mellékeltek.

65 Az amerikaiak észrevették, hogy a Vatikánban eltévesztették Mindszenty bíboros keresztnévét. Ezt a botlást lehet jóindulatúan is értelmezni. A rendkívüli helyzetben ilyenkor szokásos hivatali káoszon túl – ami érthető – az István név Magyarországot jelzi, tehát a magyarországi bíborosra gondolhatott az, aki nem nézett utána.

66 XII. Piusz pápa hirdette ki 1945. december 8-án, in: Acta Apostolicae Sedes [a továbbiakban: AAS] 38. évfolyam [a továbbiakban: évf.] (1946) 65–99. o.

67 A feltehetően kézzel írt aláírásra utaló távirat nem nevezi meg a bíboros camerlengót, aki ekkor már pár napja az 1879. június 29-én született, 79 esztendősen Benedetto Aloisi Masella* bíboros volt. A továbbiakban forrásközésként a kézzel írottakat dőlt betűvel jelezzük. Az aláírt leveleken az aláíró nevét kurzívval jelöljük, miként arra is utalunk, ha a levelet nem írták alá. Az aláírás hiányzik.

68 133. sz. távirat Washingtonnak, Rómának 7. sz. táviratként továbbították.

Budapest biztosítja-e a távozást és Washington, a Vatikán és a bíboros el tudja-e ezt fogadni. A második ok, úgy tűnik, a Szent Bíborosi Kollégium levelével megoldottnak tekinthető, de Mindszenty elutasítja a kínált megoldást. A harmadik az, ami Mindszenty bíboros legnagyobb gondja. Amikor számos antikommunista vezető emigrációban van, ő az egyetlen „legitim” vezető Magyarországon. Ha feladja jelenlegi pozícióját, az a kommunista rezsim végső győzelmét jelenti. Ez az ő felfogása szerint sokkal fontosabb, mint a konklávén való részvétel, vagy azt követően külföldön való esetleges munkája. Ackerson továbbá kifejtette, hogy ezek a gondolatok nem tűnnek realistának, mély gyökerei vannak a bíboros felfogásában, aki olyan hosszú ideig el volt szigetelve a külső kapcsolatoktól és különösen a Vatikántól. Jelenlegi helyzetében alapvető ellentmondás van, amely mind a római, mind a washingtoni táviratban tetten érhető: a Szent Bíborosi Kollégium „utasítása” és azon feltétel között, hogy „szabad akaratából” kell elhagynia az országot. Végezetül Ackerson felhívta a figyelmet, hogy a szabad távozás biztosítékai sohasem lehetnek abszolútak, majd jelezve, hogy még nem kereste meg a Külügyminisztériumot, további instrukciót kért Washingtontól.⁶⁹

Haladéktalanul, még október 15. éjféli feladással⁷⁰ érkezett Dulles külügyminiszter válasza: Ackerson ne lépjen a magyar külügyminisztérium felé, amíg nincs tisztázva 1. Róma „világos utasítása”, 2. Mindszenty végső döntése és 3. amíg nem érkeznek további utasítások a SD-től.⁷¹ Október 16-án délután négy órakor adta fel Zellerbach nagykövet a következő táviratot Rómából, amelyben értesíti Washingtont és Budapestet arról, hogy a Szent Bíborosi Kollégium római idő szerint délelőtt tíz órakor kezdődő ülésére időzítve a következő informális, de írásos közlést tette: „A budapesti amerikai ügyvivő megmutatta a Szent Kollégium üzenetét Mindszenty bíborosnak. A bíboros kifejezte álláspontját, mint »aki utolsó képviselője Magyarország legitim kormányának«. A bíboros ugyanakkor a Szent Kollégium üzenetét utasításként fogja fel. Az amerikai ügyvivő úgy gondolja, ha a magyar kormány biztosítja a bíborost zavartalan távozásáról, a bíboros bele fog egyezni a távozásba, ha a Szent Kollégium kifejezi a bíborosnak, hogy elfogadja a biztosítékokat és további egyértelmű utasítást küld neki, hogy hagyja el Magyarországot. Mielőtt a budapesti ügyvivő felhatalmazást kapna arra, hogy megkeresse a Külügyminisztériumot, az USA kormányának meg kell fontolnia néhány feltételt. Biztosítékot szeretne, hogy a Szent Kollégium magára vállalja a felelősséget a távozásnak a magyar kormánytól remélt biztosítékai felől és további határozott intézkedést tesz Mindszenty bíboros felé.”⁷²

69 134. sz. távirat Washingtonba, 8. sz. távirat Rómába.

70 Számolni kell a Budapest és Washington közötti mintegy hatórányi időeltolódással.

71 Ennek a 102. sz. táviratnak a kelte október 15. éjféli.

72 Róma, 103. sz. távirat.

Ez a római távirat – bizonyára washingtoni közvetítéssel – csak aznap éjfélkor, pontosabban 23:30-kor érkezett meg Budapestre. Másnap, október 17-én délután hat órakor Ackerson ügyvivő táviratában újabb instrukciókat sürgetett, a Szent Bátorosi Kollégium válaszát, hogy megkereshesse a Külügyminisztériumot. Mindszenty bíboros lelki nyugalmanak biztosítására rendkívül fontos a Szent Kollégium üzenetének megerősítése.⁷³ Aznap este nyolckor Zellerbach római nagykövet már válaszolt, továbbítva a Szent Bátorosi Kollégium állásfoglalását, amelyben megerősíti Mindszenty bíborosnak küldött eredeti üzenetét és javasolja, hogy a római követség továbbítsa Budapestnek az eredeti levelet. Gyakorlati okokból erre október 28. előtt nem kerülhetett sor.⁷⁴

Néhány órával később (washingtoni idő szerint délután 6 órakor) Dulles külügyminiszter értesítette Budapestet, hogy a Szent Bátorosi Kollégium levelét egyértelmű felhatalmazásként kell értelmezni és nincs szükség annak megerősítésére. Ezért, feltételezve a Szent Bátorosi Kollégium egyetértését és azt, hogy a budapesti ügyvivő megelégedett Mindszenty bíboros végleges döntésével, miszerint felhatalmazásnak tekintve elfogadja a Szent Bátorosi Kollégium üzenetét, remélve, hogy a magyar hatóságok engedélyezik a bíboros távozását, Washington, élve a Szent Bátorosi Kollégium felhatalmazásával a Magyarországról való távozás kérdésében, felhatalmazza a budapesti ügyvivőt, hogy haladéktalanul keresse meg a Külügyminisztériumot Budapesten.⁷⁵

A SZENT BÍBOROSI KOLLÉGIUM MEGISMÉTELT LATIN NYELVŰ ÜZENETE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1958. október 18.

Ackerson ügyvivő október 18-án délben táviratban jelentette, hogy átadta Mindszenty bíborosnak a Szent Bátorosi Kollégium második üzenetét.⁷⁶ A bíboros nem örült neki, de aláveti magát a döntésnek. Majd az ügyvivő találkozott Sebes István* külügyminiszter-helyettessel, aki elolvasta a szóbeli jegyzéket, és megígérte, hogy kormánya elé terjeszti a kérdést. A továbbiakban a bíboros távozásának tervezett körülményeit ismertette.⁷⁷

73 Budapest, 135 sz. távirat, Rómának 2. sz. távirat.

74 8. sz. távirat.

75 104. sz. távirat.

76 A távirat egyértelműen a Szent Bátorosi Kollégium második üzenetéről ír: „I gave Sacred College’s second message to Cardinal this morning.” Az előzmények ismeretében a római nagykövetség táviratban küldött üzenetének újabb helyi példányára lehet gondolni.

77 Washingtonnak küldött 136. sz., Rómának küldött 10. sz. távirat. A követségi anyagban megtalálható a külügyminisztériumnak átadott jegyzék szövege is.

Az amerikai táviratokban október 20-án hétfőn tűnt fel először annak említése, hogy a Reuters és AP hírügynökségek hivatalos vatikáni forrásokra hivatkozva Mindszenty bíboros távozásáról tudósítanak. A követségek többtucatnyi telefonhívást kaptak, amelyet el kellett hárítaniuk. Október 22-én már hivatalos washingtoni forrásra hivatkozott az UPI, továbbá hírek jöttek arról is, hogy az újságírók megszállták a repülőtereket és a határátkelőket.⁷⁸ A budapesti külügyi tárcának ebben a nemzetközi légkörben keletkezett a már ismertetett, erőfitogtató válasza. Zellerbach nagykövet már azt jelentette október 23-án Rómából, hogy a Vatikán sajnálkozását fejezte ki miatta és úgy véli, a botránytól való félelem okozhatta a budapesti magatartás megmerevedését.⁷⁹

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a XII. Piusz pápa halálát követő széküresedés időszakában Mindszenty bíboros hercegprímás nem adta fel menedékes helyzetét. Az egyházjogban elő nem írt írásos meghívó megszerzése, majd annak értelmezése körüli munkát az amerikai diplomaták végezték. A kezdeményezés a budapesti Külügyminisztérium irányába valóban a budapesti amerikai követségről indult, de előtte szoros egyeztetés folyt Washington és a római amerikai nagykövetség között. Minden hivatalos lépést koordináltak, illetve engedélyhez kötöttek, végül pedig a budapesti amerikai ügyvivő csak a hivatalos vatikáni megkeresést továbbította Budapestnek.

Nem lévén diplomáciai kapcsolat a Vatikán és a magyar kormány között, az Amerikai Egyesült Államok jószolgálatát kellett igénybe venni.

Budapest hivatalos megkeresése azonban csak a pápa halálát követő kilencedik napon, a pápaválasztás napját megelőző hetedik napon, 1958. október 18-én szombaton történt meg. A Szent Bíborosi Kollégium a kétszeri amerikai megkeresés és a Szent Bíborosi Kollégium Titkárságának hivatalos írásos meghívó levelének megküldése, illetve utólag értelmezése kapcsán hírügynökségi érdeklődésre kiszivárogtatta a hírt (elég volt hozzá a mintegy ötven bíboros közül egyik-másik elszólása egy ebéd alatt), ezért Budapestet a határátkelőket és repülőtereket megszálló újságírók nyomása készíthette arra a rideg elutasításra, amelyben október 22-én szerdán a budapesti ügyvivő részesült.

78 Zellerbach római nagykövet 10. sz. távirata a budapesti követségnek, 1958. október 21. Érkezett reggel 8 órakor. Ackerson budapesti amerikai ügyvivő 139. sz. távirata a washingtoni külügyminisztériumba és 11. sz. távirata a római nagykövetségnek, 1958. október 21. 11 óra. Ackerson budapesti amerikai ügyvivő 141. sz. távirata a washingtoni külügyminisztériumnak, 12. sz. távirata a római nagykövetségnek, 33. sz. távirata a bécsi nagykövetségnek, kelte: 1958. október 22. délelőtt 10 óra.

79 A római nagykövetség 13. sz. távirata a budapesti követséghez.

Ily módon – igen szorgos munkával – eltelt ugyan tíz értékes nap, de Budapest válasza – vélhető, hogy a történetek miatt lett ennyire udvariatlan és kategorikus – elutasító volt. A budai Bem rakparton – és az ott folyó diplomáciai tevékenységet meghatározó pártközpont illetékeseivel konzultálva – az 1956-os forradalom második évfordulójának előestéjén a bel- és külpolitikai feszültségek elkerülése miatt nem vállalták, mert nem vállalhatták azt a rizikót, hogy Mindszenty várható kritikája azonnal világvisszhangra találjon.

A bíboros habozása érthető, mert kifejezett római utasításra várt, hiszen esetében rendkívüli a helyzet – a budapesti rezsim Nagynak és társainak adott szavát sem tartotta be –, s ha kiutazik, várhatóan nem térhet vissza, holott neki alkotmányos feladatai előírják, hogy Budapesten maradjon.⁸⁰ Az amerikai diplomácia pedig a maga részéről a Szent Bátorosi Kollégiumra hárította a felelősséget.

Fentiek okán előállt az a helyzet, hogy Mindszenty bíboros személye és a magyarországi helyzet ismét felkeltette a világ közvéleményének érdeklődését.⁸¹

Az 1958. évi széküresedés diplomáciai anyagának vizsgálata megerősít abban a véleményben, hogy a bíboros esetében az amerikai diplomácia fő tényezői nem szorítkoznak a budapesti követségre és a SD-re, hanem ezen túl kiemelt jelentősége van a római nagykövetségnek és fontos szerep jut a bécsi nagykövetségnek is. 1958 októberének e nehéz napjaiban mintegy főpróbát tartottak arra az esetre, amely végül is 1971 szeptemberében következett be: Mindszenty bíboros távozására.⁸² Azt azonban senki sem tudhatta előre, hogy ennyi esztendő fog eltelni az előadásig.

1958 októberének hozadéka az is, hogy Ackerson ügyvivő ismét javasolta washingtoni feletteseinek: tegyék lehetővé Mindszenty bíboros kapcsolattartását „spirituális vezetőivel”, azaz az Apostoli Szentszékkal:

„A követség méltányolja és megérti, hogy (amint azt Mr. Robert McKisson 1957. március 11-i, Mr. Spencer Barnesnak írt levelében kifejtette)⁸³ nem kívánatos rendszeres kommunikációs csatornát biztosítani a bíboros és a Vatikán között. Azonban közülünk azok, akik napi kapcsolatban állnak a bíborossal, már rég tisztában vannak »a mély spirituális kérdésekkel« kap-

80 Így nem beszélhetünk többé „kitörési kísérletről”. Sokkal differenciáltabban kell fogalmaznunk, mint a neves Mindszenty-szakértő: „Második távozására 1958 októberében készülődött Mindszenty bíboros...”, in: Mészáros István: Mindszenty és az „Ostpolitik”. Adalékok az Ostpolitik történetéhez 1957–1971 [*a továbbiakban: Mészáros István 2001*], Bp., 2001. Kairosz K., 45. o.

81 A világsajtó tételes vizsgálata még elvégzendő feladat.

82 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: Washingtonból jelentjük. A budapesti amerikai nagykövetség Mindszenty bíboros tevékenységére vonatkozó, 1971-ben keletkezett iratai [*a továbbiakban: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: Washingtonból jelentjük*], in: Századok 2010. 1 sz. 143–196. o.

83 L. a korábbiakban, a XII. Piusz pápának írt hat levél visszaküldésének elemzésekor.

csolatos gondolatai zavaros voltával, ami jelenlegi helyzetének tulajdonítható, és úgy érezzük, hogy ha egyáltalán lehetséges, meg kellene találni a módját annak, hogy a Szentszék tudomást szerezzen a bíboros mentális konfliktusairól, és szellemi vezetői⁸⁴ (kizárólag ebben a kérdésben) útmutatást, segítséget nyújthassanak neki. (Lásd 1957. augusztus 21-i és 1958. január 16-i leveleimet Mr. James Sutterlinhez*)⁸⁵

84 spiritual leaders = spirituális vezetők

85 Az amerikai ügyvivő 1958. november 20-án kelt felterjesztése a külügyminiszterhez Washingtonba, Mindszenty bíboros jövőjéről, in: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 833. o. 257. sz. dok. Elemzéséhez l. Borhi László 2002. 26. o. Angol szövegét utánközlő: Somorjai Ádám: *Amerikai levéltári források*, 193–198. o. A Cardinal Mindszenty Files, a budapesti amerikai követség Mindszenty dobozai őriznek egy alkönyvtárat, amely egyéb iratokkal együtt található, felirata: Conclave, 1958. Ebben 34 felvétel található, melyek a követségen belül a bíborossal való levelezés angol és magyar nyelvű változatát tartalmazzák, főleg gépírással, de található benne kézírással – így a bíboroséval is – írott szöveg. A levelezésre azért volt szükség, mert a követség épületében ismételten találtak lehallgató mikrofont. Ezek a felvételek több alkalommal ismétlődnek. A bíboros személyes véleményét rögzítették, így elsődleges források. Nem találunk lényegesen új információt az itt leírtakhoz, csak további részleteket. Ennek alapján igazolható az itt kialakított és dokumentált kép Mindszenty bíboros állásfoglalásáról.

III. XXIII. JÁNOS PÁPASÁGA ALATT

1958. OKTÓBER 28. – 1963. JÚNIUS 3.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A MEGVÁLASZTANDÓ PÁPÁHOZ 1958. október 30. előtt

„Non licuit ire mihi” kezdettel írt Mindszenty bíboros latin nyelven levelet a megválasztandó pápához. A Mindszenty Levéltár példánya október 30-ra datált.⁸⁶ XXIII. János pápa megválasztásának napja október 28.

1958. november 21-i kelettel a washingtoni külügyminisztérium Európai Ügyek Hivatalában Livingston T. Merchant* feljegyzést készített Robert Daniel Murphy* külügyminiszter-helyettes számára. Ebben jelezte, hogy a budapesti ügyvivő továbbításra küldött egy latin nyelven írott levelet, amelyet Mindszenty bíboros az új pápához kívánt eljuttatni. Ennek tartalma – mint írta – gratuláció a megválasztás alkalmából és áldáskérés a megcsonkított és rab Magyarország számára, amely ezer éven át a kereszténység védőbástyája volt. Merchant fontosnak tartotta megjegyezni, hogy nincs utalás a levélben magyarországi egyházi ügyre. Javasolta, hogy engedélyezzék a továbbítást a Vatikánba, amely a megállapított alapelvek sérelme nélkül lehetséges, mert a bíboros az Amerikai Egyesült Államok kormánya csatornáit a pápaválasztó konklávét követően veszi igénybe, s a konklávéra való kiutazása érdekében engedélyezett volt a kapcsolatfelvétel a Szent Bíborosi Kollégium és Mindszenty között.⁸⁷ A kivételt az is indokolja, hogy a bíborosnak ez a levele abba a folyamatba illeszkedik bele, amelynek keretében a bíboros a konklávéra utazhatott volna. A budapesti ügyvivő is ajánlotta a levél továbbítását.

1958. december 4-én Murphy a washingtoni apostoli delegátusnak, Cicognani-nak⁸⁸ írt levelében továbbította a szóban forgó küldeményt, kérve kézbesítését. Kitért

86 L. Mészáros István 1997, 251. sz. Bgy. 30! – Budapest Cardinal Files.

87 Angol szövegét l.: Somorjai Ádám: *Sancta Sedes II.*, 55. o. Ebben a kötetben közöltük a további amerikai jelentések és a Mindszenty-dokumentumok eredeti szövegeit, ezek oldalszámának közlésétől eltekintünk.

88 A levél végig Őeminenciájának címezi a washingtoni apostoli delegátust, aki a boríték címzése szerint érsek, ezért esetében a megszólítás Őexcellenciája lenne. Cicognani negyedszázadon keresztül érseki rangban volt apostoli delegátus Washingtonban. 1958. december 15-én volt bíborosi kinevezésének hivatalos dátuma, amit már november közepén bejelentettek a Vatikánban. Vélhető, hogy az évtizedek óta ismerős diplomáciai partner megszólítása ezért térhetett el a szo-

arra, hogy ez nem lehet precedens a további kapcsolattartásra vonatkozóan a Vatikán és a bíboros között, kifejezte azonban a külügyi tárca készségét arra, hogy a jövőben bármely ide vonatkozó különleges problémát megvizsgáljon.

1958. december 18-án kelt levelében Edward J. Trost* magyar referens hivatalosan értesítette a budapesti ideiglenes ügyvivőt, hogy a levelet továbbították a Vatikánnak. A levelezést McKisson levele zárta, aki 1959. március 6-i kelettel értesítette az új budapesti ideiglenes ügyvivőt – James W. Pratt-et* –, hogy Cicognani hírül adta Murphynek: a bíboros levele megérkezett a pápához. Öszentsége Államtitkársága kéri, hogy Mindszenty bíborost informálják erről, továbbá arról is, hogy Öszentsége különös szeretettel követi a katolikus magyarság sorsát. McKisson felhatalmazta Prattot arra, hogy ezt szóban közölje a bíborossal. Levelének záró bekezdésében kitért az olasz követségen keresztül érkezett küldeményre is és jelezte, hogy ezzel kapcsolatosan hamarosan utasítás érkezik Budapestre. Az október végén kelt levél továbbítása hosszabb időt vett igénybe, miközben XXIII. János pápa január végi dátummal küldött levele továbbításának intézése is már folyamatban volt.

Mindszenty bíboros levele a megválasztott XXIII. János pápához:

„Vatikánváros

Nem engedték meg – fájdalom! –, hogy az Örök Városba menjek, én, aki 10 éve fogoly vagy félig fogoly vagyok, a választásra. De ki és mi – a vasfüggöny bizonyosan nem – tilthatná, akadályozhatná meg, hogy imádságos lélekkel alázatosan gratuláljak Neked a keresztény hívek eredményes kormányzásához.

A kormányzás gondjai között engedtessek meg, hogy a jóságos Atya gondjába és szeretetébe ajánljam – az annyi méltatlanság között hitben és hűségben egyesült magyar népet, a püspököket, a papokat és a híveket – a jelenleg megcsonkított nemes magyar nemzetet, amely több mint ezer évig a kereszténység védője és bástyája volt – efelől bizonyosság a déli harangszó a földkerekség összes országában –, amelyet azonban alig vagy nem eléggé becsülnék, méltatlanul számtalan jogtalansággal illetnek és romlásra szánnak.

kásostól. In: *L'Osservatore Romano*, 1958. november 17–18. 1. lap. L. még: Antonio Guido Filippazzi: *Rappresentanze e rappresentanti Pontifici dalla seconda metà del XX secolo*, Vatikánváros, 2006. Libreria Editrice Vaticane, 296. o.

Én az Apostoli Szék legkisebb szolgája vagyok, imperialista kényszer alatt az Egyházért, hazáért és szabadságért⁸⁹ folytatott küzdelemben ideiglenesen legyőzve és Tuszkulumba⁹⁰ kényszerítve.

Ha úgy akarod, szeresd és segítsd, Szentatya, e jobb sorsra érdemes népet mint annak idején boldog emlékű III. Callixtus*, XI. Ince* és elődöd, XII. Piusz szerettek bennünket, ez nekünk áldással együtt elegendő vigasznak, és töretlen reménynek.

Mindszenty József⁹¹ bíboros
esztergomi érsek,
Magyarország Prímása”

XXIII. JÁNOS PÁPA LATIN NYELVŰ TÁVIRATA 1958. november 9. előtt

XXIII. János pápa trónralépését követően latin nyelvű táviratot küldött a konklávéről kényszerű okból távollévő Mindszenty és Stepinac bíborosoknak. Ennek szövege nem található meg az amerikai levéltári anyagban, utalást sem találtunk rá. Eddigi forrásainkban nincs nyoma annak, hogy akár a távirat híre, akár annak szövege eljuttott volna a bíboroshoz.⁹²

„Szeretett Fiúknak, Mindszenty József bíboros esztergomi érseknek – Mélyen fájlalva, hogy Péter trónjára történt megválasztásunk alkalmával itt, Rómában, nem ölelhattünk magunkhoz atyai szeretetünkkel, neked, kedves Fiúnk, az isteni kegyelem zálogaként atyai áldásunkat küldjük.

XXIII. JÁNOS PÁPA”

89 „pro Ecclesia, patria et libertate”. Utalás II. Rákóczi Ferenc jelszavára: Cum Deo pro patria et libertate.

90 Tusculum – Cicero római költő kedvenc pihenőhelye Róma környékén, a mai Frascati város része. Itt: (kényszer)pihenő értelemben.

91 A továbbiakban az aláírt leveleken az aláíró nevét kurzívval jelöljük, miként arra is utalunk, ha a levelet nem írták alá. Az aláírás hiányzik.

92 A távirat megjelent a L'Osservatore Romano vatikáni félhivatalos napilapban: L'Osservatore Romano 1958. november 9. 1. lap, és az AAS hivatalos közlönyben: Acta Iohannis PP XXIII Telegraphici Nuntii, in: AAS 50. évf. (1958), 904. o. Magyar fordítása megjelent a római Katolikus Szemlében, 1958. 4. sz. 147. o.

A II. Vatikáni Zsinat meghirdetése 1959. január 25.

Az amerikai diplomáciai levelezésben nyoma van egy pápai levélnek, amely a budapesti olasz követség ügyvivőjének szívességéből jutott el a budapesti amerikai követség ideiglenes ügyvivőjéhez Domenico Tardini* bíboros államtitkár latin nyelvű kísérőlevelével együtt, amelyben kéri a levél kézbesítését Mindszenty bíboros számára. Az angol nyelvű leírás szerint XXIII. János pápának 1959. január 25-én kelt körleveléről lehet szó, amelyet a bíborosoknak küldött meg. A budapesti ügyvivő felterjesztésében kifejtette, hogy a pápa választ vár minden bíborostól a felvetett kérdésekre. Ez azt jelenti, hogy a levelezés rendszeressé válhat. A pápai levél nyilvános jellegű – mint írja –, s a bíboros tudomást szerezhet róla az újságokból is. Ezért jelezte Washingtonnak, hogy a következő hét végén fogja csak átadni, ha addig nem érkezik ellenkező utasítás.

Mivel XXIII. János pápa 1959. január 25-én hirdette meg a II. Vatikáni Zsinat összehívását, feltehető, hogy arról a szövegről van szó, amelyet megtalálunk az Apostoli Szentszék hivatalos folyóiratában, az *Acta Apostolicae Sedis*ben.⁹³

A levél kézbesítését a washingtoni külügyi tárca nem engedélyezte,⁹⁴ a budapesti ügyvivő 1959. március 4-én távirati utasítást kapott erről, a küldeményt visszaadták az olasz ügyvivőnek. A két levél szövege nincs a budapesti követségi anyagról készült felvételek között.⁹⁵

93 Sollemnis allocutio ad E. mos Patres Cardinales in Urbe praesentes habita, die XXV ianuarii anno MCMLIX, in coenobio monachorum benedictinorum ad S. Pauli extra moenia, post missarum sollemnia, quibus Beatissimus Pater in Patriarchali Basilica Ostiensi interfuerat, in: AAS 51. évf. (1959) 65–69. o. Ennek szövege itt olasz nyelvű. L. még: *Discorsi messaggi colloqui del Santo Padre Giovanni XXIII, I. Primo anno del Pontificato 28 ottobre 1958–28 ottobre 1959 [a továbbiakban: Discorsi messaggi 1958–1959]*, Vatikánváros, 1960. Typis Poliglottis Vaticanis, 129–133. o. L. még: Somorjai Ádám: A II. Vatikáni Zsinat meghirdetése és a magyarországi főpásztorok. Mindszenty József és Shvoy Lajos* esete, in: *Sapientiana*, 2009, 2. sz. 53–63. o.

94 Merchant 1959. március 12-én kelt emlékeztetőjében kifejtette az indokokat Murphy számára. Ebből tudott még az is, hogy a pápai levél angol nyelvű, Tardini bíboros államtitkár kísérőlevelének dátuma pedig 1959. január 29. L. még McKisson 1959. március 12-én kelt levelét, amelyet a budapesti követség ideiglenes ügyvivőjének írt. A küldeményt vissza kellett adni az olasz ügyvivőnek. Merchant emlékeztetőjéből megtudható, hogy a pápai levél angol nyelvű, Tardini bíboros államtitkár kísérőlevelének dátuma: 1959. január 29.

95 Az előző jegyzetben hozott emlékeztető felsorolja azokat a mellékletek között. Ezért a washingtoni külügyminisztérium más fondjában bizonyára rá lehetne találni.

A FŐPÁSZTOROKNAK MEGKÜLDÖTT ZSINATI KÖRLEVÉL 1959. július 13. előtt

Van adatunk, amely utal egy másik pápai, illetve vatikáni államtitkársági üzenet létezésére is. Bár ennek szövegére vonatkozóan nem találunk információt, elvi jelentősége miatt részletesen ismertetjük a vele kapcsolatos diplomáciai hercehurcát.

Ezt az ismeretlen küldeményt a bécsi amerikai nagykövet, Harrison Freemann Matthews – közismerten a „Doc”* – 1959. július 13-án továbbította a budapesti ügyvivőnek. Levelében azt írta, hogy ezt a bécsi pápai nuncius kérésére teszi és úgy tudja, hogy ez a küldemény a bíboros államtitkár egy levelét tartalmazza.⁹⁶ A levél kézbesítését Budapest nem vállalta. Az amerikaiak hosszabb levelezésben tisztázták a bíboros kapcsolattartásának általuk megszabott feltételeit. Budapestről az ügyvivő 1959. július 16-án kelt válaszában jelezte, hogy zárt borítékot nem adhat át a bíborosnak, mert a külügyi tárca ezt nem engedélyezi. Csak olyan küldeményt továbbíthat, amely a tárcán keresztül érkezett. Ezért a zárt borítékot visszaküldte, s azt javasolta, hogy juttassák vissza a nunciusnak, olyan megjegyzéssel, hogy a bíboros államtitkár a washingtoni pápai delegátus útján küldje meg újra a külügyminisztériumnak. Minderre való tekintettel kettejük levelezésének másolatát megküldte az Európai Ügyek Hivatalába McKissonnak, aki a bíboros ügyében illetékes. Fontosabb kérdésekben, mint amilyen a Vatikánnal való kapcsolat, úgy gondolja, hogy Murphyé az illetékesség.⁹⁷

Matthews ezt követően táviratban tájékoztatta Murphys, a távirat másolata megtalálható a budapesti anyagban is.⁹⁸ Egy héttel később érkezett a távirati utasítás, amely megerősítette, hogy a washingtoni külügyminisztérium álláspontja szerint az Amerikai Egyesült Államok diplomáciai levelezést és távirati szolgáltatást nem engedélyez a bíboros és olyan személyek vagy hivatalok között, amelyek nincsenek kapcsolatban a washingtoni kormányzattal. Kivétel volt, amikor 1958. október havában a budapesti követség, a római nagykövetség és az Apostoli Szentszék el akarta érni a magyar hatóságoknál, hogy engedjék ki a bíborost a pápaválasztásra Rómába, illetve több más esetben, amikor a külügyi tárca bizalmi csatornákon keresztül megküldött szóbeli vagy nyitott borítékban továbbított üzeneteket, amelyek nem tartalmaztak politikai vagy egyház(kormányzat)i információkat, csak és kizárólag a bíboros menedékes helyzetével kapcsolatos, illetve a helyzetével kapcsolatos állásfoglalására vonatkozókat.⁹⁹

96 A levelet „Doc” aláírással jegyzi.

97 A budapesti amerikai ügyvivő 1959. július 16-án kelt válaszelevele a bécsi amerikai nagykövethoz.

98 1959. július 20-án kelt felterjesztés, 2. sz. távirat.

99 1959. július 27-én kelt 27 sz. távirat, 2 lap, amelyet Bécs és Budapest is megkapott.

Ezt követően Trost aláírásával 1959. július 29-én a budapesti ügyvivőnek írt hosszabb levelében részletes utasítás érkezett. Tájékoztattott arról, hogy Murphy felvette a kapcsolatot a washingtoni apostoli delegátussal, jelezte neki, hogy a bécsi nagykövetet utasította, hogy a küldeményt juttassa vissza a bécsi nunciushoz, majd, hivatkozással a márciusi állásfoglalásra,¹⁰⁰ leszögezte, hogy az Apostoli Szentszék jövőbeni alkalmi küldeményeit hajlandók továbbítani a bíborosnak, ha azok a washingtoni apostoli delegátuson keresztül érkeznek.¹⁰¹ A levelezést 1959. július 31-én a bécsi amerikai nagykövetnek a budapesti ügyvivőhöz írt levele zárta.

Feltételezhetően itt arról a zsinati előkészítő kérdőívről van szó, amelyet 1959. június 18-i dátummal Tardini bíboros államtitkár küldött meg a világegyház 2594 püspökének, 156 rend általános főnökének (generális, nagymester, primás apát stb.), továbbá a katolikus egyetemeknek és teológiai karoknak.¹⁰²

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE BURGENLAND¹⁰³ ÜGYÉBEN 1960. január 22.

Ebben az esztendőben Mindszenty bíboros egyszer tett kísérletet arra, hogy levelet írjon XXIII. János pápának: az év elején, amikor a sajtóból értesült arról, hogy az Apostoli Szentszék konkordátumot köt Ausztriával, és Burgenland területén új egy-

100 L. a korábbiakban!

101 Trost 1959. július 29-én kelt levele a budapesti ügyvivőnek.

102 Vö. Hubert Jedin: Das Zweite Vatikanische Konzil, in: *Handbuch der Kirchengeschichte VII. Die Weltkirche im 20. Jahrhundert*, szerk. Hubert Jedin – Konrad Repgen, Freiburg–Basel–Wien, 1979/1985. 97. o. és a következő oldalak. Itt: 104. o.; L. még: Roger Aubert: *La preparazione*, in: *Storia della Chiesa XXV/1. La Chiesa del Vaticano II (1958–1978)*, Cinisello Balsamo [Milano], 1995. Paoline Kiadó, szerk. Aurelio Gualco – Elio Guerriero – Francesco Traniello, 135. o.; Vö.: *Acta et documenta Concilio Oecumenico Vaticano II apparando, cura et studio Secretariae Pontificiae Commissionis Centralis Praeparatoriae Concilii Vaticani II., Series I (Antepreparatoria)*, Vatikánváros, 1960. Typis Polyglottis Vaticanis. Az Indices kötetben a 268–269. oldalon található a magyarországi főpapság listája, közöttük Mindszenty bíboros („impedito”, akadályozott megjegyzéssel). A lista alapján küldték ki a kérdőíveket. Egyetlen választ mutat ki ez a táblázat: a székesfehérvári megyéspüspökét, az 521–523. oldalon. A többi magyarországi főpap ezek szerint nem adott választ a kérdőívre. (Tanulságos lehet ebben a kötetben a szomszédos országok főpapjai válaszána kimutatása. Lengyelország és Jugoszlávia esetében majdnem minden főpásztor válaszolt, Csehszlovákia és Románia esetében pedig nem érkezett egy válasz sem.) Shvoy székesfehérvári megyéspüspök 1959. szeptember 3-án kelt válaszában olvasható e kérdőív iktatószáma: I C/59-1313 és azonos, június 18-i dátuma. Ő a küldeményt július 17-én kapta kézhez. In: *Acta et documenta Concilio Oecumenico Vaticano II apparando*, i. m.

103 Burgenland a Magyarországtól részben elcsatolt korábbi magyar vármegyék német elnevezéséből (Moson – Wieselburg, Sopron – Ödenburg és Vas – Eisenburg) utóbb alkotott tájnév.

házmegyét létesítene. Ez ellen tiltakozott 1960. január 22-én kelt kétoldalas, angol nyelvű levelében. Politikai tartalma miatt az amerikaiak nem továbbították. Szövege fennmaradt.

A washingtoni külügyi tárca európai hivatalából Foy David Kohler* 1960. február 12-én kelt és Merchantnek címzett emlékeztetőjében azt a véleményt fejtette ki, hogy ezt a levelet, amely politikai kitételeket tartalmaz, ne továbbítsák a Vatikánnak, hanem küldjék vissza a feladónak, a bíborosnak, Budapestre. Összefoglalva a levél tartalmát, a következő kitételeket sérelmezte: „Ausztria nem növelte jóhírét azzal, hogy elfoglalta ezt a területet”; „Ausztria nyolcadik ellenséggként jelentkezett”; „a magyar lakosság létszámának folyamatos fogyását eröltették a másik oldalon”. Ugyanaznap, 1960. február 12-én kelt kétoldalas levelében Harold C. Vedeler* értesítette erről a budapesti ügyvivőt, az emlékeztető másolatával együtt visszaküldte Mindszenty levelét és arra utasította, hogy amikor visszaadja a bíborosnak a levelet, értesítse őt arról, hogy a külügyminisztérium, sajnálatára, nem tudja azt továbbítani.

Mindszenty bíboros azonban nem hagyta annyiban, 1960. június 30-án levelet írt az amerikai külügyminiszternek, amelynek szövegét a budapesti követségi levéltár nem őrizte meg ugyan, de megtalálható az amerikai külügyminisztérium Kelet-európai Hivatalának és Központi Hivatalainak levéltári állományában. A róla szóló emlékeztetőt 1960. július 15-i dátummal Kohler készítette Merchantnek, összefoglalva a levél tartalmát. A bíboros sajnálatát fejezte ki, hogy a külügyi tárca nem engedélyezte neki a január 22-i, pápához írt levelének továbbítását. Kohler megjegyezte, hogy a bíborosnak ez a levele, mint korábbi levelei is, amelyeket a külügyi tárcának vagy a külügyminiszternek (Secretary) írt, politikai és egyházi jellegű nézeteit tartalmazták, ebben a levélben ugyanis kifejezi sajnálatát az 1920. évi trianoni béke miatt és az 1947. évi párizsi békét még rosszabbnak tartja, mint a trianoni békét. Kohler nem javasolta, hogy írásos választ küldjenek, ezért utasítaná a budapesti ügyvivőt, szóban közölje a bíborossal, hogy levele megérkezett a külügybe.

1960 második felében, augusztus 15-én kelt a burgenlandi egyházmegye felállításának hivatalos okirata, a *Magna quae bulla*.¹⁰⁴ Ezt megelőzően az egyházmegye 1922. május 18-tól apostoli kormányzóságként működött.¹⁰⁵ Mindszenty bíboros a győri és

104 Az Apostoli Szentszék és az Osztrák Köztársaság közt létrejött megegyezés dátuma 1960. június 23-a, ratifikálták augusztus 13-án. AAS 52. évf. (1960) 933–945. o. Burgenland egyházmegyéről e dokumentum második része szól, l. AAS 52. évf. (1960) 941–945. o. Az egyházmegyét felállító „Magna quae” kezdetű pápai bulla dátuma: 1960. augusztus 15-e, l. AAS 53. évf. (1961) 253–255. o!

105 L. Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae III.)*, München, 1975. Görres Gesellschaft, 132. o. s a következő

a szombathelyi püspökök illetékességéről ír levelében. Ám ha Burgenland 1922-től apostoli kormányzóság, akkor az a két nyugat-magyarországi egyházmegye, amelyből e területeket kiszakították, már nem tarthatott igényt arra, hogy az ausztriai részek egyházi igazgatását végezze. A bíboros – miként itt kifejtett nézeteiből kitűnik – nem vette figyelembe az idők során kialakult egyházbiztonsági helyzetet. Eisenstadt egyházmegye 1961-től található meg az *Annuario Pontifici*óban.

A bíboros levelének tartalmi összefoglalása:

Sajtóértesülések szerint az osztrák konkordátum keretében Burgenland területén új egyházmegye létesülne. Mint illetékes metropolita-érsek és Szent István területének primása, nagy alázattal kéri, hogy semmit se változtassanak (*nil innoventur*), maradjon meg az eddigi átmeneti helyzet, hogy ne képezzen precedenst a csehek, románok, szerbek felé, a Szent István koronájának területéből tizenhét kiszakított egyházmegye esetében. Szerencsétlen Magyarország, amelyet 1920-ban, majd 1946-ban nyolc részre szakítottak, és amely a Jerikó felé vezető úton fekszik, nem érdemli meg ezt éppen a Szentszéktől, amely az irgalmas szamaritánus szerepét tölti be a világban. A párizsi „béke” sem érdemli meg az Apostoli Szentszék jóváhagyó pecsétjét. Ausztria nem növelte jóhírével azzal, hogy elfoglalta ezt a területet. Magyarország Ausztriával együtt vérezett az első világháborúban, és a háború végén, mint félholt államot, hét oldalról rohanták meg, Ausztria nyolcadik ellenségként támadta meg. Az ország-rész lakosságának távozása nélkül a terület egyszerűen Ausztriához került, bár Sopron és tizenhat falu, kivételesen, népszavazást tarthatott, és megmutatta, hogy a terület Magyarországgal maradt volna. Bár ez a terület magyar egyházkormányzat alatt áll, a magyar lakosság létszámának folyamatos fogyását eröltették a másik oldalon. Az illetékes győri és szombathelyi püspökök nem tudják megvédeni jogaikat. Valószínűleg nem is tudnak a konkordátum körüli tárgyalásokról, mert a vasfüggöny mögött vannak, de ha tudnának is róla, nincsenek abban a helyzetben, hogy megvédjék jogaikat. Mindketten a rendőrség kezében voltak, majd kórházi kezelésben részesültek. Kérdéses, hogy ha tudnának a konkordátumról és egyházmegyénk sorsáról, akkor tudnának-e lépéseket tenni a történetek kapcsán. Ezért megismétli, az ő nevükben is és az ő helyükben is: *nil innoventur*.

oldal; Sebők László: A katolikus egyházszerkezet változásai Trianon óta, in: *Regio*, 1991. 3. sz., 65–88. o.; Thoroczky Gábor: Észrevételek A katolikus egyházszerkezet változásai Trianon óta című tanulmányhoz, in: *Regio*, 1992. 3. sz., 223–227. o.

XXIII. JÁNOS PÁPA LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1962. március 29/30.

Mindszenty bíboros 1962. március 29-én töltötte be 70. életévét. Ebből az alkalomból a pápa levélben köszöntötte őt, amelynek szövegét az amerikai levéltári anyag nem tartalmazza, vélhetően bizonyára azért, mert azt átadták a bíborosnak. Vedeler 1962. április 4-i dátummal írt levele mellékleteként küldi ezt meg Torbert ideiglenes ügyvivőnek Budapestre; két dátumot is találunk benne. A pápa levele március 29-i vagy március 30-i dátummal kelt. Mivel a bíboros születésnapja március 29-re esik, feltehető, hogy a pápai áldás e napon kelt, a kísérőlevél pedig másnap. Az amerikai külügyi tárca engedélyezte a levél továbbítását, Vedeler azonban nem mulasztotta el, hogy kritizálja a vatikániakat, amiért nem jóval korábban intézkedtek, hogy éppen születésnapján kaphassa meg a pápai táviratot a bíboros. Torbert ügyvivő április 11-én válaszolt Vedelernek, tudósította a küldemény átadásáról, s egyúttal arról is, hogy a bíboros örömét a késelem nem csökkentette. Óvatosan azt javasolta, hogy ne kelljen válaszadásra buzdítania a bíborost.

Tekintettel arra, hogy 1961-ben semmiféle levelezésre nincs adat a pápával, 1962-ben is csak ez az egy, úgy tűnik, a bíboros 70. születésnapja egyfajta áttörést jelentett e hosszú szüneten. Az amerikai diplomaták ez alkalommal még megengedték maguknak, hogy kritikát gyakoroljanak a vatikániakon, akiket egyébként ezt megelőzően nem szoktattak hozzá, hogy a küldemények továbbítása megtörténik.

XXIII. JÁNOS PÁPA AJÁNDÉKA MINDSZENTY BÍBOROSNAK 1963. január 9. előtt

James Williams Riddleberger* bécsi nagykövet 1963. január 9-én táviratban értesítette a külügyminisztériumot és a budapesti követséget, hogy a (bécsi) nuncius kis csomagot kért továbbítani Mindszenty bíborosnak: a pápa ajándékait, közöttük egy gyűrűt és több érmet. A bécsi nagykövet óvatosságát fejezte ki, tanulmányozván az előzményeket.¹⁰⁶ Washington aznap válaszolt, David Dean Rusk* külügyminiszter aláírásával: ha a küldeményben nincs írásos üzenet, nem ellenzi, hogy a diplomáciai csomaggal továbbítsák a budapesti követségnek és átadják a bíborosnak. Ez az engedély azonban nem jelenthet precedenst jövőbeli küldemények esetére. Ha a bíboros köszönőlevelet akar írni, Budapestnek engedélyezik ennek

106 Budapest, 37. sz. távirat.

továbbítását, amennyiben a boríték nyitott és a levél nem tartalmaz politikai vagy egyházi jellegű gondolatokat.¹⁰⁷

Ezt követően a bécsi amerikai nagykövetség 1963. január 11-én kelt táviratában jelezte Budapestnek, hogy a küldeményt az aznapi diplomáciai postán továbbították. Tartalma: egy breviárium, egy püspökgyűrű, két érme és egy levél nyitott borítékban, a bíboros államtitkártól a bíborosnak. Utóbbit – hivatkozással a külügyi tárca utasítására – kivették a küldeményből és visszaküldték a nunciushoz. Budapestre január 17-én értesítették Washington, hogy két nappal korábban átadták a küldeményt a bíborosnak, aki szóban kérte, továbbítsák „hálóját és ragaszkodását” az ajándékokért. Budapesti forrásokra hivatkozva Jones jelentette még azt is, hogy más magyarországi papok is kaptak pápai ajándékokat, amelyeket a zsinatról visszaérkező delegáció hozott magával.¹⁰⁸

Washington, ismét Rusk aláírásával, 1963. január 19-én táviratban válaszolt, utasította s egyúttal felhatalmazta a bécsi nagykövetséget: mivel a bíboros szóbeli válasz továbbítását kérte a Vatikán felé, miszerint első alkalommal szóban informálják a bécsi nunciust, hogy a bíboros kifejezte „hálóját és ragaszkodását” az ajándékért.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1963. március 28.¹⁰⁹

Fennmaradt aláírt levél és távirat fomájában is.¹¹⁰ Ezt a levelet a bíboros – a márciusban közzétett amnesztia¹¹¹ hatása alatt – azzal a szándékkal írta, hogy még König bíboros várva várt látogatása előtt megkapják a Vatikánban.¹¹² Mint alább látni fog-

107 Bécs 1622, Budapest 277. sz. távirat.

108 A távirat adatai: Secstate Washington 340, Vienna 42, hiv.: Vienna 37 to ([State] Department = a továbbiakban: Dept); Department. 256 to Vienna.

109 Fordításunk az angol szöveg alapján készült, szögletes zárójelben kiegészítéseinkkel.

110 A levéllel kapcsolatban I. az amerikai ügyvivő 1963. március 28-i felterjesztését: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 919–921. o., 284. sz. dok.

111 Az 1963. évi 4. sz. törvényerejű rendelet [a továbbiakban: tvr.] a közkegyelem gyakorlásáról. Trhgy. 1963. Bp., 1964. KJK, 25–26. o. 1963. március 22.

112 Jones ügyvivő megfigyelése 1963. március 28-án kelt felterjesztésében: „eddig ritkán láttuk a bíborost ilyen óvatosan tapogatózni, mint ebben az üzenetben. Gondosan ügyelt rá, hogy hangneme ne legyen sértő a Vatikánra nézve, és eleget kívánt tenni az illetnek a König-látogatással kapcsolatban. Úgy érezte azonban, hogy fontos eljuttatnia egy üzenetet a Vatikánba, mielőtt König megérkezik. Különbösen úgy érzi, esetleg kész tények elé állítanak. Amennyiben nem tudná teljes mértékig elfogadni König küldetését, attól tart, bírálatok érnék mint »hálátlan, makacs öregembert«, akiért a Vatikán hiába fáradozik. A »kész tényeken« láthatóan azt érti, hogy a Vati-

juk, feltételként hivatkozik majd rá. A levelet Cicognani bíboros államtitkár átküldte a bécsi nunciatúrának, az ott időző Casaroli számára, hogy felkészülhessen Hamvas Endrével* és Brezanóczy Pállal* való bécsi találkozására, továbbá első budapesti missziójára, a magyar hatóságokkal való tárgyalásokra és Mindszenty bíboros meglátogatására.¹¹³ A diplomáciai posta azonban késve érkezett, Casaroli már korábban elindult Budapestre.¹¹⁴

„Kérem, Külügyminiszter/Titkár Úr, szíveskedjék megküldeni táviratomat közvetlenül vagy az apostoli delegáció útján a Vatikáni Államtitkárságnak:

Eminenciás Uram, hálás vagyok a nagy ajándékokért: a breviáriumért és a gyűrűért, amelyeket az Egyetemes Zsinat első része (ülésszaka) után megkaptam és amelyek (fő)egyházmegyémet és engem a kölcsönös kötelezettségekre, hűsége és a jogokra is emlékeztetnek.

Néhány hete a világsajtó meghirdette a magyar amnesztiát, ami a titokban és nyilvánosan [egyaránt] cserben hagyott magyar ügy szomorú végjátéka. Amikor az amnesztiát közzétették, úgy tűnik, hogy ez a világsajtó nem tudta, hogy az egyes szenvedő, becsületes és szájalomra méltó személyek szabadon bocsátását nem lehet azonosítani az ezer éves történelmi nemzet kérdésével. De az feltűnt, hogy az egyik püspök¹¹⁵ hiányzik a véres kegyetlenségek utáni kegyelemlistán. Nem tudták, hogy az idegen ateista zsarnoktól elfogadott hatalom nemesnek akar tűnni a Nyugat szemében egy második alkalommal is. Némely fejek megérik a rezsimnek a nyilvánvaló áldozatokon túl is.

kán úgy dönt, kihívja őt Rómába.” (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: Majd' halálra ítélve, 919. o. 284. sz. dok.)

113 Giovanni Barberini 2007-ben azt írja, hogy ez hasznos irat volt Casarolinak a tárgyalásokra való felkészülésre, in: Giovanni Barberini: *L'Ostpolitik della Santa Sede. Un dialogo lungo e faticoso (Santa Sede e politica nel novecento, 6) [a továbbiakban: Barberini 2007]*, Bologna, 2007. II. Mulino, 181. o. 1. sz. j.

114 Maga Casaroli írja, hogy a levelet nem kapta meg időben. Érdekes módon, ezt is Barberini adta ki. (in: Barberini 2008, 74. o.) Casaroli jegyzetben hozzáfűzi, hogy egy másolatot kapott magától a bíborostól is, akinek elmondta, hogy nem ismeri a szöveget. Mindszenty erre feltételezte, hogy az amerikai külügyminisztérium nem küldte át a levelét, vagy lerövidítette azt. (i. h., j-ben) Ezenkívül l. alább Casaroli 1963. május 18-án készített jelentését, ahol ez az idézett bekezdés szó szerint megtalálható!

115 Saját magára utal.

A 20.000 heroikus halálról¹¹⁶ és a 2.000 »törvényesen« kivégzetről¹¹⁷ is megfélekedett a sajtó, és a püspökön túl számos becsületes magyar ember van megfosztva szabadságától, ítélet nélkül, vagy egyenesen börtönben. A sajtó elfeledte, hogy Magyarország ezen kívül sokezer sebből vérzik és ezeket a sebeket nem lehet elválasztani a többitől. Ezek mély és régi sebek, a jelenlegi rezsim okozta őket.

Két még idősebb megyéspüspök¹¹⁸ távol van egyházmegyéjétől, internálva, éppen a magyar helyzet miatt, 6 és 13 éve.¹¹⁹ Ez a tény amnesztiát igényel.

Több püspök rabságban van saját palotájában.

Két koadjutor nem tart püspökével.

A többiek szüntelenül azt nyilatkozzák, hogy a terror és a vallásellenes rezsim viszonya az Egyházzal normális és korrekt. A lengyel püspöki kar panaszkodik; a magyar egyre inkább megelégedett. A Prazsákok¹²⁰ kezében élnek.

116 Az egyes szerzők a forradalom és szabadságharc eseményei során elesettek számáról adatokat közlő publikációkban az életüket vesztek számáról eltérő, de a primásénál nagyságrenddel kisebb adatokat közölnek. Ismertetésüktől eltekintünk.

117 Zinner Tibor: *Halálos évtized*, 260–261. o. „Az eddig feltártak alapján, függetlenül attól, hogy kit, mikor, miért, milyen fokozatú eljárásban és mely jogszabály alapján ítélték halálra, egy évtized alatt [1956. december 15. – 1966. október 12. között] a 480 halálos ítélettel sújtott magyar állampolgár közül 372 főt (77,5%-ukat), közel 4/5-üket, ötből minden negyedik személyt kivégeztek. A távollétükben halálraítéltek száma 22 fő volt. Így – valójában – a büntető- és hadbírák elé állított, ekképp 458 fő hallhatta, miként határoztak róla azok, akiknek tanácsvezetője az eljárás illetékes bíróság nevében felolvasta „A Magyar Népköztársaság nevében!” szülő verdiktet. A közülük kivégzett 372 fő azt jelenti, hogy a halálra ítélték és kivégeztek tényleges aránya 81,22%-ra emelkedik. Mindez arra utal, hogy a jogszolgáltatók a másodfokú eljárások során gyakorta súlyosbították az elsőfokú fórumok határozatait (biztonsággal rögzíthető 80 főnél), ritkábban enyhítettek (biztonsággal rögzíthető 71 főnél), illetve a NET sem élt gyakorta a kegyelmezés jogával, ezért érvényesülhetett a kivételesen súlyos, az emberi életet és méltóságot figyelmen kívül hagyó brutális ítélezési gyakorlat.” Közülük 225 személyt ’56-tal összefüggő cselekmények miatt végeztek ki.

118 Az internálás megszűnt 1960. április 1-jével. Az 1960. évi 10. sz. tvr. részleges közkegyelem gyakorlásáról és a közbiztonsági őrizet megszüntetéséről. Trhgy. 1960. Bp., 1961. KJK, 87–88. o. 1960. április 1.

119 Pétery (Petró) József* és Badalik Sándor Bertalan.*

120 A Prazsák Mihály* név feltűnik Szegeden, Szombathelyen és Veszprémben. L. Mészáros István: A szegedi bajszos püspök jelentései 1952-ben, in: *MEV–Regnum* 7. 1995. 1–2. sz., 233–248. o.; Horváth Sándor: Övék a mennyek országa. Egyházüldözés a szombathelyi egyházmegyében 1945–1956, in: *MEV–Regnum*, 2008. 3–4. sz. 117–154. o. Itt: 127. o.

Veszprémi bajszos püspökként I. Mészáros Tibor: *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975)*. Sajtó alá rendezte Hetényi Varga Károly és Varga Borbála. Abaliget, 2000. Lämpás K., 364. o. Bejegyzés 1974. augusztus 24-én.

A papok utánpótlása kilátástalan, a Prazsákok miatt. A papság rabszolgaságban és szegénységben él, 599 forint havi fizetésből.

Ötezer értelmiségit (a főváros főpolgármesterét is) deportált [ő, azaz Kádár] a magyar pusztába, Budapestről és hat városból.¹²¹ Eközben, a párt-ÁVO-arisztokrácia az ő (antik bútorral felszerelt?) lakásaikat használta. Ezek az értelmiségiek munkatáborokban élnek, tartós nyomorban.

Az Egyesült Nemzetek adatai szerint 35 000 fiút és leányt deportált [ő, azaz Kádár] Szibériába,¹²² és lehet, hogy még több százan életben vannak: de senki sem tért vissza közülük, még a második világháborús hadifoglyok közül sem, mert a rezsím számára az ő kiszabadításuk nem jó dolog.

A főváros, a városok majdnem minden méltó és aktív személyét [értsd: papját] és az espereseket kiutasították, pozícióikat bizonytalan ejtőernyősök foglalták el, üszkösödő sebként, exkommunikált vezetőikkel.

Férfi és női szerzetesek ezrei élnek nyomorban, távol jogos hivatásuktól, házuktól és tevékenységüktől. Rákosi* belügyminisztere tudja, hova deportálta őket éjfélkor.

Milliók vannak távol az Egyháztól, »szelíd« erőttől kényszerítve.

Budapesten a diákoknak csak 1,9 százaléka részesül vallásoktatásban.

Kádár ezt tudja és a vallásoktatás betiltására készül, ha majd azt gondolja, hogy a Nyugat már mély álomba merült. Egész falvak maradtak vallásoktatás nélkül.

Másfél millió magyar embriót semmisítettek meg hivatalosan Kádár törvényével, és még mindig nem elég. Folytatják.

A megegyezés szerint az Egyház minden szabadsága megszűnik, a liturgikus szabadság kivételével. Ez a szabadság is semmivé lett. A rezsím a szentégeket pótló szertartásokat vezet be, és ezeknek száma növekvőben van.

A sajtó szerint a primás az akadálya négy püspök kinevezésének. Ez a megállapítás minden alapot nélkülöz. Nem a primás, hanem az úgynevezett új egyedi jog az akadály. A primás is megérti, ha az esztergomi kormányzó püspöki rendet kap.

121 '56-ot követően nem ismétlődött meg az 1951-ből ismert kitelepítés. Az internálás 1956 ősze – 1960 tavasza között 12.900 személyt sújtott Magyarországon.

122 Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf*, 15. o. „Vissza-visszatért leveleiben az ismeretei szerint a Szovjetunió szibériai területeire hurcolt, végül kb. 35 ezer főben rögzített mindkét nembeli fiatal magyar sorsa, akikért naponta imádkozott, és akikre minden nap gondolt.” Ez az adat minden alapot nélkülöz, nem fedi a tényeket. A továbbiakban erre nem utalunk.

Ha egy püspök el akarná hagyni ezt a szerencsétlen országot, az történelmietlen lenne. Amikor a 16. században Magyarország jelentős része török területté vált és [a püspök] a helyén maradt közel két évszázadon át, minden püspök Magyarországon, aki nyugaton vagy délen élt: Konstantinápoly pátriárchája és egy humanista régész püspök visszatért Magyarországra. Ha a keleti uralom alatt a magyar püspök,¹²³ akinek alkotmányos szerepe is van, egyedül hagyná el az országot, tekintet nélkül az említettekre és az ő rokona-ira, az nagy összeomlást jelentene a magyarok lelkében.

G. Dej*is megszabadulna Erdély püspökétől,¹²⁴ mert a püspök nem jó neki.

Két alkalommal (1955, 1956, a szabadságharcot megelőzően) felajánlották nekem a visszatérést Esztergomba, ha kérvényt adok be. Nem kértem.

A felkelés győzelme után a három felkelő miniszter, közöttük Kádár, a párttitkár, kihirdették a parlament épületének erkélyén, hatalmas tömeg előtt: több képviselő kérésére a primás visszatér Esztergomba és korlátozás nélkül megkezdheti hivatalának gyakorlását.

Eközben az őrzőim parancsnoka kijelentette: én ártatlan vagyok és szabad. Rehabilitálásom megtörtént és október 30-án, amikor Kádár még mindig tagja volt a kormánynak, hivatalosan is kijelentették.¹²⁵

Az agresszió után Kádár ezt nyilatkozta: a primás illegálisan hagyta el a börtönt, vissza kell térnie. Elkobozta rádiószózatom szövegét és egy új szöveget tett közzé azzal a szóval: egyházi birtokok, az egyház intézmények helyett. Kérem, Eminenciás Uram, informálja a sajtót e második és sokezedik magyar sebről is. Öszinte jókívánságokkal és testvéri szeretettel,

+*Jozsef Cardinal Mindszenty*
Magyarország hercegprimása
esztergomi érsek”

123 Saját magára utal.

124 Márton Áron.*

125 Hivatalosan nem jelentették be az Erdei Ferenc,* a minisztertanács elnökhelyettese által készített és a miniszterelnök által aláírt okmányt, amelyet a Nagy Imre és társaival szemben lefolytatott büntetőeljárás iratai között őriznek a MNL OL-ben s a soha hivatalosan be nem mutatott dokumentumfilmben is látható, olvasható. A gondot nem az okozza, hogy közzétették-e vagy sem, hanem az, hogy nem volt jogérvénye. Törvényesen ugyanis ennek az állásfoglalásnak a meghozatala – az igazságügyi tárca előterjesztése után – kizárólag a NET jogkörébe tartozott volna. A november 4-én történtek után hatályossá sem válhatott.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1963. április 8.

Távirat formájában a washingtoni külügyminisztériumnak ment, kérve továbbítást az Eminenciás Pápai Államtitkárhoz, a távirat száma: [Budapest] 476. A levél kelte április 8-a, a táviratot április 9-én küldték el, ez mindkét változaton jól olvasható, a levélen kézírással.¹²⁶ Nehezen érthető az angol szövege.¹²⁷ Mint később látni fogjuk, erre is úgy emlékezik, mint amely feltételeit tartalmazza. Fordításunkban (a stíláriis esetlegességek megtartásával):

„Eminenciás Uram:

Elmélkedtem a mi Urunk magatartásán, Aki folyamatosan védte Magát a nagybőjti Szent Evangéliumban. Ez a magatartás kötelezi papját is.

Úgy gondolom, fontosabb minden ember feddhetetlen híre, mint a gyakran hiányzó szabadság. Ha ez volt meggyőződésem a fogházban, akkor ma még inkább az.

Kérem, ugyanezen az úton küldje meg nekem mindazokat a vádakat, amelyek a Vatikán máig kifejezetten, vagy csak általában kapott ellenemben, illetve kártékony jelenlétem ellen Magyarországon, megadva a forrásokat is.

Kérem, várjon a lépésekkel, amíg meg nem érkezik a válaszom – audiatur et altera pars.¹²⁸

A nyugati sajtó alapján feltételezem, hogy ezeket a vádakat külföldi »magyar« tényezők terjesztik.

Az októberi szabadságharc előtt az ország különböző részein tíz város kérte szabadon bocsátásomat és visszatérésemet Esztergomba.

A mai amnesztia főelrendelője a szabadságharc alatt a parlament épületének erkélyéről kihirdette tíz- és tízezreknek: ő és pártja egyetért, hogy a városok kívánságára a Primás visszatérjen Esztergomba.

126 Mindszenty két telegramról ír: „Április 8. Két telegram megy a Vatikánhoz a vádakat kérve.” In: Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 301. o. Ezt átveszi Fejérdy András: König bíboros első találkozására, 103. 159. j. Mi ugyanannak a táviratnak két változatát találtuk meg. – A Napi jegyzetek 304. oldalán említett 3. és 4. távirat, amit átadott Casarolinak, mint az összefüggésből kiderül, a március 28-i és az április 8-i levél lehet, l. alább.

127 Jones ügyvivő április 9-i 477. sz. távirata Washingtonba.

128 Hallgattassék meg a másik fél is (latin).

A felkelést »dicsőségesnek« nevezte, később fenyegette a szovjet nagykövetet: ő maga is a barikádra megy az oroszok ellen, a magyar önrendelkezésért.

Még nem szabadlábbon ugyan, de követeltem¹²⁹ az elkobzott egyházi intézmények (iskolák, kollégiumok stb.) visszaadását,¹³⁰ a fegyveres bosszú el kell maradjon. Elvettem a javaslatot, hogy az új kormány miniszterelnöke legyen. Ő volt, aki a Vörös Hadsereget hazája ellen vezette.

A barikádokon harcolók helyett az idegen agresszortól fogadta el a miniszterelnökséget és az idegen zsarnokság folyamatos kiszolgálója volt.

Azóta csak némasággal támadhatok. Nem akadályozhatom az új keziszteniét.

Ő elkobozta rádióbeszédemet és helyette újat tett közzé és lényegét illetően megváltoztatta a Mindszenty-beszédet. Bár a Nagy- és Kádár-kormány engem október 30-án hivatalosan rehabilitált,¹³¹ nem szégyellte novemberben kijelenteni, hogy a Primás illegálisan hagyta el a börtönt és vissza kell mennie oda.

A szabadságharc végén 18–20 különböző fegyveres csoport jelent meg egy este, hogy megszabadítson engem. Alig tudtam a későn jövőt a konzulátushoz.¹³² Valójában az ÁVO, amely őrségemet adta, a parancsnokkal együtt ártatlannak és szabadnak nyilvánított engem. Megjédtek a fegyverekkel és mezőgazdasági eszközökkel felvonuló, jobbára protestáns és katolikus falvak jöttére. Az úton ezek a protestáns és katolikus tömegek az evangélikus lelkiessel együtt kértek és kaptak áldást.

Minden rágalom és üldözés három és fél éven át, a 39 éjjel és nappal folytatott kínzás, a fogház nyolc esztendeje, majd ezt követően a szakadatlan pergőtűz, hamisság, a különböző nagy könyvek, újságok és pamfletek írásai hiába voltak ellenem az amnesztiát elrendelő oldaláról.

És most az üldöző, aki 10.000 férfi és női szerzetest üldözött el kolostorai-
ikból, aki 35.000 fiút és leányt deportált Szibériába, miután elpusztított más-
fél millió magyart az anyaméhben – felhasználja a Nyugat figyelmetlenségét
a magyar ügyben –, ez a róka egyszerre, mint a hit védője, szerepet vállal az
egyházi ügyben, valamennyit beáldoz és győz, semmit sem ad és mindent
elér, az én fejemet is, akit hiába támadott tizenöt éven át.

129 I did not it as already free.

130 Célzás a megmásított 1956. november 3-i beszédének tartalmára. Vö. a bíborosnak Cicognanihoz 1963. március 28-án írott levele utolsó bekezdésével, l. a korábbiakban.

131 L. az 1963. március 28-i levélhez fűzött jegyzeteinket.

132 Scarcely I could the late-coming to the consolate. – Értelmetlennek tűnő mondat.

Ő és én, »aki a magyar egyházat veszélyeztetem«, ugyanazt a meggyőződést valljuk a hívek és a lakosság nagy többségének ragaszkodása felől, amely változatlan a két internált püspök és az én irányomban. Ha ez nem így lenne, a róka már kihirdette volna a három amnesztiát a gyűlölt Egyház kárára. Ellenem létezik egy úgynevezett ítélet. 1955-ben abból kilenc pontot mint sérelmet gyűjtöttek össze Rákosi ellen a rezsim részéről és nem az ő belügy-miniszterével szemben, aki a fő tényező volt.

A két püspököt is – bár ítélet nélkül – »kifelejtették« az amnesztiából. Tizenhárom amnesztiában részesült pap kevés. Két koadjutor még mindig nincs püspökénél. A főváros és a városok plébánosai még mindig el vannak űzve, a hívek, ítélet nélkül még mindig börtönben vannak, a 35.000 fiú és leány, illetve a többszáz hadifogoly maradéka még mindig Szibériában van.

Az általános amnesztiával nem nyer sokat, egy fejet.¹³³A külön amnesztia, amit ő diktálhat, jó alkalom a zsarolásra: a »másik« tizenöt éve igen sokat tud; fontos, hogy ő nem mint tényező, hanem mint senki nyissa ki a száját. Ez az eredménye az egyház szomorú függőségének az államtól, mégpedig ateista államtól.

A Kreml nagyobb amnesztiájára spekulál, amit én nem kívánok, mert elfogadhatatlan.

Ami az Egyetemes Zsinaton való részvételemet illeti, ez idáig nem gyakoroltam a bíborosi funkciókat másfél évtizeden át. De nem szeretnék úgy megjelenni a Zsinaton, mint aki meg van félemlítve a róka szívélyes nevetésétől, amely visszhangzik a Zsinaton, hanem mint főpásztor, mint érsek, papjaim és híveim nevében és képviselőjében, mint egy történelmi, közel tizenegy évszázados ország Prímása, a lojalitásában próbára tett összes magyar püspök testvérrel együtt, és az egyidős Lengyelország és más fiatalabb országok testvéreinek a képviselőjében. Mély tisztelettel és hálámmal.

+Joseph Card. Mindszenty”

133 On a general amnesty he could not win a great stake, a head. – Saját fejére gondolhat.

MINDSZENTY BÍBOROS ELSŐ TALÁLKOZÁSA FRANZ KÖNIG BÍBOROS, BÉCSI ÉRSEKSEL 1963. április 18.

König bíboros, bécsi érsek 1963. április 18-án, csütörtökön első alkalommal találkozott a követségben a bíborossal,¹³⁴ látogatása diplomáciai szempontból magánjellegűnek számított.¹³⁵ A látogatás dátumát maga a bécsi érsek eltérően adta meg.¹³⁶ Arra a kérdésre, hogy a pápa küldött-e levelet, Mindszenty bíboros napi jegyzetei szerint nemmel lehetett válaszolni.¹³⁷ Opilio Rossi* bécsi nuncius alább hozott felter-

134 Az irodalomban szereplő, Mindszenty bíboros napi jegyzeteinek kiadására hivatkozó, egy évvel korábbi dátumot cáfolta Fejérdy András: König bíboros első találkozása Mindszenty Józseffel. Az 1963. április 18-ai időpontot erősítette meg Kádár tájékoztatójában: „König érsek a vízumot megkapta és ma megérkezett Magyarországra.” L. Kádár János tájékoztatója a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány tagjai részére Mindszenty József helyzetéről és a Vatikánnal folytatott tárgyalásokról, 1963. április 18., in: Szabó Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években [a továbbiakban: Szabó Csaba 2005]*, Bp., 2005, Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója és a Magyar Országos Levéltár, 91. o. 18. sz. dok.

135 „König utazása nem volt hivatalos, nem a Vatikán megbízottja volt” – jelentette a magyar külügyi tárca bécsi követére hivatkozva, aki viszont Casarolit adta meg forrásként L.: A Külügyminisztérium napi jelentése a vatikáni megbízott magyarországi utazásával kapcsolatban, 1963. április 27., in: *Szabó Csaba 2005*, 92. o., 32., illetve 19. sz. dok. Ezt közölték a követséggel is, amelyről Jones ügyvivő április 19-én jelentett Washingtonba: „Kállai* [Gyula] állítólag azt mondta külföldi sajtótudósítóknak, hogy a magyar kormány hivatalosan nem foglalkozik a König–Mindszenty látogatással. A magyar sajtó és rádió eddig nem tett említést a találkozóról.” Casaroli emlékirataiban is – a magyar hivatalos forrásokkal megegyezően – König bíboros magánakciójáról írt. Arról, hogy a bécsi érsek Hamvas püspök meghívására érkezett, XXIII. János pápa engedélyét előfeltételezve: „Akit legkevésbé lepett meg König bíboros akciója, az bizonyosan XXIII. János pápa volt. Ezt egyébként ő maga sugallta neki annak idején, amikor arra bátorította, hogy vessen véget a huzavonának.” In: Agostino Casaroli: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989)*. Budapest, 2001. Szent István Társulat, 42–47. o., itt: 43. o.

136 Kardinal Franz König: *Glaube ist Freiheit. Erinnerungen und Gedanken eines Mannes der Kirche*, Bécs, 1981, Molden. A „Der Kardinal in Gefangenschaft” fejezetben előbb 1962. április 10-i dátumot ad meg (i. m. 125. o.), majd 1963. április 10-ét, szerdai napot említ (i. m. 128. o.). A fejezet számos részletben megegyezik további forrásainkkal, i. m. 115–143. o. Az 1963. április 10-i időpont részben átmert az olasz irodalomba is, l. Alberto Melloni: *L'altra Roma. Politica e S. Sede durante il Concilio Vaticano II (1959–1965) (Testi e ricerche di scienze religiose, Nuova serie 26.)*, Bologna, 2000, Il Mulino, 172. o.

137 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 268–269. o. Bejegyzés április 18-nál. Ezzel szemben Mészáros István említést tesz egy pápai levélről: „Átadta Mindszentynek a Szentatya megleghangú üdvözlőlevelét, valamint Hamvas püspök köszöntését a magyar püspöki konferenciától.” (In: *Mészáros István 2001*, 104. o.)

jesztése azonban kifejezetten említ egy pápai autográf¹³⁸ levelet, valamint egy aján-dékot, amelyet König átadott Mindszentynek.

Kettejük tárgyalásának tartalmi ismertetését négy lépésben végezzük. Előbb a leg-autentikusabbnak tűnő forrást, Mindszenty bíboros naplójának vonatkozó részletét, majd az esztergomi érsek emlékiratainak vonatkozó részét közöljük.¹³⁹ Harmadszor a budapesti amerikai ügyvivő levelét idézzük, amely egy áttételen keresztül Mind-szenty bíboros nézeteit hozza, negyedszer pedig azt a forrást, amelyet időrendben legutóbb publikáltak: Rossi érsek, bécsi nuncius 1963. április 20-án készült beszám-olóját Cicognani bíboros államtitkár számára.

Mindszenty bíboros naplójának vonatkozó részletét helytelenül 1962. április 18-ra datálták, holott az helyesen egy évvel későbbi, 1963. április 18-i.¹⁴⁰

„Megérkezett Cardinal König, Mr. Jones jelenti. Belép civilben, caputium nélkül, bemutatkozik. Átadja Őszentsége dedikált fényképét, az osztrák püspöki kar üdvözetét. Emléküket.

Itt maradt ebédre. Szobámban rádió zaj mellett tárgyalunk. Kitűnően jel-lemzi timidnek a zsinati püspököt.

Én helytelenítettem egy bíboros körül a teljes havi (III. 8. – IV. 8.) sajtó-kampányt.¹⁴¹ Nincs szó a bolsevizmusról, Hruscsovról, Kádárról; Hamvasék

138 Autográf: a pápa által aláírt. Az autográf pápai áldáson rajta található a pápa fényképe, így a napi jegyzetek bejegyzése nem tévedett.

139 Logikailag ide illeszkedne Mindszenty levele König érsekhez, amelyben „köszöni látogatását, a szentatya ajándékát, s összefoglalja a magyarországi katolikus egyház gondjait.” (In: *Mészáros István 1997*, 263. sz.)

140 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 268–269. o. Vö. Fejérdy András: *König bíboros első találko-zása Mindszenty Józseffel*.

141 A bíboros saját maga, tehát Mindszenty. A sajtókampányt illetően megoszlanak a vélemények. Adriányi Gábor szerint a kommunista sajtó kampányáról volna szó, l. Adriányi Gábor: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy. [a továbbiakban: Adriányi Gábor 2004]*, Bp., 2004. Kairosz K., 34. o. Ezt az 1962. április 18-nak tulajdonított bejegyzéssel kapcsolatosan írja. Viszont valamivel alább a nemzetközi sajtó valóságos tudósítás- és hírárada-tát említi, l. Adriányi Gábor 2004, 38. o. (Itt Adriányi 1973-as évszámot ír, ami nyilvánvaló elírás). Fejérdy András nyugati sajtókampányról ír. (In: Fejérdy András: *König bíboros első találkozására Mindszenty Józseffel*, 102. o.) Véleményünk szerint is ez utóbbi illik bele az összefüg-gésekbe. „A bíboros szintén tanácstalan az előre jelzett König-misszióval kapcsolatban, ahogy azt a sajtó találta. Úgy hiszi, ezekben a jelentésekben kell lennie komoly igazságnak, de elszomorítja és elgondolkodtatja a sajtó történeteinek természete. Nem is érti, hogyan engedhették meg, hogy a küldetés ténye olyan mértékig bekerüljön a sajtóba, ahogy bekerült. Látszólag elfogadja a kijelentésünket, miszerint a külügyminisztériumnak ehhez semmi köze. Úgy érzi, valami hár-mas megegyezésről lehet szó Róma, Bécs és Budapest között. Budapest ebben az összefüggés-

mindent normálisnak, korrektnek hirdető hibájáról: a hetvenkedő békepapok zavarkeltéséről: csak egy rossz van a világon: Mindszenty. Miért adnak az Egyház oldalán 5 százalékot, hogy a sajtó 95-öt tegyen hozzá. Elismeri, hiba volt.

Terjedelmesen rámutattam: az a hiba, hogy Kádár–Dobi [István]* a pápa felett vannak egyházi ügyekben és a püspökök erről hallgatnak, illetőleg itthon zengték Kádárral: normál, korrekt.

Felvázoltam az egyházi helyzetet.

Kész vagyok külföldre menni engedelmességem megmutatására, de csak mint prímás, mert ilyen viszonyok közt a népemnek is tartozom hűséggel. De én Kádáréktól semmit nem kérhetek.

Hangsúlyozza: Őszentsége se gondol egyáltalán lemondásra, engedelmeség igazolására sincs szükség. Az én döntésemet Őszentsége respektálja. Maradás vagy távozás tetszik-e nekem jobban? Ha nem kell engedelmességet bizonyítanom, a távozás és maradás közt indifferens vagyok. Tárgyalást sem nem kérek, sem nem ellenzem. De az ne történjék egyedül az én ügyemben, ott van a két megyéspüspök, két koadjutor stb.

3 órát töltött itt. Elmenjen-e Szegedre? Ha igen, menjen; ne gondolja Hamvas, én beszéltem le.”¹⁴²

Az esztergomi érsek emlékiratainak vonatkozó részletében nem tett említést a pápai levélről.

„König bécsi bíboros-érsek – 1963 után – többször felkeresett, előbb XXIII. János, majd VI. Pál pápa kérésére. XXIII. János pápa minden presszió nélkül – szabad elhatározásomat tiszteletben tartva – érdeklődött: mennék-e Rómába kúriai állásra, ha ennek fejében a jogilag és tényleg megüresedett püspökségeket szabadon betölthetné. Azt válaszoltam: ha az Egyház szabadságát biztosítani tudja, nem leszek akadálya terveinek. Egyébként írásban is kifejtet-

ben számára a Kádár-rezsimet és a vele együttműködő egyházi vezetőket jelenti, akik iránt megvetést érez. Emiatt eleve előítéletekkel viseltetik a König-misszió iránt.” (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 916–918. o., itt: 917. o. Jones ügyvivő 1963. március 20-ai felterjesztése, 283. sz. dok.)

142 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 268–269. o. A bíboros két nappal később, április 20-án is visszatért König látogatására. Ekképp: „Kedden Kádár-emberek megbeszélése Hamvas püspökkel, tájékoztatva Mindszenty jövőjéről, ami végett Card. König hamarosan jön. Hamvas felkeresi Pétery püspököt. Nem ismeretes, fogja-e folytatni tevékenységét. (Die Presse, 18. IV.) Card. König idejött, ment vissza, a V[as] F[üggöny]-nél átsuhant. Jöttökör, mentekör fényképezték.” (Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 302. o.)

tem erre vonatkozó véleményemet. A State Department ettől kezdve diplomáciai úton továbbította levelezésemet a Vatikánnal. Ez volt egyetlen levelezési módom és lehetőségem kifelé, a világ felé. Az US elnökének többször is írtam, nem minden levelemre kaptam választ.”¹⁴³

Az 1963. év említése az emlékező részéről is megerősíti a történelmi rekonstrukciót: 1962-ben nem volt König-látogatás. Ugyanakkor az emlékiratok írója a szerkesztési folyamat eredményeképpen alighanem tömörített, mert nem volt szó arról, hogy XXIII. János pápa kúriai állásra hívta volna őt. A bíboros továbbá úgy emlékezett König látogatására, hogy az áttörést hozott volna a kapcsolattartást illetően: az amerikaiak diplomáciai úton továbbították levelezését a Vatikánhoz.¹⁴⁴ Mint máshol jeleztük, az Amerikai Egyesült Államok elnökeihez írott hetvennyolc levelét kettővel viszonzták.¹⁴⁵

Az emlékiratok leírása mindenesetre a tömörítés és a szerkesztés miatt tehát megfelelő óvatossággal kezelendő. Hiszen König bíboros – az amerikai levéltári dokumentumok szerint – 1963–1971 között tizenegyszer járt Mindszentynél.¹⁴⁶

Jones budapesti amerikai ügyvivő Vedelerhez írott április 25-i levelében Carl Sharek emlékeztetője alapján tudósított Mindszenty bíboros nézeteiről.¹⁴⁷

„Mindszenty bíboros reakciója König bíboros látogatására kezdeti benyomásunk szerint a megkönnyebbülés és a fellélegzés volt. Úgy tűnik, most a lecsillapodás jegyében gondolkodik. Vasárnap Carl Sharek volt az ügyeletes tisz. Délutáni sétáján hosszabb beszélgetést folytatott a bíborossal... Sharek... a következő néhány pontot emelte ki Königgel való beszélgetéséből.

Mindszenty inzisztált Könignél, hogy semmi körülmények között sem kér kegyelmet a Kádár-rendszerből és nem engedné meg, hogy a Vatikán kérje azt számára. A magyar hatóságokkal folyó és személyét illető tárgyalások során, ha azok a „Magyar Egyház Prímásságáról” való elmozdítását követelik, Mindszenty azt kérte, hogy a tárgyalásokat azonnal szüntessék meg. Sharek nem tudta tisztázni a kifejezés értelmét: „Magyar Egyház Prímássága”.

143 Mindszenty József: *Emlékirataim*, 451. o.

144 Alberto Melloni – i. m., 172. o., 208. sz. j. – is felfigyelt erre a mondatra.

145 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 152–154. o. Itt megadjuk az egyes levelek időpontját is az amerikai levéltári iratok alapján.

146 L. a táblázatot a kötet végén!

147 Jones budapesti ügyvivő 1963. április 25-én kelt levele Vedelerhez. Fejérdy András: *König bíboros első találkozása*, 101. o., 152. sz. j.

Mindszenty tudni akarta Königtől, hogy az egyetemes zsinaton részt vevő magyar delegáció nem vádolta-e be őt a Vatikánnál. Ezzel kapcsolatban azt kérdezte Königtől, ismeri-e leveleit, amelyeket a Vatikánnak írt. König azt válaszolta, hogy nem tud a leveleiről és nem tud arról, hogy bevádolták volna. Mindszenty javasolta Könignek, hogy átadja két Vatikánhoz írt levelét, hogy követni tudja a kérdést a továbbiakban.

König megkérdezte Mindszentyt, meglátogassa-e Hamvast. Bár az volt a válasza, hogy nem ellenzi, mégis úgy tűnik, hogy magatartása negatív volt.

Mindszenty sajnálatát fejezte ki König előtt, hogy a Vatikán inkább foglalkozik személyi kérdésekkel, mint a kelet-európai katolikus egyházak alapvető gondjaival. [Joszif] Szipij* püspök szabadon bocsátását üres győzelemnek nevezte, ha az ukrainai katolikus egyház ebbe belepusztul.

Nem lenne elég, mondta Mindszenty Könignek, ha csak eltávozhatna Magyarországról. Vannak más püspökök is, akiket ki kell szabadítani. Megemlítette a Regnum Marianum templom újjáépítését is, amelyet felrobbantottak, hogy helyet készítsenek [Joszif Visszarionovics] Sztálin* szobrának. Ezt a szobrot 1956 forradalmárai ledöntötték.

Úgy gondolom, hasznosnak találhatja az itt leírtakat. A magam részéről nem tudom ezeket megerősíteni, mert nem láttam a bíborost visszatéremem óta. Shelton sem beszélt vele egy ideje. Ha ez a beszámoló helyesen adja vissza a bíboros gondolatait, akkor, sok szempontból, ugyanazokat a problémákat találjuk, amelyek König látogatása előtt foglalkoztatták őt.”

Azt vélelmezzük, hogy az amerikai ügyvivő felterjesztésének lezárása, amely saját tapasztalatáról beszél, figyelemreméltó: Mindszenty bíborost a König-látogatás néhány nap elteltével nem mozdította ki korábbi dilemmáiból.¹⁴⁸

148 Az amerikai ügyvivő fentebb is idézett 1963. március 20-i felterjesztésében szintén megtalálhatók a következő témák: a személyi és az érdemi kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalás sorrendisége a Vatikán politikájában, saját helyzetének összehasonlítása Szipij és Josef Beran* érsekekével, a König-misszió sajtóban való előzetes tálalása, a König-misszió miatti előítéletei. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 916–918. o., 283. sz. dok.) Jones már korábban felfigyelt arra, hogy Mindszenty „az erő pozíciójából” akar tárgyalni: amikor március 8. táján megtudta a sajtóból, hogy König bíboros hozzá készül, haladék nélkül az ügyvivőhöz fordult, hogy megtudja, mi az amerikai kormány álláspontja menedékével kapcsolatban: „4. Az erő pozíciójából akar tárgyalni Königgel. Meghívásra vár, hogy menjen Rómába, és talán javaslatokra is az egyházi ügyek jövőbeni intézésével kapcsolatban Magyarországon. Olyan helyzetben akar lenni, hogy meg tudja vétózni ezeket a javaslatokat és/vagy beterjessze a saját feltételeit. Ebben a vonatkozásban ismételtelen elmondta, hogy tudnia kell, mi az álláspont jövőbeni menedékével kapcsolatban.” Jones 1963. március 19-i felterjesztése Washingtonba.

Rossi érsek, bécsi nuncius 1963. április 20-án készült felterjesztése Cicognani bíboros államtitkár számára, amelyet jóváhagyott König bíboros is.¹⁴⁹

„Bécs, 1963. április 20.

Eminenciás és Főtisztelendő [Bíboros Államtitkár] Úr,

folytatva tegnapi rövid felterjesztésemet, kötelességemnek tartom, hogy beszámoljak Eminenciádnak arról, amit nekem elmondott Franz König bíboros érsek úr eminenciás Mindszenty József bíborosnál, Esztergom érsekénél tett látogatásáról. Mielőtt e felterjesztés végső változatát elkészítettem, úgy gondoltam, hasznos, ha felolvasom ennek szövegét König bíboros úrnak, hogy megbizonyosodjam arról, hogy jól értettem őt. Ő ezt teljes mértékben jóváhagyta. Néhány részletről további információt tud adni, amikor, május második felében, az ő zsinati bizottságának munkáira Rómába érkezik. De korábban is kész menni, ha Eminenciád ezt úgy kívánja. Folyó hó 18-án csütörtökön késő este, amikor a hírt már bemondta a rádió és a televízió, König bíboros őeminenciája a telefonhoz hívott, hogy elmondja, aznap, egy kedvező alkalommal élve, elment Budapestre, ahol hosszan tudott értekezni Mindszenty bíboros őeminenciájával. Majd tegnap délután eljött a nunciatúrára, hogy részletesen tájékoztasson erről.

Az ő értelmezése szerint Eminenciád folyó év március 24-én kelt 2443/63. sz. levele meghagyott számára bizonyos szabadságot, ezért az osztrák nagykövettel¹⁵⁰ való budapesti utazás lehetőségének felmerülésekor úgy döntött, hogy él azzal. Miután az itteni külügyminisztériumon keresztül megkapta a magyar vízumot, csütörtök reggel hat órakor az említett diplomata társaságában útnak indult. Nem akart másokat is beavatni a tervébe, hogy ne terhelje őket felelősséggel (ezzel óhajtotta magyarázni, miért nem tájékoztatta a nunciatúrát).

Magyar területen azt tapasztalta, hogy útját figyelemmel kísérte a rendőrség. 10:30-kor már az Egyesült Államok budapesti követségénél volt és nehézség nélkül tudott találkozni négyszemközt az eminenciás bíboros úrral. A beszélgetés négy órán át tartott. Abból a félelemből, hogy rejtett mikrofo-

149 Kutatható Casaroli bíboros magánlevéltárában: Relazione di Mons. Rossi, Nunzio Apostolico a Vienna, al Card. Segretario di Stato, sulla visita del Card. König al Card. Mindszenty, Vienna, 20 aprile 1963. Levéltári jelzete: Archivio di Stato Parma, AC b. 1 f. 2,4 A nuncius felterjesztésének iktatószáma: 1799/63. Megjelent Barberini 2008. 47–51. o.

150 Dr. Simon Koller.*

nokkal felvétel készülhet (maga az ügyvivő sem tudta biztosítani őket arról, hogy ez nem történhet meg), óvatosságból egész idő alatt szolt a rádió. Együtt ebédelt a bíborossal és három óra felé visszatért. A kijáratnál amerikai újságírók akarták őt meginterjúvolni – az újságírókat pénz ellenében a határrendőrség informálta –, de ő elutasította őket. Egy fényképész egy darabon elkísérte, aztán lemaradt.

König bíboros őminenciája egész utazása során nem került kapcsolatba más külső személlyel, csak az osztrák nagykövettel, aki őt Budapestre vitte, és az Egyesült Államok ügyvivőjével,¹⁵¹ akit egy másik amerikai hivatalnok kísért (feltételezhetően a titkosrendőrség embere). Visszatérve a »Reuter« hírügynökség egyik képviselője kért tőle interjút, de kimentette magát, hogy nem tehet nyilatkozatot, és hasonlóképpen óvatos volt mindenkivel. Ez nem akadályozta meg, hogy az újságokban számos spekuláció jelenjen meg vele kapcsolatban.

Eminenciás Mindszenty bíboros úr fizikailag és szellemileg láthatóan jó állapotban van. Erőinek birtokában, határozottan beszél. Azt a benyomást kelti, hogy igazi hitvalló.

Sokat beszélt (a beszélgetés részben latinul, részben németül és angolul folyt). Láthatóan szüksége volt arra, hogy szabadon megnyissa szívét egy »testvér« előtt, ahogy szívesen fejezte ki magát. Ez volt az első alkalom, hogy egyházi emberrel beszélgetni tudott, mert gyóntatóján kívül nem találkozik más pappal. Még a nyolcvan éven túl lévő székesfehérvári Shvoy püspökkel sem engedték meg, hogy találkozzék. A követség személyzete rendkívül fél attól, hogy komplikációk és nehézségek támadnak. Néha van valamelyes kapcsolata azokkal a diplomatákkal, akik miséit látogatják, de ezek alkalmi és felületes kapcsolatok. A világban történő eseményekről a magyar és az amerikai sajtóból tájékozódik. Megírta emlékiratait, és az amerikaiak 500 ezer dollárt akarnak érte adni, de az amerikai kormány nem engedélyezi a publikálást. A börtönben sokat szenvedett – elmondta, hogy minden lehetséges módon megpróbálták megtörni ellenállását –, de már nem látszik, hogy ezek a szenvedések megmutatkoznának egészségi állapotán.

Mindszenty megköszönte azt a pápai autográf levelet, amelyet König bíboros vitt neki, az Őszentsége érdeklődését és jóságát kifejező szavakat, amelyekkel megküldte az ajándékot és kinyilvánította Őszentsége iránti nagy tiszteletét.

151 Owen Thomas Jones.

»Milyen üzenetet hoz Eminenciád a Szentatya részéről?«¹⁵² – kérdezte illusztris látogatóját. »Azt óhajtja tudni, mit gondol eminenciád a jövőről« – válaszolta neki.

Mindszenty csak beszélt és beszélt, láthatóan nagy megkönnyebbülésére volt, hogy kibeszélhette magát. Feltételezve, hogy Magyarországról való távozása a hercegprímási címről való lemondást is jelentené, ismételten ezt mondta: »nem lehet elmenni, nem lehet elhagyni Magyarországot«.

»De a Szentatya nem szándékozik lemondását kérni, csak véleményét szeretném megismerni«, vetette ellen König bíboros úr. Mindszenty kifejti érveit, amelyek az országban maradás mellett szólnak: saját magát többek között nemzeti szimbólumnak tartja, a magyar nép ellenállásának, reményének sziklajaként. Érvelésében mindig egyesíti ezt a két fogalmat: Egyház és Haza, vallás és nemzet. Oroszország, Csehszlovákia és Ausztria is elfoglalták a hazai földet: Ő az egész nemzetért felelősséget érez.

König bíboros azt kérdezi tőle: »Mit tenne Eminenciád, ha a Szentatya meghívna a zsinatra?« »Kész vagyok elmenni, de lemondás nélkül. Maradás vagy távozás nekem ugyanazt jelenti, de – inzisztál – ne kelljen lemondani hercegprímási címemről.« Hozzáfűzi, hogy semmit sem akar kérni Kádártól. Kádár a vallás és a nemzet ellensége (jól ismeri őt, mint azon börtönök igazgatóját, amelyeknek lakója volt).¹⁵³

Úgy véli, hogy az Apostoli Szentszék, ha kapcsolatot teremt a magyar kormánnyal, közvetítő személyen keresztül kell tegye. Ha közvetlen lesz ez a kapcsolat, akkor botrányt fog okozni a nép soraiban, mert az emberek nem tudják majd elfogadni. Mindszenty azt mondja, hogy nem hajlandó erre a lépésre, de megérti, hogy az Apostoli Szentszék, az Egyház javát tekintve, kereshet ilyen közeledést.

152 König bíboros így emlékezik erre a kérdésre: „Quid desiderat Summus Pontifex a me? – Mit vár tőlem a pápa? Én is latinul válaszoltam: Nihil. Semmit.” – (In: Lukács László: A Vigília beszélgetése Franz König bíborossal, *Vigilia*, 1992. 11. sz., 850. o.); Franz König i. m. 127. o. Amint Barberini megjegyzi, Rossi nuncius változata enyhítettebb, lekerekítettebb. (In: Barberini 2007, 169. o., 100. j.) Ugyanezt a latin mondatot találjuk egy későbbi magyar nyelvű interjúban, kissé rövidítve: „Quid desiderat Summus Pontifex?” (In: Franz König: *Egyház a vasfüggöny másik oldalán. Dr. Franz König bíborossal Litván György és Csicskó Mária beszélget*, Beszélő, 1999. 11. sz., 8–13. o.)

153 A nuncius – vagy König bíboros – itt alighanem félreértett valamit. Kádár 1951. április 20. – 1954. július 22. között maga őrizetben volt, előbb őrizetesként, utóbb elítéltként, de igaz, Mindszenty törvénytörő büntetőpere és fegyházbüntetése kezdetén (1948. augusztus 5. – 1950. június 23. között) belügyminiszter volt.

Gyóntatójának egyik mondata igen mélyen érintette és azt többször is idézte a találkozás folyamán: »Ha a dolgok így folytatódnak Magyarországon, a lelkipásztorkodás tíz éven belül teljesen megszűnik.« Ez természetesen nagyon foglalkoztatja őt.

Végezetül kész Rómába menni, ha a pápa ezt alkalmasnak tartja és nem kéri tőle a lemondást. A lemondás egyet jelentene Kádár és a békepapok győzelmével, a híveket elkedvetlenítené és bizalmatlanná tenné. De végül is mindent a Szentatyára hagy, mindig kész engedelmeskedni.

Véleménye szerint a magyar püspökök igen félénkek. Különösen is félénk Mons. Kovács* [Sándor], Szombathely püspöke, aki nem mert elmenni a bíboros édesanyjának a temetésére sem.¹⁵⁴

Mons. Brezanóczy, az egri apostoli kormányzó, a békepapokhoz tartozik, a kormány őt az egyházmegye püspökének akarja.¹⁵⁵

A csanádi püspök, Hamvas, jó püspök akar lenni, de ugyanakkor a kormány kegyeit keresi. (Az a benyomása, hogy a bíboros többre becsüli Hamvast Kovácsnál). Schwarcz-Eggenhofer Artúr,* Esztergom apostoli kormányzója, bizalomra méltó, igen jó ember, püspökké kellene kinevezni. Mons. Bárd [János],* Kalocsa (akadályozott) apostoli kormányzója, rendkívül jó, őt szívesen látná Győr püspökeként.

Mindszenty bíboros hálás lenne a Szentatyának, ha egy jó szót szólna Magyarország érdekében, amint azt más országok – pl. Kína – esetében is tette, kifejezve sajnálatát, hogy az Egyház ott nem szabad. Személye irányában is hálás lenne az elismerő szóért, nem hiúságból, hanem helyzetét tekintve. Mindig aláhúzza hercegprimási szerepét. Megemlékezett arról, hogy amikor kijött a börtönből, a protestánsok is kérték áldását.¹⁵⁶ A Szentatya bátorító szava – kommentálta König bíboros – bizonyára nagy vigasztalására lenne.

König bíboros hozzáfűzi még, hogy Mindszenty értékes valuta az Apostoli Szentszék kezében.¹⁵⁷ Ha a Szentatya ki akarná hozni őt Magyarországról, sokat kell érte kérnie a kormánytól. Sőt, talán alkalmas lenne megkérdezni magát a bíborost, milyen feltételekre gondol, ha távoznia kellene. Bécs eminenciás érseke újabb látogatásra készül Mindszenty bíborosnál, talán már

154 Az 1875-ben született özv. Pehm Jánosné (Kovács Borbála) 85 éves korában Csehimindszenten hunyt el 1960. február 5-én.

155 A nuncius itt nem tér ki arra, hogy Eger (1804 óta) érsekség.

156 Felsőpetényi házi fogságából való szabadulására gondolhat a nuncius. Mindszenty többször megemlékezett Felsőpetény környéke többségben evangélikus lakosságának ujjongó örömről.

157 König érsek itt Mindszenty bíboros ismételt kifejezését idézi.

pünkösöd után, hogy vigasztalja őt, hogy ismét alkalmat adjon neki érvei kifejtésére. Úgy gondolja, fontos lenne meglátogatni ez alkalommal Mons. Bárdot is. Érdekes lenne a találkozás még azokkal a püspökökkel, akiket nem engednek ki a zsinatra. Meglátogatná még Hamvas püspököt.

»Az utazás formaságairól nem tárgyalnék közvetlenül a bécsi magyar követséggel, hanem csak a külügyminisztériumon keresztül« [mondta König] és biztosított arról, hogy szabadon beszélhet az eminenciás primással.

Végezetül elmondta, hogy az Egyesült Államok ügyvivője, amikor elbúcsúzott tőle, biztosította őt, hogy az amerikai kormány a döntést az Apostoli Szentsekre hagyja, készen arra, hogy menedékben részesítse az illusztris bíborost, bár a múltban ez nehézséget okozott. Hangsúlyozta azonban, hogy a fennálló helyzet folytatódása nem oldja meg a problémát.

Miközben felterjesztem ezeket az információkat, megragadom az alkalmat, hogy tisztelettel csókoljam szent bíborát és kifejezzem legmélyebb és legőszintébb tiszteletemet, Opilio Rossi A[postoli] N[uncius].»

Összegzésként a négy forrás összehasonlítása alapján megállapíthatjuk, hogy azokban vannak közös elemek, és ezek megerősítik, hogy ténylegesen napirenden szereplő kérdések kerültek megvitatásra. Vannak eltérő elemek, amelyek bizonyára úgy értendők, hogy más és más szempontokra figyeltek oda a feljegyzések készítői. Az is megjegyzendő, hogy az amerikai ügyvivő és a bécsi nuncius felterjesztései nem közvetlenül, hanem egy másik személy, az első esetben Sharek követségi tisztviselő, a másik esetben König bíboros szűrőjén keresztül rögzültek. Felfigyelhetünk azonban arra, hogy bár a bíborosnak igen fontos volt, hogy primási hivataláról ne mondjon le, személyét és sorsát az egyház általános helyzetének rendelte alá. Rossi nuncius – alighanem azért, mert König bíboros tapintatosan elhallgatta – nem tájékoztat arról, hogy Mindszentyt igen érdekelte, hogy a zsinati delegáció bevádolta-e őt a Vatikánban.¹⁵⁸ Ugyanakkor a nuncius a bécsi érsekkel együtt részletezi a magyarországi személyi kérdéseket, ami egyben a nunciusi hivattalal együttjár.

Az amerikai források pontosabban dokumentálják Mindszenty bíboros felfogását saját helyzetének és kapcsolattartásának kérdésében. Ezért az anyag – főleg ez az 1963. évi – alaposabb tanulmányozást érdemel. Így pl. Jones ügyvivő elemzésében kitért arra, hogy a bíboros „még a saját ügyében is megkísérelheti előbbre helyezni az elveket a személyes vonatkozásoknál. Ez azt jelenti, hogy úgy érezheti, előbb

158 Ehhez a kérdéshez, a budapesti levéltári anyagok alapján is, l. Fejérdy András: *König bíboros első találkozása*, 103. o.

megegyezésre kellene jutni a magyar hatóságokkal az egyház jövőjével kapcsolatban, és csak utána kell megoldani az ő személyes gondját. Valószínűleg szeretne beleszólni az esetleges megállapodás kidolgozásába.”¹⁵⁹

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy Mindszenty bíboros első reakciója a König érkezéséről szóló újsághírekre, Jones kifejezésével, „az erő pozíciójának” biztosítása volt: tudni akarta, hogy maradhat-e a követségen, érezte, hogy König azért jön, hogy rábeszélje a távozásra. Feltételeket akart szabni és ehhez kellett tudnia, hogy szívesen látott vendég-e még.

Megjegyzendő még, hogy König érsek, aki konspirációs keretek között érkezett a budapesti amerikai követségre, nem jutott hozzá, hogy tiszteletét tegye Hamvas püspöknél, még telefonon sem hívta fel, pedig ő kórházi kezelés miatt nem Szegeden, hanem Budapesten tartózkodott és egész nap várta az érseket.¹⁶⁰ Ez egyben sajátos presztízsharc is volt. A kérdés ugyanis az volt, ki a magyarországi római katolikus egyház vezetője: a Szabadság tér menedékében élő Mindszenty, vagy a püspöki kar elnöke, Hamvas püspök?¹⁶¹ Az elmaradt látogatás miatt a magyar kormány képviselői – miután ők nem véletlenül a püspöki kar elnöke mellett voksoltak – okkal tiltakoztak Casarolinál a hivatalos tárgyalások folyamán.¹⁶²

159 Jones ügyvivő fentebb is idézett felterjesztése. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 918. o.)

160 Vö: Agostino Casaroli i. m. 42 o. és a következők. Casaroli emlékirata egyes részleteiben arra enged következtetni, hogy annak megírásakor felhasználhatta a magánlevéltárában másolatban is feltalálható Rossi nuncius-féle felterjesztést is. A nagy médiavisszhangra utaló forrás egyrészt a Mindszenty napi jegyzeteiben is jelzett egy hónapos sajtóhadjárat, másrészt az amerikai anyag.

161 A kérdést Hamvas püspök szempontjából hazai levéltári források és újnőki jelentések felhasználásával elemzi Fejérdy András: *König bíboros első találkozója*, 105–106. o. Ugyanígy látja ezt a budapesti ügyvivő a bíboros oldaláról: „... legutóbbi aggodalma, hogy a König misszió aláíthatja az ő vezető szerepét a magyar egyházban. Úgy tűnik, mostanában nagyon foglalkoztatja ez utóbbi lehetőség.” Jones ügyvivő április 9-ei távirata Washingtonba.

162 L. Casaroli május 18-i jelentését Cicognani bíboros államtitkárnak! (In: Barberini 2008, 57. o.)

XXIII. JÁNOS PÁPA AUTOGRÁF LEVELE

1963. május 3.

Casaroli első látogatása 1963. május 8-án, szerdán történt. Hozta magával XXIII. János pápa autográf levelét, amit közvetlenül Mindszenty bíboros kezébe adott.¹⁶³ Ezért ezt az amerikai levéltári anyag nem tartalmazza és nem is említi, tehát az amerikaiakat nem vonták be. A levél szövegét újabban még a korábbiakban a páрмаi állami levéltárban őrzött Casaroli-magánlevéltár vonatkozó dokumentációját tartalmazó kötetben tették közzé.¹⁶⁴

„Szeretett Fiúknak, Mindszenty Józsefnek,
a Sz[ent] R[ómai]E[gyház] Bíborosának,
Esztergom Érsekének

Szeretett Fiúnk, üdvözlöt és Apostoli Áldást.

Atyai lélekkel és aggodalommal vártuk és nagy örömmel fogadtuk a minap a híreket, amelyeket a Sz[ent] R[ómai] E[gyház] Bíborosa, Franz König Bécsi Érsek Hozzánk eljuttatott, miután április 18-án veled beszélgetett. Teljes szívünkben óhajtottuk, hogy irántad való szeretetünk tanúságát vigye el magával, amely annyi és annyi esemény után változatlanul megmaradt, sőt, naponta növekszik és gyarapszik. Ugyanazon alkalomból megkaptuk azokat az érveket és tanácsokat, amelyeket Nekünk szíveskedtél eljuttatni helyzetteddel, valamint a Nekünk olyan kedves Magyar Nemzet Egyházának jelenlegi helyzetével kapcsolatban. Nem akarjuk elhagyni ezt az új lehetőséget, amelyet Isten gondviselő akarata Nekünk most megadott, hogy neked teljes nagyrabecsülésünket és pártfogásunkat, amellyel irántad viseltetünk, ismételten kimutassuk. Újra biztosítani vágyunk afelől, hogy lelkünkben sohasem feledtünk meg azon megpróbáltatásokról, amelyeket Krisztus Egyházáért szilárdan elviseltél. Kinyilvánítjuk neked, hogy az apostolok fejedelmének széke iránti rendíthetetlen hűségedet példásnak tartjuk és az nagy vigasztalásunkra van. A jelenlegi siralmak között fogadd a jóhír örömét: Krisztus ke-

163 L. Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 303–304. o. Bejegyzés május 8-nál: „Szentatya meleg levelét hozza, amiben konkrét értesítés nincs.” Adriányi Gábor szerint egy „meleghangú, de semmitmondó levél volt”. (In: Adriányi Gábor 2004, 39. o.) Véleményünk szerint a konkrét értesítés nem azt jelenti, hogy semmitmondó, hanem azt, hogy nem adott konkrét utasítást a bíboros dilemmájára: kell-e távoznia a követségről, vagy maradhat Budapesten.

164 Barberini 2008. 51–52. o.

resztje számunkra dicsőség. A minket hön szerető mennyei Atyát szárnyaló kérésekkel kérjük, árrassa ki jóságának teljességét, hogy bár »könyvek között vetsz« (vö. Zs. 125, 5), a bőséges aratás reményében és várakozásában örvendezhess. Veled ismételen naponta »a kenyértörésben«¹⁶⁵ egyesülve, Jézus Krisztust szüntelenül kérjük, hogy Szent Egyházának, minden Főpásztor-nak, mindkét klérus papságának¹⁶⁶ és a híveknek szelíd állhatatosságot adjon. Amely jókívánásokkal jó egészséget kívánunk és atyai jóakaratumk megnyilvánulásaként az Apostoli Áldást küldjük neked és az egész esztergomi főegyházmegyének.

A Vatikánból, 1963. év. május hó 3. napján, pápaságunk ötödik esztendejében,

Joannes XXIII P. P.”

Barberini fakszimilében közzétette a pápai autográf levél utolsó, letisztázott fogalmazványát, amelyet már aláírásra terjesztettek be a pápának, rajta XXIII. János pápa kézírásos bejegyzésével.¹⁶⁷ Fordításunkban: „*teljes mértékben hiányzik a tapintat. Az igazság, rendben, de azt udvariasan, keresztény módra, és jó megítéléssel kell megmondani.*” Majd egy másik kézbeírásával: „*A Szentatyá approbálja ezt a levelet.*”¹⁶⁸

Mint látható, az első – már aláírásra kész – változat nem tetszett a pápának és javításokat tett benne: udvariasabbá, kedvesebbé változott a tervezett szöveg, alighanem körültekintőbb csomagolást kapott az, ami korábban kevésbé volt elegáns. Ez a pápa és a bíboros közötti véleményeltérésre enged következtetni, amelyben a pápa környezete alighanem határozottabban foglal állást, maga XXIII. János azonban – pontosan egy hónappal június 3-án bekövetkezett halálát megelőzően – elegánsan, atyáian, kedvesen ír.¹⁶⁹

A levelet hozó Casaroli így emlékezett félelmeiről: „...egyedül fogyasztottam el [első] vacsorámat, az egyfős személyzet jelenlétében, aki úgy tűnt, egy szót sem tud más nyelven, csak magyarul. Jól emlékszem aggodalmamra és elővigyázatossá-

165 Értsd: az eucharisziában, a szentmisében.

166 Értsd: a szerzetes és az egyházmegyes papságnak.

167 „*Manca assolutamente il buon gusto. La verità va bene, ma deve essere detta q[uesta] con garbo e con senso cristiano di perdono e di buon giudizio.*” A másik kézírás: „*Il Santo Padre approva questa lettera.*” Barberini 2008. 11. kép (470–471. o. között). A közölt fénymásolat alapján adtuk az olvasatot, pontosabb olvasathoz az eredetit kell megtekinteni.

168 Barberini idézi az eredeti jelzetet: Vatikán, Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának Levéltára [AAEESS], Ungheria 242/A.

169 Ide illeszkedne Mindszenty május 3-i levele XXIII. János pápához, melyben saját sorsáról, szándékairól, prímási tisztségéből eredő kötelezettségeiről írta, l. Mészáros István 1997, 264. sz.

gomra, hogy jól őrizzem a pápa Mindszenty bíboroshoz írt levelét, amelyet magammal hoztam.”¹⁷⁰

A bíboros viszonylag későn, május 6-án vagy 7-én értesülhetett arról, hogy új látogatója lesz.¹⁷¹ Casaroli, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának helyettes titkára 1963. május 8-án látogatta meg őt első alkalommal¹⁷² a követségen. Ez a találkozó hivatalos, vatikáni látogatásnak számít.¹⁷³ Ugyanakkor a látogatásnak a magyar kormány által tudott célja a magyar kormánnyal és a magyarországi egyházzal való kapcsolatok általános kérdéseiről folytatandó tárgyalás volt, ebben a Mindszenty-kérdés nem foglalt el központi helyet.¹⁷⁴

A bíboros és Casaroli tárgyalásának tartalmi ismertetésekor felidézzük a legautentikusabbnak tűnő forrást, a bíboros naplójának vonatkozó részletét, valamint emlékiratainak vonatkozó részét. Ezt követően ismertetjük a budapesti amerikai ügyvivő 1963. május 9-i felterjesztését a washingtoni külügyminisztériumba, melynek témája a bíborossal Casaroli látogatásának előestéjén, május 7-én folytatott megbeszélése. Részletezzük a budapesti amerikai ügyvivő 1963. május 9-én és május 13-án

170 Agostino Casaroli i. m. 88. o. Ez az este 1963. május 7., érkezésének estéje, Mindszenty bíborossal való találkozásának előestéje. Utazására I. Péter János* külügyminiszter feljegyzését Kállai, a Minisztertanács elnökhelyettese számára Casaroli magyarországi utazásával kapcsolatban, 1963. május 8. (In: Szabó Csaba 2005, 104. o. 24. sz. dok.) („Május 6-án bécsi követségünk útján felajánlottuk Casarolinak, hogy a diszkréció érdekében esetleg utazzék kocsin. Casaroli a kérdést a nunciussal megtárgyalta, aki ajánlatunkkal egyetértett és közölte, hogy ebben az esetben nem hétfőn: 6-án este, hanem kedden: 7-én reggel utazik Casaroli.”) Ugyancsak 1963. május 3-án kelt egy levéltervezete XXIII. János pápához, amelynek szövegét nem ismerjük. L. Mészáros István 1997, 54. o., 264. sz, továbbá Szabó Csaba 2004, 63–95. o., itt: 67. o.

171 Rusk külügyminiszter csak 1963. május 6-án 15.00 órakor jelezte táviratban a budapesti követségnek Casaroli látogatását. Ő aznap délben a washingtoni apostoli delegátustól értesült erről. A távirat szövege kiegészítésre szorul: bár a Szentszék küldi Casarolit, ő már Bécsben van, onnan érkezik: „Az apostoli delegáció tanácsadója, [Franco] Brambilla* május 6-án délben szóban tájékoztatta a külügyminisztériumot, hogy Casaroli eljött Rómából és május 6-án estére várható Budapestre érkezése. Brambilla jelezte, hogy Casaroli május 7-én vagy 8-án szeretne találkozni Mindszenty bíborossal. Több információt nem közölt.” State Department 419. sz. távirata. A késői közlés magyarázatra szorul, bizonyára későn történt a döntés, amely táviratilag érkezett Rómából, l. alább! A döntésnél még figyelembe kell venni, hogy Casarolinak és a bécsi nunciaturának ezzel párhuzamosan Csehszlovákiába történő beutazását is intéznie kellett. Budapestről való visszaérkezését követően két napot tartózkodott Bécsben, utána indult Prágába. (L. Agostino Casaroli, i. m. 98. o.)

172 A további látogatásokra l. a táblázatot a kötet végén, 679. o.

173 Amint maga Casaroli ezt elmondta a bécsi magyar követnek, 1963. április 27-én. Az eseményekre l. Szabó Csaba 2005, 90–103. o., továbbá összefoglalásunkat (in: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 174–176. o.).

174 Vö. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály és az ÁEH által készített jelentés az MSZMP KB PB részére a Casarolival folytatott tárgyalásokról, 1963. május 10. (In: Szabó Csaba 2005, 112–117. o., itt: 115. o., 27. sz. dok.)

kelt két felterjesztését a washingtoni külügyminisztériumba, amely Casarolinak május 8-án és 9-én, a bíborosnál tett látogatást követően elmondott véleményét rögzíti. Végül azt a forrást közöljük, amelyet időrendben legutóbb publikáltak: Casaroli jelentésének szövegét, amelyet május 18-án rögzített és hivatali előjárójának, Cicognani bíboros államtitkárnak készített.¹⁷⁵ Ezeket az elsődleges forrásokat egészíti ki Casaroli emlékirata, amelyben bőven beszámol az előbb említettekről.¹⁷⁶

Mindszenty bíboros naplójának vonatkozó részlete¹⁷⁷ 1963. május 8. dátum alatt azt tartalmazza, hogy

„előzetes jelentés után megjelent Msgr. Casaroli Rómából,¹⁷⁸ mint Jones vendége civilben. 3–8 clock in rumbling mill.¹⁷⁹ Szentatya meleg levelét hozza, amiben konkrét értesítés nincs. Semmiféle vád sincs ellenem, confessornak tartanak. De a lelkekről is gondoskodni kell.

Vienna: érintkezik Card. Königgel, felkérte Hamvast¹⁸⁰ (noha a nunciatura cáfolta),¹⁸¹ ezzel jött Brezanóczy: kettő panaszkodott a terrorra,¹⁸² 2 püspököt Kádár nem engedte aktívvá. A 3 koadjutor körül folyik a tárgyalás.

Róma: a kívánt jelentések hézagosak, elmaradtak. Hamvas: megszerzik Kádárék.

– Szabadon a döntés?

– Ma így.

175 Itt nem közöljük Casaroli másik, aznapi dátummal készült jelentésének szövegét, amelyet szintén a bíboros államtitkárnak készített, a magyarországi kormánytényezőkkel folytatott tárgyalásáról. Ismeretlen még május 10-én kelt első jelentésének szövege, amelyet Cicognani bíboros államtitkárnak írt.

176 Agostino Casaroli, i. m. 90–93. o. Ehhez előbb meg kellett szereznie Prantner József,* az ÁEH elnöke beleegyezését is, a május 8. délelőtti nem éppen feszültségmentes tárgyalás során. (L. uo. 89. o.) A budapesti pártállami dokumentumokat témánkat illetően nem tartjuk elsődleges forrásoknak, mert azok az Apostoli Szentszék és a magyar kormány kapcsolatrendszerére vonatkoznak, de hivatkozunk rájuk, ahol szükségesnek tűnik.

177 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 303–304. o. Az itt olvashatók képezik alapját annak a leírásnak, amelyet Adriányi Gábornál olvashatunk erről a találkozásról. (In: Adriányi Gábor 2004, 39. o.)

178 Rómát képviseli, de a döntés Bécsben éri, így fizikailag Bécsből.

179 A lehallgatástól védett, üvegfalal elkerített beszélgető a követség épületének egyik irodájában. Jones ügyvivő május 8-án kelt felterjesztésében azt írja, hogy a találkozás délután 16 órától este 21.45-ig tartott. Előtte fél órát tárgyalt vele, utána csak röviden.

180 Pontos értesülés, bár nem Casaroli kérette, hanem Cicognani bíboros államtitkár értesítette Hamvasról, hogy nem kell Rómába utaznia, mert Casaroli Bécsben tudja őket fogadni.

181 A bécsi nunciaturán a találkozás titokban történt, a sajtóval nem közölték.

182 Ezt bizonyára Casaroli tudatta a bíborossal. Casarolira nagy hatással lehetett Hamvas és Brezanóczy informális közlése, kiemelte május 18-án készített és itt nem közölt felterjesztésében csakúgy, mint később, emlékirataiban.

Nem emlékszem, Card. König szerint: az egyház nem tárgyalhat a magyar hatalommal: Ezt mondtam volna. Hát én ezt nem mondhattam.¹⁸³ Ha se püspök, se más nem alkalmas, akkor marad Róma, ne pápa, ne kardinális, hanem közép, inferior szervek.¹⁸⁴ Fehérvár, Nyíregyháza, R. B.¹⁸⁵ még rosszabb a helyzet, mint itt. A legsúlyosabb megszállás alatt, Shvoy püspök tehát elejtendő meghívásra.

Csehszlovákiában: még rosszabb a helyzet, mint itt. Brezanóczy: vigasztalódásunk. Tanácsaim: a jelen rossz kisebb rossz, mint a holnapi.

Fenyegetés az ENSZ-szel; sajtóval; püspökök eltiltása eddigi nyilatkozataitól, kitüntetésektől; katekézis, papnevelés, még a nominációknál is fontosabb;

5. nomináció Rómáé, ezek elfogadják vagy visszautasítják. Visszatértem az ittmaradásra. Nem lepődött meg. Szerette volna vinni az iratot.

Ellenben a 3. és 4. telegramot másolatban elvitte, mert nem kapták meg az eredetit.¹⁸⁶

Mindszenty bíboros emlékiratainak vonatkozó részletében az olvasható, hogy „az intézkedést két hónap múlva, 1959. június 2-án az »illetékes állami szerv«, ti. az Állami Egyházügyi Hivatal munkába állítása követte. Amikor ezután két és fél év múlva Mgr. Agostino Casaroli a Vatikán részéről a Kádár-rendszerrel tárgyalásokat kezdett, az békepapjaival és Állami Egyházügyi Hivatalával a magyar Egyházat már teljesen elnémitotta. Ezért nem juthatott el a vatikáni diplomata fülébe a magyar katolicizmus hiteles szava. S ezért történhetett – a helyzet ismeretének alapos hiányában –, hogy a Vatikán belement olyan tárgyalásokba, amelyek a kommunistáknak előnyt jelentettek, a magyar Egyháznak pedig súlyos hátrányára voltak.”¹⁸⁷

Az emlékiratokban nem emlékezik meg kifejezetten Casaroli első látogatásáról, sem ezt követő más látogatásairól. Tény, hogy a bíboros az emlékiratok vonatkozó fejezetében, tehát a budapesti követségen töltött időszakban Casaroli nevét egyetlen egyszer említi, a békepapok és az állammal való tárgyalások összefüggésében. Amint fentebb jeleztük, nem 1959. június 2-tól számított két és fél év múlva, hanem négy esztendő elteltével kezdődtek meg Casarolinak a magyar kormánytényezőkkel folytatott tárgyalásai. Ez a néhány sor méltatlanul és egyoldalúan megbélyegzi Casaroli működését.¹⁸⁸ Viszont igaz, hogy a bíborosnak nem voltak közvetlen értesülé-

183 Fontos kulcsmondat, elemzését l. alább!

184 Casaroli ezt félreértette, de tisztázták négyszemközt.

185 Feloldását nem ismerjük.

186 Ez lehet a március 28-i és az április 8-i levél (távirat formájában).

187 Mindszenty József: *Emlékirataim*, 463. o.

188 A bíboros emlékiratainak e kitételét sérelmezi – miután Casaroli első látogatását a szentszéki küldött emlékiratai alapján értékeli – Barberini 2007, 188. o.

sei arról, amiről nem szólt a bel- és külföldi sajtó és amit nem mondtak el neki az amerikaiak, vagy gyóntatója.

Jones budapesti ügyvivőnek a washingtoni külügyminisztériumba küldött 1963. május 13-i felterjesztésének tárgya a bíborossal Casaroli látogatásának előestéjén, május 7-én folytatott megbeszélése volt.¹⁸⁹

„Május 7. késő délutánján másfél órán át találkoztunk Mindszenty bíborossal, az ő kérésére. Fáradtabb volt a szokásosnál és valamelyest felizgatta magát az újságok híradásai miatt az elmúlt héten, esetleges távozásával kapcsolatban. Míg általában a nyugati újságokra hivatkozott, információi fő forrásának a bécsi Die Presse tűnt. Különösképpen két pont foglalkoztatta. Az egyik, hogy távozása feltehetően Hruscsov kegyéből lenne lehetséges; a bíboros azt mondta, hogy egyértelműen megírta két levelében a Vatikánnak, hogy nem kész távozni innen ilyen hallgatóságos beleegyezéssel. A második Hamvas püspök tevékenységével kapcsolatos, miszerint Bécsben járt volna, továbbá a Hejcnén fogva tartott két rezsimmellenes idős püspöknél tett látogatás, és azok a tárgyalások, amelyek a hírek szerint most Bécsben folynak az itteni magyar miniszter és az Apostoli Szentszék képviselői között. Ezek a bíborosban felvetették a gondolatot, hogy a magyarországi egyházi ügyeket esetleg újraszervezik, arra alapozva, hogy hallgatóságosan beleegyeznek a Magyarországról való távozás gondolatába.

Mindezek miatt a bíboros azt mondta, úgy érzi, nem hagyhatja el Magyarországot. Figyelve az itteni alternatívákat, előbb arról beszélt, hogy esetleg visszatérne Mindszenty közelébe,¹⁹⁰ családjához. Hivatkozva Stepinac érsek szerencsétlen helyzetére, aki szintén visszatért szülőfalujába, a bíboros úgy gondolta, hogy Mindszenty egyszerű lehetőségei nem lennének megfelelőek és adekvátak. Nem térhet vissza egy magyarországi kolostorba sem, mert ezt már felajánlották neki 1956 előtt. Kommentárjának értelme az, hogy nem fogadhatja el ennek a rezsimnek a vendégségét. Ami megmaradt neki, jelenlegi menedéke az amerikai követségen. Itt egyben szimbólum maradhat, bár, kiemelte, némaságra ítélve, azoknak a honfitársainak a reménye, akik még mindig börtönben vannak itt, vagy még Oroszországban, vagy bárhol, száműzetésben. Míg ezek nem kapnak igazságot és amíg az egyház szervezete és programja nem jut elfogadható alapra, nem egyezhet bele, hogy elhagyja az országot.

189 A távirat száma: A-428.

190 Csehimindszentyre.

A bíboros Mons. Casaroli várt mai vagy holnapi látogatása ellen beszélt. Ami monológnak indult, később tanácskéréssel folytatódott és végül azzal a kéréssel, hogy gondolkodjunk el a problémán, míg ő Casarolival tárgyal. Kifejezte reményét, hogy megfontolnánk, hogy ajánljuk menedékének folytatását a State Department felé. Ha itt maradna, mint mondta, még mindig lehetetlen helyzetbe kerülne, ha az Egyesült Államok kinevezne egy követet Magyarországra, amint az USA–magyar kapcsolatok javulnak, [William Royall] Tyler* helyettes külügyminiszternek az USA Kongresszusa előtt tartott állásfoglalása összefüggésében (1962. szeptember 13., a külügyi bizottság európai albizottsága előtt tartott állásfoglalás). Ez az utóbbi pont azonban mellékes volt, amit ő még nem dolgozott ki. Legfontosabb és közvetlen célja, úgy tűnt, az volt: azzal a meglepéssel kezdeni másnapi tárgyalásait a monsignoréval, hogy ő kész arra, hogy saját érdekében, a fentiek értelmében felhívással forduljon a State Departmenthez. Bátorítottuk őt ezen a vonalon.

Mi először kifejtettük a bíborosnak, hogy szerintünk hiba lenne túl nagy jelentőséget tulajdonítani a hírlapsztoriknak. Elmondtuk, mi nem tudunk arról, hogy ezek a spekulációk miből indulnak ki. Emlékeztettük saját kijelentésére, amit közvetlenül König bíboros távozása után tett nekünk, hogy a König-látogatásról szóló újsághírek 90%-a nyilvánvalóan téves volt. Kifejtettük, lehetséges, hogy ugyanez érvényes most is a sajtóban megjelent hírekkel kapcsolatban. Bár a bíboros elfogadta észrevételünket, hozzáfűzte, hogy a mostani bécsi újsághírek egyházi kifejezéseket használnak, ami arra indítja őt, hogy ne hagyja figyelmen kívül őket, mert csak egyházi forrásokból eredhetnek.

Ezt követően emlékeztettük a 341. sz. táviratban kapott felhatalmazásra a szóbeli közlést illetően. A bíboros ismételten a Departmentnek a menedék engedélyezésére vonatkozó alábbi kifejezésére hívta fel figyelmünket: »ha nem következne be változás«. Mi valamelyest pontosítottunk és újra megismételtük, hogy az instrukciónak ez a része a problémájának megoldására való ésszerű törekvéssel kapcsolatos. Elmondtuk, hogy nem tehetünk hozzá vagy vehetünk el ebből, nem is kommentálhatjuk ezt, de az világosnak tűnik számunkra, hogy a Department nagy érdeklődéssel figyeli a jelenlegi vatikáni kezdeményezést, egyben azzal a reménnyel, hogy hozzá fog járulni problémája megoldásához. Ebben az összefüggésben kifejeztük reményünket, hogy a bíboros nem hoz ítéletet csupán a sajtóhírek alapján, egészen addig, amíg nem beszél Mons. Casarolival.

Zárszóként megjegyezte, hogy ő fogadja monsignorét, figyelmesen meghallgatja mondanivalóját, és szeretne találkozni velünk a monsignore távozása után. Egyben elmondta, hogy ismét szeretné kérni a lehetőséget a Shvoy püspökkel vagy Zakar Andrással* való konzultálásra.”

1963. május 13-át megelőzően, néhány nappal Casarolival való első találkozását követően Mindszenty újra levélben fordult Rusk külügyminiszterhez. Ebben részletesen kifejtette indokait, és mivel a Vatikánnak küldött március 28-i és április 8-i levelében előadott feltételeit nem teljesítették, megújította kérését menedékének meghosszabbítására. A budapesti ügyvivő veszélyesnek tartaná, ha elfogadnák kérését menedékes helyzete jelenlegi és jövőbeli alapjának, mert a március 15-én kelt 341. sz. táviratban kifejtett kritériumokat új és elfogadhatatlan kritériumokkal váltaná fel.¹⁹¹ Hozzátehetjük: ha a bíboros a Vatikánnak március 28-án és április 8-án megküldött két hosszú levelében kifejtetteket a Casaroli látogatását követő napokban feltételeknek nevezte, akkor az valóban gyökeresen új szempontokat jelent a követségen maradása mellett. Az itt kifejtettek azonban már túlvezetnek a bíborosnak az Apostoli Szentszékkal való kapcsolattartása témakörén, és egyúttal felvetik a mindenkori amerikai külügyminiszterrel való kapcsolattartás vizsgálatának szükségességét.

Jones budapesti ügyvivő két felterjesztést küldött a washingtoni külügyminisztériumba Casaroli látogatásáról. Az 1963. május 9-i felterjesztésében a május 8-án késő este a vatikáni diplomatával történt megbeszéléséről tájékoztatott, Casarolinak a bíborossal való találkozását követően.

„Miután öt és fél órán át tárgyalt Mindszenty bíborossal, a követségről való távozása előtt Casaroli higgadtabbnak tűnt, és annak a benyomásnak a hatása alatt volt, amit ő úgy nevezett, hogy a bíboros »ereje«. Összehasonlítva König vizitjének beszámolójával Casaroli úgy gondolta, hogy ez a beszélgetés szabaddabb volt, viszont Mindszenty »keményebb« volt vele. Különösen Mindszenty meggyőződését kommentálta a hercegprímásról¹⁹² és arról a felelősségről,

191 A Jones ügyvivő által jelzett táviratban a bíboros egy előző, 1962. november 2-i kérésével kapcsolatban is ír, amelyet párhuzamosan küldött meg május 13-án. Jones ügyvivő 1963. május 16-án kelt felterjesztése Washingtonba, 554. sz. távirat.

192 A korábbiakban azt senki sem közölte a büntetését töltő, majd néhány napig szabad, ezt követően menedékes bíborossal, hogy XII. Piusz pápa már 1951. május 12-én felszólította a katolikus egyház püspökeit, ne használják a történelmi címeket, címereket. (L. a Szent Konzisztoriális Kongregáció dekrétumát. In: AAS 43. évf. [1951] 480. o.) A bíboros ezért használta 1964. március 13-ig az esztergomi érsek mellett a hercegprímás elnevezést és ragaszkodott annak tartalmához. Miután értesült XII. Piusz pápa több mint egy évtizeddel korábbi állásfoglalásáról, a hercegprímást elhagyta. Előbb Rusk külügyminiszterhez írott levelében március 31-én csupán a „bíboros”

amelyet Mindszenty érez a magyar nép iránt.¹⁹³ Mindszenty láthatóan nem reagált Casaroli utalására, hogy a Szentatya vallási szempontból fontosnak tartja a probléma közeli megoldását. Legalábbis Mindszenty nem érezte, hogy most fontos lenne a közeli megoldás, tette hozzá Casaroli. Míg elmondta, hogy igen nagy hatással volt rá az ő beszéde, Casaroli utalt rá, hogy még mindig lát lehetőséget, amely a megoldás felé mutat. Nem tért ki rá részletesebben és elmondta, hogy nem látja világosan a következő lépés jellegét és időpontját. A Casaroli–Mindszenty találkozón a latin nyelvet használták.

A találkozó előtt Casaroli elmondta Sheltonnak és nekem a rezidencián: tudatában van annak, hogy a tartózkodás alapja a menedéknyújtás folytatása, ez nem a Mindszenty-probléma megoldása. A Vatikán úgy gondolja, hogy Mindszenty »meghozza az áldozatot«. A Vatikán úgy gondolja, hogy Mindszenty problémája általában az Egyház kelet-európai helyzetéből fakad. Innen annak fontossága, hogy Mindszenty kisebb áldozatot hozzon egy nagyobb ügy szolgálatában. A Szentatya nem fogja Rómába rendelni Mindszentyt, de ki akarja fejezni neki reményét, hogy ő maga hozza meg az áldozatot.

Válaszképpen Casaroli kérdésére, mi a véleményünk a bíboros jelenlegi gondolkodásáról, röviden érintettük utóbbi magányérzetét, arra való hajlandóságát, hogy túl hamar hitelt adjon a sajtó spekulációinak, annak fontosságát, amit hercegprímási címének tulajdonít, hogy szimbólumnak tartja magát a magyar nép számára, és érzékenységét a helyi egyházi vezetőkkel való kap-

cím rögzült az aláírása mellett, majd további leveleiben az esztergomi érsek mellett „Magyarország primása” olvasható.

- 193 Az amerikai külügyi tárcánál készült, 1962. augusztus 21-ei emlékeztetőben az olvasható, hogy „a bíboros mindig is szokimondó volt, és világosan látszik, hogy hercegprímási szerepére úgy tekint, mint ami politikai és egyházi előjogokat és hatalmat biztosít a számára”. (In: Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Szeizmográf, 156. o.) A következő esztendőben ugyanerről Jones ügyvivő 1963. március 11-ei felterjesztésében így írt a washingtoni külügyi tárcához: „rámutattam a bíboros előtt, hogy személyes véleményem szerint a Shvoy püspök látogatását illető kérés veszélybe sodorhatja menedékét. Ekkor a bíboros rámutatott, hogy a magyar jog szerint hercegprímásként, király hiányában ő az ország politikai vezetője. Természetesen ezt a jogát nem gyakorolhatja, mondta, de erről a felelősségéről mégsem feledkezhet meg. König bíboros nem szólhat ehhez hozzá, mert neki nincs ilyen szerepe Ausztriában. Valószínűleg maga a Vatikán sem ismeri fel ennek a posztnak az egyedi voltát, mivel [a magyar] különbözik a világ minden más országának berendezkedésétől. Ebben a kérdésben csak Shvoy püspök tudna segítséget nyújtani a számára.” (Uo. 178. o.) Végül Casaroli ugyanerről így nyilatkozott az amerikai diplomaták előtt Budapesten, az 1964. szeptemberi tárgyalások után: „Mindszentynek a »mélyleges és határozott« felfogása »a primási hivatal politikai és alkotmányos szerepét illetően« az, miszerint »hercegprímásnak tartja magát és ténylegesen kormányzónak, akire az elmúlt húsz év tragikus eseményei a nemzet sorsát bízták«. Ezzel szemben a Vatikán álláspontja az, hogy »ő elsősorban püspök; de kevésbé sikerült őt meggyőzni«”. (Uo. 246. o.)

csolatfelvétel irányában. Casaroli megjegyezte, hogy ez sokkal több, mint amit König elmondása alapján megtudott.

Casaroli útjával kapcsolatosan a külügyminisztérium, Puja Frigyes* külügyminiszter-helyettes és az Állami Egyházügyi Hivatal intézkedett. Az osztrák kormány gondoskodott arról, hogy eljusson a határra, a magyar kormány pedig arról, hogy Budapestre érkezzon. Casaroli már találkozott és indulása előtt ismét találkozni akar Hamvas püspökkel és Brezanóczy apostoli delegátussal.¹⁹⁴A külügyminisztériumi tisztviselők álláspontja szerint a Mindszenty-probléma megoldása számukra közömbös.¹⁹⁵

Jones ügyvivő 1963. május 13-i felterjesztése nem érte váratlanul a külügyi tárcát Washingtonban, mivel már május 10-én rövidebb táviratában felterjesztést tett ugyanerről a témáról. Az 543. sz. távirat végén jelezte, hogy újabb, A-432. sz. táviratában hosszabb beszámolót fog adni.

„Május 9-én ebéd közben felhívott minket Mons. Casaroli. Megkérdezte, megállhatna-e a rezidencián egy újabb beszélgetésre. Amikor igent mondtunk, azt válaszolta, hogy hamarosan érkezik. A látogatás egy jó óráig tartott, kettesben. Ennek befejeztével Casaroli felhívta a magyar hatóságokat, amelyek intézkedtek és egy kocsit hamarosan felvette őt, hogy közvetlenül a határra vigye, s visszaérjen Bécsbe. Úgy volt időzítve, mint Casaroli elmondta, hogy a határt éjfél után lépje át.

A monsignore elmondta, hogy előző esti megbeszélésünk túl rövidre sikerült, ezért az ország elhagyása előtt nyugodtabb körülmények között kívánt velem találkozni. Mielőtt megkezdte, ajándékozott nekünk egy emlékérmét, János pápa képmásával, mellyel kifejezte nagyrabecsülését látogatása alatt neki nyújtott segítségünkért. Úgy éreztük, hogy az adott körülmények között helyes és hasznos számunkra, ha elfogadjuk. Megköszönve neki, kifejeztük készségünket, hogy segítségére legyünk bármely szükséges módon.

Látogatásának tárgyára térve Casaroli elmondta, Mindszenty rendkívül nehéz problémát jelent. A König-látogatás »válságot« váltott ki Mindszentyben. Casaroli úgy érezte, látogatása hasznos volt, hogy alkalmat nyújtson ömenciájának, hogy feltárhassa előtte az őt zavaró gondolatokat. Ez ahhoz is elengedhetetlen lépés volt, mint elmondta, hogy a Vatikán részéről a maga teljes valóságában felfogják a problémát.

194 Helyesen: apostoli kormányzóval.

195 Távirat száma 538.

Casaroli elmondta, Mindszenty egy másik korban él. »Kérje meg a Szentatyát, hogy népemmel maradhassak« és »nekem a távozás, mint hercegprímásnak, azt jelentené, hogy elfogadnám a világ előtt, hogy Magyarország ügye és a magyar nép elveszett« – idézte Casaroli őminenciáját. Ő láthatólag összegyűjtött néhány dokumentumot és levelet, hogy megmutassa: a nép azt kívánja, hogy maradjon. Casaroli elmondta, megpróbálta megértetni Mindszentyvel a helyzet realitását. Bár mérsékelten reménykedett abban, hogy némi benyomást tudott rá tenni, Casaroli kétségét fejezte ki az iránt, hogy Mindszenty pápai utasítás hiányában távozni fog. Ezt János pápa nem akarja. Casaroli nem látta annak okát, hogy Mindszentynek fel kellene adnia hercegprímáságát, ha Rómába jön.

A bíboros Rómába jövelele nagy áldozatot jelentene. Azt jelentené, emelte ki Casaroli, hogy Mindszenty feladna egy szerepet, amelyről úgy gondolja, hogy a kommunizmussal szembeni magyar ellenállás szimbóluma. Bizonyos értelemben, mondta Casaroli, ez az egyik »börtönnek« a másikra való felcserélését jelentené. Míg Szlipij püspöknek jelenleg nagy és kényelmes lakása van a Vatikánban, nem tarthat – mondta el Casaroli – kapcsolatot a világgal.¹⁹⁶ Bármilyen nehéz is lenne, zárta Casaroli, a Vatikán azt reméli, hogy Mindszenty meghozza ezt a nagy áldozatot.

Casaroli meg van arról győződve, hogy a Mindszenty-probléma megoldása lényeges az Egyház számára. A tiszteletére adott ebéd, amelyet Hamvas püspök, Brezanóczy apostoli delegátus¹⁹⁷ és három kormánytisztviselő adott, kimutatta, mint mondta, az Egyház helyzetét. Nem hagyott kétséget afelől, honnan jönnek az utasítások. És mégis, a magyar egyház helyzetét sajátos vonások jellemezik. Bár talán nem olyan jó, mint Lengyelországban, jobb, mint Csehszlovákiában vagy Romániában. Alapvetően, mint elmondta, a helyzet mindegyik országban nagyon hasonló. Az Egyház helyzetének itt az a sajátos vonása, hogy a jelenlegi rezsím az Egyházat állami intézménynek tartja, a Habsburgok alatti helyzethez hasonlóan, amikor az Egyház hagyományosan állami intézmény volt. Ekkor a császár nevezte ki a püspököket.¹⁹⁸ Most a rezsím a negatív vétóval érvényesíti érdekeit. Valóban, mondta Casaroli, az Egyházra vonatkozó törvények több fontos szempontból azokhoz a nem kommunista országokhoz hasonlíthatók, ahol az Egyház állami intézmény volt.

196 Az angolban sem világos, hogy ki mondta: Casaroli, vagy Casaroli idézi Mindszentyt.

197 Helyesen: apostoli kormányzó.

198 Magyar felfogás szerint az apostoli király, amelyet külföldön leegyszerűsítve osztrák császárként neveznek meg.

Különösen a latin-amerikai egyházra vonatkozó törvényeket említette.¹⁹⁹ Majd hozzátette, fontos különbség van a törvények alkalmazásának szellemét illetően. Mindazonáltal úgy tűnt, az ilyen háttér miatt érzi azt Casaroli, hogy a Mindszenty-probléma megoldása olyan fontos az Egyház érdekében.

A magyar kormánynak Casaroli szerint nem tetszett König bíboros hibája, hogy nem is telefonált Hamvas püspöknek, amikor nemrégiben nem egész egy napot töltött az országban, hogy rövid látogatást tegyen Mindszenty bíborosnál. Ez [a Hamvasnál tett látogatás] ugyanakkor hasznos volt Casaroli látogatása alatt. A követség megközelítésének kivételével mozgását biztosították és látogatását titokban tartották.²⁰⁰ Sőt, szállásáról Casaroli egy magyarok által szorosan ellenőrzött telefonszámot használt, hogy jövőbeli mozgását elrendezze. Megemlített egy esetet: a kormány eltávolította a UPI [hírügy-nökség] képviselőjét, amikor túl közel került Casarolihoz. A kormánytisztviselők közömbösséget mutattak a Mindszenty-probléma iránt. Egyszerűen a hidegháború örökségének tartották, amelyet hasznosan kell megoldani. Ez a magatartás, mint Casaroli elmondta, annyira jellemző, hogy nem is került elő Mindszenty neve a kormánytisztviselőkkel való mai, ebéd előtti tárgyalásán. Casaroli nem utalt a kormánytényezőkkel való megbeszéléseinek tartalmára, sem arra, hogy szó volt-e Mindszenty esetleges távozásáról. A Mindszenty-probléma megoldásának egyedüli sajátossága, mint Casaroli elmondta nekünk, maga Mindszenty.

Casaroli egész idő alatt vigyázott arra, hogy kerülje a kapcsolatot a sajtósokkal és a fotósokkal. Látogatása, mint elmondta, egészen új tapasztalat volt a Vatikán számára. Ennek sikeres lezárása, Bécsből való kijutása a nyilvánosság kerülésével, döntő lesz abból a szempontból, hogy visszatérhet-e még ide és hogy hasonló látogatásokat tehet-e más országokban.

Casaroli távozásakor az volt a benyomásunk, hogy Mindszentyvel való találkozása józanítólag hatott rá és talán meglepődött a probléma nehézsége miatt, bár egyáltalán nem látta azt áthidalhatatlannak. Erős a meggyőződése, hogy ezt a Mindszenty-problémát az Egyház érdekében meg kell oldani. Emiatt úgy tűnik, hogy igen nagynak, de nem szükségszerűen leküzdhetetlennek tartja azt. Hozzáállásából úgy tűnt, hogy visszatér és dolgozik még

199 Casaroli egészen a budapesti látogatásáig a latin-amerikai országokkal foglalkozó referens volt.
200 537. sz. távirat. Jones ügyvivő május 8-án küldött felterjesztésében leírta, hogy Casarolit a magyar hatóságok javaslatára rezidenciáján fogadta, onnan követségi kocsival vitte hivatalába, és onnan szintén követségi kocsival vitte vissza rezidenciájára.

rajta. Azon túl, hogy reméli, visszaérkezik május 10-re, a Balzan-békedíj²⁰¹ átadására, Casaroli nem utalt jövőbeli szándékaira.”²⁰²

Így láttatták az amerikai diplomaták Budapestről feletteseikkel azt, hogy miképp értékelte számukra Casaroli a bíborossal – és a magyar fővárosban vele tárgyaló kormánytisztviselőkkel – való találkozását. S miképp jelentett ő felettesének, Cicognani bíboros államtitkárnak minderről május 18-án, szombaton készült jelentésében?²⁰³

„Vatikán, 1963. május 18.

Eminenciás Bíboros Úr,

Folyó év május 10-én, Budapestről Bécsbe való visszatérésemet követően azonnal megküldött tiszteletteljes felterjesztéssel első általános jelentést adtam arról a hosszú beszélgetésről, amelyet május 8-án szerdán, a magyar fővárosban, az Amerikai Egyesült Államok követségén folytattam Eminenciás Mindszenty József Bíboros Úrral, Esztergom érsekével.²⁰⁴

Anélkül, hogy megismételném az ott említett részleteket a beszélgetés körülményeiről, Eminenciád elé terjesztem az érintett pontok kifejtését.

Amint idézett felterjesztésemben írtam, és amint szóban is megerősíthetem Öszentsége, majd Eminenciád által folyó hó 16-án engedélyezett audien-ciáján, őeminenciájának felfogása az őt személyesen érintő kérdésben még mindig erősen kötődik az előző évek beállításához: – Ő nem bűnös, hanem áldozat; Kádár tagja volt a Nagy-kormánynak, amely 1956-ban nyilvánosan elismerte a bíboros ártatlanságát: ő igazságot akar, nem kegyelmet, amely érintetlenül hagyná a vádakát és nem törölné el az ítéletet. – A nemrég kihirdetett amnesztia propagandafogás, elsősorban külpolitikai célokat szolgál;

201 Svájci alapítvány, 1961-től működik, évente négy díjat adományoz, egyenként (ma) egymillió svájci frank összeget. 1962-ben – a kuratórium szovjet tagjainak döntő szavazatára – XXIII. János pápa kapta meg a békedíjat. Ez mérföldkő volt az enyhülés (détente) politikájában, egyben a vatikáni keleti pasztorációs politika alakulásában.

202 Száma: A-432. sz. Készült négy példányban, 3. sz. számozott példány, 3 lap. Tárgy: beszélgetés Casarolival 1963. május 9-én.

203 Kutatható Casaroli bíboros magánlevéltárában: Relazione di Mons. Casaroli sul suo colloquio con il Card. Mindszenty, Vienna, 18 maggio 1963. Megjelent: Barberini 2008, 73–77. o. L. még: „La questione dell’E.mo Card. Mindszenty”. A magyar kormánytisztviselőkkel való aznapi jelentés részlete. (In: i. m. 56–57. o.) Barberini közli még Casaroli jelentését a magyar kormány-tényezőkkel való tárgyalásairól, jelzete: AC b. 1 f. 6,3 (ikt. sz. 3381/63), kelt a Vatikánban, 1963. május 18-án. Ennek mellékleteként pedig Hamvas és Brezanóczy latin nyelvű beadványát a magyarországi egyház helyzetéről és Mindszenty bíborosról. (In: i. m. 52–73. o.)

204 Ennek szövege még ismeretlen.

nem teljes és továbbra is fenntart mélységesen igazságtalan helyzeteket a magyar püspökök, a papok, a hívek és polgárok ellenében. Változatlanul ellenséges a politika az Egyházzal és a vallással, a magyarsággal és a magyar nemzettel szemben. És mindenekelőtt, a Prímás nem csupán a magyar vallásos életnek, hanem a nemzeti életnek is központja és alapja mind Magyarországon, mind az országtól elszakított területeken és külföldön: ha ő is feladja a harcot vagy elhagyja a magyar földet, akkor vége az ellenállás reményének és az újrakezdésnek.

Többé-kevésbé ezek azok a meggondolások, amelyeket őeminenciája hosszan kifejtett nekem.

Ezekből a gondolatokból és az őket alátámasztó tényekből többet megtaláltam abban a két üzenetben, amelyet a bíboros nemrég küldött az Államtitkárságnak, az USA külügyminisztériumán keresztül (a washingtoni apostoli delegáció folyó év április 3-án kelt 649/63 sz.,²⁰⁵ illetve folyó hó 22-én kelt 834/63 sz.²⁰⁶ felterjesztésének melléklete), amelyek tartalmát akkor még nem ismerhettem, mert április 19-én Bécsbe történt távozásom után érkeztek meg.²⁰⁷

Amikor fogadta eminenciás König bíboros látogatását április 18-án, Mindszenty őeminenciáját – amint elmondta nekem – az a kétség gyötörte, hogy az amerikai kormánynak nem szándéka továbbra is menedéket nyújtani számára; ebből az okból mondta, hogy neki indifferens a maradás vagy a Rómába távozás. Majd ezt követően, amikor félelme teljesen eloszlott és újra megvizsgálta a kérdés egyes összetevőit, igen felizgatta magát átmeneti »gyöngesége« miatt. A következmény az volt, amiről már hírt adtam: kész engedelmeskedni a Szentatya rendelkezésének, főleg, hogy bizonyos afelől, hogy az Apostoli Szentszék nem vádolja őt; kötelessége van azonban mint magyar püspöknek (»ha egy püspöknek el kellene hagynia ezt a szerencsétlen országot, akkor viselkedése szembehelyezkedne a történelemmel«), mint prímásnak, aki az ellenállás és a haza reménye, szimbóluma és támogatója, ezért ő inkább maradna.

205 Feltételezhetően ez a március 28-án kelt levél, amely csak április 3-án indul el a washingtoni apostoli delegációból, diplomáciai postán.

206 Feltételezhetően ez az április 8-án kelt levél, amely ezek szerint König bíboros április 18-i látogatásakor még nem érkezett meg a Vatikánba, csak négy nappal azután indult el Rómába a washingtoni apostoli delegációból.

207 Casaroli jegyzete: ezeknek az üzeneteknek a másolatát maga a bíboros [Mindszenty] adta át nekem, aki, miután elmondtam neki, hogy nem ismertem azokat, kétségét fejezte ki – alaptalannul, mint arról itt Rómában meggyőződhettem –, hogy a State Department nem juttatta volna el a szöveget, vagy lerövidítette volna. [Ezt a teljes bekezdést megtalálhatjuk főnebb is, az 1963. március 28-i levél megérkezésével kapcsolatos megjegyzésünkben.]

Ezt kiegészítette egészségi állapotával kapcsolatos meggondolásaival (Base-dow-kórban szenved), amely az évek során – és a ténylegesen hatékony kezelés hiányában – súlyosbodik: ez a tény, úgymond, arra indítaná, hogy elhagyja menedékét az észak-amerikai követségen, őeminenciája azonban hozzátette, hogy Róma meleg éghajlata nem lenne kedvező...!

Már utaltam arra a válaszra, amelyet tisztelettel, de egyértelműen kifejtetem előtte. Mivel nem volt feladatom, hogy valamely felső »Szándékot«²⁰⁸ közöljek vele, azonkívül, amit elolvashatott az általam átadott pápai autográf levélben, úgy gondoltam, hogy nem volt szándéka a Szentatyának, hogy előírjon egy dolgot a másik rovására. Őszentsége és az Apostoli Szentszék ugyanakkor mélységesen aggódik a magyarországi Egyház fájdalmas és veszélyes helyzete miatt, amely nem ismeretlen őeminenciája számára, ha ő maga ismételtelen elmondta König bíboros úrnak (vö. a bécsi apostoli nuncius folyó év április 20-án kelt 1799. sz. felterjesztését), hogy saját gyóntatójának ez a mondata igen mélyen érintette: »Ha a dolgok így folytatódnak Magyarországon, a lelkipásztorkodás tíz éven belül teljesen megszűnik.« Bár megértéssel és értékeléssel övezheti őeminenciájának a magyar »nemzeti« probléma iránti elkötelezettségét, a Szentatya, az Apostoli Szentszék, az Egyház gondoskodása nem lehet, hogy ne vonatkozzon elsősorban és mindenekfelett a helyzet vallási szempontjára, hogy azt nézze, milyen mértékben, milyen módon és milyen áron – nyilvánvalóan az igazságosság és a keresztény bölcsesség elveinek és érveinek tiszteletben tartásával – lehetséges elérni legalább azon feltételek enyhítését, amelyek elnyomják az Egyház életét Magyarországon: olyan enyhítést, amely, humánusan mondva, lehetővé teszi a »kitartást«, várakozva és reménykedve a jobb időkben, amelyeket a katolikus világ imái kieszközlenek a Gondviseléstől, és amelyeket bizonyára előkészít a magyar főpásztorok, papok és hívek szenvedése. Vajon az ilyen eredmény, ahol lehetségesnek bizonyul, alkalmazva azokat az intézkedéseket, amelyeket – bár saját céljaira – a kormányzat is tesz, nem érne meg számos áldozatot más területeken? Őeminenciája a dolgot saját maga akarja megítélni, püspöki lelkiismeretében, *coram Domino*.²⁰⁹

Ahogy írtam, úgy tűnt, ez mélyen érintette és meggyőzésére szolgált. Azt ismételte, amint az jól ismert, nem lehet nagy bizalmat táplálni a jelenlegi kormány szavát és elkötelezettségét illetően, de nem zárta ki az esetleges kapcsolatok és tárgyalások gondolatát. Csak amiatt inzisztált, hogy mindent

208 superiore „Mente”. A nagybetű kuriális fordulatként esetleges pápai szándékra utal.

209 *Coram Domino* (latin): az Úr [színe] előtt.

el kell érni, ami lényeges, és hogy az ő távozása, ha egyáltalán, akkor következhet be, ha az ígéreteket betartották. Mindenesetre nem hozta elő, hogy meg kellene tartania esztergomi érseki és primási címét (amint arról beszámoltam, úgy tűnik, a kormány sem veti ezt fel).

A bíboros megígérte, hogy írásban fejti ki pontos gondolatát, új megfontolást követően. Nekem is említette óhaját, hogy előbb szeretne beszélni Mons. Shvoy őexcellenciájával, Székesfehérvár püspökével, de azonnal megértette a dolog nehézségeit, és azt a veszélyt is, amelyet ez a nyolcvannégy éves főpásztor számára hozna, akit a kormány annyira mellőz.

Őeminenciája gondolatai közül, úgy gondolom, alkalmas emlékeztetni a fontosabbakra:

Sajnálkozásomra azzal kapcsolatban, amit elmondott König bíboros őeminenciájának (hogy t. i. »az Apostoli Szentszék, ha kapcsolatot teremt a magyar kormánnyal, közvetítő személyen keresztül kell tegye. Ha közvetlen lesz ez a kapcsolat, akkor a nép soraiban egyfajta botrányt fog okozni«),²¹⁰ megengedte, hogy rákérdézzek erre. Az volt a válasza, szándéka csak az volt, hogy kizárja König eminenciája vagy más bíboros, illetve más méltóság kapcsolattartását. Azon a szinten, amelyen kezelni kell a dolgokat, az én szerény személyemmel kapcsolatban, mint az Apostoli Szentszék felhatalmazottjával, mint arról biztosított, nem lát problémát, miután nincs [alkalmas] magyar egyházi ember, sem másik közvetítő.

A tárgyalások során felvetendő kérdések közé sorolta főképpen az akadályozott püspökök helyzetét, a bebörtönzött vagy hivatalukból eltávolított papok helyzetét, a szemináriumok kérdését és az ifjúság vallásoktatását, továbbá az újonnan keletkező népes ipari centrumokban a templomok építésének szükségességét.

Azt kérte továbbá, hogy az Apostoli Szentszék ne válassza el az ő személyének kérdését a többi magyar [polgár]étól, akik szenvednek a kormány kegyetlen intézkedései miatt, különösen a[z ország területén] deportált 50.000 értelmiségi²¹¹ és az elhurcolt 35.000 fiú és leány helyzetétől, utóbbiakat az ENSZ adatai szerint Szibériába vitték. Nem szeretné, ha az Egyházzól az a kép alakulna ki, hogy csak saját püspökeinek és papjainak sorsával foglalkozik, és nem érdekli a hívek és más szenvedők helyzete.

Azon eszközök között, amelyekkel nyomást lehet gyakorolni a kormányra, említette a világ közvéleményének mozgósítását és az ENSZ-ben való inter-

210 Majdnem szó szerinti átvétel Rossi bécsi nuncius fentebb hozott felterjesztéséből.

211 Nem ismert, hogy honnan vette a bíboros a tényekkel ellentétes adatokat.

pellálással való fenyegetést az Apostoli Szentszék részéről: ezeket a hűség és teljesség kedvéért emlitem.

A püspökjelöltek kérdésében azt mondta, hogy most már igen kevés egyházi embert ismer. Megerősítette eminenciás König bíboros előtt kifejtett jó véleményét Mons. Schwarcz-Eggenhoferről, Esztergom apostoli kormányzójáról. Mons. Brezanóczy, Eger apostoli kormányzójának személye iránt azonban egyáltalán nem lelkesedett, de az eszmecserét úgy zárta, hogy foglalkozni lehet a gondolattal, adott esetben, mint végső megoldással.

Inzisztált, hogy az Apostoli Szentszék intse meg a Püspöki Kart: ne tegyenek a kormánynak kedvező nyilatkozatokat és ne mondják azt, hogy a helyzet – beleértve a vallási helyzetet – normalizálódott (valami ehhez hasonló nyilatkozott néhány nappal azt megelőzően a szombathelyi püspök); ugyanez érvényes a papokra is, akik közül többek nem eléggé vagy egyáltalán nem hűségesek az Egyházhoz és az Apostoli Szentszékhez.

Megjegyezte, hogy a jelen helyzetben nem illő, hogy a püspökök [egyházi] kitérítésekkel kérjenek és hogy az Apostoli Szentszék engedélyezze azokat, mert általában a kevésbé érdemesült egyházi személyeknek adják meg, hiszen nem lehet azokat javasolni, akik valóban érdemesek erre, lévén hogy az állami hatóságok mellőzik őket.

Végezetül megismételte kérését, amelyet König bíboroson keresztül már megüzent: a Szentatya üzenetére vonatkozóan, amely bátorítaná és megerősítené a magyar katolikusokat. Ezt is a teljesség kedvéért fűzöm hozzá.

Amikor Eminenciád elé terjesztem ezeket az információkat, engedtessek meg, hogy kifejezzem alázatos véleményemet, hogy ha valóban valamely átfogó megoldásra²¹² akarunk jutni a magyar kormánnyal, nem lehet megoldatlanul hagyni Mindszenty bíboros őeminenciájának kérdését. Szeretném remélni – s ennek van bizonyos alapja –, ha eljön a pillanat, őeminenciája képes lesz arra, hogy tudomásul vegye a lelkek javának és az Egyház érdekének felsőbb követelményeit. Az eljárásmodot illetően úgy gondolom, nem lesz lehetetlen a kormánnyal más problémákról, pl. a püspöki székek betöltéséről vagy másról tárgyalni. De előbb vagy utóbb a »Mindszenty-ügy« szükségszerűen jelentkezni fog. A jelen helyzetben, a vallási jellegű kérdéseken túl, úgy gondolom, felvethető – talán – valamely más kérdés is, mint pl. a deportált állampolgároké²¹³ és fiataloké (amelyre utaltam fentebb, a 3. pontban).

212 qualche composizione d'insieme

213 Casaroli nem kételkedett a bíboros mondandójának hitelességében, tévedett.

Megragadom az alkalmat, hogy tisztelettel csókoljam szent bíborát és kifejezzem legmélyebb és legőszintébb tiszteletemet Eminenciád előtt tisztelő híve Krisztusban, *Agostino Casaroli*”

Nem vitatható, hogy Casaroli első látogatása – főleg az amerikai követségi jelentésekben – bővebben dokumentált, mint König érsek azt kevéssel megelőző első látogatása a bíborosnál. Kettejük kapcsolata nem tűnik harmonikusnak. Casaroli civilben jött, Mindszenty fekete reverendában fogadta. Mindszenty nem értette, miért jött Casaroli civilben és nem egyházi öltözetben, mint ahogy azt sem, hogy miért nem egyházi helyen lakott. Hosszú beszélgetésük végén Casaroli vacsoraidőn túli időpontban távozott el a bizonytalanba az idegen fővárosban, mint leírta, egyedül. Mindszenty ugyanakkor nemtetszésének adott kifejezést, hogy saját szerény asztala helyett inkább a szállásán váró kiadós kommunista asztalt választotta.²¹⁴ A Königlátogatáson körülírt nem bíboros, alacsonyabb rendű diplomata, amikor kevéssel később testet öltve megjelent nála és magyarázatot kért korábban elhangzott és rávonatkozó mondatára, nem tetszett meg neki. Ez az ellenszenv, úgy tűnik, kölcsönös.

Az olasz szakirodalom részletesen foglalkozik a bécsi Hamvas–Brezanóczytalálkozással,²¹⁵ továbbá a történeti irodalomban általános az a vélemény Mindszentyről, hogy ő nem akart tárgyalni a magyar kommunista állammal.²¹⁶ Másrészt a két

214 E szavakkal írja le Casaroli emlékirataiban. (Agostino Casaroli, i. m. 94. o.) Itt némi fejcsóválásra van okunk, az amerikaiak által rögzített időpont (21:45) már késői lett volna a vacsorához. Lehet, hogy Casaroli tömörített és egy későbbi látogatásnál hangzott volna el ilyesféle kritika?

215 Barberini idézi Casarolinak Hamvas panaszát abból a felterjesztésből, amit 1963. május 18-án Cicognani bíboros államtitkárnak készített: „Helyzetünk napról napra egyre elviselhetetlenebb, fennáll az a veszély, hogy néhány éven belül veszélybe kerül az egyház hierarchikus szerkezete az Apostoli Szentsek által kinevezett főpásztorok fokozatos elhalálózása vagy eltávolítása miatt... tehetetlenek vagyunk és elveszítettük reményünket, csak az Apostoli Szentsek segíthet: ne hagyjon el minket, amikor úgy tűnik, van egy reménysugár és a kormány készséges a tárgyalásra”. (In: Barberini 2007, 182. o., 3. j.) Ezt a dokumentumot utóbb felvette a Casaroli-hagyaték alapján közölt válogatott forrásközlésébe. (In: Barberini 2008, 52–73. o., itt: 52. o.) Az 1963. április 29-i bécsi találkozóra I. Jelentés Agostino Casaroli bécsi tárgyalásáról Hamvas Andre csanádi püspökkel és Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzóval 1963. április 30. (in: Szabó Csaba 2005, 94–96. o., 20. sz. dok.; Barberini 2007, 181. o.)

216 Erre egyik forrás König bíboros, a másik Casaroli, különösen emlékiratainak ez a része: Mindszenty logikájának „következménye nem lehetett más, mint egy rendíthetetlen »Delenda Carthago«: nem volt más út a magyar egyház és a magyar nép megsegítésére, mint a kommunista rezsim felszámolása. A bíboros nem hallgatta el ezt a megingathatatlan meggyőződését, és nem mulasztotta el kifejezésre juttatni a Nyugatról, pontosabban az Egyesült Államokról alkotott – meglehetősen lesújtó – ítéletét: a második világháború végén ők voltak katonai fölényben, hiszen akkor még kizárólag ők birtokoltak atomfegyvert. Mégis beleegyeztek, hogy a Szovjetunió kiterjessze politikai, katonai és ideológiai fennhatóságát Európa jelentős részére...” (In: Agostino Casaroli, i. m. 96. o.) Alberto Melloni erre alapozva atomháború kívánását emlegeti:

magyar püspökkel folytatott bécsi és ez a kettős (a kormánytisztviselőkkel és Mindszentyvel folytatott) budapesti tárgyalás, amelyet Beran érseknél tett csehországi látogatása követett, Casaroli számára a hirtelen fordulatot jelentette²¹⁷ és teljes munkaköri váltást hozott, megszűnt latin-amerikai referensnek lenni és ő lett a Vatikán keleti politikájának kimunkálója.²¹⁸ Mindszenty érsekkel való első találkozása ily módon mély benyomást gyakorolt rá, csakúgy, mint első érkezése egy kommunista országba.²¹⁹ Szívesen emlékezett meg arról is, hogy Rómába való visszaérkezé-

„sintomatico che Mindszenty rimproveri all’Occidente la mancata liberazione dell’Europa orientale dal comunismo attraverso la guerra atomica.” [„Sokatmondó, hogy Mindszenty a nyugat szemére veti, hogy elmulasztotta felszabadítani Kelet-Európát az atomháború segítségével a kommunizmus alól.”] (In: Alberto Melloni, i. m. 180. o., 231. j.) A neves olasz professzor ezt XXIII. János pápa *Pacem in terris* enciklikájának összefüggésében említette meg, kiemelve azt, hogy a pápa kompromisszumok és dialógus árán is békére törekedett, Mindszenty pedig megmaradt a hidegháborús állásponton.

- 217 Casaroli így emlékezik erre: „... én egy táviratot kaptam, amely váratlanul ért utol Bécsben: utazzak Budapestre és Prágába, találkozom velük, és folytassak megbeszéléseket, hogy elkezdhessenek a tárgyalások.” (In: Agostino Casaroli, i. m. 47. o.) Alberto Melloni, Bécsből Budapestre egy váratlan és előkészítetlen misszióba való katapultálásról ír: „era... stato utile il contatto ungherese del 1963, al punto che a maggio entra in scena con un incarico ufficiale un giovane diplomatico piacentino, mons. Agostino Casaroli, catapultato da Vienna a Budapest in una missione inattesa e impreparata.” [„Hasznos volt a magyar kapcsolat 1963-ban abból a szempontból, hogy májusban egy hivatalos megbízatással színre lép egy fiatal piacentzai diplomata, Agostino Casaroli monsignore, akit Bécsből Budapestre katapultáltak egy váratlan és előkészítetlen misszió keretében.”] (in: Alberto Melloni, i. m. 172. o.) Melloni fiatal piacentzai diplomatáról ír. Casaroli 1914-ben született, így 1963-ban már 49 éves volt.
- 218 Mindenesetre – s ez még nem ekkor dőlt el, hanem VI. Pál trónra lépését követően, az év őszén – az ő számára teljes profilváltást eredményeztek ezek a látogatások, egyfelől Mindszenty-nél Budapesten, másfelől Berannál Csehszlovákiában.
- 219 Achille Silvestrini* bíboros kiemeli Casaroli magányosságát és kalandról ír: „így vette kezdetét a magányos kaland. ... Casaroli ott állt polgári viseletben, öltönyben, nyakkendővel, »magányos alak, az akkor még számomra ismeretlen Kelettel szemben«. A budapesti éjszakában ismét megtapasztalta a magányt, amikor elhagyta az amerikai követség épületét, ahol felkereste az ott menedéket talált Mindszenty bíborost: »Mindinkább beesteledett, és egyre jobban aggódtam, hogy hogyan fogok visszatalálni szállásomra egy ismeretlen városban, amelynek nyelve teljesen idegen volt számomra. [...] A visszautat szinte teljesen találomra tettem meg, de valamilyen jó angyal révbe juttatta bizonytalan lépéseimet: egy térhez értem, amelynek a nevére szerencsére már emlékeztem. Az éjszaka leple alatt így lopóztam vissza észrevétlenül szállásomra.« Este, ismeretlen város, az éjszakában épp csak kivehető szállás felé botorkáló bizonytalan léptek – olyan ez, mint egy bibliai kép arról, aki járatlan ösvényen indul el, csak azért, hogy Isten titokzatos hívására válaszoljon. A magány volt a társa e rögzös, kiszámíthatatlan úton több mint huszonöt éven át.” (In: Agostino Casaroli, i. m. 7. o. L. még uo. 87, 93 és 97. o!) Másrészt meg kell jegyeznünk: „Casaroli úgy jött át az osztrák határon, hogy meg sem kellett állnia, a visszautazást ugyanígy oldották meg.” (L. Péter János külügyminiszter tájékoztatója a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt kormány tagjai részére az Agostino Casarolival folytatott tárgyalásokról, 1963. május 16. In: Szabó Csaba 2005, 120–122. o., itt: 120. o. 29. sz. dok.)

sekor, május 16-án személyes kihallgatáson fogadta őt XXIII. János pápa – aki már súlyos beteg volt: „Én alig tudtam leplezni az új és egyedülálló tapasztalataim okozta izgatottságomat. A pápa nyugodt és derűs volt, hiszen valami elkezdődött, de emlékeztetett rá, hogy még időre van szükség.” Idézi a pápa szavait: „Haladjunk tovább, jó szándékkal és bizakodással, de sietség nélkül.”²²⁰

Mi volt a Casaroli látogatásának célja? Elfogadott nézet, hogy elsősorban Mindszentyt kellett rábeszélnie, hogy hagyja el az amerikai követséget és Magyarországot.²²¹ Ugyanakkor a május 18-i jelentésben azt olvashatjuk, hogy nem volt pápai szándék Rómába invitálni a bíborost. Casaroli a kormánytényezőkkel folytatott tárgyalásain hallgatott a Mindszentyvel való megbeszélés eredményeiről. Ezt (bár így nem mondta ki) a magyar külügyminiszter úgy értékelte, hogy az Apostoli Szent-szék nem erőlteti tovább Mindszenty nézeteinek megváltoztatását,²²² a Vatikán az egyéb kérdésekről folytatott eszmecsere során csupán taktikai elemként, erejének fokozása érdekében használta volna fel a Mindszenty-ügyet.²²³

220 Agostino Casaroli, i. m. 107. o. Casaroli erre többször visszatért. Erre emlékezett tíz évvel később, 1973. március 3-án, a szlovákiai Nyitrán, amikor a nyitrai, nagyszombati és besztercebányai püspököket szentelte, homíliájában kitért a pápa „szeretetteli és derűs bizakodására”, ahogy kevés halála előtt hallgatta „az itteni híreket, amelyekről beszámolhattam neki”, egy, nyugalmas utazásról”, amely számára is kulcsfontosságú volt, hogy megértse: „a történelem gyors fordulata új fejezetet nyitott meg az Egyház és az Állam között”. (In: *L'Osservatore Romano francia nyelvű, heti kiadása*, 1973. március 23., 2. lap. Vö. a *L'Osservatore Romano* olasz nyelvű napi kiadásával, 1973. március 9. 2. lap.) Vö.: La Santa Sede e l'Europa Orientale, in: Agostino Casaroli: *Nella Chiesa per il mondo—omelie e discorsi*, Milano, 1987. Rusconi, 298–312. o., itt: 310. o.; 1. még 1975. február 24-én a prágai repülőtéren tett nyilatkozatát, In: *CSEO-Dokumentazione*, 93–94. sz. 1975. március–április, 69. o.; – 1. még: André Dupuy: *La diplomatie du Saint Siège après le XXe Concile du Vatican. Le pontificat de Paul VI 1963–1978*, Párizs, 1980. Tequi, 200. o., 42. j.)

221 Így például a vatikáni protokollfőnök, Cardinale a következő szavakkal fejezte ki magát William C. Sherman és William N. Fraleigh római amerikai nagykövetségi tanácsosok előtt: „A bíborosnak Magyarországról való távozása kívánatos (»desiderability«), rá kell vezetni őt, hogy hagyjon fel vértanúságával és próbálkozzon meg egy megegyezés kimunkálásával (»to abandon his martyrdom and attempting to work out an arrangement«), amely az Egyház számára lehetővé teszi, hogy végezze sajátos munkáját.” (In: Alberto Melloni i. m. 172. o., itt, a 211. j.-ben Melloni [hiányosan] hozza az amerikai levéltári helyet: 1963. április 24-én, majd április 30-án kelt A-1573 sz. távirati felterjesztés.)

222 Péter János külügyminiszter tájékoztatója a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt kormány tagjai részére az Agostino Casarolival folytatott tárgyalásokról 1963. május 16. (In: Szabó Csaba 2005, 120–122. o., itt: 121. o., 29. sz. dok.; Jelentés Agostino Casaroli harmadik magyarországi tárgyalási napjáról, 1963. május 10. uo. 109–111. o., itt: 111. o. 26. sz. dok. 1. még: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, i. m. 175–176. o.)

223 Péter János előbb idézett tájékoztatója, i. h. 121. o.

Véleményünk szerint – ezt láttuk minden pápai megnyilvánulás esetén – a bíboros felé az utasítás rendre vagy kérés, vagy javaslat, vagy felvetés formájában érkezik, és minden esetben tiszteletben tartják az ő személyes álláspontját.

Casarolinak Mindszentynél tett első látogatása fontos csomópont több szempontból is: a bíborosnak az Apostoli Szentszékkel való kapcsolatát illetően, hiszen ő volt az első hivatalos látogató a pápa küldötteként, ugyanakkor, mint láttuk, sorsdöntő Casaroli személyes élete, a Vatikán keleti politikája, továbbá az Apostoli Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatainak alakulása szempontjából és nem utolsósorban a Magyar Katolikus Püspöki Kar (Hamvas Endre és Brezanóczy Pál képviselésében) és az Apostoli Szentszék közötti kapcsolatok felvételében is. Bővebb tárgyalása szétfeszítené témakitűzésünket.

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRNAK²²⁴ 1963. május 29.

„Kérem, szíveskedjék megtalálni a módját és megküldetni nekem az aláírt vagy tervezett megegyezést a magyar rezsimmel, bizalmas betekintésre, ami engem hivatalosan és személyesen is érint. +*Joseph C. Mindszenty*”

Ezt a táviratot 1963. június 4-én továbbították a washingtoni Apostoli Delegátushoz.²²⁵

224 Eredeti, aláírt levél.

225 Rusk külügyminiszter távirata Washingtonból Budapestre június 4-én.

IV. SZÉKÜRESEDÉS

1963. JÚNIUS 3. – JÚNIUS 21.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR
SÜRGÖNYE MINDSZENTY BÍBOROSNAK
1963. június 4.

A sürgöny létezéséről Mindszenty napi jegyzeteiből tudhatunk. Aznapi bejegyzéssel: „Card. Cicognani, latin sürgöny magyar postával a halálról.”²²⁶ Szövege egyelőre nem áll rendelkezésre. L. még alább Jones aznapi táviratát.

MINDSZENTY BÍBOROS VÁLASZTÁVIRATA
A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRNAK²²⁷
1963. június 4.

„Mindszenty bíboros június 4-én a következő üzenet továbbítását kérte a Vatikánba:

»Eminenciás Cicognani Bíborosnak
Vatikánváros

Hálát adok a bár igazán szomorú, Őszentsége halálát tudató hírért. Imáim kísérik őt házába. Méltóztassék fogadni fájdalمام kinyilvánítását. Mindszenty bíboros.« JONES”

Jones ügyvivő ugyanaznap, június 4-én kelt felterjesztésében megírta Washingtonnak, hogy ez a távirat válasz Cicognani bíboros rövid latin nyelvű üzenetére, amelyet aznap kora reggel kaptak meg Mindszenty József címére, és amely János pápa halálhírét tudatta. Az ügyeletes tiszt tájékoztatta a bíborost a gyászhierről. Jones táviratából még nem derül ki, milyen úton érkezett a vatikáni üzenet, melynek szövegét a budapesti követség fondja nem tartalmazza.

226 Mindszenty József: Napi jegyzetek, 307. o.

227 A budapesti amerikai követség 581. sz. távirata a washingtoni külügyminisztériumba.

Mindszenty szóbeli reakciója – Jones távirata szerint – az volt, hogy várja a meghívást a bíborosok konklávéjára. Mint elmondta, a bíborosoknak jelen kell lenniük. Az egyházjog szerint csak a betegség és az idős kor ment fel e kötelesség alól. Mivel ez a helyzet szokatlan problémát vetett fel, emlékeztetett arra, hogy 1958-ban a bíboros dékán azt táviratozta, hogy jelen „kell” lennie. Mindszenty hozzáfűzte, hogy ez idő tájt ezt nem tehette meg, mert a Kádár-kormány elutasította az Amerikai Egyesült Államok kérését. Majd megjegyezte, hogy a követség őrzését megerősítették reggel óta, ami arra utal, hogy a Kádár-rezsim le akarja tartóztatni, amennyiben kísérletet tesz a távozásra.

A római amerikai nagykövetség másnap, június 5-én feletteseinek küldött felterjesztésében megfogalmazta, hogy nincs információja arról, mi legyen az eljárás és instrukciókat kér.²²⁸

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRNAK²²⁹ 1963. június 7.

Mindszenty bíboros június 7-én a következő üzenet továbbítását kérte a Vatikánba:

„Kérem Eminenciádat szíves válaszra valamely módon: mi az eredmény az én kényszerűséggemmel kapcsolatban az első látogatás idejében, miután Mons. Casaroli hírül adta? Fenntartom a szükség tényét és az azzal kapcsolatos kérést. Tisztelettel Mindszenty bíboros.”²³⁰

Jones ügyvivő ugyanaznap feladott következő táviratában értelmezte ezt az üzenetet. Amikor a bíboros átadta, megkérdezték őt, bizonyos-e abban, hogy levele érthető lesz. Bizakodott abban, hogy igen.²³¹ A „kényszerűség” nyilvánvalóan arra vonatkozott, amit elmondott König bíborosnak, az első látogatásnak nevezett alkalommal.²³²

228 Georg Frederick „Fred” Reinhardt*, római amerikai nagykövet jegyezte, 1963. június 5-én kelt 2601 sz. távirat.

229 Jones 592. sz. távirata a washingtoni külügyminisztériumba.

230 Rusk külügyminiszter aláírásával június 10-én érkezett a válasz: az üzenetet, továbbítást kérve, aznap eljuttatták a washingtoni apostoli delegátushoz: 483. sz. távirat.

231 A bíboros erről így írt június 7-nél: „A necessity-sürgönyt elküldtem Rómába. Mr. Jones nagyot és kérdőleg nézett.” (In: Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 307. o.)

232 Jones 592. sz. távirata. Rusk június 10-én további felvilágosítást kért: „Kizárólag a külügyminisztérium tájékoztatására: pontosítani tudná a követség a bíboros június 7-i üzenete jelentésé-

Jones újabb felterjesztésében további elemzést nyújtott. Benyomása szerint Mindszenty bíboros alkalmazni akarja a kánonjog előírását, és az 1958. évi konklávével kapcsolatos történetére emlékezve a Vatikán részéről ennek megerősítését véli látni. Ez az egyházi szempontról, úgy tűnik – írja a budapesti ügyvivő –, meggyőzőbb lehet a bíborosra, mint bármely más megfontolás, amelyet König vagy Casaroli képviselt volna. Ha a Vatikán – írja Jones – úgy dönt, hogy Mindszentyt meghívja a konklávéra, akkor lehet, hogy az osztrák kormányhoz fordul a kiutazás biztosítása érdekében. Ezt annak ismeretében tenné, hogy az Amerikai Egyesült Államok közbenjárása 1958-ban nem sikerült, az osztrák kormány viszont sikeresen járt el König érsek Mindszenty-nél történt látogatásakor, április folyamán. Mindszenty – mint Jones írja – ismételen felemlegeti a Nagy Imre- esetet, akit elfogtak, alighogy kimozdult a jugoszláv követségről. Saját esetében elég nehéz lesz elfogadni az Amerikai Egyesült Államok kormányának adott hasonló biztosítékot. A világ közvéleménye hasonlóképpen gondolkodhat. Továbbá, mint Jones írja, előfordulhat, hogy Mindszenty feltételeket fog szabni távozása fejében. Úgy gondolja, hogy a magyar kormányban több lesz a segítőkészség, mint 1958-ban. Viszont lehet, hogy feltételeket szab az amnesztiairandevlet kapcsán.²³³

Június 7-én este feladott táviratában Rusk külügyminiszter válaszol a római nagykövetségnek, és értesíti a budapesti követséget, hogy a Department nem tervez lépést Mindszenty Rómába hívása ügyében, továbbá, hogy a római nagykövetség se tegyen lépéseket. Másrészről, ha a Vatikánból megkeresés érkezik, bármely üzenetet átvehet, és erről értesítse Washingtonot is, Budapestet is. Ha a Vatikán amerikai közvetítést kér, mint 1958-ban, a római nagykövetség felhatalmazást kap arra, hogy biztosítsa a Vatikánt: szívesen együttműködnek vele.²³⁴

Rusk külügyminiszter Jones táviratára adott válasza június 10-én érkezett. Ebben részletezte kormánya álláspontját. Az amerikai–magyar kapcsolatok szempontjából nem látta annyira fontosnak a Mindszenty-probléma megoldását, és kifejezte kormánya készségét, hogy segítséget nyújtson a Szent Bátorosi Kollégiumnak a kérdéssel kapcsolatban, anélkül azonban, hogy e kifejezetten egyházi ügyben tanácsot akarna adni a Vatikánnak.²³⁵

nek az értelmezését, különösen ami a König bíborosnak címzett célzásra tett utalást és Mindszenty Monsignor Casarolinak ezzel kapcsolatban tett megjegyzését illeti?”

233 Ezt követően Jones kifejtette, hogy az idő múltán Mindszenty menedéke egyre terhesebb lesz az amerikai–magyar kapcsolatok szempontjából. Jones 1963. június 7-én kelt 595. sz. távirata.

234 A távirat június 8-án reggel nyolc órakor érkezett meg Budapestre, hivatkozási száma: 2469. (Róma), 480. sz. (Budapest).

235 A Department 485. sz. távirata, melyet június 13-án reggel 8 órakor adtak fel, Budapestre helyi idő szerint aznap 19:00 órakor érkezett meg.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR VÁLASZA MINDSZENTY BÍBOROSNAK²³⁶

1963. június 8/10.

Június 10-én a következő, június 8-ra datált üzenet érkezett az Apostoli Szentszék Rendkívüli Egyházi Ügyekkel foglalkozó Kongregációjától, válaszként a bíboros május 29-én az államtitkárhoz küldött üzenetére:

„Az Apostoli Szentszék nem kötött egyezményt a magyar kormánnyal. Az eddigi megbeszélések szigorúan bizalmas alapon kizárólag a tájékozódásra [„ad referendum”] szolgáltak, és újabb fejlemény még nem történt.”²³⁷

Az időközben Rómában terjedő újságírói híresztelések szerint Mindszenty bíboros bőjtől XXIII. János pápa halála miatt és ennek következtében súlyosan megbetegedett.²³⁸ Jones ügyvivő hosszan beszámol a bíboros egészségi állapotáról és mindent

236 A washingtoni külügyminisztérium 484. sz. távirata. A táviratot jegyzi: Rusk külügyminiszter.

237 Itt válik érthetővé a napi jegyzetek bejegyzése június 11-nél: „Mr[s]. Jones, megérkezett a válasz: nincs agreement, csak referendum, még időbe kerül.” (In: Mindszenty József: Napi jegyzetek, 307. o.) A referendum tehát „ad referendum”-ként olvasandó. Itt lesz érthető a „necessity”-sürgöny” kifejezés is (l. fentebb, napi jegyzetek bejegyzése június 7-nél): a „necessity” szó a bíboros értelmezése szerint az „agreement”, a megegyezés megléte, illetve tartalma.

238 „Egy magát Rospigliosiként azonosító vatikáni sajtóirodai alkalmazott június 10-én, 16 órakor felhívta Rómából a követséget, és a következőket kérdezte: 1. Eljön-e Mindszenty bíboros Rómába, hogy részt vegyen a konklávéban? 2. Igazak-e a hírek, miszerint Mindszenty a pápa halála óta bőjtől és ennek következtében súlyosan megbetegedett? A követség munkatársa ekképpen válaszolt: 1. Nem tudja, Mindszenty elmegy-e a Vatikánba, vagy sem, találgatásokba pedig nem bocsátkozhat. 2. Nem tud róla, hogy Mindszenty étkezési szokásai bármit is változtak volna, az egészsége pedig jó. A munkatárs kétszer is megkérdezte Rospigliosit, hogy ő egy Vatikánhoz kirendelt sajtós vagy vatikáni alkalmazott. Rospigliosi megerősítette, hogy az utóbbi. A külügyminisztérium talán ellenőrizhetné az apostoli delegátusnál (vagy ellenőriztethetné a római nagykövetséggel), hogy jóhiszemű volt-e ez a szokatlan érdeklődés. Jones 1963. június 10-én kelt felterjesztése Washingtonba, 598. sz. távirat. Reinhardt amerikai nagykövet Rómából június 13-án információt adott Rospigliosiról, aki nem a Vatikánban, hanem az II. Tempónak dolgozik, és a telefoninterjút széles körben tárgyalta a római sajtó: „Rospigliosi nem áll kapcsolatban a vatikáni sajtóirodával, hanem az II. Tempo számára tudósít a Vatikán dolgairól. Állítólagos telefoninterjúja Mindszenty bíborossal és a követség szóvivőjével széles nyilvánosságot kapott a római sajtóban azzal a magyarázattal, hogy a bíboros 1. nem szándékozik Rómába jönni, és 2. nem rossz egészsége akadályozza ebben. A nagykövetség nem érdeklődött egyenesen a Vatikántól arról, hogy a telefonhívás az ottani tisztségviselők engedélyével történt-e, de nagyon valószínűnek tartja, hogy a Vatikán ilyen csatornát alkalmazna. Az II. Tempo egyike volt azoknak, akik élesen bírálták a Vatikán politikáját XXIII. János alatt.” A római amerikai nagykövetség felterjesztése Washingtonba (2673 sz. távirat) és információja Budapestnek (10. sz. távirat). „ROSPIGLIOSI június 17-én, hétfőn felhívta a követséget, magát a vatikáni sajtóirodához akkreditált

rendben talál. Ugyanakkor, mint írja, Mindszenty arra kérte az őt vizsgáló dr. James E. Lynsky doktort, hogy pajzsmirigyproblémáira hivatkozva adja írásba, hogy számára nem kedvező a Rómához hasonló melegebb klíma.²³⁹ Lynsky ezt azzal hári-totta el, hogy nem állapított meg pajzsmirigyproblémát, és a további vizsgálatok is várhatóan negatív eredménnyel zárulnának.²⁴⁰

HÍR A SZENT BÍBOROSI KOLLÉGIUM TÁVIRATÁRÓL 1963. június 13.

A római nagykövetség 1963. június 13-án hírt adott arról, hogy a Vatikáni Államtitkárság hivatalnokai előző este informálta a nagykövetség tisztviselőjét, miszerint a Szent Bátorosi Kollégium levelet küldött Mindszenty bíborosnak, melyben informálja őt a konklávéról és meghívja rá. A levelet nyitott borítékban küldték, az amerikai követség címére. A tisztviselő elmondta, hogy a Szent Bátorosi Kollégium elhatározta, hogy kerüli a titkos eljárást. Kétségét fejezte ki Mindszenty bíboros részvételét illetően.²⁴¹

tudósítóként azonosítva. Azt kérdezte a követségi munkatárstól, hogy 1. Mindszenty kapott-e üzenetet a Vatikánból a konklávéval kapcsolatban, 2. milyen Mindszenty egészségi állapota, 3. és megy-e Mindszenty Rómába. A követségi munkatárs ugyanúgy válaszolt, mint korábban, azaz 1. a követség nem tartaná helyesnek kommentálni egy olyan dolgot, amely elsősorban a Vatikánra és a bíborosra vonatkozik, 2. a bíboros egészsége a korához képest jó. Rospigliosi ekkor azt kérdezte, beszélhetne-e a bíborossal telefonon. A követségi munkatárs közölte vele, hogy amint a korábbi telefonhívások is elmondták neki, ez nem lehetséges. Rospigliosi ekkor elmondta, hogy előkészítettek egy szobát a bíborosnak a Vatikánban, de »a celofánt még nem vették le a matracról.« Jones felterjesztése Washingtonba, 1963. június 18. 614. sz. távirat (Róma informálására 8. sz. távirat).

239 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1055. o., 323. dok. Az 1965. október–december közötti, a bíboros menedékével kapcsolatos levélváltásokat összegző amerikai külügyminisztériumi dokumentumban olvasható, hogy 1963. május 7-én dr. Lynsky megvizsgálta a bíborost. Mindszenty már akkor érzékeltette vele – s a római klíma számára káros voltának írásba foglalását illető kérése is ebbe a sorba illeszthető –, hogy nem kíván távozni Budapestről. A bíboros akkor azt mondta a doktornak, hogy „nem akarja elhagyni Magyarországot. Csak akkor akarja elhagyni a követséget, ha egy szabad Magyarországra távozhat, máskülönben inkább a követségen hal meg.”

240 Jones ügyvivő 1963. június 13-án kelt levele Vedelernek Washingtonba.

241 A távirat feladásának időpontja délután 13:00 óra, a Departmentnek 2681. sz., Budapestnek 11. sz. táviratában – mely Budapestre másnap, június 14-én reggel 8:00 órakor érkezett meg (más bejegyzés szerint délelőtt 11:16 perckor?).

EUGÈNE GABRIEL GERVAIS LAURENT TISSERANT*
BÍBOROS MEGHÍVÓJA MINDSZENTY BÍBOROSNAK
1963. június

Tisserant bíboros táviratának szövegét Jones Washingtonba küldött felterjesztése őrizte meg, a délelőtt 10:56-kor feladott 603. sz. táviratában. Vétele Budapesten ismeretlen okból 12 órás késéssel történt.²⁴²

„A következő üzenet érkezett a követség távirógépén:

»Mindszenty József bíboros hercegprímás esztergomi érsek
Budapest Szabadság tér
Amerikai Egyesült Államok Követsége

A ‚Vacantis Apostolicae Sedis’ konstitúció előírása szerint tartom szerencsémnek, hogy hírül adjam: a bíboros atyák konklávéja a boldog emlékű XXIII. János pápát követő Legfőbb Főpap megválasztására e június hónap 19. napján 17 órakor ül össze a vatikáni apostoli palotában. A Szent Bíborosi Kollégium testvéri megemlékezéssel és az isteni Vigasztalóhoz intézett sok-sok imádsággal e napokban legbensőségebb kapcsolatban marad veled. Tisserant bíboros dékán.«

Kérek instrukciót, mitévők legyünk. Figyelemmel a továbbítás késésére.
JONES”

Aznap, június 14-én 13:52 perckor érkezett Riddleberger Ausztriába akkreditált amerikai nagykövet 67. sz. távirata.²⁴³

242 „A [Szent] Bíborosi Kollégium nevében Tisserant Decanus a State Departmenten átköszönt.” (In: Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 307., június 14-nél). (A napi jegyzetek itt található következő mondata: „State Department 5 pontban magyarázza, miért nem tett lépést”, alighanem a június 13-án érkezett korábbi utasításra vonatkozik, l. fentebb. – i. m. 307. o.) Ennek a táviratnak a szövege: „A Vatikánból jövő üzenet, melyben értesítették a bíborost a konklávéről, nagy fontossággal bírt. Telexen érkezett a követségre, jóval több, mint huszonnégy órával az után, hogy iktatták, ami magából az üzenetből is kiderült. Nem ismerjük a késlekedés okát, és nincs okunk azt hinni, hogy bárki belenyúlt.” Jones levele 1963. június 24-én John E. Devine-nek, a bécsi nagykövetség tisztviselőjének.

243 A távirat eredetileg Washingtonnak ment, 12:00 órakor. A távirat száma Washingtonban: 2539. A római nagykövetségnek is ment példány Washingtonból: 30. sz. alatt.

„Mons. [Girolamo] Prigione,* az itteni pápai nunciatúra uditoréja ma délelőtt rövid látogatást tett a nagykövetségen, segítséget kérve a budapesti követség révén nemrég Mindszenty bíboros számára küldött vatikáni nyitott táviratra adandó válasz biztosítására.

A távirat latin nyelvű volt. Nem hivatalos angol [itt magyar] fordítása:

»Az alkotmány szerint (Vacantis Apostolicae Sedis) nekem jut az a tisztesség, hogy tudassam Önnel, a bíborosok konklávéja, mely XXIII. János pápa utódját hivatott megválasztani, e hó 19-én, délután 5 órakor ül össze a Vatikáni Palotában. A Szent Bíborosi Kollégium ezekben a napokban együttesen emlékezik Önre és egyesül a Szentlélekhez szóló imában.«

aláírás Tisserant bíboros, dékán

Prigione elmondta, hogy előző este Tisserant bíboros telefonált neki Rómából, kérve, hogy sürgősen adjon hírt: megkapta-e Mindszenty az üzenetet, és ha igen, mi a válasza.²⁴⁴

A Nagykövetség azt válaszolta Prigionének, hogy látogatásáról értesítik a Departmentet, és a válaszról sürgősen hírt adnak. RIDDLEBERGER”

Aznap, június 14-én este 18:34-kor érkezett meg Rusk külügyminiszter aláírásával a SD engedélye, amelyben hozzájárult a vatikáni üzenet kézbesítéséhez a bíboros számára. Utasítást adott az ügyvivőnek, hogy hívja fel a bíboros figyelmét: a Vatikán nem kérte fel az Amerikai Egyesült Államok kormányát, hogy eljárjon a magyar kormánynál, amint ez 1958 októberében történt, s amennyiben ez az Amerikai Egyesült Államok kormánya számára tudható, a Vatikán nem kérte fel a magyar kormányt sem. Ezenkívül meg kell mondani a bíborosnak, hogy a Vatikán felkérése hiányában az Amerikai Egyesült Államok kormánya nem tervezi az ilyen jellegű kezdeményezést, csak ha ő maga kéri. Mivel a konklávé megnyitásáig kevés idő áll rendelkezésre, meg kell mondani a bíborosnak, hogy az efféle kérés szükségszerűen az ő Magyarországról való távozásának biztosítását jelenti. Az Amerikai Egyesült Államok nem

244 Alberto Melloni idézi – feltehetőleg – ennek a táviratnak másik levéltári példányát, és úgy értelmezi, hogy 1958 októberével ellentétben ezúttal Mindszenty kézhez kapta a meghívást és telefonon felhívta őt Tisserant, a Szent Bíborosi Kollégium dékánja. A Melloni által talált példány jelzete: US 570.3, C. 423, 14/6/1963. (In: Alberto Melloni, i. m. 195. o., 22. j. – A helyzet, mint látjuk, ennél összetettebb.)

kész arra, és az idő szorítása sem engedi meg, hogy tárgyaljanak a bíboros esetleges visszatéréséről Magyarországra. Arra az esetre, ha a bíboros mégis kéri, hogy az Amerikai Egyesült Államok járjon el ügyében, a budapesti ügyvivő felhatalmazást kap a szükséges lépések megtételére.²⁴⁵

Jones ügyvivő felterjesztésében értesítette Washingtonot arról, hogy a konklávéra szóló vatikáni meghívást aznap este 20:30-kor adta át a bíborosnak, aki meglepődve és örömmel fogadta azt, és elmondta: a Vatikán ezt 1958-ban nem tette meg, és ő nem várta, hogy most megteszi. Többször megismételte: „igen kedves”. Láthatólag nem tekintette a meghívást olyan felszólításnak, hogy részt is vegyen a konklávén. A bíboros úgy értelmezte az amerikai külügyi tárca korábban, május 13-án kelt levelére adott válaszát, hogy közvetve erre vonatkozott. Megkönnyebbüléssel értesült a SD álláspontjáról és megállapította, hogy a helyzet ma eltér az 1958. évitől.²⁴⁶ Azóta a Vatikánnak közvetlen kapcsolata van a magyar kormánnyal, így az amerikai jószolgálatra már nincs szükség. A bíboros nem tartotta sürgősnek a vatikáni üzenetre adandó választ.²⁴⁷

Ugyanakkor aznap, június 14-i dátummal található egy tisztázott levél, a bíboros aláírásával, amelyet Ruskhoz címzett, de amelyből nem derül ki, hogy elküldték-e. Ebben a bíboros arra kérte a külügyminisztert, hogy küldje meg a levelet a Vatikáni Államtitkárságra, hogy még a konklávé megnyitása előtt, késlekedés nélkül beérkezzék. A levélben a bíboros azt kérte az Államtitkárságtól, hogy mivel személyesen nem lehet jelen a konklávén, adják át támogató sorait Őszentségének. Bár a megfogalmazás ily módon vitatható, hiszen nem derül ki ebből az üzenetből, hogy a leendő pápára gondol-e, a június 15-i levél alapján azonban már indokoltan ezt feltételezhetjük.

245 Rusk külügyminiszter által jegyzett utasítás, 1963. június 14-én helyi idő szerint 11:00 órakor küldött 497. sz. távirat Budapestnek, másodpéldányt kapnak tájékoztatásul: a római nagykövetség (2532. sz.) és a bécsi nagykövetség (3113. sz.)

246 Forrásaink rendre egyetértenek abban, hogy a helyzet eltér az 1958. évitől. Nem állja meg tehát a helyét a megállapítás: „a konklávével kapcsolatban ugyanazok a kérdések merültek fel, mint 1958-ban. A bíborosi testület a State Departmenttel egyeztetve úgy döntött, hogy az 1958-as eljárásnál marad.” L. Adriányi Gábor 2004, 40. o.

247 Jones ügyvivő felterjesztése, 605. sz. távirat Washingtonnak (hivatkozással a 497. sz. táviratra).

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE
A MEGVÁLASZTANDÓ PÁPÁHOZ
1963. június 15.²⁴⁸

A levél eredetijét az ötoldalas melléklettel június 27-én juttatták el a SD-ből a washingtoni apostoli delegátushoz, továbbítást kérve.²⁴⁹ Közzétételéhez – miután nehezen érthető az angol nyelvű szöveg – igyekeztünk tartalmilag hű fordítást adni.

„Szentatya,

Legalázatosabban kérem Szentségedet, kérem, bocsásson meg nekem ezért a gondért, amely a szerencsétlen Magyarország miatt keletkezett. A lényeg: sok érdemtelen ellenében minél inkább akarom a Magyar Egyház és nemzet javát. Szeretném kizárni eközben a vádak: az Egyháznak csak a püspök a fontos, a primásnak csak saját szabadsága, a börtönben szenvedők, az elmozdított papok, a fiatalok Szibériában stb. elhanyagolhatók.

Ezek a pontok kimutatják engedelmességemet, készségemet és jószándékomat a múltban, és ezeket is felajánlom Szentatyám felé. Lehet, hogy a részletekben nem leszek teljesen egyértelmű. A sok anyagon túl néhány részletet nem ismerek. De ezek – gondolom – nem változtatják meg a lényegét.

Magamat jóindulatába ajánlom, Szentséged gyűrűjét csókolva, mély alázattal

Magyarország Primása
esztergomi érsek
1963. június 15.²⁵⁰

„Amint kértem Monsignor Casarolit (május 8-án), hogy számoljon be erről a dolgról: az első látogatás alkalmából (Kard. április 18.)²⁵¹ nagy kényszerűségben voltam. Hogy a Szentatya instrukcióját tudjam segíteni a megüresedett egyházmegyék betöltésében, a kényszerűségben kialakítottam állásponantomat, mely szerint áldozatot hoznék az Egyház javára, mind egyéni, mind közösségi oldalról, ha egyházi oldalon kaphatunk ellenszolgáltatást. Kifejez-

248 Hat oldal, aláírt példány. Vö. Jones összefoglalásával! (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 925–926. o., 286. sz. dok.)

249 A State Department június 27-én este 19:00 órakor kelt 522. sz. táviratát Georg Wildmann Ball,* a külügyminiszter egyik helyettese jegyezte, Budapestre június 28-án érkezett meg.

250 Aláírás nélkül.

251 König bíboros látogatására utal.

tem készségemet saját helyzetem összekapcsolására más személyes és több egyházi kérdéssel. E kényszerűség és összekapcsolás nélkül nyilatkoztak volna rólam szabad választásom tiszteletben tartásával, amelyet a Szentatya engedélyezett. Volt korábban a két távirat (március 28. és április 9.) a Vatikánnak és két levél (április 20.²⁵² és 25.²⁵³) König bíborosnak. Szóban közöltem a kényszerűséget Monsignor Casarolival, kérve, hogy számoljon be erről. König bíboros látogatása után a kényszerűség megváltozott. Amikor König bíboros megkérdezett, mi a válaszom, ezt mondtam: »A távozás és maradás kérdésében indifferens vagyok.«²⁵⁴ A bíboros csodálkozva kérdezte: »Csak ilyen arányban?« A bíboros későbbi korrekt megnyilatkozása arra indított, hogy meghaladjam ezt a szükségét. Két nappal később egy levélben megírtam a bíborosnak nehézségemet. A bíboros nem ismerte még a táviratban kifejtett álláspontomat, nem kapta meg azt. Kértem, hogy kapcsolják össze az egyéb egyházi problémákat az én esetemmel. Ismét sürgettem, hogy használja fel esetemet más problémák javára. A bíboros elmondta a Szentatya üzenetét: Róma szemében Magyarország Prímása és esztergomi érsek maradnék, teljes, változatlan tekintéllyel és jurisdikcióval. Kértem, hogy a jelenlegi megfelelő apostoli kormányzó (talán püspökként) vezethetné (fő)egyházmegyémet.

Reményeim a rezsimmel folytatott tárgyalások során nem teljesültek.

1. Egy segédpüspök szabadon engedése (bár ez is örömteli) kevésbé van hatással a lelki életre a (vas)függöny mögött. Azon fiatalok száma, akik bér-málkózni akarnak, a megfélemlítés miatt folyamatosan csökken. A papok papszenteléssel történő utánpótlása nem elégséges. A (vas)függöny mögött szabadságunk a liturgikus vonalban merül ki. A segédpüspök tevékenysége igen csekély, és az is csökkenőben van.

- 252 E levélről az amerikai diplomáciai levelezésben ismételten szó van, de latin eredetijét (aminek iktatási száma ismert) a budapesti amerikai követségi levéltár – úgy tűnik – nem őrizte meg: Jones ügyvivő április 19-én kelt 504. sz. távirata a washingtoni külügyminisztériumnak. Rusk külügyminiszter aznap esti válaszában (mely Budapestre április 20-án érkezett meg) engedélyezte, hogy Jones a levelet lefényképezze és a bécsi nagykövetségen keresztül megküldje König bíborosnak (április 19-én kelt 401. sz. távirat). Április 22-én a továbbítás megtörtént Bécsbe: Shelton budapesti követségi tanácsos április 22-én kelt felterjesztése Vedelernek, a Kelet-európai Hivatalába, Washingtonba. (L. még: Shelton április 22-én kelt levelét Riddleberger bécsi nagykövetnek.) A források között olvasható a diplomáciai csomag kísérőlevele, valamint Riddleberger válasza.
- 253 Ennek példánya Washingtonba került, Jones ügyvivő április 26-án kelt 513. sz. távirata Washingtonnak. Aznap postán Jones megküldte Mindszenty levelét Vedelernek, Washingtonba.
- 254 A bíboros napi jegyzeteinek szóhasználatával, itt angolból visszafordítva: a távozásnak és a maradásnak egyforma esélyt adok. Vö: Mindszenty József: Napi jegyzetek, 269. o.

Nyíregyháza és Kalocsa püspökének szabadon engedése csak kb. félmillió (személyt) érint, akik Magyarország híveinek 5–6%-át teszik ki. Esztergom, Vác, Veszprém, Pécs, Szombathely Magyarország híveiből ötmilliót (65%) jelentene. De erre nincs készség. Ha az információ megállja a helyét, a sérelem teljes.

Ezért, az ebben a szükségben szívemben felajánlott egyéni és közös áldozat nem viszonztatott a szándékozott és várt ellenszolgáltatással. Az általam javasolt kérések: a Regnum Marianum újjáépítése, miközben két tanú és tényező még mindig él az Egyházban és a kormányban. A jogszerűen kinevezett, de elmozdított városi plébánosok visszatérése és a papság visszatérése korábbi tevékenységéhez, és a biztosíték, hogy ilyen erőszak a jövőben nem fog történni. A deportált és még mindig Szibériában élő magyar fiúk és lányok visszatérése. Továbbá azok a pontok, amelyeket a táviratokban és a levelekben felsoroltam. Ezek között fontos, hogy a papok, akiket eltiltottak tevékenységüktől, kivétel nélkül visszakaphassák jogukat. A »jogszerű«²⁵⁵ népirtást meg kell állítani. 1952-ben 240.000 születés volt Magyarországon, 1960-ban csak 49.000. Magyarország Kádár alatt egyedüli ebben a kérdésben.

Úgy tűnik, hogy távozásom vagy maradásom közömbös a rezsिम számára. A rezsिम szemében nem volt jelentősége a bíboros primásnak. Mint ellenérték így nem lehet döntő a megegyezés számára.

Róma sohasem hagyta el Magyarországot a történelem folyamán, és most a magyarok kérnek és várnak egy magas gesztust, amit Lengyelország is kapott.

A szabad világ magyarjai meg voltak döbbenve Pétery és Badalik püspökök sorsának láttán: a primást illetően még nagyobb aggodalom látható a magyarok részéről azokban az angol, német újságokban és a 18 magyar emigráns újságban is, amelyeket megkapok menedékhelyemen.

Gyóntatom a tél folyamán megkérdezett engem az említett kényszerűségben: elhagyom-e az országot. Ma egyedül ő közölte velem, hogy a főváros és környékének hívei aggódnak annak a lehetősége miatt is, hogy itt hagynám (öket), és kérte, hogy maradjak a jó hívek érdekében.

Kádár a legmegbízhatóbb ember a szerepet játszó világban. Az Egyesült Nemzetek megállapította, hogy Tito egy diplomáciai jegyzékben álnoknak tartotta őt. 1956 után összegyűjtöttem 35 nagy ígérletét – egyetlenegy sem váltott be. Megölte miniszterelnökét, minisztartársait és legjobb barátját is. Úgy emlegették, mint hírhedt népirtót.

A viták folyamán a párt hivatalos és ideológiai (újságjában) egy cikk jelent meg ezzel a címmel: »Ideológiai támadás!«

Ha reményeim a magyar helyzet egyre nagyobb mértékű javulását illetően nem teljesedtek, nem fogadhatom el még a közvetlen kegyelmet sem ettől a tömeggyilkostól és árulótól, hogy ő vagy az ő társutas papjai²⁵⁶ mérgező módon győzedelmeskedjenek. A sajtó és a hírügynökségek szerint Hruscsov is kegyelmet adott az én esetemben.²⁵⁷ Ezeket a kegyelmeket²⁵⁸ a második táviratban kifejezetten kizártam. Hruscsov nem köthet üzletet a magyar prímással, hanem vissza kell küldenie a magyar fiatalokat Szibériából.

Javaslom és kérem ez idő szerint, hogy az én kérdésem ne legyen téma, és később az én helyzetemet kivehetik a megegyezés tervéből.

A továbbiak legyenek illusztrációk.

Magyarország primásának egyedülálló alkotmányos szerepe van. Ő az, aki összeköti a tízmillió magyart a megcsonkított és leigázott Magyarországon, másodszer a 3 és 1/2 millió magyart 6 elcsatolt területen (1919) [sic!]. Harmadszor, az egész világon szétszórodott 1 és 1/2 millió magyart.

Első helyen, a megcsonkított Magyarországon a kapcsolat a katolikusok és a protestánsok (2 millió) között soha sem volt olyan kedvező, mint 1945-ben. Például a primás fogadása a kálvinista központban, Debrecenben, a primás megszabadítása egy evangélikus többségű területen 1956-ban.²⁵⁹ Akkortájt 11 város sürgette szabadulásomat és a három legnagyobb ipari központ munkásai üdvözöltek engem Budapesten, mint szabad embert.

Meggyőződésem szilárd, hogy a primás jelenléte fontos a hierarchikus papság, a hívek és a magyar közélet számára. A rezsim is tudja, hogy a távozás jó lenne számára. Ugyanolyan mértékben káros lenne a nyájnak.

Az ország nem kommunista. 1 és 1/2 évtized után a kommunisták aránya csak 5% – gyakorlatilag még ennél is kevesebb. A kisebbség már 18 éve elnyomja a túlnyomó többséget. Erőszakkal (ÁVO, Munkásőrség, Vörös Hadsereg) a rezsim, amelyet egy idegen hatalom fegyverrel hozott Magyarországra, ma is illegális.

256 Utalás a békepapságra.

257 A meghatározó moszkvai politikus a kegyelem kérdésében érdemben illetéktelen volt. Kádárral vagy bárkivel a magyar párt- és állami vezetők közül valaha és valahol közölt ilyen javaslata ismeretlen, a bíborshoz eljutott korabeli sajtóhírek tévesek voltak.

258 A kegyelem elfogadását.

259 Ez a két gondolat fontos, a bíboros szívesen gondolkodott ezen máskor is. Hivatalának ökumenikus elismertségét bizonyította ezzel.

A rendszer nagy sikerei csak kitalált dolgok. A hiányzó árucikkek, az élelmiszerimport (csak ebben a rezsimben), 260 forintos falusi fizetések, az iparban többnyire 500 forintos fizetések, a nyomor a kolhozok 41%-ában stb. jelzik ezt a nagy szegénységet.

A stagnáló életszínvonalat is csak úgy tudják elérni, hogy egy év alatt egy kis országban hivatalosan kioltanak 200.000 jelentkező életet az anyaméhben. Az országban és különösen Budapesten rejtett szegénységben élnek a nagycsaládok, a hátrányos helyzetűek, a nyugdíjasok stb. Idáig megmarad egy titkos segítség és ezek a támogatások szükségesek a jövőben is. A karitás szervezett formája tiltott és nem fontos az új progresszív papoknak.

Úgy gondolom, szolidárisnak kell lennem a kiváló püspökökkel, akik vidékre mennek, csak egyházmegyéjükből vannak hallatlan erőszakkal kizárva, a felsorolt papokkal és a Szibériában lévő 35.000 fiúval és lánnyal (1956).

Másodszor, az elcsatolt területekkel: Erdélyben közel 2 millió magyar és több mint 1 1/2 millió katolikus nélkülöz. 1946-ban jelentős segílyt adtunk nekik titokban. Ma folytatódik a vallási és nemzeti megsemmisítés. Nyilvánosságra került egy »összeesküvő« aláírásokkal ellátott levél, amelyet az Egyesült Nemzeteknek akartak elküldeni. A Fekete-tenger környékén történő kivégzésekről és deportációkról szólnak a hírek. Ami lehetséges volt, innen történt.

Ha a heroikus Márton püspök meghallaná távozásom hírét, saját szabadságom érdekében, miközben őket üldözik, rosszra gondolna: fontosabb a személyes szabadság, mint Szent István nemzete?

Észak-Magyarország nem csak hazám(nak), hanem főegyházmegyéim(nak) nagyobbik része is. Üldözött papjaimnak és kedvesnővéreimnek (1945–46 és 1947) nem engedtem meg, hogy elhagyják ezt a területet, és ők ottmaradtak a hívekkel. Mit gondolnának, ha elhagynám helyemet a szabadságért?

Harmadszor: Louvain Egyetemén 80 magyar hallgató tanul a Mindszenty Kollégiumban. Magyar főiskolák működnek Ausztriában és Németországban hasonló szellemben. Kastelben²⁶⁰ 248 leány kap ma magyar kollégiumi nevelést.

Észak-, Dél- és Közép-Amerikában iskolák, egyetemek, kollégiumok, egyesületek stb. működnek ugyanezen néven és szellemben. Ezen a kontinensen különböző egyetemeken közel 2000 magyar egyetemi hallgató szavazott ugyanezen irányba. Az ifjúság követi a primást.

A primás Nyugaton természetes módon minden magyar képviselője. De az emigráció pártoskodást szül. Ugyanígy van ez a magyarok esetében is. Vehemens, szenvedélyes pártok vannak. A primás kell legyen a bíró mindenki esetében. Ő nem vonulhat vissza és nem lehet egyetlen párt tagja sem.

A magyaroknak csak egyharmada (1/3) gondolja, hogy elfogadtam a sajtónyilatkozatot és én lennék az oka a jelenlegi szomorú magyar egyházi helyzetnek. Különösen a magyarok számára a távozás azt jelentené, hogy elveszítettem Magyarország jövőjébe vetett reményemet.

Ilyen körülmények között az ő számára a legjobb hely a budapesti amerikai követség. Itt hivatalosan fogadta őt a világ leghatalmasabb és leginkább respektált országa. És a vendég itt lehet az ország szívében.

Ellenkezőleg, a távozás hallatlan győzelem volna a rendszer, az üldöző, Kádár számára, aki az maradt 1948 augusztusa óta,²⁶¹ (továbbá) a fegyelmetlen és az előnyök révén helyzetbe hozott progresszív papok számára.

Ez a győzelem azt mutatná a híveknek: minden küzdelem (3 és 1/2 év), minden kínzás az Andrássy út 60-ban (39 éjjel és nappal), börtön (8 év), már 15 éve távol a székesegyháztól, a jó papok és jó hívek aktivitása, minden hiába volt.

Rákosi és Kádár Rómát kínálták fel a primásnak, letartóztatása előtt. 1948-ban a primás nem fogadta el ezt, mert a pásztor nem hagyhatja el nyáját. A szörnyűséget és a rettenetet választottam, ez volt a kötelességem. A visszatérést Esztergomba és a funkciók megkezdését újra és újra felajánlották a börtön végén. Kérvényt akartak (tőlem). Nem tettem meg, mert ártatlan voltam. És most a magyar Egyház javára várt ellenérték nélkül jó üzletet kösssek a rezsimmel, távozásom fejében?

A nyugati sajtókampányt követő két hónap múltán úgy tűnik a közvélemény szemében, mint egy elmozdítás.

Ha a heroikus Szipij érsek a hírek szerint az ukránokat Lengyelországban fogadná, talán akkor a magyar primásnak is jobb lenne ottmaradni a magyarok körében. Ez az Egyház kezében van, ha az Esztergomba való visszatérés erőszakos akadályának megszűnése elengedhetetlen volna.

Ha Kádár nem adott elégtételt az áldozatért, nincs értelme az áldozatnak.

A legjobb kártya egymagában gyenge vagy semmi; a másik oldalon üzlet; de ütőkártyaként győztes tényező lehet a meglévőért.

261 Célzás arra, hogy Kádár ekkor lett belügyminiszter.

Szerény javaslatom az lenne: minél hamarabb egy mester megegyezés²⁶² Lengyelországgal, ahol a nyugati területek az Egyházat és államot összekötik, a szakadék nem olyan nagy.”

[aláírás nélkül]

A történetek korabeli értékeléseként Jones ügyvivőt idézzük, aki a bíborosnak ezt a levelét problematikusnak találta. Így fogalmazott: „miközben a bíboros megjegyzései érvényesek lehetnek Magyarországon maradására, nem feltétlenül érvényesek az amerikai követségen maradására a Kennedy elnök és [Christian Archibald] Herter* külügyminiszter leveleiben a menedék feltételeiről korábban körvonalazottak szerint. A bíboros lényegében ugyanezekre az érvekre hivatkozott, amikor május 13-án menedékjogának meghosszabbítását kérte a külügyminisztériumtól. Attól tartunk, hogy a minisztérium további hallgatása az ügyben arra a következtetésre fogja őt juttatni, hogy hallgatólagosan elfogadjuk menedékjogának ezt az újfajta, kiterjesztett értelmezését. A bíborosnak ez a gondolatmenete kínossá válhat az Egyesült Államok számára, és megnehezíti a neki nyújtott menedék igazolását.”²⁶³

MINDSZENTY BÍBOROS VÁLASZA TISSERANT BÍBOROSNAK²⁶⁴ 1963. június 17.

„Mindszenty bíboros június 17-én a következő választ adta át, amelynek továbbítását kérte a Vatikánba:

»Eminenciás Tisserant Bíboros Dékánnak,
Vatikánváros

A Szent Bíborosi Kollégium testvéri megemlékezéséért és az elmúlt tizenöt napon át tanúsított minden jóságáért megrendült szívvel hálát adok. Magányomban – a vasfüggöny mögött, véres, sötét valóságban – az általános amnesztia légkörében kényszerű távollétben – szent ügyüket, a Legfőbb Főpász-

262 „master agreement” = precedens értékű megegyezés

263 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 926. o.

264 Eredeti, gépelt, kézzel aláírt példány. A budapesti követség felterjesztése Washingtonnak, 609. sz. távirat, hivatkozással a 605. sz. táviratra, továbbítva a Vatikánba június 19-én. Rusk külügyminiszter 507. sz. távirata Budapestnek, hivatkozással a 609. sz. táviratra. L. még Mészáros István 1997, 265. sz. utalását.

tor megválasztására való legfőbb szolgálatukban imáimban egyesülök, hogy a Szentlélek segítségével megválasszátok Krisztus Helyettesét, aki mint Mózes a sivatagban, az emberi nemet az igazság és a béke útján vezesse, amely – Isten így adta – elhomályosodott.

Mindszenty bíboros
Mindszenty bíboros«”

Mindszenty bíboros másnap Rusk külügyminiszternek küldött üzenetet:

**MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE
RUSK AMERIKAI KÜLÜGYMINISZTERHEZ²⁶⁵
1963. június 18.²⁶⁶**

„Kedves Külügyminiszter Úr!

Lekötelez a State Department nemes magatartása, hogy megkaptam a szíves információt az új konklávéval kapcsolatban kialakított álláspontról.

Érthető, hogy a korábbi helyzet teljesen különbözik a maitól. Az USA-nak kívül kell maradnia ebben a furcsa helyzetben. Az Egyház és az illegális Kádár-csoport közvetlen kapcsolatban van.

Hálás vagyok Tisserant bíboros szíves táviratáért is.

Tisztelettel
Mindszenty József
bíboros
Magyarország hercegprímása
esztergomi érsek”

265 Kézzel írt fogalmazvány, aláírás nélkül. Van gépelt példány is, úgyszintén aláírás nélkül: június 22-én kelt A-488 sz. táviratban küldték meg a State Departmentnek.

266 „Csatolva van az 1963. június 18-i üzenet aláírt eredetije, melyet Mindszenty bíboros küldött Dean Rusknak.” Jegyzi: Jones ügyvivő.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR VÁLASZA²⁶⁷

1963. június 17/18.

„Az Apostoli Szentszék Államtitkársága képtelen volt megérteni Őeminenciájának június 7-re datált üzenetét.²⁶⁸ Az Államtitkárság azonban bizakodik abban, hogy június 8-án kelt utolsó üzenete Őeminenciája felé megelegetésére szolgált. Ha Őeminenciája további felvilágosítást kér, szívesen állunk rendelkezésre.”

Mindszenty bíboros válasza nem késlekedett, június 19-én írta.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ²⁶⁹

1963. június 19.

„1963. június 19. Külügyminisztérium, Washington

»A szükség kérdése a június 17-i római távirattal kapcsolatosan nincs írásban rögzítve. Még májusban rábízta Mons. Casarolira ad referendum«. Kérem tőle, érdeklődjék a teljes információt illetően. Ezt követően a kérdés érthetővé válik és a szíves válasz lehetőségessé.

Kérem szíveskedjék ugyanattól a monsignorétól megszerezni az információt és továbbadni nekem:

Budapesten a Monsignore és az úgynevezett kormány között mely, hivatásukban akadályozott püspökökről vagy koadjutorokról tárgyaltak?

Az úgynevezett kormány álláspontja szerint mely püspökök kezdenek meg tevékenységüket területükön, és kik vannak kizárva területükről?

Tisztelettel,

Mindszenty bíboros«
+ *Joseph Card. Mindszenty*”

267 Dátum nélküli példány, a szöveg angolul, írógéppel. Washingtoni külügyminisztérium 501. sz. távirata, feladás dátuma: június 17. 19:00 óra. Érkezés: június 18.

268 „A necessity-sürgönyt nem érti a Vatikán”, írja aznap, június 18-án a bíboros. (In: Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 308. o.)

269 Távirat formára gépelve, hivatkozási szám: A-498. Gépelt szöveg, s. k. aláírással.

V. VI. PÁL PÁPASÁGA ALATT

1963. JÚNIUS 21. – 1971. SZEPTEMBER 28.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A MEGVÁLASZTANDÓ PÁPÁHOZ²⁷⁰

1963. június 21.²⁷¹

Miután a levél szövege nehezen értelmezhető, fordítása kb. ekképp rögzíthető:

„Szentatya!

Engedtessek meg, hogy kifejezhesse teljes szívéből és lelkéből jövő nagy örömet, tisztelettel hódolatát az, akit már második alkalommal, a vasfüggöny, mindannyiunk daganata akadályozott meg abban, hogy az Örök Városba menjen, a Pásztor megválasztására.

De imáimat nem kötötték meg, hogy a kormányzó Szentatyának a földön ne csak békesség legyen osztályrésze, amely már fél évszázada elveti a hitet, hanem annak ikerpárja, az igazságosság is megnyilvánuljon számára.

Mindenekelőtt – Szentséged kitartó munkájával – jöjjön el az Ő országa Közép-és Kelet-Európába, amely a farkasok prédája, ismeretlen föld még a szakértők számára is. Senki sem képes látni a nyilak és bűntények orgiáit, a halhatatlan lelkek pusztulását, tömegek rettenetes hullását a megígért, de rendre késlekedő földi üdvösség előmozdítása és illusztrálása helyett. A testben és lélekben való megtapasztalás helyett a nagyot mondó, de teljesíteni nem tudó helyzet leírását követi a világ. A színészekhez képest nincs értéke, mintegy megvetendő toldalék, a halálos veszély ellen biztonság és védőpajzs. Ázsia kirgizei uniformisban flangálnak, e terület lakosai mind-mind Szibériát hizlalják. Órájuk háromszáz évet késik a vesztfáliai békét követően, amely a színes kontinenseken teljes jogot adott akkoriban a színes emberek vadászatára és elhurcolására, mostanában pedig legkevésbé sem színes, a félig vagy teljesen színesekére.

270 Géppel írt levél, s. k. aláírással. Távirat formájában száma: 619. Jegyzi: Jones.

271 „VI. Pál, latin sürgönyben üdvözlöm” – vetette a bíboros papírra június 18-án. (In: Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 308. o.)

Ezen a területen legyen szabad mindenekelőtt a tizenegy évszázad óta történelmi, de most száncalomra méltó Magyarországot az atyai oltalomba és a hagyományos jóakaratra ajánlanom, amiben az elődök, II. Szilveszter, III. Callixtus, XI. Ince és mások jeleskedtek.

Mindszenty bíboros”

A Vatikáni Államtitkárság Üzenete²⁷²

1963. július 18.

„A következő, július 18-ra datált üzenetet Öszentsége Bíboros Államtitkára részéről, a Department július 19-én vette az apostoli delegátustól, hogy továbbítsa Mindszenty bíborosnak:

»Öeminenciája Amleto Cardinal Cicognani, Öszentsége Bíboros Államtitkára biztosítani óhajtja Mindszenty Bíboros Öeminenciáját, hogy június 15-re, 17-re, 19-re és 21-re datált üzenetei eljutottak a Szentatyához. Mint korábban jeleztük, Monsignor Casaroli korábbi budapesti tárgyalásai csupán »ad referendum« (tájékoztatóra) szolgáltak, az Apostoli Szentszék elkötelezettsége nélkül, abból a célból, hogy megismerje a magyarországi helyzetet és a kormány szándékait. Azóta ez idáig semmi sem történt, ezért az Apostoli Szentszék nincs abban a helyzetben, hogy információval tudna szolgálni az öeminenciája június 19-én küldött üzenetében felhozott különleges témákkal kapcsolatban.

Öszentsége gondolatban mindig közel van Öeminenciájához és különleges áldását küldi, egyben kéri, hogy tartsa meg nyugalmát és bízzék Istenben.«

RUSK”

Habemus papam – nem először és nem utoljára hallatszott a Szent Péter téren, midőn felszállt a megfelelő színű füst a Vatikán egyik kéményéből, a Sixtusi kápolna felett. VI. Pál pápa megválasztásának időpontja teszi lehetővé azt, hogy a következőkben néhány olyan szempontot emeljünk ki, amelyekre menet közben felfigyeltünk.

272 A Vatikáni Államtitkárság üzenetét a Rusk külügyminiszter által jegyzett 31. sz. táviratban, július 20-i dátummal a State Department továbbította, Budapestre július 22-én érkezett meg. Vonatkozó részét a kézírásos bejegyzés szerint július 23-án adták át a bíborosnak.

Az első benyomásunk az, hogy a két széküresedés periódusának vizsgálata rendkívül izgalmas. 1958 októberében már látható Mindszenty hezitálása. Kétszeri írásos meghívást akar a Szent Bíborosi Kollégiumtól, mert egyedül nem tudja vállalni a felelősséget: abban a tudatban kérni meg kiutazása engedélyezését a budapesti rezsimtől, hogy nem fogják megengedni visszatérését. Ennek oka az, hogy közjogi méltóságának kell eleget tennie. Az amerikai ügyvivő felterjesztése szerint úgy fogalmazott: már minden antikommunista politikus Nyugaton van, egyedül ő maradt itthon. Ki kell tartania, mint kapitány, nem hagyhatja el a süllyedő hajót.

1963 tavasza bővebb anyagot ad: König bíboros és Casaroli első látogatásai annyi forrást produkálnak, hogy belőlük rekonstruálható a bíboros gondolatvilága. Bár a König-látogatáskor úgy fogalmazott, hogy a távozás és a maradás számára indifferens, már itt is látható – ha másból nem, az ügyvivő felterjesztéséből –, hogy inkább maradni akar. Ekkor, a Casaroli-látogatás utáni napokban értelmezte úgy március 28-án és április 8-án kelt hosszabb leveleit, hogy azok tartalmazzák feltételeit. Casaroli első látogatásakor már a maradás az, ami dominált, de még mindig hezitált, és ezt a dilemmát a kényszerűség – necessity – szóval írta le. Április 8-án azt akarta tisztázni, milyen vádakkal illették őt a II. vatikáni zsinatra érkező honi püspökök. Május közepétől pedig azt, miről tárgyalt Casaroli Budapesten. Ismételten táviratokat küldött Rómába egy szerencsétlen időpontban, amikor a Vatikánban mindenki azzal van elfoglalva, hogy eltemesse XXIII. János pápát és előkészítse a konklávé. Időzavarba került, mert kimaradt valamiből, ezért próbálta utolérni az eseményeket. Ekkor, az ismételt sürgető táviratváltásból és a vatikáni értetlenségéből kitűnik, hogy lépéshátrányba jutott, mert nem volt tárgyalóképes. Hamvas püspök került lépéselőnybe, aki a primás távollétében ellátta a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöki teendőit. Mindszenty nem ment a Vatikánba a konklávéra, és a Szentszéket alkalmatlan időpontban saját megoldatlanságaival terhelte. Július végén megkapta a figyelemzetést: tartsa meg nyugalmit és bízzék Istenben.

A március 8-ával kezdődő periódus fokozottan felkeltette figyelmünket. Erre a napra datálható a nyugati sajtótálgatás kezdete a König-látogatással kapcsolatban, s ettől a naptól tette meg Mindszenty a szükséges lépéseket. Elsőként biztosította helyzetét – menedékét –, hogy az erő pozíciójából tárgyalhasson. Majd a Vatikánhoz fordult, felsorolva feltételeit – a nemzet védelmének szempontjait. Ezek ebben a két, majd a megválasztandó pápához írt újabb két június közepi levélben vizsgálhatóak tételesen. Itt látható írásba fektetve mindaz, ami 1958 októberében még embrionális állapotban volt.

Fennmarad az a bizonytalanság, hogy tárgyalhat-e a bíboros vagy sem. A megoldás alighanem az, hogy ő két minősége között örlődött: a hercegprimás mint közjogi méltóság nem tárgyalhat, mint egyházi méltóság viszont igen. Kérdés ugyanakkor,

hogyan akarta ezt a kettőt összeegyeztetni. Az Apostoli Szentszék lelkipásztori szempontból lépni akart, ehhez szükségesnek tartotta volna, hogy a hercegprímás Rómába menjen. Végül is az események túlléptek rajta, az 1964-es megegyezést nélkülük – de mint majd később látni fogjuk, nem tudtán kívül – kötötték meg a magyar állammal.

Az a benyomásunk, hogy a bíboros tovább folytatta magányos szabadságharcát, midőn a Hamvas és Brezanóczy nevével fémjelezhető tárgyalásos egyház, a budapesti „rezsím” tárgyalási készségét tapasztalta. Ekkor a Vatikánhoz, konkrétan – a bíboros államtitkár választását véve – a Bécsben tartózkodó Casarolihoz fordult, és ezáltal mind Casarolinak, mind a Vatikán keleti politikájának fontos, ha nem is döntő lökést adott.

Mindszentynek több mint egy hónapja volt a König-látogatás hírének vételétől a bécsi érsek fogadásáig. Casaroli látogatásáról csupán két nappal korábban értesült. A vatikáni diplomata személyében testesült meg az a Königinnek kifejtett mondata, hogy bíborosi szinten nem, de beosztott diplomata szintjén igenis tárgyalni lehet. Ez a mondata némi értetlenséget váltott ki, König nyomán pedig elhíresült Mindszenty tárgyalóképtelenségének szállóigéje, amelyet Casaroli továbbfejlesztett, és amely bekerül a nemzetközi irodalomba.

Casaroli távoztával ismét menedékes helyzetének biztosítása foglalkoztatta, valamint az az erőfeszítés, hogy a Vatikán még mindig általa tárgyaljon a magyarországi egyház helyzetéről. Ezáltal az amerikaiakat hozta kellemetlen helyzetbe, mert, mint írja, március 28-án és április 8-án a Vatikánnak írt leveleiben – Jones ügyvivő levélének értelmezése szerint egyoldalúan – újrafogalmazta követségen maradásának feltételeit. Az általa említett hat és fél év menedék után önkényesen változtatta meg ezeket a feltételeket, amelyeket nemzeti elkötelezettsége és az ősi alkotmányhoz való ragaszkodása motivált.

Mindszenty bíboros őrlődött az ellentmondás súlya alatt, képtelen volt azt egymaga megoldani. Kritikája, rivalizálása Hamvassal, a békepapi vonal kritikája tehát e megoldatlan helyzetéből is eredeztethető. Úgy véljük, túl sokat akart; a kevés talán többet jelentett volna: tárgyalóképességének, mozgásterének megőrzése az adott körülmények között több sikerrel kecsegtethetett. De ez már a „mi lett volna, ha” kategória, amelynek elemzése nem a történész feladata.

Mint azt korábban kifejtettük, a bíboros azért vált valamennyi – hazai és Moszkvából hazatért – kommunista pártvezető első számú ellenségévé s lett a szemükben egyfajta „bűnbak”,²⁷³ mert az 1945. őszi pásztorlevelével hozzájárult ahhoz, hogy a kommunista és hozzájuk kötődő politikások megbukjanak a választásokon, elveszítsék a korábbi ideiglenesség időszakából eredeztethető előnyüket. Ugyanakkor az

273 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 69–72. o.

általávalily módon hatalomra segített kiszegzák politikai vonalvezetését sem tudta elfogadni. Igaz, hogy a Szövetséges Ellenörző Bizottság és a kommunisták nyomására, de mégis ez a parlament változtatta meg az ösi alkotmányt, szüntette meg a királyságot és hirdette meg 1946. február 1-jén a köztársaságot. Ez az államformaváltás nem okozott problémát akkor Barankovics Istvánnak* és pártjának, de problémát okozott neki, pedig saját tevékenységének egyik eredményével szembesült. Amikor azt látjuk, hogy 1963-ban Casarolival sem tudott zöld ágra vergődni, akkor ebben ezt a régi-új konfliktust látjuk felújulni. 1963-ban az események túlléptek rajta. Mint korábban írtuk, egy helyesen informált Mindszenty itt jobb döntést hozott volna.²⁷⁴ Mivel ez idő tájt már hat és fél éve volt az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségének épületében, ahogy ő emlékeztet rá, a „félrabságban”²⁷⁵ – és tegyük hozzá, előtte további hét és fél esztendő tölthött vizsgálati fogságban, majd fegyházban, börtönben, házi őrizetben –, a helyzet adott volt. A bíboros nem lehetett jobban informált, illetve azt a rengeteg adatot, adalékot, tényt és összefüggést, amelyekkel naponta szembesült a Szabadság téren, saját személyes szűrőjén keresztül fogta fel.

Itt előtárt munkahipotézisünkre az Apostoli Szentszékkel való kapcsolattartásának vizsgálata során jutottunk. Az amerikai elnökökhöz és külügyminiszterekhez intézett leveleinek vizsgálata nem mond ellene mindennek, sőt, további részletekkel bővíti. E kötetünkben feladatunknak azt tartjuk, hogy folytassuk azoknak a dokumentumoknak közlését és kommentálását, amelyek fényt vetnek Mindszenty bíborosnak az Apostoli Szentszékkel való kapcsolattartására.

Hogyan alakult Mindszenty bíboros és az Apostoli Szentszék kapcsolattartása VI. Pál pápasága kezdetén, június 21-től? Az esztendő végéig, ebben a hat hónapban tíz levélre, illetve üzenetre találtunk utalást, közülük egynek nem ismeretes a szövege. Az augusztus 1-jei levélre való utalás a Napi jegyzetekben eléggé bizonytalan.²⁷⁶

A kapcsolat egyelőre egyirányú, a sort VI. Pál pápa távirata kezdi, mely a választás utáni harmadik nap éjjelén érkezett. Ezt követően a bíboros két táviratáról van forrás, amelyeket VI. Pál pápához intézett, továbbá két hosszú leveléről szintén a pápához, ezenkívül három rövidebb és egy hosszú leveléről Cicognani bíboros államtitkárhoz.

274 Uo. 174–176. o. „Egy helyesen informált Mindszenty itt jobb döntést hozott volna. 1963 tavaszára–nyarára összeálltak ugyanazon feltételek, amelyeket 1971. szeptember 9-én csak alá kellett írni. Csak a pápa halála volt az, ami ezt meghiúsította. Ez lehetett az az esztendő, amikor az események túlléptek rajta és ettől kezdve került lépésenként.”

275 Mindszenty József: *Emlékirataim*, 366. o.

276 Ezenkívül július 13-nál hiányozhat egy levél, amelyet Cicognani bíboros államtitkárnak írt, de a helyes évszám: 1965. A sajtóhibás dátumot l.: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 988–1002. o. 305. sz. dok. Ezt a levelet – helyesen – az 1965. évnél tárgyaljuk.

VI. PÁL PÁPA TÁVIRATA MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1963. június 24.

VI. Pál pápa a megválasztását követő harmadik napon – koronázása előtt egy héttel – latin nyelvű táviratot küldött a bíborosnak. A távirat postai úton érkezett, június 24-én éjjel a budapesti amerikai követség postaládájába került. Jones ügyvivő diplomáciai táviratként másnap továbbküldte hazája külügyi tárcájának. A távirat szövegének továbbítását ott, négy nappal később csak akkor engedélyezték, amikor elkészült az angol fordítás.²⁷⁷

A bíboros napi jegyzeteiben június 28-nál ezt találjuk: „Öszentsége meleg sürgönye a magyar postán át. Helyzetünkre nincs vonatkozás.”²⁷⁸

„MINDSZENTY JÓZSEF BÍBOROS
HERCEGPRÍMÁS ESZTERGOMI ÉRSEK
AMERIKAI KÖVETSÉG
SZABADSÁG TÉR
BUDAPEST/MAGYARORSZÁG

Kiváló jóindulatunk érzését kinyilvánítván, hogy ez is pápaságunk kezdetén, változatlan jóakaratomkat és irántad való szeretetünket bizonyítsa; mennyei kegyelmet, segítséget és igen nagy vigasztalást kérünk számodra; miközben igen nagy szeretettel bőven adjuk apostoli áldásunkat.

VI. Pál pápa.”

A PÁPAKORONÁZÁS VONATKOZÓ ESEMÉNYEI 1963. június 30.

Más forrásunk nem lévén, a pápakoronázás minket érdeklő eseményeivel kapcsolatosan titkosügynöki jelentésre kell támaszkodnunk. Egy ilyen forrás szerint a koronázás előtt két nappal, június 28-án délelőtt 11:00 órakor Casaroli prelátus fogadta

277 „A State Department hajlik arra, hogy [kézbesítsék] VI. Pál pápa üzenetét, amelyet latin nyelven Mindszenty bíborosnak címzett, s amelyet láthatóan közvetlenül a Vatikánból küldtek nyílt táviratként, és június 24-én a követség levélszekrényébe dobtak, mint a konklávé-pápválasztással kapcsolatos Tisserant–Mindszenty üzenetváltást záró nyílt vatikáni üzenetet. . . Felhatalmazzuk, hogy az üzenetet továbbítsa Mindszenty bíborosnak.” A State Department 1963. június 28-án este 19:00 órakor kelt távirata a budapesti követségnek, Ball jegyezte.

278 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 310. o.

a küldöttség két vezetőjét, Hamvas püspököt és Brezanóczy apostoli kormányzót, július 3-án pedig maga VI. Pál pápa fogadta őket magánkihallgatáson. „A pápa maga vetette fel a Mindszenty-kérdést, amit állítása szerint az előző napon Kennedy amerikai elnök fogadásán is felvetett. Szó szerint ezeket mondta: »Ez a kérdés megérett a megoldásra. Olyan megoldást kell találni, amely 1. nem sérti a magyar állam tekintélyét, 2. nem sérti a bíboros személyét és 3. megfelel az egyház érdekeinek.«²⁷⁹

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA VI. PÁL PÁPÁHOZ 1963. július 10.

A Napi jegyzetekben, július 9-nél olvasható, hogy „köszönet VI. Pálnak sürgönyért, áldásért.”²⁸⁰

„Budapest, Magyarország
1963. július 10.

Szentséges Atya,

Megrendülve mondok köszönetet rendkívüli jóindulatáért és apostoli áldásáért. Atyai jóakarátát kérem nemzetem számára is. Egyben engedtessek meg, hogy magamat is külön figyelmébe ajánljam.

Mindszenty József²⁸¹ bíboros
Magyarország hercegprímása
esztergomi érsek”

279 Összefoglaló jelentés Hamvas Endre csanádi püspök, Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó és Mihelics Vid*, a Vigilia szerkesztőjének részvételéről VI. Pál pápa koronázásán Rómában, 1963. július 12. A titkosügynök fedőneve: Berényi Zoltán (In: Szabó Csaba 2005, 133–135. o., itt: 134. o. 33. sz. dok.) Berényi Zoltán fedőnéven dr. Németh László Istvánt (Szigetújfalu, 1922. február 18.), a Bakonyi Bauxitbánya beruházási előadóját a „Fekete Hollók” ügyből kifolyólag szervezte be 1961. április 13-án az állambiztonságnál a III/III-1, tartótisztje Kuti György rendőrszázados volt. H-27000 volt a hálózati nyilvántartási száma. Ügynök dossziéi: M–32398/1–7; M–35968/1–2. A vonatkozó terhelő adatok szerint egy felszámolt illegális egyházi szervezkedésnek volt a tagja 1959-ben, rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesült. 1966-ban a fővárosban a Magyar Gördő-lőcsapágy Művekben volt közgazdász. Soós Viktor Attila lektorunk közlése, köszönjük. (ÁBTL 2.2.2 és uo. 2.2.1. II/4.8. /791.)

280 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 311. o., továbbá Mészáros István 1997, 55. o. 266. sz.

281 Aláírás hiányzik.

Ugyanezen a napon a bíboros Cicognani államtitkárhoz levelet intézett. Erről azt jegyezte fel július 9-én, hogy „...asylum valid, érvényes. Ennek bejelentése pápai államtitkárnak.”²⁸²

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1963. július 10.

„Budapest, Magyarország,
1963. július 10.

Eminenciás Uram:

Még korábban megkérdeztem a State Departmentet: érvényes-e a menedék?²⁸³ Július 2-án megkaptam a nemes választ a korábbi figyelmes felelet ismétlésével. Kérek információt az itteni helyzetről és a hivatalos egyházi álláspontról. Néhány Nyugaton publikált dolog, amelyek az újságírók képződései lehetnek, fellármázott engem.

Kérem és javaslom, hogy az illetékessel tárgyaljanak, bár olyan helyzetben, amely legalábbis kétséges, az információval szolgálókat sürgeti a Máté 6,24 szerinti óvás.²⁸⁴

Tisztelettel,

Mindszenty József²⁸⁵ bíboros
Magyarország hercegprímása
esztergomi érsek”

A „claim to the competent” kifejezés fordítása részünkről alighanem önkényes [‘az illetékessel tárgyaljanak’]. Az összefüggés azonban bizonyára ez: az illetékes saját maga, a bíboros, ellentétben Hamvas püspökkel, aki két úrnak szolgál. Ha értelme-

282 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 311. o.

283 A bíboros az „asylum” szót használja, ami menedékjogot jelent. Mivel az amerikai jogrendszer nem ismeri a menedékjog fogalmát, ezt a szót „menedék”-kel („menedékes helyzet”-tel) fordítjuk.

284 Az idézett bibliai hely a Békés–Dalos-féle Újszövetség fordításában ekképp olvasható: „senki két úrnak nem szolgálhat: vagy gyűlöli az egyiket s szereti a másikat, vagy egyikhez ragaszkodik s a másikat megveti. Nem szolgálhattok Istennek és a mammonnak.” (Mt 6, 24. Újszövetségi Szentírás, Békés Gellért – Dalos Patrik fordítása, 18. k., Pannonhalma, 2008. Bencés K.)

285 Aláírás hiányzik.

zésünk megállja a helyét, akkor továbbra is számolhatunk a Hamvas püspökkel való rivalizálásával.²⁸⁶

Ahogy a bíboros írta, július 2-án Ball külügyminiszter-helyettes aláírásával érkezett távirati válasz Washingtonból. Ebben a budapesti ügyvivőt felhatalmazták arra, hogy szóban tájékoztassa Mindszentyt arról, miszerint május 13-án küldött, menedékének hosszabbítását kérő levele rendben beérkezett. Az Amerikai Egyesült Államok kormányának álláspontja nem változott, megegyezik azzal, amit már március 18-án a tudomására hoztak.

A kérdés azonban összetettebb. Ez a távirat nagyjából ugyanis azzal foglalkozik, hogy 1962. november 5-én a magyar kisebbségek ügyében írt levele ugyan megérkezett, de kérésének nem tudnak eleget tenni és azt nem tudják az ENSZ-be továbbítani. Éppen menedékes helyzetének korlátai határozzák meg ennek a táviratnak a hangvételét. A bíboros ebben a kérdésben továbbra sem értett egyet az amerikai döntéssel, amint ezt Shelton ügyvivőnek szóban kifejezte.²⁸⁷

Sheltont azonban más zavarta, amint azt felterjesztésében összefoglalta: „megfigyelendő, hogy ebben a levélben említés történik arról, amit Mindszenty bíboros menedékes helyzete garanciáinak újrafogalmazásaként értékel. Azt mondta, nem személyes oldalról nézi ezt a kérdést, hanem a magyar katolikus egyházért harcol, és annak érdekében, hogy alá tudja támasztani az érvelését a Vatikánban, biztosítékokra van szüksége menedékének folytatódására nézve.”²⁸⁸

Az ügyvivő által összefoglalt három számozott plusz egy feltétel a következő: 1.) Az államilag támogatott születésszabályozási és magzatelhajtási politika eltörlése. 2.) A szocialista (kommunista) ünnepek eltörlése. 3.) A magyar kormánynak újjá kell építenie a Regnum Marianum templomot, továbbá a politikai foglyok szabadon en-

286 L. fentebb, 71. o., valamint Somorjai Ádám: Mindszenty József vagy Hamvas Endre? A vatikáni diplomácia, a budapesti rezsim és a Püspöki Kar: kiütkeresés 1963 tavaszán [*a továbbiakban: Somorjai Ádám: Kiütkeresés*] (In: *Vigilia*, 2009. 6. sz. 469–474. o.)

287 „Mindszenty bíboros ezenkívül felvetette a magyar kisebbségekkel kapcsolatos, a külügyminisztériumnak 1962. november 5-én továbbított emlékeztetője ügyében »a megértés hiányát«. Megismétltem a bíborosnak, hogy Mr. Jones a jelenlétemben mondta el neki, hogy a dokumentum megérkezett a külügyminisztériumba, s elmagyarázta a helyzetet. A bíboros azt mondta, ezt érti, csak tudni akarja, mit fog kezdeni maga a külügyminisztérium a dokumentum által tartalmazott információkkal. Ráműtöttem, hogy a külügyminisztérium nyugtázta a dokumentum megérkezését, és ez minden, amit tehet. Mindszenty bíboros ekkor megkérdezte, fel tudom-e venni a kapcsolatot a minisztériummal, hogy kifejezzem reményét, miszerint értesíteni fogják, ha bármiféle formában felhasználták az információkat, »mivel ez az információ oly sok ember számára létfontosságú«. Shelton budapesti amerikai követségi tanácsos felterjesztése a külügyminisztériumhoz Washingtonba Mindszenty Józsefről, 1963. július 10. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 926–929. o., 287. sz. dok.)

288 Uo. 927. o.

gedése (beleértve azokat, akiket állítása szerint Szibériába deportáltak).²⁸⁹ Ezeket a feltételeket egy héttel később a bíboros bővebben is kifejtette VI. Pál pápának írt levelében, amiről ugyanaznap, július 17-én azt rögzítette, hogy „a Szentatyának 6 oldalas latin és angol levelet”.²⁹⁰

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE VI. PÁL PÁPÁHOZ 1963. július 17.

Shelton ügyvivő lakonikus rövideggel írt kísérő távirattal küldte meg Washingtonnak, úgy tűnik, nem igazán értékelte a tartalmát.²⁹¹ VI. Pál pápa 1964. január 8-án kelt levelében visszaigazolta e levél vételét. Mindszenty latinul kezdte, majd angolul folytatta levelét.²⁹²

„Budapest
Magyarország
1963. július 17.

Szentséges Atya!

Szentséged kegyes engedelmeivel részben előtárnám a tárgyalás anyagát, részben atyai segílyt kérnék bizalommal a megcsonkított Magyarorszáért – és másol.

I. 1920-ban (és 1946-ban) az ezeréves területeket népszavazás nélkül az angolok, franciák stb. szétszakították 2/3 részre, 56%-os magyar többség ellenében. Népszavazás esetén népeink Magyarországgal maradtak volna, mert nem bántunk velük az írek, a négerék stb. módjára.

1945 óta az oroszoknak átadva – könnyek között írom – nemzetünk közel áll sírjához. Magyarországnak ma 10 millió lakosa van.

289 Uo. 927–928. o.

290 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 311. o.

291 Feltételezve, hogy erről van szó július 24-i táviratában, mindenesetre a rövid leírás és a dátum erre enged következtetni. Szövege: „A Mindszenty bíboros által VI. Pál pápához írt levél továbbítása. Mellékelve Mindszenty bíboros pápához írt levelének aláírt eredetije, melyben számos, Magyarországgal kapcsolatos témáról ír, köztük a jelenleg Romániában élő magyarokról. A bíboros azt kérte, továbbítsák ezt a levelet a Szentatyának.”

292 „Latin gépelést végeznek jó lélekkel itt, de rengeteg hibával. 100-ból 94-et kijavítok, második gépelésnél 30 százalék megmarad.” (Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 403. o. Bejegyzés 1966. március 3-án.) – „Fáradt a rengeteg korrigálástól.” (Uo. 403. o. Bejegyzés két nappal később, 1966. március 5-én.)

Születések	Növekedés
1954 223.347 (23,0%)	116.677 (12,0%)
1962 130.053 (12,9%)	21.780 (2,1%)

Utolsó (111.) helyen áll az Egyesült Nemzetek tagországai között. Ez az új rendszer miatt, és különösen Kádár miatt történt (1956-tól). Az imperialista központ szolgálatában, a magyarok, akik nem szlávok és nem szolgák, kiirtására. A csehek és a szerbek, továbbá a románok – szomszédaink – jólakottak és törekvők, segítenek ebben a gondolatban saját területeiken és a csonka Magyarországot illetően.

Magyarországon ennek ez az ideológiája: a gyermekek improduktívak, improduktív elemek (iskolák stb.), és veszélybe döntik a produktív elemek egészségét mind a családban, mind a nemzetben. Tehát a ma nemzedéke védekezik a holnap nemzedéke ellen! Van a »törvény«, a hatalmas propaganda (TIT²⁹³) és az intézmények. Csak Budapesten 62 új ingyen abortuszállomás működik, professzorokkal stb.

Így van ez a kis falvakban is. Szülőfalumban (ahol korábban kb. 1000 lakos élt, kedvező utánpótlással) egyetlen évben hivatalosan 23 művi abortusz történt. Korábban ez elképzelhetetlen volt. (A műtét után ezek az asszonyok kerülnek a templomot.)

A félelem és a büntudat kiűri a templomokat. A rendszer (Rákosi és Kádár) kifejezetten több mint 1.200.000 »törvényes« abortuszt vall be; az adatok újabban nem nyilvánosak, de következtetni lehet további 550.000-re (1958–62). Az Egyház nem emeli fel szavát.

Hogy a papság kap-e eligazítást, nem tudom. Egyet kérdeztem, ő nem kapott.

Változás nem remélhető. A hivatalos újságok és a párt vezetői megvallják a nyilvánosság előtt. Kádár cinikusan hallgat, tudván, hogy más az igazi szándék és ezt el is éri. A rendszer összeomlása ugyanolyan mérvű, mint 1956-ban. De a terror nem engedi, hogy az összeomlás nyilvánosságra kerüljön. A Nyugat Kádár melletti propagandája félrevezetés. Nem Kádár, hanem Hruscsov szándéka szerint való, ezúttal is.

A koegzisztencia a ragyogó csillag, ha valamiért, a koegzisztenciáért a rendszer valószínűleg enged. Végsősoron mindent meg kell próbálni. Az új tárgyalásokon legyen javaslat tárgya, hogy a nemzet szándékos kiirtása szűnjék

293 TIT = Tudományos Ismeretterjesztő Társulat

meg. Az idő alkalmas, mert több professzor hasonlóképpen gondolkodik a kérdésről.

A püspökök pedig kapjanak különleges instrukciót, hogy a papok, hívek is elfogadják tőlük. A vatikáni szinódus²⁹⁴ alkalmat adna rá. (Az egész lakosságban elterjedt az alkoholizmus, ugyanolyan megfontolásból. A válást és az öngyilkosságot sohasem tapasztaltuk ekkora mértékben. De talán elhagyható ezek tárgyalása, más dolgokra való tekintettel. Legalább a püspökök kapjanak instrukciót ebben a kérdésben.)²⁹⁵

II. A szocialista ceremóniák

A vasfüggöny mögött a szabadságok közül csak egy létezik – ha egyáltalán létezik –, amit a rendszer kitalált és engedélyezett: az Egyház liturgikus szabadsága. Magyarországon ez az egyetlen és megcsonkított szabadság is el-tűnőben van. A párt és a szakszervezet ezen a téren is fölöslegessé teszi az Egyházat.

Az erőfeszítés hatalmas. A kár megdöbbentő. Budapesten az utolsó karácsonykor nem volt házasságkötés, szocialista ceremónia volt csak 20–30. Budapesten a múlt vasárnap a bazilikában 300 leányt bérmáltak (más templomokban, kisebb létszámban a fiúkat). Ugyanakkor Bécsben, a Szent István-dómban 10.000-en voltak az elmúlt évben egy vasárnap. Budapesten kb. 1.500.000 a katolikus, Bécsben a katolikusok száma kb. ugyanannyi, mint Budapesten.

Itt hozok egy statisztikát a jelenlegi helyzetre vonatkozóan. A veszély nagy, elsősorban Budapesten, az ipari és a vegyes régiókban.

	1940	1940
	lakosok száma	katolikusok %-os aránya
Mezőtúr	28.192	12.5
Hódmezővásárhely	61.776	29.1
Túrkeve	13.803	2.5
Kisújszállás	14.401	6.2
Tatabánya	7.312 (1940)	abszolút
	54.639 (1961)	többség

294 A helyes latin szó alighanem a „Concilium”: „Zsinat”. Tehát a bíboros a II. Vatikáni Zsinat témájául javasolja a kérdés vizsgálatát.

295 A latin nyelv több munkát kíván a gépirótól. [A fordítás innentől angol nyelvből.]

Ez nem az állam területe. Az Egyháznak csak egy a szabadsága, a vallásszabadság helyett²⁹⁶ és még ezt az egyet is elveszik. Mi marad meg?

III. A Regnum Marianum – Budapesten

Ez egy 15.000 hívőt szolgáló plébániatemplom volt. Shvoy püspök építette 1927-ben, jobbára amerikai adományokból. Meglátogatta az Egyesült Államokat és a magyarokat. Művészi, nagy templom volt, a főváros harmadik legnagyobb temploma.

Az ötvenes években, a hívek tiltakozása ellenére, hivatalosan lerombolták. A plébános (dr. Tóth János*) és a plébánia küldöttsége előtt Kossa István*, a főváros polgármestere²⁹⁷ – ma miniszter – megígérte: hivatalosan felépítik ugyanazt a templomot, a korábbi méretben, a főváros költségére, de más területen.

Az ok az, hogy a nagy Sztálin-szobor megsemmisült (1956).

Míg a tanúk élnek és az ígérettevő hatalmi pozícióban van, az ígéret megvalósítható, később azonban nem. A híveket – templom nélkül – egy másik plébániához csatolták, amelynek több mint 15.000 hívője van. Az állam most garanciákat ad. Ám van egy régi, be nem váltott garancia.

Hogyan élhet 15.000 hívő az ünnepélyesen kodifikált vallásszabadsággal? Nagyon fontos: a papok bejárhatnak a kórházakba, klinikákra, szanatóriumokba, börtönökbe.

Az új iparvárosokban a következő módon lehet istentiszteletet végezni:

Dunaújváros (1 1/2 km a mezőkön túl, ott a templom)

Kazincbarcika 15.000 lakos

Tiszapalkonya 10.000 munkás – 40.000 újabb munkás

Hejőcsaba stb.

IV. A váci és veszprémi püspökök, a pécsi és szombathelyi koadjutorok térjenek vissza egyházmegyéjükbe, illetve kezdjék meg tevékenységüket.

296 „The Church has only one freedom instead of the religious freedom...” A mondat értelme alighanem: Az Egyháznak csak egy a szabadsága, s helyett a vallásszabadságot is elveszik.

297 Kossa sem Budapest polgármestere, sem a Fővárosi Tanács elnöke nem volt.

Ugyanígy az elmozdított papok, a száműzött papok is. A tevékenységüktől eltiltott papok is. A még mindig fogva tartott papokat engedjék szabadon. A fegyverrel küzdő szabadságharcosokat, akiket mint közönséges bűnözőket ítélték el, az el nem ítélt foglyokat engedjék szabadon.

Ha a csoport nem hajlana erre, végső esetben azt is úgy tekintnék, mint a fiatalságot Szibériában.²⁹⁸

V. Kb. 35.000 fiút és leányt deportáltak Szibériába (1956)

Sohasem tértek vissza. Többségük 14–20 éves. Szabadon bocsátásuk és gyors hazahozataluk követelése Magyarországon nem fogalmazódik meg, de az olasz, a svéd és a svájci követség közvetlenül Hruscsovnál sürgeti.

A magam számára nem kérek és kapok tőle kegyelmet, de ezt a kegyelmet a Szentatya által kérem: hogy diplomáciai úton kezdődjék el valami. Sem [Maha Thray Sithu] U Thant*, sem az ENSZ, semelyik tagország sem törődik velük. Ha a Szentatya kegye (és gyötrőik ambíciója) sem hoz számukra szabadulást, akkor elvesznek Szibériában az utolsó szálig, amint már oly sokan halottak.

VI. A magyar kisebbségek (3.350.000 – 1918):

Ausztria

Lengyelország

Csehszlovákia

Szovjetunió

Románia

Jugoszlávia többség az elfoglalt területen

A vizsgálat először is azt kutatná: (1) Milyen sorsuk van a magyaroknak? Hányan vannak? (2) Hogy áll kisebbségi joguk az egyes területeken? (3) Van-e a magyaroknak anyanyelvi iskolájuk?

Az alap az első békeszerződés, mert ezeket a jogokat ott garantálták (de nem realizálták).

Jugoszláviából és Romániából nagyon sok panasz érkezett a Nemzetek Szövetségéhez. Ezeket továbbították az egyes államoknak, és azok hatalmas papírkosaraiban végezték. A Nemzetek Szövetsége nem vette figyelembe,

298 IV. szám nincs a dokumentumban, a III. után V. következik.

hogy a panaszok nem jutottak vissza hivatalaikba. A kisebbségek nem voltak fontosak és most sem azok.

Mindezek az államok beléptek az ENSZ-be, ártatlan előzményekkel. A panaszok nem érkeztek meg az ENSZ-be, bár hatalmasok.

Teljes mértékben kétséges, hogy az ENSZ megkapta-e vagy sem a Nemzetek Szövetségének levéltárát.

A nagyhatalmak garantálták a békeszerződést, a kisebbségi jogokat, így ezek köteleznek; ez az ő presztízsük stb.

Kérem, Szentséges Atya, hogy a bíboros államtitkár őminenciája írjon Kennedy elnök úrnak, hogy a State Department által fejezze be ezt a vizsgálatot a fent említett dolgok szerint, mert ez fontos az egyházigazgatás számára is. A 2–6. pontok alatt nagyon szomorú kérdések vannak a megszünt [»United« – Nemzetek Szövetsége?] miatt.

Most Romániában a kétmillió magyart szörnyen üldözik. Az autonómia megszűnt, sok magyar embert maláriás területekre deportáltak.²⁹⁹ U Thant meglátogatta Romániát. Kérek egy táviratot küldeni a State Departmenttől, számára, Bukarestbe: a magyarokat, akik beadvánnyal fordultak az ENSZ-hez, deportáltak. A válasz: U Thant dicsérte Romániát az ENSZ energikus támogatása miatt.³⁰⁰ Ugyanígy járt el Budapesten.³⁰¹ Sajnálatra méltó emberiség! A bürokrácia nem látja meg a szenvedő embert.

A végső reménytelenségben kérem a Szentséges Atyát, segítsen nekünk és még inkább a nagy erdélyi püspökön, Márton Áronon.

Tárgyalási anyagok: I–IV. Beavatkozásra várnak: V–VI.

Megismétlem alázatos javaslatomat, illetve kérésemet, a Szentatya gyűrűjét csókolva, a legmélyebb ragaszkodással

Mindszenty József³⁰² bíboros
Magyarország hercegprímása
esztergomi érsek”

299 Célzás a Duna-delta vidékén történetekre!

300 A fordítás szó szerint: 'energetikai támogatás' lenne. Angolul: „general energetic support”.

301 U Thant 1963. július 1–3. között volt Magyarországon. Látogatását követően a bíboros szarkasztikus stílusban írt levelet a történetekről az amerikai külügyminiszternek. (In: Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf*, 196–201. o.)

302 Aláírás hiányzik.

A bíborosnak ez a levele a Budapesttel való tárgyalás témáit jelölte ki. A trónra lépő új pápa vonalvezetéséhez óhajtott háttéradatokat és összefüggéseket megfogalmazni, egyben ily módon részt venni a magyarországi egyházi és politikai (nemzeti) helyzet javításában.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE VI. PÁL PÁPÁHOZ 1963. augusztus 1.

A bíboros napi jegyzeteiben az olvasható augusztus 1-jén, hogy „ma írtam levelet az elnöknek: no non-aggression pact...³⁰³ A Szentatyát is kértem közbenjárásra ily értelemben”,³⁰⁴ a levél szövege egyelőre lappang. Az amerikai levéltári anyag – úgy tűnik – nem tartalmaz támpontot erre vonatkozóan.

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA VI. PÁL PÁPÁHOZ 1963. augusztus 7.

„Szentatya!

Az oly boldogtalan nép(ünk)höz intézett atyai buzdításáért és vigasztalásért a múltbéli, igen boldog dolgok kellemes emlékével, szívem mélyéből mondok köszönetet Szentségednek a püspökök, a papok és a hívek nevében.

*Card. Mindszenty*³⁰⁵

VI. Pál pápa a magyar püspökökhöz, papsághoz és hívekhez intézett üzenetét július 3-án adta át Hamvas püspöknek és Brezanóczy apostoli kormányzónak, akiket e napon személyes kihallgatáson fogadott. Ennek szövege, a Magyar Kurír szövegére hivatkozva, csak augusztus 11-én jelent meg az Új Emberben. Tekintettel arra, hogy a bíboros augusztus 7-én szerdán értesült róla – és úgy tűnik, nem amerikai diplomáciai forrásból vagy külföldi sajtóhírből –, feltételezhető, hogy nem az Új Ember szerdán megjelenő és expedált számából tudhatta meg, hanem vagy a Magyar Kurírból, vagy egyéb forrásból. Figyelmet érdemel naprakész informáltsága és készsége arra, hogy mintegy hivatalosan megköszönje a címzettek: a püspökök, a papok és a hívek nevében.

303 Kezdetre: „I ask, Mr. President, please omit non-aggression pact.” L: Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf*, 202. o.

304 Mindszenty József: Napi jegyzetek, 313. o.

305 Három változatban is fennmaradt: kézírásos tervezetként, táviratként és saját kezű aláírással.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE
A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ
1963. augusztus 26.³⁰⁶

„Budapest,
Magyarország,
1963. augusztus 26.

Eminenciás Bíboros Államtitkár Úr!

A katolikus sajtó szerint hat résztvevő fog megjelenni az egyetemes Szinóduson³⁰⁷ Csonka-Magyarországról. Három után a kétszeres szám örömteli.

De az szomorú, hogy 11 egyházmegyéből 5 képviselő nélkül marad. A seb és jogtalanság a körülményekre való tekintettel még nagyobb. Hat megyéspüspök (Székesfehérvaré, Hajdúdorogé, Győré, Esztergomé, Vácé, Veszprémé), két koadjutor (Kalocsáé, Pécsé) nincs a szinódusi atyák között, csak az útlevel miatt, illetőleg a terror miatt az enyhülés idejében. Magyarország nagy többsége (75,1%) erőszakkal ki van zárva a szinódusról, mert a hatalom fél, hogy a szinódus előtt és után a nyolc [értsd: püspök – A szerk.] nem egyformán fog referálni, amiről korábban a magyarok referáltak. [értsd: beszerzett magyar ügynökök referáltak – A szerk.]

Ez a rezsím reakciója a nemes gesztusra. De örülök annak, hogy Kádár jó fényképet adott a püspökök összetételéről és arányáról. Nem ellenzem a ketőt. Ők jók. A terror rettenetes.

4–5 hónap után nem látok enyhülést Magyarországon. Ami a rezsím részéről történt, félek, a mai püspökök még nagyobb kollaborációját és további elszigetelését szolgálja. Várom a budapesti vallásoktatásban részesülők létszámát a következő iskolaévben.

Szükségesnek tartom hangsúlyozni azt, amit már megállapítottam és kérttem: ha akadályozva vagyok visszatérni Esztergomba, főegyházmegyémet a mai apostoli adminisztrátor kormányozza – talán mint püspök „in partibus infidelium”.³⁰⁸ Maradnék nem a címmel, hanem a jogok teljességével és a lehetőséggel, hogy visszatérjek Esztergomba, ha Isten alkalmat ad rá, mint

306 Jones augusztus 27-én táviratban terjesztette fel Washingtonnak. A bíboros államtitkár 1964. január 8-án kelt levelében igazolta vissza e levél vételét.

307 A bíboros szinódusról ír. Értelemszerűen a Zsinatra kell gondolni.

308 „A hitetlenek tartományaiban” = a XIII. század óta olyan katolikus püspököknek volt a címe, akiknek nincs egyházmegyéjük, s arról a tartományról nyerik címüket, amelyet hitetlenek kor-

1956-ban, amikor viszont éppen a reménytelenséget bocsátotta rám. König bíboros elfogadta ezt. Így egy sede plena³⁰⁹ új kormányzó lenne a megfelelő forma, ami teljesen új és teljesen vitán felül áll. Ezt a győzelmet Kádár nem szerezheti meg, különben az nem lenne egyházi kényszerűség.³¹⁰ Amíg a diktatúra fennáll, nem a CIC,³¹¹ nem Esztergom, hanem Kádár zsarnoksága a döntő tényező Magyarországon az Egyház kormányzásában.

A bíboros látogatásával kapcsolatos és azt követően [készült] hosszú memorandumom nem kapott választ. Engedélyével kérném azt valamilyen módon.³¹²

Egy amerikai mammut újság vezércikk helyett az én esetemmel foglalkozott. A jól informáltság látszatával igazat és igaztalant hoz, keverve, mint szenzációt.

Ír álláspontomról. Csak az első szakaszcikkről, a másodikról továbbra is hallgat.

»Az egészség >elég gyenge<. Általános állapota >gyenge<. Cukorbetegségtől, asztmától szenved, és dudorodások vannak a nyakán. Az operált Basedow kiújult a fogaiban,³¹³ de duzzadás nélkül, dudorodások nélkül a nyakon és munkaképességének csökkenése nélkül, csak a rendkívüli nyári hőség nehéz. >Magyar orvosok foglalkoznak vele<.«

Istennek hála, nem szenvedek cukorbetegségben, asztmában, és dudorodások sincsenek a nyakamon. Nem kértem magyar orvosokat. Nem is láttam egyet sem. Ha ez megtörténne, a rezsim üldözné őket, amint molesztálta gyóntatómat és két nővéremet is.

Ez nem tragikus. Többet és rosszabbat tapasztaltam Kádártól. De még mindig tudnék a korábbi lendülettel dolgozni, az egyedüli akadály a totalitárius rezsim, amely – úgy tűnik – megrendelte ezt a cikket egy külső embertől és nem saját riportertől a bécsi újságnál, nyugati propagandaközpontjában, új kezdeményezés magas fórumok felé is.³¹⁴

mányoznak. Ez Magyarországon a török hódoltság időszaka volt. XIII. Leó* pápasága idején a címzetes püspök elnevezés váltotta.

309 „sede plena”: betöltött szék – tartósabb kinevezési formula.

310 A „necessitas” latin szó szükségességet jelent. Mindszenty bíboros angol nyelvű leveleiben használja a homoním angol szót: „necessity” – kényszerűség.

311 CIC = Codex Iuris Canonici, a kánonjog.

312 Alighanem hiányzik a szó: „megsürgetni”.

313 „The operated Basedow returned in the convicted prison.” – Értelme alighanem: A fogaiban operált Basedow kiújult.

314 Nehezen érthető: „the only obstacle is the totalitarian regime, which – so seems – ordered this article by an external man and not by the own reporter of the paper in Vienna in its Western propaganda centre also towards high forums for a new initiative.”

Bíboros Államtitkár Eminenciájához, alázatos szolgája Krisztusban.

Mindszenty József³¹⁵ bíboros
Magyarország hercegprímása
esztergomi érsek”

Az említett világlap a New York Times lehet, annak is augusztus 9-i száma, amint dr. Lynsky emlékeztetőjéből kiderül. A bíboros, aki a júniusi orvosi vizitkor – Rómába utazását elkerülendő – az orvost arra kérte, hogy támogassa őt szándékában, most – miután eldölt, hogy nem megy Rómába – ellenkező hangulatban fogadta a kezelőorvost, és őt vádolja indiszkrécióval. Ez majd visszatér az 1963. december 18-i összefoglaló feljegyzésben is.³¹⁶ Egy hónappal később azonban dr. Lynsky kitűnő hangulatban találta a bíborost.³¹⁷

MINDSZENTY BÍBOROS ÜZENETE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1963. szeptember 3.³¹⁸

„Mindszenty bíboros kéri, hogy a következő üzenetet továbbítsák a bíboros államtitkárnak Rómába:

»Hírügynökségi jelentés szerint König bíboros Budapestre jönne, ami a Vatikán és a helyi kormány közti tárgyalások kimenetelétől függ. Nem akarom zavarni Őeminenciáját, de ha jön, kérem a Vatikánt, ne a tárgyalások után, hanem előtte küldje, és a dolog ismeretében. Mindszenty bíboros.«

JONES”

315 Aláírás hiányzik.

316 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: Majd' halálra ítélve, 955–962. o. 296. sz. dok. Lynsky doktor emlékeztetője szeptember 4-én kelt. (In: Somorjai Ádám: *Sancta Sedes III/1*, 55–57. o.)

317 Dr. Lynsky 1963. október 3-án kelt levelében írt erről dr. Lewis K. Woodward, Jr.-hoz. (In: Somorjai Ádám: *Sancta Sedes III/1*, 57. o.)

318 Három példányban is fennmaradt. Jones szeptember 3-án 138. sz. táviratban terjesztette fel Washingtonnak. A bíboros államtitkár 1964. január 8-án kelt levelében igazolta vissza az üzenet vételét.

AZ APOSTOLI SZENTSZÉK ÉS A MAGYAR KORMÁNYKÉPVISELŐK RÓMAI TÁRGYALÁSA 1963. október 1–5.

Az Apostoli Szentszék – s annak képviselőjében elsősorban Casaroli – tárgyalásai valamilyen módon mindig kihatással voltak a bíborossal való kapcsolattartásra. A május 7–9. közötti kapcsolatfelvétel – a budapesti tárgyalás – október 1–5. között Rómában folytatódott. A tárgyaló felek a Vatikán részéről Casaroli, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának helyettes titkára,³¹⁹ kíséretében Bongianino, ugyanott referens. Budapest részéről Prantner, az ÁEH elnöke és Miklós Imre* alelnök mellett jelen volt még Lippényi Ferenc, az ÁEH munkatársa, aki tolmácként kísérte őket. A tárgyalások helyszíne az olaszországi apostoli nunciatúra épülete volt Rómában. A minket – és a bíborost – érdeklő főbb témák a püspökkinevezések módja a jövőben, az állami eskü, valamint a bíboros helyzete voltak.

Két forrás is rendelkezésre áll a római tárgyalásokról. Az egyik Kállainak, a Minisztertanács elnökhelyettesének tájékoztatója a kormányülésen október 10-én,³²⁰ a másik az itt készült pro memoriának – a tárgyaló felek egyeztetett hivatalos feljegyzésének – a szövege, amelynek olasz változatát Barberini tette közzé.³²¹ A két forrás vonatkozó témaköreit egymást követve közöljük, mert így jobban érzékelhetők az eltérések.

319 A Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja 1968-ig hallgatott erre a névre, majd 1968–1988 között a Nyilvános Ügyek Tanácsa néven működött. 1988 óta Őszentsége Államtitkárságának második szekciója. Élén Antonio Samorè* érsek állt, Casaroli közvetlen hivatali főnöke. A mai hierarchia szerint e szekció közvetlen felettese a bíboros államtitkár. Ily módon a vatikáni protokollban Casaroli ekkor a 4. helyen van (ami az államokkal való kapcsolatokat illeti), a budapesti delegáció vezetőjével azonos szintű tárgyalópartner.

320 További hazai források: az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály jelentése a Politikai Bizottság részére a magyar kormány és a vatikáni megbízott közötti tárgyalásról, 1963. október 22., négy melléklettel; az MSZMP KB Politikai Bizottságának jegyzőkönyvi határozata a Vatikán képviselőivel folytatott tárgyalásokkal kapcsolatban, 1963. október 29. Utóbbi csak a határozat szövege. (in: Szabó Csaba 2005, 152–166. o.41–43. sz. dok.) L. még: Részlet az MSZMP Politikai Bizottsága jegyzőkönyvéből: A Mindszenty-ügy végleges rendezése, Budapest, 1963. október 29. in: Borhi László 2002, 376–397. o, itt 376–377. o. 95. sz. dok. Rendelkezésre áll egy beszámoló más változatban is. (in: M. Szebeni Géza 2008, 79–99. o, itt: 93–94. o.) Szerző a MNL OL egy másik fondja alapján összefoglalást nyújt, és annyit árul el közzétele elején, hogy az MSZMP dokumentumairól van szó.

321 Casaroli példánya a korábbiakban a Pármai Állami Levéltárban volt kutatható. A pro memoria két nyelven készült, 1964. március 22-én hitelesítették, mindkét nyelvi változat hivatalosnak számított. A magyar példányt még nem tették közzé.

Kállai Gyula beszámolója³²²

„Casaroli elmondta, hogy az Apostoli Szentszék továbbra sem akarja kényszeríteni a bíborost az országból való eltávozásra, hanem személyes meggyőződésre akarják bírni: a helyzet rendkívül nehéz, mivel Mindszentyt a világ nagy részéről támogatják.”

A tárgyaló felek egyeztetett hivatalos feljegyzésének szövege³²³

„Az Apostoli Szentszék nem akarja tekintélyi intézkedéssel kényszeríteni Eminenciás Mindszenty bíborost, hanem személyes döntésre akarja rábírni. Ez volt XXIII. János pápa álláspontja, amely nem változott meg.
A bíboros problémáját a magyar helyzet egészébe illeszti be.”

Kállai Gyula beszámolója

„A következő nehézségeket sorolta fel: Mindszenty temperamentuma és jellege; nem hajlandó bűnösnek elismerni magát és álláspontjához makacsul ragaszkodik; nem hajlandó kegyelmet kérni, sőt az is nagy nehézségekbe ütközik, hogy a kegyelmet elfogadja.”

A tárgyaló felek egyeztetett hivatalos feljegyzésének szövege

„A kormány számára nem ismeretlen a bíboros temperamentuma és jellem-erőssége, továbbá az a meggyőződése, amellyel fenntartja ítéleteit és értékelését a múlttól és amennyiben őrá van szó. Különösképpen nem kész arra, hogy kegyelmet kérjen a kormánytól: sőt igen nagy nehézség számára, hogy kegyelmet fogadjon el, mivel az feltételezi a bűnösséget.”

Kállai Gyula beszámolója

„Hivatkozott Casaroli Mindszentynek azon kijelentésére, mely szerint az 1956-os magyar kormánynak az volt a véleménye, hogy Mindszenty elítélése nem volt törvényes.”

322 A szöveghűség változatlan, de úgy szerkesztettük át, hogy a beszámoló sorrendjén változtattunk.

323 A szöveg olaszból fordított.

A tárgyaló felek egyeztetett hivatalos feljegyzésének szövege

„A bíboros arra a nyilatkozatra hivatkozik, amelyet a kormány 1956-ban tett – amikor annak a Minisztertanács jelenlegi elnöke, Kádár úr is tagja volt –, hogy elítélése igaztalan és jogellenes volt.”

Kállai Gyula beszámolója

„... személyes ügyét nem hajlandó elválasztani, elszigetelve vizsgálni az egyházi kérdések összességétől.

Mindszenty mereven ragaszkodik ahhoz, hogy az ő ügyét kössék össze valamennyi többi püspök és pap ügyével, akik börtönben, vagy működésükben akadályoztatva vannak, valamint emigrációba kényszerültek. Mindszenty saját ügyét az egész magyar nép ügyével hozza összefüggésbe, köztük azokkal a fiatalokkal, akiket Mindszenty szerint Szibériába telepítettek.”

A tárgyaló felek egyeztetett hivatalos feljegyzésének szövege

„A bíboros is egyetért abban, hogy esetét nem lehet elszigetelten tárgyalni, hanem a magyarországi Egyház helyzetének összefüggésében; nem lehet azonban elhallgatni, hogy az általunk tárgyalt kérdésekről öminenciája könnyen hajlana még többet követelő álláspontra. Többek között azt kívánja, hogy kérdését ne válasszák el azon püspökök és papok ügyétől, akik még börtönben vannak, vagy más kényszerítő intézkedések hatálya alatt állnak, vagy akadályoztatva vannak, valamint azon számos személyiség és igen számos magyar fiatal ügyétől, akik, mint állítja, erőszakkal hazájuktól távolra lettek deportálva (ez utóbbi kérdéstről nem csupán a nemzetközi sajtó írt, hanem téma volt az ENSZ-ben is).”

Kállai Gyula beszámolója

„Mindszenty nem hajlandó semmiféle kedvezményt elfogadni, míg a magyar nép és az egyház helyzete szerinte nem kielégítő. ...”

A tárgyaló felek egyeztetett hivatalos feljegyzésének szövege

„Ez az objektív helyzet, és az Apostoli Szentszéknek nagy diszkrécióval kell eljárnia: egy bíborosról van szó, és nem feledhetjük el, hogy őt a világ közvéleménye részéről nagy figyelem és csodálat övezi. Hogy a bíboros ügyében

előrelépünk, szükséges, hogy kielégítő módon oldjanak meg legalábbis néhány fontosabb kérdést, többek között a megüresedett egyházmegyék betöltését, az egyházmegyék kormányzásának tényleges szabadságát a püspökök számára, a nép részére pedig a vallásszabadság és az iskolai vallásoktatás szabadságának biztos garanciáit. Konkrét tényekre van szükség. Ami a kormány által kért garanciákat illeti, hogy a bíboros – amennyiben Rómába költözne – ne avatkozzék be az esztergomi főegyházmegye és a nemzet egyházi ügyeibe, az Apostoli Szentszék a már kifejtett formalitások szerint tudja azt megadni: vagy pedig a bíboros számára megőrzi az esztergomi érseki címet, de a főegyházmegye tényleges kormányzását egy »sede plena« apostoli adminisztrátorra bízna. (Ami az egyházbiztonság szerint azt jelenti, hogy a bíborosnak nem lenne jurisdikciója a főegyházmegyében, és nem lenne jogcíme a magyarországi egyházi kérdésekbe való beavatkozásra.) A bíboros Magyarországgal kapcsolatos jövőbeli magatartását illetően, amennyiben Rómában tartózkodna, az Apostoli Szentszék számára sokkal nehezebb a kért garanciák biztosítása.”

Kállai Gyula beszámolója

„[Casaroli] hangsúlyozta továbbá, hogy a bíboros feltételezett római tartózkodása esetén nagyon nehezen lehetne biztosítani, hogy ne szerepeljen, és ne üssön meg hidegháborús hangot.

[Casaroli] felvetette, hogy esetleg titokban kellene kivinni az országból, továbbá hangsúlyozta a kegyelmi eljárás bizalmas kezelését.

Mindszenty feltételei között Casaroli felsorolta többek között az 1950-ben lebontott Regnum Marianum templom újbóli felépítését, valamint az új ipari központok templom és lelkeszség ellátásának igényeit.”

A tárgyaló felek egyeztetett hivatalos feljegyzésének szövege

„Az Apostoli Szentszék a maga részéről megtenne minden lehetőt, hogy a bíboros megtartsa a megkívánt mérsékletet: a meggyőzés megkönnyítésére magától értetődően igen hasznos lesz, hogy konkrét tényekkel vagy a problémák kielégítő megoldásával elejét vegyék az elégedetlenségnek. Igen nagy fontosságú egyébként az a mód, ahogy a bíboros az Egyesült Államok követéséről, egyben az országból kiutazhat, amennyiben a kormány által javasolt forma, amely feltételezi a kegyelem gyakorlását, nehézséget okoz. Talán tekintetbe lehetne venni például azt a lehetőséget, hogy megengedjék, hogy

a bíboros diplomáciai kocsin elhagyja a követséget, a megfelelő szükséges biztonsági garanciákkal és immunitással, anélkül, hogy jogi jellegű eljárásra kerülne sor.”

Kállai Gyula beszámolója

„Kifejtettük, hogy a magyar kormány álláspontja a Mindszenty-kérdésben a Szentszék előtt ismeretes. Ebben nincs változás. Ha a Szentszék meg akarja oldani a Mindszenty-ügyet, akkor mi ehhez az ismertetett feltételek mellett hozzájárulunk.”

A tárgyaló felek egyeztetett hivatalos feljegyzésének szövege

„A magyar kormány álláspontja jól ismert az Apostoli Szentszék számára, és nem változott meg. Ha az Apostoli Szentszék meg akarja oldani a Mindszenty-kérdést, a magyar kormány az ismertetett feltételek mellett hozzájárulna ahhoz.”

Kállai Gyula beszámolója

„Nem sok kilátás van rendezésre abban az esetben, ha a Szentszék Mindszenty feltételeitől teszi függővé a megoldást. Szükség lenne a pápai tekintély érvényesítésére. Rámutattunk, hogy a Szentszékre tartozik, milyen módszereket alkalmaz a Mindszenty-ügy megoldására, de ha sürgős nekik az ügyek megoldása, akkor saját maguknak kell megtalálni a módját. Megcáfoltuk Mindszenty hazugságait (magyar fiatalok Szibériában, Mindszenty-per minősítése stb.). Nem tartottuk elfogadhatónak, hogy Mindszenty kegyelmi aktus nélkül, diplomáciai gépkocsin titokban hagyja el az országot, mivel ez burkolt rehabilitációnak minősülne. Azt sem tartottuk elfogadhatónak, hogy a Szentszék csupán jogi garanciát kész vállalni Mindszenty Rómába utazása esetén. Nem fogadtuk el azt a javaslatot sem, hogy Mindszenty esztergomi érseki címe megmaradjon. A Mindszenty-ügy vitája végén a következő közös álláspontot foglaltuk el: a Mindszenty-ügyet a Szentszéknek kell megoldani, melyhez a magyar kormány az ismertetett feltételek mellett kész segítséget nyújtani. A különböző kérdéseket (püspöki kinevezések, állameskü, miniszteri biztosok), valamint a Mindszenty-ügyet a teljes megoldásig elő kell készíteni és valamennyi kérdést egy időben kell megoldani.”³²⁴

324 Szabó Csaba 2005, 157. o.

A tárgyaló felek egyeztetett hivatalos feljegyzésének szövege

„Az Apostoli Szentszék Megbízottjának információja is azt igazolja, hogy Mindszenty nem csupán a hidegháború eszköze, hanem annak egyik eleme. Nincs nagy távlata ebben az esetben a rendezésnek, ha a megoldást Mindszenty feltételeitől teszik függővé. A kedvezőtlen intézkedések a Mindszenty-esetben esetleg meghiúsíthatnák más, megoldásra váró kérdések rendezését. Mindszenty esetében is szükséges lenne érvényesíteni a pápai tekintélyt. Mindszenty megnyilatkozásai – a fiatal magyarok deportálása Szibériába, a Mindszenty-per minősítése – hamisak (nem igazak). Nem fogadható el, hogy Mindszenty kegyelmi aktus nélkül hagyja el az országot, diplomáciai kocsin, titokban, megtartva esztergomi érseki címét. Ez burkolt rehabilitációját jelentené. Nem elég, hogy az Apostoli Szentszék kész jogi garanciákat adni Mindszentynek Magyarország határain kívül való tartózkodása idejére. Garanciát az jelentene, ha az Apostoli Szentszék azt kérné Mindszentytől: írásban ígérje meg, hogy nem folytat hidegháborús propagandát és nem támadja a Magyar Népköztársaságot.”

Casaroli bizonyára megérdemelte volna a menedékében élő bíboros dicséretét, mert tárgyalásai során felhasználta a tőle kapott információkat. Más kérdés, hogy a magyar fél lesöpörte ezeket az érveket az asztalról. Utólag kritikusan jegyezhetjük meg, hogy a Mindszenty-per kérdésében a hivatalos budapesti álláspont az idők során gyökeresen megváltozott, de ehhez el kellett jönnie a csodák esztendejének.

A két szöveg összehasonlítása alapján nyilvánvaló a vatikáni dokumentumok tanulmányozásának fontossága. A budapesti források hangvétele gyökeresen eltérő, problémaérzékenységük is hagy maga után kívánni valót. A Mindszenty-irodalomban ez idáig főleg a budapesti források határozták meg a kutatók álláspontját, nem lévén más kutatható forrás. Ezért a Casaroli-magánlevéltár dokumentumainak szövegkiadása megkülönböztetett figyelmet érdemel minden olyan kérdésben, amely a vatikáni keleti pasztorációval kapcsolatos.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE VI. PÁL PÁPÁHOZ 1963. október 17.³²⁵

Október 22-én azt jegyezte fel a bíboros, hogy „levél Öszentségéhez latinul.³²⁶ Mr. Jones két kérésére State Department nem válaszol. Latinnal akartam jelezni, értelmetlen fontoskodás közbefurakodni egy pápa és egy bíboros közé. Miss Willen nehezen gépelte, Mr. Jones bízik, mégis teljesül kívánságom.” Majd két nappal később örömmel már azt nyugtázta, hogy „tegnap elment a latin levél Rómába”.³²⁷ A levelet a bíboros zárt borítékban adta le. Két alkalommal is jelezte azt az igényét, hogy lezárná a borítékot. Szándéka az volt, hogy a második zsinati ülészak szeptember 29-én esedékes megnyitása előtt még tájékoztassa a pápát.³²⁸ Miután közvetlen válasz, illetve engedély erre nem érkezett (október 8-án azzal ütötték el a dolgot, hogy miután König bíboros sajtójelentések szerint nem jelent meg a második ülészak megnyitóján, várható a személyes látogatása, és így a bíboros kérése okafogyott),³²⁹ az október 22-én kelt felterjesztés melléklete végül zárt borítékot tartalmazott.

„Budapest, Magyarország
1963. október 17.

Szentséges Atya!

Mély alázattal kérek bocsánatot ezért a levélért, [amely] Szentségedet a legnagyobb elfoglaltságok közepette [éri]. Legyen mentségemre, hogy nem könnyű dolgokat illetően – már a Szentséged megválasztása előtti időben – hírt vártam, miközben nem kevés más hírt már megkaptam.

Em[inenciás] Bíboros úr jövetele (április 18.) előtt két hosszú levelet küldtem: milyen minőségben vehetek részt a zsinaton?³³⁰ Ezek a levelek ismeretlenek

325 Jones október 22-én, Vedelernek írt levelével terjesztette fel Washingtonnak, VI. Pál pápa 1964. január 8-án kelt levelében igazolta vissza a levél vételét.

326 Az angol fordító véleménye szerint helyenként inkoherens, más helyeken talányos – tartalmazta a Joneshoz intézett, 1963. november 4-én kelt hivatalos-informális levél. Ez válasz volt Jones október 22-én kelt felterjesztésére, amelyet azonban nem a címzett Vedeler, hanem McKisson írta alá.

327 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 320–321. o.

328 Jones szeptember 17-én kelt 184. sz. távirata Washingtonnak, illetve Jones október 8-án kelt 230. sz. távirata Washingtonnak.

329 Jones október 8-án kelt 230. sz. távirata Washingtonnak.

330 Utalás az 1963. március 28-i és április 8-i leveleire, amelyekre már korábban is visszautalt és számára fontosak voltak. Szövegét és utólagos hivatkozását l. fentebb, 54. és 59. o. „Milyen minő-

voltak mindkét legátus számára,³³¹ de szó szerint ezt az utalást tettem előttük: mi volt és mi jelenleg a minőségem Isten és az Apostoli Szentszék kegyelméből: valódi és igazi esztergomi érsek, Magyarország Prímása, főegyházmegyével, papsággal és hívó néppel, aki az országot képviseli, hatalmának, székekének és méltóságának csorbítása nélkül, egészen a halálig. Ha az illegitim hatalom megakadályoz, az nem az én bűnöm.

(Voltam panaszok, vádak kiváltója. »Ezek nem léteznek« – válaszolja a bíboros. Ha most vannak, ismételten esedezem.) Ha megszűnik ez a hatalom, én ez idáig az élők között akárhol, s amikor a hazába megtérek, tartozás nélkül, Isten segítségével.³³²

A bíboros előtt³³³ késznek mutatkoztam Krisztus Helyettese szándéka szerint cselekedni, hogy segítsék az elhalálozások folytán megüresedett püspöki székek betöltésében, amennyiben az nem különválasztva, hanem egyszerre lesz tárgyalva,³³⁴ és amellyel ezt az utolsó és nagy terhet sikerre juttatom más területen is.

Így tettem, hogy ne vonhassanak felelősségre a jelenben vagy a jövőben a másik oldalon, a megghiúsulás esetén.

Ez időben kényszerűségben³³⁵ voltam. (Ennek természete ismeretes Casaroli Prelátus úr előtt.) Ez a kényszerűség is sürgetett a magas szándék elősegítésében. Másrészről nem feledkeztem meg alkotmányos kötelezettségemről, a magyar közjog szerint, amely előírja a prímás elsődleges feladatát.³³⁶

A bíboros előtt ezt a nehéz helyzetet 50–50%-os arányban osztottam meg, mint a lakás két lehetőségét.³³⁷A bíboros csodálkozott.

ségben vehetek részt a zsinaton” – ez a korábbiak utólagos átértelmezése. A két levélben ez nem található.

331 Utalás König bíboros 1963. április 18-i és Casaroli 1963. május 8-i látogatására.

332 „Desinente hac potestate ego adhuc in vivis undecunque, quandolibet domum redirem sine reliquis deo adjuvante.”

333 Ismételt utalás König bíborosra.

334 1963. június 15-én, tehát négy hónappal korábban szintén VI. Pálnak írt levelében ezt írta: „kifejeztem készségemet saját helyzetem összekapcsolására más személyes és jobbára egyházi kérdésekkel.”

335 A „necessitas” latin szót az angol „necessity” értelmében fordítjuk. A jelek szerint Mindszenty bíboros latinságára angol nyelvi ismeretei is hatással voltak.

336 Szó szerint: „primas vices Primatis”.

337 „duas mansionis possibilitates” (latin) – Az angol fordítás a maradás szempontjából értelmezi: „chance of remaining”. – Az értelmezéshez felhasználható június 15-én kelt levele: „a távozásnak és a maradásnak egyforma esélyt adok.” Napi jegyzeteiben használt kifejezése: „a távozás és maradás közt indifferens vagyok.”

Javasoltam és esdekelve kértem, hogy Esztergomban, Budapesten, a főegyházmegyében semmi se változzék, maradjon (hivatalában) az apostoli kormányzó,³³⁸ de – a történelmi szokás szerint – mint a hitetlenek között működő segédpüspök.³³⁹ Ily módon megszűnik az ellentét a legitim és az illegitim tényező között. Ennél azonban még rosszabbra számíthatunk a prepotencia miatt.

A bíboros, úgy tűnt, egyetértett. Hat hónap elmúlt, és számos jóindulatú válasz között erről a kérdésről semmilyen hír nem érkezett sem a Kúriától,³⁴⁰ sem a bíborostól. Intelem számomra, hogy a hatalom az apostoli kormányzót³⁴¹ kizárta a zsinati atyák köréből.

Az ő megtartását mint sine qua non³⁴² feltételeztem és szabadjon utólag feltételezni.

Ezzel a formával biztosítani véltem – Őszentsége (ki)esdekelt jóváhagyásával –, hogy Magyarország ellenségeinek nem lesz okuk örvendezésre, a hívő népnek csüggedésre, a magyar közjog elhanyagolása miatt a Vatikánt és engem a szabad jogászok nem ítélnének meg, egyben annak lehetősége is megmarad, hogy Isten a Magyarok Nagyasszonya közbenjárására újra letekinthet ránk, akiket mindenki elhagyott, hogy részese lehessen a szörnyű romokból való feltámadásnak és felépülésnek, amelynek problémáiról hírt adtam.

Emberileg alig van remény. De történelmünk tanít. Ezer éven át a mások által való megszokott bántalmak után, Édesanyánk különleges védelme nélkül ez a nemzet már el kellett volna vessen. Míg élek, remélek. Sohasem szabadulhatnék meg ellenségeim kezéből, ha kötelességeim teljesítését elhagynám. És nem vagyok az ő kezükben. Nem engedmény, hanem népem szabadított meg engem.³⁴³

Magyarország primása Szent István meghagyása szerint alkotmányos tényező, ezzel a feladatkörrel más primások nem rendelkeznek. Lengyelország primásának helyzete valamelyest hasonlít ehhez, de az alkotmányos jogkörök kisebbek mind mennyiségre, mind minőségre. Az Apostoli Szent-szék mindig elismerte és segítette ezt az egyedülálló privilégiumot.

338 Itt az apostoli kormányzó hivatalára gondol.

339 Utalás a török hódoltsági (in partibus infidelium) megoldásra.

340 A Vatikánból.

341 Itt a konkrét személyre gondolhat. Ekkor Schwarcz-Eggenhofer Artúr az apostoli kormányzó Esztergomban.

342 'Ami nélkül nem.' Értsd: az apostoli kormányzói hivatal megtartását elengedhetetlennek feltételeztem...

343 Célzás arra, hogy 1956. október végén miként szabadult felsőpetényi házi őrizetéből. Vö. Tyekvicska Árpád: A bíboros útja. Mindszenty József kiszabadulásának története, <http://www.nogradarchiv.hu/data/files/206414719.pdf>, 105–156. o.

Előttem 78 primás volt hivatalban. Esztergomban történelmi szokás szerint nem voltak koadjutorok, amikor a primások a harcok élén álltak a betörő tatárok és törökök ellen, s ők maguk is életüket veszítették. Száműzetésbe küldettek, önként vállalták a külföldi tartózkodást, nem kevesen 105 éves korukban is koadjutor nélkül működtek.³⁴⁴ Nem óhajtották kétségbe vonni alkotmányos feladataikat a dolgok szaporítása által.

Az egyetlen remény a 62. érsek,³⁴⁵ de ő idegen volt, betolakodó, akit a szélsőséges abszolutizmus idején idegen politikai tervek érdekében idegen dinasztia küldött, az apostoli királyok jogával visszaélve, koadjutorként. Az alkotmány eme megsértése a többi, katolikusokat érő sérelemmel együtt egyik oka lett a nyolc éves nemzeti felkelésnek, amelyben a katonák nagyobb-részt nem katolikusok voltak. A megkötött béke után a dinasztia két évszázadon át sohasem ismételte meg ezt.

A totális – ateista – pánszláv bolsevizmus idején, már a harmadik állig fel-fegyverzett pogányság láttán,³⁴⁶ Őszentsége méltóztassék védelmezni Magyarország jogát, mert az országot hitszegő módon, népszavazás kiírása nélkül, viviszekcióval hét részre osztották fel, amelyeknek egyedüli egyesítője és reprezentálója Szent István hierarchiája, élén a primással. Így cselekedtek mindig az elődök. A minap Őszentsége is kimutatta atyai lelkét két rab népnek, amelyek közül az egyik hárommilliót számlál.

Ami ügyem második fázisát illeti, a bíboros látogatása által, illetve azt követően a kényszerűség enyhül. Hogy meddig és milyen mértékben, nem lehet tudni.

344 Utalás Széchényi Györgyre,* aki 1685–1695 között Esztergom 64. érseke volt. A legújabb kutatások megállapították, hogy tudatosan öregbítette magát. Koltai András: 64. Széchényi György (In: Esztergomi érsekek 1001–2003. [a továbbiakban: *Esztergomi érsekek*], szerk. Beke Margit, Bp., 2003. Szent István Társulat, 310–318. o.)

345 A 62. érsek 1642–1666 között Lippay György volt. A leírás Kollonich Lipótra illik, aki 1695–1707 között a 65. érsek volt. A primások sorszámozásában az eltérés alighanem közelebbi vizsgálatra szorul. Vö.: Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye névtára és évkönyve, 2007, Bp., 2007. Esztergom-Budapesti Főegyházmegyei Hivatal, 84. o.; Lakatos Adél: 65. Kollonich Lipót. (In: *Esztergomi érsekek*, 319–325. o.)

346 Mindszenty bíboros saját bebörtönzéseinek szempontjából periodizál, I. emlékiratait: „Első és második fogságom” (fejezetcím), „harmadik fogságom” (Mindszenty József: Emlékirataim, 401. o.), továbbá egy későbbi, 1974. január 6-án kelt levelét VI. Pál pápához: „harmadik elfogatásom”. A levél szövegét I. Somorjai Ádám: Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József 1971–1975 [a továbbiakban: *Somorjai Ádám: Ami az emlékiratokból*], Pannonhalma, 2008. Bencés K., 43. o., 28. j. és 34. o., 5. j. Ily módon az első pogányság a Tanácsköztársaságra, a második pogányság a nyilaskeresztes időkre való utalás.

Hogy Magyarország hatalmasainál nem tudom elérni álláspontjuk enyhítését.

Az amnesztia a nómenklatúra távollétében álnok dolog. A papok rabságban vannak. Meg tudnék nevezni egynémely budapestit. A katolikus laikusok, sokan tüdőbajban, halálukra várnak a börtönben. Akik »szabadok«, állandó felügyelet alatt nem dolgoznak, látogatókat nem fogadnak. A kitelepítettek nem térnek vissza pozícióikba. A 13 egyházmegyéből 6 atya van a zsinaton, nyolc megyéspüspökből három. Öt akadályozva van (impeditus). A püspöki kúriákból a »prokurátorokat«³⁴⁷ – úgy mondják – kivonták, de ott hagyták az »alkalmas« helynököket, igazgatókat, titkárokat, más aulistákat, papi öltözékben maradtakat. Székesfehérváron, Nyíregyházán a prokurátorok tevékenységbe kezdtek. Két püspök nem volt alkalmas arra, hogy Rómába menjen. Az Egyház kára olyan nagy, mint korábban. Itt vannak a lelkek püspökei, távol a politikai ügyektől.

A hívek nem hiszik, hogy változás történhet. A bérmálásokról már érettebben szóltam. A szentmisét nem látogatják jobban, mint az új »tavasz« előtt. A budapesti templomokban vasárnapokon 8 és 1/2 órakor ifjúsági mise kezdődik. Lehetséges, hogy a fentebb mondottak – információ szerint – nem precízek, de ezeknek az ifjúsági miséknek a megléte három fontos templomban – tény. Az iskolaévben (1963–64) a 4–12 életév közötti, mindkét nembéli fiatalság jár rájuk, a koronázó templomban 60,³⁴⁸ a bazilikában 80. A bazilikában a hívek száma kb. 15.000–25.000. (Az értelmiségből igen sokat kitelepítettek a pusztába, így a lelkek száma nem pontos.) A harmadikban³⁴⁹ kb. 100-an vannak, de 20 és 30 életév közöttiek. A hívek száma 20.000–24.000. A háromban a nagy többség előrehaladott korú. Dicséretes, de megjegyzésre méltó a 4–6 év közötti »ifjúság«. Feltételezhetően a szülők a 7–16 éves iskolaköteles korúak helyett küldik, akiket az egyetemes béke idejében már nem lehet vagy nem mernek küldeni. A püspökök nem kapják meg az Osservatorét és az Actát.³⁵⁰ A Központi Szeminárium rektora nem nyilatkozik az újságoknak, mert »nincs engedélye és hatalma«.

Bármilyen taktikát követnek is az újságok a zsinati beszámolóval kapcsolatban, elsősorban az Egyházon akarnak ütni. A püspökök nesztorát ilyen támadás érte az elnök helyettesítése kapcsán. Dicsekszenek a vasárnap dol-

347 Bizonyára a miniszteri biztosokra, a „bajszos püspökökre” gondol.

348 Mátyás-templom.

349 A harmadik templomban.

350 L'Osservatore Romano, az Apostoli Szentszék félhivatalos napilapja (olasz), és az Acta Apostolica Sedis, az Apostoli Szentszék hivatalos közlönye (latin).

gozók, hogy 20 forint helyett 50 forint bért kapnak. Tervek készülnek a lelkek lerombolására, mint az előző tél folyamán. Nem szűnik meg a disszidálás, öngyilkosság, alkoholizmus, a nemzet folyamatos kiirtása. A gazdasági és az erkölcsi romlás teljes, de a rendszer terrorral uralkodik.

Kényszerűségem múltán – habár személyes áldozatom nem számított, és a rezsim is hiábavalóvá tette azt – küldtem a Vatikánnak egy tervezetet.³⁵¹

Csatolva voltak a feltételek is, amelyek a tárgyalásokhoz tartoznak (pl. Regnum Marianum stb.), vagy más módon megoldásra szorulnak (Szibériába deportált fiatalok, görög katolikus kisebbség és Márton püspök nyája³⁵²).

Szabadjon alázattal kérem az elaborátum és a feltételek jóindulatú tanulmányozását. Nem a személy, hanem Magyarország egyházainak, Magyarország közjogának képviselője alázatosan kéri ezeknek a dolgoknak a megismerését.

Szentséged gyűrűjét csókolva legalázatosabb szolgálja

Magyarország Prímása,
esztergomi érsek³⁵³

Figyelmet érdemel a bíboros kérdése: milyen minőségben vehet részt a zsinaton? Mint már ott megjegyeztük, ez a korábbiak utólagos átértelmezése, az általa jelzett két korábbi levelében erről nem volt szó, sőt, mint már korábban jeleztük, e két levelét egyszer már utólag átértékelte.³⁵⁴

A kérdés tehát az, felmerült-e komolyan a II. Vatikáni Zsinaton (1962–1965) való részvételének gondolata?³⁵⁵ Forrásaink szerint nem, sőt fel sem merülhetett. 1962 májusában ugyanis a legmagasabb szinten eldőlt: a jelen körülmények között legjobb, ha a bíboros Magyarországon marad, „mint a magyar nép spirituális vezetője, és hogy távozása az országból deprimáló hatással lehet a magyarokra”. Vagnozzi apostoli delegátus közlésében vatikáni forrásokra, sőt, Cicognani bíboros államtitkárra, illetve magára XXIII. János pápára utal.³⁵⁶ Ettől függetlenül a sajtószpekulá-

351 Bizonyára 1963. július 17-i levelére gondol.

352 Azaz az erdélyi katolikusok.

353 Aláírás hiányzik.

354 L. fentebb, 138. o.

355 „1962 októberében ... a Vatikánból kérték Mindszenty kiengedését a zsinatra, esetleges ott-tartása, illetve félreállítása céljából.” In: Borhi László: Mindszenty-üzlet, 1971. Távozási napló (in: HVG, 2001. október 6.)

356 L. Somorjai Ádám: *Amerikai levéltári források*, 175–221. o., itt: 210. o. 13. sz. dok. Magyar fordítását l.: A Kelet-európai Hivatala igazgatójának emlékeztetője az apostoli delegátussal tartott megbeszéléstről a budapesti amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíboros menedékének

ciók nem szűntek meg a Zsinat kezdete táján.³⁵⁷ König bíboros 1963. augusztus 27-én újságírói kérdésre válaszolva nem tartotta valószínűnek Mindszenty bíboros részvételét a szeptember 29-én nyíló következő ülészakon.³⁵⁸

Mindszenty bíborosnak erre a levelére, amelyet zárt borítékban adott át, Washington végül is mereven reagált: „az úgy minden oldalának és vonzatának gondos mérlegelése után a külügyminisztérium arra a következtetésre jutott, hogy nem kellene teljesítenie a bíboros kérését és lezárt üzeneteket átvennie továbbítás céljából Pál pápának.”³⁵⁹ E bevezetést követően kifejtette az indokokat: 1. Több üzenetváltás kezdetét jelentené, s ennek továbbítása precedenciát jelentene a további kivételes elbánnásra; 2. Mindez sérti a lefektetett elveket, amelyek szerint a bíboros nem folytathat politikai vagy egyházi tevékenységet a követségben,³⁶⁰ 3. Az adott pillanatban megfelelő rangú vatikáni tisztviselő látogatása tartható kívánatosnak; 4. Ezért közölni kell a bíborossal, hogy levele nem továbbítható.

Fennmarad viszont a kérdés: Washington végül miért bírálta felül saját döntését, és továbbította mégis ezt a levelet VI. Pál pápához?³⁶¹ Úgy tűnik, a kutatás jelenlegi állása nem teszi lehetővé a kérdés megválaszolását.

meghosszabbításával összefüggő szentszéki válaszról, 1962. május 2. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 896–897. o., 276. sz. dok.) Ennek a dokumentumnak az eredetije a State Department Magyar Referatúrájának anyagában található. Vagnozzi apostoli delegátus közlése bekerült Vedelernek 1962. május 22-én Torbert budapesti ideiglenes ügyvivőhöz írt levelébe is, amely a budapesti követségi fond anyagában található meg.

357 Alberto Melloni is kiemelt helyen foglalkozik ezzel, Tarmek Vincze újságíró közlésére hivatkozva. (In: Alberto Melloni i. m. 147. o., 136. j.) Ugyanez a távirat olvasható angol eredetiben a budapesti fond anyagában, kimenő távirat a State Departmentnek, 277. sz. Erre válasz a római amerikai nagykövet, Reinhardt 1962. december 17-én kelt 1204 sz. távirata, amely december 18-án érkezett meg Budapestre. A budapesti fond további anyagokat is tartalmaz a sajtó találgatásaival kapcsolatban.

358 Reinhardt római nagykövet augusztus 28-án kelt 3. sz. körtávirata, melyet a következő amerikai külképviseletek kapnak: Budapest, Bécs, Bukarest, Belgrád, Prága, Varsó és az ENSZ-képviselet.

359 A külügyminiszter utasítása a budapesti amerikai követség ügyvivőjének, hogy miért ne továbbítsák a budapesti amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíboros [lezárt borítékban átadott] leveleit a pápához, 1963. október 25. Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 937–939. o., 291. sz. dok. Ez a kitétel belekerült az 1963. december 18-án készült feljegyzésbe is (uo. 957. o., 296. sz. dok.)

360 Az amerikai külügyi tárca által sérelmezett témák: „az elmúlt nyolc hónapban a Vatikánnak küldött üzenetei nagyrészt széles körű politikai nézetei kifejezését szolgálták, kezdve a trianoni békeszerződés igazságtalanságaival, a nyugati politika állítólagos kudarcain és hiányosságain át Magyarországgal és általában Kelet-Európával kapcsolatban, az erdélyi magyar kisebbséggel szembeni jelenlegi bánásmódig.” (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 938. o., 291. sz. dok.)

361 A levélen Jones kézírásával: „*Öminenciája tájékoztatva, november 8.*”, továbbá a Joneshoz intézett, 1963. november 4-én kelt hivatalos-informális levél.

Ez a levél tehát számos talány hordozója, leginkább azért, mert maga a bíboros igen nagy fontosságot tulajdonított neki és – úgy tűnik – sikerült zárt borítékban eljuttatnia a pápához. A két korábbi kulcsfontosságú levél kétszeres átértelmezésére még visszatérünk.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1963. november 22.³⁶²

„Elküldtem levelem a magyar egyház képéről a Vatikánnak, hogy még szétoszlás előtt felhasználhassák, az ott lévő magyar püspökök eligazításánál” – vetette papírra a bíboros napi jegyzeteiben november 22-én.³⁶³ Az angol eredeti olykor nehezen érthető, inkább csak értelmezhető. A bíboros tömondatokban írt, vélhetően nyelvi ismereteinek hiányosságai miatt.

„Budapest, Magyarország,
1963. november 22.

Eminenciás Bíboros Államtitkár Úr!

Nem szeretném zavarni közvetlenül a Szentatyát, de kérem Eminenciádat, referáljon a következőkről.

Szükséges lenne most, hogy – a félénk, illetve megfélemlített – [püspök] testvéreket megerősítsék a zsinati ülésszak alatt. A dolog részben ismeretes, de újabbakkal kell kiegészíteni.

1. Komoly küzdelem a hivatalos és titkos abortusszal. 1962-ben: 12,0%³⁶⁴ volt a születés, 67 országból a 67.; 2,1% a természetes növekedés (ez megszűnik a 7. év előtt). Rákosi és Gerő (1945–1956. X.) kiirtottak 590 888, Kádár (1956–1962) 1 169 892 embriót. Ez önmagában a nemzet halála. És a püspökök mint püspökök és magyarok? Ha nem tévedek, meglehetősen komoly

362 Jones november 26-án kelt, Vedelerhez írt levelével terjesztette fel Washingtonnak, Cicognani bíboros államtitkár 1964. január 8-án kelt levelében november 21-i(!) dátummal igazolta vissza a levél vételét.

363 Mindszenty József: Napi jegyzetek, 325. o.

364 Helyesen: ‰.

dolog történt [kell történjen] a [Püspöki] Kar részéről a rezsim felé, vagy a hívek komoly általános megintése.³⁶⁵

Ezen a télen a TIT fel akarja keresni a legkisebb falut is, az országos párttisztviselő szerint. A TIT a neve annak az ördögi szervezetnek, amely »tudományos ismereteket« terjesztett 86.000 kötelező előadáson, ötmillió hallgató előtt.³⁶⁶

2. Alkohol: A Vas Fügöny mögött minden ország iszik. A korábbi józan Magyarország a világon a hatodik helyen áll; szocialista viszonylatban első helyen. Az ivás általános és a tömény alkohol is gyakori. A rezsim, pénzügyi, erkölcsi és politikai okokból, kedvez neki.

Több dolognak kell történnie a Püspöki Kar részéről, mint amennyi idáig történt.

3. A szentmise vásár- és ünnepnapokon. A délelőtt hangsúlyozása fontos. Aki délelőtt a szövetkezet mezőin dolgozik, az fáradt, nem képes felöltözni estére. Az ifjúság nem látja az idősebb nemzedék példáját, az iskola közvetlenül a templomlátogatás ellen van.

4. Vallásoktatás. Budapesten az utolsó iskolaévben 1,9% volt. 1963–64-ben még rosszabb. A jó városok nagyon rosszak. Sárváron – kb. 10.000 katolikus lakosból – 60 tanuló vett részt vallásoktatáson 1962–63-ban. A The Tablet [úgy] tudja, egész egyházmegyékben hiányzik a vallásoktatás. Én ezt nem tudom ellenőrizni. A falvakban az ifjúság többsége hiányzik. Ötvenévesben (Győr egyházmegye) és kisebb falvakban megvolt, de megszűnt.

5. A papok hiánya láttán a kezdeti vitát követően a feloszlott rendek még aktív tagjait felvonnák.

Több szeminaristát: az állam nem fogja megakadályozni. A püspökök kériék vissza szemináriumait, amelyeket egy évtizeddel ezelőtt elvettek, és az egyházmegyék otthon nevelhessék szeminaristáikat.

6. Az állam az erőltetett állami szertartásokkal támadja az általa úgymond engedélyezett »liturgikus szabadságot«. Nagyon sok aposztázia lesz a hívek részéről.

365 „If I do not err, a proportional grave thing happened by the bench before the regime or a common serious admonition of the faithful.”

366 „The TIT is the name of the devilish organization which diffused the »scientific knowledges« on 86.000 forced relations to 5 millions of listeners.”

Az egyházi anyakönyvek államilag is el voltak fogadva a rezsím előtt.³⁶⁷ Ha az még mindig érvényes, minden hónapban, vagy legalább minden negyedévben be fog következni, hogy az elhagyott kereszteléseket, házasságkötéseket megtartják. Szükséges tudni az elhagyott temetésekről, mint ahogy az élő családról is.

Ha az elfogadás engedélyezése nem érvényes már, utólag kell pótolni.³⁶⁸

7. Magyarországon nem csupán szocialista mintavárosokat, hanem – ami teljes mértékben új jelenség – szocialista mintaközösségeket is szerveznek. Az első szocialista mintaközösség Székkutas – amely valószínűleg Csanád vagy Vác egyházmegyéhez tartozik – 4500 lakossal. Minden intézmény (színház, 1000 új ház stb.) meg van tervezve, kivéve a templomot. Más mintaközösséget nem neveztek meg. A már létező, templom nélküli szocialista mintavárosok:

Kazincbarcika (15.000 lakos és 5 színházi csoport 1954 óta).

Tiszapalkonya (1959 óta, 5000 lakos, de a tervek szerint 40.000 lesz).

Alsószolca (1963 júniusa óta, 1000 munkással és városigazgatással, teljesen új) stb.

Ezek az egri főegyházmegyéhez tartoznak.

Az adminisztrátor³⁶⁹ orvosolja a helyzetet templomok építésének engedélyezését illetően ezeken a helyeken.

A főegyházmegye központjában profán célokra odaadott egy kápolnát. Dícséretet kapott a párt napilapjában. Az ajándék fejében kérheti az engedélyt.

8. A Magyar Opus Pacis nem jó. Az üléseket a Püspöki Kar elnöke imával és rövid bevezetővel nyitja meg. A vezetés néhány együttműködő pap kezében van. Közülük egyik erkölcsi életét tekintve gyanús. Kádár őt nyilvánosan »barátunknak« nevezi. Egyikük korábban nehezen fegyelmezhető szerzetes,³⁷⁰ a többieket a rezsím gyűjtötte össze Budapesten.³⁷¹ Képességük és érdemességük bizonytalan. A vezetést a rezsimtől kapják, ezzel a vezetéssel igazgatják az ország teljes papságát a békemozgalomban. Megítélik és nyil-

367 „The comparition of the ecclesiastical and state matricals was permitted before the regime.”

A „comparition” szó a bíboros szava lehet, latin hatásra. (Angolul: comparison.)

368 „If the permission of the comparition is not valid today, the requisition would be important.”

369 Név megnevezése nélkül Brezanóczy apostoli adminisztrátor ellen ír.

370 Horváth Richárdra gondolhat, aki cisztercita.

371 Mint ismeretes, őket Mindszenty bíboros 1956. november elején, már az Amerikai Egyesült Államok követségi épületéből kiküldött és hivatalosnak szánt rendeleteivel felfüggesztette.

vánosan elítélik azokat a püspököket, akik nem működnek együtt és nem ismerik el vezetésüket. Az alany és a hangsúly arra engednek következtetni, hogy a kormányzó, igazgató, vezető, tanító hivatal nem a püspökök kezében van; ők, ha egyáltalán jelen vannak, csak a hallgató és néma Egyház. Ebből következően több püspök soha sincs jelen és papjaik is távol maradnak. Ez az Egyház betegsége és a döntés elengedhetetlen.

Ezek a papok, elsősorban a kiközösítettek, bár Róma feloldotta őket, nem vezethetik a püspököket, a papokat és a híveket, még kevésbé az ateista rezsim szellemében. A változás?

9. Parancs vagy intés szükséges, hogy a püspökök egy ideig tartózkodjanak az egyházi kitüntetések adományozásától. A kitüntetéseket a kétes elemek kapják, a méltókat ki kell hagyniuk. Valójában a kényszerítő rezsim prezentálja őket.

10. A győri püspök most megjelent Rómában. Győrött szomorú dolgok történtek: (1) szeminaristák és professzorok eltávolítása; (2) változások a szemináriumban, az aulában,³⁷² a káptalanban. A megyei pártlap hírt adott erről.

Nem lenne jó egy vizsgálat ezzel kapcsolatban?

Tett-e valamit a szombathelyi püspök azért, hogy az igaztalanul elűzött plébánosok visszatérhessenek? A városok vezető papjait kicserélték. A legjobb papok kis falvakban vannak, és a rezsim gyenge (békés) illegális elemeket tett a helyükbe, bár püspöki aláírással.

A használt forma (»az Egyház és állam közötti kapcsolat normális, folyamatosan javul«) nem jó. Jobb lenne, ha a nevem titokban maradna, hogy ne zavarja meg a harmóniát. De szükség esetén nem ellenzem megnevezésem. Ez a levél nem vád, csak a gyógyulás óhaja.

Bíboros Államtitkár Eminenciájához
Tisztelettel,

Mindszenty József³⁷³ bíboros
Magyarország hercegprímása
esztergomi érsek”

372 Püspöki hivatalban.

373 Aláírás hiányzik.

Miként ebből, úgy a korábbiakban közzétett írásaiból is kitűnt, hogy az egész esztendőben Mindszenty bíboros az amerikai követségről kiküldött leveleiben a magyarországi egyház vezetőjeként gondolkodott. Mivel másképp nem tudta érvényesíteni álláspontját, a Vatikántól remélte a nyomásgyakorlást, egyháza honi helyzetének jobbitását.

Első észrevételként az 1963-as esztendő második felét, VI. Pál pápa trónra lépése időszakát áttekintve megállapítható, hogy a pápa és a bíboros kapcsolata nem teljesen egyoldalú, mivel VI. Pál pápa táviratával kezdődik. Utána azonban szinte viszonzatlan marad az a nyolc üzenet, amelyet a bíboros a követségről a pápának és a bíboros államtitkárnak írt. Ezeknek a leveleknek tartalmi elemzése a további esztendők során keletkezett írásainak szövegeivel kiegészítve célszerű. Ami most ide kívánczik, az a követségről való távozás feltételeinek egyrészt objektív, másrészt szubjektív vizsgálata.

A követségről való távozás feltételei – objektíven

A bíboros feltételeinek elemzését az év végi amerikai összegző feljegyzés végzi, megfogalmazása provokálóan hat:

„A bíboros jelenlegi magatartása

A bíboros úgy érzékelte az újabban bekövetkező enyhülést Magyarországon, valamint nemcsak a nyugati országok, köztük az USA, hanem a Vatikán pozitív viszonyulását is ehhez a változáshoz, hogy az veszélyezteti az ő merev álláspontját. Ebben az időszakban azzal reagált erre, hogy ismételten biztosítékokat követelt, új kritériumokat akart szabni, hogy folytathassa menedékes státuszát egészen addig, amíg a magyar kormány nem teljesít minden általa támasztott feltételt; azután azzal, hogy kiemelten hangsúlyozta felfogását saját szerepéről és feladatáról mind világi, mind vallási téren mint hercegprímás; azzal, hogy kitartóan kifejtette nézeteit politikai, társadalmi és vallási ügyekben; azzal, hogy olyan levélváltásra akarta kényszeríteni a Vatikán és az USA tisztségviselőit, amely azt sugallná, hogy azonosulnak az ő nézeteivel és elfogadják azokat; azzal, hogy bírálta az USA nézeteit a magyarországi helyzetről és politikáját ezzel az országgal és általában Kelet-Európával kapcsolatban; valamint azzal, hogy kitartóan újabb túlzó feltételekkel hozakodott elő annak fejében, hogy együttműködjék helyzetének bármiféle megoldásában. ...³⁷⁴

374 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 960–961. o., 296. sz. dok.

Az lenne a feladatunk, hogy részleteiben megvizsgáljuk a feltételek alakulását. Ehhez viszonylag sok elemet találunk 1963 általunk itt vizsgált második feléből is, ezek részletes felsorolásától ezért eltekinthetünk. Mivel azonban ennek a szempontnak részletes vizsgálata nem célunk – hiszen célkitűzésünk az Apostoli Szentszék és a bíboros kapcsolattartásának elemzése –, ilyen szempontból értékeltük az amerikai forrásokat. Ezek a források azonban az 1963. évre rendkívül sok értékes többletanyagot tartalmaznak,³⁷⁵ ezért e helyen meg kell elégednünk azzal, hogy felhívjuk a figyelmet: az alapos elemzéshez célszerű ezeket előbb egy kötetbe gyűjteni és akként tanulmányozni.

A követségről való távozás feltételei – szubjektíven

Ezért rögtön áttérünk a feltételeknek a bíboros törekvései összefüggésében való vizsgálatára, mert azokat utólagosan átértékelte. Az amerikaiak úgy látták, hogy kitarítón újabb túlzó feltételeket szabott. Mindszenty számára különös fontosságot nyert az 1963. március 28-án, majd április 8-án kelt két levele. A március 28-i abban a bizonytalanságban keletkezett, amikor már a március 8-án megjelent nyugati újságokból megtudta, hogy König bíboros érkezése küszöbön áll. Arra azonban még több mint egy hónapig várnia kellett. Ezért, hogy a Vatikán König számára eligazítást tudjon adni, ebben a két levélben összefoglalta álláspontját, információit a magyarországi helyzetről. Utólag az amerikai ügyvivő azt vetette papírra, miszerint a bíboros egyoldalúan újrafogalmazta menedékének feltételeit, hogy a követségen maradjon, a követség ugyanis az amerikaiak értelmezésében nem válhatott a bíboros egyházi vagy közéleti operációs bázisává. A menedékes helyzetét nem tekintették megoldásnak, és annak megszüntetésén dolgoztak. Mindszenty ilyen körülmények között 1963 második negyedében – tudván, hogy nem térhetne vissza – egyoldalúan olyan feltételekkel állt elő, amelyek indokolják maradását és hogy ne kelljen a Vatikánba mennie a konklávéra. A bíboros motívuma a prímási hivatal közjogi feladatkörének reménybeli ellátása lesz, amint ez az október 17-i leveléből is már kitűnt, és majd még kifejezőbb megfogalmazást nyer az 1964 kora tavaszi beszélgetések során.³⁷⁶ Utólag visszatekintve, amikor a II. Vatikáni Zsinat második ülés-

375 A budapesti követségi levéltári fond 1963. évi anyaga 525 fotó oldal, 674.000 karakter terjedelmű.

376 Ennek vizsgálata a következő fejezet feladata lesz. Erre eligazító erejük az 1964. február 17-i és március 11-i amerikai felterjesztések. Ezek szerint a bíboros a követségen maradását hercegprímási feladatköréhez való hűségével indokolta, és úgy fogalmazta meg, hogy a követségen megvárja az újabb forradalmat, és akkor érvényesíti alkotmányos hatalmát és kinevezi a kormányt. (L. Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 557–558, 967–969 és 976–977. o., a 149., továbbá a 298. és 301. sz. dok.-okat.)

szaka is a bíboros részvétele nélkül kezdődött meg, akkor értékelte át ezt a két levelet, mintha azok a zsinaton való részvétel feltételeit tartalmaznák, ahogy írja: „milyen minőségben vehetek részt a zsinaton”.

A közös elem, amely ezeket a bizonytalan pontokat összeköti, érseki és prímási méltóságának megtartása, amely számára rendkívül fontos, és értelmet ad a jobb jövő – a hőn óhajtott politikai fordulat – reményében a követségben való kitartásnak. Úgy tűnik, ez motiválja az át- és átértelmezést, illetve az adott körülmények közötti újraaktualizálást.

Megkísérelve az 1963. esztendő eseményeinek összefoglalását Mindszenty bíboros szempontjából, látható, hogy ez idő tájt értek be XXIII. János pápa kezdeményezései. Április 11-én jelent meg *Pacem in terris* enciklikája. Június elején történt halálát és a konklávét követően Montini került a pápai trónra, aki Szent Pál, a népek apostola nevét vette fel. XII. Piuszt és XXIII. Jánost követően harmadikként ő lett tehát Rómának az a püspöke, aki Mindszenty bíboros földi életében, egészen 1975-ben bekövetkezett haláláig egyházi elöljárója volt. Tegyük hozzá, sem a második, sem a harmadik pápa választásán nem vett részt, pedig – mint forrásaink jelezték – részt vehetett volna rajtuk, ha beleegyeznek abba, hogy igenis él ezzel a jogával és kötelességével még azon az áron is, hogy a konklávét követően nem térhet vissza, feladva azt a reményt, hogy egyszer talán gyakorolhatja vélt vagy valóságos közjogi feladatait. Így 1958 októberétől vagy 1963 júniusától a Vatikánban (illetve Nyugaton, Bécsben vagy máshol) tartózkodhatott volna. Ez esetben azonban nem vállalt volna – úgymond – szolidaritást szenvedő népével, éljen az az ország területén, a szomszédos országokban kisebbségben vagy börtönökben, deportálva és – legfőképpen, vizsztatérő gondolat nála – Szibériában.

Önértelmezését tehát a prímási cím egyházi és közjogi tartalmának keretei jelölték ki, aktuálisan, az adott körülmények között, de tekintet nélkül az államforma-változásra (1946. február 1., amellyel kapcsolatos álláspontját megfogalmazhatta), továbbá az 1949-ben bekövetkezett alkotmányváltozásra (amikor ő már a fegyházbüntetését töltötte; ezzel kapcsolatos álláspontját akkor tudnánk megismerni, ha egyáltalán tudnánk, hogy valamilyen módon tudomására jutott a változás).

Mindszenty bíboros számára ebben az esztendőben nagy változást jelentett egyrészt König bíboros április 18-i, másrészt Casaroli prelátnak, pápai diplomata május 8-i első látogatása. Közben meghatározták lelkiállapotát azok a hírek, amelyek a II. Vatikáni Zsinat első ülészaka (1962 ősze) kapcsán Hamvas, helyette püspökkari elnök római tárgyalásairól érkeztek el őhöz. A kérdés tehát számára az lehetett, hogy az Apostoli Szentszék, amely kész volt a tárgyalásra a budapesti kormánnyal, milyen feltételekkel és kin keresztül tárgyal.

König érsek látogatásának hírért a nyugati lapok hónapokon keresztül szellőztették. Mindszenty bíboros, midőn értesült a március 8-i lapok olvastán erről, elsőként biztosította a hátát: megtudakolta Washingtontól, áll-e még a menedék. Az őt megnyugtató, igenlő válasz még König bíboros látogatása előtt megérkezett.

Ekkor fogott neki március 28-ai és április 8-ai levelének, amelyeket utólag kétszer is átértékelte. Bár a hangvételnél, a levelek szövegében semmi sem vall erre, májusban úgy írt róluk, mint amelyekben lefektette a Vatikánba távozása feltételeit, októberben pedig úgy, mint aki a zsinatra távozása feltételeiről írt volna bennük.

Jones ügyvivő előbb június 17-i felterjesztésében figyelt fel arra, hogy itt a menedék feltételeinek átértékelése történik.³⁷⁷ Eközben a bíboros, aki már biztosította hátát és közölte feltételeit, ritmust tévesztve, Cicognani bíboros államtitkárt ostromolta ismételt távirataival, tudakolván, mit intézett Casaroli Budapesten. Épp ez volt az az időszak, amikor senki sem tudott választ adni a kérdésére, hiszen első üzenete érkeztekor XXIII. János pápa már holtan feküdt és a Vatikán fő gondja a pápaválasztás lebonyolítása volt. Miközben a bíboros eldöntötte, hogy nem vesz részt a konklávéban, egyúttal biztosítani akarta a maga és egyháza irányában a megválasztandó pápa bizalmát. Ezért két (köztük egy hosszú) levelet is írt a még ismeretlen új Szentatyának, gondolván, hogy mire azok megérkeznek, már tudott lesz az új pápa neve is.

Az új pápa megkoronázásának másnapján kapta kézhez az újabb biztosítékot Washingtonból, hogy menedéke rendben van. Erre egyszerre három levelet is írt: egy választáviratot VI. Pál őt köszöntő táviratára; egy rövid, egysoros levelet Kennedy elnöknek, megköszönve a menedék megújítását; és egy szintén rövidet Cicognani bíboros államtitkárnak. A követségi tisztviselők mindezt ismét csak problematikusnak találták, mert ezekben a levelekben értelmezte át követségi menedékét. Majd a bíboros ismét az új pápát és a bíboros államtitkárt ostromolta hosszú levelekben, amelyekben gyakorlatilag a budapesti rezsimmal való tárgyalás feltételeit részletezte és az új pápa vonalvezetését próbálta befolyásolni információival.

Valójában kétféle benyomásunk alakulhat ki. Az egyik elmarasztalóan hat, hiszen a menedékben élő bíboros a realitásoktól elszakadva ítélte meg önnön helyzetét, midőn azt óhajtotta, hogy a Vatikán őt még mindig a magyar katolikus egyház fejének tekintse és vegye figyelembe feltételeit tárgyalásai során. Az események dinamikája szükségszerűen meghaladta intranszigienciáját. A másikat a javára kell írunk: magas kettős hivatalához való ragaszkodása nála soha nem öncél volt, hanem a szol-

377 A-485. sz. távirat a State Departmentnek. Ez a bíborosnak a megválasztandó pápához írt június 15-i levelét kíséri. (Szövegét l. Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 925–296. o., 286. sz. dok., I. fentebb, 103. o. és a következők).

gálat jegyében történt. Az illegitim politikai helyzetben van ugyanis annak jogosultsága, hogy ily módon fejezze ki nemzete és egyháza tiltakozását.

A helyzet összetettsége, hogy ne mondjuk, tragédiája az, hogy ebben a politikai légkörben kellett (volna) megtalálni a kifelé vezető utat. Felmerül a kérdés: vajon hova vezetett (volna) a bíboros által választott megoldás? Ám úgy véljük, hogy máris túl messzire mentünk. A kapcsolattartás vizsgálatának aprómunkája az, ami ezen az úton újabb felismerések reményével tölt el bennünket.

AZ IGAZSÁGOSSÁG HANGOZTATÓJA 1963–1966

1964

Az 1964. év úgy vonult be a vatikáni–magyar kapcsolatok történetébe, mint amelynek legnagyobb horderejű eseménye – egyetlenként a kelet-közép-európai országok közül – a precedens értékű részleges egyezmény aláírása volt Budapesten szeptember 15-én. Ez az egyezmény 1990-ig volt érvényben.

Amikor az Apostoli Szentszék és az amerikai követség menedékét élvező Mindszenty bíboros kapcsolatait vizsgáljuk, ennek egyik, idáig kevésbé ismert, de alighanem fontos ágával-bogával ismerkedünk. Nagy meglepetésünkre az amerikai követségi anyag igen gazdag, és segítségünkre siet Barberini 2008-ban közzétett dokumentumkötete is. Néhány további irat megjelent nyomtatásban is, mind angolul, mind magyar nyelven, többnek a szövege az interneten is tanulmányozható. Összesen 23 dokumentum szövegét rekonstruáltuk. Áttekintésük elsőre nem könnyű, részben a dokumentumok nagy száma, részben terjedelmük miatt. Az 1964. esztendő két kiemelkedő eseménye a bíboros számára Casaroli (és társa) tavaszi és őszi látogatása.³⁷⁸

Előbb márciusban látogatták meg, párhuzamosan a Budapesten folyó tárgyalásokkal. Háromszor keresték fel a bíborost, Casaroli mindig Bongianino nunciaturai tanácsossal együtt érkezett. E háromból kettő látogatás idáig ismeretlen volt a szakirodalomban, csak az utolsó, március 22-i látogatásról lehetett tudni a bíboros napi jegyzetei alapján. Részletes dokumentációját az amerikai követségi anyagban leltük

378 Mindkettő Casaroli budapesti tárgyalásai kapcsán történt. Az 1964. június 9–14. közötti római tárgyalási fordulóra forrásaink nem tartalmaznak kérdésfeltevésünkre vonatkozó anyagot. Szabó Csaba felsorolja e tárgyalási forduló napirendjét, ebben szerepel a Mindszenty-ügy is. (In: Szabó Csaba 2004, 63–95. o., itt: 89. o.)

fel, az egyik jelentés Casaroli magánlevéltárából való. A második, szeptemberi látogatás idején – a magyar kormánnyal való megállapodás aláírásakor – kétszer keresték fel a bíborost a vatikáni látogatók. A vatikáni látogatások köré a további dokumentumok könnyen csoportosíthatók. Öt alcsoportot alakítottunk ki.

1. alcsoport

Az év első hónapjaira vonatkozó – január 8. és március 5. közötti – források, a márciusi látogatásokat megelőző első alcsoport hat dokumentumból áll:

- január 8. VI. Pál pápa és Cicognani bíboros államtitkár levele Mindszenty bíboroshoz;
- február 10. Mindszenty bíboros levele VI. Pál pápához, valamint melléklet: a bíboros kiutazásának feltételei;
- február 10. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz;
- február 18. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz;
- március 5. előtt a bíboros államtitkár üzenete Mindszentyhez.

Január 8-i dátummal VI. Pál pápa válasza érkezett meg, a bíboros államtitkár kísérő levelével. Ebben nyugtázták az elmúlt félév leveleit, amelyeket a bíboros megküldött, és jelezték, hogy hamarosan alkalom nyílhat arra, hogy „a várva várt válaszokat nagy késedelem nélkül, közvetlen és biztos módon” kaphassa meg.

Mindszenty február 10-én mindkettőnek válaszolt. Még bizonytalan volt abban, hogy időben megérkezett-e november 22-én küldött levele, amelytől a zsinati ülészakra kiérkező félénk magyar püspökök eligazítását remélte. Február 18-án pedig újra tollat ragadott, mert a Die Presse és a UPI hírei szerint Csehszlovákiában új egyházi beosztás készül, és ennek hírére emelte fel szavát.

Rendelkezésünkre áll még több publikált forrás is, amelyek segítségével rekonstruálható a bíboros lelkiállapota. Azt láthatjuk, hogy a bíboros már Casaroli márciusi látogatása előtt beleélte magát abba, hogy Budapesten van a helye, közjogi felelősségét itt tudja a történelem előtt vállalható módon betölteni, arra várva, hogy újra lángra kapjon a forradalom szunnyadó parazsa – hiszen '56-ban is egyik napról a másikra tört ki a „tisztító” vihar –, és akkor átmeheessen a Parlamentbe és kinevezhesse az új, legitim magyar kormányt. Valójában az 1963 tavaszán vizsgált fejlemények lezárásáról volt itt szó: a bíboros gyakorlatilag eldöntötte, hogy nem távozik szülőhazájából, a magyar kormány számára teljesíthetetlen feltételeket támasztott, és menedékes helyzetével összeegyeztethetetlen módon még arra is indítást érzett, hogy a határokon kívüli, csehszlovákiai emberi jogi és egyházi helyzet kapcsán felemelje szavát.

Jóval Casaroli prelátus látogatása után, a vatikáni diplomatának egy hónap távlatában papírra vetett hosszú jelentésében azt olvashatjuk, hogy a bíboros ugyanakkor elvárta, hogy őt a szentszéki tárgyalófél kiemelt helyen elsőnek keresse fel, és csak azt követően folytassa tárgyalásait a budapesti kormánytényezőkkel.

2. *alcsoport*

Casaroli és társa márciusi látogatásának mozzanatait tartalmazó források kezdő időpontja március 14-e, míg végső dátuma április 18-a. Összesen öt dokumentumot tartalmaz e sajátos témakör. Mivel itt nem közvetlenül a bíboros által írt vagy neki címzett leveleket, hanem a nála tett látogatással kapcsolatos szekunder forrásokat közöljük, a három találkozást – a március 14–15-i és március 22-i Casaroli és Bongianino látogatást, valamint pápai áldást – közösen ismertetjük, mégpedig úgy, hogy külön-külön a három amerikai diplomáciai, illetve egyéb forrást.

- március 16. Jones ügyvivő felterjesztése Washingtonba;
- március 23. Jones ügyvivő felterjesztése Washingtonba;
- április 6. Emlékeztető megbeszelésről az Európai Ügyek Hivatalában;
- Casaroli április 18-án kelt jelentése a bíboros államtitkárnak (Barberini);
- melléklet: amerikaiak bizalmas állásfoglalása olasz fordításban (Barberini);
- Casaroli és társa látogatását követve, március 25-én Mindszenty bíboros levelet írt a bíboros államtitkárhoz a Vatikánba, ennek ismertetése zárja ezt az alcsoportot.

3. *alcsoport*

Casaroli és társa két látogatása, az április 29. – augusztus 26. közötti periódust illetően hét levéllel rendelkezünk:

- április 29. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz, 1–4. o.;
- május 27. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz;
- június 23. a bíboros államtitkár levele Mindszenty bíboroshoz;
- június 30. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz, 1–5. o.;
- július 10. a bíboros államtitkár levele Mindszenty bíboroshoz;
- augusztus 3. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz; és végül
- augusztus 26. Mindszenty bíboros levele VI. Pál pápához.

4. *alcsoport*

Casaroli szeptemberi látogatására – szeptember 3. és szeptember 27. között keletkezett – forrásaink az alábbi dokumentumok:

- szeptember 3. Vagnozzi érsek, apostoli delegátus levele Mindszenty bíboroshoz;
- szeptember 8. és szeptember 14. Casaroli és Bongianino látogatása.
 - Ecclesiam suam enciklika,
 - Napi jegyzetek,
 - amerikai források (Betts feljegyzése, [Richard Womser] Tims* ügyvivő felterjesztése);
- szeptember 8. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz, 1–4. o.
- szeptember 18. Mindszenty bíboros levele VI. Pál pápához.

5. *alcsoport*

A Casaroli szeptemberi látogatását követő periódusra az október 1. – december 23. között keletkezett forrásaink, a dokumentumok, közülük Cicognani bíboros államtitkár két válaszlevelének szövege sajnálatos módon még lappang.

- október 1. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz, 1–4. o.;
- október 6. a bíboros államtitkár üzenete Mindszenty bíborosnak (utalás);
- október 10. a bíboros államtitkár levele Mindszenty bíboroshoz (utalás);
- december 8. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz és
- december 23. VI. Pál pápa távirata Mindszenty bíboroshoz.

Összegzésként megállapítható, hogy Casaroli prelátus márciusban háromszor, szeptemberben kétszer kereste fel a bíborost. Márciusban külön pápai áldást is hozott, ez nem szerepel önállóan kimutatásunkban.

VI. Pál pápa Mindszenty bíborosnak két alkalommal, január 8-án és december 23-án írt, és márciusban pápai áldást küldött. Mindszenty VI. Pál pápához három alkalommal, február 10-én, augusztus 26-án és szeptember 18-án küldött levelet. A bíboros államtitkár Mindszenty bíboroshoz hat alkalommal, január 8-án, március 5-e előtt, június 23-án, július 10-én, október 6-án és október 10-én, míg Mindszenty bíboros Cicognani bíboros államtitkárhoz tíz alkalommal, február 10-én, február 18-án, március 25-én, április 29-én, május 27-én, június 30-án, augusztus 3-án, szeptember 8-án, október 1-jén és december 8-án, Vagnozzi érsek, washingtoni apostoli delegátus Mindszenty bíboroshoz szeptember 3-án küldött levelet.

Összegzésünk statisztikája azt mutatja, hogy Mindszenty bíboros háromszor fordult közvetlenül VI. Pál pápához és három üzenetet kapott tőle, ugyanakkor hat levelére a bíboros államtitkár tíz levélben adott választ (ebből kettőnek a szövege lap-pang). Továbbá azt látjuk, hogy Mindszenty bíboros időnként négy–öt oldalas hosszú levelekben nyújtott tájékoztatást a magyarországi helyzetről, 1963 második felében három, 1964-ben négy alkalommal. Mindezek forrásul szolgálnak ahhoz, hogy közelebbről megismerhessük gondolatvilágát.

Az esztendő dokumentumait részletezzük a továbbiakban, a szövegek rekonstrukciójával és rövid kommentárral. A levelek, táviratok, üzenetek szövegeinek rekonstrukciójára úgy teszünk kísérletet, hogy az egyes dokumentumokról rövid leírást adunk, főként a technikai jellegű tudnivalókról: eljutott-e a címzetthez, vonatkozó feljegyzések – ha vannak – a bíboros napi jegyzeteiből, illetve a leveleket továbbító diplomatáktól. Nem az eredeti szöveget, hanem a magyar fordítását hozzuk, és az egyes dokumentumok közlését rövid kommentárral zárjuk.

VI. PÁL PÁPA ÉS A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ

1964. január 8.³⁷⁹

Kézírásos bejegyzés szerint Mindszenty bíborosnak január 28-án adták át.³⁸⁰ „Mr. Jones hozza Öszentsége levelét” – jegyezte fel a bíboros január 29-én. A következő hó elején, miként február 3–5-én tett bejegyzései tanúskodnak róla, már azt vetette papírra, hogy „este akad kezembe a Presse: rehabilitálnak, küszöbön a megegyezés Vatikán és Kádár közt. A hír a komoly források mellett is zavart. Beszélt a feltételeimről. Most kezdem érteni Öszentsége levelét.”³⁸¹ VI. Pál pápa 1964. január 4–6. között kereste fel a Szentföldet. Innen küldte békeüzenetét minden államfőnek – és 87 államfőtől kapott választ.³⁸²

„Van szerencsém megküldeni Eminenciádnak a Szentatya következő tiszteletreméltó üzenetét:

379 A levél az amerikai apostoli delegátus és a külügyi tárca útján érkezett, angol nyelven, átiratban (az eredeti bizonyára távirati úton ment a Vatikánból a washingtoni apostoli delegátushoz). Ural Alexis Johnson* helyettes államtitkár 1964. január 18-án kelt levele Vagnozzi apostoli delegátushoz.

380 Kézírásos bejegyzés Vedeler 1964. június 21-én kelt Joneshoz írott levelén.

381 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 335. o.

382 L'Attività della Santa Sede nel 1964, Vatikánváros, 1965. 6–7. o.

»1964. január 8. Jézus szent földjéről visszatérve, ahova a béke, a bűnbánat és az imádság zarándoklatára mentünk, Hozzád óhajtunk szólni, Szeretett Fiúnk, az elsők között, az atyai köszöntés szavával, biztosítva téged arról, hogy azokon a helyeken, amelyeket az Úr élete, szenvedése, megváltása és mennyekbe menetele szentelt meg, különösen is gondoltunk rád és szeretett hazádra, minden gyermekére, aki ott lakik vagy akiket szétszórtak a határon túl; vallási szükségletekre és polgári jólétekre.

Legyen ez az üzenet biznysága nagyrabecsülésünknek, továbbá mély és őszinte szeretetünknek, amelyet irántad és Magyarország szeretett népe iránt táplálunk.

Főpásztori és atyai szenvedéseiden és gondjaidon mindenkor osztozva biztosítani akarunk téged, hogy igen nagy figyelemmel olvastuk híreidet és javaslataidat, amelyeket eljuttattál hozzánk, különösen október 17-én és azt megelőzően, július 17-én kelt leveleidet.

Megőrizve ezeket elménkben, éltet bennünket a remény, hogy az Úr jóvoltából a várva várt válaszokat nagy késedelem nélkül, közvetlen és biztos módon kaphatod majd meg.

Ugyanakkor kívánjuk, hogy maradj meg jó lelkiállapotban, kiesdve és előkészítve imá[id]ban a derűsebb és nyugalmasabb napokat hazád Egyháza és minden gyermeke számára.

Mint az isteni kegyelem zálogát, szívélyesen küldjük neked, Szeretett Fiúnk, különleges Apostoli Áldásunkat.

VI. Pál pápa«

»Élek az alkalommal, hogy biztosítsam Eminenciádat, hogy megkaptam és a legnagyobb érdeklődéssel és figyelemmel olvastam november 21-én kelt levelét,³⁸³ továbbá augusztus 26-án kelt levelét és szeptember 3-án kelt üzenetét.

Örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy megújítsam Eminenciád iránti legnagyobb tisztelem, küldjem szívélyes köszöntésemet és maradjak őszinte tisztelettel Krisztusban,

Amleto Card. Cicognani «³⁸⁴

383 A helyes időpont alighanem 1963. november 22.

384 Aláírás hiányzik.

Miután 1963 második felében úgy tűnt, hogy egyoldalú a kapcsolat, most végre megjött a megtisztelő időzítéssel a válaszlevél. A bíboros napi jegyzeteiben tett feljegyzéséből arra következtethetünk, hogy az elmúlt fél esztendőben írt leveleit most igazolva látta. Sőt, a bécsi „Die Presse” című napilapból is ezt olvasta ki: „küszöbön a megegyezés a Vatikán és Kádár közt”. A washingtoni külügyminisztériumban készült emlékeztető értékelésében szintén ezt emelte ki: a pápa levele arra utalhat, hogy ismét személyes látogató várható, záró szavai pedig annak adhatnak kifejezést, hogy a Vatikán az Egyház helyzetének javulását reméli Magyarországon.³⁸⁵

Ez idő tájt egyre több forrásunk tudósít arról, hogy az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország kormánya rendezni óhajtja kapcsolatát, ennek keretében a bíboros helyzetét is.³⁸⁶ Radványi János* washingtoni ideiglenes ügyvivő Vedeler előtt úgy fogalmazott, hogy nyomást kellene gyakorolni a Vatikánra. Vedeler válaszában azonban rámutatott, hogy az elsődleges felelősség bármiféle megoldás iránt a magyar kormányé és a Vatikáné.³⁸⁷

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE VI. PÁL PÁPÁHOZ 1964. február 10.³⁸⁸

„Elküldtem a Szentatyának a választ a conditions [feltételek] kíséretében. Függetlenül van az asylum, ezért nem írhattam úgy, mint szerettem volna. Elég nehéz volt a levél megírása” – írta fel a bíboros február 10-én.³⁸⁹

„Szentatya,

Budapest, Magyarország,
1964. február 10.

385 Tyler 1964. január 17-én készített emlékeztetője Johnsonnak.

386 Somorjai Ádám: Amerikai levéltári források, 210. és következő o.

387 Radványi megbeszélése Vedelerrel, 1963. január 13. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd halálra ítélve*, 963–966. o., itt: 965. o., 297. sz. dok.) Angol szövegét l. Somorjai Ádám: *Amerikai levéltári források*, 211. o. Itt megadjuk e dokumentum eredeti közlési helyét, mind a nyomtatott, mind az internetes változatát.

388 Jones a február 12-i kísérőlevéllel együtt küldte meg Vedelernek. Egy levelet VI. Pál pápának, egy másikat a bíboros államtitkárnak küldött. Vedeler 1964. február 19-én kelt válaszlevelében nyugtázta ennek vételét, s azt írta, hogy még aznap, február 19-én eljuttatta a washingtoni apostoli delegátushoz, szíves továbbítást kérve a Vatikánba. A bíboros államtitkár március 5. előtt február 10-én és február 18-án kelt leveleket igazol majd vissza.

389 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 336. o.

Mélyen megrendültem Szentséged atyai jóságát tapasztalván, kötelező figyelmességén és mindenekelőtt különleges apostoli áldását kapva. Hálás vagyok a magas megemlékezésért (január 8.) a történelmi zárandókat után.

Örvendek afelett, hogy oly sok elfoglaltság és gond közepette Urunk helyettese időt talál a mi problémáinkra is.

A legszomorúbb szempont a jó magyar városi és falusi lelkek átalakulása. A kolhozok miatt a falvak többségében nincsenek többé szentmisével [megszentelt] vasárnap[ok] és ünnepek. Vannak megindító kivételek is. De ezek a kivételt képezik, bár korábban általános volt. A koegzisztencia a rezsim számára lesz előnyös. Az idő nekik dolgozik.

Az elcsatolt területeken a bolsevikok és a balkáni nemzeti düh egyszerre jelentkezik és egyre aktívabb. Az első és második világháború között az Egyesült Államok protestáns küldöttségei megjelentek Erdélyben.³⁹⁰ Ma, nagyobb szükség idején, nem jönnek.

Bizonyos szempontból nem rossz, hogy a hatalom nem engedte ki a mi Áronunkat.³⁹¹ Távolléte több hónapra a katolikus és protestáns milliók elkecsereződését okozná. Ténylegesen, ha a hatalom megtapasztalná az elkecsereződést, talán nem engedné meg visszatérését. Egyetlen vezetője ő szomorú, elhagyott népének, minden vonalon.³⁹²

Elgondolkodtam a negyedik [az ötödik?] bekezdésen [ponton]. Nem tudom könnyen elképzelni, hogy most a másik oldal is kész az igazi vallásszabadságra. Ők most pénzügyileg nehéz helyzetben vannak. Az 1963. évi költségvetés 4,5 milliárd forint veszteséggel zárult. (Ők ezt nem ismerik el nyilvánosan, de nincs kétség a fenti összeg felől.) Ez a veszteség semmi egy szabad országban, de a tervgazdaságban közel katasztrofális, e hanyag gazdálkodás oly sok hibája miatt. A nép legnagyobb többsége reménytelen. Feltételezésem az, hogy vallási téren (részben és láthatóan) engedékenységre kényszerül. Így kapnának gyors kölcsönt a Nyugattól és kettőzhetnek meg 1964-ben a turisták számát, akik szája³⁹³ és keményvalutája az egyetlen érték.

390 „Beyond the forests.” Fordításunk önkényes. A használt angol kifejezésről a külföldinek – akinek levelét a bíboros szánta – nem Erdély („Transylvania”) jut eszébe, mert nem így érti az „erdőkön túlra” kifejezést.

391 Márton Áron gyulafehérvári püspököt.

392 „He is the only leader of this sad, delivered crowd on every line.”

393 „A turisták szája”: lehet úgy érteni, hogy a turista étkezni is akar és keményvalutát hagy itt érte. Ennek helytelenítése visszatérő gondolata a bíborosnak. Viszont akkor hiányolhatjuk a szállodára való utalást. Ám lehet úgy is érteni, hogy a turista, miután hazatér, jót mond a magyarországi állapotokról. Az ilyen propaganda ellen a bíboros ismételtelen felemelte szavát. Mindkét értelmezés lehetséges, de úgy tűnik, a második a valószínűbb.

Az első személy³⁹⁴ nem garancia, mert kényszerítve volt kezdettől fogva. Május 8-tól³⁹⁵ valójában semmit sem teljesített; ellenkezőleg, új bebörtönzések történtek. A helyzet egyre rosszabb.

Egyes dolgok valóban hiányzanak és ismeretlenek számomra: a válasz álláspontomra vonatkozóan (április 20).

Nem ismerem az első (Budapest) és a második (állítólag az egyik külföldi követség által javasolt)³⁹⁶ anyagot.

Ígéret volt arra, hogy 9–10 hónapig meghallgatásom nélkül semmi sem történik, egy egyezmény vagy hasonló dolog sem. A helyzet ismerete, minél hamarabb, annál jobb.

A feltételeket, amelyeket korábbi levelekből összeállítottam, mellékelem.

Megismételve mély hálámat, csókolva Öszentsége áldott és áldó kezeit, maradok alázatos fia

Card. Mindszenty³⁹⁷
Magyarország hercegprímása
esztergomi érsek”

„A FELTÉTELEK”³⁹⁸

1. A templomlátogatás és a vallásoktatás tiltásának teljes megszüntetése. Az istenhit és az ateizmus propagandája és terjesztése terén a helyzetnek javulnia kell. (A lakosság és az adófizetők 95%-ának akkor lesz az 5%-kal azonos joga.)

2. Budapest harmadik legnagyobb és hivatalosan lerombolt templomának újjáépítése (plébániatemplom 15.000 lélekre, kongregáció 1950-ben). A hivatalos ígéret az volt, hogy ezt a templomot újjáépítik és³⁹⁹ a hívek nagy száma több mint egy évtizede templom nélkül maradt. Engedélyt kell adni a kormánzatnak, hogy minden új és régi ipari város és mintaközség építhessen

394 „Az első személy”: Ha nem magára gondol (lévén hercegprímás), akkor feltehetően Kádárt írja így körül. A következő mondat az utóbbi feltételezést erősíti.

395 Május 8-án járt nála Casaroli. Május hó végén kezdődött, majd júniusban teljesedett ki az a folyamat, hogy ismételen interвениált Rómában, választ várva kérdésére – ahogy írja: „kényszerűségére” (necessity). L. fentebb, 96., 103. és 113. oldalakat.

396 A külföldi követség említésekor értelemszerűen az amerikai követségre gondolhatunk.

397 Aláírás hiányzik.

398 Az angol szöveg nem mindig értelmezhető könnyen.

399 Helyesebb lenne: „de”, ellentétéről lévén szó, viszont az eredetiben „and” van.

egy templomot és lakhelyet a pap és egy hitoktató számára, az Egyház költségére.⁴⁰⁰

3. A hivatalos rendelet (1957) megszüntetése, hogy az egyházi hivatalok betöltésekor a döntő tényező az Elnöki Tanács és nem a Pápa. Ez a rendelet párját ritkítja.

4. Tisztséges és teljes körű amnesztia a püspökök, papok, hívek számára és Magyarország lakosai számára. A jogellenesen elhelyezett plébánosok térhessenek vissza korábbi állásaikba. A Kádár és Hruscsov parancsára Szibériába deportált 35.000 fiú és leány térhessen vissza Magyarországra.

5. Egy érsek, három megyéspüspök, kettő házi őrizetben, engedély két koadjutor püspöknek, hogy visszatérhessenek állásaikba, feltétel nélkül. Az egyházi szolgálatból száműzött megközelítőleg 200 papnak és a már amnesztiában részesült papoknak meg kell engedni, hogy visszatérhessenek tevékenységükhöz. Ezenkívül, azok a papok, akik még nem részesültek amnesztiában, meg kell kapják a teljes amnesztiát és engedélyezni kell egyházi szolgálatukat. A 11 érsekség és püspökség (5 300 000 hívő, a teljes lakosság 73,6%-a) közül ezek egy más, de nyílt terror alatt vannak. A további hármat korábban nyomták el.

6. Az idegen, állampárti világi embereknek és békepapoknak el kell hagyniuk a püspöki rezidenciákat, és a törvényes érsekek, apostoli kormányzók és helynökök külső behatás nélkül kormányozhassák területeiket, az egyházi előírások szerint és a bolsevik alkotmány szerint, amely garantálta a vallásszabadságot.

7. Minden pont vonatkozik nemcsak a latin és görög katolikusokra, hanem minden más vallásra is, első helyen az evangélikusokra és kálvinistákra, akiknek egyházi és alkotmányos eljáróit elmozdították és kollaborátorokkal helyettesítették.⁴⁰¹

400 A Regnum Marianum (hivatalos nevén: Magna Domina Hungarorum) templomról és annak lerombolásáról a bíboros ismételt megemlékezik leveleiben. Visszafogott ismertetését l. Regnum Marianum plébánia. (In: *Magyar Katolikus Lexikon XI. Bp.*, 2006. Szent István Társulat, 529. o. Főszerk.: Diós István)

401 Az itt említett feltételeket nem a VI. Pál pápához küldött levél másolataként őrizte meg a budapesti fond, hanem – alighanem – a hat nappal korábban, február 4-én Johnson elnökhöz küldött levél mellékleteként. Az elnökhöz küldött levelet [és a mellékletet] Jones küldte meg Vedelernek, február 5-én kelt kísérőleveléhez csatolva. A feltételek szövege a pápához írt levél mellékleteként található a Kelet-európai Hivatala anyagában.

MINDSZENTY BÍBOROS ÜZENETE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ

1964. február 10.⁴⁰²

„Kérem fogadja legnagyobb köszönetemet a szíves közlésekért. Aggódom afelől, hogy legutóbbi levelem nem érte el az Atyákat Rómában.

Őszinte tisztelettel Krisztusban,

Mindszenty József⁴⁰³ bíboros
Magyarország hercegprímása
esztergomi érsek”

A bíboros a január 8-i dátummal érkezett pápai és bíboros államtitkári üzenetekért mondott köszönetet. Legutóbbi levele 1963. november 22-én kelt. Az atyákon a magyar püspököket értette – erre utal hivatkozott levelének második mondata: „szükséges lenne most, hogy a – félénk, illetve megfélemlített – [püspök] testvéreket megerősítsék a zsinati ülészak alatt.” Ugyanerre a november 22-i levélre vonatkozott aznapi feljegyzése is: „elküldtem levelem a magyar egyház képéről a Vatikánnak, hogy még szétoszlás előtt felhasználhassák, az ott lévő magyar püspökök eligazításánál”.⁴⁰⁴

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ

1964. február 18.

Erre a táviratra vonatkozhat a bíboros aznapi bejegyzése: „elküldtem a tudakozó táviratot: beleegyeztek-e, hogy az elmozdítottak, lefogottak nem térhetnek vissza. Eredetileg feltételesen, de végleges formában akartam küldeni. Jobb így.”⁴⁰⁵ Casaroli ebből részletesen idézett április 18-án készített jelentésében.

402 Jones ügyvivő 1964. február 12-i kísérőlevéllel együtt küldte meg Vedelernek, egy levelet VI. Pál pápának, továbbá egy másik levelet a bíboros államtitkárnak. Vedeler 1964. február 19-én kelt válaszlevelében nyugtázta ennek vételét, és még aznap, február 19-én eljuttatta a washingtoni apostoli delegátushoz, szíves továbbítást kérve a Vatikánba.

403 Aláírás hiányzik.

404 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 325. o.

405 Uo. 336. o.

„Öminenciája Cicognani Bíboros,
Vatikáni Államtitkárság

Budapest, Magyarország,
1964. február 18.

A UPI [hírügynökség] szerint egy megegyezés értelmében a csehországi [csehszlovákiai] területen az Apostoli Szentszék akadálytalanul nevez ki új püspököket, de a letartóztatottak, [székhelyükről] elmozdítottak nem térhetnek vissza pozíciójukba.

Más forrás szerint ez a megegyezés modell lesz egész Közép-Európa számára is, így Magyarország számára is.

Ez megváltoztatná a helyzetet, nagy hatást gyakorolna mind időben, mind pedig térben.

A csehországi területen törvényesen érdekelt vagyok mint püspök, metropolita és Prímás, az egész Felvidéket (úgynevezett Szlovákiát) illetően.

A helyzet törvényes szempontból a megcsonkított és történelmi Magyarországéhoz hasonló.

Lehetséges, hogy köteles vagyok hivatalos nyilatkozatot tenni az Egyház, az érintett püspökök, apostoli adminisztrátor stb. és a hívek jogainak védelmében.

Ezért kérem, adjon sürgős választ az első bekezdésekről⁴⁰⁶: igaz-e a híresztelés vagy egy szokásos újságírói fikció. Van-e terv erre, vagy más tény?

Tisztelettel, mint Krisztusban testvére,

Mindszenty József⁴⁰⁷ bíboros”

A bíboros a UPI hírügynökséget említette, Jones előző nap kelt felterjesztésében a „Die Presse” február 12-i hírére nevezte meg kiváltó okként, amely tudósított egy vatikáni–csehszlovák megegyezésről. Beran prágai érsek és saját helyzetének párhuzamát a bíboros így látta: „neki nem volt Csehszlovákiában olyan alkotmányos szerepe, mint a bíborosnak hercegprímásként Magyarországon... A bíboros elmondta, tisztában van azzal, hogy alkotmányos felelőssége most már nagyrészt csak elméleti. Így is maradna, ha Magyarországon nem következnenek be változások. De amíg

406 A Napi jegyzetek bejegyzéséből nem volt világos, hogy nem magyarországi helyzetre utal, és az sem volt világos, kinek küldte el a táviratot, amely tudakozódó jellegű, így a Napi jegyzetek és így a távirat egyik utolsó mondata: „ezért kérem, adjon sürgős választ.”

407 Aláírás hiányzik.

ennek »csak fél százaléknyi esélye is van«, úgy érzi, meg kell őriznie hercegprímási szerepét. Egy forradalom most lehetetlennek tűnik Magyarországon. Igaz, 1956-ban sem számított rá senki. Akkor is lehetetlennek tűnt. Amíg »a minimális lehetőség is fennáll«, úgy érzi, neki készen kell állnia. Ha bekövetkezne, kötelességének érezné érvényesíteni alkotmányos hatalmát és kinevezni a kormányt.⁴⁰⁸

A bíboros lelkiállapotát felzaklatta az újságírói közlés, és mint illetékes főpásztor, azonnal felemelte szavát a Vatikánban, kb. egy héttel azután, hogy már küldött oda egy üzenetet. Ugyanakkor Casaroli már említett jelentésében, amikor őt idézte, egyben kritikával is illette ezt az üzenetet. Ő úgy tudta, hogy a bíborosnak nincs joghatósága Csehszlovákiában, mert az esztergomi érsekség korábbi részei immáron „közvetlenül az Apostoli Szentszékhez tartoznak”. Ugyanakkor a bíboros a Szabadság téri menedékében kötelességének érezte, hogy mint metropolita és mint prímás felemelje szavát a csehszlovákiai – adott esetben a szlovákiai – egyházüldözés miatt.

A közös motívum Csehszlovákia és Magyarország egyházi helyzetében, hogy a bíboros azért küzd, miszerint az Apostoli Szentszék ne egyezze meg úgy a kormányokkal, hogy az elmozdított püspökök ne térhessenek vissza. Nem ez történt azonban szeptemberben, ezért a bíboros e témára további leveleiben is visszatért.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR ÜZENETE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ

1964. március 5. előtt⁴⁰⁹

Kézírásos bejegyzés szerint az üzenetről készült másolatot március 7-én adták át a bíborosnak. Ez megfelel az ő előbb március 4-én, majd 7-én tett bejegyzéseinek tartalmával: „Mr. Jones: 1–2 héten belül jön Casaroli, azt az üzenetet kapta, hogy mondja meg”, valamint „új irányban indultak el gondolataim a Casaroli-út kapcsán. Mr. Jones bring[s] Cicognani-message.”⁴¹⁰

„Eminenciád február 10-én és 18-án kelt levelei megérkeztek. A Szentatya megújítja jókívánságait és küldi Apostoli Áldását.

408 A felterjesztés szövegét teljes terjedelmében közli Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 967–969. o., 298. sz. dok.

409 A washingtoni apostoli delegátus útján, a külügyi tárca közvetítésével érkezett, távirat formájában. A távirat száma: 420, a küldés időpontja: 1964. március 5. 19:00 óra. Érkezett: március 6-án.

410 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 338. o.

Monsignor Casaroli néhány napon belül Budapestre érkezik. Tárgyalni fog Eminenciáddal is a február 18-án kelt levélben említett témák és híresztelések ügyében is, és további információkkal is szolgál majd.

Őszinte személyes jókívánságaimmal

[aláírva]⁴¹¹

Cicognani bíboros”

Időben ide illeszkedik Jones március 11-én kelt felterjesztése, benne a bíboros álláspontjára vonatkozó három fontos ponttal: „1. Aggasztja öt magyarországi püspök helyzete, akiket nem engednek működni...; 2. Amíg a legkisebb esély is van a változásra Magyarországon, úgy érzi, készen kell állnia, hogy betöltse alkotmányos szerepét, ha eljön az ideje. Mondván, nem tudja, mit hoz a jövő, megemlékezett egyik elődjéről, Széchényi Györgyről, aki 107 évig élt; 3. A Vatikán és az amerikai kormány magatartását jelölte meg mint az ő helyzetének két kulcstényezőjét...”⁴¹²

A 2. alcsoportba tartozó dokumentumok közé a márciusi Casaroli-látogatással összefüggő források tartoznak. Vegyük sorra ezeket!

CASAROLI HÁROM LÁTOGATÁSA MINDSZENTY JÓZSEF BÍBOROSNÁL 1964. március 14–15. és 22.

Casaroli Bongianinóval érkezett, aki a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjában a kelet-közép-európai szocialista országok referense, Casaroli hivatali beosztottja volt. Előző nap, március 13-án pénteken délután érkeztek repülővel.⁴¹³ Az első látogatás március 14-én, szombat délután 16:00–19:00 között, három órán keresztül tartott, második alkalommal március 15-én, vasárnap délután, 15:00–20:00, öt órán át voltak a bíborosnál.⁴¹⁴ Casaroli prelátus és társa harmadik látogatása a bíborosnál március 22-én, vasárnap délután, 15:30–19:30 között, négy órán keresztül tartott.⁴¹⁵

411 Az aláírás előtt a (Signed [aláírva]) bejegyzés szerepel, jelezve, hogy az eredetit aláírták, de az üzenet (távirat) általunk ismert eredetije aláírás nélküli. Az ilyen típusú angol szövegek mind fordítások, a („signed” [aláírva]) bejegyzést a fordító vagy a továbbító illeszti be.

412 A felterjesztés szövegét teljes terjedelmében közli Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 976–977. o. 301. sz. dok. A Washingtonba beérkező példány angol szövege megjelent nyomtatásban. (In: Somorjai Ádám: Amerikai levéltári források, 213. o.)

413 Jones március 14-én kelt 415. sz. távirata a State Departmentnek.

414 Jones dátum nélküli, 558. sz. aláírt távirattervezete a State Departmentnek. A bíboros napi jegyzeteiben nem találunk bejegyzést erről az első két megbeszélésről.

415 Jones március 22-én kelt 580. sz. távirata a State Departmentnek.

Mindszenty március 17-i bejegyzése szerint „Mr. Jones... nem szól semmit Msgr. Casaroliról. Ez nem jött, nem hozta a kívánt és ígért iratokat.” A március 15-i és 22-i látogatásra találunk azonban majd utalást a bíboros március 25-én kelt levelében. Három nappal korábban, 22-én ugyanakkor azt jegyezte fel,⁴¹⁶ hogy „Mr. Jones bejelenti Msgr. Casarolit délutánra. Megjelennek: He brings a scripture: Győr segédpüspök, Hamvas receives Kalocsa, Bárd remains auxiliary, Bánk József]* Szombathely, auxiliary Winkler [József]* Pécs, Cserháti [József]* bishop. They demanded liberty, Kádár is a liar. Brezanóczy only bishop.”⁴¹⁷

A három megbeszélést leíró fontosabb értékelő forrásainkat két csoportba oszthatjuk: amerikai diplomáciai források és egy vatikáni forrás. Az első csoportba tartozik véleményünk szerint Jones ügyvivő két felterjesztése és a David A. Betts* budapesti követségi másodtitkár személyével összefüggő epizódra vonatkozó legfontosabb forrás, a külügyminisztériumban készült emlékeztető, míg a második csoportba Casarolinak április 18-án, tehát jóval az események után készült jelentése, amely megjelent olasz nyelven.

JONES ÜGYVIVŐ FELTERJESZTÉSE WASHINGTONBA 1964. március 16.⁴¹⁸

„Casaroli valamelyes haladást jelzett Mindszenty bíborossal való két találkozás után. A kérdés számára az, hogy továbbra is sikeres lesz-e.⁴¹⁹ Most a magyar kormánytényezőkkel találkozik. Jövő héten készül új találkozásra Mindszentyvel. Mindszentynek írásos állásfoglalást akar hozni, kérésének megfelelően. Benyomásunk az, hogy Casaroli reménykedik az áttörés valamely formájában mind a magyar kormánnyal, mind Mindszentyvel kapcsolatban. Látogatásának időzítése, mint elmondta, Vedeler és Brambilla washingtoni megbeszélésének eredménye. Casaroli távozási terve nincs eldöntve. Arra utalt, hogy egész héten itt lehet.

Bár mind Casaroli, mind Bongianino hallgat, összeraktuk a tárgyalások feltételezhető menetét. Várhatóan összeállítják a feltételeket, amelyek vagy

416 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 339–340. o.

417 „Hoz egy írást: Győr segédpüspök, Hamvas megkapja Kalocsát, Bárd megmarad segédpüspöknek, Bánk Szombathelyt [kapja], Winkler segédpüspök Pécs[ett], Cserháti püspök. Szabadságot kértek, Kádár egy hazug. Brezanóczy csak püspök.”

418 Jones március 16-án kelt felterjesztése Washingtonba, 561. sz. távirat.

419 „Whether he could hold it.”

véget vetnek a menedékeknek, vagy tarthatatlanná teszik azt.⁴²⁰ A cél láthatóan az, hogy Mindszenty Rómába menjen. Casaroli úgy látja, hogy ő kifejezetten a Magyarországon való maradás mellett van.

Mindszenty részéről az egyik fő probléma az, hogy beleegyezzen, miszerint Rómában nem emeli fel szavát (vagy legalább nem nyilatkozik a Szentatya jóváhagyása nélkül). Megnyilatkozása veszélyeztetné az állam és az egyház bármely megegyezését. »Heroikus hallgatást«, mint Casaroli elmondta, ugyan nem fognak ráerőltetni, de azt el fogják várni tőle. Mindszenty láthatóan ellenáll ennek és Magyarországon akar maradni.

A magyar kormány részéről az egyik legfőbb probléma az, hogy olyan amnesztiát adjanak, amelyet Mindszenty elfogad és amely alapját képezi annak, hogy távozzék az országból. Ahogy Casaroli megfogalmazta: »Teljes rehabilitáció – nem. Amnesztia – igen.« Casaroli láthatóan egy olyan módzat kialakításában reménykedik⁴²¹ – beleértve esetleg a közzétételt is –, amely Mindszenty múltbeli szerepét a nem kommunisták szemében legalábbis megtisztítja. A magyar kormány számára ez nagyon nehéz.

A tárgyalások ma kezdődnek a magyarokkal. Casaroli őszintén elmondta, hogy a Mindszentyvel való tárgyalások igen nehezek voltak. Míg őminenciájáról végig rendkívüli tisztelettel nyilatkozott, Casaroli elmondta: »harcol baráttal és ellenséggel egyaránt.«⁴²² Fő problémának Mindszenty személyes tulajdonságait nevezte meg. Egyébként a lényeges kérdésekről, mint Casaroli mondta, sikerült tárgyalni.

Pál pápát Casaroli általában úgy jellemezte, mint aki a dolgokat ugyanúgy látja, mint János pápa, és látja annak szükségességét, hogy valamit kezdjen a Mindszenty-problémával. Ezt a kérdést a pápa tágabb jogi összefüggésekbe óhajtja illeszteni, nem szorosan vett vallásiakba. »Jogi« alatt a menedék nemzetközi jogi szempontjait érti és azon feltételek megfogalmazását, amelyek alapul szolgálnak, hogy annak véget lehessen vetni.⁴²³

Casaroli keveset tudott mondani az állam és az egyház tárgyalásairól általában. A jelzett témákat pontosították. Úgy érezte, hogy valami ellenében dolgozott, ami nagyobb, mint a tárgyalópartnerek, akikkel dolga volt, és ami túlmegy a tisztán vallási megfontolásokon. Ez pedig a szabadság kérdése egy zárt társadalomban.”

420 Jones itt a menedékre az „asylum” szót használja, amely inkább menedékjogot jelent.

421 „Hopes to emerge with [th]is formula.”

422 „The man fights his friends as well as his enemies.”

423 VI. Pál pápa – kevés eltéréssel – elődje, XXIII. János nyomán haladt, és csupán az előd halála okozta azt, hogy a „rendezés” az utódra maradt.

JONES ÜGYVIVŐ FELTERJESZTÉSE WASHINGTONBA 1964. március 23.⁴²⁴

„I. Casaroli a következő beszámolót adta nekünk a magyar kormánnyal folytatott egyhetes tárgyalásairól.

(A) Valamelyes előrehaladás történt az egyház és az állam problémái területén általában, de még nem vetették meg a megegyezés alapjait. A témák a következők:

(1) püspökök kinevezése;

(2) »pártkomisszárok« elmozdítása a püspöki székhelyekről. A magyar kormány azt állítja, hogy ez már megtörtént. Casaroli kételkedik és azt állítja, hogy a pártellenőrzést mindenesetre más módon végzik;

(3) istentiszteleti szabadság;

(4) kapcsolattartás lehetőségének biztosítása a Vatikán és a helyi papság között. Ez utóbbit hosszú távú célként nevezte meg.

(B) Valamelyes előrehaladás történt a Mindszenty-probléma tekintetében, jobban meghatározták a témákat. Két kulcsfontosságú kérdés: a magyar kormány (1) ragaszkodik »a hallgatás garantálásához«, míg Mindszenty Rómában tartózkodik, beleértve, hogy nem avatkozik bele a szocialista világ elleni ideológiai háborúba; (2) elveti, hogy bármi olyat nyilatkozzanak vagy tegyenek, ami tisztára mosná Mindszenty emlékét, beleértve a Vatikán vagy Mindszenty egyoldalú nyilatkozatát, amely megerősítené ártatlanságát. Casaroli úgy véli, az első kérdésről lehet tárgyalni, de a másodikkal kapcsolatban jelenleg nem lát kiutat. Önmagában az amnesztia nem lenne probléma. A magyar kormány kész arra, hogy megfelelő időben kiterjessze azt oly módon, hogy az 1956 előtt hozott és 1957-ben megerősített ítéletekre is vonatkozzék. Nem fogja megkívánni, hogy a Vatikán vagy Mindszenty kérvényezze vagy formálisan elismerje azt, miután meghirdették. Casaroli nem gondolja, hogy a magyar kormány egyoldalúan megadná az amnesztiát anélkül, hogy általában rendeznék a Mindszenty-problémát.

424 Jones 1964. március 23-án kelt felterjesztése Washingtonba, 582. sz. távirat.

(C) Taktikai megfontolásból a magyar kormánynak elmondta: az az álláspont, hogy az egyház–állam és a Mindszenty-probléma egymástól elválasztható; hogy az Egyesült Államokkal való kapcsolatok javulnak és a Mindszenty-probléma megoldása nem lényeges; hogy a Mindszenty-problémával kapcsolatban az Egyesült Államok kormányával való tárgyalások felvétele a Vatikán problémája; hogy a Mindszenty-problémának háromféle megoldása lehetséges:

[1] távozás Rómába vagy máshová,

[2] az amerikai követség elhagyása, de Magyarországon maradás,

[3] az amerikai követségen maradás. Az utóbbi lehetőséget a magyar kormány nem zárta ki. Casaroli hangsúlyozta, hogy ezeket a taktikákat óvatosan kell kezelni.

II. Casaroli a Mindszentyvel való harmadik találkozásról fáradtan, kételkedve és »kevésbé optimistán« jött ki. Most láthatólag kevésbé foglalkoztatja az a probléma, hogyan juttassa ki Mindszentyt Rómába, hanem inkább az, hogyan kezelje Mindszentyt, ha megérkezik oda. Mindszenty, mint elmondta, értékelte és konstruktívan kezelte Casaroli beszámolóját az egyház–állam tárgyalásairól. Casaroli elmondta, hogy a Mindszentyvel kapcsolatos problémát a jövőben nem lehet megkerülni, jelenléte Rómában dilemmát okozhat a Szentatyának. Ha Mindszenty megszegi a »hallgatási garanciát«, ezzel veszélyeztetheti a magyar egyház és állam megegyezését. Ha a Vatikán megkísérli Mindszenty elhallgattatását, amint támadja a világkommunizmust, azt kockáztatja, hogy szembeszáll a világ közvéleményével. Mindenesetre Casaroliban felmerült az a kétség, hogy a Vatikán el tudná-e hallgattatni Mindszentyt, ha egyáltalán akarná. Úgy tűnt, hogy Casarolit lehangosította Mindszenty ereje és kitartása. Casaroli kétségét fejezte ki, hogy maga a Szentatyá rendelkezne azzal az eréllyel, hogy tárgyaljon a bíborossal, továbbá afelelől is, hogy ő, Casaroli, a probléma teljes horderejét fel tudná mérni a Szentatyán keresztül.

III. Casaroli többször kitért arra, hogy kifejezze az amerikai kormány együttműködése és megértése iránti nagyrabecsülését. Azt mondta, hogy a Szentatyá igenis tudatában van mindennek, hogy igencsak óhajta a megoldást és nem akarja a Vatikán problémáit az amerikaiakra hárítani.

IV. A konkrét helyzettel kapcsolatban Casaroli úgy nyilatkozott, hogy »valami kilátásban van«, a kérdéseket fokozatosan közelítik meg és a kommunikáció csatornáit nyitottak. Néhány konkrét javaslattal tér most vissza Rómába. Most már nincs több teendője itt, konzultálnia kell a Szentatyával. Ezen túl nem tudta, mi lenne a következő lépés. Egyelőre nem lát semmilyen »közvetlen« fejleményt. A megszokott gyakorlat szerint a következő tárgyalási forduló valószínűleg Rómában lesz.”

EMLÉKEZTETŐ MEGBESZÉLÉSRŐL AZ EURÓPAI ÜGYEK HIVATALÁBAN⁴²⁵

1964. április 6.

„EUR – A washingtoni külügyminisztérium Európai Ügyek Hivatala

KINEK: G – Mr. Johnson [kézzel áthúzva]

KI ÁLTAL: S/S [kézzel áthúzva] A két első soron kézirásos bejegyzés: (nem lett elküldve S/S-nek és G-nek; „begined off [?] by EUR–Mr. [Richard Hallock] Davis”*)

KITŐL: EUR–William R. Tyler

TÁRGY: Mindszenty bíboros.

A budapesti követség mellékelte 630. sz. távirata⁴²⁶ leírja a bíboros és az esti ügyeletes tiszt, David A. Betts másodtitkár beszélgetését, amelyet ennek szolgálata alatt folytattak, és felveti a kérdést, hogy a követségi felterjesztés egyes részeit meg lehetne küldeni a Vatikánnak az apostoli delegátuson keresztül.

A bíboros kifejezte elégedetlenségét az Egyesült Államok Magyarországgal kapcsolatos politikája irányvételével kapcsolatban, az lévén a benyomása, hogy az Egyesült Államok fontolgatja követ⁴²⁷ küldését Budapestre. Elmondta, hogy »követ küldése nem lenne összeegyeztethető a követségen maradásával«, ilyen körülmények között ő azonnal távozna és átadná magát a rendőrségnek. A bíboros elmondta, érzi, hogy menedéke végéhez érhet, így három lehetőséget nevezett meg. Felvetette, majd el is vetette annak lehetőségét, hogy Rómába menjen (amit a Vatikán javasolt ugyan, de nem erőltetett);

425 A washingtoni külügyi tárcánál.

426 Ugyanaznap, április 6-án kelt.

427 Követ („minister”), nem nagykövet („ambassador”).

hogy visszatérjen magyarországi szülőfalujába; végül úgy zárta, hogy a legjobb az lenne, ha a bécsi Pázmáneum kolostorba vonulna vissza.⁴²⁸

A bíboros és Mr. Betts beszélgetésének több szempontja van, amelyek jelentésüket és céljukat elhomályosítják, továbbá megnehezítik értelmezésüket: (1) A bíboros megnyilatkozása titkos jellegű, mert lelkére kötötte Bettsnek, hogy semmi körülmények között ne értesítse róla feletteseit (Mr. Jones ügyvivőt és Mr. Shelton tanácsost), »mert akkor Washington és a Vatikán is beavatkoznának«; (2) arra kérte Bettset, hogy személyesen vagy egy »alkalmas harmadik személy« révén kérdezze meg a kolostor előljáróját, nem említve a bíboros nevét, hogy egy »magyar papot« befogadna-e; és (3) anélkül, hogy megmondaná, hogyan jut el Bécsbe, abban reménykedett, hogy a vatikáni csatornáktól függetlenül lehet intézkedni. Ezt követően (4) amikor Betts elmondta a bíborosnak, hogy nem tudja teljesíteni kérését, a bíboros azt mondta: »felejtjük el az egészet.«

Ezt az epizódot kommentálva a budapesti követség megjegyzi, hogy az újabb fejlemények (Casaroli nemrég tett látogatása Budapesten és az Egyesült Államok álláspontjának megerősítése, amelynek a bíborossal való közlésére felhatalmaztuk az ügyvivőt), úgy tűnik, meggyőzték a bíborost afelől, hogy az Egyesült Államok ténylegesen rövid határidővel meg akarja oldani a menedék problémáját. A követség azt is megjegyzi, hogy a bíboros láthatóan olyan megoldást keres, amely lehetővé teszi számára, hogy megnyilatkozhasnék a jövőben, és hogy publikálhassa azt az anyagot, amelyet menedéke alatt írt.⁴²⁹ Láthatóan úgy gondolja, hogy elhallgattathatják Rómában, de nem hallgattathatják el Bécsben. Mindenesetre, ahogy a követség kiemeli, ha a magyar kormány megkívánja a római szilenciumot, akkor kétségtelenül meg fogja tőle követelni a hallgatást abban az esetben is, ha Magyarországot Bécs irányában vagy más irányban hagyná el.

Ez az eset számos súlyos kérdést vet fel: az »alternatívák« közüli választása nyilvánvaló nehézségeinek láttán felmerül: vajon valóban végiggondolta őket a bíboros? Ha igen, miért nem tette fel ezt a kérdést az ügyvivőnek vagy Monsignor Casarolinak utóbbi látogatása folyamán? Vagy azért kérdezte meg Bettset, mert tudta, hogy kérése ellenére Betts informálni fogja az ügyvivőt, s ily módon egyfajta nyomást tud gyakorolni a követségre? Talán azért kereste meg Bettset, hogy ily módon jövőbeni szövetségest szerezzen, ne csu-

428 Bécsben a Pázmáneum helyesen nem kolostor, hanem az esztergomi főegyházmegye szemináriuma.

429 Vélelmezhető, hogy itt az emlékiratok kéziratáról van szó. A bíboros kéziratának megjelenése ezek szerint már 1964 tavaszán téma volt a diplomaták között.

pán a bécsi Pázmáneummal való kapcsolatteremtésre, hanem más jövőbeni feladatok teljesítésére is? Vajon arra gondol a bíboros, hogy kicsempészi magát Magyarországról, hogy megkerülje a jövőbeni hallgatásra teendő ígéret problémáját, amelyet a Vatikán elfogadhat?⁴³⁰ A bíboros szokatlan lépése talán inkább futó ötlet volt, semmint komoly gondolat? E kérdésekre jelenleg nincsenek biztos válaszok.

Figyelembe véve az összes körülményt, nem gondoljuk, hogy jelenleg hasznos lenne tájékoztatni a Vatikánt (az apostoli delegátuson keresztül) erről az esetről. Bár az információ kétségtelenül érdekes lenne a Vatikán számára, mint amely további fényt vet a bíboros gondolkodására és azok lehetséges következményeire, a Vatikán egyáltalán nem tudná felvetni vagy fenntartani a kérdést a bíboros felé annak rizikója nélkül, hogy kapcsolata nem csupán a követség munkatársaival, hanem magával a követséggel is megromolhat. Az információ továbbítása jelen körülmények között jókora problémát okozna, anélkül, hogy az érdekelt felek számára előnnyel járna.

Másrészt, ha a bíboros valóban komolyan gondolja a Mr. Bettsnek felhozott gondolatokat, valószínű, hogy rövid időn belül nyíltan fel fogja tenni ügyvivőnknek is. Ha ezt megteszi, szükségessé válik mind az apostoli delegátus, mind pedig a Vatikán haladéktalan tájékoztatása, és akkor, ha alkalmasnak tűnik, fontos háttérinformációként tájékoztathatjuk őket a Betts-epizódról is.

Javaslatok:

1. Hogy most ne informáljuk az apostoli delegátust és a Vatikánt a Betts-epizódról.

Elfogadom (R. H. Davis) [s. k.] Nem fogadom el _____

2. Hogy közöljük ezt a döntést budapesti ügyvivőnkkel, a Kelet-európai Iroda hivatalos-informális levelében.

Elfogadom (R. H. Davis) [s. k.] Nem fogadom el _____

Melléklet [itt hiányzik]: Budapest 630. sz. távirata 1964. április 6.⁴³¹

430 Tudniillik mint budapesti feltételt.

431 Itt azért hiányzik, mert megvan másutt eredetiben. Az amerikai ügyvivő megadja írásában a Pázmáneum címét és magyarázza: az amerikai nagykövetség mellett van. Figyelemreméltó ez az egybeesés: a bíboros Budapesten az amerikai követség épületében kap menedéket és itt arról tárgyal, hogy Bécsben – az amerikai nagykövetség melletti épületben, amely az övé, a Pázmáneumba költözne.

Az amerikai diplomatóktól származó források ismertetése után nézzük, miről jelentett hazatérése után nem azonnal, hanem hetekkel később Casaroli prelátus.

CASAROLI JELENTÉSE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRNAK, MINDSZENTY BÍBOROSNÁL TETT LÁTOGATÁSAIRÓL 1964. április 18.⁴³²

„1964. április 18.
MAGYARORSZÁG:

Látogatások Eminenciás Mindszenty bíborosnál

Eminenciás Bíboros Úr,

Amint megérkeztem Budapestre folyó év március 13-án, gondom volt arra, hogy minél hamarabb keressem a találkozást Eminenciás Mindszenty bíborossal. Ezt nemcsak az motiválta, hogy köteles tiszteletemet fejezzem ki a tiszteletreméltó Érsek előtt, hanem az a kívánság is, hogy minél hamarabb tájékoztathassam a kormánnyal folytatott tárgyalásokról – eleget téve óhajának, amelynek a magyar fővárosban tett első látogatásom óta ismételten is hangot adott –, és hogy meghallgassam véleményét. Másrészt az Eminenciás bíboros úr, hallván látogatásom hírét, tudatta óhaját, hogy hamarabb szeretne látni, mint ahogy felveszem a kapcsolatokat a kormánytényezőkkel (óhajának pontos értelmét később értettem meg, amint alább kifejtem).

[Március] 14. délelőttjén, Prantner miniszterrel és helyettesével, Miklós úrral történt megbeszélésemet követően, amelyen kifejezetten a tárgyalások napirendjét egyeztettük, javasoltam, hogy hozzanak kapcsolatba az Amerikai Egyesült Államok budapesti ügyvivőjével, Owen Thomas Jones úrral, hogy aznap délután látogatást tehessek a bíborosnál. Bár mindketten nem titkolt kíméltséggel fogadták javaslatom, nem utasították el. A szükséges intézkedéseket követően a délután első felében Monsignor Bongianino kíséretében az ügyvivő magánlakására mentem, a Zugligeti út 93. sz. alá, majd onnan, Jones úr kíséretében (Mons. Bongianino fél órával később, Turner Blair Shelton tanácsos úrral), a követségre mentünk. A délutáni óra és a rossz idő – hó és eső – biztosították érkezésünk diszkrét lebonyolítását.

432 In: Barberini 2008, 129–145. o.

Mielőtt értesítettük volna az Eminenciás urat érkezéséről, Jones úr informált kormánya álláspontjának alakulásáról a bíboros ügyében, és diszkréciót kérve átnyújtott egy bizalmas állásfoglalást (»statement«), amelyet olvasásra átadott Őeminenciájának is. Az ügyvivőt megkérdeztem, nem lenne-e lehetséges, hogy a Szentszék is kapjon egy példányt ebből a dokumentumból, hogy tudomásul vehesse és tájékozódhasson belőle. Mint ismeretes Ön előtt, Eminenciás Uram, az amerikai kormány, elfogadva javaslatomat, elküldte a »statement« szövegét, amelyet – a dokumentáció teljessége kedvéért – mellékelek e tiszteletteljes felterjesztésemhez (Melléklet).⁴³³

Első találkozásom Őeminenciájával nem volt könnyű. Miután fogadta tiszteletteljes – és valóban őszinte – hódolatom megnyilvánulását, a bíboros rögtön egyfajta »számonkérésrel« kezdte. Ő volt-e az első személy, akit Budapestre érkezésemet követően meglátogattam? Természetesen azt kellett válaszolnom, hogy nem, és megjegyeztem, hogy ez egyszerűen lehetetlen lett volna, tekintettel a helyzetre. Mert – folytatta – van Magyarországon egy Prímás, és az első látogatás, amelyet az Apostoli Szentszék kiküldöttjének tennie kell, amikor az országba érkezik, őneki szól. Lelkiállapotának ismeretében a legnagyobb tisztelettel megpróbáltam kifejtetni, hogy bár a jóakarát nem hiányzott belőlem, nem volt módomban felkeresni őt sem előző nap, mert este érkeztem, sem ennek a napnak a reggelén, már csak azért sem, mert a követség hivatalai délelőtt tartanak fogadóórát, így bizonyára nem lett volna a legalkalmasabb idő, hogy titkos és diszkrét látogatást tegyek nála, ami e helyzetben főbenjáró kívánalom. Mindenesetre nem kezdtünk el semmiféle tárgyalást a kormány képviselőivel. Bár láthatóan nem volt túlságosan meglepődve válaszzal, más témára tért át. Valamivel azt megelőzően, hogy Budapestre érkeztem volna, 1963 májusában tett első utamat követően, a hírügynökségek is tárgyalták, hogy miért nem jártam őnála. Biztosítottam, hogy ezek a hírek a fantázia szüleményei. Akkor sor került-e cáfolatra? Azt

433 Az amerikaiak álláspontját olasz fordításban hozza Barberini. A bíboros követségi tartózkodásának feltételeit az amerikaiak ismételtlen összefoglalták, nagyjából azonos törzsszöveggel és némi aktualizálással. Első pontja így hangzott: „amint azt az USA kormánya már korábban megerősítette a bíboroshoz írott leveleiben, melyeket Herter korábbi külügyminiszter írt 1959. december 11-i dátummal, valamint az elhunyt Kennedy elnök 1961. február 10-i dátummal, és amit később szóban megerősített a budapesti amerikai ügyvivő 1963. március 18-án, valamint július 2-án, az amerikai követség területén Mindszenty bíborosnak 1956. november 4. óta nyújtott menedék addig marad elérhető a számára, amíg a személyes biztonságával és szabadságával kapcsolatos megfontolások azt szükségessé teszik.” Az 1963 decemberében készült washingtoni összefoglaló jelentés teljes szövegének magyar fordítását közli Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 947–949. o., 294. sz. dok.

válaszoltam, hogy ha az Apostoli Szentszéknek minden olyan híresztelést cáfolnia kellene, amelyet a sajtó és a hírügynökségek ezzel vagy sok más kérdéssel kapcsolatban terjesztenek, akkor sohasem lenne vége s egyben ez kevésbé lenne méltó, sőt veszélyforrást jelentene, mert adott esetben a cáfolat – feledékenység vagy más indok miatt való – elmaradását úgy értelmeznék, mint a hír megerősítését. Mindenesetre a jelen esetben a cáfolatok és a híresztelések közös helyről érkeztek. Őeminenciája nem tűnt belátónak. Megismételte, hogy a világ jó okkal gondolhatta azt, hogy az Apostoli Szentszék egy küldöttje elutazott Magyarországra és nem látogatta meg a Prímást! Kikérdezésem ezzel még nem fejeződött be: 1963 májusában, Budapestre érkezve, előbb a kormány képviselőivel találkoztam, majd Hamvas püspökkel, végezetül a Prímással. Éppen a fordított sorrendben, mint (Őeminenciája szavaival) kellett volna – mintha ez annak választására lett volna bízva, akit az Apostoli Szentszék küldöttként a nagy szakadás⁴³⁴ után első alkalommal beengedtek Magyarországra, hogy éppen a kormánytényezőkkel tárgyaljon! Eközben megérkezett Mons. Bongianino a pápai áldással⁴³⁵ és a gyűrűvel, amelyeket a Szentatya rám bízott, hogy adjam át Őeminenciájának. Ugyanez a monsignore készítette a feljegyzést a jelen látogatás alatt csakúgy, mint a későbbiekben, különösképpen a bíboros szavait rögzítve, amelyeket részletesen összefoglalt.

Őeminenciája másik panasza az volt, hogy nem kapott konkrétabb választ szüntelen kéréseire, hogy érdemi tájékoztatást kapjon a magyar kormánnyal folytatott tárgyalásokról, saját helyzetével kapcsolatban, az általa javasolt feltevételekre vonatkozóan, amelyek elengedhetetlenek ahhoz, hogy biztosítva lássa az Egyház szabadságát Magyarországon. Elmondtam neki, hogy a megbeszélések lassú és bizonytalan menete, de mindenekelőtt a tárgyalások témáinak kényes mivolta és az a körülmény, hogy csak az amerikai kormányon keresztül, táviratok és nyitott levelek formájában lehet Őeminenciájával tartani a kapcsolatot, nem tették lehetővé az Apostoli Szentszék számára, hogy teljesebb és részletesebb válasszal szolgáljon, bár teljes megértésről biztosítottam fájdalomla miatt, amiért nem kapott biztos információkat, s nem állt módjában tájékozódnia a szóbeszéd hallatán és a sajtó találgatásai közepette. Mindenesetre mindazt, amit mondott vagy írt – amint a bíboros ezt követően maga is megállapíthatta – az Apostoli Szentszék gondosan megvizsgálta,

434 „Grande rottura”. A világ kettéosztására, a második világháborúban győztes szövetségesek közti szakadásra utal.

435 Szövege nem ismeretes.

és arra törekedett, hogy Őeminenciáját az első adandó alkalommal személyesen tájékoztassa. Őeminenciája, úgy tűnt, megelégedett a válasszal.

Áttértünk tehát az ő helyzetének kérdésére, valamint az általános kérdésekre. Ez az első látogatás idejét éppúgy igénybe vette, mint a következő két látogatását, amelyeket a bíborosnál március 15-én és 22-én, vasárnap délután tettem; mindkettő legalább négy órán át tartott. Meg kell mondanom, hogy lassanként enyhült a légkör, és Őeminenciája egyre szívélyesebbé vált. Az utolsó nap arca is felderült, sőt sugárzott, amikor pontosan tájékozódhatott arról, hogy a kormánnyal folytatott tárgyalások során mennyire figyelemmel voltunk az őáltala a Szentszék számára kifejtett kérdésekre. Nem kevés megelégedéssel emlékezem arra, hogy ez átmenetileg kiemelhette őt menedékes éveit az amerikai követségen töltött, rendkívül monoton, aggodalommal és gyötrellemmel terhelt életförmájából – még akkor is, ha arra gondolok, hogy ez a futó enyhülés sajnos túl rövid ideig tartott.

Megpróbálom összefoglalni, az egyes pontokban, 1) az Eminenciás Prímás helyzetét, 2) nézeteit az általános kérdésekről és 3) szerény következtéseimet.

I. Eminenciás Mindszenty bíboros úr helyzete

1. Őeminenciája gyakran hangoztatja: nem saját sorsa a fontos, hanem az Egyházé és a magyar nemzeté. Ez kétségtelenül helyénvaló, ha személyes áldozatról vagy kényelemről van szó. (Ahhoz, hogy erről meggyőződünk és őt csodálattal övezzük, elegendő azt látni, mennyire zokszó nélkül viseli a bíboros már oly sok éve puritán és lemondásokkal teli életét. Az is csodálatra méltó, ahogy kész átadni magát Kádár rendőreinek és visszatérni a börtönbe, hogy ne kelljen megtagadnia saját kötelességeit.) Másrészről viszont azt mondhatjuk: hivatali pozícióját illetően nem annyira esztergomi érseknek tartja magát, mint inkább Magyarország Prímásának: bizonyára az első hivatal sem tagadja meg és becsüli le, de úgy tekinti, mint amely megalapozza a másodikat, mely fontosságának tudata mintegy elhomályosítja és teljes mértékben igénybe veszi őt. A »Magyarország Prímása« cím – Őeminenciája felfogása szerint – átfogó és rendkívül nagy felelősséggel, egyszersmind jogokkal jár az egész országra, sőt, »Szent István Király országterületének« egészére vonatkozóan, még akkor is, ha a jelen helyzetben más nagyhatalmak uralmának van alávetve; e felelősség és jogok egyszerre egyházi, politikai és nemzeti természetűek. Egyházi szempontból ez azt jelentené, hogy a Prímásnak illetékessége, hogy véleményt nyilvánítsion, és éppen ezért leg-

alább meg kell hallgatni a véleményét minden ilyen típusú kérdésben, nem csupán az esztergomi érsekség és egyháztartomány, hanem egész Magyarország vonatkozásában, sőt azon túl is (amint Eminenciád emlékezhet rá, folyó év február 18-án, hivatkozva az Apostoli Szentszék és Csehszlovákia közötti megállapodásról szóló híresztelésekre, Őeminenciája ezt írta: »on the Bohemian metropolitan territory I am legally interested as bishop and Primate concerning the whole highlands [so-called Slovakia]. The situation is similar in legal respect concerning the mutilated and historical Hungary«:⁴³⁶ amely kiterjed – Szlovákián túl – Románia, Jugoszlávia, Kárpátalja⁴³⁷ stb. egyes részeire).

Politikai szempontból a Prímás érvényesítette jogait és funkcióit hosszú évszázadok hagyománya szerint és az alkotmányos alapelveket illetően egészen a kommunista rezsim hatalomátvételéig,⁴³⁸ s ezeket Őeminenciája mindmáig teljes mértékben érvényesnek tekinti. Ő – amint kifejezte magát –, »vices praesidentiales gerens«; rá tartozik, többek között, a miniszterelnök ki nevezése és a kormány hivatalba való beiktatása,⁴³⁹ továbbá nemzeti szempontból a Prímás felelőssége minden magyar védelme és pártfogása, az ország területén kívül is, különösen a környező országok elnyomott kisebbségeié.

436 „A csehországi érseki területen törvényesen érdekelt vagyok mint püspök, metropolita és Prímás az egész Felvidéket (úgynevezett Szlovákiát) illetően. A helyzet törvényes szempontból hasonló a megcsonkított és történelmi Magyarországhoz.” (Mons. Casaroli megjegyzése: „Szlovákiában azonban csak Egernek van két szuffraganeus egyházmegyéje [Esztergomnak nincs], míg a többiek közvetlenül az Apostoli Szentszékhez tartoznak.”) Feltételezve, hogy Barberini szövegkiadása – amelynek vonatkozó részét újraközli Somorjai Ádám: *Santa Sedes II*, 381. o. – nem tartalmaz elírást, megjegyzendő, hogy Casaroli itt – bár idéz – kihagyja a „metropolitan” kifejezést. Fentebb olvasható az eredeti, ahol ez a szó ott van: „on the Bohemian territory I am legally interested as bishop, metropolitan and Primas...” Ez egyrészt azért figyelemreméltó, mert arra utal, hogy Casaroli annyira biztos volt az idézetben, hogy nem nézte meg az eredetit. Ebből arra következtethetünk, hogy a bíboros levelét alaposan áttanulmányozta. Másrészt úgy is értelmezhető, hogy a vatikáni tisztviselő elszólta magát. Ő úgy tudta ugyanis, hogy a bíboros már nem metropolita, azaz már nem az egyes egyházmegyék felett felügyeleti joggal rendelkező érsek, amelyek az ő vezetésével egyháztartományt alkotnának. Végül megengedhető egy harmadik értelmezés is, de ez talán túl sokat akar kiolvasni a forrásból: Mindszenty mondanivalóját más füllel hallgatta Casaroli, mint ahogy Mindszenty gondolta(?). Lehet, hogy ez utóbbi észrevételünk munkahipotézisként használható?

437 Casaroli a „Carpazia” kifejezést használja.

438 Casaroli itt nem különbözteti meg az államformának az 1946. február 1-jei koalíciós összetételű nemzetgyűlés által megszavazott változását a későbbitől, ami a kommunista hatalomátvételt követte 1949 augusztusában.

439 „Designare il Primo Ministro e d’insediare il Governo.”

Minderről Mindszenty bíboros mélységesen meg van győződve, mint jogáról, és mindenekelőtt, mint kötelességéről. Hogy erről a jogról és kötelességről rendkívüli helyzetben lehetséges volna lemondani, az Őeminenciája számára láthatóan el sem gondolható: a Prímás nem vonul vissza felelőssége elől, különösen a nemzet életének sötét napjaiban. Visszavonulni egy ilyen helyzetben, amely a legszomorúbb Magyarország történetében, olyan hitványság lenne, amelyet sem a magyarok, sem a történelem nem bocsátana meg. Amint nem bocsátanak meg azt sem, ha a Prímás – amennyiben hivatalában van – nem tenne meg minden lehetőt, még a legnagyobb áldozatok árán is, hogy vezető, védő, pártfogoló funkcióit gyakorolja; akár tiltakozásképpen, ha nincs más lehetősége. A legnagyobb lemondás, amelyre – bár számos bizonytalanság, majd újragondolás és véleményváltoztatás között – a bíboros készen mutatkozik, az amerikai követség elhagyása és a magyar földről való távozás. Ezt is csak végső esetben, azzal a feltétellel, hogy ezt az áldozatát Magyarország számára valódi és ténylegesen nagy ellentételezéssel kárpótolják, és szilárdan megmaradva abban a szándékában, hogy továbbra is megtartja érsekprímási címét, és nem akadályozzák abban, hogy szabadon szóljon és tevékenykedjen. Ő saját magát jó »ütőkártyának« tartja – ha nem a legjobbnak – az Egyház oldalán, hogy Kádár rendszerétől lényeges engedményeket lehessen kicsikarni, és nem szeretné, ha az Apostoli Szentsték nem használná fel ezt, vagy, ami még rosszabb, hagyná magát becsapni a kormány által, amely könnyen ígér ugyan, de nem kész ígéretének megtartására. A rendszer felé támasztandó feltételeket Őeminenciája ismételten kifejtette: az Egyház teljes és tényleges szabadsága, amelynek realizálása távozása előtt és nem utána kívánatos, az akadályozott püspökök visszatérése székhelyükre és hivatalukba, a felfüggesztett és helyükről eltávolított papok teljes rehabilitációja; továbbá teljes amnesztia, amely kiterjed minden hívőre és általában minden állampolgárra, és azok repatriálása, akik az ismertebbek ezreiből még [ki vannak telepítve], valamint a deportált fiataloké. Végezetül Őeminenciája hozzáfűzte, hogy a Katolikus Egyház szabadságának feltételeit érvényesíteni kell a protestáns felekezetek javára is.⁴⁴⁰

2. Mindszenty bíboros helyzetének sajátossága, hogy magyar területen él ugyan, de a diplomáciai mentesség által védett épületben, az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségén, ahova az ország rendőrsége nem teheti

440 Mindszenty bíboros feltételei azt a benyomást keltik, hogy szerzőjük teljesen elrugaszkodott a való világtól, saját helyzetét teljes mértékben félreértette egy nem kedvére változó világban.

be a lábát, hogy őt letartóztassa és ismét börtönbe vesse. A dolgoknak ezen állása, amely már hét éve tart, olyan problémákat okoz, amelyek egyre inkább nem csupán a magyar egyházat és államot érintik, hanem az Egyesült Államokat, annak Magyarországgal és a kommunista tömbbel kapcsolatos politikáját is. Amint ismeretes, a washingtoni kormány röviddel ezelőtt még kétségbe vonta Kádár rendszerének legitimitását: a magyar kérdést gyakran tette szóvá a nemzetközi fórumokon és budapesti képviselőjét látványosan nem normális helyzetben hagyta, mert mindezen évek során csak ügyvivő (chargé d'affaires) volt az élén. A dolgok azonban változnak. Legutóbb a magyar kérdést nem vetették fel az ENSZ-ben; az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolatai intenzifikálódnak; újabban az amerikai külügyminisztérium bizalmas úton közölte a washingtoni apostoli delegációval (folyó év február 4-én kelt 225/64 sz. felterjesztés),⁴⁴¹ hogy »az Egyesült Államok és Magyarország közötti kapcsolatok javulása >ha nem is áll küszöbön, nem zárható ki<<. Az elmúlt napokban Jones úr diszkréciót kérve megjegyezte előttem, hogy az Egyesült Államok – kizárva a világhelyzet olyan megoldását, amely erő alkalmazását és az atomháború veszélyét jelentené – nem lát más kiutat, mint megpróbálni megosztani Oroszország szatellit nemzetjeinek tömbjét – ez a tömb ma már nem tűnik olyan egységesnek, mint a múltban. Magyarország, az Egyesült Államok megítélése szerint, a legkedvezőbb pont lenne az ilyen műveletre, amelynek hordereje adott esetben az egész emberiség érdekét és sorsát befolyásolná.⁴⁴² Ám az amerikai kormány többé-kevésbé végleges szándékai jelentős akadályba ütköznek a Mindszenty-kérdés megoldatlanságában. Magától értetődik, hogy – jöllehet a magyar vezetők (amint e kormány képviselői velem is tették) váltig állítják, hogy számukra a bíboros jelenléte az amerikai követségen nem jelent problémát sem a belpolitikában, sem az Egyesült Államokkal való kapcsolatban – a kialakult helyzet fenntartása az 1956 novemberében nyújtott menedék folytatásával kényelmetlenséget, hüvös viszonyt és adott esetben nézeteltérést okoz. Az amerikai kormány alapvető magatartása az, hogy »the refuge within the American Legation premises... remains available to the Cardinal so long as consideration for his personal safety and freedom requires such an arrangement«⁴⁴³ (»Sta-

441 A washingtoni apostoli delegátus felterjesztésének itt jelzett szövegét a Vatikáni Titkos Levéltárban véljük majd megtalálhatni, ha kutatható lesz. Ezenkívül okkal feltételezhető, hogy a Casaroli-hagyatékban is feltalálható annak másolata.

442 Tudniillik a kezdődő ún. fellazítási politika érzékeltetése miatt.

443 „Az amerikai követségen nyújtott menedék ... elérhető marad a bíboros számára mindaddig, amíg személyes biztonsága és szabadsága szükségessé teszi az ilyen intézkedést.”

tement« lásd a függelékben). Őeminenciája a maga részéről nem hajlandó segítséget nyújtani. Meggyőződve afelől, hogy az enyhülés vagy a »koegzisztencia« politikája igen nagy tévedés, hogy a Kádár-kormány számára nyújtott minden segítség a magyar nemzet elárulása, szilárdan elhatározta magát arra, hogy a maga részéről mindent megtesz, hogy megakadályozza ezt a veszélyt. A bíboros nem titkolja, hogy mélységesen helyteleníti az amerikai politikának és általában a szabad világnak ezt az új (tényleges vagy félt) alakulását, sőt, egyértelműen kinyilvánította, hogy ha az Egyesült Államok követ vagy nagykövet kinevezésével normalizálni akarná diplomáciai kapcsolatait a Kádár-kormánnyal, akkor elhatározta: nem marad többé a követségen, inkább átadja magát a magyar rendőrségnek.⁴⁴⁴ Őeminenciája tudatában van az ilyen fenyegetés horderejének: vajon az amerikai kormány vállalná-e az ilyen ellenintézkedéssel járó népszerűtlenséget, ellenszenvet? Ezért az amerikai külügyminisztérium diszkrétén, de határozottan értésre adta, hogy az immáron nyomasztó helyzetben, a lehetőség határai között, tetszésére van az Apostoli Szentszék érdeklődése a helyzet iránt, és hogy mintegy kizárólagosan, rábízta magát.

3. Miután elutazásom előtt világos instrukciókat kaptam Őszentségétől és Eminenciától, nagyobb biztonsággal tudtam kezelni a sürgető problémát. Első gondolatom az volt, hogy megpróbálom egyértelműen megfogalmazni azt. Ezért Őeminenciájának a következőket mondtam:

a) A menedék vagy menedékjog nyújtása önmagában nem folytatólagos. Természete szerint átmeneti és vészhelyzetben alkalmazott megoldás, amely végleges megoldást kíván.

b) Ez nyilvánvalóan azt is jelenti, hogy felülvizsgálandó, fennállnak-e még azok a feltételek és indokok, amelyek közepette a menedéket engedélyezték. Ezeket a feltételeket a nemzetközi jog írja körül: a menedékben részesült személy életének, fizikai integritásának és szabadságának védelmére vonatkoznak (és adott helyzetben méltóságára és állására is tekintettel vannak).

c) Ha valóban elégséges garanciák biztosítanak a hasonló feltételeket, jogi szempontból nem lennének elegendők az érvek ahhoz, hogy a menedékes

444 Mindszenty úgy gondolta, hogy ebben a helyzetében beleszólhat a világpolitikába azzal, hogy látványosan demonstrál, azaz megszarolja vendéglátóit.

helyzet megszűnését ellenezzük. A jelenlegi helyzetben sem az Apostoli Szentszék, sem Őeminenciája nem hivatkozhat a jogra az Egyesült Államok kormányával szemben, hogy a magyar kormány felé – legyen az bármennyire jogos – más természetű feltételt szabjon, így pl. hogy előbb nyerve vissza az Egyház a neki kijáró szabadságot. Az Egyház ügye – folytattam – az igazságosság és a szabadság ügye, amelyet magáénak tekint az egész szabad világ. Ezért az Egyház, a célból, hogy megoldhassa igen súlyos problémáit Magyarországon, kétségkívül kérheti a befolyásos és arra kész nemzetek segítségét, mint – különleges esetben – az Egyesült Államokét; de ha ezek valóban rendelkeznek is azokkal a lehetőségekkel, amelyeket Őeminenciája nekik tulajdonít, az Apostoli Szentszék nem kívánhatja meg, hogy ők lássanak neki a mi problémáink megoldásának; annál kevésbé, mert olyan nyomást alkalmazna, amelynek nincs alapja a nemzetközi jogban.⁴⁴⁵

d) Ugyanez a megfontolás áll – talán még fokozottabban – arra az esetre, amely nem közvetlenül az Egyházzal, hanem a magyar nemzet sorsával kapcsolatos: azokra a feltételekre, amelyeket Őeminenciája, a kifejezetten vallási jellegű feltételekkel együtt, primási hivatalából fakadóan támaszt. Sőt, ebben az esetben az Apostoli Szentszéknek azt kell javasolnia Őeminenciájának, hogy jól határolja el egymástól a két különböző jogrendet – a vallásit és a nemzetit –, még akkor is, ha ezek az elmúlt századok során, és szerencsés módon még ma is, oly szorosan összetartoznak. Az Apostoli Szentszéknek senki sem értékeli jobban az ilyen értékrendi összefüggést, senki sem vallja nála jobban a nemzetek természetes jogai elismerésének és védelmének kötelességét. Mindazonáltal nem teheti meg, hogy ne hangoztassa a vallási szempontok elsőbbségét minden más felett, főként akkor, ha egyházi minőségében kell cselekednie. Az adott esetben nyilvánvaló, hogy az ilyen fájdalmas helyzetben, amelyben ma az Egyház Magyarországon van, a püspök kötelessége az, hogy elsősorban nyájának vallási kérdéseivel foglalkozzék, és ne rendelje alá ezeket olyan – bár jogszerű és igen nemes – megfontolásoknak, amelyek más természetűek, és különösen, hogy tartózkodjék, amennyiben lehetséges, a politikai szempontoktól.⁴⁴⁶

445 A kései töprengőnek az lehet a benyomása, hogy Mindszenty bíboros ez alkalommal sem értette azt – mint ahogy nem értette 1945–1948 között sem az Amerikai Egyesült Államok külpolitikáját Magyarországon –, hogy az érdekszférákra osztott Kelet-Közép-Európában mennyire avatkozhat be a független országok belpolitikájába az a nagyhatalom, amely a status quo létrejötténél bábáskodott, majd elismerte azt.

446 A vatikáni diplomata már most felhívja Mindszenty bíboros figyelmét arra, hogy elsődleges kötelessége egyházi szolgálata, és tartózkodnia kell a politikai megfontolásoktól. Vö. Parolin

e) Végezetül hangsúlyoztam, hogy Őeminenciájának távozása az amerikai követség menedékéből önmagában nem jelenti szükségszerűen a magyar föld elhagyását. A Szentatya megbízott azzal, hogy elmondjam Őeminenciájának (bár jogi szempontból és az Egyház érdekeire való tekintettel szükségesnek tűnik, hogy minden lehetséges lépésre sor kerüljön, hogy minél hamarabb, méltó módon véget vessünk a bíboros tartózkodásának az USA követségén): az Apostoli Szenszék kész arra, hogy megtegye mindazt, ami módjában áll, hogy elérje Őeminenciájának Magyarországon maradását, ha úgy óhajtja; vagy megfontolja, milyen módon tudja elősegíteni más esetleges óhajának megvalósítását jövődő tartózkodási helyével kapcsolatban (Rómában, az Egyesült Államokban vagy máshol). A bíboros érdeklődéssel hallgatta, amit ezzel kapcsolatban elmondtam, feltételezve, hogy sok minden, ha nem is minden, természetesen a magyar kormány döntésétől függ.

4. A kérdésnek ilyen beállítására tett törekvésem, ha nem tévedek, kissé elkedvetlenítette Őeminenciáját. De ez, ha így volt is, elég kevés ideig tartott, hogy ismét helyet adjon a megszokott harcos válasznak, mint aki egészen a végsőkig határozottan védelmezi saját meggyőződését. Az amerikai külügyminisztériumnak a számára nyújtott menedék folytatásával kapcsolatos határozott állásfoglalására áttérve megismételte, hogy az Egyesült Államok, amikor befogadta a követségre, sokkal inkább az elnyomott és a legalapvetőbb szabadságjogoktól megfosztott Magyarországon akart segíteni, mintsem az ő személyén. Az Egyesült Államok, folytatta határozottan, segíthet, ha ténylegesen szándékában áll. Elegendő, hogy egy szót szóljon, és az ún. magyar kormány, amely térden állva könyörög az amerikai segélyekért és a nagykövet kinevezéséért, nem tehet mást, mint hogy megadja az Egyháznak és népének azt a szabadságot, amely megilleti. Más szóval: ha az Egyesült Államok akarja, megteheti; és ha megteheti, meg is kell tennie; és ha nem akarja, a bíboros inkább marad egy olyan helyzetben, amely önmagában folyamatos tiltakozás Magyarország helyzetével és azok vakságával szemben, akik a kommunizmussal játszanak. A két amerikai párt közül, különösen ebben a választási évben, egyik sem fog hozzányúlni a republikánusok által 1956-ban nyújtott, majd a demokraták által fenntartott menedékjoghoz. Azok a megfontolások, amelyekkel mérsékelni próbáltam Őeminenciája bizonyosságát az Egyesült Államok kormányának tulajdonított tényleges

bíborosnak már a korábbiakban idézett címadó gondolatával (Ostpolitik? No, Ostpastoral), amit Casaroli születésének centenáriuma fejtegette ki.

képességgel kapcsolatban, illetve annak ismétlése, hogy nekünk minden esetben a legkorrektebb módon tartanunk kell magunkat a jogi előírásokhoz, úgy tűnik, nem tettek nagy benyomást rá. Mindenesetre úgy tűnt, megértettem: Őeminenciája belátta, hogy nem lehetséges a dolgok jelenlegi állásának túlságos prolongálása. Ebben a perspektívában elmondta preferenciáit azon megoldás esetére, ha Magyarországon maradhat, osztozva népe, különösképpen a kormány által gyűlölt püspökök és papok nyomorúságában és sorsában. Magyarországon túl – Rómába, vagy máshova Nyugaton –, mint elmondta, csak azért menne, hogy tehessen valamit hazája érdekében. Ezért megerősítette, hogy nem fogadhatja el ebben az esetben azokat a feltételeket, amelyek korlátozzák szólási és cselekvési szabadságát: az ugyanannyit érne, mint Magyarországon maradni, amely »a némaságra ítélt földje«. Hogy még pontosabban fejezze ki magát, hangsúlyozta, hogy helyzete nem hasonlítható Mons. Szlipij vagy Mons. Beran helyzetéhez, akik nem rendelkeznek a magyar prímás felelősségével. Végezetül, miközben biztosítottam Őeminenciáját, hogy kötelességemnek tartom pontosan ismertetni álláspontját az Apostoli Szentszékkal, hozzáfűztem: »Elmondom a Szentatyának, hogy Őeminenciája kész elfogadni esetleges döntését.« Válasza ez volt: a Szentatyáért szívesen adná vérért is; de ebben a kérdésben szükségesnek gondolja, hogy maximálisan figyelembe vegyük, mit diktál a lelkiismerete.

II. Általános kérdések

Már fentebb módomban volt arra, hogy megemlítsen Eminenciás Mindszenty bíboros úr nézetét a magyarországi politikai helyzetről és a nyugati világ – különösképpen az Egyesült Államok – vonalvezetéséről nemzetével és a kommunista világgal kapcsolatban. Az »úgynevezett Kádár-kormány« nem csupán a szabadság elnyomója, gyilkos rendszer és a legkiválóbb magyar ifjúság deportálója, hanem a – nem szláv – magyar nemzet ellensége is. A magyarságot gyűlöletből és a szláv szovjet tömb tervének kivitelezésekképpen rendszeres és rettenetes abortuszkampánnyal szándékozik szétrombolni; ez a kormány mindenekelőtt alkotmányellenes. Minden neki nyújtott elismerés a magyar nemzettel szembeni ellenségeskedés kifejezése és az ősi alkotmány legitim rendjének megvetése, amely ma a Prímás személye körül kristályosodik ki, bár ő jelenleg akadályozva van funkciói gyakorlásában. Így érthető, hogy Őeminenciája határozottan elutasít minden olyan gesztust, amelyet akár az Egyesült Államok, akár a nyugati nemzetek, akár az ENSZ és annak főtitkára tesz a Kádár-rendszerrel való kapcsolatok jogi vonalon

való normalizálása érdekében. Továbbá az Egyesült Államok, a szabad világ politikája általában a kommunista világ felé azon túl, hogy ellentétes az igazságossággal és az elnyomott népek szabadságával, egyenesen vak és oktalan. »Ha a világ nem lenne számár – jegyezte meg –, a bolsevizmus már egy ideje megbukott volna. A bolsevik kormányokat nemrég a nyugati kenyérbúza mentette meg.« Igaza felől mélyen meggyőződve a bíboros felmutatja a Nyugat lehetőségeit, hogy gyorsan megtörje és felszámolja a kommunizmust. Az a veszély, hogy az erő alkalmazása atomháborút robbanthatna ki, úgy tűnik, nem zavarja, még csak el sem gondolkodtatja őt. A rab nemzetek folyamatos »evolúciójára« számítani számára »poézis«. ⁴⁴⁷ A politikai területtől áttérve a vallási területre, Őeminenciája többé-kevésbé így fejezte ki magát: »nem ellenzem a jelenleg is folyó tárgyalásokat az Apostoli Szentszék és az úgynevezett magyar kormány között; számos úton lehet szolgálni az Egyház javát. Nem ellenzem azt a nemes kezdeményezést, hogy megsegítsék nemzetem Egyházát; nem akarok ennek akadálya lenni. Mindenesetre az Anyaszentegyház ne ossza az >amerikai poézist<, ami a bolsevizmust illeti!« »Elég veszélyes tárgyalni velük: nem tartják meg szavukat, és nagyon szívesen becsapják az Apostoli Szentszékét.« A tények azok, amelyek számítanak: és a tények, vegyük például Oroszországot és Lengyelországot, megerősítik, hogy a kommunizmus, a vállalt kötelezettségek ellenére, akkor is folytatja a vallás szétrombolását, ha valamely udvariassági gesztust tesz. Ezért az Apostoli Szentszék ne elégedjék meg az adott szóval, hanem tényeket kívánjon meg. Amint már utaltam arra, hogyan tudtam tájékoztatni Őeminenciáját a kormányképviselőkkel folytatott tárgyalásaimon felvetett kérdésekről, őszinte meglepődést mutatott, amiért az ő »feltételeinek« pontjai közül egyik sem maradt figyelmen kívül. Amikor megjegyeztem, hogy a kérdés felvetése még nem jelenti azt, hogy teljesítették is kérésünket, azt válaszolta, hogy ez már valami (ha nem több, a történelemre [utókorra] tekintettel): felvetni az Egyház problémáit és képviselni annak kívánságait. Ugyanakkor nem mutatott egyetértést a bíboros a püspökkinevezések kérdésében. Álláspontját kifejtette Eminenciádhoz írt március 25-i levelében, amelyet a washingtoni apostoli delegáció juttatott el ide (folyó év április 2-án kelt 656/64. sz. felterjesztés); a korábbi levelekhez hasonlóan ez sem könnyen érthető (ennek különféle okai vannak, közöttük pedig az a törekvés, hogy kevésbé legyen

447 Mindszenty bíboros ezek szerint csakúgy, mint 1945–1948 között, most is az erő alkalmazását tartotta célravezetőnek. Utólag visszatekintve azt láthatjuk, hogy nem értette meg sem Selden Chapin* (1947–1949 közötti) budapesti amerikai követet, sem most a változó világot, az Amerikai Egyesült Államok és a Vatikán külpolitikájával együtt.

ellenőrizhető az, amit az amerikaiak közvetítésével kell küldenie), de értelme eléggé nyilvánvaló:

a) A bíboros mélységesen aggódik a váci és a veszprémi püspökök miatt, mert a kormány nem szándékozik engedélyezni egyházmegyénkbe való visszatérésüket, továbbá Mons. Bárd (kalocsai apostoli kormányzó, akadályoztatva) és Mons. Bel[l]on⁴⁴⁸ [Gellért]* esete miatt is (akinek esetében a kormány továbbra is fenntartja óvását). Örömet fejezi ki, hogy az Apostoli Szentszék kijelentette, miszerint a két említett egyházmegyét kánonjogi szempontból ellátottnak tartja: ha a jogszerű főpásztorokat nem engedik székhelyükre, a bíboros kötelességének tartja, hogy tiltakozzék (ugyanúgy, mint más hasonló esetekben »a történelmi Magyarország területén«); mindezenre ő – mint Prímás – kötelességének érzi, hogy közelükben legyen, Mons. Bel[l]on és más, akadályozott⁴⁴⁹ egyházi személyek mellett, azért is, hogy elkerülje a kritikákat, amelyeket a nyugodtabb és kényelmesebb élet felé történő távozása kiválthat.

b) Új püspökök kinevezése a bíboros számára nem jelent igazi megoldást; püspök még volna elegendő Magyarországon, ha a rezsim nem akadályozna meg többeket munkájuk végzésében. Félő, hogy az újonnan kinevezendők, ha nem hajlanak meg a kormány kívánságai előtt – ha tehát az Egyház és nem Kádár püspökei akarnának lenni –, szintén akadályoztatva lesznek; és ha ők egy ilyen nehéz és tragikus helyzetben nem tudnak »columnae veritatis et justitiae«⁴⁵⁰ maradni, botrány okozóivá válhatnak és kárt okoznak, segítség helyett. Mindenesetre a magyar püspökök manapság igen keveset tehetnek: az egyházmegye kormányzásában akadályoztatva, apparátus nélkül, csekély számú papot szentelve. »A püspökök számának csökkenése a legnagyobb sebünk? Nem! Ez csak az Egyház hiányzó szabadságának egyik tünete... Amíg ez nincs meg, a tünetek kezelése csak felületes gyógy mód. Ezért legelőször vissza kell állítani Magyarországon ezt a szabadságot. Másképpen (a püspökök számának) növelése nem éri el célját.«

448 Itt és alább Casaroli Bellonnak írja, két l-lel, holott egy l-lel írta vezetéknévét.

449 Szó szerint: diszgráciába esett, kegyen kívül esett, a hatalom kegyén kívül esett.

450 Az igazság és igazságosság oszlopai. (latin)

c) Őeminenciájának további észrevételei a konkrétan szándékozott kinevezésekkel kapcsolatosak, különösen Kalocsa és Eger főegyházmegyék esetében. Erről a harmadik jelentésben szólnék, amely a püspökkinevezéseket tárgyalja.⁴⁵¹

III. Következtetések

1. Amiről beszámolhattam, azt mutatja, hogy a »Mindszenty-kérdés« megoldásának nehézségei egyáltalán nem csökkentek az elmúlt év folyamán, még akkor sem, ha időközben jobbára tisztázódott a magyar kormány és az Egyesült Államok kormányának álláspontja. Ezek a nehézségek lényegében a magyar kormány magatartásából adódnak, amely – a bíboros elítélésének megerősítésével gyakorlatilag maga okozva ezt a »kérdést« – teljes mértékben elutasít bármely lehetőséget Őeminenciája »rehabilitációjára«, és (e kérdés megoldásának tanulmányozásakor) olyan feltételeket szab, amelyek a megoldást igen nehézé és problematikusá teszik.

Őeminenciája a maga részéről kitart intranzigenciájában, sőt az egy évvel ezelőtti helyzethez képest ebben meg is keményedett: míg akkor számára (50–50%-ban) indifferensnek mondta a maradást vagy az országból történő távozást, utóbb egyre inkább habozik a Magyarországról való kiutazás kérdésében. Indokait fentebb felsoroltam, és ha azok értékét tekintjük, bizonyára nemesek és önérdektől mentesek. Az általa történelmi horderejűnek tartott szempontok és a kemény valóság között őrlődve a bíboros – az Egyesült Államok ügyvivőjének szavaival – valóban »a tragic figure«,⁴⁵² akit méltán csodálhatnak és tisztelhetnek azok, akik közelről látják rendkívüli lélekerejét és szempontjainak önérdektől való mentességét: nem utolsósorban amerikai vendéglátói, akik számára ő égető problémát jelent. Mindezeket előrebocsátva, szerény véleményem szerint értésére kell adni Őeminenciájának – a fentebb említetteken túl –, miszerint nincs kellőképpen annak tudatában, hogy be kell tartani a nemzetközi jognak az ő esetére vonatkozó általános előírásait:

a) hogy nincs kellően tudatában: a vallási szempontokat világosan meg kell különböztetni a nemzetiektől (hogy ne mondjuk: a kifejezetten politika-

451 Barberini közli ennek szövegét: Relazione di Mons. Casaroli al Card. Segretario di stato sulle provviste vescovili in Ungheria (con 4 allegati), ikt. sz. 8486/64, kelte: 1964. április 24. Levéltári jelzete: AC b. 1 f. 8,10. In: Barberini 2008. 146–156. o.

452 Tragikus sors hordozója, tragikus sorsú ember.

iaktól), személyes helyzetében és az ország helyzetében általában, hogy elsőbbséget kell adni az elsőnek a második felett, egészen addig, hogy – mint az Egyház embere – saját tevékenységében az egyházi és vallási problémák területére kell szorítkoznia.⁴⁵³

b) tekintettel a magyarországi Egyház helyzetének súlyosságára, a kommunista és hasonló kormányokkal való tárgyalások bizonytalanságára, továbbá a jövő veszélyeire, az előbbieken említett szempontok alapján is, szükséges a helyes és megalapozott, az igazságosság alapelveire és szempontjaira mindig tekintettel lévő bölcsen megfontolt értékelés egyeztetése a lehetséges eszközökkel, hogy legalább nagyobb és orvosolhatatlan bajokat ne okozzunk az Egyháznak és a lelkeknek. Különös nehézséget okoz, hogy nem látható, hogyan kell érteni a gyakorlatban azt a feltételt, amelyet Őeminenciája ismételten hangsúlyoz, miszerint ígéretekkel egyáltalán nem szabad megelégednünk, hanem tényeket kell megkívánnunk. Miféle tényeket? Törvényes rendelkezéseket? De ezeket vissza lehet vonni, meg lehet változtatni, mint a múltban, vagy sajátos módon értelmezni, mint azokat, amelyek már érvényben vannak. Konkrét gesztusokat, mint az akadályozott püspökök és egyházi személyek rehabilitálását, templomok visszaadását és hasonlókat? Ezeket is meg lehet változtatni, mint a múltban is történt. Ezért valamilyen mértékben semelyik egyezmény sem választható el a kormány jó- vagy esetleges rosszakaratótól.

c) Mint említettem, egyházi téren primási hivatalából fakadóan a reális funkciókat jóval meghaladó hatáskört óhajt gyakorolni (nem mulasztottam el, hogy a lehetséges legnagyobb tapintattal az egyházjogra hivatkozzam: de Őeminenciája tréfásan úgy reagált: Magyarországon az általános jog sohasem volt érvényben. . .). Ez őt – többek között – arra indítja, hogy az Apostoli Szentszékkel szemben is sajátos magatartást alakítson ki: mindig engedelmesen ugyan, de úgy, mint akinek saját előjogai felett kell örködni. Nem hallgathatom el, hogy mindenekelőtt a március 22-én vele folytatott utolsó megbeszélés előtt nem volt nehéz megfigyelni a bíboroson, mennyire korlátozott a bizalma az Apostoli Szentszék azon képességét illetően, hogy megfelelőképpen megismerje és megítélje a magyar helyzetet, és hogy illúziók és veszélyes »diplomáciai« kompromisszumok nélkül meg tudja választani a helyes utat.

453 Casaroli ismételten egyértelművé tette a Vatikán álláspontját, az egyházi és vallási problémák megoldásának elsőbbségét.

d) Prímási funkciói és felelőssége felől kialakított meggyőződése rendkívül nehezzé teszi számára, hogy olyan megoldást fogadjon el, amely vagy megrövidítené e szerepkörét, vagy lehetetlenné tenné annak gyakorlását, és így annak a veszélynek teszi ki őt, hogy a kortársak és a történelem elítélje magatartását, mint olyanét, aki nem volt képes ezt megvédeni és becsületben tartani. Őeminenciája, úgy tűnik, nem is fogja fel, hogy bizonyos körülmények között az Egyház és a haza java megkívánhatja, hogy a kettőt méltósággal külön kell választani és heroikus hallgatást kell gyakorolni. Az a tény, hogy ilyen jellegű megoldást az Apostoli Szentszék elfogadhatna vagy javasolhatna, lényegében nem változtatná meg a dolgokat.⁴⁵⁴

2. A két várható lehetőség – Magyarországon maradás vagy külföldre távozás – közül a bíboros kijelentette, inkább az elsőt részesítené előnyben. Ez, mint már megfigyeléssel éltem április 10-én kelt felterjesztésemben,⁴⁵⁵ bizonyos értelemben megkönnyítené az Apostoli Szentszék helyzetét, ha nem kellene elköteleznie magát afelől, hogy Őeminenciája tartózkodni fog a beszédétől és a cselekvéstől; másrésztől a bíboros tétlenkedése és hallgatása olyan dolog, amit nem vállalna sem a bíboros, sem az Apostoli Szentszék.

Azt is elmondtam még, hogy nem ez lenne a magyar kormány által preferált megoldás, mert nyilvánvalóan tudatában van a vele járó veszélyeknek. Nehézséget láthatunk, és nem keveset, a mi oldalunkon is, mindenekelőtt az esztergomi érseki és prímási címmel kapcsolatban. Majd szembe kell nézni azzal a valóban kínos helyzettel, amelyben Őeminenciája találhatná magát: hogyan védje meg méltóságát? Milyen benyomást tenne a világra – legyen az katolikus vagy sem – az a tény, hogy a bíboros elhagyja biztos és méltó menedékét az amerikai követségen, hogy azt új rabságra váltsa fel, kérlelhetetlen ellenségek kezében? Milyen magatartást tanúsítson ezzel kapcsolatban

454 A vatikáni diplomata határozottan fogalmaz. Itt a kulcskifejezés ez: „úgy tűnik, nem is fogja fel” (eredetiben: „non sembra neppure concepire”).

455 Barberini 2008, 102–129. o., itt 118–122. o. közli ennek szövegét: *Relazione di Mons. Casaroli al Card. Segretario di stato sulla ripresa dei contatti con il Governo ungherese* (Budapest, 14–24 marzo 1964, con nn. 7 allegati), ikt. sz. 2480/64, kelte: 1964. április 10. Levéltári jelzete: AC b. 1 f. 8,8. Tanulságos lenne ennek elemzése, főleg, hogy azóta megjelent nyomtatásban a MNL OL egyik fondjában őrzött alternatív leírás is, amely a magyar tárgyaló fél három feltételét tartalmazza. (In: M. Szébeni Géza 2008, 94–95. o.) A szerző annyit árul el közlése elején, hogy az MSZMP dokumentumairól van szó. A Casaroli-jelentés és az MSZMP-dokumentum e rövidített változatának összehasonlítását akkor látjuk elvégezhetőnek, ha ennél többet is megtudhatunk a megfelelő fond adatairól és magyarra fordítjuk a Casaroli-jelentést. Mivel ez túlmutat kötetünk célkitűzésén, itt nem térünk ki rá.

az Apostoli Szentszék? Ki biztosítja, hogy nem érik-e őt méltatlan, esetleg súlyos bántalmak? Annál is inkább, mivel a bíboros, eszméivel és temperamentumával, nem lesz könnyen arra bírható, hogy hallgasson és tétlen maradjon; az újságírók és mások Nyugaton a maguk részéről nem fogják őt békében hagyni. Ezek azok az ellenvetések, amelyek felmerülhetnek és arra készítetnek, hogy feltegyük a kérdést: ténylegesen szóba jöhet-e ez a hipotézis? Megmaradna tehát a második. Lehet, hogy ennek csak egyetlen valóságos nehézsége van, de az rendkívül súlyos lehet sok más lehetőséggel szemben: annak a lehetősége, hogy Őeminenciája valóban tartja magát ahhoz, hogy hallgat és nem szólal meg politikai és vallási kérdésekben, amint a kormány ezt feltételül szabta. Ha sikerülne is enyhíteni a kormány feltételeit – és ennek érdekében minden lehetőt meg kell tenni –, aki ismeri a bíborost, nem táplálna illúziót afelől, hogy félő: jelenléte és tevékenysége Rómában vagy máshol, mindig az Apostoli Szentszék felelősségére, ez utóbbi számára gyakori hátrány vagy egyenesen konfliktus forrása lenne.

3. Ha a magyar kormány fenntartja készségét az általános kérdésekről folyó tárgyalások lezárására, függetlenül a »Mindszenty-ügy« megoldásától – amint már április 10-én kelt felterjesztésemben tisztelettel kifejtettem –, az Apostoli Szentszék nehézségei e szempontból nem lennének akkorák. Megmarad azonban a probléma az Egyesült Államokkal kapcsolatban, és nem hiszem, hogy az Apostoli Szentszék ebben az esetben sokáig halogathatná ennek megkerülését. Úgy gondolom, az Apostoli Szentszék jelen esetben könnyebben kérhetné a washingtoni kormányt, hogy használja fel befolyását legalább a magyarok által támasztott egyik feltétel elejtésére vagy megkönnyítésére: ilyen feltétel például, hogy vegyék el a bíborostól az esztergomi érseki és prímási címet, ha – az amerikai követségen kívül – Magyarországon marad; hogy ne tehesen nyilatkozatot arról, hogy továbbra is ártatlannak tekinti magát az 1949. évi ítéletben neki tulajdonított bűntettek kérdésében; az oly abszolút és a gyakorlatban kivitelezhetetlen hallgatási parancs diktálása Őeminenciájának, ha elhagyná Magyarországot. Ha ezt követően a magyar kormány visszatérne saját álláspontjára és az általános kérdéseket a »Mindszenty-ügy« megoldásától tenné függővé, nem maradna más, mint türelmesen újra megpróbálni az eddigi kísérleteket, egyik részről Őeminenciája ellenállásának, másik részről a kormány feltételeinek tompítására, a lehetséges közös pont keresése által. Másrészről úgy gondolom, hogy az ügy emotív »horde rejét« talán túlértékelik az érdekelt felek, különösképpen a kormány: ezt valójában sokkal inkább a személy elleni gyűlölet motiválja, semmint azon

kártól való félelem, amelyet a bíboros okozhatna. Az a benyomásom – és ezt nem rejtettem el a kormány képviselői előtt sem –, hogy Őeminenciája »kiszabadítását« és a Nyugatra érkeztek várható nagy visszhangot követően a közvélemény érdeklődése hamarosan alábbhagyna, különösen, ha a bíboros nem törekedne arra, hogy azt újra és újra magára irányítsa szenzációt kereső gesztusokkal vagy megnyilatkozásokkal.

Miközben felterjesztem Eminenciádnak ezeket az információkat és székény megjegyzéseimet, megragadom az alkalmat, hogy tisztelettel csókoljam szent bíborát és kifejezzem legmélyebb és legőszintébb tiszteletemet.”

Tehetünk-e még valamit mindehhez? Casaroli hosszú és minden fontos kérdésre kitérő beszámolója várhatóan alapvető dokumentum lesz a további kutatás számára. Számos részlettel gazdagítja eddigi ismereteinket. Úgy tűnik, a hosszú személyes találkozás alatt a bíboros kifejtette álláspontját, amely összességében nem találkozott a prelátus elismerésével.

Megtudhattuk, hogy Casaroli egyértelműen közölte Mindszenty bíborossal a Szent- atya óhaját: minél hamarabb, méltó módon véget kell vetni követségi tartózkodásának. Megtudhattuk, hogy a bíboros a megszokott módon harcos választ adott és vég- sőkig védelmezte saját meggyőződését. Megtudhattuk, hogy a bíboros a maradás mellett azt az érvet hozta fel: tiltakozni az ellen, hogy az Amerikai Egyesült Államok elzárkózik a segítségnyújtás elől. Ez gyermekien durcás viselkedésre vall. Casaroli megfigyelte, hogy az elmúlt hónapok folyamán a bíboros magatartása megkeménye- dett, már egyre kevésbé foglalkoztatja a követségről való távozás gondolata. Jelenté- sében Casaroli összefoglalta a bíboros államtitkár számára, hogy véleménye szerint mi a teendő: értésére kell adni a bíborosnak, hogy be kell tartani a nemzetközi jog- nak az ő esetére vonatkozó előírásait; fel kell őt világosítani afelől, hogy a vallási szempontokat meg kell különböztetni a nemzetiektől, és hogy adott esetben el kell kerülni a nagyobb károk és orvosolhatatlan bajok okozását, magyarán: a kisebbik rosszat kell választani. (Tárgyalni a kommunistákkal, megegyezni stb.) Casaroli konklúziójában a bíborossal ellentétes álláspontot fejtett ki, sőt, kritikát is gyakorolt: a bíboros a reális funkciókat jóval meghaladó hatáskört óhajt magának. Itt már egye- nesen azt látjuk, hogy Mindszenty tudatosan az amerikaiak előtt február–március- ban kifejtett álláspontját vallotta előtte meg, megerősítve az amerikai ügyvivő 1964. február 17-én kelt felterjesztésének megfogalmazását: „kötelességének érezné érvé- nyesíteni alkotmányos hatalmát és kinevezni a kormányt”.⁴⁵⁶

456 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 967–969. o., itt: 968. o., 298. sz. dok.

Befejezésében Casaroli így jellemezte a kialakult helyzetet: mindkét félben nagy az érzelmi túlfűtöttség, a kormányt pedig a bíboros személye elleni gyűlölet motíválja. Ennek a jelenségnek a megértése egyik kulcskérdése lehet a Mindszenty-kutatásnak. Tekintettel arra, hogy a Budapest szívében élő bíboros az egyetlen olyan ismert személyiség, aki nem adta meg magát ‘56 leverését követően, ez a gyűlölet érthető, főleg, ha a magyar kormánytényezők a lelkük mélyén maguk is osztják a bíboros véleményét hatalmuk illegimitására vonatkozóan. Mindszenty mindenestre végig illegitimnek tartja „Ephialtész* és Heródesz*” (értsd: Kádár) kormányát.

Casaroli idézte a bíboros kifejezését: „a Magyarország Prímása cím – Őeminenciája felfogása szerint – átfogó és rendkívül nagy felelősséggel és jogokkal jár az egész országra, sőt, »Szent István király országterületének« egészére vonatkozóan.” Ez az idézet egyben magyarázat arra is, amikor a bíboros ismételten felemeli a szavát „Szent István hierarchiája” integritásának védelmében.

Casaroli prelátus összesen tizenkét órát töltött a bíborosnál három látogatása során. Mindszenty – aki Rusk külügyminiszterhez intézett üzenetében már 1963. május 13-án felemelte (akkor először) a nagyhatalmak új szellemű politizálásával szemben a szavát⁴⁵⁷ – a vatikáni küldöttek előtt sem hallgatott erről. Utóbb, több mint egy esztendővel később, minderről azt is papírra vetette, hogy a „koegzisztencia sohasem [lehet] igazságosság nélkül”.⁴⁵⁸ Arról a Vatikánba visszatért diplomaták nem tudhattak – ezért Casaroli sem térhetett ki erre hetekkel később véglegesített jelentésében –, amiről a bíboros így-úgy alakulgató álláspontján töprengő amerikai külügyérek már április 6-án szót váltottak: a bíboros kéziratáról. Arról, ami hét esztendővel később a menedék megszűntéhez vezetett.

Casarolinak ez a hosszú jelentése tartalmazott minden olyan elemet, amely eligazíthat ebben a szövevényes helyzetben és ellentétes a bíboros álláspontjával. Nem véletlen, hogy a bíboros öbenne nem szövetségest, hanem ellenfelet fog majd látni. Eltérhetnek a vélemények afelől, hogy 1989-ben a bíboros igazát láttuk-e bebizonyosodni, vagy netán a fellazítási politikának a sikerét. Aki 1989-ben nem lát rendszer-változtatást, az nem a bíboros álláspontját látja beigazolódni.

457 Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf*, 191. o.

458 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 386. o. Bejegyzés 1965. június 11-én.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE
A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ
1964. március 25.⁴⁵⁹

„Ma elment a levél a pápai államtitkárhoz” – írta bejegyzését a bíboros március 26-án. Miről tájékoztatta nehezen érthető angol nyelvű írásában a Vatikánt?⁴⁶⁰

„Budapest, Magyarország,
1964. március 25.

Eminenciás Bíboros Államtitkár Úr!

Kérem elnézését a magyar probléma okozta ismételt igénybevételért.

Hálás vagyok a távirati üzenetért és mindenekelőtt a Szentatya jókívánságaiért és Apostoli Áldásáért. Mélyen meghatott és igen hálás vagyok a Szentatyától nemrég vett fényképéért, a gyűrűért, rózsafüzérért stb.

Nem hiszem, hogy itt öt személyt közvetlenül félretennének⁴⁶¹ és elragadnák minden Istentől kapott hatalmukat és méltóságukat. Nem hittem, hogy ez megtörténhet a hívek érdekében.

De ha ez részleteiben realizálva lenne, alázatosan, de erkölcsi kötelességgel és meggyőződéssel ellenvetéssel élnék Magyarország történelmi területén (Csehországban, Kárpátalján, Romániában, Jugoszláviában). Mint apostolutód, eme területen túl is ellenkezem. Az erőszak, a bűn sohasem lehet a törvényesség forrása; senki sem tehet szert hatalomra saját bűnös praktikái jogán. Az Egyház volt és maradt az üldözöttek első védelmezője, ha a nyáj üdvösségét [szabadulását] keresi.

Piusz és János boldog emlékü pápák Magyarországra megyéspüspököket, koadjutorokat, adminisztrátorokat küldtek. Akiket korábban kineveztek, azokat gondosan választották ki, és ők dicséretesen védelmezték a nyájat a küldő pápák nevében, a barna és vörös ateizmus ellenében. Azokat, akiket később (1957 óta) neveztek ki, mint püspököket, koadjutorokat, a régi püspök gondos javaslatára választották, és az Apostoli Szentszék gondosan megvizsgálta

459 Shelton ügyvivő március 26-án kelt felterjesztésében továbbította a State Departmentnek. Casaroli is utalt rá április 18-i feljegyzésében, Cicognani bíboros pedig június 23-án kelt levelében igazolta vissza e levél vételét.

460 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 340. o.

461 Az öt püspök nevét felsorolja később e dokumentumban.

őket. Ami lényeges, sohasem perelték be és ítélték el, csak durva terrorral akadályozták és deportálták őket. A terror olyan kegyetlen volt, hogy 1959 pünkösdjén boldog emlékü XXIII. János pápa a magyar üldözést a kínaihoz hasonlította.

1. Vác. Pétery püspököt kétszer deportálták egyházmegyéje területéről. Ő gyakorolta a püspöki hatalmat. Érdemtelennek nem adott egyházi kitüntetést. Még a hatalom nyomására sem. Rendreutasított két érdemtelen fiatal papot. Ezek feljelentették őt az államnál. Nem ők kaptak büntetést helytelen tetteikért, hanem a püspök szenvedett érdemei miatt.

2. Veszprém. Badalik püspök, korábban domonkos tartományfőnök; mint püspök rövid ideig együttműködött az ötvenes években. 1957-ben Kádár hatalmas kampányt rendezett, aláírásokat gyűjtött, hogy az ENSZ ne merészelje tárgyalni a magyar kérdést (orosz agressziót, amit az áruló Kádár szabadított Magyarországra). Az aláírásokat erőszakkal gyűjtötték a vasúti kocsikon, iskolákban, gyárakban stb. Most természetesen a püspökök is fontosak lettek. Veszprémben megtagadták az aláírást. 1957 júniusában⁴⁶² deportálták egyházmegyéjéből. 1963-ban amnesztiát kapott a váci püspökkel együtt,⁴⁶³ ezzel egyidejűleg száműzték egyházmegyéjéből. Július 19-én 50 éves (aranymisés) pap lesz. Apostoli kormányzója nem hirdette meg a megyéspüspök aranymiséjét, csak 25–30 más évfordulás pap között, ugyanazon kisbetűkkel lett közölve.

3. Belon pécsi segédpüspök. Ő ciszterci gimnáziumi tanár volt,⁴⁶⁴ a rend feloszlását követően egyházmegyes pap lett. Rogács [Ferenc]* püspök kérte és kapta meg őt. Rogács szent volt, a jelöltet jól választotta ki. A rezsim gyűlölte Rogácsot (utolsó órá[i]ban is zavarta és kényszerítette őt), és így gyűlölte Belont is. Deportálták Bajáról (31.005 lélek), mint plébánost, az egyházmegye utolsó falujába. 1963-ban egyszerre kapott amnesztiát és száműzetést.

4. Bárd püspök Kalocsán. Boldog emlékü Grösz* [József] érsek kérte és kapta meg őt. A választás jó. Ismerem őt. Ő is részesült amnesztiában, és eltiltották a püspöki tevékenységtől.

462 1957. augusztus 15-én. Vö.: Soós Viktor Attila: Badalik Bertalan OP veszprémi püspök internálása. In: *A Domokos Rend Magyarországon*. Szerk.: Illés Pál Attila – Zágorhidi Czigány Balázs. Piliscsaba–Budapest–Vasvár, 2007. PPKÉ BTK Új- és Legújabbkori Történeti Tanszék, METEM, Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény, 195–215. o. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti Konferenciák 3.), valamint Soós Viktor Attila: *A püspök és a besúgó – Badalik Bertalan és Klempa Sándor kapcsolata az államvédelmi és állambiztonsági iratok tükrében*. Miles Christi Évkönyv, 2012. 127–177. o.

463 Ez tévedés, nem kaptak amnesztiát.

464 Belon nem volt ciszterci, ellenben Baján városplébános (amint azt itt is, más helyen is kifejti a bíboros). Bizonyára innen az emlék: Baján ciszterci gimnázium volt.

5. Winter[sic!]⁴⁶⁵ teológiai tanár, segédpüspök Szombathelyen. A beteg, idős püspök kérte és kapta meg őt, aki kiváló intellektus és páratlan lelkiéletet élt. Sohasem volt ütközése a rezsimmel. A püspök félénkségből kollaborál; a segédpüspök – Kádár szerint – »nagyon nagy ember«, János pápa és a kollaborátor püspök kreatúrája.⁴⁶⁶

6. Győr. A püspök beteg, megtört. A legjobb egyházmegyék egyike és fontos is. Több egyházmegye szeminaristáit nevelik itt. És majd mind letörték. Van egy idegen helynök. Nagyon fontos egy kifejezetten egyházas megoldás, engedmény nélkül.

Magyarország harmadik főegyházmegyéjében⁴⁶⁷ évekkel ezelőtt 1 100 000 hívő volt, vegyes [vallású] terület és tele új szektákkal. Valószínűleg itt a legkönnyebb a kinevezés: a jelölt otthonos Keleten és Nyugaton. A veszély itt lehet a legnagyobb.

A kép összetett, a március 15-én és 22-én kapott [információ] szerint nem teljesen azonos, bár a személy ugyanaz.

Örülök a hivatalos álláspontnak, az egy főegyházmegyét, továbbá Vácot, Veszprémet és Szombathelyt illetően (Winter). Győrött csak egy kivezető út van: egy elfogadható segédpüspök kinevezése. Újdonság volt számomra március 22-én a kombináció a második helyet illetően Magyarországon és a jelenleg megüresedett egyházmegyéé.⁴⁶⁸

Az Új Emberben és a budapesti teológiai akadémián különböző személyek vannak. Ezek nem voltak, vagy csak alkalmilag, a cura animarumban.⁴⁶⁹ És a rendszer mindkét intézményben otthon van. Az Új Ember az igazságot hallgatással vagy az érdemtelen dicséretével sértette meg. A Központi Akadémia⁴⁷⁰ professzorai a szeminárium előjáróságánál kevésbé vettek részt

465 Helyesen (itt és másutt): Winkler. Ezt és a további elírásokat bizonyára a gépiró követhette el. Ugyanígy Belon vezetéknevét a szöveg – hibásan – két l-lel hozza.

466 Némi értetlenséggel olvassuk: fentebb boldog emlékünek nevezett János pápáról ír, ugyanakkor itt a Vatikán felé kritizálja annak személyét és intézkedését. Ha János pápa Kádár szerint „nagyon nagy ember”, az nem hangzik dicséretként a bíboros felfogása szerint. Ugyanakkor, miután kifejtette, hogy a püspököket a pápa nevezi ki, itt a kreatúra szóval illeti.

467 A körülírás az egri főegyházmegyére illik.

468 A második főegyházmegye Kalocsa. Megüresedés: Grósz érsek 1961 októberében bekövetkezett halálával.

469 Lelkek gondozása, itt a lelkipásztori munkában.

470 „Central Academy”: A Központi Szeminárium és a Hittudományi Akadémia két külön intézmény ugyan (az egyik kollégium, a másik egyetem), de ezekben az évtizedekben azonos épületben működött. Innen érthető a kettő gondolati összevonása.

számos kispap kizárásában, mely utóbbiak nagyon hiányzanak a hívek szolgálatában. Mégis, aligha teljesen vétlenek a hibában.

Egy teljes – bár megcsonkított – érsekség és annak szuffragáneos egyházmegyéje kap főpásztort, és lehet, hogy nem teljesen az Egyház szándékai szerint.

De én aggodalommal nézem a váci, veszprémi püspökök, valamint Belon sorsát és nyomorúságát. Püspöke ajánlására a boldog emlékű János pápa nevezte ki őt. Ha ő nem is volt koadjutor, legalább egy lehetett volna a jelöltek közül, ahogy Winter, elsősorban azért, mert üldöztetésben volt része, deportálták⁴⁷¹ és elveszítette püspöki kinevezése előtti jelentős állását. A megyéspüspök és az Egyház fejének ítélete sokkal többet nyom a latban, mint a régóta emigrált vagy otthon fertőzött légkörben élő papoké.

Egész máig az a tudat vigasztalhatta őket: az állam üldöz engem, de az Egyház az én oldalamon áll. Félek, hogy egyesek össze fognak omlani, és ez a rezsim és a békepapok tapsa kíséretében fog megtörténni.

Ez a dolog aggaszt engem. Ők kitaranak a testi és lelki nyomorúságban, még a megaláztatásban is, egészen az utolsó pillanatig. Ha most magas hivalt foglalnék el ily módon leírt háttérrel, kemény kritikának tenném ki magamat és gondtalan életemet.

A végzetes események a magyar történelemben: 1241 (tatárok), XIV–XVIII. század török világbirodalom, főleg Mohács (1526) után. A XX. században a bolsevizmus. 1241-ben 2, 1526-ban 7 megyéspüspököt adott az Egyház a nemzeti sírokba. Mindkét esetben Esztergom is közöttük volt. És ha a számtalan korábbival [együtt] 3 most azt kell mondja fegyver nélkül a nyomorúság sírjában ők és mások kérdezhetik: Esztergom hol van?

Így közösséget vállalok a 3–4-gyel és a jövődő másokkal a történelmi Szent István-i hierarchia területén. Ők kormányozták, illetőleg kormányozni akarták Isten népét vezetőik szellemében, a pápákkal – velem, az igazgatóval. Ezt az irányt egyedül a boldog emlékű Piusz pápa hagyta mindenkor jóvá. Ha van felelősség egyáltalán és itt is érvényes, és ha az nincs rögzítve világviszonylatban, 1943-ban (amikor még nem voltam püspök) és 1945-ben (amikor egyedül én voltam fogoly püspök⁴⁷²), nem így 1956-ban, a világ felismert tehetetlensége közepette (amikor én részben fogoly, részben szabad

471 Helyesen: áthelyezték (a kormány nyomására).

472 Előbb Sopronkőhidán, majd Sopronban a nyilaskeresztesek országlása idején fosztották meg szabadságától.

prímás voltam), így Piusz pápa és én felelősek vagyunk Isten és a történelem előtt. Én nem félek ettől a felelősségtől.⁴⁷³

Én örülök annak, hogy ebben a példa nélküli szörnyű rombolásban megálltuk helyünket 3 és 1/4 éven át és komolyan vettük a pápai enciklikákat. Közel egymillió lélek távozott el a boldog örökkévalóságba egy lobogó, mély lelkiéletet követően. És ez is konstruktív időszak volt.

Félő, hogy a Szovjet[unió]ban lévő erős földalatti mozgalom nagy Nyugat-szimpatíája megváltozik és jön az üldözött, de szorosra zárt sorokban. Jehova tanúi így támadnak ránk városról városra, amint azt utóbb tették Münchenben házról házra.

Moszkva kormányzói, mint okos csigák kényelmes és hatékony fegyvert kapnak az Egyház ellen. Minden zsarnoknak van legalább egy »unszimpatikus« püspöke ([Stefan] Wyszyński* bíboros, Shvoy, Dudás [Miklós]*, Márton püspökök stb.). A várt és megvalósult koegzisztencia után le fogja tartóztatni és deportálni fogja őket, arra számítva, hogy fél vagy egész évtized után a módszert alkalmazni fogják a legális püspökökön is, és amint Kállai, ő is ki fogja jelenteni: »Egész Magyarország (Jugoszlávia, Csehország, Románia) várja az új püspököket.«

Az indoklás ez: Magyarországon kevés a püspök. Magyarországon a helyzet nem olyan nehéz a püspökök száma szempontjából, mint például Csehországban és Romániában.

Magyarországon	Minőség teljes vagy csonka	Hívek száma	Püspökök száma	Akadályozva
Esztergom	Főegyházm.csonka	1.000.000	2 (1-Bpst),(1-Eszt.)	1
Kalocsa	”	300.000		1
Eger	” teljes	1.100.000	1	–
Veszprém	Egyházm. ”	900.000	–	1
Vác	” ”	1.500.000	1	1
Győr	” csonka	371.000	1	–
Pécs	” ”	600.000	–	1
Szombathely	” ”	514.000	1	1
Székesfehérvár	” teljes	400.000	2	–
Csanád	” csonka	320.000	1	–
Hajdúdorog	” ”	233.000	1	–
	11:4 teljes 7 csonka	7.238.000	10	6

473 Ez idő tájt már nem XII. Piusz korszakát írta a történelem, hanem a XXIII. Jánost követő VI. Pálét.

Ha ez kevés, az indok nem az elhalálozás (3), inkább a rendszer (6). A püspökök számának növelésével a rendszer változatlan marad.

Világviszonylatban az átlag 720.000 hívó egy »szabad« püspökre nem olyan sok; de mégis sok, mert az apostoli kormányzók bérálnak. A papszentelés kevés; ismét nem az elhalálozás, hanem a rendszer a hibás. Ma csak a következő egyházmegyéknek van szemináriumuk: Budapest (1 püspök); Esztergom (1 püspök); Kalocsa (1 akadályozott püspök); Eger (1 püspök); Hajdúdorog (1 püspök). De a szentségek kiszolgáltatásán túl a vezetés és kormányzás is nagyon fontos a megyéspüspökök esetében. Kormányzásról itt nem beszélhetünk. A püspökök hiánya volna sebeink legnagyobbika? Nem! Ez csak tünete annak, hogy az Egyház nem szabad. Bizonyára kisebb baj, mint a bolsevizmus idejövetele és fennállása.

A fő seb a hiányzó vallásszabadság. Mivel ez nem létezik, a tünetek kezelése csak felületi kezelés. Ezért elsősorban ennek a szabadságnak kell eljőnie Magyarországra. Ha ez nem fog hamarabb eljönni, a szám növelése nem vezet el a célhoz.⁴⁷⁴

A [Vas]Függöny mögött a püspök nem azonos azzal, ami Nyugaton volt a múltban és ami a jelenben. A püspök az első számú közellenség, akinek ruhája az új világ minden szennyét magára vonja. A fő[pásztor] a mennydörgés gyűjtője. Értéke a rezsimmél nulla. Ilyen módon a püspök személyisége nem konzisztens álláspontjával, nagy mértékben sújtják az adminisztratív intézkedések, börtön, deportáció, házi őrizet, amíg a maradék elfogadta a helyzetet és »építi a szocializmust« a lelkek ellenében. Moszkva szocializmusa egyenlő az ateizmussal.

A püspök nem kap utánpótlást (népirtás minden mértékben), nincs hitoktatáson részt vevő diákja, nincs béralkozó ifjúsága, ők beavatott »polgárok«.

Nincsenek kispapjai (Kádár numerus clausust szab meg); nem intézhet fontosabb körlevelet a nyájhoz. A püspök akkor létezhet, ha nyilatkozatai hálát fejeznek ki Kádárnak, aki megengedte három megyéspüspöknek a Zsinatra [utazást]; ha támogatja minden tevékenységét, nem kivéve az igazságtalanságot, ha idézi Kádár és Kállai nyilatkozatait, hogy dicsérje a helyzetet, amely jó, sőt napról napra javul. Ezért a püspök állami autót és havi fizetést kap. Ha egyenesen a központból érkezik a nagy hatalom, nem mulasztja el

474 Alighanem a püspökök számának növelésére gondol, mint máshol is kifejtette.

[megünnepelni] április 4-ét, november 4-ét (Magyarország két leigázásának dátuma).⁴⁷⁵

Az egyházmegyés papság nem kevés számban 79–85 éves, mert a fizetés – kivéve 2–3 egyházmegyét – nem elegendő, és a havi 599 forint (25 dollár; a szegény amerikaiak 50 dollárt kapnak a nyomornegyedben) még mindig jobb.⁴⁷⁶

A másik létező réteget a fiatalabb (férfi)ak alkotják. A harmadik főegyházmegyében a személyek bekapcsolódtak a külkapcsolatokba. Karácsony este interjúkat adnak az erkölcstelen ateista kommunista ifjúsági hetilapoknak. (Ugyanabban a számban vallásellenes cikket is közöltek.) A hetilap a káplánt dicséri. A nagyfalu papja leszólja hívei (3800) vallásosságát és kijelenti az újságíró előtt: minden évben házról házra járva kell összegyűjtenie fizetését; csak 3–4 gyermek kért hitoktatást. »De ennyinek én nem tartok hittant.«

Aki értékeli a lelkek üdvösségét, az még mindig börtönben van vagy amnesztiában részesült más akadályozottakkal, akiket tehetetlenségre ítélték.

1938–1948 dicsőségével együtt a történelem magyar papja is eltűnt.

Ha a püspökkari konferencia fejét közvetlenül a legmagasabb kegy nevezi ki, a kollaborátorok erősebbek lesznek és a kisebbség fehér holló lesz itt. A fő ma inkább pozitív, nem annyira negatív. Ő jó, de nem áll ki harcosan.

Ez előttem máig ismeretlen volt. Esztergom kormányzását nem így festette le nekem König bíboros, amilyen a valóságban.

Azt kérem, Csehországban és Romániában az új kinevezéseknél a magyar püspököket nem szabad elfeledni, a helyi despotizmusnak engedve. Észak-Magyarországon⁴⁷⁷ az egyházmegyék kormányzói között van elegendő magyar. Romániában a katolicizmus magyarokból áll, a románok nem katolikusok.

Galter írja: 6 püspök halt meg a börtönben;⁴⁷⁸ tudjuk, hogy többségük magyar. Szatmárnémeti, Nagyvárad magyar városok (92%). Temesvár is inkább magyar, mint román. Korábban német többsége volt.

475 Április 4-e, amelyet Magyarország felszabadulásaként ünnepeltünk, a november 4. pedig 1956-ra utal, egyben Mindszenty félbrabságának kezdetére az amerikai követségen. Nem november 4-e, az ismételt leigázás, hanem november 7-e, a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” napja volt ünnepnap.

476 Talán így: még mindig a jobb fizetések közé tartozik.

477 Az összefüggésből az Észak-Magyarország kifejezésen Szlovákia értendő. Csehország kifejezésen pedig ismételen Csehszlovákiát érti.

478 Albert Galternek az üldözött egyházzól írt vörös könyvére gondolhat, amelynek eredetije franciaül jelent meg. Albert Galter: *Le communisme et l'Église catholique. Le „livre rouge” de la persécution* (Collection „Questions pastorales”), Párizs, 1956. Fleurus. Ennek 309. oldalán arról olvasunk, hogy öt püspök halt meg a börtönben. A könyvet hét nyelvre fordították le. Feltételez-

Az engedelmesség hivatalos útját én elfogadom és örülnék a sikernek. De köteles vagyok megosztani aggodalmam. Hideg szelek jönnek Moszkvából, Lengyelországból. Mi lesz, ha teljessé válik a koegzisztencia? Nem lesz ugyanaz a sorsa Közép-Európának is, mint ami XI. Piusz hierarchiájának a Szovjetben? A világ még nem ismeri a bolsevizmust.

Eminenciás Államtitkár Úrnak, Krisztusban testvérének, boldog allelujás jókívánságaimmal.

Mindszenty József
bíboros, esztergomi érsek
Magyarország hercegprímása”

A bíboros már részletesen kifejti, miért ellenzi az adott helyzetben a püspökök kinevezését. A név szerint ismertetett öt püspök – Pétery, Badalik, Belon, Bárd és Winkler – sorsa az egyház helyzetét példázza. Figyelemreméltó az ötös szám, amely prófétaí egybeesés a szeptemberi egyezményben kihirdetett öt új püspök kinevezésével.

Felmerülhet kétségként, vajon el lehet-e intézni Kádárt azzal, hogy áruló és ő a felelős azért, hogy az orosz agressziót Magyarországra szabadította? A bíboros véleménye, úgy tűnik, egyszerűsít. Vajon volt-e reális alternatíva 1956 novemberétől? Vajon Magyarország sorsát a forradalom döntötte-e el, vagy az aktuális világhelyzet? Ez a véleménye azonban nem hat újszerűen, ha megfontoljuk, hogy 1945–1948 között sem gondolkodott másként a világ sorsának alakulásáról. Mindenesetre látható, hogy Kádárról kialakított képe részletes elemzésre vár, mert ismételten kitér rá, és úgy tűnik, kulcsfontosságú. Ugyanis ahogy annak idején Rákosi, most az új első számú vezető lett filippikáinak célpontja. Miként annak idején dacolt – ameddig lehetősége volt rá – az esztergomi aula első embereként a pártvezérrel és körével, most sem tett másként. Holott a menedékes helyzetéből fakadó állapotának következményeire Casaroli már nyomatékosan felhívta a figyelmét. A prelátusnak a VI. Pál pápa által igényelt mondandóját a Szabadság tér félrabságában élő bíboros azonban figyelmen kívül hagyta, midőn vágyaitól hevülten, elrugaszkodva a való világtól politizált leveleiben.

A magyarországi terrornak a kínaihoz való hasonlítása 1964 márciusában felkel-

hető, hogy a budapesti amerikai követségen a bíboros az angol fordításhoz jutott hozzá. Albert Galter: *The Red Book of the Persecuted Church*, Westminster MD, 1957. The Newman Press (Dublinban és Sydneyben is megjelent). Az általunk elért példány 339. oldalán ismét öt püspökről olvasunk.

tette érdeklődésünket. XXIII. János pápa 1959-es pünkösdi beszédében⁴⁷⁹ meghirdette a zsinati előkészítő bizottság megalakulását, majd rövid áttekintést tartott a keresztények üldözéséről, amelyben kiemelt helyen említette a kínai és a magyar helyzetet. A kérdés számunkra az, hogy a bíboros az elmúlt majdnem öt esztendő folyamán felhasználta-e ezt a gondolatot, illetve, hogy mikor – bizonyára késve – jutott hozzá ehhez az információhoz. Bármiképpen alakulhatott is a helyzet, kézenfekvő a gondolat: a bíboros számára ez 1964 márciusában, Casaroli ismételt (összeségében harmadik) látogatását követően lett fontos, hogy ezzel is kiemelje: XXIII. János pápának volt egy olyan korai periódusa, amikor még szóvá tette a keresztény-üldözéseket.

Időben és témában végül ide illeszkedik a bíboros két bejegyzése, előbb március 24-ről, majd 28-ról: „Die Presse üt: Card. Könignek ígértem: kimegyek, most be akartam várni, teljeseznek-e az ígéretek. Én határidőt se a bíborosnak, se soha másnak nem mondtam.” S ezt követően érthető az újabb bejegyzés: „Casaroli reparálni igyekszik a hibát, ő sugallta a Pressét.”⁴⁸⁰

A 3. alcsoportba tartoznak a Casaroli prelátus két látogatása közötti periódusban, április 29. – augusztus 26. között keletkezett források.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1964. április 29.⁴⁸¹

„Ma éjjel levelet írtam Rómába észrevételeimről” – olvasható a bíboros bejegyzése április 25-én.⁴⁸² Melyek voltak ezek, amelyekről tájékoztatta Cicognani bíborost?

479 Olasz nyelvű forrása: *L'Osservatore Romano*, 1959. május 18–19. 1. o. (a vezércikk helyén); továbbá *Discorsi messaggi 1958–1959*, 334–338. o., itt: 336. o.

480 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 340–341. o.

481 Ennek szövege latin, az amerikaiak tájékoztatására a Vatikánból angol szöveget is mellékeltek. Cicognani bíboros június 23-án kelt levelében visszaigazolta e levél vételét, ebben április 29-i kelteztést említ. A levél letisztázásához tehát négy nap (két-három munkanap) kellett. Angolsága időnként igen esetleges, csak az összefüggésből értelmezhető.

482 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 343. o.

„Budapest, Magyarország,
1964. április 29.

Eminenciás Bíboros Államtitkár Úr!

Szíves engedelmével beszámolok néhány magyarországi kérdésről.

1. Sajnos csak ma értesültem a washingtoni Catholic Standard március 13-i száma révén a KNA információjáról, hogy Magyarországon 1200–1400 papot kényszerítettek fizikai munkára, és ezek fizikai munkában maradtak, az »amnesztia« ellenére. A cikk nem egészen világos. De az információ a rezsim vallási hivatala elnöki konferenciájáról szívárgott ki. A kommunista hivatalnok beszámolt ezeknek a papoknak a »veszélyes« törekvéseiről, akiket óvtak tevékenységük végzésétől.

Talán többet is mond ez a katolikus hírügynökség. Az a gyanúm, hogy több ilyen pap van még. (Ezek Kádár és U Thant hamisított listájáról valók.)

Az új püspökök nem képesek dolgozni, ha a papoknak oly nagy száma, ráadásul a legjobb papjai, hiányzanak. Öreg [papokkal], munkára képtelen, megfélemlített, félrenevelt fiatalokkal és »béke«papokkal a legjobb püspökök sem tudnak dolgozni. A rezsim ismeri az Egyház erejét.

Mivel a püspökök tevékenysége és az említett papok szabadsága és tevékenysége között igen szoros a kapcsolat, kérem, hogy tegyenek lépéseket a papok érdekében is.

2. A koegzisztencia vallásos tábora most nagyon aktív. Az egyik feltörekvő kijelentette a kispapoknak a Központi Szemináriumban tartott »felszabadulási« ünnepségen és a »katolikus sajtóban« (Ú[j] E[mber] 1964. IV. 19.) az egész országnak:

»Ma már nem létezik (az egyéni és) a nemzeti történelem.« Dicsérte, hogy a 70 éves nagy öreg magát »a magyarok barátjának nevezte.«

A rezsim törekszik Magyarország sebeinek gyógyítására. Az amnesztia és a rehabilitáció politikája felé fordult. Ennek szenzációs bizonyítékát abban adta meg, hogy egy párt döntéssel (II. 20–22) ismét a békés együttélés mellett foglalt állást.

»Nem kívánunk más életmódot, csak azt, amit a magyar nép választ és megvalósít.« (Valószínűleg itt [a szónok] jelen idő helyett múlt időt használt, stílusának megfelelően.)

Ez meglepő beszéd, aligha szándék nélküli: nagy naivitással a megcsönkített ország kispapjainak a destrukciója.

Miért volt szükség erre az ünnepségre? Idáig az Egyházban ez nem volt szokásban. A dicsőséges Vörös Hadsereg (Budapesten 1945. április 4-én) megjelent Magyarországon,⁴⁸³ engedélyezett fosztogatásra. Az országban 57 katolikus papot öltek meg, a részeg bandák kb. egymillió magyar asszonyt, anyát és leányt erőszakoltak és fertőztek meg (öt és hetvenöt év közöttieket). A győri püspököt megölték,⁴⁸⁴ amikor védelmükre kelt. Magyarországot, két évtizede megfosztva a függetlenségtől, vég nélkül fosztogatják mint »jótétevek«. Most, »törvényes« szerződésekkel, Moszkva is ugyanazt teszi. Az uránnal kezdve egészen hatalmas dollármilliárdokig, amint azt nyugati közgazdászok kiszámították.

A nagy szégyentelenül és becsapva járt el a szabadságharcos vezérekkel mint tárgyalófelekkel és a becsapott miniszterelnökkel.⁴⁸⁵ Kb. 2000-et végzett ki, 20 000-et börtönzött be, 35 000 Szibériában él mint deportált. Ő is tudja, hogy szemináriuma korábbi kispapja még mindig katonai fegyházban van, a dicsőített amnesztia ellenére. Ebből a főegyházmegyéből egy tüdőbajban szenvedő katolikus tanár még mindig fogságban van.⁴⁸⁶

Magyarok sohasem választották meg és ki választásokon ezt a rezsimet. Nagy többséggel ellenálltak. Később (1956) győzelmes fegyverekkel tették meg ezt. Az oroszok és a pártterror a hatékony tényező és nem a magyar nép. A jó emberek nem látják a két pápát, akik felkeltek a szabadságharcért Rómában és Milánóban.⁴⁸⁷ Ezek az emberek ennek ellenére az új szelek irányába fordultak.

Ha az ünnepség után akár csak egyetlen kispap is beletekint a mélységbe, a botrány hatalmas. Ha csak egyetlen édesanya vagy nővér a kirgizek által megfertőzöttek közé tartozik, ha a családból csak egyetlen leány Szibériában van, Budapest 20 000 hősi halottja⁴⁸⁸ közül csak egyetlen az ismerőseink

483 Budapest ostroma, mint ismeretes, 1944. karácsony éjjelén kezdődött és februárban végződött. Az itt megadott dátum az évtizedeken keresztül ünnepelt felszabadulás kijelölt napja. Ez azonban téves, mert még április 12-én is harcoltak egymással Magyarország területén a Vörös Hadsereg és Wehrmacht csapatai.

484 Báró altorjai Apor Vilmos* győri püspök 1945. április 2-án halt meg, azt követően, hogy március 30-án a Vörös Hadsereg egy katonatisztje rálőtt, mert a rezidenciájára menekült asszonyokat nem adta ki, ekképp megvédte őket a részek erőszakoskodásától.

485 „The big shamefully and deceptively made with the freedom fight leaders as discussing half parts and the deceived Premier.” „The big” – alighanem Kádárra vonatkozik.

486 A kivégzettek száma nagyságrenddel kevesebb, az elmarasztaltaké több, Szibéria pedig a bíboros fixa ideája. L. az adatokat a korábbiakban!

487 Utalás XII. Piuszra, aki Rómában, és VI. Pálra, aki 1956-ban Milánó érsekeként kiállt a magyar forradalom és szabadságharc ügye mellett.

488 A halottak száma nem volt ennyi.

közül való, a botrány igen nagy. A világ nem létezik botrányok nélkül. Mégis vannak olyan esetek, amikor a botrányokat nem kalkuláljuk be és nem történhetnek meg.

Megértem, hogy a terror alatt a papoknak hallgatniuk kell, ha ez a tanítás és az erkölcsi elvek sérelme nélkül történhet, de kilépni az Egyház, a nemzet szolidaritásából és belépni a gonosztevők és brigantik szolidaritásába, valamint szörnyűséges és rettenes bűnök dicsérőjévé válni nevelői minőségben: a történelmi magyar pap sohasem süllyedt ilyen mélyre. Vizsgálat nélkül feltételezi, hogy a magyarok sora kitűnő, mert Kádár azt mondja. Ha ez így lenne, annak ára a nemzet halála. 10 millió lakosból Rákosi és Kádár 2.233.542 embriót irtott ki (1945–63), állandóan növekvő számban. Húsz év múlva nem lesz munkás. Az életszínvonal miatt? Létezik életszínvonal? A lakosok 90%-a számára jobb lenne egy másik kontinens nyomornegyedében lakni, munkanélküliként, akinek az állam havonta 50 dollár segélyt ad. Magyarországon 1963-ban 4.661.200 aktív keresőből csak néhány bányász keresett 50 dollár felett, azaz 2500 forintot havonta, meg persze a pártarisztokrácia vezetői.

A kolhozokban (3660) 1963-ban 1.069.677 családból 19%-nak van havonta 1125 forint felett (47 dollár). 966.438 családnak (81%) évente 1125 forint alatti a jövedelme. Ebben a 81%-ban kb. 440 kolhoznál is több évente és havonta 0 forintot fizet, a tagok hatalmas deficitjétől szenved. Budapest belvárosát kivéve, ahol van a várva várt kemény valutából, a hús, tojás, tej, vaj stb. hiánycikk. A mezőgazdasági falvakban is hiányoznak ezek a cikkek, és a lakosok tejhez sem tudnak hozzájutni a gyermekek és a betegek számára. Ami még furcsább, a szalma és a trágya is hiánycikk ezekben a falvakban.

Ezek a szónokok nem tanulmányozzák azokat a témákat és kérdéseket, amelyekről nyilatkoznak. Forrásuk a humbug pártpropaganda. Ők nem ismerik a nagycsaládok kétségbeesett helyzetét és nyomorát, két keresővel és mégis kevés fizetéssel, nem tudnak a drága árucikkekről, a gyermekek hiányzó családi neveléséről, a szégyenteljes és oktalan családi pótlékról. Az első gyermek 120 forintot kap (5 dollár) és négy gyermek is csak 480 forintot (20 dollár). Öt gyermek csak 350 forintot kap (!) havonta. Az ezerszer elvetett és elítélt gyakorlat 70%-ig. Ők is elismerik, hogy a szabad piacon 38%-kal magasabbak lennének az árak, mint az állami boltokban. Rosszul működik a kereskedelem, a fuvarozás, a mezőgazdaság. Csak kevéssé ismerik a nagyipart, de teljes mértékben a terrort és a rablást. Ezen túl gyakorlatilag írástudatlanok.

A katolikus hetilap dicsőíti ezt a szónokot és nyilatkozatát.

A »béke«papok ebben az évben fokozottan aktívak a sajtójukban, tevékenységben, utazásban, gyűlésezésben.

A szemináriumok kiemelt helyeik, kivéve talán Hajdúdorogot. Úgy tűnik, hogy Hajdúdorogot és Székesfehérvárt kivéve az egész papságot ők irányítják.

A Hazafias Népfront gyűlése érdekes látvány több katolikus személyiségnek a Nyugatról való visszatérése után. Méltóságaink többen vannak és [máshol] biztosak önmagukban [a másik oldalon]. A Hazafias Népfront gyakran énekliz az Internacionálét az ünnepség végén. A nem párttag kolhozelnököt a párttitkár ellenőrzi.

Egy püspök ugyanazon a vonalon van (a szónoki emelvény ugyanazon sorában), mint Kádár, Kállai. Kádár száműzte a kedvesnővéreket és a szerzeteseket, konfiskálta a katolikus iskolákat. Száműzött, deportált 35.000 fiút és leányt Szibériába, a püspök nyájából is. Eltávolították egyházmegyéikből a püspököket, ennek a püspöknek⁴⁸⁹ a fivéreit. Kádár és Kállai beszédei hazudnak, ferdítenek és mellébeszélnek.⁴⁹⁰ A püspök a beszédet kötelezően előírt, ám lelkes tapssal követi, teljes parádében. (Össze van foglalva a »katolikus sajtóban«, vezércikkekben.) Utána a káptalani prépost, ismét teljes parádében, átalakítja a beszédeket az egyházi nyelvre. (Ismét kötelezően) hangsúlyozza, hogy a mi »ideológiánk« nem ugyanaz. Mégis lelkesíti a »sikeres« kommunista rezsim érdekében a nem kommunista hazafiakat, mintha az ideológiák azonosak volnának. A jelenlegi katolikus, nem kommunista hazafiak előbb vagy utóbb kommunisták lesznek, egyházi segédlettel. A harmadik egyházi ember is szerepet akar játszani, új beszéddel. De Kádár és Kállai olyan sokáig beszélt, hogy ezt a békepapot leintették. Mégis, hetilapjukban a szöveget a beszédek között tették közzé.

Ugyanazon a vonalon látjuk az Egyház képviselőjét, Kádár és Kállai stb. mögött, továbbá a HNF [Hazafias Népfront] főtitkárával, Ortutayval.* Ez az Ortutay Kádár útitársa volt. Kádár volt a belügyminiszter, Ortutay a kultuszminiszter, amikor 1948-ban minden katolikus iskolát elkoboztak. Közöttük voltak a képviselő püspök iskolái is. A hívek ellenálltak a kiközösített Ortutaynak és Kádárnak, és most ezek a hívek látják és megtapasztalják, hogy az Ortutay-front az egyház képviselői szerint jó.

489 Magára gondolhat, az előző mondatban is. A primást, annak püspöktestvéreit, annak híveit írja körül.

490 Mindszenty József: *Napi jegyzetek* kifejezéseit vettük kölcsön, például a szeptember 8-i bejegyzésből, 357. o.

A HNF vadászás a nem kommunista bárányra, betérés a kommunista karámba. Nem lenne jobb, ha a pásztorok nem itt tolongának? Olaszországban ez egyházi dispozió.

3. Az egri főegyházmegyében, Alsózsoltán új ipari települést alakítottak ki. Készen van három új gyár, egy munkásszálló, 500 új ház, 10 emelet épülőben. Nem lesz itt templom, vagy ha van, nem lesz elegendő az új település számára. Ha Magyarországon van egyházi hivatal, amelynek foglalkoznia kell az ateista-szocialista városokkal: Kazincbarcika, Tiszapalkonya, Tisza-Szederkény, ezt is oda kell sorolni (kérném alázattal), mint megelőző feltételt, amint ezt már vázoltam Casaroli altitkárnak.

Levelem nem feljelentés, hanem információ, hogy ezek a jelenségek legalábbis mérsékelve legyenek, és az Egyház megőrizhesse tekintélyét és hitelességét.

Kérem, biztosítsa a Szentatyát legmélyebb hódolatomról és ragaszkodásomról, ezekkel a pontokkal együtt.

Önnek, Eminenciás Uram, alázatos testvére Krisztusban.

esztergomi érsek
Magyarország Prímása⁷⁴⁹¹

Eltelt egy újabb hónap a menedékben, és a Szabadság téren elkészült az újabb levél a bíboros államtitkárhoz a Vatikánba, nem könnyen értelmezhető angol szöveggel. A bíboros napi jegyzeteiben erről ezt olvashatjuk június 9-én:⁴⁹² „Mr. Shelton visit: Card. Cicognani received my letter.” (Shelton látogatása: Cicognani bíboros megkapta levelem.)⁴⁹³

491 Aláírás hiányzik.

492 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 349. o.

493 Ellentmondás észlelhető abban, amit vélhetően a Napi jegyzetek eredeti kéziratának vizsgálata dönthet el: június 9. vagy július 7. Az amerikai-angol, kézzel írt 7-es szám hasonlít a 9-eshez, és a levél keletkezésénél a hatodik vagy hetedik hónap esetében a közöttük történő döntésnél szintén a kézírás elemzése adhat érdemi támpontot. Kevésbé valószínű, hogy a júliusi levélről lenne itt szó, miként arra még a későbbiekben visszatérünk.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE
A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ
1964. május 27.⁴⁹⁴

„Budapest, Magyarország,
1964. május 27.

Eminenciás Bíboros Államtitkár Úr!

Szíves engedelmével beszámolok a mai helyzetről.

Az új, egyre ateistább üldöző hullám központi nyilatkozata itt is megjelent. Még kis meglepetést sem okozott. Ha a terror megmarad, és sohasem utasították el, minden természetes, ez is. A napisajtó csendben maradt. A folyóiratok és színházi előadások, tanfolyamok az első pillanatban élénken reagáltak. A hívek részéről nem mutatkozott megdöbbenés. A püspöki kar képviselője a Hazafias Népfront gyűlésén nyugtatott. A rezsim felkérésére meghirdette a boldog koegzisztenciát: az egyházi helyzet napról napra jobb. Idézi Kádárt: a viszony megfelelő, a javulás folyamatos. Majd így folytatja: egyes nyugtalan elemek az Egyházban a hazafias béke ellen lázítanak.

(Így nem Moszkva, nem Kádár, hanem a papok a rendbontók, akik a családokban pótolni akarták az elnyomott és garantált valláskorlátozást.⁴⁹⁵) Moszkva a markába nevet. A kérelmező csöndet hirdetett; ezzel megkapták sorsukat.⁴⁹⁶

Az üldözött és kiváló püspökök távol vannak egyházmegyéiktől.⁴⁹⁷ A magyar egyházmegyéék igazi kormányzói a cárista prokurátorok.⁴⁹⁸ Ott van-

494 Shelton ideiglenes ügyvivő május 29-én kelt kísérőlevelével továbbította Vedelernek. Ő június 8-án kelt válaszlevelében ugyancsak május 29-i időponttal nyugtázta Sheltonnak a levél beérkezését. Közölte, hogy azt továbbítást kérve megküldték a washingtoni apostoli delegátusnak. Őeminenciáját erről értesítették július 7-én.

495 „(So not Moscow, not Kádár but the priests made a disorder who wanted to supply in the families the depressed and guaranteed religious restriction.)” – A mondat akkor értelmezhető, ha a „restriction” helyett „liberty” áll: „az elnyomott és garantált vallásszabadságot”. Erre gondolhatott a bíboros is, amikor gondolatát továbbfűzve megállapította: ez valláskorlátozás.

496 „The orator declared silence; it was that they received their lot.”

497 „The persecuted and candidated bishops are far from their dioceses.” – Nehezen értelmezhető. Feltételezhetően inkább a szó latin eredetijének értelmében veendő a „candidated” kifejezés. Nem „jelölt, kandidált”, hanem „fényes, tündöklő”, tehát „kiváló” (?)

498 A miniszteri biztosokra, az ún. „bajszos püspökökre” gondol.

nak-e vagy sem a püspökök házaiban, nem tudom. Az elmozdított városplébánosok egész Csonka-Magyarországon még mindig az utolsó falvakban vannak, és ezek a falusi plébánosok a városok plébánosai. A főváros és a városok új plébánosai is veszélyben vannak. A békepapok folyóiratának legutolsó száma kényszerű írást közöl a budapesti bazilika plébánosától. Ez az írás talán védekezés.

Az amnesztiában részesült papok nem dolgozhatnak az Egyházban. Dr. Szunyogh*,⁴⁹⁹ az idős bencés, Budapest külvárosában mondhat szentmisét, ahol ő korábban nagy buzgósággal dolgozott, de most a híveket szentmiséje alatt kizárják a kápolnából. Egyesek magánemberként dolgoznak Budapesten.⁵⁰⁰ Számos pap fizikai munkát végez. Az amnesztiában részesült írók Nyugatra mennek, a rezsimet dicsőítve. Úgy tűnik, hogy az amnesztiában részesült papok nem adtak reverzalist a rezsimnek. A nyomort választották és a hűséget az Egyházhoz.

A meghívott papoknak továbbra is tilos belépniük a klinikákra és a kórházakba.

A papok ma is a nyomorúságos havi 599 forintot kapják (25,40 dollár). A papok ma is inaktívak. A püspöknek kell kézbesítenie a nyilatkozatot: ha kilép [a sorból], nincs fizetség, sem ellenkezés az állam főhatóságával.⁵⁰¹

A deportált fiúk és leányok, a 3,5 millió magyar kisebbség (75%-uk katolikus) ügyében nincs információm. A Regnum Marianumot 15.000 hívő várja. Kossa miniszter, aki a rossz okozója, április óta nyugdíjban van, bár a rezsim ennek kezdetét augusztusra tűzte ki. Ha informálták őket igényünk-ről a Regnum Marianumot illetően, feltehető, hogy Kossát e kérdés miatt hamarabb nyugdíjazták. A mottó ez lehet: ez Rákosi ügye, nem a mienk.⁵⁰²

Az alkoholizmus, öngyilkosság, válás, paráznaság, korrupció, abortusz, szegényes fizetés és szökések⁵⁰³ terjedőben.

A [vallásilag?] vegyes Nagyalföldön a nők mindenütt a magasabb iskolákra vágnak. Az egyetem elvégzése után falusi, járási és megyei tanácselnökök akarnak lenni. Nappal a kolhozokban dolgoznak, vasárnap is, éjszaka

499 Dr. Szunyogh Xavér Ferenc János OSB, a XI. kerületi Péterhegyi úton a Szent Szabina-kápolnában. A bíboros értesülése pontos.

500 „Some are in the private translation in Budapest.”

501 „To tread off, there is no payment nor opposition against the state superiority.”

502 Kossa a régi ÁEH-vonal volt. Ha új idők új emberére lett volna szükség, akkor ő már nem használható ezen a területen. A bíboros itt nem valós információkra támaszkodott.

503 „Escapes” – feltehetően a disszidálásra gondol.

pedig tanulnak. Az Egyházat és a vallási életet elfelejtették. Buzgó papokban nagy a hiány.

Kiseb mértékben ennek ellentétét találhatjuk a Dunántúlon. Pünkösdhét-főn két kolhozban mehtagadták a mezei munkát. Érdekes, hogy a második ünnepet az Egyház is megszüntette, ám ezek a falvak küzdenek érte és a Mária-ünnepekért a rezsimmel.

A párt lapjai beismerik: az emberek sorba állnak minden árucikkért, ami csak van a piacon. Hetente csak egyszer van hús (kivéve Budapest belvárosát), az is harmadosztályú fagyasztott francia. Tej, vaj, tojás nem mindig kapható. A kenyér mindig rossz, gyakran ehetetlen. Decemberben a hiányzó árucikkek száma 515 volt, januárban 407. Az építőipari munkások elégedetlenek. A lakáshelyzet rettenetes. Már nem az albérlet, hanem az ágybérlet nyomorúságának vagyunk tanúi. Nappal más alszik az ágyban, mint éjszaka. A rezsím újságja közzétette, hogy egy szobában 18 személy volt. A rezsím kihirdeti: luxusszállodákat fogunk építeni. Ez hasznot hoz, a turisták keményvalutával fizetnek. Így viszonyul a póre szocialista humanizmus saját polgáraihoz, amikor az idegen (anyagi vagy személyi) érték fontosabb, mint az emberek.

A szabad világ újságjai, amikor megkapták a híreket riportereiktől, akik Budapest elegáns szállodáiban laknak, így írtak erről: Budapesten és vidéken minden rendben van és fényes a helyzet. Egy héttel később ugyanabban a világlapban egy egész fizetett oldalon Magyarország szépségeiről és örömeiről olvashatunk. A cím: »A szocializmus elfogadható a magyarok számára.« A cikkben: »Vendéglőik rendkívül elegánsak, üzleteik kirakatai stílszerűek, zenéjük modern, ifjúságuk a legjobban nevelt. A politikai rabokat kiengedték a börtönökből. Nagy tisztelettel veszik körül az Egyház vezetőit.« (The Sunday Star, 1964. április 19.) Mennyi túlzás, hazugság és csönd van itt együtt?! Összeesküvés vádjával elítéltek minket, s most két évtized múltán a hazugság hatalmas összeesküvése ostromolja a világot Magyarországról.

De a kolhozokban a tagok 80%-a (1.250.100) a szükségesnek csak a felét kapja meg. A munkások és alkalmazottak 94,7%-ának havi fizetése 50 dollárnál kevesebb. A gyárak otthon lévő bedolgozóinak (698.000 személy) keresete a hivatalos statisztikák és pártújságok szerint havonta 150 forint (6 dollár) és 210 forint (8 dollár) között ingadozik.

A Központi Szeminárium, az Új Ember helyzete nem megnyugtató. Dokumentálva van: Kádár számára az első cél az Egyház és, ha lehet, [az Új Ember?] a második cél: Róma számára, ha az nem ütközik az előbbivel [?].

A Központi Szeminárium elöljárói 1961. november 2-án sajtókonferenciát tartottak főleg az olasz újságok számára. Csábító volt. November 5-én elítélte

őket még az *Il Corriere della Sera* is (Egisto Corradi). A rendszer vallási szempontból szerintük eszményi. Corradi ironikus válasza ez volt: ha ez így van, imádkoznunk kell, hogy a bolsevizmus minél hamarabb meghódítsa a Nyugatot is.

Az olasz lapok szerint a bejáratnál álló hívő konyhásokat is megbotránkoztatták előljáróik magatartása és válasza.

A Központi Szeminárium, ez a neves intézmény, tömegesen elirtja a klerikusokat. A világ csak a 85 kispap sztrájkjáról értesült. A kiközösített békepapok matinéján az előljáróság megkívánta, az ifjúság megtagadta az együttműködést. Az ifjakat részben kirakták, részben büntették. Lehetséges, hogy az akadémia professzorai között is van ilyen (talán, pl. dr. Bánk), aki kivonta magát ebből a baljóslatú akcióból.

A sajtókonferencián jelen volt az Új Ember is. Néhány szám, kivéve a katolikus nevet és zászlót, nagyon szomorú szerepben. Dicsérik a politikai Moszkva-[barát] és békepapi tevékenységet.

A megyékben a pártlapok nyílt leveleket tesznek közzé a nem párttag édesapák ellen, akiknek gyermekei a bérmálás szentségében részesültek – durva kifejezésekkel illetik őket (pl. V[as] N[épe], [19]64. V. 24.).

Az Egyház visszaállított pasztorális szabadsága helyett a rendszer meghíúsító terveivel találkozunk. Az utóbbira többek között Győr a példa. A rezsim általános helynöke most a káptalan újonnan kinevezett tagja, két másik újmiséss pappal együtt. A szándék világos. Nem az érkező új püspök, hanem ő lesz a döntő, aki a káptalan, az aulisták, a szeminárium előljárói, a békepapok, a párt, a megye, a városigazgatás és az Állami Egyházügyi Hivatal támogatását élvezi. Az új püspök vagy megadja magát, vagy tétlenségre kényszerítik. Így a helynök nem tér vissza Egerbe, hanem Győrött marad, mint a hatalom teljes birtokosa. Szombathelyen is ugyanezzel a fronttal fog találkozni az új püspök. Ha (amint elvárható) csak egy kicsit is egyházas akar lenni, sorsa a börtön vagy a hallgatás, amint Győrött is.

A megbénított nyolc katolikus iskola, a hat teológiai főiskola teljesen a Beresztóczy–Horváth-féle társaság kezében van.⁵⁰⁴ Beresztóczy nem jó-hiszemű, mint pl. a szerencsétlen [Havril] Kostelnyk* volt. Élvezi a szerepét.

504 E kötet egyik közreadója, Somorjai Ádám úgy emlékezik, hogy a levélírás évében már élő kapcsolata volt az esztergomi ferences gimnáziummal, később – igaz, mintegy 16–22 esztendővel ezt követően – mindkét bencés gimnáziumban is taníthatott. Véleménye szerint az itt leírtak erősen túloznak, a békepapi vonal nem úgy érvényesülhetett, ahogy a bíboros feltételezi. S ha ennek a három intézménynek megvolt a maga belső autonómiája és hitelessége, akkor a többinek is meglehetett.

A második egy zabolátlan szerzetes, aki most megszabadult a kolostortól, előjáróitól. 1956-ig rendszeresen kémkedett a rettenetes titkosrendőrségnek (ÁVO) a katolikus papok ellen. Rövid szabadságom napjaiban kezemben volt az ÁVO-központból származó két írásos feljelentése, amely két idős papot vádolt. Úgy gondolom, hogy ezt önvédelemből tovább folytatja. Szerinte aki nem békepap, az üldözi őt.

Nos, ők »hazafias« faltörő kosok, Moszkva és Kádár bábjai a püspökök ellen, a korrekt papok és a hívek ellen, és úgy gondolják, a rezsim szemében ők a Magyar Egyház, szemben a püspökökkel, a papokkal és a hívekkel. Lapjuk (Katholikus Szó) utolsó számában nagy diadallal jelentik, hogy meghódították a megyés papságot. Katolikus és ortodox papokat és híveket ők nem ismernek, csak szovjet papokat és híveket. Meggyőződésük, amit hirdetnek: csupán egyetlen tökéletes államforma létezik a világon: az, ami Moszkvában van. Egészen eddig még kis gyöngeséget sem találtak benne. Távolmaradtak dr. Dudás 25. püspöki jubileumától. Ez a püspök nem engedte Beresztóczyt a kisapjaihoz. Inkább ő lett a rendőrség foglya,⁵⁰⁵ és egészen ez ideig üldözték őt.

Így, miután leírtam a helyzetet, alázatosan kérem, hogy elsősorban a vallásszabadságot állítsák helyre, és csak utána történjék az új püspökök kinevezése.

Kádár az egész vonalon végig megbízhatatlan volt. Egyházi téren sem különben. Ha [politikája] Magyarországon beválk, nyolc vagy kilenc szatellit ország fogja folytatni. A helyi egyházak megsegítését megghiúsítják, és a Világegyház (Isten ne adja!) fájó sebet kap.

Nem ellenzem a püspökök sérelmek nélküli kinevezését, hanem azt kérem, hogy megfelelő, biztos klímában [történjen].

Ez ma se nem megfelelő, se nem biztos.

Kérem Eminenciádat, szíveskedjék referálni erről a Szentatyának, kifejezve alázatos ragaszkodásomat és tiszteletemet.

Eminenciád legkisebb testvére Krisztusban:

esztergomi érsek
Magyarország Prímása⁷⁵⁰⁶

505 Nem áll rendelkezésünkre adat arról, hogy letartóztatták volna. Tény, hogy a primással és társával szemben folytatott „vizsgálat” során vallomást vettek fel tőle a B. M. Államvédelmi Hatóságán, miután dr. Zakar előzetesen terhelte vallomásával 1948. december 27-én. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 481–484. o., 121. dok. a CD-n lévő 15/1–15/5. mellékletekkel együtt.)

506 Aláírás hiányzik.

A bíboros beszámolója általában pontos, de mintha sötétebb képet festett volna a valóságosnál. Lényeges szempont részéről, hogy a püspökkinevezés feltételeként a vallásszabadság visszaállítását nevezte meg. Hamarosan megérkezett a vatikáni bíboros államtitkártól a válasz is Washington közvetítésével, Mindszenty bíborosnak nem egy, hanem két levelére utalva.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ

1964. június 23.⁵⁰⁷

„Ikt. sz. 3560/64
Kelt a Vatikánban,
1964. június 23-án

Eminenciás és Főtisztelendő Úr!

Tisztelettel jelzem, hogy folyó év március 25-én és április 29-én kelt levelei megérkeztek.

Teljes szívemből megköszönve őket, tájékoztatni kívánom Önt, hogy leveleit a legnagyobb figyelemmel és gondossággal tanulmányoztuk.

Jól tudja, mily nagy vallásos buzgalommal figyeli az Apostoli Szentszék a dolgok jelenlegi állását és azokat a lehetőségeket, amelyek annak megváltoztatására mutatkoznak, bár ez a buzgalom – amelyet a helyzet sajnálatos körülményeiből fakadóan oly sok nehézség és akadály övez – egyedül a lelkek javának előmozdítására és az Egyház lelki értékeinek fenntartására szorítkozik illusztris és szeretett nemzetében. Erről az alapról kiindulva az Apostoli Szentszék, amely hűségesen őrzi a megváltoztathatatlan elveket és törvényeket, figyelembe veszi az időt és helyet, bár ezek egyáltalán nem kedvezőek.

Ezért fenn kell tartani a reményt, hogy bölcs éberséggel tovább tudjuk mozdítani a dolgokat a Katolikus Magyar Nemzet iránti változatlan szeretet érzelmeivel.

507 Cicognani aláírt levelének eredeti, latin nyelvű példánya a Pápai Államtitkárság hivatalos levélpapírján, a washingtoni apostoli delegátus útján, McKisson július 6-án Jones ügyvivőhöz intézett kísérőlevelével együtt érkezett Budapestre. McKisson megküldte az eredeti mellett annak angol fordítását is. Jones július 11-én adta át a bíborosnak, erről tájékoztatta McKissont július 13-i levelében.

Hogy bizonyossága legyen a Szentatya jóindulatáról, nagy szeretettel küldi önnek bőséges vigasztalásul Apostoli Áldását mint mennyei kegyelmek zálogát.

Örömmel ragadom meg ezt az alkalmat, hogy legalázatosabban és a legmélyebb tisztelettel kezét csókoljam.

Az Ön híve,

H. J. Cicognani bíboros”

A bíboros államtitkár tömör levelének egyik kiemelten fontos mondata: „... az Apostoli Szentszék [buzgalma] ... egyedül a lelkek javának előmozdítására és az Egyház lelki értékeinek fenntartására szorítkozik illusztris és szeretett nemzetében.” Mindez nem mást jelentett, mint hogy a bíboros kizárólag a pasztorációs feladatokra koncentráljon. Ezzel szemben a politizáló primásnál menedékének mindennapos örlődésében, főként a kényszerű helyzetéből fakadóan más sorrend érvényesült.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1964. június 30.⁵⁰⁸

Noha Mindszenty bíboros nem tudta, hogy a Vatikánból június 23-án elindult Cicognani levele hozzá, újabb levél írásába kezdett, mert bejegyzése július 2-án: „Msgr. Casaroli Prágában tárgyal. Levelem pápai államtitkárhoz.”⁵⁰⁹

„Eminenciás Bíboros Államtitkár Úr!

Budapest, Magyarország,
1964. június 30.

Csak ma kaptam kézhez König bíboros nyilatkozatának szövegét, amelyet áprilisban az Egyesült Államokban tett: Magyarországon a vatikáni követelés minimuma elsősorban a püspökök kinevezésének a szabadsága és a gyermekek vallásoktatásának szabadsága. Ennek fejében a Szentatya ki fogja hívni Mindszenty bíborost.

508 Jones július 1-jén kelt kísérőlevelében küldte meg Vedelernek a State Departmentbe, aki július 13-i válaszlevelében jelezte, hogy a bíboros angol nyelvű június 30-i levelét július 9-én továbbították az apostoli delegátushoz.

509 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 352. o.

A minimumban és az ellenértékben egyaránt érdekelt vagyok. Ezért, engedelmével, kifejteném szerény véleményemet.

A minimum a híreket hallgató és olvasó nyilvánosság számára teljes mértékben elegendő, de az elérendő célhoz a Budapesttel folytatott tárgyalásokban nem elégséges. Elismerem, hogy önmagában mindkét kérdés fontos. De az a veszély, hogy az elfogadott engedmény kevésnek bizonyul a gyakorta kifejtett feltételek nem teljesülése esetén.

A szabad világban vannak megoldatlan problémák az egyházmegyében; ott kiemelkedően fontos, sőt egyedül fontos az új püspök kinevezése, ami az összes probléma megoldását jelentheti. Itt ez nem így van. A kinevezés értéke megsemmisül, ha 1) a prokurátorok⁵¹⁰ alkalmanként megjelennek a püspöki irodákban és ott is maradnak, vagy 2) ha a jelenlegi rezsim garnitúrája (Rozsáli [Menyhért]* stb.)⁵¹¹ a püspök oldalán marad, és a rezsim utasításai szerint használja három ujját. Vagy bemasíroz a rezsim új tartaléka. Megtörténhet, ami már megtörtént. Kádár minisztersége idején Budapestről két autón detektívek és prokurátorok érkeztek a vidéki püspökhöz, jobb kezükkel a püspökre szegezett revolverrel, bal kézben – az általános helynök stb. – kinevezési okiratával.⁵¹² Vagy, vagy. A Vatikán erről fél év után szerez tudomást, kerülő úton. Hullámok mindig lesznek tehát a békés koegzisztenciában is.

Itt mi ellenkezünk Kádárral. Az író⁵¹³ ismeri őt mint Rákosi miniszterét, aki 1956 óta folyamatosan a szovjet aktuális hőse, már a kitüntetést megelőzően is. Megegyezésre van szüksége Magyarországon és a Nyugat felé. A Vatikán minimumot kíván tőle, de ő az erkölcs minimumán sincs.

Ha csak két követelés tartozik a minimumhoz, vajon Kádár sikere és az azzal kapcsolatos terrorcselekmények nem nyernek elfogadást a múltra (és a jövőre) nézve?

A szabadon kinevezett püspök tehetetlen, ha nem tud szabadon papokat disponálni a városokba és a falvakba, hanem az ellenség disponált és fogja disponálni őket. (Eredeti egyházmegyémbe, Szombathelyen, két megyében tizenöt kiváló esperest és plébánost helyeztek el az első helyekről – megyei és járási központok – különböző hitvány falvakba, törvényes helyzetükből Kádár prokurátorai mozdították el őket. A második évtizedben funkcióban

510 Értsd: miniszteri biztosok, „bajszos püspökök”.

511 Utalás Rozsáli Menyhétre, akit Győrbe helyeztek, és más, a rendszer által odahelyezett egyházmegyes aulistákra (püspöki hivatal magasabb papi tisztviselőire).

512 A bíboros itt alighanem erősen túloz.

513 Értsd: e sorok írója, maga a bíboros.

vannak, a deportáció címén.⁵¹⁴ Ha a püspök később beleegyezett [elmozdításukba], az csak újabb erőszakos törvénytérítés.) Nemzeti méreteken papok százai és a legjobbak hálnak meg abban a tudatban, hogy törvényes területeiken a lelki élet megszűnt, és ezek a püspökökből, papokból és kiemelkedő hívekből álló ártatlan áldozatok hosszú sorához tartoznak. Csak az a szomorú vigasz⁵¹⁵ számukra, hogy az elnyomottak inkább áldozatok.

Tabódy I[stván]*, Szabó József (Ó-Buda) papok nem részesültek amnesztiában, és rabságban szenvednek. P. Szabót (SJ.) novemberben összeesküvés vádjával tartóztatták le (vagyis hitoktatásért), illusztrációként az amnesztia mértékére. A bíboros egyesült államokbeli nyilatkozata idején őt titokban több évre ítélték el. Ahonnan a rezsim elhurcolt tizenötöt, ott ma már 3–4 elegendő. Könnyű dolguk van, mert a vallásoktatás összeesküvésnek minősül az államrend ellen.⁵¹⁶

Milyen garanciát adhat Kádár? Megfelelkezhetünk-e az egyházmegyéik sebeiről?

A hitoktatással kapcsolatban ugyanez az én alázatos kérdésem. A rezsim talán megengedi, hogy 1–2 százalékkal megnöveljék, és ezzel exkuzálja magát: 1 és 1/2 évtized alatt a lakosokat és elsősorban az ifjúságot elidegenítették a nem tudományos vallástól a tudományos bolsevizmus befolyása révén.

Sürgettem leveleimben: az [javaslatom elfogadása?] ne csak egyetlen pont legyen a tárgyalások során – mert az én pozícióm és múltam, távozásom a legnagyobb valuta Kádár számára –, hanem az utolsó ütőkártya. (A Vatikán – König bíboros – jelen álláspontja szerint ez irányú javaslatom elfogadását jelenti.)

Az első tárgyalást követően a Nyugat közvéleménye előtt csak Kádár haszna számított: a primás távozása. A Vatikán feltételeit felsorolták, de ezek további sorsa felől semmit sem találunk a közvéleményformáló eszközökben.

Csupán ennyiért nem hoztam meg az áldozatot. (Magyar Egyházam, hazám, történelmi alkotmányos szerep, szenvedő magyarok [feláldozását?]). Alázatosan visszavontam válaszomat, mint az egész vallásszabadság ellenértékét.

514 A deportáció kényszerátelyezésésként értendő.

515 Alighanem: vigasz a szomorúságban. Az eredeti: „Only it is a sad consolation.”

516 A vallásoktatás és az összeesküvés összekeverése ténylegesen megtapasztalható volt a hatvanas években a papokkal szemben indított büntetőperekben, amennyiben a vallásoktatás nem ellenőrzött helyen, tehát templomban, sekrestyében történt, hanem magánlakásokban, amire számos példa volt.

A rezsिम további magatartása szintén igazolta ezt a visszavonást. A rezsिम tárgyként bánt a primással, de ő kicsúszott a kezükből.

Fő gondjuk az én kivitelem és az azt megelőző propaganda lett. Megbízottjuk és producerük a bécsi követség volt. Számukra és a közvélemény számára 2 és 1/2 hónapon át a bíboros volt a cirkuszi attrakció. Mindszenty – akít a diadalmaskodó rezsिम elmozdított helyéről – bármely nap átlépi a Vas Függőnyt,⁵¹⁷ a sulykolás a fontos.⁵¹⁸ Mivel ő nem hagyta el Budapestet, ezzel a hirtelen sajtóspekulációval fejezték be a kampányt: Mindszenty tegnap megérkezett Rómába. A rezsिम úgy sürgette távozásomat, hogy útlevel nélkül felajánlotta az utazást. Az útlevel később jönne, az esemény után. Csak kidobás az egész.⁵¹⁹

Voltak más események is. Május 8. után a hírügynökségek attól voltak hangosak Nyugaton: a vatikáni megbízott tárgyalta 1) az Állami Egyházügyi Hivatallal, 2) a kollaboráns püspökökkel, és 3) ezt követően meglátogatta a primást a követségen. Másnap az újságok megcáfolták ezt a bíborosnál tett látogatást.

Mivel püspök fivéreim nyomorúságban kénytelenek élni, távol egyházmegyéiktől, csakúgy, mint oly sok kiváló pap a maga területétől, és nekem – legyenek távol vagy közel – szolidárisnak kell lennem velük nyomorúságukban, alázatosan hírül adtam, hogy a felajánlott magas kegyvel, a kúriai magas állással én nem élhetek.

Kádár elmondta a *Le Monde*-ban és a *L'Humanité*-ben: a Mindszenty-kérdés már megoldva, a távozás formája a kérdés. Csak a tolerancia szükséges. Semmit sem mondott arról, mit kap ezért a Vatikán vagy a magyar egyház.

Eközben a nagy ateista hullám megjelent a koegzisztencia fészkeiben. Magyarországon Kádár a bajnoka. Prága érseke kijelentette, idősebb fejjel és alkotmányos szerep nélkül,⁵²⁰ hogy vissza akar térni Rómából Prágába, törvényes helyére. A közvéleménnyel együtt megkaptam az Egyesült Államok kormányának nemes döntését: a bíboros primás a menedékjog helyzetében van egészen addig, amíg az szükséges személyes épsége és védelme szem-

517 A vasfüggőnyt angolul nagybetűvel írja, két szóban: Iron Curtain. Mivel napi jegyzeteiben V. F.-nek rövidíti, mi is két szóval és nagybetűvel írjuk.

518 Nehezen értelmezhető: „on every day crosses the Iron Curtain, the thronging is important.”

519 „It is only a casting out.” – bizonyára így értendő: Csak ki akarnak dobni.

520 „Noting constitutional role” áll az eredetiben, valószínűleg gépírási hiba: „nothing” lenne a helyes.

pontjából.⁵²¹ Amikor befejeztem ezt a levelet, megtaláltam a katolikus hírügynökség hírét (Bonn, június 23.), hogy a részleges megegyezés⁵²² küszöbön áll. A váci és veszprémi püspökök stb. nem térhetnek vissza pozíciójukba, de az új püspökök kinevezését általában elfogadták. A primás sorsát elválasztották a kérdéstől. A rezsim »jóakarattal« fogja megvizsgálni a per dokumentumait.⁵²³

Sajnálom, hogy a második minimum, a vallásoktatás még mindig megoldatlan marad. A rezsim oldaláról nem biztos, hogy lesz-e folytatás. A függöny püspöke⁵²⁴ – Lengyelországot kivéve – nem nagy érték. Ha érték, akkor börtönbe küldik vagy korlátozzák. A függöny mögött kronológiai sorrendben feltételezi a vallás, a papok és a hívek szabadságát. Ezek nélkül a püspök önmagában nem siker. Félek, hogy az Egyházat kritizálni fogják, ha a papok, a hívek és köztük a gyermekek a farkasok és rókák torkában maradnak. Tudom, hogy a rezsim nem engedte végigsorolni a Vatikán megbízottjának a sebeket, de Magyarország és a világ nem tud erről.

Nem ismerem ügyem elválasztásának és »bűn«-esetem felülvizsgálatának eredetét. Az is lehetséges, hogy az én szerény véleményemet részleteiben végül is elfogadták. Talán felül kell vizsgálnom a megegyezés végrehajtását Kádár részéről. 1960 óta több cikk jelent meg Nyugaton: a primás vissza fog térni Esztergomba.

Ha a gondolat Kádáré, a felülvizsgálat felesleges, már megtörtént. 1956 nyarán Molnár E[rik]* igazságügyminiszter azt mondta, hogy a rezsim bíróságain kilenc kategóriájuk van a törvénytelen ségeknek. Esetemben valamennyi fennáll.

Október 30-án az ÁVO-különítmények a tömegtől megfélemlítve kijelentették: az ítélet törvénytelen, elhagyhatom a börtönt. Felkészültem, hogy elmegegyek.

Október 31-én, miután a szabadságharcosok kiszabadítottak, a kormány (egyik tagjuk Kádár) beolvasta a rádióba teljes rehabilitációmát, mert az ítélet alapja a justizmord. Maga a miniszterelnök olvasta be.⁵²⁵

521 „The Cardinal Primate is in the position of the right of asylum until it is necessary for his personal integrity and defense.” – A menedékjog itt hangsúlyt kap. A menedékjog („right of asylum”) és menedékes helyzet közötti lényeges különbségről korábban már véleményt formáltunk írásunkban.

522 A bíboros – hibásan – „detailed agreement”-et ír, alább is.

523 Saját büntetőperére gondol.

524 Itt kisbetűvel írja, csak „curtain”. A vasfüggöny mögötti püspököt érti alatta.

525 Ezt a gondolatot Mindszenty már 1957. szeptember 6-án ugyanígy fejtette ki a budapesti ügyvivőnek, Ackersonnak írt levelében. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*,

Ha ez a gondolat Kádártól van, aki az én üldöztetésem, kivizsgálásom és elítélésem fő tette, akkor csak taktikai manőver. A részleges megegyezés alapján új intrikákat sző. Így akar érvényt szerezni álláspontjának, beleértve a Le Monde-ot és a L'Humanité-t. Imádkozom ezért a Kádárért, de tudom, ki ő. Irántam tanúsított »jóakarata« ördögi póz.

A kezdetektől június 23-ig nagy a változás; az egész téren két minimum[ot rögzítettek], és ezek közül csak egy minimum [teljesült].

Úgy tűnik, Kádár csak egy téren engedett, ahol ennek nem volt ideológiai akadály. Minden olyan téren, ahol az ideológiai akadályok megjelennek, nyert: az Egyház (szemináriumok, szerzetesrendek), papok, hívek (gyermek vallásoktatása), Regnum Marianum, a személyes szabadság és aktivitási szint stb. komoly szabadsága [mind veszített].

Az utóbbi forma előnyös Kádár számára. Egyezményt akar elérni a Vatikánnal. Így le tudja szüntetni propagandája gyümölcset otthon és külföldön, mintha az nem lenne más, mint tíz pont: a turisták kemény valutával, a kapitalisták hitelekkel adják neki a prémiumot. Ő a nagy államférfi.

Ez a kérdés. Ha ő meg van elégedve, egyáltalán mi az a hatalom, amely arra hajtja őt, hogy akarja a folytatást – pártja fanatizmusa ellenében –, hogy

803–806. o., itt 804. o., 247. sz. dok.) A hatalmi ágak elválasztása értelmében a kormányfő nem rehabilitálhatta őt, így az Erdei s a Nagy által fogalmazott, de nyilvánosságot nem kapott okmány, amit a kormányfő aláírt, nem hatályos. (In: uo. 793–794. o., 1073. j.) Két dolog vélelmezhető: egyfelől, hogy pár napos szabadsága alatt valaki közölhette Mindszentyvel, hogy Nagy aláírt egy, a hercegprimás törvénytelen meghurcolását megsemmisítő okmányt, de arról már félretájékoztatva, hogy azt közzé is tették a rádióban. A korabeli budapesti rádióadások nyomtatott szövege csak évekkel később vált olvashatóvá New Yorkban, majd a rendszerváltoztatás idején Budapesten. Ezért vehette papírra téves információját mind 1957-ben, mind 1964-ben. Másfelől az amerikai menedékében olvashatta a „Fehér könyvek” egyikét, az „Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben III.” kötetét, amelyben faksimilében olvasható a „határozat”, és annak magyarázataként, hogy „a rádióban olvasták fel”. (In: uo. Bp., 1957. Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatói Hivatala, 58. o.) Nem aggályos ugyanakkor jogilag – amiről viszont a bíboros tudhatott –, hogy miképp foglalt állást ún. rehabilitációjáról a hivatalos Magyarország 1957 tavaszán. Az ÁEH nyilatkozatában ugyanis ezt az ’56. október végi aktust okkal nem említette, s – mint fogalmazták – a bíboros „...ma is jogerős büntető ítélet hatálya alatt áll”. Amikor megjelent a Legfelsőbb Bíróság ötkötetes forráskiadvány-sorozata az igazságszolgáltatás történetéhez kapcsolódva, annak valamennyi kötetében (mert az elsöben közölt biográfiát tették közzé a további négyben is) a primás életútjának ismertetések a szerkesztéskor véletlenül kimaradt – ezért hiányos, ekképp félrevezető az életút ismertetése abban a vonatkozásban –, hogy az ’56-os, ott idézett „rehabilitációs okmány” nem léphetett hatályba. Függetlenül a forradalom és szabadságharc leverésétől azért, mert nem felelt meg a hatályos törvénynek. (In: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez* 1. Bp., 1992. KJK. Szerk.: dr. Horváth Ibolya, dr. Solt Pál, dr. Szabó Gyöző, dr. Zanathy János és dr. Zinner Tibor, 157. o.)

ideológiai engedményeket tegyen? (A nagy ateista hullám idején Kádár meg-
egyezhethet, de nem tolerálhatja »a polgárok ópiumát«.) Ha [Wladyslaw] Go-
mulka* sem tartja be szavát, mit várhatunk Kádártól?

Ez a megnyirbált modell hasznos lehet a többi csatlós államban is. Az
ő vezetőik nem hősök, de biztosan van ambíciójuk.

Korábbi leveleimben részletes választ adtam mindkét formáról, bár nem
ismerem a második, utolsó forma körülményeit.

Kérem Eminenciádat, szíveskedjék a Szentatya elé terjeszteni leveletem,
alázatos ragaszkodással és gyűrűjét csókolva.

Eminenciád legkisebb fivére Őszinte tisztelettel

Mindszenty József bíboros
esztergomi érsek
Magyarország Prímása”

Bár Mindszenty bíboros előző két levelére még nem kapott választ, König érsek nyi-
latkozatának hírére újra tollat ragadott, hiszen személyében is érdekelt volt. König
amerikai sajtónyilatkozatát késve kapta meg – mint írta –, napi jegyzeteiben azonban
már április 6-án és 10-én is készített erről feljegyzést: „Card. König nyilatkozik New
Yorkban. Die Presse, Le Monde, IV. 1.”, illetve „Card. König egyre emlegeti az USA-
ban: Kihívják a prímást, Kádár engedménye fejében. Elkértek, figyelmeztetésem
ellenére”.⁵²⁶

A Kádár minisztersége idején Budapestről revolverrel érkező két prokurátor törté-
nete több, mint kalandos. Kádárra hárította saját üldöztetése, büntetőügyének kivizs-
gáltatása és elítéltetése ódiumát. Felfigyelhettünk arra, hogy Rákosit leveleiben nem
említette, fő ellenfele mindig Kádár. Ez arra enged következtetni, hogy leveleit a sze-
mélyes érintettségén túl aktuálpolitikai célok motiválták.

526 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 341. o.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1964. július 30.⁵²⁷

Egy Vatikánból régóta várt levelet vehetett át a menedékes a Szabadság téren augusztus 12-én: „Megjött a régi levelemre a válasz az államtitkárságtól.”⁵²⁸

„ÖSZENTSÉGE ÁLLAMTITKÁRSÁGA
Ikt. sz. 4351/64.

Eminenciás és Főtisztelendő Atya:
Ikt. sz. 17549 R–13/R–15 Latin
Róma, 1964. július 30.

Van szerencsém hírül adni: illusztris nemzetének jelenlegi vallási helyzetéről és velük kapcsolatos nézeteiről szóló, május 27-én és június 30-án kelt levelei rendben beérkeztek.

Mindkét levelet késedelem nélkül a Legfőbb Főpap figyelmébe ajánlottuk és figyelmesen tanulmányoztuk.

Remélem, hogy időközben rendben megérkezett az a levél, amelyet 3560/64. szám alatt június hó 23-án küldtem.

Megismételném Önnek, hogy az Apostoli Szentszék teljes mértékben tudatában van a számára annyira kedves magyar katolikus közönség fájdalmas állapotának, de ugyanakkor a legnagyobb sürgősséggel kötelezve érzi magát, hogy – amennyiben a körülmények azt megengedik – folytassa erőfeszítéseit, hogy az események ilyen fordulatát látva, legalább részben vagy egy bizonyos fokig, megkönnyítse a vallás helyzetét.

A cselekvés ilyen módszerét nem kevés nehézség övezi, s a Római Szék nem csupán felügyeletet, bölcsességet és megfontolást gyakorol, amire a személyek és dolgok bizonyos feltételei miatt jelen körülmények között szükség van, hanem mindenekelőtt minden reményét a Mennyei Atya vezetésébe és segítségébe, valamint a kiváló férfiak imáiba veti, akik szívesen vállalják a testi szenvedést és szomorúságot.

527 McKisson 1964. augusztus 7-én kelt levelével küldte meg Sheltonnak mind az eredetit, mind a latinból angol nyelvre készített fordítást, a latin eredetije lappang. A bélyegző szerint augusztus 11-én érkezett meg és aznap vagy 12-én kapták kézhez.

528 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 355. o.

Krisztus Vikáriusa, akinek nagy a reménye, hogy a harmadik ülésszak kezdetén az Egyetemes Zsinat más atyáival együtt Önt is átkarolhatja itt Rómában, »mindenkor megemlékezik Önről imáiban« (Filem 1), s vigasztalásul, égi kegyelmek zálogául, különleges Apostoli Áldását küldi Önre.

[Udvariassági záradék]
H. J. Card. Cicognani”

A bíboros államtitkár levelében kiemelten fontos bekezdés: „Megismételném Önnek, hogy az Apostoli Szentszék teljes mértékben tudatában van a számára annyira kedves magyar katolikus közösség fájdalmas állapotának, de ugyanakkor a legnagyobb sürgősséggel kötelezve érzi magát, hogy – amennyiben a körülmények azt megengedik – folytassa erőfeszítéseit, hogy az események ilyen fordulatát látva, legalább részben vagy egy bizonyos fokig, megkönnyítse a vallás helyzetét.” Bővebb kommentárt nem igényel.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1964. augusztus 3.⁵²⁹

Cicognani levelére gyorsan válaszolt a bíboros, miként feljegyzésében fogalmazott : „Ma elküldtem Rómába a levelet: maradnék trumpfnak a Vatikán kezében Kádár ellen a tárgyalások végső mozzanatáig.”⁵³⁰

„Budapest, Magyarország,
1964. augusztus 3.

Eminenciás Bíboros Államtitkár Úr!

Hálás vagyok Eminenciád megtisztelő válaszáért (3560–64, VI. 23.).

529 Shelton 1964. augusztus 4-én kelt levelében küldte meg Vedelernek Washingtonba. Az ügyvivő két nappal később, a 79. sz. táviratban külön jelezte, hogy a (nehezen értelmezhető angol szöveggel írott) küldemény úton van, egyúttal felhívta Vedeler figyelmét arra, hogy az ötödik bekezdésben a bíboros arról írt, miszerint az Egyetemes Zsinat megnyitójára hívnák a Vatikánba, és biztosítékot kér arra vonatkozólag, hogy visszatérhet Magyarországra és a követségre.

530 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 355. o. Ezt idézi Adriányi Gábor 2004, 45. o. Szerinte a bíboros azt írta, hogy a tárgyalások során az ő ügyét ne említsék, csak a tárgyalások végén mint végső ütőkártyát játsszák ki. Ezt mi a szövegben nem egészen így találtuk.

A legújabb eseményeket és utóbbi leveleit illetően a Vatikán szóvivője megcáfolta a sajtót – a tárgyalásokkal kapcsolatban emlegetett optimizmust –, de nem cáfolta meg azt a nyilatkozatot, hogy a készülő megegyezés egy pontra szorítkozik, a [püspök]kinevezésre. A The N[ew] Y[ork] Herald Tribune híre a helyesbítést követően: még mindig megoldatlan a vallás⁵³¹ helyzete. (S ami még több:) Kádár utóbb fokozta vallásellenes kampányát az iskolákban és az egyetemeken. Amint már kommentáltam, nagyon komoly a feltételezés, hogy a – Vas Függetlenség mögött általános – készülődés után hiába várjuk a megegyezést a hitoktatás tekintetében.

15 hónapon át Kádár nem volt engedékeny; most, hogy megtette ellenhúzásait, amelyek meghiúsítják a megegyezést, a püspökök tehetetlenek, s ő, úgy tűnik, learatja az amnesztia dicsőségét, de csak redukált formában.

A helyesbítésben megtaláltam a Zsinatra való meghívások gondolatát. Ez nagyon szimpatikus és kedvező lenne Kádárnak. Megtörténhet, hogy a tárgyalásokat nem is kezdik meg, amíg a meghívások tartanak.

Úgy sejtette, hogy megengedi a [kiutat], de nem engedélyezi visszatérésem, és csak a Vas Függetlenség mögött kapom meg az értesítést: nincs visszaút! A világ látni fogja ezt a nevetséges helyzetet, és azt fogja mondani: a Prímás 19 éven át a bőrén tapasztalta Kádárt és kivédte minden álnokságát, most mégis hagyta, hogy kicselezzék.

Egyébként még mindig tárgyalás folyik erről, s ő nem adott semmit. Ezen körülmények között a legjobb megoldás a meghívás ejtése vagy az a kérés – ha kérhetem –, hogy kellő időben tegye le az állami garanciát a Vatikán és a követség előtt, hogy a Zsinat után visszatérhetnek Magyarországra és a követségre. 1957-ben maga sürgette az állami garanciát Tito felé. Így ki tudta végezni miniszterelnökét, Nagy [Imrét].

Ha az Egyház szabadságát minden lényeges vonalon visszaállították és így alkotmányos szerepkörömet elismerik, a több alkalommal kifejtett okok miatt (a deportált püspökök, papok és hívek visszatérésével) megállapíthatom, hogy lényegében valóban megtörtént a restauráció.

Jelenlétem Magyarországon ösztönző eszköz lehetne a Vatikán kezében Kádár ellenében, más eredmények kiharcolásához.

A Vatikánnak és a magyar egyháznak – nem a személy, hanem pozíciója miatt – kell legyen egy ütőkártyája Kádárral szemben.

Engedelemmel tennék néhány megjegyzést.

531 „Religious adoration.”

Eredeti nyilatkozatom feltétele – átfogóan vagy lényegében, nem pedig részleteiben – a magyar Egyház redukált szabadságának egy szektorára vonatkozott. Úgy tűnik, egy sem teljes, mert a törvényes püspököknek távol kell élniük egyházmegyéjüktől.

A világ és az ország hírei több [szerzetes]rend visszaállításáról szólnak. Örvidenek, ha úgy lenne. Kérem, hogy – a jog szerint – az én alázas javaslatomat is vegyék figyelembe az újjáéledő rendeket illetően. Szeretném mindegyiket működni látni. Ám ha csak néhány születne újjá és nem lennének egyenlők, a primás feladata, ő hivatott arra, hogy minősítse és értékelje őket. Jelenlegi helyzetem nem akadály. Mások csak az együttműködés kedvéért gondolnak rájuk. De ez és a lelkipásztori érdek nem ikrek. A »legjobb« együttműködés is eltakarhatja a gyengeséget Isten szőlejében. Magyarországon ismerjük az ötvenes évek szomorú helyzetét.

Engedelemmel alázasosan kérem – amint már kértem is –, hogy a meg egyezés – részletes és teljes – közzététele előtt megkaphassam a szöveget, hogy véleményezhessem azt.⁵³²

A rombolás a tárgyalások ellenére tovább folyik. A cél az ártalmatlanná tétel. Az átmeneti szünet is csak előkészülés az új támadásokra vallásellenes kampányokkal. Walter Lippman[n]* sajtója, aki meghívást kapott Kádár véres asztalához, megállapítja, hogy a tárgyalások folyamán Kádár nem javítani szándékozik a helyzetet, hanem súlyosbítani még az iskolákban is.

A járási vezetők sürgetik az eljárást a falvak ellen, amelyek nem dolgoznak vasár- és ünnepnapokon. A tanárok hivatalos tévét vettek az iskoláknak, és a vasárnapi szentmise alatt a tanulókat az iskolába kényszerítették. A hírek szerint az első ilyen tanárok nagy dicséretet kaptak. Az ifjúság tízezrei – nemek szerint elkülönítve vagy sem – vesznek részt a nyári táborokban. Számukra a templom egyáltalán nem létezik. A következő iskolaévben azután sokan belépnek közülük az iskolák ateista klubjaiba. Az utolsó években számuk félelmetesen megnőtt. A táborokban és a klubokban ugyanazok a tanárok.

Szemenye falu nyugati részén az iskola igazgatóját a tanév végén írásos rendelkezéssel, de indok nélkül áthelyezték egy távoli faluba, egyedüli tanítónak. Az ok világos. Fia az elsőáldozók között volt. A közelben, a hitoktatásra való jelentkezéskor a szülők nagy tömegekben írták be gyermekeiket

532 Ezt Casaroli utóbb Mindszenty rendelkezésére bocsátotta, és a bíboros napi jegyzeteiben nyugtázta is. A tervezet Mindszentytől Casarolihoz történő visszajuttatásának módja Budapesten eléggé körülményes volt, erről az ügyvivő felterjesztései részletesen beszámoltak.

hitoktatásra az 1964–65-ös iskolaévben. Egyet sem vettek fel a listára. A tanárok hahotáztak. A szülők megjelentek a plébánosnál, aki a postahivatalba küldte őket, s itt ajánlott táviratban megismételték kérésüket, hogy hitoktatást kérnek iskoláskorú gyermekeik számára. Egy hónap elteltével sem a plébános, sem a szülők nem tudják, elfogadták-e vagy sem, hogy a gyermekek felkerültek-e a listára vagy sem.

Mindkét esemény júniusban történt, egy kielégítően együttműködő egyházmegyében.⁵³³

A már jelzett »minta«-falvak, »minta«-közösségek nagyon közel vannak a megvalósuláshoz. Ezek tételesen szerepelnek a listán. A kisállatok, a gazdasági állatok [elosztásának] minden részlete elő van készítve. Az épületekről, a központról és a falu széléről már megszületett a döntés. Nincs templom, kápolna, nem léteznek paplakok. Ha ma nem történik hatékony intézkedés, nemcsak az új ateista iparvárosok, hanem az ateista falvak hosszú sora is valósággá válik. Befejezett tények után hiába is várnánk javulást.

A viszonylag jól fizetett püspökök között a papok jövedelme siralmas (havonta 599 forint [25 dollár], plusz a stóladíj), nem tudnak megélni a drága piacokon. 1963 júliusában egy fogyasztási cikk kilónként 15, 1964-ben ugyanazon hónap ugyanazon napján 58 forint volt. Nem tudnak tisztességesen öltözködni. Az Egyház anyagi helyzetét tekintve sohasem volt ekkora szakadék a püspökök és a papok között.

A főváros első reprezentatív templomainak egyikét bérbe adták a rezsिम filmeseinek. Olyan szegények a hívek, hogy megértem. A történelmi templomok gazdag alapítványokkal rendelkeztek a tisztítótűzben szenvedő lelkek javára. A bolsevikok mindenütt loptak. Ha egy vasárnap esős az idő, a deficit is megjelenik a templom kasszájában. A nyári hónapban az estéken propagandával csalogatott külföldi turistáknak [szabad?] a belépés a székesegyházba, amelyet a rezsिम színészei használnak ingyen színpadként. Folytatása lenne ez a jobb idők hagyományának. A megelőző időszak az új bejáratot részben állami forrásokból restaurálta, a korábbi plébániatemplomból impozáns új székesegyház lett; csak komoly, tisztességes darabokat adtak elő. Most egy Sartre-drámát és hasonlókat hirdetnek. A püspök nem ellenkezhet.

A 95%-os állandó női mezítelenség a tisztességes előadásokon is sérti a székesegyházat. Ezeknek a székesegyházban tartott fesztiválnapoknak a célja, az egyik hivatalos megnyitó szerint: a szocialista kultúra haladása és a szo-

533 „In a sufficiently cooperating diocese” – értsd: az állammal együttműködő egyházmegyében.

cializmus győzelme (ateizmus a székesegyház segítségével – Délmagyarország, 1964. VII. 25.).

Az amnesztiában részesült papok a szentmisét ma is a mellékoltárnál olvassák. A hívek így ítélnék: vagy a hatalom tiltotta el őket a főoltártól, vagy a hatalommal tartó »szabad« papok.

Az 5% amnesztiában nem részesült pap sorsa változatlan; közöttük a fógoly papoké is.

30 új papot szenteltek. 7,2 millió hívő számára ez nagyon kevés. Háromból egy egyházmegye [részesül hivatásban]. Nagy a gond mindenekelőtt az egymilliót meghaladó hívőszámmal rendelkező egyházmegyékben (Vác, Eger, Esztergom).

Kérem Eminenciádat, biztosítsa a Szentatyát mély tiszteletemről és ragaszkodásomról.

Eminenciád kezeit és bíborát csókolva mint legkisebb testvére Krisztusban

Mindszenty bíboros⁵³⁴
esztergomi érsek
Magyarország Prímása”

A bíboros még reménykedett, hogy szempontjait a Vatikán jobban figyelembe veszi. Amit a szegedi dóm előtti színpadról írt, első pillantásra túlzottnak tűnik. Ám a bíboros intő jelzését megerősítette egy másik, későbbi forrás, miszerint Hamvas érsek az állami szervek felé a következő kérést intézte: „ha antiklerikális művet mutatnak be a Szegedi Játékokon, előre értesítsük, hogy ne legyen ott és ne kelljen tiltakoznia.”⁵³⁵

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE VI. PÁL PÁPÁHOZ 1964. augusztus 26.

Ebben a latin nyelven írott levelében fejtette ki véleményét a fogamzásgátló eszközökkel kapcsolatban.

534 Aláírás hiányzik.

535 A forrás három évvel későbbi és Aczél György* megfogalmazása. (In: Szabó Csaba 2005, 343–349. o., itt 348. o., 105. sz. dok. Az MSZMP Politikai Bizottságának ülésén rögzített szó szerinti jegyzőkönyv Mindszenty József helyzetével kapcsolatban, 1967. október 20.)

„1964. augusztus 26.

Szentséges Atya!

Sok aggodalom után alázatosan javaslom és fiúi bizalommal esdeklem: ne legyen sietség az ideális fogamzásgátló módszerek ügyében⁵³⁶ házastársi kapcsolatok esetében.

Ha a Zsinat előtti 49. napon nem tanulmányozták azokat a tényeket, amelyek XII. Piusz álláspontját módosíthatnák, jó lenne, ha ezt a kérdést teljesen levennék a Zsinat, illetve a Zsinat utáni időszak napirendjéről. A technikai hiba lehetséges. Ezért [az ügy] hónapokig, sőt, évekig is eltarthat. Feltétlenül szükség van a tudományos vizsgálathoz elégséges idő [betartására].

Eközben e téma megvitatásakor kerülni kell a nyilvánosságot. Ezt a dolgot talán nem is tárgyalhatja a Zsinat: 1. Nem a természettől való. 2. A Zsinaton kezdettől fogva két tábor volt, és (ha nem tévedek) ezek azóta nem közeledtek egymáshoz. Miért kellene ezt nyilvánosságra hozni az újságokban? 3. Az újságírók jelen- vagy távolléte egyaránt igen problémásnak tűnik ebben az annyira kényes kérdésben. Egyes újságírók máris okoztak feszült helyzeteket a Zsinattal kapcsolatban, bár viszonylag kisebb jelentőségű dolgokban. Több méltóság véleményének kiszivárogtatásával ugyanaz történt e tárgyban. Az újságírók többsége inkább szenzációt keres, a komolyság és az objektivitás kárára. Isten bizonyára megakadályozza a Zsinat megosztását e kérdésben, elsősorban az úgynevezett bulvársajtó ellenében, amelyhez az újságok nagyobbik része tartozik. A hívek is rendszerint a »progresszív« újságokból tájékozódnak ilyen kérdésekben.

Alulírott attól fél, hogy ezt a kérdést ellenségesen fogják kezelni. A természetörvényről van szó. Minden négy- vagy ötgyermekes, világszerte oly sok család szegénysége és nyomorúsága figyelmet érdemel. De ez nem is szegénység kérdése; manapság inkább a tehetős családokban történnek jobbra illegitim esetek, az első gyermek születését késleltetik, még akkor is, ha a gyermekvállalást egyáltalán nem zárják ki. Ez sokkal nagyobb arányban megfigyelhető. Nem a kenyér hiánya vagy a lakáshelyzet, hanem a már meglévő vagy remélt autó, a földi paradicsom utáni vágy, a kor szelleme és szokásai oltják ki az életet.

A heroikus szülők, akik 6–10 gyermeket neveltek és nevelnek szerény körülmények között és boldogan vállalták az áldozatot, közvetve elveszítik

536 „Cum phantastico-optimo remedio praeservativo.”

koronájuk ragyogását? Az Egyház általában a nagycsaládokból kapja a papokat, kedvesnővéreket, misszionáriusokat. Az Egyház ezekből a családokból élt. Másrészt az Egyház az egyetlen, amely megbecsüli ezeket a családokat, mindenekelőtt ott, ahol az állam nem biztosít családonként elegendő jövedelmet.

Az ENSZ és a bolsevizmus korában igen kényelmetlen nekünk segélyről beszélni. Alapokmányai szerint mindkettő a jólét ígéretével jött. De még ők sem hittek ebben. A koegzisztencia meghirdetését követően mindkettő megelőzte a koegzisztenciában élő népek ártatlan részét. Az Egyesült Államoknak mintegy száz püspöke határozottan, feltétlenül és egyértelműen elítélte a segély címén meghirdetett módszert, mint pogányt és emberhez méltatlant. Még ebben az évben is ENSZ-határozatok és katolikus propagátorok támadtak.

Alulírott nem hihet a fogamzásgátlás hatékony módjában a természet törvény megsértése nélkül. A szándék ütközése a törvénnyel nem számolható fel. A természet törvény elleni szándék elég a bűn elkövetéséhez. Az új, »ártatlan« fogamzásgátló szer vagy megakadályozza a fogamzást, vagy nem. Ha megakadályozza, az Egyház tekintélye szenved csorbát. Ha nem akadályozza meg, egyrészt károsodik a tekintély, másrészt egy másik fogamzásgátló eszköz kerül forgalomba, azzal a megfontolással: akartatok segíteni, de nem tudtatok. Hatékonyabb fogamzásgátló eszközhöz folyamodom, mert csak ez vezet célhoz. Az e fordulatot megelőző nyilvános vita megkönnyítené az ilyen cselekvésmódot, bár a vitatkozó feleknek nem ez volt a szándékuk.

Az Egyházat, akár Mártát,⁵³⁷ számos probléma foglalkoztatja és gyötri. De nem tud mindent megoldani. Így van ez a XX. században is. Ez nem új dolog: »Szegények mindig lesznek veletek.« Mindig volt szegénység és nyomorúság, de a természet törvényéről és az eszkatológiáról [korábban] nem feledkeztek el. De most a propagátorok, úgy tűnik, ki akarják küszöbölni a szegénységet, a nyomorúságot, és új megváltást [hirdetnek].

Fájdalommal látjuk, hogy a szenzáció a modern propaganda eszközök révén tetőfokára hág. A sietős propaganda ártalmas volt és az is marad.

537 Az Újszövetségi Szentírás, Lukács evangélista 10. fejezete leírja Mária és Márta történetét. Jézust és tanítványait Márta befogadta házába, s míg nővére, Mária leült az Úr lábához és hallgatta szavait, Márta sürgött-forgott a sok házi teendő körül. S amikor szemrehányást tett Jézusnak, hogy nővére egyedül hagyja a szolgálatban, Jézus úgy válaszolt, hogy Mária a jobbik részt választotta. Ezt az evangéliumi történetet a keresztény felfogás a kontemplatív és az aktív élet viszonyára alkalmazza.

E miatt a széles körben elterjedt propaganda miatt sokan, akik idáig gátlást éreztek, most bünt követnek el, talán mert a természettörvényt nem hangsúlyozták nekik eléggé.

Igen félek, hogy az ENSZ részleges befolyása miatt (a fejletlen országokban) és a bolsevizmus miatt (Euráziában, a világ 1/3 részén) általános könynyítést hoz az Egyház. Mi lesz mindennek a következménye és a gyümölcse a jó, a közömbös, a szabad, a színes, a rab világban, öt kontinensen?

Vajon nem gyorsul-e majd fel az ENSZ és a bolsevizmus veszélyes útja e kérdésben a koegzisztencia és a növekvő tehetetlenség idején?

Aggodalommal telnék el, ha rajtam múlna, hogy Szent István népét, amelynek valaha tündöklött hite és erkölce, a jövőben elhagyatottság, szűkség, kétségbeesés és elnyomás gyötörné. A jövő élet kioltása (népirtás) után boldognak mondanák. Mi lenne a vigasztalása?

Szentséged gyűrűjét csókolva alázatos szolgája

esztergomi érsek,
Magyarország Prímása⁵³⁸

Egyelőre nem ismeretes, milyen indításra készítette a bíboros a fogamzásgátlás körüli állásfoglalást rögzítő levelét. Arra gondolhatunk, hogy Mindszenty a sajtóból értesülhetett a II. Vatikáni Zsinat ezen kérdéskör iránti érdeklődéséről. Utólag már tudhatjuk, hogy VI. Pál pápa ezt magának tartotta fenn, és csak négy évvel később, Humanae Vitae kezdetű enciklikájában tette közzé a rávonatkozó egyházi állásfoglalást – amely enciklika szenvedélyes és vitatott fogadtatásra talált. Érvelésében a bíboros két teológiai jellegű érv mellett időzik, az egyik a természettörvényre való hivatkozás. Ennek említése eligazító erejű lehet későbbi küzdelmei láttán, amikor – már 1971 után – a természettörvényre hivatkozik megszólalási szabadságának védelmében. A másik annak megfogalmazása, hogy a fogamzásgátlás szándéka, ha jóváhagyással találkozik, már nem válogat eszközökben, hanem egyre hatékonyabb alkalmazása felé tart.

A bíboros érvelése lényegében nem tért el attól, amit számos más levelében is kifejtett, amikor a magyar történelem tapasztalatára utalt: a tatárjárás és a török pusztítás után rendezett volt a családi élet, így a népesedés veszteségét pótolni lehetett, ellentétben a mai időkkel. Írásában, akár másutt is leveleiben az ENSZ ellenségként, a kommunisták oldalára helyezve tűnik fel.

538 Aláírás hiányzik.

Ennek a levelének értelmezéséhez további segítséget nyújt majd még egyfelől október 1-jén kelt levele,⁵³⁹ másfelől számos, így november 3-i naplóbejegyzése: „nem tetszik nekem a zsinat hangja a születésszabályozásnál. Szegény Prohászktát* elítélték modernizmusért. A mai modernizmus? Nem lehet csak ösztönre bízni, hány gyermek legyen. Card. [Leo Joseph] Suenens.* Nos, a házasság így csak szűkített élvezet tárgya. A cél?”⁵⁴⁰ További, vonatkozó bejegyzéseket is találunk napi jegyzeteiben, így 1965. január 12-én: „Card. [Ernesto] Ruffini,* ma végre elolvashattam beszédét a születésszabályozásról: ez a catholic nézet,”⁵⁴¹ illetve tíz nappal később, január 22-én: „Paul Rausch püspök szószéken mondta: 3 gyerek a család-létszám. A moral-bolsevizmus beérkezett.”⁵⁴²

Miként összegezhethetjük, értékelhetjük az 1964. április 29. – augusztus 26. között keletkezett leveleket? Ebben a két Casaroli-látogatás közötti időszakban, amely egyben a szeptember 15-én aláírandó megegyezést is megelőzi, Mindszenty bíboros igyekezete láthatóan arra irányult, hogy információkkal lássa el a bíboros államtitkárt és ily módon kondicionálja a vatikáni tárgyaló fél – nevezetesen Casaroli – feltételeit is. Ezt az igyekezetét igazolja itt következő összeállításunk, amelyből kitűnik, hogy egymást követően három, az egyes hónapok végén: április 29-én, május 27-én és június 30-án kelt leveleit úgy írta, hogy nem várta meg a válasz megérkezését. Cicognani bíboros államtitkár június 23-i válaszát ugyanis – itt említett első két levele vételének nyugtázásával – csak július 11-én kapta kézhez:

Április 29. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz, vétele igazolva Cicognani bíboros államtitkár június 23-án kelt levelében, amelyet Mindszenty bíboros július 11-én kapott kézhez.

Május 27. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz, vétele igazolva Cicognani bíboros államtitkár július 10-én kelt levelében, amelyet Mindszenty bíboros augusztus 11-én vagy augusztus 12-én kapott kézhez.

Június 23. Cicognani bíboros államtitkár levele Mindszenty bíboroshoz, amelyet a címzett július 11-én kapott kézhez, vételét augusztus 3-án kelt levelében nyugtázza.

Június 30. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz, vétele igazolva Cicognani bíboros államtitkár július 30-án kelt levelében, amelyet Mindszenty bíboros augusztus 11-én vagy 12-én kapott kézhez: „megjött a régi levelemre a válasz az államtitkárságtól”.⁵⁴³

539 L. a későbbiekben.

540 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 364. o.

541 Uo. 372. o.

542 Uo. 373. o.

543 Uo. 355. o.

Július 30. Cicognani bíboros államtitkár levele Mindszenty bíboroshoz, amelyet a címzett augusztus 11-én vagy 12-én kapott kézhez.⁵⁴⁴

Augusztus 3. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz,⁵⁴⁵ vételét nyugtázza Vagnozzi érsek, washingtoni apostoli delegátus – akinek a levelét Mindszenty bíboros szeptember 5-én kapta kézhez.

Augusztus 26. Mindszenty bíboros levele VI. Pál pápához (a fogamzásgátló szerekéről).

Válaszaiban a bíboros államtitkár ismételten Mindszenty tudomására hozta, hogy az Apostoli Szentzség „nagy vallásos buzgalommal figyel” „a dolgok jelenlegi állását és azokat a lehetőségeket, amelyek annak megváltoztatására jelentkeznek, bár ez a buzgalom – amelyet a helyzet sajnálatos körülményeiből fakadó oly sok nehézség és akadály övez – egyedül a lelkek javának előmozdítására és az Egyház lelki értékeinek fenntartására szorítkozik illusztris és szeretett nemzetében”. Továbbá, amint Cicognani július 30-án kelt levelében olvashatjuk: „megismételném Önnek, hogy az Apostoli Szentzség teljes mértékben tudatában van a számára annyira kedves magyar katolikus közösség fájdalmas állapotának, de ugyanakkor a legnagyobb sürgősséggel kötelezve érzi magát, hogy – amennyiben a körülmények azt megengedik – folytassa erőfeszítéseit, hogy az események ilyen fordulatát látva, legalább részben vagy egy bizonyos fokig, megkönnyítse a vallás helyzetét.” Azt látjuk tehát, hogy míg Mindszenty bíboros a nemzet és az egyház helyzetét egyben látja, az Apostoli Szentzség igyekszik a kettőt különválasztani és – miközben figyelemmel van a nemzet helyzetének alakulására is – saját illetékességi területére szorítkozik, nevezetesen az egyház, a vallás állapotára.

Cicognani első válaszában július 11-én történő kézhezvételt követően augusztus 3-án a bíboros igyekezett az egyház helyzetére szorítkozva tájékoztatni; esedezett, hogy a tervezett megegyezés szövegét előzetesen kaphassa meg véleményezésre, és túlzó, a helyzetet az egyház szempontjából mintegy dramatizáló információkat küldött a szegedi Dóm téren beindult szabadtéri játékokról.

Az újabb alcsoportba tartozó forrásaink, a szeptemberi Casaroli-látogatásról tudósító dokumentumok szeptember 3. és szeptember 27. között keletkeztek.

Szeptember 3. – Vagnozzi érsek levele Mindszenty bíboroshoz;

Szeptember 8., szeptember 14. – Casaroli és Bongianino látogatás. Ecclesiam suam enciklika, a bíboros napi jegyzetei, Casaroli felterjesztése (Barberini), amerikai források (Betts feljegyzése, Tims ügyvivő felterjesztése);

544 Uo.

545 Uo.

Szeptember 8. – Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz és végül
Szeptember 18. – Mindszenty bíboros levele VI. Pál pápához.

VAGNOZZI ÉRSEK, WASHINGTONI APOSTOLI DELEGÁTUS
LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ
1964. szeptember 3.⁵⁴⁶

„Ikt. sz. 293/48

Eminenciás Uram!

Van szerencsém értesíteni, hogy Őszentsége tanulmányozta augusztus 3-án kelt becses levelét, amelyet Cicognani bíboroshoz, Őszentsége államtitkárához címzett.

A bíboros államtitkár tudomására óhajtja hozni, hogy Monsignor Casaroli érkezését hamarosan várják Budapesten, és ő találkozni készül Eminenciáddal.⁵⁴⁷

Abban a megtiszteltetésben részesültem, hogy én értesíthetem Eminenciádat Őszentsége különleges atyai jóindulatának megújított kifejezéséről, valamint szívélyes Apostoli Áldásáról.

A nagyrabecsülés és mély tisztelet érzelmeivel maradok
Az Ön híve Krisztusban

E. Vagnozzi
apostoli delegátus”

Tims válaszában értesítette Washingtonot, hogy az apostoli delegátus üzenetét aznap délután átadták a bíborosnak, aki azt nyugalommal fogadta. Úgy kommentálta, hogy az ő személye ütőkártya a Vatikán kezében mindaddig, amíg Magyarországon marad, és úgy gondolja, hogy a Vatikán jobb belátásra jutott: neki nem kell távoznia addig,

546 A 129. sz. távirat 1964. szeptember 5-én érkezett. Tims ideiglenes ügyvivő kézírásos bejegyzése szerint aznap 13:30-kor adták át a bíborosnak. A levél eredetijét McKisson 1964. szeptember 8-án kelt kísérőlevelével küldte meg. Az apostoli delegátus irodájában a 293/48 iktatószámot kapta. Létezik egy másik, az apostoli delegátus merített papírján készült átirat, a levél teljes szövegével, de eredeti aláírás nélkül.

547 A táviratban olvasható az is, hogy Vagnozzi szerint Casaroli szeptember 7-én érkezik, és erről a követséget már értesítették.

amíg acélbiztos garanciákat nem kap a magyar rezsimtől az Egyház jogaival kapcsolatban Magyarországon.⁵⁴⁸

CASAROLI KÉT LÁTOGATÁSA MINDSZENTY BÍBOROSNÁL 1964. szeptember 8. és szeptember 14.

Casaroli ismét Bongianino kíséretében érkezett Budapestre. Hozták VI. Pál pápa Ecclesia suam kezdetű enciklikáját, de a fő program a megállapodás aláírása, amely szeptember 15-én történt meg. Egy héttel korábban, az aláírás napját megelőző délután tették tiszteletüket a bíborosnál a követségben. Ezzel kapcsolatos forrásainknak három csoportját különböztethetjük meg, az első a bíboros napi jegyzetei, a második Casaroli feljegyzése, a harmadik az amerikaiaké.

Mindszenty bíboros napi jegyzetei

1. 1964. szeptember 8.⁵⁴⁹

„Megjöttek Kisasszony ünnepén a Szentszék tárgyalói. A Szentatya küldte encyclikáját. Kívánságom szerint nem jön meghívó a zsinatra, mert a másik eshetőség, a garancia a visszatérésre, nem keresztülvihető. A Kat[olikus] Magy[arok] Vasárnapja és a M[agyar] Papi Egység helyesen kommentálták az itteni helyzetet. Már a tárgyalók is látják, hogy véleményem nem volt rossz. Kádárék vakmerően hazudnak, ferdítenek és mellébeszélnek.

A cseheknél semmi eredmény.

Éjjel 3-ig dolgoztam, részben nekik. Itt hagyták a tervezetet. A modus vivendi forma alatt lesz valami – az én ügyem mellőzésével. Nem mernek jönni másodszor.

Elküldtem a hozzászólást a protokollhoz. Vajon el tudják-e olvasni az én rossz írásomat? Én akartam felolvasni.”

A látogatás délután 16:00–19:00 között, három órán keresztül tartott, a vatikáni tárgyalófél ezt követően Hamvas püspökhöz sietett.⁵⁵⁰

548 Tims szeptember 5-én 14:00 órakor feladott 155. sz. távirata.

549 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 357. o.

550 Tims szeptember 9-én 16:05-kor feladott 166 sz. távirata. „Msgr. CASAROLI szeptember 8-án felhívta telefonon a követséget, hogy bejelentse maga és Msgr. BONGIANINO érkezését. Kérésére először az én házamhoz jöttek, s onnan velem mentek a követségre, ahol aznap 16 és 19 óra

2. 1964. szeptember 14.⁵⁵¹

„Megjelentek Msgr. Casaroli és társa. Befejezték a személyi részt az én ügyem kikapcsolásával. Vác, Veszprém, Bel[[]]on körül nem engedett Prantner miniszter. Más ügyeket is felhoztak, de azokat hazugsággal elvágták. A Regnum Marianum ügyét elhibázta Msgr. Casaroli. A kardinálisra hivatkozott.⁵⁵² Jöttek jelenteni, de hát holnapra már kitűzték a nyilatkozat aláírását. Gondolom, csak pro forma jönnek. Egy hétnél tovább itt voltak. Másodszor is jöhettek volna korábban.

Rozsáli és Várkonyi* [Imre] menesztése megtörténik-e?

Találkoztak Shvoy és Dudás püspökkel, azok keresték fel őket. Várják dr. Pétery és Badalik püspök látogatását. Az utóbbi beteg Hejcén. A zsinatra az utóbbi 4 nem mehetett. Az újak igen, a főapát is, Klempa* [Sándor Károly] is.”

A második látogatás pontos dátumára vonatkozóan nem igazít el a bíboros bejegyzése: „holnapra”. A részleges megállapodás aláírásának dátuma szeptember 15-e,

között találkoztak MINDSZENTY bíborossal. Ezt követően egy esti megbeszélésre mentek, ahogy mondták, HAMVAS püspökkel. Határozottan éreztették, hogy kerülni szeretnék a nyilvánosságot, és úgy tűnt, eddig sikerült is elkerülniük a sajtót. Casaroli jelezte, hogy ő és Bongianino még legalább két napig marad Budapesten, de nem kívántak még egyszer találkozni Mindszentyvel, és nem is számítottak még egy találkozásra. Hogy elkerüljék a követségen való újbóli megjelenést, Casaroli azt kérte, hadd látogasson meg otthon Bongianinóval szeptember 10-én délután, hogy átvegyen bizonyos iratokat, melyeket a bíboros nekik szán, hogy magukkal vigyék. A bíboros ma adta át nekem ezeket egy lezárt borítékban. A fennálló szabályoknak megfelelően jónak láttam felbontani a borítékot és ellenőrizni a tartalmát, bár ezt nem tudattam sem a bíborossal, sem Casarolival. Az iratok közt titkos jelzéssel ellátott dokumentumok voltak, melyek a Vatikánnak és a magyar kormánynak a magyarországi egyház helyzetével kapcsolatos jelenlegi tárgyalásai újrakezdésével kapcsolatosak, bár a bíboros problémáját közvetlenül nem említik. Egy másolatot fogunk küldeni erről a külügyminisztériumnak. Ha más utasítás nem érkezik, visszazárom az eredetét, és holnap átadom Casarolinak, ahogy kérte, úgy tekintve ezt az írásos anyagot, mint ami a Mindszentyvel folytatott megbeszélései lényegi részét képezte. A fenti dokumentum természete, valamint Casaroli nekem tett rövid, magánjellegű megjegyzései, miszerint a bíboros nagyon komoly gondot jelent, és hogy ezúttal talán csak »első lépésekre« számíthatunk, megerősíteni látszanak a jelentéseket, miszerint részleges állam és egyház közti megállapodás van folyamatban. TIMS”

551 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 358. o. Bejegyzés szeptember 15-én.

552 A Regnum Marianum templom újjáépítését a bíboros mindig felemlgette. Casarolinak viszont felrótta, hogy rá hivatkozott mint informátorára, s ezzel elrontotta a dolgot. Casarolinak ezt a diplomáciai ügytelenségét már máshol is felröttuk, ugyanis kiadta Legányi Norbert* pannonhalmi főapátot, mint informátorát. (In: Somorjai Ádám: *Kiütkeresés*)

ezért a szeptember 15-i „holnapra” bejegyzés helyes dátuma egy nappal korábbi lehetett.⁵⁵³ A másik Tims ügyvivő két távirata,⁵⁵⁴ a harmadik Casaroli feljegyzése.⁵⁵⁵

3. 1964. szeptember 16.⁵⁵⁶

„A regime lapjai hozták a püspökkinevezési hírt. Csak egy hiba, hogy Bel[l]on, Bárd nem említetnek, a regime a kísérő iratban aratni igyekszik.

A papok esküje elmaradhatott volna, ha már annyi fontos elmaradt.

Forgalmas délelőtt, Mr. [David] Beltz kétszer információért, Mrs. [Robert, „Bob”] Jackson, Mrs. Grosz.

Nagyra vannak a külföldi lapok a modus vivendivel. Kidomborítják Prantner miniszter minden szavát. Meghamisítják a helyzetet. Ez szomorú is. A papok esküje a rendszer előnye. Majd elválnak: Kalocsán, Győrött célt érnek-e. Pécssett áldozat van. Micsoda remények a sajtóban. »Die Regime wird in Zukunft der Verbindung zwischen dem ungarischen Klerus und dem Vatikan keine Hindernisse mehr in den Weg legen. Größere Freiheit, weniger Überwachung«.⁵⁵⁷ (Die Presse, IX.16.)

Paese Sera lap: lehet, hogy Mindszenty már elhagyta Budapestet és úton van Rómába.

König: A regime tett ugyan ígéreteket Mindszenty ügyében, de nem tudható, mit fog tenni később.

Vezércikk: Jobb a helyzet újabban, mint Lengyelországban, ahol a bíboros folytonosan elnyomásról szól.

553 A magyar szakirodalomban itt bizonytalanság tapasztalható. Mészáros István 2001, 114. o., a „holnapra” bejegyzést szeptember 14-re teszi. Adriányi Gábornál a bejegyzés dátuma szeptember 15-e (Adriányi Gábor 2004, 45. o.).

554 Tims ügyvivő 1964. szeptember 14-én 15:25-kor feladott 176. sz. távirata. Ennek alapján fennmarad némi bizonytalanság, mert gépirással szeptember 15-ét találunk, de kézirással szeptember 14-ét. Ezt a táviratot egy másik, pontos dátum, óra és perc megjelölése nélküli felterjesztés követte, szintén szeptember 15. gépelt dátummal. A felterjesztést a Casaroli-látogatás után készíthették. A szeptember 15-i feladási dátum, meglehetősen, már második alkalommal pontatlan, ám ez csak azt jelzi, hogy a Casaroli-látogatás után más esti elfoglaltsága volt a követségi személyzetnek, és a felterjesztést másnap, szeptember 15-én gépelték le és adták fel hivatali úton további három távirattal együtt, amelyek a két távirat sorszámait közti számot kaphattak.

555 L. a következőkben!

556 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 358–360. o.

557 A rezsim a jövőben nem fogja akadályozni a magyar papság és a Vatikán közti kapcsolattartást. Nagyobb szabadság, kevesebb ellenőrzés.

Majd eljön Mindszenty szabadulása is, ha mindjárt másik exillel, római kúriai bíborossággal kell is felcserélnie az elsőt. (Uo., 17. IX.)⁵⁵⁸

A pápa üzenete: akár Bécsbe, akár az USA-ba vagy Rómába, a Kúriába megyek, akár itthon kívánok maradni, rám bízsa saját elhatározással. (Eddig Róma szerepelt egyedül.)

– Biztosítva-e szólás-, írás-, utazási szabadságom? Én nem akarom folytatni a némaságot künn, ami itthon is megvolt 15 évig.

– Ha kiköti Kádár...

– Tiltakozom ellene. Eleget komiszkodott itthon, ne akarjon Rómában, Nyugaton is, bárhol.

A Szentatya bízik abban: nem hozom az itthoni Egyházat Kádár haragjába.

– Meddig? Fél évig?

– Ők időt nem tudnak. De ha nem teljesítené a feltételeket, ezzel ijesztik. Ezért kellett előbb és úgy a megegyezés, ahogy történt.

Fenntartottam tiltakozásom.

– Mire várható a lezárás, amire bizonyára meghallgatnak engem is, az ő (Casaroli) ígérete szerint?

– Nem tudott válaszolni.

Mondtam, ne várjanak semmit az új püspököktől a gyermek- és hitoktatás, a templomlátogatás stb. nélkül. Sok is a püspök (10+6), de akadályozott. Ha tudnák, ki itt a püspök.

Es wird angenommen, daß Msgr. Casaroli mit Kard. Mindszenty zusammengekommen ist. Man vermutet, daß der Kardinal die Ernennung gebilligt hat⁵⁵⁹ (N[eue] Z[ürcher] Z[eitung], 17. X.). Jellemző a Prantner-nyilatkozat (Népszab[adság], 16. IX.).

Church is freer⁵⁶⁰ (N[ew] Y[ork] H[erald] Tribune, IX. 16.).

A megegyezést nem ellenzem, hiába is lett volna. Nálam nem először, csak tárgyalás közben és utólag jelent meg Msgr. Casaroli. Ezért szemrehányást tettem. Védekezés: egészen azok kezében vagyunk, útlevel, minden tőlük függ.⁵⁶¹

558 Itt ellentmondás van, amely lehet, hogy a bíboros napi jegyzeteit tartalmazó eredeti kéziratának újraolvasását követően feloldható: a bejegyzés egy nappal korábbi dátumot kapott.

559 Feltételezik, hogy Casaroli találkozott a bíborossal. Úgy vélik, hogy a bíboros jóváhagyta a kinevezést.

560 Az egyház szabadabb.

561 Ezt a mondatot idézi Adriányi Gábor 2004, 45. o. Casaroli 1964 márciusában három alkalommal tette tiszteletét Mindszenty bíborosnál.

A személyiekhez nem adtam hozzájárulást. De ha már történt, dr. Bánk, dr. Winklerről előnyösen nyilatkozhattam. Cserhátit nem ismerem. De Kádár hozzájárult 3 kinevezéshez, ez ellenük szól. De a Vatikán indirecte hozzájárul Bel[1]on püspök bolsevista megalázásához.

Az egészhez, várom: dr. Hamvas Várkonyit, Bánk Rozsálit meneszti-e. Ez személyi és elvi.

Egyébként ráborul az egyezményre a gyász sötétje: Badalik, Pétery, Bárd, Bel[1]on.

Csak püspököket ismer a megegyezés az Egyházból. A többenél keményebb lesz Kádár, ott már ideológia lesz.

[Vlagyimir Iljics] Lenin* a püspököket nem írta be az ideológiába.

Megmondtam: a Vatikán kártyájaként maradni szándékozom, mert állásom ütőkártya. De ha »szabad« lesz az egyház, nem akarok itt meghalni.”

Casaroli feljegyzései

Erről egyelőre csak Barberini jegyzete áll rendelkezésre.⁵⁶² E szerint: „a megállapodás aláírása előtt mons. Casaroli kétszer látogatta meg Mindszenty prímást, szeptember 8-án és 14-én, átadva neki a megállapodás szövegét és a jegyzőkönyv legfontosabb részeit. A bíboros nem tett ellenvetést, amint ez Casarolinak szeptember 24-én a bíboros államtitkár számára készített beszámolójából látható. Minden várakozás dacára a bíboros azt mondta, hogy »megérti és értékeli az Apostoli Szentszék eljárását, amelyet a magyarországi Egyház javára folytat«. Késznek mutatkozott az amerikai követségről való távozásra, amikor a Szentszék befejezte a tárgyalásokat; gyakorlatilag a prímás időt akart szerezni. A végén ezt mondta: »Gratus sum quia non sum contemptus.«⁵⁶³

Barberini ez alkalommal némi bizonytalanságban hagy bennünket, mert egy évvel később, 2008-ban megjelent dokumentumtárába ezt a Mindszenty-kutatás szempontjából fontos iratot – bizonyára terjedelmi okokból, de lehet, hogy azért, mert a tavaszi látogatásról készült hosszú jelentést fontosabbnak tartja – nem vette fel, és az további helyszíni tanulmányozásra és közlésre vár. Amit leír, az fontos, egyrészt a két időpont tisztázása miatt, másrészt mert rögzíti a bíboros egyetértését. A latin idézet bizonyára a bíboros „ipsissima verbája”,⁵⁶⁴ amelyeket e kötetünkben próbá-

562 Barberini 2007, 194. o., 10. j. Barberini itt csak annyit ad meg az általa használt párizsi levéltári jelzetből: „Archivio Casaroli, busta Ungheria”.

563 A latin szöveg szó szerint: „Hálás vagyok, mert nem vetettek meg”, értelem szerint: „Hálás vagyok, mert nem hagytak figyelmen kívül.”

564 Ipsissima verba: a bibliakutatásban használt kifejezés, Jézus saját szavainak helyreállítására. Ilyenek pl. „Talita kum”, „Éli, éli, lamma szabaktáni” stb.

lunk rekonstruálni; ilyet a vatikáni diplomata nem talál ki, hanem pontosan idéz, ezért különösen is értékes számunkra.

Amerikai források

TIMS IDEIGLENES ÜGYVIVŐ FELTERJESZTÉSE MINDSZENTY BÍBOROSNAK A SZEPTEMBER 15-ÉN ALÁÍRT MEGÁLLAPODÁSRA VALÓ REAKCIÓJÁRÓL 1964. szeptember 16.⁵⁶⁵

„A Magyarország és a Vatikán közti egyház–állam részleges megállapodás közzétételét követő napon Mindszenty bíboros a következőképpen fejtette ki előttem álláspontját:

1. Kifejezte csalódottságát, amiért a Vatikán megengedte a magyar kormányoknak, hogy annak aláírására kényszerítse őt, amit ő úgy nevezett: korai és részleges megállapodás. Felfogása szerint az Egyház számára legfontosabb engedményekről még nem egyeztek meg. Úgy mondta: a múlthoz hasonlóan iskolai vallásoktatási programot kell bevezetni egész Magyarországon, állami garanciákkal, amelyek lehetővé teszik, hogy az egyházi tisztségviselők molesztálás nélkül működhessenek, hogy a háború és a forradalom alatt megsérült templomokat kijavítsák és újakat építsenek, valamint az Egyház visszanyerje azt a szabadságát, hogy tisztségviselőit állami jóváhagyás nélkül nevezhesse ki. Elmondta, hogy véleménye szerint Kádár részleges megállapodást ért el, amelyet széles körben meghirdet, és így még nehezebb lesz további, fentebb részletezett engedményeket elérni. Úgy gondolja, hogy a megállapodással várni lehetett volna, amíg meg nem állapodnak a további pontok felől, és hogy Kádár fő célja az, hogy szépítse a Nyugat előtt a magáról alkotott képet, és a részleges megállapodás aláírásával el is érte ezt a célját.

2. A bíboros hozzátette, hogy a Vatikán két képviselője, akik a megállapodás ügyében tárgyaltak, Monsignor Casaroli és Monsignor Bongianino, elmondták neki, hogy a magyarországi egyház és állam közti megegyezést mintaként lehet használni a többi kelet-európai ország egyházi kérdéseinek szabályozásában. Különösképpen Lengyelországot, Jugoszláviát és lehetőség szerint Csehszlovákiát említette. Azt mondta, hogy hiba volt itt erőltetni

565 A–78 sz. távirat. A bevezető sorokban az ügyvivő szeptember 20-i dátummal megküldte Betts és a bíboros szeptember 16-i beszélgetéséről szóló, szeptember 19-én készült feljegyzésének szövegét.

a megállapodást, és az is hiba, hogy azt modellként akarják felhasználni a többi országgal folytatott jövőbeli tárgyalásokhoz, erre ugyanis Lengyelország lett volna alkalmas, ahol az Egyház helyzete sokkal kedvezőbb.

3. Saját helyzetére vonatkozóan az egyház és állam közti megállapodás közzététele után megismételte korábban kifejezett óhaját, hogy a követségen marad, egészen addig, amíg Kádár további óhajtott engedményeket nem tesz. Ő magát e tekintetben fontos ütőkártyának tekinti a kormány ellenében, és bizonyossággal állítja, hogy a magyar kormány érdekelt abban, hogy minél hamarabb távozzék a követségről. Újra hangot adott korábban kifejezett kérésének afelől, hogy további lényeges engedményekre kerülne sor, és elmondta, hogy nem óhajt Rómába menni, amíg ezen pontok felől kielégítő megegyezés nem történik.”

TIMS IDEIGLENES ÜGYVIVŐ FELTERJESZTÉSE CASAROLI BUDAPESTI LÁTOGATÁSÁRÓL 1964. szeptember 20.⁵⁶⁶

„Mons. Casarolinak az elmúlt hét folyamán Budapesten tett látogatása, mint kiszivárgott, az Apostoli Szentszék és a magyar kormány közti megállapodás aláírását szolgálta, egyben két látogatásra is alkalmat adott Mindszenty bíborosnál a követségen, továbbá sor került több megbeszélésre Mons. Casaroli és énközött. Mint a megelőző utakon, Mons. Casarolit Mons. Luigi Bongianino kísérte, aki a Vatikáni Államtitkárságon a kommunista tömb egyházi ügyeinek referenseként neki asszisztense.

Budapestre érkezését követően Casaroli szeptember 8-án telefonált és megkérdezte, hogy ő és Bongianino eljöhettek-e előbb otthonomba, majd onnan velem együtt autómon a követségre, hogy találkozzanak a bíborossal, s hogy a lehető legkevesebb feltűnést keltsék. Ugyanaznap délután háromkor érkeztek hozzám, fél órát beszélgettünk a kertben a követségre érkezést megelőzően. Casaroli elmondta, hogy útjától nem várnak rendkívüli sikert az egyház és az állam közti ügyek terén. A Vatikánnak, mint mondta, az a véleménye, hogy a magyarországi egyházi helyzet bármely tényleges javulása nem remélhető, amíg a szabadság kérdésében általános javulás nem áll be ebben az országban. Egészen addig az egyház csak korlátozott eredményt érhet el és félelme szerint nem remélhet sokkal többet, mint az első lépéseket,

566 A-77 sz. távirat, hivatkozással a korábbi táviratokra.

amelyek segíthetnek vagy sem lefektetni az egyház jövőbeni helyzetét illető bármely lényegi javulás alapjait.

Mindszenty bíborosra vonatkozóan sajnálatát fejezte ki, hogy előreláthatóan kevés előrehaladást várhat e kérdésben a probléma megoldását illetően. Casaroli bánatos volt emiatt, de azt mondta, attól fél, hogy a bíboros magatartásának akadályai, továbbá a helyzetéből fakadó problémák nehezzé teszik bármely korai eredmény elérését személyével kapcsolatban.

A két monsignore ezt követően velem együtt megérkezett a követségre és délután 16:00 órától 19:00 óráig hatszemközt⁵⁶⁷ tárgyaltak. E találkozás befejeztével a követség folyosóján térden állva, gyűrűcsókra járulva köszöntek el Öminenciájától, aki láthatóan nagyon jó hangulatban volt. Majd ugyanilyen módon tértek vissza, velem együtt házamba, hogy ott találkozzanak a rendelkezésükre bocsátott kocsival és sofőrrel, nem óhajtva közvetlenül a követségről távozni. Mons. Casaroli jelezte, hogy 20:00 órakor Hamvas püspökkel találkoznak. Távozása előtt Casaroli értesített engem arról, hogy több napig maradnak Budapesten, és hogy a bíboros egy velük való második találkozást is vár, hogy átadhasson neki bizonyos papírokat; de Casaroli hozzáfűzte, hogy lehetőség szerint szívesen elkerülne egy második megjelenést a követségen, és megkérdezte, hogy meglátogathat-e engem házamban, hogy a papírokat megkaphassa. Megegyeztünk abban, hogy ezt szeptember 10-én délután teheti meg. A bíboros erről másnap reggel értesült és átadta a kérdéses anyagot – lezárt borítékban. A bíboros és a Vatikán közti üzenetek átadására vonatkozó szabályok értelmében [*telegram from the [State] Department = továbbiakban: Deptel 143*]⁵⁶⁸ felnyitottam a csomagot, és annak tartalmát

567 „Closeted”: bezárva, zárt ajtók mögött. Vagy a lehallgatásbiztos üvegkalitkában, vagy a bíboros lakrészében.

568 A State Department 143. sz. távirata szeptember 9-én kelt, aznap este vette Budapest. A Rusk külügyminiszter által jegyzett utasítás engedélyezte a dokumentum átadását Casarolinak, de csak nyitott borítékban. A távirat szövege: „Felhatalmazzuk, hogy átadja a dokumentumot Msgr. Casarolinak, de a borítéknak nyitva kell maradnia. Ismétlem, nyitva. E tekintetben, a bíboros menedékével kapcsolatosan lefektetett rendszabályoknak megfelelően, melyekről mind a bíborost, mind a Vatikánt korábban többször is tájékoztattuk, a közte és a Vatikán közötti levelezés lezáratlan üzenetekre korlátozódik (I. Külügy., 439, 428 és A-61). A jelen precedens miatt, valamint tekintettel az USA felelősségére a bíboros menedékes helyzetével kapcsolatban a külügyminisztérium fontosnak tartja a fent említett eljárás betartását.” Az erre adott korábbi válasz ennek a Tims által említett összefoglaló felterjesztésnek fontos elemeit tartalmazza. Szövege: „CASAROLI és BONGIANINO szeptember 10-én eljött a lakásomra, hogy átvegye a Mindszenty által átadott dokumentumokat, melyeket én egy sima, nyitott borítékban nyújtottam át minden kommentár nélkül. CASAROLI utalt rá, hogy valószínűleg több nappal tovább maradnak Budapesten, és valószínűleg lesz további fontos mondanivalójuk a bíborosnak akár egy második találko-

átettem egy nyitott borítékba, mielőtt átadtam volna Casarolinak [szeptember] 10-én, miközben láttam, hogy az – a magyar egyház helyzetéről szóló, a bíboros saját kézírásával tett néhány feljegyzésen kívül – az Apostoli Szent-szék és a magyar kormány közti megállapodás tervezetének magyar nyelvű másolatát tartalmazta, az elmúlt év tárgyalási témáiról szóló feljegyzéssel együtt. (Erről az érdekes dokumentumról termofax másolat készült, amelyet szeptember 11-én Mr. Vedelerhez írt levelem másolataként továbbítottunk.) Így világossá vált, hogy Casaroli és a bíboros találkozásának egyik célja, ha nem is a fő célja, ezen az úton a bíboros informálása volt a Vatikán szándékai felől a Kádár-rezsimmel folytatott tárgyalások jelenlegi állásáról, és kétségkívül az, hogy elnyerjék beleegyezését a tervezett, egyház és állam közti megegyezéshez.

Mons. Casaroli és Bongianino szeptember 10-én házamban alaposabban is megtárgyalták Mindszenty bíboros problémáját. Casaroli hosszabban elidőzött a bíboros mélységes és határozott meggyőződésén a primási hivatal politikai és alkotmányos szerepét illetően. Elsősorban hercegprimásnak tartja magát és ténylegesen kormányzónak, akire az elmúlt húsz év tragikus eseményei a nemzet sorsát bízták. A Vatikán nem osztja ezt a véleményét és úgy tartja, hogy ő elsősorban püspök; de kevésbé sikerült meggyőzni őt arról, hogy ennek megfelelő cselekvési tervet dolgozzanak ki. A bíboros úgy gondolja, hogy az Egyesült Államok, amikor 1956-ban menedéket nyújtott neki, az egész nép érdekében tette ezt és nem az ő személye érdekében. Azt állítja, mondta Casaroli, hogy az USA kérheti a Kádár-rezsimtől az egyház és

zás, akár írásos üzenet útján, melyet neki a követség továbbíthatna. Megállapodtunk, hogy szeptember 12-e délután elintézhetik ezt telefonon. A félórás beszélgetés alatt Casaroli megismételte, hogy a Vatikán elismeri az Egyesült Államok igyekezetét, hogy szeretné megoldva látni Mindszenty menedéke problémáját, de borúlátását fejezte ki afelől, hogy gyorsan el lehetne érni ezt a célt. Azt mondta, a bíboros részéről az egyetlen ígéretes fejlemény az utóbbinak az a megjegyzése a szeptember 8-i megbeszélés alkalmával, hogy szeretne Amerikában és másutt külföldön élő magyarokkal találkozni. Casaroli szerint ez volt az első alkalom, hogy a bíboros eltért attól az álláspontjától, hogy kötelessége Magyarországon maradni. A bíboros továbbra is úgy hiszi, az Egyesült Államoknak ki kéne használnia az ő jelenlétét mint hajtóerőt a magyar kormánnyal szemben annak érdekében, hogy kieszközölje az egyház és a nemzet szabadságát, bár a Vatikán megpróbálta meggyőzni őt, hogy ez ésszerűtlen elképzelés az USA szándékaival és lehetőségeivel kapcsolatban, valamint az ő menedékes helyzetének a félreértése. Casaroli azt mondta, érzései szerint a bíboros idővel józanabbul láthatná saját jelentőségét a folyamatban, ha akár csak korlátozott eredményeket is lehetne elérni az egyház érdekében a magyar kormánnyal folytatott tárgyalásokon. Ugyanakkor azt is mondta, hogy ilyen eredmények elérése pillanatnyilag bizonytalan.” L. Tims ügyvivő felterjesztését a washingtoni külügyminisztériumhoz, a távirat száma: [Budapest] 171, a küldés időpontja: 1964. szeptember 11., 14:45!

a nemzet szabadságát, ha a követségen való tartózkodását jó adunak használja fel ennek eléréséhez. A Vatikán nagyon jól tudja, hogy Mindszentynek ez a véleménye arról tanúskodik, hogy helytelenül fogja fel a neki menedéket nyújtó USA jogi akcióját, valamint vele kapcsolatos jelenlegi szándékait.

Elmondtam Mons. Casarolinak, hogy a bíborosnak ez a magatartása valóban súlyos félreértés és nem lesz könnyű elviselnie, mi pedig igencsak zavarban leszünk, ha képtelennek mutatkozva helyzete racionálisabb felfogására határozatlan ideig elhalasztaná menedékes problémájának megoldását. Bármennyire is szeretne több szabadságot tapasztalni az Egyesült Államok Magyarországon, nem gondolhatja és nem áll fenn annak lehetősége, hogy a bíborost ütőkártyaként használja fel oly módon, ahogy ezt ő javasolta, és mi örülünk annak, hogy a Vatikán, Öminenciájával való megbeszélések során, realiztikusan veszi ezt tudomásul.

Mons. Casaroli ezt követően elmondta, hogy van valamelyes igazság Mindszentynek azon felfogásában, hogy jelenléte Magyarországon nyomás alá helyezi a magyar kormányt. A bíboros úgy gondolja, hogy jelenléte megalapozza a katolikusok és valamely mértékben az egész nemzetének reményét. Igencsak tudatában van annak, hogy külföldön támogatják ittmaradását, szimbólumnak tartják őt, amíg Magyarország fel nem szabadul. Bármilyen is ezeknek a különböző tényezőknek a súlya, Casaroli azt mondta, az a benyomása, hogy a bíboros jelenléte valóban nehézséget jelent a Kádár-rezsimnek, annak ellenére, hogy úgy tesz, mintha jelenléte közömbös lenne számára.

Casaroli azzal zárta, hogy jelenleg nincs elképzelése arról, hogyan várhatna előrelépést a Vatikán, hogy jobb feltételeket érjen el az Egyház számára Magyarországon. Szeretnének néhány bevezető lépést tenni, bármilyen szerények legyenek is azok, abban a reményben, hogy ezek további lépéseket tennének lehetővé a jövőben, de ez idő szerint ennek a reménynek kevés az alapja. Megkérdeztem, hogy szerintük az egyház és az állam közti jelenlegi részmegállapodás rábírhatja-e Mindszenty bíborost, hogy mérsékeltabb és ésszerűbb felfogást alakítson ki nélkülözhetlensége felől, mire Casaroli megjegyezte, hogy valóban, ez az egyik lehetőség, amire gondolt.

Monsignor Casaroli és Monsignor Bongianino kifejezték nagyrabecsülésüket a követség részéről a jelenlegi látogatások folyamán nekik nyújtott együttműködésért, és megismételték, hogy a Vatikán megértően viszonyul az USA azon óhajához, hogy megoldva lássák a bíboros problémáját. Utaltak annak valószínűségére, hogy kapcsolatban maradnak velünk, és lehetőség szerint felkeresik a bíborost, mielőtt elhagynák Budapestet, ha volna valami

fontos közölnivalójuk. Ez szeptember 14-én este meg is történt. Ugyanazt az eljárást követték: előbb telefonáltak, majd otthonomba jöttek. Ez alkalomból Mons. Casaroli elmondta, hogy bizalmasan tájékoztatni óhajtanak minket arról, hogy az Apostoli Szentszék és a magyar kormány a következő napon részmegegyezést fog aláírni, amely elsődlegesen a püspökök kinevezéséről szól. A megállapodás szoros értelemben »gentlemen's agreement« – tette hozzá –, a jelenlegi tárgyalások jegyzőkönyve formájában, és semmiképpen sem tekinthető konkordátumnak. Kifejeztem neki, mennyire nagyra értékelem ezt az információt. Casaroli és Bongianino ezután bementek, hogy utoljára meglátogassák a bíborost, és másfél órán át hatszemközti megbeszélést folytattak vele, feltételezhetően arról tájékoztatva őt, hogy másnap mit szándékoznak tenni az Apostoli Szentszék részéről.

Richard W. Tims⁵⁶⁹
Chargé d'Affaires a. i.”

Az amerikai ügyvivő felterjesztéseiben található információk kárpótolnak minket a Casaroli-jelentés jegyzetének szűkszavúságáért. A bíboros magatartását illetően felfigyeltünk arra, hogy Tims itt már rögzítette a véleményeltérést a Vatikán és a bíboros között ez utóbbi hivatalának jellegére vonatkozóan: a Vatikán elsősorban püspököknek, egyházi méltóságnak tartja őt, és nem osztja álláspontját, hogy a nemzet tényleges kormányzója volna, aki az elmúlt húsz esztendőben közjogi felelősséget tartozott viselni. Tims részéről figyelemreméltó a bíboros ama megjegyzéseinek rögzítése, hogy egyfelől elsietettnek tartja a megállapodást, másfelől azt is, „hogy azt modellként akarják felhasználni a többi országgal folytatott jövőbeli tárgyalásokhoz, erre ugyanis Lengyelország lett volna alkalmas, ahol az Egyház helyzete sokkal kedvezőbb”. Az persze nem derül ki, hogy a Casaroli-féle politikának adott tanácsot hogyan lehetett volna aprópénzre váltani. Továbbá az angol nyelven olvasható szeptember 11-i felterjesztésben felfigyelhetünk arra, hogy Casaroli közlése szerint is ez lenne az első alkalom, hogy Mindszenty eltért volna attól a felfogásától, hogy kötelessége Magyarországon maradni. Fontos még annak rögzítése, hogy az egyház és az állam közti jelenlegi részleges megállapodás a bíborost arra indíthatja: „mérsékeltebb és ésszerűbb felfogást alakítson ki nélkülözhetlensége felől”.

569 Aláírás hiányzik.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE
A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ
1964. szeptember 8.⁵⁷⁰

„Eminenciás Bíboros Államtitkár Úr!

Budapest, Magyarország
1964. szeptember 8.

Megbeszélések folynak vagy kezdődnek a Vatikán és a csatlós államok között. Engedelmeivel mint megyéspüspök, érsek és prímás felhívnam magas figyelmét Szent István közel 100[0] éves hierarchiájára.

Az úgynevezett két békekötés (1920, 1946[sic!]) természetjogilag érvénytelen. A megígért népszavazás nem történt meg: Észak-Magyarországon csak 97 személy kérte írásban az elszakadást, de ennek fele idegen aláírás volt. A szlovák többségi párt vezetője ([Andrej] Hlinka*, plébános és parlamenti képviselő) tiltakozott az elszakadás és a Csehországgal való kapcsolat ellen. A magyarok, németek, lengyelek, rutének, zsidók, a többség nem akarta ezt. Őket meg sem kérdezték. Egyébként az igaztalan birtoklás 1938–45 között szünetelt.

A. I. Kérem, hogy Esztergom egyházmegye területén a régi (XVI. sz.) helynökség Tyrnavában (Nagyszombat) csak helynökség maradjon. Legfeljebb szenteljék püspökké a helynököt, de új egyházmegyét semmiképpen se hozzanak létre. A szlovákoknak elégük van a csehekből. Ha Isten irgalmas lesz Közép-Európához, remélem, hogy a magyarok és a szlovákok továbbra is megértik egymást, amint korábban több mint ezer éven át, bár ez a megértés a Szent István-i hierarchián kívül fogyatkozást szenvedett.

Pozsony (Bratislava, ahogy Szlovákia mai fővárosát hívják) egyház-kormányzati szempontból Tyrnavához tartozik, valószínűleg legalább megyéspüspököt fog kérni, vagy inkább érseket, sőt prímást. Kérem, hogy Pozsony maradjon meg a korábbi formában. Az ok ugyanaz, mint Tyrnava esetében.

A legutolsó magyar népszámláláskor (1910) Pozsony lakosainak összetétele: szlovák 14,9%, magyarok és nem szlovákok, elsősorban mind baráti német 85,1%. A szlovák népesség volt itt a legkevésbé állandó elem. Ma bizonyára mások az arányok. A magyarokat és a németeket részben száműzték és

570 Az amerikai külügyminisztérium továbbította a washingtoni apostoli delegátushoz, miként erről Vedeler szeptember 25-én kelt levelében tájékoztatta Tims ügyvivőt.

reszlovakizálták. Most ezek többsége magyar és német. A csehek, szlovákok akarják reprezentálni Pozsonyt.

II. Esztergom érseki tartományában a következő egyházmegyék vannak: Nyitra, Besztercebánya, Rozsnyó, Szepes. Eperjes mint görög katolikus központ megszűnt. Kérem, hogy ahol üresedés van, oda ne küldjenek megyéspüspököket, csak püspöki címet viselő apostoli kormányzókat.

III. Kassa egyházmegye Eger érseki tartományában van, de mint primás ugyanazt a formát kérem, amit korábban leírtam. Igaz, hogy időközben Kassára új megyéspüspök került (Dr. Madarász* [István]), de ez 1938–45 között történt, amikor Kassa visszatért Magyarországhoz, és az előd, dr. Csárszky* [József] elhagyta Kassát.

B. Az orosz területen (Kárpátalja) Mun[k]jács görög katolikus egyházmegye nem a közelebbi Egerhez tartozik mint szuffragáneus, hanem Esztergomhoz mint primási székhelyhez. Nem ellenőrzöm most a helyzetet. Moszkva és Kijev – úgy mondják itt – nem engedik, hogy a háború végén felépítsék a lerombolt templomokat olyan nagy városokban, mint Rahó. A nyomás általános és tartós; 13 személy kivételével több mint 4.000 vidéki lakost (Nagydobrony) teljesen kiirtottak a levegőből,⁵⁷¹ mert nem szállították a kicsépeletlen gabonát a falun kívül.

Görög katolikus püspököket Kárpátalján sem engednek működni, mint ahogy máshol sem. (De titkos misszionáriusra szükség lenne, magas fakultásokkal.⁵⁷²) A magyarok (240.000-en, kevés kivétellel) latin szertartásúak. Nem tudom, mi van velük. Ha nincs intézkedés, Ungvárott igen sürgős lenne a helyi papságból magyar helynököt választani, vagy végső esetben 3–4

571 A bíboros 1965. március 21-én írta abban az esztendőben első levelét az amerikai elnöknek. Ebben olvasható, hogy „Nagydobronyban (Kárpátalja) Hruscov bombával egyetlen éjszaka alatt megölt 5000 magyart. Csak 13-an jöttek át Csonka-Magyarországra. Őket Kádár átadta a szovjeteknek.” (In: Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf*, 255. o.) A kapcsolódó, 559. sz. j.-ben mindehhez hozzáfűztük: „Nagydobrony története külön tanulmány témája lehetne. Itt elégedjünk meg azzal, hogy a bíboros a nyugaton elterjedt variánszt ismerte. »A helybeliek körében ez a legenda teljességgel ismeretlen volt. A 90-es évek elejéig nem nagyon jutottak el ide hírek a nyugati világból« – mutat rá Móricz Kálmán, hozzátéve: »ugyan kitalált történettel állunk szemben, de akár igaz is lehetett volna. A szovjet megszállók a háború után bármit megtehettek az ellenségként kezelt magyar lakossággal, és sok mindent meg is tettek.« Irodalom: Balla Gyula: Nagydobrony – Egy falu, amely a térképen is megtalálható, in: *Magyarságkutatás 1988.*; Móricz Kálmán: *Nagydobrony 1993.* [Bp., 1995. Hatodik Síp Alapítvány]; Skultéty Csaba: Nagydobrony – Egy legenda kérdőjelekkel, in: *Magyar Szemle*, 2002. október. L. még: Marinov Iván, Dezső András, Pál Attila: *Legendavadászat. Szóbeszéddek, tévhitek, átverések nyomában* [HVG Könyvek], Bp., 2006”

572 Fakultás: egyházi felhatalmazás. Értsd: mintegy püspöki jogkörű pap misszionárius.

papot kellene küldeni munkás vagy paraszt álöltözetben. Félek, hogy a latinoknál 1910 óta hiány van.

C. Románia – Erdélyben az északi, déli és nyugati, közel ezer éven át Magyarországhoz kötődő területek. Magában Erdélyben csak egy latin egyházmegye van (Gyulafehérvár). Az északi részen két latin egyházmegye volt: Nagyvárad (Oradea Mare, XI. sz.) és Szatmár (XVIII. sz.). Délen Temesvárott volt egy. Óromániában (Moldvában) a latin egyházmegyét (Milvo) Románia megszüntette, pedig ott még mindig élnek magyarok, akik még nincsenek románosítva.⁵⁷³

1948-ig:

Görög katolikus egyház:

Balázsfalván (Fogaras)	Érsek
Nagyváradon	Megyéspüspök
Kolozsvárott	--
Lugoson	--
Máramarosban	--

A 10 egyházmegyéből 1948-ban megszüntették a korábban latin Milvót és további 5 görög egyházmegyét.

1940–45 között (a latin) Szatmár teljesen, (a latin) Gyulafehérvár jelentős részben, (a latin és görög) Nagyvárad, (a görög) Máramaros és Kolozsvár magyar kormányzás alatt állt, (a latin) Temesvár és (a görög) Lugos pedig német kormányzat alatt. A jogtalan román birtoklás szünetelt.

Ezek közül ma Erdély (Gyulafehérvár) börtönviselt latin püspöke házi őrizetben van. A görög Vasul Hossu (Kolozsvár) hosszú börtön után kényszerű tétlenségben él. Mások, latinok és görögök, a szatmárnémeti püspök stb. meghaltak a börtönben. Szent István hierarchiája érdekében csak egy apostoli kormányzót kérek, legfeljebb püspöki rangban; a magyar hívek érdekében a latin Szatmáron, a latin Nagyváradon (1910-ben a lakott központ itt 92%-ban szintén magyar volt) és esetleg a latin Temesváron, ahol a németek aránya a kényszerkitelepitések következtében csökkent. Természetesen román állampolgárú papokra gondolok.

573 Helyesen (itt és másutt): Milkó. Az elírást talán magyarázza, hogy Milcovként is ismeretes. Amennyiben ténylegesen a milkói püspökségről van szó, hozzá kell tegyük, hogy azt II. Gyula* pápa már 1512-ben megszüntette, területét az esztergomi érsekségbe olvasztotta. (In: *Magyar Katolikus Lexikon IX*, Bp., 2004. 167. o. Főszerk.: Diós István.)

A betiltott görög egyház nagy területén talán jó lenne latin helynököt küldeni Lugosra és Máramarosra. Természetesen nem a görög hívek ellátására gondolok (az is szerepelhetne célkitűzéseink között, de az állam bizonyára elfogja utasítani), hanem kifejezetten a latin hívekre. Ez a kifejezett cél, úgy gondolom, a megnevezett formában nem lenne jogtalanság az erdélyi püspökökkel szemben.

D. Jugoszláviában, ahol a magyar lakta területek Kalocsának, Pécsnek (egész megyék), Szombathelynek (70 község) ősi részei, kérem, hogy új egyházmegyéket ne létesítsenek a három magyar egyházmegye sérelmével. (Kalocsa a jól ismert személyi helyzetben nem tudja megvédeni ősi jogait.) A prímásnak kötelessége az egész Szent István-i hierarchia jogainak védelme.

Szabadkán (Subotica), ha az apostoli kormányzás megmarad, elég legfeljebb egy püspöki rangú egyházmegye (ha Tito erőltetné), amilyen most is van.

A magyarok sorsa a szerb királyok alatt és Tito alatt még inkább: páratlan üldözés, beolvasztás. A politikai üldözés – a békés koegzisztencia látszatával – ma is fennáll. A közigazgatás kereteit hozzácsatolással és elcsatolással a politikai hatalom szünet nélkül változtatja, hogy a járásokban és falvakban eltűnjön a helyi magyar többség a nem horvát területről és Horvátországból.

Horvátországban jelentős számban élnek magyarok a korábbi Szerém, Zágráb, Kőrös, Varasd megyékben. A magyar iskolákat a szerb idők előtt megszüntették. Nincs magyar, csak horvát [nyelvű] istentisztelet. Fiume kikötőjében 1910-ben több mint 6.000 magyar lakos volt. Egy részük elhagyta Fiumét vagy kiutasították onnan. De még ezrek élnek itt, és nem jutnak magyar [nyelvű] istentisztelethez.

Az új liturgia meggyorsítja a magyarok bunyeváccá vagy horvattá válását. Közép-Európában mindenféle kisebbséget és elnyomott többséget nagy félelem ural.

E. Ausztria – Itt is van már egy seb Szent István hierarchiáján. Az első magyar bolsevizmus idején Ausztria megkapta az úgynevezett Burgenlandot. Mióta Magyarországon ismét bolsevik uralom van, a törvényes püspökök (Szombathelyé és Győré) betegek voltak és akadályozottak, az érsek és a prímás nem volt szabad, Burgenland újabb egyházmegyét kapott. Úgy gondolom, akadályozva voltam, s az illetékes méltóságokat nem kérdezték meg. Az osztrákok szünet nélkül beszéltek; mi börtönben voltunk vagy a néma egyházat kormányoztuk. Ha a nehéz körülmények középette mi várhatunk,

Ausztria is várhatott volna sokkal könnyebb helyzetében, ahol a híveknek mindenük megvan a vallási élethez.⁵⁷⁴

Az osztrák sajtó nyíltan ír arról, hogy a magyaroknak el kell tűnniük Burgenlandból. Nem a többség, hanem a jelentéktelen kisebbség, az osztrák kereszténydemokrácia kapott [tárgy hiányzik] a járási központokban és Alsó-őrön, Felsőpulyán, Tarcsán stb. A magyar iskolák száma évről évre csökkent. Nem tudom, van-e magyar istentisztelet is a német és a horvát mellett.

Alázatosan kérem a magas figyelmet előbb a Szent István-i hierarchia iránt, másodsor a kisebbségek istentisztelete iránt.

Ez a második az egyház feladata lenne. Kérem, biztosítsa a Szentatyát ragaszkodásomról és hűségemről. Eminenciád kezét csókolva

Krisztusban legkisebb testvére,

Mindszenty József⁵⁷⁵ bíboros
esztergomi érsek
Magyarország Prímása”

Ebben a hosszú levelében a bíboros, ahogy ő nevezi, a Szent István-i országterület egyházi és kisebbségi fejleményeiről tudósított. Időzítése miatt arra következtethetünk: miután úgy tűnt, hogy bizonyosságot szerzett saját nélkülözhetetlenségéről az amerikai követségen, most azzal óhajtott erősíteni helyzetét, hogy elővette a Trianon-kártyát. Az a benyomásunk alakult ki, hogy a fejlemények nem bírták jobb belátásra, mert egyre újabb és súlyosabb feltételeket akart diktálni.

574 Erre a gondolatra fel kell figyelnünk, hiszen lehet, hogy nem tekinthető véletlennek az a botrány, amelyet Bécsbe érkezését követően, 1971. adventi körlevele okozott. (In: Somorjai Ádám: *Ami az emlékiratokból*, 127–128, 135–138 és 141–146. o.)

575 Aláírás hiányzik.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE

VI. PÁL PÁPÁHOZ

1964. szeptember 18.⁵⁷⁶

„Szentséges Atya!

Mélyen megrendülve atyai jóságától, hogy Szentatya első enciklikáját, az *Ecclesiam Suam* kezdetűt, nekem, legkisebb fiának és szolgájának méltóztatott megküldeni, teljes szívemből köszönetet mondok.

A válságok és felfordulások igen nehéz idejében gyöngyszem ez a nyilatkozat a Város és a Világ előtt.⁵⁷⁷ Teher alatt nő a pálma, az óceán súlya alatt keletkezik a gyöngyszem.

Engedtessek meg, hogy kifejezzem legalázatosabb gratulációmát a sikerért. Én a körülmények miatt Közép-Európával vagyok összekötve, annyira, hogy önként és hosszasan együtt maradjak a harmadik részben is⁵⁷⁸ az igen súlyos problémával küszködő, szenvedő Egyházal. A rendkívül veszélyes tévedéssel kapcsolatban nagy szükség volt az Egyház ügyének hangsúlyozására.

A(z augusztus 6-i) dátum, Urunk Színeváltozásának ünnepe – egyben az 1456-ban történt fényes győzelemé, amelyet Hunyadi [János], Kapisztrán Szent János és Szilágyi [Mihály] aratott Nándorfehérvár alatt – különös örömmünkre szolgál, mert ekkor vette kezdetét a déli harangszó az egész földkerekségen.⁵⁷⁹ Ez az Egyetemes Egyház jele is egyben a magyarok hazaszeretete felé. Fájdalom! Számos hasznos és alkalmazható könyörgés mellett miseköny-

576 Az amerikai külügyminisztérium továbbította a washingtoni apostoli delegátushoz a bíboros levelét, miként erről Vedeler szeptember 25-én kelt leveléből Tims ügyvivő értesült, aki viszont szeptember 19-én McKissont tájékoztatta: „Szeptember 8-i levele a múlt héten érkezett meg, s Vagnozzi érsek szeptember 3-i levelének csatolt eredetijét átadtuk Mindszenty bíborosnak. Amint tudja, az utóbbi két hét zsúfoltan telt az állam és az egyház ügyeit illetően, a bíborosnak mégis akadt ideje további levelek írására, melyeknek továbbítását kérte a követségtől. Ezeket ezúttal mellékelem: 1) egy levél szeptember 8-ról a Vatikán külügyi államtitkárának, mely az egyház helyzetével foglalkozik a korábbi magyar területeken, valamint 2) egy levél latinul szeptember 18-ról a pápához címezve, melynek lényegét Ön talán jobban ki tudja hámozni, mint én. Ami engem illet, továbbítom a külügyminisztériumnak intézkedés végett, mint eddig. Remélem, Önnel minden rendben, és ősszel szabadságra mehet, ahová igazán szeretne. De közben is kívánjon nekem szerencsét ehhez az érdekes és szokatlan megbízatáshoz!”

577 *Urbi et Orbi*: Rómának és az egész világnak. Utalás a pápai áldásra.

578 Utalás a II. Vatikáni Zsinat harmadik, hivatalosan szeptember 14-én kezdődő ülészakára.

579 A nándorfehérvári győzelem emléke a liturgikus naptárban: III. Callixtus pápa a győzelem híre érkezésének napjára, augusztus 6-ra rendelte el Urunk Színeváltozása ünnepét.

vünkben nincs egyetlen imádság sem a hazáért. Isten adott otthont és hazát, amely küszöb és küzdelem [kardgyakorlat] az örök haza felé vezető úton.

Bármennyire, fájdalom, távol vagyok is a Zsinattól, naponta elmondott imáimmal mégis közel jutok hozzá, mióta Szentséged az ezzel kapcsolatos imát közzétette.

Megismételve köszönetemet, a legalázatosabb és hűséges fiú és szolga, Szentséged áldó és áldott kezét csókolja

esztergomi érsek,
Magyarország Prímása⁵⁸⁰

Mindszenty bíboros, amikor megköszönte a pápának első enciklikája megküldését, felhívta a figyelmét arra, hogy annak dátuma egybeesik a déli harangszó elrendelésével. Ennek hazai felfogását fejtette ki, amelyet azóta a történészek tüzetesebben is megvizsgáltak. A déli harangszó elrendelése korábbi, augusztus 6-án jutott el Rómába a Nándorfehérvárnál aratott győzelem híre. Kézenfekvő a párhuzam az 1571. évi lepantói győzelem hírének vételével, amely a Rózsafüzér Királynője ünnepének elrendelésére adta az alkalmat.

Végül az 5. alcsoport forrásai a szeptemberi Casaroli-látogatás utáni periódusra, az október 1. – december 23. közötti időszakra vonatkoznak.

Október 1. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz, 4 o.;
október 6. Cicognani bíboros államtitkár üzenete Mindszenty bíboroshoz (utalás);
október 10. Cicognani bíboros államtitkár levele Mindszenty bíboroshoz (utalás);
december 8. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz, végül
december 23. VI. Pál pápa távirata Mindszenty bíboroshoz.

Cicognani bíboros államtitkár két válaszlevelének szövege sajnálatos módon még nem került elő.

580 Aláírás hiányzik.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1964. október 1.⁵⁸¹

„Elküldtem Rómába és az elnöknek az újabb levelet. A compact és a kinevezettek, és a Kádár-nyilatkozat felől” – jegyezte fel a bíboros október 3-án.⁵⁸² A „compact” kifejezés nála nem más, mint „compact detail”, azaz a bíboros szótárában a részleges megegyezést jelenti.

Tims ügyvivő 1964. október 7-én McKissonhoz írt levelével küldte meg a bíboros Cicognaninak címzett írását Washingtonnak. Mint papírra vetette, az elmúlt hónapban Mindszenty igen aktívan foglalta írásba nézeteit, részben kétségkívül a Vatikán és a magyar kormány megegyezésének, részben a zsinati ülészak kezdetének hatása alatt. Továbbá a bíborosnak fontos az, hogy levele minél hamarabb eljusson a bíboros államtitkárhoz, hogy azt a vatikáni hivatalokban figyelembe tudják venni, amikor a zsinatra kiérkező magyar püspökökkel tárgyalnak.⁵⁸³ A bíboros angolságát Tims ügyvivő „tortured English”-nek, „gyötrelmes angolnak”, azaz nehezen érthetőnek tartja.⁵⁸⁴

581 Christopher A. Squire október 27-én kelt levelében értesítette Tims ügyvivőt Washingtonból, hogy a levelet továbbították az apostoli delegátusnak.

582 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 361. o.

583 Tims ügyvivő október 7-én McKissonhoz írott leveléből: „A bíboros az utóbbi hónapban nagyon aktívan fejtette ki írásban a nézeteit, részben kétségtelenül a Vatikán és a magyar kormány megegyezése, részben pedig az egyetemes zsinat tárgyalásainak folytatódása hatására. Ennek következtében két további levél vár továbbításra kérésére a külügyminisztériumnak, mindkettő október 1-i dátummal, melyeket ezennel továbbítok. Az egyik, mely az elnöknek szól, a követségi menedékével kapcsolatos és nyilvánvalóan egy Kádárnak tulajdonított megjegyzés váltotta ki egy nemrég közzétett interjúban (a szeptember 28-i New York Herald Tribune idézte). A második levél a Szentszék külügyminiszterének szól, s a bíboros aggodalmával kapcsolatos az egyház és az állam között nemrég megkötött egyezmény bizonyos vonatkozásait illetően. Nekem szóban kifejezte ebbéli reményét, hogy ezt a levelet nagyon gyorsan továbbítják a Vatikánnak, hogy a benne kifejtett nézeteit figyelembe vehessék a vatikáni tisztségviselők és a magyar püspökök közötti megbeszéléseken, amíg ez utóbbiak még ott vannak a zsinaton ebben a hónapban...”

584 Tims október 7-ei felterjesztésének utolsó mondata: („In looking over this letter, like others that he has addressed to the Vatican, I can't help wondering what the Italian-speaking monsignors make out of the tortured English in which he writes.”) Azaz: („Átolvasva ezt a levelet, akárcsak a többi, melyet a Vatikánnak írt, eltűnődöm, mit tudnak az olaszul beszélő monsignorék kihámozni a bíboros gyötrelmes angoljából.”)

„Eminenciás Államtitkár Úr!

Budapest, Magyarország,
1964. október 1.

Levelemben (augusztus 26.) az volt a szándékom, hogy javasoljam: a születéskorlátozás kérdését ne tárgyalják, vagy legalábbis ne a Zsinaton, hanem – ha már súlyos stádium következne be – az Apostoli Kollégiumban⁵⁸⁵ vitassák meg. Indokaimat előadtam.

A részleges megállapodás⁵⁸⁶ világméretű kommentárban részesült – az olasz kommunistáktól a magyar »békepapokig«. A többséget a legnagyobb remény töltötte el. Nagyon sokan nem értették meg az indokot és a szándékot. Még olyan jelentős újságok sem, mint a N[eue] Z[ürcher] Zeitung. Vannak, akik azt gondolják, hogy Magyarországon a helyzet sokkal jobb, mint Lengyelországban. Miért? A bíboros [még] mindig harcol, a magyar egyháznak viszont nincs oka arra, hogy harcoljon. Egy nem jelentéktelen nyugati újság azt írja: »Der Vatican hat sich gegen den Primas entschieden.«⁵⁸⁷ A baloldal az Egyház reálpolitikáját látja benne. A magyar »békepapok«, akiknek 9 vezetőjét boldog emlékü XII. Piusz kiátkozta, azzal dicsekszenek, hogy kezdeményező szerepet játszottak. (Minden áskálódó kezdeményező szerepet tulajdonít önmagának.) Ők – deklaráltak – most igazolásban és jóváhagyásban részesültek. Az újonnan kinevezettek is a legmelegebb kapcsolatban voltak és vannak velük: Kalocsa, Eger és – meglepetésemre – Győr. (Úgy tűnt, hogy egy hallgatag [társuk egyház]jogász.)⁵⁸⁸ »Azok, akik nem lettek kompromittálva és bizalmatlanok voltak az Apostoli Szentszék intézkedései [íránt], nem részesültek sem jóváhagyásban, sem elismerésben.« (Katolikus Szó, [19]64. IX. 27.) (Úgy tűnik, dr. Winklerre, dr. Cserhátira és dr. Ijjasra* [József] gondolnak.)

Jó lenne, ha az érsek⁵⁸⁹ szóbeli üzenete megértetné velük: a bánásmód céljai között nem játszott szerepet valamely mozgalom⁵⁹⁰ jóváhagyása és igazolása.

585 A Szent Bíborosi Kollégiumban.

586 „Detail compact” – nehezen értelmezhető másként.

587 A Vatikán a primás ellenében döntött.

588 Utalás Bánk József egyházjogászra.

589 Az „érsek” alatt Hamvas csanádi püspököt értette, aki az 1964. szeptember 15-én aláírt egyezmény értelmében kalocsai érsek lett.

590 Utalás a békepapi mozgalomra.

Még egy »kapcsolat« miatt is ok van az aggodalomra. A békemozgalomban és a püspöki konferenciákon a rezsím hatalma általuk jelentkezik. A jelenlegi elnök érdemes ember, de nem mer ellentmondani. Sőt, nagyra becsüli a kormányzati bölcsességet.

Egyházvédelem Magyarországon nem létezik. A hatalom Lenin és ideológiája óta nem türelmes. Náluk így fest az egyenlőség és a szabadság. Nekik joguk van támadni az Egyházat, ennek viszont nincs joga, hogy megvédje magát. De így az Egyház nem lesz képes megvédeni az ilyen államot. Sajnos megtörtént a Zsinat első része [ülésszaka] után, hogy visszatérve így nyilatkoztak: Magyarországon nemcsak istentiszteleti szabadság van, hanem azon túl több is. Elősorolja a katolikus sajtót, a szerzetesrendeket, iskolákat... a dokumentumok nyomorúságosak. Az igazság az: nincs teljes kultuszszabadság.

A boldog emlékű pápa 1959 pünkösdjének mindkét napján gyászban volt Magyarország és Kína miatt. A dicsőségesen uralkodó Szentatya egyértelműen elítéli az istentelen kommunizmust. Ha az igazsággal szemben nyomorúságosan lapítunk, a gonoszság felmagasztalását látván is hallgatnunk kell. Vagy az erőszak, vagy a saját buzgalom volt az ok – egyik sem jó.

Panaszkodik egy vezércikkében (Új Ember, [19]63. VI. 2.),⁵⁹¹ hogy csökken a papi hivatások száma Magyarországon. De ez a papi hivatások hiányának kisebbik oka. A fő ok: 1) a rezsím numerus clausust alkalmaz a hivatások és a szemináriumi felvételek csökkentésére. 2) Amikor a Központi Szemináriumban 90 klerikus visszautasította, hogy részt vegyen a »békepapok« ünneplésében, a helyi előljáróság (és a rendőség) többeket eltávolított, s végül kizárt – nem a helyi, hanem az országos egyházi előljáróság. A hiba a követelésben volt, nem a klerikusokban. Igaz, hogy a kizártak később bűnbánatot gyakoroltak és feloldozást kaptak. De sem a papok, sem a hívek nem hittek az őszinteségben. A közvélemény szerint a rezsím készítette őket bűnbánatra. Egyesek – bizonyára nem a rezsím intervenciója nélkül – megkapták a felosztott szerzetesrendek leglátogatottabb templomait és a törvényes plébános elmozdítása után a »jó« budapesti plébániákat. (Ezek fogják a legjobban ellenezni a rendek visszaállítását és a törvényes plébánosok visszatérését.

591 Hamvas csanádi püspök: A szemináriumi konkurzusok (in: Új Ember 1963. június 2. 1. o. vezércikk) írásának kulcsmondata valóban ez: „a jelentkezések száma legutóbb csökkenő irányzatot mutatott.” A cikk befejezése optimista kicsengésű: „amíg vannak ifjak, akiket ez a szellem lelkesít (azaz »aki fel nem veszi keresztjét és nem követ engem...«), addig nem maradnak eredménytelenek a szemináriumi konkurzusok.”

Később a kizártak közül többeket titokban felszenteltek, tekintettel az égező paphiányra. Egyikük, 18 hónappal az amnesztiát követően, még mindig fegyházban van.)

Győrtött az előjárók és a klerikusok súlyos okból ellenálltak. Az országos napilap szerint sztrájk volt. Az előjárókat kicserélték, az ifjak közül többet – hírek szerint 16-ot – kizártak. A napilap ujjongott.

Ahol 7,2 millió hívőre 32–34 szentelés jut évente, ott szomorú, hogy a klerikusokat kizárják.

A cikket valószínűleg erőszak alkalmazása nélkül írták (a felsorolt események nem szerepeltek benne). Jobb lenne, ha az ilyen cikket, amelyben 20–30% az igazság, meg sem írják.

Nem folytatom ezt, a cél nem az ártás, hanem az ember és az Egyház javának előmozdítása. Kötelességet teljesítek, a nagyobb tekintély majd megítéli, mit és hogyan használ fel.

Szombathely számára a kinevezés sikert jelent. Sokkal fájdalmasabb Bel[]on kinevezésének megakadályozása. Mindketten a boldog emlékű pápa segédpüspökei voltak.⁵⁹² Idős és beteg püspöke mindkettőt kérte és elfogadta. Mindketten akadályozva voltak. De míg Winkler nagyobb molesztálás nélkül megmaradt korábbi pozíciójában, Bel[]ont magas pozícióból mozdították el (Baján 30.000 katolikus lakosra jutó több plébános közül [ő volt] az első), és áthelyezték egy kieső faluba. A brutális erőszak ellenében nem alkalmazhatunk erőt, de az Anuario Pontificio híre kevés, és nem jut el a közvéleményhez, amely az erőszak botránjának tanúja volt. Dr. Cserháti megértette volna, hogy jó káptalani helynöknek kell maradnia, nem püspöki, hanem prelátusi rangban – Bel[]on elleni méltánytalanság nélkül. De míg Winklernek van egy rendszerhű protektora, Bel[]onnak csak egy makacs, nem rendszerhű támogatója van, akit halálra gyötörtek a rezsim helytartói. Máskülönbem nem a püspöki, hanem a pápai tekintély sérült.

Mindezek után fontos, hogy az új segédpüspökök a helynökök hivatalát fogják kérni, és a Rozsáliak vagy az ő papi apparátusuk el fog tűnni. A ravasz rezsim, nagylelkűen, gyorsan elküldte őket a Zsinatra. Lehet, hogy egyik-másik közülük nem is látta egyházmegyéjét és hivatalát. Ha nincs túl késő, a Zsinat után ez lesz az első teendőjük. Nagyon kívánatos, hogy egy egyházmegyéből ne jelenjen meg mindkét püspök a »békepapok« gyűlésén, a félrevezető Hazafias [Nép]front ülésén, és ne nyilatkozzanak egyhangúlag a magyar egyház összes intézményének megsemmisítését követően: »Kielé-

592 Értsd: a boldog emlékű pápa (XII. Piusz) által kinevezett segédpüspökök.

gító a viszony az Egyház és az állam között.« A Vatikán látja a helyzetet; a hívők közül csak kevés érzi és szenved el ezt a »kielégítő viszonyt«; a rezsim is felismerte a megegyezéskor és azt követően: vannak megoldatlan kérdések, pl. a vallásoktatás. Csak egyesek elfeledik: ne nevezd a sötétséget világhosságnak, az igaztalant igazságnak.⁵⁹³

A magyar hóolvadás nem létezik. Magyarországon a legkisebb jelét is örömmel és hálával fogadnák – írja a Tablet.

Mons. Casaroli készülése nagyon fontos. A támogatást megadom – ha Isten megengedi és úgy kívánja. De szerény véleményem szerint a magyar és – velük együtt vagy nélkülük – más közép-európai atyákat is meg kellene kérdezni a Zsinat mostani ülészaka alatt az előző, és a Zsinat következő ülészaka alatt a végső adatokról.

Ezek a kérdések is megvannak. Ha szükséges lesz, táviratilag küldeni fogom őket.

Kádár János egy döntő forrás (néhány emberek) szerint az Egyesült Államok követségéről való távozásomról és annak módjáról nyilatkozik. Úgy beszél, mintha rendelkezne az Egyesült Államok követsége felett és tulajdonosa lenne a háznak, vagy vendéglátóm lenne. Kádár nekem nem vendéglátóm. Ő 1948 óta az én üldözöm. Később együtt voltunk az ő Rákosijának foglyai. Nem vagyok a vendége. Hogy nem a házamban vagyok, annak az az oka, hogy ő az ország után házamat is megszállta, előbb az orosz imperialista hadsereggel, majd házi szolgálival, a »békepapokkal«.

Igazi vendéglátóm nem informált engem fogolycsere felől. Én nem vagyok »hidegháborús probléma«. Engem már a hidegháború előtt fogadtak a követségen, amikor Kádár mint progresszív, véres Ephialtész behívta és bevezette a szovjet imperialista hadsereget, Kína sürgetésére, hazája és saját kormánya ellenében. Akkor történt ez, amikor a szovjet ágyúkat az Egyesült Államok követségére irányították. Ez nem hidegháború volt.

Magyarországon nemcsak én nem vagyok saját helyemen. Nagyon sokan vannak ilyenek: 3 püspök, kb. 1000 pap, akiket elmozdítottak jogos pozíciójukból. 180 16 éves fiataalt öltek meg és kb. 35.000 fiút és leányt deportáltak Szibériába. 2 millió magyar van Erdélyben, akiket letartóztattak, deportáltak őket a gyilkos malária régiójába.⁵⁹⁴ 2 millió magzat nem találta helyét Ma-

593 Mindszenty kedvelt gondolata: utalás a liturgikus reform előtti püspökszentelés szövegére. Ebben az összefüggésben: a püspökök megfelelnek a püspökszenteléskor elhangzottakról.

594 Amennyiben a bíboros az '56-os harcok során elesett fiatalok számára célzott, akkor sem a közölt adatának nagyságrendje, sem annak forrása nem ismert. A bíróságok egyetlen olyan kivégzéssel is járt halálos ítéletet hirdettek ki, amikor a fiatalember a vád tárgyává tett cselekményt tizen-

gyarországon, akiket ő, a szalonmészáros, kiirtott. És az egész magyar nép nincs a helyén. Mint a nagy migrációs nyugtalanság idején a nomádok, 1945 óta a magyarok is mindig úton vannak kenyér után, de leginkább a nyomasztó helyzet miatt. Ez nem okoz lelkiismereti problémát Kádárnak.

Kádárnak tudnia kell, hogy én talán már nem lennék a követségen 18 hónap múltán, sőt korábban sem, ha az ő helyzete jogilag rendben volna és nem lenne diktatórikus (ideológiai szempontból hidegháborús). Tudja, hogy az Egyház még a leigázott Magyarországon is szabadságot követel – amint a kommunista alkotmány is vallja. Kádár az oka, hogy ez a feltétel nem, vagy csak alig valósult meg. A bűnösök nem lehetnek meg bűnbakok nélkül.

Kádár mint belügyminiszter és később diktátor négyszer esett exkommunikáció alá: letartóztatásom miatt, elítélésem miatt, később mint második Rákosi, püspökök, papok tömeges üldözése miatt. Értem, hogy ki akar engem zárni az ő csatlós területéről.

Kérem Eminenciádat, értesítse a Szentatyát legmélyebb tiszteletemről és ragaszkodásomról.

Eminenciád kezeit csókolva Krisztusban testvére,

Mindszenty József⁵⁹⁵ bíboros
esztergomi érsek
Magyarország Prímása”

Mindszenty bíboros még 1964 októberében is úgy vélte, hogy a magyar püspökök római eligazításához anyagot kell küldenie. Szomorúan írta le a magyarországi egyházi helyzetet, a szeptember 15-i egyezményben kinevezettek és a mellőzöttek mellett egyenként elidőzött. 1948 óta Kádárt tartotta üldözőjének, a követségen maradását úgy értelmezte, hogy annak Kádár és diktatúrája az oka, tehát ellenük tiltakozott. Találó az a mondata: „és az egész magyar nép nincs a helyén”. E kijelentésével, főleg, hogy hosszabban is kifejtette, egyet is érthetünk, de hozzátehetjük: talán ezzel akarta igazolni azt, hogy ő sincs a helyén.

hat éves korának betöltése után követte el, és a hatályos jogszabályok alapján ezért kivégezhető volt. Az erdélyi adatok nagyságrendje légből kapott, a tényekkel ellentétes.

595 Aláírás hiányzik.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR ÜZENETE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1964. október 6.

Vedeler a washingtoni külügyminisztériumban október 9-én kelt levelének mellékleteként küldte meg Tims ügyvivőnek Budapestre. A levelén kézirásos bejegyzés tanúsítja, hogy átadták a bíborosnak október 14-én. Tims október 16-án kelt, Vedelernek címzett válaszában nyugtázta a levél vételét és észrevételezte, hogy a levél másolatnak tűnt, nem pedig eredetinek.⁵⁹⁶ Szövege lappang.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1964. október 10.⁵⁹⁷

Squire a washingtoni külügyminisztériumban október 27-én kelt levele mellékleteként küldte meg Tims ügyvivőnek Budapestre. A levelén kézirásos bejegyzés tanúsítja, hogy átadták a bíborosnak november 2-án. Szövege ennek is lappang.

VI. PÁL PÁPA BESZÉDE A ZSINATI ÜLÉSSZAKRA MAGYARORSZÁGRÓL ÉRKEZETT PÜSPÖKÖK FOGADÁSÁN 1964. november 14.

VI. Pál pápa beszédéről forrásunk Zágon József* pápai prelátusnak a nyugat-európai magyar főlelkészi konferencián elhangzott beszédtervezete. E szerint a pápa méltatta Mindszenty bíboros áldozatát. Arra nézve nincs forrásunk, hogy a bíboros erről tudomást szerzett volna.⁵⁹⁸ Ez a dokumentum közvetlenül nem illeszkedik az Apos-

596 „Október 9-i levele 13-án érkezett, és még ugyanaznap átadtam Mindszenty bíborosnak Cicognani bíboros levelét, bár az Ön által csatolt példány inkább másolatnak tűnt, mint eredetinek.”

597 „Csatolva küldöm a Mindszenty bíborosnak való átadás céljából Cicognani bíboros államtitkár 1964. október 10-i, eredeti levelét. A levél szokás szerint az apostoli delegátuson keresztül érkezett hozzánk. A levél angolul íródott. Mindszenty bíboros 1964. október 1-i, Cicognani bíboroshoz írt levelét, melyet Ön nekünk továbbított, átadtuk az apostoli delegátusnak továbbítás végett. Bob McKisson távollétében, aki jól megérdemelt szabadságát tölti Coloradóban jávorantilopra vadászva, küldjük szívélyes üdvözetünket.”

598 „Az államtitkárság ... nem elégedett meg az ún. megállapodás aláírásával. Amit a zsinat első két szessziója alatt sohasem tettek, most – a jegyzőkönyv részletes ismertetése kapcsán – pontos felvilágosítást adtak a püspököknek a Szentszék véleményéről, állásfoglalásáról a magyar egyház

toli Szentszék és Mindszenty bíboros kapcsolattartásának dokumentumai közé, szövege ezen túl nyomtatásban még nem jelent meg, de közvetve idesorolható.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1964. december 8.⁵⁹⁹

„Eminenciás Bíboros Államtitkár Úr!

1964. december 8.

Kérem, engedje meg, hogy a történelmi magyar területek igényei után bizalommal terjesszem elő kérésemet a világon szétszóródott magyarok érdekében.

A XII. században a tatárok a lakosság felét kiirtották, de a Nyugat érintetlen maradt.

Magyarországnak a török megszállást (1526–1700) megelőzően 5 és 1/2 millió magyar lakosa volt a XVI. század elején. Ez a szám megegyezett Franciaország és Anglia népességével, és egész Európa [lakosságának] 5%-a volt. A mindig védelmezett, de segítséget nem nyújtó és a keleti koegzisztenciával szerelembe eső Európa miatt, valamint a folyamatos béke ellenére mindig támadó és harcoló muzulmánok miatt 1720-ra 1.600.000 magyar maradt.

A természetes növekedéssel 5 és 1/2 millióra gyarapodott, és ebből az életérből 4.340.000 élet elpusztult. Az ok a török megszállás. Ezt követően bőséges volt a gyermekáldás.

1919-ben 7 részre szabdalták fel, az abszolút magyar többség ellenére megcsonkítva a legtokéletesebb földrajzi, gazdasági, kulturális, 1.000 éves történelmi egységet.

A tatárok (1241–42) és a törökök után, akiket megállítottunk, és így nem jutottak el Nyugat-Európáig, a II. bolsevizmus sem, megkaptuk a III.-at.

fontos kérdéseiben. Az egyéni kihallgatásokon túlmenően két délutánon át közösen hallgatták Mons. Casaroli felvilágosítását, útmutatásait. S hogy a Szentszék a dolognak még nagyobb súlyt adjon, az utolsó kihallgatás alkalmából, melyet a Szentaty a magyar püspököknek adott, Őszent-sége 7 és fél oldalas beszédet olvasott fel előttük, melynek első részében méltatta Mindszenty bíboros áldozatát, Shvoy és más püspök érdemeit, majd kifejtette azokat a kötelességeket, melyek a püspököket a mai magyar viszonyok között terhelik.” (In: Szabó Csaba 2005, 245. o., 73. sz. dok. Zágon József prelátus beszédtervezete a [nyugat-európai magyar] Főlelkészi Konferencián, 1965. február 24.)

599 A washingtoni külügyminisztérium továbbította a „megszokott csatornákon”. Vedeler december 14-én kelt levele Elim O'Shaughnessy* ügyvivőhöz.

A Kelet, a II. bolsevizmus, a hivatalos adatok szerint közel 2 és 1/2 millió embriót irtott ki. Törvényesítette a művi abortuszt, mert nem bízott abban, hogy meg tudja adni az ígért paradicsomot azoknak, akik még nem termelik, hanem fogyasztják az élelmiszert.

Ma az »Antemurale christianitatis«-nak⁶⁰⁰ így fest a helyzete a számok tükrében:

1) A megcsonkított Magyarországon	10.100.000
2) 7, a Nyugat által [elvett] területen	3.330.000
3) 5 kontinensen hontalan	1.400.000
[Összesen]	14.830.000

Minden életet meg kell óvnunk a pusztulástól. Az életenergiát fokoznunk kell. Ez a helyi bolsevizmus körülményei között, 7 balkáni, keleti, cseh stb. világban rendkívül nehéz munka. Az 5 kontinensen a magyar tömeg falatnyi. 1956 után egyedül Németország engedélyezte, sőt támogatta a magyar iskolát. Alázatosan kérem, hogy az USA-ba, ahol a legtöbb a hontalan magyar, az első kínálgató alkalommal küldjenek megyéspüspököt.

A lengyel, olasz, ír, német, szlovák katolikusoknak van püspökük. A szlovákok otthon 3 millióan vannak, az USA-ban is kevesebben vannak, mint a magyarok. Az amerikai szlovák zarándoklatot Rómába egy amerikai szlovák püspök vezette.

A magyar kálvinistáknak itt 2 püspökük van. A katolikusok és kálvinisták aránya 7:1,4. Meglátogatják Magyarországot, és az újságok tudósítanak róluk. Van egy furcsa gondolat: Őrizd meg az amerikai magyar kálvinistát! Az biztos, hogy a katolikusoknak nincs [püspökük]. Megértjük, miért nevezik magukat a kálvinisták »magyar vallásnak«.

Az USA-ban, Ohio-ban és fővárosában a legnagyobb a magyar kisebbség. Clevelandnek (1960) 876.050 lakosa van. A magyarok csak magában a városban kb. 150–200 ezren vannak. Ezekkel a magyarokkal számolni kell. A legnagyobb és legrégebb magyar katolikus hetilap Ohio-ban (Youngstown) jelenik meg. A hontalan erdélyi ferencesek sokat tesznek a katolikus és magyar élet érdekében. Természetesen nem ragaszkodunk elképzelésünkhöz, de én személyesen megtapasztaltam, hogy az nagy jótétemény lenne.

Az USA-ban 4–5 magyar papnak van pápai prelátusi rangja. Egyikük sem lehet a magyar katolikusok első képviselője a többi magyar prelátus miatt. A magyar megyéspüspök szíven viselné a szétszórt magyarok sorsát.

600 A kereszténység védőbástyája. (latin)

Kérem, szíveskedjék értesíteni a Szentatyát bizalomteli kérésemről, ragaszkodásomról és hűségemről.

Eminenciád kezeit csókolva Krisztusban legkisebb testvére.

esztergomi érsek
Magyarország Prímása⁷⁶⁰¹

Történelmi áttekintését követően rátért a nyugati magyarság lelkipásztori ellátásának problémájára, a magyar püspök kinevezésének kérdésére. Ez az első alkalom, hogy a témát elővette. Érdekes az időzítés: miután belátta, hogy az Apostoli Szent-szék az ő helyzetének megkerülésével egyezményt kötött a budapesti rezsimmel, előbb a Szent István-i országterület nevében, majd a nyugati magyarság nevében lépett fel. Bár a kérést nemzedéknyi idő elmúltával fontosnak és teljesíthetőnek is tartjuk, az adott pillanatban az időzítés arra enged következtetni, hogy újabb és újabb kérésekkel, ha tetszik: feltételekkel állt elő.

VI. PÁL PÁPA TÁVIRATA MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1964. december 23.⁶⁰²

„Mindszenty József bíboros,
Amerikai Nagykövetség,
Szabadság tér, Budapest

32218 R-XIII/T-39/R-XV Latin

Az Isteni Megváltó születésének jeles és ünnepi alkalmából újra örömmel nyilvánítjuk ki jóakarató emlékezetünket és ígérjük a napi imádságot, amelyben megemlékezünk Önről és a szeretett esztergomi főegyházmegye papságáról és híveiről, valamint az egész magyar nemzetről. Miközben apostoli áldásunkat küldjük, a Béke Fejedelme mennyei adományainak gazdagsága garantálja az örökkévaló mennyei megerősítést.

VI. Pál pápa”

601 Aláírás hiányzik.

602 Karácsonyi jókívánságok. Eredeti latin szövege lappang. Az angol fordítás a washingtoni külügyminisztériumban készült. Csak márciusban érkezett meg.

KÍSÉRLET AZ 1964. ESZTENDŐ KAPCSOLATTARTÁSÁNAK ÖSSZEGZÉSÉRE

Az 1964. évet bemutató bevezetésben, valamint az egyes dokumentumokhoz fűzött észrevételekben megtalálhatjuk a fontosabb elemeket, amelyekre menet közben felfigyeltünk. E helyen az 1964. év összegzését kíséreljük meg, a címadásban jelzett szempont szerint: hogyan alakult az Apostoli Szentszék és a követségi félrabságban élő Mindszenty kapcsolata, illetve megpróbálunk következtetéseket levonni a bíboros lelkiállapotára is.

Az 1963. év második negyedében, a két magas személyiség látogatását követően azt láthattuk, hogy Mindszenty bíboros táviratokkal ostromolta Cicognanit a Vatikánban, meg akarta tudni, mit végzett Casaroli Budapesten. Nem akart kimaradni a budapesti rezsimmel való tárgyalásokból. Az 1964. év alakulásánál hasonló tendenciát figyelhettünk meg. Előbb Casaroli három tavaszi látogatását követően, majd a két szeptemberi látogatása után. Nem várta meg a válaszokat – a postajárás elég lassú volt –, három hosszú levelet is intézett a bíboros államtitkárhoz, mintegy ellensúlyozni kívánva Casaroli jelentéseit. Ugyanakkor a bíboros álláspontjára vonatkozóan felbecsülhetetlen értékű Casaroli prelátnak hosszú jelentése. Ebből már azt látjuk, hogy a bíboros számára eldöntött tény: Budapesten marad, amennyiben ezt az amerikai elnök lehetővé teszi. Azért, mert így tiltakozik a fennálló világrend ellen. Egyben készen áll arra, hogy ha úgy hozza a sors, éljen alkotmányos jogával. Ezt ugyanis megteheti itt, az ország szívében, a Parlament épületének közelében, amelytől mindössze néhány perces gyalogút választja el.

A bíboros érvelésében legalább két fontos és idáig elhanyagolt szempontot találhattunk. Az egyik XXIII. János pápa 1959. évi pütkösi beszédének értelmezése, amelyre kétszer is rátért. Öt év távlatából kiemelte, hogy a pápa Kína mellett Magyarországot is olyan országnak látta, ahol az egyház helyzete rendkívül hátrányosan alakult. A kérdés csupán az, hogy miért öt év leforgása után emelte ezt ki, amikor idáig forrásaink szerint nem utalt rájuk. Az egyik válasz talán az, hogy meglehetősen értesült erről korábban. Ám az is lehet, hogy most lett számára fontos ez a korábbi esemény, miután újraolvasta a XXIII. János pápasága korai periódusának eseményeire vonatkozó forrásait. Ekkor, amikor még nem következett be a fordulat, a kommunisták kegyeinek keresése, a korai XXIII. János – mondhatjuk a bíboros észjárásával – méltó volt közvetlen elődje, XII. Piusz pápa vonalvezetéséhez. Lehet, hogy ez az az indok, amiért ezt az eseményt kiemelte a feledés homályából, mintegy figyelmeztetve rá, VI. Pál pápaságának elején, az Apostoli Szentszékét.

A másik ilyen elhanyagolt, de a bíboros által felmelegített gondolat az öt püspök helyzetének megoldatlansága, amely prófétai módon rímelt az öt újonnan kineve-

zett, illetve előreléptetett püspök/érsek esetére. Az 1964 szeptemberében megkötött egyezményben ugyanis – állítja ezzel a bíboros – az Apostoli Szentszék lemondott arról, hogy rendezze a rendezetlen dolgokat, beletörődött abba, hogy Budapest kényekedve szerint jár el. Ezt joggal lehet kritizálni, de a valódi kérdés, meglehet, nem ez. A valódi kérdés ugyanis az, hogyan lehet biztosítani a *modus vivendi* az adott körülmények között. Azt mondhatjuk, hogy az Apostoli Szentszék vezéráldozatokat hozott. Számunkra úgy vetődik fel a kérdés: lehet-e ezt a politikát méltányolni, vagy el kell ítélnünk. Idáig jobbára, nem kevesen az utóbbit választották. Megvizsgálendő – s a kutatás számára továbbra is kérdés marad –, hogy ez az értékelés előbbre visze bennünket, illetve, hogy az adott esetben volt-e más alternatíva. Véleményünk szerint az adott helyzetben ez volt a reálpolitika, ha úgy tetszik, a fegyverszüneti egyezmény.⁶⁰³ Nem ideális, de az aktuális erőviszonyok szerint egy olyan megállapodás, amely alapját képezheti az esetleges továbblépésnek. Okfejtésünk ezért egyezik mindazzal, amit Parolin bíboros érzékeltetett az Ostpolitik és Ostpastoral viszonyának értelmezésekor.

Mindszenty atyánk – meglehet – szerette a megoldatlan kérdéseket, és az esztendő leveleinek érdekes dinamikájában is bebizonyosodik: megérve látta a helyzetet, hogy további megoldatlan problémákat is előhozzon, így Trianon kérdését, amelyet ő Szent István hierarchiája egységének (Casaroli pedig Szent István országterülete egységének) nevez, majd a nyugati magyarság lelkipásztori ellátására a magyar püspök kinevezését.

Lehet, hogy az eddigi levelek alapján még elcsúszott ez a szempont, bár már van arra adatunk, hogy Burgenlandban nem vette figyelembe a kialakult egyházi helyzetet.⁶⁰⁴ 1964 tavaszán is láthattuk, hogy követségi menedékéből emelte fel hangját a püspököknek székhelyükről való kiutasítása ellen, legyenek azok a trianoni országterületen vagy Szlovákiában. Minderre vonatkozóan még bővebb dokumentációt láthatunk a továbbiakban. Ezért gondolatmenetünket itt félbe kell szakítanunk, hogy figyelmünket a további esztendők kapcsolattartásának vizsgálatára irányítsuk.

603 Szokolczai György újabban szintén erre a megállapodásra jut. (In: Szokolczai György: *A nagy vita a magyar keresztény politikáról. A tanulságok és a következtetések (negyedik rész)*, Egyházforum, 2009. 2. sz., 3–17. o.

604 1960. június 22-én kelt és az amerikaiak által a Vatikánba nem továbbított és számára visszaküldött levele. L. fentebb, 50. o. és a következők.

1965

Az 1965. esztendőre tizenöt dokumentumot találtunk, ezek között többnek még nem ismeretes a szövege. Az év két fontos eseménye témánk szempontjából a bíboros követségi aranymiséje június 12-én, és ennek alkalmából König bíboros látogatása VI. Pál pápa küldöttjeként, majd augusztustól az év végéig a főkérdés a tbc-s megbetegedés kiújulása és a követség esetleges elhagyása. E két esemény kijelöli anyagunk korszakhatárait, amelyet ily módon – miként az előző esztendőnél tettük – öt alcsoportra oszthatunk.

Az év első felében, márciusban a megkésett karácsonyi postát intézte a bíboros, tiltakozott König bíboros rá vonatkozó amerikai nyilatkozataival szemben, és kifejtette elutasító álláspontját a Kádár-féle rehabilitációval kapcsolatban. Májusban értesült Kossa haláláról, ekkor ismét előhozta a Regnum Marianum ügyét.

Június 12-én ünnepelte aranymiséjét, ez alkalomból König bíboros VI. Pál pápa személyes ajándékát hozta; ennek anyagát soroljuk a második alcsoportba.

A harmadik alcsoportba a két nyári levél osztható. A július 13-án kelt és a bíboros államtitkárhoz intézett hosszú levél szövege ismert, az azt kiegészítő augusztus 18-i levél szövegét itt közöljük első alkalommal.

Augusztustól kezdve pedig kiújult tbc-je adott munkát mind a menedéket nyújtó állam diplomáciájának, mind Budapestnek, mind a Vatikánnak. Ennek keretében a Casaroli szeptember 14-i látogatásával kapcsolatos forrásokat oszthatjuk a negyedik alcsoportba.

Az év végi források ugyanerre a kérdésre, betegségére vonatkoznak, egyben a távozás és a maradás kérdését világítják meg.

Csak azokat a dokumentumokat közöljük, amelyek címadásunknak megfelelően az Apostoli Szentszék és Mindszenty bíboros kapcsolattartására vonatkoznak. Mint látni fogjuk, a negyedik részben számos új forrást találhatunk, de ezek nem tartoznak kifejezetten e kapcsolattartáshoz, hanem annak mintegy diplomáciai hátteréhez, így – mint eddig is – időrendbe sorolva közöljük, illetve elemezzük őket.

I. alcsoport

március 15. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz; König nyilatkozata ellenében,

március 26. Mindszenty bíboros levele VI. Pál pápához; köszönet a karácsonyi jókívánságokért,

március 26. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz; „köszönet” az Anuario Pontificioért,

- május 6. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz; Regnum Marianum, Kossa és végül
 május 10. a bíboros államtitkár levele Mindszenty bíboroshoz (napi jegyzetek); köszönet a húsvéti jókívánságokért.

II. alcsoport

- június 11–12. Második König-látogatás, VI. Pál levele/áldása aranymise alkalmából,
 A. Napi jegyzetek nyolcszor,
 B. Amerikai források, Majd' halálra ítélve, 303. sz. dok.,
 június 17. Mindszenty bíboros üzenete VI. Pál pápához; vö. Melloni köszönete az aranymisére küldött áldásért.

III. alcsoport

- július 13. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz; Majd' halálra ítélve, 305. sz. dok. 16 oldalas és
 augusztus 18. Mindszenty bíboros levele a bíboros államtitkárhoz; kiegészítés az előző leveléhez.

IV. alcsoport

- szeptember 14. Casaroli és Montalvo látogatása, pápai levelet hoznak (txt?); tbc-s megbetegedés,
 A. Napi jegyzetek kétszer, Emlékirataim,
 B. Casaroli jelentése a bíboros államtitkárhoz, emlékiratai, Barberini; fontos és
 C. Amerikai források; Majd' halálra ítélve, 312. és 315. sz. dok.,
 október 5. Mindszenty bíboros levele VI. Pál pápához; a gyógyulásáról és
 október 19. előtt: a bíboros államtitkár üzenete Mindszenty bíboroshoz (txt?); öt zsinati szkéma.

V. alcsoport

- november 9. Mindszenty bíboros távirata König bíboroshoz (napi jegyzetek); mihamari látogatást kér,
 november 12. Mindszenty bíboros levele VI. Pál pápához; König látogatását kéri,
 december 31. Mindszenty bíboros levele VI. Pál pápához; budai primási palota stb.

VI. PÁL PÁPA KARÁCSONYI ÜZENETÉNEK VÉTELE 1965. március 9.

Első forrásunk 1965. március 9-én kelt: Squire washingtoni magyar előadó O'Shaughnessy budapesti ügyvivőhöz írott leveléből megtudjuk, hogy a bíboros államtitkár megküldte Mindszentynek az *Annuario Pontificio* 1965 című hivatalos pápai kézikönyvet, egyfajta egyházi Who's Who-t. E levél mellékleteként érkezett még egy boríték, amely maga is több mellékletet tartalmazott, továbbá egy távirat angol fordítása, amely láthatóan visszatért Budapestről, hogy a szokott csatornán érkezzen meg a washingtoni külügyminisztériumon keresztül. A bíboros a mellékleteket az ügyvivő kézírásos bejegyzése szerint március 15-én kapta kézhez.⁶⁰⁵ A távirat feltételezésünk szerint azonos VI. Pál pápa karácsonyi jókívánságaival, amelynek angol fordítását megtaláltuk a budapesti követségi anyagban, Squire levele mellett.

Mindszenty bíboros március 26-án kelt válaszlevelében megköszönte ezt a pápai kegyet, és kifejezetten utalt arra, hogy a távirat postán érkezett. Feltételezésünknek ellentmondhatna, hogy Tims budapesti követségi tanácsos március 29-én azt írta Washingtonba, hogy a pápa karácsonyi üzenete csak az azt megelőző héten, tehát az általunk vélt időpontnál kb. egy héttel később érkezett volna meg. Mivel az emberi emlékezet tévedhet és más forrásunk egyelőre nincs, kézenfekvő a magyarázat, hogy Timsnél az „elmúlt hetet” úgy kell érteni: az elmúlt két hétben. Van még egy érv, amely gondolatmenetünket támogathatja: Tims számára nem világos, miért érkezett oly későn a pápai távirat. Ezek szerint nem látta ezt az O'Shaughnessynek címzett levelet, tehát az ügyvivő és helyettese között e kérdésben valamilyen okból hiba lehetett az együttműködés terén.

A karácsonyi postára forrásokat találunk még a bíboros napi jegyzeteiben: „karácsonyra külföldről 83 üdvözetet kaptam” – olvasható bejegyzése 1965. március 10-én.⁶⁰⁶ Ha a bíboros az amerikai diplomáciai postán továbbított üdvözeteket március 15-én kapta kézhez, akkor a napi jegyzetei szerinti 83 külföldi üdvözet nem Washingtonon keresztül érkezett, hanem – legalább részben, mint említett válaszlevelében írja – postán.

Ez az első esztendő, hogy az *Annuario Pontificio* éves kiadványt megküldték a bíborosnak, s ezt követően már minden évben meg is kapta 1971-ig. Az is szokatlannak hat, hogy ilyen nagyszámú külföldi karácsonyi üdvözetet kézbesítettek neki.

605 Squire levelének szövegén a budapesti ügyvivő kézírásával: „*mindhárom felsorolt tételt továbbítottuk a bíborosnak 1965. március 15-én*”.

606 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 378. o.

Úgy tűnik, mintha az amerikaiak lazítottak volna a bíboros kapcsolattartását ellenőrző szigorú szabályaikon.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1965. március 15.⁶⁰⁷

„Eminenciás Bíboros Államtitkár Úr,

Nem akarnám zavarni Eminenciádat a sűrű elfoglaltságok és gondok közepette. Nem is keresném, ha König bíboros nem adta volna fel magyarországi utazásának tervét. Így késztetést érzek arra, hogy Eminenciád magas megbízottja helyett, kizárólag erkölcsi kötelezettségből, magam terjesszem elő álláspontomat. Távol legyen tőlem a kritika vagy a panasz.

Három hónap alatt König bíboros két alkalommal adott nyilatkozatot a sajtónak: Mindszenty bíboros ideiglenesen Magyarországon marad. Ő kéri, a rezsim [viszont] megtagadja rehabilitációját.

Májusban az Egyesült Államokban König bíboros nyilatkozata kifejezte állandóan hangsúlyozott álláspontomat: ha Budapest bizonyos engedményekre kész lenne...

Mindenki megérti, hogy Mindszenty bíboros, szenvedései után, az Egyház helyzetét illető feltételek nélkül nem hagyhatja el Magyarországot.

Engem nem érdekel a bolsevista komédia, amit ők rehabilitációnak neveznek. Peremben és az ítéletben mindaz a kilenc pont fennáll, amelyekkel az »igazságügyminiszter« 1956-ban váddal illette a Rákosi-periódust. A jogászok egyénileg vagy együttesen ismételten megállapították ezt. Például 1949. február 8-án elítéltek, mint háborús uszítót. Ilyen törvény nem létezett egészen 1952-ig, amikor – jogi precedenst teremtő bűnügyemet követően – a szovjet és 13 további állam gazdagodott ezzel a törvénnyel.

Ha a rehabilitáció lenne az egyetlen feltételem, és az – váratlanul – beteljesedne: én lennék a VIII. világcsoda: egy rehabilitált bíboros, aki átlép a [Vas] Függönyön, ez Kádár számára jó nyugat-európai hitelt jelentene »a nemzet érdekében«. (De a hitel minden centje szöggé válna a nemzet

607 O'Shaughnessy ügyvivő március 25-én kelt levelében küldte meg Washingtonba McKissonnak, az elnökhöz írt másik levéllel együtt.

koporsóján.) Számomra az igazolt önzés megpecsételése lenne, egyben bűnrészesség Kádárral.

Én csak az Egyház és az ország érdekében fogadhatok el feltételt, és ezt meg is tettem. Kérem Eminenciádat, szíveskedjék a Szentatyát legalázatosabb hűségemről és tiszteletemről biztosítani.

Eminenciád – bíborát csókolva – alázatos fivére és szolgája Krisztusban
III. 15.

esztergomi érsek
Magyarország prímása⁷⁶⁰⁸

A bíboros napi jegyzeteiben 1965. március 10-én az is olvasható, hogy „Card. König másodszer tett olyan nyilatkozatot, hogy a rehabilitáció hiánya miatt megoldatlan az én helyzetem. Ez téves. 1964-ben Amerikában ő nem ezt mondta. Eben-gubát ér Kádár rehabilitációja. Az Egyház tátongó sebei az ok.”⁶⁰⁹ A bíboros kényszerű passzivitásában értesült arról Budapesten, hogy König érsek az Amerikai Egyesült Államokban ismételten nyilatkozott róla. Nem tehetett mást, azonnal levelet írt Cicognaninak a Vatikánba. A kérdés számára ugyanis központi jelentőségű: nem fogad el rehabilitációt Kádártól.

608 Aláírás hiányzik.

609 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 378. o.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE

VI. PÁL PÁPÁHOZ

1965. március 26.⁶¹⁰

„Szentatya!

Mélyen meghatva kaptam kézhez Őszentsége atyai táviratát karácsony előestéjén, amelyet Magyarországnak, a Magyar Egyháznak és nekem, legkisebb fiának és szolgálójának küldött. Érzelmem még inkább fokozódott a távirat sorsának láttán. Hasonló érzés †XII. Piusz levele kapcsán fogott el, amelyet nekem, az Andrássy útra címzett.⁶¹¹

A rezsím magatartása még kevésbé érthető, mint korábban és azt követően. Megkaptam a nekem címzett leveleket és táviratokat a rezsím postáján. Utolsó alkalommal 1965. március 14-én, Zürichből.

Alázatosan kérem, Szentatya, tartson meg bennünket, szerencsétlen nemzetet, atyai szeretetében. Az atyai áldások arra serkentenek minket, hogy hűséggel, kitartással, imával viszonzzuk őket.

Isten áldja a Szentatyát, aki a távol lévő zsinati atyák között emlékezzék meg rólam is. Ezt a témát itt, Magyarországon nagy hallgatás övezi az ajkakon és a szóbeszédben.

A Szentatya áldott és áldó kezét csókolva, alázatos fia és szolgálója

esztergomi érsek
Magyarország primása⁶¹²

610 Tims aláírásával, mint az előző is, a március 29-én kelt és McKisonnak írt levél mellékleteként indult el Washingtonba. A tanácsos nem dicsérte meg a bíboros angolságát, vonatkozó mondata: „... Félek, hogy az angol nyelv érseki alkalmazása kevés javulást mutat.”

611 Célzás a büntetőper előtti kihallgatási periódusra, ami a B. M. Államvédelmi Hatóságának épületében történt.

612 Aláírás hiányzik.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1965. március 26.⁶¹³

„Eminenciás Bíboros Államtitkár Úr,

Párhuzamosan [levelemmel] hálás vagyok a Szentatyának a rendkívül megtisztelő karácsonyi táviratért. Köszönöm Eminenciádnak karácsonyi üdvözlését és leveleit.⁶¹⁴

Örvendek a különleges megemlékezésnek, az eminenciás bíboros urak, zsinati atyák imádságának az elmúlt általános ülésszakon.

Meghatott, hogy Eminenciád együtt érez a magyar keresztel. Ma ez ritkaság.

Az *Annuario Pontificio*, amelyért köszönetemet küldöm, örömöm és szomorúságom forrása. A fivérek 1946-ból⁶¹⁵ 2/3 részben elhagyták a földet. Isten furcsa döntése, hogy helyettük én maradtam, szokatlan körülmények közepette.

Megismételve köszönetemet, Eminenciád bíborát csókolva, Krisztusban testvére.

esztergomi érsek
Magyarország Prímása⁷⁶¹⁶

613 Tims aláírásával, mint az előző is, a március 29-én kelt és McKissonnak írt levél mellékleteként indult el Washingtonba. A tanácsos kiemelte, hogy a pápa karácsonyi üzenete csak az elmúlt héten érkezett meg, és nem világos (számára), miért érkezett olyan későn.

614 Itt utalt a bíboros arra, hogy kinek a közvetítésével indultak el Vatikánból a neki küldött jókívánások.

615 Célzás az 1946-ban vele együtt kreált, azóta elhunyt bíborosokra.

616 Aláírás hiányzik.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE
A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ
1965. május 6.⁶¹⁷

„Elküldtem a Regnum–Kossa ügyet a Vatikánnak” – tartalmazzák a bíboros napi jegyzetei május 7-én.⁶¹⁸

„Budapest, Magyarország,
1965. május 6.

Csak egy rövid beszámolóval merem zavarni Eminenciádat. Exkuzálásom hivatalos kötelességem legyen.

Kossa, aki augusztusig a Kádár-»kormány« tagja és – még a Rákosi-periódusban – az Állami Egyházügyi Hivatal első vezetője volt, meghalt. Úgy reméltem korábban, amint hír is volt róla: mint aktív »miniszter« vagy utóbb mint nyugdíjazott »miniszter« alá fog írni egy dokumentumot a Budapesten lerombolt Regnum Marianum plébániatemplomról. Mint akinek nagy szerepe van Budapest városházán⁶¹⁹ és aki betöltötte az említett vezető pozíciót, elrendelte az 1927-ben befejezett és felszentelt, a fővárosban harmadik legnagyobb templom lerombolását. 1947-ben 15.000 volt a hívek száma. A rendeletet a vezető hívek jelenlétében közölte a plébánossal (dr. Tóth Jánossal).

Amikor 1954-ben Genf enyhülése megkezdődött, a rezsím, mivel arra számított, hogy a nyugati nagy[hatalom] meg fogja kérdezni a fogoly bíborossal⁶²⁰ kapcsolatos találkozáson, kitett engem a fegyházból, és egy Beranéhoz hasonlítható helyzetben egy papot küldött hozzám, akinek otthon nem volt funkciója, aki engem is kedvezően hangolna az – ezzel az intézkedéssel »nemes«-nek bizonyuló – rezsím irányában. A papot pontosan kikérdeztem temploma lerombolása felől.⁶²¹ Ő kifejezett említést tett Kossa szerepéről és arról az ígéretéről, hogy azonos méretű templomot épít a korábbi anyag fel-

617 O’Shaughnessy ügyvivő május 7-én kelt levelében továbbította Washingtonba, Vedelernek. McKisson május 13-án kelt válaszából ismert, hogy átadta az apostoli delegátusnak. Washingtonban ez a levél keresztezte a bíboros államtitkár május 10-én kelt és neki címzett levelét, amint az McKisson ugyancsak május 13-i leveléből kiderül. A bíboros angol szövege nem könnyen értelmezhető.

618 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 383. o.

619 A bíboros ismételtlen téved Kossa polgármesteri működését illetően.

620 Saját magát egyes szám harmadik személyben említi, majd átvált első személyre.

621 Dr. Tóthról ismételtlen, összesen tizenöt alkalommal emlékezett meg az emlékiratokban (Mindszenty József: *Emlékirataim*, 391. o. [4. k.] vagy 405. o. [5. k.]) A kikérdező a levélíró bíboros lehetett, ilyen értelemben fordítottuk a szenvedő szerkezetet.

használásával – állami kötelezettségvállalással és költséggel. A plébániának csak egy kötelezettsége van: megmutatni az új, megfelelő telket. Ez a város-házán történt.

Kádár ilyen előzmények után 1956-ban »minisztert« csinált Kossából. Ha ő már nem is él, legalább az emlékére szüksége van annak a 15.000 hívőnek, akik szívesen hallgatják a gyakorta beteg plébánost Kossa rendeletéről és ígérteréről. (A hívek nincsenek megelégedve a lerombolás idején tanúsított magatartásával.) Merőben félénknek bizonyult: mint hallgatóg békepap, kapott egy plébániát (amely a Regnum és a domonkos plébánia egyesítéséből jött létre), kb. 30.000 hívővel (1947), akiknek létszáma – csak az anyakönyvezett katolikusokat számítva – a betelepülőkkel együtt legalább 45–50.000-re nőtt a »felszabadulás« 20. esztendejére.

A székesfehérvári püspök meghallgatása is fontos, aki már idős (80 felett jár), aki 1927-ben a Regnum plébánosa és felépítője volt: a költségek legnagyobb részét ő gyűjtötte össze az Egyesült Államokban a magyaroktól, missziók keretében. A főváros is adott pénzt az úgynevezett keresztény kurzus idején.

Ezeknek a feljegyzéseknek a felmutatásával nyomás alá lehetne helyezni a rezsimit: vagy–vagy. Újjáépíti-e a templomot, vagy más módon fogjuk rákényszeríteni? Az amerikai plébániák aláírásával ítéletet kérnénk Hágában a rezsim ellen – Kossával kapcsolatban. A rezsimnek nincs szándéka mozdulni, de ma, amikor a Nyugattól várja azt, amit Románia már megkapott: a nyugati közvélemény előtt ez a lépés távolról sem közömbös a rezsim számára. Először is szembe kell néznie a sajtóval, ha az elkezd érdeklődni e kérdés felől is. Kádár gazdasága teljes csődben van. Természetesen ebben a helyzetben a Vörös Hadsereg jelenléte és törvénytelen terrorja sem közömbös.

A Nyugat tudni fogja, hogy egy művészi, impozáns templomot romboltak le, részben azért, hogy Sztálin túlméretezett szobrát állítsák fel a Kádár és »minisztere« által eszerszer elítélt személyi kultusz jegyében.

Másképp a világ Isten segítségével – és csakis Isten segítségével – jogához juthat. Az hasznos, ha ez a dokumentum minden eshetőségre készen áll. Fontos, hogy ez a dokumentum – tévedésektől és hibáktól mentesen – a legeg-zaktabb legyen.

Kérem Eminenciádat, szíveskedjék a Szentatyát legalázatosabb hűségemről és tiszteletemről biztosítani. Eminenciádnak alázatos tisztelettel

Mindszenty József
esztergomi érsek
Magyarország primása”

A Regnum Marianum templom újrafelépítése a bíboros kiemelt és ismételten hangsúlyozott feltételei közé tartozott. Azon túl, hogy lerombolása valóban botrányos módon történt és valóban lelkipásztori szükség volt újrafelépítésére, Mindszenty bíboros személyes sorsa is úgy alakult letartóztatása idején, hogy nem feledkezhetett meg erről, már csak azért sem, mert a házfogságban személyi titkára, dr. Tóth már pusztán jelenlétével is emlékeztette őt a kérdés aktualitására, beszámolva a történetekről.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR ÜZENETE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1965. május 10.

„Levél jött Card. Cicognanitól 2 levél sorsáról” – jegyezte fel a bíboros május 26-án.⁶²² A húsvéti jókívánság sem maradt ki az államtitkár írásából.⁶²³

„Öszentsége a Pápa háláját fejezi ki imáióért, amelyeket oly bőségesen ajánlott fel öerte, Húsvét alkalmából. Krisztushoz, aki győzött a halál felett, imádkozik, hogy adjon bőséges vigasztalást, segítséget és örömet, egyben szívesen küldi Apostoli Áldását.

Cardinal Cicognani”⁶²⁴

KÖNIG BÍBOROS MÁSODIK LÁTOGATÁSA MINDSZENTY BÍBOROSNÁL MINDSZENTY BÍBOROS ARANYMISÉJE 1965. június 11/12.

König bíboros látogatására és Mindszenty bíboros aranymiséjére számos forrással rendelkezünk. Ezek a Mindszenty bíboros napi jegyzetei, valamint az amerikai források.

Mit rögzített, mit jegyzett fel Mindszenty bíboros napi jegyzeteiben?

622 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 385. o.

623 McKisson O’Shaughnessyhez írt május 13-i levelében olvasható, hogy – míg továbbítást kérve eljuttatta az előző, május 6-i levelet az apostoli delegátusnak – megérkezett ez a levél, melyet O’Shaughnessy kézírásos bejegyzése szerint május 26-án adott át Öminenciájának.

624 Gépelt, aláírás nélkül.

Bejegyzés március 5-én: „König januárban, Casaroli februárban jelentett látogatást.”⁶²⁵ Ezek elmaradtak.

Bejegyzés június 8-án: „Mr. O’Shaughnessy visited also today. König arrives[,] Saturday with the announcement of the Holy Father.”⁶²⁶

Bejegyzés június 11-én: „Szombat helyett ma [pénteken] jött Card. König titkárával. Kalocsát is célbavette. De az érsek itteni kórházban kimerülten, a veszprémi püspökkel. Őket meglátogatta. Szabó* [Imre] püspök nézett az ablakból, lábát, gerincét törte. Hozott gratuláló levelet, szép kelyhet Öszentségétől. Feltette a kérdést, mivel segíthetne Magyarországnak?

1. Burg Kastl, Salzburg.

2. Genocide az U.N.-ban.

3. Románia.

4. Subcarpathia.

5. Magyar ügy vissza? Reus versus juris quoad.⁶²⁷

6. Central-Europe expressis verbis [Charles André Joseph Marie] De Gaulle*, [Woodrow] Wilson*, [Konrad] Adenauer*, Johnson.⁶²⁸

Elementek aludni Központiba. Reggel visszatérnek. Vezetők már elmentek. Gyenge vacsora volt. Miss Junk segédkezett.

D[él]e[lőtt] folytattuk Anticoncepti. Coex[istentia] nunquam sine justitia.⁶²⁹ Úgy látom, valami hidegülés van Róma és Card. König közt. Elmentek, háromnegyed 1-kor kellett volna ebédre tartani őket, de a konyhán lemondtam, tegnapi nyilatkozatuk alapján.”⁶³⁰

Bejegyzés június 20-án: „Aranymise. Az 5 engedélyezett megjött,⁶³¹ de a beteg Laci helyett Imre. Annus is nagyon beteg. Itt volt: O’Shaughnessy, Mr. Tims, 3 Jackson, Miss Junk, 14, ennyi a követség előkészítése, senki se tudta, kivéve Robert ezredes, aki jelezte jöttét, de aztán el kellett mennie. Áldozó 8, Latin Te Deum! Angol szöveges szentmise. Szentbeszéd 45,⁶³² elfáradtam és éppen a magyarok nem értet-

625 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 377. o.

626 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 386. o. O’Shaughnessy úr ma is meglátogatott. König érkezik szombaton, a Szentatya hírével. (angol)

627 Latin, fordíthatatlan (talán: vádolt valamely jog ellenében).

628 Közép-Európa, kifejezetten De Gaulle...

629 Fogamzásgátlás. Koegzisztencia sohasem igazságosság nélkül. Ez a gondolat fontos lesz a november 9-én König érsekhez és 12-én VI. Pál pápához írott leveleiben.

630 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 386–387. o.

631 Négy rokon és dr. Városi István* gyóntató. Utóbbira I. Beke Margit: *Az esztergomi (esztergom–budapesti) főegyházmegye papsága 1892–2006*, Bp., 2008. *Esztergom-Budapesti Főegyházmegyei Hivatal*, 786. o.

632 45 perc – az amerikai beszámoló szerint 60 perc volt.

ték. Külön a rokonokat, együtt a többi pápai áldásban részesítettem. Utána a pápáért imádkoztam.

Hálaadás. Reggeli, ebéd csak a rokonokkal. Csak Jacksonné jött be. K. levelek. Du. a rokonokkal. Fél 6-kor elküldtem őket az ide nem engedettekhez (Zrínyiékhez)...⁶³³

Bejegyzés június 23-án: „Csak a magyar püspöki kar és a State Department, illetőleg az elnök nem jelentkezett aranymisén. Mindkettő tudta. Hamvas érseknél a Szentatyától küldött König bíboros tett látogatást a kórházban. Washington döntött, ki jöhet a jubileumi szentmisére, ki nem. Nem jelentkezett a bíborosi kollégium sem. Ezt megértem. A bíboros kérdésekre megmondotta: az üdvözlésre érkezett válaszomat nem közölték a kollégiummal. A külföldi egyház, de főként a magyarság nagyon szép számmal jelentkezett.”⁶³⁴

Bejegyzés július 23-án: „Az 50 éves jubileumról nem vett tudomást a bíborosi kollégium, vendéglátóm, a hivatalos magyar egyház, Esztergom, a követség tisztikara, kivéve a két vezetőt. Ebül foglalkozott vele Osservatore Romano. 23 jókívánattal jött a világ magyarságától. 16 külföldről (Westminster bíborosa⁶³⁵). 7 itthoni magyaroktól (egy bányász is). A milliós példányú »The Register« (jún. 6.) kétszer is foglalkozott, kimerítően (jún. 20).”⁶³⁶

Bejegyzés július 24-én: „Ha vendéglátóm hozzájárul, én nem megyek. Kádár nagyon szeretné, de én nem teszem meg a kedvét. Én képviselném az országot az alkotmány szerint.”⁶³⁷

Bejegyzés augusztus 4-én: „Megérkezett az Oss[ervatore] Romano ápr–május–jún.-i sorozata. Én bizony semmit se találtam jún. 12-e felől.”⁶³⁸

Miről tudósítanak az amerikai források?

633 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 387. o.

634 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 388. o.

635 1965-ben a Westminster bíborosa John Carmel Heenan.

636 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 389. o.

637 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 389. o. Ez a bejegyzés különösen fontos a bíboros önértelmezéséhez. Az alkotmány – azaz az 1946. február 1. előtti ősi, kilencszáz éves alkotmány – szerint tehát a hercegprímás az ország első közjogi méltósága. Megjegyzendő, hogy a *Napi jegyzetek* feljegyzése 1979 óta nyomtatásban olvasható.

638 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 390. o.

A WASHINGTONI KÜLÜGYMINISZTERIUM TÁVIRATI UTASÍTÁSA A BUDAPESTI AMERIKAI KÖVETSÉGRE: KÖNIG BÍBOROS LÁTOGATÁSÁNAK ENGEDÉLYEZÉSE 1965. június 7.⁶³⁹

A washingtoni külügyminisztérium értesítette a budapesti követséget, hogy a Vatikánból, a szokott csatornán keresztül, tehát az apostoli delegátus útján üzenet érkezett. E szerint az Apostoli Szentszék kérte, hogy König érseket fogadják Budapesten június 12-én. Ő az aranymise alkalmából keresné fel Mindszenty bíborost, hozva magával Őszentsége, VI. Pál pápa személyes ajándékát. A budapesti követség engedélyt kapott, hogy König találkozhasson Mindszentyvel. A távirat budapesti példányán kézirásos bejegyzés tanúsítja, hogy Őeminenciáját tájékoztatták június 8-án délután. A bíboros napi jegyzeteiben ugyanezt a napot rögzítette.

A BÉCSI AMERIKAI NAGYKÖVETSÉG TÁVIRATA A WASHINGTONI KÜLÜGYMINISZTERIUMBAN ÉS A BUDAPESTI AMERIKAI KÖVETSÉGRE: KÖNIG BÍBOROS LÁTOGATÁSÁNAK HÍRE AZ APOSTOLI NUNCIUS KÖZLÉSE ALAPJÁN 1965. június 10.⁶⁴⁰

Míg az előbbi távirat hivatalos engedélyt továbbított, a bécsi nagykövetség sem maradt tétlen: június 10-én hírül adta, hogy a bécsi apostoli nuncius informálta a bécsi nagykövetet, hogy König bíboros másnap, június 11-én Budapestre készül. A nuncius feltételezte, de nem volt biztos abban, hogy a washingtoni külügyminisztérium értesült-e erről.

Ez a második, bécsi távirat pontosabb információt tartalmazott, ami érthető, hiszen König bíboros programja alakulhatott azóta, amikor utazását tervezte és amikor a Vatikán ezt Washingtonnal engedélyeztette.

639 Alberto Melloni idézi ennek hivatali példányát, amely Washingtonban maradt. A távirat száma: Budapest 748, 1965. június 7. (In: Alberto Melloni, i. m. 353. o., 67. j.)

640 A nagykövetség 2048. sz. távirata Washingtonba, 56. sz. távirata Budapestre.

A SZABAD EURÓPA RÁDIÓ ADÁSA KÖNIG BÉCSI ÉRSEK MINDSZENTY BÍBOROSNÁL TETT LÁTOGATÁSÁRÓL 1965. június 13.

A budapesti követség megőrizte a Szabad Európa Rádió június 13-i adásából a König bíboros látogatásáról szóló beszámolót. Csonka Emil a tény közlésén túl számos részletet is közzétett az éter hullámain. A SzER megadja forrásait, ezek: a nyugati hírugynökségi jelentések és a vasárnapi lapok hírei. E hír szerint König bíborost, Bécsbe való visszaérkezését követően, újságírók sokasága várta.

O'SHAUGHNESSY BUDAPESTI AMERIKAI ÜGYVIVŐ FELTERJESZTÉSE A WASHINGTONI KÜLÜGY- MINISZTERIUMBA A KÖNIG BÍBOROSSAL FOLYTATOTT BESZÉLGETÉSRŐL 1965. június 14.⁶⁴¹

König bíboros, titkára kíséretében, előző nap délután érkezett, 17:30-kor tiszteletét tette Mindszenty bíborosnál, majd távozott, hogy meglátogassa Hamvas érseket,⁶⁴² aki Budapesten kórházban volt. 20:30-kor tért vissza a követségre, hogy Mindszentyvel vacsorázzon, onnan tíz órakor távozott. Aznap reggel kétórás búcsúlátogatásra jött. O'Shaughnessy elmondta Königin, hogy Szilágyi* [Béla] külügyminiszter-helyettes előző nap kifejezte aggodalmát König esetleges nyilatkozatai miatt.⁶⁴³ König biztosította az amerikai ügyvivőt diszkréciójáról.

Az érsek O'Shaughnessy kérdésére válaszolva elmondta, hogy láthatóan jobb egészségben és hangulatban találta a bíborost, mint 1963 áprilisában. Mindszenty állás-

641 847. sz. távirat Budapestről a Washingtoni Külügyminisztérium Kelet-európai Hivatalának. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 983. o., 303. sz. dok.) Az ügyvivő táviratában a feladás napjához, június 14-hez képest előző napról, ahogy fogalmaz, „aznapról” tesz említést, mintha a táviratot aznap küldte volna el. Eszerint König érsek látogatása június 13/14-re esett volna. Mivel azonban a többi forrásból egyértelmű, hogy a látogatás június 11/12-én, pénteken és szombaton történt, arra gondolhatunk, hogy a pontatlanság oka: a táviratot június 12-én szombaton délután vagy estefelé fogalmazta meg, de csak az első munkanap, 14-én hétfőn adták fel.

642 O'Shaughnessy ügyvivő tévesen püspöknek írja. Mint ismeretes, Hamvas érseki kinevezése a vatikáni–magyar tárgyalások része volt, az 1964. szeptember 15-én aláírt megegyezés pontjai tartalmazzák.

643 Erről O'Shaughnessy június 10-én levélben számolt be Vedelernek, hivatali másolatának aláírt példányt megtaláljuk a budapesti anyagban.

pontjáról az volt König véleménye, hogy az megkeményedett és nem várható megoldás. Az érsek szerint a bíboros a múltban él, hogy ne kelljen szembenéznie helyzetének realitásaival.

König bíboros VI. Pál pápa olasz nyelvű távirati gratulációját hozta és egy modern stílusú aranykelyhet, a pápa megemlékező üzenetének vésetével.

TIMS BUDAPESTI AMERIKAI KÖVETSÉGI TANÁCSOS LEVELE MCKISSONNAK A WASHINGTONI KÜLÜGY- MINISZTERIUMBA MINDSZENTY BÍBOROS ARANYMISÉJÉRŐL 1965. június 21.

Tims tanácsos előbb röviden összefoglalta McKisson számára Raymond E. Lisle-nak*, a washingtoni Külügyminisztérium Kelet-európai Hivatala új igazgatójának látogatását, aki öt napot töltött Budapesten, kétszer találkozott Szilágyi külügyminiszter-helyettessel, majd Prágába távozott.⁶⁴⁴ Ezt követően rátért a bíboros aranymiséjének a leírására. A bíboros két nővére és két unokaöccse volt jelen, valamint Városi atya, a gyóntatója. A résztvevők számát Washington utasítására kurtították meg. Ezenkívül még nyolc követségi dolgozó volt jelen, egyesek családtagokkal. A bíboros a pápa által ajándékozott kehellyel misézett. Majd Tims röviden összefoglalta az általa hatvan percesnek tartott szentbeszédet, amelyben Mindszenty említést tett saját életpályájáról és primás elődeinek sorsáról, kitérve azokra, akik a keletről érkező hódítók, a tatárok és a törökök ellen harcolva adták életüket. Levelének befejező bekezdésében Tims a követség újonnan érkezett tisztviselőiről tudósít.

„Elsősorban a kapcsolat kedvéért írom ezt a pár sort, nem pedig azért, hogy felhozzak valamilyen szükséges hivatalos dolgot. A követség a napokban hasznos, ötnapos látogatásra fogadta Ray Lisle-t, aki ma délután indult tovább Prágába. Budapesti tartózkodása alatt, gondolom, jó képet kapott az anyagi és személyes körülményekről, melyek között a követség működik. Láta az ingatlanokat, találkozott a személyzet majdnem minden tagjával, és folytatott néhány hosszú beszélgetést a bíborossal is. Leghasznosabb személyes tapasztalata valószínűleg az volt, hogy első kézből megismerhette Szi-

644 Ezt a Mindszenty bíboros napi jegyzeteiben található, június 17-i bejegyzés is megerősíti: „A kelet-európai új vezető nálam volt. Türelemmel meghallgatott. De érdemlegeset nem mondott. Nehéz a csapdából kitérni.” (in: Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 387. o.)

lági külügyminiszter személyiségét és nézeteit, először az Elim⁶⁴⁵ házában tartott ebéden, majd egy másfél órás megbeszélésen Szilágyival a Külügyminisztériumban. Ez utóbbi beszélgetésről megy az emlékeztető Haroldnak⁶⁴⁶, úgy tudom, egy Elim által írt levélben.

A bíboros papságának 50. évfordulója tegnap eseménytelenül telt. Két idős nővére és két unokaöccse eljött a misére, ahogy a gyóntatója is, egy idős pap, Városi atya. A külügyminisztérium utasításainak megfelelően a bíboros listáján meghívni javasoltak számát erre az öt személyre korlátoztuk. Rajtuk kívül még nyolc követségi alkalmazott vett részt a misén: négy, vallását rendszeresen gyakorló római katolikus könyvelő, Bob Jackson, a felesége és a fiuk, valamint Pat Junk, a gazdasági és pénzügyi munkatársunk), azután Elim, Glenn és jómagam, valamint Frank Ursino, a jelenlegi Budapesti Nemzetközi Vásár amerikai pavilonjának igazgatója. A bíboros a pápától kapott arany kelyhet használta, első alkalommal. Hatvanperces prédikációt tartott, melyben áttekintette saját karrierjét és az őt megelőző hercegprimások történetét, megemlítve, hogy ezek közül többen hősi halált haltak a magyar ellenállás élén a tatárokkal, a törökökkel és más, keletről jövő, hitetlen hódítókkal szembeni harcban.⁶⁴⁷

MINDSZENTY BÍBOROS ÜZENETE VI. PÁL PÁPÁHOZ 1965. június 17.⁶⁴⁸

O'Shaughnessy ügyvivő jelentette, hogy vendégük (a bíboros) sürgette, hogy a mellékelt latin üzenetet VI. Pál pápa még szombat előtt kapja meg.⁶⁴⁹ Ennek tartalma – mint írta – ártalmatlannak tűnik: megköszöni a Szentatyának az aranymiséje alkalmából kapott és König bíboros útján küldött kelyhet. Mindszenty bíboros latin nyelvű üzenetének szövege:

645 O'Shaughnessy.

646 Vedeler.

647 Tims leveléből az első két, minket érdeklő bekezdésnek a szövege.

648 Ugyanennek a táviratnak a beérkezett példányát találta meg Alberto Melloni: 1965. június 17. 857. sz. távirat, Budapest Washingtonnak. (In: Alberto Melloni: i. m. 353. o., 67. j.)

649 Ez évben szombati napra esett június 21-e, VI. Pál megválasztásának évfordulója. A gratuláló távirat a megkoronázás évfordulójára készült, ez azonban kilenc nappal későbbre, június 30-ra esett.

„Szentséges Atya!

Könnyekig meghatott folytonos megemlékezése, az atyához méltó üdvözlete és jósága, a gyönyörűség aránya, a végtelen értékű Vért befogadó kehely. Szívem mélyéből jövő köszönetet mondok Szentségednek.

Az is öröömre szolgál, hogy az igen nagy értékű ajándékot rendkívül nemes nunciusa (küldötte) által kaptam meg.

Ujjongva örülök, mert a legjóságosabb Atya megkoronázása évfordulójának pompás ünnepe alkalmat ad nekem a szerény rejtkehelyből lelkes gratulációmát küldeni az évforduló alkalmából, az egész földkerekségen híres ünnepségekhez.

Megismétlem hűségemet és tiszteletemet, atyai szeretetet nyújtván.⁶⁵⁰ Közép-Európát a nyomorult magyar hazával és Kelet-Európát is gondjába és szeretetébe ajánlva.

Mindszenty József⁶⁵¹bíboros
esztergomi érsek
Magyarország Prímása”

TÁRGYALÁSOK A VATIKÁNBAN A MAGYAR KORMÁNY ÉS AZ APOSTOLI SZENTSZÉK MEGBÍZOTTAI KÖZÖTT 1965. június 14–21.

A napirendhez tartozott kiemelt helyen König bécsi bíboros látogatása Mindszenty-nél, amelyet a magyar fél barátságtalan lépésnek, hidegháborús demonstrációnak minősített, mint a Magyar Népköztársasággal szemben ellenséges erők bátorítását. Egyben magyarázatot kértek, különös tekintettel arra, hogy Casaroli a korábbi tárgyalások során, valamint a Magyar Népköztársaság római nagykövetének is határozottan kijelentette, hogy König nem képviseli a Szentszékét. A magyar fél továbbá hangsúlyozta, hogy a Szentszék szándékáról előzetesen nem kapott tájékoztatást, és ez sokat ront az addig kialakult kapcsolat minőségén... Casaroli kijelentette, hogy a Mindszenty-kérdés megoldása jelenleg lehetetlenebbnek látszik, mint korábban.⁶⁵²

650 Bizonyára így gondolta: Annak, aki atyai szeretetet nyújt.

651 Aláírás hiányzik.

652 A római tárgyalási forduló Casaroli vatikáni diplomata kérésére történt, aki ezt április 21-én Száll József* római magyar nagykövethetél kezdeményezte. A vonatkozó dokumentumok: Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály és az ÁEH javaslata a Politikai Bizottságnak a Vatikánnal

A vatikáni gépezet, úgy tűnik, nem működött olajozottan. Casaroli hosszasan mentegetőzött a budapesti feljegyzés szerint és megemlítette, hogy sem ő, sem Bongianino nem volt Rómában a megelőző 15 nap folyamán.⁶⁵³ A budapesti tárgyaló fél azonban ürügyként használhatta fel ezt, amikor szkepszissel kezelte a mentegetőzést, lévén, hogy Casaroli az Egyház sérelmeiről május folyamán egy listát adott át a római magyar nagykövetségnek.⁶⁵⁴ Bizonyára ily módon akarták kivédeni azt, hogy érdemben kelljen tárgyalni a sérelmekről. Ugyanakkor a „hidegháborús demonstráció” kifejezés használata azért érthető, hogy diplomáciai előkészítés helyett Budapesten csak a Szabad Európa Rádióból értesülhettek König látogatásának részleteiről. A kérdés közelebbi elemzése szétfeszítené könyvünk kereteit.⁶⁵⁵

megkezdett tárgyalások folytatásáról, 1965. április 26. (In: Szabó Csaba 2005, 249. o., 74. sz. dok.) Prantner József, ÁEH elnök emlékeztetője az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály részére a Vatikánban folytatott tárgyalásairól, 1965. június 24. (In: Szabó Csaba 2005, 253–271. o., itt 253–254. o., 77. sz. dok.); az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály jelentése a Politikai Bizottságnak a magyar–vatikáni tárgyalásokról, 1965. július 9. (In: Szabó Csaba 2005, 272–274. o., itt: 273. o., 78. sz. dok.) L. még: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: Majd’ halálra ítélve, 984–988. o., itt: 986. o., 304. sz. dok.)

653 „Casaroli hosszas magyarázkodás során kijelentette: a Szentszék jogilag nem követett el inkorrekt lépést, mert König szabályos körülmények között járt Magyarországon; a pápa kizárólag egyházi jellegű megemlékezést tett – mise, áldás, rövid üzenet –, s nem akart a Mindszenty-ügyről polemizálni. Ennek megfelelően az *L’Osservatore Romano* is csak rövid hírt adott erről, a megoldás módja vitatható. A pápa úgy gondolta, hogy König egyébként is tervezett magyarországi látogatása alkalmát használja fel, Könignek továbbra sincs megbízatása Magyarország felé. Hangsúlyozta, hogy rendszeres, félhivatalos kapcsolat esetén ilyen félreértések, nehézségek nem adódnának. Megjegyzésként hozzáfűzte, hogy mindketten, tudniillik Casaroli és Bongianino – nem voltak Rómában a megelőző 15 nap alatt.” (In: Prantner József, ÁEH elnök emlékeztetője, Szabó Csaba 2005, 254. o.)

654 Agostino Casaroli, i. m. 140. o. és a következők.

655 Ezt a kérdést Casarolival szemben polemikusan dolgozza fel Adriányi Gábor 2004, 66. o. és a következők. L. még: Mészáros István 2001, 116. o. Mindkét szerző forrásai: egyrészt az általunk is idézett, az MSZMP KB számára készített jelentés szövege a Mindszenty és a Hatalom dokumentum-gyűjtemény alapján, másrészt Casaroli emlékiratai. Azóta újabb vatikáni dokumentumok olvashatók nyomtatásban, így pl.: Casaroli 1965. június 28-án készült feljegyzése: *Appunto di Mons. Casaroli sugli incontri avuti con i Rappresentanti del Governo ungherese* (Roma, 15–20 giugno 1964), in: Giovanni Barberini 2008, 185–188. o.

MINDSZENTY JÓZSEF BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRNAK 1965. július 13.⁶⁵⁶

A bíboros előbb június 26-án azt vetette papírra, hogy „hozzáfogtam, illetőleg folytattam levéltervemet”,⁶⁵⁷ majd július 2-án már azt jegyezte fel, hogy „levelem pápai államtitkárhoz”.⁶⁵⁸

A kéziratban tizenhat oldalas levél a bíboros nézeteinek részletes összefoglalása, főbb témái. A levélíráásra alkalmat az AP hírügynökség egyik jelentése adott, miszerint Kádár nyilatkozott róla. A bíboros hosszan cáfolta Kádár álláspontját és vitatta helyzetét, majd saját helyzetét tárta fel, kitérve közjogi feladatainak történeti megalapozására.⁶⁵⁹ A levél egyik fő megállapítása: „a történelem, a jog és a hagyomány iránti érzék kihalóban van az emberek és a klérus tagjai között”. Majd a bíboros részletesen kifejtette, hogy a megegyezést követően az általános helyzet rosszabbodott. Hosszan felsorolta a problémákat, majd az utolsó, III. rész címében feltette a kérdést: „mit lehet tenni?”. Kimutatta, hogy a rendszer – és név szerint Kádár – sorozatosan nem tartotta be a megegyezéseket és ígéreteit, ráadásul a legújabb hírek szerint hét kiváló egyházi embert ítéltek el. A törvényszegéseket ezért szóvá kell tenni, a tárgyalásokat csak az ő rehabilitálásuk után folytathatják.

McKisson fentebb idézett és O’Shaughnessynek írt levelében kifogásolta a bíboros levelében azt a részt, miszerint helyzetében változást következett volna be menedékét illetően. A bíboros leírása szerint ez a helyzet:

„Az én helyzetemben változás következett be a menedékeket illetően. A korábbi években a döntés a következő volt: engedjük, hogy a Vatikán és Budapest rendezze az ügyet mindhárom fél melegegésére. 1965-ben új döntés született magyar emigránsok kérésére, akik attól tartottak, hogy amennyiben elhagyom Magyarországot, azt Kádár teljes győzelmének fogják tekinteni.

656 A két bejegyzés túl korainak tűnhet, de ez a levél 16 oldalra sikeredett, így megírása is hosszabb időt vehetett igénybe. O’Shaughnessy július 14-én továbbította Washingtonba, Lisle-hez címzett levelében. Ebben azt írta, hogy a levél latin nyelvű. McKisson augusztus 17-én kelt és O’Shaughnessynek címzett levelének mellékleteként megküldte a bíboros levelének angol fordítását és jelezte, hogy az eredetét megküldték a Vatikánnak a szokásos csatornán. Latin eredetije nem ismeretes. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd’ halálra ítélve*, 988–1002. o., 305. sz. dok. – itt a fettel szedett időpontnál elírás történt, 1963 olvasható 1965 helyett.)

657 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 351. o.

658 Uo. 352. o.

659 Ezt részletes jegyzetekkel láttuk el és kimutattuk, hogy a bíboros történelmi ismeretei, számára alapvető kérdésekben, nem tarthatók.

[James Lloyd] Greenf[i]eld* külügyminiszter-helyettes azt írta nekik: a menedék rendelkezésére áll a bíborosnak, amíg azt személyes szabadsága és biztonsága megköveteli. Neki kell döntenie, szabadon követheti lelkiismerete parancsát.⁶⁶⁰

McKisson kifejtette, hogy ez nem így van, Greenfield részéről nem találtak egyetlen ilyen tárgyú levelet sem, pedig az erre vonatkozó dokumentáció mind saját hivatala – a Kelet-európai Hivatal – levéltárában van. McKisson kérte O’Shaughnessyt, nézzen körül a budapesti követség levéltárában, hátha talál erre vonatkozó dokumentumot. McKisson úgy vélte, hogy a megoldás az lesz, hogy a bíboros más amerikai vagy külföldi magyar nyelvű forrásokban talált valamit, aminek alapján félreértelmezte az amerikai álláspontot. Továbbá azt javasolta, hogy O’Shaughnessy hívja fel a bíboros figyelmét arra, hogy az amerikai álláspontban nincs változás.

A Greenfieldre való hivatkozás elő fog kerülni a bíboros tbc-s megbetegedése kapcsán, ezért célszerűnek látszik röviden elemezni. A budapesti követségi levéltári fond ugyanis őriz egy vonatkozó magyar nyelvű fordítást az Amerikai Egyesült Államokban megjelenő Katolikus Magyarok Vasárnapja 1964. október 25-i számából,⁶⁶¹ de őrzési helye az 1965. december közepére datált dokumentumok között található. Arra gondolhatunk, hogy az amerikaiak utólag fedezték fel ennek a hírnek a jelentőségét. Az egyelőre még nem derült ki, hogy ez a hír hogyan került birto-
kukba: megkérdezték magát a bíborost és tőle kapták, vagy más forrásból. Az újság-cikk szövege:

„Translated quotation from Asst Secy Greenfield ltr, Oct. 5, 1964, to Hungarian Liberation Committee: »mindaddig, amíg a bíboros személyes biztonsága és szabadsága megkívánja, a budapesti amerikai követség menedéke rendelkezésére áll. Amennyiben a bíboros bármilyen okból fel kívánná adni menedékjogát, semmiféle megkötésben sem az amerikai kormány, sem az amerikai követség nem részesíti. Teljesen szabadon dönthet a maga megítélése szerint és csak a saját lelkiismerete és elgondolása irányadó. Mindszenty bíboros menedékjoga az amerikai követségen rendkívüli tapintatot igénylő kérdés, amely sok és bonyolult tényezőt érint. A helyzetének megváltozására vonatkozó kérdések szükségszerűen érintik a Vatikánt, a bíborost magát, a magyar kormányt és az Egyesült Államok kormányát. Bármilyen új intézkedés, amely a bíboros jelenlegi helyzetét megváltoztatná, csak úgy jöhetne

660 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 991. o., 305. sz. dok.

661 Ebből a forrásból nem derül ki, hogy a fordítás hol készült.

létre, ha az összes érdekelt felek (tehát a bíboros) kölcsönös egyetértésének az eredményeként történnek.«”

Ez lehetett tehát Mindszenty bíboros forrása. A menedék értelmezéséhez azonban számos további – egyelőre ismeretlen, de az amerikai anyagban felfalálható – dokumentumot kellene bevonni, ezek vizsgálata azonban szétfeszítené könyvünk kereteit.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1965. augusztus 18.⁶⁶²

„Budapest, 1965. augusztus 18.

Eminenciás Bíboros Államtitkár Úr!

Július 12-én kelt levelemben két helyesbítést kell tennem a 7. oldalon. Csak az elküldést követően kerültek elő:

1) Az 1. ponthoz.⁶⁶³ Több jelzést kaptam a kommunista liturgiák alkalmából: az állam általi hozzájárulás (2–500 Ft = \$4–4,5) ebben az évben megszűnik. Az állam nem tud adni. A pazarlást takarékoság követi.

Másrészt ez a tény levelem végkövetkeztetéséhez csatolandó.

2) A harmadik pontban a [tanyai] lakosok számát 2–2,5 millióra tettem. A közzétett statisztikák szerint ez a szám már csak 1,2 millió. Ha ez az adat megfelel a tényeknek, a [tanyák felszámolásának] folyamat[a] már előrehaladottabbnak tűnik. E kérdés – a statisztika szerint – Csonka-Magyarország 19 megyéjéből kb. 10-et érint. A kommunisták, nagy bölcsen, ezt a kérdést a Hazafias Népfrontra bízták. Elnökségébe beválasztották az Egyház két első szabad méltóságát. Ők tehát most már kérhetnek információt. Az információ alapján minél hamarabb tegyenek javaslatot az elnökség számára, számoltassák el minden egyes lélekkel, egyházmegyével, ősi és új településsel. Ha nem

662 O’Shaughnessy ügyvivő augusztus 23-án küldte meg Lisle-nak. Megjegyezte, hogy ez a levél az előzőt egészíti ki. Nem könnyen értelmezhető latin eredetijét fordították angolra.

663 A hivatkozott levélben értelemszerűen a „Más szempontok” című alfejezet 1. pontjához illik. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd’ halálra ítélve*, 997. o., 305. sz. dok.)

tudják elérni az óhajtott – és abszolút szükséges – eredményt, fontolják meg, nem kell-e mégis kilépniük ebből a méltatlan szervezetből.

Ezekben a napokban az elhagyott falvak 18 iskoláját újra felépítik. Az iskolák között 1948-ban elkönfiskált katolikus iskolák is vannak. Ezért értük jogosan kérhetnénk kártérítést. [Már a] 10. vagy azt is meghaladó számú esetben adják el a templomokat és kápolnákat, plébániaépületeket. Az Egyház ne adja ehhez beleegyezését, csak akkor, ha az állam írásban kötelezi magát, hogy új helyen telket ad számára a telek helyébe: templomot, kápolnát, plébániaépületet stb.

Az Egyház ne legyen szolgának tekintett bérlő és albérlő, hanem egyenlő félként akarjon tárgyalni az állammal. Ez fontos, századokra kiható dolog.

Ha semmi sem történik, Magyarország Egyháza nagyrészt a nélkülözhetetlenül szükséges intézmények nélkül marad ezen az új területen.

Ugyanazon a területen vannak az új iparvárosok is. Egyikben, az egri főegyházmegye területén most kezdik az építkezést az appendix szerint,⁶⁶⁴ bármely helyen is lett legyen ez a kérdés beszámolóimban. Szó szerint kérem, ne nevezék ki az egri [érseke]t, amíg nem rendezik el azok ügyét, akik területén vannak.⁶⁶⁵

Beszámoltam, mint optimális, de kihagyott alkalomról, hogy ő átadott egy kápolnát székvárosában a szegényeket kifosztó, rabló és mentség nélkül hazug rezsimnek.

Ami a cikk vádját illeti, miszerint Eger az elmúlt években sorsára hagyta volna Petőfibányát, nem fogadhatjuk el a vádlott meghallgatása nélkül. Oroszországban ez a szigorú szabály: a rezsim ilyen új épületei ne keveredjenek.

664 Az appendixre tett utalás nem világos. Mint jeleztük, ez levélkiegészítés a július 13-i leveléhez, amelynek elején egy közkezen forgó levélre tett utalást. Feltételezhető, hogy erről van szó, néhány sorral lejjebb viszont egy cikk vádját tette szóvá.

665 Az egri kinevezésre vonatkozóan a bíborosnak az Apostoli Szentszékhez írt korábbi leveleiben nem leltünk utalást, Casaroli 1964. április 18-án kelt jelentésében viszont igen: „Őminenciájának további észrevételei a konkrétan szándékozott kinevezésekkel kapcsolatosak, különösen Kalocsa és Eger főegyházmegyéik esetében. Erről a harmadik jelentésben szólnék, amely a püspök-kinevezésekről szól.” Ha viszont ennek az egyelőre magyar fordításban nem, de Barberini által olasz nyelven közölt harmadik jelentésnek a szövegét olvassuk, egy csalódással leszünk tapasztaltabbak. Casaroli ugyanis ebben visszautal a már ismert második, április 18-i jelentésére, röviden összefoglalva mindazt, amit az itt idézett c. pontot megelőző b. pontban találhatunk: „új püspökök kinevezése a bíboros számára nem jelent igazi megoldást; püspök még volna elegendő Magyarországon...”

nek az egyház épületeivel. Dunaújvárosból (Magyarországon) a rezsim elhelyezteti a papot, aki a[z 56-os] felkeléskor ott megjelent.

Vagy mégis a főegyházmege alkalmazkodik a helyzethez, vagy az új papi nemzedék üt el elődjeitől.

Szó esik-e a csonka-magyarországi *egyházmege széttagolásáról*? Ez az én gondolatom volt, amikor még szabad voltam. De most Kádárral és a félénk püspökökkel a hatás egyenesen fatális lenne. A megyéspüspököket két ütemben deportálták és kizárták, rájuk nézve embertelen és jogtalan módon.

Ezt szó szerint König bíborosra bíztam, ad referendum. Most mégis félek, nehogy igen elfoglalt Eminenciája megkészen ezzel.

1950-ben a püspöki kar és a terrorizáló rezsim kényszerű megegyezésében a [határok által] átszelt egyházmege-maradványokat a környező megmaradt egyházmegekhez csatolták. 1950-ig ezek »sui juris« maradtak. Ha nem tévedek, ez a csatolás az Apostoli Szentszék jóváhagyása és történelmi érzék nélkül történt. A korábban is tágas és nagy Eger [főegyházmege] három csonka részt kapott. Közöttük egy ipari Ruhr-vidékszerút is. Ekkor már a főegyházmegehez tartozott Miskolc ipari jellegű nagyvárosa. Eger a három új terület nélkül is a legnagyobb egyházmegek egyike. 1963-ban: Egernek 100.000-nél több híve volt Kassán, 75.000 Rozsnyón, 25.000 felett Szatmárban, 900.000 saját jogán. Eger ezt így tette közzé. Egertől nyugatra, északra, keletre, az új részeket vissza kell helyezni a korábbi állapotba. Ha Isten megkönyörül rajtunk, később talán más tervek szövődhetnek.

Ha a püspökök új kuráciákat⁶⁶⁶ alapítanak a Budapestre és a városokba, falvakba érkező bevándorlók számára (1/2 millió) a Tiszáninnen és túl, és megszüntetnék a török idők bolsevik időkig terjedő maradványait, amint Dunaan túl megszüntette azokat, jót cselekednének. A kuráciák alapítása Csonka-Magyarország keleti részein abszolút szükséges. Ezen a [vallásilag] nagyon vegyes területen igen sok az adventista, a baptista, a Jehova tanúja, a közömbös személy.

Valamely papra már rábíztam az egész földön *legnyomorúságosabb pap-ság* sorsát. De a Zsinat már véget ér, s ott idáig ez a kérdés nem került elő.

Az úgynevezett aposztaták több tízezren vannak az egész világon. Egyházunk az ateistákkal, zsidókkal stb. való dialógussal foglalkozik. Folyamatos a vita a házaseletről. Félek, nehogy valami történjék a természettörvény ellen, a család szentélye ellen.

666 Zalaegerszegi plébános korában a bíboros tucatnyi ún. kuráciát alapított, amelyek kihelyezett káplános helyek.

Ezek a papok a legrosszabb testi és lelki helyzetben vannak.

Budapesten többen szolgálnak kocsmái alkalmazottként, fiúk és leányok vegyesen – a szörnyűséges alkoholizmus mérgezésén túl. Ez a tapasztalatom Esztergomból is, szabadságom idejéből. Velük vettem fel a párbeszédet, hogy alkalmas papokat kapjanak. A börtön ezt a folyamatot megszakította. Nagyobb részük jó pásztort és atyát érdemel.

Állítsák össze a rászoruló névsorát minden egyházmegyében; mint gondozójuk kapjon kinevezést néhány kiváló pap, segédkezőkkel együtt. Az Egyház az igaz ügy[ek]ben ne féljen mástól, mint a laikus állapotba való visszahelyezéstől. (Ilyen Olaszországban, Spanyolországban, Portugáliában, Franciaországban nem történhetne meg – ha ők nem akarnák –, mint Dél-Amerikában a tanítókkal!)

Sokan közülük már a protestánsok markában vannak, az egységet alig lehet remélni.

Ők a lelkeket akarják, s hogy mi lesz a Zsinaton a [döntés] sorsuk felől, az az Egyház legnagyobb sebeihez tartozik.

Többet is mondhatnék, de ez most legyen elegendő.

Alázatosan könyörgöm, szíveskedjék Öszentségét biztosítani alázatos ragaszkodásomról és tiszteletemről. Eminenciája szent bíborát csókolva, legalázatosabb szolgája és Krisztusban testvére

esztergomi érsek
Magyarország Prímása⁶⁶⁷

Budapest, 1965. augusztus 18.”

CASAROLI LÁTOGATÁSA MINDSZENTY BÍBOROSNÁL 1965. szeptember 14.

Mindszenty bíboros szeptember 11-én értesült Casaroli látogatásáról. A washingtoni apostoli delegátuson és a washingtoni külügyminisztériumon keresztül érkezett távirat nem jelölte meg annak pontos időpontját.⁶⁶⁸ A vatikáni diplomatának új kísérője

667 Aláírás hiányzik.

668 A távirat szövege: „kérjük, adja át a bíborosnak a következő, a Vatikántól szeptember 10-én érkezett üzenetet: (idézet) A Szentatya Budapestre küldi Msgr. Casarolit, hogy meglátogassa Eminenciádat. Arra kérte őt, beszélje meg Eminenciáddal az egészségi állapotát, és meg fog adni Önnek minden segítséget, amit csak lehet (idézet vége). Kézzel írt feljegyzés rajta: „*az üzenetet szeptember 11-én átadtuk*”. A táviratot Rusk külügyminiszter jegyezte, száma 259, dátuma:

van, mint maga a bíboros is megjegyzi: az új ügyintéző – Bongianino utódja – Gabriel Montalvo [Higuera].*

Casaroli látogatására vonatkozó forrásainkat négy csoportra oszthatjuk: napi jegyzetek; emlékiratok; publikált vatikáni források: Casaroli jelentése a bíboros államtitkárhoz, Montalvo feljegyzése és Casaroli emlékiratai, valamint a publikált budapesti, publikált és publikálatlan amerikai források (táblázat).

Mindszenty bíboros utoljára fogadta Casarolit budapesti félrabságában. Hat esztendő elteltével, 1971. szeptember 28-án látja majd viszont a schwechati repülőtéren. A bíboros tbc-s megbetegedése – és így betegségének kezeltetése, a követségi menedék esetleges elhagyása – valamennyi érintett diplomácia érdeklődését kiváltotta, így a publikált budapesti, a publikált és publikálatlan amerikai források együttesen a bőség zavarát okozzák. A címadásunknak megfelelően igyekszünk elsősorban a bíboros és az Apostoli Szentsték kapcsolatára figyelni. Bár a következőkben is szóba kerül a követségi menedék esetleges elhagyása, a feltételek alakulása, a kérdés alapos vizsgálata nem áll most érdeklődésünk középpontjában.

Mi olvasható a Napi jegyzetek bejegyzései között?

A tbc kiújulásáról az amerikai források 1965 augusztusában kezdtek szólni. Alighanem már az év elején kiújult, de hosszabb ideig még nem tűnt súlyosnak. Erre vonatkozóan két bejegyzést találunk a bíboros napi jegyzeteiben, előbb január 2-án: „nagyon rossz éjszakám volt. Dr. Lynsky nem jött. Úgy gondolom, kiköpködöm a tüdőmet. Visszatért 62-ben [sic!] a tüdőbaj, amit a fegyházban szereztem...”⁶⁶⁹ Január 26-án már azt rögzítette, hogy „dr. Lynsky itt. A tbc megújult...”⁶⁷⁰

Ezt követően újabb bejegyzés, ezúttal szeptember 12-én: „jött Casaroli látogatni. Úgy látszik, a püspökök elújságolták, hogy végét járom. A Szentatyától nagy jószág. Mást nem eresztettek volna be?”⁶⁷¹ Két nappal később azt írta, hogy „jobban aludtam. Zágon nagyon örült. Elsimultak non favorabilia.”⁶⁷² Sok magyar sajtóterméket küldött.⁶⁷³ In Vaticano obiectiva est via.⁶⁷⁴ Kard. Mindszenty gesund. Ein Sprecher der US-Gesandtschaft in Budapest hat Freitag westliche Berichte

szeptember 10.

669 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 371. o.

670 Uo. 374. o.

671 Uo. 392. o.

672 Uo. 393. o. Nem kedvező dolgok.

673 Zágon, úgy látszik, a vatikáni diplomatákkal levelet is, magyar újságokat is küldött.

674 A Vatikánban objektív az út.

dementiert, wonach Mindszenty erkrankt sein soll.⁶⁷⁵ (Die Presse, 12.IX.) Msgr. Casaroli et socius novus qua missi Suae Sanctitatis.⁶⁷⁶ Csak ide jöttek. Washington tájékoztatta őket. Mondottam, várjuk meg a kúra két hetét. Levelet, crux-ot hoztak,⁶⁷⁷ 5 órán túl itt voltak. O'Shaug[h]nessy üzent: szeretne velük beszélni. Valószínű: válaszom után érdeklődik. Emlékeztetem az anniversariumra.⁶⁷⁸ Keserű volt.”

Mindszenty bíborosnak a hír vételekor első gondolata az volt, hogy a Rómába érkező magyar püspökök újságolták el állapotát. Majd a következő bejegyzésében helyesbített: a forrás Washington, az tájékoztatta „őket”, azaz a Vatikánt.

Miként emlékeztet betegségére a bíboros az Emlékirataimban?

„Ma sincsen kétségem afelől, hogy tervszerűen, taktikából helyezték az iratokat csomagomba, amelyet egyedül ők kezeltek és készítettek el Budapesten, egyéb csomagokkal együtt. Az iratok nagy része nem is érdekelt. Volt egy közöttük, amelyben a súlyos tüdőbajomról szóló leletet ismertették s erről már akkor feltételeztem, hogy ijesztés szándékával adták a kezembe. Valószínűleg azt gondolhatták, hogy egészségemért aggódva szanatóriumi kezelést vagy szabadlábra helyezést fogok kérni. Aki kér, azzal szemben könnyű feltételeket szabni...”⁶⁷⁹

„...1965-ben kiújult a pécsi orvosi karon teljesen gyógyultnak nyilvánított tüdőbajom is. Egészségi állapotomról természetesen jelentést küldtek a Fehérháznak s az továbbíthatta azokat a Vatikánnak. Ebben az időben az ír katolikus, O'Shaughnessy – maga is beteges ember – lett a követség vezetője. Egyik este, 1965-ben, orvosi jelentéssel a kezében felkeresett, s arra akart rávenni, hogy kezeltetés céljából vonuljak be valamelyik fővárosi kórházba. Nyugodt hangon csak annyit válaszoltam, hogy bolsevik kórházba nem megyek s hogy erre megvannak az okaim... Ha azonban a személyzetet fertő-

675 „Mindszenty bíboros egészséges. A budapesti amerikai követség egyik szóvivője pénteken cáfolta a nyugati híradásokat, miszerint Mindszenty megbetegedett volna.”

676 „Msgr. Casaroli és új társa, mint Őszentsége küldöttei.”

677 Crux = keresztet, amit VI. Páltól kapott. A levél is pápai levél lehet, szövege ismeretlen. Casaroli emlékirataiban ezt így írja le: „...átadtam a bíborosnak egy levelet és egy keresztet, a pápa ajándékát.” (in: Agostino Casaroli, i. m. 147. o.)

678 Az Apostoli Szentszék és a magyar kormány közti megállapodást éppen egy évvel ezt megelőzően (1964. szeptember 15-én) írták alá. A bíboros erre emlékeztette a vatikáni diplomatá(ka)t.

679 A fogságáról írt részben találjuk. (In: Mindszenty József: *Emlékirataim*, 1989. 4. k., 400. o.; 2002. 5. k., 414. o.)

zéstől féltének, úgy a felszolgáló tegye az ételt étkezések előtt ajtóm elé. Én az edényeket onnan majd beveszem s azokat étkezés után szépen visszahelyezem az ajtó elé. Ezt az eljárást ajánlottam az ügyvivőnek gyógyulásomig; vagy ha Isten úgy akarná, halálomig. O'Shaughnessy ebben az értelemben intézkedett, s így kaptam az ételt aznap este már s azután még 10–14 napon keresztül.

Dr. Lynsky követségi orvos pedig arra kért igen tapintatosan, hogy ne áldoztassak betegségem alatt. De mivel a hívek még számítottak arra, hogy a szentáldozást személyesen szolgáltatam ki a következő vasárnapon, erre az egy napra – külön kézmosás után – még engedélyt kaptam. Utána kihirdettem, hogy betegségem miatt többé nem áldoztathatok, s így néhány vasárnapon keresztül a hívek nem áldozhattak az én szentmisémen. Istennek legyen hála, a súlyos baj néhány hét múlva eltűnt.⁶⁸⁰

Mindszenty bíboros már találkozott ezzel – és más – betegséggel korábbi börtönévei folyamán. Félrabságában bizonyára meglevenedtek benne a betegség felújulásával párhuzamosan az ott rögzített emlékek is, kellőképpen hangolva őt az ellenállásra. Távozásakor pedig a szerkesztői szándék azt volt hivatva bizonyítani, hogy nem betegségei voltak azok az okok, amelyek miatt száműzetésbe kellett mennie.

Miként tudósítanak a bíboros betegségéről a vatikáni források?

680 A követség elhagyásáról szóló részben, *Vivódásaim* című alfejezetben találjuk. (In: Mindszenty József: *Emlékirataim*, 4. k., 479–480. o., 5. k. 499–500. o.)

CASAROLI JELENTÉSE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRNAK,
MINDSZENTY BÍBOROSNÁL TETT LÁTOGATÁSÁRÓL⁶⁸¹
1965. szeptember 18.⁶⁸²

„1965. szeptember 18. Látogatásom Eminenciás Mindszenty bíborosnál

Tegnap késő este érve vissza Budapestről, Párizson keresztül, és utamról egy részletesebb és teljesebb beszámolóra készülve,⁶⁸³ sietek röviden beszámolni a legfontosabb dolgokról:

1. Szeptember 13-án hétfőn délután érkeztem Budapestre, Mons. Montalvo kíséretében. Csak az azt követő délután jutottam hozzá, hogy találkozzam eminenciás Mindszenty bíborossal az amerikai követségen. Előbb részletesen véleményt cseréltünk O'S[h]aughnessy amerikai ügyvivővel; a kormány képviselőivel – szokott módon Prantner miniszterrel és helyettesével, Miklós úrral – folytatott találkozón arra szorítkoztam, hogy megismételjem: tanulmányoztam a helyzetet és a fejlemények alapján alkalmas módon felvettem a kapcsolatot az illetékes kormánytényezőkkel, különösképpen a külügyminiszterrel.

Öminenciája egészségi állapota, amely az elmúlt időszakban a követség személyzete számára és az ő számára is oly sok aggodásra adott alkalmat, nem tűnik olyan súlyosnak, mint amitől félték. Kétségekívül továbbra is fennmaradnak a tüdőproblémák, amelyek kezelése az orvosok véleménye szerint (amint nekem ezt elmondták) normál esetben haladéktalanul kórházi – szanatóriumi – beutalással járna, egyrészt a betegség gyógyítására és kontrolljára, másrészt a fertőzés megelőzésére. A bíboros megkönnyebbülésére azonban a kontroll megállapította, hogy a fertőzés nem volt annyira előrehaladott állapotban, mint korábban feltételezte, és a haladéktalanul megkezdett ellenintézkedés megnyugtatta; láthatóan máris jobban érzi magát, mint valóságos

681 Publikálva lett Montalvo feljegyzésével együtt. (In: Giovanni Barberini 2007, 188–193. o.) Megjegyzendő, hogy az amerikai követségi fondban található egy összefoglalása. Ezt a Vatikáni Államtitkárság küldte meg az apostoli delegátuson keresztül: helyenként hiányos szövegű távirat a washingtoni külügyminisztériumból a budapesti amerikai követségre, 1965. október 1., száma: Budapest 343, jegyezte Ball.

682 A szövegközlő Barberini megjegyzi, hogy 1965. szeptember 13–14-én Casaroli, Montalvo kíséretében Budapestre utazott, hogy találkozzék a beteg bíborossal. A magyar fővárosban tanácskozott a kormány képviselőivel is. Arról aznapi dátummal készült jelentését a korábbiakban a Pármai Állami Levéltár ugyanazon jelzetű helyén őrizték.

683 Ennek szövege nem ismeretes.

helyzete ezt megengedné, és öröme visszahat fizikumára is: tud pihenni, a vállában és a mellében érzett fájdalmak tűnően vannak, visszafogottabb a köhögés és a vérzés, visszatértek energiái és életöröme.

Mindezért – amit már előzőleg is közölt velem az ügyvivő –, amint Őeminenciája mondta nekem: hálát ad Istennek, Akinek nem zárta ki különleges, életének sok más szenvedései közepette is tapasztalt gondviselését, továbbá kérte, nyugtassam meg a Szentatyát és az Apostoli Szentszéket. Igen hálás volt a Legfőbb Pontifex⁶⁸⁴ figyelmességéért és az ajándékba küldött keresztért, és megbízott azzal, hogy kifejezzem háláját, tiszteletét és szeretetét Őszentsége felé.

Rátérve a probléma lényegére, megpróbáltam a lehető legjobb módon kifejtetni azokat a megfontolásokat, amelyek közlésére felhatalmazást kaptam és amelyek lényegében a következőkre szorítkoztak: az új helyzet, amelyet egészségi állapota teremtett, és azok a problémák, amelyek emiatt keletkeztek mind saját magára, mind környezetére nézve, arra kötelez, hogy megfontolás tárgyává tegyünk a megfelelő helyre való távozást, amely elkerülhetetlennek vagy legalábbis igen ajánlatosnak tűnik. Ez a távozás nem jelentené azt – és nem is lehetne úgy értelmezni –, hogy megváltoztatta volna álláspontját, de mindenki előtt annak tűnne, ami valóban: meghajlásnak a fizikai és erkölcsi rend által kiszabott szükség előtt, függetlenül az emberi akarattól, legyen az baráté vagy ellenségé. Biztos voltam abban, hogy a Szentatya örömmel venné azokat a jobb híreket, amelyeket vele kapcsolatban vihetek neki, de nem szabad illúziókba ringatni magunkat: a betegség fennáll, a gyógyítás a követségen – ha egyáltalán lehetséges – igen körülményes és nem is hatékony, a súlyosbodás veszélye mindig fenyeget és amerikai vendéglátói joggal aggasztja, hiszen ők hirtelen igen nehéz problémákkal kerülhetnének szembe – így a fertőzés most is fennálló veszélyével, az óvintézkedések ellenére. Nem lenne-e bölcsebb és másokra is nagyobb tekintettel, ha már most szembenézne a helyzettel, amikor még állapota lehetővé teszi, hogy kialakudhassa az utazás feltételeit és módját?

Őeminenciája láthatóan meg volt elégedve problémájának új beállításával. Elvi egyetértéséről biztosított. Rögtön megjegyezte, hogy a megkezdett kúra eredményesnek tűnik, ezért szeretné azt befejezni (kéthetes periódusról beszélt). Ha azt követően úgy tűnik, hogy szükséges lesz távozása, táviratban értesíti a bíboros államtitkárt, hogy újra felvegyék a tárgyalások fonalát a teendőkkel kapcsolatban. Előre látható, hogy a távirat nem fog megérkez-

684 „Augusto Pontefice”.

ni.⁶⁸⁵ Másrésztől nemesnek mondható részéről a lelkiismereti konfliktus, hiszen életének java részét egy ügy védelmének szentelte, és most fél olyan lépést tenni, amely bárki előtt a csatatér elhagyásának tűnhetne. Ezért azt javasolnám, hogy a bíborost a válaszadásra kellene bátorítani, és ebből a célból minél hamarabb levelet kellene küldeni a bíboros államtitkár részéről: a Szentatya örömmel értesült szándékáról; mindenesetre a probléma továbbra is fennáll; és várja az ígért híradást.⁶⁸⁶

2. Ami az amerikai követséget illeti, annyit mondhatok csupán, hogy az ügyvivő, aki katolikus, láthatóan nem tudja elrejtteni ingerültségét amiatt, ami Őminenciája részéről a megértés és együttműködés hiányának tűnik egy olyan kérdésben, amely nyilvánvalóan kényes és amelynek sem politikai, sem vallási jellege nincs. Az USA és Magyarország közötti kapcsolat politikai szempontjáról annyit mondott, hogy a bíboros menedékének kérdése csak egyike azon kérdéseknek, amelyek nézeteltérést okoznak a két kormány között. Ezek a problémák számosak és sokkal súlyosabbak. Mindenesetre, úgy tűnt, hogy ez a probléma nem oldható meg.

A magyar kormány magatartásával kapcsolatban elegendő megjegyezni, hogy valóban nem volt korrekt és tapintatos (nem beszélek a személyt illető tiszteletéről, amely talán túlzottnak is bizonyult!). Meg kellett ténylegesen mondanom, hogy helyzete vizsgálatát követően nem láttam sem közvetlen szükségét, sem lehetőséget arra, hogy konkrét megoldásra törekedjünk. Kész voltam viszont megtárgyalni a vele kapcsolatban jelentkező problémákat: a dolog még azért is igen tanácsosnak tűnt, hogy jobban elő tudjunk készíteni egy valóban megfelelő megoldást. A végleges válasz az volt, hogy nem forogván fenn a sürgősség esete, a kérdés megtárgyalását elhalasztják egészen addig (talán néhány napig vagy néhány hétig, esetleg egy évig is), amíg az Apostoli Szentszék úgy gondolja, hogy konkrét megoldást óhajt elérni. Ebben az esetben lehet majd tárgyalni a külügyminiszterrel vagy más kormány-szintű vezetővel, de jelenleg nem.⁶⁸⁷ Nem rejtettem el igen negatív véleményem.

685 Casaroli megjegyzése szubjektív és tendenciózus – ő sem mentes talán bizonyos ellenszenvtől. A jelentés megírása időpontjában, szeptember 18-án még nem telt le a kéthetes határidő. Mind-szenty október 5-én levélben jelentkezett, mentegetőzve a késés miatt, a felelősséget az orvosra és a második vizsgálatra, valamint a vizsgálat elhúzódására hárította (a mintát el kellett küldeni Frankfurtba).

686 Forrásaink között nem található ilyen levél vagy üzenet. Az október 19-i levél szövegét nem ismerjük, az időpont késeinek tűnik.

687 A külügyminisztériummal való tárgyalás kérdése lesz majd az amerikai diplomácia tevékenységének egyik fő érdeklődési területe.

nyemet az ilyen eljárásmóddal kapcsolatban, és hogy vissza fogok majd térni a kérdésre a római magyar nagykövetnél. Az a benyomásom, hogy a kormány közelinek tartja egy olyan kérdés megoldását, amely oly sok év óta nyomasztja – innen csalódottsága és ingerültsége. Nem zárható ki a hatásköri konfliktus sem az Állami Egyházügyi Hivatal és a külügyminisztérium között, amely utóbbi talán nyitottabban keresi a jelenlegi zsákutcából való kijutás lehetőségét. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a kormány ingerültségét Őszentsége nemrégi szentbeszédeivel kapcsolatosan sem, amelyeket a katakombáknál, illetve a Zsinat IV. ülészakájának megnyitása alkalmából mondott (ezekről külön számolok be⁶⁸⁸).”

[GABRIEL MONTALVO]: FELJEGYZÉS
MONS. CASAROLI LÁTOGATÁSÁRÓL
MINDSZENTY JÓZSEF BÍBOROS ÚRNÁL
1965. szeptember 14. 16:00 óra

1. A bíboros kérdezi: mikor érkeztek? Hol laknak (quia domus Ecclesiae plures sunt⁶⁸⁹)? Miért jöttek (talán azért, hogy megemlékezzenek a megegyezés évfordulójáról)? Honnan értesültek betegségéről?

2. Mons. Casaroli válaszol a kérdésekre és átadja a bíborosnak a pápai levelet és a keresztet, amelyet a Szentatya küldött neki. A bíboros megköszöni a Szentatya áldását, a keresztajándékot és a Szentatya érdeklődését egészsége iránt.

3. Mons. Casaroli elmondja, hogy látogatásának kizárólagos oka – a Szentatya kifejezett óhajára – az, hogy közvetlenül tájékozódhassék a bíboros egészségi állapota felől, és hogy rendelkezésére álljon arra az esetre, ha szükséges különleges intézkedéseket tenni; hogy biztosítva legyen a megfelelő kúra és hogy elkerüljék a fertőzés esetleges veszélyét. Mindez azon kevésse kedvező hírek alapján, amelyek eljutottak a Szentatyához, aki nagyon aggódik.

4. A bíboros hosszan beszámol betegségéről (tuberculosis), amely az embertelen bánásmód miatt a börtönben tört ki, különösen télidő idején. Az elmúlt augusztusban kiújult, erről informálta az amerikai követség személyzetét, és igyekszik elkerülni vele a kontaktust, hogy elkerülje a fertőzés esetleges veszélyeit.

688 E beszámoló szövege ismeretlen.

689 „Mert az egyháznak több háza van.” Az egyháznak, mint máshol kiderül, így Casaroli értelmezésében is, alig van háza, ahol megszállhat. Ismertebb közülük a Központi Szeminárium, ám ez nem alkalmas hely a látogatás diszkréciójának biztosítására.

5. Tudomásán kívül – mondta a bíboros – a követség Budapestre hozatott egy belgrádi specialistát (dr. Lynskyt) és egy másikat Németországból, felszereléssel, gyógyszerrel stb.⁶⁹⁰

6. A megkezdett kúrákkal – hozzátéve, hogy a négy röntgenfelvétel egyikén kaverna látható a bal tüdön – a bíboros azt állítja, sokkal jobban érzi magát és úgy gondolja, hogy kizárt a fertőzés veszélye, mert a laboratóriumi vizsgálat nem mutatta ki bizonyossággal a betegséget.

7. Mons. Casaroli előadja, hogy a Szentatya úgy gondolta, a betegség alkalmat nyújthatna a bíboros esetének igazságos és méltányos megoldására anélkül, hogy sérülne az az elvi magatartás, amelyet az Apostoli Szentszék korrektnek tart; hogy a bíboros állapota rosszabbodhat, ezért az orvosok fenntartják a kórházi kezelés szükségességét és hogy többféle lehetőségre gondoltak: egy svájci vagy egy magyarországi szanatóriumba vinnék. Mindenesetre a Szentatya óhaja az, hogy megismerje a bíboros úr véleményét ezzel kapcsolatban.

8. A bíboros nem tagadja, hogy betegsége alkalmat nyújthat esetének megoldására, de kérdezi, hogy a politikai problémát vajon a magyar kormánnyal kell-e megoldani. Mons. Casaroli válaszul elmondja, hogy nem a magyar kormányra kell gondolni, hanem az amerikaiakra.

9. A bíboros újra megerősíti, hogy sokkal jobban érzi magát, és hogy meg kellene várni a kúrák eredményét, amelyet hamarosan megkap; hogy két hét múlva meg tudná fontolni a Szentatya nevében neki elötárt érveket, és hogy táviratilag, két hét múlva, tudatja az Államtitkársággal a válaszát. Kéri, hogy addig ne kezdeményezzenek semmit érdemben az ő esetével kapcsolatban, sem az amerikai kormánynál, sem a másikonál, amelyet jobb nem is említeni. A bíboros kérdezi, hogy Mons. Casarolinak van-e más témája, amit meg kell még beszélni.

10. Mons. Casaroli azt válaszolja, hogy nincs, és hozzátéveszi, hogy a bíboros most már jobban érezheti magát, de az egészsége utólag még rosszabbodhat és a problémával továbbra is szembe kell nézni; hogy a jövőben a megoldás még nehezebb lesz, mert kockáztatják, hogy el kell fogadni a magyar kormány feltételeit, amelyekről a jelen helyzetben feltételezhető, hogy enyhébbek lennének.

11. A bíboros újra megerősíti, hogy csak a jelenlegi 15 napos kúra végeztével fogja átlátni a helyzetet, és hogy mindenesetre kész elfogadni az Úr akaratát. A bíboros még egyszer megköszöni a Szentatya érdeklődését.

690 A feljegyzést készítő itt részben félreérthetett valamit. A bíboros ismerte az őt korábban is rendszeresen vizsgáló dr. Lynskyt, és tudhatta róla, hogy nem tüdőszakorvos. A belgrádi amerikai követség állományába beosztott dr. Lynsky körzetébe a kelet-európai amerikai követségek személyzete tartozott, így rendszeresen úton volt. A németországi specialista kérdésében a feljegyzés pontos.

Ami az amerikai kormányt illeti, a bíborost egyedül az aggasztja, hogy betegsége magas költségeket ró e kormányra. A bíboros felajánlotta az ügyvivőnek, hogy kifizeti a misepénzként rendelkezésére álló összeget, amelyet egyébként a budapesti plébániák szegényeinek szokott adni, már akik nincsenek a békepapok kezében. Végezetül megismétli köszönetét a Szentatyának és megígéri, hogy két hét múlva táviratot küld a bíboros államtitkárnak; úgy gondolja, hogy egészsége teljesen visszatér, mert ugyanolyan erősnek érzi magát, mint amikor püspökké nevezték ki.

12. A bíboros beszélni kezd a Szentatyának az ENSZ-ben tett látogatásáról; magyar püspök kinevezéséről az Egyesült Államokban; Kelet-Európa kérdéséről – szerinte ilyen térség nincs, csak Közép-Európa –, továbbá más témákról. A beszélgetés alatt a bíboros több alkalommal is kifejti, hogy a szabadságot azzal a feltétellel óhajtja, ha abban hazája és az Egyház is részesül Magyarországon, és kijelenti, hogy legnagyobb öröme ezen a földön az lenne, ha hozzájárulhatna nemzetének romjaiból való újjáépítéséhez.”

Agostino Casaroli emlékiratai

Casaroli emlékirataiban hosszan foglalkozott 1965. szeptember 13–17. közötti budapesti útjával, a bíborosnál tett látogatásával, az ÁEH-ban történt tárgyalásaival.⁶⁹¹ Ugyanakkor nem tért ki arra – beszámolójában is csak utalást találunk rá –, hogy sikertelen tárgyalási kísérletet tett volna a külügyminisztériumban.

Két szempontot tartott szem előtt leírásában; az egyik Mindszenty álláspontja – és itt sem hagyta ki a lehetőséget, hogy utaljon az amerikai ügyvivő ingerültségére: „mert úgy találta, a bíboros érzéketlen azok iránt a problémák iránt, amelyeket merev álláspontja okoz a követségnek és az amerikai kormánynak. A bíborost valójában csak nemzete tragédiája és a Katolikus Egyház, valamint a magyar nemzet iránti rendíthetetlen történelmi felelőssége érdekelt. [...] Jobb fizikai állapotban találtam annál, mint amire számítottam, kedélyállapota és kiváltképp harciassága a megszo-
kott volt. [...]”⁶⁹²

691 Agostino Casaroli, i. m.145–151. o.

692 Uo.146. o. Türelmetlenséget árult el az amerikai ügyvivő ekkor is, amikor egy fogadáson utalt Házi Vencel* főosztályvezető előtt a bíboros esetleges megmérgezésének gondolatára. L. Házi Vencel feljegyzése Elim O’Shaughnessy amerikai ügyvivővel folytatott beszélgetéséről Mindszenty József hercegprímás ügyében, Budapest, 1965. augusztus 11. (In: Borhi László 2002, 474–475. o., itt: 474. o., 125. sz. dok.) A kifejezés erősnek tűnik, de alighanem csak válasz, illetve utalás Szilágyi külügyminiszter-helyettes egy korábbi témaelütésére: szeptember 4-én történt megbeszélésükön Szilágyi visszaemlékezett az elmúlt év végére, amikor az amerikai kongresszusi képviselőkkel összefügésben hozta elő O’Shaughnessynek VI. Sándor pápa* módszereit, és rögtön el is vetette azokat. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd’ halálra ítélve*, 1009. o.,

A másik téma Casaroli budapesti tárgyalópartnereinek ingerültsége: a hangnem megváltozott, „csalódottságuk annyira nyilvánvaló volt, hogy szinte haragossá váltak: miért javasolta hát a Szentszék ezt a találkozózt, s hozakodott elő azzal is, hogy nemcsak az egyházügyi hivattal, de a külügyminisztériummal vagy más magasabb politikai szervekkel is tárgyaljon? [...] még a fagyos udvariasság keretei is hiányoztak, vagyis nemigen lehetett szó beszélgetésről. [...] Egyébként mi értelme van a Szentszékkal tárgyalni, ha végül minden a bíboros egyetértésétől vagy egyet nem értésétől függ?” Az utolsó tárgyalási napon, szeptember 16-án hozták elő VI. Pál pápának szeptember 12-én a Domitilla-katakombánál elhangzott beszédét; ez a megbeszélés Casaroli számára „ha lehet, még feszültebb volt, mint az előző”.⁶⁹³

Casaroli – bár Prantner biztosít számára egy kikaput: „amikor Mons. Casaroli szükségesnek, alkalmasnak és lehetségesnek ítéli, visszatérhet hozzánk és ismét beszélhetünk”⁶⁹⁴ – ezt követően hat esztendőn keresztül sem személyesen nem jött el az amerikai követségre, hogy tiszteletét tegye Mindszenty-nél, sem más vatikáni diplomata nem tette meg ezt helyette. Emlékiratainak ezt a fejezetét a következő szavakkal zárta: „egyetlen vigaszom az lehetett, hogy ha a bíboros ismerte volna a kormány képviselőivel való tárgyalásaim tartalmát, hangnemét és eredményeit, elégedettséggel töltötte volna el (és bátorítást merített volna belőle, hogy a budapesti amerikai követségen kitartson sziklaszilárd meggyőződése mellett: a megfontolások és az érvek – annak ellenére, hogy a nemzetközi jog érvényes elvein és előre látható és kikerülhetetlen gyakorlati problémákon alapultak – tehetetlen hullámokként omlottak szét a bíboros elszántságába ütközve, mellyel hazáját és Egyházát védte a kommunista illegitimitással és ellenségeskedéssel szemben).”⁶⁹⁵

Ha azokat az 1991–2008 között nyomtatásban megjelent levéltári dokumentumokat áttekintjük, amelyek a bíboros tüdőbetegségének kiújulásával függnek össze az 1965. augusztus 28. – december 30. közötti időszakból, látható, hogy számuk teteemes.⁶⁹⁶

Miről tudósítanak a publikált budapesti, publikált és publikálatlan amerikai források? 1991 és 2008 között egyre több forrás jelent meg nyomtatásban, előbb a MNL OL, majd a NARA állományából is, miként ezt alábbi összeállításunk rögzíti.⁶⁹⁷

309. sz. dok.)

693 Uo. 149–150. o.

694 Uo. 150. o.

695 Uo. 151. o.

696 Somorjai Ádám: *Sancta Sedes III/1*, 232–233. o. Táblázat.

697 1965 forró őszének feldolgozására a neves Mindszenty-szakértő vállalkozott, mindazonáltal ő még csak a Mindszenty és a Hatalom dokumentumgyűjteményt (1991) és Casaroli emlékiratait (2001) vehette figyelembe: Mészáros István 2001, 117–120. o.

A nyomtatásban megjelent dokumentumokra, Ólmosi (1991), Borhi (2002), Szabó Csaba (2005) és Somorjai – Zinner (2008), miként a levéltárakra (MMAL és MNL OL) és a jelzeteire, már utaltunk a korábbiakban.⁶⁹⁸

MINDSZENTY JÓZSEF TUDÓBETEGSÉGÉNEK KIÚJULÁSA, LEVÉLTÁRI DOKUMENTUMOK (1965. AUGUSZTUS 28. – DECEMBER 30.) NYOMTATÁSBAN (1991–2008)

		Levéltári jelzetek
augusztus 25.	Davis államtitkár az apostoli delegátusnál	BP
augusztus 28.	KüM–MSZMP KB PB 1991, 2005	MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 373. ő. e. 119–120. o.
augusztus 31.	Vatikáni válasz	BP
augusztus 31.	MSZMP KB PB jkv. határozat 2005	MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 373. ő. e. 1. 9. 12.
augusztus 30.	KüM–MSZMP KB PB 2002, 2008	MNL OL M-KS 288. f. 32/1965 cs. 32. ő. e.
szeptember 4.	Rusk – O’S az apostoli delegátus tájékoztatásáról	BP
szeptember 4.	KüM feljegyzés, magyar–amerikai kapcsolatok, IV. 2002, 2008	MNL OL XIX–J–1–j. USA 5/b i. k. n. 12. do.

698 Az alábbi összeállításban csak a kiadványok megjelenésének évszámát közöljük, dőlt számmal. A Sancta Sedes III/1. 232. oldalán a publikált források oldalszámairól is tudósít. Itt csak az utóbbiakból jelzünk három újabbat, egy magyart, valamint két külföldit: Külügyminisztérium iratai [a továbbiakban: KüM], a NARA fájlok teljes jelzete: NARA RG 84, MLR Number UD-WX 2691B, Lot 75 F 163 [a továbbiakban az összeállításban: BP], valamint a további NARA fájlok teljes jelzete: NARA RG MLR Number: A1 5577 [a továbbiakban az összeállításban: EE]. Végül jelezzük, hogy az alábbi személyneveket is rövidítjük [a továbbiakban az összeállításban:] Házi Vencel (a Magyar Népköztársaság Külügyminisztériumában fősztályvezető, Budapest) = Házi; John Marshall Leddy (az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériumában az európai ügyekért felelős külügyi államtitkár, Washington) = Leddy; Raymond Everett Lisle (az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériumában a Kelet-európai Hivatal igazgatója, Washington) = Lisle; Elim O’Shaughnessy (az Amerikai Egyesült Államok Nagykövetségének ügyvivője, Budapest) = O’S; Radványi János (a Magyar Népköztársaság Követségének ügyvivője, Washington) = Radványi; David Dean Rusk (az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztere) = Rusk és Szilágyi Béla (a Magyar Népköztársaság Külügyminisztériumában külügyminiszter-helyettes, Budapest) = Szilágyi

		Levéltári jelzetek
szeptember 4.	Radványi Lisle-nál a SD-ben	BP
szeptember 5.	O'S Szilágyinál a KüM-ben	BP
szeptember 6.	Szilágyinál O'S a KüM-ben 2002, 2008	MNL OL XIX-J-1-j. USA 5/b., k. n. 12. do.
szeptember 10.	MSZMP KB PB előterjesztés 1991, 2002, 2005, 2008	MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 374. ő. e. 54–56. o.
szeptember 10.	apostoli delegátus Lisle-nál, a Vatikán válasza	BP
szeptember 10.	Casaroli érkezésének híre	BP
szeptember 14.	MSZMP KB PB jkv. 2002, 2005, 2008	MNL OL M-KS 288 f. 5. cs. 374. ő. e. 19–21. o.
szeptember 14.	MSZMP KB PB. jkv. határozat 2005	MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 374. ő. e. 1–2, 4–5 és 13. o.
szeptember 15.	O'S SD-be, megbeszélés Casarolival 2008	BP
szeptember 16.	Távirati felterjesztés SD-be: Casaroli látogatásértékelése	BP
szeptember 20.	Szilágyi – O'S, Casaroli-látogatás 2002, 2008	MNL OL XIX-J-1– j. USA IV-14. 004704/1965. 13. do.
szeptember 21.	Leddy emlékeztetője Rusk számára 2008	BP
szeptember 21.	O'S a SD-be 2008	BP, EE
szeptember 22.	Leddy emlékeztetője Rusk számára	BP
szeptember 22.	O'S Szilágyinál a KüM-ben	BP
szeptember 22.	O'S Házinál a KüM-ben: Casaroli látogatásról 2002, 2008	MNL OL XIX-J-1-j. USA IV-14. 004704/1965. 13. do.
szeptember 23.	Távirati felterjesztés SD-be: Casaroli nem jutott be a KüM-be	BP
szeptember 24.	Radványi Lisle-nál a SD-ben	BP
szeptember 26.	Radványi Lisle-nál a SD-ben 2002, 2008	MNL OL XIX-J-1 –j. USA IV-14. 004704/1965. 13. do.
október 1.	Radványi Lisle-nál a SD-ben	BP

		Levéltári jelzetek
október 1.	a bíboros államtitkár megküldi az apostoli delegátuson keresztül Casaroli beszámolóját Washingtonba, Ball külügyminiszter-helyettes jegyzésével ezt a SD továbbítja Budapestre	BP
október 2.	Apostoli delegátus Lisle-nál	BP
október 2.	Radványi Lisle-nál a SD-ben	BP
október 12.	Lisle értesíti az apostoli delegátust	BP
október 12.	Mindszenty bíboros levele Johnson elnökhöz 2008	BP
október 13.	Radványi Lisle-nál a SD-ben 2002, 2008	MNL OL XIX-J-1-j. USA IV-14. 004704/1965. 13. do.
október 15.	Házi utasítása Radványinak 2002, 2008	MNL OL XIX-J-1-j. USA IV-14. 004704/1965. 13. do.
december 14.	O'S levele Mindszenty bíboroshoz 2008	BP
december 16.	Mindszenty bíboros levele O'S-hez 2008	BP
december 30.	a SD kommentárja a Mindszenty bíborossal történt levélváltásról 2008	BP

Alábbi összeállításunkat kiegészítjük azzal, hogy M. Szebeni Géza 2008-ban közölt dokumentumai részletesebbek mint a Szabó Csaba által 2005-ben közöltek.⁶⁹⁹ A szerző eltekint a kommentároktól, hosszan Kádár véleményét citálja 1965 szeptemberéből.⁷⁰⁰ Az évekkel később, 1971. február 20-án keletkezett, visszatekintő ÁEH feljegyzés is értékes adatokkal segíti a történetek jobb megértését.⁷⁰¹

Az előbbi összeállításban feltüntetett dokumentumokon túl azonban hasznosnak látszik egy újabb, a szoros időrendet követő összefoglalás, amely a külügyminisztériumi iratok alapján készült, s amely arra is utal, hogy témánk még 1971-ben is érdek-

699 Az 1965. szeptember 14-i előterjesztés az MSZMP KB PB előtt – MNL OL 288. f. 5/374. ö. e. (M. Szebeni Géza 2008, 95. o.) Az 1965. szeptember 14-i előterjesztés az MSZMP KB PB előtt (MOL 288. f. 5/374. ö. e.) tárul fel: augusztus 28. az amerikai ügyvivő közlése, engedély négy amerikai orvos beutazására; szeptember 3. Casaroli és Száll megbeszélése – a prelátus utazna Budapestre; szeptember 4. az amerikai ügyvivő és Szilágyi megbeszélése; szeptember 7. sürgős találkozó: Casaroli értesítést kapott, az amerikaiak eltúlozták; végül szeptember 13-án érkezik. Továbbá Szabó Csaba 2004., i. m.

700 M. Szebeni Géza 2008, 97–98. o.

701 Uo. 95–99. o. 1971. február 20. Későbbi ÁEH-feljegyzés.

lódásra tartott számot.⁷⁰² A közzétett levéltári anyag alapján tájékozódhatunk elsősorban a budapesti párt- és kormánysszervek, majd az amerikai követség lépéseiről, és nem utolsósorban arról, hogy a Vatikánt is az amerikaiak informálták. Az amerikaiak – így pl. Casaroli, majd a budapesti kormányvéleménye szerint is – eltúlozták a helyzet súlyosságát, és a helyzet megítélésében a véleménykülönbség végig jelen volt a tárgyalások során. Az amerikaiak kezdettől fogva azt az álláspontot képviselték, hogy a bíboros állapota annyira súlyos, hogy kezelése a követség épületében nem lehetséges.

Az amerikai külügyminiszter már augusztus 25-én táviratilag értesítette O'Shaughnessy budapesti amerikai ügyvivőt arról, hogy Davis államtitkár személyesen tájékoztatta a washingtoni apostoli delegátus hivatalát a bíboros betegségéről, kérve, hogy haladéktalanul értesítse Özsentsége Államtitkárságát a Vatikánban.⁷⁰³

A magyar külügyminisztérium augusztus 28-án értesült a bíboros betegségéről, és bár több lehetőség is felvetődött, végül is az MSZMP KB PB döntött, amely a nyári szabadságolások után először augusztus 30-án, majd szeptember 14-én ült össze. Bár a magyar párt dokumentumokban, valamint Szilágyi és O'Shaughnessy tárgyalásán említés történt egy esetleges budapesti megoldásról – külön villában, amely azonban őrizetre szorul –, végül ezt mindkét tárgyaló fél elvetette, és mind Budapest, mind Washington a külföldi szanatóriumi ellátást tartotta jó megoldásnak. Az amerikaiak álláspontjukat szakorvosi látellel tudták bizonyítani: az orvosokkal együtt mozgatható röntgengépet is hoztak Frankfurtból. Ez a kérdés a követségi fond anyaga alapján napról napra nyomon követhető, a tárgyalások folyamán rendre elő is kerül.

A Vatikán érdeklődését jelezte, hogy augusztus 30-án már volt egy udvariassági válasz, amelyben kifejezésre jutott, hogy VI. Pál pápa személyesen is tájékozódott a helyzetről, továbbá az, hogy ha a bíboros elhagyná a budapesti követséget, a pápa gyakorolná tekintélyét. Ez burkolt utalás volt arra, hogy az Apostoli Szentszék a magyar kormány követelésének eleget tenne és a bíborost hallgatásra bírná.⁷⁰⁴

702 Uo. 99. o. 26. j. 1971. február 20. Az ÁEH feljegyzéséből tudott, hogy 1965. szeptember 13–17. között tárgyalások voltak Budapesten, a vatikáni megbízott a menedékes helyzet rendezését nem nyilvánította sürgősnek. (MNL OL XIX – J – 1 – j. 00485/5.)

703 A távirat száma: 162, jegyezte Rusk.

704 A távirat augusztus 31-én érkezett Budapestre, száma: 190, jegyezte Rusk. A távirat teljes szövege: „A Kelet-európai Hivatal igazgatója és igazgatóhelyettese augusztus 30-án, 4:00 órakor meglátogatta Vagnozzi érsek apostoli delegátust annak kérésére. Az érsek továbbította a Vatikán által augusztus 30-án a külügynek küldött következő memorandumot: (idézet) Hivatkozással a Külügyminisztérium augusztus 25-i memorandumára, a Szentszék ki szeretné fejezni szívből jövő háláját az Egyesült Államok kormányának az Öminenciája Mindszenty bíboros egészségét illető információkért, valamint nagyra becsüljük a féltő gondoskodást és figyelmet, melyet irá-

Casaroli (aki szeptember 3-án már jelezte tárgyalási készségét Száll római magyar nagykövetnek) szeptember 7-én sürgős találkozót kért tőle, Budapestre érkezésének napját a magyar fél beleegyezésével szeptember 13-ra tűzte ki.⁷⁰⁵

Szeptember 5-én érkezett meg a budapesti amerikai követségre a Rusk által jegyzett távirat, amelyben az ügyvivő újabb tájékoztatást kapott: szeptember 3-án Lisle és McKisson felkeresték az apostoli delegátus hivatalát és átadtak két nem hivatalos emlékeztetőt. Ezekből az emlékeztetőkből itt kiemeljük a bíboros álláspontjára vonatkozó részt, amely korábban a budapesti ügyvivő felterjesztéséből került bele:

„Mr. O’Shaughnessy rámutatott a bíboros előtt arra a tényre, hogy fertőző tüdőtüberkulózisa van, ami új és zavaró tényező az ő menekülti helyzetében a követségen, és hogy az orvosok értékelése szerint kórházban a helye, ahol megfelelő ellátást tudna kapni. A bíboros egyetértett abban, hogy ideális esetben ez a helyzet. Ő azonban nem hagyhatja el Magyarországot, mondta, mindent felülmúló kötelezettségei vannak a magyar püspökökkel, papsággal és néppel szemben mint prelátusnak, a magyar nemzettel szemben pedig mint primásnak. Azt mondta, nem lát azonnali megoldást, kivéve, hogy aláveti magát az előírt kezelésnek a követségen és követi a higiéniai óvintézkedéseket, amelyek a követség dolgozóit megvédik a fertőzéstől. Ezután Mr. Kádárt és tevékenységét szidalmazta s hozzátette, hogy ha visszavonulna a római kúriába, az nagy győzelem lenne Kádár számára.”⁷⁰⁶

Szeptember 4-én Lisle behívatta Radványi magyar ügyvivőt és tájékoztatta a helyzet súlyosságáról, de a bíboros „nincs a halál kapujában”.⁷⁰⁷ Szeptember 5-én

nyában az USA budapesti követségének személyzete tanúsít. Miközben várjuk a végső diagnózist a bíboros egészségi állapotáról, a Szentszék alapos megfontolás és tanulmányozás tárgyává teszi ennek a kényes ügynek a lehetséges megoldását. Meg kell jegyezni, hogy Őszentsége VI. Pál pápa, akit nyomban értesítettek a bíboros egészségi állapotáról, személyes figyelmet szentel az ügynek. (idézet vége) Az ezt követő beszélgetés során az érsek hangsúlyozta, hogy Pál pápa személyesen foglalkozik az ügygel. Azt is kijelentette, hogy (idézet) amennyiben a bíboros kijönne, Önök biztosak lehetnek abban, hogy a Szentatya gyakorolná tekintélyét (idézet vége). Az érsek kérdéseire felelve a külügy tisztviselői elmondták, hogy a jelentés szerint a röntgenvizsgálat nem változtatott az alapvető diagnózison, és megjegyezték, hogy intézkedtek egy tüdőspecialista mihamarabbi bevonása felől, aki Frankfurtból megy Budapestre, hogy tanácskozzon dr. Lynskyvel és végleges diagnózist és prognózist adjon, mely kb. a következő nap várható. Megígérték, hogy nyomban értesítik az apostoli delegátust, amint megszületett az eredmény. Az apostoli delegátus érdeklődött, hogy vajon a bíboros tisztában van-e az állapotával, és ha igen, mi lenne a tanácsolható reakció.”

705 Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály és az Állami Egyházügyi Hivatal javaslata a Politikai Bizottságnak Mindszenty József betegségével kapcsolatban, 1965. szeptember 10. (In: Szabó Csaba 2005, 280. o., 82. dok.)

706 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1003–1006. o., itt: 1004. o. 307. sz. dok.

707 Az emlékeztető szeptember 4-én készült. A budapesti követségi fondban több dokumentum utal az alább is jelzett és fontosnak tűnő Deptel 220 sz. táviratra, de maga a távirat nem lelhető fel.

Az emlékeztető – amely tartalmazza, hogy a találkozón kik vettek részt (Lisle, McKisson, Squire és Radványi) és mikor zajlott – egy példánya megtalálható a budapesti követségi fondban. Teljes szövege: „Radványi magyar ideiglenes ügyvivőt szeptember 4-én, 11:45-kor Mr. Lisle behívta a külügyminisztériumba, és jelezte neki, hogy amint már bizonyára hallotta, Mindszenty bíboros nincs jól. Budapesti ügyvivőnk jelezte, hogy a bíboros nem épült fel nyári megfázásából. Dr. Lynsky a belgrádi nagykövetségünkről megvizsgálta a bíborost, és azt gyanítja, aktív tbc-je van. Egy Németországból hozatott röntgenkészülék, röntgenorvos és technikus, valamint egy katonai tudósspecialista segítségével a betegség megerősítést nyert mint aktív és fertőző tüdő-tbc. A külügy köszönetét fejezi ki a magyar kormánynak, hogy rövid idő alatt vízumot adtak az amerikai orvosoknak és technikusoknak, és lehetővé tették, hogy behozzák a röntgenkészüléket Magyarországra. Radványi úr elmondta, hogy természetesen kormánya általánosságban értesítette arról, hogy a bíboros nincs jól. Az volt a benyomása, hogy bár nem említettek neki konkrét betegséget, a bíboros súlyos kórtól szenved, mely másokat is veszélyeztethet az amerikai követség területén. Mr. Lisle rámutatott, hogy bár a bíboros betegsége nem kis dolog, úgy tűnik, az élete nem forog közvetlen veszélyben, más szóval, nincs a halál kapujában. Ekkor Mr. Lisle gondosan felolvasta a bíboros betegségét illető orvosi diagnózist (Deptel 224 Budapestnek). Radványi ügyvivő gondosan jegyzetelt és a »kavitáció« szó hallatán megjegyezte, hogy ez tényleg súlyos, mivel unokafivérétől, Korányitól, aki a budapesti Korányi klinikán dolgozik, hallott már bizonyos dolgokat a tbc-ről. Ez a bíboros korában különösen nagy probléma, mondta. Egy fiatalabb embernek nem lenne nagy dolog az operáció, de egy idősebb szíve és vérkeringése talán nem bírja ki. Normális körülmények között természetesen hegyi levegőt írnának elő egy ilyen betegségre. Mr. Lisle rámutatott, hogy az Egyesült Államokban egy ideje már nem ezt a kezelést támogatják, és a korábbi nagy tudószanatóriumok a hegyekben üresen állnak. Mr. Lisle hozzátette, hogy megbíztuk budapesti követségünket, ismertesse Szilágyi Béla magyar külügyminiszter-helyettessel mindazt, amit most Radványi úrnak elmondott. Ezen túlmenően azt is, hogy teljes részletességgel értesítettük a Vatikánt is a bíboros állapotáról. Végül iránymutatást adtunk budapesti követségünknek, amit irányadónak tartunk a külügyminisztériumban is, hogy hogyan kezelje a bíboros betegségének a kérdését, ha megkeresné a sajtó (Deptel 220). Radványi felvetette, hogy hasznos-e bármit is mondani a sajtónak, de Mr. Lisle rámutatott, hogy mi nem szoktuk egyenesen elutasítani a sajtót, mert az csak fokozná az érdeklődést és spekulációkra vagy hamis következtetésekre adna alapot, ami egy rövid és óvatos nyilatkozattal elkerülhető. Erre Radványi úr elmondta, hogy néhány napja egy AP tudósító (nem Mr. Rightower vagy Mr. Marton* [Endre], mondta) megkereste a bíboros egészségi állapotával kapcsolatban a magyar hírügynökség (MTI) washingtoni tudósítóját, Kis Csabát*. Radványi úr azt mondta, hogy a magyar követség természetesen nem fog kiadni híreket ebben az ügyben. Továbbá érdeklődött, miért tartjuk szükségesnek irányítani a sajtót, és hogy volt-e már érdeklődés. Mr. Lisle rámutatott, hogy budapesti ügyvivőnk azt mondta, megkeresték már néhányan ezzel kapcsolatban. Radványi megpróbálta megtudakolni, kik voltak ezek. Mr. Lisle azt mondta, erről nincs információnk. Azután Mr. Lisle ismét megkérte Radványi urat, hogy adja át kormányának a külügyminisztérium köszönetét a gyors és hatékony segítségért a bíboros ügyével kapcsolatos vízumok és a felszerelés beengedése dolgában. Radványi úr némileg panaszos hangon megjegyezte, nem érti, miért nem használt a követség magyarországi röntgengépet, mert úgy tudja, az is elsőrangú német gép és azonnal rendelkezésre állt volna. Aztán jobban belegondolva hozzátette, hogy a gép Németországból való szállítása valószínűleg kevesebb személyre korlátozta azok számát, akik tudomást szereztek a bíboros betegségről. Radványi ügyvivő ezután megkérdezte, miképp reagált a Vatikán, már ha a külügyminisztérium erről őt tájékoztathatja. Mr. Lisle azt felelte, ezt még korai megítélni, mert a végleges információt csak szeptember 3-án küldték meg nekik. Radványi ekkor megkérdezte,

O'Shaughnessy ügyvivő Szilágyi külügyminiszter-helyettessel tárgyalta Budapesten, a külügyi tárca épületében. Erről ismeretes volt idáig a magyar tárgyalófél feljegyzése.⁷⁰⁸ O'Shaughnessy beszámolója néhány részletben kiegészíti ismereteinket.⁷⁰⁹

van-e már bármi javaslatunk vagy felvetésünk. Mr. Lisle nemmel válaszolt, mire Radványi úr azt mondta, Mr. Lisle biztos lehet benne, hogy ő mindent, ami itt elhangzott, nyomban továbbít Budapestre. Lefelé haladva a külügyminisztérium lépcsőjén a kijárat felé Radványi úr felsőhajtott és azt mondta az őt kísérő munkatársnak, hogy a bíboros helyzete »probléma, egy valódi probléma«. »Maga is tudja, és én is tudom – tette hozzá –, hogy ha XXIII. János pápa élne, a bíboros ügyét már biztosan rég megoldották volna. Amikor meghalt, már épp majdnem megegyeztünk.«⁷⁰⁸

708 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1007–1011. o., 309. sz. dok.

709 A táviratot Budapesten szeptember 5-én adták fel, száma: 194, jegyezte: O'Shaughnessy. A távirat teljes szövege: „Megköszöntem Szilágyinak a magyar hatóságok együttműködését, tájékoztattam a legfrissebb orvosi véleményekről, elmondtam neki, hogy a követségen gondoskodunk a bíboros terápiájáról és hogy tájékoztattuk a Vatikánt. Szintén elmondtam a sajtó javasolt kezelési módját. Szilágyi megköszönte és azt mondta, eddig mindkét fél tartózkodott a téma felvetésétől, de ő most örül ennek a lehetőségnek, hogy beszélhetünk tisztán személyes, informális alapon. Aztán a következő megjegyzéseket tette:

1. Az egyetlen igazi megoldás a vendég korai halála lenne. Mivel ez, úgy tűnik, nincs benne a pakliban, a helyzet az, hogy a négy érintett fél közül három, a magyar kormány, az amerikai kormány és a Vatikán közösen érdekelt abban, hogy találjon egy megoldást, miközben egyedül a bíboros az akadály. A magyar kormány például nem akar mártírt csinálni belőle és nemigen akarná bebörtönözni, ha elhagyná a követséget. Azt azonban nem nagyon látja, hogyan engedhetnék meg neki, hogy elhagyja az országot, hacsak nem lehetne hallgatásra (*silentium*) kötelezni. (Én ezt úgy értettem, hogy a Vatikánnak kellene a bíboros hallgatását valahogy garantálni oly módon, ami elfogadható a magyar kormány számára.) Szilágyi úgy vélte, a pápa el tudná szigetelni a bíborost, ha adna neki valamilyen megbízatást a Curian.
2. Kijelentve, hogy csak hangosan gondolkodik, Szilágyi megkérdezte, mi lenne a véleményem arról, ha internálnák a bíborost egy őrizet alatt álló »házba«. Azt feleltem, hogy ez csak a bebörtönzés egy másik formájának hangzik. Aztán azt kérdezte, mi lenne a véleményem arról, ha átköltöztetnék a követség tulajdonában álló másik épületbe, ahol mi őriznénk. Azt feleltem, hogy szerintem ez adminisztratív szempontból nem (ismétlem, nem) lenne kivitelezhető. Nagy nehézségbe ütközne megakadályozni, hogy kapcsolatba lépjen a magyar néppel, és nem vállalhatjuk a felelősséget a magatartásáért ilyen körülmények között. A következő kérdés így hangzott: mi vagy a Vatikán hajlandók lennénk-e kegyelmet kérni számára a magyar kormánytól. Azt mondtam, a Vatikán nevében nem beszélhetek, de nekem úgy tűnik, hogy amennyiben az USA kormánya kegyelmet kérne, azzal elismerné, hogy bűnös. Kétfelm, hogy az USA kormánya ezért és más alapos okokból így cselekedne.
3. A bíboros betegsége, folytatta Szilágyi, egy új szempont, ami talán lehetővé teszi a Vatikánnak, hogy »megoldást« találjon. Tudna-e az amerikai kormány nyomást gyakorolni a Vatikánra, hogy keressen megoldást? Azt feleltem, nem reális azt hinni, hogy mi nyomást tudunk gyakorolni a Vatikánra. Mi elébük tártuk az ügy minden részletét. Úgy hiszem, a Vatikán ugyanannyira érdekelt a kiút megtalálásában, mint mi. Szilágyi ekkor felvetette, hogy a Vatikán számára van egy hátránya annak, hogy a bíboros Magyarországon van, mégpedig az, hogy a primási szék üres, és nem is lehet betölteni az egyház és az állam közötti jelenlegi megállapodás értelmében. Azt feleltem, nem ismerem a megállapodást, de meglepetten hallom, hogy a primási tisztség folytatódásában állapodtak meg. Szilágyi nem adott

Szeptember 10-én Vagnozzi érsek apostoli delegátus Lisle hivatalában tárgyalt és hozta a Vatikáni Államtitkárság válaszát, kérte, hogy Casarolinak a következő hétre időzített látogatásában legyenek segítségére Budapesten és hogy találkozhasson Mindszenty bíborossal.⁷¹⁰ Az amerikai ügyvivő és Casaroli, utóbbinak a bíborosnál

erről további felvilágosítást, csak egyenesen kijelentette: »Mindszenty bíboros de jure Magyarország primása, bár de facto semmi.«

4. Megkérdezte, egyetért-e, hogy a bíboros jelenléte a követségen komoly bonyodalmat okoz abbéli törekvéseinkben, hogy normalizáljuk a viszonyunkat. Küldhetnénk-e kölcsönösen nagyköveteket, amíg ő a vendégünk? Egyetértettem, hogy ez egy olyan tényező, amely bonyolítja a dolgokat, és hozzátettem, hogy a normalizáláshoz más dolgok rendezése is szükséges, ahogy azt ő is jól tudja. Ekkor felvetette Vietnam kérdését, mint ami megnehezíti a tárgyalásokat, ha nem teszi egyenesen lehetetlenné.

Végül megegyeztünk, hogy hasznos volt ez a véleménycsere. Azt mondta, nincs abban a helyzetben, hogy bármilyen lépést javasoljon a kormányának, amíg nincs valami konkrét javaslat a kezében. Biztosított engem, hogy a magyar kormány bármikor kész együttműködni a megoldás megtalálása érdekében. Tims és Házi jelen voltak a hosszú és csapongó megbeszélésen. A fentiek csak a főbb pontjai.”

- 710 A táviratot Washingtonban szeptember 10-én adták fel, 11-én érkezett meg Budapestre, száma: 258, jegyezte Rusk. Alberto Melloni is idézi ennek hivatali példányát, amely Washingtonban maradt. (In: Alberto Melloni, i. m., 353. o., 67. j.) A távirat teljes szövege: „Az apostoli delegátus megkérte Lisle-t, hogy látogassa meg szeptember 10-én, de. 11:30-kor, s ismertette vele a Vatikántól szeptember 10-i dátummal érkezett következő közleményt: (idézet) Őszentsége, VI. Pál pápa bíboros államtitkára, külügyminisztere arról értesített, hogy Msgr. Agostino Casaroli a jövő hét elején várható Budapestre. Meglátogatja Mindszenty bíborost, és ha szükséges, felveszi a kapcsolatot a magyar hatóságokkal. A Szentszék nagyon hálás lesz, ha a [az amerikai] külügyminisztérium segíti ebben Msgr. Casarolit. (idézet vége) A Vatikán levelében van egy üzenet is a Vatikántól Mindszenty bíborosnak, amit a külügyminisztérium előre elkért, s amelynek a szövegét külön táviratban küldjük. Miután átadta a közleményt Lisle-nak, az apostoli delegátus kifejezte azon személyes nézetét, miszerint Casaroli látogatása Budapestre jelentős fejlemény a helyzet alakulása tekintetében, és arra utal, hogy a Vatikán kezd megbirkózni a problémával. (Különösen figyelemreméltó ebben a vonatkozásban, hogy a Vatikán felhatalmazta Casarolit, hogy szükség esetén vegye fel a kapcsolatot a magyar hatóságokkal.) A delegátus kérdésére válaszul Lisle biztosította őt, hogy a külügyminisztérium minden eszközzel kész előmozdítani Casaroli látogatását, és a követség felhatalmazást fog kapni, hogy azonnali támogatást nyújtson a szükségleteknek megfelelően abban, hogy táviratilag értekezessen a Vatikánnal a külügyminisztériumon és az apostoli delegátuson keresztül. A legteljesebb mértékben működjenek együtt Casarolival, és alaposan, őszintén tájékoztassák a helyzetről, még mielőtt találkozna a bíborossal. A Casarolival folyó beszélgetést a követség részéről Ön tartsa határozott személyes irányítása és ellenőrzése alatt annak egész folyamán. Ha szükségesnek és megfelelő lépésnek tartja, odahívhatja dr. Lynskyt, hogy vegyen részt a Casarolival folyó megbeszélésen, és szakszerű magyarázattal szolgáljon az orvosi megállapításokat és következtetéseket illetően, ami a kezelést illeti. Végtelenül fontos, hogy mind Lynsky, mind az Ön megjegyzései szigorúan alkalmazkodjanak a külügyminisztérium egészségügyi igazgatójának, dr. Woodwardnak specialistákkal való konzultáció után született végső döntéséhez, miszerint a bíboros kezelése megköveteli, hogy nyomban kórházba kerüljön hosszadalmas kezelés végett, és hogy bármiféle kísérlet, hogy a követségen kezeljék, csak egy rossz második lehetőség lenne (Deptel 224). Hangsúlyozza ezt Msgr.

tett látogatást követően, szeptember 15-én folytatott beszélgetéséből kiemelhető az, hogy Casaroli beszámolója szerint a bíboros – annak ellenére, hogy kifejtette előtte: itt az alkalom, hogy az egészségügyi okokra hivatkozva elhagyhatja Magyarországot anélkül, hogy fel kellene áldoznia elveit – a következő indoklással mégsem óhajtja ezt megtenni:

„A bíboros erre úgy reagált, nem igaz, hogy egészsége megköveteli a távozást, és tulajdonképpen épp az lenne rossz az egészségének, ha most el kellene hagynia a követséget. Azt mondta, nincs szüksége kórházi ápolásra. Szépen gyógyul kiújult tuberkulózisa után. Állapota valójában nem volt súlyos, és a mostanában készült három röntgen közül az első kettő negatív, ami azt bizonyítja, hogy betegsége nagyon enyhe volt. Ha most elhagyná a követséget, a jelenleg kapott kezelés félbeszakadna, és ő esetleg visszaesne. Ami a mások megfertőzésének veszélyét illeti, a bíboros azt mondta, ez nem probléma; az amerikaiak megmutatták, hogy ők nem félnek ettől, sőt kérték, hogy hadd menjenek továbbra is a misére. A bíboros azt mondta, két hét múlva újból meg kéne vizsgálni a dolgot, mert akkorra már világosabb lesz, milyen eredménnyel járt a jelenleg kapott kezelés. Ezzel azt érzékeltette, hogy a kezelés még két hétig fog tartani, s akkor befejeződik a terápia.

A követségen való menedéke feltételeiről annyit mondott, hogy nem igaz az állítás, miszerint kizárólag a szabadsága és a biztonsága miatt marad ott. Azt mondta, Mr. Greenfield, a külügyminisztérium munkatársa [külügyminiszter-helyettes] kijelentette, hogy neki (Mindszentynek) kell jó lelkiismerettel megítélni, hogy szüksége van-e továbbra is a menedékre a követségen.”⁷¹¹

Még a Budapestről hazatérő Casaroli vatikáni jelzésére várva, a budapesti ügyvivő táviratozott Washingtonba. Nem kertelt üzenetében, midőn leszögezte – felhasználva a prelátustól hallottakat –, hogy „a Vatikánnak nincs sok befolyása a bíboros döntéseire”. Hozzáfűzte, hogy a Vatikán esetleges lépéséhez, a bíborost menedékké-

Casarolinak, és tegye világossá előtte, hogy teljesen függetlenül attól, hogy a követség normális működése veszélybe kerül és más komplikációk is merülhetnek fel abból adódóan, ha megpróbáljuk a beteget a követségen kezelni, a külügyminisztérium úgy véli, nincs abban a helyzetben, hogy vállalhatná a felelősséget, mely a bíborosnak a követség területén való gyógyításából fakad. Értesítse a külügyminisztériumot nyomban és elsőbbségi alapon a fejleményekről Casaroli látogatása alatt. A külügyminisztérium a lehető legsürgősebben ad majd további instrukciókat a követségről érkező jelentések fényében. Radványit szeptember 10-én értesítettük, hogy Casaroli Budapestre megy.”

711 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1020–1022. o., itt: 1021. o. 312. sz. dok.

nek elhagyására buzdításához „követel Casaroli »dokumentumot«, amely bizonyítaná a bíboros eltávolításának abszolút orvosi szükségességét”⁷¹²

A washingtoni Külügyminisztérium Kelet-európai Hivatalában összefoglaló emlékeztető készült abból a célból, hogy lefektesse: a három kormány egyet tud érteni abban, hogy a bíborosnak a jelen körülmények között el kellene hagynia menedékét, és ennek elérésére – a bíboros beleegyezésével – további erőfeszítéseket kell tenni.⁷¹³ Az emlékeztető készítője nem tartotta leküzdhetetlen akadállyal a magyar kormány feltételeit, és kifejtette véleményét, hogy „a magyar kormány gyakorlatiasabb álláspontot fog elfoglalni és elfogad valamiféle biztosítékot afelől, hogy a Szent-szék megpróbál majd ésszerű ellenőrzést gyakorolni Mindszenty bíboros nyilvános megszólalásai felett. Nyilvánvaló, hogy magát a Vatikánt is komolyan zavarba hozzák a bíboros elavult politikai nézetei.”⁷¹⁴

A publikálatlan amerikai forrásokban ismételt találkozunk utalásokkal Casaroli sikertelen tárgyalási kísérletére a budapesti külügyminisztériumban. Casaroli, miután Prantnerrel és Miklóssal tárgyalt az ÁEH-ban, tárgyalni akart a külügyminisztériumban is, ott azonban nem fogadták. Forrásaink nem tartalmazzak közelebbi infor-

712 Casaroli látogatásának egy másik, rövid értékelését három példányban is őrizi a budapesti levéltári fond, ebben ismételt kitér Casaroli kérésére: mutassanak fel egy orvosi dokumentumot, amely kimutatja a bíboros utazásának abszolút szükségességét. A táviratot Budapesten szeptember 16-én adták fel, száma: 237, jegyezte O’Shaughnessy. Teljes szövege: „Casaroli látogatása megerősítette, hogy a bíboros egyre hajthatatlanabb Magyarországról való távozása és menedékének helyszíne kérdésében. Az is egyre nyilvánvalóbb, hogy a Vatikánnak nincs sok befolyása a bíboros döntéseire. Olyan világszerte ismert személyiségnek [world figure] tekintik, akivel óvatosan kell bánni, és érzékenyen érinti őket bármiféle kritika azzal kapcsolatban, ahogy a bíborost kezelik akár a jelen helyzetben, akár a jövőre nézve. Szerintem ezért követel Casaroli »dokumentumot«, amely bizonyítaná a bíboros eltávolításának abszolút orvosi szükségességét. Nem fejezte ki világosan, mit kellene ennek a dokumentumnak tartalmaznia, és hogy mire használná ezt a Vatikán, de nyilván arra szolgálna, hogy igazoljon bármiféle lépést, amit tennének, és fedezné őket az ez után várható kritikák ellen. Ha eleget is tudnánk tenni a Vatikán kérésének és így lehetővé tudnánk nekik tenni, hogy rávegyék a bíborost menedéke elhagyására, akkor sem világos, hogyan hagyná el Magyarországot. Ahogy Szilágyi a múlt héten rámutatott, a magyar kormány ragaszkodna ahhoz, hogy garanciát kapjon a bíboros hallgatására. Casaroli úgy érzi, hogy a Vatikán nincs abban a helyzetben, hogy ilyen kötelezettséget vállaljon, a bíborostól pedig jelenleg lehetetlennek tűnik ilyen ígéretet kapni. Casaroli még nem hívott fel, hogy jelentse, tudott-e találkozni Szilágyival, és holnap tervezi visszatérni Rómába.”

713 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd’ halálra ítélve*, 1026–1030. o., 315. sz. dok. A dokumentum a nyomtatott kötetben tévesen „a budapesti amerikai követség ügyvivőjének felterjesztése” leírást kapta. Ám mind a tartalmi elemek, mind a kézirat végén található jelzet – EUR: EE:CASquire:vc:eb – arra utalnak, hogy ez nem a magyar, hanem az amerikai fővárosban készült és Squire fogalmazta meg. L. még: uo. 1025–1026. o., 314. sz. dok. Squire ugyanis ezt megelőzően néhány hónapig Budapesten volt, innen került a központba, a magyar előadói státusba.

714 Uo. 1030. o.

mációkat ennek részleteiről: hogyan, milyen módon vette volna fel Casaroli a kapcsolatot a külügyi tárcával, kivel akart tárgyalni és mit akart volna mondani. Részletek Casaroli jelentéséből nem is derülnek ki, csak a magyar külügyminisztériumi forrásokból, majd az amerikai diplomáciai anyagból. Eszerint O'Shaughnessy egy fogadáson már szeptember 20-án rákérdezett Szilágyi külügyminiszter-helyettesre,⁷¹⁵ majd külön alkalommal tisztázta ennek egyes további részleteit.⁷¹⁶ Washingtonban Lisle annyira fontosnak tartotta a budapesti jelentést, hogy behívatta Radványi magyar ügyvivőt és közvetíteni akart a Vatikán és Budapest között.

Mind az amerikaiak, mind a budapesti diplomaták számára fontos volt VI. Pál pápa küszöbön álló New York-i útja és személyes találkozója Johnson elnökkel, amelyre október 4-én került sor. Ettől a találkozótól remélték a Mindszenty-kérdés megoldását. Már ezért is sajnálatos, hogy Casarolit négynapos budapesti útja során nem fogadták a magyar külügyi tárcánál.⁷¹⁷ A pápa–elnök találkozó előkészítésén

715 A magyar külügyminiszter-helyettes feljegyzése a budapesti amerikai követség ügyvivőjével Casaroli magyarországi látogatásáról folytatott megbeszéléséről, 1965. szeptember 20. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1023–1024. o., 313. sz. dok.)

716 Házi Vencel külügyminisztériumi főosztályvezető felterjesztése a külügyminiszterhez a budapesti amerikai követség ügyvivőjével Casaroli látogatásáról folytatott megbeszéléséről, 1965. szeptember 22. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1030–1032. o., itt: 1031. o., 316. sz. dok.)

717 Ez az összefoglalás már napirenden volt szeptember 22-én, amikor Szilágyi külügyminiszter-helyettes fogadja O'Shaughnessy ügyvivőt. L. Házi felterjesztését (az előző jegyzetben), továbbá ugyanarról a megbeszélésről készült amerikai emlékeztetőt, amelyet Tims készített. Ennek teljes szövege: „Dátum: 1965. szept. 22. Hely: Külügyminisztérium, Budapest Résztvevők: Szilágyi Béla külügyminiszter-helyettes, Házi Vencel nagykövet, IV. politikai osztály, Elim O'Shaughnessy, ideiglenes ügyvivő, Richard W. Tims követségi tanácsos. Mr. O'Shaughnessy elmondta Szilágyi úrnak, hogy a bejelentés VI. Pál pápa és Johnson elnök közelgő találkozásáról a pápa október 4-i, New York-i látogatása alkalmával felveti a lehetőségét annak, hogy Mindszenty bíboros kérdése lehet az egyik téma, melyet a pápa és az elnök megvitát. Azzal folytatta, hogy sajnálja, hogy Msgr. Casarolinak nem sikerült találkoznia Szilágyi úrral, és megbeszélni a bíboros problémáját Casaroli szept. 13–17-i budapesti látogatása idején. Szilágyi azt válaszolta, hogy Casaroli felvetette látogatását a külügyminisztériumba, tulajdonképpen a külügyminiszterrel szeretett volna találkozni. Azonban – mondta Szilágyi – Msgr. Casaroli azt mondta, hogy nincs javaslata a bíborossal kapcsolatban, és hogy a bíboros nem komoly beteg, s a helyzete nem sürgető. Mivel Casaroli beismerte, hogy nincs javaslat a tarsolyában az üggyel kapcsolatban, nem hívták meg a külügyminisztériumba. Szilágyi azt mondta: »hogyan találkozhatnék vele, ha nincs javaslata, amit közölni akarna?« Hozzátette, hogy mondhatott volna ugyan Casarolinak bizonyos dolgokat (pl. a magyarok véleményéről a bíborossal kapcsolatban), de ezek csak ugyanazok lettek volna, amelyeket már elmondott Mr. O'Shaughnessynek. Szilágyi azzal folytatta, hogy ha Casaroli a közeljövőben visszatérne Budapestre, és hozna magával tényleges javaslatokat a Vatikán részéről, nem lenne gond azzal, hogy elmenjen tárgyalni a külügyminisztériumba. Mr. O'Shaughnessy azt mondta, hogy bár nem az ő dolga javasolni egy ilyen találkozót Casaroli és Szilágyi között, jó ötletnek tartotta volna, mert lehetővé tette volna, hogy összevessék a véle-

dolgoztak akkor, amikor a Vatikáni Államtitkárság felé közvetítették a budapestiek válaszát: amennyiben Casarolinak van mondanivalója, szívesen fogadják a budapesti külügyminisztériumban.⁷¹⁸

Ezzel azonban nem értek el többet, mint amennyit szeptember 16-án mondott Prantner Casarolinak, utóbbi emlékiratai szerint. Casarolinak láthatóan „nem volt mondanivalója”, ezért nem is erőltette ezt a látogatást, amelyet alighanem Prantner, az ÁEH elnöke akadályozott meg. Az amerikai diplomáciai anyag állítása szerint Casaroli

ményüket a bíboros ügyéről. Azt mondta, szerintünk a bíboros betegsége olyan helyzetet teremtett, mely lehetőséget teremt újra átgondolni a helyzetet, mivel Szilágyi korábban azt mondta nekünk, hogy a magyar fél alapvetőnek tartja a bíboros hallgatását, amennyiben külföldre távozhat. Ez a nézet kérdést vet fel a bíboros ügyének végső megoldását illetően, mert nyilvánvalóan nem lesz egyszerű a Vatikánnak teljes ellenőrzést gyakorolni a bíboros felett és garantálni a hallgatását. Szilágyi úr megkérdezte, hogy a külügyminisztériumnak érdeke-e megoldani a bíboros problémáját. Amennyiben igen – mondta –, akkor Johnson elnök ragadja meg az alkalmat, amikor találkozik a pápával, hogy meggyőzze, Amerika nagyon szeretné rendezni az ügyet, és befolyásolja a pápát, hogy keressen megoldást. Mr. O’Shaughnessy azt felelte, a Vatikánnak láthatóan nincs kész válasza a problémára. A bíboros egy világszerte ismert figura, és a Vatikánnak sok tényezőt kell figyelembe vennie az ügyének a kezelésével kapcsolatban. Bár ésszerűnek tűnik a magyar kormány követelése, hogy kapjon biztosítékokat afelől, hogy a bíboros nem kezd majd »hadjáratba« a magyar rendszer ellen, nehéz előre látni, hogyan lehetne efféle biztosítékokat kapni a bíboros közreműködése nélkül. Szilágyi azt felelte, hogy azt hitte, a pápa képes ezt elintézni. Hangsúlyozta, hogy ez csak a személyes véleménye. Hozzátette, hogy talán az USA tud segíteni neki megszerezni a biztosítékot. (Nem részletezte, itt mire gondol, de úgy tűnt, valamiféle amerikai nyomásra a Vatikán felé, hogy ériék el a bíboros hallgatását.) Szilágyi azzal folytatta, hogy amennyiben a bíboros megpróbál holmi egyszemélyes »háborút« vívni a magyar rendszer ellen, magára fog maradni ebbéli törekvésében. Kétséges, hogy bárki – még a magyar egyház sem – helyeselné vagy támogatna ilyen lépéseket Mindszenty bíboros részéről. Szilágyi azt mondta, biztos benne, hogy ha Rómába hívnák a bíborost, hogy maradjon a pápai kúrián, ott nem tudna hozzáférni sem a sajtó, sem az emigráció vagy másféle csoportok. Azt mondta, ez alatt nem azt érti, hogy a pápának meg kéne büntetnie Mindszenty bíborost vagy »fogságra vetni« (tréfásan arra a kalodára utalt, amit a 17. században használtak a köztörvényes bűnözők ellen), mert az ilyen bánásmóddal nem menne semmire. Viszont utasítania kellene a bíborost a hallgatásra.”

718 A budapesti ügyvivő másnap ilyen értelemben egészítette ki az előbbi jegyzetben hozott felterjesztését: „A további megbeszélés a vendég dolgában Szilágyival alig hozott újat a korábbi beszélgetéshez képest (Legtel [*telegram from the Legation (követségi távirat)*] = *a továbbiakban: Legtel*] 194). Szilágyi hosszasan magyarázta, miért nem fogadta Casarolit, aki szerinte Péterrel akart találkozni, de mivel beismerte, hogy nincs semmi konkrét javaslata, a külügyminisztérium nem látta értelmét beszélni vele. Szilágyi azt is mondta, hogy amennyiben a külügyminisztérium igazán érdekelt a bíboros problémájának a megoldásában, Johnson elnöknek ki kellene használnia a lehetőséget, hogy találkozik a pápával, és meggyőznie őt, milyen fontos Amerika számára, hogy az ügy rendeződjön, és »nyomást kellene gyakorolnia a pápára, hogy találjon megoldást«.” A távirat feladásának dátuma Budapesten: szeptember 23., száma: 275. Jegyezte: O’Shaughnessy.

hibát követett el: protokollt tévesztve a külügyminiszterrel akart tárgyalni, aki viszont fizikailag sem volt elérhető, lévén hivatalos úton Finnországban. Lehetséges, hogy ez csak ürügy volt a budapestiek részéről, mert Casaroli tapasztalt diplomata, és ilyen hibát nem követ el. Inkább arra gondolhatunk, hogy jobban hitt a bíborosnak, várta az amerikaiaktól a részletes orvosi leletet – magas beosztású, Kelet-Európa s a Szovjetunió külpolitikai gyakorlatát már régóta jól ismerő diplomaták ennek beszerzését is mozgatták.⁷¹⁹ Az amerikaiakat változatlanul érdekelte Casaroli tárgyalási fonalának újrafelvétele. Radványi és Lisle szeptember 24-ei tárgyalásának hosszú emlékeztetője is kiemelten foglalkozik a kérdéssel. A felek rendkívül nyílt, három órán keresztül tartó, érdemi előbbre lépést célzó tárgyalásáról a magyar ügyvivőt idézzük: „az ügy humanitárius vetülete az, ami lehetővé teszi, hogy fontolóra vegyék távozását Magyarországról. Mégis kell, hogy legyen azonban egy minimális garancia. Magyarország nem cselekedhet a saját érdekei ellenében, ahogy egyetlen más ország sem.”⁷²⁰ Azaz a Vatikán legalább arra adjon garanciát, hogy tekintélyét latba

719 L. pl. Leddy, az európai ügyekért felelős külügyi államtitkár újabb, szeptember 22-én kelt felterjesztését. Teljes szövege: „Címzett: a[z amerikai] kormány – nagykövet [Llewellyn E. „Tommy”, Jr.] Thompson* Küldi: John M. Leddy. Tárgy: Egy Mindszenty bíborost érintő orvosi vélemény javasolt átküldése a Vatikánnak. Msg. Casaroli, amikor a pápa utasítására meglátogatta Mindszenty bíborost, szeptember 15-én azt mondta budapesti ügyvivőnknek, hogy segítene, ha tudnánk adni egy határozottabb orvosi véleményt Mindszenty bíboros állapotáról, amit fel tudnának használni a bíborossal folytatandó későbbi megbeszéléseken, valamint történeti archiválás céljára. A közeljövőben várhatóan meghív bennünket az apostoli delegátus, hogy átnyújtson egy jelentést a Vatikántól Msgr. Casaroli megbeszéléseiről a bíborossal. Az apostoli delegátus valószínűleg meg fogja fogalmazni a Vatikán nevében Msgr. Casaroli javaslatát. Akkor majd javasolni fogjuk, hogy átadjuk a mellékelt, dr. Woodward által aláírt orvosi vélemény eredetijét (Tab B). Az orvosi jelentést az apostoli delegátusnak adjuk át egy informális kísérőlevéllel (Tab A). Javaslat, hogy Mr. Lisle kapjon felhatalmazást, hogy átadja az apostoli delegátusnak a Vatikánnak való továbbítás céljából a memorandum és a jelentés csatolt eredetijét (Tab A és Tab B). Jóváhagyva 1965. szept. 23.”

720 Az emlékeztető teljes szövege: „Tárgy: Mindszenty bíboros helyzete. Résztvevők: Radványi János ideiglenes ügyvivő, Magyar Követség, Raymond E. Lisle, a Kelet-európai Hivatal igazgatója, Robert M. McKisson, a Kelet-európai Hivatal igazgatóhelyettese, Christopher A. Squire, OIC Magyar Ügyek. Címzett: EUR – Mr. Stoessel, Amerikai Követség, Budapest. Radványi ügyvivő saját kérésére szeptember 24-én, du. 4-kor látogatást tett a külügyminisztériumban, hogy továbbadjon információkat, melyeket a magyar külügyminisztériumtól kapott Msgr. Casaroli kapcsolatfelvételeiről magyar tisztségviselőkkel ottani, szept. 14. és 17. közötti látogatása idején. Casaroli csak Prantner Józseffel, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökével találkozott. Vele tárgyalt a Vatikán és a magyar állam közötti, az egyházi ügyekkel kapcsolatos megállapodásról (1964. szeptember 15-én írták alá Budapesten). Casaroli tudatta Prantnerrel, hogy Mindszenty bíboros helyzetével kapcsolatban szeretne beszélni vele. Prantner megkérdezte, mit tehetne, amivel segíthet. Casaroli azt felelte, hogy (itt Radványi ügyvivő gondosan rámutatott, hogy a kérdések és a válaszok képzett olasz–magyar tolmácsokon keresztül történtek) »a bíboros egészségi állapota nem komoly, sőt még némileg javult is«, és olyan benyomást kelt, miszerint

nincs szükség siettetni a megoldást. Prantner Radványi ügyvivő szerint erre megkérdezte, van-e Casarolinak bármiféle javaslata. Casaroli azt felelte, hogy egyelőre nincs. Hozzátette, hogy szeretne beszélni Péter János külügyminiszterrel. Ekkor Prantner ismét megkérdezte, van-e javaslata Mindszenty bíboros problémájára, amit elővezethet. Casaroli nemmel válaszolt. Prantner tájékoztatta az ügyről a magyar kormányt (Péter külügyminiszter különben Finnországban volt, így nem tudta volna fogadni Casarolit, még ha akarta volna sem), és Casarolit elutasították. Mr. McKisson megkérdezte, Msgr. Casaroli találkozott-e Szilágyi külügyminiszter-helyetttel korábbi budapesti látogatásai alkalmával, beleértve a Prantnerrel való találkozásait is. Radványi azt felelte, hogy Szilágyi csak a Vatikán és a magyar állam egyházügyi megállapodásának az aláírásánál volt jelen 1964-ben, és Casaroli ezt megelőzően nem vette fel a kapcsolatot a külügyminisztériummal. Mr. Lisle kijelentette, vártunk valamiféle tájékoztatást a Vatikántól Casaroli legújabb látogatásával kapcsolatban, azonban ilyen jelentés eddig nem érkezett. Hozzátette, hogy ami a bíboros egészségét illeti, határozottan nem következett be javulás. Az élete nem forog közvetlen veszélyben, de az állapotából eredően várható komplikációk lehetősége már megmutatkozott abban, hogy rosszul reagált egy bizonyos gyógyszerre a kezelése során, s ennek a gyógyszernek az adagolását egy időre meg is kellett szüntetni. Ez az eset is arra utal, hogy szükség van hatékony és folyamatos orvosi felügyeletre. Mr. McKisson hozzátette, hogy ha ő maga szenvedne tbc-ben, azt ő mindenképp súlyos dolognak ítélné. Ekkor Radványi ügyvivő ismét felolvasta a jegyzeteiből a kijelentést, melyet Casaroli állítólag Prantnernek tett a bíboros egészségéről. »A bíboros egészsége javul, ezért a helyzet nem sürgető.« Radványi azt kérdezte, a külügyminisztérium gondol-e valami megoldásra, mert biztos benne, hogy ezt Budapest tudni szeretné. Hozzátette, hogy bár a bíboros állapota lehet kielégítő ma, holnap, vagy holnapután, komplikációk esetén nemigen lehetne tenni semmit. Mr. Lisle azt mondta, tudnunk kellene a Vatikán álláspontját, mielőtt lehetséges megoldásokról beszélünk. Radványi azt felelte, véleménye szerint a kérdést minél hamarabb meg kell oldani. Hozzátette, nem érti, hogyan érzékeltethette Casaroli azt, hogy Szilágyi nem fogadta, mert amennyire ő tudja, Casaroli [nem] kérte, hogy találkozhasson Szilágyival, csak Péterrel. Mr. Lisle azt felelte, hogy félreértésről lehetett szó az ügyvivőnk részéről, aki úgy vélhette, hogy Casaroli szándékozott találkozni Szilágyival, de nem sikerült. Radványi azt válaszolta, hogy ez talán nem is fontos, inkább az aggasztó, hogy a Vatikán nem mutatkozik túl lelkesnek a bíborossal kapcsolatos probléma megoldásában, és azt a benyomást kelti, hogy ez a probléma nem is sürgető. Erre Mr. Lisle azt felelte, hogy talán bölcs lenne nem túl sokat belelátni Casaroli és Prantner beszélgetésébe. Normális dolog, ha Msgr. Casaroli előbb jelent Rómának, mielőtt teljesen elkötelezi magát Prantnernél. Mr. McKisson közbevetette, hogy mi átadtuk a Vatikánnak a hiteles és pontos orvosi információkat, hogy teljesen tisztában legyenek a bíboros állapotával. Radványi ügyvivő megkérdezte, tudjuk-e, hogy magyar egészségügyi hatóságokat is megkerestek Budapesten a bíboros egészségére vonatkozó régi dokumentáció miatt. Radványi hozzátette, hogy az 1956-os »események« idején sok feljegyzés szétszóródott vagy megsemmisült, így nem biztos, hogy a bíboros leletei fellelhetők. Amennyiben mégis, biztosak lehetünk abban, hogy azokat a rendelkezésünkre bocsátják. Mr. McKisson azt mondta, csak annyit tudunk, hogy valamikor 1953–54-ben a bíboros már szenvedett tuberkulózisban. Ezt persze egyedül magától a bíborostól tudjuk. Az amerikai orvosok talán kérték Budapesten a régi dokumentációt, nekünk azonban nincs erről tudomásunk. »Van még Mr. Lisle-nek bármi hozzáfűznivalója?« – érdeklődött ismét Radványi ügyvivő. »Őszintén szólva nincs – mondta Mr. Lisle –, amíg nincs a birtokunkban minden tény. Mi ugyanannyira akarjuk a megoldást, mint önök. Amennyiben önöknek van bármiféle kivitelezhető ötletük, boldogan meghallgatjuk.« Radványi ügyvivő örömét fejezte ki, amiért nyíltság tapasztalható mind az amerikai, mind a magyar kormány részéről a bíboros betegségének megvitatásában. Ez így helyes a probléma kölcsönös meg-

értése szempontjából. A magyar kormány nem siet, csak egy dolog miatt aggódik, mégpedig az esetleges orvosi komplikációk miatt. Amikor ez bekövetkezik, talán már túl késő lesz, és akkor már nem vitathatjuk meg a kérdést, hanem cselekvésre kényszerülünk, ami nem biztos, hogy kellemes lesz. Radványi még hozzátette, hogy szabad-e tudnia, miként vélekedik a bíboros a betegségéről. Mr. Lisle azt felelte, nem árul el titkot, ha azt mondja, a válasz az, amire Radványi ügyvivő is gondol. Radványi erre azt mondta, ezt úgy értelmezi, hogy a bíboros teljes mértékig negatívan áll az amerikai követség és Magyarország elhagyásának a kérdéséhez. Mr. Lisle rámutatott, hogy a Vatikán még nem tett meg mindent, és hogy Mindszenty bíboros végül is egyértelmű viszonyban áll a Vatikánnal. Radványi azt mondta, a Vatikán több mint 1900 éve vesz részt a diplomáciában. Magyarország azonban nem fogadhatja el a bíboros egyetlen »feltételét« sem, csak-hogy a bíboros ragaszkodik ezekhez. Az Egyesült Államok és Magyarország nagyon rugalmas, sőt együttműködő. Mr. McKisson megkérdezte Radványit, van-e véleménye a magyar kormány ezzel kapcsolatos nézeteiről. Radványi ügyvivő rámutatott, hogy feltételezése szerint ezeket a nézeteket tükrözik Szilágyi Béla külügyminiszter-helyettes tárgyalásai az amerikai ügyvivővel úgy három héttel ezelőtt. Magyarországnak szüksége lesz biztosítékokra afelől, hogy távozása után a bíboros nem fogja nyilvánosan támadni a magyar kormányt – hasonlóan ahhoz, ahogy az ukrán Szipij érsek esetében történt. Mr. Lisle megkérdezte, úgy érti-e, hogy a Vatikánnak kellene garanciát adnia a bíboros nevében. Radványi ügyvivő azt mondta, ez elegendő lenne. A jelenlegi pápa, tette hozzá Radványi, nem olyan, mint XXIII. János. VI. Pál beszéde nem sokkal Msgr. Casaroli legutóbbi budapesti látogatás előtt nem volt valami hasznos, és Budapesten némi bosszankodással fogadták (feltehetően a pápa szeptember 12-i megjegyzését, melyet egy misén mondott Domitilla katakombáiban). A lényeg az, hogy négy oldalról is érdekeltek a bíboros problémájának a megoldásában, és neki magának (a bíborosnak) is késznek kell lennie a kompromisszumra. Mr. McKisson megjegyezte, hogy úgy tűnik, a magyar kormány hozzáállása nagyon rugalmas és egészen realista. Radványi ügyvivő ebben egyetértett hozzátéve, hogy nem lenne nehéz a bíborosnak elhagyni Magyarországot a jelenlegi körülmények között, mivel beteg. János pápa életében már közel jártak a bíboros problémájának a megoldásához. De az amerikai kormány ezt nyilvánvalóan tudta. Mr. McKisson azt felelte, hogy nem tudtuk, de sejtettük, hogy történt valami haladás. Radványi ügyvivő megjegyezte, hogy a múltban az USA mindig úgy vélekedett, hogy ez a helyzet a Vatikán és a magyar kormány problémája, Amerikának pedig megfelel bármilyen megállapodás, amit a Vatikán és Magyarország köt. Most, hogy a bíboros beteg, már az USA is érintett. Mr. McKisson erre kijelentette, hogy Amerika mindig is érintett volt. Radványi ügyvivő azt felelte, nem kellettünk ilyen benyomást. Felidézett egy találkozót [William Averell] Harriman* nagykövet irodájában Mód* [Péter] első külügyminiszter-helyettes-sel (1963. december 14.), ahol az USA azt állította, hogy a bíboros kérdését Magyarországnak és a Vatikánnak kell megoldania. Mr. McKisson azt válaszolta, hogy természetesen a négy fél egyike sem tudja megoldani a kérdést egyedül. Radványi ügyvivő hozzátette, hogy őt zavarja Msgr. Casaroli megjegyzése, miszerint a bíboros nem is igazán beteg, és mindaz, ami egy ilyen kijelentéssel jár. Két évvel korábban, folytatta Radványi, egy férfi, aki azt állította, hogy [Francis Josef] Spellman* bíboros küldte (bár Radványi állítása szerint ennek az állításnak nem járt utána), felhívta Radványit és azt mondta, hogy amennyiben a magyar kormány megengedi Mindszenty bíborosnak, hogy elhagyja Magyarországot, ő fizet Magyarországnak 5 millió dollárt. Mielőtt Radványi válaszolhatott volna, a hívó máris felemelte az összeget 10 millióra. Radványi akkor azt felelte, mondta, hogy a magyar kormány nem fog üzletelni Mindszenty bíboros ügyével. Jelenleg az ügy humanitárius vetülete az, ami lehetővé teszi, hogy fontolóra vegyék távozását Magyarországról. Mégis kell, hogy legyen azonban egy minimális garancia. Magyarország nem cselekedhet a saját érdekei ellenében, ahogy egyetlen más ország sem. Mr. Lisle

vetve meggátolja a már nem menedékes bíborost abban, hogy Magyarországgal és kormányával ellenséges politizáló hajlama megnyilvánuljon. A Kelet-európai Hivatal nem adta fel reményét, hogy sikerül eredményt elérni, ezért VI. Pál pápa utazása előtt három nappal, október 1-jén pénteken Lisle újabb kísérletet tett, amikor behívta Radványi ügyvivőt.⁷²¹ A Vatikáni Államtitkárság megküldte Casaroli (fentebb

reményét fejezte ki, hogy nem veszítjük szem elől az aktuális problémát. Radványi ügyvivő ekkor azt mondta, nem hiszi, hogy a magyar kormány hamarosan előjönne valami »nagy« ötlettel a kérdés megoldása tekintetében. Ha mégis bármit hall, tudatja azt a külügyminiszteriummal. Úgy véli, a magyar kormány az USA és a Vatikán javaslataira vár. Mr. Lisle őszintén remélte, hogy meg tudjuk oldani a problémát. De hogy sikerül-e vagy sem, azt a jelen pillanatban még nem tudja megmondani. Radványi ügyvivő megismételte, hogy a Vatikán nagy gyakorlattal bír a diplomácia terén. Úgy érzi, a Vatikán diplomáciája nem olyan nyílt, mint a magyar vagy az amerikai, és szerinte a nyílt diplomácia jobb. Mr. Lisle azzal zárta, hogy maradjunk kapcsolatban, ha bármi fejlemény adódna, de ne fektessünk egyelőre túl nagy hangsúlyt arra, hogy a Vatikán nem kommunikál Casaroli missziójával kapcsolatban, mivel a zsinat még ülésezik, és Msgr. Casaroli is csak öt nappal ezelőtt tért vissza Rómába.”

721 Az emlékeztető dátuma 1965. október 1. Táviratként rövidített szöveggel október 2-án továbbították, száma: Budapest 348, jegyezte Ball. Az emlékeztető teljes szövege: „Tárgy: Mindszenty bíboros – 1965. szeptember 24. Résztvevők: Raymond E. Lisle, a Kelet-európai Ügyek Hivatalának igazgatója, Robert M. McKisson, ugyanannak igazgatóhelyettese, Christopher A. Squire, OIC Magyar Ügyek, Radványi János ügyvivő, Magyar Követség. Kapja: EUR, EE, O/MED, Amerikai Követség, Budapest. Mr. Lisle kérésére október 1-jén, du. 6 órakor bejött a külügyminisztériumba Radványi János magyar ügyvivő. Mr. Lisle a következőkről tájékoztatta:

1. Mr. Lisle azt mondta, magánemberként, nem hivatalos minőségben, nem utasításra beszél, de úgy hiszi, amit mondani akar, semmiképp sincs ellentétben az USA elveivel.

2. Úgy érezzük, eljött az alkalom, hogy megoldás szülessék a Mindszenty bíborossal kapcsolatos problémára. Minden érintett fél számára alapvetően fontos, hogy a legegyszerűbb módon közelítse meg a problémát és elkerülje az azt bonyolító és érzelmi töltésű elemeket. Itt alapvetően humanitárius problémával állunk szemben, egy idős ember gondjával, aki jobb kezelést kaphatna más körülmények között, és aki most, az idő múltával már nem jelent politikai problémát.

3. Mi természetesen érdekeltek vagyunk a megoldásban. Az alapvető döntéseket azonban nem nekünk kell meghoznunk. Úgy hisszük, talán azzal segíthetünk a legtöbbet, ha összehozzuk a többi felet, hogy ki tudjanak dolgozni egy megoldást a problémára, amely terhet jelent mindannyiunk egymás közötti kapcsolatára nézve.

4. Mr. Lisle elmondta, hogy ő és Mr. McKisson ma beszélt az apostoli delegátussal. A delegátus rámutatott, hogy a tény, miszerint Péter magyar külügyminiszter nem fogadta Msgr. Casarolit Budapesten, ez utóbbi és a Vatikán valóban goromba visszautasításként interpretálta. Megpróbáltuk megmagyarázni, hogy tudomásunk szerint nem ez volt a magyar kormány szándéka. A probléma először is abból fakadt, hogy a kérés a külügyminiszterrel való találkozóra irányult – ami részben szintek kérdése – (és úgy tudjuk, Péter miniszter úr amúgy sem volt Magyarországon), másodsorban pedig abból, hogy Msgr. Casaroli kérdésre azt válaszolta, hogy nincs a kezében javaslat.

5. Msgr. Casaroli megértette – feltehetően az Állami Egyházügyi Hivatal vezetőjével, Prantner úrral folytatott megbeszélése eredményeképpen –, hogy a magyar kormánynak vannak bizonyos feltételei, és hogy »az első és legfontosabb ezek közül a feltételek közül a bíboros >hallgatása<,

valamint szigorú kizárása mindenféle tevékenységből, melyet a kormány úgy értelmezhet, mint ami a Magyar Népköztársaság és kormánya ellen irányul, és tartózkodása Magyarország egyházi életébe való mindenféle beavatkozástól.« Msgr. Casaroli úgy értelmezte a feltételt, miszerint Mindszenty »tartózkodása Magyarország egyházi életébe való mindenféle beavatkozástól« megakadályozná a bíborost még abban is, hogy véleményt mondjon a magyar egyházzal a szent bíborosi kollégiumban vagy bizalmas tanácsot adjon ezzel kapcsolatban a pápának, amennyiben pozíciót foglalna el a Kúriánál. Ezeknek a feltételeknek a teljes és gyakorlati kivitelezését ebben a merev és kizárólagos formájukban a Vatikán, úgy érezte, nem tudja biztosítani.

6. A mi személyes nézetünk az, hogy a magyar kormány számára előnyös eredményeket érhetne el azzal, hogy menlevelet ad a bíborosnak, amivel minden feltétel nélkül elhagyhatja Magyarországot. Ez azt jelezné a világ számára, hogy a jelenlegi kormány magabiztos és kellő megértéssel van a bíboros egészségi állapota iránt. Ezt a magyar kormánynak kell eldöntenie, de reméljük, kellő megfontolás tárgyát fogja képezni. A Vatikán nevében nem beszélhetünk, és nem is tesszük. Személyes véleményünk azonban az, hogy minden okunk megvan azt hinni, hogy a Vatikán – amennyiben a bíboros esetleg Rómába megy – hatékonyan eltántorítja majd a bíborost az olyan tevékenységtől, mely összeegyeztethetetlen egyházi státuszával vagy veszélyeztetné a magyar vagy más egyház javát, és gondosan elkerüli, hogy azonosuljon az ilyen tevékenységgel. Úgy véljük, hasznos lenne ebbe az irányba haladni, elkerülve a formális feltételek vagy garanciák hangsúlyozását.

7. Úgy hisszük, ha lehetséges lenne kifejezni Msgr. Casarolinak, mondjuk, Szilágyi külügyminiszter-helyettes készségét, hogy fogadja, amennyiben visszatér Budapestre »a lehetőségek felderítése« céljából, Msgr. Casaroli nem utasítaná ezt el. Szívesen közvetítenénk ezt a szándékot, ha megkérnek rá.

8. Lépéseket tettünk, hogy helyesbítsük a Mindszenty bíboros egészségi állapotával kapcsolatos indokolatlanul optimista értékelést, melyet nyilván a bíboros közölt ilyenképpen Msgr. Casarolival. Úgy hisszük, a Vatikán tökéletesen megértette a helyzetet.

Miután figyelmesen végighallgatta Mr. Lisle-t, Radványi ügyvivő megjegyezte, nem érzi úgy, hogy túl sok előrelépés következett volna be. Miféle garanciákat tudna adni a Vatikán a bíboros kiengedése érdekében, kérdezte, majd meg sem várva a választ, megkérdezte, vajon amikor Mr. Lisle beszélt az apostoli delegátussal, érzékelt-e, hogy nemcsak az USA, hanem a Vatikán is érdekelt a probléma megoldásában. Mr. Lisle azt válaszolta, ő gondosan kerüli az apostoli delegátus bizalmasan közölt véleményének a továbbadását azon túlmenően, amit maga a delegátus szeretne tudatni Radványi ügyvivővel, ahogy gondosan kerüli azt is, hogy megvitassa a magyar álláspontot az apostoli delegátussal azon kívül, amit Radványi szeretne, hogy elmondjon. Az azonban világos előtte, hogy a Vatikán őszintén érdekelt egy kölcsönösen elfogadható megoldásban. Radványi úrnak azonban nem kell azt gondolnia, hogy a Vatikánt bármi is kényszerítené elfogadni a magyar kormány feltételeit. A Vatikán a végtelenségig képes lenne elviselni a jelenlegi helyzetet. Nincs semmiféle kényszerítő tényező, ami megkövetelné tőle, hogy elfogadja a vele szemben támasztott feltételeket. Radványi erre azt mondta, hogy talán nem értette helyesen. A humanitárius szempontot érti, és a lélektani előnyt is, amit Magyarország nyerhetne a megoldás révén – és Magyarországnak, mint minden más országnak, nagyon fontos a külföldi megítélése –, de érti vajon a Vatikán, mekkora problémát jelent Magyarországnak Mindszenty bíboros? Ezt a Vatikántól kell megkérdezni, felelte Mr. Lisle. Radványi ügyvivő azt kérdezte, miért Magyarországnak kellene vállalni a kockázatát annak, hogy a bíboros Rómába megy, mivel nem tudható, milyen pozíciót fog ott betölteni, vagy mi fog ott történni vele. Mr. Lisle azt válaszolta, hogy személyes véleménye szerint a Vatikán nagy figyelmet szentel az ügy eme aspektusának. Tegyük fel – folytatta Radványi –, hogy Mindszenty bíboros rendez egy nagy összejövetelt –

Rómában vagy másutt –, ahol nagy számban vesznek részt magyar emigránsok. Mit tenne akkor a Vatikán? Vajon megengedné ezt? Mr. Lisle azt felelte, ezt a témát a magyar kormánynak a Vatikánnal kellene megvitatnia. Radványi ügyvivő ekkor azt szerette volna tudni, mit nyerhetne Magyarország azzal, ha kiengedi a bíborost. Nem tudja, érzékeltük-e – folytatta –, hogy a Mindszenty-kérdés nem a magyar egyház ügye és nem is magyar politikai kérdés. Mr. Lisle erre megjegyezte, hogy ez esetben annál inkább hagyni kellene Mindszentyt elmenni. Az ügyvivő az előtt azt kérdezte, mi lenne, ha a bíboros gyűléseket hívna össze. E tekintetben hasznos lenne megnézni Szlipij püspök és Beran bíboros helyzetét. Bár ezek az ügyek természetesen nem tökéletes párhuzamok, hasznos lehetne megnézni, mit tesznek ők az óta, hogy Olaszországba mentek. Radványi ügyvivő ekkor megkérdezte, olyan benyomást keltett-e az apostoli delegátus, mintha a Vatikán számára kívánatos lenne egy olyan megbeszélés, amit Mr. Lisle javasol. Az biztos – tette hozzá –, hogy a magyar kormány nem lenne kész kezdeményezni egy ilyen megbeszélést. Mr. Lisle azt válaszolta, hogy fontos lenne előrelépni. Magyarország például jelezhetné, hogy ha Msgr. Casaroli találkozni szeretne Szilágyi külügyminiszter-helyettessel, Szilágyi hajlandó lenne fogadni. Ez nem jelentene formális kezdeményezést, csak a készség kifejezését. Mr. Lisle rámutatott, hogy Msgr. Casaroli rangja viszonylag magas a vatikáni diplomáciában, mivel harmadik a sorban a pápai államtitkár (külügyminiszter), Cicognani bíboros és annak helyettese mögött. Radványi ügyvivő megjegyezte, hogy ez nem protokolláris kérdés, hanem lényegi. Mr. McKisson rámutatott, hogy a kérdés talán csak azért merült fel, mert Msgr. Casaroli a külügyminiszterrel akart találkozni, és fel sem vetette, hogy találkozna mással is. Függetlenül attól, hogy hogyan lehet értékelni a tényt, hogy a külügyminisztériumban nem fogadták Msgr. Casarolit, nyilvánvalóan szükség van arra, hogy a Vatikán és a magyar külügyminisztérium kommunikáljon egymással a konkrét problémáról. Mi csak azt próbáljuk biztosítani, hogy ugyanolyan hasznos megbeszélések jöjjenek létre a Vatikán és a magyar kormány között, mint amelyet most folytatunk Radványi ügyvivővel. Ezen a ponton Radványi ügyvivő megkérdezte, az-e Mr. Lisle benyomása, hogy lehet egy bizonyos megoldási minta a bíboros problémájára, és érdemes-e a magyar kormánynak együtt keresni a megoldást a Vatikánnal. Ha a Vatikán pusztán elismétli, amit Msgr. Casaroli egyszer már elmondott az Állami Egyháziügyi Hivatala vezetőjének, Prantnernek, őszintén szólva nem lenne értelme a Vatikánnak retúrjegyet venni Casaroli számára Budapestre. A kérdés tehát az – összegezte Radványi –, hogy a Vatikánnak vannak-e igazi javaslatai, azaz tudnak-e ilyenekkel élni. Mr. Lisle azt felelte, hogy a magyar kormánynak kapcsolatban kellene állnia a Vatikánnal, hogy megértse annak problémáit. Radványi hozzátette, nagyon világossá tették Casaroli előtt, hogy Mindszenty bíboros olyan helyzetbe kerülhet, ahonnan nagyon rossz propagandát fejthet ki Magyarország ellen, ami súlyos hatással lehetne Magyarország imázsára. Mr. Lisle elismételte, hogy szerinte, ha mindent mérlegre tesznek, Magyarország többet nyerhet, mint veszíthet. A viszonyok jelentősen megváltoztak azóta, hogy Mindszenty bíboros problémája először felmerült. Mr. McKisson kijelentette, hogy úgy érezzük, a Vatikán érdekei túlmutatnak egy bizonyos személy iránti érdeklődésén. A Vatikánnak az egyház egészének érdekét kell figyelembe vennie, és minden bizonnyal felismerik, hogy a saját érdekük ellenőrzés alatt tartani Mindszenty bíborost, amennyiben Rómába megy. A Vatikán gyakorlatilag nem kerülhet olyan helyzetbe, hogy abszolút garanciát kelljen vállalnia a bíboros magatartásáért minden téren. Nem azt javasoljuk, hogy Magyarország legyen a kezdeményező – folytatta Mr. McKisson –, egyszerűen csak hasznosnak véljük, hogy a magyar kormány jelezze – ha úgy kívánja, nekünk –, hogy hajlandó lenne fogadni Msgr. Casarolit. Szerintünk minden fél érdeke, hogy a kérdés megoldódjon, következésképpen nem hagyhatjuk, hogy olyan helyzet álljon elő, melyben bármelyik fél motivációját vagy szándékait félre lehet érteni. Radványi azt mondta, úgy érzi, a probléma majdnem zsákutcába jutott, és nekünk kellene lépünk. Mi nem veszíthetünk túl

hozott) jelentésének rövidített változatát, amely gyakorlatilag az eddig ismertek összefoglalása volt.⁷²² Ebben található a mentegetőzés: Casaroli nem ragaszkodhatott álláspontjához a bíborosnál, mert Őeminenciája nem volt teljességgel meggyőződve helyzetének súlyossága felől, továbbá, ha a bíboros bele is egyezett volna a távozás gondolatába, fennáll a magyar kormány feltételeinek a súlyossága, amelyeket Őeminenciája mindig is teljesíthetetlennek és elviselhetetlennek tartott, így az Apostoli Szentszék ilyen abszolút és merev formában nem tudja garantálni betartásukat. A Szentszék a jelen helyzetben nem lát más utat, mint a bíboros meggyőzését állapotának súlyossága felől, másrészt a magyar kormány feltételeinek enyhítését.⁷²³

sokat azzal, ha lépünk. Hozzátette, van még egy kérdés, mégpedig a bíboros jogi státusza. A bíboros a magyar törvények szerint elítélt. Magyarország nem hagyhatja figyelmen kívül ezt a ténytet, ahogy egyetlen ország sem cselekedhetne a saját törvényei ellenében. Nem zárta azonban ki a lehetőségét annak, hogy ezt a dolgot valahogy szabályozzák. Ráadásul a bíboros magát az ősi törvények szerint Magyarország államfőjének tekinti. Mr. Lisle azt felelte, nem hiszi, hogy ez gondot okozna a Vatikánnak. Radványi hozzátette, hogy személyes véleménye szerint a megoldás általunk javasolt módszere a legjobb, azaz a legegyszerűbb megoldás, mely kizárná az érzelmi tényezőket. Azzal fejezte be, hogy a helyzetet megkönnyíti a tény, hogy Péter külügyminiszter jelenleg New Yorkban tartózkodik, és ő fog tudni találkozni vele, s részletesen beszámolni a megbeszélésünkről. Megjegyezte, hogy Péter korábban református püspök volt, de ez nem jelenti azt, hogy érzelmi alapon fog közelíteni Mindszenty, egy katolikus főpap problémájához. Búcsúzóul Radványi úr elismételte Mr. Lisle megjegyzéseinek főbb pontjait, hogy biztos legyen benne, helyesen értette azokat. Mr. Lisle hozzátette, hogy ha bármi nem világos, hozzánk bármikor fordulhat. Radványi úr du. 7:10-kor távozott.”

722 Helyenként hiányos szövegű távirat a washingtoni külügyminisztériumból a budapesti amerikai követségre, 1965. október 1., száma: Budapest 343, jegyezte Ball.

723 A távirat e részének szövege: „Bármilyen legyen is az ideiglenes javulás a jelenlegi kezelést követően – mutatott rá Msgr. Casaroli Őeminenciájának –, a betegség ténye és a megfelelő eljárások alkalmazása továbbra is probléma marad, ezért célszerű lenne nem késleltetni a megoldást, mely már sürgetőnek látszik, és ha késedelmet szenved, azzal kárt is okozhat. Msgr. Casaroli azonban valószínűleg nem volt túl meggyőző. Először is Őeminenciájára való tekintettel, aki nincs teljesen meggyőződve egészségi állapotának súlyos volta felől, aztán meg még ha a bíboros egyet is értene a fenti kijelentésekkel, még mindig ott vannak azok a komoly és kínos nehézségek, melyeket a magyar kormány feltételei támasztanak Őeminenciája átszállítása esetére. Tulajdonképpen, amikor a magyar hatóságok ráébredtek, hogy ennek az elhúzódozó helyzetnek a befejezése nem következik be olyan hamar, mint ahogy azt várták, többé már nem tűntek annyira késznek bármilyen konkrét tárgyalásba bocsátkozni a kérdéssel kapcsolatban. Továbbra is azt ismételték, hogy az első és legfontosabb a feltételek közül a bíboros »hallgatása« és szigorú kizárása minden olyan tevékenységből, melyet a kormány úgy értelmezhet, mint ami »a Magyar Népköztársaság és annak kormánya« ellen lép fel, valamint annak megakadályozása, hogy bármiképp beavatkozhasson Magyarország vallási ügyeibe. Az ilyen feltételeket, melyekre a magyar kormány formális garanciát követel a Szentszéktől, Őeminenciája mindig is elfogadhatatlannak és tűrhetetlennek tartotta. Ebben a merev és teljességet követelő formájukban tulajdonképpen szinte lehetetlen lenne biztosítani maradéktalan gyakorlati kivitelezésüket, főleg ha figyelembe vesszük a magyar kormány hatalmas érzékenységét ezekben az ügyekben. Akárhogy

A Vagnozzi apostoli delegátussal való tárgyalásról készült feljegyzés szövegét a budapesti követség ugyanaznap táviratilag szintén megkapta.⁷²⁴ A távirat szerint „a delegátus jelezte, hogy véleménye szerint a Szentszék teljes mértékig képes lesz megfelelő ellenőrzést gyakorolni a bíboros közszerelése és kijelentései felett, amennyiben Rómába megy, és hatékonyan távol tudja majd tartani őt minden olyan tevékenységtől, mely nem lenne összeegyeztethető egyházi státuszával vagy ártana a magyar és más egyházak helyzetének és érdekeinek. A delegátus kijelentette továbbá, hogy a Szentszék nem engedné meg a bíborosnak, hogy bármi olyan lépést tegyen, mely a magyar nemzet fejeként felfogott világi hatalmának hangoztatására vagy érvényesítésére irányulna a hercegprímás hagyományos státuszára és előjogaira hivatkozva.”⁷²⁵ Időrendben utolsó olyan dokumentumunk, amely tanúsította a SD Kelet-európai Hivatalának érdeklődését Casaroli budapesti tárgyalásainak újrafelvétele felől, október 11-én kelt: az apostoli delegátusnak ekkor továbbították a pozitív budapesti választ, amely azonban nem tért el az eddig ismertektől.⁷²⁶

is, szükséges megszerezni Őeminenciája beleegyezését, és ez igencsak nehéznek látszik, hacsak egyértelmű és megkérdőjelezhetetlen egészségügyi szempontok nem kényszerítik rá. Ebben a helyzetben a Szentszék jelenleg nem lát más lehetőséget, mint hogy jelezze Őeminenciájának az indítékokat, melyeket betegsége fennállása és egészségi állapotának romlása jelent, másrészt pedig folytatja abbéli törekvéseit, hogy elfogadhatóbbá tegye a magyar kormány feltételeit.”

- 724 Helyenként hiányos szövegű távirat a washingtoni külügyminisztériumból a budapesti amerikai követségre, 1965. október 1., száma: Budapest 347. Alberto Melloni idézi ennek washingtoni példányát. (In: Alberto Melloni, i. m., 353. o., 67. j.) Mivel új információkat nem tartalmaz, szövegének közlésétől terjedelmi okok miatt eltekintünk.
- 725 A távirat befejezése: „a beszélgetés során két másik téma is felmerül a fenti lényeges kérdéseken túl: Először is, az apostoli delegátus kifejezte azon véleményét, miszerint amennyiben mi hasznosnak véljük, biztos benne, hogy el lehetne intézni Msgr. Casaroli látogatását Washingtonba, hogy tárgyaljon a külügyminisztérium illetékeseivel. Másodsor, az apostoli delegátus megjegyzéseiből világossá vált – főleg Casaroli Prantnerrel való beszélgetésének vonalvezetését, leginkább pedig Casaroli ama megjegyzését illetően, miszerint nincs javaslata, mellyel előállhatna a külügyminisztériumban –, hogy a Vatikán óvatosan közelít a bíboros távozásának kérdéséhez. Nyilvánvaló, hogy taktikai okokból a Vatikán nem akarja azt a benyomást kelteni, hogy kényszer alatt áll és sürgetőnek tartja a bíboros távozását akár orvosi, akár más okokból. Továbbá, ami a bíboros elhallgattatásának feltételét illeti, a Vatikán ki akar zárni minden feltételezést a magyarok részéről, miszerint engednie kellene merev és kivihetetlen követeléseikbe. Ebben az összefüggésben azonban a delegátus világosan kifejtette előttünk ama nézetét, hogy a Vatikán kész lenne biztosítékokat adni egy ésszerű kontrollt illetően a bíboros tevékenysége és kijelentései felett a Magyarországról való távozásával kapcsolatos megegyezés részeként.”
- 726 A távirat száma: Budapest 368, dátuma: 1965. október 11. Budapestre október 12-én érkezett. A budapesti követséget tájékoztató távirat szövege: „Lisle és Squire október 11. délután továbbított az apostoli delegátusnak egy üzenetet, melyet Radványi ügyvivő küldött át korábban, ugyanaznap (ld. külön). Így hangzott: A washingtoni magyar követség ideiglenes ügyvivője felhatalmazott minket, hogy értesítsük Önöket, miszerint amennyiben Msgr. Casarolinak »valóban van mondani-
valója számunkra, mely elvezethet a probléma megoldásához, a magyar kormány fogadni fogja őt

A bíboros felfogására valló forrás még O'Shaughnessy ügyvivővel való levélváltása december közepén, illetve a washingtoni külügyminisztérium tételes cáfolata december 30-án.⁷²⁷ Megismételjük ezzel kapcsolatos véleményünket: „az összkép az, hogy a bíboros betegségében is ragaszkodott ahhoz, hogy ott maradjon, még azon az áron is, hogy veszélyezteti a követségi személyzet egészségét és életét. Ugyanakkor itt valami rendkívüli esemény történt, mert az amerikai szakorvosok, diplomaták – és a vatikáni diplomaták, így Casaroli – véleményével ellentétesen, a gyógyulás nem két, nem egy év, hanem néhány hét alatt bekövetkezett, a tbc nyomtalanul eltűnt.”⁷²⁸ Hozzá kell tennünk, hogy nem nyomtalanul, mert a napi jegyzetekben található bejegyzések 1966 elején, de még 1967 elején is visszatérően számolnak be – igaz, átmeneti – vérömlésekről.

Ez a levélváltás mindenestre annyira fontos volt Washingtonnak, hogy a Casaroli által kért orvosi dokumentum kíséretében átadták az apostoli delegátusnak, mihamarabbi megoldás reményében. Miként tudatták, hogy „dr. Woodward nagyon komoly állásponton van a bíboros egészségi állapotának legutóbbi fejleményeivel kapcsolatban. Itt mindannyian hajlamosak vagyunk úgy vélni, hogy a bíboros ügyének minden aspektusa kezd egyre kritikussá válni, ami újból aláhúzza egy gyors megoldás sürgős szükségességét.”⁷²⁹

még kabinet szinten is.« Az ügyvivő hozzátette, és felhatalmazott bennünket, hogy idézzük őt: »célunk az, hogy megoldjuk a problémát oly módon, hogy azt ne lehessen a hidegháború elemeként felhasználni.« Lisle hozzátette, mi azonnal továbbítottuk Radványinak, amit nekünk az apostoli delegátus október 1-jén mondott (Deptel 347), aki nyomban válaszolt, és aminek az eredménye a fenti üzenet. Tény, hogy [a pápa] New Yorkban és most Washingtonban [van]. Ennek valószínűleg nagy szerepe volt a magyar válasz sebességében. A delegátus közölte, Casaroli közvetlen felettese, aki a pápa kíséretében volt itt, azt mondta, Casarolit elkeserítette a durva bánásmód irányában Budapesten, Prantner részéről. [...] A delegátus ezután eltűnődött, hogy vajon a Vatikán meg tudná-e akadályozni Mindszenty bíborost abban, hogy kimondja az igazat, ha kiengedik, s megjegyezte, hogy Mindszenty az egyetlen bíboros, akivel ilyen keményen bántak a kommunisták. Lisle azt felelte, azon vagyunk, hogy lehetővé tegyük a magyar és vatikáni küldötteknek a találkozást, hogy kiderítsék, mit kell és lehet tenni ebben a tekintetben. A delegátus azt mondta, október 20-án Rómában lesz, és másnap várhatóan találkozik Msgr. Casarolival. Azzal zárta, hogy úgy tűnik, a magyar kormány szintén meg akarja oldani a bíboros kérdését, amivel Lisle egyetértett. A delegátus felvetette, aztán megvitatás után kivihetetlenként visszavonta a javaslatát, hogy nyomban idehívja Washingtonba Casarolit megvitatni a lehetőségeket Péterrel, amíg ez utóbbi itt tartózkodik.”

727 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1048–1056. o. 321–323. sz. dok. Itt ismét szóba került a Greenfield-féle hivatkozás és annak cáfolata.

728 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: Az ismeretlen hercegprímás. Adalékok és összefüggések 1944–1990, in: uők., *Majd' halálra ítélve*, 155. o. „a bíboros előzetes válasza, december 16.” – következő év elején még visszatér rá és végső válaszra készül.

729 McKisson december 30-án kelt levele O'Shaughnessyhez, teljes szöveg: „A hétvégi ünnepek közeledvén, reméljük, ez a levél elmegy még a délutáni postával, hogy a jövő hét elején megkapják. Raynek időpontja van Msgr. Franco Brambillához, az apostoli delegátus helyetteséhez hétfőre,

Mindezek után úgy gondoljuk, hogy a publikált és publikálatlan források olvastán meggyőződhetünk afelől, hogy Casaroli látogatása nem hozta meg a remélt sikert, és ennek fő oka a bíboros ellenállása volt. A kiutazás feltételei már 1965 őszén együtt voltak, csak hiányzott a döntés azok megtárgyalásáról és aláírásáról. A kérdésre majd 1971 forró nyarán tértek vissza a diplomaták, amikor Puhán nagykövet elérte: a bíboros – érezve előrehaladott korának súlyát és biztonságban óhajtva tudni emlékiratai sorsát – ráállt arra, hogy elhagyja a budapesti nagykövetséget, továbbá mindhárom kormány tudatosította vele, hogy nyolcvanadik életévének küszöbén nem biztosítható ott-tartózkodása, esetleges halála pedig még nagyobb komplikációkat jelenthet, ha az a Szabadság téri épületben következik be.⁷³⁰ Addig azonban még hat esztendőt kellett várni.

Arról viszont meggyőződhattünk: íme, 1965 őszén már mindhárom kormány – az amerikai, a magyar és az Apostoli Szentszék is – egyetértett abban, hogy ez a meg-

január harmadikára, délelőtt 10:30-ra. (Az apostoli delegátus, Vagnozzi érsek nincs a városban, és nem tér vissza január 7-ig.) A Msgr. Brambillával való találkozó egyik célja, hogy átadjuk az apostoli delegátusnak és rajta keresztül a Vatikánnak a bíboros október 12-i, az Elnökhöz írt levelének a másolatát, az Ön december 14-i, az elnök nevében írt válaszában a másolatát, és a bíboros december 16-i, az Ön levelére adott »előzetes« válaszában a másolatát. A találkozó második célja az, hogy megtudjuk, az apostoli delegátusnak van-e új véleménye vagy hírei újabb fejleményekről a Vatikán részéről, melyeket megoszthat velünk a bíboros kérdésével kapcsolatban. Ahogy bizonyára tudja, Vagnozzi érsek ősszel elment Rómába, hogy részt vegyen a zsinaton. December 10-én tért vissza. Bár Msgr. Brambilla nem sokkal az érsek visszatérte előtt jelezte, hogy esetleg lesz számunkra üzenete vagy hírei, visszatérte óta nem hallottunk felőle. Nem tudhatjuk persze, de ésszerű feltételezni, hogy az apostoli delegátus római tartózkodása alatt megvitatta Mindszenty helyzetét a Vatikán tisztségviselőivel, beleértve valószínűleg a pápát is. Harmadsorban úgy véljük, át kell adnunk az apostoli delegátusnak a legújabb orvosi jelentést a bíboros állapotáról. Ez dr. Lynsky legutóbbi táviratán alapul (No. 948), melyet Önnek Belgrádból 35. számmal küldtek meg. Önnek szóló információként és iktatás végett mellékeljük dr. Woodward összefoglaló jelentését. Végül Önnek szóló információként csatolok egy »Kommentárt«, melyet Chris Squire és én állítottunk össze több kérdésben, melyet a bíboros december 16-i válaszában, valamint a nyilvánvalóan Ted [Theodore J.] Papendorppal* folytatott beszélgetése során felvetett. Ez egy nem hivatalos összeállítás, és nem feltétlenül teljes, ami a részleteket illeti, vagy végleges terjedelmében és előadásában. Mégis azt gondoltuk, hasznos lehet elemezni a helyzet jelenlegi állását, ahogy az a bíborossal való legutóbbi levélváltásból tükröződik. Raynek hasznos lehet háttér-információként azokkal a pontokkal kapcsolatban, melyeket hangsúlyozni szeretne a helyzet tisztázása során a jövő hétfői találkozásán Msgr. Brambillával. Természetesen nem tervezzük, hogy megmutatjuk a kommentárt Brambillának. Dr. Woodward nagyon komoly állásponton van a bíboros egészségi állapotának legutóbbi fejleményeivel kapcsolatban. Itt mindannyian hajlamosak vagyunk úgy vélni, hogy a bíboros ügyének minden aspektusa kezd egyre kritikusabbá válni, ami újból aláhúzza egy gyors megoldás sürgős szükségességét. Jövő hét elején ismét hallani fog felőlünk a Msgr. Brambillával folytatott megbeszéléssel kapcsolatban. Szívvelyes üdvözlötünket küldjük és a legjobb kívánságainkat az újévre.”

730 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Washingtonból jelentjük*, 143–196. o. A vonatkozó amerikai dokumentumokat l. „His Eminence Files”.

felelő alkalom a távozásra. Ehhez Budapest feltételeinek enyhítése az egyik feladat, a másik – és ebben a három fél álláspontja nem tért el, megegyezik – a bíboros álláspontjának megváltoztatása. Ezekben a hetekben kezdett körvonalazódni az a megállapodás, amelyet majd 1971. szeptember 9-én fognak aláírni Budapesten az Apostoli Szentszék és a magyar kormány képviselői.

A SD Kelet-európai Hivatalának kiemelt érdeklődése és az a tény, hogy 1965. október 1-jén még mindig alaposan körüljárták a problémát, arra utal, hogy a washingtoni külügyminisztériumban a magasabb hivatalokat is megjárhatták az akták, így ezek levéltári fondjait is tanulmányozni kell ahhoz, hogy a budapesti követségi anyagot kiegészítve az események kielégítő részletességű leírását adhassuk. Tény, hogy a kelet-európai ügyekben az egyik legtapasztaltabb amerikai diplomata, Thompson nagykövet tájékoztatása a történekről azt jelzi, hogy az Amerikai Egyesült Államok – kihasználva a menedék ügyének kötődését az akut (miként azt Radványi fogalmazta) „humanitárius” kérdés megoldhatóságával – érdekeltebb volt mind a Vatikánnál, mind a magyar kormánynál a helyzet rendezésében. Ezért ennek a kutatásnak az lenne a célja, hogy megbizonyosodjunk afelől, miszerint az amerikai diplomácia valóban magas szinten foglalkozott-e a bíboros kiutazásának kérdésével 1965 őszén – és nem csupán az alsóbb szintű diplomaták fontoskodása volt-e a döntő –; továbbá, hogy megnyugtató módon tisztázódhassék, nem túlozták-e el az amerikaiak Casaroli vélt diplomáciai hibáját a budapesti külügyminisztériummal való kapcsolatfelvételi kísérlete során.⁷³¹

VI. PÁL PÁPA AZ ENSZ-BEN ÉS TALÁLKOZÁSA JOHNSON ELNÖKKEL 1965. október 4.

VI. Pál pápa 1965. október 4-én látogatott el New Yorkba, mondta el híres beszédét az ENSZ ottani központjában. Ez alkalommal találkozott Johnson amerikai elnökkel, akit Hubert Humphrey* alelnök és Rusk külügyminiszter kísért. A találkozás helyszíne a Waldorf Astoria szálloda 35. emelete volt, a megbeszélés 12:42-kor kezdődött és ötven percig tartott. Arra vonatkozóan nincs hír, hogy Mindszenty bíboros kérdése előkerült-e a megbeszélés során.⁷³²

731 Első eredményként könyvelhetjük el, hogy a Kelet-európai Hivatal fondjában megtaláltuk az Apostoli Szentszék 1965. október 1-jén kelt szóbeli jegyzékének szövegét, amely Casarolinak a bíborosnál tett látogatását értékeli ki.

732 A 13–14 órás New York-i tartózkodás részleteire l. *L'Attività della Santa Sede nel 1965*, Vatikánváros [1966], 330–365. o., itt: 338–339. o. (sajtóbeszámoló: 366–393. o.). L. még: *L'Osservatore Romano*, 1965. október 4–5. és október 6.; Andrea Tornielli: *Paolo VI. L'audacia di un papa*, Milano, 2009. Mondadori, 436. o. és következők.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE VI. PÁL PÁPÁHOZ 1965. október 5.⁷³³

„Szentséges Atya!

Teljes szívemben megrendülve hálát adok Szentségednek egészségem és betegségem kapcsán tanúsított atyai jóságáért, továbbá a levelekért és a költségeket nem kímélő készséges lelkületért.

A küldöttek beszámoltak a jelen állapotról Őszentségének; a nap ragyogása 1948 óta elerőtlenedett. De annál inkább itt (legyek), mint a hazug kol-laboráció!

Jóhiszeműen megígértem, hogy 15 napon belül jelzem, mi a teendőm. Az orvos úgy mondta, előbb második orvosi vizsgálatot kell végeznie, amely[nek eredményé]t az előbbihez csatolja. Majd a megállapodott időpontban visszate-
rtem.

Ez nem a súlyosbodás, hanem az ápolás és szorgoskodás megnyilvánulása, amelyben a követség orvosai és maga a követség is jeleskedik. Az első vizsgálat, szeptember közepe óta, nem mutatkozott láz, a köhögés és prüszkölés is múltóban. Naponta háromszor vizsgálnak. A vizsgáló örömmel állapítja meg egészségem visszatérését.

A második vizsgálat után, Őszentsége jóságos engedélyével, meg fogom ismételni az alázatos beszámolót. Mennyi időre volt szükség, hogy a helyszínen történt vizsgálat leleteit az amerikai katonai kórházba továbbítsák elemzésre, nem merem megmondani.

Megismételve köszönetét Őszentségének, áldott és áldó kezeit csókolva, legalázatosabb szolgálója és fia

esztergomi érsek
Magyarország Prímása⁷³⁴

733 O'Shaughnessy ügyvivő aznap továbbította Washingtonnak, Lisle-hoz címzett levele mellékleteként.

734 Aláírás hiányzik.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1965. október 19. előtt

Brambilla, a washingtoni apostoli delegáció tanácsosa október 19-én délután felkereste a washingtoni külügyminisztériumban a Kelet-európai Hivatalt, egy csomagot hozott továbbításra Mindszenty bíborosnak, benne a Vatikáni Zsinat öt szkémáját, egy kísérőlevelet és egy levelet a bíboros államtitkártól. Brambilla megemlítette, hogy ezeket a dokumentumokat a bíboros kifejezetten kérte König érsektől, júniusban nála tett látogatása alkalmából.⁷³⁵ Cicognani levelének szövege számunkra ismeretlen. Lisle október 19-i levelében felhatalmazta O'Shaughnessyt, hogy mindezt átadja a bíborosnak.⁷³⁶

Mindszenty bíboros alaposan tanulmányozhatta a megküldött zsinati szkémákat – volt rá ideje s korlátlan lehetősége –, amint a következő dokumentumokból is látható.

735 Az emlékeztető másolati példányának teljes szövege: „Tárgy: a Mindszenty bíborosnak átadandó csomag. Résztvevők: Msgr. Franco Brambilla, az apostoli delegáció ideiglenes ügyvivője, Raymond E. Lisle, EE igazgató, Christopher A. Squire, OIC Magyar Ügyek. Címzett: EUR – Mr. Stoess[el] és a budapesti Amerikai Követség. Msgr. Bambrilla saját kérésére október 19-én, du. 3-kor bejött a külügyminisztériumba, hogy átadjon egy csomagot Mindszenty bíborosnak való továbbítás céljából. A csomagban a második vatikáni zsinat öt szkémája volt, egy kísérőlevél, és egy levél a bíborosnak Cicognani vatikáni államtitkártól. Msgr. Brambilla rámutatott, hogy a csatolt dokumentumokat Mindszenty bíboros közvetlenül König bíborostól kérte, amikor az júniusban Budapestre látogatott. Msgr. Brambilla megjegyezte, hogy az apostoli delegátust október 20-ra várják Rómába, és még a hét vége előtt mindenképpen találkozik Msgr. Casarolival. Az apostoli delegátus a zsinat decemberi lezárulásáig tervezi Rómában maradni, de valószínűleg novemberben rövid időre visszatér Washingtonba. Az apostoli delegáció még vár egy levelet, mely hamarosan érkezni fog Mindszenty bíborosnak (feltehetően a pápától), de eddig még nem érkezett meg. Mr. Lisle tudatta Msgr. Brambillával, hogy Mindszenty bíboros írt egy levelet az Elnöknek. Amikor javasolt válaszunkat jóváhagyják, értesíteni fogjuk az apostoli delegátust, és ismertetni fogjuk vele a levélváltás lényegét.”

736 A levél teljes szövege: „ma Msgr. Brambilla a Róma felé úton lévő apostoli delegátus távollétében arra kért, továbbítsuk a csatolt öt szkémát és borítékot Őeminenciájának. Ezt a kérést a dokumentumok iránt nyilvánvalóan a tavaly júniusi találkozásukkor adta át Mindszenty bíboros König bíborosnak. Felhatalmazom, hogy a kérésnek megfelelően adja át a kért dokumentumokat: öt szkéma és egy boríték két levéllel Mindszenty bíborosnak.”

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA KÖNIG BÍBOROSHOZ 1965. november 9.

Az amerikaiak elutasították a továbbítást, mert – miként a bíboros november 11-i bejegyzése tanúsítja –, „levelem bezárva, König bíborosnak táviratom nem továbbítják”.⁷³⁷

„Vendég következő üzenetet kérte továbbítani König bíboros számára, akiről úgy gondolja, hogy jelenleg Rómában van, a Vatikáni Zsinaton: SZÖVEG KEZDETE: Kérhetem-e önfeláldozó látogatását esetleg repülőgépen, a következő hét elején? SZÖVEG VÉGE Vendéggel való beszélgetésből megtudtuk, hogy König meghívására a Vatikáni Zsinatról folytatandó megbeszélés szándéka indította. TIMS”⁷³⁸

A zsinati szkémák tanulmányozását követően a bíboros első gondolata König érsek meghívása volt, hogy vele megtanácskozza a teendőket. Miután ezt az amerikaiak elutasították, magát a pápát kérte, küldje el hozzá a bécsi érseket. Az elutasítás okát McKisson részletesen megindokolta az apostoli delegáció tanácsosa – s a delegátus távolléte alatt ideiglenes ügyvivője –, Brambilla előtt, december 6-án.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE VI. PÁL PÁPÁHOZ 1965. november 12.⁷³⁹

O’Shaughnessy ügyvivő november 16-án kelt levele mellékleteként továbbította Washingtonba, Lisle-nak.⁷⁴⁰ McKisson és Squire december 6-án személyesen vitték el az apostoli delegációra, egyben kifejtették álláspontjukat. Amennyiben König felhatalmazást kap a Vatikánból, budapesti fogadásának nem látják akadályát.⁷⁴¹

737 Mindszenty József: Napi jegyzetek, 396. o.

738 Távirat száma: 490. A Kelet-európai Hivatalnak.

739 Latin eredetije lappang, angol fordítása Washingtonban készült.

740 A levél teljes szövege: „Vendégünk írt egy levelet latinul a pápának november 12-i keltezéssel, és a továbbítását kérte. Csatolom a szokásos kezelés céljából a külügyminisztériumnak. Megjegyzem, bár latinom szegényes, hogy a harmadik bekezdésben »könyörög« a Szentatyának, hogy küldje el hozzá a »szomszédját«, feltételezhetően König bíborost.”

741 Erről a december 6-i emlékeztetőt megküldték a budapesti követségnek is. Vonatkozó része: „Tárgy: Mindszenty bíboros Vatikánnak írt levelének továbbítása. Résztvevők: Msgr. Franco Brambilla, megbízott apostoli delegátus, Robert M. McKisson, Kelet-európai Hivatal igazgatóhelyettes, Christopher A. Squire, OIC Magyar Ügyek. Monsignor Brambilla, az apostoli delegá-

„Budapest, Magyarország
1965. november 12.

Kedves Szentatya!

Igen örültem Szentséged egyedülálló sikerének az Egyesült Nemzeteknél. Örömet kifejező leveletem azonnal elkészítettem, de a levél ittmaradt.

Mondanom kell valamit egészségemről is. Nincs meg a jelentés a második vizsgálatról, de azt elvégezték; ugyanígy a harmadikat és a negyediket – amely kisebb, részvizsgálat volt. Mindegyik negatív.⁷⁴² Közérzetem is azt sugallja, hogy jobban vagyok. Kérem, küldje el szomszédomat,⁷⁴³ aki már gyakran meglátogatott, nehézség nélkül. Ha kérhetem Szentségedet: az első adandó alkalommal.

ció megbízott vezetője december 6-án, du. 3:30-kor kérésükre fogadta McKisson és Squire urat. Mr. McKisson átadott Msgr. Brambillának egy 1965. november 12-én Mindszenty bíboros által a pápának latinul írott levelet, melyet a budapesti követség küldött meg nekünk. Msgr. Brambilla azt mondta, azonnal továbbítani fogja. Miután Msgr. Brambilla elolvasta a levelet, Mr. McKisson háttér-információként megemlítette, hogy Mindszenty bíboros nemrég megkérte ügyvivőnköt, hogy továbbítson egy rövid üzenetet König bíborosnak Rómába azzal a kéréssel, hogy ez utóbbi látogassa meg őt Budapesten. Bár ez nem szerepelt Mindszenty bíboros kért üzenetében, az ügyvivőnknek tett megjegyzéseiből világos volt, hogy az egyetemes zsinat tanácskozást kívánja vele megbeszélni. Sajnos a követség nem tudott belemenni a bíboros kérése teljesítésébe, mivel az üzenet nem a Vatikánnak, hanem személy szerint König bíborosnak, mint az egyik főpapnak szólt volna. Nem feltételezhetjük, hogy egy ilyen látogatás alkalmával König bíboros a Vatikán felhatalmazott képviselőjeként vagy küldöttjeként lépne fel. Ilyen körülmények között, valamint tekintve, hogy a javasolt látogatás célja tisztán egyházi ügyekre irányult, nem pedig a bíboros menedékes helyzetére, az üzenet továbbítása nyilvánvalóan ellentétes lett volna a bíboros menedékének lefektetett szabályaival. Mr. McKisson elmondta, hogy ezeket az alapszabályokat ügyvivőnk 1964 márciusában részletesen ismertette Mindszenty bíborossal, és egyidejűleg az apostoli delegációt is értesítettük erről. Msgr. Brambilla azt mondta, világosan emlékszik az esetre. Mr. McKisson hozzátette, a külügyminisztérium nem kíván precedenst teremteni, melyre hivatkozva a bíboros különböző egyénekkel akarna a jövőben levelezést folytatni. Ha ezt megengednék, ez csak rontana a bíboros menedékes helyzetén és bonyolítaná törekvéseinket a probléma megoldására. Msgr. Brambilla azt mondta, tökéletesen megérti a külügyminisztérium lépését. Megkérdezte, lát-e Mr. McKisson problémát abban, ha a Vatikán meghatalmazza König bíborost Mindszenty bíboros meglátogatására a Vatikán képviselőjeként. Mr. McKisson azt felelte, hogy ilyen körülmények között nem merülne fel semmiféle kérdés vagy probléma. [...] Msgr. Brambilla azt mondta, december 10-re várja Vagnozzi érsek, apostoli delegátus visszatérését Rómából Washingtonba. Jelezte, hogy várakozásai szerint az érsek esetleg hoz egy üzenetet a pápától Mindszenty bíborosnak. Azt mondta, nyomban tudatja a külügyminisztériummal, ha ez a helyzet.”

742 TBC vizsgálatok: a „sputum”-ot (köpet) Frankfurtba küldték szakvizsgálatra, az amerikai kórházba.

743 A szomszéd bíborost, azaz König érseket.

Szentséged legalázatosabb szolgája, aki csókolja áldott és áldó kezeit:
Mindszenty József bíboros
 esztergomi érsek,
 Magyarország Prímása”

Mindszenty előbb *captatio benevolentiae*vel kezdte: gratulált a pápának az ENSZ-ben aratott sikeréhez, bár alább kiderül, hogy annak tartalmát illetően ellenvéleménye van. Ezt követően egészségi helyzetéről számolt be, majd rátért levelének céljára: König bíboros látogatását kéri.

Az, hogy miért volt fontos számára König látogatása, egy november 14-én kelt budapesti emlékeztetőből tudható. Ezt Joe Kecskemethy (Kecskeméthy József), a követség új munkatársa készíti az ügyvivő számára: november 11-én este ügyeletes lévén, a bíboros negyed órára behívta, hogy egy számára fontos dolgot elmondjon. Bepanaszolta az ügyvivőt, hogy nem akarta a pápának írt levelet zárt borítékban továbbítani, s arra hivatkozott, hogy amikor itt járt, Königet beengedték a szobájába is. Számára abszolút fontosságú, hogy a pápát elérje, mert Kelet- és Közép-Európa jövője szempontjából rendkívül fontos üzenete van számára, továbbá nem akarja, hogy levelét olvassák az amerikaiak, mert kommentálja – azaz kritizálja – politikájukat. Levelét a Szovjetunió az irányú javaslata indokolja, hogy a status quo alapján újra vegyék fel a lefegyverzésről szóló genfi tárgyalásokat. Mindszenty elmondta Kecskeméthynek, hogy ha az amerikaiak belemennének az ilyen tárgyalásokba, az Kelet-Európa vesztét jelentené. „A levél megírására a Szovjetunióknak a genfi leszerelési tárgyalások folytatására tett nem régi javaslata készítette, mondta, a politikai status quo alapján. Vendégünk szerint amennyiben ebbe a tárgyalásba beleegyeznek az Egyesült Államok, az Kelet-Európa végét jelentené. Azt is ki akarja emelni a levélben, mondta, hogy a pápának tartania kellene egy beszédet még az egyetemes zsinat vége előtt az igazságtétel szükségességéről a világon, és nem egyszerűen csak a békéről, ahogy legutóbb az ENSZ-ben tartott beszédében tette. Általánosságban véve ezt a két szempontot kívánja hangsúlyozni a Pál pápának írott levelében. Hangsúlyozta, hogy sürgős eljuttatni a levelet a pápának, mert olvasnia kell még a zsinat vége előtt.” Mindszenty még azt is megkérdezte Kecskeméthytől, hajlandó volna-e kimenni Bécsbe vagy Rómába, hogy megkérje Königet, jöjjön azonnal Budapestre, hogy megbeszélhesse vele ezt a kérdést.⁷⁴⁴

744 Az ügyvivőnek küldött emlékeztető teljes szövege: „Küldő: Kecskeméthy. Tárgy: újabb beszélgetés a vendéggel. Dátum: 1965. november 14. November 11-én, csütörtökön éjszakai tiszt voltam. Körülbelül 20 óra tájt vendégünk megkért, hogy gépeljek neki egy kicsit, amit megtettem. 22 órakor bevittem a szobájába a teljes szöveget, s ő megkért, maradjak »úgy 15 percre«, mert meg szeretne beszélni velem egy fontos dolgot. Azzal kezdte a beszélgetést, hogy több hete enge-

délyt kért Mr. O'Shaughnessytől egy pápához írt levele továbbítására. Azt mondta, azt kérte, lezárva továbbítsák a külügyminisztériumon keresztül. Azaz nem akarta, hogy akár itt, akár a külügyminisztériumban bárki elolvassa a levelet. Azzal folytatta, hogy azt mondták neki, ezt nem teheti. Ekkor megkérte Mr. Tims, hogy táviratilag továbbítsa a kérését a külügyminisztériumba, amit Mr. Tims meg is tett, és hasonló negatív választ kapott a kérést illetően. A bíboros elmondta, nagyon felzaklatta a külügyminisztérium döntése, és úgy érzi, a külügyminisztérium következtelen az ő menedékjogának az értelmezésében [itt idézve a bíboros kifejezését, „right of asylum”-ról ír – a Szerk.], mivel König bíborosnak megengedte, hogy négy szemközt beszéljen vele, de egy lezárt, bizalmas információt tartalmazó borítékot nem enged elküldeni a Vatikánnak. Vendégünk azzal folytatta, hogy feltétlenül szükséges bizonyos információkat eljuttatni a pápának, mert ez az információ hatással lesz egész Közép-Kelet-Európa jövőjére. Elmondta, hogy a levél, melyet szeretne eljuttatni, az USA politikájáról, amerikai állampolgárokról és magas rangú amerikai kormánytisztviselőkről is tartalmaz megjegyzéseket, melyeket nem szeretne a külügyminisztérium dolgozóinak a tudomására hozni. A levél megírására a Szovjetunió-nak a genfi leszerelési tárgyalások folytatására tett nem régi javaslata készítette, mondta, a politikai status quo alapján. Vendégünk szerint amennyiben ebbe a tárgyalásba beleegyezik az Egyesült Államok, az Kelet-Európa végét jelentené. Azt is ki akarja emelni a levélben, mondta, hogy a pápának tartania kellene egy beszédet még az egyetemes zsinat vége előtt az igazságtétel szükségességéről a világon, és nem egyszerűen csak a békéről, ahogy legutóbb az ENSZ-ben tartott beszédében tette. Általánosságban véve ezt a két szempontot kívánja hangsúlyozni a Pál pápának írott levelében. Hangsúlyozta, hogy sürgős eljuttatni a levelet a pápának, mert olvasnia kell még a zsinat vége előtt. A fent összefoglalt hosszú magyarázat után a vendég megkérdezte, elmennek-e személyesen Bécsbe vagy Rómába megkérni Königet, hogy repüljön azonnal Budapestre megvitatni vele ezt a kérdést, mivel ő (a vendég) láthatóan nem fog engedélyt kapni a levél továbbítására a pápának. Szükségtelen mondanom, mennyire meglepődtem vendégünk próbálkozásán, hogy a szolgálatába állítson, miután elmondta nekem, hogy a lezárt borítékkal kapcsolatos kísérletét elutasította a külügyminisztérium. Megmondtam neki, hogy lehetetlen egy ilyen megbízatást teljesítenem, mivel az amerikai kormány alkalmazottja vagyok, és ez éles ellentétben állna szakmai és erkölcsi elkötelezettségemmel e kormány iránt. Ekkor azt kérdezte, mit javasolnék, hogyan juttathatná el ezt a fontos üzenetet a pápának. Azt feleltem, nem javasolhatok semmiféle »titkos« utat, de felvettem, hogy beszélje meg a helyzetet Mr. O'Shaughnessyvel, rámutatva a dolog sürgősségére. Azt mondta, ez lehetetlen, mert Mr. O'Shaughnessy kötik a külügyminisztérium utasításai ebben az ügyben, és nem fog együttműködni. Ezután a lelkemre kötötte, hogy ne szóljak a beszélgetésünkről senkinek, és megkért, hogy »gondolkodjam rajta« néhány napig. Ő is megpróbál még más megoldást találni. Beszámoltam Mr. Timsnek a beszélgetésről, és rámutattam, hogy szerintem vendégünk valószínűleg megpróbál majd rábeszélni valaki mást a követségen, hogy hajtsa végre a küldetést. A vele folytatott beszélgetésem során megdöbbentett hozzáállásának komolysága, s meg vagyok győződve arról, hogy ez a dolog számára van olyan fontos, hogy megpróbáljon »beszervezni« egy másik munkatársat... esetleg egy magyarul beszélőt. Úgy vélem, nem ártana figyelmeztetni az ügyelteseket, hogy jelentsék minden hosszas beszélgetés tartalmát, melyet alkalmadtán a vendéggel folytatnak, mivel ez jó betekintést nyújthat nekünk a gondolkodásába bizonyos dolgokról, és azért is, hogy felkészülhessenek az esetleg zavarba ejtő helyzetekre, mint amilyenben például én találtam magam múlt csütörtök este. Meltányolnám, ha nem jutna vissza vendégünk fülébe, hogy én mindezt Önnek elmondtam, mert ez enyhén szólva is megnehezítené a kapcsolatunkat annak tükrében, hogy megígértem neki, nem adom tovább senkinek a beszélgetésünk tárgyát.”

Mindszenty bíboros magatartását és fontosabb gondolatait rekonstruálni igyekvő törekvéseink során, úgy tűnik, végre miénk a pálya, ugyanis erre a periódusra több forrás figyelembevételével következtethetünk. A bíboros egyrészt viszonylag frissen kapta meg a zsinati skémákat, így azokat olvasva szinte a zsinaton érezhette magát, jóllehet tehetetlenségre kárhoztatva. Másrészt értesült az újságokból a pápa ENSZ-ben elmondott beszédéről, ahol a béke kapott hangsúlyt. A bíboros gondolkodásában a nemzetközi rend – így Magyarország – szempontjából fontosabb a békénél a népek közti igazságosság. Ezt megfogalmazta már 1963. június 21-én, az aznap megválasztott pápához írt levelében: „...a kormányzó Szentatjának a földön ne csak békesség legyen osztályrésze, amely már fél évszázada elveti a hitet, hanem annak ikerpárja, az igazságosság is nyilvánuljon meg számára.”⁷⁴⁵

Amikor tehát az újságokból megtudta, hogy a Szovjetunió a háború utáni kelet-európai hódításai háborítatlan birtoklására, illetve a nemzetközi elismertetés megújítására készült, felemelte szavát, igénybe vette a rendelkezésére álló eszközöket, hogy tiltakozzék. Innen tehát a Könignek küldendő távirat gondolata, a König-látogatás kérelmezése a pápától, amely elsőbbséget kapott a többi témához képest; az új, magyar nevű és magyarul is beszélő követségi munkatárs bizalmas megkeresése. Más kérdés, hogy ez esetben is, máskor is, az amerikai diplomaták azonnal jelentették a megtudottakat hivatali előjáróiknak. A bíboros helyzete valóban igen összetett. Ilyen és más helyzetekből rekonstruálhatjuk, hogy mit is jelentett a „követségi félrabság” – ahogy ő nevezi ezt a tizenöt esztendő. Megjegyezhetjük, hogy bár König rávonatkozó sajtónyilatkozataival nem értett egyet, mégsem a pápai diplomaták segítségét kérte, hanem a szomszéd bíborosét. Valószínűleg azért, mert nem volt más megoldás, nem volt más személy, aki bejáratosná vált volna hozzá. Az is lehet, hogy emlékezett napi jegyzeteinek a König-látogatáskor írt részére; lehet, hogy újra fel is lapozta ezt a részt: „koegzisztencia sohasem igazságosság nélkül”⁷⁴⁶

Messzire vezetne annak vizsgálata, de felvetődhet a kérdés: a bíboros nem döngött-e nyitott kapukat. A sajtóban bizonyára elsikkadt, de VI. Pál pápa beszédének egyik alfejezete éppen az igazságosságról szólt, mint a népek közti kapcsolatok alapfeltételéről.⁷⁴⁷

745 L. fentebb, 112. o.

746 Mindszenty József: Napi jegyzetek, 386. o. Bejegyzés június 11-én, latinul írva.

747 „Vous sanctionnez le grand principe que les rapports entre les peuples doivent être réglés par la raison, par la justice, le droit, et la négociation, et non par la force, ni par la violence, ni par la guerre...” (In: *Insegnamenti di Paolo VI*, III. 1965, Tipografia Poliglotta Vaticana, [1966] 510. o.)

VI. PÁL PÁPA BESZÉDE A II. VATIKÁNI ZSINATRA ÉRKEZETT MAGYAR FŐPAPOK ELŐTT 1965. december 2.

VI. Pál pápa beszédében egy mondat erejéig tért ki a távol lévő Mindszenty bíborosra, ezekkel a szavakkal: „mielőtt befejeznénk beszédünket, szent imánkkal kísért ölelésben részesítjük szeretett Mindszenty József bíborosunkat. Állandóan gondolkunk mindennapi viszontagságaira.”⁷⁴⁸

Nincs arról tudomásunk, hogy ennek híre eljutott volna a bíboroshoz.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE VI. PÁL PÁPÁHOZ 1965. december 31.⁷⁴⁹

„Budapest, 1965. december 31.

Szentatya!

Köszönöm Szentségednek a Zsinat dekrétumait, amelyeket szívességből megküldtek nekem. – A News From Hungary (Free Europe Committee/Szabad Európa Bizottság, New York 16) 1965. augusztus 20-án ezt adja hírül:

A Prímási Palotát (Budapest, Úri utca) a Várnegyedben, a Tudományos Akadémia számára építik újjá.

Kevés a remény arra, hogy akár Kalocsa, akár Esztergom tiltakozni fog ez ellen; ezért, mivel ezt más forrásból mintényt hallottam és a dolog nagy jelentőségű számomra, alázatosan felhívom rá a figyelmét.

Úgy tűnik, abban reménykednek, hogy ily módon kizárják a prímást a fővárosból, ahol már 1947-ben a megcsönkített egyházmegye híveinek 3/4 része (638.098 lélek) élt. Ma még nagyobb az arány, a nagyszámú beköltözések miatt. Szerény személyem többet élt a fővárosban, mint bármelyik elődöm. Ez a tény irritálta az új világi elöljárókat.

748 Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya, valamint az ÁEH példányai alapján közli: Szabó Csaba 2005, 287–289. o., itt 289. o. 85. sz. dok.

749 O’Shaughnessy 1966. január 5-én kelt levelének mellékleteként küldte meg Lisle-nak Washingtonba. A levél teljes szövege: „Csatolok egy levelet latinul a vendégünktől a Szentatyának. Úgy tűnik, adminisztratív ügyekkel foglalkozik, már amennyire szegényes latin tudásom érteni engedi, és az utolsó előtti bekezdésben utal az egészségére, valamint a gyógyszeres kezelésére. Ez utóbbi összefüggésben jövő hét elejére várjuk Lynsky és [Forrest W.] Pitts látogatását.” McKisson és Squire – a január 19-i levéllel és orvosi jelentésekkel együtt vitték át Vagnozzi apostoli delegátusnak. Latin eredetije lappang, angol fordítása Washingtonban készült.

Alázatosan azt javasolnám:

1. Hogy Esztergom érsekségét pápai nyilatkozattal nevezzék át Budapest-Esztergomi Érsekséggé. Ha szabad lennék, már korábban javasoltam volna ezt. Ez megfordítaná Esztergom lefokozásának szándékát, amely még megyeszékhelyi mivoltára is kiterjed. Kilenc és fél évszázad után Esztergom egy másik megyéhez tartozik, így elveszítheti jelentőségét. (Megyeszékhelyül történelmi jellegtől megfosztott kisebb, jelentéktelen helyeket választottak.) Az Esztergomban maradt hivatalnokok naponta ingáznak. A katolikus tanítók gyakorló iskoláját⁷⁵⁰ elkobozták.

2. Hogy kezdődjék vizsgálat: szükséges-e Róma közbelépése vagy sem. Valószínű, hogy az újjáépítés Dr. Liska* [Béla?]⁷⁵¹ belügyminiszteri rendelete folytán valamilyen módon kapcsolatban van a gimnáziumi hittanárnak a palotából és Budapestről való elűzetésével, akit idős édesanyjával együtt fogadtam, hogy az egyházi ruhák, a kápolna, a személyes és valóságos vagon után nézzen a közeledő viharos időkben. Most egy bizonyos »békésebb« ember, Várkonyi – korábban kanonok – használja ezt az épületet.

Ami egészségemet illeti, alázatosan jelzem Szentségednek: a fővizsgálatról szóló, szeptember 1-jén készült jelentést december 1-jén kaptam meg. Nagyon kedvező (úgy gondoltam, hogy ha másként lett volna, már korábban jeleztem volna). A röntgenvizsgálatot ismét elvégezték. Nincs többé kaverna.

(Várjuk a németországi szakértők jelentését.) Szeptember 20. óta nincs láz. Az ápoló nővért (szept. 14. – dec. 4. [között szolgált nálam]) máshova küldték. Erőm – Istennek hála – visszatért.

Fogadja, Szentséges Atya, hálám, ragaszkodásom kifejezését és jókívánásomat a teljes és kedvező Újlesztendőre.

Szentséged áldott és áldó kezeit csókolva maradok legalázatosabb szolgája és fia,

Mindszenty József
bíboros
esztergomi érsek”

750 Szó szerint: a katolikus tanítókat képző szemináriumot.

751 Vélhető, hogy dr. Liska Bélára utal. (in: *Várnegyed*, 2011. június 24. 4. o. Lilla néni emlékére)

AZ 1965. ÉVI KAPCSOLATTARTÁS ÖSSZEGRZÉSE

Az 1965. esztendő, úgy tűnik, konszolidált állapotot rögzít. Ebben már nem hatott újszerűen König bíboros látogatása, és Casaroli utolsó személyes látogatása sem okozott meglepetést a követségben. A két kiemelkedő esemény, a követségben tartott aranymise és az őszi tbc-s visszaesés nem tudta kibillenteni ebből a stabil állapotból a bíborost, hiszen már hozzászokott és beletörődött, sőt, nem is volt hajlandó változtatni rajta. Menedékes helyzetét saját felfogása szerint értelmezte; ebben segítette őt a Greenfield külügyminiszter-helyettesnek tulajdonított kijelentés, melynek forrása az amerikai kiadású Katolikus Magyarok Vasárnapja. E kérdés teljes körű tisztázásáról lemondtunk, de annyit megállapíthatunk, hogy interpretációja eltért az amerikaiakétól, akik mindent elkövettek azért, hogy a tbc-s megbetegedés kapcsán megszabaduljanak a terhes vendégtől. Azaz: az amerikaiak változatlan álláspontja szerint a követségi menedék addig nyújtható a bíborosnak, amíg azt az ő személyes biztonsága szükségessé teszi – és éppen a fertőző betegség megnyugtató kezelése kívánta volna meg, hogy a menedék megszűnjön és a bíboros szanatóriumi elhelyezést nyerjen. Gyógyulása nem várt módon, négy hónap alatt bekövetkezett. Lehet, hogy ennek magyarázata a bíboros szilárd akaraterében, kitartásában rejlik, de az is lehet, hogy természetfeletti eredetű, tehát csodának mondható. Mindenesetre a kérdés teljes feldolgozásához és a tisztánlátáshoz elengedhetetlen lenne az orvosi szakjelentések vizsgálata, mert 1966 tavaszáról-nyaráról ebből többet is megőrzött a budapesti követségi fond. Még június végén is több dokumentum foglalkozott a bíboros gyógyszeres kezelésével. Az augusztusi levelezés anyagában fedezhető fel először a megkönnyebbülés. Mindezek közlésétől itt terjedelmi okok miatt el kell tekintenünk.

Ennek az esztendőnek a hozadéka az, hogy a bíboros levelezése immáron nem mondható egyoldalúnak: válaszleveleket kapott, Annuario Pontificiót, zsinati skémákat, aranymiséjére – König személyében – külön pápai küldöttet, ajándékot, és Casaroli szeptemberi látogatása is a személyes gondoskodás jele: a bíboros egészségi helyzete indokolta, hogy megoldást találjanak gyógyítására. Nem utolsó szempont az, hogy Casaroli az ő, Mindszenty álláspontját fogadta el, vállalva ezzel az amerikaiak és a budapesti kormány rosszallását, nemtetszését. Ez is a konszolidáció felé mutatott: láthatóan a bíboros ismét partnerré vált, feltételeit meghallgatták és megfogadták – ha másutt nem, a Vatikánban.

Az egyes levelek tematikája bizonyos értelemben leszűkült: még az év eleji első, március 15-én kelt levélben König érsek sajtónyilatkozataival szemben tiltakozva fejtette ki a bíboros, hogy nem fogad el rehabilitációt, ám utána, májustól kezdve lelképásztori jellegű témákat vetett fel. Így a két hosszú nyári levélben a lerombolt Regnum Marianum templom újjáépítését javasolta napirendre tűzni, hágai perrel

fenyegetve meg a budapesti rezsimet, továbbá – azon túl, hogy részletesen beszámolt a magyar egyházi állapotokról – lelkipásztori szempontokra koncentrálni kért orvoslást. Igen kedves részlet például az, hogy augusztus 18-ra datált kiegészítő levelében pontosította az előző, így is igen hosszúra nyúlt levelet. Sajnálattalunkra az év folyamán keletkezett több válaszlevél szövege lappang, így nem igazán tudtuk rekonstruálni a levélváltások dinamikáját. Míg a november 12-i levél nem polémia nélkül való: nem a világbéke az elsődleges, hanem az igazságosság; az esztendő utolsó levelében ismét lelkipásztori jellegű és fontos problémát hozott fel: az egyik a budai prímási palota helyzete, a másik a főegyházmegye elnevezésének a kérdése. Esztergom helyett legyen Budapest-Esztergom az elnevezés, tekintettel a főváros kiemelt fontosságára.

Más kérdés, hogy mindezek a lelkipásztori jellegű felvetések eredetileg elsősorban saját illetékességi körébe tartoznának, felvetésük ezért az ő esetében nem volt reális. Az Apostoli Szentszék ugyanis nincs abban a helyzetben, hogy közvetlenül végezze az egyházkormányzást: azért nevezi ki a főpásztort, hogy a helyismeret birtokában történjen a döntéshozatal. Ez az ellentmondás a bíboros követségi tartózkodásának egyik következménye, és jelezte egyúttal ennek tarthatatlanságát is, bár vitathatlanul a főpásztori elkötelezettségből fakadt, ugyanakkor hamis helyzetfelismerésről árulkodott.

1965 őszének vizsgálata idáig – és e lapokon is – a tbc kiújulására, s ezzel kapcsolatban a bíboros esetleges távozására szorítkozott. Elgondolkodtató számunkra, hogy Mindszenty háromszor is kísérletet tett König meghívására. A bíboros nem úgy látta, mint a három érintett kormány, hogy itt lenne az ideje távozásának. Ő november derekán bizonyíthatóan úgy gondolta, hogy – bár igen fontos közlendője volna a pápa számára – ezt nem személyesen, a kiutazást vállalva, hanem küldöttjének, a bécsi érseknek személyes közvetítésével tudatná vele. A számára fontos szempont – a béke és az igazságosság kapcsolatának tisztázása – másodlagossá vált. A követségen maradás – vélt vagy valós közjogi köteletségének való megfelelés – kapta az elsődleges hangsúlyt. Valahogy úgy, ahogy fentebb idéztük, amit O’Shaughnessynek elmondhatott: „[...] nem hagyhatja el Magyarországot [...], mindent felülmúló kötelezettségei vannak a magyar püspökökkel, papsággal és néppel szemben mint prelátusnak, a magyar nemzettel szemben pedig mint prímásnak.”

1966

Az 1966. esztendőből huszonkét levélről, táviratról, üzenetről van tudomásunk, amelyek közül többnek hiányzik a szövege, csak létezését tudjuk egyelőre rekonstruálni. A levélváltásra az egyházi év, valamint VI. Pál és Mindszenty bíboros életének jeles eseményei adnak alkalmat. Az esztendőt karácsonyi kalács és édességek érkezése nyitja, majd Szent József márciusi ünnepe (Mindszenty névnapja) a következő és már megszokott alkalom a levélváltásra, ezt követi húsvét ünnepe, júniusban VI. Pál pápa megkoronázásának évfordulója, névnapja, majd az esztendő végén ismét karácsony.

Úgy tűnik, a kapcsolattartás rendes mederben, eseménytelenül folyik, de van három olyan téma és időpont, amely különleges figyelmet érdemel. Az első König érsek március 6-i látogatása, amely egy több hónapos gondolati ívnek – mondhatni – záróaktusa: Mindszentyt az igazságosság és a béke kérdései foglalkoztatják, elsősorban az 1965. október 4-én a New York-i ENSZ-székhelyen elhangzott pápai beszéd apropóján. Mint az előző esztendőnél láttuk, fontosnak tartotta, hogy VI. Pált tájékoztassa megfontolásairól, de az fel sem vetődött benne, hogy betegsége alkalmat adna arra, hogy ezt közvetlenül és személyesen tegye meg: vagyis Rómába utazzon, és onnan ne is térjen vissza. König érsek látogatását mintegy ő könyörgi ki novemberi megnyilatkozásaival (előbb a bécsi érseknek írt rövid távirati levelével, amelyet végül is nem továbbítottak), majd VI. Pálhoz írt november 12-i levelével, illetve ugyanezen napokban Kecskeméthyvel való beszélgetésével. Az amerikaiak, abban a reményben, hogy valamelyik elfogadott vatikáni személyiség, így Casaroli vagy König bíboros látogatása előidézheti távozását, közvetlen személyes kapcsolatot ápoltak a washingtoni apostoli delegátussal, Vagnozzi érsekkel. Ez utóbbi által érkezett a hír König jöveteléről. A bécsi érsek nem távozott üres kézzel, magával vitte azt az első levelet, amelyet Mindszenty még október folyamán írt a pápának, ám amint november 12-i levelében utalt rá, azt nem küldte el.

Olvasatunkban kiemelkedő fontosságú a szeptember 30-án kelt levele, amelyben Mindszenty ismét a primás és metropolita felelősségétől indítva, a Szlovákia egyházszervezetében tervezett esetleges változásokkal szemben emelt szót, védve „Szent István hierarchiájának egységét”. Hasonlóképp fontos továbbá a november 14-én kelt levél, amelyben arra kéri a Szentatyát, hogy helyzetére való tekintettel őt és Pétery püspököt is hagyja meg állásában a 75. életév betöltése után. Ennek megvan latin eredetije is, angol fordítása is – igaz, nem tisztázatlanban. Van egy nehezen értelmezhető levele, amelynek fordításáról az amerikaiak gyakorlatilag lemondtak és azt remélték, hogy majd a vatikáni latinisták eligazítják őket (augusztus 5.).

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1966. január 19.

Mindszenty bíboros január 19-én (vagy az azt megelőző napok egyikén) levelet küldött a bíboros államtitkárnak, amelynek szövege nem ismeretes. Ennek létezéséről O'Shaughnessynek január 20-án Lisle-hez írt leveléből tudunk.⁷⁵² Az ezzel párhuzamosan megküldött, az amerikai elnökhöz írt levelének dátuma január 19-e. McKisson és Squire január 28-án adta át Vagnozzi apostoli delegátusnak. Az erről szóló táviratban kifejezett említést találunk a levél dátumára: január 19-i levél.

VI. PÁL PÁPA KARÁCSONYI KÖSZÖNTÉSE ÉS AJÁNDÉKA; MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE VI. PÁL PÁPÁHOZ 1966. január–február

J. D. Maranelli aláírásával, Timsnek címezve 1966. január 29-i dátummal egy milánói karácsonyi kalács, „panettone” érkezett, az eredeti, aláírt kísérőlevél szerint ez a Vatikáni Államtitkárság ajándéka.⁷⁵³ Erre több forrásunk is van. Mindszenty bíboros napi jegyzetében, február 9-nél ezt találjuk: „a Szentatya aláírásával Milánóból rengeteg karácsonyi cukorka jött”⁷⁵⁴ O'Shaughnessy február 17-én írt levelében beszámolt erről McKissonnak – előbb a panettone érkezéséről, majd későbbi időpontban egy doboz édességről írt –, és továbbításra megküldte a bíboros köszönőlevelét,⁷⁵⁵ amelynek szövege lappang.

752 O'Shaughnessy levelének szövege: „csatolok vendégunktól két levelet, melyek önmagukat magyarázzák. Ő kért meg, hogy továbbítsam őket az elnöknek, illetve Cicognani bíborosnak. Üdvözzel: Elim O'Shaughnessy [aláírás hiányzik]. Melléklet: 2 levél”.

753 A levél szövege: „vettem a bátorságot és elküldtem Önnek az amerikai nagykövetség címén egy panettonét, melyet volna szíves átadni Minzenti [sic!] bíboros Őeminenciájának. A panettone ajándék a vatikáni államtitkárságtól. Bízom benne, hogy megbocsátja az alkalmatlankodást. Nagy köszönettel és szívélyes üdvözzel maradok *J. D. Maranelli*”. Feladó címe: Milano, Viale Corsica, 7. Címzett: Mr. Richard W. Tims, US Embassy, V. Szabadság Tér n[umero]. 12. Budapest – Ungheria.

754 Mindszenty József: Napi jegyzetek, 402. o.

755 O'Shaughnessy levelének szövege: „néhány hete kaptunk egy levelet egy milánói cégtől Dick Timsnek címezve, melyben közölték, hogy küldenek egy »panettonét« Mindszenty bíborosnak a vatikáni államtitkárság kérésére. Kis idővel később megérkezett egy doboz szintén Dicknek címezve, melyben különböző édességeket és süteményeket találtunk egy aláírt karácsonyi üdvözlőlappal Pál pápától. A lapot és az édességeket átadtuk vendégünknek. Megkért, hogy továbbítsuk a mellékelt köszönetet a Szentatyának.”

McKisson O'Shaughnessynek február 23-án kelt válaszlevelében nyugtázta a február 17-i küldemény megérkezését, és bár bajosnak találja, hogy a küldemény nem az előírt csatornán érkezett, abban a reményben, hogy ez nem teremt precedenst a jövőre nézve, kivételesen továbbítja az apostoli delegátusnak. A levél megerősítette, hogy VI. Pál pápa aláírásával érkezett az édességet kísérő levél vagy pár sor,⁷⁵⁶ amelynek szövege lappang.

J. D. Maranelli kilétét illetően nincs információnk, cukrász-e vagy egyszerű milánói polgár. VI. Pál pápa korábban Milánó érseke volt. Felvetődhet, hogy Maranelli ezt az ismeretséget használhatta fel, hogy néhány köszöntő sort kapjon a pápától Mindszenty bíboros számára. Alighanem a hívek találékonyságát dicséri ez az akció. Annyi mindenetre elmondható, hogy nem egyezik a Vatikáni Államtitkárság gyakorlatával, attól érdemben eltér, s úgy tűnik, hogy egyedülálló az egész követségi periódus – mintegy tizenöt esztendő – összefüggésében.

KÖNIG BÍBOROS HARMADIK LÁTOGATÁSA MINDSZENTY BÍBOROSNÁL 1966. március 6.

König érsek látogatását kifejezetten Mindszenty kérte, amint 1965 novemberében láthattuk. Január 28-án, amikor McKisson és Squire átvitték Vagnozzi apostoli delegátusnak a bíboros december 31-én és január 19-én datált levelét, valamint az orvosi jelentéseket, Vagnozzi megemlítette nekik, hogy bár Mindszenty óhaját König (vagy, mint a pápai diplomata hozzáfűzi: Casaroli) látogatására vonatkozólag haladéktalanul továbbította Rómába, választ még nem kapott. Figyelmet érdemel Vagnozzi további közlése is: Rómában egyetlen magyar püspökkel találkozott, Dudás görög katolikus püspökkel, aki elmondta neki, hogy a bíboros valóságos szimbólum a magyar nép számára, ezért az amerikai követségen kell maradnia. Ha eltávozna, elveszítené teljes befolyását. Vagnozzi nem osztotta fenntartás nélkül Dudás véleményét.

756 McKisson válaszlevelének szövege: „megkaptuk február 17-i levelét, melyhez csatolta a bíboros köszönetét a Szentatyának a karácsonyi süteményért és üdvözlőlapért. Bár ezeknek a dolgoknak a továbbítása nem az előírt csatornákon keresztül történt, és reméljük, hogy a rendes posta használatát ebben az esetben senki sem fogja precedensnek tekinteni, annak örülünk, hogy a milánói cég levelét és a csomagot legalább nem közvetlenül a bíborosnak, hanem Dicknek címezték. Ebben a konkrét esetben, és mivel a pápa aláírt üdvözlőlapjáról volt szó, Ön gyakorlatilag nem tehetett mást, mint amit tett. Mellékeljük az apostoli delegáció számára továbbítás céljából a bíboros köszönetét a Szentatyának. Üdvözlettel: *Robert M. McKisson*”.

nyét.⁷⁵⁷ König érsek újabb látogatását végül is egy hónappal később, február 28-án a Vatikáni Államtitkárság rajta keresztül kérte engedélyezni a washingtoni külügyminisztériumnál, a tervezett út dátumát március 6-ban jelölve meg.⁷⁵⁸ Washington még nem tudta, hogy Königet a Vatikánban eligazították-e a decemberi levélváltás kapcsán. Március 2-án a budapesti ügyvivő távirati utasításban felhatalmazást kapott, hogy – az 1965. december 30-i emlékeztető értelmében – saját hatáskörben döntsön König informálása felől.⁷⁵⁹ Mint látható, Washington számára König látogatása Mindszenty bíboros egészsége és menedéke szempontjából fontos, azaz távozását szorgalmazzák.

757 Távirat dátuma: 1966. február 1., sz. Budapest 669, teljes szövege: „január 28-án McKisson és Squire átadta Vagnozzi apostoli delegátusnak és helyettesének, Brambillának a bíboros latin nyelvű, december 31-én Pál pápához írt levelét, valamint január 19-i levelét a vatikáni államtitkárnak, és a bíboros egészségi állapotára vonatkozó legfrissebb összefoglalást a Legtel 674. alapján. Vagnozzi megjegyezte, hogy bár a bíboros kérését, miszerint látogassa őt meg König bíboros és Msgr. Casaroli, azonnal továbbították a Vatikánnak, ez idáig nem érkezett Rómából válasz. Megjegyezte, hogy bár nincs információja, hogy történt-e közben esetleg kapcsolatfelvétel a Vatikán és a római magyar nagykövetség között a bíboros ügyében [mintha nem lenne meg a vége a mondatnak, a bár... ellentéte, vagy: bár nincs róla információja, lehetséges, hogy történt... – a ford. megjegyzése]. Vagnozzi megjegyezte, hogy amíg ő nemrég Rómában volt, az egyetlen magyar, akivel találkozott, a hajdudorogi Dudás Miklós görög katolikus püspök volt. Dudás azt mondta, Mindszenty bíboros a magyar nép szimbóluma, ezért az amerikai követségen kellene maradnia. Ha kimenne onnan, elvesztené minden befolyását. Vagnozzi ekkor megjegyezte, hogy természetesen vannak eltérő vélemények arról, hogy a bíboros még mindig a magyar nép szimbóluma-e. A beszélgetés végén az apostoli delegátus és Brambilla eltért a bíboros témájától és a jelenlegi magyar gazdasági helyzetről érdeklődött.”

758 A Budapestnek február 28-án feladott, de a kézirásos bejegyzés szerint március 1-jén vett 716. sz. távirat szövege: „a következő, február 28-án kelt memorandumot Lisle még ugyanaznap megkapta az apostoli delegátusnál annak kérésére tett látogatás alkalmával: (idézet) Öszentsége VI. Pál pápa bíboros államtitkára közli, hogy König bíboros, Bécs érseke Magyarországra, Budapestre érkezik március 6-án abból a célból, hogy meglátogassa Mindszenty bíboros Őeminenciáját. Nagy köszönettel fogjuk fogadni az Egyesült Államok külügyminisztériumának és budapesti követségének szíves segítségét abban, hogy közlik ezt az információt Mindszenty bíborossal és elősegítik a fent említett találkozót. (idézet vége) Kérdésre válaszol az apostoli delegátus a következőket mondta: 1.) Nem tud arról, hogy volt-e tárgyalás a Vatikán és a római magyar tisztviselők között Casaroli múlt szeptemberi, budapesti látogatása óta; 2.) ha történt is bármiféle kapcsolatfelvétel, annak nincs semmi jele; 3.) őt nem értesítették, találkozni fog-e König bíboros magyar tisztviselőkkel budapesti látogatása idején”.

759 Washington 1966. március 2-i (vétél: március 3.) Budapest 721, Deptel 716. sz. távirati utasításának teljes szövege: „a külügyminisztériumnak nincs tudomása arról, hogy König bíborost tájékoztatta-e a Vatikán az Ön Mindszenty bíborossal történt decemberi levélváltásának tartalmáról, ami az egészségi problémáival és menedékével volt kapcsolatos. Amennyiben a Königgel való esetleges beszélgetése során jónak látja, belátása szerint meríthet ennek a levelezésnek a tartalmából, valamint a külügyminisztérium által készített kommentárból, melyet a december 30-i levéllel küldtünk meg.”

Március 3-án a bécsi amerikai nagykövetség táviratilag értesítette a budapesti követséget, hogy a bécsi sajtó az AP és a UPI hírügynökségekre hivatkozva – amelyek állítólag budapesti amerikai követségi forrásból értesültek – hozta a hírt. König titkársága nem adott felvilágosítást: nem volt tudomása a dologról, és arra hivatkozott, hogy König bíboros elérhetetlen számukra.⁷⁶⁰ Március 4-én viszont ugyancsak a bécsi amerikai nagykövetség, most a Kathpress hírügynökségre hivatkozva, már König titkárságának közleményét hozta, amely szerint König érsek vasárnap, március 6-án tesz látogatást a bíborosnál Budapesten, aki önként vállalt száműzetésben tartózkodik a budapesti amerikai követségen. VI. Pál pápa felkérésére König a II. Vatikáni Zsinat dokumentumait viszi Mindszenty bíborosnak.⁷⁶¹

König bíboros harmadik látogatásával kapcsolatban kétféle forrásunk van: a bíboros napi jegyzetei és az amerikai ügyvivő Washingtonba küldött felterjesztése.

Mindszenty József: Napi jegyzetek

403. o. március 1.: „O’Shaug[h]nessy: a bécsi bíboros jön. Neki a munkának.”

403. o. március 6.:⁷⁶²

„...várjuk a vendéget. Érkezik másik titkárral. Hozza a Szentatya két levelét, egy aranygyűrűt, Card. Cicognani levelét, könyveket. Centrális Európa a tárgy. Bevonja a lengyelt, helyes.

760 A március 3-án kelt 106. sz. távirat szövege: „a legtöbb mai bécsi újság hozza az AP/UIP sztorit budapesti keltezéssel, amerikai követségi forrásokra hivatkozva, miszerint König bíboros látogatása várható Mindszenty bíborosnál ezen a hétvégén. A történet azzal folytatódik, hogy König titkára a sajtó érdeklődésére azt válaszolta, nem tud ilyen látogatásról, és König nem elérhető.”

761 A bécsi amerikai nagykövetség március 4-én kelt 1287. sz. távirata Washingtonnak, 108. sz. távirata Budapestnek. Szövege: „a bécsi érsekség szócsöve, a Kathpress hírügynökség tegnap este a következő nyilatkozatot tette közzé: »dr. Franz König bíboros, bécsi érsek következő vasárnap, 1966. március 6-án Budapestre utazik, hogy meglátogassa a magyar prímást, Mindszenty József bíborost, aki önkéntes száműzetésbe vonult az amerikai követségen. VI. Pál pápa kérésére König bíboros iratokat ad át Mindszenty bíborosnak a vatikáni zsinatról.« A fenti bejelentésen túl a mai bécsi sajtó több esetben is közölt részleteket. A Volksblatt azt közölte, hogy König bíboros vasárnap kora reggel fogja elhagyni Bécsset, miután leadta szavazatát az országos parlamenti választásokon, és még ugyanaznap visszatér Bécsbe. Az Express azt írja, a bíboros utazásának korábbi közzététele »egyáltalán nem tetszett a bíborosnak«”.

762 A bíboros napi jegyzeteire hivatkozva Mészáros István 1966. február 8-ra teszi a látogatás dátumát, I. Mészáros István 2001, i. m. 120. o. Véltetően elírás. – Adriányi Gábor ellenben Casaroli látogatásáról ír 1966. március 6-án. (In: Adriányi Gábor 2004, 75. o.)

Künn kellene lennem, bevetni magam. De én már eltemetett és elűtő ember vagyok. Remorsus sum mundo, praeprimus superi[o]ribus.⁷⁶³ Nem akarok itt meghalni, de feltételeim. Két hó kell még a Memoirs-okhoz.⁷⁶⁴

Felkértem: fiat minor.⁷⁶⁵ Mindszenty. Ő: advocatus captivae.⁷⁶⁶

Mit tartalmazott O'Shaughnessy ügyvivő távirati felterjesztése?⁷⁶⁷

„A König bíborossal való beszélgetés során gondosan újra megerősítettem a Department december 30-i kommentárjának főbb pontjait, különösen is hangsúlyozva azt a módot, ahogy vendégünk – Greenfield levelére hivatkozva – eltorzította menedéke feltételeit és a Department folyamatos aggodását a bíboros egészségi állapota felől. Megemlítettem azt, hogy követségi jelenléte terhes akadállyá vált a magyar kormányvaló kapcsolatok esetleges normalizálásának útjában. Bár König nem mondta, hogy újabb tájékoztatást kapott volna a Vatikánban,⁷⁶⁸ úgy tűnt, jól ismeri a dolgok jelenlegi állását.

Vendégünket jó egészségben és friss szellemi állapotban találta, de nem tapasztalt nála nagy változást. Még mindig erősen a múltban él, és elzártságának éveit akadályozzák a jelenlegi realitások és problémák objektív megértésében, különösen, ami magát Mindszentyt illeti.

König elmondta, hogy vendégünk közölte vele: az elmúlt őszi folyamán, betegsége idején foglalkoztatta a követség elhagyásának gondolata. Azt is mondta, hogy »nem szándékozik a követségen meghalni«. Úgy tűnik, ez az első alkalom, hogy vendégünk említést tett távozásának lehetőségéről, és pedig nem fenyegetés formájában, mármint hogy »átadja magát a rendőrségnek«. Majd később említette a már ismerős feltételeket, amelyeket a magyar kormánynak teljesítenie kell, mielőtt távozik Magyarországról. König azt gondolja, ha következő látogatása folyamán egy kicsivel nagyobb nyomást gyakorolna Mindszentyre, akkor valamire »elszánna magát«. Azt mondta, hogy egy hónap vagy hat hét elteltével újra megpróbál Budapestre jönni.

763 Gyötrődöm a világ miatt, különösképpen a vezetők miatt. (Mészáros István fordítása, I. Mészáros István 2001, 121. o.)

764 Ezek szerint az Emlékiratok kézirata érdemben elkészülhetett, ha a bíboros szerint kéthavi munka volt még azzal hátra.

765 Legyen a kisebb.

766 Ő a fogoly ügyvédje.

767 Távirat dátuma: 1966. március 7., száma 802.

768 A budapesti ügyvivő ezzel a távirattal válaszolt Washington március 2-án táviratban feltett kérdésére.

Kommentár: Nem tartom valószínűnek, hogy vendégünk megváltoztatná elhatározását. Úgy vélem azonban, hogy a König bíborossal és Mons. Casarolival való kapcsolatok hasznosak, és segíthetnek gondolatai felülvizsgálatában.

O'SHAUGHNESSY''

Úgy véljük, hogy a washingtoni kérdés és a rá adott budapesti ügyvivői válasz arra utal, hogy az amerikaiak szerint a Vatikán komolyan vette a bíboros betegségét és igyekezne őt távozásra bírni. Casaroli szeptemberi látogatása sikertelenségét követően tehát az amerikaiak azt gondolhatták, hogy Casaroli előljárói a bíborost a Königmiszió révén távozásra bírják. A vatikáni diplomata viszont nem kért elöttük akkor, midőn a bíborossal folytatott beszélgetésén tapasztaltokról beszámolt nekik, noha azért ő is némiképp reménykedett.

König érsek látogatását nagy sajtóérdeklődés övezte, interjút azonban nem adott róla. Magyarországi levéltári források a UPI március 7-i közleményére hivatkoznak, miszerint az érsek Bécsben újságírók előtt kijelentette: „magyar egyházi vezetővel csak a Vatikáni Zsinatról beszélt. Többet nem mondhat Mindszentyvel folytatott négyórás beszélgetéséről...”⁷⁶⁹

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE VI. PÁL PÁPÁHOZ 1966. március 6.⁷⁷⁰

Tartalma: köszöni a pápának az ENSZ-közgyűlésen elmondott beszédét, és megjegyzést is fűz hozzá. „A leszerelés megneveztetett, mint amely nélkül nincs béke. De a békének más feltétele is van, Szentséged megnevezte. A béke és a leszerelés között – nehogy szakadék keletkezzék – helyet kell kapnia a béke ikerpárjának, az igazságnak is. De az igazság megköveteli – alázatos véleményem és kérésem szerint – a kifejtést Szentséged által legalább ezen a fórumon.”⁷⁷¹

1965. november 12-én kelt levelében ehhez hasonló gondolatokat már találtunk, valamint egy utalást arra, hogy már korábban is írt levelet VI. Pál pápa 1965. október

769 MNL OL M-KS 288. f. 22. cs. 1966. 6. ő. e. 81. o. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 986. o. 1264. sz. j.)

770 Mészáros István 1997, 55. 270. sz. A budapesti követségi fondban nem található utalás erre a levélre. Ebből arra következtethetünk, hogy az amerikaiak kikapcsolásával, közvetlenül König érseknek adta át a bíboros, szíves továbbításra. Bizonyára a fogalmazvány maradt fenn a Mindszenty Levéltárban, melynek jelzete: Bgy 61/a.

771 Mészáros István összefoglalása, I. uo.

4-i útjával kapcsolatban: „örömömet kifejező levelemet azonnal elkészítettem, de a levél itt maradt.” Vélhetően Könignek ezt a novemberben még lappangó, de esetleg időközben előkerült régebbi levelét adhatta át.

Nem kétséges, hogy az 1965. október–novembertől az 1966. márciusi König-látogatásig terjedő mintegy félesztendő periódus tematikailag összetartozik. Mindszenty bíborost több hónapon keresztül foglalkoztatta a kérdés, hogy békét akarni nem elég – kevesellte VI. Pál beszédét 1965. október 4-én –, ki kell azt egészíteni az igazságosság kívánalmával. Ezért kérte a bécsi érseket novemberben, hogy látogassa meg, s amikor Könighez írt levelének továbbítását az amerikaiak megtagadták, fordult szinte azonnal VI. Pál pápához, illetve magánbeszélgetésben Kecskeméthy követségi munkatárshoz. Mivel Kecskeméthyt magánakcióra akarta felkérni, nem sok esélye volt a sikerre, ám az amerikaiaknak láthatóan szintén fontos volt az újabb magas vatikáni látogatás: a tbc-s megbetegedés fertőző mivolta indokolná a bíboros távozását a követségről, s őket ennek elérése motiválta.⁷⁷²

Úgy tűnik, hogy a két szempont együtt alakította a történéseket és vezetett el König újabb látogatásához. A diplomaták december elején, majd a bíborossal történt december közepi levélváltás, illetve a december 30-i álláspont kialakítását követően január végén keresték fel a washingtoni apostoli delegátust hivatalában. Ennek eredménye lett, hogy a Vatikáni Államtitkárság február végén, engedélyezést kérve, már közölni tudta Washingtonnal a König-látogatás időpontját. Ha rekonstrukciónk megállja a helyét, Mindszenty a magas látogatóval küldhette el VI. Pálnak azt az első levelét, amelyet novemberben nem talált meg, s amelyben először adott írásos nyomtatékot az igazságosság követelményének.

A következő dokumentum hivatalos csatornán ment el, benne a bíboros köszönetet mondott a König-látogatásért és a küldött ajándékokért.

772 December 30-i kommentárjukban König vagy Casaroli látogatását alternatívaként jelölik meg. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1052–1056. o., itt 1056. o. 323. sz. dok.) Itt ismét szóba került a Greenfield-féle hivatkozás és annak cáfolata.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE VI. PÁL PÁPÁHOZ⁷⁷³ 1966. március 11.⁷⁷⁴

„Budapest, 1966. március 11.

Szentséges Atya!

Köszönöm minden atyai jóságát (elsősorban áldását) és az ajándékokat, amelyeket mélyen meghatódva vettem át a bécsi bíboros küldött jövetele alkalmából, valamint az aranygyűrűt.

König bíborossal való megbeszélésünkről (betegségem stb.) beszámoló készült Szentségednek. Áldott és áldó kezeit fiúi ragaszkodással és tisztelettel csókolva

esztergomi érsek
Magyarország Prímása⁷⁷⁵

Az udvariassági válasz továbbítása körüli amerikai levelezésből tűnik ki, mintegy mellékesen, hogy kilátásba volt helyezve egy újabb, végleges válasz, Mindszenty ugyanis 1965. december 16-án tbc-ügyben kifejtett álláspontját⁷⁷⁶ nem tekintette még véglegesnek. Lisle ugyanakkor március 23-i levelében jelezte, hogy a bíboros gondolkodásában nem várható változás.

773 O'Shaughnessy március 15-én kelt levelében küldte meg Lisle-nak, levelének szövege: „Vendégünk megkért, hogy továbbítsuk a csatolt levelet a Szentatyának és König bíborosnak a szokott csatornán. Azt is mondta Ted Papendorpnak, hogy végleges választ fogalmaz 1965. december 14-i levelemre (a korábbi válasza »előzetes válasz« volt). Szívélyes üdvözléssel: Elim O'Shaughnessy [aláírás hiányzik] Melléklet: 2 levél”.

774 Lisle március 23-i válaszlevelében közölte, hogy előző nap továbbította az apostoli delegátusnak; egyben mellékelte az angol fordítást. Lisle válaszáának szövege: „A bíboros 1966. március 11-i leveleit a Szentatyának és König bíborosnak, melyeket március 15-i levelével küldött, március 22-én átadtuk az apostoli delegátusnak a Vatikánba való továbbítás végett. Mellékelem a levelek angol fordítását, hogy csatolni tudja a többihez. Érdeklődéssel várjuk a bíboros »végleges« választ december 14-i levelére, bár őszintén szólva nem számítunk rá, hogy bármilyen új nézettel szolgál helyzetével kapcsolatban. Üdvözléssel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: két levél angol fordítása.”

775 Aláírás hiányzik.

776 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1049–1051. o., 322. sz. dok.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE KÖNIG BÍBOROSHOZ 1966. március 11.

O'Shaughnessy március 15-én kelt levelében küldte meg Lisle-nak. A washingtoni külügyminisztérium továbbította az apostoli delegátusnak. Gépelt fogalmazvány, aláírás hiányzik.

„Eminenciás és Főtisztelendő Uram!

Köszönet Eminenciádnak az 1966. február 26-án kelt⁷⁷⁷ jóságos informálásért és a betegségem körüli gondoskodásért.

Sajnos, egyházam és hazám nagyobb válságban van, mint szerény én magam. Köszönet a testvéri imákért, amelyeket szívből viszonzok.”

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1966. március 15.

Ez a levél McKisson április 27-én O'Shaughnessynek írt válaszleveléből ismert, amelyben visszajelezte a bíborosnak egyrészt az államtitkárságnak március 15-én, másrészt az amerikai elnökhöz március 21-én írott leveleinek vételét.⁷⁷⁸ A Cicognani bíborosnak írott levél szövege lappang.

VI. PÁL PÁPA LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1966. március 18.

„A Szentatya névnapji sürgönye ma megérkezett. Zavarba hoz magas figyelmével” – jegyezte fel március 22-én.⁷⁷⁹

777 Erre az időpontra nem találtunk más referenciát.

778 McKisson aláírt levelének teljes szövege: „március 25-i levelével két levelet továbbított Mindszenty bíborostól, egyet március 15-ről a vatikáni államtitkárnak, egyet pedig március 21-ről az elnöknek. Ezeket a leveleket itt a szokásos módon kezeltük, és szóban tájékoztatja a bíborost, hogy az elsőt továbbítottuk a Vatikánnak, a másodikat pedig megkapta a Fehér Ház. Szívélyes üdvözléssel: *Robert M. McKisson*”. A levélen kézírásos bejegyzés: „*Hand[l]ed 5/5*”, azaz: átadva [a bíborosnak] május 5-én.

779 Mindszenty József: Napi jegyzetek, 404. o.

A táviratot a washingtoni külügyminisztérium küldte a budapesti követségnek, feladási dátuma 1966. március 21., sz. Budapest 748. A beérkezett példányon az ügyvivő kézírásával olvasható, hogy a „Másolat átadva Őemenciájának, 1[966?] [3?] 22. E. [O' S?]”

„Felhatalmazzuk, hogy átadja a bíborosnak Pál pápa itt következő üzenetét, a bíboros névnapja tiszteletére. Az angol fordítást diplomáciai postával küldjük a levéltár számára.

Kelt a Vatikánban, 1966. március 18. IDÉZET Szeretett fiúknak, Mindszenty József bíborosnak, esztergomi érseknek. Névnepod alkalom [számunkra], hogy szívünket hozzád közelebb érezzük, és a szeretet ragaszkodásától áthatva, figyelmünket feléd fordítsuk. Ezért szeretetünk zálogaként, drága fiúnk, fogadd forró könyörgéseinket és kéréseinket, amelyeket örömet intézünk ezen alkalomból égi patrónusodhoz, hogy az Isten mennyei vigasztalással bőségesen viszonzza régóta tartó szenvedéseidet, melyeket viselned kell, és kegyesen eltöltsön téged adományaival. Ezen kegyelmek záloga legyen az Apostoli Áldás, melyet az Úrban, neked és nyájadnak, nem szűnő szeretettel küldünk. IDÉZET BEZÁRVA

RUSK”

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA VI. PÁL PÁPÁHOZ 1966. március 23.⁷⁸⁰

„Mindszenty bíboros azt kérte, hogy táviratilag továbbítsuk a Szentatyának a következő üzenetet:

IDÉZET

Őszentsége VI. Pál

Róma

Vatikán Városállam

780 A budapesti amerikai ügyvivő március 23-i dátummal küldte meg táviratilag Lisle-nak Washingtonba, továbbítást kérve. Lisle március 26-án kelt levelében értesítette O'Shaughnessyt, hogy a március 23-án kelt 846. sz. táviratban megküldött latin nyelvű szöveget továbbításra áttették az apostoli delegátushoz. Leveléhez mellékelte az angol fordítást. Távirat száma: Department 846. Re Deptel 748. Lisle levelének szövege: „az Ön március 23-i, 846. számú LIMDIS [*Limited Distribution (korlátozott terjesztés)*] = *a továbbiakban: LIMDIS*] táviratára való hivatkozással tudatjuk Önnel, hogy a bíborosnak a Szentatyához írt, dátum nélküli, latin nyelvű levelét március 25-én megküldtük az apostoli delgátusnak a Vatikánba való továbbítás végett. Megküldjük a levél angol szövegét az önök nyilvántartása számára. Üdvözlettel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: Mindszenty bíboros VI. Pál pápához írt, dátum nélküli, latin nyelvű levelének angol fordítása.”

Páratlan atyai jóságától megindítva, amellyel névnap megemlékezésépp megtiport személyemet kitünteti, imáért s a pásztor és a nyáj megáldásáért legalázatosabban köszönetet mondok. Imáimban, melyeket felajánlok, Magyarországot és Egyházát a Szentséges Atya gondjába és szeretetébe ajánlom.

Fiúi engedelmisséggel és tisztelettel.

Mindszenty József bíboros
esztergomi érsek
Magyarország Primása

IDÉZET BEZÁRVA

O'SHAUGHNESSY"

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA VI. PÁL PÁPÁHOZ

1966. április 8.⁷⁸¹

„Őszentsége VI. Pál Pápának
Róma
Vatikán városállam

A győzelmes Úr örömét az ünnepi napok alkalmából alázattal kívánja Őszent-ségének

+ *Mindszenty József*
bíboros"

781 A latin eredetit április 8-án távirat formájában adta fel Budapest Washingtonnak, négy nappal később Squire küldte meg levél formájában annak angol fordítását, egyben – miközben tudatta, hogy New Yorkban április 11-én Spellman érsek fogadta Beran bíborost – jelezte, hogy áthelyezést kapott Moszkvába (mint tudományos attasé), s utódja Leslie C. Tihanyi lesz. Squire április 12-én kelt levele O'Shaughnessyhez, teljes szöveg: „Dossziéjukhoz csatolva küldjük a bíboros húsvéti üdvözlétének fordítását, mely üzenetet a szokásos washingtoni csatornán keresztül juttatunk el a Vatikánnak. Megjegyezzük továbbá, hogy Beran bíboros tegnap New Yorkba érkezett, ahol Spellman bíboros üdvözölte. Május 2-án Tihanyi László várhatóan csatlakozik hozzánk és körülbelül tíz napra rá én itthagynom az EE-t. Egy SCI kiképzés után Moszkvába küldenek tudományos attasénak. Kérem, tudassa, ha távozásom előtt tehetek bármit Önért vagy Mrs. O'Shaughnessyért. Szívélyes üdvözléttel: *Christopher A Squire*. Melléklet: A latin nyelvű húsvéti üdvözlét fordítása.”

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR ÜZENETE MINDSZENTY BÍBOROSNAK 1966. április 16.

A gépírási üzenet „Memorandum”, a fényképezett oldal melléklet. Feltételezhetően a washingtoni apostoli delegátus szóbeli jegyzékének melléklete.

„Tárgy: Mindszenty bíboros

Őeminenciája Amleto Cardinal Cicognani, Őszentsége VI. Pál Pápa Államtitkára, mélységesen hálás lenne, ha az *Annuario Pontificio* 1966. évi példányát továbbítanák Őeminenciája Mindszenty Bíborosnak, tiszteletével és hűsvéti jókívánságaival együtt.

1966. április 16.”

KÖNIG BÍBOROS NEGYEDIK LÁTOGATÁSA MINDSZENTY BÍBOROSNÁL 1966. április 24.

König bíboros április 24-i negyedik látogatásáról Mindszenty napi jegyzeteiből értesülhetünk, mert azt írta fel április 19-én, hogy „O’Shaug[h]nessy hozta a hírt, hogy Card. König jön.”⁷⁸² Majd április 23-án újabb bejegyzést tett: „Card. König 5 óra hosszát. He had a serious attack of influenza last fall.”^{783>>784}

A budapesti követségi fondban azonban erre semmilyen utalást nem találtunk. Az érsek látogatását Washingtonnak is, Budapestnek is engedélyeznie kellett, mi több, az eddig megszokott módon a bécsi amerikai nagykövetség is mindig tájékoztatott, ezért meglepő ez a hallgatás, feltételezve, hogy a budapesti iratanyag rendelkezésre álló másolata itt teljes. Mi történhetett?

A budapesti kormánytényezők részéről is van egy közvetett érv, ami azt támogatja, hogy elveszük ennek a König-látogatásnak a gondolatát. Az MSZMP KB Külügyi Osztályának 1967. szeptember 7-i előterjesztésében azt találjuk, hogy 1963 óta a bécsi érsek ötször látogatta meg a bíborost a budapesti amerikai követségen.⁷⁸⁵

782 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 406. o.

783 Komoly influenzás megbetegedéstől szenvedett elmúlt ősszel.

784 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 406. o.

785 Az MSZMP KB Külügyi Osztály előterjesztése a Politikai Bizottságnak König bíboros magyarországi látogatásaival kapcsolatban, 1967. szeptember 7. (In: Szabó Csaba 2005, 308–309. o., itt

Miután ezt megelőzően három, 1967-ben pedig, az előterjesztés előkészítéséig, további két látogatás történt,⁷⁸⁶ továbbá, mivel a magyar külügyi szerveknek általában tudomásuk volt az érsek mozgásáról, bár diplomata útlevéllel közlekedett, ezért újabban nem kellett neki vízum, de már titkárának, esetlegesen sofőrjének igen, és udvariasságból az osztrák diplomatákon keresztül maga König bíboros is megüzente beutazási szándékát, ezt a körülményt akár perdöntőnek is tekinthetjük. A negyedik utazásra tehát nem 1966 áprilisában, hanem 1967. május 7-én kerülhetett sor.

Ugyanakkor további kételyt támaszt maga a bíboros napokon belül, április 29-én Cicognanihoz írott levelével. Ebben köszönetének tolmácsolását kérte VI. Pál pápához azért is, hogy König meglátogatta őt. A bécsi érsek látogatásának azonban sem a március 6-i, húsvét előtti, sem esetleges későbbi, azaz annak pár nappal korábbi időpontjára nem utalt.

Vélelmezhető, hogy König érseknek a bíborossal kapcsolatos ez az áprilisi találkozó – csakúgy, mint az újabban elvetett 1962. április 18-i dátummal történt látogatás – Csonka Emil hibás olvasataként került bele a nyomtatott változatba. Mint ismert, a bíboros kézírása nehezen olvasható, és a sajtó alá rendező az egyes feljegyzések sorrendjében időnként tévedhetett.⁷⁸⁷ E kérdés megoldásához a napi jegyzetek kéziratának tüzetes vizsgálata után többet lehet majd mondani.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1966. április 29.

Lisle május 10-én írt levelében arról tájékoztatta Timst, hogy továbbítást kérve megküldte ezt a levelet az apostoli delegátusnak.⁷⁸⁸

308. o. 94. sz. dok.) A MNL OL ugyanazon 288. f. 5. cs. 434. ő. e. jelzetére hivatkozik M. Szebeni Géza dolgozata is, ő is idézi az ötös számot König látogatásaival kapcsolatban. (In: M. Szebeni Géza: *A Mindszenty-ügyek II. [1949–1971] [a továbbiakban: M. Szebeni Géza 2009]*, Magyar Szemle, 2009. 1–2. szám, 52. o.)

786 L. a kötet végén a táblázatot, 679. o.

787 Fejérdy András: König bíboros első találkozása, 79–108. o.

788 Lisle levelének szövege: „A Vatikánnak való továbbítás céljából átküldtük az apostoli delegátusnak a bíboros április 29-én a vatikáni államtitkárhoz írt levelét, melyet Ön a május 3-i leveléhez csatolt. Feltételezem, visszatérése után közvetlenül hallani fogunk dr. [Charles E.] Klontzról a bíborossal folytatott beszélgetéseiről. Amennyiben azonban Önnek is van érdembeli információja a dologról, azt addig is szívesen hallanánk. A legszívélyesebb üdvözlettel: *Raymond E. Lisle*”.

„Eminenciás Bíboros Államtitkár Úr!

Hálás vagyok nagy figyelmességéért, hogy a húsvéti időben megkaptam az *Annuario Pontificio* ez évi kiadását.

Kérem, fejezze ki a Szentatyának hálámát ezért és König bíboros látogatásáért,⁷⁸⁹ továbbá ragaszkodásomat és tiszteletemet.

Eminenciádnak alázatos testvére Krisztusban

esztergomi érsek
Magyarország Prímása⁷⁹⁰

BREZANÓCZY PÁL PÜSPÖK VATIKÁNI TÁRGYALÁSAI 1966. április 29. – május 10.

1966. május 20-án az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya feljegyzést kapott Prantner, az ÁEH elnöke aláírásával. E forrás szerint Brezanóczy püspököt római tartózkodása alatt fogadta öt négyszer Casaroli, majd május 9-én VI. Pál pápa, valamint a bíboros államtitkár is.

Az egykorú feljegyzés szerint: „az államtitkár érdeklődött Mindszenty felől. Megjegyzéseiből arra lehet következtetni, hogy Mindszentyről nincs jó véleménye, azt azonban hozzátette, hogy szent embernek tartja. Brezanóczy válaszképpen azt mondotta: vannak szent emberek, erős emberek és bölcs emberek. A szent emberek imádkozzanak, az erős emberek harcoljanak, a bölcs emberek kormányozzanak. Cicognani egyetértett Brezanóczynak e szellemes megjegyzésével. Kétszer is kihangsúlyozta, hogy milyen kellemetlen, elsősorban az amerikaiaknak, Mindszenty követségén való tartózkodása.”⁷⁹¹

789 Mindszenty bíboros nem tájékoztat találkozójuk időpontjáról.

790 Gépelt, aláírás hiányzik.

791 Az Állami Egyházügyi Hivatal feljegyzése az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály részére Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó vatikáni tárgyalásáról, 1966. május 20. (In: Szabó Csaba 2005, 293–295. o., itt 295. o. 87. sz. dok.)

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR ÜZENETE
MINDSZENTY BÍBOROSHOZ
1966. MÁJUS 10.

Ennek az üzenetnek a létéről Lisle május 11-én kelt leveléből tudhatunk, amelyet Timshez intézett. Ebben olvasható, hogy az apostoli delegátus május 10-én átadott egy emlékeztetőt, amely tartalmazta Cicognani azonos dátummal kelt üzenetét. Lisle mellékelte az angol fordítást is, és összefoglalta az emlékeztető tartalmát: a Szentatya köszönte a bíboros húsvéti jókívánságait. Ennek szövege lappang. Tims felhatalmazást kapott, hogy ezt átadja Mindszentynek. A kézírásos bejegyzés szerint: „*meg-történt, 1966. május 24. RWT*⁷⁹²”⁷⁹³

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA VI. PÁL PÁPÁHOZ
1966. június 20.

Gratulációt tartalmazott a pápa koronázásának évfordulója és a pápa névnapja alkalmából.

„A vendég a következő üzenet távirati továbbítását kérte a Vatikánba:

Öszentsége VI. Pál pápának
Róma

Öszentsége megkoronázásának évfordulója és névnapja alkalmából fiúi tisztelettel gratulálok, [hő] imáimtól kísérvé. Mindszenty bíboros primás.
O’Shaughnessy”

792 RWT (itt és másutt): Richard Womser Tims nevének rövidítése.

793 Lisle levelének teljes szövege: „az apostoli delegátus május 10-én átküldte nekünk a csatolt emlékeztetőt a Cicognani bíboros által ugyanaznap Mindszenty bíborosnak latinul írott üzenettel. Ahogy a csatolt angol fordításból látni fogja, az üzenet a Szentatya hálájának kifejezését tartalmazza Mindszenty bíboros húsvét alkalmából érte mondott imáiért. Átadhatja a Cicognani bíborostól jött latin nyelvű szöveg egy példányát Mindszenty bíborosnak. Üdvözlettel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: 1. emlékeztető benne az üzenettel, 2. az üzenet angol fordítása.”

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR ÜZENETE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ

1966. július 26.

Lisle küldte meg O'Shaughnessy ügyvivőnek 1966. július 27-én kelt levelében. Mint leírta, a washingtoni apostoli delegátus július 26-án adta át az üzenetet, amelynek eredetije latin, s amelynek átadására az ügyvivőt felhatalmazták. A kézirásos bejegyzés szerint „*megettörtént, 1966. augusztus 4. RWT.*”

„Öeminenciája Mindszenty Bíborosnak
Esztergom Érsekének

Eminenciád jókívánságaitól és imáitól nagymértékben megerősödve a Legfőbb Főpap halás köszönetét küldi, szívből adja apostoli áldását, mennyei kegyelmek zálogát és isteni megvilágosodás forrását.

Cardinal Cicognani⁷⁹⁴

TÁVIRAT ÉS LEVÉL, MINDSZENTY BÍBOROS A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ:

„IN QUADAM AGENTIAE DATA TESTIFICATIONE”

1966. augusztus 5.

Budapest előbb az augusztus 5-én kelt, 163. sz. táviratban küldte meg Washingtonnak latinul, majd másnap ugyanazon számú táviratban angol fordításban. Augusztus 9-én már elindult a washingtoni angol fordítás Budapestre, a fordítók azonban nehezen értették az enigmatikus stílust, a teljes megértéshez szükségük lett volna az összefüggések ismeretére. Lisle még azt is bevallotta O'Shaughnessynek, hogy az apostoli delegátusnak informálisan megsúgták, hogy érdekelné őket a szöveg értelmezése – amennyiben az apostoli delegátus nem gördít akadályt közlése útjába.⁷⁹⁵ Lisle levelé-

794 Aláírás hiányzik.

795 Lisle augusztus 9-én kelt levele O'Shaughnessynek, teljes szöveg: „ma elintéztük, hogy az apostoli delegátus megkapja Mindszenty bíboros dátum nélküli, latin nyelvű levelét Cicognani bíborosnak, melyet az Ön augusztus 6-i, 163. sz. távirata tartalmazott. Csatolva küldjük az üzenet angol fordítását. Ahogy azonban látni fogja, a fordítás (a legjobb, amit készíteni lehetett) képtelen volt felfedni az üzenet lényegét. Ebben az egyik nyilvánvaló nehézséget a bíboros rejtélyes stílusa jelenti, melyhez időről időre visszatér. Egyszerűen nem tudjuk kibogozni. Nem hivatalo-

nek érkezését O'Shaughnessy augusztus 18-án kelt válaszlevelében nyugtázta, és mellékletként megküldte Papendorp követségi munkatárs angol nyelvű interpretációját.⁷⁹⁶ Augusztus 30-án kelt levelében McKisson megköszönte ezt a válaszlevelet és Papendorp értelmezését, amelyet már értelmezhetőnek talált. Előbb arra gondoltak, hogy ez utóbbit megosztják az apostoli delegátussal, de aztán elálltak szándékuktól, mivel nem akartak precedenst teremteni arra, hogy a bíborosnak a Vatikánnal való levelezését ők fordítják és értelmezik. Az apostoli delegátus sem tért vissza az ügyre, ezért ezen a ponton nyugodni hagyták azt.⁷⁹⁷ Papendorp értelmezésében tesszük közé.

„Mindszenty bíboros levele Cicognani bíboros államtitkárhoz:

Kádárnak a UPI számára adott és nagy figyelemmel övezett interjúja szerint Magyarország és a Vatikán között van egy megegyezés a hercegprímás soráról, amelyet a magyar kormány kezdeményezett.

Ebben az összefüggésben szeretném hangsúlyozni, hogy a Vatikán eredeti feltételeit gyakran rögzítették és sohasem változtatták meg, míg a megegyezés mint olyan, kevés eredménnyel járt. Bár Kádár szerint az Egyház és az állam között a viszony »tolerálható és elfogadható«, a katolikus hierarchia láthatóan kellően meg van félemlítve az állami szervektől, hogy még Shvoy püspök 65. jubileumi miséjére sem küldött képviselőt (ő a rezsim legnagyobb

san meg fogjuk említeni az apostoli delegációnak, hogy szeretnénk kapni egy érthető fordítást, ha lehetséges, és ha nincs ellene kifogásuk. Amennyiben puhatolózásunk eredményre vezet, tudatni fogjuk Önnel. Üdvözlettel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: angol fordítás.”

796 O'Shaughnessy augusztus 18-án kelt levele Lisle-hoz, teljes szövege: „Hálásan köszönöm augusztus 9-i levelét, melyhez csatolva Mindszenty bíboros Cicognani bíboroshoz írt, latin nyelvű levelének fordítását küldte. Talán érdekelni fogja az üzenet mellékelt »értelmezése« Ted Papendorp tollából, aminek az én számomra van értelme. Talán tájékoztatásul át is küldhetné az apostoli delegációnak. Üdvözlettel: Elim O'Shaughnessy [aláírás hiányzik] ideiglenes ügyvivő. Melléklet: értelmezés.”

797 McKisson augusztus 30-án kelt levele O'Shaughnessyhez, teljes szövege: „Ray szabadsága alatt (szeptember 6-án jön vissza) én köszönöm meg augusztus 18-i levelét, melyhez csatolta a bíboros Cicognani bíboroshoz latinul írt legutóbbi levelének Ted Papendorp által készített tanulságos »értelmezését«. Ted kétségtelenül pontosan bogarásztta ki az üzenet lényegét. Egyetértünk, hogy ennek van értelme. Megfontoltuk, hogy kívánatos-e megküldeni az apostoli delegációnak az üzenet illetlen magyarázatot, de elvetettük a gondolatot, mert nem lenne helyénvaló vagy bölcs dolog precedenst teremteni, miszerint felvállaljuk a tolmács szerepét a bíboros levelezésében a Vatikánnal. Különben az apostoli delegáció nem reagált a kérdéses üzenetre. Természetesen joguk van értesíteni a bíborost, ha nem értik a szöveget, és megkérni őt, hogy magyarázza meg. Mi inkább arra hajlunk, hogy ezeknek a megfontolásoknak a tükrében hagyjuk annyiban a dolgot. Üdvözlettel: *Robert M. McKisson*”.

ellensége a hierarchia soraiban). Ezt a bojkottot saját elhatározásukból megismételték.”

Úgy véljük, hogy Papendorp értelmezésével egyetérthetünk, de hozzá kell fűznünk, hogy csak tőle tudható meg, hogy a bíboros a UPI Kádárral készített interjújára céloz („bizonyos hírügynökségi tanúságtétel [In quadam agentiae data testificatione], amelyet látható figyelem övez”); totalitárius pártról ír, bizonyos egyezményről a Vatikán és a totalitárius állam között, saját magáról pedig úgy, mint aki „a legnagyobb egyházi méltóság Magyarországon”. Érdekes fordítani a Shvoy-vasmiséről szóló részt: „van egy történelmi királyság [ország] a szerencsétlen Közép-Európában, ahol egy öreg ember 65. évfordulóját kétszer ünnepelték anélkül, hogy az apostolutódok közül egy is jelen lett volna.” – A regnum szót nem kell feltétlenül királysággal fordítani, mert az adott összefüggésben országot is jelenthet.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1966. szeptember 22.

A washingtoni apostoli delegátuson keresztül érkezett, szeptember 29-én juttatták el a washingtoni külügyminisztériumba, három melléklettel. Lisle-nak Timshez írott levele szerint ez lesz a válasz az augusztus 6-án küldött 163. sz. táviratra. Tims felhatalmazást kapott, hogy ezt átadja Mindszentynek. A kézírásos bejegyzés szerint „*megtörtént, október 6-án, RWT*”.⁷⁹⁸ A bíborost megnyugtatta Cicognani arról, hogy a Vatikán semmiféle megállapodást nem kötött a személyéről.

„1966. szeptember 22.

Eminenciás Uram!

Megtiszteltetés számomra, hogy biztosíthatom Önt: nemrég megkaptam dátum nélküli levelét, amely az »In quadam agentiae data testificatione etc.« szavakkal kezdődik, s amelyet a Legfőbb Főpap elé terjesztettünk.

798 Lisle szeptember 30-án kelt levele Timshez (O'Shaughnessy szeptember 24-én bekövetkezett halála után Tims vette át az ügyek vezetését); teljes szöveg: „az apostoli delegátus szeptember 29-én átküldte nekünk a csatolt, szeptember 22-i, latin nyelvű levelet Cicognani bíborostól Mindszenty bíborosnak három csatolmány kíséretében. Az angol fordításból ítélve, melynek egy példányát mellékelem Önnek, ez válasz a 163. sz. követségi távirattal továbbított, augusztus 6-i levélre. Felhatalmazzuk, hogy adja át Cicognani bíboros levelét és a mellékleteket Mindszenty bíborosnak. Üdvözlettel: *Raymond E. Lisle*, a Kelet-európai Ügyek Hivatalának igazgatója.” Kézírással: „*átadva, 1966. október 6. RWT*”.

Tekintettel a tárgyalat témára, kötelességem, hogy értesítsem Önt, hogy ez idáig nem történtek olyan tárgyalások az Apostoli Szentszék és a magyar állami hatóságok között, amelyekről Önnek ne lett volna tudomása.

A Szentséges Atya, amint azt bizonyára tudja, imáival és rendkívüli figyelmével kíséri jelen helyzetét, valamint a Magyar Egyház súlyos nehézségeit. Ezért Önnek és szeretett népének szeretettel adja Apostoli Áldását.

A már birtokában lévő dokumentáció kiegészítésére csatolom e levelemhez a legutóbbi három dokumentumot, amely a II. Vatikáni Zsinatot követően jelent meg, nevezetesen a »Munus Apostolicum«,⁷⁹⁹ a »De Episcoporum Muneribus«⁸⁰⁰ és az »Ecclesiae Sanctae«⁸⁰¹ apostoli leveleket, »Motu Proprio«-ként.

Szívem mélyéből minden jót kívánok, biztosítom Önt imáimról és jókívánásaimról. Végezetül örömmel nyilvánítom ki legnagyobb tiszteletemet

Eminenciád hűségese és odaadó szolgája⁷⁸⁰²

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1966. szeptember 30.

Tims október 5-én kelt levele mellékleteként küldte meg Lisle-nak Washingtonba. Lisle 1966. december 1-jén kelt levelében felhatalmazta Timst, hogy szóban közölje Mindszenty bíborossal azt, hogy szeptember 30-án kelt levelét továbbították a Vatikánnak, angol fordítását mellékelte.⁸⁰³ A bíboros államtitkár november 16-án(?) kelt

799 Megjelent 1966. június 10-én, az egyes zsinati dokumentumok meghirdetésének szabályozása.

800 Megjelent 1966. június 15-én, a püspökök joghatóságának szabályozása egyes felmentések megadásának kérdésében.

801 Megjelent 1966. augusztus 6-án, négy zsinati dekrétum meghirdetése, valamint előírja a püspököknek, hogy 75. életévük elérésekor le kell mondaniuk hivatalukról.

802 Aláírás nélkül.

803 Lisle 1966. december 1-jén kelt levele Timshez, teljes szöveg: „A következők azt a célt szolgálják, hogy Ön naprakész legyen számos dologban a bíborossal kapcsolatban, beleértve az utóbbi hetek levélváltásait:

1. *A bíboros latin nyelvű, szeptember 30-i levele a vatikáni államtitkárnak a szlovákiai egyházmegyékkel kapcsolatban:* szóban értesítheti a bíborost, hogy üzenetét nyomban megérkezése után továbbítottuk a Vatikánnak. Egy angol fordítást csatolok az Ön számára.
2. *A bíboros évfordulás üzenete november 4-én az elnöknek:* szóban értesítheti a bíborost, hogy üzenetét örömmel fogadta az elnök.

levelében nyugtázta vételét. Mindszenty bíboros erről december 8-án értesült (Tims kézírásos bejegyzése szerint).

„Budapest, Magyarország
1966. szeptember 30.
Eminenciás Bíboros Államtitkár Úr!

Azt olvasom, hogy Szlovákiában az új egyházmegyei [beosztás] ügyében az új megyéspüspökök kinevezését követően egyházmegyei zsinatot tartottak.

Semmi esetre sem lenne helyénvaló ennek összekapcsolása Észak-Magyarország e területének Magyarországtól és a magyar hierarchiától való végleges egyházi elválasztásával.

-
3. *A bíboros november 2-i levele az elnöknek az Amerikai Egyesült Államok és Nyugat-Európa magyarországi és kelet-európai politikáját illetően:* Ezt elküldtük a Fehér Házba, de még nem kaptunk felhatalmazást, hogy utasítsuk Önt a szokásos szóbeli értesítésre. Nyomban értesítjük, ha megérkezett.
 4. *A bíboros november 14-i latin nyelvű levele a pápának:* ezt megküldtük az apostoli delegátusnak a Vatikánba való továbbítás végett. Csatoltunk egy angol fordítást az Ön számára.
 5. A Mindszenty bíborosnak való továbbítás végett csatolok egy latin nyelvű levelet, melyet a vatikáni államtitkár, Cicognani bíboros írt számára. Mellékelem az angol fordítását. Látni fogja, hogy bár ez a levél nyilvánvalóan válasz a bíboros szeptember 30-án a Vatikánban írott levelére, szeptember 16-i dátumot visel. Ez nyilván gépelési hiba a Vatikán részéről, és nyilván október vagy november 16-ról van szó. Persze nem tudjuk, a kettő közül melyik, de hajlamos vagyok azt hinni, hogy november 16. lehet a helyes dátum, mert november 21-én kaptuk meg a levelet az apostoli delegátustól. Felhívhatja a bíboros figyelmét a nyilvánvalóan téves dátumozásra.
 6. Végül kizárólag az Ön tájékoztatására: dr. Klontz az itteni Egészségügyi Szolgáltatól összeállított egy rövid összefoglalót dr. [Richard J.] Rushmore orvosi jelentéséből a bíborosról. Összhangban a bíboros betegségével kapcsolatos eddigi gyakorlatunkkal dr. Klontz összefoglalójának egy példányát megküldtük az apostoli delegációnak, hogy értesítsék róla a Vatikánt.

A legszívélyesebb üdvözlettel: *Raymond E. Lisle*

Mellékletek:

1. Mindszenty bíborosnak a vatikáni államtitkárhoz 1966. szeptember 30-án írt latin nyelvű levelének angol fordítása.
2. Mindszenty bíborosnak a pápához 1966. november 14-én írt latin nyelvű levelének angol fordítása.
3. Cicognani bíboros eredeti, aláírt, latin nyelvű levele Mindszenty bíborosnak 1966. szeptember 16-i dátummal [sic! Az eredetiben géppel.]
4. Cicognani bíboros 1966. szeptember 16-i dátumú, Mindszenty bíboroshoz latinul írt levelének angol fordítása.”

Kézírásal: „Az 1–5. pontra vonatkozólag szóban értesítettük a bíborost 1966. december 8. RWT”.

Az ok és a kimenetel ez lenne: a dolgok normalizálása, főleg, hogy 45 év telt el az 1920-as »béke« megkötése óta.⁸⁰⁴

A normalizálást nem ellenezném, de legnagyobb tisztelettel kérek és könyörgök, ez ugyanis leszakítaná [az anyaországról], közel ezer évvel Szent István apostoli király hierarchiájának felállítását követően.

Ez Magyarország legnyomorúságosabb sorsát pecsételné meg.

1920-ban az Egyház fájdalmas sebeket szenvedett el a szlovákoktól: Nyitra és Besztercebánya püspökeit (Batthyány Vilmost* és Radnai F* [arkas]t) saját lábukon üzték ki, mint valami bűnözőt (64 és 106 km-en), a lándzsájukat hegyező rendőrök sorfala közepette, pedig Csonka-Magyarországon senki sem gondolt hasonló bosszúval Prohászka primás [sic!]⁸⁰⁵ és püspök szlovák eredetére. Ellenkezőleg: a primás, Csernoch* [János] bíboros itt még az első világháború előtt előírta, hogy minden kispapnak meg kell tanulnia a szlovák nyelvet, hogy papként saját anyanyelvükön szolgálhassák a szlovák híveket. Egyetlen hang sem ellenezte ezt a rendelkezést. Sőt, a papok már korábban, Pázmány* [Péter] bíboros korától kezdve (XVII. sz. első fele) az anyanyelvet használták. [Csernoch] rendelkezés[e] csak megújította a korábbi.

1945–46-ban még a magyar híveket is – miután házaikat és más vagyontukat elkobozták és őket jogfosztottá nyilvánították – télvíz idején erőszakkal elhurcolták a Duna folyó partvidékéről az üres Szudéta-vidékre; közülük kb. 200.000-et⁸⁰⁶ kiutasítottak Csonka-Magyarországra. A többiek (papok, ked-

804 Célzás a trianoni békediktátumra.

805 Az angol fordító itt félreértette. A következő mondatban is egyértelmű, hogy a Primást (Csernochot) és Prohászka külön személyként értette a latinban. [A képet bonyolítja, hogy Prohászka édesapja, Prochaska Domokos német ajkú morvaországi.]

806 1945. július 3-án a csehszlovák kabinet nem csupán 3 millió szudétanémet kiűzésének, hanem további 400 ezer magyar áttelepítésének jóváhagyását követelte jegyzékében, valótlan adatokkal támasztva alá. Két héttel később ülésezett Budapesten a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, a SZEB. Ennek szovjet elnöke szorgalmazta, hogy az angolszász illetékesek mihamarabb határozzanak, hivatkozott arra, hogy más államokban is „vetnek fel ilyen kérdéseket”. A Sztálin által támogatott Edvard Beneš* elképzelését azonban a nyugati szövetségesek Potsdamban elvetették, s a felvidéki magyarság kollektív elűzéséhez nem járultak hozzá, de a magyarországi németek sorsa nyitva maradt. Miután a világháború többi európai vesztese esetében németellenes szankciókat nem írtak elő, mindebből fakadt, hogy nem csupán németellenes intézkedésről határoztak a potsdami „döntőbírák”. Beneš boldog lehetett, mert a nemzetiségek, népcsoportok elűzésével, köztük a magyarság eltávolításának lehetőségével megeremlődtek a feltételek ahhoz, hogy a soknemzetiségű Csehszlovák Köztársaság „tisztá” csehszlovák nemzetállammá váljon. Kétféle megoldással: előbb eltávolítják Magyarországról a németeket, majd helyükre érkehetnek a felvidéki magyarok. Nem választható el ugyanis a történektől, hogy miként bántak a magyarokkal a Csehszlovák Köztársaságban. Rákosi 1945. július 28-án levélben tájékoztatta Georgi Mihajlov Dimitrovot* arról, hogy napokkal korábban járt az ország északi szomszédjánál, s az ottani kom-

vesnővérek, hívek) börtönbe és koncentrációs táborokba kerültek, kivéve azokat, akik elfogadták a »törvény« által előírt szlovakizációt.

munista vezetőkkel tárgyalt erről. Ők arról tájékoztatták, hogy 1945. június végén Sztálin egyetértett a magyarság kitelepítésével a velük folytatott tárgyaláson. Rákosi nem hitt a fülének, ezért magánál a generalisszimusznál tájékozódott erről 1945. augusztus 7-én. Felidézte a neki küldött levelében, hogy mit hallott Prágában. „Őn... még azt is mondta: »Csapják jól pofán őket!«”. Sztálin válasza nem ismert, a Potsdamban és utána történtek azonban önmagukért beszélnek. A szeptember 4-én tartott budapesti minisztertanácson közölte a külügyminiszter, hogy a határokon túl brutális jelenségek merültek fel, amelyek a nyilvánosság előtt széles körben ismeretessé is váltak, ezért ezekkel arányban álló kormánynyilatkozat kiadása szükséges. Az 1945. szeptember 23-án napvilágot látott kommunista választási program már hangsúlyozta a „svábok kitelepítésének azonnali megkezdését és a sváb földekre magyar földművesek telepítését”. Az új hercegprímás is tiltakozott 1945. október 10-én a kormányfőhöz írott levelében. Ismételten tudatta, hogy „még a tavaszon” más főpapokkal együtt kérte az „államhű” németiség megvédését, s esetükben ne általánosítsanak. A csehszlovákiai jogfosztások analógiájára célozva hívta fel a figyelmet: „rossz vért szül az a legszélesebb körben, ha valamely anyanyelv beszélői ilyen sorsot érnek. Ez következhetik be bármely más anyanyelvvvel, sőt végsőkéig feszítve a húrt, a magyarsággal szemben is”. Az elhamarkodott intézkedések felülvizsgálatára szólította fel a kormányfőt, mert „amit nem kívánsz magadnak, te se tedd azt soha másnak!”. A főpásztor is eredménytelenül tiltakozott. S noha a csehszlovák kormányfő a szudétanémeteknél kitelepítésről, a magyaroknál pedig lakosságcseréről beszélt, a magyar külügyminiszter szerint azonban a junktimba hozás „fenyeget”. A beneši és sztálini hazugságoktól hemzsegtő taktika eredményre vezetett. A csehszlovák kormányzat erőteljes magyar- és németellenes politikája (az állampolgárságtól való megfosztás, a vagyonek kobzása, a szabadságjogok semmibe vétele az internálással, a népbíróságok magyarokat és németeket „kis” és „nagy” háborús bűnössé nyilvánító ténykedése, majd befejező aktusként a kiutasítás stb.) és az 1945 májusában kezdődött erőszakos kitelepítés, amely az ősz folyamán tömegessé vált, több mint 20 ezer „telepes” Magyarországra kerülését eredményezte. Végül a csehszlovák kormány kezdeményezésére 1945 decemberében kétoldalú tárgyalások kezdődtek a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok támogatásával. December 3–6. között a magyar külügyminiszter a csehszlovák külügyi államtitkárral tárgyalt, aki kifejtette, hogy kormánya különbséget tesz a magyarok és a németek megítélésekor (amit a csehszlovákiai magyarság nemigen észlelt, sőt), ugyanakkor azt is leszögezte, hogy véglegesen rendezni kívánják a csehszlovákiai magyarok helyzetét. A magyar fél határozottan elutasította az egyoldalú kiutasításokra vonatkozó csehszlovák terveket. Végül az eszmecsere a viláégésben vesztes és győztes felek pozícióját tükröző, 1946. február 27-én, Budapesten megkötött lakosságcsere-egyezményhez vezetett, a megállapodást megerősítő okiratokat kicserélték 1946. május 15-én, Prágában, majd az 1946. évi XV. tc. törvényerőre emelte, a becikkelyezést július 9-én tették közzé. A magyar és csehszlovák illetékesek valamennyi vitás kérdésben azonban csak 1947. május 24-án állapodtak meg. Végül 1948. április 10-ig a szlovákok közül 68.407 költözött át Csehszlovákiába, onnan 73.273 személyt telepítettek át Magyarországra. A Csehszlovákiában élő magyarok és a Magyarországon élő németek sorsa 1945 november-decemberétől elválaszthatatlanul összekapcsolódott, immár nem csupán elvi szinten. Jogfosztás jogfosztást szült. (In: Zinner Tibor: *A magyarországi németek kitelepítése*, Bp., 2004. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 51–75. o. Továbbá: Janics Kálmán: *A hontalanság évei*, Bp., 1989. Hunnia Kiadó, 3. kiadás és Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*, Pozsony, 2007. Kalligram)

Az ottani Egyháznak sem püspökei, sem papjai, sem hívei nem bizonyultak aktívnak.

Félő, hogy Románia és Jugoszlávia is hasonló elrendezést fog óhajtani. És a Sz[ovjet]U[unió] is megkövetelheti azt. Ezenkívül a szerencsés Ausztria is megkapta Győr és Szombathely egyházmegyék jelentős részeit; ha jól tudom, Magyarországot nem értesítették erről.

Nagy jelentőségű, hogy az elválasztást (1920) követő 17 év leforgása után, 1938-ban egy jelentős rész visszatért Magyarországhoz, az esztergomi főegyházmegyéhez. Kassa, Rozsnyó, Munkács egyházmegyék és más kisebb részek visszatértek. Ez a visszatérés 7 év töredéke.⁸⁰⁷

Ebből kiindulva én a normalizációt megyéspüspökök és új határok nélkül keresném.

A bécsi döntést (1938) nemcsak Magyarország akarta, hanem a független Szlovákia is, amely minden reményét a német Führerbe, mint protektorába vetette.

Reményünket most a Magyarok Nagyasszonyába és Patrónájába vetjük, aki az északi rész Patrónája is, valamint a Szentatyába, aki ismeri az Apostoli Szentszék és Magyarország történelmi kapcsolatát.

Nem akarom terhelni Eminenciádat, de kötelességem volt mindezt előadni. Szíveskedjék biztosítani a Szentatyát ragaszkodásomról és tiszteletemről.

Eminenciád legkisebb testvére Krisztusban

esztergomi érsek
Magyarország Prímása⁸⁰⁸

Amint 1964. február 18-án írt levelével kapcsolatban és Casaroli 1964. április 18-án készült jelentésének elemzésekor kitérhattünk a kérdésre, Mindszenty bíboros Szlovákia ügyében prímásként és metropolitaként lépett fel. Csakhogy amíg hivatalban lévő hercegprímásként az idő tájt tiszteletreméltó módon szót emelhetett a kollektív jogfosztásra kiszemelt határon túli magyarság érdekében, addig most mind saját helyzetéből, mind a nemzetközi politikában bekövetkezett közel két évtizedes változásokból fakadóan kérése teljesíthetetlen volt. Ennek a múltban lehetett hagyománya, de aktuálisan már nem indokolható, még akkor sem, ha Mindszenty nem az amerikai követség félrabságában van. Ez a levél tehát a realitásoktól való elszakadás jegyében íródott.

807 Értsd: hét évnél kevesebb ideig tartott.

808 Aláírás hiányzik.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE VI. PÁL PÁPÁHOZ 1966. november 14.⁸⁰⁹

Tims november 16-án továbbította Lisle-nak, aki 1966. december 1-jén kelt levelében felhatalmazta Timst, hogy szóban közölje a bíborossal azt, hogy november 14-én kelt levelét továbbították az apostoli delegátusnak, angol fordítását mellékelte. Mindszenty bíborost erről december 8-án értesítette Tims (kézírásos bejegyzése szerint).

A levélt tartalmi összefoglalása: Mindszenty bíboros közeledő 75. születésnapjára utalva (amelyet 1967. március 29-én tölt majd be) rögtön a tárgyra tért: bár már tizen-nyolc esztendeje távol van kötelességeitől, és olyan szolgál, aki nem hajt hasznot, de ezt a helyzetet az erőszak idézte elő. Nem saját érdekében, hanem a magyar egyház és haza érdekében kérte, hogy érsek és primás minőségét megtartva továbbra is szolgálhassa a közjót: hivatkozott a számos hős sírjára, a kivégzettekre, a Szibériába hurcoltakra és az emigráltakra; a forradalom tizedik évfordulóján folytatni akarja tiltakozását. Esztergomban elegendő egy apostoli kormányzó; ő akkor maradhat a szabadság jelképe, ha nem mentik fel állásából. Sorra vett négy lehetőséget jövő sorsát illetően. Kádártól kellene kikönyörögni a kegyet, hogy szülőfalujába engedje vissza; valami kolostorba vonulhasson; elhagyja az országot anélkül, hogy feltételei teljesülnének (szabadságot az egyháznak és ily módon valamely szabadságot nemzetének) – s így nevetségessé válják ország-világ előtt –; végül meg kellene adnia magát az öröknek, akik tíz éve strázsálják őt a követség kapuján kívül. Miután az amerikai elnök újból megnyugtatta – s a menedéke folytatódhat –, kérte, hogy maradjon érsek és primás. Ugyanezt a kegyet kérte a hivatalában akadályozott váci püspök számára is, aki Hejccén, házi őrizetben van, és a kijelölt korhatárt már betöltötte.

Mindszenty bíboros a püspökök lemondását előíró pápai rendelkezésről, amely az egyháztörténelemben merőben új, először a Neue Zürcher Zeitungból értesült. Amint azt Papendorp szeptember 26-i emlékeztetőjéből megtudhatjuk, utólag kapta meg a vonatkozó szentszéki dokumentumot.⁸¹⁰ Papendorp emlékeztetője minden fontos elemet tartalmazott, amit itt a levélben bővebben kifejtve megtalálhattunk.⁸¹¹

809 Magyar fordítását I. Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1061–1064. o. 326. sz. dok.

810 Október 6-án.

811 Papendorp 1966. szeptember 26-án kelt emlékeztetőjének teljes szövege: „Miközben Őeminciájával sétáltam szombat este, megemlítettem neki, hogy Mr. O'Shaughnessy utolsó »hivatali« gondolatai talán ökörlötte forogtak. Elmagyaráztam, hogy Mr. Scutt, aki ügyeletes tiszt volt szeptember 23-án, pénteken este távolsági telefonhívást kapott egy bécsi újságírótól, aki szerint elterjedt ott a hír, hogy a bíboros hamarosan távozni fog és/vagy változás következett be az állapotában. A bíboros azt felelte, ezek a hírek talán a Vatikánnak abból a felvetéséből fakadnak, hogy a megyéspüspökök vonuljanak vissza 75 éves korukban, és a Neue Zürcher Zeitung egy

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ

1966. november 16.⁸¹²

„Ikt. sz. 7449/66

Eminenciás és Főtisztelendő Atya!

Szívesen és haladék nélkül értesítem Önt, hogy megkaptam szeptember 30-án kelt levelét, amelyben az Egyház területeinek és határainak kérdéseiről szólt.

Ezzel kapcsolatban sietek tudtul adni Önnek, hogy mindaz, amit írni méltóztatott, alapos megfontolás tárgyát képezte és a levéltárban gondosan megőrizzük.

A Szentatya, aki jól emlékezik mindarra, ami az elmúlt tíz esztendőben az Ön országában történt, és hogy mely szenvedéseken ment keresztül igen szeretett [magyar] nemzetének népe,⁸¹³ kifejezte óhaját, hogy hírül adjam Önnek, hogy mindig a legnagyobb szeretettel kíséri imáival Önt és mindazokat, akik Önhöz tartoznak.

Krisztus Helyettese szeretettel küldi Önre Apostoli Áldását, mennyei kegyelmek és javak zálogául és tanúságául.

cikkére vezethetők vissza, mely foglalkozott az ügygel. Azt mondta, azt tervezi, nemsokára írni fog a Vatikánnak, melyben gyakorlati okokból felmentését kéri a visszavonulási kényszer alól, mikor jövő márciusban betölti a 75-öt. Elismételte, hogy azt reméli, továbbra is maga maradhat a megtestesült tiltakozás, és hogy ezt a Vatikán is felismeri és (König bíboroson keresztül) támogatja azt az elvet, hogy ő ne távozzon, amíg el nem ért egy megfelelő és közvetlen javulást az egyház helyzetében, és közvetett javulást a nemzet helyzetében, valamint reméli, a Vatikán felismeri, hogy az ő különleges helyzetében nem lenne bölcs dolog a visszavonulás. Amennyiben nem maradna fenn prímási rangja, tiltakozásai üres szavak volnának. Megjegyezte, hogy mind őt, mind a felfüggesztett váci püspököt, aki idősebb nála, jóval 75. életévük előtt megakadályozták abban, hogy betöltsék hivatalukat, így rájuk nem érvényes az érv, hogy elfáradtak volna.”

812 Latin eredetije hiányzik, angol fordításán a dátum 1966. szeptember 16., kézírással utólag megkérdőjelezve: „november?” Mivel az 1966. szeptember 30-i levelet nyugtázta, a szeptember zárható. Az angol fordítás a szeptember 30-hoz (sic)-et illesztett. Lisle már idézett 1966. december 1-jén Timshez küldött levelének 5. pontjában jelezte, hogy ez az a levél, amelynek datálását ő is tévesnek tartja, s október 16-án vagy november 16-án keltezheték. Nem tudja, melyik a helyes megoldás, ő mindenestre november 21-én kapta meg az apostoli delegátustól. Felhatalmazta Timst, hogy szóban hívja fel a bíboros figyelmét a dátum téves mivoltára, aki ezt december 8-án kapta kézhez (Tims kézirásos bejegyzése).

813 Finom utalás a kádári megtorlásra.

Naponta megemlékezve Önről Isten szent oltáránál, megragadom az alkalmat, hogy kifejezzem Eminenciádnak legnagyobb tiszteletemet és nagyrabecsülésemet.

H. J. Cicognani bíboros államtitkár⁸¹⁴

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE VI. PÁL PÁPÁHOZ 1966. december 14.

Tims távirat formájában továbbította Washingtonnak. Mindszenty bíboros egyszerre küldött pár soros karácsonyi üdvözetet az elnöknek Washingtonba és a pápának a Vatikánba. 1967. január 17-i keltezéssel maradt fenn a válasz Lisle aláírásával: december 21-én továbbították a washingtoni apostoli delegátusnak. Tims kézirásos bejegyzése szerint „*a bíborost 1967. január 30-án informáltam*”.⁸¹⁵

Az esztendő szép lassan befejeződött. S miközben a bíboros változatlan energiával levelezett, a diplomácia boszorkánykonyhájában tüsténkedők elérték, hogy tíz esztendővel a forradalom és szabadságharc leverését, a Magyarországra kényszerített moszkvai hegemonia fegyveres erőszakkal történt visszaállítását követően az Amerikai Egyesült Államok elfogadva az adott időszak nemzetközi realitását– avagy inkább visszatérve a maga által évtizedekkel korábban jóváhagyott kétpólusú világrendre jellemző mozzanatokhoz – 1966. november 28-án a budapesti követségét átminősítette nagykövetséggé. Mindez – amint megtudta – érzékenyen érintette a követség „vendégét”. Nem is hagyta, hagyhatta szó nélkül. Mindennek feltárása azonban már átvezet az új esztendőre.

814 Aláírás hiányzik.

815 Lisle 1967. január 17-én kelt levele Timshez, teljes szöveg: „megkaptuk a felhatalmazást, hogy utasítsuk Önt a bíboros szóbeli értesítésére a tekintetben, hogy hűsvéti üdvözetét, melyet Ön az 1966. december 14-i levelével továbbított, megkapta és örömmel fogadta az elnök, aki a legjobb kívánságait küldi a bíborosnak az új év alkalmából. A VI. Pál pápának írt üzenetet, mely szintén az Ön 1966. december 14-i levelével érkezett, 1966. december 21-én megküldtük a washingtoni apostoli delegátusnak a Vatikánba való továbbítás végett. A legszívélyesebb üdvözetlettel: *Raymond E. Lisle*” Kézírással: „*a bíborost 1967. január 30-án tájékoztattuk. RWT*”.

FELLEBBEZÉS A TÖRTÉNELEM ÍTÉLŐSZÉKÉHEZ 1967–1971

1967

Az Apostoli Szentszék és a bíboros kapcsolattartásának feltárása során, az 1967. esztendő eseményeinek rekonstruálásán dolgozva részben forráshiány korlátozza a kutatót. A primás feljegyzései, a Napi jegyzetek október 1-jén megszakadnak, és csak 1968. július 14-én folytatódnak. A Kelet-európai Hivatal fondjában is kevés a vonatkozó forrás, a 12. dobozban ugyanis összesen nyolc dokumentumot találtunk az 1966. október 1. – 1967. augusztus 31. közötti időszakra. Hasonló a helyzet a Central Foreign Policy Files fondjában. Viszont 1967 forró őszére vonatkozóan a források bőségével találkozunk. Forró az ősz, mert König érsek két (abban az esztendőben összesen négy) alkalommal látogatta meg a bíborost, továbbá mert ő a nagykövetségi rangra emelés, illetve az új nagykövet, Martin Joseph Anthony Hillenbrand* érkezése miatt tiltakozásul el akarta hagyni menedékét. Így összességében az 1967. esztendő fontosnak, ha nem éppen döntőnek mutatkozik. Mindszentynek a nagykövetség elhagyására vonatkozó szándéka – amely feltehetőleg összefüggésben van azzal is, hogy betöltötte 75. életévét és (amint megjegyezte) nem óhajtja egész életét a nagykövetségen tölteni – ebben az esztendőben még nem valósulhat meg. A folytatása 1971-ben következik majd el.

Huszonhat forrást találtunk, az Apostoli Szentszékkal való kapcsolattartás így intenzívnek mutatkozik. König négy látogatása kapcsán számos forrást vonhattunk be a vizsgálatba, így egy független és idáig ismeretlenül maradt szemszögből a vatikáni–magyar tárgyalások menetébe is beleláthattunk.⁸¹⁶ Kiemelkedő ebben az esztendőben Zágon levele, amelyet a bíboros november 20-án kapott kézhez. Itt fogalmazódott meg – mintegy sugalmazódott – az a gondolat, hogy Mindszenty pusztán politikai szempontjai nem méltóak és nem elegendőek a helyzet megoldásához. Ez a megközelítés – szinte szó szerint – visszatért utóbb a bíborosnak az 1971. június 28-án VI. Pál pápához írt levelében, amelyet szintén Zágon fogalmazott meg.

Az esztendő periodizálása itt könnyebben követhető: az év elején kevés értékelhető anyagunk van, majd König május 7-i látogatásával megkezdődik az a folyamat, amely feszültségben tartja a bíborost – és majd bennünket is – az egész esztendő folyamán. Távozási szándéka már itt megnyilvánult, így ez évi második, amúgy ha-

816 König érsek október 5-i, hetedik látogatására dokumentumokat találtunk a Lyndon B. Johnson Library-ben [*Lyndon B. Johnson Library (Johnson Könyvtár) = a továbbiakban: LBJ*].

todik látogatása alkalmából, június 23-án a bécsi érsek elhozta VI. Pál Rómába invitáló levelét – „si vis”, ha akard. König két októberi látogatása köré csoportosítottuk a forró kora ős és ős eseményeinek ismertetését, amely kibővült a három kormányzat szempontjainak vizsgálatával. Az Apostoli Szentszék és a bíboros kapcsolat-tartásában új elemet figyelhettünk meg: a róla szóló emlékeztetők tartalmi összefoglalásai vagy szó szerinti megfogalmazásai átkerültek Washingtonban az apostoli delegációhoz, hogy onnan egyenesen a Vatikáni Államtitkárságra érkezzenek. Így a bíboros gondolatai, megnyilvánulásai nyitott könyvként tárultak annak idején az Apostoli Szentszék ügyintézői, illetve immár az olvasó elé.

Az év utolsó két-három hónapjában döntő levelek fogalmazódtak meg; megemlíthető Cicognani szinte engedélykérő levele: a bíboros megtarthatja primásérseki címét, de szükség lenne teljes jogú apostoli kormányzó kinevezésére Esztergomban. Az év utolsó levele azonban nem a szokásos karácsonyi üdvözet, hanem a nemleges válasz erre a felvetésre (december 15.).

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1967. január 12.⁸¹⁷

A már majd' évtizedes múltra visszatekintő szokásoknak megfelelőképpen zárult az ősztendő s kezdődött az új: a kölcsönös jókívánságokkal és azok köszönettel teli nyugtázásával.

„Őeminenciája, Amleto Cardinal Cicognani, Őszentsége VI. Pál Pápa Bíboros Államtitkára kéri, hogy a következő üzenetet juttassák el Mindszenty bíboros Őeminenciájához:

817 Lisle igazgató január 25-én kelt levelének mellékleteként küldte meg Tims ügyvivőnek Budapestre. Tims kézirásos bejegyzése szerint február 2-án adta át a bíborosnak, aki nyugtázta a karácsonyi jókívánságokat. Lisle január 25-én Tims ügyvivőhöz írt levelének teljes szövege: „1966. december 14-i levelével kapcsolatban, melyben továbbította Mindszenty bíboros VI. Pál pápához írt ünnepi üdvözlését, aminek a vételét 1967. január 17-i levelemben tudattam, most kapunk választ a Vatikánból az apostoli delegáción keresztül a bíborosnak való továbbítás végett. Csatolom a bíborosnak jött válasz eredeti latin szövegét, valamint egy másolatot az angol fordítással az Ön nyilvántartása számára. Szívélyes üdvözléssel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: 1. A Vatikán eredeti levele, 2. A Vatikán levelének a másolata, 3. Angol fordítás.” Kézirással: „A másolatot 1967. febr. 2-án átadtuk a bíborosnak. *RWT*”.

»1967. január 12.

Eminenciás Mindszenty József bíboros úrnak,
esztergomi érseknek.

A Szentatya igen nagy hálát érez az Ön által – Üdvözítő Istenünk megszületésének fényes örömnepére és a felvirradó új esztendőre – Hozzá eljuttatott forró (jó)kívánságokért, miközben újra emlékező lélekkel gondol az Egyházért viselt igen sok kínjára és fájdalmára, ugyanazzal a szeretettel minden örömet, áldást és üdvös dolgot kér az Ön számára az Isteni Gyermektől. Ezeknek biztosítékaként, nagyrabecsülésének és jóakarátának zálogaként nagy szeretettel küldi Apostoli Áldását.

1967. január 20.«⁷⁸¹⁸

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ

1967. január 25.⁸¹⁹

A bíboros bejegyzése erről február 13-án. „Rómából válasz jött, 75-tel kapcsolatban. Hangoztatja a megértést. Lényeg: válasz nincs. Nem említi Shvoy, dr. Pétery, Márton [Áron] püspök ügyét, az esztergomi adminisztrátorét sem.”⁸²⁰

„Kelt a Vatikánban,
1967. január 25-én
Ikt. sz. 562/67

818 Ez a dátum az apostoli delegáción kerülhetett rá, amikor letisztázták.

819 Lisle február 6-án kelt, Tims ügyvivőhöz intézett levele mellékleteként küldte meg a Vatikánból érkezett üzenet eredeti változatát és angol fordítását. Lisle levelén Tims kézírásával olvasható: „*az eredeti átadva a bíborosnak, 1967. febr. 13-án.*” Lisle február 6-i Tims ügyvivőhöz írott levelének teljes szövege: „1966. november 16-i levelével kapcsolatban, melyhez csatolva küldött egy levelet 1966. november 16-i dátummal Mindszenty bíborostól VI. Pál pápának, aminek a vételét 1966. december 1-jei levelemben tudattam, most érkezett válasz a Vatikánból az apostoli delegáción keresztül a bíborosnak való továbbítás végett. Mellékelem a bíborosnak írt válasz eredeti latin szövegét és egy másolatot az angol fordítással az Ön nyilvántartása számára. Szívvelyes üdvözzel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: 1. A Vatikán eredeti levele, 2. A Vatikán levelének másolata, 3. Angol fordítás.”

820 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 420. o.

Eminenciás és Főtisztelendő Uram,

Van szerencsém informálni Önt, hogy a Legfőbb Főpaphoz küldött, november 14-én kelt rendkívül kedves levele rendben beérkezett. A benne kifejtett különböző témák és kérdések, különösen azok, amelyek Eminenciád jelen helyzetével kapcsolatosak, rendkívül alapos figyelemben részesültek, és kelőképpen tekintettel leszünk a dolgok súlyosságára és az Ön hiteles álláspontjára.

Őszentsége hálatelt szívvel fogadta előterjesztett észrevételeit, és az az óhaja, hogy közöljem: Ön külön helyet kapott imáiban és szeretetteli megemlékezésében. Jelen körülményeinek nehézségei közepette pedig, lelki megnyugvására, egyben hathatós segítségül, szívesen küldi az Úrban Apostoli Áldását, mennyei kegyelmek zálogát.

Ami engem illet, örömmel kívánok újból minden jót az új esztendőben, míg megvallom legnagyobb tiszteletemet és odaadásomat

H. J. Card. Cicognani”

A bíboros az 1966. november 14-i levelében kifejtette indokait, miért nem mondhat le hivataláról 75. életének közeledtével. A bíboros államtitkár válasza ennek a levélnek a vételét igazolta, ám nem tért ki a bíboros többi kérésére – amint ezt Mindszenty a napi jegyzetek bejegyzésében hiányolta is: püspöktársai esetére. Nem véletlen, hogy Mindszenty napi jegyzeteiben később, 1967. május 2-án fel is jegyezte: „Papendorp: Est[h]y* [Miklós] váci püspöknek a Szentatya nem fogadta el a lemondását.”⁸²¹ Azaz Papendorp közölte vele, miszerint Esthytől származott a hír Pétery váci püspök lemondásának benyújtásáról, és azt a Szentatya nem fogadta el. Ez jelentheti azt, hogy egyfelől figyelembe vették a bíboros kérését, de másfelől azt is, hogy esetleg elegánsabb megoldás lehetett volna, ha ő Pétery módjára jár el: benyújtja lemondását, és a Vatikán erre halasztó választ ad.⁸²²

821 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 423. o.

822 Pétery püspök mintegy két évvel volt idősebb Mindszenty-nél, és még ebben az esztendőben, november 25-én meghalt internálásának helyén, Hejcéen.

VI. PÁL PÁPA ÜZENETE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1967. március 14.⁸²³

S ha az óesztendők a kölcsönös jókívánásokkal zárultak és az újak azokra adott köszönetekkel kezdődtek, hasonlóképp nem feledkeztek meg a Vatikánban a primás névnapjáról sem. Nem véletlen ezért a bíboros bejegyzése március 29-én: „a Szent-
atya névnapjára sürgönye jött.”⁸²⁴

„1967. március 14.

Eminenciás és Főtisztelendő
Mindszenty József bíboros úrnak

Névnapja közeledtével égő szeretettel minden jót kívánunk és Isten segítségével égi előjárójának, a győzelmes Egyház Patrónusának, Szent Józsefnek közbenjárására a megerősítő és vigasztaló mennyei bőség adományait esedezünk, midőn jóakaratumk zálogaként nagy szeretettel küldjük Önre az Apostoli Áldást, amelyet kiterjeszteni óhajtunk Magyarország egész papságára és népére.
VI. Pál pápa”

Március végén, 29-én töltötte be Mindszenty bíboros 75. életévét. Az, hogy a névnapjára sürgöny éppen a születésnapon érkezett meg, figyelemreméltó egybeesés.

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA VI. PÁL PÁPÁHOZ 1967. március 23.⁸²⁵

S ahogy volt karácsony, úgy következett a húsvét. Mindszenty bíboros ugyanazon napon kelt táviratban küldte meg VI. Pál pápának és Johnson elnöknek egymondatos jókívánásait.

823 Az üzenet sürgöny formájában íródott, több mint tíz napig volt úton (Mindszenty névnapja március 18-án van), vélhetőleg azért, mert a washingtoni diplomáciai csatornának ennyi időre volt szüksége a továbbításra. A szóbeli jegyzék időpontja március 20-a.

824 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 422. o.

825 A távirat száma: Budapest 1000. Címzett: Lisle (Kelet-európai Hivatal). McKisson március 28-án kelt levelében igazolta vissza mindkét üzenet vételét és továbbítását, felhatalmazva Tims ügyvivőt arra, hogy a bíborost efelől szóban értesítse. Kézírásos bejegyzés: „*megettörtént április 10-én, aláírás: RWT*”

„1. A vendég azzal a különleges kéréssel állt elő, hogy táviratilag továbbítsuk a következő húsvéti üzeneteket:

A. Őszentsége VI. Pál pápának, Róma: IDÉZET Bőséges áldással teli ünnepet kíván Őszentségének. Mindszenty bíboros. IDÉZET BEZÁRVA.

B. Johnson elnöknek: IDÉZET Húsvéti köszöntésem Elnök Úrnak. Mindszenty bíboros. IDÉZET BEZÁRVA

2. AJÁNLOTT INTÉZKEDÉS: A Külügyminisztérium a megszokott gyakorlat szerint továbbítsa a fenti üzenetet és hatalmazzon föl engem arra, hogy informáljam efelől a Vendéget. TIMS”

Eltelt pár nap a 75. születésnapon kézbesített József napi jókívanságok átvételétől, amikor a bíboros szükségét érezte, hogy megköszönje a pápa figyelmességét.

MINDSZENTY BÍBOROS VÁLASZTÁVIRATA VI. PÁL PÁPÁHOZ 1967. április 11.⁸²⁶

„Őszentségének, VI. Pálnak, Rómában

Mélyen megindulva, szerfölött hálás lélekkel fogadtam a világ igen nagy gondjai közepette jelentéktelen névnapomról megemlékező Szentséged magasztos atyai jóságát, és a szerencsétlen Magyarországnak meg azok közül is azon legkisebbeknek küldött apostoli áldását, akik egykoron Tróját bírták, és romjain régmúlt dolgok emlékeit idézik szívükbe.

Mindszenty bíboros”

826 Tims ügyvivő aznap kelt levele mellékleteként továbbította McKissonnak, a bíboros aláírása tehát gépelt. További forrásunk ennek létre a május 23-án kelt és McKissonhoz címzett levél, amelyben Tims megköszönte utóbbinak május 3-án kelt levelét, amelyben a bíboros válaszanak továbbításáról írt. Ugyanitt, a mellékletben Mindszentynek az elnökhöz írt levelét küldte meg. Az ügyvivő május 23-i McKissonhoz írott levelének teljes szövege: „ezennel nyugtázom május 3-i levelének megérkezését a bíboros válaszáról a pápa névnap üdvözlétére. Azóta összehozott egy újabb levelet az elnöknek, talán az eddigi leghosszabbat, melyet teljes egészében Románia Erdéllyel kapcsolatos politikája leleplezésének szentelt. Megküldöm a külügyminisztériumnak a [szokásos] ügykezelés végett. A legszívélyesebb üdvözléssel: Richard W. Tims [aláírás nélkül] ideiglenes ügyvivő. Melléklet”

KÖNIG BÍBOROS ÖTÖDIK LÁTOGATÁSA ÉS VALERIAN GRACIAS* BÍBOROS (BOMBAY) LÁTOGATÁSA MINDSZENTY BÍBOROSNÁL AZ AMERIKAI NAGYKÖVETSÉGEN⁸²⁷
1967. május 7.

König bíboros ötödik látogatásáról forrásként a napi jegyzetek azonos dátum alatt történt bejegyzése és az amerikai követségi források állnak rendelkezésre.

Miről tanúskodik Mindszenty József: Napi jegyzetekben tett bejegyzése?

423. o. május 7.: „Bécsi és Bombay-i bíborosok, előbbi titkárával⁸²⁸, Szentatya levelel, könyveivel, bécsi könyvekkel. Bécsi érdeklődött: mi az elhatározásom a jövőre. Maradok, míg maradhatok nemzeti érzésemmel. In ultimo: Pazmaneum.⁸²⁹ Szentatya rám bízta. Megállapodtunk: invitatio per Viennam: si vis.”⁸³⁰

A bíborosban szubjektíve úgy rögzült, hogy Königet a Szentatya küldte, levéllel, könyvekkel; s a pápa bízta rá a döntést, és a meghívás Bécsbe szolt. Ám König miszsiójáról a Vatikánban nem tudtak, bár nem elleneztek, a pápától ez alkalommal levelet nem hozott, viszont a váratlanul beállító Gracias bíboros hozott neki ajándék-könyvet. A bécsi érsek a pápa nevében vetette fel ugyan a kérdést, de azzal távozott, hogy közbenjár, miszerint VI. Pál meghívja őt, de nem Bécsbe, hanem Rómába.

Mindszenty bíboros utóbb is fontosnak vélte Gracias látogatását. Erről így emlékezett meg: „A bécsi bíboros elhozta egy negyedóra vendégét, Gracias Valerian Bombay főpásztort, az Eucharisztikus Kongresszus és pápalátogatás után ajándékkal. Azt gondolom, Bécs előzetesen nem avatott be a tervbe senkit.

Örültem. Életemben ritka eset, három bíboros kollégiuma létesült.”⁸³¹ A magyar főpásztor valóban, őszintén örülhetett a „kollégiumnak”.

A Napi jegyzetekben itt szerepelt először a Pázmáneum említése a bíboros részéről.⁸³² A kiadatlan források azonban már 1964-ben dokumentálják e gondolat felmerülését, éspedig két alkalommal, április és december hónapban.⁸³³

827 Forrásaink – miután 1966. november 18-án megtörtént a nagykövetségi szintre emelés, bár a nagykövet kinevezése és megérkezése még késett – már nagykövetségre utalnak.

828 Dr. Dexinger.

829 Végső esetben a Pázmáneum.

830 Meghívás Bécsbe: ha akarod.

831 Mindszenty József: Emlékirataim 2, 661. o.

832 Erre hívja fel a figyelmet Mészáros István 2001, 121. o.

833 Jones ügyvivő április 6-án, Casaroli az 1964. évi három márciusi látogatása után már jelentette Washingtonnak, hogy az alternatívák közül a bíboros Betts követségi tiszttel történt beszélgetésében a Pázmáneumot tartja legjobbnak: „arra jutottam, hogy a legjobb alternatíva Bécs. Isme-

S mit tartalmaznak az amerikai források?

Tims ügyvivő május 4-i táviratában értesítette Lisle-t Washingtonban, hogy a bécsi amerikai nagykövettől kapott információ szerint König érsek május 7-én, vasárnap érkezik Budapestre. A bécsi nagykövetet nem tájékoztatták afelől, hogy König meg akarja-e látogatni a bíborost. Arra az esetre felkészülve, ha az érsek nem kért volna Washingtontól engedélyt, és két-három nap múlva váratlanul betoppanna, vélelmezte, hogy amerikai érdeket szolgálna, ha múltbeli alkalmakhoz hasonlóan létrejönne a találkozó. Kérte ennek megerősítését.⁸³⁴

Szinte azonnal érkezett a választávirat, miszerint a washingtoni külügyminisztérium nem kapott értesítést a szokott csatornán az érsek május 7-i budapesti látogatásával kapcsolatban. Informális csatornán keresztül érdeklődtek a Vatikán álláspontja felől, és jelezték, hogy ha negatív válasz nem érkezik onnan, menet közben felkészültek arra, hogy engedélyezzék a találkozást, amennyiben König ezt kéri. Ebben az értelemben a budapesti ügyvivő engedélyt kapott Washingtontól König látogatásának fogadására. A Vendéggel ezt nem kellett egyeztetni, csak ha König felvetné.⁸³⁵

rem az ottani katolikus kolostor, a Pázmáneum vezetőjét a Boltzmann Strasse 14. alatt, az amerikai nagykövetség mellett.” L. az 1964. április 6-i, Budapest 630. sz. távirati felterjesztést Washingtonnak. Az erre támaszkodó, ugyanaznap 6-án kelt washingtoni feljegyzés szövege is tartalmazta ugyanezt. L. fentebb, 170. o. és következők. Ugyanez a gondolat visszatért 1964. december 4-én, a Betts követségi tiszttel való beszélgetésben, miként azt aznapi emlékeztetőjében Betts leírta.

834 A május 4-én kelt 1154. sz. távirat teljes szövege: „EE/FOR LISLE. Az ausztriai amerikai nagykövet a legbizalmasabban közölte velem, hogy König bíboros május 7-én, vasárnap Budapestre látogat. A nagykövet nem tudta, König meg szándékozik-e látogatni Mindszenty bíborost ott tartózkodása alatt. Ha König meg kívánja látogatni vendégünket, feltételezem, a külügy fog kapni egy ilyen irányú kérést ugyanazon vatikáni csatornákon keresztül, mint amikor egy éve elment a nagykövetségre. Amennyiben azonban König minden előzetes intézkedés nélkül lép velem kapcsolatba, ami nem valószínű, de elképzelhető, úgy vélem, az szolgálja az Amerikai Egyesült Államok érdekét, ha engedjük találkozni és beszélni a vendéggel ugyanúgy, mint előző alkalommal. Megerősítést kérek. TIMS”

835 Május 5-én kelt 188889 sz. távirat, hivatkozással Budapest 1154. sz. táviratára, kézirásos bejegyzés szerint május 6-án érkezett Budapestre. Teljes szövege: „1. A külügyminisztérium nem kapott előzetes értesítést a meglévő csatornákon König bíboros május 7-i budapesti látogatásával kapcsolatban. Május 5-én nem hivatalosan érdeklődtünk az itteni csatornákon keresztül, van-e a Vatikánnak bármilyen információja vagy véleménye arról, hogy König esetleg kérni fogja-e, hogy meglátogathassa a vendéget, és jeleztük, hogy amennyiben nem kapunk időközben a Vatikántól negatív tartalmú kérést, mi készek vagyunk beengedni König bíborost, ha kéri. A fentiek értelmében felhatalmazzuk, engedje meg König bíborosnak, hogy találkozzon a vendéggel, amennyiben saját kezdeményezésére ezt kéri. Ha König nem fordul Önökhöz ilyen kéréssel, úgy hisszük, nem kell az ügyet felvetni a vendég előtt. A nagykövetséget azonnal érte-

Tims dátum nélküli táviratában felterjesztette Washingtonnak: május 6-án kapott értesítést a bécsi nagykövetségtől, hogy König másnap dél tájban kocsival érkezik Budapestre és kérte, hogy találkozhasson a Vendéggel.⁸³⁶

König vasárnap 12:45-kor érkezett, titkárával, és váratlan módon Gracias bíborossal, Bombay érsekével. Csak az utolsó pillanatban, vasárnap reggel keresték meg az indiai nagykövetségről, tájékoztatva őt, hogy Gracias Königgel együtt érkezik. Tims fogadta Graciast, de közölte vele, hogy a követség nem kapott arra engedélyt, hogy ő is részt vegyen az érsek és a Vendég megbeszélésén. Gracias megértését fejezte ki, s miután röviden köszöntötte a bíborost és átadott egy emlékkönyvet a bombayi eucharisztikus világkongresszusról, az indiai nagykövethez távozott. König érsek – Tims felterjesztése szerint – két és fél óras megbeszélést tartott a Vendéggel, majd az osztrák nagykövethez távozott udvariassági látogatásra, utána tért vissza Bécsbe, a délután folyamán.⁸³⁷

sítjük, amennyiben a külügy bármiféle választ kapna május 5-i nem hivatalos érdeklődésére, ha az új instrukciókat tenne szükségessé az ügyben. RUSK”

836 Riddleberger bécsi nagykövet május 6-án kelt 4418 sz. táviratának teljes szövege: „König bíboros május 7-én, vasárnap délután tervezi meglátogatni Mindszenty bíborost. König bíboros autóval érkezik vasárnap délben, és vasárnap este tér vissza. Nem szándékozik találkozni egyetlen más magyarral sem. Riddleberger”

837 Tims május 7-én kelt 1168. sz. távirata Lisle-nak Washingtonba, teljes szöveg: „EUR/EE – LISLE részére. Május 6-án hírt kaptunk a bécsi nagykövetségen keresztül arról, hogy König bíboros autóval készül Budapestre érkezni másnap dél körül, és lehetőséget kér meglátogatni vendégünket. König valóban megérkezett a nagykövetségre 12:45-kor vasárnap délután titkára és – teljesen váratlanul – Gracias bombay-i (India) bíboros kíséretében, aki az elmúlt héten König vendége volt Bécsben. (Az indiai nagykövetségtől csak az utolsó pillanatban érdeklődtek telefonon, vasárnap délelőtt jelezve, hogy a bíboros Königgel fog érkezni.) Mikor a két bíboros megjelent a nagykövetségen, üdvözöltem őket, de elmagyaráztam Gracias bíborosnak, hogy a nagykövetség nincs felhatalmazva arra, hogy engedélyt adjon neki részt venni König bíboros megbeszélésén a vendégünkkel. A bíboros szívélyesen megértéséről biztosított, és miután engedélyt kapott, hogy röviden üdvözölje vendégünket és átadja neki a bombay-i eucharisztikus kongresszus emlékkötetét, távozott azzal, hogy addig udvariassági látogatást tesz az indiai nagykövethél. König bíboros két és fél órát töltött vendégünkkel, majd távozott, hogy udvariassági látogatást tegyen az osztrák nagykövethél, mielőtt visszatér Bécsbe ugyanaznap délután. Miközben tőlem búcsúzott, igen érdekes és potenciálisan fontos összegzést adott a vendéggel való beszélgetése eredményéről, melyről a közvetlenül ez után küldendő táviratban számolok be. TIMS”

NÉVTELEN EMLÉKEZTETŐ KÖNIG BÍBOROS ÉS MINDSZENTY BÍBOROS TALÁLKOZÁSÁRÓL⁸³⁸

„Ügyvivőnk bizalmas budapesti diplomáciai forrásból származó információjának vételét követően, de hiányában a korábban kialakult szokás szerint a Vatikánon keresztül való felkeresésnek, König bíboros május 7-én 12:45-kor érkezett nagykövetségünkre, és kérte találkozásának engedélyezését Mindszenty bíborossal. Kíséretében volt titkára és váratlanul Gracias bíboros, az indiai Bombayból.

Korábban megbizonyosodtunk a washingtoni apostoli delegációtól, hogy bár König bíboros saját kezdeményezéséből cselekszik, a Vatikán nem támasztott nehézséget Mindszenty bíborossal való találkozásával kapcsolatban. Ennek értelmében informáltuk ügyvivőnket, aki köszöntötte a látogatókat, de elmondta Gracias bíborosnak, hogy a nagykövetség nem kapott engedélyt, hogy ő is részt vegyen Mindszenty és König találkozásóján. Az ügyvivő engedélyezte Gracias bíborosnak, hogy röviden köszöntse Mindszenty bíborost és átadjon neki egy emléktárgyat. Gracias bíboros kifejezte megértését az eljárással kapcsolatban.

Távozását követően König bíboros ügyvivőnk előtt összefoglalta Mindszenty bíborossal folytatott két és fél órás megbeszélését. Ennek lényeges pontjai a következők voltak:

König bíboros megkérdezte a vendéget, hogyan gondolkodik jövője felől, és hogy még mindig bölcs dolognak tartja-e, hogy határozatlan ideig igénybe vegye a menedéket a nagykövetségen. Megkérdezte a vendéget, hogy eltávozna-e, ha a Szentatya meghívná őt Rómába. A budapesti amerikai nagykövet jövőbeli kinevezésére utalva Mindszenty bíboros elmondta, hogy a nagykövet kinevezése más fényt vetne menedékére. Kifejezte azt a nézetét, hogy számára kevésbé lenne kielégítő, hogy ennek az eshetőségnek a megvalósulása

838 A névtelen emlékeztetőt, amely május 7-én kelt Washingtonban, McKisson és Tihany diplomaták május 15-én adták át Brambillának az apostoli delegáción. Az erről készült feljegyzéssel együtt küldték meg az ügyvivőnek Budapestre. Tihany Brambillával folytatott megbeszéléséről május 16-án készült emlékeztetőjének részlete: „Tárgy: Beszélgetés Msgr. Brambillával az apostoli delegációtól, Washington. Mr. McKisson és Mr. Tihany a Kelet-európai Hivataltól előzetes egyeztetés után meglátogatta Msgr. Franco Brambillát az apostoli delegációtól[nál] 1967. május 15-én, d.e. 11 órakor. Látogatásuk célja az volt, hogy tájékoztassák az apostoli delegációt König bíboros beszámolójáról a május 7-én Mindszenty bíborossal budapesti nagykövetségünkön folytatott beszélgetésével kapcsolatban (l. a budapesti 1168 és 1169. [táviratok]). Msgr. Brambilla kapott egy nem hivatalos emlékeztetőt, mely összefoglalta a König–Mindszenty beszélgetést, valamint tartalmazta a mi rövid megjegyzéseinket (másolat mellékelve).”

esetén továbbra is igénybe vegye a menedéket. König bíborosnak az volt a benyomása, hogy Mindszenty bíboros el tudná fogadni azt a gondolatot, hogy elhagyja Magyarországot, ha a Szentatya személyesen meghívna őt, hogy Rómába menjen. A vendég elmondta még Könignek, hogy ha elhagyná Magyarországot, inkább Bécsben tartózkodnék, a Pázmáneumban, de nem utasította el a Rómába szóló meghívás elfogadását.

König bíboros elmondta ügyvivőnknek, hogy Mindszenty bíborossal való megbeszélésének eredményeképpen beszámolna a Vatikánnak tapasztalatairól és intézné a Szentatya ilyen értelmű meghívását. König bíboros hozzátette, hogy ha a Szentatya az ő ajánlására jönne látna, hogy Mindszenty bíborosnak írásbeli meghívást küldjön, akkor valószínűleg ő hozná el a pápai üzenetet a következő hónap folyamán tervezett újabb személyes látogatása alkalmából.

Mi természetesen nem voltunk abban a helyzetben, hogy határozott állást foglaljunk König bíboros benyomásaival kapcsolatban, amelyeket a Vendégről magánúton szerzett. Múltbeli folyamatos hozzáállása szándékunkhoz, hogy véget vessünk Mindszenty bíboros menedékének, int bennünket, hogy tapasztalataink alapján König bíboros benyomásait bizonyos fenntartással fogadjuk. Ám nem gondoljuk, hogy teljességgel lehetetlen volna, hogy Mindszenty bíboros gondolkodásában valamely változás történt. A magunk részéről természetesen nincs ellenvetésünk az Apostoli Szentszék ilyen meghívásával kapcsolatban, és úgy gondoljuk, hogy az teljes mértékben a Szentatya döntésétől függ. Ha Mindszenty bíboros kap ilyen meghívást és el is fogadja, akkor, amennyiben tőlünk telik, a legteljesebb mértékben együtt fogunk működni a különböző érdekelt felekkel a távozás megfelelő lebonyolításában.”

Ez a washingtoni emlékeztető Tims két távirati felterjesztésén alapult,⁸³⁹ mintegy Tims felügyeleti hivatala részéről azok jóváhagyása és további feldolgozása. Az egyik

839 Tims ügyvivő május 7-én kelt 1169. sz. távirati felterjesztése a Kelet-európai Hivatalnak Washingtonba, hivatkozással korábbi, 1168. sz. táviratára. Teljes szöveg: „EUR/EE – LISLE SZÁMÁRA Hivatkozás: Budapest 1168. König bíboros a következőket mondta el nekem, miután vasárnap délután beszélt a vendégünkkel. Azt mondta, felvetette a vendég előtt jövőjének kérdését, világossá téve, hogy a saját kezdeményezésére veti fel a témát, nem a Szentatya utasítására. Megkérdezte a vendéget, mit gondol a jövőjével kapcsolatban, és hogy még mindig bölcsnek tartja-e meghatározatlan ideig az amerikai nagykövetség menedékében maradni. Ezután megkérdezte a vendéget, megfontolná-e a távozást, ha a Szentatya meghívna Rómába. König szerint a vendég válasza ezekre a kérdésekre némi változást mutatott a gondolkodásában az egy évvel korábbi nézeteihez képest. A vendég célzott egy amerikai nagykövet várható kinevezésére és rámutatott, kezdi úgy érezni, hogy ez a fejlemény más megvilágításba fogja helyezni menedé-

ügyeletes követségi munkatárs május 7-én vasárnap felszolgálói minőségben közvetlenül részt vett König és Mindszenty ebédjén. Erről készült feljegyzése magyar nyelven olvasható.⁸⁴⁰ Az emlékeztető legalján monogram és jelzet: H. J. Gilmore. Bár, mint az a szövegből kiderül, a halk és időnként latin nyelvre váltó beszélgetést kevésbé tudta követni, mégis úgy gondolja, hogy a lényegét megértette, az elhangzott nevek közül a fontosabbakat azonosítani tudta – magyar püspökökről volt szó –, de általánosságban azt tapasztalta, hogy nem beszélgetés, hanem monológ tanúja volt, amely gyakran iskolai előadás formájában hangzott el a magyar történelemből vett fejezetek felhasználásával, mint a tatár, a török és a szovjet elnyomás, valamint az új ateizmus pusztítása. Ebéd után visszavonultak a bíboros lakrészébe és háttérzajnak bekapcsolták a rádiót. A feljegyzést készítő amerikai Mindszenty bíborost magyar nacionalistának láttatta, aki nem osztozott König dialóguskészségében, csak monológra volt képes.

König május 7-i látogatására Tims június elején tért vissza. Az olasz nagykövet ugyanis ekkor elmondta neki: értesült hivatali kollégájától, a vatikáni olasz nagykö-

két. Úgy érzi, kevésbé lesz megfelelő számára itt maradni menedékesként ennek tükrében. Azt a benyomást keltette Königben, hogy esetleg beletörődik a gondolatba, hogy elhagyja Magyarországot, ha a Szentatya személyes meghívást intézne hozzá, s megkérdezné, hajlandó lenne-e Rómába menni. A vendég rámutatott Könignek, hogy szívesebben menne Bécsbe, hogy a Pázmáneumban éljen, ha valaha is elhagyja Magyarországot, de nem zárja ki az engedelmességet a Szentatya felé, amennyiben az utóbbi Rómába hívná. König a fentiek hallatán felbátorítva érezte magát, hogy kieszközöljön egy ilyen meghívást a Szentatytól. Azt mondta nekem, hogy ennek a beszélgetésnek a hatására most elmegy a Vatikánba jelentést tenni arról, amit megtudott, és úgy hiszi, a Szentatya elfogadja a javaslatát, hogy küldjön a vendégnek írásban egy meghívást. Amennyiben ez bekövetkezik, valószínűleg ő maga hozza el a pápa üzenetét egy újabb személyes látogatás keretében a nagykövetségre, és szerinte ez egy hónapon belül megtörténhet. König kifejezte nekem ama véleményét, hogy egy ilyen lépésnek nagyobb esélye volna a sikerre a vendég érzelmeire való tekintettel, ha még az előtt következne be, hogy bejelentik a magyarországi amerikai nagykövet kinevezését. Tekintettel a vendég bevett felfogására az iránt, hogy szükséges menedékben maradnia, amíg bizonyos feltételek nem teljesülnek, nehéz megmondani, hogy a benyomás, amit Königben ezúttal keltett, valóban őszinte változás-e a gondolkodásában, ahogy König hiszi. König természetesen nagyon szeretné azt hinni, hogy változás történt a vendég magatartásában, és nagyon örülne, ha része lehetne az ügy előmozdításában. Én mindenesetre csak annyit feltételezek, hogy hallani fogunk még a javaslatáról a közeljövőben. Megköszöntem Könignek az információit, és elmondtam, hogy értesíteni fogom róluk a külügyminisztériumot. Hozzátettem, hogy az Egyesült Államok továbbra is ugyanolyan erősen érdekelt, mint eddig bármikor egy megfelelő megoldás kidolgozásában a vendég menedékének problémájára, különösen egyre előrehaladottabb korára, valamint arra a komoly gondra való tekintettel, amit egy komolyabb betegsége jelentene minden érintett fél számára. TIMS”

840 Emlékeztető a budapesti amerikai ügyvivő részére Mindszenty József és Franz König bíborosok 1967. május 7-i találkozásáról, 1967. május 10. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1070–1071. o., 328. sz. dok.)

vettől, hogy König optimista beszámolót adott a pápának. Forrása szerint a Vatikánban azt gondolják, hogy a magyar kormány nem fog ragaszkodni Mindszenty hallgatásának írásbeli garantálásához, ha elhagyná Magyarországot, hanem beérné egy informális közléssel, mint a csehek Beran bíboros esetében.⁸⁴¹

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE VI. PÁL PÁPÁHOZ 1967. május 17.⁸⁴²

„1967. május 17.

Szentséges Atya! Nagy késéssel kaptam meg a »The Hungarian Digest« c. lapot (1966. április–június). Belőle való ez a részlet.⁸⁴³ Kiadója, Szentiványi⁸⁴⁴ Sándor,* korábban a magyar unitáriusok (70.000 [lélek]) erdélyi helynöke, jó ismerősöm. Azt remélte (minden reménytelenség ellenére), hogy az oroszok kiszabadítják a magyarokat a románok szörnyű kezéből. Mint a magyar parlament új tagja (1945) elhagyta Magyarországot, és az Egyesült Államokban él. A kétségbeesett helyzetben, Erdély agóniájának tanújaként figyelemmel van mindarra, ami reményt és vigaszt hozhat. De Beteszda anyala nem jelenik meg.⁸⁴⁵

841 Tims június 9-én kelt 1342 sz. távirati felterjesztése.

842 McKisson június 12-i levelében értesítette Tims ügyvivőt, hogy megkapta május 25-i levelének mellékleteként a bíborosnak ezt a latin nyelvű levelét, megküldte angol fordítását és az eredetit, továbbítást kérve az apostoli delegátusnak. McKisson június 12-i Timshez írott levelének teljes szövege: „május 25-i levelében továbbított egy latin nyelvű üzenetet május 17-i dátummal Mindszenty bíborostól Pál pápa számára. Készült egy angol fordítás, csatolok egy példányt a nyilvántartásuk számára. Az üzenet eredetijét megküldtük az apostoli delegációnak azzal, hogy továbbítsák Özsentségének. Ennek megfelelően közölheti a bíborossal, hogy üzenetét továbbították a Szentszéknek. A legszívélyesebb üdvözléssel: *Robert M. McKisson*. Melléklet: Mindszenty bíboros Pál pápához május 17-én írt latin nyelvű üzenetének angol fordítása.” Kézírás: „*A bíborost június 26-án értesítettük. RWT*”

843 Megküldte az újság részletét. Ebben a külföldi magyar katolikusok számára kérnek püspököt, a litvánok mintájára. Ez a téma később is visszatért Mindszenty bíboros leveleiben.

844 Helyesen: Szent-Iványi.

845 Utalás az Újszövetségi Szentírásra: „van Jeruzsálemben a Juhkapunál egy fürdő, melynek héber neve Beteszda. Ott igen sok beteg, vak, sánta és béna feküdt, s a víz mozdulására várt. Az (Úr) anyala időnként leszállt a tóra és a víz felkavarodott. Aki ezután elsőnek lépett a felkavart vízbe, meggyógyult, bármilyen betegségben sínylődött is.” János 5,2–5. (Békés–Dalos-féle fordítás.)

Az üldözöknék hatalmas barátaik vannak, akik nem könyörülnek meg az üldözötteken. Ő maga nem meri személyesen megkérni a Szentatyát; abban reménykedik, hogy valamely püspök megteszi. Íme, a legalázatosabb alulírott nem csupán merész, hanem kötelezve érzi magát, hogy egy jó szándékú ember közvetítője legyen.

De én magam is zavart vagyok, akárcsak ő.

Egy nagyon kedves látogató révén⁸⁴⁶ figyelmes ajándékban részesültem, elhozta Őszentsége prédikációit. Nagyon köszönöm az atyai megtiszteltetést.

Mindenképpen el vagyok kötelezve Szentséged irányában: mégpedig azért, mert Fatimában hetedik nyelvként bevezette a magyar nyelvű imádságot, holott a világban elfoglalt helyünk szerint ezt nem érdemeljük meg.⁸⁴⁷

Ez bizonyosan a Legfőbb Atya jósága a nemzet iránt és a fatimai magyar emigránsok buzgalmának jutalmazása.

Csókolva a Legáldottabb Atya áldott és áldó kezeit, maradok legalázatosabb szolgálja

esztergomi érsek⁸⁴⁸
Magyarország Prímása”

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR ÜZENETE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1967. június

Ennek az üzenetnek a létezéséről Lisle június 29-én kelt és Timsnek címzett leveléből értesülhettünk, amely szerint Cicognani bíboros a washingtoni apostoli delegátuson keresztül értesítette a SD-t: hálás lenne, ha az *Annuario Pontificio* mellékelt 1967. évi példányát továbbítaná a bíborosnak, jókívánságaival együtt. Lisle felhatalmazta Timst, hogy az *Annuariót* Cicognani jókívánságainak tolmácsolásával együtt adja át a bíborosnak. Kézírásos bejegyzése szerint Tims ezt július 6-án meg is tette.⁸⁴⁹ Az üzenet szövege lappang.

846 Utalás König bíboros május 7-i látogatására.

847 VI. Pál pápa május 13-án tett apostoli látogatást a portugáliai Fatimában. Lásd: *L'Attività della Santa Sede nel 1967*, Vatikánváros [1968.], 409–428. o.; Andrea Tornielli, i. m. 459. o. és következők.

848 Aláírás hiányzik.

849 Lisle június 29-án Tims ügyvivőhöz írott levelének teljes szövege: „Cicognani bíboros, a Vatikán államtitkára jelezte nekünk az apostoli delegáción keresztül, hogy hálás lenne, ha az »*Annuario*

Utalunk itt arra is, hogy Tihanyi László, azaz Leslie Tihany, aki a május 16-án keltezett washingtoni emlékeztetőt fogalmazta, budapesti hivatali útja során személyesen is felkereste a bíborost. A napi jegyzetekben, előbb június 6-án, majd öt nappal később, 11-én a következő, kritikus bejegyzéseket találjuk:

„Tihanyi László, a Hungarian desk vezetője I. osztályú titkár 3 órát tölt nálam. Érdekli a történelem. Református. Védi a coexistentiát. Én támadom.”

Továbbá:

„Tihanyi itt. Álmos volt a hosszú, éles szentbeszéd alatt. Kétévenként meg kell látogatnia a desk-főnek a területet. Minden jó a State Departmentben. Ha Magyarország élt 1000 évig, most sem török le. Ő szorgalmasan dolgozik a hivatalban régi hazájáért. Ez bürokrácia és nem segítség. Segítsen, hogy a genocide bejusson az U. N.-ba [ENSZ-be]. Mentsége: Kádár már elismert, Svédország, Japán is írt. De azok sose voltak törvénytelen kormányok, mint Kádár, inkább elbírják a genocide-ot. Szovjet szimpatizáló kampány itt. Fojtató, szláv-gyűrű. Mondja, mily nagy Mindszenty bíboros tekintélye Washingtonban. Levelemre nincs válasz. Áldást kér feleségének. U. I. kategórikus állítása: Kádár sosem kap kölcsönt, de hitelt kap, mert – mint mondja – Amerikában vásárolni akar. Hát vásároljon.”⁸⁵⁰

KÖNIG BÍBOROS HATODIK LÁTOGATÁSA MINDSZENTY BÍBOROSNÁL AZ AMERIKAI NAGYKÖVETSÉGEN. VI. PÁL PÁPA MEGHÍVÓ LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1967. június 23.

König érsek újabb látogatásáról a rendelkezésre álló források szerint legelőször június 5-én értesültek az amerikai diplomaták, amikor Brambilla telefonon felhívta Washingtonban a külügyi tárcát. Előbb megismételte, hogy az Apostoli Szentszéknek nem volt korábban tudomása arról, hogy Gracias bíboros el fogja kísérfni az érseket a május 7-i látogatáson, továbbá közölte, hogy a bécsi érsek ismét Budapestre

Pontificio 1967« csatolt példányát továbbítanánk Mindszenty bíborosnak az üdvözlétfével egyetemben. Felhatalmazzuk, hogy átadja az »Annuariót« Mindszenty bíborosnak Cicognani bíboros üdvözlétfével együtt. Szívélyes üdvözlétfel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: »Annuario Pontificio.«
Kézírásal: „*Végrehajtva 1967. július 6. RWT*”

850 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 424–425. o.

készül a bíboros meglátogatására, bár ennek még nem tudja időpontját. Brambilla azonban úgy gondolta, hogy erről időben értesítést küldenek. Arról sem volt tudomása, hogy König hoz-e pápai meghívást Mindszentynek.⁸⁵¹

Tims ügyvivőt június 15-én kormánya nevében bizalmasan értesítette a [budapesti] osztrák ügyvivő, hogy König érsek június 23-án egynapos látogatásra készül Budapestre, abból a célból, hogy felkeresse az [amerikai] nagykövetséget.⁸⁵² Ugyanezen a napon egy 12:40-kor kelt táviratban, az osztrák külügyminisztériumtól értesülve, a bécsi amerikai nagykövetség azonnal továbbította a hírt Washingtonnak és Budapestnek az érsek látogatásáról.⁸⁵³ Június 20-án a washingtoni apostoli delegátus közlésére hivatkozva válaszol Budapest 1362. sz. táviratára, s egyúttal immár a SD is informálta a budapesti amerikai nagykövetséget arról, hogy König június 23-án érkezik. Washington óvatos volt, mert felhívta Tims figyelmét: nincs arra vonatkozó közlés, hogy König hoz-e levelet VI. Pál pápától.⁸⁵⁴

- 851 McKisson június 6-án kelt levele Tims ügyvivőhöz, teljes szöveg: „Msg. Brambilla az apostoli delegációtól június 5-én felhívott, hogy 1. elismételje, miszerint a Szentszék nem tudott előzetesen arról, hogy az indiai Gracias bíboros elkíséri König bíborost május 7-i látogatására a nagykövetségen (budapesti 1169. sz. távirat és Tihany május 17-i levele Önnek), 2. tájékoztasson bennünket, hogy König bíboros ismét el fog menni Budapestre meglátogatni Mindszenty bíborost. Msgr. Brambilla azt mondta, egyelőre nincs információja arról, mikor kerül majd sor König látogatására, de hozzátette, nyomban értesít minket, ha további értesítést kap a Vatikántól az ügyben. Arra nem utalt a várható látogatással kapcsolatban (és talán még maga sem tudja), hogy König bíboros a pápa személyes meghívását viszi-e Mindszenty bíborosnak arról, hogy menjen ki Rómába. Azonnal tudatjuk Önnel, ha értesítést kapunk Monsignor Brambrillától König következő látogatásának időpontjáról. Szívélyes üdvözléssel: *Robert M. McKisson*”
- 852 Tims ügyvivő a külügyi tárcához írott június 15-i 1362. sz. távirati felterjesztésének teljes szövege: „Hivatkozás: Budapest 1342. Az osztrák ügyvivő bizalmasan közölte velem ma reggel, hogy tájékoztatást kapott a kormányától, miszerint König bíboros egynapos látogatást szándékozik tenni Budapestre június 23-án, pénteken azzal a céllal, hogy látogatást tegyen a nagykövetségen. TIMS”
- 853 A bécsi nagykövetség június 15-én kelt 4970. sz. táviratának teljes szövege: „FONOFF [*Foreign Service Officer (külügyi szolgálatot teljesítő hivatalnok)*] = a továbbiakban: *FONOFF*] ma megkérte a nagykövetséget, hogy értesítsük a budapesti nagykövetséget, miszerint König bíboros asszisztense, dr. Dexinger társaságában sofőr által vezetett autóval június 23-án reggel odautazik meglátogatni Mindszenty bíborost, és még ugyanaznap este visszatér. Nincs tervbe véve kapcsolatfelvétel a magyarokkal.”
- 854 Rusk külügyminiszter által jegyzett június 20-én kelt 212768. sz. távirat teljes szövege: „Az apostoli delegációtól kapott információ június 19-én megerősítette, hogy König bíboros június 23-án Budapestre megy meglátogatni Mindszenty bíborost, és kéri, hogy ez utóbbit értesítsék erről. FYI. [*For Your Information (az Ön személyes informálására)*] = a továbbiakban: *FYI*] Arra nézve nem kaptunk jelzést, hogy König visz-e meghívó levelet Pál pápától. Vége. FYI. Rusk.”

MINDSZENTY JÓZSEF: NAPI JEGYZETEK VONATKOZÓ, JÚNIUS VÉGI BEJEGYZÉSEI

Miként emlékeztet a június utolsó hetének három napján történetekre a bíboros az aznapi jegyzetekben?⁸⁵⁵

426. o. „június 23: Megérkezett Card. König. Hozta a Szentatya meghívását, si vis.⁸⁵⁶ Bonnban találkozott az új budapesti Ambassadorral.⁸⁵⁷ Szóba került: Tims tudta-e? Igennel felelt. Miért nem közölte az első ígért pillanatban? Mentegetőzik: azt hitte, hogy elég a karácsony előtti közlése: a kinevezés nem érinti az én itteni helyzetemet. 1–2–3 hónap múlva jön.

Tévedés. Én nemzetemmel tartok. A két kikergetett miniszter⁸⁵⁸ helyébe küldött Ambassadorral én nem maradok.

Pazmaneum szívesen fogad.”

Szintén a napi jegyzetekben az új budapesti elsőszámú amerikai diplomata, immár nagykövet kinevezésével kapcsolatban a következőket találjuk:

427. o. „június 26.: Mr. Tims jött. Hír: elnök kijelentette: kinevezi Mr. Hil-
lenbrandot itteni Ambassadornak. Előbb a szenátusnak kell hozzájárulnia.
Most már úgy látszik, gyorsan megy.”

427. o. „június 28.: Mr. Tims: A State Department hangsúlyozza, hogy az
asyl nincs érintve az Ambassador jöttével. Ez: after some weeks, Mr. Tims
thinks: about middle september.”⁸⁵⁹

S miről tudósítanak az amerikai források?

855 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 426–427. o.

856 Ha akarod.

857 Nagykövettel.

858 A bíborosnak jó az emlékezete. Az egyik kikergetett amerikai követ bizonyára Chapin, akivel kapcsolatban volt törvénysértő büntetőpere előtt és az elítélését követő napokban, a magyar kormány 1949. február 12-én kérte visszahívását, a másik pedig az az Edward Thompson Wailes*, aki még megbízólevelét sem tudta átadni az '56-os forradalom miatt.

859 Néhány héttel később. Mr. Tims úgy gondolja: szeptember közepe táján.

TIMS ÜGYVIVŐ JÚNIUS 23-ÁN KELT FELTERJESZTÉSE WASHINGTONBA, LISLE-HOZ

„A távirat száma: Budapest 1391. Hivatkozással: Budapest 1362. sz. táviratra.

1. König bíboros terv szerint június 23-án délelőtt 11 órakor, Bécsből, kocsi-val érkezett a nagykövetségre, kíséretében Dexinger atya, a személyi titkára, és 3 és fél órán át négyszemközt tárgyalt Mindszenty bíborossal. [VI.] Pál pápa személyes levelét hozta magával és adta át a Vendégnek, amelyben Öszentsége meghívta Mindszenty bíborost, hogy jöjjön Rómába a Jubileumi Szentév alkalmából, amelyet Szent Péter és Pál apostolok emlékére június 29-én nyitnak meg. A levél úgy volt megfogalmazva, hogy a bíboros szabad döntésére bízta, el akarja-e fogadni a meghívást.

2. König bíboros az első óra után megszakította magánbeszélgetését Vendégünkkel, hogy kijöjjön és a nagykövetség lehallgatásbiztos szobájában megbeszéljük a következőket: a Vendég nagyra becsüli a pápa meghívását és különösen tetszett neki, hogy a pápa nem alkalmazott nyomást, hanem rá bízta a döntést. Azt mondta, el fog gondolkodni a kérdésről. König ezt követően megemlítette neki, hogy a közeli jövőben lehetséges lesz egy amerikai nagykövet kinevezése. A Vendég azt válaszolta, ha nagykövet érkeznek, ő elhagyja a nagykövetséget, de az Egyesült Államok hosszú ideje habozott nagykövetet kinevezni, és úgy gondolja, hogy továbbra is határozatlan ideig tartózkodni fog tőle, függetlenül az ő (Mindszenty) saját menedékes helyzetétől. König erre elmondta, hogy közölte a Vendéggel: a bonni osztrák nagykövettől úgy hallotta, hogy már ki van választva a budapesti amerikai nagykövet személye, és hamarosan be is jelentik a kinevezését. A Vendég hitetlenségét fejezte ki, és König megkért, hogy ezt igazoljam. König megkérdezett, igaz-e, hogy nagykövet érkezése van kilátásban.

3. Elmondtam Könignek, hogy a nagykövet kinevezése napirenden van, bár nincs felhatalmazásom, hogy megnevezem a személyt, és valószínű, hogy a közeljövőben – legkésőbb három hónap múlva – meg is érkezik. Hozzátettem, hogy késedelem várható a nagykövet kinevezésében, hiszen a miszsió rangját az elmúlt év novemberében emelték meg, és ez nem állt összefüggésben Mindszenty bíboros problémájával. Sőt, utóbbit akkor informáltuk, hogy az Egyesült Államoknak határozott szándéka nagykövetet cserélni Magyarországgal. König beleegyezett javaslatomba, hogy együtt térünk vissza a Vendéghez és tisztázzuk előtte ezt a kérdést.

4. König jelenlétében megerősítettem a Vendég előtt, hogy a nagykövet kinevezése hamarosan megtörténik, bár nincs még kitűzve a napja. Felhasználtam az alkalmat, hogy emlékeztessem őt: az Egyesült Államok részéről ez nem fogja megváltoztatni azt a kiváltságát, hogy a nagykövetségen menedéket élvezzen. A Vendég azt válaszolta, hogy meggyőződése szerint el kell hagynia a nagykövetséget, ha nagykövet érkezik. E szavakkal fejezte ki magát: »szolidaritást kell mutassak népemmel«. Kifejezte keserűségét az Egyesült Államok politikája miatt, amiért az normalizálni akarja kapcsolatait a magyar rezsimmel, és azt, hogy távozásának ez lesz a valódi oka, ha elmegy. Majd azt kérdezte, tudjuk-e őt 5 vagy 10 nappal korábban informálni a nagykövet kinevezéséről, mielőtt a nyilvánosság értesülne róla, hogy ő felkészülhessen a távozásra. Azt válaszoltam, hogy amint lehet, informáljuk, bár a döntés és a kihirdetés közötti időintervallum igen rövid szokott lenni.

5. König bíboros ezt követően további másfél órát töltött egyedül a Vendéggel, majd beszélt velem, mielőtt visszatért volna Bécsbe. Továbbra is az a benyomása, mondta nekem, hogy a Vendég határozott szándéka távozni, ha a nagykövet megérkezik. Valóban, mondta König, Mindszenty kérte őt, hogy így informálja az Apostoli Szentzséket, és hogy kérje, tegyenek előkészületeket Magyarországról való távozására. A Vendég elmondta, sohasem tudna azzal a kéréssel fordulni a magyar kormányhoz, hogy engedélyezzék távozását, ehelyett azt szeretné, hogy az Apostoli Szentzsék vagy az Egyesült Államok kormánya kapná meg számára az engedélyt. König azt is elmondta, hogy a bíboros szívesen távozna Magyarországról Königgel együtt kocsin, ha elérkezik az idő, és nem akarja, hogy Casaroli vagy Bongianino monsignorok jöjjenek érte a Vatikáni Államtitkárságról, mert úgy véli, »ők nem tisztelik őt elvárásának megfelelően«. A Vendég azt is elmondta Könignek, hogy szándéka a lehető legközelebb tartózkodni Magyarországhoz, Bécsben vagy valahol másutt Ausztriában, de ebben a kérdésben alkalmazkodik a pápa óhajához. A bíboros emlékiratainak és más kéziratoknak a kérdése is előkerült. A Vendég Königet kérdezte, hogy ki tudná-e vinni ezeket Nyugatra, hogy biztonságba helyezze, de König azt válaszolta neki, hogy ez nem lenne bölcs dolog, helyesebb lenne a szállítást az amerikaiakra bízni.

6. Befejezve megjegyzéseit e figyelemreméltó fejleményekről, König szerint a Vendég nem hozta szóba távozásának feltételeit, így pl. az 1948-ban⁸⁶⁰ ellene felhozott vádak alóli felmentését. König a mai megbeszélés eredmé-

860 Letartóztatása 1948. december 26-án történt, a kirakatper elsőfokú büntetőeljárása azonban már a következő esztendőben, 1949 februárjában.

nyeit haladék nélkül a Vatikán tudomására akarja hozni, és feltételezi, hogy a Külügyminisztérium is értesülést kap a Vatikántól a szokott csatornákon keresztül a Vendég közeli távozása lebonyolításának kérdéséről. Feltételezi, hogy az engedély kérdését a Vatikánnak közvetlenül a magyar kormánnyal kell megtárgyalnia. Úgy gondolja, hogy a magyarok meg fognak elégedni az informális hallgatási ígérettel, ami a bíborost illeti.

7. König ezt követően hangsúlyozta, hogy a Vendég fontosságot tulajdonít annak, hogy előre értesítést kapjon a nagykövet kinevezésének kihirdetéséről. Azt mondja, a nagykövet érkezését megelőzően, mihelyst lehetséges, ő mindenképpen távozni akar. König úgy kommentálta, hogy a Vendég ragaszkodása ehhez a ponthoz az ő részéről azt feltételezi, hogy a nagykövet kinevezése megfelelő ürügyet szolgáltat neki, hogy elvei feladásának látszata nélkül hagyhassa el tízéves menedékét.

8. Megköszöntem König bíborosnak a fontos információkat, amelyeket a mai érdekesítő beszélgetés során adott, és azt mondtam neki, hogy haladék nélkül teljes terjedelemben felterjesztem őket a Departmentnek, ahol igen nagy figyelemmel fogják fogadni. Elmondtam neki, hogy a következő lépések kérdésében a Külügyminisztérium közvetlenül, Washingtonban elérhető vatikáni csatornák révén is tájékozódni fog az Apostoli Szentszék válaszáról és javaslatáról.

9. Felterjesztéssel fogok élni, amennyiben a Vendég gondolkodásában további fejlemények történnek. TIMS”

Az ügyvivő feljegyzésével azonos információkat tartalmazott az emlékeztetője is, amit a bíborossal június 26-án történt megbeszéléséről készített.⁸⁶¹ Forró nyár volt Budapesten, ahogy mondani szokták, beköszöntött az uborkaszezon. A menedékében élő Vendég azonban gondoskodott arról, hogy a diplomácia világában egyrészt ez elmaradjon, másrészt egy másik nyári jelenség is bekövetkezzék. Érzékelhetővé vált a magyar főváros mellett Bécsben, a Vatikánban és Washingtonban ugyanis az, hogy kitörni készül egy tomboló vihar.

861 A budapesti amerikai követség ügyvivőjének felterjesztése a külügyminiszterhez Washingtonba, a budapesti [nagy]követségen tartózkodó Mindszenty és König bíborosok 1967. június 23-i találkozájáról (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1072–1074. o., 329. sz. dok.)

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR
LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ
1967. július 13.⁸⁶²

„Kelt a Vatikánban, 1967. július 13-án

Eminenciás és Főtisztelendő Uram!

Van szerencsém értesíteni, hogy május 17-én kelt levele, amelyet a melléklettel együtt⁸⁶³ megküldeni szíveskedett, rendben megérkezett a Legfőbb Főpap kezébe.

Őszentsége atyai lélekkel olvasta a kérdéseket, amelyek szívét foglalkoztatták és amelyeket az említett levélben kifejtteni szándékozott, egyben biztosítani kívánja Önt hálás köszönetéről ragaszkodásáért és hűségéért.

Hogy kétségkívül bizonyosságot szerezhessen, a Szentatya, nemzetének krisztushívői irányában kimutatott szeretetének újabb zálogaként, nemrég illusztris és főtisztelendő Zágón Urat a Szent Konzisztoriális Kongregációban az emigránsok delegátusává méltóztatott kinevezni.⁸⁶⁴

Krisztus Vikáriusa szívesen küldi a hön kért Apostoli Áldást, mennyei vigasztalás és jóakarát zálogát. Ezeket közölve alázatosan csókolom kezeit, egyben a legnagyobb tisztelemről és nagyrabecsüléséről biztosítom. Eminenciádnak őszinte és odaadó híve

H. J. Card. Cicognani”

862 Tihany július 25-én kelt levelének mellékleteként küldte meg az eredeti latin levelet és annak angol fordítását az ügyvivőnek. Tims kézírásával az érkezés dátuma és a bíborosnak való kézbesítés dátuma: 1967. július 31. Eredeti, aláírt, ikt. sz. 4356/67. Az angol fordítás szövege lappang. Mivel a követségi anyagban az eredeti latin maradt meg, feltehető, hogy az angol került a bíboroshoz, esetleg a latin levél másolata is. Tihany július 25-i, Timshez írott levelének teljes szövege: „Csatolok egy latin nyelvű, 1967. július 13-án datált levelet Cicognani bíborostól abból a célból, hogy adják át Mindszenty bíborosnak. A latin levél másolatát és az angol fordítást csatolom az Önök nyilvántartása számára. Szívélyes üdvözlettel: *Leslie C. Tihany*. Melléklet: 1. A vatikáni levél eredetije, 2. Másolat, 3. Angol fordítás.” Kézírással: „*Iktatva és átadva a bíborosnak 1967. július 31. [RWT]*”

863 L. a The Hungarian Digest című lapot, 1966. április–június, 19. o.

864 Zágón kinevezésének kelte június 17-e. Életrajzához l. Németh László: Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo (1949–1975) (In: *Magyar Sion*, 2007. 1. sz., 64–98. o., itt 70. o. 34. j.) A Konzisztoriális Kongregáció neve – VI. Pál pápa átfogó kúriareformja intézkedéseinek részeként – a következő esztendőől Püspöki Kongregációra változott.

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ

1967. július 17.⁸⁶⁵

„A bíboros megkapta és értékelte az *Annuario* legújabb kiadását, amelyet Cicognani bíboros küldött neki, és igen hálás volna, ha a külügyminisztérium eljuttatná hozzá köszönetét, mint következik: »Eminenciás Uram! Hálásan köszönöm az *Annuariót*, atyai levelét, a számos instrukciót stb. Alázattal kérem, szíveskedjék Őszentségét ragaszkodásomról és hűségemről biztosítani. Eminenciád iránt a legmélyebb hálával *Mindszenty József* bíboros esztergomi püspök,⁸⁶⁶ Magyarország Prímása.« [Udvariassági záradék, Richard W. Tims /aláírás hiányzik/, ideiglenes ügyvivő]”

A bíboros ez idő tájt már a távozásra készült, több mint tíz keservekkel teli esztendővel a háta mögött. Július 23-án este bekérte Papendorpot és elmondta neki, hogy az új nagykövet érkezését megelőzően el akarja hagyni „börtönét”. Ezt követően megkérné emlékiratai kéziratának – amelyek anyaga ez idő tájt négy dossziét tett ki – utána küldését, vélhetően Bécsbe szállítását. Megkérdezte, mi az engedélyezés menete. Amikor Papendorp kifejtette, hogy az csak a washingtoni külügyminisztérium engedélyével lehetséges, a bíboros annyit kért, hogy a nagykövetség ne tanúsítson ellenállást az ügyben a külügyminisztériumnál. Azt is elmondta – akár előzetes zsarolási manőverként –, hogy amennyiben Washington nem engedélyezné a kéziratok átszállítását, akkor ezt a tényt a nyilvánosság elé fogja tární. A nagykövet érkezésével kapcsolatban Mindszenty kifejtette, hogy szeretné befejezni emlékiratait, és minél több ideje marad erre itt, annál jobb, mert itt kedvezőbbek a körülmények, mint külföldön.

Nem tévedünk, ha arra utalunk, hogy bizonyára arra gondolt, hogy a szükséges magyar történelmi munkákat a budapesti könyvtárakban hamarabb elérheti a nagykövetség segítségével, mint külföldről, ahol ezek hiányozhatnak a közgyűjtemé-

865 Tims július 17-én kelt levele mellékleteként küldte meg McKissonnak Washingtonba, aki augusztus 3-i levelében igazolta vételét és informálta őt, hogy a latin üzenetet, továbbítást kérve, eljuttatták az apostoli delegátushoz; egyben felhatalmazta, hogy szóban informálja erről a bíborost is. Mellékelte az angol fordítást. Kézzel írva Tims bejegyzése: „*megtörtént, augusztus 10-én 13 órakor*”. McKisson augusztus 3-i Timshez írott levelének teljes szövege: „Köszönöm július 17-i levelét. A benne lévő latin üzenetet továbbítottuk a washingtoni apostoli delegációnak a Vatikánnak való továbbküldés végett. Erről szóban értesítheti a bíborost. Csatolom a latin üzenet angol fordításának egy példányát az Önök nyilvántartása számára. Szívélyes üdvözlettel: *Robert M. McKisson*. Melléklet: Angol fordítás.”

866 A kéziratban „Eppus” található, ami az „Episcopus”, azaz: „püspök” szokott rövidítése.

nyekből. A bíboros továbbra is sérelmezte, hogy nem az ügyvivőtől tudta meg a nagykövet kinevezésének hírét – mint erről szó volt az év januárjában –, hanem véletlenül, König érsektől.⁸⁶⁷

867 Papendorp július 23-án kelt emlékeztetője, teljes szöveg: „Címzett: R.W. Tims ügyvivő, Küldő: J. T. Papendorp POL, Tárgy: A bíboros. Ma este a bíboros megkért, menjek be a szobájába, és kapcsoljam be a rádiót zavaró zajt kelteni. Ekkor elmondta, úgy véli, tudok arról, hogy azt tervezi, elhagyja a nagykövetséget, mielőtt az új nagykövet megérkezik – ha lehet, egy külföldi menedékbe, ha nem, akkor az itteni »börtönbe«. Nem akarja, hogy itthoni rokonait megszállják a »nyomozók«, ahogy az Stepinac érsekkel is történt. Ha a Vatikánnak sikerül megkötni a szükséges megállapodást a Külügyminisztériummal, reméli, hogy visszavonulhat egy Magyarországtól nem túl messze fekvő helyre (ezt nem pontosította). Miután pedig elhagyta a nagykövetséget és megtelepedett ezen az új szálláshelyén, azt tervezi, megkéri a nagykövetséget, hogy küldjék el neki diplomáciai postával (ezt nem ezzel a kifejezéssel mondta, de így értette) emlékirata kéziratának négy kötetét. Megkérdezte, szüksége lenne-e a nagykövetségnek ehhez a Külügyminisztérium beleegyezésére, mire azt válaszoltam, hogy véleményem szerint a nagykövetségnek minden bizonnyal jelentenie kell majd a kérését a Külügyminisztériumnak például egy olyan megjegyzés kíséretében, miszerint javasolja a kérés teljesítését, amennyiben a Külügyminisztérium ez ellen nem tiltakozik. Azt mondta, ezt megérti, és méltányolja, hogy a nagykövetség megjegyzése jelentősen befolyásolhatja a döntést a kérdésben. Arra kért, tegyek meg minden tőlem telhetőt, hogy a nagykövetség jelentése legalább ne keltsen olyan benyomást, hogy tiltakoznánk a megküldés ellen. Azt feleltem, megteszem ez ügyben, amit csak tudok. Hozzátette, hogy amennyiben a Külügyminisztérium helytelenítené a kézirat kiküldését a számára, ő ezt a tényt nyilvánosságra fogja hozni. A bíboros felvetette még, amit König bíborostól megtudott az itteni nagykövet kinevezéséről, valamint az Ön magyarázatát. Azt mondtam, hogy bár a személyt már kiválasztották, ezt a tényt még nem hozták nyilvánosságra, és a nevet még nem terjesztették be a szenátus elé jóváhagyás céljából. Az új nagykövet érkezésének az időpontja tehát még nyitott kérdés. Azt felelte, hogy az Önnel folytatott megbeszélésen egy esetleges júliusi vagy augusztusi érkezés hangzott el. Lehetséges tehát, mondta, hogy nem érkezik meg szeptemberig. Azt mondtam, én ezt nem tudom, és nem rajtunk, hanem az elnökön múlik. Azt válaszolta, neki annyi idő kell még, amennyi csak lehet az emlékiratai átdolgozásához, és ezt könnyebb lenne itt tennie, mint külföldön. Ha már elment, kérni fogja néhány könyve elküldését is, de reméli, hogy könyvtára többi részét, jegyzeteit, újságjait raktározni fogják itt valahol, zárt helyen. Oltárterítőit, latin misekönyveit és három kelyhéből kettőt szeretné, ha átadnánk gyóntatójának és Barany* [József] atyának (aki az összekötőm a vendéglátók felé), ruháit pedig azért adják nekik oda, hogy osszák szét a szegények között. Azt mondtam, ezeket a dolgokat majd később megbeszéljük, de emlékeztettem, hogy minél több holmiját hagyja itt az ittenieknek, annál nagyobb gondot okozhat ez később nekik. Megjegyzés: A bíboros meglepődésének adott hangot, amiért azt hallotta Königtől, hogy már megnevezték az új nagykövetet. Nem is annyira a tény miatt, hogy ez megtörtént, hanem azért, mert erről nem Ön értesítette. Felidézte, hogy megkérte, értesítse erről az Önnel folytatott, januári beszélgetés során, amikor Hillenbrand neve először megjelent a sajtóban. Amilyen mértékben jónak tartja, tájékoztathatná a külügyminisztériumban tegnap tett látogatása eredményéről. Én ezt nem említettem meg, és nem is érzékeltetem, hogy a kinevezés hamarosan várható.”

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA CASAROLI ÉRSEKHEZ 1967. augusztus 2.⁸⁶⁸

„A Vendég nagyra értékelné a következő üzenet továbbítását Agostino Casaroli érsek számára a Vatikánba: »Gratuláció a magas kitüntetéshez. Mindszenty bíboros« Tims»

Mindszenty bíboros – alighanem a sajtóból – értesült Casaroli július 4-én történt kinevezéséről a „Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának” titkárává, ami azt jelentette, hogy a hivatali ranglétrán eggyel feljebb jutott.⁸⁶⁹ Püspökké VI. Pál szentelte Casarolit július 16-án a Szent Péter-bazilikában. A bíboros gratuláló távirata kicsit késett ugyan, de a körülményekhez képest nem sokat, szükszavúsága pedig alighanem távolságtartását fejezte ki. Ez azonban nem jelenthette azt, hogy választ ne kapjon rá a Vatikánból.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR ÉS CASAROLI ÉRSEK TÁVIRATA MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1967. szeptember 25.⁸⁷⁰

A bíboros fontosnak érezte, hogy feljegyezze a Vatikánból érkezett választ szeptember 26-án: „Casaroli érsek válasz-sürgönye augusztus 2-án küldött gratulációmra.”⁸⁷¹ Miről értesült abból?

„1. Kérem a következő üzenetek továbbítását a bíborosnak:

A. IDÉZET Cicognani bíboros, Őszentsége VI. Pál pápa államtitkára köszöni a State Departmentnek a Mindszenty bíborosra és az Egyesült Államok budapesti nagykövetének közeli érkezésére vonatkozó legújabb információkat, egyben biztosítja, hogy az Apostoli Szentszék a legnagyobb figyelemmel vizsgálja és követi a helyzet alakulását. Cicognani bíboros kéri, hogy értesít-

868 A Vatikánba augusztus 7-i dátummal érkezett meg. Távirat száma: Budapest 00122.

869 A hivatal elnevezése 1968-tól: „Egyházi Ügyek Általános Tanácsa”.

870 Szeptember 25-én State 43017 sz. táviratában továbbította Washington Budapestnek a bíboros államtitkár és Casaroli érsek üzenetét a bíboros számára. Kézírással Tims ügyvivő bejegyzése: „*megtörtént 1967. szeptember 25. délelőtt 11 órakor.*”

871 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 429. o.

sék Mindszenty bíborost: remélhetően lehetőség lesz Budapestre küldeni valakit, hogy találkozzék Őeminenciájával. IDÉZET BEZÁRVA.

B. IDÉZET Agostino Casaroli érsek kéri, hogy közvetítsék Mindszenty bíborosnak mély hálóját a gratuláló üzenetért, amelyet Őeminenciája 1967. augusztus 7-én küldött. IDÉZET BEZÁRVA.

2. Monsignor Brambilla, az apostoli delegáció ideiglenes ügyvivője ezeket az üzeneteket szeptember 25-én kora reggel kapta. Úgy tűnik, az 1. sz. [üzenet] inkább a szeptember 21-én (State 41343) Brambillának adott információra válaszol, nem a Brambillának szeptember 22-én velünk folytatott megbeszéléséről [a Vatikán felé megküldött] felterjesztésre (Reftel[*reftel* (*idézett távirat*) = *a továbbiakban: Reftel*]). [Nicholas de Belleville] KATZENBACH”*

Ez a távirat kétféle információt tartalmazott: egyrészt abba a folyamatba illeszkedett, amely König érsek október 5-én tett újabb látogatását előzte meg, másrészt válasz volt a bíboros augusztus 2-án (7-én) küldött gratuláló táviratára. Mivel ebben a táviratban két személyes üzenet is érkezett a bíboroshoz, az összefüggésből kiszakítva, önálló tételként hozzuk, de elemzésére vissza kell térnünk. A távirat aláírójaként először olvasható Katzenbach külügyminiszter-helyettes neve.

MINDSZENTY BÍBOROS
TÁVIRATA VI. PÁL PÁPÁHOZ
1967. szeptember 26.⁸⁷²

„Mindszenty bíboros kéri a következő üzenet továbbítását a pápához: IDÉZET Őszentsége VI. Pál, Róma Szentsége 70. születésnapja alkalmából imában és a szentmise-áldozatban emlékezik és bőséges testi és lelki jót kíván Mindszenty bíboros.IDÉZET BEZÁRVA TMS”

VI. Pál pápa 1897. szeptember 26-án született. A gratuláló távirat tehát a 70. születésnap alkalmából napra pontosan indult.

KÖNIG BÍBOROS HETEDIK LÁTOGATÁSA
MINDSZENTY BÍBOROSNÁL
1967. október 5.

König bíboros hetedik látogatásának előzményei

König érseknek a bíborosnál tett hetedik látogatását Washingtonban az amerikai külügyminisztérium Kelet-európai Hivatalának – személy szerint Lisle igazgatónak (oldalán McKissonnal és Tihannyal) – és az apostoli delegáció képviselőjében (az új apostoli delegátus, Raimondi érsek szeptember végi érkezéséig) Brambilla ideiglenes ügyvivőnek szoros együttműködése előzte meg. A következőkben kísérletet teszünk ennek vázlatos összefoglalására. A források bősége miatt szükséges ezek ismerete ahhoz, hogy lássuk: a bíboros kapcsolattartása az Apostoli Szentszékkal ily módon Washingtonon keresztül történt, most már nem csupán úgy, mint korábban, a kétirá-

872 McKisson október 4-én levélben értesítette az ügyvivőt Budapesten, hogy ezt a latin nyelvű születésnap táviratot, továbbítást kérve, eljuttatták az apostoli delegátushoz. McKisson egyben felhatalmazta Timst, hogy ezt szóban közölje a bíborossal. Az eredeti levélen kézzel írt bejegyzés: „*megtörtént, 1967. október 9.*” A távirat száma: Budapest 00412. McKisson október 4-i Timshez küldött levelének teljes szövege: „Ebben a rövid üzenetben pusztán azt közlöm Önnel, hogy továbbküldtük az apostoli delegációnak a Szentszékhez való továbbítás céljából a bíboros latin nyelvű születésnap üdvözlését Pál pápának, melyet Ön a szeptember 26-i, 412. sz. táviratában küldött meg. Szóban tájékoztathja a bíborost, hogy az üzenetet megkaptuk és továbbítottuk. (*Végrehajtva '67. okt. 9.*) Ray-nek, Joe-nak és nekem meglehetősen sok munkát ad az aktuális kritikus probléma, úgyhogy tudom, Önöknek is épp elég vele a dolga. Szívvelyes üdvözzel, a legjobbakat kívánva: *Robert M. McKisson*” Az itt említett Ray azonos lesz Lisle személyével, Joe – bár most neve nem kerül elő forrásainkban – feltehetően Kecskeméthy lesz.

nyú levelezés továbbításával, hanem azt láthatjuk, hogy a bíborossal kapcsolatos napi feljegyzések, amelyek gondolkodásának alakulásáról vallanak, rendszeresen átkerültek a washingtoni apostoli delegátus hivatalához, ahonnan azonnal továbbították azokat a Vatikáni Államtitkárság felé. Célunk azonban a továbbiakban sem annyira a három kormány – az Amerikai Egyesült Államok kormánya, a budapesti rezsim és az Apostoli Szentszék – kapcsolatrendszerének vizsgálata lesz, amelyre a vonatkozó történelmi irodalom érdeklődése irányul, hanem Mindszenty bíboros és az Apostoli Szentszék kapcsolatának alakulásáé, ezen belül pedig az egyes állomásokat igyekszik nyomon követni. Mivel azonban ez az adott körülmények között – amint az idáig is tudható volt, és újabban megismert forrásaink révén részleteiben is dokumentálható – egyre inkább a három kormány kapcsolatrendszerének témájává szélesült ki, elengedhetetlen lesz, hogy arra is tekintettel legyünk.

A források közlésének több módját kellett választanunk. Megmaradtunk eredeti célkitűzésünk mellett, hogy – hasonlóan 1965 őszéhez, a tbc-s megbetegedés tárgyalásához – címadásunknak megfelelő főbb dokumentumainkat fordításban közöljük. Továbbá szükségesnek mutatkozott, hogy kommentárszerű bevezetésünkhöz (ahol legtöbbször tartalmi fordítást nyújtunk) a bizonyító apparátust jegyzetben hozzuk – ahol indokoltnak tűnt, teljes szöveget közlünk, ahol kevésbé indokolt, ott részletet vagy csak forrásmegjelölést, annak tudatában, hogy a forrás ugyan még nem jelent meg, de a terjedelmi korlátok minket is szorítanak.

Dilemmánk oka a következő jelenség: az amerikai követségi fond olyan bőségben ontja a vonatkozó adatokat, hogy tulajdonképpen előbb ennek anyagát kellene kritikai kiadásban közzétenni, hogy utána rá hivatkozassunk.⁸⁷³ Az Egyesült Államok Nemzeti Levéltára újabban interneten is rendelkezésre bocsátja a témánkhoz kapcsolódó levéltári anyag leírását, kézenfekvő volt, hogy ennek ellenőrzését a helyszínen végeztük.⁸⁷⁴

Az augusztusi fontosabb események

A budapesti amerikai követség Mindszenty-fondjában az idevonatkozó első forrás az augusztus 4-én kelt emlékeztető: Brambilla személyesen jött el és érdeklődött az új nagykövet érkezésének dátuma felől. Lisle tájékoztatása szerint Hillenbrand nagykövet kinevezését július 25-én hirdették ki, és véleménye szerint Budapestre érkezése

873 Erre vonatkozóan bemutató példányként tudjuk ajánlani 1971-re a szerkesztésünkben megjelent és többször említett His Eminence Files kötetet, továbbá az arra épülő feldolgozásokat. Szándékunk szerint leginkább a Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Washingtonból jelentjük* írásunk tartozna ebbe a kategóriába.

874 <http://arcweb.archives.gov> internetes elérhetőséggel.

szeptember közepe előtt nem várható. Lisle hozzáfűzte, hogy a kérdés megoldása – különös tekintettel arra, hogy Radványi magyar ügyvivő menedéket kért,⁸⁷⁵ és így az amerikai kormány nincs abban a helyzetben, hogy ő keresse meg a budapesti külügyminisztériumot – elsősorban a Vatikánra, a budapesti kormányra és magára a bíborosra tartozik. Ezt az emlékeztetőt augusztus 7-én a State 16323 sz.⁸⁷⁶ távirat-

875 Erről a bíboros is megemlékezett napi jegyzeteiben, május 19-én: „a washingtoni magyar chargé disszidált személyi okból.” (Mindszenty József: Napi jegyzetek, 424. o.) Mivel Radványi május 17-én kért diplomáciai menedéket, és erről a Népszabadság csak május 26-án adott hírt, a bíboros bizonyára külföldi forrásból vagy éppen az amerikai nagykövetség személyzetétől értesülhetett a hírről. (Vö. Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1340–1341. o!)

876 A washingtoni külügyminisztériumban augusztus 4-én délután 16:30-kor készült emlékeztető teljes szövege a következő: „Idő: du. 4:30, Hely: Mr. Lisle irodája, Téma: Mindszenty bíboros, Résztvevők: Msgr. Franco Brambilla, apostoli delegáció, Washington, D.C., Raymond E. Lisle, a Kelet-európai Ügyek Hivatalának igazgatója, Robert M. McKisson, EUR/EE, Leslie C. Tihany, EUR/EE Magyar Ügyek. Másolatot kapja: (terjeszti a fogalmazó iroda) S/S, EUR, EE (2), [Amembassy (Amerikai Nagykövetség) = a továbbiakban: Amembassy] Budapesti amerikai nagykövetség.

1. Msgr. Brambilla saját kérésére meglátogatta Mr. Lisle-t, hogy érdeklődjön az újonnan kinevezett magyarországi amerikai nagykövet terveiről és Budapestre érkezésének várható időpontjáról. Kijelentette, hogy érdeklődése Mindszenty bíboros menedékesi helyzetével kapcsolatos a budapesti nagykövetségünkön, és kifejezte véleményét, miszerint a bíborosnak »voltak illúziói« annak idején, amikor múlt novemberben a missziót nagykövetségi szintre emeltük, hogy nem neveznek ki Magyarországra amerikai nagykövetet, most úgy véli, menedékesi helyzete teljes mértékig megváltozott az amerikai nagykövet kinevezése és várható érkezése miatt. Brambilla hozzátette, hogy a bíboros nyilván úgy érezheti, hogy az amerikai nagykövet várható érkezése Budapestre jól időzített, könnyen hihető alkalmat nyújt menedéke »végleges megoldására«. Következésképpen a Szentszék az ügy fontosságára való tekintettel nagyra értékelné, ha a bíboros hűsz nappal korábban értesítenék a nagykövet budapesti érkezéséről.

2. Válaszul Msgr. Brambilla közlésére és kérésére Mr. Lisle megjegyezte, hogy közvetlenül a Fehér Ház bejelentése után, miszerint Mr. Hillenbrandot július 25-én kinevezték magyarországi nagykövetté, budapesti ügyvivőnk értesítette a bíborost a kinevezésről. Mr. Lisle ezután körvonalazta a szükséges hivatalos lépéseket, mielőtt a nagykövet elindulhatna Budapestre, és úgy becsülte, érkezése nem várható szeptember közepénél hamarabb. Biztosította Msgr. Brambillát, hogy nyomban értesítik az apostoli delegációt, amennyiben ez a becsült időpont változik.

3. A beszélgetés során Msgr. Brambilla több kérdést is feltett azokról a megfontolásokról, melyek befolyásolhatják a bíboros jelenlegi álláspontját menedékesi helyzetével kapcsolatban. Mr. Lisle a következő kijelentéseket tette ezekre a kérdésekre válaszul: a bíboros menedékesi helyzete semmiféleképpen nem tartozott azon tényezők közé, melyek befolyásolták az USA és a magyar kormány megállapodását 1966 novemberében arról, hogy a missziókat nagykövetségi szintre emeli és nagyköveteket nevez ki. Pillanatnyilag nem vagyunk kedvező helyzetben ahhoz, hogy bármiféle ügyben befolyásoljuk a magyar kormányt, mivel a hivatalos viszony Radványi disszidálása miatt hűvösebbé vált. Ezért bármiféle megállapodás, mely előmozdítaná a Mindszenty-probléma megoldását, elsősorban a Vatikánon, a magyar kormányon és magán a bíboroson múlik. A magyarok még nem neveztek ki nagykövetet az Egyesült Államokba, de nyilván megteszik a maga idejében.

ban megküldte a budapesti nagykövetségnek. Választáviratában Tims ügyvivő tájékoztatta a washingtoni külügyminisztériumot arról, hogy Mindszenty bíboros értesült a nagykövet szeptember közepére tervezett érkezéséről, szándéka továbbra is a távozás, rendelkezett emlékiratairól és értékeiről, és kifejezte reményét, hogy a bécsi Pázmáneumban telepedhet majd le.⁸⁷⁷

Négy nappal később, augusztus 8-án Brambilla, korábbi ígéretéhez híven, ismét személyes látogatást tett Lisle-nál, és tekintve, hogy a Mindszenty-ügy most befejezéshez közeledhet, felvetette: az Amerikai Egyesült Államok kormánya nem akarja tárgyalni a budapesti kormánnyal a bíboros távozásának részleteiről. Ez alkalommal McKisson volt az, aki emlékeztette Brambillát arra, hogy az Amerikai Egyesült Államok kormánya 1958-ban már visszautasításban részesült, Lisle pedig ismét kifejtette, hogy a kérdés megoldása ügyében elsősorban a Vatikánnak és a bíborosnak, másodsorban pedig a Vatikánnak és a magyar kormánynak kell egyezsége jutnia.⁸⁷⁸ Az amerikaiak azonban nem nyugodtak, augusztus 18-án ki is fejezték türel-

4. Msgr. Brambilla értékelt Mr. Lisle felvilágosítását a Mindszenty bíboros menedékesi helyzetével kapcsolatos megfontolásokról, ami az új amerikai nagykövet Budapestre való megérkezésének időzítését illeti. Hozzátette, augusztus 7-én vagy 8-án vissza fog jönni a külügyminisztériumba a dolog részletesebb megbeszélése végett.”

877 A budapesti nagykövetség augusztus 7-én kelt, 00133 sz. távirata a State Departmentnek, teljes szöveg: „...A bíboros világosan megértette, hogy a nagykövet már szeptember közepén megérkezhet. Még mindig úgy beszél, mintha fel akarná adni menedékét és távozna Nyugatra. A ma reggeli beszélgetés során ismét kifejezte, hogy szeretne biztosítékot kapni a felől, hogy az emlékiratait és bizonyos más értékeit, beleértve a gyűrűt, megőrzi számára a nagykövetség, majd az általa kívánt időpontban utána küldi külföldre. Az utóbbi napokban tett más megjegyzései arra utalnak, hogy távozása esetén még mindig abban reménykedik, hogy megengedik neki a bécsi római katolikus Pázmáneumban való letelepedést. TIMS” A bíboros az azt megelőző napokban is a Pázmáneumban gondolkodott, és első gondolata szerint értesíteni kérte volna Leopold Antalt,* az ottani rektort, közeli érkezéséről, de aztán elállt ettől. Erről Papendorp augusztus 5-én kelt emlékeztetőjéből tudhatunk, ennek teljes szövege: „Címzett: Mr. Tims ügyvivő, Küldő: J. T. Papendorp POL, Tárgy: A bíboros. Miközben tegnap éjjel szolgálatban voltam, a bíboros megkért, köszönjem meg Msgr. Sabónak [János] az általa küldött mise intenciókat és stipendiumokat, és adjam át neki az áldását. Gondolom, ez ellen nem lehet ellenvetés. Arra is megkért a bíboros, hogy kéresem ide a gyóntatóját, Fr. Vámosit a jövő hétre, amikor neki alkalmas. Kérem, tudassa velem, hogy ez rendben van-e. Miközben beszélgettünk (a rádió fedőzaja mellett), kihúzott egy negyedik tételt is kis emlékeztető listájáról, mire megkérdeztem tőle, ez mire vonatkozott. Azt felelte, azt tervezte, megkér engem, hogy értesísem Msgr. Leopoldot [sic!], a bécsi Pázmáneum rektorát, hogy tegye meg az előkészületeket az ő érkezésére, de mivel ez a kérés nekem minden bizonnyal »lelki problémákat« okozna, úgy döntött, eláll a kéréstől. Egyetértettem, hogy valóban ez lenne a helyzet. Azonban amennyiben Ön nem helyteleníti, szándékomban áll udvarisassági látogatást tenni Msgr. Leopoldnál [sic!], amikor a jövő héten Bécsben leszek, természetesen anélkül, hogy megemlíteném a bíboros esetleges távozását. Elképzelhető, hogy König már felvetette a kérdést Leopoldnak [sic!]. Ha mégis megkér, hogyan reagáljak rá?”

878 Az amerikai külügyminisztérium augusztus 9-én kelt (Budapestre érkezett augusztus 10-én), State 17971. sz. távirati értesítése a budapesti nagykövetségnek (hivatkozással a 6323. sz. meg-

előző táviratra – a szám itt téves lesz, egyértelmű az utalás az előző táviratra, amelynek száma 16323), jegyezte Rusk, teljes szövege: „STATE 17971, HIVATK: Külügymin. 6323 [sic! – helyesen: 16323] Brambilla másodszer is látogatást tett augusztus 8-án saját kérésére Lisle-nál, melynek célja, ahogy hangsúlyozta IDÉZET egy pusztán tapogatózó beszélgetés IDÉZET VÉGE annak lehetőségéről, hogy Mindszenty bíboros véget vet a menedékének az amerikai nagykövet várható érkezése miatt. Nagy gonddal kifejtette, hogy arra irányuló kérdései, hogy az amerikai kormány milyen szerepet játszhatna a Mindszenty-probléma végleges megoldásában nem azt célozzák, hogy kicsikarjanak egy végleges nyilatkozatot az USA ezzel kapcsolatos jelenlegi politikájáról, hanem csak szeretné nem hivatalos formában megtudni, mit gondolunk, mielőtt a Vatikán megfogalmazza az álláspontját arra az esetre, ha a bíboros a távozás mellett döntene. Brambilla tapogatózása arra az alapkérdésre fókuszált, hogy az USA kormánya kész lenne-e tárgyalni a magyar kormánnyal, amennyiben a bíboros a távozás mellett dönt, a távozás körülményeiről. Pontosabban azt akarta megtudni, hajlandók lennének-e tárgyalni a Mindszentyvel kapcsolatos problémáról a magyarokkal jogi alapon, IDÉZEM a menedékjogáról IDÉZET VÉGE, és ezen vagy más alapon kérnének-e menlevelet a magyar kormánytól, ami ha egyszer már megadták, feleslegessé tenné az olyan kényes kérdések megtárgyalását, mint a Vatikán biztosítékai a bíboros nyilvános megszólalásai fölötti kontroll ügyében annak távozása után. Brambilla minimum azt akarta megtudni, hogy a probléma megközelítésében a Vatikán IDÉZEM számíthatna-e az amerikai kormány támogatására IDÉZET VÉGE. McKisson röviden áttekintette, milyen jelzéseket adott a magyar kormány korábban a szándékairól arra az esetre, ha a bíboros távozna Magyarországról, jelsül az 1958-as vatikáni meghívás esetében, hogy vegyen részt a pápaválasztó konklávéban, majd Lisle elismételte a véleményt (hiv. táviratra), miszerint nagyon kis lehetőségünk van bármit is mondani a jelen körülmények között, ami mérséklő hatást gyakorolna a magyar kormány álláspontjára, mivel az amerikai kormánynak nincs doktrínája IDÉZEM a politikai menedékjogra IDÉZET VÉGE, amely összevethető lenne azzal, amely a [„]LA[” – netán latin-amerikai – a Szerk.] országok között létezik, és a bíborosnak humanitárius, nem pedig politikai alapon adott menedéket 1956-ban, így a politikai menedékjog fogalma nézetünk szerint nem lehet megfelelő és előnyös alap bármiféle tárgyalásra. Mi sosem kezeltük a bíboros menedékének a kérdését pusztán kétoldalú ügynek az amerikai és a magyar kormány között, és továbbra is azon a véleményen vagyunk, hogy a megoldást most először a Vatikánnak és a bíborosnak, utána pedig a Vatikánnak és Magyarország kormányának kell megtalálnia. Minden illetéknéppen megtalált megoldás elfogadható lesz az amerikai kormány számára, mely minden elfogadható módon támogatni fog minden fizikailag megoldandó kérdést, melyben a Vatikán és a magyar kormány megállapodott. A legkönnyebb ezek közül a megoldandó feladatok közül McKisson szerint a menlevél biztosítása lesz, ha már minden más vetületet tisztáztak. McKisson véleménye szerint ennél nehezebb kérdés a biztosítékok dolga, melyekre a magyar kormány a Vatikántól igényt tart az iránt, hogy a Vatikán tartsa ellenőrzése alatt Mindszenty nyilvános kijelentéseit, melyeket a magyar kormánnyal szemben tehet Magyarországról való távozása után. Elképzelhető, hogy a magyar kormány megelégedne egy olyan biztosítékkal, hogy mivel a Vatikán nem tudhat megfelelő ellenőrzést gyakorolni e tekintetben, legalább leszögeznék, hogy a bíboros csak a maga nevében beszél. A beszélgetés végén Lisle hangsúlyozta, Brambilla ne úgy fogja fel a fenti megjegyzéseket, hogy ez az USA végleges álláspontja, hanem inkább csak előzetes fontolgatások jelzéseként. Amennyiben a bíboros nem távozik a nagykövet érkezése előtt, valószínűleg tünik, hogy azt követően távozni fog. Miközben a nagykövet megérkezése végső soron hozzájárulhat az amerikai–magyar viszony javulásához, érdemes megjegyezni, hogy egy külügyminisztériumi tisztségviselő kijelentette a minap az amerikai ügyvivőnek, hogy a nagykövet kinevezése önmagában még nem elég ok arra, hogy a viszony automatikusan megjavuljon

metlenségüket: Brambillát értesítették a 133. és 190. sz. budapesti távirat tartalmáról, de ő az eltelt két hét folyamán még nem hallott semmit, azaz: a Vatikán (a Vatikáni Államtitkárság) még nem lépett úgy, ahogy a SD-ben remélték volna.⁸⁷⁹ E távirat 2. pontja a Budapest 190. sz. távirati felterjesztés 2. pontjára vonatkozik, amelynek első pontjában Tims ügyvivő tájékoztatta a SD-et a bíboros további távozási készülődéséről: miután rendelkezett személyes értékeiről, kéziratainak megfelelő elcsomagolásáról, lemondta 19 magyar vidéki lap előfizetését, amelyeket az elmúlt évek folyamán rendszeresen olvasott. A Washington által engedélyezett második pontban Tims jelezte, hogy a bíboros el akarna búcsúzni közeli családtagjaitól.⁸⁸⁰ A bíboros távozási szándéka komolyságának újabb bizonyosságát három gyűrű és egy feszület augusztus 23-án kelt letétbe helyezésében látjuk, amely egyben hivatalos átvételi bizonylat az értéktárgyak megőrzése céljából.⁸⁸¹

(Budapest 066). Brambilla örömmel vette a hasznos beszélgetést, és azt mondta, továbbra is kapcsolatban marad velünk, ha bármi további fejlemény adódna. Megjegyeztük, hogy nincs további információnk a bíboros gondolkodásmódjáról, amióta az ügyvivő tájékoztatta Hillenbrand kinevezésének bejelentéséről”

879 A washingtoni külügyminisztériumnak augusztus 18-án a budapesti nagykövetségre küldött táviratát Rusk külügyminiszter jegyezte, teljes szövege a következő: „State 22548. Hiv.: Budapest 133, 190 Az apostoli delegáció ügyvivőjével, Brambillával közölt, hivatkozott választáviratok lényege. Semmit sem hallott a State 16323-ban jelentett találkozó óta. Nincs tiltakozás a második Reftel 2. bekezdése ellen.”

880 A budapesti nagykövetség augusztus 15-én kelt távirati felterjesztésének teljes szövege: „Kontroll: 00190, Hivat.: Budapest 133. A választáviratban jelentett beszélgetés óta a bíboros a következő lépéseket tette, melyek arra utalnak, hogy továbbra is készülődik egy esetleges távozásra a nagykövetségről: 1. Átadott három értékes egyházi gyűrűt azzal a kéréssel, hogy a nagykövetség további értesítésig őrizze azokat meg a számára; 2. ugyanakkor a nagykövetség segítségét kérte kéziratainak és dosszéinak a célszerű elcsomagolásához; 3. lemondta az összes előfizetését a 19 vidéki magyar újságra, melyeket évekig szorgalmasan olvasott itteni tartózkodása idején. Kétségtelenül látni akarja majd közeli családtagjait is, mielőtt elhagyja Magyarországot. Kérésére a múlt hónapban a nagykövetség üzent Anna húgának, hogy szeretné, ha meglátogatná. Eddig azonban nem jött, valószínűleg rossz egészségi állapota miatt. A nagykövetségi feljegyzések szerint egy unokaöccse és két unokahúga látogatta még alkalmanként az utóbbi években. Amennyiben azt kérné, hogy láthassa őket vagy valamelyiküket, úgy vélem, a kérést teljesítenünk kellene a megfelelő biztonsági intézkedések mellett. TIMS”

881 A budapesti amerikai nagykövetségen augusztus 23-án készült emlékeztető a bíboros egyes értéktárgyainak megőrzéséről, teljes szöveg: „Címzett: nyilvántartás, Küldő: Richard W. Tims, id. ügyvivő, Tárgy: Mindszenty bíboros értékeinek letétbe helyezése. Öeminenciája Mindszenty bíboros a következő tárgyakat helyezte letétbe megőrzésre a nagykövetségen további értesítésig 1967. augusztus 22-én: Gyűrű bíborvörös kővel arany foglalatban, keresztekkel; pápai emblémával ellátott piros dobozban. Gyűrű bíborvörös kővel, körülötte 18 fehér kő, arany foglalatban, keresztekkel; pápai emblémával ellátott piros dobozban. Gyűrű barna kővel arany foglalatban; kör alakú műanyag dobozban. Feszület, 3-7/8” x 2-3/4”, kék zománc, Krisztus zománcfigurájával; kék, négyszögletes dobozban, 5-7/8” x 4 1/4 x 1”. Ezeket a tárgyakat lezárt dobozban a nagykövetség széfjébe helyezték No. A7.156 szám alatt a boltíves helyiségben 1967. augusztus 23-án.

Közben a budapesti nagykövetség újabb lépést tett: Tims augusztus 21-én távirati felterjesztésben tájékoztatta Washingtont a bíboros dr. Rushmore fogorvoshoz intézett mondatáról, miszerint nem gondolja, hogy szeptember közepén alapos fogorvosi vizsgálatra kerülhetne sor, mert akkor ő már nem lesz a nagykövetségen. Amikor felhívták figyelmét arra – s Mindszenty ilyen összefüggésben kaphatta meg az értesítést –, hogy Hillenbrand nagykövet érkezése várhatóan eltolódik október közepére, a bíboros kifejezte, hogy kész lesz alávetni magát a fogorvosi vizsgálatnak. Ugyan ebben a táviratban a továbbiakban Tims felvetette – s úgy tűnik ebből, hogy ezek szerint a budapesti nagykövetségen is érezték a lehetőséget, hogy Mindszenty ott tartózkodásának vége szakadhat –, hogy informálják a budapesti külügyminisztériumot a bíboros távozási szándékáról, nevezetesen Szilágyi külügyminiszter-helytest, akivel ez ügyben a múltban munkakapcsolat alakult ki.⁸⁸² Washington erre haladéknél konzultált Brambillával, tájékoztatva őt a bíboros augusztus 21-én dr. Rushmore fogorvoshoz intézett mondatáról, s együtt azt a döntést hozták, hogy elve-

Átvette: *Richard W. Tims*, ideiglenes ügyvivő. Tanúk: *Herbert E. Wilgis, Jr.*, a nagykövetség másodtitkára, *Philipp C. Rothin*, a C&R Clerk cég hivatalnok.

- 882 A budapesti amerikai nagykövetség augusztus 22-én küldött távirati felterjesztése a washingtoni külügyminisztériumba, teljes szöveg: „Kontroll: 00231, Hiv.: A) Budapest 190; B) State 17971. A bíborossal augusztus 21-én folytatott beszélgetés során értesítettem őt arról, hogy dr. Rushmore és egy orvosi-fogorvosi csoport érkezik ide remélhetőleg szeptember közepén, hogy elvégezzék alapos, időszaki kivizsgálását. A bíboros azonnali reakciója a következő volt: »Mi van, ha én addigra már nem vagyok a nagykövetségen?« Válaszul elmondtam, hogy jelenleg úgy tűnik, a nagykövet nem fog megérkezni szeptember vége vagy október eleje előtt. Erre azt felelte, hogy ebben az esetben talán kissé tovább marad a nagykövetségen, és nagyra becsüli az amerikai tervet, hogy közben orvosilag kivizsgáltsanak. Tekintettel arra, hogy a bíboros folyamatosan arra utal, hogy Magyarország elhagyása mellett döntött, mielőtt a nagykövet megérkezik, azon tűnődöm, nem lenne-e tanácsos és illendő a részünkről értesíteni a kívánságáról a magyar hatóságokat. Ez a lépés megerősítené azt az információt, amivel a Vatikán valószínűleg szolgál nekik a témában, ugyanakkor ki nem mondott emlékeztető volna a magyar kormány részére arról, hogy Amerikának fontos, hogy megoldás szülessen a menedék problémájára. Miközben igaz – ahogy a külügy Brambillát emlékeztette (reftel B) –, hogy az Egyesült Államoknak nincs elsődleges felelőssége az ügyben, sem eszközei a megoldás megteremtésére, a tények mégis azt mutatják, időnként emlékeztettük mind a magyarokat, mind a Vatikánt, mennyire fontos nekünk, hogy a probléma megoldódjon. Hasonlóképpen folyamatosan értesítettük a magyar kormányt hivatalos formában a bíborost érintő fontos fejleményekről, mint például a betegségéről két évvel ezelőtt, és megszereztük a [magyar] külügyminisztérium segítségét, hogy behozhassunk orvosokat és felszerelést a bíboros kezelésére. Szilágyi külügyminiszter-helyettes, aki a nagykövetség összekötője volt ezekben a dolgokban, többször is őszinte eszmecegerét folytatott velünk a bíboros ügyében, és teljesen tisztában van Amerika aggodalmaival a menedék hosszú távú problémáival kapcsolatban. Az adott körülmények között Szilágyi számára normális és megfelelő lépésnek fog tűnni, ha értesítjük arról, amit a bíboros nekünk abbéli reményéről mondott, hogy elhagyja Magyarországot. Mi erről a külügyminisztérium véleménye? TIMS”

tik a budapesti nagykövetségnek a magyar külügyminisztérium megkeresésére tett javaslatát, mondván, hogy ezzel gyengítenék a Vatikán tárgyalási pozícióját.⁸⁸³

Augusztus 23-án kelt még az a levél, amelyben Tims ügyvivő a bíboros egy kéréséről értesítette a washingtoni magyar referatúra tisztviselőjét, Tihanyt. Az Amerikai Egyesült Államok által 1945-ben a Szovjetunióknak az újjáépítésre nyújtott tízmilliárd dolláros hitel részletei felől érdeklődött. Figyelemreméltó, hogy Tims a Foreign Relations of the United States (FRUS) sorozat megfelelő kötetére kérdezett rá, amelynek Tihany kell utánanézzon a központban.⁸⁸⁴

A szeptemberi fontosabb események

Szeptember 9-én Hillenbrand nagykövet szenátusi meghallgatásra Bonnból Washingtonba utazott. Ezért érkezése nem várható korábban, mint október közepére.⁸⁸⁵ Szeptember

883 A washingtoni külügyminisztériumnak augusztus 23-án a budapesti nagykövetségre küldött táviratát Rusk külügyminiszter jegyezte, teljes szövege a következő: „State 25577, Hiv.: Budapest 231. Msgr. Brambilla, az apostoli delegáció ügyvivője tájékoztatott a választávirat 1. bek. lényegéről. Továbbítja a Szentszéknek. Egyáltalán semmit sem hallott, ami arra utalna, hogy a Szentszék bármi lépést tett volna az ügyben. Brambilla személy szerint úgy érzi – és pillanatnyilag hajlamosak vagyunk egyetérteni –, hogy Szilágyi értesítése a bíboros látszólagos elhatározásáról gyengíthetné a Szentszék tárgyalási pozícióit, ha kezdeményeznek a magyaroknál. A magyarok valószínűleg bekeményítenének a feltételeiket tekintve, egyenes arányban azzal, amilyen fontosnak ítélik a bíboros és a Vatikán számára a dolgot. Mégis azt javaslom, folyamatosan tartsuk szem előtt a lehetőséget.”

884 A Foreign Relations of the United States (FRUS) alapvető sorozat az Amerikai Egyesült Államok külpolitikájáról. – Tims ügyvivő 1967. augusztus 23-án kelt levele Tihanyhoz, teljes szöveg: „Kutatásaival és írásaival összefüggésben a bíboros megkérdezte, tudná-e neki információval szolgálni, hogy mi lett az 1945-ös javaslattal, miszerint a SZU 10 milliárd dollár hitelt kapna, hogy eszközöket vásároljon az Egyesült Államoktól az újjáépítéshez. Azt feleltem, nem ismerem ennek a javaslatnak a pontos történetét, de meglátom, kaphatok-e választ erre a külügyminisztériumtól. Gondolja, hogy meg tudná érdeklődni az egyik Szovjetunióval foglalkozó történetstől a külügyminisztériumban, a Bureau of Intelligence and Research-ben. A bíboros örülne az információnak. A témával kapcsolatos referenciája egy memorandum [Franklin Delano] Roosevelt* elnök államkincstárának államtitkárától 1945. január 10-ről, melyet az 1945-ös máltai és jaltai konferenciákról szóló kötet 315. oldalán idéznek (Foreign Relations of the United States sorozat, Diplomatic Papers 1955, Department of State Publication 6199). Szívélyes üdvözlettel, mint mindig: Richard W. Tims [aláírás hiányzik], ideiglenes ügyvivő”

885 A washingtoni külügyminisztériumnak szeptember 7-én a budapesti nagykövetségre küldött State 33610. sz. táviratát Rusk külügyminiszter jegyezte, teljes szövege a következő: „State 33610. Egy külügyminisztériumi tisztviselő szeptember 7-én nem hivatalosan beszélt Msgr. Brambillával, hogy közölje, Hillenbrand nagykövet szeptember 9-én visszatér az Egyesült Államokba, valamint hogy bár pontos dátumot még nem fixáltak le, a szenátusi meghallgatás valószínűleg még azon a héten megtörténik megérkezése után. Hozzátette, nem valószínű, hogy a nagykövet október közepénél hamarabb érkezne Budapestre. Brambilla elmondta, nincs konkrét információja a bíboros dolgáról, kivéve hogy IDÉZEM a kérdés alapos és gondos megfontolás tárgyát képezi IDÉZET VÉGE. RUSK”

tember 13-án érkezett meg az engedély: ezt a hírt – miután szeptember 11-én Washingtonban Brambilla és ily módon a Vatikáni Államtitkárság tudomására hozták – közölhették Mindszenty bíborossal is.⁸⁸⁶ Szeptember 13-án kelt Washington távirati értesítése, amelyben tudatták Budapesttel, hogy közölték Brambillával azt, hogy a szenátus aznap megerősítette Hillenbrand nagykövet kinevezését.⁸⁸⁷

Rushmore doktor levele szeptember 13-án keltezett levelében hosszan beszámolt Lisle-nak a bíborossal való beszélgetéséről. Ebben – a beszélgetés bizalmas jellegét védendő – álnevet adott a bíborosnak, de nyilvánvalóan róla írt. A levélben összefoglalta Mindszenty gondolkodását, mintegy lelki röntgenfelvételt nyújtott az adott helyzetben.⁸⁸⁸ Rushmore doktor két alkalommal beszélgetett a bíborossal. Feltűnő, hogy csak aktuálpolitikai nézeteiről tudósított, amiből arra kell következtetnünk, hogy elsősorban ezek foglalkoztatták Mindszentyt, továbbá azt emelte ki, hogy a bíboros nem tud beleegyezni abba a gondolatba, hogy az érkező nagykövet kitüntetések fog kapni Kádártól, népe gyilkosától. Ezért neki folytatnia kell népe harcát, részt kell vennie szenvedő népe sorsában, akár úgy, hogy vállalja negyedszerre is a börtönt. Ki kell tehát mennie a nagykövetségről és át kell adnia magát a kapunál váró rendőrségnek. Rushmore doktor még hozzáfűzte: ily módon ismét meg kell ismertetnie a világgal az ő rég elfelejtett nevét, mint a bolsevizmus elleni harc vértanúját, és eleget kell tennie népe iránti kötelességének.

Rushmore doktor depressziósnak találta a bíborost, de nem vélte úgy, hogy ez öngyilkosságba vinné. Szerinte mindenesetre a depresszió várhatóan fokozódni fog, amint a nagykövet érkezésének napja közeleg. Rushmore doktor úgy adta vissza a bíboros egyik szavát, mint ami kapcsolatban van a lengyel prímással. Ez nyilvánvalóan nem így van, de Mindszenty gondolatvilágát bizonyára befolyásolta a lengyel prímással – csakúgy, mint a Stepinac bíboros sorsával – való párhuzam.

886 A bíboros ezt már augusztus 21-én megtudhatta, igaz, nem ilyen részletességgel. Szeptember 9-én ezt jegyezte fel: „ma tér vissza az új nagykövet Bonnból Washingtonba.” (Mindszenty József: Napi jegyzetek, 428. o.) A Washingtonból szeptember 12-én Budapestre küldött State 35982. sz. táviratot Rusk külügyminiszter jegyezte, teljes szövege: „State 35982, Hivatk.: State 33610. Egy nem hivatalos beszélgetés során egy külügyminisztériumi tisztviselő szeptember 11-én tudatta Msgr. Brambillával az apostoli delegációtól, hogy a külügyminisztérium korábbi becslésével összhangban Hillenbrand nagykövet valószínűleg október közepén érkezik Budapestre. A fenti becslést a nagykövet érkezéséről a vendég tudtára adhatja. Brambilla azt mondta, nincs újabb információja, de megerősítette, hogy a Szentszék továbbra is alaposan és gondosan tanulmányozza a bíborossal kapcsolatos problémát. Nem zárja ki a lehetőségét, de nem tud róla, hogy a Vatikán érintkezésbe lépett volna a magyar kormánnyal az ügyben.”

887 A washingtoni külügyminisztérium szeptember 13-án kelt táviratát Rusk külügyminiszter jegyezte, szövege: „State 36607 Hivatk.: State 35982. Brambillával közöltük, hogy a szenátus szeptember 13-án elfogadta Hillenbrand kinevezését. Rusk”

888 A budapesti követségi fondban két példány (másolata) található, az egyik az eredetiről készült, s. k. aláírással.

Lisle szeptember 28-án válaszolt Rushmore-nak, a válasz másolati példánya megtalálható a követségi fondban. Ebben megnyugtatta az orvost, hogy a bíboros sorsát a budapesti nagykövetség figyelemmel kíséri, és szoros kapcsolatban vannak a washingtoni apostoli delegátus hivatalával is, így az Apostoli Szentszék is tájékoztatást kap. Lisle tájékoztatta még Rushmore doktort, hogy a bíboros szabadon tarthat kapcsolatot az Apostoli Szentszékkal, ami menedékes helyzetét illeti, továbbá az Apostoli Szentszéket képviselő személyek, így Casaroli és König bíboros is meglátogatják időnként. Lisle értetlenségét fejezte ki a lengyel prímással kapcsolatos mondattal kapcsolatban, szó szerint értette Rushmore megfogalmazását és cáfolta is: amennyiben ő erről értesült, nincs kapcsolat a két prímás között.⁸⁸⁹

889 Lisle szeptember 28-án kelt válaszána teljes szövege: „Köszönöm szeptember 13-i, Budapesten kelt levelét a bíborossal folytatott beszélgetéséről, valamint megjegyzéseit és benyomásait hangulatával és szándékaival kapcsolatban. Az Ön által nyújtott háttérinformációk értékes fényt vetnek a bíboros pillanatnyi gondolkodására és aggodalmaira, és nagy segítségünkre vannak szándékai felbecsülésében és saját tennivalóink felmérésében a kialakulóban lévő igen kényes helyzetben. Nagyon figyelmes volt Öntől, hogy írt nekem, és beszámolt a bíboros megjegyzéseiről, valamint saját személyes benyomásairól a hangulatával kapcsolatban. Szoros és állandó kapcsolatban vagyunk, s biztos vagyok benne, hogy budapesti ügyvivőnkkel együtt tisztában van a bíboros menedéke kérdésének minden vonatkozásával. Az ügyvivő részletes utasításokat kapott minden eshetőségre, ami a kialakuló helyzetből adódhat. Hillenbrand nagykövet, aki hamarosan túl lesz itt az összes tájékoztató és konzultáció, szintén mindent tud. Az itteni apostoli delegátus bevett csatornáján keresztül szintén szoros kapcsolatban állunk a Szentszékkal is a bíborost érintő legfrissebb fejleményekről. Ez a kommunikációs összeköttetés a Szentszékkal tulajdonképpen mindvégig létezett a bíboros missziókon való tartózkodása egész ideje alatt. Amint bizonyára emlékszik a Belgrádba való utazását megelőző beszélgetésünkre, a bíborosnak magának is volt mindig is lehetősége írásban kommunikálni a Szentszékkal a menedékével kapcsolatos ügyekben a külügyminisztériumon, onnan pedig a kialakított csatornán keresztül, valamint személyesen fogadni a Szentszék képviselőit (azaz Msgr. Casarolit és König bíborost), akik időről időre meglátogatják Budapesten, hogy beszéljenek vele. A menedéke feltételeit szabályozó megállapodás szerint nem megengedett a bíborosnak levelezést folytatni más, külső felekkel, vagy személyes látogatásokat fogadni kintről, kivéve a fent említett küldötteket. Kapcsolatot csakis felhatalmazott USA tisztségviselőkkel, legközelebbi családtagjaival, a megbízott egészségügyi személyzettel és gyóntatójával tarthat. Ezen körülmények között nem értjük világosan a levelében tett utalást arra a lehetőségre, hogy Öntől »tanácsot fognak kérni nyugati egyházi csatornákon keresztül, ha a tervek határozott formát öltenek«. Természetesen fontosnak tartjuk, hogy minden ügyről és kérdésről, ami a bíboros nagykövetségi helyzetével kapcsolatban felmerül, tudomást szerezzen a külügyminisztérium és a budapesti nagykövetség, és amennyiben lépésekre van szükség, azt ők a lefektetett eljárásoknak megfelelően, a kiépített csatornákon megtegyék. Egy másik dolog, amit nem egészen értünk az Ön beszámolójában az a lengyel prímásra való hivatkozása, »akivel ő (Mindszenty) láthatóan közvetlen vagy közvetett kapcsolatban van«. Amennyire mi tudjuk, ilyen kapcsolat nem létezik és nem létezett, és nehezen is lehetne elképzelni, hogyan létezhetne. Úgy véljük, a bíborosnak adott tanácsa, amiről levele 4. oldalán beszél, miszerint kerüljön »minden meggondolatlan lépést«, valamint bátorítása, hogy legyen »őszinte és korrekt a nagykövetség munkatársaival« kifejezetten jó és hasznos dolog volt. Ismételten kife-

Rushmore vizsgálatáról a bíboros lakonikus rövidséggel csak ennyit vetett papírra szeptember 15-én: „3 orvos: körorvos, dentist, tbc-s. Az őrnagy nem nagy jövőt jósol fogaimnak, de a szív- és tüdővizsgálat excellent. »Deo gratias.«”⁸⁹⁰

Rushmore doktor levelével párhuzamosan Tims ügyvivő is táviratban értesítette Washingtonot az orvosi látogatásokról és a bíborossal folytatott beszélgetéseiről.⁸⁹¹ Washingtonot dr. Rushmore levele egyúttal arra indította, hogy utasítsa a budapesti nagykövetséget: adjon sürgősen tájékoztatást a bíboros gondolkodásának alakulásáról.⁸⁹² Ez a távirati utasítás a rajta található kézírásos bejegyzés szerint szeptember 21-én érkezett meg Budapestre a nagykövetségre, amely viszont már előző nap, szeptember

jezzük nagyrabecsülésünket hasznos beszámolójáért a kialakult kényes helyzettel kapcsolatban, és természetesen azért a féltő és kitünő gondoskodásért, melyben a bíborost mindig is részesítette fizikai egészsége helyeállításában és megtartásában.Üdvözlettel: Raymond E. Lisle [aláírás nélkül], a Kelet-európai Ügyek Hivatalának igazgatója.”

890 Istennek legyen hála. – A szentmise szövegéből ismert akklamáció (felkiáltás). (Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 428. o.) A három orvos kilétére van forrásunk.

891 Tims ügyvivő szeptember 15-én feladott távirati felterjesztésének teljes szövege: „Kontroll 00371, Hivatk.: Budapest 1393. Szeptember 13–15-én dr. Richard Rushmore elvégezte a bíboros rendszeres időszakonkénti orvosi kivizsgálását, [William] Dunnington ezredes egy külön mellkasi vizsgálatot, [James J.] Lane őrnagy pedig fogorvosi ellenőrzést végzett. Az orvosok azt jelentették, hogy a bíboros jó fizikai állapotban van. A külügyminisztérium a maga idejében megkapja a részletes orvosi jelentést. A dr. Rushmore-ral szeptember 14-én folytatott bizalmas beszélgetés során a bíboros saját kezdeményezésére politikai nézetei fejtegetésébe fogott, és felhozta saját jövője kérdését ugyanúgy, ahogy az én esetemben is tette (reftel), s bírálta az Egyesült Államok megbékélési politikáját Magyarország kormányával kapcsolatban, majd kifejtette óhaját, hogy elhagyja Magyarországot, még mielőtt a nagykövet megérkezik. Ugyanakkor bizonytalanságának adott hangot afelől, hogy ezt hogyan lehetne megoldani, mondván, ő nem tud »nyomást gyakorolni« annak érdekében, hogy szabad legyen távoznia, és másokat sem kérhet meg hasonló nyomásyakorlásra az érdekében. Hozzátette, hogy mihelyt kedvezőbb helyzetben lesz ahhoz, hogy »terveket kovácsoljon« Magyarország elhagyására nézve, azokat teljes részletességgel meg fogja beszélni az ügyvivővel »vagy a nagykövettel« [sic!]. A bíborosnak ez utóbbi utalása a nagykövetre arra engedhet következtetni, hogy számol az eshetőséggel, miszerint a nagykövet megérkezik, mielőtt ő távozhatna. Dr. Rushmore-nak az volt a benyomása, hogy a bíboros jó szellemi és fizikai állapotban van és nyugodt az USA politikájával való elégedetlensége ellenére. TIMS”

892 A washingtoni külügyminisztérium szeptember 20-án kelt táviratát Rusk külügyminiszter jegyezte, teljes szövege: „State 40024, Hivatk.: Budapest 371; Belgrád 863. Belgrád. Rushmore szeptember 16-án a bíborosnál tett látogatásáról készült jelentésének fényében úgy tűnik, a bíboros még a korábbi, szeptember 14-i beszélgetésnél is szilárdabban hiszi, hogy a nagykövet megjelenése előtt cselekednie kell. Akkor még bizonytalanságának adott hangot, és arról beszélt, hogy szándékában áll megbeszélni terveit Magyarország elhagyására IDÉZET az ügyvivővel vagy a nagykövettel IDÉZET VÉGE. A külügyminisztérium örömmel fogadná sürgős, naprakész értékelését a bíboros gondolkodásáról és szándékairól, beleértve minden friss megjegyzést vagy más jelét annak, amit ez ügyben gondol.”

tember 20-án⁸⁹³ felterjesztette Papendorp feljegyzésének lényegi részét: a bíboros további utazási előkészületeivel kapcsolatos információkat.⁸⁹⁴

Washingtonban szeptember 21-én Brambilla informálisan érdeklődött, biztosíthatja-e a Vatikáni Államtitkárságot Hillenbrand nagykövet érkezésének dátuma felől úgy, hogy az október 10. és 18. között esedékes. A kérdésre válaszként biztosították Brambillát, hogy a nagykövet október 10-re tűzte ki Budapestre érkezését, tehát nem várható október 10. előtt. Brambilla ezenkívül megerősítést kapott afelől, hogy a bíborost is értesítették erről, így értesíthette a Vatikáni Államtitkárságot.⁸⁹⁵ Az amerikai táviratok ilyen esetekben úgy fogalmazzak, hogy Brambilla az Apostoli Szentszéket (Holy See) értesíti, tekintettel arra, hogy a diplomácia szabályai szerint az Apostoli Szentszék washingtoni képviselőjét látja el. Megfogalmazásunkban pontosabb, ha a Vatikáni Államtitkárságot említjük, hiszen – ebben a szerepében vatikáni külügyminisztériumként – ez gyakorolta a felügyeletet a külképviseletek fölött.⁸⁹⁶ Ugyanaznap, szeptember 21-én este, alig egy órával később újabb távirat érke-

893 Washington szerint is keresztelték egymást a táviratok. L. a szeptember 21-én 20:35-kor feladott, Katzenbach által jegyzett távirati utasítást: „State 41342, Hivatk.: State 40024; Budapest 0382. Feltételezem, a táviratok keresztelték egymást. A legnagyobb érdeklődéssel várjuk átfogó értékelését. Katzenbach”

894 Papendorp szeptember 19-én készült feljegyzése több részletében is kiérdemelhetné figyelmünket, köztüléről itt terjedelmi okokból azonban lemondunk. Ez képezi alapját a szeptember 21-én feladott 382. sz. távirati felterjesztésnek, amelynek teljes szövege: „1. A bíboros folytatja az előkészületeket az esetleges távozására. Az utóbbi néhány napban elajándékozta néhány könyvét és átadott a pénzéből is egy kisebb összeget azzal a kéréssel, hogy távozása után a nagykövetség ossza szét a helyi alkalmazottak között, akik őt menedéke idején kiszolgálták. Egy követségi munkatársnál felvetette azt is, hogy miként lehetne emlékiratait a legkönnyebben kiadni valamikor a jövőben. 2. A bíborost meglátogatta a húga szeptember 19–20-án, és itt is éjszakázott a nagykövetségen, mint korábban már többször is. TIMS”

895 A washingtoni külügyminisztérium szeptember 21-én, a fentebb hozott State 41342. sz. távirattal azonos időpontban: 20:35-kor feladott táviratát Katzenbach jegyezte. Teljes szövege: „State 41343 Hivatk.: State 35982. Brambilla szeptember 21-én nem hivatalosan felvette a kapcsolatot egy EE munkatárssal, hogy megkérdezze, biztosíthatná-e az apostoli delegáció a Szentszéket afelől, hogy Hillenbrand nagykövet feltétlenül megérkezik Budapestre október 10. és 18. között. A munkatárs azt felelte, Hillenbrand nagykövet október 10-ét jelölte meg Budapestre való érkezése várható időpontjaként. Bár elképzelhető, hogy körülmények egy-két nappal eltolhatják az érkezését, azt biztos, hogy október 10-nél hamarabb nem érkezik. A külügyminisztérium ezért egyetért, hogy a javasolt értesítés megadható a Szentszéknek. Brambilla érdeklődött továbbá, hogy arról is értesítheti-e a Szentszéket, hogy a bíboros tudomására hozták az érkezés várható időpontját. A munkatárs azt felelte, hogy ez a megerősítés is továbbítható. Közölheti a vendéggel, hogy jelenleg október 10. van kitűzve mint a nagykövet Budapestre érkezésének időpontja. Katzenbach”

896 Ezen nem változtat az a tény, hogy 1968. január 1-jével életbe lépett az 1967. augusztus 15-én kelt új pápai kúriareform, amely a Vatikáni Államtitkárság első, addig „Rendkívüli Ügyek Kongregációja” névre hallgató szekcióját az „Egyházi Ügyek Általános Tanácsa” elnevezésű dikasztériummá alakította. Ez mintegy húsz esztendőn keresztül állt fenn, élén érsek-titkárral, de az ő

zett Budapestre, benne az értesítés: a 371. és 382. sz. budapesti távirat tartalmáról – a bíboros gondolkodásával kapcsolatban – Washingtonban szeptember 21-én tájékoztatták Brambillát, aki haladéktalanul továbbította az információkat a Vatikáni Államtitkárságra.⁸⁹⁷ Ennek következménye lehetett az, hogy Casaroli felvette a kapcsolatot a római magyar nagykövettel.⁸⁹⁸

König látogatásának előzményeihez tartozott még az az információ, amelyet a bécsi amerikai nagykövet juttatott el Hillenbrand nagykövetnek. Eszerint magánbeszélgetésben az érsek saját véleményeként kifejtette neki, hogy a bíboros valószínűleg azért aggódik, mert helyzete a nagykövet érkezésével rosszabbodni fog. Bécs érseke ezen túlmenően utalt arra, hogy a bíboros fizikailag ugyan jó állapotban van, de az elmúlt években szellemi horizontja valamelyest „beszűkült”.⁸⁹⁹

közvetlen hivatali előjárója a bíboros államtitkár. L. Regiminis Ecclesiae Universae apostoli konstitúció, in: *Acta Apostolicae Sedis* (1967) 897. o. 885–938, itt: 27. pont. II. János Pál* újabb kúriareformjának keretében ez a Tanács a jelenlegi Államtitkárság második szekciója.

897 A washingtoni külügyminisztérium szeptember 21-én 21:46-kor feladott táviratát Katzenbach jegyezte, ennek teljes szövege: „State 41443, Hivatk.: Budapest 371; 382. A Hillenbrand nagykövet várható budapesti érkezésével kapcsolatos szeptember 21-i beszélgetés során (melyről külön táviratban számoltam be) Monsignor Brambillát tájékoztattuk (ahogy már korábban is, l. State 25577 és 22548) mindkét választávirat idevágó 1. és 2. bekezdéséről. Brambilla azt mondta, továbbítani fogja a Szentszéknek, és hozzátette, nincs más közlendője, mint hogy biztos abban, hogy a Szentszék nagy figyelmet szentel az ügynek. A külügyminisztériumi munkatárs kifejtette Brambillának, hogy a bíboros gondolkodásáról és szándékairól elérhető jelzések szerint nagyon nehéz világosan megállapítani és egyértelműen megbecsülni, mit akar a bíboros valójában tenni. Katzenbach” A táviratban említett State 25577. sz. távirat kelte augusztus 23-a, a State 22548 sz. távirat kelte pedig augusztus 18-a. Itt a washingtoni külügyminisztérium távirati forgalmára találunk adatot: a két távirat feladása között eltelt 1 óra 11 perc alatt a táviratok sorszámai közötti eltérésből adódóan 41443–41343=100 darab táviratot adtak fel a világ öt kontinensén található összes amerikai külképviselet felé. Az is szerepet játszhat ebben, hogy esti időpontról van szó, amikor a külügyminisztérium befejezte az aznapi ügyek feldolgozását – délelőtt feltételezhetően kisebb a táviró központ forgalma.

898 Szeptember 22-i dátummal ez került bele a magyar szakirodalomba, a római magyar nagykövet felterjesztése nyomán. L. az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály javaslata a Politikai Bizottságnak Mindszenty József helyzetének rendezésével kapcsolatban, 1967. szeptember 25. (in: Szabó Csaba 2005, 312–313. o., itt: 312. o. 96. sz. dok.) A dokumentumot elsőként a Mindszenty és a Hatalom dokumentum-gyűjteményben (120–122. o.) közzölték, erre hivatkoznak a témával foglalkozó szerzők.

899 Douglas MacArthur II.* bécsi nagykövet szeptember 19-én kelt levelének eredetijéről két másolat is fennmaradt a budapesti követségi fondban, rajtuk a bejegyzések, hogy mely washingtoni hivatalok kaptak példányt, illetve ki látta ezt a levelet a budapesti nagykövetségen. Teljes szövege: „Ma magánbeszélgetést folytattam König bíborossal, Bécs érsekével, melynek során személyes megjegyzésként megemlítette nekem, hogy Mindszenty bíboros, aki az Ön új budapesti székhelyének társbérloje, láthatóan némileg aggódik, hogy helyzete a követségen romlani fog amiatt, hogy egy nagykövet, nem pedig egy ügyvivő lesz ezentúl budapesti képviselőnk vezetője. Azt mondtam König bíborosnak, biztos vagyok benne, hogy ez nem így lesz. Mégis úgy gondolom, jó, ha Ön is tud erről. Amikor Mindszenty állapota felől érdeklődtem Königtől, meglehetősen homályosan azt felelte, hogy míg Mindszenty fizikailag elég jó formában van, hori-

Washington távirati sürgetésére a budapesti ügyvivő a lehallgatásbiztos helyiségben hosszabb beszélgetést folytatott Mindszenty bíborossal. Amikor Tims megkérdezte őt, hogy milyen választ vár az érsektől az ország elhagyására vonatkozóan, Mindszenty azt mondta, hogy König bizonyára még a nagykövet érkezését megelőzően meghozza a választ, hiszen Königet és a Vatikánt az Amerikai Egyesült Államok folyamatosan tájékoztatta a nagykövet időpontjairól. Az idő közben előrehaladt, és ő arra gondol, hogy szeptember végén kapcsolatba lépne az érsekkel és közölné vele, hogy sürgősen látni szeretné. Majd kifejtette: ha nem jönne létre megegyezés külföldre távozása kérdésében, akkor kísétál a nagykövetségről és átadja magát a magyar rendőrségnek. Tims megjegyezte, hogy a bíboros ezt nyugodtan, de komolyan adta elő. Mindszenty elmondta még Timsnek, hogy ő a magyar nemzet alkotmánya szerint az első személy, ugyanígy egyházjogilag is, és ezért osztoznia kell népe szenvedéseiben. Tims közbevetésére, hogy nem lenne-e jobb megvárni az érseket a nagykövet érkezése után, hiszen a kiutazás feltételeinek biztosításához időre van szükség, Mindszenty azt mondta, hogy ez, ha most nem, akkor sohasem valósul meg, és ő válna nevetségessé, ha határozatlan ideig itt várakozna. Álláspontja szerint a nagykövetség elhagyása időpontjának meg kell előznie a nagykövet érkezését, azt követően, hogy biztosítja haláljáról az elnököt és az Amerikai Egyesült Államokat. Tims kommentárjában összefoglalta a beszélgetést; véleménye szerint a bíboros nincs depresszióban, de állapota elég komoly, és mélységesen tudatában van annak, hogy számára nehéz döntés ideje közeleg. Tims kifejtette ezentúl még, hogy a Vatikánt értesíteni kell a bíboros álláspontjáról, továbbá az érseket is, akit tudomása szerint ez idáig nem értesítettek. Tims támogatja Mindszenty kérését, hogy hamarosan láthassa Königet. Egyedül a bécsi érsek befolyásolhatja a bíboros döntését, fejezte be Tims.⁹⁰⁰

zontja az elmúlt években némileg beszűkült. Nagyon reméljük, hogy láthatjuk Önt úton Budapest felé, és ha van bármi, amit tehetünk Önért Budapestre érkezése előtt vagy után, mindenképp tudassa velünk. A legjobbakat kívánjuk, s még egyszer gratulálunk új és kihívásokkal teli megbízatásához. Öszinte tisztelettel: *Douglas MacArthur II*'

900 A budapesti nagykövetség szeptember 21-én kelt távirati felterjesztésének teljes szövege: „Kontroll: 00391, Címzett: külügyminiszter, Washington D. C, Hivatk.: A) Budapest 371, B) State 40024. Egy hosszú, őszinte beszélgetés során a bíborossal a nagykövetség lehallgatásbiztos helyiségében ma délután megismételtem, hogy az Egyesült Államok továbbra is törődik az ő jólétével és jövőjével, s részletesen kikérdeztem pillantnyi álláspontjáról és terveiről. Elsősorban arról érdeklődtem, mit gondol, milyen választ kaphat arra a kérésére, amit König bíboroson keresztül vetett fel Magyarország elhagyásának módjáról, és mit gondol, mikor kap erre választ. Azt felelte, König minden bizonnyal meghozza a választ a nagykövet érkezése előtt, mert biztos abban, hogy az Egyesült Államok értesítette Königet és a Vatikánt a nagykövet időbeosztásáról. Mivel azonban fogy az idő, azt mondta, arra gondolt, megkér minket, lépünk kapcsolatba Königgel szeptember vége előtt, és mondjuk meg neki, hogy ő sürgősen látni akarja. Azzal folytatta, hogy nagyon határozottan megerősítette, amit már oly sokszor elmondott, miszerint el kell

Lisle e távirat vételét követően, szeptember 22-én 15:00-kor haladéktalanul felkereste Brambilla ideiglenes ügyvivőt, átadta a távirat összefoglalását, beleértve Tims kommentárjának bőséges részleteit. Brambilla ezek elolvasását követően belátta, hogy a helyzet sürgős intézkedést kíván, és még a nagykövet érkezése előtt meg kell keresni a magyar kormányzatot. Brambilla hozzáfűzte, hogy a Vatikán nem tilthatja meg a bíborosnak szándéka kivitelezését, de nyomást gyakorolhat álláspontjának

hagynia a nagykövetséget, mielőtt a nagykövet megérkezik. (Ezzel kapcsolatban Rushmore biztos abban, hogy hallott a bíborostól egy ellenkező értelmű utalást [melyet az A jelű választáviratban idéztünk], de fennáll a félreértés lehetősége). Azt mondta, a nagykövetségen kívül egyetlen elfogadható hely van, ahová mehet, és az a Nyugat, és reméli, úgy alakulnak majd a dolgok, hogy nyugaton élhet, de Magyarország közelében. Azt mondta, nem maradhat Magyarországon, »nem hagyhatja, hogy a rezsim döntsön felőle«. Különösen nem lehet a rokonai terhére, ezért nem gondolhat arra, hogy visszatérjen szülőfalujába. Rámutattam előtte, hogy fennáll a lehetősége annak, hogy a König bíborostól várt válasz esetleg nem jön meg a nagykövet érkezése előtt, és megkérdeztem, mit tenne ebben az esetben. Válaszul elismételte elhatározását, hogy elmegy, mielőtt megjön a nagykövet, s kijelentette, hogy egy nyugatra utazásáról szóló megállapodás hiányában kísétál a nagykövetségről és megadja magát a magyar rendőrségnek. Ezt halkan, de komolyan mondta. Azt mondta, ő a magyar nemzet rangidős/legmagasabb rangú személyisége mind alkotmányosan, mint egyházilag, így osztoznia kell a szenvedésben, melyen a népe átmev. Amennyiben megadná magát a magyar hatóságoknak, feltételezése szerint vagy börtönbe küldenék, vagy ami valószínűbb, vissza a szülőfalujába, hogy ne háborítsák fel a Nyugatot. (Nem említette a lehetőséget, hogy a magyar kormány egy harmadik megoldást választ, és számúzi őt nyugatra.) Érdeklődésemre, hogy nem lenne-e jobb tovább várni a nagykövetségen König esetleges válaszára akár a nagykövet megérkezése után, mivel Magyarországról való távozása módjának előkészítése hosszabb időt vehet igénybe, azt felelte, ha most nem állapodnak meg felől, akkor soha, ő pedig nevetségessé válik, ha csak vár itt a végtelenségig. Azt mondta, távozásának a nagykövet megérkezése előtt van itt az ideje, így ha szükséges, eme esemény előestéjén ki fog sétálni a nagykövetségről, miután biztosította az Elnököt és az Egyesült Államokat a hálájáról, amiért addig a napig élvezhette a menedékét. Ismét elmondtam a bíborosnak, hogy a nagykövet kinevezése nem befolyásolja azt, hogy az USA továbbra is szívesen látja a nagykövetségen, s míg érthető a vágya, hogy Nyugatra távozzon, remélem, megfontolja a másik alternatívát, és nem teszi meg azt a veszélyes lépést, hogy kiszolgáltatja magát a magyar hatóságoknak. Rámutattam, milyen ellentmondás van eme lépés és azon aggodalma között, hogy nem akar szülőfaluja és rokonai terhére lenni. A beszélgetés végén ennek ellenére ünnepélyesen megerősítette elhatározását. Megjegyzés: a bíboros szerintem nem látszik depressziósnak, de nagyon komoly, és mélyen tudatában van annak, hogy közeledik számára a nehéz döntés meghozatalának ideje. Képtelenség megállapítani, hogy tényleg megpróbálná beváltani a fenyegetést, hogy átadja magát a magyar hatóságoknak, mely fenyegetésnek már számtalanszor hangot adott az évek során. Ha a magyar kormány tudna erről az elhatározásáról – mindazzal a kínos helyzettel együtt, amit ezzel okozna –, lenne min gondolkodniuk, ami egy olyan szempont, amit a Külügyminisztérium esetleg megfontolás tárgyává tehetne. A Vatikánt mindenesetre értesíteni kellene a bíboros legutóbbi kijelentéséről ezzel kapcsolatban, amiről ahogy én tudom, Könignek sosem beszélt. Ha lehet, hasznos lenne teljesíteni a bíborosnak azt a kérését is, hogy hamarosan látni szeretné Königet. König talán befolyással lehetne arra, hogy a bíboros milyen utat választ a következő néhány hétben, függetlenül attól, hogy sikerül-e elintézni a távozását. Tims”

megváltoztatására. Brambilla kérdésére, hogy lehetne-e késleltetni a nagykövet érkezését, Lisle néhány nap, esetleg egy hét haladékot helyezett kilátásba. Brambilla ezen túl kételyét fejezte ki, hogy a Vatikán eleget tudna-e tenni a bíboros kérésének, ha a bécsi érseket küldi ki. Ha ténylegesen sor kerülne egy küldött útnak indítására, annak személyét valószínűleg a Vatikáni Államtitkárság állományából választják ki – így Brambilla.⁹⁰¹

901 A washingtoni külügyminisztérium szeptember 22-én kelt táviratát jegyezte Rusk külügyminiszter, teljes szövege: „State 42199 Hivatk.: Budapest 391. Lisle, saját kérésére szeptember 22-én, du. 3-kor meglátogatta az apostoli delegáció ügyvivőjét, Msgr. Brambillát. Részletes összefoglalót adott át ügyvivőnk 21-i beszélgetéséről a bíborossal, beleértve az ügyvivő vonatkozó megjegyzéseit, ahogy arról a Reftel. beszámolt. Miután Brambilla elolvasta a beszélgetések összefoglalóját, Lisle megjegyezte, hogy a bíboros szándékai, ahogy azokat most teljes mértékig kifejtette, olyan problémát jelentenek, melynek egyes elemei a legsürgősebb intézkedést igénylik. Javasolta, hogy a Szentszék fontolja meg a döntést, ki akarja-e használni az amerikai nagykövet Budapestre érkezéséig megmaradt időt arra, hogy megkeresse a magyarokat, hogy kidolgozzanak egy kielégítő megoldást, ami lehetővé teszi a bíboros távozását Magyarországról. Amennyiben a Szentszék azt választja, hogy nem fordul a magyarokhoz, vagy ha nem tud kielégítő megállapodásra jutni a magyar hatóságokkal a bíboros Magyarországról való távozását illetően – mondta Lisle –, a bíboros kijelentéseinek tükrében el kell ismernünk, hogy komolyan fennáll a lehetősége annak, hogy a nagykövet érkezése előtt kisétál a nagykövetségről, és megadja magát a magyar hatóságoknak. Lisle hozzátette, hogy mi természetesen biztosítottuk a bíborost, és a továbbiakban is biztosítani fogjuk, hogy a részünkről a nagykövet érkezése semmiképp sem fogja befolyásolni azokat a feltételeket, amelyek alapján menedéket nyújtottunk neki. Örömmel vennénk – ahogy tudjuk, hogy a Szentszék is –, ha lenne kielégítő megoldás a problémára. Ennek ellenére amerikai oldalról nincs semmiféle sürgetés, és soha nem vetettük fel a bíborosnak, hogy hagyja el a nagykövetséget. Ugyanakkor Lisle rámutatott, hogy fizikailag nem avatkozhatunk közbe, ha a bíboros ténylegesen végrehajtaná kifejezett szándékát és elhagyná a nagykövetséget, ha nem születik más megoldás, mielőtt az amerikai nagykövet megérkezik. Brambilla egyetértett, hogy a helyzet most már valóban nagyon sürgető. Érdeklődött, hogy az Egyesült Államok mit szeretne jobban, ha nem lenne más választási lehetőség: hogy a bíboros maradjon, vagy hogy hagyja el az épületet. Rámutatott, hogy e kérdést mögött az a gondolat áll, hogy míg a Szentszék nem tudja megtiltani a bíborosnak, hogy kisétáljon, esetleg le tudja beszélni erről a lépésről, és rá tudja venni, hogy inkább maradjon. Lisle tisztázta, hogy az Egyesült Államok nem akarja, hogy a bíboros kimenjen a nagykövetségről, és megkockáztatta azt a véleményt, hogy ez a lépést nehézségeket okozna minden érintett félnek, és nagy mértékben zavarná a közvéleményt az Egyesült Államokban és másutt. Brambilla ekkor megkérdezte, a bíboros kisétálással kapcsolatos fenyegetése tükrében nem lehetne-e lépéseket tenni az iránt, hogy a nagykövet ne induljon el Budapestre. Lisle azt felelte, hogy a nagykövet érkezését mindenképp elhalasztanák néhány napig vagy akár egy hétig is, ha biztos lenne, hogy a Szentszék lépéseket tesz a probléma megoldására, és a halasztás nem lehet hosszadalmas vagy határozatlan idejű. Msgr. Brambilla nem reagált bátorítóan Mindszenty bíboros kifejezett kívánságára, hogy még egyszer látogassa meg König bíboros, pusztán megjegyezte, hogy ez a Szentszék döntésétől függ, és amennyiben küldenek valakit, azt könnyen lehet, hogy a Vatikán munkatársai közül választják. Végezetül Msgr. Brambilla elismételte, mint mostanában máskor is, miszerint tudja, hogy a Szentszék nagy figyelmet szentel a bíboros problémájának, és hogy a Szentatya személyesen foglalkozik az ügygel.

Washingtonnak erre az értesítésére Tims szeptember 25-én válaszolt. Távirati felterjesztésében megírta, hogy közölte a bíborossal: mindaz, amit szeptember 21-én terveivel kapcsolatban elmondott, a SD-en keresztül eljutott a Vatikánba. A bíboros kifejezte elégedettségét. Ezt követően Tims összefoglalta a közelmúlt eseményeit, hangsúlyozta, hogy a bíboros már június 23-án tudomására hozatta Königinnek szilárd elhatározását, és hogy Mindszenty szereti Königin érseket és bízik benne, sokkal inkább, mint Casaroliban és Bongianinóban, akik őt korábban látogatták. Tims továbbá hangsúlyozta, hogy a bíboros azért várja az érseket, hogy választ hozzon arra az esetre, ha elhagyná Magyarországot. Tims ezt követően már a nagykövetség elhagyásának részleteit elemezte, kifejezte reményét, hogy azt megelőzően a bíboros nem fog váratlanul cselekedni. Ennek reményében, írta Tims, szoros kapcsolatban marad a bíborossal. Végezetül Tims utalt Brambilla javaslatára, hogy a Vatikán más elhatározásra bírhatná a bíborost. Még ha a vatikáni küldött eredménytelenül járna is, fontos lenne a jövetele, mert ily módon bizonyítani lehetne az egész világ előtt, hogy a bíboros a Vatikánnal való konzultációt követően hozta meg döntését – és, tesszük hozzá: ez előnyös az amerikaiak szempontjából.⁹⁰²

Hozzátette azonban, hogy nincs tudomása konkrét tervezett vagy már megtett lépésről a Szent-szék részéről. Rámutatott, hogy a most közölt fejlemények kétségtelenül maguk után vonják, hogy a Szent-szék is fokozottan sürgetőnek lássa az ügyet. Azt kérte, és efelől biztosítékot is kapott, hogy tudassák Mindszenty bíborossal, miszerint az ügyvivővel folytatott szeptember 21-i beszélgetése lényegéről azonnal értesítést kapott a Szent-szék. Brambilla azt mondta, sürgősen továbbítja táviratilag a Szent-széknek a most kapott információkat, és azonnal érintkezésbe lép velünk, ha bármiféle információt kap. Rusk”

- 902 A budapesti nagykövetség szeptember 25-én kelt távirati felterjesztésének teljes szövege : „Kontroll: 00409, Hivat.: A) Budapest 391; B) State 42199. Tájékoztattam a bíborost, hogy arról, amit nekem szeptember 21-én mondott kívánságairól és terveiről, a külügyminisztériumon keresztül értesült a Vatikán. Jelezte, hogy ezt nagyra értékeli. Visszatekintve, a bíboros szeptember 21-i kijelentései összhangban látszanak lenni mindazzal, amit Königin bíborosnak és nekem június 23-án mondott, amikor először beszélt Königinnek arról, hogy elszánta magát a nagykövetség elhagyására, mielőtt megérkezik a nagykövet. Ismételten rámutatott, hogy a nagykövet kinevezése miatt döntött a Magyarországról való távozás mellett. Döntésének, úgy tűnik, nincsenek feltételei, nem tett utalást azokra a feltételekre, melyekhez korábban menedéke feladását kötötte. Késznek tűnik, hogy Nyugatra távozzon, akármilyen feltételek között. Azt reméli, hogy Bécsben telepedhet le, ahol közelebb lehet Magyarországhoz, és ahol – talán úgy érzi –, szabadabb lehet, mint Rómában. Nyilvánvalóan abban reménykedik, hogy Königin bíboros, akit kedvel és akiben megbízik, mindez jobb el tudja intézni, mint az olyan pápai követek, mint Casaroli érsek és Msgr. Bongianino, akik korábban már meglátogatták. (Ezt a szempontot elismételte nekem szeptember 21-én, ahogy korábban Königinnek is mondván, jobban szeretné, ha nem »az a két vatikáni ember« jönne el érte.) Arra nem tett utalást, hogy szerinte hogyan lehet megszerezni a magyar kormány beleegyezését a távozásába. Ez kétségkívül egy megalázó kérdés, amire gondolni sem akar. Csak annyit mond, hogy ő »nem folyamodhat segítségért«, és másokat sem kérhet, hogy folyamodjanak őmiatta. Ahogy a hivatkozott táviratban áll, a bíboros azt várja Königtől, hogy

Az események menetének elemzése folyamatában vissza kell utalnunk a szeptember 25-én feladott washingtoni State 43017 sz. táviratra, amely továbbította a bíboros államtitkár és Casaroli érsek táviratát a bíboroshoz. Ebben Mindszenty – Tims bejegyzése szerint aznap délelőtt 11:00-kor – biztosítékot kapott afelől, hogy a Vatikának szándékában áll küldeni hozzá valakit. Ez a távirat a második pontban némi képp kritizálta a Vatikán lassúságát, hiszen az amerikaiak benyomása szerint nem a legfrissebb állapotra reagáltak: tehát nem a szeptember 22-i, hanem a Brambillával azt megelőző nap folytatott megbeszélésre. A budapesti nagykövetség ezt követően kapta meg Washingtonból azt a forгатókönyvet, amely szerint el kell járnia, ha a bíboros elhagyná a nagykövetséget. Ennek lényege az volt, hogy a bíborost nem kell megakadályozni szándékának kivitelezésében, de ne tudja elhagyni az épületet titokban, legyen jelen mindig két hivatalos tanú, és fel kell hívni a figyelmét, hogy továbbra is szívesen látott vendég a nagykövetségen. Mindenesetre írásos nyilatkozatot nem kell kérni tőle.⁹⁰³

meghozza neki a választ a kérésére, hogy hadd hagyja el Magyarországot. Úgy hiszi, König társaságában autóval utazhat ki az országból, ha eljön az ideje. Ha König nem jön ide egyhamar, a bíboros szeptember 21-én közölt szándékához híven esetleg megkér minket, hogy hívjuk ide. Hangsúlyozta nekem, hogy azt akarja, König jöjjön ide »még akkor is, ha negatív választ hoz« (mármint az ő Magyarországról való távozása dolgában). Amennyiben nem valósulnak meg a bíboros reményei nyugatra való távozásával kapcsolatban, szerintem komolyan fel kell készülnünk a lehetőségre, amit felvetett, miszerint kísétál a nagykövetségről. A lehető leghamarabb kérjük a külügyminisztérium véleményét arról, hogy hogyan kezeljük ezt az esetleges helyzetet. Tekintettel a bíboros őszinteségére, amit az épület elhagyását illeti (Reftel A), és kijelentésére, hogy mielőtt ezt tenné, ki fogja fejezni háláját az elnöknek és az Egyesült Államoknak a menedékért, hajlamos vagyok azt gondolni, hogy ad nekünk egy utolsó figyelmeztetést, mielőtt a lépésre rászánná magát, és hogy azt fényes nappal, mindenki szeme láttára kívánja megtenni. (Nehéz lenne megközelíteni a nagykövetség bejárati ajtaját úgy, hogy ne vegye észre a személyzet, még ha szeretné is, de azért fokozott óvintézkedéseket teszünk, hátha mégis.) Én természetesen szoros kapcsolatban maradok vele, és próbálok további tanácsokat adni, ha továbbra is az a szándéka, hogy távozik. Ha végig kitart a szándéka mellett, hogy megteszi ezt a lépést, talán lehetséges befolyásolnunk annak a módját, ahogy megteszi, pl. nyilatkozatot kérünk tőle a távozása célját illetően, és segítséget, illetve védelmet nyújtunk neki a távozáshoz (pl. kíséretet és autót, ami oda viszi, ahová ő akarja), egészen addig, amíg a magyar hatóságok közbe nem avatkoznak, ami természetesen bekövetkezhet akár már a mi küszöbünkön is. Úgy vélem, a külügyminisztériumnak ki kéne használnia Brambilla felvetését (Reftel. B, 3. bekezdés), hogy a Vatikán rábeszéléssel esetleg hatni tudna a bíborosra. Még ha a rábeszélés kudarcot vall is, az egyház küldöttének a látogatása előnyös lehet az Egyesült Államok részére, mert jelezná a világnak, hogy a bíboros lépéséről saját maga határozott a Vatikánnal való egyeztetés után. Bár a bíboros Königet preferálja, és valószínűbb, hogy az ő tanácsát inkább elfogadná, mint bárki más küldötét, fölöttébb kívánatos lenne, hogy valaki mindenképp meglátogassa. Tims”

903 Az amerikai külügyminiszter-helyettes utasítása a budapesti amerikai ügyvivőnek és munkatársainak a Mindszenty József bíborossal szemben követendő magatartásról, 1967. szeptember 27. (in: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítéelve*, 1077–1081. o. 331. és 332. sz. dok.)

Az a követelmény, hogy gondoskodni kellett arról, hogy mindig legyen két hivatalos tanú, egyúttal azt is jelentette, hogy az amerikai diplomaták nem tudták jó szívvvel tölteni munkaidőn túli idejüket, sem hétvégi szabadidejüket, így elmondható, hogy a bíboros nem csupán magát, hanem az amerikai külszolgálat tisztviselőit is állandó feszültségben tartotta.

Szeptember 28-án személyesen Leddy, az európai ügyekkel foglalkozó külügyi államtitkár tette tiszteletét a bíborosnál,⁹⁰⁴ a találkozó félórás volt. Mindszenty továbbra is várta a bécsi érsek látogatását, de nem tudta megválaszolni Leddy kérdését, hogy mit szándékozik tenni akkor, ha König negatív választ hozna.⁹⁰⁵ Ennek a táviratnak az összefoglalását Washington haladéktalanul Brambilla tudomására hozta, aki tájékoztatta a Vatikánt. Washington másnap, szeptember 29-én, washingtoni idő szerint 14:48-kor feladott táviratában sürgeti Budapestet, adjon választ arra, hogy változott-e a bíboros szándéka a szeptember 21-én küldött 391. sz. távirati felterjesztés után; hogyan reagált arra a hírre, hogy informálták a Vatikánt; továbbá, hogy megváltozott-e a szándéka, hiszen Leddynek nem tudta megválaszolni kérdését: mit tesz akkor, ha König negatív válasszal érkezik. Washington az érdekelte, hogy a bíboros – tudatosan vagy sem – az idegek háborúját akarja-e megvívni az amerikaiakkal, amikor komoly szándék nélkül a kisétállással fenyegetőzik, vagy azért teszi, mert ezáltal meghiúsítani véli a nagykövet érkezését. Az ügyvivő ily módon sürgétést, egy-

A State 44400 és State 44399 sz. táviratok a Fehér Házba is eljutottak, hiszen a Johnson Könyvtárban három példányt is őriznek. (E könyvtár az általunk ismert amerikai levéltárak között egyetlenként a dokumentumokat is számozza [nem az oldalakat]).

904 Leddy ezenkívül tárgyalt a budapesti külügyminisztériumban, I. Házi Vencel külügyminisztériumi főosztályvezető feljegyzését a washingtoni nagykövetséghez John M. Leddy amerikai külügyi államtitkár látogatásáról, Budapest, 1967. szeptember 29. (in: Borhi László 2002, 610–614. o. 155. sz. dok.) E forrás szerint Leddy szeptember 26–28. között tartózkodott Budapesten. L. még: Jegyzőkönyv John M. Leddy külügyi államtitkár és Szilágyi Béla külügyminiszter-helyettes megbeszéléséről, Budapest, 1967. október 18. (in: Borhi László 2002, 619–625. o. 158. sz. dok.) Ez a jegyzőkönyv a szeptember 26-án történt megbeszélésről készült. A budapesti külügyminisztériumban a tárgyalások folyamán nem volt hangzott el a bíboros neve. Házi összegzése szerint „amint az várható volt, Leddy látogatása elsősorban puhatolózó jellegű volt. A tárgyalások során a már eddig is ismert amerikai álláspontot ismételte meg, konkrét javaslatot nem tett. Említésre méltó, hogy ... Mindszentyről ... nem esett szó.” (in: Borhi László 2002, 613. o.)

905 A budapesti nagykövetség szeptember 28-án kelt távirati felterjesztésének teljes szövege: „Kontroll: 00420. A szeptember 28-án Leddy államtitkárral folytatott félórás beszélgetés során a bíboros a szándékaira vonatkozó kérdésre válaszolva azt mondta, várja König bíboros látogatását, hogy választ hozzon – akár pozitívat, akár negatívat – arra a kérésére, hogy vigyék ki Nyugatra. Ha pozitív választ kap, úgy képzeli, hogy autón távozik Magyarországról Königgel. A bíboros rámutatott, hogy König sejtetni engedte, hogy a magyar hatóságok ezt esetleg engedélyezik. Elisméltelte, hogy ha König nem jön hamarosan, üzenni fog neki, és megkéri, hogy jöjjön. A bíboros válasz nélkül hagyta az államtitkár érdeklődését, hogy mit tenne, ha König negatív választ hozna. TIMS”

ben felkérést kapott arra, hogy gyakorta találkozzék a bíborossal. Washington sürgős választ várt, egyben értesítette az ügyvivőt arról, hogy a Bonnban tartózkodó Hillenbrand nagykövetnek megküldte a témánkhoz kapcsolódó korábbi táviratokat.⁹⁰⁶

Tims ügyvivő aznap, szeptember 29-én válaszolt a kérdésekre. Nincs arra utalás, hogy a bíboros elhatározása megváltozott volna. Leddy államtitkárral halk, kellemes hangon beszélt, de lényegében ugyanazokat a pontokat ismételte meg, amelyeket már korábban. Ha nem volt képes megválaszolni Leddy kérdését, azt Tims annak tulajdonítja, hogy előbb hangsúlyozni akarta, amit Königről mondott, valamint annak, hogy nem látta át Leddy kérdésének teljes horderejét. Mindazonáltal lehetséges, hogy nem annyira eltökélt szándékának megvalósításában, mint szeptember 21-én volt. Szíve mélyén bizonyára azt remélte, hogy ily módon befolyásolhatja az amerikai politikát.⁹⁰⁷

906 A washingtoni külügyminisztérium szeptember 29-én kelt táviratát Katzenbach jegyezte, szövegének egy részlete: „State 46054, Hivatk.: Budapest 420. A hivatkozott távirat lényegét azonnal továbbítottuk az apostoli delegációnak, amely megígérte, hogy nyomban jelenti a Szent-széknek. Brambilla arra számít, hogy nem fog hírt hallani Rómából, és felvetette, hogy szerinte a Szent-szék esetleg úgy találja, a magyarok nem vevők a tapogatózásra, bár elismerte, nincs tudomása arról, hogy ilyen próbálkozás vagy megkeresés valóban történt volna. Örülünk az Ön legfrissebb véleményének a bíboros gondolkodását illetően, mivel az változhatott, amióta szeptember 21-én beszélt vele (Budapest 391). Hogyan reagált a pápai államtitkár üzenetére (State 42199)? Az, hogy nem felelt Leddy kérdésére (hivatkozott távirat), hogy mit tenne, ha König bíboros negatív választ hozna, jelentheti azt, hogy esetleg meggondolja magát? Lehetségesnek tartja, hogy a bíboros tudatosan vagy nem, de az idegek harcát vívja velünk azzal, hogy komoly szándék nélkül fenyeget a nagykövetség elhagyásával abban a hitben, hogy erre mi majd elhalasztjuk a nagykövet érkezését? Vannak más erre utaló jelek? Azt javasolom, gyakori kapcsolattartással továbbra is tegyen meg mindent, hogy megbizonyosodjon szándékai alakulásáról. Nyugodtan hivatkozzon bármiben a helyzettel kapcsolatos irányelvekre (State 44400), valamint a sajtóval kapcsolatos irányelvek tervezetére, melyet hamarosan meg fog kapni... Katzenbach”

907 A budapesti ügyvivő szeptember 29-én kelt távirati felterjesztésének teljes szövege: „Kontroll: 00423, Hivatk.: State 46054. Nincs, ismétlem, nincs jele annak, hogy a bíboros gondolkodása megváltozott volna. Lassan, halk hangon beszélt Leddyvel, de lényegében a korábbi nézeteit ismételte meg arról, hogy a nagykövet érkezése készíti a nagykövetségről való távozásra, és abbéli reményéről, hogy König ezt el fogja intézni. Az, hogy nem felelt Leddy kérdésére az alternatív megoldásról, annak lehet betudható, hogy előbb el akarta ismételni és hangsúlyozni, amit Königről mondott (amit meg is tett), és talán nem is értette egészen, ahogy Leddy megfogalmazta a kérdést. Ennek ellenére természetesen lehetséges, hogy nem annyira magabiztos a döntését illetően, miszerint elhagyja a nagykövetséget, mint ahogy azt a szeptember 21-i beszélgetés során érzékeltette. A lelke mélyén valóban azt remélheti, hogy fenyegetése befolyásolhatja az Egyesült Államok lépéseit. Ezt sajnos nem lehet könnyen igazolni, és mindenesetre számolnunk kell a lehetőséggel, hogy végrehajtja tervét. A bíboros reakciója a pápai államtitkár üzenetére (State 42199) rövid tudomásulvétel és köszönet volt, valamint nyilvánvaló utalásként egy vatikáni látogató esetleges érkezésére annak megjegyzése, hogy az üzenet nem említ pontos dátumot. Szándékomban áll olyan közel maradni a bíboroshoz, hogy csak lehet, és megpróbálni folyamatosan értelmezni a szándékait, amennyire ez kivihető. A váratlan eshetőségre vonatkozó irányelvek (State 44400)

Szeptember 30-án ismét több távirat érkezett a washingtoni külügyminisztériumból a budapesti nagykövetségre. Washingtoni idő szerint éjfél után 0:27-kor adták fel az elsőt, amelyben tudatták, hogy Brambillát értesítették Tims véleményéről a Leddynek adott hiányos válasz, továbbá a Vatikáni Államtitkárság üzenetével kapcsolatos bíborosi tudomásulvétel felől.⁹⁰⁸ A távirat második pontjában kiemelték, hogy Brambilla még nem kapott hírt a Vatikáni Államtitkárságtól.⁹⁰⁹

A második távirat délután 16:56-kor indult, az előző napon a magyar képviselőten tartott fogadás részleteit tartalmazta. Három magyar követségi tisztviselő, egymástól függetlenül, beleértve Józán Sándor* ügyvivőt, feltette a kérdést Squire-nak, a magyar referatúra tisztviselőjének, hogy mi lesz a bíborossal. Ezzel kapcsolatban a magyarok elmondták, hogy a magyar kormánynak kedvezőbb, ha a bíboros a nagykövetségen marad, mintsem az ő esetleges ellenséges nyilatkozatai [külföldön].

Arról nincs adatunk, hogy tudták-e az amerikai diplomaták az ideiglenes ügyvivőről, hogy Józán szigorúan titkos állományú, állambiztonsági területen dolgozó alezredes egyúttal a washingtoni magyar rezidens. Azt sejtették – mert jól vélelmezték a táviratban –, hogy e három megkeresés mögött budapesti instrukciók húzódtak meg. Brambillának az a véleménye, hogy ez egyfajta válasz volt arra, hogy az Apos-

logikusak és kivitelezhetők. Minden alapvető előkészület megtörtént az alkalmazásukra. Ha további szempontok vagy kérések merülnek fel, jelentjük és kommentáljuk. TIMS”

908 A bíboros szeptember 26-án jegyezte be: „megjött a válasz Mr. Tims – nélkülem –, vagy a State Department által a Vatikánhoz elmenetelem ügyében küldött jelentésére. A válasz: valaki fog jönni. Jó szándékú a küldött jelentés, de – ha megkérdezik – nem engedtem volna. Félek, hogy a Vatikán elgondolása zavarja a Card. Königgel való megállapodást... Különös: 56 nap. Akár szándékos, akár egyszerű mulasztás. Mr. Tims: kb. [október] 20 előtt nem jön Ambassador. Kétkedem: Kádár kienged-e. Én nem kérem, de mást se kértem közbenjárásra.” (Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 429. o.) Ezt a bejegyzést az augusztus 2-i távirat vételekor vetették papírra. Itt kiderül, hogy a bíborostól független erők is mozgatták König látogatásának gondolatát, pedig éppen a bíboros szándékát akarták kivitelezni. Az 56 nap a Königgel való június 23-i találkozástól eltelt időre utal. Ide illeszkedik magyarázatul egy valamivel, két nappal korábbi, szeptember 24-i bejegyzése: „tegnap Mr. Tims üzenetet küldött a Vatikánhoz, jó szándékkal, de nem az én gondolatom szerint”. (Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 428. o.) Ez is arról tanúskodik, hogy a bíboros elégedetlen volt Tims ez irányú működésével.

909 A washingtoni külügyminisztérium szeptember 30-án 0:27-kor feladott táviratát Katzenbach jegyezte, teljes szövege: „State 46583, Hivatk.: Budapest 423.

1. Szeptember 29-én értesítettük Brambillát az apostoli delegációtól

A) az Ön véleményéről, miszerint a Leddy kérdésének meg nem válaszolása nem fogható fel úgy, mint ami szükségszerűen arra utal, hogy a bíboros megváltoztatta a véleményét a kiemenetelről.

B) a bíboros reakciójáról a pápai államtitkár szeptember 25-én kapott üzenetére.

2. Brambilla még mindig nem kapott hírt a Szentszéktől. Katzenbach”

toლი Szentszék megkereste őket – de mindez csak feltételezés részéről, információt nem kapott.⁹¹⁰

A harmadik táviratot 18:37-kor adták fel. Ez a távirat, a negyedikkel együtt, különösen is elemzésre érdemes, mert választ ad arra a kérdésre, miért volt arra szükség, hogy ilyen hosszán írjuk meg König érsek október 5-i látogatásának előzményét. Lisle és McKisson aznap tíz órakor felkeresték az új apostoli delegátust, Raimondi érseket, aki Brambilla társaságában fogadta őket. Raimondi két nappal korábban érkezett meg Washingtonba, így ennek a látogatásnak a fogadása vélhetően egyik első hivatalos tevékenysége volt. Lisle ezért szabadkozással kezdte és arra hivatkozott, hogy a rendelkezésre álló idő igen csekély, hiszen Hillenbrand nagykövetet október 10-re várják Budapesten. Az amerikai kormányzat magas szintjére hivatkozva fejezte ki mélységes aggodását, ha bekövetkezne a bíboros önkényes távozása a budapesti nagykövetségről. Raimondi érsek kifejezte egyetértését, de hangot adott kétségének, miszerint erre vonatkozóan még nem kapott eligazítást. Lisle erre kifejtette korábbi érveit és hangsúlyozta, hogy az Apostoli Szentszék jobb tárgyalási pozícióban van, hogy felvesse a kérdést a magyar kormánynál. Lisle szerint a bíboros az idegek háborúját folytatja, és mint „legitim” alkotmányos politikai és spirituális vezető, el akarja érni, hogy szempontjait az amerikai kormány figyelembe vegye, és határozatlan ideig késleltesse a nagykövet érkezését, ám az amerikai kormány csak néhány napra, maximum egy hétig tudja késleltetni azt. Amennyiben a bíboros nem kap határozott választ az Apostoli Szentszék szándékairól, még a nagykövet érkezése előtt elhagyhatja a nagykövetség épületét. Szeptember vége előtt a bíboros üzenetet

910 Casaroli szeptember 22-én kereste meg a római magyar nagykövetet, de erről láthatólag nem értesítették a washingtoni apostoli delegációt. – A washingtoni külügyminisztérium szeptember 30-án 16:56-kor feladott táviratát Rusk külügyminiszter jegyezte, teljes szövege: „State 46972.

1. A magyar hadsereg napján, szeptember 29-én tartott fogadáson a magyar referatúra tisztviselőjéhez odament három munkatárs a magyar nagykövetségről, köztük Józán ügyvivő, és mindannyian gyakorlatilag ugyanazokkal a szavakkal a következőt kérdezték: »Mit fogunk tenni a bíborossal?«. Mikor megkérdeztük, mit értenek ezen, mindhárman a következő értelmű választ adták: »Úgy értem, az új nagykövet érkezésére való tekintettel.« Egyikük sem firtatta tovább a dolgot, Józánt kivéve, aki azzal folytatta, hogy a magyar kormány jobban szeretné, ha a bíboros a nagykövetségen maradna, mintsem hogy ott, ahol kifogásolható nyilatkozatokat tehetne.

2. A magyar hűzás, hogy három munkatárs külön érdeklődött, felveti annak a lehetőségét, hogy utasítást kaptak Budapestről, tapogatózzanak a bíboros dolgában, különösen hogy a téma sosem merült még fel így, kötetlenül egy általános beszélgetés során magyar tisztviselőkkal. Lehet, hogy csak annyit jelent, hogy a magyarok azt feltételezik, a kérdést valószínűleg megvitatja majd az új nagykövet, hogy felülvizsgálja bizonyos elemeit. Mikor szeptember 30-án megemlítettük az esetet az apostoli delegátusnak, Brambilla azt mondta, a magyarok érdeklődését valószínűleg a Vatikán feléjük tett nemréggi tapogatózása keltette fel, bár leszögezte, nem tud ilyen tényleges megkeresésről. Rusk”

szándékozik küldeni König érseknek. Az apostoli delegátus biztosította Lisle-t és McKissont, hogy szívesen továbbít üzenetet az Apostoli Szentszék felé, és értékelve az amerikaiak érdemeit, felajánlotta szolgálatait.⁹¹¹

911 A washingtoni külügyminisztérium szeptember 30-án 18:37-kor feladott táviratát Rusk külügyminiszter jegyezte, másolatban megkapta Hillenbrand nagykövet Bonnban. Teljes szövege: „1. rész (a kettőből), State 46990/1. Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezébe, megőrzésre. Lisle és McKisson saját kérésükre látogatást tettek az új apostoli delegátusnál, Raimondi érseknél szeptember 30-án, de. 10 órakor. Msgr. Brambilla is részt vett a megbeszélésen. Lisle hangsúlyozta, nagyon aggodunk a bíborossal kapcsolatban kialakuló helyzet miatt, mivel egyre fogy az idő a nagykövet október 10-i érkezéséig. Ügyvivőnk jelentései arra utalnak, hogy a legjobb esetben is nagy az eshetősége annak, hogy a Magyarországról való távozása előkészületeivel kapcsolatos határozott üzenet vagy törekvések hiányában, valamint ha nem érkezik hamarosan küldött a Szentszéktől, a bíboros végrehajtja tervét, és kimegy a nagykövetségről október 10. előtt. Sajnálunk, ha ez bekövetkezne, és ez a lehetőség a legkomolyabb megfontolások tárgya lett, valamint mély aggodalmat keltett az amerikai kormány magas köreiből. Mivel egy ilyen szerencsétlen végkifejlet különböző komoly problémákat vetne fel, amelyekre fel kell készülnünk (pl. a közvélemény reagálása), nagyon fontos ismernünk a Szentszék terveit. Megkértük a delegátust, járjon közben, hogy sürgősen érkezzen erre válasz a Szentszéktől. Raimondi érsek azt mondta, megérti, mennyire sürgető a probléma, és nyomban érkezése után (szeptember 28.) teljes felvilágosítást kapott a helyzetről Msgr. Brambillától. Ahogy Brambilla már közölte a külügy titkár viselőivel, a Szentszék a legnagyobb figyelmet szenteli az ügynek, de hozzátette, hogy eddig nem kapott üzenetet a Szentszék terveiről vagy lépéseiről az ügyben. Ezután a delegátus megkérdezte, hogy amennyiben a Szentszék felkéri rá, az Egyesült Államok hajlandó lenne-e megkeresni a magyar kormányt, és engedélyt kérni a bíboros távozására Magyarországról menlevél segítségével. Lisle azt felelte, természetesen már megvitatták ezt az eshetőséget is. Nem tud határozott választ adni, mert ahhoz politikai döntésre lenne szükség, és ezzel kapcsolatban sok a probléma és a kedvezőtlen körülmény. Rámutatott, hogy mi humanitárius alapon nyújtottunk menedéket a bíborosnak, és az Egyesült Államok gondosan ügyelt arra, hogy az esetet ne »politikai menedékként« értelmezze egy diplomáciai képviselő területén, ezt ugyanis nem fogadja el és nem alkalmazza az amerikai gyakorlat. Ezeknek a megfontolásoknak és annak a ténynek a tükrében, hogy a bíboros nem amerikai állampolgár, az Egyesült Államoknak nincs jogalapja képviselni az érdekeit vagy ellátni a védelmezője szerepét bármiféle vitában a magyar hatóságokkal szemben. Felidézte, hogy az Egyesült Államok 1958. októberi megkeresését, melyet kifejezetten a Vatikán kérésére vállalt, s melyben menlevél formájában adott garanciát kért, hogy a bíboros Rómába mehessen az új pápa megválasztására, a magyar kormány egyenesen elutasította, mint beavatkozást Magyarország belügyeibe. Arra is rámutatott, hogy nagy a valószínűsége, miszerint a magyarok a bíboros betegsége idején tanúsított magatartásuk fényében annak Magyarországról való távozása feltételeként biztosítékot követelhetnek, hogy külföldön vissza fogják tartani vagy el fogják téríteni attól, hogy felforgató tevékenységet folytasson vagy támadásokat intézzon a magyar kormány ellen. Az Egyesült Államok nem tud ilyen garanciákat nyújtani vagy ilyen feltételekben megállapodni, a Szentszék azonban esetleg lehet ebben a helyzetben. Ha nem is tud kategorikus felelősséget vállalni az iránt, hogy ellenőrzés alatt tartja a bíboros cselekedeteit, megnyugtathatná a magyarokat azzal, hogy igyekszik befolyásolni őt abba az irányba, hogy tartózkodjon az ilyen tevékenységtől. Összességében tehát, valamint figyelembe véve a feszültségeket is, melyek még mindig jellemzik az amerikai–magyar viszonyt, beleértve Radványi magyar ügyvivő nemrégii disszidálását, úgy véljük, hogy a Szentszék jobb alkupozícióban van, mint az

Egyesült Államok, és sokkal valószínűbb, hogy sikerrel jár egy szentszéki megkeresés a menlevél ügyében, mintha mi tennénk meg ezt a lépést. Az apostoli delegátus azt mondta, megérti ezeket a megfontolásokat, azonban valóban ki van zárva a lehetősége annak, hogy az Egyesült Államok folyamodjon a magyar kormányhoz menlevélért, amennyiben a Szentszék megkéri rá? Lisle azt felelte, egyértelműnek látja, hogy sokkal nagyobb valószínűséggel járna sikerrel egy vatikáni megkeresés a magyar kormánynál, de nem menne olyan messzire, hogy kizárja a lehetőségét annak, hogy teljesítsük a Vatikán kérését. Természetesen minden kérés a Szentszék részéről a legkomolyabb és legeggyüttérzőbb megfontolás tárgyává lesz téve. A delegátus érdeklődött a bíboros fizikai és lelki állapota felől, rámutatva arra – amire már Brambilla is –, tisztában van azzal, hogy a bíboros hosszú, kényszerű elzártsága a külvilágtól a személyiségjegyeivel és alapvetően a múlt felé való orientálódásával párosulva kétségtelenül egyre nehezebbé teszi számára felfogni és elfogadni a realitásokat. Lisle azt felelte, hogy a bíboros jó egészségnek örvend, szelme is ép és eleven, de egyetértett, hogy személyisége és hosszú elszigeteltsége olyan tényező, mely nagy hatást gyakorolt a nézeteire. Példaként idézte a bíboros kitartó ragaszkodását ahhoz, hogy hercegprímásként ő a magyar állam »legitim« alkotmányos, politikai és lelki vezetője. A bíborosnak a külvilág realitásaitól való hosszas elszakadása kapcsán Lisle halkán felhívta a figyelmet arra a lehetőségre, hogy a bíboros a nagykövetségről való kísétálással való fenyegetés útján esetleg »az idegek háborúját« vívja ellenünk, arra számítva, hogy kényszeríthet bennünket, hogy rövidebb időre visszatartsuk vagy határozatlan időre elnapoljuk a nagykövet küldését. Bár hajlandók lennénk néhány nappal vagy akár egy héttel is elhalasztani a nagykövet érkezését, ha aktív lépések történnének, hogy október 10-ig megegyezés szülessen Magyarország kormányával, határozatlan időre nem halaszthatjuk el. A delegátus kijelentette, ezt tökéletesen megérti. Lisle ekkor hangsúlyozta, hogy függetlenül attól, hogy ki fordul a magyarokhoz, nagyon fontos és hasznos célt szolgálna, ha a Szentszék sürgősen küldötteket indítana Budapestre találkozni a bíborossal és lebeszélni őt az elhamarkodott cselekvésről, hogy kísétáljon a nagykövetségről, főleg arra való tekintettel, hogy nem kapott semmi konkrét értesülést a Szentszék szándékairól. Lisle rámutatott, hogy talán már a nagykövet érkezésének előestéje előtt szembe kell néznünk a bíboros [önkéntes] távozásának a problémájával. Ismertetett néhány részletes instrukciót, melyet az ügyvivő kapott az esetleg fellépő helyzetre, illusztrálандó a gondos tervezés szükségességét. Szeptember vége lévén a bíboros valószínűleg meg fog kérni minket, hogy továbbítsunk egy üzenetet König bíborosnak. Érzékenységet mutatva König szerepe iránt, a delegátus nyomatékosan kérte, hogy a meglévő csatornákat, melyeken keresztül az ilyen üzenetek eljutnak hozzá, a Szentszékhez való továbbítás végett továbbra is tartsuk fenn, mire biztosítottuk, hogy ez a szándékunk.” Hosszúsága miatt Budapestre új táviratban jött a befejezés. „State 46990/2, utolsó rész. megőrzésre. A delegátus megígérte, hogy azonnal jelenti a Szentszéknek a helyzet sürgető volta miatti amerikai aggodalmak eme újabb kifejezését. Az érsek azzal fejezte be, hogy kifejezte őszinte nagyrabecsülését – amihez Msgr. Brambilla is csatlakozott –, hogy az Egyesült Államok megérti a bíboros menedékének nehéz problémáját, és oly sok éve »csodálatos« segítséget nyújt az együtműködik az ügy kezelésében. Lisle hasonlóképp mély nagyrabecsülésének adott hangot az együtműködik magatartásért és segítőkészségért az apostoli delegáció, valamint a Szentszék részéről a bíboros menedékével összefüggő múltbéli és jelenlegi problémákkal kapcsolatban. Megköszönte az érseknek azt is, hogy érkezése és washingtoni munkába állása után ilyen hamar fogadta a külügyminisztérium munkatársait és a lehetőséget, amit ezzel nyújtott Franknek, valamint a jelenlegi helyzet sürgető vonatkozásainak részletes megbeszélését. Rusk”

Ez a látogatás, amelyben az amerikaiak szinte lerohanták a megfelelő instrukciók nélkül épphogy csak megérkező új apostoli delegátust, azzal az igyekezettel történt, hogy elhárítsák az Amerikai Egyesült Államokra esetleg háruló felelősséget, amennyiben a bíboros megvalósítaná szándékát. Ugyanakkor azt is látjuk, hogy a bécsi érsek újabb látogatását, amelynek gondolatát maga a bíboros vetette fel, az amerikai diplomaták sugallják, sőt, kényszerítik ki a vatikáni diplomáciától. Feltűnő, hogy Brambilla ügyvivő több héten keresztül tartó elkötelezett igyekezetét mintha kevéssé követte volna érdemi intézkedés a Vatikáni Államtitkárság részéről. Igaz, hogy Raimondi érsek kinevezése már július elején,⁹¹² érkezése pedig szeptember végén megtörtént, de joggal feltételezhetnénk, hogy megfelelő instrukciókkal ellátva kellett volna jönnie. Az a benyomásunk alakul ki, hogy Raimondi inkább improvizált, hiszen még arra sem volt ideje, hogy a helyszínen, elsőszámú munkatársától, Brambillától megszerezze a szükséges információkat.

Szeptember 30-án a negyedik táviratot a washingtoni külügyminisztériumban alig fél órával később, 19:09-kor adták fel. Ez ugyan érintette az örvendetes hírt, miszerint a Vatikán lépéseket tesz, hogy a közeljövőben látogatót küldjön Mindszentyhez és hogy felvesse a magyar kormányzatnál a bíborosnak az országból – kielégítő és tisztességes feltételekkel – való kiutazásának gondolatát, ugyanakkor ebben a táviratban Washington kifejezte félelmét, hogy a Vatikán nem fog időben – tehát a nagykövet érkezését megelőzően – lépni. Ezt követően megismételték a korábbi washingtoni álláspontot, miszerint a Vatikánnak, és nem az amerikai kormányzatnak kell megkeresnie a magyar kormányt. Ennek okai tétélesen: a bíboros nem amerikai állampolgár (amint ez nyilvánvalóvá vált az 1958-ban kapott elutasításkor), továbbá a jelenlegi elhidegült viszony a magyar állammal Radványi ügyvivő menedékkérése miatt. Ezen túl nem akarták gyengíteni az Apostoli Szentszék tárgyalási pozícióját azzal, hogy Washington teszi meg az első lépést.

A távirat 6. pontjában Washington elment a végsőkhöz: amennyiben aznap, szeptember 30-án tett felvetésükre az Apostoli Szentszék nem válaszolna kielégítően október 3-án délig, vagy ha a válasz azt tartalmazná, hogy az Apostoli Szentszék nem kész arra, hogy haladéktalanul Budapestre küldjön valakit, Washington megfontolás tárgyává tenné, hogy közölje az Apostoli Szentszékkel: megkeresi a budapesti kormányzatot. Az Apostoli Szentszék felé közölni óhajtja továbbá, hogy felelősséget érezve a bíboros sorsának alakulásáért, egy utolsó kísérletet tart szükségesnek, jóllehet tudja, hogy ez nem lesz olyan hatékony, mintha az Apostoli Szentszék képvi-

912 Raimondi, mirai címzetes érsek apostoli delegátusi kinevezésére két dátumot találunk: 1967. július 8. (in: Antonio Guido Filipazzi, i. m. 130. o.); illetve 1967. június 30. (in: *Annuario Pontificio* 1968, 1041. o.) Az ellentmondás azzal oldható fel, hogy a június 30-i dátum a kinevezés aláírásának dátuma, július 8. pedig a közzététel időpontja lehet.

selője keresné meg a magyar kormányt. Ez esetben Washington kifejtene, hogy minden tőle telhetőt megtett arra az eshetőségre nézve, hogy a hosszú menedék megszüntetésének, a nagykövetség elhagyásának (rá nézve negatív) következményeit elhárítsa. A magyar kormányzat megkeresésekor kiterítenék a kártyákat az asztalra, és kifejtene, hogy ez a megoldás éppen őrájuk nézve lenne hátrányos. Hangsúlyoznák, hogy minden érintett félnek az a közös érdeke, hogy biztosítsák a bíboros nyugatra távozását. A budapesti ügyvivő felhatalmazást kap, hogy – további instrukciókat várva, de nem azok vétele előtt – minderről informálja a bíborost. Ezen túl azt is megüzennek Mindszentynek, hogy az Apostoli Szentszék felé október 3-án kívánják feltenni e kérdéseket, és ha október 5-ig nem kapnának választ, akkor nem lesznek abban a helyzetben, hogy a nagykövet október 10-i érkezése előtt cselekedni tudjanak. Ha a bíboros nem akarná, hogy megtegyék ezt a lépést az Apostoli Szentszék felé, vagy ha megváltoztatná szándékát, akkor természetesen a helyzet megváltozik és a megoldás keresése nem ennyire sürgető. A befejező, 9. pontban a távirat megismételte, hogy a bíboros informálása egyelőre nem, csak a további instrukciók vételekor lesz aktuális.⁹¹³ Ebben az intézkedésben azt véljük felfedezni, hogy az idő múltával

913 A washingtoni külügyminisztérium szeptember 30-án 19:09-kor feladott táviratát Rusk külügyminiszter jegyezte, melyet Bonnban Hillenbrand nagykövetnek is megküldtek. Teljes szövege: „State 46995 Bonn, kizárólag Hillenbrand nagykövet kezébe. Hivatk: Budapest 423. Reményeink szerint bármely pillanatban hallhatunk arról, hogy egy szentszéki megbízott lépéseket tesz a bíboros meglátogatására a közeljövőben, és megkeresi a magyar kormányt, hogy kidolgozzák a módosításait a bíboros Magyarországról való távozásának kielégítő és tisztességes feltételek között. Gyorsan közeledik az idő, amit elérve nyilvánvalóvá válik, hogy a Vatikán nem fog időben megbízottat küldeni vagy más megfelelő lépést tenni, hogy elhárítsa annak a veszélyét, hogy a bíboros végrehajtsa kifejezett szándékát és kísétáljon a nagykövet megérkezése előtt. Kétségtelenül a Vatikán kapcsolatfelvétele a magyarokkal lenne az a lépés, amely a legnagyobb valószínűséggel vezetne sikerre. Az Egyesült Államok – eltekintve a magyarok vonakodásától, hogy egy olyan ember érdekében tegyenek lépéseket, aki nem amerikai állampolgár, ahogy azt az 1958-as megkeresésünkre adott reakciójuk is mutatja, valamint attól, hogy újabban barátságatlan a viszonyuk velünk Radványi disszidálása óta – nem lenne abban a helyzetben, hogy tárgyaljon a bíboros jövőbeni magatartására vonatkozó feltételekről, melyeket a magyarok várhatóan felvetnek, vagy hogy bármiféle biztosítékot vagy garanciát adjon afelől, hogy ezeket a feltételeket ő teljesíteni fogja. Mégis úgy érezzük azonban, hogy amennyiben a bíboros fenntartja elhatározását, hogy távozik a nagykövetségről, nem szabadna ezt megengednünk anélkül, hogy valaki menlevélért folyamodjon a magyarokhoz, amivel el tudja hagyni az országot, még ha ezt nekünk kell is megtennünk. Nem akarunk azonban idő előtt fordulni a magyarokhoz, mert azzal esetleg alávágnánk a vatikáni törekvéseknek. Amennyiben közölnénk a bíboros kifejezett szándékát a magyarokkal, azzal komolyan gyengítenénk a Szentszék tárgyalási pozícióját, és arra bátorítanánk a magyarokat, hogy emeljék a tétet a feltételeket illetően, ha a Vatikán mégis hozzájuk fordul. [...] Szeptember 30-án határozottan kértük az apostoli delegációt, hogy tegyenek lépéseket, nyomtatékosan kérve, hogy a Szentszék sürgősen értesítsen bennünket a terveiről, hogy az Egyesült Államok kormánya is fel tudjon készülni a bíboros távozásából adódó helyzet kezelésére. Ha ennek ellenére nem kapunk választ szeptember 30-i

Washingtonban már minden eshetőségre felkészülve előre felhatalmazták a budapesti nagykövetséget, szokatlan módon előre közölték szándékukat, nehogy adott helyzetben ne legyen idő a megfelelő lépések megtételére. Más szóval: alapos nyomás alatt érezhette magát a Kelet-európai Hivatal.

Szeptember 30-án Tims ügyvivő beszámolt a bíborossal folytatott újabb, egyórás megbeszéléséről, amelyre azért volt szükség, hogy kifürkéssze szándékait.⁹¹⁴ Ez a szöveg, mivel teljes terjedelemben átadták Brambillának, és szövegrészleteket közölt a bíboros König érseknek szánt fogalmazványából, részletes elemzésre érdemes.

Tims beszámolója szerint a bíboros azzal kezdte, hogy – amint már szeptember 21-én jelezte – éppen ezen a napon akarta kérni, hogy üzenetet küldhessen König érseknek. Ilyen módon gondolta megfogalmazni: „utolsó megbeszélésük értelmében” várja újabb látogatását és hogy ezt „október közepe előttre kéri”, tekintettel

kéréseinkre a Szentszéktől október 3-án, kedden délig, vagy ha a válaszból az derül ki, hogy a Szentszék nem hajlandó azonnali lépéseket tenni és megbízottat küldeni Budapestre, megfontoljuk, nem jött-e el az ideje, hogy közöljük a Szentszékkel az apostoli delegáción keresztül a tervünket, hogy a magyarokhoz fordulunk, és kérjük erről a Szentszék véleményét. Elmagyarázzuk, hogy mivel felelősséget érzünk a bíboros jólléte iránt, magunk vagyunk kénytelenek tenni még egy utolsó erőfeszítést, bár világos előttünk, hogy ez nem lehet olyan hatásos, mintha a Szentszék egy képviselője tenné. Azt is kifejténénk, hogy ha a törekvésünk kudarcot vall is, legalább megtettük, amit tudunk. Ha pedig sikerrel jár, akkor elhárítottuk a bíboros önkéntes távozásának szerencsétlen következményeit, és megoldódik menedékének hosszúra nyúlt problémája. Megkérdéznénk, hogy ez a terv keresztezné-e bármiképpen a Vatikán terveit, és azonnali választ kérnénk. Amennyiben megkeresnénk a magyarokat, ha eljönne az ideje, kiterítenénk a kártyáinkat. Rámutatnánk előttük arra a zavarba ejtő és gondot okozó dilemmára, amit nekik a bíboros Nyugatra szóló, menlevél nélküli kísétálása jelentene a nagykövetség épületéből. Hangsúlyoznánk, hogy minden érintett fél érdekét szolgálná (beleértve az amerikai–magyar viszony érdekét is), ha ésszerű és azonnali megoldást találnánk a bíboros nyugatra való távozására. Készüljön fel (a külügyminisztériumtól érkező további instrukciók függvényében), hogy tájékoztassa a bíborost a mi szeptember 30-i közbenjárásunkról az apostoli delegációnál és arról, hogy milyen lépések megtételét fontolgatjuk. Mondja el, hogy amennyiben azt halljuk a Vatikántól, hogy nem terveznek azonnali lépéseket tenni, vagy amennyiben nem kapunk október 3-án, kedden délig választ, komolyan azt tervezzük, hogy elmegyünk az apostoli delegációra a fenti 6. bekezdésnek megfelelően. Mondja meg neki, hogy esetleg nem fogunk választ kapni erre az ismételt megkeresésünkre október 5-ig, csütörtökig. Amennyiben addig nem történik semmiféle lépés, nyilvánvalóvá válik, hogy a Vatikán nem fog időben cselekedni, mielőtt a nagykövet október 10-én megérkezik. Ekkor kérnénk a bíboros beleegyezését ahhoz, hogy közöljük szándékát a magyar kormányal. Természetesen nem kell közölnie a bíborossal, hogy bármiféle reményt is fűzünk a magyarokhoz való fordulásunk sikeréhez. Amennyiben ő jobban szeretné, ha nem fordulnánk a magyarokhoz, és visszavonná elhatározását, miszerint kimegy az épületből a nagykövet érkezése előtt, akkor természetesen új helyzet áll elő, és a továbbiakban nem lesz sürgető a probléma megoldása. Ahogy már jeleztem, az előző bekezdésben körvonalazott beszélgetésre a bíborossal ne, ISMÉTLEM, ne kerüljön sor a külügyminisztériumtól érkező további utasításig. Rusk”

914 „Mr. Tims hosszan tárgyal velem.” (In: Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 429. o. Bejegyzés szeptember 30-án.)

arra, hogy ekkortájt várja a nagykövet érkezését. Tims erre értesítette a bíborost, hogy a nagykövetet október 12-re várják.⁹¹⁵ Mindszenty ezután érveit fejtette ki. Számít Königre, mert júniusi találkozásukon szó volt Magyarországról való távozásáról és hogy König kísérné őt ki. A szeptember 25-én érkezett üzenet szerint a bíboros államtitkár már jelezte, hogy várható egy küldött érkezése, de még nem világos a küldött személye. Ha a küldött a Vatikánból jönne, König azt gondolhatja, hogy ő, mármint Mindszenty, megváltoztatta álláspontját és nem bízik benne többé. Ezen a bíboros azt értette – írta Tims –, hogy a bécsi érsek azt vélheti, Mindszenty megváltoztatta alapvető álláspontját, miszerint nem kívánja, hogy a Vatikán beleavatkozzon [sic!] König terveibe, aki őt ki tudná vinni Magyarországról. A bíboros kifejtette még, hogy amint a múltban, úgy most is a lehető legkevesebb köze legyen a vatikáni küldöttekhez, akik az Egyház és az állam közötti tárgyalásokat folytatják a Vatikán és Magyarország között. Szeretné, ha ezek a tárgyalópartnerek őt nem látogatnák meg. Egyben kérte, hogy ezt a megjegyzését ne közöljék a Vatikánnal és a washingtoni külügyi tárcával. Válaszában Tims elmondta, hogy mindenképpen Washingtonon keresztül kell küldenie a bécsi érseknek szánt üzenetét; ezt a bíboros rezignáltan fogadta. Tims feltette a kérdést: mit remél Königtől. Mindszenty válaszát „patetikusan következetlen”-nek találta. Elmondta, hogy a bécsi bíboros remélhetőleg engedélyt kap a budapesti rezsimtől arra, hogy kocsival Bécsbe vigye őt. Bár, hozzátette, Kádárnak jobb, ha ő Rómában van, a vatikániak felügyelete alatt, ahol könnyebben elhallgattathatják őt. Mindszenty még hozzátette, Kádár valószínűleg azt szeretné leginkább, ha itt maradna a nagykövetségen. Mindenesetre – írta Tims –, a bíboros nem volt optimista afelől, hogy König el tudja rendezni kiutazását. Sőt, elmondta, hogy pesszimista érzések kerülgetik. Mindenesetre nagyon reméli, hogy König lesz az egyetlen személy, aki eljön Budapestre és választ ad neki, még ha negatív is. Kommentárjában Tims kiemelte Mindszenty félelmét Casarolival és Bongianinóval szemben, mert nem akar sakkfigurájuk lenni a Kádár-rezsimmel való vatikáni megbékélés folyamatában. Ezen körülmények között továbbra is úgy véli, hogy az a kívánatos, hogy König legyen a küldött.

Megállapítható, hogy Tims – a bíboros kifejezett óhaja ellenére – mindenről részletesen beszámolt Washingtonba feletteseinek, utóbbiak pedig Brambillának.⁹¹⁶

915 Washington sietett a helyesbítéssel: október 10-re. A washingtoni külügyminisztérium október 1-jén kelt, State 47033 sz. távirata (másolati példány Hillenbrand nagykövetnek Bonnba), jegyezte Rusk.

916 A washingtoni külügyminisztérium október 1-jén kelt táviratát Rusk jegyezte, teljes szövege: „State 47032 Bonn: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezéhez megőrzésre. Hivat.: Budapest 0424. A teljes beszámolót Tims szeptember 30-i beszélgetéséről a bíborossal október 1-jén délből diszkrétan közöltük az apostoli delegátus nevében eljáró Msgr. Brambillával. Brambilla

Továbbá az is látható, hogy a bíboros volt az, aki mintegy „megrendelte” König újabb látogatását, azaz kikényszerítette, kikövetelte azt. A bíboros álláspontját Tims nem tartotta következetesnek, s amint az 1971-ben egyértelművé válik: ahhoz, hogy 1967-es szándéka megvalósuljon és Magyarországot Bécs felé elhagyhassa, az út Vatikánon keresztül vezetett, és az Apostoli Szentszék diplomatáinak kellett a megegyezést a budapesti kormány képviselőivel aláírniuk.

A König bíboros október 5-én tett látogatását bevezető részünk hosszúra nyúlt, de betekintést adott abba, hogy a bíboros a bécsi érsektől június 23-án értesült arról, hogy a nagykövet kinevezése folyamatban van. Tőle kellett megtudnia, nem az ügyvivőtől (ahogy azt az év elején tisztázták). Továbbá König jegyezte meg, hogy ki tudná vinni kocsijával Bécsbe; és azt is láthatjuk, hogy miután újra belendült az amerikai diplomácia – hasonlóan az 1965. őszi, a tbc-s megbetegedéssel előállt helyzethez –, sikerült az elmúlt évtized tapasztalataival felvértezve, az ügy érdemét nézve logikusan, egyben saját érdekeit képviselve elérnie, hogy a Vatikán jelentse be a budapesti rezsimnek az új helyzetet, kezdeményezzen tárgyalásokat, az adott helyzetben pedig engedelmesen kivitelezze a bíboros szándékát. A továbbiakban igyekszünk rövidíteni összefoglalásunkat és rátérni König látogatására. Végül arra is utalnunk kell, hogy Washington számára nem kis nehézséget okozott két fontos tárgyalópartner. Az egyik, a már jól megismert magyar ügyvivő, Radványi kivált a tárgyalási folyamatokból májusban, lépésével egyúttal nem csupán megnehezítve a bíboros menedékével összefüggő tárgyalásokat, hanem gyengítve Magyarország és az Amerikai Egyesült Államok közötti javuló diplomáciai kapcsolatokat is. Másfelől a tájékozatlan apostoli delegátus, Raimondi érsek bekapcsolódása a tárgyalásokba háttérbe szorította azt a Brambillát, akivel az amerikai külügyérek érdemi tárgyalásokat folytathattak hónapokon át.

Meg kell azonban említenünk, hogy a bíboros gondolkodásáról további értékes forrásaink vallanak,⁹¹⁷ csakúgy, mint a washingtoni háttértárgyalásokról; ezek hasznosak lehetnek a három kormány feltételrendszerének vizsgálatához.⁹¹⁸

megígérte, hogy azonnal jelenti a Szentszéknek, és ismét megígérte, hogy azonnal, a nap bármely szakában értesít bennünket, ha jelzés érkezik ezzel kapcsolatban a Szentszék től. Rusk”

917 Papendorp október 1-jén kelt emlékeztetője, amelyben az egyik lényeges pont a nagykövet érkezésének pontos dátuma. Mindszenty ekkor tudta meg Papendorptól, hogy a dátum október 10. Tims ügyvivő a hírnek a bíborossal való közlését október 2-án délelőtt 9:00 órára teszi, október 2-án kelt 427. távirati felterjesztésében. Ebben a táviratban továbbította Papendorp emlékeztetőjének lényeges pontjait, amelynek összefoglalását átadták Brambillának (l. a washingtoni külügyminisztérium október 2-án 15:20-kor küldött State 47065. sz. táviratát, 1. pont, jegyezte Katzenbach). Papendorp október 3-án készült emlékeztetője szerint a bíboros további intézkedéseket tett távozása ügyében.

918 Brambilla október 1-jén telefonon közölte, hogy König érsek készül a bíboros meglátogatására,

Október 2-án Brambilla még nem tudta megadni König látogatásának pontos időpontját, de Washington válaszában kifejezte készségét a fogadására, mert a budapesti nagykövetség felkészült a bécsi érsek látogatására, küldjenek bár előtte hivatalos értesítést vagy sem, érkezzék a megkeresés az Apostoli Delegáción és a SD-en keresztül, vagy közvetlenül Königtől, Bécsen át.⁹¹⁹ Ez a bizonytalanság okozhatta, hogy október 4-én, még mindig távozása jegyében, Mindszenty bíboros kérte gyón-

és megismételte kérését: halasszák el néhány nappal a nagykövet érkezését. A washingtoni külügyminisztérium október 1-jén küldött State 47038. sz. táviratát jegyezte Katzenbach. (Kézírással Tims bejegyzése: „*bíboros értesítve október 2-án 9 órakor.*”) Brambilla október 2-án ismét telefonon jelentkezett, megismételte, hogy az Apostoli Szentszék dolgozik König érsek utazásának részletein, majd újra felvetette a kérdést, hogy az amerikaiak keressék meg a magyar kormányzatot; a részletek tisztázására személyes találkozást javasolt az apostoli delegátussal. A washingtoni külügyminisztérium október 2-án 23:10-kor küldött State 47421. sz. táviratát jegyezte Katzenbach. Rögtön beérkezett (22:30-as feladással, tehát előbb ez a távirat érkezett meg) az október 2-án délután 17:10-kor kezdődött látogatásról szóló távirat, amelyből értesülhetünk Lisle, McKisson és Raimondi, valamint Brambilla tárgyalásáról az apostoli delegátus hivatalában, ahol ismét kifejtették az amerikai álláspontot: miért kedvezőbb, ha az ügyben az Apostoli Szentszék tárgyal a budapesti kormányzattal. Itt új elemet is találtunk: azon túl, hogy a bíboros nem amerikai állampolgár és a Radványi-ügy miatt hideg lett a viszony, részletesen kifejtették: az amerikai kormány nem tárgyalhat olyan feltételekről, amelyeket Budapest a Vatikán felé támaszt. Ilyenek: a bíboros külföldi megnyilvánulásai feletti ellenőrzés kérdése, esetleges ellenséges megnyilatkozásai a budapesti kormánnyal szemben, s ezen túl a külföldi rezidencia megválasztásának kérdése. Brambilla ellenvetését, hogy az Apostoli Szentszéknek nincs diplomáciai kapcsolata a budapesti kormánnyal, Lisle azonnal megválaszolta, mondván, az 1964-es meg egyezés megkötésekor ez nem okozott nehézséget, egyébként is, a Vatikánnak nagy tapasztalata van az ilyen diplomáciai helyzetek kezelésében. Brambilla újabb ellenvetésére, hogy Casarolinak 1965 őszén nehézsége volt, Lisle rögtön parirozott (korábban láttuk, szintén ő volt, aki a háttér-diplomáciát vezette Washingtonban): ez verbális félreértés volt, és Casaroli közvetlenül Budapestről való elutazása előtt telefonon kérte a végül is meghíusult találkozót. Lisle továbbá felajánlotta szolgálatait, ha a bécsi érsek igényt tart arra, hogy közvetítsen a magyar kormánytényezők felé. L. a washingtoni külügyminisztérium október 2-án 22:30-kor küldött State 47419/1. és 47419/2. sz. táviratát, jegyezte Katzenbach.

- 919 A washingtoni külügyminisztérium október 2-án 15:20-kor küldött távirata, jegyezte Katzenbach. Teljes szövege: „State 47065 Bonn: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezéhez, megőrzésre. Hivatk.: Budapest 0427. A hivatkozott távirat tartalmát azonnal ismertettük Brambillával az apostoli delegációtól október 2-án reggel. Brambilla kijelentette, nem kapott értesítést a Szentszéktől König bíboros látogatásának pontos időpontjáról, de azonnal tudatja velünk, ha előzetes információt kap e tekintetben. Biztosítottuk Brambillát, hogy a budapesti nagykövetség várja König bíboros érkezését és elősegíti találkozását a vendéggel, akár kap előzetes értesítést az érkezése pontos idejéről, akár nem, és függetlenül attól, hogy az esetleges előzetes értesítés az apostoli delegáción és a külügyminisztériumon keresztül történik, vagy Bécsen keresztül egyenesen magától König bíborostól jön. Katzenbach” Mint az előzőkből kitűnik, aznap, október 2-án este két fontos távirat érkezett még, amelyek a tárgyalások felvetéséről és a feltételekről tartalmaznak értékes részleteket.

tatójának látogatását.⁹²⁰ Ezzel utólag bonyodalmat okozott, mert utolsó pillanatban kellett lemondania, amikor König már ott volt és éppen Tims ügyvivővel tárgyalt, a gyóntató pedig gyalogosan már az amerikai követséghez közeli háztömbhöz érkezett. Papendorp ide vonatkozó emlékeztetőjét ezért teljes terjedelmében közöljük.

J. THEODORE PAPENDORP EMLÉKEZTETŐJE MINDSZENTY BÍBOROSSAL VALÓ MEGBESZÉLÉSÉRŐL 1967. október 5.

„KINEK: Ügyvivőnek
KITŐL: POLEC-JT Papendorp
Tárgy: A bíboros

Ma reggel, amikor felvettem a munkát, íróasztalomon ott találtam egy feljegyzést a bíborostól, kérve, hogy menjek be hozzá délelőtt 9 óra után. Amikor fölmentem hozzá, hogy informáljam König bíboros érkezéséről és arról, hogy kapcsolatot teremttem gyóntatójával, aki 11 órakor érkezik, átadott nekem egy október 9-re datált búcsúlevél-tervezetet az elnökhöz és azt kérte, hogy gépeljem le neki három példányban.

Ezt követően, kb. 10:25-kor, amíg Ön König bíborossal beszélt, bejött hozzám és kérte, hogy telefonáljak gyóntatójának és kérjem meg őt, hogy halassa el látogatását, hiszen nem akarná, hogy szükségtelenül várjon rá. Megemlítettem neki, hogy a gyóntatónak nem egyszerű megoldania, hogy

920 A felterjesztésben ezt a mondatot találjuk: lehet, hogy az utolsó alkalom a gyónásra. A távirat 2. pontja: „A bíboros nagy komolysággal adott válasza az volt, hogy találkozni kíván a gyóntatójával, mert talán ez az utolsó lehetősége a gyónásra. Azt mondta: »Ha Kádár börtönbe küld, valószínűleg megtagadja tőlem a gyónást az ítélet letöltése előtt. Ha viszont a szülőfalumba küld, ott körül fog venni a titkosrendőrség, és én nem juthatok el egy gyóntatóhoz.« Kérdésemre, hogy a gyóntató tudomást fog-e szerezni szándékáról, miszerint elhagyja a nagykövetséget, és ezzel kockáztatja-e, hogy ő kénytelen lesz továbbadni az információt a magyar hatóságoknak, a bíboros azt felelte, hogy először is tudomása szerint a gyóntatót az elmúlt tizenegy évben csak egyszer hallgatta ki a magyar rendőrség, és akkor is csak arról kérdezték, hogy milyen céllal látogatja meg a nagykövetséget. Ezután a bíboros érzékeltette, hogy nem, ISMÉTLEM, nem akar beszélni gyóntatójának a távozásával kapcsolatos terveiről, de kijelentette, hogy amennyiben a gyóntató veti fel a kérdést, mondván, hogy hallott ilyen híreket, és megkérdezi, hogy igaz-e, egyszerűen a következőt fogja felelni: »Ha Isten segít, változtatok a helyzetemen«, és tartózkodik a dolog részletezésétől.» Az indiszkréció veszélye miatt Tims sürgős választ kért Washingtontól. (A budapesti ügyvivő október 4-én kelt 443. sz. távirati felterjesztése, másolat Hillenbrand nagykövet számára Bonnba.) Az engedély azonnal megérkezett. (A washingtoni külügyminisztérium október 4-én kelt State 48394. sz. távirata, jegyzte Rusk.) Az apostoli delegátust is tájékoztatták.

másnap, első pénteken jöjjön, amire azt válaszolta, hogy a találkozót későbbi időpontra lehetne elhalasztani, mivel »a dolog már nem volt annyira sürgős«.

Kimentem egy telefonkabinba, hogy felhívjam a gyóntatót, de nem kaptam választ. Amikor visszafelé hajtottam a nagykövetségre, két háztömbbel arrébb megláttam a gyóntatót, közel a Nemzeti Bankhoz. Megállítottam, elmondtam neki, hogy »valami közbejött«, ami látogatását most alkalmatlanná teszi, kifejeztem a bíboros sajnálkozását az okozott kellemetlenségért és azt mondtam, hogy ismét felhívom, ha Őeminenciája erre megkér. A gyóntatót visszavittem temploma környékére és visszatértem a nagykövetségre.

König bíboros távozása után Mindszenty bíboros bejött hozzám, hogy visszakérje a levelet. Azt mondta: a Vatikán arra kérte őt, hogy ne adja át magát a rezsimnek; hogy tárgyalások vannak folyamatban; és hogy az Egyesült Államok beleegyezett abba, hogy késleltesse a nagykövet érkezését, amíg a tárgyalások folynak, de »nem határozatlan ideig«. Az adott körülmények között nem volt szükség arra, hogy tovább foglalkozzam az ő kéréseivel, amelyeket távozásával kapcsolatban intézett hozzám, mondta. Hozzáfűzte, bár tréfálkozva: az az érzése, hogy a Vatikán, a magyar kormány és az Egyesült Államok már »felpakolta őt«, és ő kész is az országból való távozásra.”

A bécsi érsek látogatásának előkészítő háttértárgyalásaihoz tartozott még az október 4-én 12:50-kor kezdődött washingtoni megbeszélés. Lisle igazgató McKissonnal együtt felkereste az apostoli delegátust, ez alkalommal Raimondi érsek átadta nekik a Vatikánból érkezett üzenetet, amelyben először szerepelt a bécsi érsek budapesti érkezésének pontos dátuma – másnapra időzítve. Ebben az üzenetben olvashatták a pontos instrukciókat is, amelyekkel König elindult. A megbeszélés folyamán tisztázódott, hogy König instrukciói a Mindszentyvel tartandó megbeszélésen túl a magyar kormánnyal való tárgyalásokra is kiterjedtek. A megbeszélés végén maga az apostoli delegátus vetette fel, hogy igénybe vennék az amerikai távirati szolgáltatásokat, hogy minél hamarabb értesítést kaphassanak.⁹²¹

921 A washingtoni külügyminisztérium október 4-én feladott táviratát jegyezte Rusk, teljes szövege: „State 48527 Bonn: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezéhez. 1. Lisle és McKisson október 4-én, 12:50-kor bejelentésre meglátogatta az apostoli delegátust és Monsignor Brambillát. A delegátus átadott Lisle-nak egy október 4-én datált emlékeztetőt, mely láthatóan a Szentsek-től frissen kapott üzenet összefoglalója. Így hangzik: »A Szentsek tudatja, hogy Őeminenciája König bíboros október 5-én Budapesten fog tartózkodni, és megfelelő instrukciókat kapott a Mindszenty bíborossal való találkozását illetően. Mindszenty bíboros távozásának kérdését többször megvitattuk a magyar kormánnyal, amely két feltételt támasztott, mégpedig a) a bíborosnak le kell mondania az esztergomi érsekség irányításáról vagy bármilyen más adminisztrá-

Miután a washingtoni apostoli delegátus csak előző nap, október 4-én értesült a látogatás pontos időpontjáról, úgy véljük, feltételezhető, hogy a bécsi érsek is az utolsó

tív tevékenységről Magyarországon. b) a bíborosnak tartózkodnia kell minden tevékenységtől vagy megnyilvánulástól, mely ellenkezik a Népköztársaság érdekeivel.

A magyar kormány formális garanciát kért a Szentszéktől, amennyiben az nem tekinti a bíboros személyes biztosítékait elégségesnek. Ezen fölül a kormány tudatta, hogy szükség van még az államfő kegyelmi határozatára is. Mindszenty bíboros azonban mindig is elutasította ezeket a feltételeket, állítólag mivel a Szentszék nem fogja tudni érvényesíteni őket vele szemben, vagy formális garanciát adni a betartásukra úgy, ahogy azt a magyar kormány követeli. A magyar kormány a nemrég közölte, hogy ragaszkodik ezekhez a feltételekhez. A Szentszék a maga részéről kész lenne folytatni a kapcsolattartást, hogy engedményeket érjen el a magyar kormánytól és elősegítse azok elfogadását a bíboros részéről. A Szentszék ezért újabb lépéseket fog tenni abban a reményben, hogy az Egyesült Államok kormánya támogatást fog tudni nyújtani a kedvező megoldás megtalálása érdekében.« Az ezt követő megbeszélés során az apostoli delegátus világosan jelezte, hogy König részletes útmutatást kapott a Mindszentyvel való beszélgetéshez és a magyar kormánnyal való tárgyalásokhoz. Arra is rámutatott, hogy ami a Szentszék magyar kormánnyal való kapcsolatfelvételét illeti a bíboros távozásának feltételei kapcsán, a tárgyalások némelyikére a nagykövét kinevezése után került sor. A magyar kormány feltételeivel kapcsolatban a delegátus továbbá megjegyezte, hogy a Szentszék természetesen nem erőltetheti rá a bíborosra az egyházi funkciójáról való lemondást vagy a hallgatást, de kész biztosítékot adni arra, hogy igyekszik megfelelő visszatartó hatást gyakorolni rá. Hangsúlyozta, hogy a Szentszék nagyra értékeli az Egyesült Államok támogatását, amit az elfogadható mértékig nyújtani tudhat abban, hogy a magyar kormány túlzott merevsége enyhüljön ebben a tekintetben. Lisle örömet fejezte ki, hogy König részletes instrukciók birtokában fog lépni, és a Szentszék törekvéseihez adandó támogatással kapcsolatban kijelentette, hogy minden tőlünk telhetőt megteszünk a kielégítő végkifejlet elősegítésére. Rámutatott, hogy az időzítés és a támogatás módjának meghatározása leginkább akkor lesz lehetséges, ha már ismerjük Könignek a bíborossal és a magyar kormánnyal történt első kapcsolatfelvétele eredményét. Közben budapesti ügyvivőnk minden lehetséges segítséget igyekezni fog megadni, hogy elősegítse König és a magyar hatóságok kapcsolatfelvételét, és bármi más ügyben is segítséget nyújt, ahol csak lehet. Az apostoli delegátus megerősítette azt is, hogy König a Szentszék instrukciójára minden körülmények között határozottan azon lesz, hogy lebeszélje a bíborost a nagykövetség épületének elhagyásáról. A delegátus ezután kifejtette, hogy a magyar kormány talán azt tartja majd politikusnak, ha tartózkodik a megváltoztathatatlanul merev állásponttól a távozás feltételeivel kapcsolatban, ha rájön annak a veszélyére, hogy esetleg kénytelen lesz azzal az alternatívával szembesülni, hogy a bíboros visszakerül a magyarok őrizetébe. Lisle egyetértett azzal, hogy a magyar kormány ezt a helyzetet valószínűleg el szeretné kerülni. Az apostoli delegátus ezután általánosságban arról érdeklődött, hogy Kelet-Európa egyes más területeihez hasonlóan történt-e már elmozdulás Magyarországon a belső modernizálódás és a reformok felé. Lisle azt felelte, vannak bizonyítékok, még ha korlátozottan is, ilyesfajta elmozdulásra, és röviden körvonalazta az utóbbi évek során történt fejleményeket néhány területen, beleértve a turizmust és a gazdasági szektort. Zárásképpen az apostoli delegátus javasolta, hogy az amerikai technikai eszközök biztosítsák az értesülések gyorsabb ide jutását König küldetésének haladásáról és eredményeiről. Lisle biztosította a delegátust, hogy azonnal továbbítjuk neki az összes információt, amit e tekintetben König közöl az ügyvivővel. A delegátus elégedettségének adott hangot, és ismét kifejezte nagybecsülését a nagykövetség és a külügyminisztérium együttműködéséért. Rusk”

percben kapott felkérést a Vatikáni Államtitkárságtól. A vele készült interjúban leg-
alábbis így emlékezett meg erről:

„Cicognani bíboros kért fel: »utazzon azonnal Budapestre. Mindszenty bíboros el akarja hagyni az amerikai követséget. Ezt mindenképpen meg kell akadályozni.« Mindszenty bíboros ezzel fogadott: »az amerikai kormány tárgyalásokat akar kezdeményezni a kommunista magyar kormánnyal. Ez ellen tiltakozásul elhagyom a követséget.« Azt válaszoltam: »bíboros úr, mit ér el ezzel? Az utcán rögtön elfogják, börtönbe zárják, s a világ nem is tud többet Önről.«⁹²² Egyelőre tisztázatlan, hogy a Vatikán döntését mennyire befolyásolta a budapesti kormány esetleges ellenzése. König érsek májusban és júniusban tett látogatásai ugyanis olyannyira zavarták a pártvezetést, hogy külön előterjesztést is készítettek szeptember 7-i keltezésel. Ezek – a Vatikán által magánjellegűnek ítélt – utak „zavart keltenek a magyar katolikus egyház vezetői, papjai és a hívő tömegek között”. Ráadásul a bécsi érsek csak a bíborost látogatta meg, más magyar püspököt nem. Ez pedig sérti a főpapokat – így a dokumentum. Mivel pedig König bíboros legutóbbi útja után „a Kathpress hírügynökség közölte, hogy a jövőben gyakrabban fogja meglátogatni Mindszentyt”, az apparátus javaslattal élt: „osztrák részről kérjük meg König bíborost, mellőzze Mindszenty meglátogatását”, vagy „ha e látogatás más, alapos indokok alapján szükségessé válna, azt olyan körülmények között és oly módon tegye, hogy az ne legyen zavart keltő a nemzetközi közvéleményben és ne nehezítse a két ország kapcsolatának fejlődését”.⁹²³ Mindenesetre az MSZMP KB PB nem tűzte napirendre az előterjesztést, és miután a Vatikán bizonyára kérelmezhetette, engedélyezték a bécsi érsek újabb, ez évben harmadik látogatását a bíborosnál.

Eközben Mindszenty bíboros további előkészületeket tett távozására. Október 4-én végrendeletét óhajtotta újabb kiegészítéssel ellátni.⁹²⁴

922 Lukács László i. m., 849–854. o., itt 851. o.

923 Szabó Csaba 2005, 308–309. o., 94. sz. dok. (Vö. Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 986. o., 1264. sz. j.)

924 Tims ügyvivő október 4-én kelt emlékeztetőjének teljes szövege: „Tárgy: Mindszenty bíboros végrendelete. Küldő: RWT ügyvivő. A bíboros ma délelőtt 11:30-kor megkért, hogy adjam vissza a végrendeletét, melyet a nagykövetség irattárában őrzünk más kiegészítésekkel együtt, melyeket ő ezzel együtt letétbe helyezett. Kérésének megfelelően délben átadtam neki a nagy, lezárt borítékot, melyre rá volt írva, hogy a végrendeletét tartalmazza, egy kisebb borítékot, melyre az volt írva, hogy kiegészítéseket tartalmaz, és egy harmadik borítékot egy memorandummal Mr. Torberttől 1962-ből, a bíboros további végrendeleti rendelkezéseivel az emlékiratai kezelésével kapcsolatban. A bíboros közölte, hogy a két első borítékot magánál tartja, de a harmadikat visszaadja, miután tanulmányozta a tartalmát.” A König-instrukciók pontjai visszatérnek majd Tims ügyvivő távirati feljegyzésében, amelyet König látogatásáról küldött.

KÖNIG BÍBOROS HETEDIK LÁTOGATÁSA MINDSZENTY BÍBOROSNÁL 1967. október 5.

A bécsi érseknek a bíborosnál tett hetedik látogatásával kapcsolatban itt csak amerikai forrásokat használtunk fel.

TIMS AMERIKAI ÜGYVIVŐ TÁVIRATI FELTERJESZTÉSE WASHINGTONBA ÉS HILLENBRAND KINEVEZETT BUDAPESTI NAGYKÖVETHEZ BONNBA 1967. október 5.⁹²⁵

„Távirat száma: Budapest 00449
Bonn: csak Hillenbrand nagykövet számára

1. König bíboros, titkára, Mons. Dexinger kíséretében, kocsin érkezett a nagykövetség elé, ma reggel röviddel kilenc óra előtt.

Mindszenty bíboros felkeresése előtt egy félórás megbeszélés során König elmondta nekem, hogy az Apostoli Szentszék felettébb érdekelt abban, hogy a bíboros ne sétáljon ki a nagykövetségről, és hogy komolyan törekszik arra, hogy a magyar kormánnyal elfogadható megegyezést kössön a Nyugatra távozás engedélyezése ügyében. König elmondta, hogy a bíborost a következőképpen fogja tájékoztatni a Vatikán álláspontjáról:

IDÉZET: A. Az Apostoli Szentszék határozottan ellenzi, hogy kísétálgjon a nagykövetségről és átadja magát a magyar kormányzerveknek. Egy ilyen lépés szerencsétlen következményekkel járna nem csupán saját maga számára, hanem a magyarországi Egyház, az Apostoli Szentszék és vendéglátója, az Egyesült Államok számára is, és zavart okozna a katolikusok körében mindenütt.

B. Az Apostoli Szentszék egyáltalán nem gondolja, hogy ragaszkodnia kellene menedéke elhagyásához az amerikai nagykövet megérkezése előtt, mert menedékének feltételeit és a távozása ügyében történő erőfeszítéseket az új nagykövet érkezése nem befolyásolja.

925 Van kézirásos feljegyzés is, és október 26-ig a Fehér Ház is kapott példányt a fontosabb táviratokból, amint ez a Johnson Könyvtár fondjában dokumentált.

C. Az Apostoli Szentszék keresi és továbbra is keresni fogja a magyar kormányvaló megegyezést, hogy engedélyezze távozását, és azt óhajtja, hogy a bíboros maradjon a nagykövetségen, amíg ezeket az erőfeszítéseket siker nem koronázza. IDÉZET BEZÁRVA

2. König hozzáfűzte, hogy informálni fogja a bíborost a magyar kormány két fő feltételéről. Ezek: A. Annak biztosítása, hogy a bíboros külföldről nem fog propagandát kifejteni a magyar kormány ellen. (König véleménye szerint ez a biztosíték a magyar kormány számára elsősorban a bíboros Nyugatra érkezését követő első hat hónapon át, illetve egy éven belül lenne fontos.) B. A bíboros lemondása magyarországi főegyházmegyéjére vonatkozó jogairól vagy ellenőrzéséről. Az amnesztiára vonatkozóan König elmondta: úgy gondolja, hogy a magyar kormány egyoldalúan kifejezheti sajnálatát az ővele törtétek miatt, de szándékában áll elmondani a bíborosnak, hogy az Apostoli Szentszék nem fog amnesztiát kérni számára.

3. Végezetül König szóba hozta az Egyesült Államok közeledését a magyarokhoz, mondván, hogy ő személyesen úgy gondolja: a Vatikán feladata, hogy tárgyaljon a bíboros szabadon engedéséről, de szeretné informálni a bíborost, hogy az Egyesült Államok készséggel segít a vatikáni erőfeszítésekben, amennyiben erre szükség lenne. Megkérdezte, hogy kap-e erre felhatalmazást. Azt válaszoltam, hogy a State Department már elmondta az apostoli delegátusnak, hogy az Egyesült Államok kész felvetni a kérdést, ha a körülmények ezt indokolják, és hogy ennek lehetőségét a bíboros felé is jelezheti.

4. Ezt követően König meglátogatta Mindszenty bíborost. Meleg és örömteli fogadtatásban részesült, négyszemközt tárgyaltak 9:30–11:30 között, kivéve a 10:15 körüli negyedórás megszakítást, amikor kijött, hogy velem beszélje meg a bíboros által felvetett kérdéseket. König később beszámolt nekem a bíborossal történt megbeszéléséről, lásd a következőkben.

5. König elmondta, hogy a bíboros beleegyezett: ez idő szerint nem,⁹²⁶ ismétlem, nem hagyja el a nagykövetséget, és hogy láthatóan elfogadta azt

926 Az „ismétlem” szó a távirati nyelvből való, a jelen dokumentumban többször is előfordul és zavarólag hat. A távirat küldője a lényeges mondanivalókat megismételte, főleg ha a tagadás vagy az állítás fontos üzenetet hordozott, így akarta elkerülni, hogy az adatátvitel során esetleg megsérülő szöveg vételkor érthetlenné váljék. A szövegek sérülésére számos példát lehet sorolni, leggyakrabban a betűtévésztes – a fontosabbakat jelöltük, de vannak sorok, amelyek érthetlenné, vagy egy-

a gondolatot, hogy Nyugatra távozásának kérdésében megvárja az Apostoli Szentszéknek a magyar kormánnyal való megegyezését. Nem támasztott nehézséget a várható »hallgatási« parancs felől, de tartotta magát ahhoz, hogy nem mond le főegyházmegyéje feletti egyházi jogairól. (König kifejezte véleményét, hogy a bíboros ezen a ponton meggyőzhető lesz, ha már egyszer Nyugaton él.) A vatikáni–magyar tárgyalások sikertelensége vagy vakvágányra futása esetében azonban, mint König mondta, a bíboros szilárd szándékot mutatott, hogy elhagyja a nagykövetséget. König elmondta, a bíboros számára az a kulcskérdés, hogy az Egyesült Államok el tudná-e jelenleg halasztani a nagykövet érkezését, hogy a vatikáni–magyar tárgyalások sikeresen zárulhassanak. A bíboros azért vetette fel ezt a kérdést, mert még mindig tartotta magát ahhoz, hogy nem maradhat tovább, ha a nagykövet megérkezik. König megkérdezte, milyen választ adhat a bíborosnak erre a kérdésre.

6. E kérdésre válaszolva kifejtettem König előtt az Egyesült Államok álláspontját, amelyet már az apostoli delegátuson keresztül az Apostoli Szentszék tudomására hozott, hogy a nagykövet érkezését el lehet halasztani néhány napig, amennyiben ez a Vatikánnak a bíboros érdekében kifejtett erőfeszítései szempontjából szükséges, de nem lehet a végtelenségig halogatni. Azt mondtam neki, felhasználhatja ezt az információt a bíborossal való megbeszélés során, ha úgy gondolja, hogy ez segít őt meggyőzni a kimunkálандó megoldás elfogadásáról.

7. König ezt követően visszatért az Egyesült Államok részéről az Apostoli Szentszék számára nyújtandó segítség kérdésére, hogy megkeresné a magyar kormányt. Kifejezte azt a véleményét, hogy erősíthetnénk a Vatikán pozícióját a magyar kormánnyal folytatandó tárgyalások során, ha kártyáinkat kitejéritenénk az asztalra és elmondanánk a magyar kormánynak: igen valószínű, hogy a bíboros ki fog menni és át fogja magát adni az ő kezükbe, hacsak nem tudnak más megoldást találni. Egyszerűen meg kell kérdezni a magyar kormányt, milyen magatartást várnak el az Egyesült Államoktól ilyen helyzetben.

szerűen megszakad a szöveg és az üzenet továbbítása más időpontban folytatódik. Minden technikai részleten túl eligazító erejű, hogy a távirat feladója mely információt tartotta fontosnak.

8. König ezután visszatért a bíboros lakosztályába és a következő háromnegyed órában befejezte beszélgetését a bíborossal. Ezt szívélyes búcsúzás követte, és a bíboros jó hangulatúnak tűnt, amikor kikísérte Königet a harmadik emeleti bejáratig. Ezt követően König egy másik tárgyalóba jött velem egy félórás kiértékelésre, mielőtt visszatért volna Bécsbe. A bíboros álláspontjáról mondott beszámolója a következő volt:

9. König azt mondta, hogy a bíboros megkönnyebbülten fogadta a nagykövet érkezésének néhány napos késleltetését. Könignek az volt a benyomása, hogy nem igazán tetszik neki a nagykövetségről való kísétálás lehetősége, és különösen fél annak eshetőségétől, hogy szülőfalujába küldik. Láthatóan kész arra, hogy elfogadja Magyarország elhagyásának a Vatikán által kimunkálható módját, beleértve a magyar kormány feltételeit a távozást illetően, feltéve, hogy ezeket a feltételeket az ő számára a Vatikán írja elő. A bűnvádak alól való felmentés kérdése, amelyek alapján 1949-ben bebörtönözték, láthatóan nem nagyon zavarta ezen a ponton, mert ő az ítéletet kikényszerítettnek [having been a forced affair] tartja.

10. Végezetül, ami a nagykövetségen való várakozás lehetőségét illeti, a nagykövet érkezését követően is, König azt mondta, megpróbálta meggyőzni a bíborost afelől, hogy ez szükséges és elviselhető lesz számára, amíg a tárgyalások befejezésére vár. A bíboros először azt válaszolta, hogy ő inkább kimenne onnan, különben elveszíti becsületét, ha a nagykövetségen marad, hiszen szavát adta, hogy ki fog menni. König felvetette a kérdést: mi lenne, ha az Egyesült Államok kormánya külön kérné, hogy a nagykövet érkezését követően is maradjon a nagykövetségen, egészen addig, amíg a tárgyalásokat be nem fejezik, és garanciát adnak arra, hogy becsülete érintetlen marad, hiszen csak az Egyesült Államok külön kérésére maradt. A bíboros nem nyilatkozott erről a pontról, csak annyit mondott, hogy ez számára új felvetés, és hogy el fog gondolkodni róla. Végezetül König elmondta, megbeszélésük végén feltette a kérdést a bíborosnak: mit tenne, ha a vatikáni tárgyalások nem vezetnek sikerre. Erre a bíboros válasza az volt, hogy nem tudja.

11. Távozásakor úgy tűnt, König csak mérsékelten reménykedik a megoldásban. Feltételezte, hogy az Egyesült Államok néhány nappal el fogja halasztani a nagykövet érkezését, ha az Apostoli Szentszék ezt kéri, és e napok folyamán megkészszeréznék az erőfeszítést, hogy megegyezzenek a magyarokkal. Ha ez nem vezetne sikerre, mint mondta, feltételezi, hogy vissza kell

majd térnie Budapestre, hogy informálja a bíborost és megpróbálja meggyőzni őt, hogy ne tegye meg ezt a »szörnyű lépést«, és ne menjen ki. Hozzátette, hogy feltételezi: az Apostoli Szentszék érvként felhasználhatja ezt az eshetőséget a magyarokkal való tárgyalások folyamán. TIMS”

**TIMS AMERIKAI ÜGYVIVŐ TÁVIRATI FELTERJESZTÉSE
WASHINGTONBA ÉS HILLENBRAND KINEVEZETT
BUDAPESTI NAGYKÖVETHEZ BONNBA
1967. október 5.⁹²⁷**

„Bonn: csak Hillenbrand nagykövet számára

1. Biztosítottam König bíborost, hogy Mindszenty bíborossal és velem tartott megbeszéléseinek teljes beszámolóját a mai napon közvetlenül megküldöm a State Departmentnek, és hogy a Department informálni fogja az Apostoli Szentszékét. König is azon a véleményen volt, hogy valószínűleg ez a leggyorsabb útja-módja, hogy a Vatikán megkapja beszámolóját, bár Bécsből ő is fog információval szolgálni. Határozottan reméli, hogy a Departmenthez az apostoli delegátuson keresztül [hivatalosan is] eljut kérése, hogy halasszák el a nagykövet érkezését. Azt hiszem, elvárja, hogy a Department ezenkívül a delegátus közvetítésével megtárgyalja javaslatát, hogy az Egyesült Államok bizonyos ponton segítséget nyújtson a magyar kormányval való tárgyalások során.

2. Könignek a bíborossal való mai megbeszélése eredményei megerősítik, hogy ő volt a legeredményesebb küldött. A legfőbb eredmény az, hogy a bíboros határozottan vállalta, hogy megvárja a Vatikán által kimunkált megoldást. További, talán ugyancsak fontos eredmény az, hogy fenyegetése, miszerint végső megoldásként kísétál a nagykövetség kapuján, már nem annyira megingathatatlanul elszánt. Úgy vélem, hogy König látogatása kiváló eredményt hozott, és hogy a Departmentnek bátorítania kell a Vatikánt, hogy a következő héten mindent megtegyen a sikeres befejezés érdekében. TIMS”

Tims ügyvivő két távirati felterjesztésének összefoglalását a SD október 5-én továbbította az apostoli delegátusnak.⁹²⁸

927 Távirat száma: Budapest 00450, hivatkozással a Budapest 449. sz. táviratra.

928 A washingtoni külügyminisztérium október 5-én kelt táviratát Rusk jegyezte, teljes szövege:

König érsek hetedik látogatását Tims ügyvivő eredményesnek tartotta, mert ő össze tudta hasonlítani más látogatások hozadékával is, így pl. Leddy államtitkáréval, vagy a három orvos vizsgálatakor Rushmore doktorral történt megbeszéléssel is. Eredményesnek minősíthette Tims ezt a látogatást azért is, mert – mint írta – számára s az amerikaiak számára eredmény, hogy a bíboros vállalta, hogy megvárja a megegyezés kimunkálását, továbbá, hogy szándéka már nem annyira tántoríthatatlan, miszerint elhagyja a nagykövetséget. Ugyanakkor a magyar kormányzattal való megegyezés szempontjából nézve nem lehetett a látogatást eredményesnek nevezni: „König látogatása eredménytelen volt, mert noha közölte Mindszentyvel a pápának a magyar garanciaigényekkel teljesen megegyező javaslatait, Mindszenty a feltételek egyikének teljesítését sem vállalta.”⁹²⁹

Bár König érsek megkapta az instrukciókat a budapesti kormánnyal való tárgyalásokhoz is, nem lépett kapcsolatba Budapesten a magyar kormánytényezőkkel. Ennek oka az lehet, hogy miután a bíboros nem fogadta el a feltételeket, maga a bécsi érsek is eredménytelennek találhatta ezt a látogatását. Ezért újabb egyeztetésre és König újabb, nyolcadik útjára volt szükség, amelynek dátuma tizenkét nappal későbbi, október 17-e.

Időrendben néhány nappal előreszaladva foglalkoznunk kell még röviden az MSZMP KP Agitációs és Propaganda Osztály javaslatában található kitételrel, miszerint – az előbb idézett módon – a pápa javaslati teljesen megegyeznének a magyar garanciaigényekkel. Casarolinak Száll római nagykövet számára október 14-én átadott emlékeztetőjére ugyan a vonatkozó irodalomban rendszeres utalást találtunk, de szövegét nem ismerjük, csak részletes ismertetését. Ebben azonban – és Casaroli szóbeli kiegészítésében – nem találtuk azt, hogy az Apostoli Szentszék vállalta volna, hogy a bíborost azonnal megfosztja érseki címétől és eltávozása előtt apostoli kormányzót nevez ki, ahogy ezt a budapesti követelések maximum-változata tartalmazta.⁹³⁰ A König-instrukciókban, amelyeket október 4-i dátummal – mint fentebb lát-

„State 49233, Bonn: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezéhez. [Hivatk.:] Budapest 449 és 450. Jelentésének teljes tartalmát október 5-én közöltük az apostoli delegációval a Szentszéknek való továbbítás céljából. Rusk”

929 Az MSZMP KP Agitációs és Propaganda Osztály javaslata a Politikai Bizottságnak Mindszenty József helyzetének rendezésével kapcsolatban, 1967. október 9. (In: Szabó Csaba 2005, 318–319. o., itt 318. o., 99. sz. dok.)

930 Ugyanezen Agitációs és Propaganda Osztály, a Külügyminisztérium és az ÁEH október 19-én kelt közös javaslatában a következő megfogalmazást találjuk: „Tekintettel arra, hogy a Vatikán bizonyos engedményekre kényszerült követeléseink teljesítése terén, a magyar kormány megbízottai a célból, hogy további engedményeket próbáljanak elérni, a tárgyalás első menetében ragaszkodjanak azon követelésükhöz, hogy a pápa mentse fel Mindszentyt esztergomi érseki címe és funkciója alól, mielőtt elhagyná az országot.” Majd rögtön így folytatja: „figyelembe

hattuk – már Washingtonban is ismertek, s amelyeket majd maga a bécsi érsek is kifejt a budapesti amerikai ügyvivő előtt, annyit láthatunk, hogy a Vatikán kész teljes jogú (sede plena) apostoli kormányzó kinevezésére, de nem kész Mindszenty felmentésére.⁹³¹

KÖNIG BÍBOROS NYOLCADIK LÁTOGATÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

Tims ügyvivő König hetedik látogatásának másnapján, október 6-án újabb távirati felterjesztésben helyesbítette előző napi 449. sz. jelentését. Így fogalmazott: König véleményéről helyesebb úgy nyilatkozni, hogy ő csak meg akarta erősíteni, miszerint az Egyesült Államok jól tenné ugyan, ha megkeresné a magyar kormányt, de csak akkor, ha a Vatikán ezt óhajtja. Nem tett arra vonatkozóan kifejezett utalást, hogy ez szükséges lenne, hanem csak hangosan gondolkodott, hogy hasznos lehetne. Véleménye szerint a fő tárgyalópartner a Vatikán kell legyen. Ugyanakkor Tims rámutatott arra, hogy König érsek látogatása óta máris növekedtek annak esélyei, hogy az amerikai kormánynak ne kelljen az ügybe belebonyolódnia. Bár a korábbi távirati értesítés szerint az Apostoli Szentszék csak két feltételt fogadott el, König szerint Mindszenty elmondta, hogy valamilyen formában el tudná fogadni a feltételeket, ha maga a Vatikán kéri tőle. Úgy tűnik, hogy az Apostoli Szentszéknek a bíboros jövőbeli magatartására vonatkozó biztosítékok kérdésében csak egy feltételt kell elfogadnia. Tims lehetőséget látott arra, hogy a bíboros kísétálásának veszélyét hatékony érvként használhatják a magyar kormány meggyőzésében: engedjék őt Nyugatra távozni. König szerint Mindszenty még mindig foglalkozik ennek gondolatával, és a Vatikán hivatkozhatna König jelentésére. Maga König is ilyen értelemben nyilatkozott az előző nap.⁹³²

véve azonban a Vatikán október 14-i emlékeztetőjét, várható, hogy ezt a követelményt a Vatikán nem teljesíti”. (In: Szabó Csaba 2005, 341. o.)

931 Értékelésünk itt eltér a neves Mindszenty-kutatóétól (Mészáros István 2001, 54. o.) – Mészáros még ugyanezen Casaroli-féle emlékeztető elemzésénél megjegyzi: „Jól érzékelhető: ez a frazeológia teljesen azonos a Kádár-féle követelések frazeológiájával.” (In: Mészáros István 2001, 123. o.) A frazeológia véleményünk szerint azért azonos, mert ennek az emlékeztetőnek a tartalmi összefoglalását magyar pártállami forrásokban találhatjuk, azaz nem Casarolit vagy az Apostoli Szentszékét jellemzi.

932 Tims ügyvivő október 6-án kelt távirati felterjesztésének teljes szövege: „Kontroll: 00452 Bonn: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezébe. Hivatk.: Budapest 450. 1. A magyarok esetleges amerikai megkeresésének kérdését illetően a bíboros menedéke problémájának megoldása kapcsán (hivatkozott távirat, 1. bek.) helyesebb lenne azt mondani, hogy König csak megerősíteni kívánta a lehetőségét egy ilyen amerikai lépésnek, amnyiben a Vatikán szükségét érzi, hogy megkérje rá. Ő maga nem tett olyan kifejezett kijelentést, hogy ez szükséges, bár úgy vélte, hogy hasznos lehetne (Budapest 449, 7. bek.). Ahogy jelentettük (Budapest 449), azt mondta, szerinte a bíbo-

Aznap érkezett a válasz, benne az ügyvivő felhatalmazást kapott, hogy közölje a bíborossal: Hillenbrand nagykövet érkezését az ő érdekében október 18-ra halasztották; továbbá tisztelte, hogy biztosítsa őt arról, hogy továbbra is szívesen látott vendég a nagykövetség épületében. Washingtonban aznap ugyanilyen értelemben informáltak az apostoli delegátust.⁹³³ Egy október 7-én küldött újabb távirati utasítás szerint az október 5-én tartott személyes megbeszélésen Brambilla kifejtette véleményét, hogy szükséges lenne a magyar kormány amerikai részről való megkeresése, hogy mérsékelhessék a távozás feltételeit. Ha az amerikaiak azzal érvelnek, hogy súlyos feltételek esetén a bíboros kísétálna a nagykövetségről és átadná magát a magyar rendőrségnek, az meggyőzhetné a magyar kormány szerveket, hogy ez a végkifejlet nekik sem előnyös a világ közvéleménye előtt. Brambilla még mindig nem tudta, hogy az Apostoli Szentszék megkereste-e a magyar kormányt ez ügyben. A továbbiakban, visszautalva Tims előző napi távirati felterjesztésére, az amerikai megkeresés esélyét latolgatta, egyben kikérte Tims véleményét.⁹³⁴ Az ügyvivő még aznap válaszolt; szükségesnek tartotta a magyar kormány megkeresését, sőt, a javasolt-

ros távozásával kapcsolatos tárgyalások felelőssége elsősorban a Vatikáné. 2. Ami az utóbbit illeti, annak az esélye, hogy a Vatikán és a magyar kormány megoldást talál az USA közbenjárása nélkül, növekedni látszik König látogatása óta. Raimondi október 4-i, Lisle-nak tett nyilatkozata szerint (State 48527) a Szentszék csak két feltételt kapott a magyar kormánytól. König szerint a bíboros október 5-én jelezte, hogy a bíboros esetleg elfogadja a feltételeket, ha valamilyen formában maga a Vatikán kéri őt erre. Ebből a két kijelentésből úgy tűnik, hogy a Szentszék számára a probléma talán leszűkül arra, hogy elfogadtassa a magyar kormánnyal a biztosítékait a bíboros jövőbeni magatartását illetően. 3. Amennyiben a Vatikán esetleg hasznosnak itéli érvként bevetni a magyar kormánnyal szemben, hogy fennáll a veszély, miszerint a bíboros elhagyja az épületet, hogy meggyőzze a magyarokat, engedjék őt Nyugatra távozni, valószínűleg maga is fel tudja használni ezt az érvet a további tárgyalások során. König megerősítette, hogy a bíboros még mindig számol ennek a lépésnek a lehetőségével, és a Vatikán idézheti a magyaroknak végrendelete idevágó részét. König maga mondta tegnap, hogy feltételezése szerint esetleg meg is fogja tenni. 4. Az adott körülmények között úgy tűnik, elhárul az USA beavatkozásának szükségessége. Mindenképpen előnyös lenne elkerülni, hogy be kelljen avatkoznunk, ha csak lehet. A másik alternatíva az lenne számunkra, ha őszintén elmondanánk a magyaroknak, milyen eredménnyel járt König tárgyalása a bíborossal az épület elhagyásának lehetőségével kapcsolatban, amivel alátámasztanánk a Vatikán érvelését ez ügyben. Tims⁹³³

933 A washingtoni külügyminisztérium október 6-án 17:35-kor feladott táviratát jegyezte Rusk külügyminiszter. Tims kézírásával bejegyzés: [A bíboros tájékoztatása] „*megtörtént, október 6., 21 órákor.*” Tims aznap, október 6-án, 459. sz. távirati felterjesztésében beszámolt a bíborossal való esti beszélgetéséről. Mindszenty elégedett volt a nagykövet érkezésének október 18-ra való halasztásával, de más ponton kritikával élt. Mint elmondta, a tárgyalások elhúzódása miatt még további halasztást kérne, ám Tims ezt nem tudta felé biztosítani. A bíboros akkor azt mondta: lehetetlen helyzetbe kerülne, ha a nagykövetségen maradna. Véleménye szerint ebből Kádár profitálni fog és emelni fogja az árat, azaz szigorítani fogja a feltételeket. Részéről annyit tud vállalni, hogy még vár tizenkét napot, abban a reményben, hogy a Vatikán törekvéseit siker fogja övezni.

934 A washingtoni külügyminisztérium október 7-én kelt State 50533. sz. táviratát jegyezte Rusk.

nál határozottabb hangvételre gondolt – bár Mindszenty bíboros fenyegetéséről a budapesti kormány már korábban is értesülhetett –, és szintén azzal érvelt, hogy a magyar kormánynak is érdeke az amerikaiakkal való kapcsolat további normalizálása és a komplikációk elkerülése.⁹³⁵ Két nappal később még hozzátette, hogy további érv a magyarok megkeresése mellett a felmerülő közös felelősség megosztása. Fontos ugyanis, hogy időben tájékoztatást kapjanak erről az eshetőségről. S mivel a magyarok feltételezhetik, hogy mindez kapcsolatban van a bécsi érsek október 5-i látogatásával, ezért meg kell említeni, hogy König hasonlóan értékeli a helyzetet. Közben Mindszenty bíboros további előkészületeket tett a távozásra: szortírozta személyes holmiját, szeptember 19-én pedig átadta hűgának az aranymiseje alkalmából VI. Páltól kapott értékes kelyhet, hogy vigye el szülőfalujuk plébániatemplomának.⁹³⁶

Washington október 10-én adta fel azt a táviratot, amelyben értesítette a budapesti nagykövetséget az apostoli delegátus által október 9-én átadott vatikáni memorandum tartalmáról. Ebből megtudható, hogy megbeszélések folynak az Apostoli Szentszék és a magyar kormány között a bíboros jövőbeli státusza felől. A legnagyobb nehézség, hogy a magyar kormány ragaszkodik az Apostoli Szentszék formális garanciájához a bíboros magatartásával kapcsolatban, amennyiben elhagyja az országot. Az Apostoli Szentszék kész arra, hogy bevesse teljes befolyását, és arra bírja a bíborost, hogy ne tegyen ellenséges gesztusokat a magyar kormányzat ellen, de az erkölcsi biztosítékon, amelyet teljes jóhiszeműséggel ad, nem mehet túl. A Vatikán kéri még, hogy az Egyesült Államok kormánya közölje a budapesti kormányzattal a bíboros döntését: ha a tárgyalások sikertelenül végződnek, ő elhagyja a nagykövetséget. Ugyanebben a táviratban Washington utasította a budapesti ügyvivőt, hogy október 11-re kérjen időpontot Szilágyi külügyminiszter-helyettesnél. Időközben készült a vonatkozó instrukció is.⁹³⁷ Az inst-

935 Tims ügyvivő október 7-én kelt 460. sz. távirati felterjesztése a washingtoni külügyminisztériumnak.

936 Tims ügyvivő október 9-én kelt 463. sz. távirati felterjesztése a washingtoni külügyminisztériumnak, továbbá Papendorp október 9-én kelt emlékeztetője a bíboros készülődéséről, amely a távirati közlés 3. pontjának alapját képezte.

937 A washingtoni külügyminisztérium október 10-én 15:01-kor küldött távirati utasítását Rusk jegyezte, másolatot kapott Hillenbrand nagykövet Bonnban, teljes szövege: „State 51335, Bonn, Kizárólag Hillenbrand kezéhez. 1. Az apostoli delegátus október 9-én este a következő memorandumot adta át Lisle-nak és McKissonnak: IDÉZEM Megbeszélések folynak a Szentszék megbízottja és a magyar kormány között Őminenciája Mindszenty bíboros jövőbeni státuszára vonatkozólag. Úgy tűnik, a legnagyobb nehézséget az okozza, hogy a magyar kormány ragaszkodik a pontos és formális garanciákhoz a Szentszéktől Mindszenty bíboros magatartását illetőleg az ország elhagyása után. A Szentszék kész teljes befolyásával hatni a bíborosra, hogy az kerüljön minden olyan cselekedet, mely ellenkezne a magyar kormánnyal, de nem adhat töb-

rukciók a következő táviratban még aznap délután útnak indultak.⁹³⁸

bet, mint erkölcsi biztosítékot e tekintetben, melyet teljes jóindulattal hajlandó is megadni. Az Egyesült Államok kormánya hangsúlyozhatná azt a szempontot, miszerint a bíboros, úgy tűnik, arra a döntésre jutott, hogy amennyiben kudarcot vallanak a tárgyalások, elhagyja a nagykövetség épületét. IDÉZET VÉGE. Készítjük az instrukciókat Önnek a magyar kormánnyal való kapcsolatfelvételhez, és a lehető leghamarabb megküldjük. Javasoljuk, hogy próbaképpen kérjen időpontot Szilágyitól október 11-én délelőttre. Rusk”

- 938 A washingtoni külügyminisztérium október 10-én 16:58-kor feladott távirati utasítását Rusk külügyminiszter jegyezte, másolatot kapott Hillenbrand nagykövet Bonnban, teljes szövege: „State 51382, Bonn: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezéhez. Raimondi érsek, apostoli delegátus október 9-én fogadta Lisle-t (Septel) (State 51335). A delegátus megerősítette a Szentszék kérését, hogy az Egyesült Államok forduljon a magyar kormányhoz a Szentszék folyamatos próbálkozásait támogató, hogy kielégítő megállapodást lehessen kötni a magyar kormánnyal a bíboros Magyarországról való távozása tekintetében. Ennek megfelelően sürgősen kérjen időpontot Szilágyitól szerdára, október 11-re, vagy ez időpont után, amikor a leghamarabb lehetséges, és szóban fejtse ki előtte az Egyesült Államok álláspontját a következőképpen: A Szentszék értesítette az amerikai kormányt folyamatban lévő tárgyalásairól a magyar kormány képviselőivel, melyek során kölcsönösen kielégítő megoldást próbálnak találni Mindszenty bíboros Magyarországról való távozását illetően. Az Egyesült Államok úgy látja, hogy a megoldást nyilvánvalóan a magyar kormány és a Szentszék tárgyalásai hivatottak megtalálni, és a maga részéről el kíván kerülni mindenféle lépést, melyet bármelyik oldal az ügybe való illetéktelen beleavatkozásnak foghatna fel. Ugyanakkor, mivel érintett fél abból kifolyólag, hogy a bíboros az amerikai nagykövetség területén élvez menedéket, az USA segítségére szeretne lenni mindkét félnek minden lehetséges és elfogadható módon, és természetesen készen áll arra, hogy teljes mértékig együttműködjön a fő érintett felek esetleges megállapodásának végrehajtásában. Kormányom egyedül erre adott nekem utasítást, ezért kerestem meg Önt. Az USA teljes mértékig tisztában van az ügy érzékeny és bonyolult vonatkozásaival minden érintett fél szempontjából, ezért reméli továbbá, hogy mindkét fő érintett fél tartózkodni fog attól, hogy olyan feltételeket támasszon a bíboros távozása esetére, melyek kedvezőtlen hatással lennének a kölcsönösen kielégítő és kivitelezhető megoldás megtalálására, vagy lehetetlenné tennék azt. Az amerikai kormány tisztában van azzal, hogy a Szentszék kész teljes jóhiszeműséggel biztosítékot adni a magyar kormánynak arról, hogy minden lehetséges befolyását latba veti a bíborosnál, hogy kerüljön minden olyan lépést, mely ellene lenne Magyarországnak. Ami a magyar kormány tudomásunk szerint aggasztó további feltételt illeti, azaz hogy a bíboros mondjon le minden jogáról és ellenőrzéséről az esztergomi érsekség fölött, az USA véleménye szerint nyilvánvaló, hogy a bíboros gyakorlatilag nem lesz olyan helyzetben, hogy bármiféle ilyen funkciót gyakorolhasson Magyarországról való távozása után. Még egyszer kifejezve reményét, hogy a magyar kormány és a Szentszék hamarosan megtalálja a megoldást a bíboros Magyarországról való távozására, az Egyesült Államok határozottan hangsúlyozni kívánja, hogy rendkívül sürgető a döntés időben való meghozatala. E tekintetben az Egyesült Államok, ahogy az Egyesült Államok tudomása szerint a Szentszék is, a bíboros lelki állapotáról kapott jelzések nyomán okkal tart attól, hogy amennyiben a tárgyalások az amerikai nagykövet jelenleg október 18-ára tervezett megérkezéséig nem vezetnek eredményre, a bíboros valamikor a nagykövet érkezése előtt el fogja hagyni a nagykövetség épületét, és át fogja adni magát a magyar hatóságoknak. Az Egyesült Államok úgy hiszi, hogy ez a lépés elkerülhetetlenül nagy érzelmi hatással lenne a közvéleményre az egész világon, de különösen az Egyesült Államokban, és nagyban bonyolítaná a két ország javuló kapcsolatát. Egy ilyen lépés tehát nagyon szerencsétlen fejlemény lenne minden szempontból, és azt eredm-

Október 10-én este Washington feladta a következő, aznap harmadik távirati utasítást, amelyben beszámolt Lisle igazgató és McKisson október 9-én 18:30-kor Raimondi apostoli delegátusnál tett látogatásáról, hogy tájékoztassák őt az újabb fejleményekről (Budapest 459. sz. távirata és az itt nem közölt Budapest 466. sz. távirata, a UPI hírügynökség vonatkozó híreiről). Az ezt követő megbeszélésen Raimondi latolgatta az eshetőségeket; mindketten úgy vélték, hogy a budapesti kormányzat nagyobb megértést és rugalmasságot fog tanúsítani. Lisle kérdésére válaszolva a delegátus elegendőnek tartotta, hogy a bécsi érsek és a római magyar nagykövetség által folytatódjanak a tárgyalások, és nem adott hitelt König jelentésében annak a pontnak, hogy a bíboros tartózkodna a nagykövetség önkényes elhagyásától. Raimondi emiatt lehetségesnek tartotta König visszatérését Budapestre, mintegy utolsó kísérletként, hogy visszatartsa a bíborost. Ezt követően Lisle jelezte Raimondinak, hogy másnap, október 10-én megkeresik a budapesti külügyminisztériumot, de ettől nem azt várta, hogy végigveszik a feltételeket, hanem a rugalmasabb és racionálisabb magatartás kialakítását a feltételekkel kapcsolatban. Végezetül Raimondi érsek biztosította az amerikaiakat arról, hogy ha minden kötél szakad és a bíboros valóban önkényesen elhagyja a nagykövetséget, az Apostoli Szentszék mindent megtesz azért, hogy tájékoztassa a katolikus közvéleményt és a világgözvéleményt arról, hogy mindent megtett a kielégítő és tisztességes megoldás megszületése érdekében.⁹³⁹

nyezné, hogy a probléma kizárólag a magyar kormányra hárulna. És végül, a jelen megkeresés befejezésekképpen, az Egyesült Államok kormánya meg kívánja erősíteni ama véleményét, hogy egy sürgősen megkötött megállapodás a bíboros távozását illetően, amely különösen időszerű az amerikai nagykövet megérkezése előestéjén, jótékony hatással lenne mind az amerikai, mind a magyar kormány érdekeire, ami a kétoldali kapcsolatok fejlesztését illeti. Ez a végkifejlet megoldana egy hosszan tartó, kényes helyzetet, mely annak ellenére, hogy mindegyik érintett fél dicséretre méltó önmérséklettel kezelte, árnyékot vetett az amerikai–magyar kapcsolatokra. Az amerikai kormány köszönetét fejezi ki ezért a lehetőségért, hogy hangot adhatott nézeteinek a fenti ügyekkel kapcsolatban, és ismételten hangsúlyozza együttműködési szándékát bármiféle megoldás végrehajtásában, amelyben a magyar kormány és a Szentszék megállapodik. Azonnal közölje táviratilag a magyar kormány reagálását! Jelentése kézhez vétele után a külügyminisztérium támogatást biztosít azzal, hogy azonnal beidézi az itteni magyar ügyvivőt. Rusk”

939 A washingtoni külügyminisztérium október 10-én 20:37-kor feladott távirati utasítását Rusk jegyezte, másolatot kapott Hillenbrand nagykövet Bonnban, teljes szövege: „State 51510 Bonn: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezébe

1. Lisle és McKisson október 9-én du. 6:30-kor bejelentkezés után meglátogatta Raimondi érsek apostoli delegátust és Monsignor Brambillát, hogy naprakész információkkal lássák el őket a 459. sz. és 466. sz. nagykövetségi táviratban jelentett fejleményekről.

2. Az ezt követő beszélgetés során az érsek azt mondta, hogy a Szentszék reméli, hogy amikor az Egyesült Államok felveszi a kapcsolatot a magyar kormánnyal, határozottan hangsúlyozni fogja azt a félelmét – melyben osztozik a Szentszékkel –, miszerint a bíboros ki fog sétálni a nagykövetségről a nagykövet érkezése előtt, hacsak közben nem köt megállapodást a Szentszék és a magyar kormány, mely lehetővé tenné menlevéllel Nyugatra történő távozását. Mind a delegá-

Október 11-én Tims első távirati felterjesztésében beszámolt a bíboros aznapi távozási előkészületeiről. Mindszenty kiegészítést illesztett végrendeletéhez, továbbá kérte, hogy őrizték meg a végrendeletet arra az esetre, ha a magyar hatóságok nem tennék lehetővé, hogy ismét visszakapja, illetve, hogy küldjék utána, ha ez lehetséges. Elmondta még, hogy részéről valószínű a követség elhagyása, mert nem fogadja el a rezsím feltételeit.⁹⁴⁰ Második távirata Szilágyi külügyminiszter-helyettesnél tett

tus, mind Brambilla rámutatott, hogy a Szentszék ezt fontosnak tartja, mert ez lehet a kulcsa annak, hogy a magyarok ésszerűbb és rugalmasabb magatartást tanúsítsanak a feltételeket illetően, melyeket a bíboros Nyugatra való távozását lehetővé tevő megállapodással szemben támasztanak, mivel a kísérlés alternatívája azt a gondot, hogy mit tegyenek a bíborossal, valamint hogy hogyan reagál világszerte a figyelő közvélemény, egyenesen a magyar kormány nyakába zúdítaná.

A delegátus megjegyezte, hogy a magyarok még mindig mereven ragaszkodnak a feltételekhez, és hogy ez okozza a legfőbb gondot, bár van IDÉZEM számos más gond is IDÉZET VÉGE, melyek jellegét nem pontosította. Lisle kérdésére a Szentszék és a magyar kormány folyamatban lévő kapcsolatfelvételének természetét és helyét illetően a delegátus érzékeltette, hogy nem tudja pontosan, de kifejezte azon véleményét, hogy a kapcsolatfelvétel valószínűleg König bíboroson, valamint a római magyar nagykövetségen keresztül történik. A Mindszenty helyzetével kapcsolatos kiszivárogtatás egyre inkább bizonyított voltára utalva a delegátus megjegyezte továbbá, hogy a közvélemény, úgy tűnik, követi König bíboros mozgását és tevékenységét, és hogy kész csoda, bár szerencsés, hogy a publicitás nem volt már eddig is nagyobb. A delegátus hozzáfűzte, hogy König talán túl optimista volt a bíborossal való találkozásjáról írott beszámolójában, mikor azt írta, hogy utóbbi talán mégsem fog önkényesen távozni. A delegátus ugyanakkor elismerte, hogy mindig nehéz megbecsülni a bíboros aktuális szándékait. Megjegyezte azt is, hogy König visszatérhet Budapestre, amennyiben szükséges egy további látogatás, és talán tesz egy utolsó kísérletet arra, hogy lebeszélje a bíborost a nagykövetség elhagyásáról. Lisle további kérdésére, aki biztosan akart lenni abban, hogy a Vatikán és a magyar kormány közötti kapcsolatfelvétel szilárd alapokon nyugszik, a delegátus azt felelte, hogy az Egyesült Államok nyugodtan hivatkozhat a Szentszék és a magyar kormány közötti tárgyalásokra, amikor felveszi a kapcsolatot Budapesttel. Lisle elmondta, hogy készülöben van, és október 10-én lesz továbbítva a nagykövetségnek az utasítás, hogy október 11-én vegyék fel a kapcsolatot a magyar kormánnyal. A külügyminisztérium nyomban értesíteni fogja a delegátust a megkeresés eredményéről, hogy továbbíthassa a Szentszéknek. Lisle emlékeztette a delegátust, hogy egy ilyen megkeresés során az Egyesült Államok nem tárgyalhat a megoldásról, de bátoríthatja a magyar kormányt, hogy tanúsítson rugalmasabb és ésszerűbb magatartást a feltételekkel kapcsolatban. A delegátus biztosította Lisle-t, hogy amennyiben kudarcot vall minden folyamatban lévő erőfeszítés a megoldás megtalálására, és a bíboros elhagyja a nagykövetséget, a Szentszék és az itteni apostoli delegáció teljes mértékig együtt fog működni a külügyminisztériummal, hogy világossá tegye a katolikus és az általános közvélemény előtt, hogy a Szentszék és az Egyesült Államok mindent megtett, ami lehetséges és elfogadható, hogy létrejöjjön egy kielégítő és tisztességes megoldás. Rusk”

940 A budapesti ügyvivő október 11-én feladott 479. sz. távirati felterjesztése a washingtoni külügyminisztériumba. A Mindszentyvel kapcsolatos rész Papendorp aznapi emlékeztetőjének összefoglalása.

látogatásával volt kapcsolatos.⁹⁴¹ A találkozó majd két órán át tartott; Szilágyi jegyzetelt, és a leírtakat a látogatás végén visszaolvasta, hogy megbizonyosodjon afelől, hogy megértette az amerikai álláspontot, majd válaszában kifejtette, hogy a bíboros problémája nem csupán a magyar kormányra és a Vatikánra, hanem az amerikai kormányra és magára a bíborosra is tartozik. Végül hozzáfűzte, hogy véleménye szerint az amerikai kormány nem háríthatja el a felelősséget a bíborossal kapcsolatban, és nem hagyhatja magára a magyar kormányt és a Vatikánt, majd elmondta: „informálva vagyunk szándékáról”. Tims ezt úgy értelmezte, hogy a Vatikán informálta őket. Minden lehető részletről tudomást akart szerezni, különösen a bíboros szándékának komolyságáról, valamint arról, hogy az amerikai kormány hogyan szándékozik kezelni ezt, jelen lesz-e a sajtó stb. Tims ezt a lehetőséget elhárította, mint abszurditást. Szilágyi ezt követően tudni akarta, hogy a bíboros elhagyhatja-e a nagykövetséget az amerikaiak tudtán kívül. Ezt a feltételezést Tims szintén elhárította. Szilágyi ezt követően elmondta, hogy tájékoztatnia kell az illetékes magyar szerveket, elsősorban saját miniszterét az amerikai állásponttól. Majd elmondta, hogy a magyar kormány felhatalmazta római nagykövetét, hogy közölje a Vatikánnal a magyar álláspontot: a bíborost fel kell mentenie esztergomi bíborosi [sic!] címétől, azon a módon, amelyet a Vatikán helyesnek talál. A Vatikánnak garantálnia kell, hogy ez távozását megelőzően megtörténik, azaz a bíborost gyakorlatilag azonnal fel kell menteni. Természetesen szükséges lesz, hogy a Vatikán kinevezzon egy másik bíborost vagy püspököt mint apostoli kormányzót vagy helyettest [sic!], a Vatikán és a magyar kormány közt kötetendő megegyezés alapján. Szilágyi feltételezte, hogy a Vatikán már adott ezekről tájékoztatást, vagy hamarosan adni fog. Szilágyi ezen a megbeszélésen – mint Tims megjegyezte – nem szólt a hallgatási feltételről, de elmondta, hogy számukra a bíboros már nem politikai kérdés, legyen bár a nagykövetségen vagy másutt. Ő már múlt idő és nem oszt, nem szoroz.

Amikor Tims hozzáfűzte, hogy a magyar kormány a bíboros Nyugatra távozásáról a Vatikánnal könnyebben megegyezhetne, Szilágyi elmondta, hogy ez nem olyan egyszerű, és a kérdés az, hogyan fog távozni. Mint elmondta, jelentős komplikációt jelent a bíboros igénye, hogy egyházi vezető maradjon, majd megismételte, hogy a magyar kormány javaslatot tett a kérdés megoldására. Egyébként is – fűzte hozzá Szilágyi –, a bíboros betöltötte 75. életévét, így lemondása ügyében nyomást is lehet rá gyakorolni. Végezetül a tárgyalást a kérdés sürgősségének hangoztatásával zárták le.⁹⁴² Másnap, október 12-én Tims kiegészítéseket fűzött ehhez a táviratához, melyek-

941 Szóban elmondott, írásban át nem adott emlékeztetőjének szövege megtalálható a budapesti követségi fondban. Ez csak annyiban tért el a washingtoni State 51382. sz. táviratban megküldött szövegtől, hogy feloldja a távirat rövidítéseit.

942 A budapesti ügyvivő október 11-én feladott távirati felterjesztése a washingtoni külügyminisz-

tériumhoz, másolati példány Hillenbrand nagykövetnek Berlinbe, teljes szövege: „Kontroll: 00482 Berlin: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezéhez, megőrzésre. Hivatk: State 51382. A Szilágyival való ma déli, majdnem kétórás találkozásom lelegején elmondtam, hogy látogatásom oka egy szokatlanul komoly és sürgető információ átadása Mindszenty bíborossal kapcsolatban. Ezután ismertettem az Egyesült Államok álláspontját szó szerint a hivatkozott táviratból. Hogy biztosítsam, megértette az amerikai aggodalmakat a bíboros önkényes távozásának kockázatával kapcsolatban, elismételtem és hangsúlyoztam a nyilatkozat erre vonatkozó részét (hivatk. távirat, 9. bek.). Szilágyi részletesen jegyzetelt, amíg beszéltem, és végül visszaolvasta nekem, hogy biztos lehessen benne, hogy jól értette az amerikai nyilatkozatot. Válaszul Szilágyi kifejtette, hogy a bíboros problémája négy felet érint. Nemcsak a magyar kormányt és a Vatikánt, hanem az Egyesült Államokat és magát a bíborost is, majd hozzátette, hogy véleménye szerint az Egyesült Államok nem vonhatja ki magát a bíboros iránti felelősség alól és hagyhatja az ügyet a magyar kormányra és a Szentszékre. Miután ezt leszögezte, rögtön a bíboros esetleges önkényes távozása témájába fogott, és a beszélgetés hátralévő részében nagyrészt erre fókuszált. Azt mondta: »Értésültünk a szándékáról.« (Én ezt úgy fogtam fel, hogy a Vatikán részéről.) Azzal folytatta, hogy szeretett volna megtudni minden lehetséges részletet az önkényes távozás eshetőségéről, különösen a bíboros szándékának további bizonyítékairól, valamint arról, hogy az Egyesült Államok hogyan kívánja kezelni a helyzetet, ha erre sor kerül. Először is azt kérdezte, milyen csatornákon juthat el ez az esemény a nyilvánossághoz, vajon a nyilvánosság kap-e figyelemzést előre, és vajon lehetnek-e ott fotósok. Azt feleltem, abszurd feltételezés, hogy az Egyesült Államok nagydobra verné a bíboros lépését, mivel mi ezt ellenezzük, és reméljük, hogy elkerülhető lesz, ha pedig a sajnálatos esemény mégis megtörténik, az Egyesült Államok részéről a nyilvánosságra hozatal természetesen hivatalos nyilatkozat formájában fog történni, amely megerősíti a tényt, miután megtörtént. Szilágyi ezután arról érdeklődött, vajon vannak-e a bíborosnak kommunikációs csatornái a külvilággal a nagykövetség háta mögött, és el tudná-e hagyni az épületet a nagykövetség tudta nélkül. Biztosítottam, hogy nagy hangsúlyt fordítottunk mindkét lehetőség megakadályozására, és mindkettőt valószínűtlennek találjuk. Szilágyi kijelentette, hogy mindenekelőtt azonnal értesíteni kívánja az illetékes magyar hatóságokat az amerikai nézetekre vonatkozó mai nyilatkozattal kapcsolatban. Elsősorban a saját miniszterét, és rajta keresztül mindenki mást, akit érint. Ezután kijelentette, hogy közölni kívánja velünk a következőket: IDÉZEM A magyar kormány felhatalmazta római nagykövetét, hogy tudassa a Vatikánnal, hogy a magyar álláspont szerint Mindszentyt fel kellene menteni esztergomi bíborosi [sic!] pozíciójából olyan módon, ahogy azt a Vatikán jónak látja. A Vatikánnak garantálnia kell, hogy ez megtörténik még Mindszenty távozása előtt, azaz a bíborost gyakorlatilag azonnal fel kell menteni. A Vatikánnak természetesen ki kell majd neveznie egy másik bíborost vagy püspököt, mint apostoli kormányzót vagy helyettest a Vatikán és a magyar kormány erre vonatkozó megegyezése alapján. Feltételezem, a Vatikánt már értesítették a fentiekről, vagy hamarosan értesíteni fogják IDÉZET VÉGE. Szilágyi nem tett más kijelentést a magyar kormány feltételei tárgyában, és egyáltalán nem kommentálta a »hallgatásra« vonatkozó, első feltételt (hivatk. távirat, 7. bek.). Azzal folytatta, hogy elismételte a rezsím ismerős álláspontját, miszerint IDÉZEM számunkra (azaz a magyar kormány számára) a bíboros ma nem jelent politikai problémát, akár az Önök nagykövetségén van, akár nem. Ő már a múlt. Nem számít IDÉZET VÉGE. Amikor azt feleltem, hogy ha ez igaz, reméljük, a magyar kormánynak annál könnyebb lesz megegyezni a Szentszékkal a Nyugatra való távozásáról, Szilágyi enyhén visszakozott, és azt mondta, ez azért nem ilyen egyszerű, és kérdés, hogyan tudna elmenni. Rámutatott, hogy a bíboros ragaszkodása az egyházi vezető szerepéhez nagy probléma, és elismételte, hogy a magyar kormány már előterjesztette a megoldási javaslatát. A kérdésre, hogy vajon a Vatikán felmentheti-e a bíborost az egyházi hiva-

ben további részletekkel szolgált. Szilágyi álláspontja szerint a bíboros még mindig a magyar büntetőjog által kimért ítéletet viseli, ami ugyan nem határozza meg eleve, hogyan fognak vele eljárni, mert ő maga sem tudja, de ez olyan tény, amellyel a bíborosnak számolnia kell. Tims válaszában kiemelte, hogy a bíboros nem a nagykövetség foglya, és az amerikai kormány nem fogja őt megakadályozni, ha a nagykövetség elhagyásáról dönt.⁹⁴³

Lisle igazgató október 11-én 18:15-kor felkereste az apostoli delegátust és átadta neki Tims 482. és 479. sz. két táviratának összefoglalását. Raimondi élénk érdeklődést tanúsított az átadott információk iránt és biztosította Lisle-t, hogy az összefoglalást azonnal megküldi Rómába.⁹⁴⁴ Október 12-én reggeltől kezdődően megkétszereződött a budapesti amerikai nagykövetség bejárata előtt strázsáló magyar biztonsági

talából, Szilágyi azt felelte, hogy biztos benne, különösen hogy a bíboros elmúlt 75 éves, s így nyomást lehet gyakorolni rá, hogy vonuljon vissza. A beszélgetés befejezéseként elismertem az amerikai álláspontot a helyzet sürgető voltáról, és reményeinket, miszerint a magyar kormány és a Vatikán sürgősen megállapodik mérsékelt feltételek mellett, főleg annak a tükrében, hogy különben fennáll a valós veszélye a bíboros önkényes távozásának. Szilágyi röviden közbevetette, hogy a bíboros illetén távozását az Egyesült Államok is megszenvedné, mivel akár azzal is vádolhatná az Egyesült Államokat, hogy elárulta az ügyét a magyar kormánnyal szemben. Azt feleltem, tisztában vagyunk azzal, hogy számunkra is hátrányos lenne, ha kisétál, bár nem ilyen alapon, és ez is része volt a mai nyilatkozatunknak. Szilágyi azzal fejezte be, hogy tudomásul veszi a nagykövet várható, október 18-i érkezését, és azt mondta, érti az ügy sürgető voltát, továbbítja a jelentést, és kapcsolatban marad velem a témát illetően. Tims” Szilágyi ennek a találkozóknak egy másik variánsát adja elő (in: Borhi László 2002, 614–617. o., 156. sz. dok.; Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1084–1087. o., 334. sz. dok.).

943 A budapesti ügyvivő október 12-én feladott távirati felterjesztése a washingtoni külügyminisztériumhoz, másolati példány Hillenbrand nagykövethoz, Berlinbe. Teljes szövege: „Kontroll: 00485, Berlin: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezéhez, Hivatk.: State 482. Szilágyi a további megjegyzéseket tette az október 11-i találkozón (hivatkozott távirat): Azt mondta, amennyiben a bíboros elhagyja a nagykövetséget, azt olyan emberként teszi, aki a magyar büntető törvények szerint elítélt. Hozzátette, ezzel nem akarja megelőlegezni, hogy így is fognak bánni a magyar hatóságok a bíborossal ebben az esetben, mert ezt nem tudhatja, pusztán jelzi, hogy a bíborosnak ezzel számolnia kell. Válaszolva Szilágyi kérdésére, hogy mik az Egyesült Államok szándékai arra az esetre, ha a bíboros megkísérli a távozást, emlékeztettem, hogy az utóbbi nem, ISMÉTLEM, nem a nagykövetség foglya és az Egyesült Államok nem, ISMÉTLEM, nem fogja megakadályozni a távozását, ha ő így dönt. A nyugati sajtónak a bíborossal kapcsolatos egyik friss spekulációjára utalva Szilágyi rámutatott, hogy szerinte ez a budapesti AP-tól [sic] származik König látogatás kapcsán, s megjegyezte, nagy kár, hogy ilyen sajtóvisszhang előfordulhatott. Tims”

944 A washingtoni külügyminisztérium október 12-én feladott táviratát Rusk jegyezte, teljes szövege: „State 53066, Berlin: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezéhez, Hivatk: Budapest 482 és 497; State 51382. Az október 11-én du. 6:15-kor Raimondi érsek apostoli delegátusnál és Monsignor Brambillánál tett látogatása alkalmával Lisle ismertette a hivatkozott táviratok tartalmát. A delegátus élénk érdeklődést mutatott a kapott információk iránt, és azt mondta, nyomban továbbítja azokat a Szentszéknek. Rusk”

rendőrség létszáma. Tims feltételezte, hogy ez kapcsolatban van a külügyminisztériumnak október 11-én átadott információkkal.⁹⁴⁵ Ugyanaznap Tims beszámolt a bíboros aggódó érdeklődéséről, hogy van-e vatikáni küldött Budapesten, és ha nincs, van-e hír ilyen küldött érkezéséről, hiszen az igen fontos lenne személyes helyzetére vonatkozóan.⁹⁴⁶ Ennek a táviratnak az összefoglalását október 13-án Brambilla tudomására hozták. Ezt az alkalmat megragadva sürgették nála a bécsi érsek újabb látogatását a bíborosnál.⁹⁴⁷ Szintén október 13-án kelt Papendorp emlékeztetője, amelyben a bíboros hangulatváltozásáról számolt be, aki egyre inkább azon töprengett, hogy itt marad a nagykövetségen, hacsak nem születik minden fél számára elfogadható megegyezés távozásával kapcsolatban. 103 nap telt el, mint mondta, azóta, hogy első alkalommal megemlítette a bécsi érseknek távozása eshetőségét, és a komoly

945 A budapesti ügyvivő október 13-án feladott távirati felterjesztése a washingtoni külügyminisztériumnak, másolati példányt kapott Hillenbrand nagykövet Berlinben, teljes szövege: „Kontroll: 00488, Berlin: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezéhez. Hivatk.: Budapest 482. Október 12-én reggeltől a magyar hatóságok megkettőzték a nagykövetség főbejárata előtt posztoló civil ruhás rendőreik számát. A korábbi kettő helyett már négyen állnak őrségben. A megjelenésükből ítélve az utóbbi kettő magasabb rangú lehet. A főbejáratnál álló civil rendszámú rendőrautók száma is kettőre nőtt. Az oldalsó bejáratnál nem változott a rendőri készütség, azaz egy autó két civil ruhás rendőrrel. A nagykövetség sarkán az egyenruhás rendőrök hol kettőn, hol hárman vannak. Feltételezem, hogy a fenti változások azzal az információval függenek össze, melyet a magyar külügyminisztériumnak október 11-én adtunk (hivatkozott távirat) Tims”

946 A budapesti ügyvivő október 13-án feladott távirati felterjesztése a washingtoni külügyminisztériumnak, másolati példányt kapott Hillenbrand nagykövet Berlinben, teljes szövege: „Kontroll: 00491, Berlin: Kizárólag Hillenbrand nagyköv. kezéhez. A bíboros az iránt érdeklődött ma délután, hogy a vatikáni küldött Budapesten tartózkodik-e még, vagy ha nem, van-e hír arról, hogy hamarosan várható a visszatérése. Azt mondta, a látogatás fontos befolyással lenne a helyzetére. Azt feleltem, hogy nincs ISMÉTLEM, nincs ilyen információnk, de valószínű, hogy hamarosan lesz, és ebben az esetben azonnal értesíteni fogjuk. Köszönését fejezte ki, de némileg aggódni látszik. Tims”

947 A washingtoni külügyminisztérium október 14-én kelt táviratát jegyezte Rusk, másolatot kapott Hillenbrand Berlinben, teljes szövege: „State 54263, Hivatk.: Budapest 491, Berlin: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezéhez. Az Ön beszélgetését a bíborossal a hivatkozott távirati jelentés szerint október 13-án ismertettük Monsignor Brambillával az apostoli delegációtól. Ugyanakkor Monsignor Brambillán keresztül megüzentük az apostoli delegátusnak, hogy kívánatos lenne, ha König bíboros újból meglátogatná Mindszenty bíborost a jövő hét elején, akármilyen is történik addig, akár azért, hogy beszámoljon a tárgyalások kudarcairól és lebeszélje a távozásról, akár azért, hogy amennyiben a Szenszék és a magyarok megegyeznek, megtegye vele a szükséges előkészületeket a távozására a menlevél birtokában. Felvetettük továbbá, hogy hétfőn, október 16-án találkozónk a delegátussal – hacsak az addigi események nem teszik ezt egyértelműen feleslegessé –, hogy egyeztessük a terveinket a szükséghelyzetre, amennyiben a bíboros távozik. Az apostoli delegátus rámutatott, hogy bár még nem kapott konkrét üzenetet, úgy véli, hogy a Szenszék vagy ő maga megtehetné a megfelelő lépéseket, hogy megakadályozzon mindenféle kritikus reakciót az amerikai egyház vagy az amerikai katolikus közösség bármely más tagja részéről. Rusk”

tárgyalások egészen mostanáig halasztódtak. Ez a rezsimnek lehetőséget ad arra, hogy szigorítson a feltételeken. Mindszentyre nagy hatással volt – írja Papendorp – a pápának a bécsi érsek révén tolmácsolt kérése, hogy ne adja át magát a rezsimnek, mert ez hátrányos következményekkel járna a magyarországi Egyházra, a Vatikánra és az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolataira, továbbá komplikálnák az egyház és az állam viszonyát az Amerikai Egyesült Államokban. Végezetül a bíboros elmondta, hogy nem akar kegyet senkitől. Az egész Nyugatra távozási történet a Königgel való megbeszélés folyamán merült fel, mert az érsek elmondta neki, hogy van egy levele a magyar kormánytól, amely felhatalmazza őt, hogy vámvizsgálat nélkül „bármit és bárkit” kivigyen magával Magyarországról. S amikor Mindszenty megkérdezte Königet, hogy ez rá is vonatkozik-e, König azt mondta: nincs kivétel. Ezért aztán Mindszenty úgy gondolta, hogy König, újabb érkezését követően, kiviheti őt Magyarországról.⁹⁴⁸ Másnap újabb megbeszélés során Mindszenty sürgetni

948 Papendorp október 13-án kelt emlékeztetőjének teljes szövege: „Címzett: Az ügyvivő, Küldő: POLEC-JP Papendorp, Tárgy: A bíboros. Ma esti beszélgetésemből úgy tűnik, a bíboros egyre inkább kezd megbirkózni a gondolattal, hogy továbbra is a nagykövetség menedékében marad, ha nem születik kölcsönösen elfogadható megállapodás a Nyugatra való távozásáról. Sajnálja, hogy már vagy 103 nap eltelt az óta, hogy először felvetette König bíborosnak önkényes távozása lehetőségét, a komoly tárgyalásokat az ügyben eddig halogatták, amivel lehetővé tették a [magyar] rezsimnek, hogy emelje a tétet a feltételeket illetően. Ekképpen a rezsim készségesnek mutatkozhat egy megállapodás megkötésére anélkül, hogy az kárára lenne, mert olyan feltételeket támaszthat, melyekről tudja, hogy a bíboros úgysem fogadja el. A bíborosra láthatóan nagy hatással volt a pápa König bíboroson keresztül továbbított kérése, hogy ne adja fel magát a rezsimnek, mivel egy ilyen lépés káros hatással lenne a magyar egyházra és a vatikáni–magyar viszonyra, valamint bonyolítaná az egyház és az állam viszonyát az Egyesült Államokban. Ezt a kérést nem hagyhatja figyelmen kívül, mondta. Megemlített egy harmadik alternatívát is, azt, hogy elhagyja a nagykövetséget, és »másfelé megy«, de nem adja fel magát a rendőrségnek. Felvilágosítottam, hogy ez nem egy reális alternatíva, és megmondtam, hogy kétségtelenül letartóztatják, mihelyt kilép az ajtón. Megemlítettem, hogy tegnap óta megerősítették a megfigyelő csapatot, s ő ezt annak a jelének vette, hogy a rezsim válasza negatív lesz. Ha formailag nem is, de tartalmilag igen. Megkért, hangsúlyozzam, hogy nagyon megköszönné, ha legalább huszonnégy órával előre értesítenék a nagykövet érkezéséről, hogy amennyiben a rezsimtől negatív válasz érkezik, vagy semmilyen, legyen ideje gondosan megfontolni, milyen lépést tegyen az akkor fennálló körülmények tükrében. Azt mondta, meg fogja kérni Önt, engem és Ed[ward] Alexandert*, hogy segítsünk a döntésben, mert senki máshoz nem fordulhat tanácsért. Azt mondta, a gyóntatójával nem osztotta meg az elképzelését, hogy távozik az épületből a nagykövet érkezése előtt, és azt sem, hogy még úgy is elhagyja a nagykövetséget, ha nem kap menlevelet. Ha lehetne, szeretne konzultálni két magyar püspökkel (Shvoyt és Dudást említette), de tisztában van azzal, hogy ez lehetetlen. Nem fog szívességet kérni a rezsimtől, mivel csak annak a beleegyezésével jöhetne létre egy ilyen látogatás, de még akkor sem engednék hozzá ezt a kettőt, hanem másokat küldenének helyettük. A bíboros hangsúlyozta, hogy nem fog szívességet kérni a rezsimtől, és senkit sem kért meg – sem Königet, sem a Vatikánt, sem az amerikai kormányt –, hogy kérjenek a nevében. Nyugatra való távozásának kérdése (tehát nem az egyszerű kísétálás

akart és táviratilag érdeklődni a Vatikánnál. Ily módon a bíboros újabb közvetlen kapcsolat felvételére került sor az Apostoli Szentszékkel. Tims távirati felterjesztése tartalmazza a rövid táviratszöveget:

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1967. október 14.⁹⁴⁹

„Berlin: csak Hillenbrand nagykövet számára

Egyórás megbeszélésünk folyamán ma reggel a bíboros feszültség és aggodalom jelét mutatta amiatt, hogy az Apostoli Szentszék hallgat a magyar kormánnyal való tárgyalásokról és távozása részleteiről. A bíboros hangsúlyozta, hogy a nagykövet érkezése előtti idő igen kevés számára, hogy elgondolkodjék az Apostoli Szentszék javaslataiból következő döntésén. Úgy véli, hogy legalább egy vagy két napra szüksége lesz a javaslatok kézhezvételét követően, hogy döntésre jusson: elfogadja-e őket vagy sem. Ezért azt kérte, hogy a Department a következő üzenetet küldje Cicognani bíboros államtitkárnak: IDÉZET Mi a tárgyalások állása? IDÉZET BEZÁRVA Elmondta, hogy üzenetére hétfőn válasz érkezik a Vatikánból, amely közölné vele távozásának feltételeit. Ily módon rendelkezésre állna számára a hétfői vagy a keddi nap, hogy eldöntse, mi a teendő.

Elmondtam a bíborosnak, hogy továbbítom kérését, de valószínűbbnek tűnik, hogy az Apostoli Szentszék a megbeszélések eredményéről egy újabb küldött útján fogja tájékoztatni. A bíboros ismét kifejezte pesszimizmusát a vatikáni–magyar tárgyalások miatt, amelyek szerinte egy utolsó percig

a nagykövet érkezése előtt) Königgel merült fel, mikor az utóbbi elmondta neki, hogy van nála egy levél a magyar kormánytól, mely felhatalmazza őt, hogy bármit vagy bárkit kivegyen Magyarországról vámvizsgálat nélkül. A bíboros akkor megkérdezte őt (Königet), hogy ebbe ő (Mindszenty) is beletartozik-e, mire König azt válaszolta, hogy ő sem kivétel. Emiatt a bíboros arra számított, hogy következő látogatás alkalmával König magával viszi Bécsbe. Nem tudja, hogy Könignek lettek-e végül aggályai, vagy a Vatikán tanácsolt (vagy követelt) egy formálisabb megegyezést a magyar kormánnyal.”

949 A washingtoni külügyminisztérium október 14-én 14:18-kor kelt távirata a budapesti nagykövetségnek és a berlini amerikai misszióknak, másolati példány Hillenbrand nagykövetnek Berlinbe, teljes szövege: „State 54388, Hivatk.: Budapest 0492, Berlin: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezéhez. Közölheti Mindszenty bíborossal, hogy üzenetét azonnal (október 14-én 12:15-kor) továbbítottuk az apostoli delegátuson keresztül a Szentszéknek. Rusk”

halogatott ügyhöz hasonlítanak, s alkalmat adnak Kádárnak, hogy lehetetlen feltételeket szabjon. Megismételte: ha a feltételek lehetetlennek bizonyulnának, ő azonnal úgy fog dönteni, hogy nem fogadja el őket.

A bíboros ezt követően nem mondta meg, mit tenne egy ilyen rendkívüli helyzetben. Ugyanakkor belsőleg a nagykövetségről való kisétálás gondolata foglalkoztatta. Szívesen hozta szóba ezt a kérdést, mondva, hogy a Szentatya König bíboroson keresztül kifejezte erős óháját, hogy ne adja fel magát a magyar hatóságoknak, mert ez problémát okozhat az Apostoli Szentszéknek, az Egyháznak általában és az Egyesült Államoknak is. Azt mondta, a pápa óhaja minden döntését messzemenően befolyásolja. Említést tett ezzel kapcsolatos félelméről, hogy terhére lenne szülőfalujának. A bíboros mai megjegyzéseinek egész sora azt jelezte számomra, hogy ő belsőleg vívódik és habozik a kérdés miatt.

A bíboros végezetül elmondta, hogy a Vatikán feltételeinek kézhezvétele után, amelyeket reményei szerint hétfőn megkap, szeretne komolyan tárgyalni velem és a nagykövetség két idősebb tisztjével (Papendorpot és Alexandert említette), mielőtt választ adna a Vatikánnak. Azt mondta, hogy normál körülmények között egy bíboros két másik püspök tanácsát kérné, mielőtt súlyos döntést hoz, de mivel az ő helyzetében ez nem lehetséges, a nagykövetség legjobb tanácsára fog hagyatkozni. Felhasználtam az alkalmat, hogy megismételjem szilárd reményemet, hogy a nagykövetségen várja meg a megfelelő megoldást, még a nagykövet megérkezését követően is.

Ha a Department hétfőig kapna a Vatikántól – akár ideiglenes – választ a bíboros információkérésére, bizonyos vagyok abban, hogy az hozzájárulna lelke békéjéhez. Úgy vélem, javaslata, hogy egy vagy két nap elég lenne döntése meghozatalára, elfogadható. TMS”

Lisle és McKisson, akik ugyanaznap, október 14-én szombaton déli 12:15-kor tették tiszteletüket az apostoli delegátusnál, és átvitték Tims e táviratának összefoglalását, délután 16:38-kor McKisson, Brambilla felkérésére, ismét átment az apostoli delegátushoz. Indoka az volt ennek, hogy sürgős üzenet érkezett Rómából, amelyet haladéktalanul át kellett adni. Eszerint a különleges küldött Budapestre érkezése a következő kedd délelőttre várható. Róma kérte, hogy az amerikai nagykövetség várja a küldöttet, aki előreláthatóan nem König bíboros lesz, hanem egy új személy, a Vatikáni Államtitkárság munkatársa. Az üzenet ezentúl a magyar kormánnyal folytatott

tárgyalásokról szolt.⁹⁵⁰ A budapesti nagykövetség választáviratában kiemelt helyen a bíborossal való megbeszélésről tudósított. Mindszenty örömmel vette tudomásul, hogy új küldött érkezik, és hogy érkezése nem lehet korábban, mint kedden. A bíboros ugyanakkor arra gondolt, hogy nem csupán róla folyik tárgyalás, hanem az elmúlt télen lemondott öt püspök utódlásáról is. Tims gondoskodni fog arról, hogy a repülőtéren a vatikáni küldöttre amerikai diplomáciai kocsit várjon.⁹⁵¹ A távirat összefogla-

950 A washingtoni külügyminisztérium október 15-én 00:01-kor küldött távirati utasítását Rusk jegyezte, másolatot kapott Hillenbrand Berlinben, teljes szövege: „State 54421, Hivatkozás: Budapest 0492, Berlin: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezébe. Október 14-én du. 4:38-kor, azt követően, hogy a délután folyamán korábban Lisle és McKisson látogatást tett Monsignor Brambillánál az apostoli delegáción, közölni a hivatkozott távirat tartalmát, McKisson ismét odament Brambilla kérésére. Raimondi érsek apostoli delegátus közölte, hogy épp most kapta meg a következő sürgős, október 14-én datált üzenetet a Szentszéktől, kérte, hogy továbbítsuk azonnal a budapesti nagykövetségre, és Mindszenty bíboros is értesüljön a tartalmáról. IDÉZET A Szentszék azt az információt küldte, hogy különmegbízott megy Budapestre Rómából a következő kedden délelőtt. Közlekedési eszköz hiányában korábban nem lehetséges odaérnie. A következő menetrend szerinti repülő kedd reggel indul Milánóból, körülbelül kilenc óraker. Az időjárás miatt késésre lehet számítani. Az államtitkárság további információkat fog adni a járatról és az érkezés időpontjáról, és nagyon hálás lesz, ha a nagykövetség gondoskodni sziveskedik járműről a repülőtérről a nagykövetségre. IDÉZET A tárgyalások folyamatban vannak, hogy elfogadható megoldás szülessen, amely olyan közel áll Öminenciájához kívánságaihoz, amennyire csak lehet, és ezzel elősegíti, hogy ő elfogadja a feltételeket. Javaslatok és ellenjavaslatok váltják egymást, de a haladás láthatóan lassú. Öminenciáját értesítsék erről, és biztosítsák arról is, hogy semmi sem marad figyelmen kívül, és nem pazarolják az időt. Ennek ellenére vannak akadályok. További információk várhatók. IDÉZET VÉGE Kifejtve a fenti üzenetet, az apostoli delegátus azt mondta, hogy a különmegbízott nem König bíboros lesz, hanem IDÉZEM egy új ember IDÉZET VÉGE, aki a vatikáni államtitkárságon dolgozik. A delegátus hangsúlyozta, hogy a tárgyalások IDÉZEM intenzívek IDÉZET VÉGE ebben a szakaszban, és még mindig vannak nehézségek, de a Szentszék megérti Mindszenty bíboros aggodalmát a feltételek miatt, és keresi a legelfogadhatóbb megoldást. Hozzátette, a Szentszék kívánatosnak tartja, hogy a bíboros ezt megértse, és kívárja a tárgyalások eredményét, tekintet nélkül a nagykövet érkezésére. Hangsúlyozta, a nagykövetségnek biztosítani kell a bíborost a tényről, hogy aktív tárgyalások folynak, és hogy a Szentszék várja a magyar kormány IDÉZEM válaszát IDÉZET VÉGE. Az apostoli delegátus különösen felhívta a figyelmet a Szentszék kérésére, hogy a nagykövetség fogadja a küldöttet a repülőtéren Budapestre érkezésekor, október 17-én, kedden, és biztosítsa az eljutását a nagykövetségre, hogy találkozzon a bíborossal. McKisson biztosította a delegátust, hogy ez meg fog történni. A delegátus azt mondta, értesíteni fogja a külügyminisztériumot a járatszámról és a Budapestre való érkezés várható idejéről, mihelyt ez az információ a rendelkezésére áll. 8. Értesítsék a bíborost és jelentsék a reakcióját egy azonnali táviratban! Rusk”

951 A budapesti nagykövetség október 15-én kelt távirati felterjesztése, másolatot kapott Hillenbrand Berlinben, teljes szövege: „Kontroll: 493, Berlin: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezébe, Hivatk.: State 54421. 1. A bíborost ma reggel 8 óraker tájékoztattuk a Szentszék üzenetének tartalmáról (hiv. távirat). Látható érdeklődéssel és elismeréssel fogadta a Szentszék megnyugtatót, miszerint a tárgyalások a magyar kormánnyal a lehető leggyorsabban folynak, és az akadályok ellenére van remény a kielégítő megállapodásra. Azt mondta, a tárgyalásokon valószínűleg

lását október 15-én vasárnap reggel közölték az apostoli delegátussal.⁹⁵² Közben Hillenbrand nagykövet utasította Timst, hogy mostantól ne Berlinbe küldje a táviratait, hanem inkább Bécsbe, ahova hétfőn vagy kedden érkezik meg.⁹⁵³ Hillenbrand kinevezett budapesti nagykövet tehát napokon belül fizikai közelségben lesz.

Október 15-én, vasárnap 15:20-kor indult az újabb üzenet Washingtonból, amely az apostoli delegátusra hivatkozva közölte: ellentétben az előző üzenettel, a küldött ezúttal is König érsek lesz, aki Franz Fink König néven fog utazni. Kedden 11 órakor a MALÉV milánói járatával érkezik.⁹⁵⁴ A bíboros ezt különös meglepetés nélkül nyugtázta. Tims ügyvivő szerint Mindszenty végig abban reménykedett, hogy a bécsi érsek vissza fog térni, ezért az ügyvivő úgy gondolta, hogy a bíboros most elégedett.⁹⁵⁵

szóba kerülnek olyan tágabb kérdések is, melyek a magyar egyházat érintik, nemcsak az ő személyes helyzete. Ebben az összefüggésben kiemelte az öt püspök helyének betöltését, akik a múlt télen jelezték a pápának, hogy vissza akarnak vonulni. A bíboros látható elégedettséggel fogadta az információt, miszerint a vatikáni küldött, aki október 17-én jön ide, új ember lesz. Azt a magyarázatot is elfogadta, hogy kedd a legközelebbi dátum az érkezésére a légi menetrend miatt. Azt kérdezte, ez most azt jelenti-e, hogy König bíboros nem tud, ISMÉTLEM, nem tud idejönni hétfőn, mire azt mondtuk, hogy nyilvánvalóan ez a helyzet. Mikor megismételtem a kijelentést, miszerint a Szentszék intenzíven dolgozik, hogy elfogadható megoldást tudjon kötni a magyar hatóságokkal, és azt kívánja, hogy ő türelmesen várjon, amíg az erőfeszítések eredménnyel járnak belenyugvó gesztust tett, és azt válaszolta: »Mi mást tehetnénk?« A kedélye jobbnak tűnt, mint tegnap. 2. A nagykövetség várni fogja a vatikáni küldöttet a budapesti reptéren október 17-én. Felfigyeltünk a magyar sajtó október 13–14-én leadott bejelentésére, miszerint Kállai Gyula, a politikai bizottság tagja szabadsága egy részét jelenleg Rómában tölti. Feltételezzük, hogy Kállai római jelenléte nem, ISMÉTLEM, nem lehet független a tárgyalásoktól. Tims”

952 A washingtoni külügyminisztérium október 16-án 15:47-kor küldött State 54473. sz. távirati utasítását Rusk jegyezte, másolatot kapott Hillenbrand Bécsben.

953 A berlini amerikai külképviselet október 15-én kelt 473. sz. távirata a budapesti nagykövetségnek, jegyezte Morris.

954 A washingtoni külügyminisztérium október 15-én 15:20-kor küldött távirati utasítását Rusk jegyezte, másolatot kapott Hillenbrand Bécsben, teljes szövege: „State 54438, Bécs: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezéhez (megőrzendő az érkezéshez). Az apostoli delegáció közölte, hogy a korábbi információkkal ellentétben a pápai küldött kedden König bíboros lesz. A bíboros a Malév 402-es járatával hagyja el Milánót október 17-én, kedd délelőtt 11 órakor. A budapesti érkezés időpontját nem adták meg. Az utaslistán rang nélkül, mint főtisztelendő Franz Fink König szerepel. A magyar kormányt már értesítették. A delegáció ismét továbbítja a kérést, hogy várják a reptéren a nagykövetségről. Kérem, jelentse Mindszenty bíboros reakcióját a küldött személye hallatán! Rusk”

955 Tims október 16-án kelt távirati felterjesztése a washingtoni külügyminisztériumnak és Hillenbrand nagykövetnek a bécsi amerikai nagykövetségre, teljes szövege: „Kontroll: 00494, Hivatk.: State 54438, Bécs: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezéhez (megőrzendő az érkezéshez). A bíboros meglepedését fejezte ki a hírre, hogy König lesz a küldött, de nem mutatott különösebb meglepődést. Mindvégig számított rá, hogy König egyszer visszatér. Úgy hiszem, örül neki. Tims”

Október 16-án Washington engedélyezte, hogy a bíboros kérésének megfelelően Hillenbrand nagykövet további két nappal, október 20-ig elhalassza Budapestre érkezését. Ily módon kíván eleget tenni a nagykövet a 492. sz. távirati felterjesztésében kifejezett óhajnak, hogy az újabb König-látogatás után még két nap álljon rendelkezésére. A távirat szerint ez a meghosszabbított bécsi tartózkodás Hillenbrandnak lehetőséget ad arra, hogy a bécsi érsektől, visszatérését követően, első kézből tájékozódjon a helyzetről.⁹⁵⁶ Másfél órával később Washington arról tájékoztatta a budapesti ügyvivőt és Hillenbrandot, hogy az apostoli delegátus újabb információt kapott a Vatikánból, a tárgyalások intenzívek, de a budapesti kormány válaszában késlekedése miatt lassan haladnak. Az Apostoli Szentszék jelenleg nem reménykedik abban, hogy az egyezményt a következő hét vége előtt meg lehetne kötni, bár korábban azon az állásponton volt, hogy a bécsi érsek október 17-i érkezése előtt ez megtörténik. Ezért az Apostoli Szentszék a bíboros megértését kérte. Washington engedélyt adott arra, hogy mindezt közöljék vele, és utasította a budapesti nagykövetséget, hogy bírják továbbra is türelmes várakozásra a bíborost!⁹⁵⁷ Washington szem-

956 A washingtoni külügyminisztérium október 16-án 14:54-kor küldött távirati utasítását Rusk jegyezte, másolatot kapott Hillenbrand Bécsben, teljes szövege: „State 54461, Bécs: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezéhez (megőrzendő az érkezéshez). Tekintettel König bíboros október 17-i, keddi látogatására és azokra a jelzésekre, miszerint aktív tárgyalások vannak folyamatban a Szentszék és a magyar kormány között, megkérjük Hillenbrand nagykövetet, hogy halassza el budapesti érkezését október 20-ig, péntekig. Értesítheti a magyarokat a megfelelő módon. Elmondhatja a bíborosnak, hogy a nagykövet péntekre halasztja az érkezését, tiszteletben tartva a bíboros kifejezett kívánságát (Budapest 0492), hogy legyen két napja gondolkodni azon, amit König bíboros hoz neki, bármi legyen is az. Hillenbrand nagykövet bécsi tartózkodásának meghosszabbodása alkalmat nyújthat neki – amennyiben a körülmények lehetővé teszik és König bíboros addig visszatér Bécsbe –, hogy első kézből kapjon információt a helyzetről König bíborostól. Ezt a lehetőséget megemlíthetné König bíborosnak, de vigyázzon, ne fogalmazzon úgy, hogy az kötelezze Hillenbrand nagykövetet bármire is, mert az akkori helyzet függvényében ő esetleg jobbnak láthatja, ha nem veszi fel König bíborossal a kapcsolatot. Rusk” König érsek Rómából érkezett Budapestre és oda is tért vissza, csak tíz nappal később készült székhelyére, Bécsbe, ezért Hillenbrand nagykövet és az ő esetleges bécsi találkozása csak felvetés maradt.

957 A washingtoni külügyminisztérium október 16-án 16:22-kor küldött távirati utasítását Rusk jegyezte, másolatot kapott Hillenbrand Bécsben, teljes szövege: „State 54831, Bécs: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezéhez. Hivatk.: State 54438; Budapest 0493. Monsignor Brambilla október 16-án, du. 2:30-kor értesítette McKissont, hogy az apostoli delegátus épp most kapta a következő értelmű üzenetet a Szentszéktől: A Szentszék október 16-ig várt valami IDÉZEM választ IDÉZET VÉGE a magyar kormánytól a folyamatban lévő tárgyalásokkal kapcsolatban, de eddig még semmilyen választ nem kapott. Intenzív voltuk ellenére a tárgyalások nagyon lassan haladnak a magyar kormány részéről. A Szentszék pillanatnyilag nem reménykedik abban, hogy a következő hétvége előtt megegyezés születhet. A Szentszék korábban azt remélte, hogy megkapja a választ Budapesttől, a magyar kormánytól, mielőtt König bíboros október 17-én délelőtt elindul Budapestre. A Szentszék reményét fejezi ki, Mindszenty bíboros megérti, hogy elkövetnek mindent, ami lehetséges, és türelmes marad. A fentiekről értesítheti Mindszenty bíborost.

pontokat adott a három budapesti diplomatának, miképpen adjanak tanácsot a bíborosnak, ha kikéri véleményüket. Buzdítsák őt mérsékelt és gyakorlatias magatartás kialakítására az Apostoli Szentszék és a magyar kormányzat által kidolgozott feltételek elfogadása ügyében, ajánlják fel segítségüket a további közvetítésre, és végezetül fejezzék ki, hogy továbbra is szívesen látott vendég maradhat a nagykövetségen. Ha lehetséges, tartsák vissza őt a nagykövetség önkényes elhagyásától.⁹⁵⁸

Szilágyi október 17-én reggel 9 órára bekérte Tims ügyvivőt,⁹⁵⁹ aki erről aznap küldött beszámolót. Míg König érsek érkezésére vártak, az ügyvivő a külügyminisztériumban töltötte idejét és Szilágyi válaszát hallgatta. Találkozájuk 55 percig tartott. Szilágyi elmondta neki a budapesti kormány válaszát október 11-én tett megkeresésére. A bíborosnak a nagykövetségen való tartózkodását illegálisnak tartják. A Magyar Népköztársaság sohasem ismerte el az amerikai diplomáciai misszió menedéknújtási jogát. Míg a kérdést a két ország jó viszonyának rendelték alá, a felelősséget az Egyesült Államokra hárítják, ezért a kérdésben az Amerikai Egyesült Államokat tartják az elsődlegesen érdekelt félnek. A bíboros távozásával kapcsolatban azt vála-

(Kizárólag az Ön személyes tájékoztatására). A Szentszék nagyok hálás lenne, ha a nagykövetség munkatársai minden lehetséges módon igyekeznének hatni a bíborosra, hogy legyen továbbra is türelmes. Brambilla azt mondta, hogy szerinte a Szentszék König bíborost is arra kérte, bírja rá Mindszenty bíborost, hogy maradjon türelmes. Brambilla tisztán személyes véleménye az, hogy a télen lemondott őt püspök pótlása nem képezi a jelen megbeszélések tárgyát, mert ez egy összetett kérdés, ami nagyon hosszúra nyúló tárgyalásokhoz vezetne. Brambilla megragadta az alkalmat, hogy megerősítse, értesítették a Szentszékét a nagykövet érkezésének október 20-ig történő elhalasztásáról, és megígérte, hogy azonnal jelentkezik, mihamarabb a delegáció hírt kap a Szentszéktől. (Az Ön személyes tájékoztatásának vége). Rusk”

958 A washingtoni külügyminisztérium október 16-án 23:05-kor feladott távirati utasítását Rusk jegyezte, másolatot kapott Hillenbrand Bécsben, teljes szövege: „State 54862, Hivatk: Budapest 0492, Bécs: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezébe. A bíborosnak a hivatkozott távirat 4. bekezdésében jelentett szándékát illetően, miszerint komolyan kíván konzultálni Önnel és két másik nagykövetségi főmunkatárssal, miután megkapta a Szentszék üzenetét a távozása feltételeiről, úgy vélem, Ön, Papendorp és Alexander gondosan ragaszkodjanak a következő kulcsszempontokhoz és célokhoz: Biztassák a bíborost, hogy józanul és gyakorlatiasan viszonyuljon mindenféle feltételhez, melyet a Szentszék és a magyar kormány elfogadhatónak tart, mint alapot a megállapodásra, mely révén menlevéllel távozhat. A megfelelő mértékben fejezzék ki támogatásukat minden javaslat vagy kérés iránt, melyet a Szentszék esetleg közöl a bíborossal a tekintetben, hogy fogadja el és nyugodjon bele ezekben a feltételekbe és megoldásokba. Továbbra is ismételjék a bíboros előtt, hogy továbbra is szívesen látjuk a nagykövetségen, és ha még mindig szükséges az adott időben, ismét igyekezzenek eltántorítani az önkéntes távozástól a nagykövet érkezésétől függetlenül, hogy lehetőség legyen további erőfeszítéseket tenni a minden fél számára elfogadható megállapodás megkötésére. Rusk”

959 Tims október 17-én kelt 498. sz. távirati felterjesztése a washingtoni külügyminisztériumnak és Hillenbrand nagykövetnek a bécsi amerikai nagykövetségre.

szolta, hogy azt csak azzal a feltétellel tudják elfogadni, ha a Vatikán felmenti esztergomi címe és funkciója alól. Mindszenty 75 éves és nyugdíjazható. További feltételül szabták, hogy a Vatikán nyújtson megfelelő garanciákat, hogy Mindszenty nem folytatja ellenséges tevékenységét a Magyar Népköztársasággal szemben. Amennyiben a megegyezés hiányában a bíboros saját kezdeményezésére elhagyja az amerikai nagykövetség épületét, a magyar hatóságok a Magyar Népköztársaság jogrendje szerint fognak eljárni. Ugyanakkor a jelenlegi illegális helyzet dacára a Magyar Népköztársaság kormánya nem tekinti Mindszenty ott-tartózkodását olyan akadálynak (oknak), ami miatt az Amerikai Egyesült Államok nagykövete ne foglalhatná el állomáshelyét Budapesten. König aznapi érkezésével kapcsolatban Szilágyi közölte Timsszel, hogy a Vatikánnal való egyeztetést követően nem kívánja, hogy az amerikai nagykövetség képviselője megjelenjék a repülőtéren, Königet a magyar külügyminisztérium kocsija fogja várni és a nagykövetségre vinni.⁹⁶⁰ Szilágyi elmondta, hogy a magyar kormány nem tett intézkedést König elszállásolása ügyében, mert arról nem tájékoztatták, hogy mennyi ideig marad Budapesten. Tims kifejtette, hogy az Amerikai Egyesült Államok sohasem használta a „menedékjog” kifejezést a bíboros esetében, hanem az ő kérésére menedéket nyújtott neki, továbbá, hogy nem az Amerikai Egyesült Államok az, akinek a számára a bíboros jelenléte akadályt jelentene a nagykövet érkezésével kapcsolatban. Tims végezetül hangsúlyozta: a bíboros a nagykövetség elhagyására készül, amennyiben nem születik megfelelő megegyezés Nyugatra való távozása kérdésében.⁹⁶¹

960 Ezt az amerikaiak számára nem jelentéktelen részletet Szilágyi így adta elő: „...érdeklődtem, tud-e arról, hogy König ma érkezik Budapestre, van-e ezzel kapcsolatos utasítása. Kitűnt, még nem tudott a Vatikánnak tett közlésünkről, hogy a Külügyminisztérium beosztottja fogja a repülőtérrel Königet egyenesen a nagykövetségre vinni. Ismételten kijelentette, hogy az ő utasítása nem így szól. Megnyugtattam őt, mire megkérdezte, nem gondolom-e, hogy esetleg Papendorp titkár kimenjen a repülőtérre. Határozottan nemmel feleltem.” (In: Szilágyi Béla külügyminiszter-helyettes feljegyzése Richard W. Tims amerikai ügyvivőnek tett közléséről Mindszenty József külföldre távozása ügyében, Borhi László 2002, 617–619. o., itt 617–618. o. 157. sz. dok.; Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1088–1089. o., itt 1088. o., 335. sz. dok.)

961 Tims október 17-én kelt 503. sz. távirati felterjesztése a washingtoni Külügyminisztériumhoz és Hillenbrand nagykövethoz a bécsi amerikai nagykövetségre, Szilágyi külügyminiszter-helyetessel folytatott megbeszéléséről, teljes szöveg: „Bécs: Kizárólag Hillenbrand nagykövet kezéhez. Hivatk.: 498 és 482. 1. A Szilágyi kérésére ma délelőtt a Külügyminisztériumban létrejött ötvenperces megbeszélés során elmondta nekem, hogy október 11-i találkozóknra való hivatkozással felhatalmazták a következők közlésére: IDÉZEM 1. Minden esetleges félreértés elkerülése végett szükségesnek érezzük hangsúlyozni a következő két szempontot: A) Mindszenty tartózkodását az amerikai nagykövetségen törvénytelennek tekintik. A Magyar Népköztársaság sosem ismerte el az Egyesült Államok diplomáciai képviselőjének a menedékjog kiterjesztését. Ennek ellenére eltűrtük ezt a helyzetet, mindenekelőtt a két ország viszonyára való tekintettel. Az Egyesült Államokat terheli az elsődleges felelősség minden problémáért, ami ebből a tör-

Míg Tims Szilágyinál járt, a bíboros Papendorppal beszélgetett. Papendorp azért kereste fel, hogy közölje vele: az egyik könyv, amelyet Bécsből várt, másnap estére várható. A bíboros tudatta vele, hogy ha a bécsi érsek elfogadhatatlan feltételekkel érkezik, akkor ő csütörtök délután elhagyja a nagykövetséget. Ekkor említette meg, hogy személyes holmikat és kéziratokat hagyott a budai primási palotában, amikor menedéket kért, és szeretné tudni, lehetséges volna-e, miután ő elhagyta Magyarországot, hogy az ügyvivő engedélyével Papendorp diszkrétan megkeresse a házvezető szakácsot és érdeklődjön felőlük. Könyvei alighanem a primási könyvtár részét képezik, és nem mondta, hogy ruháit is próbáljam megszerezni. Bár nem nagyon reménykedett benne, kifejezte, hogy ha lehetséges, kézíratait szeretné megkapni. Majd Mindszenty egy múltbeli gyakorlatra visszautalva jelezte, hogy a távozó ügyvivők-

vénytelen helyzetből ered. Ezért az USA a megoldásban elsődlegesen érdekelt fél. B) A kérdés megoldására benyújtott javaslatokra adott válaszainkban nagy mértékben figyelembe vettük az egyház belső szabályzatát, valamint országaink érdekeit. 2. Az eddig hozzánk érkezett javaslatokra Mindszenty esetleges Rómába való utaztatásával kapcsolatban válaszunk a következő: »A javaslat a következő feltételekkel tűnik elfogadhatónak: A) ha a Vatikán előzőleg felmenti Mindszentyt esztergomi címétől és rangjától. Mindszenty elmúlt 75, tehát nyugdíjazható; B) ha a Vatikán megfelelő garanciát ad, hogy Mindszenty nem fog ellenséges tevékenységet folytatni a Magyar Népköztársasággal szemben.« 3. Amennyiben az érdekelt felek nem tudnak megegyezést kötni, és Mindszenty saját kezdeményezésére elhagyja az Egyesült Államok nagykövetségét, a magyar hatóságok a Magyar Népköztársaság jogszabályai szerint fognak eljárni. 4. A Magyar Népköztársaság kormánya a jelenlegi törvénytelen helyzet ellenére nem tekinti Mindszenty tartózkodását az Egyesült Államok nagykövetségén akadálynak az előtt, hogy az Egyesült Államok nagykövete elfoglalja posztját Budapesten (azaz elégséges oknak az ellenkezőjére). IDÉZET VÉGE 5. Miután a teljes fenti nyilatkozatot felolvasta nekem, Szilágyi felvetette König bíboros mára várt látogatásának kérdését. Azt mondta, hogy König programját a római magyar nagykövet megbeszélte a Vatikánnal, és már elrendezték a Vatikánnal, hogy Königet ma a budapesti repülőtérre a magyar Külügyminisztérium képviselője fogja várni, aki azután őt hivatali autón viszi be Budapestre és az amerikai nagykövetségre. Miután azt mondtam, hogy a Vatikán megkérte a nagykövetséget, hogy mi várjuk és hozzuk be Königet, Szilágyi közölte, hogy ezt már fölülírta a fenti megállapodás a Vatikánnal, és világossá tette, hogy a Külügyminisztérium nem akarja, hogy az amerikai nagykövetség egyetlen munkatársa is jelen legyen a repülőtéren König érkezésénél, amit a minisztérium kíván lebonyolítani, mégpedig annyira feltűnés nélkül, amennyire csak lehet. Szilágyi hozzátette, hogy a magyar kormány nem intézkedett éjszakai szállásról Könignek, mert nem kaptak információt, hogy milyen hosszsan szeretne Budapesten maradni. 6. Nyugtázva a Szilágyi által felolvasott nyilatkozatot (ld. 1. pont), azt mondtam, a megjegyzéseimet a következő két pontba sűríttem: A) Az úgynevezett »törvénytelen menedékjog« kapcsán a magyar kormány jól tudja, hogy az Egyesült Államok sosem használta a »menedékjog« kifejezést a bíboros helyzetére, hanem csak menedéket nyújtott neki a saját kérésére. B) Nem az Egyesült Államok tekinti a bíboros jelenlétét a nagykövet érkezése akadályának. Ez utóbbi összefüggésben hangsúlyoztam a bíboros lelki állapotát, és elismételtem, hogy szerintünk komolyan fennáll a veszély, hogy esetleg valóban úgy dönt, hogy átadja magát a magyar hatóságoknak, hacsak nem sikerül elfogadható megoldást találni arra, hogy méltósággal Nyugatra távozhasson. Tims”

kel fényképet szoktak készíteni. Mivel vendéglátói közül Tims ügyvivőt találta a legmegértőbbnek és legszimpatikusabbnak, szeretné, ha lenne róla efféle emléke. Ezért megkérdezte, hogy lehetséges volna-e, hogy fénykép készüljön kettőjükéről, amennyiben ez a javaslata elnyeri az ügyvivő tetszését is. Majd a rokonaitól való búcsúzás kérdését vetette fel. Miután Papendorp közölte, hogy a rokonok engedélyt kaptak, hogy távozását megelőzően meglátogassák, azt mondta, hogy a dolog egyelőre akadémikus – jóllehet időzítése sürgető –, míg nem találkozott König érsekkel. Kicsit később a bíboros felkereste irodájában Papendorpot, és azt kérte tőle, kérjék fel Mrs. Légrádyt, unokaöccse özvegyét arra, hogy értesítse a többieket: örülne látogatásuknak, de legyen az ő döntésük, hogy élnek-e az alkalommal; ő nem fog megsértődni, ha másként döntenek.⁹⁶²

962 Papendorp október 17-én kelt emlékeztetőjének teljes szövege: „Címzett: Az ügyvivő, Küldő: POLEC-JTPapendorp, Tárgy: A bíboros családi kívánságai, emlékiratai stb. Miközben Ön a Külügyminisztériumban járt, én meglátogattam Őeminenciáját, hogy értesítem, a könyv, amit kért, úton van Bécsből, és holnap este kell ideérnie a futárral, valamint hogy megkértem Mr. Rothint, nézze meg este, hogy benne van-e a postában, és hozza ide neki. Azt felelte, hogy bár méltányolja az erőfeszítéseinket, az »idő« most alkalmasabb a nagykövetnek, mint neki. Azt mondta, hogy amennyiben König bíboros elfogadhatatlan feltételekkel jön a magyar kormány részéről, ő előzetesen azt tervezi, hogy csütörtök délután elhagyja a nagykövetség épületét. (Megjegyzés: Ezt nem úgy mondta, hogy kizárta volna a konzultációt, amit korábban megvitattott velem, de úgy tűnt, azt akarja közölni, hogy amennyiben a távozás mellett dönt, akkor ez lesz a választott időpont.) Megemlítette, hogy amikor menedékért folyamodott a követséghez, otthagyt személyes tárgyakat és kéziratokat a budai primási palotában, és megkérdezte, hogy Magyarországról való távozása után – a képviselő vezetőjének az engedélyével – lehetséges volna-e, hogy diszkréten megkeressem az ottani szakácsnőt/házvezetőnőt, és érdeklődjek azok elhelyezéséről. Feltételezte, hogy elsősorban a könyvei végül a primási könyvtárba fognak kerülni, és nem kért meg, hogy próbáljak elhozni számára bármilyen ruhát. Ha lehetséges – bár nem nagyon reménykedik benne –, szeretné megkapni a kéziratait. Megjegyezte, hogy régen az volt a gyakorlat, hogy a távozó ügyvivőnek emlékül készítettek egy fényképet együtt a »vendéggel«. Azt mondta, mivel Önt találta a legmegértőbbnek és legeggyüttérzőbbnek a »vendéglátói« közül az itt-tartózkodása alatt, szeretné, ha Ön is kaphatna egy ilyen emléket. Azt kérte tehát, intézzük el, hogy kettejüket lefényképezzék, ha nincs ellenvetése. Felvetette, hogy szeretne elköszönni a rokonaitól itt, Budapesten. Megemlítettem, hogy kaptunk felhatalmazást fogadni a rokonait ebből a célból a távozása előtt. Azt mondta, természetesen akadémikus ez a kérdés, amíg nem beszél König bíborossal és el nem dönti, mit tegyen, valamint esetleges távozásának időpontja is bonyolíthatja a dolgot. Először azt mondta, az lenne a legjobb, ha nem tenné ki veszélynek a rokonait a magyar hatóságok előtt azzal, hogy idehívja őket, később mégis bejött az irodámba azzal, hogy unokaöccse özvegyét, Légrádynt értesítsük, azután ő szóljon a többi rokonnak, és mondja meg nekik, hogy szívesen látják őket a nagykövetségen, de rájuk bizza a döntést, hogy eljönnek-e, és nem sértődik meg, ha a távolmaradás mellett döntenek.”

KÖNIG BÍBOROS NYOLCADIK LÁTOGATÁSA MINDSZENTY BÍBOROSNÁL 1967. október 17–18.

König érsek látogatásának lefolyásáról két amerikai forrásunk szól, mindkettő Tims ügyvivő távirati felterjesztése Washingtonba, valamint Hillenbrand kinevezett budapesti nagykövethez Bécsbe.

TIMS AMERIKAI ÜGYVIVŐ TÁVIRATI FELTERJESZTÉSE WASHINGTONBA ÉS HILLENBRAND KINEVEZETT BUDAPESTI NAGYKÖVETHEZ BÉCSBE 1967. október 17.⁹⁶³

„Bécs: csak Hillenbrand nagykövet számára

1. König bíboros a magyar külügyminisztérium kocsiján érkezett ma délután 14:15-kor, miután Olaszországból érkező gépe csekély késéssel földet ért.
2. Egy félórás megbeszélés során, mielőtt Mindszenty bíboroshoz indult volna, König elmondta nekem, hogy mai látogatásának fő célja rábírn a bíborost, hogy álljon el a nagykövetség kapuján való kisétálás gondolatától. Szándékában áll még elmondani a bíborosnak, hogy a pápa rendkívül kényesnek tartja ezt a lépését az Apostoli Szentszék szempontjából, hátrányosnak véli a bíboros amerikai vendéglátói számára, és meggyőződése, hogy visszavonhatatlanul véget vetne annak a lehetőségnek, hogy valamikor is elhagyhassa Magyarországot. König elmondta még, hogy értésére fogja adni a bíborosnak, hogy a Vatikán nem, ismétlem, nem reméli, hogy az elkövetkező napokban be tudja fejezni tárgyalásait a magyarokkal, hogy az Apostoli Szentszék azt óhajtja, hogy várjon türelmesen, amíg a tárgyalások sikerrel járnak, és nem lenne bölcs, a helyzetnek megfelelő lépés, hogy elhagyja a nagykövetséget, mielőtt megérkezne a nagykövet. (König kifejezte méltatlankodását, amiért a nagykövet nem érkezik meg másnap, és elmondta, hogy arra számított, a nagykövettel együtt találkozhat a bíborossal és bátoríthatja arra, hogy továbbra is türelmesen várjon.)

963 A távirat számai: Budapest 00512, hivatkozással a Budapest 503 sz. táviratra és a State Department 54982 sz. táviratára. A washingtoni külügyminisztérium aznap, október 17-én 0:24-kor feladott 54982 sz. távirati utasítása a sajtó kérdéseire adandó válaszokat írja elő.

3. König elmondta, hogy a Vatikántól a magyar kormánynak szánt jelenlegi javaslatokat a magyar tárgyalópartnerek felé a szóbeli jegyzék tartalmazza, amelynek főbb pontjai: (1) Az Apostoli Szentszék azt óhajtja, hogy Őeminenciája kiutazhasson Magyarországról. (2) Ennek érdekében a következő feltételeket ajánlja: (A) fel fogja kérni a bíborost, hogy mondjon le az esztergomi főegyházmegye fölötti jurisdikciójáról, még ha megengedné is, hogy megtartsa címét. (König megjegyezte, hogy a magyar kormány korábban elutasította az efféle megoldást, de az elmúlt egy vagy két napban jelezte, hogy meggondolta magát.) A Vatikán sede plena [apostoli] kormányzót nevezne ki Esztergomba. (König megjegyezte, hogy a bíboros ezt valószínűleg ellenezni fogja, mert ő előnyben részesíti a sede impedita⁹⁶⁴ [apostoli] kormányzói megoldást.) (B) A kormányzót a jelenlegi magyar püspökök közül választanák. (C) A Szentatya teljes tekintélyével oda kíván hatni, hogy a bíboros ne, ismétlem, ne szólaljon fel Magyarország területén kívül, és ne avatkozzon bele a magyarországi politikába vagy egyházi ügyekbe. (3) Ha a magyar kormány kész elfogadni a fenti javaslatokat, az Apostoli Szentszék haladéktalanul a bíboroshoz folyamodik, hogy megkapja tőle a szükséges beleegyezést, különösen annak ígérését, hogy nem fog felszólalni [a magyar kormány ellen], mielőtt találkozna a pápával. (4) Amennyiben a megegyezés kivitelezése nehézségekbe ütközik, az Apostoli Szentszék egyeztetni fog a magyar kormánnyal.

4. Arra a kérdésre, hogy mit mondhat a nagykövetség, ha megkérdezik mai látogatása felől, König azt az egyszerű választ javasolta: jövetelének indoka az, hogy Mindszenty bíboros kifejezte óhaját, hogy látni kívánja őt, ugyanúgy, mint a megelőző alkalmakkor.

5. König 14:45-kor ment be a bíboroshoz, és ennek a táviratnak a küldésekor (18:00) még mindig bent van nála. A megbeszélésük eredményeiről szóló beszámoló találkozásuk lezárását követően a következő táviratban megy. König Budapesten töltené az éjszakát, hogy holnap délután az első elérhető járattal vissza tudjon repülni Rómába. TIMS”

964 „Sede impedita”: akadályoztatott szék – ezzel is kifejezésre jut, hogy kényszerhelyzetben történt a kinevezés. Az apostoli kormányzó ideiglenes megoldás, a tartós megoldás a megyéspüspök (érsek) kinevezése.

TIMS AMERIKAI ÜGYVIVŐ TÁVIRATI FELTERJESZTÉSE WASHINGTONBA ÉS HILLENBRAND KINEVEZETT BUDAPESTI NAGYKÖVETHEZ BÉCSBE 1967. október 17.⁹⁶⁵

„Bécs: csak Hillenbrand nagykövet számára

1. König bíboros 3 és fél órás megbeszélést tartott Mindszenty bíborossal a nagykövetség átalakítható zárt tárgyalójában, amelyet vacsora követett a nagykövetségen. A vacsora befejeztével König hivatalomba jött, és a beszámolt a bíborossal tartott megbeszélésének eddigi eredményeiről.

2. König elmondta: megszerezte a bíboros beleegyezését, hogy levelet írjon nevében a pápának, amelyben tájékoztatja őt, hogy kész a pápa óhajára a nagykövetségen maradni, megvárva a jelenleg folyó vatikáni–magyar tárgyalások eredményét. König megfogalmazta ennek a levélnek a szövegét, és a bíboros alá fogja írni. A bíboros ebben a levélben ki fogja fejteni a pápa előtt, miért akarja elhagyni a nagykövetséget, azaz ki fogja jelenteni álláspontját, hogy a nagykövet megérkezése azt jelenti, hogy »a State Department átállt a kommunisták oldalára«; hogy a nagykövetség szimbólum, és hogy a bíborosnak, mint feljegyezte, ezért távoznia kell. A bíboros végezetül hozzáteszi, hogy az a tény, hogy a pápa kérésére a nagykövetségen marad, míg folynak a tárgyalások, nem jelenti azt, hogy ezek vég nélkül folytatódhatnak; ellenkezőleg, inkább azt, hogy nagyon hamar be kell fejeződniek.

3. König azt mondja, hogy a bíboros egy második levelet is fog írni, amelyben rögzíti távozásának feltételeit. A »hallgatási« feltétel kapcsán, König szerint, a bíboros most kész megígérni: nem fog semmi nyilatkozatot tenni a sajtónak vagy [bármely] nyilvánosság előtt azt megelőzően, hogy találkozik a pápával. Ám a találkozást követően, úgy véli, nem tudja elfogadni a teljes hallgatás megtartását, amely az ő de facto helyzete a nagykövetségen. Főegyházmegyéjével kapcsolatban a bíboros továbbra is ragaszkodik ahhoz, hogy a jelenlegi helyzethez hasonlóan megtarthassa a teljes címet és jurisdikciót. (König úgy véli, hogy ez nehezebb kérdés lesz a tárgyalások folyamán, mint a hallgatási probléma.)

4. König elmondta, hogy megkérdezte a bíborost, mit fog tenni, ha a nagykövet megérkezik. A bíboros előbb azzal jött elő, hogy utóbbi halaszthatná

965 Távirat számai: Budapest 00513, State 1540, Vienna 340, hivatkozással a Budapest 512 sz. táviratra.

érkezését, de König emlékeztette arra, hogy az Egyesült Államok (ismétlem, az Egyesült Államok) egyszer már elhalasztotta a nagykövet érkezését. A bíboros erre azt mondta, hogy könnyebb lenne számára, ha a nagykövet sohasem látná őt. König erre azt válaszolta, hogy ez »nem lenne udvarias«. A bíboros azzal zárta le mondandóját, hogy neki „»szerény vendégnek« kell lennie a nagykövetségen, és nem szabhat feltételeket, de könnyebben tudna ragaszkodni elveihez, ha a nagykövet nem látná őt – bár hozzátette, hogy fennáll a lehetőség, hogy a nagykövet »találkozzon« vele a nagykövetségen és akkor köszöntené őt.

5. Végezetül König elmondta, hogy megkérdezte a bíborost, mit tenne, ha a magyar kormány nem (ismétlem, nem) fogadná el távozási feltételeit. A bíboros azt válaszolta, hogy ez esetben a Vatikánnak be kellene jelentenie, hogy a tárgyalások nem vezettek sikerre, és félbe kell szakítania őket. Nem (ismétlem, nem) mondta meg, mit tenne ez esetben, de Königinnek az a véleménye, hogy továbbra is a nagykövetségen maradna. Ő nagyon respektálja, mondja König, a pápa kívánságát, hogy ne sétáljon ki, és úgy tűnik, nagyon fél attól, hogy visszaküldik szülőfalujába.

6. A legfontosabb pont a megbeszélés során Königinnek az a véleménye, hogy a bíboros kész arra, hogy tovább várjon a nagykövetségen a tárgyalások eredményeire, még a nagykövet megérkezését követően is. König az éjszaka a nagykövetségen marad átmenőszálláson, és holnap reggel tervezi befejezni megbeszéléseit a bíborossal, hogy tisztázzon bizonyos pontokat. TMS”

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE VI. PÁL PÁPÁHOZ 1967. október 18.⁹⁶⁶

„Bécs: csak Hillenbrand nagykövet számára

1. König bíboros ma délelőtt majdnem négyórás megbeszélést folytatott Mindszenty bíborossal, amelynek folyamán kidolgozták annak a két dokumentumnak aláírásra kész latin szövegét, amelynek aláírásába Mindszenty bíboros tegnap beleegyezett (hivatkozott távirat 2. és 3. pontja).

966 Távirat száma: Budapest 519, hivatkozással a Budapest 513. sz. táviratra. Az eredeti latin nyelvű szöveg nem áll rendelkezésre. Az itt közöltek – amint az a táviratban olvasható – a bécsi érsek fordította és értelmezte, az eredeti példányokat König magával vitte a pápához.

2. Az első dokumentum Mindszenty bíboros levele a pápához, amelynek König szerint a következő a fordítása: IDÉZET Nagy halálával hallottam, amit König bíboros közölt velem, mint a Szentatya akaratát. Megértem óhaját, hogy ne (ismétlem, ne) adjam fel lakhelyemet itt és ne adjam fel magam a rezsimnek. Következésképpen válaszolnék: Az én indokom a nagykövetség elhagyására az Egyesült Államok első nagykövetének érkezése volt és marad. Ez számomra azt jelenti, hogy az Egyesült Államok Külügyminisztériuma feladta korábbi álláspontját, és átállt nemzetem oldaláról és az én oldalamról annak a rezsimnek az oldalára, amelyet a múltban vendéglátóm elítélt. De mivel a pápa, aki az Egyház legnagyobb tekintélye, megkért, és mivel én magam is el akarom kerülni a botrányt a katolikusok körében, kész vagyok arra – elveim megváltoztatása nélkül –, hogy megvárjam a tárgyalások eredményeit, feltéve, hogy ez hamarosan befejeződik. Ugyanakkor kérem, hogy készségem a várakozásra ne legyen érv amellelt, hogy a kérdést bizonytalan ideig elhalasszák. Kérem a Szentatyát, hogy tájékoztasson a tárgyalások előrehaladásáról, mert az új és megalázó körülmények közepette lealacsonyíthatna, ha egy napnál is tovább maradnék, mint szükséges. Ha a rezsimnek az a szándéka, hogy a tárgyalásokat a szükségesnél hosszabb ideig nyújtsa, kérem az Apostoli Szentszékét, hogy szakítsa meg a tárgyalásokat, bár megértem, hogy ez helyzetemet tovább súlyosbíthatná. Én azonban nem kételkedem abban, hogy az Apostoli Szentszék ez esetben velem együtt újra megvizsgálja a helyzetet. IDÉZET BEZÁRVA.

3. A második dokumentum kiegészítés az előző levélhez, és a következőképpen hangzik. IDÉZET Az Apostoli Szentszék részéről, a távozásom engedélyezésének feltételeivel kapcsolatos tárgyalások általam látható feltételeit illetően (1) megígérem a Szentatyának, hogy nem fogok nyilvánosság előtt vagy újságírók előtt nyilatkozni, mielőtt látnám őt. Az azt követő jövőben a Szentatyával fogok beszélni, de nem fogom elfogadni a rezsim kívánásait. (2) Az esztergomi főegyházmegyével kapcsolatban kérem a Szentatyát, hogy ne változtasson, sem kiutazásom előtt, sem azt követően, mert ez a főegyházmegye tönkretételét jelentené; továbbá, ártatlan lévén, nem büntethetnek meg jurisdikcióm korlátozásával, és jogaim minden korlátozása tekintélyem csorbítását jelentené a világ előtt. IDÉZET BEZÁRVA

4. A bíboros ma ebéd után aláírta mindkét dokumentumot, és König elviszi az eredeti példányokat a pápának. König ma délután 15 órakor hagyta el a nagykövetséget, hogy Münchenen keresztül elérje a római repülőjáratot.

5. A bíboros így írásba adta a pápának, hogy a nagykövetségen marad a nagykövet megérkezését követően is, és hogy megvárja a vatikáni–magyar

tárgyalások végeredményét. Bár nem ígérte meg feltétel nélkül, hogy sohasem adja fel magát a magyar hatóságoknak, a pápának tett ígérete láthatóan megszünteti ennek veszélyét a közvetlen jövőt illetően. König úgy gondolja, hogy a tárgyalásokat legkésőbb folyó év végén zárják le, és hogy a bíboros érti és elfogadja ezt, mivel kifejezetten visszafogta magát abban a kérdésben, hogy várakozásának bármely időbeli korlátot szabjon. König elmondta, hogy a bíboros minden korábbinál inkább vágyik arra, hogy elhagyja Magyarországot, ugyanakkor el van szánva arra, hogy nem lép vissza az általa megszabott minimum feltételektől. König ezért arra a következtetésre jut, hogy a bíboros határozatlan ideig a nagykövetségen fog maradni. König véleménye szerint a bíboros elégedett azzal, hogy a pápa nem alkalmazott erős nyomást, hogy maradásra bírja; ezzel megőrzi becsületét, a felelősséget a Szentatyára hárítja, és ürügyet szolgáltat számára, hogy feladja korábbi tervét, hogy kíséreljen (amitől titokban maga is félt), anélkül, hogy el kellene vetnie elveit vagy elveszítené arcát.

6. A nagykövetre vonatkozóan König azt mondta, hogy a bíboros ismételten kifejezte aggodalmát, hogy a nagykövettel való találkozás zavart okozna neki és elveinek. Nem attól fél, hogy nyers lesz a nagykövethez, de kétli, hogy a konfrontációt el lehet kerülni, amíg ő itt várakozik. König azt javasolta neki, hogy érkezésekor köszöntse a nagykövetet, még akkor is, ha úgy kívánja, hogy ez a nap ne következzen be.

7. König bíboros távozás előtt megjegyezte, hogy ő maga szívesen találkozna Hillenbrand nagykövettel, amikor az Bécsben jár, és maga is úgy gondolja, hogy megbeszéljék a bíboros helyzetét. Kb. tíz nap múlva szándékozik visszatérni Rómából Bécsbe. TMS⁹⁶⁷

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ

1967. október 19.⁹⁶⁸

„1. A következő üzenetet, amely láthatóan kapcsolatban van az előző táviratban idézett dokumentumokkal, Mindszenty bíboros ma reggel fogalmazta, azzal a kéréssel, hogy táviratilag küldjük meg a Vatikánnak: IDÉZET Ci-

967 A nagykövet hamarabb érkezett meg Bécsből Budapestre, mint König Rómából Bécsbe, így ez alkalommal találkozójuk elmaradt.

968 Távirat száma: Budapest 00521, hivatkozással a Budapest 519. sz. táviratra. Aznap, október 19-én továbbították az apostoli delegátushoz, az angol fordítást másnap.

cognani bíboros, Róma: A levél kiegészítést igényel.

Az Egyházzért és az Egyháznak készséggel voltam és vagyok [szolgálátára]. Ahol a külső túlhatalom ismételten ellenem nyilvánul meg, alig [tudok tenni valamit].

Az elvek helytelensége nem a »plena et non plena« [teljes és nem teljes] fogalom különbségéből fakad, hanem abból, hogy egész Oroszország lábbal tiporja a szerencsétlen Magyar Egyházat, a főegyházmegyéket és az egyházmegyéket.

A 13-ból 1 nem teljes. De a hitoktatás ebben a 12-ben végveszedelemben van, mint abban az 1-ben.⁹⁶⁹

A kispapjelölteket jogtalanul rendszeresen behívják katonának – mindenütt.

A templomokat spionok veszik körül – mindenütt.

A papokat mindenütt tétlenségre kényszerítik vagy börtönbe vetik.

A püspököket és nem püspököket egyaránt akadályozzák a kormányzásban.

Folytatás nem szükséges.

Card. Mindszenty. IDÉZET BEZÁRVA

2. Kérem a nagykövetség informálását a fenti üzenet tartalmáról.

TIMS”

Október 19-én nem csupán a bíboros adott munkát a budapesti nagykövetségnek, hanem Szilágyi külügyminiszter-helyettes is, aki behívatta Tims ügyvivőt. Megbeszélésük első pontja a sajtóvisszhang kritikája volt, második – és mint az ügyvivő megjegyezte – lényeges pontja a bíboros szándékának kipuhatólása. Szilágyi feljegyezte, hogy a nagykövet pénteken érkezik; tudomásul vette Tims közlését, hogy úgy tűnik, a bíboros itt marad a nagykövet érkezésekor, de nem mondható meg előre, mit fog dönteni azt követően. König érsek látogatásának fő eredményét az ügyvivő abban jelölte meg, hogy a bíboros várni fog mindaddig, amíg a Vatikán elfogadható feltételeket dolgoz ki a magyar kormánnyal, de jelenlegi lelkiállapotában nem ígéri, hogy túl sokáig fog várni.⁹⁷⁰ Október 20-án, a nagykövet érkezése napján, a bíboros

969 Azaz a tizenhárom egyházmegyéből ugyan csak egynek, az esztergomi főegyházmegyének nincs főpásztor, de a többi tizenkét egyházmegyében ugyanúgy végveszedelemben van a hitoktatás. – „De a hitoktatás...” ez a mondat hiányzik az angol fordításban. (Az angol fordítást táviratban másnap 14:32-kor adták fel, sietve készülhetett.)

970 Tims ügyvivő október 19-én kelt távirati felterjesztése a washingtoni Külügyminisztériumba és a bécsi nagykövetségre, teljes szövege: „Kontroll: 00525. 1. Ma délelőtt 11:30-kor behívatott Szilágyi és közölte, hogy sajnálatos a Mindszenty bíboros és König bíboros találkozásáról szóló legújabb sajtónyilvánosság. Binder cikkét idézte a New York Times-ból és egy tucatnyi vagy még több történetet egy halom táviratból, melyek ott feküdtek előtte, beleértve a [washingtoni] Külügyminisztérium sajtótitkárnak az október 18-i sajtóközleményét (melyet a nagykövetség még

hangulata rezignált volt. Aznap délután szomorúan beszélt elveiről, amelyeket meg kellett hazudtolnia azzal, hogy továbbra is a nagykövetségen várakozik, még ha azt az Egyház feje iránti engedelmisségből teszi is. Nem zárkózott el az elől, hogy találkozzék a nagykövettel, ha ezt ő is óhajtja. Tims értékelése szerint a bíboroson a legyőzöttség érzése hatalmasodik el, bár a kritikus pillanat már a múlté. Kedvetlenség gyötri, ereje és meggyőződése azonban a régi. Úgy gondolja, hogy a vatikáni–magyar tárgyalásokon nem csupán az ő személyes helyzetével, hanem nagyobb összefüggésekkel, mint a magyar egyház és hierarchia kérdéseivel kellene foglalkozni. Nem szívesen nyilatkozik ezek várható kimeneteléről, úgy tűnik, beletörődik az eredménybe.⁹⁷¹

Itt kell összegeznünk Hillenbrandnak, az Amerikai Egyesült Államok budapesti rendkívüli és meghatalmazott nagykövetének érkezésével összefüggő mozzanatokot. Mi történt 1967 júliusától 1967. október 20-ig, amíg meg nem érkezett Bécsből Budapestre?

nem látott). Azt feleltem Szilágyinak, hogy ezek egyike vagy bármi más e tárgyban sem a nagykövetségről származik, és hogy a nagykövetség a sajtó érdeklődésére pusztán megerősítette König látogatásának a tényét és a bíboros változatlan státuszát. Hozzátettem, hogy a nagykövetség szerint König látogatásának híre nyilvánvalóan helyi magyar sajtóforrásokból származik. Szilágyi ezt nem vitatta. 2. A fő oka annak, hogy Szilágyi behívott magához, nyilvánvalóan az volt, hogy híreket szerezzen a bíboros szándékairól König látogatása tükrében. Nyugtázta a nagykövet pénteki érkezését, és megkérdezte, mit fog tenni a bíboros. Azt feleltem, pillanatnyilag úgy tűnik, a bíboros itt lesz még, amikor a nagykövet október 20-án megérkezik, de teljesen megjósolhatatlan, hogyan fog dönteni ezek után. Nagyon zavart, és még mindig dönthet úgy, hogy átadja magát a magyar hatóságoknak. König látogatásának legfőbb eredménye láthatóan az, hogy a bíboros ideiglenesen várni fog addig, amíg a Szentszék ésszerű megoldást nem talál Magyarország kormányával a távozására, de ebben a zavart lelki állapotában nem lehet arra számítani, hogy sokáig várni fog. Tims”

971 Tims ügyvivő október 20-án kelt távirati felterjesztésének teljes szövege: „Kontroll: 00532. 1. A nagykövet várható érkezésének napján a bíboros beletörődött a helyzetbe, amit eddig elkerülni remélt. A ma délutáni beszélgetés során szomorúan beszélt az elveiről, melyekre úgy tekint, mint amit meg kellett szegnie, mert a szükség várni kényszeríti a nagykövetségen, bár csak egyháza feje felsőbb kívánságának engedelmeskedik. Ennek ellenére beleegyezett, hogy találkozzon az új nagykövettel, amennyiben ez utóbbi így kívánná, bár ismét kifejezte reményét, hogy ezek után elkerülhetik egymást. Nagyon nyájasan elismételte, hogy személy szerint tiszteli a nagykövetet, és nem akar udvariatlan lenni hozzá, bár elvből ellenzi a jövetelét. 2. Az önmagával vívott küzdelem és bizonytalanság időszakában, melyen a bíboros átment, elkerülhetetlenül csalódottá tette most, hogy elmúlt a kritikus pillanat. Csüggedés látszik a megjelenésén és a viselkedésén. Meggyőződésének ereje azonban töretlen. Szenvtelenül beszélt a taktikáról, melyet szerinte a magyar rezsिम alkalmazni fog a további, róla folytatott tárgyalásokon a Vatikánnal. Továbbra is úgy hiszi, az ő ügyét össze fogják kapcsolni a magyar egyház és hierarchia szélesebb kérdésével a tárgyalásokon. Nem akar jóslatokba bocsátkozni afelől, hogy meddig húzódnak el ezek a tárgyalások, és fatalistának tűnik a kimenetelüket illetően. Tims”

Hillenbrand budapesti nagykövet kinevezésének és Budapestre érkezésének kronológiája, 1967. július–október

Az előzmények

1966. november 18. Az Amerikai Egyesült Államok és a Magyar Népköztársaság követségeiket nagykövetségi rangra emelték.
1967. januárban Mindszenty bíboros értesült a nagykövet kinevezésének szándékáról. Tims ügyvivőtől várja, hogy értesítse, ha ez megtörténik.
1967. május 17. Radványi washingtoni magyar ügyvivő és kijelölt magyar nagykövet letelepedési engedélyt kért az Amerikai Egyesült Államokban, amit megkapott. Budapesten távollétében halálra ítélték (az ítéletet így nem hajthatták végre).
- június 23. Mindszenty bíboros meglepetése.
König bíboros látogatásakor tudta meg tőle, hogy kijelölték a nagykövetet. A bécsi érsek erről a bonni osztrák nagykövettől értesült, a kijelölt budapesti nagykövet ugyanis a Német Szövetségi Köztársaság fővárosában, Bonnban volt nagykövet.

Kinevezéstől érkezésig

- július 25. A Fehér Ház kinevezi Hillenbrandot nagykövetnek.
- augusztus 7. Érkezése nem korábban, mint szeptember közepén.
- szeptember 7. Hillenbrand érkezése Washingtonba, szenátusi meghallgatásra.
- szeptember 12. Érkezése nem korábban, mint október közepén. Közlik a bíborossal.
- szeptember 13. Az amerikai szenátus megerősíti Hillenbrand kinevezését.
- szeptember 21. Brambilla hezitál: október 10–18. között? A válasz: október 20-a.
- szeptember 22. Brambilla: késleltené az érkezést; Lisle: 1–2 nap, maximum egy hét – Casaroli érkezése október 15–18. között.
- szeptember 30. Tims közli a bíborossal: az érkezés kitűzött időpontja október 12-e.
- október 1. Érkezésének időpontjában lehetséges félreértés: nem október 12-e, hanem október 10-e.

október 6.	König látogatása miatt érkezése elhalasztva október 18-ra. Bíboros értesítve október 6-án, elégedettségét fejezte ki ezért. LBJ
október 11.	Szilágyi külügyminiszter-helyettes feljegyezte: érkezés október 18-án. LBJ
október 16.	A bécsi érsek október 17-i látogatása miatt a nagykövet érkezését áttették október 20-ra.
november 30.	Kádár fogadja Hillenbrand nagykövetet.

Hillenbrand budapesti nagykövet utazása és érkezése

Bonn – Berlin – Bécs – Budapest

Október 11. – október 16. – október 20.

Hillenbrand nagykövet már Budapesten volt, amikor Papendorp október 22-én kelt emlékeztetőjében Mindszenty rokonainak listáját sorjázta: azokét, akiket meg szeretne hívni. Ennek utolsó bekezdése fontos információt tartalmaz: az olasz nagykövet október 20-án elmondta neki, hogy hírei vannak Casaroli és a vatikáni olasz nagykövet megbeszéléséről, amely pesszimistán ítéli meg König október eleji látogatását. A bécsi érsek szerintük azt mondta, hogy a bíboros fő szándéka megőrizni alkotmányos státuszát, hiszen a hivatalban lévő király távollétében ő a Magyar Királyság „homo regiusa”.⁹⁷² Ugyanez az emlékeztető főbb pontjaiban visszatért Hillenbrand nagykövet első általunk ismert távirati felterjesztésében is.⁹⁷³

972 Papendorp október 22-i emlékeztetőjének befejező bekezdése: „Szeretném még közölni az olasz nagykövet egy megjegyzését, melyet nekem múlt pénteken, október 20-án este mondott: azt mondta, tudomására hoztak egy beszélgetést Casaroli érsek és az olasz vatikáni nagykövet között, mely szerint König bíboros jelentése október 6-i [látogatásáról] lényegében pesszimista volt. König állítólag azt mondta, hogy Mindszenty bíboros, úgy tűnik, azt tartja a legfontosabbnak, hogy megőrizhesse alkotmányos státuszát mint a magyar királyság »homo regiusa«, amennyiben nincs tényleges uralkodó király.” [Az itt említett október 6. dátum – október 5. helyett – nyilvánvaló elírás.]

973 Hillenbrand nagykövet első általunk ismert távirati felterjesztése a washingtoni Külügyminisztériumba, dátuma: október 23., száma: Budapest 539. Az előző jegyzetben hozott emlékeztető dátumelírása itt további rontott változatot hoz, König első októberi látogatásához október 16-i dátumot rendel. (Ha ebben van szándékosság, akkor lehet, hogy König második októberi látogatásával kapcsolja össze, amelynek dátuma helyesen október 17–18.) Minket érdeklő befejező bekezdésének szövege némely pontokban teljesebb, mint Papendorpé: „8. Arról is érdemes beszámolni, hogy a Papendorppal folytatott legutóbbi beszélgetése során az olasz nagykövet kijelentette, tud egy beszélgetésről Casaroli érsek és a vatikáni olasz nagykövet között, mely szerint König bíboros jelentése október 16-i látogatásáról alapvetően pesszimista volt. König állítólag azt mondta, hogy Mindszenty bíboros, úgy tűnik, azt tartja a legfontosabbnak, hogy meg-

A nagykövet két nappal később újabb hangulatjelentést küldött a bíborossal kapcsolatban, aki úgy gondolja, hogy hamarosan befejeződhetnek a vele kapcsolatos vatikáni–magyar tárgyalások, és azt latolgatja, hogy hamarosan eltávozik. Mint a nagykövet írta, nehéz megítélni, hogy valóban meg van-e erről győződve, vagy csak gondolkodik a lehetőségről. Újabban ezt azzal a tervével hozza kapcsolatba, hogy két-három személyt búcsúlátogatásra hív. A távirat küldése napján még egy meghívandó személyt megnevezett, Zakart, a korábbi titkárát, akiről elmondta: nem szeretné, ha Zakar azt gondolná, hogy elfelejtette őt, miután annyit szenvedett miatta. Ezt a kérését azonban elutasították. Végül Hillenbrand beszámolt arról, hogy a bíboros a *Die Presse* október 18-i száma foglalkoztatja, amely szerint a magyar kormány feltételei között Szent István koronájának visszaadása is szerepel. A bíboros azt mondta, hogy ha ez a feltétel, akkor ő sohasem fogja elhagyni Magyarországot, mert nem tud beleegyezni abba, hogy a korona visszatérjen. A nagykövetségen elmondták a bíborosnak, hogy a bécsi lap felvetése csak hipotézis, és nincs arra vonatkozó információjuk, hogy ez a kérdés felmerült volna.⁹⁷⁴

Hillenbrand megfogalmazását ki kell egészítenünk: a bíboros bizonyára úgy gondolta, hogy a koronának a jelen körülmények közti visszaadását ellenzi, tehát, hogy az a hatalmon lévő kormányhoz térjen vissza. A rokonai látogatással összefüggő táv-

örizhesse alkotmányos státuszát mint a magyar királyság »homo regiusa«, amennyiben nincs ténylegesen uralkodó király vagy régens/kormányzó.”

974 Hillenbrand nagykövet október 24-én kelt távirati felterjesztésének teljes szövege: „Kontroll: 00548. A bíboros a nagykövetség munkatársaival való beszélgetései során még mindig olyan megjegyzéseket tesz, mintha úgy hinné, hogy a Vatikán és a magyar kormány tárgyalásai vele kapcsolatban hamarosan véget érnek, és mintha azt hinné, valós esélye van elhagyni a nagykövetséget a közeljövőben. Nehéz megítélni, hogy erről valóban meg van-e győződve legbelül, vagy csak a lehetőségen gondolkodik. Legújabbban úgy vetette fel a témát, hogy szeretné, ha a rokonai és két-három, korábban hozzá közel álló ember meglátogatná »elköszönni«. Ebben az összefüggésben ma megemlített egy újabb nevet, korábbi titkárát, Zakar András atyáét, akit ugyanakkor vetettek börtönbe, amikor őt, 1948-ban. A bíboros azt mondta, nem akarja, hogy Zakar azt higgye, elfelejtette vagy elhagyja őt azok után, amennyit az utóbbi szenvedett. Megmondták a bíborosnak, hogy engedélyezzük a rokonai látogatását, de a többiek esetében, mint például Zakar, jobb lenne szóbeli búcsúüzenetet küldeni, és hogy a nagykövetség segíthet ebben, ha eljön az ideje. Belenyugodott ebbe a megoldásba, mondván, jobban szeretné nem felvetni ezt a dolgot a [washingtoni] Külügyminisztériumnak. A bíboros megemlített sajtótudósításokat, melyeket az ügyéről a múlt héten látott, különösen az október 18-i, bécsi *Die Presse* cikkét, melyben olyan állítás szerepel, hogy a magyar kormány visszaköveteli a Szent István-i magyar koronát az egyik feltételként az ő menlevél melletti távozásáért Magyarországról. Azt mondta, ha ez a feltétel, akkor sosem hagyja el Magyarországot, mert nem egyezhet bele a korona visszaadásába. Megmondták neki, hogy a nagykövetség tudomása szerint a *Die Presse* cikke pusztá spekuláció, és nincs információnk arról, hogy a magyar kormány belevonta volna a korona kérdését az ő ügyébe. Hillenbrand”

iratok elemzése kapcsán azt láthattuk, hogy végezetül a bíboros egyáltalán nem kapott rá engedélyt, ami miatt panaszkodott is.⁹⁷⁵

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA KÖNIG BÍBOROSHOZ 1967. október 27.⁹⁷⁶

November 1-jén Lisle megírta Hillenbrandnak, hogy a legjobb latinisták dolgoztak a távirat angolra fordításán; nem csupán a fordítószolgálat munkatársai, hanem Tihany és Mr. Turpin is. Az eredmény sovány, alig érthető szöveg, de ez nem a fordítók hibája. Amikor a latin szöveget az apostoli delegáción átadták Luigi Einaudinak* október 27-én este, ő rátekintett, majd kétségbeesve széttárta kezét és így kiáltott: „ez érthetetlen!” Az angol fordítását november 1-jén a State 63143 sz. táviratban küldték meg Washingtonból.⁹⁷⁷

975 Hillenbrand nagykövet október 26-án kelt távirati felterjesztésének teljes szövege: „Kontroll: 00556, Hivatk.: State 59224. A hivatkozott távirat 3. és 5. bekezdésével összhangban a bíboros unokahúgának korábban küldött meghívást a bíboros meglátogatására lemondtuk, és a bíborost értesítettük, hogy a húga az egyetlen rokon, akinek a látogatása jelenleg engedélyezett. Mély csalódást mutatott, mondván, hogy a húga beteg és túl távol él ahhoz, hogy még egyszer ide tudjon jönni. (Tudomásunk szerint tőle végleg elbúcsúzott a hűg szeptember 19-i látogatásakor.) Hozzá-tette, hogy a tiltás »része az ő nyomorúságának«, és kijelentette, hogy nem fogja többé kérni egyetlen rokona látogatását sem. Hillenbrand”

976 Mindkét változat távirat formájában ment el. A budapesti nagykövetség táviratának száma: Budapest 00562. Ebben Hillenbrand nagykövet kérte az angol fordítást. November 1-jén jött a válasz; előbb a távirat érkezhett meg, majd az aznapra keltezett levél. Ennek mellékleteként megküldte az apostoli delegátus október 21-én kelt levelét (az Apostoli Szentszék háláját fejezte ki a Mindszenty-ügyben való fáradozásért). Teljes szöveg: „Csatolom egy 1967. október 21-i levél másolatát, melyet az apostoli delegátus szignált, és amelyben »a Szentszék mélységes háláját« fejezi ki az Egyesült Államok segítségéért a Mindszenty-ügyben. A külügyminiszter hivatala elutasította az EUR javaslatát és tervezetét egy hivatalos válaszra. A külügyminiszter azonban kihasználta a delegátus október 27-én tett udvariassági látogatását, hogy nyugtázza a levelet. Reméljük, hogy még ma táviratilag el fogjuk tudni küldeni Önnek a bíboros König bíboroshoz írt latin nyelvű levelének fordítását. Az összes legjobb latinusunk rajta dolgozik, beleértve nem-csak a fordító szolgálatot, hanem Tihany és Turpin urakat is nálunk. Az eredmény kissé érthetetlen, de ez nyilvánvalóan nem a fordítók hibája, hanem az eredeti szöveg természetéből fakad. Amikor múlt pénteken este átadtuk a latin szöveget Monsignor Einaudinak az apostoli delegáción, ránézett, kétségbeesve az égre emelte mindkét kezét, és felkiáltott: »Ez teljesen érthetetlen!« Őszinte híve: *Raymond E. Lisle* Melléklet: Az apostoli delegátus levelének másolata.”

977 Magyar fordításunk főként a latin nyelvű szöveg figyelembevételével készült.

„Arra lehet és kell következtetni, hogy a másik oldal zsarolni akar. Nem egyezem bele az erőszak alkalmazásába. Őszentsége iránti készségem sem [motiválhat] abban, amit első legátusa⁹⁷⁸ érkezését megelőzően – elkerülve, hogy vele éljek – a másik kimenetel hiányában átadjam magam a rezsimnek.

Szorongás és aggodalom a sorsom: Ephialtész jele megtestesítője⁹⁷⁹ – a népiértő és a kicsinek tartott nemzet⁹⁸⁰ áruháza – és én egy és ugyanazon fedél alatt élünk.⁹⁸¹

Eminenciával Rómába menni, amint előre látható, nem tűnik tanácsosnak, mert az nem tehető meg az Apostoli Szentszék, Eminenciád és az én múltam tekintélyének kára nélkül. Nem önmagában, hanem a körülményekre való tekintettel. A Vatikán, a State Department, az apostoli delegáció (leginkább ezek [a szervek] voltak a rezsimmel való tárgyalás fő tényezői) és Európa, valamint a világ napi sajtója és azok olvasói arra következtetnének belőle, hogy alulírottat rávették az illegális és ateista rezsim feltételeinek elfogadására. Ez annál kevésbé tehető meg, mert a napi sajtó a Szent Koronát és a prímást az engedélyezett távozás ellentétévé tette. Nem akarnék ilyen fényben feltűnni, még kis időre sem.

Boldog emlékü János pápa Eminenciád által kinyilatkoztatta, hogy az országból és a követségről jogi helyzetem és [érseki] hivatalom sérelme nélkül távozhatom. A kész tervről tájékoztattak. Engem nem kérdeztek meg. Eminenciád bizonyára nagyon csodálkozott az 50–50% miatt.⁹⁸² Akkor az én feltételem – de nem reményem – ez volt: az Egyház helyzetének javulása, és közvetve a hazáé [is]. És akkor jött a kommunizmus szörnyűsége.⁹⁸³

978 Az első legátus maga König érsek, aki 1963. április 18-án tette tiszteletét a bíborosnál. L. fentebb, 62. o. és következők.

979 Ephialtész az áruló görög, aki a spártaiak ellen felvezette a perzsákat. Ephialtész Mindszentynél Kádár egyik neve. (A másik: Heródes.) – Ephialtészt az angol fordítók „a nyomasztó álmok démona” kifejezéssel írták körül, azaz nem értették meg.

980 A bíboros itt arra utal, hogy a kis nemzet fogalma Kádár rendszerének leleménye. Korábban nem tudtunk arról, hogy kis nemzet vagyunk. Mindszenty érzékenysége eligazító erejű lehet a kései eszmélődő számára is.

981 Értelmezésünkben: ugyanazon haza fedele alatt, ami azt is jelenti, hogy az amerikai nagykövetség épülete számára nem volt külföld. Az egyházjogban, mint fentebb jeleztük, nem érvényes a területenkívüliség fogalma, amely a nemzetközi jog tárgya.

982 A bíboros napi jegyzeteinek szavaival: „a távozás és maradás közt indifferens vagyok.” (Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 269. o. Bejegyzés 1962. [helyesen: 1963.] április 18-án.)

983 A latinban: „abominatio desolationis.” Egyértelmű utalás az ószövetségi Dániel könyvére (Dán 9,27), amely „vészt hozó undoksággal” (katolikus kiadás), „iszonyatos bálvánnyal” (protestáns kiadás) fordítja ezt a kifejezést. „A templom szárnyán vészt hozó undokság lesz, egészen végig,

Eminenciád jól tudja, hogy elítélt lévén, [soha] nem törekedtem távolabb menni, mint amely távolságra egy ítélettel felékesített ember elmehet.

Boldog emlékü János pápa szempontjait alig változtatta meg az eltelt számos év és az első látogatás. Az én 75 éves életem sem lehet haszon az elke-seredett ellenségnek, aki miniszterként és első zsarnokként⁹⁸⁴ egyaránt rend-kívül szorgos volt éveim rövidítésében.

Ha nincs korlátozás és változás főegyházmegyém kormányzásában, ha nem kell ellentmondani a Szent Koronának és kötelessége[m]nek,⁹⁸⁵ teljes tekintettel minden összetevőre és körülményre, a külföld legközelebbi részére mennék.⁹⁸⁶ Akkor, engedelemmel, meglátogatnám Őszentségét és elfo-gadnám atyai óhajait.

míg a kiszabott büntetés rá nem zúdul a pusztítóra.” (In: *Szent István Társulati Biblia*, Bp., 2005. Szent István Társulat. A Szent István Társulat Szentírás-Bizottságának fordítása, új bevezetőkkal és magyarázatokkal; sajtó alá rendezte Rózsa Huba) „A templom szegélyére odakerül az iszonyatos bálvány, míg csak rá nem szakad a pusztítóra a végleges megsemmisülés.” (In: *Szent Biblia azaz Istennek Ő és Új Testamentomában foglalt egész Szent Írás*. Fordította Károli Gáspár, Bp., 1997. Magyar Bibliatársulat – Magyarországi Református Egyház) Az „abominatio desolationis” kifejezés Casaroli emlékiratainak egyik fejezetcíme. A magyar fordító „a pusztulás utálatossága” kifejezéssel adta vissza, Casaroli a kommunizmusra alkalmazta. (In: Agostino Casaroli, i. m. 69. o.) L. még az olasz vatikanistának Casaroli emlékiratairól írt recenzióját: Sandro Magister: Beyond the Myth of Ostpolitik: A Lesson for the Challenge of Islamism, interneten (2015. április 23-án): <http://chiesa.espresso.repubblica.it/articolo/8020?&eng=y>. Tanulságos ez a szöveggörnyezet, amely Casaroli szemszögéből a bíborossal megegyező módon ítéli meg a kommunizmust: „Agostino Casarolit életében a legvörösebb bíborosnak ismerték. Nem az öltözéke bíbor színe miatt, hanem a neki tulajdonított politikai felfogás okán, amivel az egyház és a kommunizmus jó oldalának párbeszédét hirdette. De ez nem így van. Ma, ebben az emlékiratban biztosít bennünket a mennyből, hogy ennek az ellenkezője volt az igaz, azaz számára, a Római Szentegyház bíboros államtitkára és a Vatikán keleti politikájának nevezetes megalkotója számára a kommunizmus teljes mértékig és csakis »abominatio desolationis« volt, mely ótestamentumi bibliai kifejezés azt jelenti, hogy a legszörnyűbb romboló kegyetlenség Isten és ember ellen.” [Kiemelés – a Szerk.] Ugyanígy Tarcisio Pietro Evasio Bertone* bíboros államtitkár, aki hasonló értelemben idézi Casarolit: „La prima fase dell’Ostpolitik vaticana... il card. Casaroli la chiamava abominatio desolationis a causa degli arresti, delle condanne e reclusioni di vescovi, sacerdoti e religiosi nei paesi europei con regimi comunisti.” [„Casaroli kardinális »abominatio desolationis«-nak, azaz iszonyatosnak nevezte a Vatikán Kelet-politikájának első szakaszát a kommunista berendezkedésű európai országok püspökeinek, papjainak és hívőinek letartóztatása, elítélése és bebörtönzése miatt.”] (Tarcisio Bertone: L’Ostpolitik di Agostino Casaroli 1963–1989, in: L’Ostpolitik di Agostino Casaroli 1963–1989, szerk. Achille Silvestrini, Bologna, 2009. Dehoniane, 25–42. o, itt 31. o.)

984 Kádárra illik a körülírás.

985 A Szent Korona itt megszemélyesítve, a kötelességek: nem világos, hogy saját kötelességéről van-e szó, vagy a Szent Korona kötelességeiről. Vagy: ha nem kell lemondanom a Szent Koronáról és kötelességemről [amit a Szent Korona ró rám].

986 Magyarország határához közel, tehát Ausztriába, a bécsi Pázmáneumba.

Alap[magatartás]om a következő: a kevés fennmaradó napon, amelyet Isten még tartogat számomra, nem állhatok meg egyenesen eddigi életem meghazudtolásával.

A Közép-Európában győztes rezsim semmi jót nem fog hozni, hacsak nem az ördög aratását.

Mindszenty bíboros⁹⁸⁷

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA VI. PÁL PÁPÁHOZ 1967. november 8.⁹⁸⁸

„A bíboros a következő üzenet továbbítását kéri [VI.] Pál pápának:

KEZDŐDIK A SZÖVEG

IDÉZET Őszentségének, VI. Pál pápának, Róma

Aggódva, de erős hittel végeztük el a könyörgéseket Szentségedért Magyarországon. Most, az igen kegyes meghallgatás után örvendezve és hálát adva imádkozunk egészségednek tartós megerősödéséért, hogy Isten dicsőségére és a lelkek üdvösségére sok éven át kormányozza Isten népét. Mindszenty bíboros. IDÉZET BEZÁRVA ÉS SZÖVEG VÉGE. HILLENBRAND”

A bíboros a pápának szóló leveleit általában szám első személyben írta. Ha itt többes szám első személyben írt, annak egyik magyarázata lehet, hogy a magyarországi katolikus egyház nevében köszöntötte őt, hiszen papírforma szerint még mindig ő – hivatalánál fogva – a püspöki kar elnöke. Nem kétséges, hogy ez a helyzetértékelése fikció volt, de ez az állapot már több mint tíz esztendeje tartott.

987 Aláírás hiányzik.

988 A State Department november 9-i dátummal, Rusk külügyminiszter aláírásával küldött State 67115 sz. táviratában közölte, hogy az üzenetet továbbításra Brambilla vette át. Távirat száma: Budapest 597. A távirati utasítás teljes szövege: „Hivatk.: Budapest 0597. Mikor november 8-án este átvette továbbításra a bíboros levelét a pápának, Monsignor Brambilla az apostoli delegációtól azt mondta, tudomása szerint a Vatikán és a magyar kormány közötti tárgyalások Rómában folytatódnak. Felvetette, hogy a tárgyalások hosszúsága talán annak tulajdonítható, hogy a Mindszenty problémával együtt megtárgyalják a magyar római katolikus egyház ügyeinek teljes spektrumát. Rusk”

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR ÜZENETE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1967. november 10.⁹⁸⁹

Zágon levele a Szabadság téri menedékeshez időpont nélküli, biztos, hogy november 10. előtt keletkezett.⁹⁹⁰ Azért, mert nem akar ki, hanem a vatikáni bíboros államtitkár juttatta el azt Washingtonba. Az ő dolgozószobájába bárki nem léphetett be minden pillanatban azzal az igénnyel, hogy itt van egy Budapestre, Mindszenty bíborosnak továbbítandó levél kísézőüzenete, amit szíveskedjék aláírni. Cicognani magas tisztségéből fakadt, hogy ezért ő nem csupán aláírta november 10-i időponttal a korábban elkészített, és a félrabságban élő bíborosnak szánt levelet kísézőüzenetet, hanem a Mindszentynek szóló írás tartalmával egyet is értett. Hiszen – mint a Vatikán egyik legbefolyásosabb vezetője, VI. Pál pápa közvetlen segítőtársa – nem járult volna hozzá elküldéséhez. Sőt, ismerve a magas szintű vezetők aláírását igénylő levelezések hátterét, nem ok nélkül vélelmezzük, hogy a Zágon által előzetesen papírra vetett gondolatok számos kézen mehettek keresztül, amíg végső formájukat és főképp tartalmukat elnyerték. Stoesselnek, a washingtoni külügyminisztérium európai ügyekért felelős külügyi államtitkárhelyettesének november 14-én kelt, Hillenbrand nagykövethez címzett kísézőlevele mellékleteként érkezett mind a bíboros államtitkár üzenete, mind Zágon levele – őt Stoessel vatikáni püspöknek tartotta, s össze is foglalta levelének lényeges pontjait –, amelynek átadására a nagy-

989 A bíboros államtitkár november 10-i üzenetének mellékletében megküldte Zágon levelét. Ennek eredetije a budapesti követségi fondban nem áll rendelkezésre, csak egy angol fordítás, amelyet Lisle november 16-án küldött levele mellékleteként továbbított Hillenbrand budapesti nagykövetnek. A bíboros államtitkár november 10-én kelt üzenetének teljes szövege: „Őminenciája Amleto Cicognani bíboros, Őszentsége VI. Pál pápa államtitkára kéri, hogy szíveskedjenek továbbítani Mindszenty bíboros Őminenciájának a mellékelt levelet Monsignor Giuseppe Zágontól, a Szent Bátorosi Kollégium Elvándorlás és Turizmus Pápai Bizottságának titkárától.”

990 Lisle 1967. november 16-i levele Hillenbrand nagykövethez: „Jelen levelemhez mellékelem Zágon püspök Mindszenty bíboroshoz írt levelének teljes és hű fordítását, melyet Önnek Walt [Stoessel] a november 14-i levelében ígért. Nem szeretnénk spekulációkba bocsátkozni a püspök levelében hangoztatott nézetek eredete és szándékolt mondandója felől, beleérve a König bíboros küldetésére való hivatkozást is. Az apostoli delegációtól szóban és rutinszerűen kértünk felvilágosítást, hogy vajon a levél tartalma pontosan tükrözi-e a Vatikán álláspontját a Mindszenty-ügyben. Nem tudtak határozott választ adni, de úgy írták le Zágon, mint akit nagyra becsülnek Rómában, és mint akinek szoros köze lehet a Szentszéknek a magyarokkal folytatott jelenlegi tárgyalásaihoz. Őszinte tisztelettel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: A Mindszenty bíborosnak írt, magyar nyelvű, dátum nélküli levél fordítása, melyet 1967. november 10-én kíséző levéllel továbbított az apostoli delegáció.”

követet kérte. Kézírásos bejegyzés: „*megtörtént november 20-án délután 4 órakor, RWT*”.⁹⁹¹

„Eminenciás Uram!

Legyen szabad felhasználnom a kínálkozó alkalmat, hogy Eminenciádat mély tisztelettel köszöntsem s tolmácsoljam a külföldön élő magyar papok és hívek ragaszkodó szeretetét. Szeretnénk biztosítani Eminenciádat arról, hogy az idők rohamos múlása, a világban és az egyházban végbemenő nagy változások, ítéletekben és magatartásokban beállott fordulatok nem csökkentették bennünk Eminenciád és a magyar egyház iránt való ragaszkodásunkat, sem nem módosították ítéletünket az egyház szabadsága és igazságai érdekében vállalt szenvedések értéke és értelme felől.

Hálásan köszönöm Eminenciád kitüntető jókívánatait a Szent István Zarándokház augusztus 20-án történt felszentelése alkalmából.⁹⁹² Ezzel az alkotással Eminenciád gondolatát igyekeztünk megvalósítani, ha nem is sikerült megszerezniük tituláris templomát, a S. Stefano Rotondót és az egykori pálos kolostort. 1964-ben a Szentatya háromszor is exponálta magát ennek

991 Zágón levelének eredeti magyar szövegét a budapesti amerikai követségi fond nem tartalmazza, vélelmezhetően azért, mert átadták a címzettnek. Eredeti magyar szövege fényképmásolatban fennmaradt a Kelet-európai Hivatal anyagában. Hillenbrand nagykövet is püspöknek tudta Zágont, I. november 21-én kelt, Budapest 00631 sz. távirati felterjesztésének teljes szövegét. „Hivatk.: A) State 70202, B) Stoessel levele Hillenbrandnak, 1967. nov. 14. Zágón püspök levelét november 20-án átadtuk Mindszenty bíborosnak. Eddig nem fűzött hozzá megjegyzéseket, és nem mutatott rá semmiféle reakciót. Jelentem, ha vagy amikor megteszi. Tisztelettel a bíboros érzékenységére, egy nagykövet érkezésével kapcsolatban jobbnak láttam nem kezdeményezni a személyes kontaktust vele azóta, hogy először meglátogattam. Azon alkalommal megmondtam neki, hogy a rendelkezésére állok bármikor, amikor csak akarja, és a helyettes képviselővezetőmön keresztül is megismételtem ezt, aki rendszeresen találkozik vele. Az elnöknek november 14-én írt levelével kapcsolatban, melyet a nagykövetség diplomáciai postával küldött meg a külügyminisztériumnak, a bíboros azt mondta Timsnek november 19-én, hogy úgy érzi, magyarázzal tartozik vendéglátójának amiatt, hogy elhalasztotta a távozását a nagykövetségről, tekintettel arra, hogy már egy hónap telt el a nagykövet megérkezése óta. Rámutatott, hogy személy szerint nem, ISMÉTLEM, nem érez semmi sürgetőt a helyzetével kapcsolatban, mivel ő világosan kifejtette az álláspontját. A Vatikán és a magyar kormány tárgyalásainak a lassúságát a Szent-szék sok elfoglaltságának és a pápa betegségének tulajdonította, és azt mondta, tudatában van annak, hogy a tárgyalások akár még két-három hónapig is eltarthatnak, mielőtt végleges megoldást találnak, és őt értesítik az eredményekről. Ezért azt mondta, hogy »Nem sürgetek semmit«, értve ez alatt, hogy pillanatnyilag nem, ISMÉTLEM, nem fogja sürgetni, hogy a Vatikán adjon neki információt a tárgyalásokkal kapcsolatban. Hillenbrand”

992 Zágonhoz kijutottak a bíboros jókívánságai a Szent István Zarándokház felszentelése alkalmából. Ennek körülményei ismeretlenek.

érdekében, a jezsuiták azonban, jellemzően az új időkre, nem találták elegendőnek a Szentatya óhaját, külön bullát kívántak, melyet már nem tudunk megkapni. Így született meg az új terv, melyhez a Gondviselés FÁY ERZSÉBET-ben olyan jótévőt küldött, aki nélkül lehetetlen lett volna azt megvalósítani. Nagy jótévőink között szerepel a Szentatya, a Német Püspöki Kar, az Ost-priesterhilfe, akik lehetővé tették, hogy a telket megvehessük. A magyar emigráció is szépen adakozott s reméljük, hogy fog még adakozni a fennálló adósság törlesztésére. Adná a jó Isten, hogy Eminenciád egyszer személyesen is meggyőződhetnék a ház szépségéről.

Az utóbbi időben a sajtó tele volt hírekkel, hogy Eminenciád hamarosan elhagyja az amerikai követséget, majd az országot, és Rómába érkezik. König bíboros váratlan budapesti útja s az ezt követő nyilatkozata megerősíteni látszottak magát a hírt, ha ennek igazi hátterét nem is fedték fel. Miként a múltban, legyen szabad most is néhány gondolatot fűznöm ezekhez a hírekhez. Nem akarok tanácsot adni, erre nem vagyok illetékes. De nem is tudnék tanáccsal szolgálni, mert nem ismerem az okokat, melyek ilyen döntést kiválthattak volna. Csak néhány szempontot szeretnék felvázolni, melyek hasznosak lehetnek egy jövőbeni döntésnél.

Eminenciád nemcsak a magyar, hanem az egész katolikus világ szemében szimbólum: szimbóluma az egyház szabadságáért való helyállásnak, megtestesítője az erőszak és a jogtalanság elleni küzdelemnek, neve ma is hangoosan hirdeti az egyház elnyomatását, melyről más vonatkozásban már alig szabad beszélni. Eminenciád hosszú és felörlő fogságának erkölcsi jelentősége ma is felmérhetetlen. Ennek legmélyebb oka elsősorban az a körülmény, hogy Eminenciád nemcsak külső kényszerűségből vállalta ezt a keresztest, hanem belső meggyőződésből, önkéntes elhatározásból is, visszautasítva minden kísérletet, mely csak saját személyének hozott volna enyhítést, de nem az általa képviselt egyháznak. Ez az egyházzal való szolidaritás, az egyház szenvedéseinek és megaláztatásának megosztása – egyéni sorsának háttérbe szorításával – olyan erkölcsi kincset képvisel, mely előtt minden jóérzésű embernek meg kell hajolnia. Magyar szempontból ez lesz az egyház védelme és ereje a jövőben, amikor a mai megalkuvásokért kell majd bűnhődnie.

Ezt az erkölcsi tőkét, mely nemcsak Eminenciádé, hanem a teljes magyar egyházé is, hiszen az érte hozott szenvedésből származott, minden megoldási kísérletnél mértékadónak kellene tekinteni s eleve el kellene háritani minden próbálkozást, mely ezt csökkentené vagy leértékelné.

Itteni szemmel e tekintetben a legnagyobb veszélyt egy politikai megoldás jelentené. Hírügynökségek tudni vélték, hogy Eminenciád az új amerikai

követ megérkezését vette volna indítóokként elhatározásához, hogy a követéséget elhagyja. Az ilyen – feltételezett – politikai jellegű elhatározás nem talált kedvező fogadtatásra sem egyházi, sem világi körökben. A Vatikánnak a kommunista hatalmakkal való tárgyalásai, az orosz államelnök vatikáni látogatása után, a zsinat utáni »dialógus« korszakában az ilyen döntés időszzerűtlennek tűnik a nyugati közvélemény szemében. Egyházfők direkt politikai állásfoglalásai ellenszenvvel találkoznak még hagyományosan katolikus körökben is. Ez annál veszélyesebb, mert alkalmas arra is, hogy alátámassza a kommunisták propagandáját, mely szerint Eminenciádat politikai okokból ítélték volna el s nem egyházas magatartásáért. Egy ilyen politikai színezetű megoldás kiforgatná Eminenciád szenvedéseinek valódi értelmét, és igen károsan befolyásolná jövőbeni tevékenységének megítélését.

Amennyiben ezek a hírek megfelelnek a valóságnak, nagyon kérem Eminenciádat, méltóztassék a dolgot újból megfontolás tárgyává tenni.

Nem szeretném, ha Eminenciád úgy érezné, hogy ellene volnék annak, hogy Rómába jöjjön. Szívből kívánom, hogy annyi gyötrelém után újból szabadon szolgálhassa a magyar egyház ügyét. Csak a módot illetőleg kell olyan megoldást találni, mely méltó Eminenciád múltjához és számol Eminenciád és az egyház érdekeivel.

A követségről és az országból való távozásnak – ha erre sor kerül – bele kellene illeszkednie Eminenciád eddigi vonalvezetésébe: nem önmagáért, nem politikai szempontból, hanem az egyház érdekében szenvedett, s ha most szabad földre lép, ezt sem egyéni, sem nem politikai, hanem vallási érdekből kívánja tenni. (Pl. a Szentatya iránti engedelmességből, hogy szolgálatot tegyen az egyház jövőjének kialakításához stb.) Alázattal meghajolva a Gondviselés tervei előtt és elválaszthatatlan sorsközösségben a magyar egyházzal vállalja életének legnagyobb áldozatát, az országból való eljövetelet is, abban a meggyőződésben, hogy az ateizmus megszállottságát csak »imádsággal és böjttel«, lemondással és áldozattal lehet legyőzni. Ilyen értelmű indoklás alkalmasnak tűnik arra is, hogy felhívja a világ figyelmét az ország és az egyház helyzetére.

Elfogadható megoldás keresésénél felmerül a kérdés, 1) milyen engedményekre hajlandó a magyar kormány az egyházzal szemben, 2) milyen feltételeket kíván szabni Eminenciád külföldi működésével kapcsolatban, 3) milyenek a külföld adottságai, lehetőségei Eminenciád esetleges itteni tevékenységével kapcsolatban.

ad 1) Ha nem tévedek, a kormány intranzigens marad, s nem hajlandó az egyház helyzetén enyhíteni Eminenciád távozása címén (sajnos más címen sem). Ezzel el akarja választani Eminenciádat az elnyomott egyház sorsától, s az ügyet személyi kérdésnek minősíti, ami szöges ellentétben áll Eminenciád magatartásával, sorsával és szenvedéseivel.

Úgy tudom továbbá, hogy a rendszer nem hajlandó Eminenciádat rehabilitálni, legfeljebb amnesztiában részesíteni, ami elfogadhatatlan.

Az országból való kijövetel ténye tehát az egyház számára nem hozna eredményt, sőt bizonyos fokig úgy tűnik, mintha ellenfeleinket és ezek kollaboránsait igazolná a történelem.

ad 2) Nyilvánvaló, hogy a kormány garanciát fog kérni a Szentszéktől, hogy Eminenciád nem avatkozhat bele sem a magyar egyházi, sem a magyar politikai ügyekbe. Ezzel a kormány Eminenciád teljes elhallgattatását akarja elérni, megakadályozva emlékiratainak publikálását is.

A Szentszék nehezen adhatna ilyen garanciát, mely ellenkeznék a természetjoggal és az emberi személyiség szabadságával, bár »magasabb szempontokból« ez sem tartozik a lehetetlenségek közé. Alig látok kiutat ebből a dilemmából, hacsak Eminenciád önként nem vállalja a silentium terhét minden otthoni ügygel kapcsolatban, ahogyan ezt Beran kardinális megtette.

ad 3) A 2) alatt jelzett nehézségekhez párosul a mai politikai helyzet, beleértve az egyházpolitikai konstellációt is, mely egyáltalán nem alkalmas arra, hogy a kommunista rendszer ellen hatásos akciót lehessen indítani. A zsinat óta az egyháziak elvetették a kardot, a harc helyett a meggyőződés, a párbeszéd lett divattá. Ezt a hangulatot ma szinte lehetetlen megváltoztatni, s a pusztá kísérlet is ellenkezéssel találkozónék egyházi körökben.

Erős a kételyem, hogy ilyen körülmények között sikerülhet-e egyáltalán Eminenciádnak itteni munkájával kiegyenlítenie a távozásával járó otthoni erkölcsi veszteséget. Ezt a megállapítást fájdalommal teszem, de nem hallgathatom el, ha Eminenciádat meg akarom kímélni a nagy csalódástól jövőbeni tevékenységét illetően.

Mint várható pozitívum maradna

a) az emigráció felrázása, aktiválása. Sajnos, az emigráció zömét képező amerikai magyarság utolsó évtizedeit éli. Az ottani Püspöki Kar újabban erős akciót indított a nemzeti plébániák megszüntetésére – nemcsak magyar vonalon, hanem általánosan. Ha sikerülne is ezt a tömeget még egyszer megmozgatni, ez a munka minden pillanatnyi jelentősége mellett sem rendelkez-

nék azokkal a történelmi távlatokkal, melyekben Eminenciád gondolkodni és cselekedni szokott.

b) Eminenciád egyéni sorsának jobbrafordulása. Hogy ez méltányos és igazságos volna, ahhoz kétség nem fér. Ilyen kívánság önmagában is elegendő emberi oknak tűnnék a világ szemében Eminenciád nagy elhatározásához.

Az előnyök és hátrányok lemérése s a döntés maga lelkiismereti probléma. Az én feladatom a kérdés megvilágítása volt abból a szemszögből, ahogyan innen látjuk a dolgot. Kérem Eminenciádat, hogy fogadja megértéssel őszinte aggódásból fakadt észrevételeimet. Imádkozom, hogy a jó Isten adjon világos látást ebben a tövises és bonyolult ügyben, adjon erőt a legjobb lelkiismerettel hozott döntés következményeinek viseléséhez. Fiúi ragaszkodással és mély tisztelettel vagyok Eminenciád alázatos szolgálója

Dr. Zágon József
(Dr. Zágon József)”

Zágon a bíboros figyelmét arra hívja fel, hogy ne politikai, hanem vallási indíttatásból hozza meg döntését: „hírügynökségek tudni vélték, hogy Eminenciád az új amerikai nagykövet érkezésével indokolta döntését, hogy elhagyja a nagykövetséget. Az ilyen – bár feltételes – politikai jellegű döntés nem váltott ki kedvező hatást sem egyházi, sem világi körökben. A [nemzeti] egyházak vezetői részéről kifejezett politikai döntés meghozatala ellenérzést vált ki a hagyományos katolikus körökben is. Ez annál is veszélyesebb, mert találkozik a kommunista propagandával, amely szerint Eminenciádat politikai megfontolásból és nem egyházi szerepe miatt ítélték el. Az ilyen jellegű politikai megoldás meghamisítaná Eminenciád szenvedéseinek igazi értelmét, és veszélyes hatással lenne jövőbeli tevékenységének megítélésére.”

Zágon ezt követően sugallta a nem politikai megoldás keresését: „csak a módot illetőleg kell olyan megoldást találni, mely méltó Eminenciád múltjához és számol Eminenciád és az egyház érdekeivel.

A követségről és az országból való távozásnak – ha erre sor kerül – bele kellene illeszkednie Eminenciád eddigi vonalvezetésébe: nem önmagáért, nem politikai szempontból, hanem az egyház érdekében szenvedett, s ha most szabad földre lép, ezt sem egyéni, sem nem politikai, hanem vallási érdekből kívánja tenni. (Pl. a Szentatya iránti engedelmisségből, hogy szolgálatot tegyen az egyház jövőjének kialakításához stb.) Alázattal meghajolva a Gondviselés tervei előtt és elválaszthatatlan sorsközösségben a magyar egyházzal vállalja életének legnagyobb áldozatát, az országból való eljövételt is, abban a meggyőződésben, hogy az ateizmus megszállottságát csak »imádsággal és böjttel«, lemondással és áldozattal lehet legyőzni. Ilyen

értelmű indokolás alkalmasnak tűnik arra is, hogy felhívja a világ figyelmét az ország és az egyház helyzetére.”

Ez a megfogalmazás: „vállalja életének legnagyobb áldozatát, az országból való eljövételt is”, visszatért Mindszenty bíboros három és fél évvel később, 1971. június 28-án VI. Pál pápához írt levelében: „magamra vállalom életem talán legsúlyosabb keresztjét is: kész vagyok elhagyni hazámat is, hogy száműzetésben folytassam vezeklésemet Egyházaért és népemért.”⁹⁹³ Ezt a levelet eredetileg szintén Zágon fogalmazta.⁹⁹⁴ A levélnek ez a fordulata olvasható az emlékiratokban, továbbá a *L'Osservatore Romano* 1971. szeptember 29-i számában közölt vatikáni állásfoglalásban is.⁹⁹⁵

Zágonnak ez a levele a Vatikáni Államtitkárságtól, a bíboros államtitkár kísérő-üzenetével érkezett, megjárta a hivatali utat, magát Brambillát is meglepte a levél ilyen magas helyről való továbbítása, és a washingtoni Külügyminisztérium magas szintű tisztviselője is látta, egyben tartalmi összefoglalást adott róla.⁹⁹⁶

993 A latin szöveg megjelent a budapesti MMAL-ben őrzött tervezet(ek) alapján: Somorjai Ádám: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, Documenta 1971–1975, Pro manuscripto, Romae, 2007.* 165–166. o.; Magyar eredetije: i. m. 106–107. o. (Ezt megelőzően csak részletei jelentek meg, l. i. m. 74. o.) L. még: Somorjai Ádám: *Ami az emlékiratokból*, 114–116. o.

994 Somorjai Ádám: *Egy hónap*, 169–170. o., 9. sz. j.

995 Az olasz szövegből visszafordítva: „... magamra vállalom életem talán legsúlyosabb keresztjét is: kész vagyok elhagyni hazámat is, hogy száműzetésben folytassam vezeklésemet Egyháza-
mért és népemért”. (In: Somorjai Ádám: *Ami az emlékiratokból*, 125. o.)

996 L. Tihany november 16-án készült emlékeztetőjét, teljes szöveg: „EUR-EE – Leslie C. Tihany, Tárgy: Mindszenty bíboros. Amikor Msgr. Brambilla az apostoli delegációtól november 15-én este átvette Mindszenty bíboros november 14-i üzenetét (Budapest 607) továbbítás céljából Cicognani bíborosnak, a következő megjegyzéseket tette Zágon Mindszentyhez írt leveléről (csatolva Leddynek a külügyminiszter-helyettesi memorandumhoz, 1967.11.14. és Lisle-nak a Hillenbrand-levélhez, 1967. 11. 16.). Az apostoli delegáció Rómából azzal a rövid kísérőlevéllel kapta Zágon Mindszentynek szóló, dátum nélküli levelét, hogy abban a külföldi száműzetésben élő magyar papok fejezik ki hűségüket a prímás iránt, valamint tanácsokat tartalmaz, melyek segíthetnek a bíborosnak »meghozni a döntést«. A küldőt, Mrsrgr. Zágont nagyra becsülik Rómában, és egy fontos vatikáni szervezet élén áll, mely a hazájukon kívül élő hívek vallási (de nem politikai) igényeinek a kielégítésével foglalkozik. Brambilla feltételezte, hogy Zágon összekötőként működik a Vatikán és a római magyar nagykövetség között a folyó tárgyalások során. Azt is mondta, hogy »meglepetésként«, amikor a levél a Vatikántól a bíboros államtitkár kérésével érkezett, hogy továbbítsák azt a prímásnak. Én ezt úgy értettem, hogy Brambilla »meglepetése« nem a levél tartalmának volt betudható (amiről azt mondta, nem tud többet, mint amit a rövid vatikáni összegzés elárul), hanem inkább annak, hogy a levél továbbítása a Szentszék részéről arra látszik utalni, hogy egy új közvetítőt alkalmaznak Mindszenty bíboros felé. Megmutattam Msgr. Brambillának a levél angol fordítását, melyet a jelenlétemben elolvastott, és kérte, hogy megtarthassa. Közvetlen megjegyzése az volt, hogy úgy tűnik, Zágon nagyon jól ismeri a Vatikán és a magyar kormány között jelenleg folyó tárgyalások lényegét, de, már amennyire ő ezt meg tudja ítélni, talán csak a saját és a külföldön élő magyar papok érzéseit fejezi ki, »akiknek a szemében a bíboros egy nagyszerű hős, akik nem ismerik a háttérben húzódo tényeket, és akik azt

Úgy véljük, hogy itt eldőlt egy fontos kérdés, mégpedig az, hogy ki cselekszik politikai és ki vallási indíttatásból. Mindszenty bíboros motívuma politikai, a Vatikánból érkezett megoldásjavaslat vallási indítékú. Ez a Zágon-levél döntő lehetett a kérdésben, ráadásul Mindszenty, amikor az amerikai nagykövetség elhagyásáról döntött, ismét csak Zágon levéltervezetét használta fel és küldte meg VI. Pál pápának. Utólag ezt az általunk kiemelt mondatot tartotta méltónak a Vatikáni Államtitkárság arra, hogy a hivatalos tájékoztatás szövegében megjelentesse a félhivatalos vatikáni napilapban.

Zágonnak van még egy fontos mondata ebben a levelében, mégpedig a hallgatási garanciáról: „az Apostoli Szentszék nagyon nehezen nyújthat ilyen garanciát, amely ellentétben van a természetjoggal és az emberi szabadsággal”. Mindszenty bíboros aktív életében számos alkalommal volt a természetjog és az emberi szabadság, szabadságjogok előharcosa. A rákényszerített hallgatási parancs ügyében a természetjoghoz fellebbezhetett csupán. Zágon levelében olvasható az is, hogy „nem akarok tanácsot adni, erre nem vagyok illetékes. De nem is tudnék tanáccsal szolgálni, mert nem ismerem az okokat, melyek ilyen döntést kiválthattak volna. Csak néhány szempontot szeretnék felvázolni, melyek hasznosak lehetnek egy jövőbeni döntésnél”. Ismerve levelét – és immár előreszaladva a történések mozzanataiban – nem kétséges, hogy a bíboroshoz eljuttatott levél messze több volt annál, mint egy emigrációt választott magyar római katolikus pap egyszerű, jóakarató írása. Egyszer talán a mélyebb összefüggések és a háttér a maga összetett valóságában kutatható lesz.

MINDSZENTY BÍBOROS ÜZENETE KÖNIG BÍBOROSHOZ 1967. november 14.⁹⁹⁷

A bíboros előző este vitte be fogalmazványát az esti ügyeletes tisztnek, Alexandernek,⁹⁹⁸ amelyben a Neue Zürcher Zeitungban vele kapcsolatban megjelent írás cífolatát kérte a bécsi érsektől.

akarják, hogy a bíboros maradjon Magyarországon«. Msgr. Brambilla nem tett határozott utalást arra nézve, hogy a Zágon-levél a Vatikán álláspontját képviseli a Mindszenty-ügyben, vagy csak tisztán személyes megközelítése a témának. Hogy ne zavarjam meg a beszélgetés laza hangulatát, nem is faggattam efelől, mikor felajánlotta, hogy felvilágosítást kér a Vatikántól. Mivel nagyon meg szerette volna tartani a levél angol fordítását, valószínűleg így is tesz.”

997 Távirat száma: Budapest 00607.

998 Edward Alexander november 13-án készített emlékeztetője számos további részletet tartalmaz, ezért kiérdemelheti figyelmünket. Teljes szövege: „Tárgy: Beszélgetés a bíboros és Edward Alexander között az utóbbi éjszakai ügyelete idején, 1967. november 13-án. A bíboros este 8 óra körül bejött az irodámba azzal a kéréssel, hogy gépeljek le egy latin nyelvű üzenetet távirati for-

„Mindszenty bíboros a következő üzenet megküldését kérte Cicognani bíboros államtitkár számára, szíves továbbítását kérve König bíboroshoz: IDÉZET König bíboroshoz: Kérem a Neue Zürcher Zeitung újságban (november 11-én) közzétett cikk cáfolását: »jobbára gesztusokkal, semmint szavakkal«. A vélt tárgy nem szerepelt megbeszéléseinken. Mindszenty bíboros IDÉZET BEZÁRVA

A bíboros kifejtette előttünk, hogy a fenti üzenetben található utalás a Neue Zürcher Zeitungban található megállapításra vonatkozik, miszerint König minap Budapesten tett látogatásakor IDÉZET jobbára gesztusokkal, semmint szavakkal próbálta meggyőzni Mindszenty bíborost, hogy mondjon le magyarországi hivataláról IDÉZET BEZÁRVA. Azt mondja: véleménye szerint König cáfolhatná meg az újságnak ezt a közlését.

HILLENBRAND”

mában König bíborosnak. Miután lediktálta, mondott valamit az újságról, amit az üzenetben idézett, azaz a Neue Zürcher Zeitungról, és amikor megkérdeztem, miről szól ez az egész, behívott a lakrészébe megmutatni a cikket. Ott elolvastam, és meglepetésemnek adtam hangot. A cikkben, mely a Vatikánnak a kelet-európai kapcsolatai javítására tett erőfeszítéseiről szól, az írták, hogy König bíboros eljött Budapestre, és »inkább gesztusokkal, semmint szavakkal megpróbálta meggyőzni Mindszenty bíborost, hogy mondjon le magyarországi hivataláról«. Megkérdeztem a bíborost, hogyan kérhetne ilyet valaki gesztusok útján, mire mindketten neveltünk. Aztán azt mondta, szerinte König bíborosnak ki kellene adnia egy »hivatalos cáfolatot«. Én ezt nem feszegettem, de kifele menet tájékoztattam a bíborost, hogy König bíboros alig néhány napja cáfolta a sajtóban azt az idézetet is, amit neki tulajdonítottak, miszerint Münchenben, úton legutóbbi budapesti látogatásáról visszafelé Rómába azt mondta volna, hogy »Sajnálom, hogy egyedül utazom«. Azt állította, hogy csak annyit mondott: »Egyedül vagyok«. Ekkor M[indszenty] bíboros elkezdett az itteni helyzetéről beszélni, és többek között ezt mondta. »Nem akartam kellemetlenséget okozni senkinek. Sem az Egyesült Államoknak, sem a Vatikánnak, sem a nagykövetségnek. Igaz, hogy nem akartam találkozni a nagykövettel, de kényelmetlenséget sem akarok neki okozni. Álláspontom az volt, hogy amennyiben a Vatikán és a magyar kormány tárgyalásai megrekednek, átadom magam a rezsimnek. Ígéretet tettem, hogy most nem teszem meg. Ez az álláspontom, és ismétlem, nem akarok senkinek kellemetlenséget okozni. Remélem, ezt mindannyian tudják.« Eközben egy pillanatig sem volt feszült. Nyugodt volt és tárgyilagos. Még néhányszor ki-be járt az irodámba, ami megszokott, ha éjszakai ügyeletes vagyok, mert sokszor kér könyveket. Az egyik kérést különösen érdekesnek találtam. Arra kért, szerezzem be neki Chester Wilmot 'Struggle for Europe' (Harc Európáért) című könyvét, és amikor azt mondtam, nincs meg a könyvtárunkban és máshonnan kell megszereznem, értem ez alatt, hogy az Egyesült Államokból, azt felelte, hogy akkor legyen szíves. Korábbi tapasztalataiból tudja, hogy az több hetet vesz igénybe. Másrészt, mikor október 23-án megkértem, hogy keresztelje meg két gyermekünket, a következő szombatot, október 28-át választotta, mint a legközelebbi megfelelő napot, mondván, hogy foly az ideje, és a következő hét talán már túl késő lesz.”

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ

1967. november 29.⁹⁹⁹

Lisle december 4-én Hillenbrand nagykövetnek írott levelében tudomására hozta, hogy Brambilla véleménye szerint a bíborosnak ez a levél nem fog tetszeni. Lisle kommentárja szerint bizonyára azért nem, mert a Vatikán javaslata az volt, hogy sede plena apostoli kormányzót nevezzenek ki Esztergomba, nem pedig sede impeditát,¹⁰⁰⁰ amit Lisle úgy magyarázott, hogy az a hidegháború egyházi formája. Az igazgató továbbá kiemelte, hogy a Vatikán megegyezést, nem pedig konfliktust keres a budapesti kormánnyal, s úgy vélte, hogy a bíborost ez határozatlan ideig a nagykövetségen fogja tartani, mivel neki nem tetszik a sede plena megoldás. Ezt erősítette Lisle értelmezésében Kádárnak Hillenbrand által december 1-jén 665. sz. táviratában megküldött nyilatkozata is, amelyben nem volt jele az „adok”-nak, magyar részről nincs jele a sietségnek, és nem tartják elviselhetőnek ezt az állapotot. Ugyanakkor, Lisle kommentárja szerint, a bíboros részéről ellenkező magatartás is elképzelhető, ha ki akarja fejezni a vatikáni javaslattal kapcsolatos elégedetlenségét, bár szerinte ez nem valószínű.¹⁰⁰¹

999 A latin nyelvű levelet Brambilla december 2-án juttatta el a washingtoni Külügyminisztériumba, Lisle hivatalába. Ezt két nappal később táviratilag megküldték a budapesti nagykövetségnek, az eredetit december 4-én, a diplomáciai csomagban indították el, ez nem áll rendelkezésünkre, csak a távirat. Angol fordítását szintén egy december 5-én kelt táviratban továbbították.

1000 Lisle tévesen sede impeditát írt.

1001 Lisle december 4-én kelt levele Hillenbrand nagykövethoz, Budapestre, teljes szövege: „Cicognani bíboros november 29-i levelét Mindszenty bíboroshoz, melyet december 4-én küldtünk meg Önnek táviratilag mind latinul, mind angol fordításban, Monsignor Brambilla küldte át az apostoli delegációtól a hivatalomnak december 2-án, szombaton délelőtt. Annak érdekében, hogy elérjük a december 4-i, reggel 6 óras diplomáciai postát, az eredeti latin üzenetet azonnal bevittük a postázó helyiségbe egy titkos, korlátozott terjesztésű továbbítást kérő kísérőlevéllel, melyben megkértük Önt, hogy adja át az üzenetet a bíborosnak. Cicognani levelének az átküldésekor Monsignor Brambilla megjegyezte, hogy Mindszenty bíborosnak valószínűleg »nem fog tetszenik«. Úgy vélem, ez az utalás valószínűleg a Vatikán ama javaslatára vonatkozik, hogy kinevez egy apostoli adminisztrátort az esztergomi érsekség élére *sede plena*, és nem *sede impedita*, ahogy ahhoz Mindszenty bíboros ragaszkodott. Véleményünk szerint a *sede plena* megegyezésre utalna a Szentszék és a magyar kormány között, a *sede impedita* pedig nem lenne más, mint egyfajta egyházi hidegháború. Ez a vatikáni javaslat, folytatásaképpen a Vatikán erőfeszítéseinek, hogy működő megoldást találjon a Mindszenty problémára, világosan tükrözi, hogy a Vatikán inkább megállapodást, semmint konfliktust akar a magyar kormánnyal, amire már Zágon is utalt legutóbbi levelében a bíborosnak. Mivel a bíboros aligha egyezik bele olyan megállapodásba menedéke megszüntetését illetően, mely egy apostoli adminisztrátor *sede plena* kinevezésén alapulna, ez a fejlemény szerintünk annak a lehetőségét erősíti, hogy a bíboros határozatlan időre továbbra is a nagykövetség menedékében marad. Ezt a következtetést erősíti meg az is,

„Kelt a Vatikánban, 1967. november 29-én

Eminenciás és Főtisztelendő Uram,

Az a kellemes kötelezettség jutott osztályrészemül, hogy tudassam: október 18-án kelt levelét Őeminenciája, Franz König bíboros bécsi érsek eljuttatta a Legfőbb Főpaphoz.

A Szentatya, akit betegség akadályoz abban, hogy személyesen válasszon, engem kért arra, hogy biztosítsam Önt: jóindulatú figyelemmel mérlegelte az ott előadottakat, nagyra értékeli engedelmességének és szeretetének kinyilvánítását, és teljes mértékben megértette lelkének rezdüléseit a közelmúlt számos eseménye kapcsán.

Ezért Őszentsége először is újra meg kívánja erősíteni, hogy a Magyar Köztársaság¹⁰⁰² kormányával folytatott tárgyalások szorgalmasan és gondosan folytatódnak, és hogy közeli előrehaladásukról tájékoztatni fogja Önt.

De nem kevés, nem is csekély a nehézség, amely ezeknek a tárgyalásoknak az eredményességét veszélyezteti – amint ez leginkább az Ön számára is ismeretes.

Levelében, más dolgokon túl, említést tesz Esztergom főegyházmegye jövőbeli lelkipásztori vezetéséről. Ezzel kapcsolatban, amint Ön már értesülést kapott, az Apostoli Szentszék visszautasította a kérést, hogy új érseket nevezzen ki. De most, amint már Önt is tájékoztatta, nem úgy tűnik, mintha megoldás született volna a kérdésben, hacsak az Apostoli Szentszék nem nevez ki egy *sede plena* apostoli kormányzót. Továbbá ez a kinevezés valójában nem olyan természetű, hogy ténylegesen megváltoztatná az Ön jelenlegi helyzetét; továbbra is¹⁰⁰³ megtarthatná magyarországi primásérseki címét, amely mind az Egyházban, mind az Ön nemes Nemzetében számos okból összekapcsolódik az Ön nevével és említésével, jóllehet a címmel összefüggő hivatal végzése mindenki előtt ismeretes okokból nem lehetséges.

hogy semmi jele nincs annak, hogy a magyarok »engednének«, mert ahogy Kádár Önnek november 30-án kijelentette (Budapest 665), a magyarokra nincs hatással a Vatikán »sietsége«, és nem tekintik »elviselhetetlennek a jelenlegi helyzet folytatódását«. Természetesen nem lehet teljesen kizárni annak a lehetőségét, hogy a bíborost annyira elkészeríti a Vatikán javaslata az apostoli adminisztrátor *sede plena* kinevezéséről, hogy felújítja, sőt végrehajtja a fenyegetést az önkéntes távozásról. Nem gondoljuk azonban, hogy nagy lenne egy ilyen szélsőséges reakció veszélye. A legszívélyesebb üdvözléssel: *Raymond E. Lisle*”

1002 „Hungariae Reipublicae” áll az eredetiben. Ez idő szerint az államforma Magyarországon népköztársaság volt, de úgy tűnik, a vatikáni latinisták erre nem találtak latin megfelelőt.

1003 Az angol fordítás mintha félreértene a latin „iugiter” szó jelentését, és „forever”-rel (‘mindig, mindörökké’) fordítja.

Ezért igen kérjük, méltassa megfontolásra a dolgok ezen megoldását, amelyen kívül, fájdalom, más nem adatik. Úgy gondolom, ehhez többet nem kell hozzáfűznünk; természetesen a vitába nem lett bevonva a »korona« kérdése, amint a sajtó egyes képviselői hamisan feltételezték.

Végezetül a Szentatya biztosítja személye iránti szakadatlan jóakarata felől, imáiban megemlékezik Önről, és a mennyei segedelem és vigasztalás zálogaként szívesen küldi különleges Apostoli Áldását.

A magam részéről szívből kívánok minden jót és maradok a legnagyobb tisztelettel Eminenciád iránti ragaszkodással és odaadással

Amleto Giovanni Cicognani
bíboros”

A bíboros államtitkár itt végre részletes tájékoztatást adott a magyar kormánnyal folyó tárgyalásokról. A bíboros beleegyezését kérte, hogy Esztergomba teljes jogú apostoli kormányzót lehessen kinevezni, azzal a megkötéssel, hogy prímásérseki címét megtarthatja. S miközben Cicognani érzékeltette egyfelől azt, hogy a Vatikán visszautasította az új esztergomi érsek kinevezését – kiállva a 75. életévét már betöltött bíboros mellett –, másfelől azt is tudtára adta Mindszentynek, hogy a „címmel összefüggő hivatal végzése mindenki előtt ismeretes okokból nem lehetséges”. Mint a december 15-én kelt válaszevléből látni fogjuk, a bíboros nem egyezett bele a javaslatba, miként Lisle annak várható budapesti fogadtatását a tengerentúl megjósolta.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR ÜZENETE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1967. december 12.¹⁰⁰⁴

„Őeminenciája, Amleto Cicognani bíboros, Őszentsége, VI. Pál pápa államtitkára kéri, hogy a következő üzenetet juttassák el Mindszenty bíboros Őemi-

1004 Az üzenetet december 14-én kelt levele mellékleteként Lisle küldte meg Hillenbrandnak, és engedélyezte, hogy magát az üzenetet átadja a bíborosnak. Tims kézirásos bejegyzése szerint „*megtörtént 1967. december 21-én*”. Ebben megköszönte a bíborosnak VI. Pál pápához küldött november 8-i üzenetét. Lisle levelének teljes szövege: „Az apostoli delegációtól december 13-án kapott, csatolt emlékeztető egy üzenetet tartalmaz Cicognani bíborostól Mindszenty bíborosnak válaszul az utóbbi november 8-i üzenetére a pápának. Legyen szíves kivonatoltatni a Cicognani-féle üzenet idézett szövegét a mellékletből és átadni Mindszenty bíborosnak! (*Elintézve 1967. dec. 21. R. W. T.*) A legszívélyesebb üdvözléssel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: az apostoli delegációtól kapott, 1967. december 13-ra dátumozott memorandum eredetije, mely tartalmazza Cicognani bíboros üzenetét Mindszenty bíborosnak.”

nenciájához: »Őszentsége nagyra értékeli mély érzéseit és különösen imáinak ígérését, amint azt november 8-án kelt üzenetében kifejezte, és mint atyai hálójának és ragaszkodásának kifejezését, szívesen küldi Öminenciájának, mennyei kegyelmek zálogaként, különleges Apostoli Áldását. Kelt a Vatikánvárosban, 1967. december 12-én.«»

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1967. december 15.

Vételét Washingtonban Lisle nyugtázta december 27-én a budapesti nagykövethez írott levelében. Angol fordítását táviratban küldték meg. Mind ebben a táviratban, mind a levélben közölte: december 20-án juttatták el az apostoli delegációra, kérve továbbítását a Vatikánba. (Tims kézírásával: „a bíboros értesítve 1968. január 5-én délben.” – ez a másik, az elnökhöz írt levélre vonatkozó bejegyzés, de értelmezhető úgy is, hogy mindkét közlést e dátummal kapta meg a bíboros.) Lisle leírta még, hogy Brambilla, az apostoli delegáció tanácsosa, miután elolvasta a levelet, megjegyezte: Cicognani bíboros „nem fog örülni az üzenetnek”, egyrészt, mert nehéz megérteni, másrészt, mert nemet mondott a bíboros államtitkár november 29-i javaslatára.¹⁰⁰⁵

A távirat kelte: 1967. december 21., száma: State 88085.

„1. Mindszenty bíboros december 15-én Cicognani vatikáni bíboros államtitkárhoz küldött levelét december 20-án este juttattuk el az apostoli delegátus-

1005 Lisle december 27-én Hillenbrand nagykövethez írott levelének teljes szövege: „Köszönöm december 15-i levelét, melyhez csatolta a bíboros leveleit az elnöknek és Cicognani bíborosnak, december 13-ról, illetve december 15-ről. Ami az elnöknek írott levelet illeti, melyet december 21-én továbbítottunk a Fehér Házba, épp most kaptunk felhatalmazást, hogy megkérjük Önt, hogy a szokásos eljárásunknak megfelelően szóban értesítse a bíborost, miszerint megkapták és tudomásul vették a levelét a Fehér Házban. (A bíborost 1968. január 5-én délben értesítettük. R. W. T.) Ami a Cicognani bíborosnak írt levelet illeti, melyet az apostoli delegációnak december 20-án adtunk át továbbításra a Vatikánban, az EE klasszika filológusai készítettek róla egy angol fordítást (akik azt állítják, nem jártasak a [Marcus Tullius] Cicero utáni latinban), melyet kérésnek megfelelően december 21-én megküldtünk Önnek (State 88085). Elolvassván ezt a második, hosszú levelet, Monsignor Brambilla az apostoli delegációtól megjegyezte, hogy Cicognani bíboros »nem fog örülni ennek az üzenetnek«, először is mert a nyelvezetét meglehetősen nehéz megérteni, másodsor pedig mert »nemet mond« arra, amit Cicognani bíboros a november 29-i levelében javasolt. A legjobbakat az új évre! Üdvözlettel: *Raymond E. Lisle*”

hoz. A [budapesti] nagykövetség informálására következik a latin szöveg lehető legjobb angol fordítása:

2. SZÖVEG KEZDETE 1967. december 15.

Eminenciás és Főtisztelendő Bíboros Államtitkár Úr! Köszönöm levelét, amelyben méltóztatik engem az alulírottat érdeklő kérdésekről értesíteni.

A rezsim olyan, hogy hamis vádak, 22 éven át tartó szakadatlan üldözés és rágalmozás után és a Rákosi- és Kádár-korszak összes (11) érvénytelen törvénye után, amelyeket az Igazságügyminisztérium gyűjtött az én esetemre, még mindig többet követel az elszámoláshoz. Hálás vagyok követelésük atyai elutasításáért. Mivel, Őszentsége óhajának megfelelően, nem adtam át magam a rezsimnek, és Kádár megakadályozta távozásom, és így változás helyzetemben nem történt, hanem főegyházmegyémben maradok,¹⁰⁰⁶ ugyanott, ahol híveim túlnyomó többsége is él, ezért alázatosan merem kérni: semmi [újítás] se történjen főegyházmegyém kormányzásában. Ezt arra az esetre is kértem, ha eltávoznék, és még inkább kérem, amennyiben nem történt változás. A változásnak már a gondolata is zavar. Az apostoli adminisztrátor [kinevezése] alkalmas, ha nem nagyon ragaszkodik a rezsimhez. Az egyetlen hiba a [magas] kor. De itt az időseket és az ifjakat nem a kor akadályozza, hanem a bolsevizmus.

A [vas]függöny [másik] oldalán a püspökök – legyenek bár fiatalok – majdnem teljes tevékenysége lehetetlenné vált, mert a lelkesedéstől égő papokat és laikusokat likvidálták, nélkülük a püspök alig tehet mást, mint a rezsim dicsőítését.

Prága és Esztergom helyzete nem azonos. Ha az a jelenlegi [kormányzó?] több jogot kap, az Egyház semmit sem nyer, mert Kádár mind a mait, mind a következőt megakadályozza jogainak gyakorlásában. Az új kormányzó kinevezése által az Egyház meggyengül, mert ebben az esetben az újonnan kinevezettnek jobban kell ragaszkodnia a rezsim vonalához, mint elődje tette.

Amennyire a megüresedett székre történt gyakori kinevezések története számomra ismeretes, ezek nem hoztak változást az Egyház siralmas állapotára. Az Apostoli Szentszék megtette, amit megtehetett. A megfontolás: annak ellenében, ami alkalmas megoldás lett volna, győzött az ateista állammal

1006 Az egyházjog nem ismeri a nemzetközi jog területenkívüliség fogalmát, ezért a bíboros úgy tudta, nem hagyta el főegyházmegyéje területét, amikor az amerikai követségen, majd nagykövetségen tartózkodott.

való megegyezés. Az állam így megerősödött. A vallásoktatás, a megbérmáltaknak [az Egyháztól való] folyamatos eltávolodása, a katonai szolgálatra történő behívókkal a papi hivatások növekedésének megakadályozása, az öngyilkosság, a válás, az abortuszok igen nagy számának hivatalos végzése stb. Az elmúlt években egy budapesti plébános saját diplomájában halt meg, mert aggódott nyájáért.

Minden további kinevezés, akár akarjuk, akár nem, meg fogja erősíteni a rezsim helyzetét és tartalékait egyaránt. Amit az Egyház [számos engedménnyel] elérni szándékozik, azt a bolsevizmus érvénytelenné teszi [a jogokat csökkentve]. Itt nem igazság, hanem erőszak uralkodik.

Döntésemet nem értette meg a világ, mert azt nem könnyelműen hoztam meg [nem volt megszokott]. Tartoztam ezzel az Egyháznak, hazámnak és magamnak, és, valamennyire, vendéglátómnak is.

Kérem Eminenciádat, szíveskedjék biztosítani Őszentségét ragaszkodásomról és hűségemről. A legnagyobb tisztelettel maradok Eminenciád legragaszkodóbb és legodaadóbb szolgája.

Mindszenty József
bíboros
esztergomi érsek
Magyarország Prímása

[a táviratot jegyző] RUSK”

Mindszenty bíboros nemmel válaszolt a bíboros államtitkár kérésére: nem akarja, hogy megszűnjék esztergomi érseki és prímási címe, joghatósága. Érvei közt említette, hogy engedelmeskedett a pápa szándékának és nem hagyta el az amerikai nagykövetséget, továbbá, hogy még mindig rezideál, azaz főegyházmegyéje területén tartózkodik. Mint ismeretes, a XVI. században a Trienti Zsinat¹⁰⁰⁷ előírta a megyéspüspökök számára a rezideálás kötelezettségét. A bíboros tehát eleget tett egy fontos követelménynek, mert hiszen nem hagyta el a rábízott egyházmegye területét, továbbra is rezideál.

Ez a levélváltás egyrészt a bíboros novemberi kérésére adott újabb, érdemi válasz, hogy 75. életévének betöltését követően ne szűnjék meg prímási címe és joghatósága,

1007 A történeti irodalomban előfordul a Tridenti Zsinat kifejezés. Ez nyelvészetiileg, mint ismételtlen kifejtettük, nem állja meg a helyét. A magyar történeti irodalomban elterjedt kifejezés a „Tridentinum” latin szóra megy vissza. A város, ahol a zsinatot megtartották, németül Trient, olaszul Trento. Ezért a megfelelő magyar kifejezés vagy „Trienti” (ha a város német nevéhez ragaszkodunk), vagy „Trentói” Zsinat.

továbbá már előremutat 1973–1974 fordulójára, amikor majd VI. Pál pápával fog négy levelet váltani ez ügyben – s amelyet az esztergomi érsekség megüresedésének kihirdetése zár majd le.

Miként összegezhető a bíboros távozási szándéka és a bécsi érsek négy budapesti útja?

Felfigyelhettünk arra, hogy König érsek az év első, május 7-i látogatását csakúgy, mint már félig hivatalosnak tűnő június 23-i látogatását a Vatikáni Államtitkárság bevonása nélkül, saját kezdeményezésére tette meg. A bíborost bizonyára személyesen is köszönteni akarta 75. életévének betöltését követően. Mindszenty távozásra gondolt, és ez indította el a lavinát, amely egyre nagyobb erővel dübörgött végig az esztendő folyamán. Június 23-án még csak pápai meghívólevél érkezett, de a bíboros másképp értelmezte a dolgokat. A bécsi érsek 1967. évi harmadik (sorrendben a hetedik) és negyedik (összességében a nyolcadik) látogatásának értékelésekor utalunk kell Mindszenty bíboros következetlenségére. A június 23-i találkozás után számolta a napokat,¹⁰⁰⁸ nyomás alá helyezte saját magát és az amerikaiakat egyaránt, de szándéka ösztönösnek tűnik, nincs végiggondolva. Számára az alternatíva úgy jelentkezett, hogy vagy távozik a határon túlra König autójával – a Vatikán bekapcsolása nélkül –, vagy kísétál az immár nagykövetség kapuján. Az első esetben alkalma nyílnék külföldön – a budapesti rezsim ellenében – tevékenykedni. Éppen ez az, amit a magyar párt- és államvezetés el akart kerülni, és éppen ekkor tudta a pártállam feltételeit – az esztergomi utódlás kérdését kivéve – elfogadtatni a Vatikánnal: Mindszenty rendszerellenes megnyilvánulásainak elhallgattatása, illetve az ezt szolgáló garanciák kérdésében. Az idegek háborúját végül is nem a bíboros nyerte meg, hanem Kádár, aki – igaz, csak október 20-án – kimondta: „nem fog kijönni!”¹⁰⁰⁹ Kádár erőt tudott felmutatni egy olyan helyzetben, amelyben bőven volt veszíteni valója. Egyébként Kádár végig ezzel a nyugalommal szemlélte a bíboros követségi tartózkodását.

Mindszenty nem gondolta végig, hogy a bécsi érsek – bármit mondott is neki a korábbi magánbeszélgetésben – nem tudja őt csak úgy kivinni, nem lehet őt csak úgy kicsempészni, hiszen ő fontos személyiség, például első közjogi méltóság. Ezért

1008 A bíboros szeptember 26-i bejegyzése: „Különös: 56 nap.” Október 13-án Papendorpnak mondta el: „103 nap telt el.”

1009 Eredeti szövegkörnyezetében ez így hangzott el: „ha ő kijön, az amerikaiakat ez a csapás érné és néhány nap múlva mi is nyilatkozniánk s bebizonyítanánk, hogy humánusan járunk el, s ezzel még egy csapás érné őket. De ez fikció! Nem fog kijönni!” (Az MSZMP Politikai Bizottságának ülésén rögzített szó szerinti jegyzőkönyv Mindszenty József helyzetével kapcsolatban, 1967. október 20. In: Szabó Csaba 2005, 343–349. o., itt 349. o., 105. sz. dok.)

ügyében meg kell egyezni a budapesti rezsimmel. Ezt szolgálta a washingtoni Külügyminisztériumban Lisle vezetésével a Kelet-európai Hivatal, valamint a washingtoni vatikáni képviselő, az apostoli delegáció. Felfigyelhettünk még arra is, hogy Lisle, akinek 1965 októberében, a New York-i pápalátogatást megelőzően nem sikerült eredményt elérnie abban a kérdésben, hogy Casarolit mégis fogadják a budapesti Külügyminisztériumban, most kitartó munkával elérte azt, hogy Budapestnek az Apostoli Szentszék vesse fel elsőként a a bíborossal kapcsolatos új helyzetet és kezdje meg a feltételekről a tárgyalásokat.¹⁰¹⁰

Bár e helyen nem feladatunk az amerikai s a budapesti kormány álláspontjának értékelése, az itt előkerült és ismertetett források alapján annyi megjegyzés idetartozik még, hogy az amerikaiak – és ez leginkább a bécsi érsek október 5-i, a harmadik (egyébként hetedik) látogatása utáni napokban figyelhető meg – a washingtoni apostoli delegáció tanácsosával együtt azon gondolkodtak, hogy a budapesti kormánynak is érdeke a botránymentes megoldás, azaz nem érdeke a világ közvéleményének várható felzúdulása. Az MSZMP KB PB és az ÁEH, valamint a budapesti Külügyminisztérium azonban ragaszkodott a szigorú feltételekhez, kimondottan azért, mert őket nem a világ közvéleménye egyszeri felzúdulásának eshetősége, hanem sokkal inkább az zavarta, hogy a bíboros Nyugaton majd folyamatosan a kommunista rendszer ellen hangolhatja a világ közvéleményét. Budapest tehát többet veszíthet azon, ha a bíboros elhagyja az országot, mint ha a Szabadság tér félrabságában marad. Más szavakkal: a bíboros gyengeségében is erős volt, a kádári rezsim pedig még mindig nem érezte magát annyira biztonságban, mint szeretne volna.

Figyelemreméltó Casaroli 1964 tavaszán tett megjegyzése: mindkét félben nagy az érzelmi fűtöttség, a kormányt pedig a bíboros személye elleni gyűlölet movitálja.¹⁰¹¹ Ez a gyűlölet a gyengeség jele volt, a bíboros ellen irányult, aki illegitimnek tartotta a kádári vezetést. Ez a gyűlölet a kormány tehetetlenségéről árulkodott, ugyanakkor annak is jele volt, hogy – egyes korszakkal foglalkozó szakemberek szerint – a kom-

1010 Lisle-nak azonban nem volt igazán szerencséje. Bár augusztus elején már elkezdte a washingtoni apostoli delegáció bombázását, szeptember végéig csak egy ügyvivőt talált ott, akinek jelzéseire a Vatikánban nem nagyon figyeltek oda. Az apostoli delegátus csak szeptember 28-án érkezett. Más kérdés, hogy a Vatikánban más feladatok is voltak, az augusztus nem kedvez a diplomáciának, és ekkor történt a kúria átszervezésének közzététele is, amely a következő év elején lépett életbe.

1011 Az idézet pontosan: „... az ügy emotív »horderejét« talán túlértékelik az érdekelt felek, különösképpen a kormány, ezt valójában sokkal inkább a személy elleni gyűlölet motiválja, semmint azon kártól való félelem, amelyeket a bíboros okozhatna.” (Lásd fentebb, 189. o.)

munista rezsim közvetett módon elfogadta Mindszentynek az első közjogi méltóságra vonatkozó igényét.¹⁰¹²

Ismételten citáljuk Kádár megjegyzését: „nem fog kijönni!”. Ennek elemzésekor találgatásokra vagyunk utalva. Az adott helyzetben lehet, hogy a kisebb rizikó választását jelentette s Kádár csak nyugtatgatta magát. De az is lehet, hogy Kádár, mint a Mindszentyvel és társaival szemben (főképp a népbírák elé az idő tájt még nem állított, de meghurcolt főpapok esetében) lefolytatott államvédelmis vizsgálat idején igen tevékenyen közreműködő, majd még a népbírói büntetőeljárás idején is aktív belügyminiszter, azt az élményt őrizte magában, hogy a bíboros a vizsgálati fogságban nem mutatkozott nagy ellenállónak, mint ahogy utólag emlékirataiban beállította. Ebben az esetben viszont kettőjük közül Kádár volt a reálpolitikus, és ez is fontos tényező, ha meg akarjuk érteni Budapest hajlíthatatlanságát a bíboros külföldi elhallgattatása kérdésében. Hillenbrand nagykövet felterjesztése szerint Kádár, amikor őt nagykövetségként 1967. november 30-án fogadta, kitért Mindszentyre is. Miután – röviden értékelve az alternatívákat – kifejtette előtte, hogy a bíboros a budapesti kormány számára a legelőnyösebb megoldást választotta azzal, hogy bezárkózott az amerikai nagykövetségre, Mindszenty jelentéktelenségét azzal illusztrálta: ha önkényesen elhagyta volna a követséget, azt a magyar kormány egykedvűen fogadta volna.¹⁰¹³ Ebből a horizontból nézve gondolhatunk arra is, hogy Kádár nem igazán mérte fel az ügy nemzetközi jelentőségét, de inkább azt vélelmezzük – hiszen Kádár imádta a sakkozást –, hogy csupán az amerikai diplomata előtt magyarázkodott.

Lehet viszont, hogy mindez érthetővé teszi, miért lesz olyan fontos 1971. szeptember 28. után Mindszenty bíborosnak, hogy Nyugatra kiérkezve ne kelljen hallgatnia.

Mindszenty bíboros végül is az amerikai nagykövetség további vendégszeretét választotta 1967-ben. Döntésének megértéséhez az itt felmerült szempontokon túl szükséges még annak említése és felmérése is, hogy itt, mint már máskor megfogalmazta:

1. egyházmegyéje területén van (ez az álláspont, mint már kifejtettük, egyházjogi szempontból megállja a helyét);¹⁰¹⁴

1012 Erre számos más példát sorol fel Hatos Pál: A Mindszenty-örökség értelmezései 1989 után. (In: *Kommentár*, 2006. 4. sz. 55–69. o., itt 56. o. és következők.)

1013 A budapesti nagykövet december 1-jén kelt 665. sz. távirati felterjesztése, angol szövege utánközlésben megjelent (In: Somorjai Ádám: *Amerikai levéltári források*, 33. sz. dok., itt 217–218. o.; Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1108–1109. o. 338/2. sz. dok., illetve 1104–1107. o. Hillenbrand nagykövet másik távirata.)

1014 Bár a nemzetközi jog ismeri a területenkívüliség fogalmát, ebben az összefüggésben mégis megdöbbentően hat Kádár néhány nappal korábban elhangzott megjegyzése: „...ha Mindszenty Magyarországon van, ő a püspöki kar feje. De ha nincs az országban, más a helyzet. Ezt mérlegelni kell...” (In: *Az MSZMP KB titkársága ülésén rögzített szó szerinti jegyzőkönyv Mindszenty*

2. az ország fővárosának szívében van, ahonnan, ha ismét kitör a forradalom, átmehet a Parlamentbe és kinevezheti az új, legitim kormányt;

3. a világ legerősebb hatalmának vendége, amely rendelkezésre bocsát számára olyan szolgáltatásokat, amelyek sehol máshol nem remélhetők:¹⁰¹⁵

a. rendszeres kapcsolatot tarthat az amerikai elnökökkel, külügyminiszterekkel, a római pápákkal és a Vatikáni Államtitkársággal, nem szólva a bécsi érsekről, aki ismételten látogatja őt;

b. rendszeresen tájékozódhat, kül- és belföldi újságokat olvashat;¹⁰¹⁶

c. továbbá az amerikaiak mindent megtesznek azért, hogy készülő emlékirataihoz rendre beszerezzék és rendelkezésére bocsássák mind a magyar történeti munkákat, mind pedig a külföldieket.¹⁰¹⁷

1968

Az 1968. esztendő első pillantásra eseménytelennek tűnik: nem érkezett magas látogató a Vatikánból, és Mindszenty bíboros személye sem váltott ki nagyobb érdeklődést az Apostoli Szentszék és a budapesti kormány képviselőinek tárgyalásain, egyik fordulón sem.¹⁰¹⁸ Ennek következtében az eddig használt forrásközlések és monográfiák is hallgatnak erről az esztendőről.

Ugyanakkor a csend leple mögött intenzív munka folyt, az alkalomhoz kötött jókívánásokon túl Mindszenty bíboros több fontos kérdésben is hosszú levelet írt mind VI. Pál pápához, mind a bíboros államtitkárhoz. Forrásaink ebben az évben jelentősen kibővülnek: a legtöbb dokumentum irattükrözése megtalálható a Kelet-európai Hivatal levéltári fondjában.

József helyzetével kapcsolatban, 1967. október 16. Szabó Csaba 2005, 331–337. o., itt: 335. o. 102. sz. dok.) Magyarországon van tehát Mindszenty, vagy nincs Magyarország területén? Bár Kádár cinikusan rendre azzal érvelt, hogy a bíboros nincs Magyarországon, itt mégis azt látjuk, kifejezte tőle való félelmét. Neki is jobb lenne, ha a bíboros nem lenne Magyarországon. Ez a helyzet tehát ellentmondásos, megszüntetésén dolgoznia kell.

1015 Sehol, a számára jelentkező alternatívákat sorba véve, azaz sem Magyarországon: a büntetés-végrehajtás intézeteiben vagy az internálás helyén, sem külföldön: a Vatikánban vagy Bécsben, a Pázmáneumban.

1016 Tizenkilenc megyei lapot mondott le, amikor a nagykövetség elhagyására készült.

1017 Az amerikaiak megszerezték számára a FRUS sorozat egyik kötetét. A bíboros könyvkérései rendre nyomon követhetők az amerikai követségi fond anyagában; ennek a kérdésnek az elemzése külön tanulmányra tartozik. 1971 nyarán is, amikor emlékiratainak utolsó, végül is megjelent kötetén dolgozott, rendre találtunk utalásokat könyvkéréseire. (In: *His Eminence Files*)

1018 A két forduló pontos dátuma: 1968. szeptember 3–7. Budapesten, október 21–26. Rómában. Bár a magyar tárgyalópartner a tárgyalásokon szóba hozta, a Vatikán nem mutatott érdeklődést a kérdés iránt. (Szabó Csaba 2005, 370–381. és 384–393. o.)

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR KÜLDEMÉNYE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1968. január 25.

A bíboros államtitkár a II. Vatikáni Zsinat megjelent két kötetét és a pápa isztambuli útjáról megjelent albumot január 25-i dátummal ellátott szóbeli jegyzékben küldte meg a washingtoni apostoli delegátus révén a SD-nek. McKisson, a Kelet-európai Hivatal helyettes vezetője február 2-i dátummal kelt levelében továbbította Hillenbrand budapesti nagykövetnek.¹⁰¹⁹

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1968. február 7.¹⁰²⁰

„N. 106.278

Eminenciás és Főtisztelendő Bíboros Államtitkár Úr,
Hálasan köszönöm a konstitúciókat és az Őszentsége konstantinápolyi útját illusztráló albumot.

Mélyen megrendültem, hogy a száműzött sincs feledve. Így kiegészíthetem, amit akaratlanul elmulasztottam.

1019 Ezenkívül a levél szolt még egy 1967. október 20-án kelt, Cicognani által jegyzett latin nyelvű körlevél megküldéséről is. McKisson február 2-án kelt, Hillenbrandhoz írt levelének teljes szövege: „Az apostoli delegáció továbbította hozzánk Cicognani bíboros kérését, hogy küldjünk el Mindszenty bíborosnak két kötetet az egyetemes vatikáni zsinat dokumentumaiból és egy beszámolót a pápa isztambuli látogatásáról. Van itt még egy latin nyelvű, kísérő körlevél is Cicognani bíborostól 1967. október 20-i dátummal. Értesítettük a delegációnál Msgr. Einaudit (Msgr. Brambilla visszatért Rómába, mert új megbízatást kapott), hogy szívesen elküldjük Önnek ezt az anyagot, hogy megkaphassa a vendég. Csatolom a három kiadványt a kísérőlevéllel együtt. Iktatás végett csatolom a kísérőlevél angol fordítását. Szívélyes üdvözzel: *Robert M. McKisson*. Melléklet: 1. az egyetemes zsinat dokumentumainak két kötet, 2. beszámoló a pápa isztambuli látogatásáról, 3. körlevél Cicognani bíborostól, 1967. október 20., 4. A körlevél angol fordítása a követségen való iktatás végett. (Rajta kézírással: *Átadva Mindszenty bíborosnak 1968. február 7. R.W.T.*)”

1020 Hillenbrand nagykövet február 12-én Lisle-hez írt levele mellékleteként terjesztette fel a kézzel írt eredeti és a gépelt átirást. Az eredeti, kézírással készült példány másolatán kézzel írt feljegyzés: az eredeti február 20-i dátummal került át az apostoli delegátushoz. „Az eredetit megküldtük az apostoli delegációnak a Vatikánnak való továbbítás végett 68/2/20. Hillebrand nagykövet egy hivatalos informális levélben tájékoztattuk (LIMDIS levél 68/2/20), csatolva a latin eredeti nem hivatalos angol fordítását (monogram).” Lisle február 21-én válaszolt Hillenbrandnak: beérkezett, átküldték az apostoli delegátusnak.

Alázattal kérem, méltóztassék kifejezni Őszentségének hódolatomat és hűségemet.

Eminenciád iránti odaadással.

Budapest, 1968. február 7.

+*Mindszenty József bíboros*
esztergomi érsek”

Nem egészen érthető, mi az, amit akaratlanul elmulasztott a levélíró. A bíboros egész levelezésére jellemző egyfajta talányos hangvétel. Itt arra gondolhatunk, hogy félrab helyzete miatt nem tudott időben gratulálni a konstantinápolyi út sikeréhez.

KÖNIG BÍBOROS LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1968. február 9.¹⁰²¹

„[címer]

BÉCS ÉRSEKÉTŐL
Bécs, 1968. február 9.

Eminenciás Uram!

Utóbbi levelében azt kérte, hogy lépjek kapcsolatba a zürichi »Neue Zürcher Zeitung«-gal¹⁰²² és jelezzem: az a rész, hogy „a bíboros – végeredményben inkább gesztusokkal, semmint szavakkal – megerősít abban a felfogásban, hogy legutóbbi budapesti útján csalatkozott reményeiben, miszerint Mindszenty bíborost hivataláról való önkéntes lemondására bírhatja«, nem talált beleegyezésére, mert nem felel meg a tényeknek.

A »Neue Zürcher Zeitung« főszerkesztőjéhez írt levelemben eleget tettem kérésének, és az Ön értelmezésében mutattam rá a tényállásra. Az újságcikk

1021 König érsek levelét a bíboros államtitkár küldte meg a washingtoni apostoli delegátus útján, aki március 16-án kelt szóbeli jegyzékében továbbította a State Departmentnek. Lisle március 18-i dátummal kelt levelében az angol fordítással együtt eljuttatta Hillenbrand budapesti nagykövethoz. Tims kézzel írt bejegyzése: „*megtörtént 1968. március 25-én 10:30-kor, RWT.*”

1022 Utalás a Neue Zürcher Zeitungban 1967. november 11-én megjelent írásra.

olvasásakor az a benyomásom alakult ki, hogy ennek a résznek a szerzője személyes véleményének akart hangot adni.

Miközben ezt Eminenciád tudomására hozom, biztosítom őszinte tiszteletemről

Az Úrban az Ön híve

+ *F. Kard. König*

P. S. Amennyiben Eminenciád a közeljövőben látogatásomat óhajtáná, a magam részéről mindig szívesen állok rendelkezésre.”

Mindszenty bíboros ezt a levelet március 25-én kapta kézhez. Nem sokat késlekedett a válasszal: ez másnapi dátummal már meg is kezdte visszaújtát König érsekhez.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE VI. PÁL PÁPÁHOZ 1968. február 14.¹⁰²³

„1968. február 14.

Budapest, 1968. február 14.

Szentséges Atya:

A UPI hírügynökség azt jelenti, hogy az Apostoli Szentszék leválasztotta Kalocsa Főegyházmegye szerbiai részét, és az apostoli kormányzóság új egyházmegyévé alakult.¹⁰²⁴

Nem tudom, hogy igaz-e ez, vagy sem; hogy a kalocsai érseket megkérdezték-e előtte, vagy sem.

1023 Hillenbrand nagykövet február 21-én kelt levelében terjesztette fel, kérve angol fordítását.

A State Department február 27-én kelt szóbeli jegyzék mellékleteként továbbította a washingtoni apostoli delegátushoz. Lisle március 5-én kelt levelében küldte meg az angol fordítást.

1024 A trianoni békekötés (1920) után a kalocsai főegyházmegyei plébániák és lelkészségek alig több mint egyharmada, a lelkeszkedő papság kevesebb mint fele maradt Magyarországon. A határon kívül rekedt 89 plébániából a Szentszék 1923-ban megszervezte a szabadkai (bácsi) apostoli adminisztratúrát, amit Róma 1968-ban önálló szabadkai püspökséggé nyilvánított. (A hajdani székhely, Bács városa ezzel végleg egy másik egyházmegye része lett, és ettől fogva nem viselték a bácsi címet megnevezésükben a kalocsai érsekek.)

Ha a hír igaz, akkor az a szomorú kötelesség hárul rám, hogy védelmére keljek Szent István apostoli király majdnem ezer éves hierarchiájának.

Ebben a kérdésben a hívek java a legfőbb elv.

Tudatában vagyok annak, hogy ez nagy jótétemény, és hálás azért, hogy itt és Magyarország északi és keleti részén idáig húzni lehetett az időt. Délen azonban sajog a seb, mert:

ez a periódus (1920–67) nem folyamatos; volt egy időszak (1941–1945), amikor ezt a területet az Apostoli Szentszék újraegyesítette Kalocsával. (Amit én alázatosan kérek, az nem előzmény nélküli.)

1. Győr egyházmegye egy része 1492 és 1648 között Ausztriához került át, de a győri egyházmegye egy és fél évszázadon át intakt maradt.

2. Ezen túl a Balkán-félsziget (Dalmácia, Bosznia stb.) egyházmegyéi 1396-tól 1717-ig (egyes területek egészen 1876-ig) török uralom alatt álltak. Volt több időszak, amikor a Velencei Köztársaság e területeket a törökök szövetségeseként kezelte; 1683-tól 1717-ig azonban, mint – Boldog XI. Ince elnöklete alatt – a Szent Unió¹⁰²⁵ tagját, együtt Német- és Lengyelországgal. Mert ez foglalta el a fent nevezett területeket. Sehol a történelemben nem találtam utalást arra, hogy ezek valamely módon Velence patriarchátussal lettek volna egyesítve.

Mindenesetre a kérdésben a hívek az [apostoli] kormányzás vagy a püspökség [keretei között] egyaránt megtalálhatják az üdvösség útját.

(Elnézést kérek, ha úgy tűnne, hogy megállapításaim nem tartoznak a tárgyhoz. De ezek a dolgok nem lényegtelenek.)

Talán a változás, a Szent István hierarchiájára mért csapás nem elkerülhetetlen ezen a területen, ahonnan a magyaroknak a törökök feletti győzelméből (1456) a harangszó ered, melyet III. Callixtus pápa rendelete folytán (1456) az egész világ ismer, s amely minden délben messze hallhatóan zeng.¹⁰²⁶ Mostanság azonban Tito generális uralkodik ott Hunyadi [János]* fővezér helyett. Wilson álnok 14 pontja és Rooseveltt 8 pontja ellenében, mindenekelőtt pedig önrendelkezés nélkül már 1918-ban az ott élő nem katolikus szerbek (25,1%) jogait tekintették mérvadónak a Magyarországtól való elszakadásban. E terület egyetlen királyi városában és mezővárosában¹⁰²⁷

1025 Helyesen: Szent Liga, alapítása: 1684.

1026 Itt Mindszenty bíboros osztózik kora és, tegyük hozzá, sokak mai vélekedésében. A történeti kutatás azóta tisztázta, hogy a pápai bulla a nándorfehérvári csata előtt kelt, annak győzelméért szóltak a harangok.

1027 „Civitates et oppida” – királyi városában és mezővárosában, a bevett terminológia szerint. Az angol várost és falvat említ, de a megadott tízes szám is arra utal, hogy a városias helyekre gondol.

(10) sincs szerb többség (22,5%). A bunyevác és sokác népet helytelenül nevezik szerbnek. Ők se nem szerbek, se nem keletiek és balkániak.¹⁰²⁸

(Sajnálom, hogy a második világháború folyamán a magyar hadsereg is okozott pusztítást,¹⁰²⁹ de az a német hadsereg befolyására történt.)

A királyokat követő Tito úgy simította el a kiáltó különbségeket, hogy 1945-ben odaküldte partizánjait a balkáni hegyekből.¹⁰³⁰

Egy hét alatt több mint 32.000 magyar katolikust öltek meg. (Azóta Tito és Kádár kormánypolitikája további 7.000 magyar menekültet költöztetett a fent említett területről Csonka-Magyarországra.) És a partizánok több mint 100.000 német katolikust öltek meg különböző táborokban.¹⁰³¹

1028 Az angol fordítás magyarázza a következő beillesztett mondatban: „ők se nem szerbek, se nem horvátok. Ezen a területen a magyarok és a németek a nyugatiak; a szerbek keleti és balkáni nép.”

1029 Célzás az 1942 januárjában a Sajkás-vidéken és Újvidéken, valamint környékén történetekre, a „hideg napokra”.

1030 Itt arra utal, hogy a királyi Jugoszláviában óriásiak voltak az országon belüli különbségek, különösen az egykori oszmán és az egykori monarchiabeli területek között. Tito partizánjai valóban a hegyes vidékekről származtak, a mai Bosznia és Horvátország területéről, ők képezték a mozgalom magját, ebből fejlődött ki a partizánegységek hálózata, azonban a világháború végén más sorozott katonaság is volt, mindazonáltal az ún. '41-es harcosok voltak Tito legfőbb hívei, legmegbecsültebb tagjai a majdani jugoszláv társadalomnak.

1031 A Délvidéken magyarokat és németeket ért népirtásról a korabeli Magyarország politikai vezetése tudomással bírt. Az 1945. március 9-én tartott kormányülésen elhangzottakból: „(25). [napirend] Czukássy [Gartner Lajos, a kormányülések jegyzője június 8-ig] a bácskai partizánok kegyetlenkedéséről olvas fel jelentést.” Miként foglalt erről állást a külügyminiszter? „Gyöngyösi* [János] ezzel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy Tito csapatai ettől távol állnak.” A lényeg: a jelentés nem található a jegyzőkönyv mellett. (In: dálnoki Miklós Béla* kormányának [Ideiglenes Nemzeti Kormány] 1944. december 23 – 1945. november 15. közötti minisztertanácsi jegyzőkönyvei, szerk.: Szücs László, Bp., 1997. Magyar Országos Levéltár, A. k., 255. o.) Vajh kik, miért, mikor és hova tüntették el? A kormány ülésén hiába tette szavá az igazságügyi tárca vezetője, dr. Valentiny Ágoston* 1945. február 1-jén az Újvidékről megjelentek szegedi atrocitásait stb. (2–3. napirendi pont, A. k., 154–155. o.) Majd a külügyminiszter szólt a partizánok garázdálkodásairól két nappal később, február 3-án (uo. A. k., 8. napirendi pont, 174. o.) Végül Teleki Géza*, vallás- és közoktatásügyi miniszter, április 25-én (A. k., 18. napirendi pont., 372. o.) említette a délszlávok által elkövetett, büntetendő cselekményeket, de a vita során a borús helyzetet érzékeltető belügyminisztert, Erdeit a külügyi tárca vezetője letorkolta. Mindezek jelzik egyfelől a felelős politikai vezetők korabeli mozgásterének hiányát, másfelől ugyanakkor azt is, hogy ha nem is minden szélsőséges megnyilvánulásról, de a rémtörténetek egy részéről érdemi tájékozottsággal bírtak, ez viszont felelősségüket, érdemi lépéseik elmaradását alátámasztja. Cinkos, aki néma... Sőt, Rákosi Moszkvába, Dimitrovnak küldött jelentéseiben – szemben a Felvidéken történetekkel – az erdélyi és délvidéki politikát „demokratikusabbnak” értékelte. Így március 17-én szavá tette a Moszkvába küldött, német nyelven írott levelében (mellette magyar fordítása is megvan), hogy „Erdélyben és Jugoszláviában sokkal demokratikusabb politikát alkalmaznak a magyar kisebbséggel szemben”. Május 5-én azt írta, hogy meg kell állapítanunk, hogy Jugoszláviában és Romániában a magyar kisebbséget általában és a kommunistákat különösen de-

A partizánok házról házra jártak. Egyedül Újvidéken megölték az összes magyar ferencest (Körösztös Krizosztomot, Kovács Kristófot stb.). Láni [Mátyás] plébános (Los Angelesből, az USA-ból) német rokonai felkeresésére érkezett, akik éhhalált haltak, és kétségbeesett levelet küldött nekem Esztergomba.

A második világháború vége felé az összes horvát katona és fiatal (210.000-en) elhagyta hazáját. Amikor letették a fegyvert, a britek visszaadták őket Tito generalisszimusznak. Ez mindannyiukat elégette: gázolajjal, a Karszt-hegység egy bizonyos völgyében. Rövid haláltusát követően a völgy mélyén csak por és hamu maradt.

Szabadkán (1941-ben 102.736 lakos), a terület legnagyobb városában, fővárosában és központjában a legnagyobb, katolikus templomot Szerbia királya alatt az első években felgyújtották, és a Nemzetek Szövetségében tett panasz után sem engedték meg az újjáépítést.

A katolikusokat (magyarokat és németeket) kivégezték, száműzték és deportálták Ószerbiába, és helyükre írástudatlan, szakadár hegyilakókat telepítettek át a Balkánról. Vajon nem sürgetőbb-e az ószerbiai deportáltakról való gondoskodás, mint a kormányzóság átalakítása egyházmegyévé?

Hogyan is történt az, hogy szerbek vannak a magyar nemzeti államban, ekkora kisebbségben? Valahogy úgy, ahogy – nagyobb mértékben – a perzsákkal: 1368 után 370 éven át a magyarok voltak a törökök hatalmas világbirodalmának egyedüli akadályai. A szerbek menedéket kértek és kaptak

mokratikusabban kezelik. Hasonló elbánást kért a csehszlovákiai magyaroknak. (Zinner Tibor: Szakértői szakvélemény a 6. Nyom. 51/2012. számú, a Központi Nyomozó Főügyészség Szegedi Regionális Osztálya által szakértő kirendeléséről hozott határozatba foglaltakkal összefüggő kutatásról, 2014. június 4. Rákosi Mátyás és Georgi Dimitrov levelezése 1945. február 19. – szeptember 3. között. PIL 274. f. 10. cs. 114. ő. e.) Grösz József kalocsai érsek naplója 1944–1946, Bp., 1995. Szent István Társulat, 35–262. o. Sajtó alá rendezte Török József. A korabeli népiirtásra is vonatkozó részleteit idézi Szakács Sándor – Zinner Tibor: *A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények és összefüggések – 1944–1948*, Bp. 1997. Génius Gold, 13–28. o. Az érsek 1945. április 19-én nem hallgathatót például arról sem, hogy „... a Bácskából megdöbbenő hírek érkeznek. Egyes német községek egész itt maradt lakosságát egyszerűen elhajtották; hogy hová, senki sem tudja. Most a magyarok ezreit utasítják ki egy szál ruhában. Egyelőre olyanokról van szó, akik 1941 óta kerültek oda, és olyanokról, akik az oroszok közeledtére elmenekültek és utóbb visszatértek. A határon átvartak keserűen panaszoznak, hogy ebben a szerb partizánok mellett nagy szerepet játszanak az ottani magyar kommunisták. A kommunista ott is hitvány ember, és ha magyar is, ellensége a magyarnak...” (Zinner Tibor: *Összekapcsolt kitelepítések, Magyar Hírlap*, 2014. június 4. 7. o.)

Magyarországon; egy alkalommal egyszerre 37.000 család, patriarchájuk vezetése alatt. A magyarok megvédték őket, jóllehet ők részben a törökök mellé álltak. Az ő létszámuk növekedett, a vendéglátók száma csökkent. Bécs a szabadságot sürgető magyarok ellenében a vendégeket támogatta. A szerbek nem tértek vissza Szerbiába, bár ez volt a befogadás feltétele, hanem ideiglenesen menedéket kértek. A magyar trónörököszt a szerb állam ölte meg 1914-ben.¹⁰³² [A magyarokat] feláldozták, mint a hajnalt megkiáltó kakast, a büntény gyermekeinek. Magyarországnak mindig és mindenütt ilyen sors jutott.

Amikor Szerbiát ily módon felduzzasztották a magyarokkal és a hozzájuk hű németekkel, az írástudatlanságot nagymértékben [csökkentették].¹⁰³³ A magyarokat kiűzték ősi birtokaikról. A Nyugat ugyan mindig ugyanaz, de III. Callixtus,¹⁰³⁴ VII. Kelemen*¹⁰³⁵ és Boldog XI. Ince¹⁰³⁶ pápa különböznek tőle.

Hatalmas összegeket költöttek a békekonferenciák előtt az újságíróként kiküldött ügynökökre is.¹⁰³⁷

Egyébként történt változtatás, amikor Magyarország végső nyomorúságban volt és egy fontos várost igen rövid ideig átadtak Szerbiának.¹⁰³⁸

Amikor bebörtönöztetésem idején a burgenlandi érsek véleménye miatt¹⁰³⁹ apostoli kormányzóságból egyházmegye lett, előre láttam a következményeket.¹⁰⁴⁰ Nem tudhatom, meghallgatták-e ekkor a szombathelyi és a győri

1032 Ferenc Ferdinánd*

1033 A latinban „melior” van: javították. A helyzetet javították, tehát az írástudatlanságot „csökkentették” kifejezés volt a levélíró szándéka. Az angol fordítás szintén ezt a megoldást választotta, amikor a „reduced” szót használja.

1034 A nándorféhvári győzelem pápája, a déli harangszó elrendelője.

1035 Ő uralkodott Mohács és a „sacco di Roma” (1527) idején. Nem világos, miért került a felsorolásba.

1036 Magyarországot a török uralom alól felszabadító hadműveletek egyik fő inspirátora és kivitelezője.

1037 Utalás Henry Wickham Steed*, Robert William Seton-Watson* újságírókra, illetve lapkiadókra, akiknek nem kis szerepe volt Trianon előkészítésében.

1038 Itt Pécsnek a szerbek által történt átmeneti elfoglalására gondolhatunk.

1039 A latinban „tacti Arch[iep]iscop[i] Burgenland” áll, az angol ezt úgy fordítja, hogy „through the tactics of the Archbishop of Burgenland”. A szombathelyi és a győri püspökök véleményét szintén a „tacti” szóval írja le. A megfogalmazás pontatlan. Burgenland 1922–1960 között apostoli kormányzóság volt, amelyet a bécsi érsek igazgatott. „Burgenlandi érseknek” ő csak hétköznapi értelemben nevezhető, egyházbírói értelemben nem. Mindszenty bíboros éppen e visszassággal szemben tiltakozott. Talán így kellett volna fogalmaznia: „a Burgenland felett egyházi joghatóságot gyakorló bécsi érsek véleménye miatt”.

1040 Burgenland egyházmegyévé alakítása ellen 1960. január 22-én emelte fel szavát, azonban az amerikaiak nem továbbították levelét a Vatikánba. (L. fentebb, 50. és következők.) Az érsek nem

püspök véleményét is. Ez a terület magyar püspököt kapott, de a magyar városok és falvak templomaiban dekrétum tiltja (állami vagy alacsonyabb hivatal?) a magyar himnuszt, sőt a Boldogasszony Anyánk című éneket is. A magyar iskolákat (2) majdnem teljesen megsemmisítették.¹⁰⁴¹

Összetett kézzel könyörögve kérem Szentségedet: ez ne ismétlődjék meg. Neveztesse ki püspöki kormányzó, de Kalocsa maradjon érintetlen. A déli harangszó, Stepinac bíboros, a 14 megkínzott és kivégzett püspök és a hasonló sorsban részesült hívek százezrei nem szólnak a [püspökség] felállítására mellett. A farkas igen hamar báránybőrbe öltözik, de a fű nem növekszik ugyanolyan gyorsan a véres sírok fölött.

Öszentsége áldott és áldó kezeit csókolva

+*Mindszenty József bíboros*
esztergomi érsek,
Magyarország Prímása”

Burgenlandhoz hasonlóan a Délvidék már 1923-tól fogva bácsi apostoli kormányzóság, amely 1941-ben visszakerült Kalocsához.¹⁰⁴² A kalocsai érsek 1944. december 20-án kelt 7400/1944. sz. dekrétuma, illetve a belgrádi nunciatura 1946. június 13-án kelt dekrétuma – hivatkozva a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja 1946. május 7-én kelt 3259/46 sz. rendelkezésére – visszaállította a korábbi helyzetet.¹⁰⁴³ A bíboros nézetei tehát sem Burgenland, sem Szabadka esetében nem vették figyelembe a tényleges egyházi jogi helyzetet, ebből következett, hogy a Vatikánban nem találhattak meghallgatásra.

A szerbek magyarországi betelepítése és a Tito partizánjainak pusztítása során közölt számadatok pontosításra szorulhatnak, de itt fontosabbnak tarthatjuk, hogy Mindszenty bíboros már akkor szóvá tette ezt a genocidiumot – igaz, csak a diplo-

lehet más, mint Bécs érseke, aki Burgenland apostoli kormányzója volt. Mindszentynek tehát nem problémamentes a kapcsolata Bécs érsekével, König bíborossal.

1041 Értsd: két magyar iskolát.

1042 Tóth Tamás: A bácsi apostoli kormányzóság 1941-es visszacsatolása Kalocsához Ijjas József feljegyzései alapján (Deliberationes. A Szegedi Hittudományi Főiskola tudományos folyóirata, 2008. 1. sz. 123–138. o.)

1043 A szabadkai egyházmegye történetének rövid összefoglalása: „Nova et vetera de Ecclesia Baciensi – Suboticana”. (In: *Schematismus primus Dioecesis Suboticanae ad annum Domini 1968 qui est annus foundationis Dioecesis, Suboticae*, 1968. 15. o. és következők, itt: 29. o.) (Ezúton köszönjük dr. Tóth Tamás szíves tájékoztatását.)

máciai posta névtelenségébe rejtve –, amikor erről még kényszerűen hallgatni kellett.

Márciusban előbb az immár érsek Casaroli küldött köszöntőlevelet a bíborosnak, majd megérkezett VI. Pál pápa távirata is József-napra.

CASAROLI ÉRSEK LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1968. március 16.¹⁰⁴⁴

„[Címer]

EGYHÁZI KÖZÜGYEK
SZENT TANÁCSA

Róma, 1968. március 16.

Névnapja közeledtének alkalmából megragadom ezt a hálás és kedvező alkalmat, hogy rendkívül kedves társaságára emlékezve, amelyet gyakran magam is élvezhettem, lelkem érzelmével megindultan Ön felé fordítam gondolataimat. Minden jót, örvendeteset és kedvezőt kívánok Önnek teljes lelkemből.

E jókívánáságaimhoz csatolom kéréseimet: a minden jó forrását és jutalmát, Istent kérem és hívom bizonyságul, hogy kiváló névelődje, [Szent] József esdeklésére töltse el ragyogásával lelkét (vö. Iz 58,11) és adja meg Önnek az Anyaszentegyház legóhajtottabb szeretetének és békéjének ajándékát.

Ezen túl felettébb bízom abban, hogy rólam az oltárnál az eucharisztikus áldozatban megemlékezik, kívánok jó egészséget, egyben kifejezem legnagyobb tiszteletemet és hódolatomat.

Fogadja Eminenciád legnagyobb tiszteletem kifejezését.

+ *Augustinus Casaroli*”

1044 Lisle március 27-én kelt levelének mellékleteként küldte meg Hillenbrand nagykövetnek Budapestre. A Budapestre beérkezett eredeti példányon kézírásos bejegyzés: („*Eredeti példány átadva a bíborosnak 1968. április 1-jén [monogram]*”).

VI. PÁL PÁPA TÁVIRATA MINDSZENTY BÍBOROSHOZ

1968. március 18.¹⁰⁴⁵

„Most, hogy felragyogott névnapod ünnepe, kedves nekünk feléd fordítani gondolatainkat, néked jókívánságainkat kifejezni, egyben Istent kérni, hogy részesítsen legfelsőbb vezetésében, tartson meg testi és lelki erőben, teljesítvén óhajaid, néked kedvezve bőséges ajándékaival, ékesítsen és gazdagítson. STOP Ezen mennyei adományok szerzője és nagy szeretetünk tanúja és hírnöke legyen az apostoli áldás, amelyet az Úrban néked szeretettel küldünk. VI. Pál pápa”

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE KÖNIG BÍBOROSHOZ

1968. március 26.

A SD április 11-én kelt szóbeli jegyzékben továbbította a washingtoni apostoli delegátushoz. Lisle igazgató szintén április 11-én levelet küldött Hillenbrand nagykövethoz, amelyben kifejezte véleményét, hogy König érsek – a sajtóban való szereplése miatt – nem alkalmas közvetítő a Mindszenty-kérdésben. E levél mellékleteként megküldte az angol fordítást.¹⁰⁴⁶

„1968. március 26.

Eminenciás Uram!

Hálásan köszönöm február 9-én kelt levelét, amelyet március 25-én kaptam meg. Régi dolog ez.

1045 Lisle március 27-én kelt levelének mellékleteként továbbította Hillenbrand nagykövethoz Budapestre. A Budapestre beérkezett eredeti példányon kézirásos bejegyzés: („*Eredeti példány átadva a bíborosnak 1968. április 1-jén [monogram]*”).

1046 Lisle április 11-én kelt levele Hillenbrand nagykövethoz Budapestre, teljes szöveg: „Mindszenty bíboros König bíboroshoz írt levelét, mely az Ön április 2-i leveléhez volt csatolva, átadtuk az apostoli delegációnak azzal, hogy továbbítsák a Vatikánon keresztül a címzettnek. A bíboros levelének a hangneme, valamint König bíboros látható vonzalma a sajtónyilvánosság iránt szerintünk komolyan felveti a kérdést, hasznos közvetítő-e König bíboros a magyar kollégája ügyében. Csatolom a követségi nyilvántartás céljára Mindszenty bíboros levelének nem hivatalos fordítását. Szívélyes üdvözléssel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: Mindszenty bíboros König bíboroshoz írt, német nyelvű levelének nem hivatalos fordítása, 1968. március 26.”

November 11-én megjelent fontos oldalról egy nyilatkozat egy komoly, nyugati világlapban.¹⁰⁴⁷ Csak az volt biztos, hogy az állítás nem helyes, sőt, becsületbe gázolt. A nyilatkozat és a közzététel körülményei egészen ismeretlenek.

Az érintett haladéktalanul, táviratilag kért helyesbítést a nyilatkozatot tévőtől, mert a becsületen esett sérelem nem közömbös, kötelessége védekezni.

Öminenciája tudja, hogy alulírott hiába engedelmeskedett (október 18.),¹⁰⁴⁸ mint engedetlen (november 11.)¹⁰⁴⁹ és botrányokozó játszott szerepet. November 11-én így állítják be október 18-át. Ezen a napon mondtam: a Szentatya óhajának megfelelően nem hagyom el a házat. Ez így is történt.

Október 18-án egyáltalán nem esett szó a november 11-i tárgyról. Akkor ez megbeszélés volt, a vendég kér[d]ésére, a kiutazásra vonatkozó, a rezsim felől érkező valószínű, eltúlzott feltételek [tisztázására]. Ezeket túlnyomórészt teljes egészében elvettem.¹⁰⁵⁰

Ez a kettő nem azonos. Nem volt-e azonban ez a megzavarás esete? (A becsület szempontjából ez egészen közömbös.) A Neue Zürcher Zeitung szövege a zavarkeltésnek ezt a lehetőségét is kizárja: »a bíboros – végeredményben jobbra gesztusokkal, semmint szavakkal – megerősít abban a felfogásban, hogy legutóbbi budapesti útján csalatkozott reményeiben, miszerint Mindszenty bíborost hivataláról való önkéntes lemondására bírhatja.«

Ha a nyilatkozattevő az újságíró itt hozott álláspontját osztja, a kívülálló egyedül marad a dologgal. Ilyen esetekben a levél záró része nem elégíthet ki: »az újságcikk olvasásakor az a benyomásom alakult ki, hogy ennek a résznek a szerzője személyes véleményének akart kifejezést adni.« Mit nyerhet a becsület?

A súlyosan megbezett becsületet csak a zürichi bíróság ítélete orvosolhatja, feltételezve, hogy a nyilatkozattevő kész azt elfogadni és az idő sem haladta még meg. Utóbbi esetben szükséges volna a nyilatkozattevő személyes cáfolása, a tárgy és a cikk megnevezésével.

Egy magas méltóságot megrágalmaztak azzal, hogy szabadkőműves. Hihetetlen vád, mégis pert indítottak. Egy püspök engedetlensége a pápával szemben hamarabb talál hitelt, és ezzel súlyos folt esik a becsületen.

1047 A Neue Zürcher Zeitung.

1048 Azaz: a Szentatya óhajára nem adja fel eddigi lakhelyét.

1049 A Neue Zürcher Zeitung kifogásolt cikkének dátuma.

1050 Váltakozva használja az egyes szám első és harmadik személyt, de mindig magára érti.

Sajnálom, hogy oly sok fáradozás után további terhet rakok Eminenciádra. De hallgatásom egy általam el nem követett, hamis bűn beismerése volna.

Mély tisztelettel az Úrban

+ *Mindszenty bíboros*”

A kulcsmondat az utolsó előtti bekezdésben található. Mindszenty bíborost az indította tiltakozásra, hogy az újságíró engedetlenséggel vádolja a pápával szemben. A kérdés a továbbiakban sem hagyta nyugodni, több mint másfél esztendőn keresztül ismételten visszatért rá. König érsek nem sietett a válasszal, karácsony előtt jelentkezett, de azt a bíboros csak 1969 januárjában kapta meg.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1968. március 30.¹⁰⁵¹

„[a fénymásolaton nem látható a címer]

Eminenciás és Főtisztelendő Uram,

Abban a megtiszteltetésben van részem, hogy értesíthetem: február 14-én kelt és a Legfőbb Főpaphoz írt, a nemrég felállított szabadkai egyházmegyével (azelőtt bácsi apostoli kormányzósággal) kapcsolatos levele rendben megérkezett.

Öszentsége nagyra értékeli és dicséri azokat a kiváló szándékokat, amelyek arra indították Önt, hogy éber és alkalmas pásztorhoz méltón feltárja szívének aggodalmait és gondjait. Másrészről értesíteni óhajtja Önt, hogy döntését, miszerint új egyházmegyét alapít, csak hosszú és körültekintő mérlegelést követően hozta meg (meghallgatva Hamvas excellenciás úr vélemény-

1051 A washingtoni apostoli delegátus április 8-án kelt szóbeli jegyzék mellékleteként továbbította a State Department felé. Kézírásos bejegyzés: „beérkezett 1968. április 3-án 15:30-kor, továbbítva Budapestre 1968. április 9-én.” McKisson április 4-én kelt kísérőlevelével küldte meg Hillebrandnak mind az eredetit, mind a fordítást. Mivel a levélről készült fénymásolaton a dátum nem látható, csak itt olvasható, így a mellékletek felsorolásából derült ki, hogy a levél dátuma március 30. A budapesti fondban őrzött eredetin kézírásos feljegyzés: „beérkezett 1968. április 12-én. Az eredeti a bíborosnak átadva április 16-án délelőtt 9-kor. RWT”

nyét is, aki erre vonatkozóan kedvezően nyilatkozott), továbbá tekintettel a lelkek javára, amely, mint helyesen írta, az Egyház legfőbb érve.

A Legfőbb Főpap ezért meg van győződve afelől, hogy Ön is méltányolni fogja mindazokat a szempontokat, amelyek az Apostoli Szentszéket e döntés meghozatalára bírták, és semmi esetre sem fogja e döntését Őszentsége jóakarata és tekintete fogyatkozásaként felfogni a nemes magyar nemzettel szemben, amely oly sok szenvedésen ment keresztül.

Krisztus Helyettese, az Ön iránti atyai szeretet jeleként, szeretettel küldi az Apostoli Áldást. Fogadja Eminenciád legnagyobb tiszteletem kifejezését. Mély tisztelettel az Úrban

H. J. Card. Cicognani”

A bíboros államtitkár válaszában legfontosabb mondatában utalt arra, hogy meghallgatták „Hamvas excellenciás úr véleményét is”. A kalocsai érsek a szabadkai részek illetékes főpásztora volt. Ha az ő véleményét kikérték, akkor egyházjogilag tiszta ügygel van dolgunk. Mindszenty bíboros akadályoztatva volt prímási hivatala végzésében, ezért őt nem kérdezték meg.

Miután megkapta a névnap jókívánságokat, a bíboros táviratban köszönte meg azokat.

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA VI. PÁL PÁPÁHOZ ÉS CASAROLI ÉRSEKHEZ 1968. április 2.

„1. Mindszenty bíboros nagyra értékelné, ha a Külügyminisztérium továbbítaná a következő üzeneteket Pál pápának, illetve Casaroli érseknek:

Őszentségének IDÉZET Szentséges Atya! Lelkem legmélyebb mélyéig, könnyekre indultan köszönöm meg Szentségednek a névnap alkalmából küldött legkegyelmesebb atyai jókívánságokat és az apostoli áldást. Atyai kezeit csókolva. Mindszenty bíboros IDÉZET BEZÁRVA.

Casaroli érseknek, Vatikánváros IDÉZET Excellenciás Uram, hálás köszönetem a névnap jókívánságokért. Isten segítségével az oltár előtt viszonzom Excellenciádnak. Mindszenty bíboros IDÉZET BEZÁRVA.

HILLENBRAND”

Mindszenty bíboros, amíg február 14-én a délvidéki, addig április 15-én a felvidéki magyarsággal összefüggő egyházkormányzati ügyekben ragadott tollat, most nem a pápa, hanem Cicognani bíboros államtitkár volt levelének címzettje.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE
A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ
1968. április 15.¹⁰⁵²

„Budapest, 1968. április 15.

Eminenciás és Főtisztelendő Bíboros Államtitkár Úr,

Bár örömteli a változás a prágai egészségügyi [sic!] minisztériumban, alulírottat mégis aggodalommal tölt el egy dolog. Prága kétségkívül egyházi változtatásokat kíván a magyar, esztergomi területen.

Nem akarnék későn érkezni, ezért alázattal kérem Eminenciádat, hogy az ilyen tárgyalásokról már azok megkezdésekor szíveskedjék értesíteni, hogy mint ordinárius, megvédhessem egyházmegyémet. Az igaz, hogy 47 esztendő telt el az első világháború óta, de nem kevésbé igaz, hogy közben (1938–46) ezt a területet az Apostoli Szentszék visszaadta Esztergomnak, és így a folyamatosság megtört.

Kérem figyelembe venni álláspontomat.

Eminenciád legalázatosabb szolgája

esztergomi érsek,
Magyarország Prímása¹⁰⁵³

A bíboros ordináriusként, vagy ahogy az angol fordítás hozza: „szabályos joghatósággal rendelkező egyházi személy”-ként fogta fel saját jogállását. Ez problematikus, mert hivatalosan akadályoztatva volt követségi periódusában is, és Schwarz-Eggenhofer személyében volt kinevezett apostoli adminisztrátor, aki az ordináriusi jogokat gyakorolta. A hatályos egyházjog szerint Mindszenty bíboros akadályoztatása idején

1052 Hillenbrand nagykövet április 18-án kelt levelének mellékleteként küldte meg Lisle igazgatónak.

Angol fordítása körül némi bonyodalom volt tapasztalható, annak szövege nem érkezett meg Lisle június 24-i levelének mellékleteként.

1053 Aláírás hiányzik.

tehát volt, aki szabályos joghatósággal képviselte Esztergom főegyházmegyét. A bíboros Szabadság téri tartózkodása alatt ugyanakkor végig főpásztori öntudattal lépett fel. Ez bonyolította a helyzetet a távozás feltételeiről folytatott tárgyalások folyamán.

Mindszenty a szlovákiai rész kérdésében május 17-én magához a pápához fordult, és levelében részletesen kifejtette álláspontját.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE

VI. PÁL PÁPÁHOZ

1968. május 17.¹⁰⁵⁴

„Budapest, 1968. május 17.

Szentséges Atya!

Atyai engedelmével benyújtanám legalázatosabb kérésemet Észak-Magyarország (Szlovákia) ügyében, amely egyházmegyém legfontosabb része.

Dél-Magyarország esetében elkéstem. A 2/3 rész magyar és 1/3 rész – jó tulajdonságú – bunyevác hívek új egyházmegyéjét Szabadkán már felállították, mielőtt kérvényem megérkezett volna.

Most az újságok az egyházmegyék szabályozásának lehetőségéről írnak az elválasztott szlovák egyháztartományban. Nem ismeretes, hogy az elválasztás Csehországtól értendő-e vagy Szent István 968 éves¹⁰⁵⁵ hierarchiájától. Nyitra érseki címéből¹⁰⁵⁶ mindkét értelmezésre lehet következtetni. Hozzátehető, hogy a csillagok járása az elmúlt fél évszázadban nem volt kedvező Magyarország számára.

1054 Tims május 31-én kelt levelének mellékleteként terjesztette fel Lisle-nak, egyben fordítását kérte. Lisle is megemlítette ezt Hillenbrandnak július 17-én írott levelében. Ebben utalt július 8-án, szintén a nagykövetnek írt levelére – melynek példányát nem találtuk meg –, és amelyben jelezte, hogy továbbították a levelet és megküldték az angol fordítást.

1055 A bíboros Szent István koronázásától számítja az időt, tehát az 1000. évtől. Ekkor még csak két egyházmegyeről tudunk, az esztergomiról és a veszprémiről. Az újabb egyházmegyéket később alapították. A 968 év metaforikus értelmezésű.

1056 Nyitra püspökségét 880-ban alapították, majd a honfoglalással megszűnt a folytonosság, újraalapítása 1113 körül. (In: Koszta László: *A nyitrai püspökség létrejötte. Nyitra egyháztörténete a 9–13. században*, Századok, 2009. 2. sz., 257–319. o.) Nyitra ma is püspökség, nem érsekség. Trnava–Nagyszombat 1977-ben lett érsekség, majd újabban, 2008-ban Bratislava–Pozsony.

Így a legrosszabb lehetőségtől félek: hogy a szlovák[iai] hierarchiát leválasztják Esztergomtól és Egertől, és így az érseki fő egyházmegyéktől, Szent István és Szent László apostoli királyok történelmi hierarchiájától.¹⁰⁵⁷

Összetett kézzel, alázattal kérem a Szentatyát, hogy ne siessen, különösen nem ilyen formában. Indokaim a következők:

1. Nem volt elegendő hosszú a megelőző időszak (1920–67); sőt, éppen ennek közepén (1938–46) az egyházmegye legnagyobb részét az Apostoli Szentszék ismét egyesítette Esztergommal. Rozsnyó egyházmegye hasonlóképpen visszatért Magyarországhoz, ugyanígy a rutének munkácsi egyházmegyéjének görög [szertartású] része is.

Kassa egyházmegye visszatért Eger főegyházmegyéhez.¹⁰⁵⁸

1918-ban a béke-»szerződés« (Trianon) 1.087.000 magyar, 1,7 millió szlovák és cseh, 300.000 német és 500.000 más [nemzetiségűt] választott le, elszakítva (nagyreszt katolikusokat) [és] Csehországhoz [csatolva őket],¹⁰⁵⁹ ahol az egész új államban 1920-ban 6,3 millió cseh és morva, továbbá 7,5 millió más [nemzetiségű] volt. A népszavazás megtagadásának eredménye a hivatalos csalás lett. A magyarok, németek, zsidók és a keleti szlovákok tiltakoztak Csehország ellen. A nyugati szlovákok vezetőjét, Hlinka plébánost 1918 végén kiutasították Párizsból a csehek, [Tomaš Garrigue] Masaryk,* Beneš és a franciák.

A 21 legnagyobb [mező- és királyi] városban 1910-ben:

Csehek: nem voltak,

A szlovákok 4-ben kismértékben többségben voltak, ugyanígy VII, VIII, X, XIX-ben.¹⁰⁶⁰

A magyarok kilencben nagymértékű többségben voltak II–VI, IX, XI stb.

A németek nem voltak [sehol sem] többségben.

A magyarok és németek 8-ban nagy többségben voltak Szlovákiában. A csehek és szlovákok kisebbségben vannak Szlovákiában, még a fővárosban, Pozsonyban is csak 14,9% a szlovák. A csehek és a szlovákok az egész államban kisebbségben vannak 1910–18 között, ha a morvákat nem számít-

1057 Szent István mellé felsorakoztatja Szent Lászlót is, hogy érvelése nagyobb meggyőző erővel hasson, hiszen mindkét királyt szentté avatták, Istvánt 1083. augusztus 20-án, Lászlót 1192 júniusában.

1058 Kassa egyházmegye 1995 óta szintén főegyházmegye, érsekség.

1059 Értelmezésünk önkényes, az angol sem tudott jobb fordítást kitalálni, mint: „torn away (most of them Catholics) from Bohemia”, azaz: „elszakítva (közülük legtöbb katolikust) Csehországtól”. Igyekezünk a bíboros eredeti gondolatára utalni.

1060 A számozás (itt és alább, a következő mondatban), úgy tűnik, érthetetlen. Lehet, hogy mellékletre utal?

juk. A csehek és a morvák, a csehek és a szlovákok történelmileg szembenállnak egymással. A szlovákok 1/5 része, azaz a szlovák evangélikusok Csehország felé hajlanak.

Az összes nem magyar közül 46% beszél¹⁰⁶¹ magyarul Szlovákiában.

1919-ben 5 megyés püspököt őrizetbe vettek.

1938-ban a bécsi döntéssel¹⁰⁶² – amelyet a szlovákok idéztek elő – a többségben magyar nyelvű területek visszatértek Magyarországhoz. 1945-ben az amerikaiak, angolok és oroszok – ismét népszavazás nélkül – a korábbi állapotba állították vissza Cseh-Szlovákiát.¹⁰⁶³ Megkezdődött a németek üldözése (3,7 millió az egész államban) és a magyaroké (1.087.000 – [plusz a] szaporulat).

A magyarok közül kiutasítottak kb. 240.000-et,¹⁰⁶⁴ különösen a lakosságcsere ürügyén kiutasítottak kb. 250.000-et, »reszlovakizáltak« (sohasem voltak szlovákok) kb. 480.000-et.¹⁰⁶⁵

1960-ban a statisztika 410.000 magyart mutatott ki.

1945-ben a következő rendeletek voltak:

Február 27. – Az 50 hektár fölötti magyar birtokok elkobzása.

Március 25. – Minden magyar közhivatalnok elbocsátása.

Május 25. – A magyarokat megfosztják az állampolgárságtól, kivéve azokat, akik magukat szlováknak vallják.

Június 5. – Minden magyar birtok elkobzása.

Később a magyarokat bebörtönözték, a Csonka-Magyarországba való tömeges kiutasításban volt részük. Több mint 92.000-et – beleértve gyermekeket, idős embereket, betegeket és lábadozókat – áttelepítettek a Szudéta-vidékre, téli időben, a deportált németek helyébe – Beneš elnök három évig tartó erőszakot és felfordulást idézett elő.

A magyarok bűne ez volt: a szlovákok által kért döntés után a magyar hadsereg elfoglalta falvait és városait. Cseh[ország]-Szlovákia romjait nem a magyarok okozták, hanem a szlovákok, csehek és a németek, [Adolf] Hitlerrel* együtt, magának az államnak eredeti bűne: hazugság, rágalmazás és erőszak következtében.

1061 Az angol fordítás már értelmet, múlt időbe teszi: beszélt magyarul.

1062 A bécsi döntésre a bíboros a „pactum« Vindobonense” kifejezést használja és idézőjelbe teszi: „bécsi »szerződés«”.

1063 A Moszkvában 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti szerződés a trianoni határokat állította vissza.

1064 Ezek az adatok becsültek lehetnek, mindenesetre túlzóak.

1065 A korábbiakban közöltük a lakosságcsere pontos adatait, a bíboros további adatai is becsültek, ezek úgyszintén túlzóak.

A zsidóüldözés idején Magyarország befogadta az üldözött szlovákiai zsidókat egészen 1944. október 15-ig, amikor a német csapatok megszállták Magyarországot.¹⁰⁶⁶ Szlovákiában élő németjeink és magyarjaink üldözése idején a magyar püspökök körlevelekben tiltakoztak. Ennek ellenére Szlovákiában a magyarok üldözése idején, amikor a hazugság nemcsak a kereszténységet, hanem az emberséget is súlyosan megsértette, bár én kimondtam [ezt], az üldözöttek főpásztorai csökönnyösen hallgattak.

Szerencsétlen magyar hívek!

Nem ellenezném az érseki cím után a püspöki címet sem a kormányzók számára. De alázatosan kérném, hogy ez az egész rész ne legyen leválasztva hierarchiánktól, és az ottani érseki cím ne jelentse az esztergomi és az egri érseki cím elvételét. Ezt nem a magam személyének kérem, hanem Esztergomnak. Majdnem mindenki ennek a főegyházmegyének volt tagja, pap és hívő egyaránt.

Ha ők maguk felvetnék a temetők és ősatyáik kérdését, a válasz ez volna: a hitet a nagy hitszakadás után (16. század) Esztergomból kaptátok, Pázmány bíboros révén: utat az egyház kebelébe, szlovákul beszélő papok. Később Masaryk 1,5 millió aposztatával dicsekedett, akiket az állam bírt hitehagyásra néhány év alatt saját államában. 1945-ben kértem a beutazást (hallgatva célomról: mint új érsek, a híveket szerettem volna meglátogatni). Beneš elutasította a beutazást.¹⁰⁶⁷

De 1933-ban, mint Zalaegerszeg plébánosa, 10 napot töltöttem ott: Pozsonyban, Nagyszombatban, Csallóközben, Padányban, Alistálban, Kralovánban, Rózsahegyen, Kassán stb.

1066 Helyesen: a németek 1944. március 19-én szállták meg az országot. Október 15. a sikertelen kiugrási kísérlet és Szálasi Ferenc* hatalomra juttatásának napja.

1067 Mindszenty József: Emlékirataim, 147. o. Ebben az olvasható, hogy 1946 végén kérte. Beran prágai érsek 1947. január 18-én kelt válaszlevelében pontos időponttal rögzítette a bíboros leveleinek dátumát: 1946. december 11. Beran itt a következőt írja: felvette a kapcsolatot a (prágai) külügyminisztériummal, ahonnan azt a választ kapta, hogy az AFP hírügynökség budapesti híre szerint Mindszenty visszavonta szándékát, hogy Csehszlovákiába utazzék. (ÁBTL 3.1.9. V-700/19. 264-266. o. Latin nyelvű, gépelt másodpéldány.) Mindszenty válasza: nem vonta vissza prágai utazásra vonatkozó kérelmét, de a támasztott feltételek lehetetlenné teszik útját. Más forrásból tudott, mi volt a feltétel: Georgij Makszimovics Puskin* szovjet követ azt javasolta a külügyminiszternek, hogy a primást lehetőleg ne „forrófejű” titkára kísérje, mert ő sovíniszta kijelentésekre ragadtatja a bíborost, hanem egy karrierdiplomata, aki felülbírálja Mindszenty megnyilatkozásait. A bíboros habitusát ismerve nem csodálkozhatunk, hogy Kertész István* rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter eredménytelenül igyekezett erre a forgatókönyvre rábírti őt. (ÁBTL 3.1.8. Sz - 222/3. 138. o. Jelentés, Budapest, 1946. december 13.) (Dr. Balogh Margit szíves közlése.)

A Neue Zürcher Zeitung szlovákiai tudósítója szerint a szlovákok és a magyarok között most nagy az ellentét, mert a magyarok – akiknek a száma bizonyosan meghaladja a 410.000-et – a szlovákokkal azonos jogokat kérnek.

Ezt az instrukciót egyébként én adtam 1946-ban, két helyettes esperes által, akiket felkerestem e célból: minden pap, szerzetes és kedvesnővér maradjon a helyén Szlovákiában, nyája mellett. Minden vagyonunk ott maradt (a kálvinisták elszállítottak kb. [sic!]¹⁰⁶⁸). A papok és a többiek engedelmessékedtek. A reszlovakizációra a szlovákoknak is szükségük van. Később a magyarokra a csehek ellen volt szükségük.

Szentséges Atya áldott és áldó kezeit csókolva¹⁰⁶⁹

Miután a bíboros levelének tartalma nem volt kapcsolatos menedékes helyzetének megoldásával, ezért azt Lisle igazgató július 17-én problematikusnak ítélte amerikai szempontból. Mindszenty figyelmét ugyan ismételten felhívták a menedékes helyzetéből fakadó korlátokra, ám a bíboros számos levele mégis politikai jellegű. Felmerült, hogy eljuttassák-e ezt a levelét az apostoli delegátusnak, de végül is továbbították, bár írása tartalmával megszegte a bíborosnak nyújtott menedék alapvető szabályait.

Hosszabb megfontolás után a SD-ben úgy döntöttek, hogy nem közlik megmondolásaikat az apostoli delegátussal, mert – bár az üzenetek tartalma továbbra is gondot okoz – fennáll annak a veszélye, hogy a bíborosban egyfajta újabb, ekképp ismétlődő, az előző nyárihoz hasonló krízist idéznének elő, továbbá mert a Vatikán az ilyen tartalmú levelekre röviden és rendkívül óvatosan válaszolt és nem bocsátkozott részletekbe. Lisle végezetül mellékelte Hillenbrand nagykövet tájékoztatására annak a szóbeli jegyzéknek a tervezetét, amelyet végül is nem küldtek meg az apostoli delegátusnak. Érdemes itt utalni arra is, hogy Washingtonban felfigyeltek a bíboros emlékirataiban rejlő – akár akut, akár későbbi – veszélyekre.¹⁰⁷⁰

1068 Az angol fordításban itt [sic] áll.

1069 Aláírás hiányzik.

1070 Lisle július 17-én kelt levele Hillenbrand nagykövetnek, teljes szöveg: „Nyilván emlékszik a bíboros hosszú, latin levelére, melyet május 17-i dátummal Pál pápához intézett, s melyet Dick Tims a bíboros május 31-i levelével együtt küldött meg, hogy továbbítsuk a szokásos csatornán át. Az Önnek küldött, július 8-i levelém visszaigazolta a levél általunk történt továbbítását, és csatoltam hozzá az angol fordítását a követségi nyilvántartás számára. Amint tudja, bár *általánosságban* számos alkalommal ismertettük mind a bíborossal, mind a Vatikánnal a bíboros menedékének alapszabályait, a gyakorlatban nyilvánvaló okokból meglehetősen liberálisan kezeltük a Vatikánnal folytatott levelezésének szabályait. Mégis időről időre kellemetlen érzéssel

tölt el bennünket számos Vatikánnak írott levelének a politikai jellege. Legutóbbi levele esetében elgondolkodtunk, nem lenne-e tanácsos halkán megemlítenünk az apostoli delegátusnak (s rajta keresztül a Vatikánnak) az ilyen természetű levelekkel kapcsolatos aggodalmainkat, melyek a tartalmuknál fogva nyilvánvalóan megszegik a bíboros menedékének alapszabályait és egyáltalán nincsenek összhangban azzal a céllal (azaz menedékes helyzetének és az ezzel kapcsolatos lelki állapotának a megvitatásával), amire hivatkozva elérhetővé tettünk számára egy kommunikációs csatornát a Vatikánnal. Alapos megfontolás után úgy döntöttünk, nem vetjük fel az ügyet az apostoli delegátusnak. Továbbra is aggasztanak az ilyen tartalmú levelek, de azzal is tisztában vagyunk, hogy valós veszélye van annak, hogy amennyiben – akármilyen finoman is – felvetjük az alapszabályokat ezekre a levelekre hivatkozva, esetleg újabb »válságot« robbantunk ki a bíborosnál, ami csak további bonyodalmakat és gondokat okozna. Végül azért sem vetettük fel az ügyet, mert tisztában vagyunk azzal és nagyon méltányoljuk is, hogy a Vatikán minden alkalommal csak röviden, nagyon visszafogottan és óvatosan válaszolt a bíboros politikai és egyházi jellegű közlendőire, és ezzel láthatóan igyekezett nem bátorítani őt és nem belefolyni egy ilyen levelezésbe. Miközben azt fontolgattuk, hogy felvessük-e a dolgot az apostoli delegátusnak, vázlatosan megfogalmaztunk egy informális levelet az ügygel kapcsolatban. Bár végül nem használtuk fel, gondoltuk, Önt érdekelheti, mert van benne néhány hasznos háttérinformáció, és körvonalazza az aggályainkat az ügygel kapcsolatban. Egy példányát csatoljuk iktatás végett. Üdvözléssel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: levéltervezet.

A szóbeli jegyzéktervezet szövege: „TERVEZET (nem lett felhasználva)

1. Öminenciája Mindszenty bíboros 1968. május 17-i, csatolt levelét az amerikai nagykövetség küldte meg Őszentségének, VI. Pál pápának való továbbítás céljából. A levél csehszlovák és magyar politikai, területi és egyházi ügyeket tárgyal. Semmiképp sem kapcsolódik a bíboros menedékesi helyzetéhez.
2. Aggodalmaink vannak Mindszenty bíboros jelen és más hasonló leveleinek tartalma és hangneme miatt. Ezek a bizonyos levelek, melyek Magyarország és más országok bel- és külpolitikájára, az egyház működésére és a Vatikánnak ezekkel az országokkal való kapcsolatára vonatkoznak, nyilvánvalóan politikai és egyházi tevékenységnek számítanak, melyet a bíboros a budapesti amerikai nagykövetség által nyújtott menedékből folytat.
3. Miközben a jelenlegi körülmények között és szabályok betartásával minimálisnak tűnik annak a veszélye, hogy az effajta levelezés véletlenül nyilvánosságra kerül, a veszélyt nem lehet teljesen kizárni. A bíboros menedékes helyzetének számos kényes aspektusára való tekintettel az általa a nagykövetség területén folytatott efféle tevékenység nyilvánosságra kerülése szerencsétlen fejlemény volna, megnehezítené az Egyesült Államok viszonyát Magyarországgal és a levelekben említett más országokkal, valamint talán veszélyeztetné a bíboros menedékes helyzetét és a Vatikán érdekeit is az érintett országokban.
4. Fennáll az a lehetőség is – bármilyen valószínűtlennek és távolinak is tűnik ebben a pillanatban –, hogy ha a bíboros végül elhagyná a nagykövetséget és Magyarországot, ki akarná adni az emlékiratait (beleértve a levelezését), melyen oly serényen dolgozott menedéke ideje alatt. Sőt, ha a nagykövetségen maradna haláláig, akkor sem lehetne kizárni annak a lehetőségét, hogy az emlékirat és a többi dokumentum végül napvilágra kerül.
5. Amint azt a Szentszék és az apostoli delegátus is tudja, a bíboros menedékesi helyzetének védelme és az olyan körülmények elkerülése érdekében, melyek veszélyeztetnék ezt a helyzetet, valamint a budapesti amerikai misszió működését, szükségesnek ítéltünk megfogalmazni rögtön a bíboros menedékének kezdetén és fenntartani azóta is bizonyos alapszabályokat. Alapvető kiindulópontunk e tekintetben az, hogy amíg a nagykövetség területén tartózkodik, a bíboros nem folytathat politikai és egyházi tevékenységet, nem fogadhat vendégeket a Vatikán meghatalma-

Az amerikai diplomaták jól érzékelték a vatikáni kollégák óvatosságát. A bíboros által vélelmezett vatikáni–csehszlovák, netán magyar híveket is érintő egyházügyi tanácskozásokkal kapcsolatos levelére Cicognani bíboros államtitkártól Budapestre érkezett válasz tartalma ennek iskolapéldája volt. Együttal tudtára is adta Mindszentynek, hogy – amennyiben ilyen lépések történnének a jövőben – azok „a lelkek legnagyobb javának figyelembevételével” következnek majd be. Mindez nem mást jelentett, mint hogy a tárgyalások során nem az ő politikai, hanem az egyház alapvető működését biztosító, pasztorációs szempontokra lesznek tekintettel. A bíboros most ugyan nem késett el – miként papírra vetette május 17-én a délvidéki esetben –, de a várható események hasonlóképp nem kecsegtették sikerrel. Mi több, egyetértését el is várják majd a Vatikánban, mert „a tárggyal kapcsolatos minden eredményt az Egyház valamennyi tevékenységének ez a legfőbb törvénye fogja ihletni”.

zott képviselőin, a gyóntatóján, közvetlen családtagjain és a megbízott egészségügyi személyeken kívül, és nem levelezhet külső felekkel, kivéve a Vatikán megbízott képviselőit (az amerikai Külügyminisztériumon és az apostoli delegáción keresztül), s velük is csak a menedékesi helyzetével kapcsolatos ügyekről.

6. A gyakorlatban azonban, a Szentszék iránti tiszteletből és Mindszenty bíboros nehéz, elszigetelt helyzetére való tekintettel liberálisan kezeltük a fennálló szabályokat a Vatikánnal való levelezését tekintve. Mégis vannak azonban aggodalmaink – melyeket fentebb említettünk – amiatt, hogy a bíboros, aki pillanatnyilag úgy tűnik, elfogadta a kilátást, hogy meghatározatlan ideig, azaz véglegesen a nagykövetség menedékében marad, a Vatikánnal folytatott levelezésében egyre inkább politikai és egyházi tevékenységet próbál folytatni, ami nemcsak hogy összeegyeztethetetlen menedéke feltételeivel, hanem – legalábbis potenciálisan – veszélyezteti menedékesi helyzetét és a többi, menedékének problémája által közvetlenül érintett fél egymás közötti viszonyát.

7. Jelenleg nem áll szándékunkban felvetni ezeket a dolgokat Mindszenty bíborosnak, mivel ezek rendkívül kényes ügyek, és mivel a válság után, amin a múlt nyáron átment, nem kívánjuk megzavarni jelenlegi viszonylagos lelki egyensúlyát. Ennek ellenére, miközben nagyra tartjuk a Szentszék és az apostoli delegátus kitaró megértését és együttműködését irányunkban Mindszenty bíboros menedékének problémájával kapcsolatban, kötelességünknek érezzük informálni Önöket nem hivatalosan és bizalmasan arról, amit ebben az ügyben gondolunk. Ezt természetesen annak teljes tudatában tesszük, hogy a Szentszék semmilyen körülmények között nem bátorította a bíboros levelezése tárgyának a kibővítésére, és minden alkalommal csodálatra méltó önmérséklettel és felelősen gondolkodva cselekedett.”

Kézirással bejegyzés, 1968. július 5. „*Feljegyzés a Mindszenty-akta számára. A csatolt tervezetet ma reggel megvitattam Mr. Lisle-lal. Egyetértettünk abban, hogy pillanatnyilag jobb nem felvetni ezeket a dolgokat az apostoli delegációnak és rajta keresztül a Vatikánnak.*”

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR
LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ
1968. június 8.¹⁰⁷¹

„[CÍMER]

Kelt a Vatikánban, 1968. június 8-án

EGYHÁZI KÖZÜGYEK
SZENT TANÁCSA
Ikt. sz. 4055/68

Eminenciás és Főtisztelendő Uram,

Van szerencsém jelezni igen tisztelt levelének beérkezését, amelyben Eminenciás és Főtisztelendő Úr ez év április 15-én kifejezte aggodalmát az Apostoli Szentszék és a csehszlovák kormány közti tárgyalásokkal kapcsolatban; ezek az esztergomi főegyházmegyének azt a részét érinthetik, amely jelenleg a Csehszlovák Köztársaság határai között van. Kötelességemnek tartom, hogy tájékoztassam Eminenciádat, hogy jelenleg nincsenek folyamatban tárgyalások ebben az értelemben.

Amennyiben a jövőben a kérdés vizsgálat tárgya lesz, az Apostoli Szentszék a lelkek legnagyobb javának figyelembevételével fog cselekedni, és a tárggyal kapcsolatos minden eredményt az Egyház valamennyi tevékenységének ez a legfőbb törvénye fogja ihletni.

1071 A washingtoni apostoli delegátus június 14-én kelt szóbeli jegyzékének mellékleteként továbbította a State Department felé. Lisle június 24-én kísérőlevelével küldte meg Hillenbrandnak. Még arról is rendelkezett, hogy ha a bíboros nem értené az olasz nyelvű szöveget, készítsenek magyar fordítást az angol fordítás alapján, elhagyva azokat a jelzéseket, amelyek alapján következtetni lehet arra, hogy az angol fordítás a washingtoni külügyminisztériumban történt. A nagykövet válasza július 12-én kelt, nyugtázta a levél vételét, ugyanakkor reklamálta az április 15-i Mindszenty-levél angol fordítását. Lisle június 24-én kelt levele a nagykövetnek Budapestre, teljes szövege: „Cicognani bíboros csatolt olasz nyelvű, június 8-ra datált levele Mindszenty bíboroshoz válasz az utóbbi április 15-i levelére az esztergomi érsekséggel kapcsolatban. Csatolom továbbá a nagykövetség nyilvántartása számára Mindszenty bíboros levelének angol fordítását, mely a Külügyminisztériumban készült. Legyen szíves átadni a levelet Öminenciájának! Mivel a bíboros talán nem olvas olaszul, amennyiben szükséges, a nagykövetség a maga belátása szerint készíthet számára egy másolatot a mellékelt angol fordításból, kihagyva belőle a titkosított részeket és az olyan utalásokat, melyekből kiderül, hogy egy külügyminisztériumi fordításról van szó. Szívélyes üdvözzettel: *Raymond E. Lisle*. Mellékletek: 1. Levél olaszul, 1968. június 8-i dátummal Cicognani bíborostól Mindszenty bíborosnak, 2. A fenti levél angol fordítása.”

Bizonyos vagyok abban, hogy Eminenciád, ugyanazon felsőbb meggondolásoktól vezérelve, az Apostoli Szentszék esetleges döntését értékes támogatásban fogja részesíteni. Mindenesetre ez a Tanács a legnagyobb mértékben figyelembe fogja venni mindazt, amit Ön a kérdéssel kapcsolatban kifejteni méltóztatott.

Fogadja Eminenciád legnagyobb tiszteletem kifejezését.

Mély tisztelettel az Úrban

A. G. Card. Cicognani

Mindszenty bíboros VI. Pál pápa megkoronázásának közelgő évfordulójára üzenetet küldött a Vatikánba.

MINDSZENTY BÍBOROS ÜZENETE VI. PÁL PÁPÁHOZ 1968. június 25.¹⁰⁷²

„Szentséges Atya, Koronázásának évfordulóján legjobb kívánságait kifejezve buzgó imáit küldi Mindszenty József bíboros.”¹⁰⁷³

Telt-múlt az idő, a már szinte számolatlan hetek, hónapok, évek a Szabadság téri menedékben. Esetenként újságokból, rádióból származó hírek borzolták a bíboros kedélyét, de voltak örömteli pillanatok is félrabságában. Ilyen volt, amikor kézhez vehette az újabb, immár 1968. évi *Annuario Pontificio* kötetét július 16-án.

1072 Lisle másnap kelt levelében nyugtázta a június 25-i, Budapest 1497. sz. távirat vételét és közölte, hogy továbbították azt a Vatikánnak. Mellékelte angol fordítását. Kézírási bejegyzés: „*a bíboros tudomására hozva, július 3. 11:30. RWT*”.

1073 Aláírás nélkül.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR KÜLDEMÉNYE MINDSZENTY BÍBOROS SZÁMÁRA

1968. július 10.¹⁰⁷⁴

Az udvariassági szabályoknak megfelelőképp hamarosan megérkezett a bíboroshoz a köszönet a Vatikánból a pápakoronázásra küldött jókívánságokért.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR ÜZENETE MINDSZENTY BÍBOROS SZÁMÁRA

1968. július 19. előtt¹⁰⁷⁵

„A Szentséges Atya rendkívül hálás jókívánságaiért és imáiért, amelyeket koronázása évfordulóján óhajtott, teljes lelkéből minden jót kíván és szívesen küldi Apostoli Áldását.

A. G. Card. Cicognani”

1074 A washingtoni apostoli delegátus július 10-én kelt szóbeli jegyzékével továbbította az *Annuario Pontificio* 1968. évi kötetét a State Department útján. Kézzel bejegyzés: „*elküldve Hillenbrand nagykövetnek, a kötettel együtt, 1968. július 10-én*”. Kézírással bejegyzés: „*átadva 1968. július 16-án*.” Lisle július 10-én kelt instrukciója Hillenbrand nagykövethoz, teljes szöveg: „Az apostoli delegáció átküldte nekünk ma délelőtt az *Annuario Pontificio* – 1968 csatolt példányát azzal, hogy továbbítsuk Mindszenty bíborosnak. A kötet ajándékozásának gondolata és a továbbítására vonatkozó kérés Cicognani bíborostól, a Vatikán államtitkárától ered. Kísérőlevél nincs. Örömmel, ha eljuttatná Mindszenty bíborosnak. Üdvözlettel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: *Annuario Pontificio* –1968”

1075 Lisle ezen a napon kelt levelében küldte meg a bíborosnak Cicognani bíboros államtitkár dátum nélküli, de ugyanaznap vett latin nyelvű üzenetét, amely a pápakoronázás évfordulója alkalmából, június 25-én kelt 1497. sz. táviratban továbbított jókívánságok beérkezésének nyugtázása. Lisle július 19-én kelt levele Hillenbrandhoz, teljes szövege: „Az apostoli delegáció átküldte ma hozzánk a mellékelt, dátum nélküli, latin nyelvű levelet Cicognani bíborostól Mindszenty bíborosnak. Az üzenet köszönetet tartalmaz Pál pápa nevében válaszul Mindszenty bíboros jókívánságaira, melyet az 1968. június 25-i követségi táviratban továbbítottak a pápa megkoronázásának évfordulója alkalmából. Örömmel vennénk, ha átadná vendégünknek Cicognani bíboros levelét. Üdvözlettel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: dátum nélküli levél latinul Cicognani bíborostól Mindszenty bíborosnak.”

MINDSZENTY BÍBOROS NAPLÓBEJEGYZÉSE A VELE KAPCSOLATOS RÓMAI HÍREKRŐL 1968. július 26.

Bejegyzés 1968. július 26-án:¹⁰⁷⁶ „Rómában magyar, majd olasz papnak mondott valaki kifogásolta a Vatikán magatartását velem szemben. Az Osservatore Romano helyettes főszerkesztője (a főszerkesztő is jelen és egy prelátus, az államtitkárság tanácsosa) méltatlanul kezelte személyemet. A Magyar Kurír boldogan, tele szájjal közölte, mivel ez neki, mint félhivatalosnak, kötelessége. Az ateisták folyóirata, a Világosság májusi számában ugyanolyan kárörömmel méltatja az esetet.”¹⁰⁷⁷

Mindszenty bíboros értesülései pontosak, és bár nem mondhatók egészen naprakésznek, nem nevezhetők elavultnak sem: a Magyar Kurír április 3-ai,¹⁰⁷⁸ a Világos-

1076 Mindszenty József: Napi jegyzetek, 429–430. o.

1077 Mindszenty bíboros is elsősorban a Világosság kommentárját kifogásolja. A Magyar Kurír, meglehetősen hosszabb csendet szakított meg azzal, hogy egyáltalán szót ejtett Mindszentyről, így ismét visszahozta őt az egyházi közgondolkodásba.

1078 Magyar Kurír, 1968. április 3. III. kiadás, 97/A szám. „Hírügynökségek római jelentése szerint az Olasz Katolikus Újságírószövetség pontosan egy évvel a »Populorum Progressio« megjelenése után kerekasztal konferenciát rendezett »A Szentszék és a béke problémái« címmel. A kerekasztal-konferencián jelen volt az »Osservatore Romano« főszerkesztője, Raimondo Manzini*, a lap főszerkesztő helyettese, Federico Alessandrini*, aki egyúttal a katolikus újságírószövetség elnöke és Mgr. Pio Laghi* prelátus, a vatikáni államtitkárság tanácsosa. A kerekasztal-konferencián érdekes kérdések vetődtek fel, amelyekre nevezettek, elsősorban Laghi prelátus adta meg a választ. A vitát Alessandrini kezdte azzal, hogy rámutatott, a katolikus egyház elvesztvén világi hatalmát, amely közvetlenül beleerőszakolta a politikai eseményekbe, ma ennél sokkal fontosabb funkciót tud betölteni azáltal, hogy az összes jóakarátú embert a békéért való munkálkodásra hívhatja és hívja fel. Az egyház nem tud előírni technikai megoldásokat a békét fenyegető ellentétek elhárítására, nem javasol keresztény békét, hanem pax humanat, emberi békét, azaz olyan békét, amelynek felépítéséhez hozzájárulhat minden ember, aki a békét tényleg kívánja és azt a legnagyobb kincsnek tartja. Ehhez a gondolathoz kapcsolódott azután Laghi prelátus. Megállapítván, hogy az egyház számára a békének elsősorban teológiai dimenziója van, amely megelőzi a politikai, gazdasági és társadalmi szempontokat is. A béke alapvető kincse az emberiségnek. S ezért az egyháznak a béke szolgálatába kell állnia és az embereket a békére nevelni. A béke oszthatatlan jó – mondta Laghi prelátus –, mint ahogy a háború oszthatatlan rossz. Éppen ezért a Populorum progressio kiadásával VI. Pál pápa rá akart mutatni korunk veszélyeire, köztük arra, hogy a gazdag népek mind gazdagabbak, a szegény népek mind szegényebbek lesznek. ... A kerekasztal-konferencián felvetődött a Szentszék és a kelet-európai népi demokráciák közötti kapcsolat kérdése is. Ezzel kapcsolatban Laghi prelátus hangoztatta a római katolikus egyház és a szocialista országok közötti állandó kapcsolat és párbeszéd fontosságát. Kijelentette, hogy az egyház elsősorban a világban bárhol létező egyházi közösségekkel törődik s a kapcsolatok kiépítésében figyelemmel van a helyi püspökségek és az illető országokban élő katolikusok véleményére. Ennél a pontnál egy felszólaló, akinek kilétét megállapítani nem lehetett, de valószínűleg egy magyar pap volt, felvetette a Mindszenty-problémát és egyszerűen »bűnpártolással« vádolta a Szentszékét, mert jó ideje csend borult a bíborosra, aki szerint

ság májusi számát¹⁰⁷⁹ július 26-án annotálta.¹⁰⁸⁰ Mivel itt egyértelmű az utalás a Vatikáni Államtitkárságra, egyfajta kapcsolatként felvettük a napi jegyzetek bejegyzése szerinti kronológiai sorrendbe. Laghi ez idő tájt a Vatikáni Államtitkárság tanácsosaként hitelesen tudott nyilatkozni arról, hogy a Szentszék küldöttei az egyes döntések előtt mindig megkérdezték Mindszentyt, továbbá feltűnő a zászlókitételre adott válasza is: „ha zászló leszünk, belépünk a politikába, éspedig olyan mértékben, hogy mondhatni kívül helyezük magunkat az egyházon”.

A 2011-ben megjelent Zágon-leveleskönyv részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel, visszautasítva a budapesti sajtóvisszhangot, egyben pontosította a történeteket.¹⁰⁸¹ Innen megtudható, hogy a felszólaló Luigi Leoncini professzor volt, több katolikus

»mindnyájunk zászlaja«. Erre a meghökkentő felszólalásra először Alessandrini válaszolt, elutasítva a bűnpártolás kifejezést és megjegyezte, hogy amióta Mindszenty székhelyül választotta az amerikai nagykövetséget, »sok víz lefolyt a híd alatt«, és mindenekelőtt a hazájukban élő magyarok azok, akik elfelejtették Mindszentyt, a disszidensek azonban az emigráció belső természeténél fogva olyan gondolkodási módot konzerváltak, amely abban a helyzetben maradt, amelyben volt, amikor elhagyták Magyarországot. A vatikáni államtitkárság tanácsosa, Laghi prelátus is hozzászólt ehhez a kérdéshez. Kifejtette, hogy Magyarországon az egyház számára nemcsak Mindszenty bíboros létezik – akinek a véleményét a Szentszék küldöttei mindig meghallgatták –, hanem van püspöki kar és vannak katolikusok, akiknek súlyuk van, ezenfelül az »Isten népének« (hívek, papok, püspökök, bíborosok) nagyobb javának szolgálatába kell állítani az egyház munkáját, és az »Isten népéért« való felelősség annál nagyobb, minél feljebb megyünk a hierarchikus ranglétrán, egészen a pápáig. »Ha zászló leszünk« – fordult a felszólaló felé Laghi prelátus –, »belépünk a politikába éspedig olyan mértékben, hogy mondhatni kívül helyezük magunkat az egyházon.« A felszólalót a válasz meglepte, bocsánatot kért a kifogásolt kifejezés használatáért...”

1079 (Szerkesztőség:) Megtépázott zászló, Világosság, 1968. 5. sz. 320. o. A hírt láthatóan a Magyar Kurír nyomán hozta, s egyben kritikus megjegyzéseket is tett a bíboros személyére.

1080 Az Új Ember katolikus hetilap már az április 7-i számának első oldalán, forrás megjelölése nélkül „Kerekasztal-konferencia az olasz katolikus újságíró szövetségben a Populorum Progressio megjelenésének évfordulóján érdekes kérdésekkel és válaszokkal” címmel átvette a Magyar Kurír hírért és a következő szerkesztőségi kommentárt tette közzé: „Ennek a kerékasztal-konferenciának számunkra különleges jelentőséget biztosít az a körülmény, mennyire készen voltak a válasszal a váratlanul felvetett Mindszenty-ügyben mind a Szentszék félhivatalos lapjának főszerkesztő-helyettese, mind a vatikáni államtitkárság prelátusa. Mondhatni, a váratlan kérdés egyáltalán nem érte őket váratlanul. Szemmel láthatóan kész kiérlelt vélemény alakult ki a Mindszenty-ügyben. Az ellenséges katolikus magyar papi emigrációnak tudomásul kell vennie, hogy elmaradt az eseményektől, helyesebben az események túlhaladták a »zászlóelméletet«, amely ma már csak arra alkalmas, hogy híveit – értsd a rosszindulatú emigrációs magyar papokat – »kívül helyezze az egyházon«. A zsinat óta a hangsúly az Isten népére tevődött – mint Laghi prelátus hangsúlyozta –, az Isten népére, amelyben a felelősség annál nagyobb, minél feljebb megyünk a hierarchikus ranglétrán. Lehetetlen meg nem hallani ebben a finom megjegyzésben a Mindszenty bíboros felelősségére való utalást (A Szerk.)”

1081 Németh László Imre: *Zágon-leveleskönyv. Iratgyűjtemény-töredék Mindszenty József bíborosról, 1967–1975*, Bp. 2011. Szent István Társulat, 30–36. o.

lapnak és a L'Osservatore Romanónak is munkatársa, továbbá a római Katolikus Szemle felelős kiadója.¹⁰⁸² Feljegyzésében Zágon József* határozottan elutasította a külföldi magyar papságot elítélő szerkesztőségi véleményt, amely szerinte szándékosan összekeverte a külföldi magyar papságot egy olasz professzorral. Majd rámutatott arra, hogy az Új Ember szándéka: „Mindszenty bíboros tekintélyét állítólagos vatikáni nyilatkozatok súlyával ... aláásni és a magyar katolikus egyház fejleményeiért az ő politikai magatartását akarja felelőssé tenni. E cél érdekében nem riad vissza attól, hogy részben – mint Alessandrini professzor esetében – el sem hangzott szavakat idézzen, részben Laghi prelátus szavait kiforgassa eredeti értelmükből és ezeket az emigráció és közvetve a bíboros ellen fordítsa.”¹⁰⁸³ Majd Zágon idézte Laghi prelátus szavait: „csak azt mondta, hogy a Mindszenty-ügy nem politikai, hanem kimondottan vallási, egyházi jellegű, s aki politikai esetet akar belőle konstruálni, olyan területre viszi azt, mely nem sajátja az egyháznak.”¹⁰⁸⁴ Zágon prelátus konklúziója: „Laghi prelátus szavai tehát azokat cáfolják, akik a kommunista propaganda állításait elfogadva Mindszenty bíboros ügyét politikai síkra akarják terelni ahelyett, hogy benne a magyar egyház elnyomatásának áldozatát és szimbólumát látnák és értékelnék...”¹⁰⁸⁵ Zágon itt mellékelte a Vatikáni Rádió 1968. május 22-i programjának nyomtatott változatát, amelyben ilyen értelmű helyreigazítás olvasható. A Vatikáni Rádió tehát hivatkozott az Új Ember közlésére, és helyreigazította annak pontatlanságait. A helyreigazítás körül a Münchenben élő Fábíán Károly, a Szabad Európa Rádió munkatársa szerzett érdemeket, aki saját, Zágonhoz írt levele szerint lefordította és elküldte Alessandrininek az Új Ember szövegét.¹⁰⁸⁶

Nem véletlen, hogy a korabeli magyarországi sajtóban ilyen fontos kérdésben nem történhetett helyreigazítás.

1082 Luigi Leoncini* a pannonhalmi Dante Bencés Gimnázium olasz lektoraként éveket töltött családjával együtt Pannonhalmán. Innen az ismeretség Békés Gellért OSB*-vel, aki Rómában évtizedeken át a Katolikus Szemlét szerkesztette. Az olasz törvények értelmében szükség volt valakire, aki a törvény előtt felel az Olaszország területén kiadott folyóiratért. A személyes kapcsolat révén így került a sajtómunkával foglalkozó Leoncini professzor a külföldi magyar katolikusok e fontos és színvonalas folyóiratának a látókörébe, amelynek felelős kiadója volt. (Néhai Békés Gellért OSB-től értesült erről Somorjai Ádám OSB, akinek megbízásából néhai Leoncini professzorért az özvegy és a családtagok jelenlétében 1993. november 8-án gyászmisét mondhatott a római Szent Anzelm Bencés Primásapátság templomában.)

1083 I. m. 31. o.

1084 I. m. 32. o.

1085 I. m. 32. o.

1086 Fábíán levelet írt Rómába, 1968. május 19-én Zágonnak. (In: i. m. 33–34. o.) Alessandrini nem mozdult azonnal, csak akkor, amikor Fábíán megküldte neki a Világosság szövegének fordítását is. (In: i. m. 34–36. o.)

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE
A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ
1968. július 31.¹⁰⁸⁷

„Válaszoltam Card. Cicognaninak”¹⁰⁸⁸ – jegyezte fel a bíboros augusztus 1-jén. Mit tartalmazott levele, amelyet Hillenbrand nagykövet aggályosnak talált?

„Budapest, 1968. július 31-én

Eminenciás és Főtisztelendő Bíboros Államtitkár Úr,

Hálasan köszönöm Eminenciád június 8-i jóságos válaszát.

A válasz hangsúlyozza: a hívek üdvössége a legfőbb.¹⁰⁸⁹ Ezt értem. De amit kértem (Szent István hierarchiájában kielégítettnek a szlovák rész híveinek óhajai is), nem ellentétes ezzel az alapelvvel. 1918 óta ez [az egyházszervezet] a legkevésbé volt a hívek hátrányára, hanem sokkal inkább a fennálló okok: 1918 végén 5 megyéspüspököt őrizet alatt küldettek délre; egyikük palotájában a karácsonyi éjféli szentmise alatt a cseh legionáriusok a város egyik bűnös asszonyával táncoltak. Néhány évvel később az államfő nyilvánosan eldicsekedett.

1.500.000 hívó – nem állami beavatkozás nélkül – lett aposztata, elfordulva a hittől. A vallásoktatás majdnem megszűnt, a szerzetesrendek és a pap-

1087 Hillenbrand nagykövet augusztus 2-án terjesztette fel Washingtonnak, megkérve angol fordítását, egyben kifejezte fenntartását a továbbíthatósággal kapcsolatban. Lisle augusztus 14-i levelében közölte, hogy a levél megérkezett, illetve, hogy továbbította azt az apostoli delegátushoz, egyben megküldte angol fordítását. A nagykövet augusztus 2-án kelt hivatali felterjesztésének teljes szövege: „Csatolok még egy latin nyelvű levelet vendégünkötől, melyet a pápai államtitkárnak kér megküldeni. Bár a latinom kissé berozsdásodott, annyit megértek a tartalmából, hogy a legutóbbi levelében megkezdett felvetett témát folytatja. Nagyon örülnék, ha tudna küldeni nekünk egy példányt a külügy fordításából, amennyiben elérhető. Feltételezem, hogy a levél tartalma ugyanabba a kétes kategóriába esik, amelyre Ön a legutóbbi levelében utalt, de tökéletesen egyetértek, hogy a jelen körülmények között talán jobb minden kommentár nélkül továbbítani ezeket a leveleket ide-oda, mintsem megzavarni a pillanatnyi látszólagos egyensúlyt. Ahogy Ön is megjegyezte, a válaszok mind eléggé nyugtató jellegűnek és semlegesnek tűnnek. A legjobbakat kívánva üdvözli: *Martin J. Hillenbrand*, amerikai nagykövet. Melléklet: Az 1968. július 31-i levél eredetije és egy másolat.”

1088 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 430. o.

1089 Utalás a következő egyházi alapelvre: „Salus animarum suprema lex” – a lelkek üdvössége a legnagyobb törvény.

ság képzése megszűnt; számos püspök, pap és hívő van börtönben. A prágai [apostoli] kormányzó a nyilvánosság előtt tájékoztatja Bécset, hogy közel 1500-ra rúg az inaktív és akadályozott papok száma. Ezen a nyáron a Katolické Noviny¹⁰⁹⁰ közzétette: az egész államban 3107 az aktív papok száma. Ebből az következik, hogy ebben az államban 3437 hívő jut egy papra. A szövetségi államokban¹⁰⁹¹ 1125, beleértve a jelenleg katekumeneket.¹⁰⁹² Ha még vannak magyarok vagy más nemzetiségek Észak-Magyarországról¹⁰⁹³ Csehországban, a Szudéták hegyvidékén, akiket a szabad költözés korában idekényszerítettek, hadd térhessenek vissza, részesüljenek rehabilitációban, és kapjanak elégtételt. Az eperjesi keleti szertartású egyházmegyét Sztálin idejében megszüntették. A vallásszabadság elve [alapján] vissza kell állítani. Amíg az – ateista – állam igazgat és előírja a vallás formáját, kodifikált törvényében a szabad vallásgyakorlás csak komédia.

Vannak, akiket keresztre feszített az úgynevezett reszlovakizáció stb. Ezért számos dolgot kell orvosolni, amelyek megelőzik [az egyház]szervezet kérdését. Kötelességem teljesítem: 960 esztendő és nem igaztalan szándék igazol engem. Nem vagyok a szlovákok ellen. Amíg szabad voltam, esztergomi helynököm és nagyprépostom szlovákok voltak, bár a szlovákok számaránya a megcsonkított főegyházmegyében nem volt 1% sem. Így volt ez Serédi bíboros idejében is. Ezt a helyzetet a fent mondottak legkevésbé okozták.

Méltóztassék Eminenciád Őszentsége elé terjeszteni ezt a levelet, tolmácsolva hódolatomat és hűségemet, valamint nagy örömet az úgynevezett szexuális erkölsről szóló enciklika fölött.

Mély tisztelettel

esztergomi érsek¹⁰⁹⁴

A Szabadság téri menedékben élő bíboros nem hagyta magát eltántorítani céljától. Noha akadályoztatva volt hivatalát illetően – amire többször is felhívták már figyelmét vendéglátói –, mégis vitába szállt a vatikáni bíboros államtitkárral. Mi több, arra kérte Cicognanit, hogy terjessze VI. Pál pápa elé újabb levelét, amelyben az esztergomi főegyházmegye jövőjével kapcsolatos aggályait ismételte meg. Utalt arra, hogy

1090 Katolikus hetilap (cseh és szlovák nyelvű kiadás), mint az Új Ember Budapesten.

1091 Nem egyértelmű, hogy az Amerikai Egyesült Államokra gondol-e.

1092 Katekumen: aki a keresztségre vár.

1093 Értsd: Szlovákiából.

1094 Aláírás hiányzik.

a Vatikánból kapott „válasz hangsúlyozza: a hívek üdvössége a legfőbb”, és noha ezt értette, azt már nem, hogy mi a gond kérésével, nevezetesen azzal, hogy „Szent István hierarchiájában kielégítetnek a szlovák rész híveinek óhajai is”, mert szerinte kérelme „nem ellentétes ezzel az alapelvvel”. Miután Hillenbrand nagykövet elolvasta Mindszentynek ezt a levelét – vitairatát –, érthető, hogy a kertelés nélkül politizáló bíboros írásának továbbítását aggályosnak vélte.

Más kérdés, hogy a tengerentúlon a budapesti bíráló észrevétel ellenére sem górdítottak akadályt a bíboros levelének további útjába, amely a washingtoni diplomatákat dicséri. Cicognani korábbi válaszai ugyanis nem hagytak kétséget bennük afelől, hogy a Vatikán a maga választotta útról nem tér el, bármilyen javaslatot, kérelmet vagy egyéb igényt fogalmaz is meg a bíboros Budapesten, függetlenül attól, hogy az szorgos tényfeltáró kutatásának eredménye vagy hevenyészett írása egy-egy kósza újsághírré történt gyors reakcióján alapult.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE GIOVANNI
BENELLI* ÉRSEK, ÁLLAMTITKÁR-HELYETTESHEZ
1968. augusztus 15.¹⁰⁹⁵

„Budapest, 1968. aug. 15.

*Excellenciás Érsek Úr,
Köszönet az Annuario Pontificio 1968-ért.*

Testvéri szeretettel

*Mindszenty József bíboros
esztergomi érsek”*

1095 Hillenbrand nagykövet augusztus 28-án terjesztette fel Lisle-nak. Tartalmát nem tartotta veszélyesnek, és továbbításra ajánlotta az apostoli delegátushoz. Lisle szeptember 9-én válaszolt és kérte a nagykövetet, hogy értesítse a bíborost: augusztus 15-én kelt köszönőlevelét a szokásos csatornán továbbították a címzetthez. Kézírással: „*meg történt, 1968. szeptember 22.*”

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE

VI. PÁL PÁPÁHOZ

1968. szeptember 12.¹⁰⁹⁶

„Szentséges Atya!

Atyám, nagy gondokkal sújtva, távol lévő fia nagyon szívesen utazna, ha megengedtetnék neki, hogy menjen, így szíves engedelmével fejem az Atya keblébe rejtem, ahogy Szent János tette az utolsó vacsorán, Urunk keblén.

A tó [vize] hullámzó és viharos még akkor is, amikor az Úr maga testi valóságában van jelen a hajón.

A Szentséges Atya sorsa Jóbnak és legnagyobb elődeinek keresztje,¹⁰⁹⁷ akiknek igazsága megtiltotta a hitvány nyereség és kalkuláció szempontjainak szem előtt tartását.

Bizonyos vagyok abban, hogy ezekben az időkben a Szentséges Atya mélyen átérzi I. Szent Márton* sorsát, akit fogolyként hurcoltak el és Konstantinápolyban kitették a szégyentelen tömeg megvetésének.¹⁰⁹⁸

És a pápák, akik a kereszt jelében indították hadjárataikat Palesztináért, [amikor – a ford.] keményszívű királyok és államok uralkodtak, s ehelyett Konstantinápolyt foglalták el a törökök javára.

És ismét a pápák, akik hasonló új hadjáratokkal védelmezték Konstantinápolyt, a Balkán-félszigetet, Magyarországot és Európát. Eközben a legkeresztényibb király századokon át a törökök szövetségese volt. A törökök helyett pogányok módjára a katolicizmus világi feje megostromolta, kirabolta és megszenteltelenítette a Szent Várost, elfogta, megalázta és váltságdíj fizetésére kényszerítette VII. Kelemt.¹⁰⁹⁹ Ugyanebben az időben néhány

1096 Hillenbrand nagykövet másnap terjesztette fel Lisle-nak, aki dátum nélküli válaszlevelében közölte a nagykövettel, hogy a levelet a szokásos csatornán (tehát a washingtoni apostoli delegáció) keresztül továbbították a Vatikánba, egyben megküldte angol fordítását. Az apostoli delegációhoz intézett szóbeli jegyzék dátuma szeptember 25. volt.

1097 Az ószövetségi tanítótörténet szerint Jób istenfélelmének megpróbálására engedélyt kapott a sátán, de hiába vesztette el családját és vagyonát, Jób a végső megpróbáltatásban is megmaradt istenfélőnek, ezért jutalmul sokszoros kárpótlást kapott Istentől.

1098 Életútját l. részletesen – többek között – Battista Mondin: *Pápák enciklopédiája*, Bp., 2001. Szent István Társulat, 101. o. Száműzetésre enyhítették halálos ítéletét. Konstantinápolyban egy közterre vitték, megfosztották püspöki palástjától és ruháitól, majd megbilincselve hurcolták végig az utcákon, kitéve a tömeg inzultusának.

1099 1527-ben Habsburg V. Károly* császár zsoldosai kifosztották Rómát és megalázták VII. Kelemt papát.

bíboros hűtlenné vált. Így volt ez VIII. Bonifác* és IV. Fülöp király idejében is.¹¹⁰⁰

Elődök [azaz: püspökelődeim] jelentek meg a színpadon, hogy megvédelmezzék a házasság szentségét a »hit védője«¹¹⁰¹ ellenében, és hűséges hívek Angliában [mint] Szent Morus* [Tamás] és a 82 éves [John] Fisher* püspök.¹¹⁰²

Ugyanakkor és századokon át a pápák megtiltották és elítélték az ázsiai és az amerikai néger rabszolgákkal való kereskedést katolikus államok (Spanyolország, Portugália, Franciaország stb.) és keresztény nemzetek (Anglia, Hollandia, Dánia, Skandinávia stb.) számára. A pápa magányos veréb,¹¹⁰³ a ház tetején siratja a póre nyereség érdekében megsértett emberi jogokat és méltóságot.

A jelen huszadik században három hatalmas állam rabszolgasorba taszította Közép-Európa 100.000.000 hívét, kiszolgáltatta az ateizmus kénye-kedvének, a saját és a világ hasznára.¹¹⁰⁴ Alulírott ezeknek a foglyoknak a néma kiáltása a [Vas]Függönytől a Csendes-óceánig.

A pápa manapság nem követheti a világ büntől undorító, bűzlő szellemét, hanem a természetjog, valamint a jogok és a kötelességek harmóniája alapján ellenáll ennek a katolikus családokra is rátámadó prostitúciónak. Másképp – szörnyű kimondani – tettetárs lenne benne.

Ha ma visszatér néhány vezető VII. Kelemen idejéből, nincs mit csodálkozni: ők maguk sohasem voltak benne a lelkipásztori munkában, és most képtelenek eligazodni az igazság és a világ szelleme között, maguk is részt vesznek a Teremtő elleni lázadásban, megbabonázva az irgalmasság új válfa-jától.¹¹⁰⁵

1100 VIII. Bonifác pápa VI. (Szép) Fülöppel szemben védte a franciaországi egyházi javakat, akinek Anglia elleni háborújában egyre több pénzre volt szüksége. A Rómától délkelet felé fekvő Anagniban, ahol a pápa nyári lakhelyén tartózkodott, 1303. szeptember 3-án a francia követ megostromolta a palotát, és a franciák szövetségese, a Colonna család tagja, Sciarra Colonna vaskeztyűbe bújtatott kézzel kemény ütést mért a trónusán ülő pápa arcára. Ezt Alighieri Dante is megénekelte. VIII. Bonifác pápa október 11-én belehalt a fájdalomba és megaláztatásba. Az eset azért is fontos Mindszenty számára, mert egyik elődje, Bicskei Gergely választott esztergomi érsek a pápa védelmében itt halt meg. (Battista Mondin, i. m., 314. o., továbbá Szende László: 32. Bicskei Gergely 1298. február 12. előtt–1303. szeptember 7., in: *Esztergomi érsekek*, 134–142. o.)

1101 Utalás VIII. Henrik* angol királyra, aki a „defensor fidei” címet kapta a pápától a reformációval szemben tanúsított magatartásáért.

1102 Utalás Thomas Morusra és John Fisher püspökre, akik vértanúságot szenvedtek pápahűségükért, mivel nem ismerték el egyházfőnek VIII. Henrik angol királyt.

1103 Az angol fordítás szépített: „lonely being”, „magányos létező”.

1104 Célzás az Elbától keletre élő rab nemzetek állampolgáira s a három nagyhatalomra, az Amerikai Egyesült Államokra, Nagy-Britanniára és a Szovjetunióra.

1105 Talán utalás azokra, akik a születéskorlátozás mellett foglaltak állást?

Alulírott mint egy sokgyermekes és egyszerű, de kiváló család tagja, 25 éven át plébános volt egy bizonyos megye központjában. Az értelmiség nagy része – némi kivétellel – a XIX. században még rabja volt ennek a visszaélésnek. A gyóntatószékben, az egyházi egyesületekben, sokgyermekes családok megsegítésében, a megyegyűlésen és a városi tevékenységek terén harcoltam az ilyen családok védelmében. Isten megsegített. Nem kevés fiatal embert láttam, akik segítségével és káplánjaim segítségével megvilágosodtak, megerősödtek, és átélhettem, hogy egy részük csodálatraméltó hűségben tartott ki mellettem.

Mint püspök, írásbeli instrukciókat adtam a gyóntatáshoz minden (mintegy 600) pap számára. Ők ezt nem tehernek tekintették, inkább jótéteménynek. Az ő tapasztalatuk megegyezett az enyémmel: elsősorban a lelki étellel nem törődő tehetősök oltották ki a magzat életét. [Lelkipásztori] ellátás nélkül azonban a szegény is megfertőződött. A feleségeket különösen is meg lehetett győzni. A munkások és a családok kárára nagyon sok hanyagság történt a XIX. században. A papok hivatlanul is üljenek a gyóntatószékben, de amíg ott ülnek és várnak [a gyónókra], bizakodva imádkozzák a breviáriumot. Püspökök is gyakran üljenek be a gyóntatószékbe!

Többet is tudnék mondani a hivatalos népirtás országáról.

Minden férfi és női tanító, minden orvos, pártapparátus és állam – mind gyilkos. 100 [gyermek] megszületik, 126-ot elpusztítanak Magyarországon (Népszava, 1968. szeptember 8.). Az igazság azonban az, hogy a Kádár-rezsim alatt (1957–67) az arány 100:144 volt, több mint 2,2 millió a 10,1 millióból.

Az enciklika nem szorul bocsánatkérésre.

Öszentsége hűségben fia,

+*Mindszenty József bíboros*
esztergomi érsek
Magyarország Prímása”

Az utalások alapján – miként a bíboros utolsó mondata („az enciklika nem szorul bocsánatkérésre”) tartalmazza – arra gondolhatunk, hogy VI. Pál pápa nagy vitákat kiváltó, július 25-én megjelent „*Humanae vitae*” enciklikája olvastán ragadott tollat a bíboros. Ebben a pápaságtörténeti elemeket bőven tartalmazó írásában messze-menő egyetértéséről biztosította a pápát. Ennek adott hangot már a bíboros államtitkárhoz július utolsó napján írott levelének utolsó mondatában is („...nagy örömet az úgynevezett szexuális erkölcsről szóló enciklika fölött”), és négy évvel korábban, 1964. augusztus 26-i levelében.¹¹⁰⁶

1106 L. fentebb, 225. o.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE

VI. PÁL PÁPÁHOZ

1968. szeptember 19.¹¹⁰⁷

A bíboros feljegyzése szeptember 17–18-án: „ma megköszöntem a Szentatyának a magyar nemzetről nyilvánosan tett nyilatkozatát, és kértem, hogy a prágai tárgyalásokon Szent István hierarchiája épségét tartsa fenn.”¹¹⁰⁸ Miután Cicognani bíborost arra kérte – vitatkozva egyúttal a hozzá eljuttatott vatikáni állásponttal – július 31-én, hogy neki írott újabb levelét terjessze VI. Pál pápa elé, most – élve a gyanúval, hogy kérését a bíboros államtitkár esetleg nem teljesítette (mert annak ellenőrzésére nincs módja menedékéből) – magához a pápához írt levelében adott hangot az esztergomi főegyházmegegyével kapcsolatban.

„Budapest, 1968. szeptember 19.

Szentséges Atya!

Mélyen meghatva köszönöm meg a Szentséges Atyának atyai szavát, amellyel a nyilvánosság előtt¹¹⁰⁹ kegyeskedett megemlékezni a magyar nemzetről. Ez valami ritka ezekben a napokban és évtizedekben. Annál nagyobb megelégedésünkre szolgál, hogy az Apostoli Szentszéktől érkezett.

Szabadjon kérnem, hogy a legkegyesebben szíveskedjék megengedni a [levél]írónak, hogy alázatosan kérvényezze: ha a nyár folyamán meghirdetett egyházi intézkedéseket októberben foganatosítják Prágában, méltóztasék érintetlenül hagyni Szent István és Szent László hierarchiáját.

Korábban már kifejtettem érveimet; most csak említést tennék róluk: bár – amint magától értetődik – 47 év eltelt a jog ellenében, illegitim módon¹¹¹⁰ történt elszakítás óta, a közbeeső időszakban (1938–47) az Apostoli Szent-szék újólaj újraegyesítette a fent említett hierarchiával (Esztergom, Eger)

1107 Hillenbrand nagykövet ugyanaznap terjesztette fel e levelét Lisle-nak, aki szeptember 26-i válszában közölte a nagykövettel, hogy a levelet a szokásos csatornán keresztül továbbították a Vatikánba. Az apostoli delegátushoz intézett szóbeli jegyzék dátuma szeptember 27. volt.

1108 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 431. o.

1109 „palam et publice”

1110 „contra jus illegitimam”

a nevezetes magyar területet (Kassa, Rozsnyó, Munkács stb.).¹¹¹¹ Pozsony, a főváros, Németország része lett.¹¹¹²

A szakadás időszakában fogoly voltam Kismartonban,¹¹¹³ mint az érseki terület püspöke; akadályoztatva későn jöttem Szabadka ügyében,¹¹¹⁴ félrabságban¹¹¹⁵ akadályoztatott lévén.¹¹¹⁶ Akkor is, most is, időhaladékokat kérek. Ismét megköszönve és alázatosan megismételve kérésemet, maradok Szentséges Atya leghűségesebb fia.

+*Mindszenty József bíboros*
esztergomi érsek
Magyarország Primása”

- 1111 A levélíró bíboros 1947-es évszámot ír. Amennyiben a párizsi békeszerződésre óhajt ezzel utalni (1947. február 10.), annyiban elírás, mert Raffaele Forni, a prágai nunciatúra ügyvivője a Szent-
szék speciális felhatalmazásával élve az esztergomi főegyházmegye érintett területeit már a békeszerződést megelőzően, 1945. október 14-én újból, október 20-án kezdődő hatállyal Pavol Jantausch nagyszombati apostoli adminisztrátor joghatósága alá helyezte. (In: *Ordinariatus Tyrnavensis Litterae Circulares*, 1945. Nr. 9.) Az újonnan esztergomi érseknek kinevezett Mindszenty december 10-én kelt levelében kérte XII. Piusz pápát, hogy hatálytalanítsa ezt az intézkedést. (In Csiky Balázs: *Szerédi Jusztinián hercegprímási tevékenysége*, Doktori disszertáció, ELTE BTK, Bp., 2010, 247. o. L. még: uő., Az első bécsi döntés hatása az Esztergomi Főegyházmegyére, 1938–1945, in: MEV, 2012. 3–4. sz. 79–107, itt 106. o. Mindszenty két kitérő választ is kapott, l. i. h. 106–107. o.) A felvidéki magyar kisebbség sérelmeinek kérdésében a hercegprímás ismételten felemelte a szavát, mind az Amerikai Egyesült Államok budapesti követének, mind Spellman bíborosnak, a Vatikáni Államtitkárságnak, egyes nyugati nemzetek nagyköveteinek, és nem utolsósorban magyar kormányhivataloknak írt számos levelében. (Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 258–259. 150. j. 34. sz. dok. Hasznos összefoglalás még: Janek István: *Mindszenty József tevékenysége a felvidéki magyarok megmentéséért 1945–1947 között*, Századok, 2008, 1. sz. 153–181. o., különösen 159–163. o.)
- 1112 Pozsony átellenében, a Duna innenső partján, a németek valóban annektálták Pozsonyligetfalut, de maga a szlovák főváros továbbra is Szlovákia fővárosa maradt.
- 1113 Az amerikai fordító Kismartotynak írja Kismartont, a mai Eisenstadtot. A város említése azonban téves, mert Mindszenty Sopronkőhidán volt fogoly, amely ugyan Kismarton közelében van, de nincs Burgenlandban.
- 1114 Értsd: elkéstem levelemmel. Az angol fordító itt félreértette, amikor így fordította: „I arrived late near Szabadka, being impeded”, „későn érkeztem Szabadka közelébe, akadályoztatott lévén”.
- 1115 „semicaptivus”: félrabságban, azaz az amerikai követségen.
- 1116 Korábban már kérte, hogy se Burgenlandot, se Szabadkát ne szakítsák le a Szent István-i hierarchia területéről, azaz maradjanak apostoli kormányzóságok. A latin eredeti szöveg bizonyára erre utalt homályosan.

A Vatikánban tudták, hogy hamarosan, heteken belül elérkezik a bíboros számára egy szomorú évforduló, letartóztatásának huszadik évfordulója. Ezért – úgy véljük, mert más forrással, mint a bíboros köszönőlevelével pillanatnyilag nem rendelkezünk – VI. Pál emlékérmeket küldött számára.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE
A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ
1968. október 17.¹¹¹⁷

„Budapest, 1968. október 17.

*Eminenciás és Főtisztelendő Bíboros Államtitkár!
Igen meghatódva adok hálát a Szentatya művészi ajándékaiért, amelyeket
jóságosan nekem adományozott és megküldetett.
Méltóztassék biztosítani Őszentségét ragaszkodásomról és hűségemről.
Eminenciád alázatos testvére és szolgálója*

+Mindszenty József bíboros
esztergomi érsek”

Nem csupán december 26-a, a bíboros megpróbáltatása kezdetének évfordulós napja, hanem a karácsony és az újesztendő is közelgett. Nem maradt el ezért a szokásos, jókívánásokat tartalmazó pápai távirat sem. Washingtonból Budapestre történő továbbításáról a külügyminiszter gondoskodott. A budapesti nagykövetségi vendég válaszolt is rá azonnal.

1117 Előzménye: Lisle igazgató október 10-én Hillenbrand nagykövethez írt levelének mellékleteként megküldte VI. Pál pápa emlékérméit. Más dokumentumunk nincs erről, csak a bíboros köszönőlevele. Ezeket a köszönő sorokat Hillenbrand október 17-i levelében terjesztette fel Lisle-nek, aki vételét október 22-én nyugtázta, és értesítette a nagykövetet, hogy a levelet továbbították az apostoli delegátushoz.

VI. PÁL PÁPA TÁVIRATA MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1968. december 23.¹¹¹⁸

„Távirat száma: State 291142. Tárgy: Mindszenty bíboros. Kérem adja át a következő üzenetet Mindszenty bíborosnak, VI. Pál pápától (a Department december 23-án kapta kézhez a szokásos csatornán). Idézet. Ahogy közeledik karácsony ünnepe, ragaszkodással és gondoskodással különösen is közel érezzük magunkat hozzád, szeretett Fiúnk. Mélyen fájjalva, hogy nem fejezhetjük ki személyesen atyai szeretetünket és jókívánságainkat karácsony és újév alkalmából, biztosítunk Téged különleges megemlékezésünkről az isteni megváltóhoz emelt imádságban az ő születése napján és mint bőséges mennyei kegyelmek zálogát kérjük számodra és küldjük mindazokra, akiket szívedben hordozol, apostoli áldásunkat, Paulus PP. Sextus. Idézet bezárva. Rusk.”

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA VI. PÁL PÁPÁHOZ 1968. december 24.¹¹¹⁹

„Távirat száma: 02298. Hivatkozás: State 291142. TÁRGY: Mindszenty bíboros. Mindszenty bíboros kérte, hogy a következő latin üzenetet továbbítsák VI. Pál pápának válaszként a hivatkozott táviratban megküldött üzenetre. IDÉZET Szentséges Atya, Hálásan köszönöm jóságos atyai áldását és szeretetét az Úr Születésének első vespérésán. Méltóztassék fogadni méltatlan viszonzásomat tisztelettel és hűséggel ajánlott imádságommal. Mindszenty József bíboros. IDÉZET VÉGE. HILLENBRAND”

A konfliktusoktól hihetetlenül mozgalmas 1967-hez képest, a bíborosnak a budapesti, Szabadság téri épületben ’56 ösze óta biztosított menedék nyújtása és a magyar fővárosba kinevezett amerikai nagykövet érkezése miatt kirobbant válsághoz képest békésnek tűnik ez az esztendő. Így telt el ugyanis 1968 Mindszenty számára, amely a világpolitikában, beleértve az Elbától keletre lévő országok, külö-

1118 A távirat eredetileg latin nyelvű. Így lesz érthető, hogy befejező három szava, a pápa aláírása latinul maradt. A rendelkezésre álló két példány angol nyelvű.

1119 Lisle igazgató aznap kelt, Hillenbrand nagykövethoz címzett levelében nyugtázta a távirat vételét és közölte, hogy a szokott csatornán továbbították azt a Vatikánba.

nősképp Csehszlovákia állampolgárainak mindennapjait, jóval több izgalmat, drámát tudhatott maga mögött. Ezzel szemben a bíboros kapcsolattartásának tartalmi vizsgálata azt mutatja, hogy noha a vele összefüggő szigorú rendszabályokat gyakorta áthágta – erre mind a tengerentúlon, mind Budapesten érdemben fel is figyeltek –, a „prágai tavasznak” és tragikus végkifejletének még sincs nyoma írásaiban, holott a Magyarország északi szomszédjánál történtek éppúgy megrázták az ott élő milliőkat, mint az ’56 novemberétől Budapesten és országszerte bekövetkezett drámai események a Kárpát-medence lakóit. S miközben a hivatalban lévő esztergomi ordinárius nem hallatta, hallathatta szavát főegyházmegyéje ügyében, a hivatalában akadályozott prímás nem csupán egy, hanem több levélben hívta fel Szlovákiára a figyelmet, sőt még a Vatikán bíboros államtitkárával is vitába szállt, mi több, fellebbvalójához fordult.

Mindszenty bíborosnak a számára nem engedélyezett világi és egyházi politizálása miatt Budapesten aggályoskodó diplomatáikat a tengerentúlon azonban felülbírálták, miként önmagukat is visszafogták, noha tervbe vették, hogy megosztják érzéseiket a Vatikánnal. Miután azonban szó szerint első kézből kapták a szentszéki jelzéseket az apostoli delegátustól, és olvasván a Rómából érkezett válaszleveleket, lemondtak erről, mi több, nem kívántak egy újabb, az előző évihez hasonló válsághelyzetet előidézni a bíborosnál. A legfőbb érvük azonban az volt, hogy hosszú évtizedek óta ismerték a hivatalban lévő vatikáni bíboros államtitkárt, akinek a magyar fővárosba küldött, napnál is világosabb sorai őket megnyugtatták mind a menedékes politikai mozgásterét, mind a vatikáni elképzeléseknek térségbeli, elsősorban a hívő emberekről történő gondoskodása jövőjét illetően. Szemben a budapesti címmel, akit Cicognani bíboros – noha nem állt szándékában, mégis akarva-akaratlan – újabb, de nyilvánvalóan eredménytelen levelek írására ösztönzött.

1969

1969 az előző esztendő eseményeivel együtt talán a legkerekebb történet. A bíborosnak az Apostoli Szentszék vezetőivel való kapcsolata már-már személyessé vált, a levélváltás rendszeres és kölcsönös, ismételten érkezett vatikáni publikáció, mintha csak az esztergomi prímási palotában lennénk. König érsek ez esztendőben kétszer jött Budapestre, előbb rögtön február elején, a másik látogatás szeptemberben történt. Az esztendő kiemelkedő dokumentuma a március 17-én kelt hosszú-hosszú levél a bíboros államtitkárhoz, amelynek fordítása nyomán sikerült utánanézni a bíboros forrásainak, a napi- és a pártsajtónak egyaránt. Bár nem tartozik kifejezetten

az Apostoli Szentszékkal való kapcsolat témakörébe, de ennek az esztendőnek fontos eseményei utóbb más fényben kerülnek majd elő: ez év május 13-án fontos levelet írt Sabó Jánoshoz, South Bendbe. Ezzel indított el egy lavinát, amely jó két évvel később az amerikai nagykövetségi menedék elhagyásához vezet majd. Ennek elemzésétől e tárgyév levelezésének közlésekor eltekintünk, de a következő esztendőben már rá kell térnünk.

A VATIKÁNI ÁLLAMTITKÁRSÁG ÜZENETE MINDSZENTY BÍBOROSNAK

1968. december 24. előtt, továbbítva 1969. január 7.

Sajátos ez a diplomáciai csatornákon érkezett üzenet: a Vatikáni Államtitkárság szóbeli jegyzékben kérte, hogy dr. Ricco Labhardt mellékelt német nyelvű levelét továbbítsák a bíborosnak.¹¹²⁰ Labhardt a Neue Zürcher Zeitung munkatársa volt, aki egy évvel ezelőtt megjelent cikke miatt kért elnézést. Az eredeti levelet azonban a bíborosnak nem mutatták meg.

Az összefüggések megértéséhez vissza kell utalnunk az előző több mint egy esztendő folyamán zajlott üzenetváltásra, a zürichi napilap 1967. november 11-én megjelent számában közölt cikk sajátos utóéletére. Három nappal később, november 14-én ugyanis a bíboros táviratilag kérte König érseket a Vatikáni Államtitkárság útján, hogy cáfolja Labhardt következő kitételét: a bécsi bíboros budapesti látogatásakor „jobbára gesztusokkal, semmint szavakkal próbálta meggyőzni Mindszenty bíborost, hogy mondjon le magyarországi hivataláról”.¹¹²¹ Szintén a Vatikáni Államtitkárság útján, diplomáciai postán továbbították König érsek 1968. február 9-én kelt válaszát, amely március 16-án érkezett be a SD-be és haladéktalanul el is juttatták Budapestre, a bíboros március 25-én kapta kézhez. Ő nem fogadta el König kiterő válaszát, hanem másnap kelt hosszú válaszlevelében megismételte, hogy helyesbítést kér. Ebben a levelében részletesen kifejtette indokait, miért ragaszkodik ahhoz, hogy a napilap azt közölje, a kérdéses üggyel kapcsolatosan

1120 A Kelet-európai Hivatal fondjában található emlékeztető szerint: „A csatolt, német nyelvű levelet dr. Ricco Labhardtól a Szentszék államtitkársága küldte meg 1968. december 23-án azzal, hogy továbbítsuk Mindszenty bíboros Őeminenciájának.” Rajta kézzel írt bejegyzés: „*Harmadik személyben írt, angol nyelvű összefoglaló megküldve a Bp. am. nagykövetségre Mindszenty bíborosnak való továbbítás céljából (1968. 12. 24., küldve 1969. 1. 7.)*”

1121 Mindszenty ezt a következőképpen idézte 1968. március 26-án König érsekhez írott levelében: „a bíboros – végezetül jobbára gesztusokkal, semmint szavakkal – megerősít abban a felfogásban, hogy legutóbbi budapesti útján csalatkozott reményeiben, miszerint Mindszenty bíborost hivataláról való önkéntes lemondására bírhatja.”

„hallgatásom egy általam el nem követett, hamis bűn beismerése volna”. Labhardt bocsánatkérése ilyen előzmények után érkezett meg, szövegét azonban a bíboros nem láthatta, mert az amerikai diplomaták értelmezésében menedékes helyzete azt nem tette lehetővé.¹¹²² Azt a szöveget viszont, ami Labhardt levelének összefoglalásaképpen készült, megmutatták a washingtoni apostoli delegáció udirójának, Calabresének.¹¹²³ A bíboros február közepén reagált Labhardt levelére, ezért ez a sajátos üzenetváltás folytatódott.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1969. január 11.

Ez a dokumentum már nem harmadik – külső – személytől származó levél, hanem a bíboros államtitkáré, amelyet az amerikai diplomácia továbbított a címzett-hez.¹¹²⁴

1122 Lisle január 16-án kelt, Hillenbrand nagykövethez írott kísérőlevelének teljes szövege: „Dr. Ricco Labhardt (Neue Zürcher Zeitung) Mindszenty bíboroshoz első személyben írt, német nyelvű levelének csatolt, angol nyelvű, harmadik személyben fogalmazott átiratát az EUR/EE készítette. Az eredeti levél a szokásos csatornán érkezett hozzánk továbbításra Őeminenciájának, válaszul az ő kérésére (Budapesti 607. sz. távirat, 1967. november 14.), hogy jelenjen meg cáfolat egy, a Neue Zürcher Zeitungban 1967. november 11-én megjelent riporttal kapcsolatban. A cikk többek között azt állította, hogy König bíboros »inkább gesztusokkal, semmint szavakkal« megpróbálta meggyőzni Mindszenty bíborost, hogy mondjon le érseki hivataláról Magyarországon. Megállapodtunk az apostoli delegációval abban, hogy mivel Mindszenty bíboros nagykövetségi menedékének alapszabályai nem teszik lehetővé számára leveleket kapni magán-személyektől, dr. Labhardt levelét harmadik személyű átiratban továbbítjuk. Monsignor Calabrese az apostoli delegációtól látta és jóváhagyta a csatolt átiratot, amit átadhat Őeminenciájának, amikor Önnek megfelelő, a formátumra vonatkozó megfelelő magyarázattal együtt. Szívélyes üdvözléssel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: Dr. Ricco Labhardt Mindszenty bíboroshoz 1968. augusztus 8-án írt levelének angol nyelvű átirata két példányban.”

1123 A vatikáni szóbeli jegyzékről készült egyeztetett emlékeztető dátum nélküli.

1124 A január 15-re datált vatikáni szóbeli jegyzék teljes szövege: „Tárgy: Mindszenty bíboros. Őeminenciája Amleto Cicognani bíboros, Őszentsége VI. Pál pápa államtitkára nagyon hálás lenne, ha a csatolt levelet továbbítanák Mindszenty bíboros Őeminenciájának. 1969. január 15.” Kézzel írt bejegyzés: „1. Továbbítva titkos, korlátozott terjesztésű kísérőlevéllel 1969. 1. 15., 2. Az angol fordítás táviratilag 1/.../69.”

Angol fordítása január 15-én kelt, SecState 7837. sz. távirati utasításban érkezett.¹¹²⁵
A latin eredeti január 22-én érkezett meg, amelyet aznap átadtak a Mindszenty bíborosnak.¹¹²⁶

Január 24-én készült a bejegyzés a napi jegyzetekben, ami azt is jelentheti, hogy a bíboros megvárta a diplomáciai csatornán érkezett előzetes értesítés nyilvánosságára hozatalát: „nagy eskütétel. Siratni való. A kalocsai érsek köszöni, hogy a rendszer esküre engedi őket. (Gr. Zichy Gyula* még Horthynak* sem akarta letenni az esküt.) De most Róma lelkesít azzal, hogy tárgyal a szocializmussal.”¹¹²⁷

„CÍMER

A Vatikánvárosból,
AZ EGYHÁZ
KÖZÜGYEINEK
TANÁCSA
Ikt. sz.: 162/69

1969. január 11-én

Eminenciás és Főtisztelendő Uram!

Amint bizonyára tudomása volt arról, a »sede impedita« [esztergomi] apostoli kormányzó, Illusztris és Főtisztelendő Schwarz-Eggenhofer Artúr 1966. szeptember havában kérte a Szentatyát, hogy a korhatárt elérvén, mentse fel hivatalától.

A Legfőbb Főpap, aki mindig nagyra becsülte azt a szorgalmat és hűséget, amellyel főtisztelendő Schwarz-Eggenhofer úr a magára vállalt nehéz feladatnak eleget tett, alkalmasnak tartotta, hogy eleget tegyen a tiszteletreméltó

1125 A washingtoni külügyminisztérium távirati utasításának teljes szövege: „State 007837, Hivatk.: Lisle kísérőlevele Hillenbrandnak, 1969. január 15. A nagykövet részére. Az alábbi a vatikáni államtitkár Cicognani bíboros Mindszenty bíborosnak írott latin nyelvű levelének nyers fordítása, diplomáciai postával küldve Budapestre január 16-án. Vagy az eredeti latin szöveget, vagy az alábbi angol fordítást (lehetőleg inkább az előbbit) adja át Mindszenty bíborosnak január 23. előtt, ISMÉTELEM, előtt, amely napon a Szentszék nyilvánosságra kívánja hozni a magyar püspökségek élére kinevezettek listáját, amit a levél tartalmaz. IDÉZET – szöveg – IDÉZET VÉGE. Rusk”

1126 Hillenbrand nagykövet január 22-én kelt Lisle-hoz írott 71. sz. táviratának teljes szövege: „Hivatk.: Kísérőlevél Lisle-től Hillenbrandnak, 1969. január 15. Lisle részére. A latin eredetit, amely január 21-én érkezett a diplomáciai postával, még ugyanaznap átadtuk a bíborosnak. Miatán gyorsan átfutotta, az első reakciója némi izgalom volt, de nem fűzött hozzá kommentárt. Hillenbrand”

1127 Mindszenty József: Napi jegyzetek, 435. o.

prelátus kérésének, aki már nyolcvanadik életévébe lépett, és lemondását elfogadta.

Ugyanezen főegyházmegye »sede impedita« apostoli kormányzói hivatalát Őszentsége Illusztris[simus] és Főtisztelendő Szabó Imre eddigi segédpüspökre bízta, segédpüspökként P. Zemplén Györgyöt* nevezi ki, aki arenai c. püspöki méltóságra emeltetik.

Ezzel egyidejűleg az Apostoli Szentszék elfogadta Excellenciás és Főtisztelendő Hamvas Endre kalocsai érsek és Kovács Vince* váci apostoli kormányzó lemondását, s ezt követően a következő kinevezéseket rendelte el: Excellenciás és Főtisztelendő Ijjas József urat, aki eddig a csanádi apostoli kormányzói hivatalt töltötte be, kalocsai érsekké; Excellenciás Brezanóczy Pál urat, aki eddig ugyanazon széken apostoli kormányzói hivatalt töltött be, egri érsekké, Főtisztelendő Bánk József urat, aki eddig győri apostoli kormányzóként működött, váci megyéspüspökké; Főtisztelendő Bánk József úr segédpüspökévé a váci egyházmegyében, Főtisztelendő Vajda József* urat, aki egyben cartennai c. püspökké emeltetik; Főtisztelendő Kacziba Józsefet* győri apostoli kormányzóvá, aki egyben cufrutai c. püspökké emeltetik; Főtisztelendő Cserhádi Józsefet pécsi megyéspüspökké, aki eddig ugyanott az apostoli kormányzói hivatalt töltötte be; Főtisztelendő Udvardi¹¹²⁸ Józsefet* csanádi apostoli adminisztrátorrá, aki egyben tabborai c. püspökké emeltetik; Excellenciás Kisberk Imre* urat székesfehérvári apostoli adminisztrátorrá, aki christianopolisi c. püspök.

Ezen túl elfogadást nyert Főtisztelendő Legányi Norbert, Pannonhalma főapátjának lemondása, amelyet régebben nyújtott be, azzal a feltétellel, hogy amíg az új főapát megválasztása meg nem történik – a Bencés Rend konstitúciói szerint –, a főapátság kormányzatát a perjel végezze, akinek [munkájában] az említett konstitúciók értelmében a Kongregáció két választott pátere segít.

A Szentatya, aki rám bízta azt a megtisztelő feladatot, hogy előre értesítsem Önt a fentiekről, legkevésbé sem kételkedik abban, hogy Ön a meghozott intézkedések megítélésében figyelembe fogja venni a magyarországi Katolikus Egyház jelen helyzetét, különösképpen pedig azokat az egyáltalán nem egyszerű feltételeket, amelyek közepette a püspökjelöltek kiválasztása vagy kinevezése történik.

Őszentsége újból örömmel nyilvánítja ki jókívánságát, hogy az új esztendő boldog és kedvező legyen az Ön számára, miközben az Úr szeretetében egyesülve szeretettel küldi Apostoli Áldását.

1128 Helyesen: Udvardy.

Én magam is kérem, jóindulatúan fogadja leghőbb jókívánságaimat, továbbá tiszteletem kifejezését. Eminenciád odaadó híve

H. G. Card. Cicognani”

Mindszenty bíboros véleményét Wilgis diplomata emlékeztetője rögzítette. Eszerint a bíboros államtitkár levelét január 21-én délután 17:30-kor adta át Őeminenciájának, aki azonnal felizgatta magát rajta. Másnap délelőtt Wilgis ismét látta a bíborost, informálta arról, hogy egy vagy két napon belül várható az új püspökök kinevezésének közzététele. A bíboros Kádár győzelmét látta ebben, és megismételte véleményét, hogy nem szabad tárgyalni a kommunista rendszerekkel. A Vatikán, mondta, kényszerhelyzetben volt Shvoy székesfehérvári püspök halála óta, akinek nem is engedték meg, hogy kormányozzon, helyette egy békepap kormányzott. Kisberkről jó volt a véleménye. Kacziba és Vajda nevét nem ismerte és örülne, ha információhoz juthatna róluk. Elmondta továbbá, hogy a Vatikán megkapta, amit akart, egy elfogadható püspököt Székesfehérváron, de az ár túl magas volt. Kritikája szerint a Vatikán ahhoz, hogy kisujjbegyet kapjon, egész karját odaadta.¹¹²⁹

1129 Wilgis január 24-én kelt emlékeztetője, Meehanen keresztül Hillenbrand nagykövet számára, teljes szöveg: „Címzett: A nagykövet, a helyettes képviselővezető, FJMeehan közvetítésével, Küldő: Herbert E. Wilgis, jr. Tárgy: Mindszenty bíboros reagálása arra, hogy a Vatikán megnevezte az új magyar püspököket. Január 21-én, 5:30-kor adtam át a Vatikán levelét, melyben értesítik Őeminenciáját több új magyar püspök kinevezéséről. Őeminenciája kibontotta a levelet, és azonnal elolvasta. Első reakciója visszafojtott izgatottság volt. Január 22-én délelőtt ismét találkoztam Őeminenciájával, hogy tudassam vele, egy-két napon belül várható egy nyilvános bejelentés az új püspökökről. Őeminenciája azt felelte, hogy ez a hír nem meglepő. Számít arra, hogy a Kádár-rendszer annyi hasznot akar húzni a Vatikánnal való megállapodásból, amennyit csak lehet. A Vatikán neki küldött levelét pusztán arra való kísérletnek tekinti, hogy eleget tegyenek a törvényes formaságoknak, és értesítsék őt előre a várható nyilvános bejelentésről. Őeminenciája magától megjegyezte, hogy nem itéli meg a Vatikánt ebben az ügyben. Elismételte szokásos megjegyzéseit arról, hogy a kommunista rendszerekkel lehetetlen sikeresen tárgyalni bármilyen ügyben. Azt mondta, szerinte a Vatikán azért egyezett bele az új püspökök kinevezésébe, mert kényszerhelyzetben volt a székesfehérvári Shvoy püspök úgy egy évvel ezelőtti halála miatt. Shvoy püspök különösen közel állt Őeminenciájához, hasonló politikai nézetei voltak, és ő is börtönt szenvedett. Őeminenciája azt állította, hogy a Kádár-rendszer sosem engedte meg, hogy Shvoy püspök ténylegesen irányítsa az egyházmegyéjét. Inkább kinevezett egy békepapot a segédpüspökének, és ennek az embernek a kezébe adta az egyházmegye valódi vezetését. Őeminenciája véleménye szerint a Vatikánnak nagyon sürgős volt kinevezni egy számára elfogadható püspököt a székesfehérvári egyházmegye élére, ami az ország egyik legfontosabb egyházmegyéje. A székesfehérvári püspöknek kinevezett Kisberk Imre Őeminenciája szerint jó pap. Az új püspökök közül kettőt, Kacziba Józsefet és Vajda Józsefet Őeminenciája nem ismeri. Nagyon szeretne többet megtudni róluk. Azt tervezi, visszatérte után megkéri Mr. Floodot, hogy keresse meg a gyóntatóját (Őeminenciáját), és tudakozódjon nála erről a két emberről. Őemi-

MINDSZENTY BÍBOROS
 ÜZENETE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ
 1969. január 27.¹¹³⁰

„Budapest, 1969. január 27.

Eminenciás és Főtisztelendő Uram!

Köszönettel vettem 162/69. ikt. sz. [levelét], még inkább a Szentatya atyai hő jókívánságait, apostoli áldását, valamint Eminenciád újévi jókívánságait. Alázatosan kérem, méltóztassék biztosítani Őszentségét hódolatomról és hűségemről.

Viszonzom Eminenciád felé a ragaszkodást.

*Mindszenty József*¹¹³¹
 bíboros érsek”

Bár Wilgis emlékeztetője rávilágított arra, hogy a bíboros kritizálta a Vatikán számos személyi döntését, a részéről küldött rövid válasz mégis diplomatikus volt, hiszen csupán a tény tudomásulvételére szorítkozott.

nenciája azt mondta, a Vatikán megkapta a megállapodástól, amit akart: egy számára elfogadható székesfehérvári püspököt. Azonban az ár, amit ezért a Vatikánnak fizetnie kellett, túl magas. Azt mondta, egy kisujjnyi haszonért a Vatikán odaadta az egész karját. Míg Őeminenciája kétségtelenül csalódott és izgatott emiatt a fejlemény miatt, úgy tűnik, beletörődött. Ezért nem várok tőle bármiféle olyan reakciót, ami miatt a nagykövetségnek aggódnia kellene. Azt azonban lehetségesnek tartom, hogy Őeminenciája válaszolni fog a Vatikánnak, és a válaszában talán kifejti az érzéseit.”

1130 Lisle február 4-i levelében közölte Meehan ügyvivővel, hogy a bíboros levelét, amelyet január 30-án kelt levelében számára megküldött, a szokott csatornán továbbították a Vatikánnak, egyúttal mellékelte angol fordítását. Lisle utasításának teljes szövege: „Mindszenty bíboros latin nyelvű üzenetét Cicognani bíborosnak, melyet január 30-i levelével továbbított, a szokott csatornán megküldtük a Vatikánnak. Szívélyes üdvözzettel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: Mindszenty bíboros Cicognani bíboroshoz írt üzenetének angol fordítása, 1969. január 27.” Az eredeti latin szöveg lappang.

1131 A levéltárban egy-egy aláírt és aláíratlan példány található.

KÖNIG BÍBOROS KILENCEDIK LÁTOGATÁSA MINDSZENTY BÍBOROSNÁL 1969. február 3–4.

Miről tudósítanak König bíboros érkezésének előzményeiről az amerikai dokumentumok?

König érsek úti készülleteivel kapcsolatban már előző esztendő december 18-án találtunk egy amerikai forrást: Hillenbrand budapesti nagykövet 2284. sz. táviratában nem támasztott kifogást, ha a bécsi érsek január 1–15. között látogatást tesz. Szkeptikusan nyilatkozott ugyanakkor a bíboros várható álláspontját illetően, mert nézeteit ez a látogatás bizonyára nem változtatja meg, esetleges távozása nem remélhető. A bíboros nem nagyon lelkesedett a látogatás hírére, de úgy nyilatkozott, hogy természetesen fogadja az érseket, viszont kérte, hogy néhány nappal előtte tájékoztassák a várható időpontról.¹¹³²

Hillenbrand nagykövet január 7-én távirati úton megkérdezte a bécsi nagykövetséget, hogy König érsek adott-e már tájékoztatást érkezésének várható időpontjáról, mert a Német Szövetségi Köztársaságba készül január 16–21. között. Azt remélte, hogy nem távolléte alatt fog Budapestre látogatni König érsek.¹¹³³ Két nap múlva érkezett a bécsi nagykövetség válasza, amely szerint a bécsi érseket jelenleg a bécsi főegyházmegye 500 éves jubileumi ünnepségei tartják otthon, ezért január 21-ig nem tud tervezni. Ha utazási tervei konkrétabbak lesznek, híradással lesz.¹¹³⁴ Ezt a tájékoztatást január 27-én kapta Budapest, azzal, hogy König vonattal jön február 3-án

1132 A budapesti nagykövetség 1968. december 18-án kelt 2284. sz. távirata az amerikai nagykövetségnek Bécsbe és a washingtoni külügyminisztériumba, teljes szövege: „Tárgy: Mindszenty bíboros 1. Míg König bíboros tervezett látogatása Budapesten kétségtelenül a híresztelések egy újabb hullámát fogja elindítani, nem, ISMÉTLEM, nem ellenezzük, hogy meglátogassa Mindszenty bíborost január 1. és 15. között. Annak tükrében, amit mi az utóbbi gondolkodásmódjáról tudunk, nagyon valószínűtlen azonban, hogy König bármiféle változást fog tapasztalni a távozása feltételeivel kapcsolatos nézeteiben. 2. Amikor felvetették Mindszentynek egy König-látogatás lehetőségét, kevés lelkesedést mutatott, de azt mondta, természetesen fogadja bécsi látogatóját. 3. Azt kérte, hogy legalább néhány nappal hamarabb értesítsük. Hillenbrand”

1133 Hillenbrand budapesti amerikai nagykövet 1969. január 7-én kelt Budapest 15. sz. távirata a bécsi nagykövetségre, teljes szövege: „Hivatk.: Bécs 8324, Tárgy: König bíboros budapesti látogatása. Adott König bíboros bármiféle további jelzést a felől, hogy mely napokon látogat el esetleg Budapestre? Én január 16. és 21. között Németországban leszek. Mivel rendszerint itt akarok lenni a látogatásakor, remélem, nem a fent említett időpontok közé fog esni, hacsak nem ez az egyetlen időpont, amit König bíboros programja lehetővé tesz egy budapesti utazásra. Hillenbrand”

1134 Az Amerikai Egyesült Államok bécsi nagykövetségének január 9-én kelt 109. sz. távirata a budapesti nagykövetségre, teljes szövege: „Hivatk.: Budapest 0015, Tárgy: König bíboros budapesti látogatása. Tekintettel a bécsi egyházmegye 500 éves fennállásának ünnepségeire január 12. és 19. között, beleértve az osztrák egyházi vezetők színódusát, König bíboros nem, ISMÉTLEM,

14:35-kor, a budapesti Központi Szemináriumban szándékozik megszállni és február 4-én indul vissza Bécsbe a 14:48-kor induló vonattal. Titkára, dr. Dallmanits fogja kísélni.¹¹³⁵

Január 29-én, washingtoni idő szerint, 23:20-kor adták fel a külügyminisztérium válaszát, amely január 30-án reggel 6:01-kor érkezett Budapestre. Ebben a külügyi tárca, valamint a Washingtonban tartózkodó Hillenbrand nagykövet engedélyt adott König február 3–4-re tervezett látogatására s a bécsi érsek fogadására. Dr. Dallmanits nem kapott engedélyt az amerikaiaktól a négyszemközti találkozón való részvételre.¹¹³⁶ A budapesti ügyvivő aznap, január 29-én táviratában visszaigazolta az utasítás vételét és jelezte, hogy tájékoztatták a bíborost, aki nem emelt kifogást a látogatással kapcsolatban. Francis Joseph Meehan* ügyvivő egyben további utasítást kért.¹¹³⁷ A diplomáciai előkészületeket azonban – mondhatnánk, hogy jó bécsi szokás szerint – megzavarta a sajtó, amely már január 30-án részletesen beszámolt a bécsi érsek tervezett látogatásáról és latolgatta az esélyeket. Hans Bauer jegyezte az újságcikket.¹¹³⁸

Meehan ügyvivő alaposan előkészítette König fogadását, ennek egyik írásos dokumentuma a MacArthur II. bécsi amerikai nagykövetnek küldött Budapest 117.

nem tervezi Budapestre menni január 21. előtt. Értesíteni fog bennünket, amint a terv határozottá válik. MacArthur”

1135 Az Amerikai Egyesült Államok bécsi nagykövetségének január 27-én kelt távirata Budapestre és a washingtoni Külügyminisztériumba, teljes szövege: „Bécs 0384, Hivatk.: Bécs 0109, 1969. jan. 9. Hillenbrand nagykövet részére. 1. König bíboros értesített minket, hogy vonattal tervez Budapestre utazni február 3-án, érkezik du. 2:25-kor. Az éjszakát a budapesti Központi Szemináriumban tölti, és február 4-én tér vissza Bécsbe a du. 2:48-kor induló vonattal. Dr. Dallmanits fogja elkísérni, a személyi titkára. 2. Jelezze, ütközik-e az az Ön programjával! MacArthur” A személyi titkár nevét – helyesen: Dollmanits, Fritz – itt és másutt dr. Dallmanitsnak, a későbbiekben dr. Dollmanetznek írják.

1136 A washingtoni külügyminisztérium január 29-én 23:20-kor feladott 014538. sz. távirata Budapestre és Bécsbe, teljes szövege: „Hivatk.: Budapest 0107 1. A Külügyminisztérium és Hillenbrand nagykövet megegyezett abban, hogy elfogadható König bíboros február 3–4-i látogatása Mindszenty bíborosnál. 2. Természetesen feltételezzük, hogy dr. Dollmanits személyi titkár, aki König bíborost Budapestre kíséri (Bécs 0384), nem fog részt venni a találkozón Mindszenty bíborossal. Rogers*”

1137 Meehan ideiglenes ügyvivő január 29-én kelt Budapest 107. sz. távirata a washingtoni Külügyminisztériumba és a bécsi amerikai nagykövetségre, teljes szöveg: „Hivatk.: Bécs 0384 Hillenbrand nagykövet véleményétől függően König bíboros tervezett február 3-4-i látogatása elfogadható a nagykövetségnek. Mindszenty bíborost értesítettük a látogatás tervéről, és nem, ISMÉTELEM, nem volt kifogása. Kérek visszajelzést. Meehan”

1138 Az angol fordítás bizonyára a bécsi amerikai nagykövetségen készült: „König bíboros meglátogatja Mindszentyt – Újabb erőfeszítések várhatók a megállapodásra – Vatikán: Rutinlátogatás. Hans Bauer tudósító tollából.” Az újságcikk: Die Presse, 1969. január 30. Angol fordítása a budapesti követségi fondban is megtalálható.

sz. távirat,¹¹³⁹ másik pedig aznap a budapesti Külügyminisztériumban Szilágyi külügyminiszter-helyettesnél tett látogatásáról készült emlékeztető. A magyar tárgyaló fél e szerint csak annyit tudott megerősíteni, hogy dr. Dallmanits kért vízumot (König bíborosnak diplomata-útlevéle volt, ezért nem volt szüksége vízumra). Szilágyi továbbá felemlgette, hogy König nem szokta ilyen alkalmakkor felkeresni a magyar főpapokat és azt is, hogy a sajtó élénk figyelemben részesíti a bíborosi látogatásokat. Meehan mindössze annyira szorítkozott, hogy biztosította együttműködési szándékáról.¹¹⁴⁰ MacArthur II. nagykövet január 31-i dátummal értesítette a

1139 Meehan budapesti ügyvivő január 31-én kelt Budapest 117. sz. távirata MacArthur II. bécsi nagykövethoz, teljes szövege: „MacArthur nagykövet részére. Hálás lennék, ha a nagykövetség megtudná König bíborostól, hogy intézkedett-e az ügyben, hogy magyar egyházi vendéglátói Budapesten fogadják a vasútállomáson, és elhozzák-e a nagykövetségre, vagy azt szeretné, ha a nagykövetségről várnák. Természetesen készek vagyunk teljesíteni a bíboros kívánságait. Egyáltalán egyenest a nagykövetségre szándékozik menni az állomásról? Szeretnék adni Mindszenty bíborosnak némi támpontot, hogy mikorra várhatja König bíborost. Meehan”

1140 Meehan január 31-én készült emlékeztetője Szilágyi külügyminiszter-helyettesnél tett látogatásáról, teljes szövege: „Tárgy: König bíboros látogatása Budapesten. Résztvevők: Szilágyi külügyminiszter-helyettes, J. Meehan. Helyszín: A magyar külügy minisztérium. Január 31-re kértem és kaptam időpontot Szilágyi külügyminiszter-helyettétől. Úgy félórát töltöttem vele 9:45-től. Elmondtam neki, hogy azért jöttem, hogy megbeszéljük König bíboros február 3–4-i budapesti látogatásának egy technikai vonatkozását, mellyel feltételezem, ő is tisztában van. Elmondtam, hogy átnézve a legutóbbi König-látogatás aktáját, észrevettem, hogy történt egy beszélgetés König érkezése előtt a nagykövetség egyik képviselője és Szilágyi között arról, hogy ki fogadja a bíborost. Én a dokumentumaink alapján úgy tudtam, a magyar fél korábban azon az állásponton volt, hogy a bíboros látogatásának a lehető legdiszkrétebben való kezelése érdekében a nagykövetség munkatársai ne várják őt a repülőtéren. Mondtam, hogy tudomásunk szerint a bíboros vonattal érkezik Bécsből február 3-án, 2:30-kor, és február 4-én szintén vonattal indul vissza 2:45-kor. Megkérdeztem Szilágyit, van-e véleménye arról, hogy a nagykövetség várja-e a bíborost az állomáson, ahogy normális körülmények között tennék a nagykövetség egy kitüntetett vendége esetében. Szilágyi nem válaszolt egyenesen, hanem hosszas fejtegetésbe fogott a magyarok véleményéről Königgel kapcsolatban. Azt mondta, természetesen tudják, hogy a bíboros február 3–4-re készül jönni, mert a [segéd]titkára kért és kapott vízumot. A bíboros maga nem kért vízumot, mert neki osztrák diplomata-útlevéle van. Azt mondta, a magyar hatóságoknak nincs személy szerint Königgel kapcsolata. A bécsi magyar nagykövet találkozott a bíborossal nyilvános fogadásokon és hasonló alkalmakkor, de ennél szorosabb kapcsolatuk nincs. König természetesen szabadon jöhet Magyarországra, amikor csak akar. Ha jönni akar és meg akarja látogatni Mindszenty bíborost a nagykövetségen, ez König bíborosra, Mindszenty bíborosra és a nagykövetségre tartozik. A magyaroknak ebben az ügyben nincs szerepük. A magyarok meglehetősen meglepődtek, hogy korábbi látogatásai alkalmával König bíboros nem tett erőfeszítéseket, hogy kapcsolatba lépjen magyar egyházi tisztségviselőkkel. Hozzátette, hogy egy-egy látogatása után rendszerint cikkáradat jelent meg a nyugati sajtóban, mely cikkeket a magyarok torzítónak és ízléstelennek tartottak. Szilágyi megjegyzéseinek egész iránya világosan arra mutatott, hogy a magyarok nem tekintik König látogatásait nagy segítségnek, sem pedig túl diszkrétekné azt, ahogyan ő a látogatásait kezeli, de nem különösebben aggódnak miattuk, pusztán a politikai paletta részének tekintik őket. Miután végighallgattam az előadását, megjegyez-

budapesti amerikai nagykövetséget: König érseket az osztrák nagykövet fogja várni Budapesten a pályaudvaron, ő fogja elvinni a vendéget az amerikai nagykövetség épületéhez.¹¹⁴¹ Ugyancsak január 31-én érkezett meg a washingtoni külügyminisztériumból a távirati utasítás: az ügyvivő mentse ki Hillenbrand nagykövetet, aki sajnálattal közli, nem tudja König érseket személyesen fogadni Budapesten, ezért helyettesítve őt, Meehan legyen mindenben rendelkezésére.¹¹⁴²

Miként folyt le König érsek látogatása?

König érsek látogatásának lefolyását leghitelesebben jelenleg két forráscsoportból ismerhetjük meg: egyfelől Mindszenty bíboros napi jegyzeteiből, másfelől az amerikai diplomáciai iratokból.

A Napi jegyzetekben Mindszenty bíboros két alkalommal tett bejegyzést König bíboros látogatására vonatkozóan:

436. o. február 3–4-én: „Card. König titkárával. Ebéden voltak itt. Többet vitt, mint hozott. Kértem akciót széles körben Közép-Európáért a csehszlovák ügy kapcsán; a görögkatolikus egyház visszaállítását.”

tem Szilágyinak, hogy én tulajdonképpen csak azért jöttem, hogy megbeszéljük, ki várja König bíborost az állomáson. Meglehetősen tisztában vagyok a hivatalos magyar véleménnyel a tágabb összefüggéseket illetően, és érdeklődéssel hallgatom a kommentárját az általam felvetett konkrét ügy kapcsán. Szilágyi kerülgette még egy kicsit a témát, hogy mit is mondott az előző alkalomkor a bíboros fogadásával kapcsolatban. Én kitartóan sürgettem a választ, mondván, talán félreértettem a korábbi magyar álláspontot, bár abból indulok ki, ami számomra meglehetősen világosnak tűnt a saját dokumentumainkból. Szilágyi ekkor azt mondta, hogy bár nem emlékszik egészen világosan, az én változatom az ő korábbi álláspontjáról helyénvaló. A magyarok általánosságban úgy vélik, hasznos a látogatásokat a lehető legdiszkrétebben kezelni. Neki végül is mindegy, ki fogadja a bíborost. Ha mi akarjuk fogadni, tegyük azt. Magyar tisztségviselők mindenestre nem lesznek ott. Megköszöntem Szilágyinak, hogy ismertette a magyar nézeteket, és közöltem, hogy akkor mi megteesszük a szükséges lépéseket a bíboros fogadására. *Megjegyzés:* Röviden érintve az új püspökök nemrégii kinevezését, Szilágyi úgy utalt Ijjas kalocsai érsekre és Brezanóczy egri érsekre, mint bíborosokra. Nem hagytam szó nélkül, és azt mondtam, gondolom, érseket akart mondani. Élesen reagált azt kérdező, hogy nem olvastam újságot? Azt feleltem, hogy pontosan az újságokból tudom, hogy érsekek. Lezárta a témát azzal, hogy természetesen bíborosok.”

1141 MacArthur II. bécsi amerikai nagykövet január 31-én kelt Vienna 475 sz. táviratának teljes szövege: „Hivatk.: Budapest 0117. König bíborost az osztrák nagykövet fogja várni Budapestre érkezésekor a vasútállomáson és onnan közvetlenül az amerikai nagykövetségre mennek. MacArthur”

1142 A washingtoni külügyminisztérium január 31-én kelt 015862 sz. távirati utasítása a budapesti és bécsi nagykövetség számára, teljes szövege: „Hivatk.: State 014538 Kérem, értesítse König bíborost, hogy Hillenbrand nagykövet sajnálja, de nem tud visszatérni Budapestre február 3-ig, hogy fogadja a nagykövetségen. A helyettes képviselővezető, Meehan lesz az ügyvivő, és a bíboros rendelkezésére áll. Rogers”

436. o. február 7-én: „Card. König nyilatkozott. A Pressét kényelmetlenül érintette.”¹¹⁴³

Miként tudósít az öt amerikai forrás König érsek látogatásáról?

Ebből az első kettő Meehan ügyvivő távirati felterjesztése Lisle számára a washingtoni külügyminisztériumba, a harmadik Wilgis követségi munkatárs emlékeztetője a bíborossal folytatott beszélgetéséről, a negyedik Meehan ügyvivő emlékeztetője Hillenbrand nagykövet számára, az ötödik pedig MacArthur II. bécsi nagykövet egyik beszélgetéséről készült emlékeztető és távirat, amelyet König érsekkel folytatott.

I. Meehan ügyvivő február 3-án kelt Budapest 128. sz. távirati felterjesztése Lisle számára a washingtoni külügyminisztériumba König bíboros látogatásának első napjáról.

„EUR/EE,LISLE RÉSZÉRE
BÉCSBE, MACARTHUR NAGYKÖVET RÉSZÉRE
TÁRGY: König bíboros budapesti látogatása

1. Összefoglalás: König bíboros február 3-án délután két órát töltött Mindszenty bíborosnál. Az ügyvivő egyedül találkozott Königgel, a Mindszenty bíborossal való találkozója előtt, és utána is. A két bíboros találkozója nem vezetett új fejleményekre Mindszenty státuszát illetően. König azt mondta, hogy a korábbi találkozóikon sose találta a bíborost ilyen jó hangulatban. Mindszenty azt mondta neki, hogy minden korábnál elégedettebb a követségen élvezett menedéki helyzetével, és nem lát előre változásokat. A két bíboros azt tervezi, hogy február 4-én reggel – mielőtt König visszatér Bécsbe – újból találkoznak.

2. König bíboros és titkára február 3-án, nem sokkal 16 óra után érkezett a követségre. A vonatuk Bécsből kb. 14:30-kor futott be. A pályaudvaron az osztrák követ várta őket, és egyenesen az osztrák követségre vitték őket, ahol König – elmondása szerint – találkozott néhány magyar püspökkel (többek között Brezanóczyval, Ijjassal és Cserhátival.)

3. Az ügyvivő egyedül találkozott König bíborossal, még mielőtt König belépett volna Mindszenty bíboros lakosztályába 16:30 körül. König azt mondta, hogy elfogadta az osztrák nagykövet meghívását vacsorára, amelyen a magyar püspöki kar tagjai is részt vesznek.

1143 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 436. o.

4. König bíboros észrevételeire reagálva az ügyvivő megjegyezte, hogy Mindszenty bíboros reakciója az új magyar püspökök kinevezésére – némi kezdeti izgatottság után – elég visszafogott volt. Összességében a követség tisztviselőinek az a benyomása, hogy jelenleg a bíboros lelkiállapota nyugodt, és jó az egészsége és a hangulata.

5. Az ügyvivő megkérdezte König bíborostól, hogy úgy jött-e Budapestre, hogy tudomása van valamilyen új, bármelyik érintett féltől származó javaslatról Mindszenty bíboros helyzetével kapcsolatban. Az ügyvivő azt mondta, hogy Prantner egyházügyi államtitkár január 23-i megjegyzései olyan spekulációkra adtak alapot, hogy talán valamilyen elmozdulás várható a közeljövőben Mindszenty bíboros ügyében.

6. König bíboros azt válaszolta, hogy látogatása »magántermészetű«. Nem hozott magával semmilyen új javaslatot, és nincs tudomása semmilyen elmozdulásról a bíboros ügyében. Azt mondta, hogy amikor tájékoztatta a Vatikánt a javasolt látogatásról, és megkérdezte, hogy átadjon-e valamilyen üzenetet Mindszenty bíborosnak, a válasz olyan értelemben negatív volt, hogy Mindszenty bíboros helyzetét illetően nincsenek javaslatok. König azt mondta, hogy csak Monsignore Casarolitól hozott egy levelet, válaszul Mindszenty bíborosnak arra az üzenetére, amelyet tavaly küldött Rómába a cseh és a magyar egyházmegyék közötti kapcsolat kérdésében.

7. König bíboros azt mondta, az a határozott benyomása, hogy a magyar hatóságok meglehetősen elégedettek Mindszenty bíboros jelenlegi státuszával, mely biztosítja a hallgatását. Azt gondolja, hogy sokkal jobbnak tartják a jelenlegi helyzetet, mint azt a lehetőséget, hogy a bíboros esetleg elhagyja az országot, és Nyugaton a nyilvánosság előtt tett kijelentéseivel nehézségeket okoz nekik.

8. König bíboros és Mindszenty bíboros találkozója kb. 18:30-kor ért véget. Utána König bíboros azt mondta az ügyvivőnek, hogy a leglényegesebb benyomása az volt, hogy Mindszenty bíboros kiváló hangulatban van, és a követségen élvezett menedéki státuszával elégedettebb, mint korábban bármikor. Mindszenty bíboros azt mondta neki, hogy nem lát semmi okot arra, hogy elhagyja Magyarországot, sőt, még továbbra is szükségszerűnek látja, hogy az országban maradjon, »hiszen ő még mindig esztergomi érsek«. König azt mondta, hogy Mindszenty bíboros megbántva érzi magát, amiért vele nem konzultáltak az új magyar püspökök kérdéséről, de megérti a nehézségeket, amelyekkel a Vatikánnak szembe kell néznie a magyar hatóságokkal való kapcsolattartásban. Elég józan volt ezzel kapcsolatban, és azt mondta,

hogy nem neheztel az új püspökökre. Inkább sajnálja őket. König azt mondta, hogy megkérdezte Mindszenty bíborost, szeretné-e, hogy valamilyen üzenetet továbbítson tőle a pápának a helyzetével kapcsolatban. Mindszenty csak annyit válaszolt, hogy meg fogja fontolni a dolgot, és tudatja döntését Königgel, amikor másnap reggel újból találkoznak.

9. König látogatását a sajtóban sok találgatás kísérte, elsősorban Bécsből és Rómából a UPI részéről. A történetek széles skálán mozogtak, attól a jóslattól kezdve, hogy König újabb kísérletet tesz, hogy elérje Mindszenty kienegedését abban a kedvező hangulatban, amit a nemrég a magyar kormány és a Vatikán között kötött egyházi egyezmény teremtett, egészen addig a kijelentésig, hogy Mindszenty ki fog sétálni a követségről. A londoni BBC televízió hivatalos kommentárt kért a követségtől, amit elutasítottunk. König értesült ezekről a spekulációkról, és azt mondta, hogy minden ilyen kérdésre azzal a kijelentéssel fog válaszolni, hogy látogatása magántermesztű és rutinjellegű, akárcsak minden korábbi látogatása. A követség ugyanezt a vonalat követi.

10. A későbbiekben beszámolunk a bíborosok közötti február 4-i találkozó kimeneteléről. MEEHAN”

II. Meehan ügyvivő február 4-én kelt 129. sz. távirati felterjesztése Lisle számára a washingtoni külügyminisztériumba König bíboros látogatásának második napjáról.

„EUR/EE, LISLE RÉSZÉRE
BÉCSBE, MACARTHUR NAGYKÖVET RÉSZÉRE
TÁRGY: König bíboros budapesti látogatása
REF: Budapest 128.

1. Összefoglalás: König bíboros és Mindszenty bíboros február 4-én reggel ismét majdnem három órát töltött együtt, beleértve az ebédet is. Az ügyvivő egyedül találkozott Königgel, a Mindszentyvel való találkozója előtt, és utána is. König szerint a bíborosok második találkozója nem hozott újdonságot Mindszenty bíboros helyzetével kapcsolatban azokhoz a pontokhoz képest, amelyekről a hivatkozott táviratban beszámoltunk. König azt mondta, hogy Mindszenty levelet készül küldeni Nixon elnöknek, amiben fel fogja ajánlani a kéziratait és más iratait az Egyesült Államok kormányának. A követségről távozva König nyilatkozatot adott az AP-nek, amelyben azt mondta, hogy nem lát előre küszöbönálló változást Mindszenty helyzetében.

2. König bíboros szerint a két bíboros közötti február 4-i találkozó nem hozott újdonságot a Mindszenty bíboros helyzetével kapcsolatos kérdésben. Mindszenty bíboros arra kérte Königet, hogy továbbítson egy üzenetet a pápának. Ez azonban nem a bíboros helyzetének a kérdésével foglalkozott, hanem elsősorban azt a kívánságát fejezte ki, hogy a Vatikán konzultáljon vele a magyar egyházi ügyekben és különösen a püspökök kinevezéséről. König azt mondta, hogy Mindszenty azt a megjegyzést tette, hogy Prantner januári 23-i kijelentése fényében úgy gondolja, hogy részéről az a korrekt eljárás, ha a követségen marad és várakozik. Talán jobbra fognak fordulni a dolgok Magyarországon. König azt mondta, hogy úgy tűnik, mostantól Mindszenty bíboros – anélkül, hogy bármilyen kompromisszumot fontolóra venne – két alternatívában gondolkozik: vagy elfogadja a rezsimtől az amnesztiát, hogy visszatérjen Esztergomba és gyakorolja hatáskörét, vagy továbbra is menedéki helyzetben marad a követségen. König megismételte, hogy Mindszenty bíborost egyáltalán nem csüggesztette el az a gondolat, hogy határozatlan ideig a követségen marad, és feltűnően jó hangulatban volt, »teli van energiával« és optimista.

3. König bíboros azt mondta, hogy Mindszenty bíboros felvetette azt a kérdést, hogy rendelkezne-e kéziratáról és személyes iratairól halála, vagy más szükséghelyzet esetére. Mindszenty bíboros azt mondta neki, hogy szándékában áll írni Nixon elnöknek arról a felajánlásáról, hogy az iratait az Amerikai Egyesült Államok kormányára hagyja. König azt a megjegyzést tette, hogy Mindszenty bíboros nyilvánvalóan azt reméli, hogy kedvező választ kap.

4. Amikor távozott a követségről, König bíboros találkozott a helyi AP-tudósítóval, aki kérte, hogy kommentálja látogatását. König azt mondta, hogy mivel látogatása magántermészetű volt, nincs abban a helyzetben, hogy kommentárt fűzzön a Mindszenty bíborossal folytatott beszélgetéseéhez. Kiváló egészségben és hangulatban találta a bíborost. A Vatikán érdekelt abban, hogy a Mindszenty-kérdésre megoldást találjon, de ez olyan ügy, amelyben a döntést elsősorban magának Mindszenty bíborosnak kell meghoznia. Jelenleg – a maga nevében beszélve – nem lát előre semmilyen változást a bíboros helyzetében. Feltételezzük, hogy az AP újságíró tartja majd magát ehhez a vonalhoz. MEEHAN”

III. Emlékeztető, Wilgis követségi tiszt beszélgetése Mindszenty bíborossal február 4-én.

„KINEK: Az ügyvivő

KITŐL: H. Wilgis

TÁRGY: Mindszenty bíboros

[Patrick J.] Flood vallásügyi attasé hívta fel a figyelmemet, hogy Ön szeretne tájékoztatást kapni, ha a bíboros tesz valamilyen megjegyzést König bíboros látogatására a február 4-i esti séta során. Ügyesen irányítva a társalgást (ugyanakkor úgy, hogy ne tűnjön a bíboros számára kíváncsiskodásnak), a következő, meglehetősen jelentéktelen információhoz jutottam:

A két bíboros között az egész beszélgetés latinul folyt. 1. Megbeszéltük, hogy König bíboros a hírneve szerint liberális. Mindszenty bíboros azt állította, hogy König bíboros nem annyira liberális, ahogyan azt néhány ember tartja, és azután témát váltott, és áttért arra a kérdésre, hogy hiábavaló tárgyalásokat folytatni a kommunista rezsimekkel (egyik kedvenc témája). Megállapította, hogy azok az emberek, akik azt mondták, hogy soha nem fognak tárgyalni a bolsevikokkal, megszegték a szavukat. Ez a megjegyzés nyilvánvalóan arra utal, hogy a Vatikán nemrég magyar püspököket nevezett ki, de nem volt világos, hogy König bíborosra is vonatkozik-e. 2. König bíboros azt mondta, hogy az idő múlásával a kommunizmus puhulni fog. (Ez a pont a fentebbit követte, és kapcsolatos vele.) Mindszenty bíboros megjegyezte, hogy König bíboros téved, amikor ezt hiszi, de mint osztráktól, nem várható tőle, hogy bármit is tudjon a bolsevizmusról. 3. Mindszenty bíboros előadást tartott, elmagyarázta az egyház szomorú helyzetét nemcsak Magyarországon, de a vasfüggöny mögötti összes nemzetnél. Azt mondta, hogy König bíboros meglepődött és megvilágosodott ettől az elbeszéléstől, és nagyra értékelte azt.

A bíboros nem tűnt sem boldognak, sem csalódottnak a látogatás miatt. Nyilvánvalóan jókedvre derítette, közelebb hozta őt Rómához, gondolatait a jelen felé terelte, és elvonta a törökök elleni harcokról, amivel mostanában az ideje legnagyobb részében foglalkozik.”

IV. Meehan ügyvivő február 6-án kelt emlékeztetője Hillenbrand nagykövet számára.

„KINEK: A nagykövet

KITŐL: Helyettes képviselővezető, F. J. Meehan

Előzetes megállapodás alapján ma reggel meglátogattam a bíborost, hogy beszéljünk König bíboros látogatásáról. Majdnem egy órát töltöttem a bíborosnál. Nagyon keveset beszélt magáról a König-látogatásról, azon a megjegyzésen kívül, hogy ez csak egy látogatás volt a sorban. Nem volt semmilyen jelentős fejlemény. Arra számít, hogy König bíboros ismét eljön, még valamikor az év vége előtt. Feltételezi, hogy König abban az esetben is eljön, ha bármilyen számottevő fejlemény lesz az ő helyzetét illetően, de úgy tűnt, erre nem számít.

A bíborosnál tett látogatásom alatt az idő nagy részét az ő kérdései töltötték ki, melyek az Ön visszatérésével és jövőbeni terveivel voltak kapcsolatosak. Azt mondta, hogy nagyon vegyesek az érzelmei az Ön elutazásával kapcsolatban. Egyfelől nagyon örül az Ön kinevezésének.¹¹⁴⁴ Azt azonban sajnálja, hogy Ön távozik, mert megismerve Önt, nagyon nagyra becsüli. Hosszasan visszaemlékezett az 1967. októberi körülményekre,¹¹⁴⁵ és hangsúlyozta, hogy akkori nézeteinek és cselekedeteinek személyesen Önhöz semmi köze sem volt, hanem egyszerűen elvi kérdésnek tekintette. Reméli, Ön megérti ezt. Azt mondtam, hogy igen, megérti.

Megkérdezte tőlem, hogy Ön milyen hosszan tartózkodik majd Budapesten, miután visszatér. Mondtam, hogy nem tudom. Ezt majd akkor fogjuk megtudni, ha Ön visszajön, ami február 7-én esedékes. Én azt hiszem, hogy Ön elég hamar vissza fog menni a minisztériumba. A bíboros azt kérdezte, hogy várhatja-e Önt a vasárnapi misére. Mondtam, hogy feltételezem, hogy Ön, ahogy szokta, most is részt vesz majd rajta. Úgy gondoltam, azt akarja megértetni, hogy szeretne Önnel találkozni, bár ezt így kifejezetten nem mondta ki.

A bíboros azt is mondta, hogy szeretné, ha »bizalmasan« kideríteném, hogy Ön az elutazásakor örömmel fogadna-e tőle egy dedikált képet magáról. Az derült ki számomra, hogy minden távozó követnek vagy ügyvivőnek

1144 Hillenbrand budapesti nagykövet a State Department egyik vezető állásába kapott kinevezést, európai ügyekért felelős külügyi államtitkár-helyettes lett.

1145 1967 júniusától novemberéig ez volt a fő téma.

adott ilyet. Megjegyezte, hogy szeretné világossá tenni, hogy nem azért ajánlja a képet, mert Ön külügyi államtitkár¹⁴⁶ lesz. Bármilyen körülmények között oda akarná adni. Azt mondtam, biztos vagyok benne, hogy Ön nagyon örülni fog a felajánlásnak, és beszélek majd erről Önnel, a válaszáról pedig tájékoztatom. Azt mondta, hogy a kép csak egy nagyon csekély emléktárgy lesz cserébe azért a jóindulatért, amit Ön itt-tartózkodása alatt mutatott iránta. Nincs sok tárgya, amiből ajándékozhatna, de imáiban meg fog Önről emlékezni.”

V. MacArthur II. bécsi amerikai nagykövet február 6-án feladott 563. sz. távirati felterjesztése a külügyminiszternek, a budapesti amerikai követségnek, Bukarestnek, Prágának, Szófiának, Varsónak.

„Tárgy: König bíboros véleménye Mindszenty bíborosról és a katolikus egyház helyzetéről Kelet-Európában.

Ref: Budapest 0128 és 0129

1. König bíboros ma kifejezte nagyrabecsülését Meehan ügyvivő iránt a minapi budapesti látogatása során tanúsított segítőkészsége miatt. Röviden beszámolt Mindszentyről a hivatkozott táviratokkal összhangban, és azt mondta, hogy már hosszú ideje nem látta őt ennél jobb egészségben, vidámabbnak és megbékéltebbnek. König azt mondta, biztos benne, hogy ez nagy részben annak az ügyes stílusnak köszönhető, ahogy Hillenbrand nagykövet viszonyult Mindszentyhez, aki kezdetben mélységesen ellenezte, hogy az Amerikai Egyesült Államok a budapesti követségét nagykövetségi szintre emelte, és komolyan fontolóra vette, hogy kisétál, és hagyja, hogy a magyarok ismét börtönbe vessék.

2. König azt az észrevételt tette a katolikus egyház helyzetéről a kelet-európai kommunista országokban, hogy összességében az elmúlt néhány évben szerény javulás volt. Eredetileg a kommunista államok az ateizmust politikai ideológiájuk alapvető és szerves részévé tették, ami az egyház számára nyilvánvaló és rendkívül kedvezőtlen következményekkel járt. Most, (ismétlem, most) azonban úgy érzi, hogy a kelet-európai kommunista rezsimek kissé különválasztják az ateizmust a politikától, és ennek következtében az egyház helyzetében szerény javulás ment végbe. Ebben a vonatkozásban idézte Prant[n]er minapi kijelentését, mely arra utalt, hogy a magyar kor-

1146 Téves információ, külügyi államtitkár-helyettes lett.

mány – azon túlmenően, hogy az új katolikus püspököket a Vatikánnal meg-
egyeztve fogadta el – nem zárta ki, hogy valamely későbbi időpontban diplo-
máciai kapcsolatokat létesít a Vatikánnal. Hivatkozott a csehszlovákiai hely-
zetre is, ahol a tavaly augusztusi szovjet invázió ellenére a szovjetek nem
kényszerítették a cseh kormányt arra, hogy visszavonja azokat az előnyös
változásokat, amelyeket a katolikus egyház 1968 januárja és augusztusa
között elkönyvelhetett. König azt mondta, hogy ezen kívül mostanában
puhatolózott nála egy felelős, katolikus, a kormánytól független cseh forrás,
arról érdeklődve, hogy elfogadna-e egy meghívást, hogy következő ősszel
Prágába jöjjön, és egy nem politikai jellegű előadást tartson. A cseh forrás
jelezte, hogy kapcsolatba lépett dr. Catoletcával, aki nem (ismétlés, nem)
ellenezte a javaslatot. Lengyelországban is javult valamelyest az egyház
helyzete. Összegezve, König úgy érzi, hogy az egyház helyzete nagyon las-
san, de javul Kelet-Európában. Ez részben azon alapul, hogy az ateizmust
valamennyire különválasztják a politikai ideológiától, de még hosszú, hosz-
szú út van hátra.

3. König megerősítette, hogy február végén vagy március elején eszmece-
rére a Vatikánba látogat, ahol foglalkoznak a mostani magyarországi látoga-
tással is.

MacArthur”

Február 10-én kelt Meehan ügyvivő köszönőlevele, amelyet kollégájának, Rollie H.
White Jr.-nak küldött a bécsi nagykövetségre. Ebben megköszönte a Die Presse cik-
két, és úgy értékelte a König-látogatást, hogy az semmit újat nem hozott – *Alles beim
alten*, írta németül.¹¹⁴⁷

1147 Meehan ügyvivő február 10-én Rollie H. White Jr.-hoz írott levelének teljes szövege: „Most csak
röviden megköszönöm, hogy megküldte a Die Presse cikkét, mert képzelheti, mennyi a dolgunk
most, hogy a nagykövet 18-án elmegy. Amint a jelentéseinkből látja, nem sok minden támasztja
alá a gondolatot, hogy König látogatásának lenne valami különös oka, vagy hogy bárki is számí-
tana arra, hogy kívül belőle valami. Más szóval *Alles beim alten* [*minden a régiben*]. A legszívé-
lyesebb üdvözléssel: Francis J. Meehan, a képviselőlet helyettes vezetője [aláírás hiányzik]”

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1969. február 3.¹¹⁴⁸

„Budapest, 1969. február 3.

Eminenciás és Főtisztelendő Bíboros Államtitkár Úr!

Köszönet az 597/69. ikt. sz.¹¹⁴⁹ [levélért].

Magyarország primása jogszerűen emeli fel szavát nem csupán saját érseki területén, hanem az egész történelmi Magyarországon. Például az egyesült görög szertartású egyházmegyék évszázadokon át a primási és nem metropolita érseki felsőbbség alatt voltak.

Ha az új egyházmegye Eger¹¹⁵⁰ területén keletkeznék, abban az esetben is megismétlem alázatos kérésemet: ne legyen leválasztás a történelmi hierarchiáról, még hallgatólagosan sem, végső soron pedig ilyen tekintetben a döntés valamelyes halasztásban részesüljön. Sohasem volt tartós leválasztás az egri területen: 1938–47¹¹⁵¹ között az Apostoli Szentszék ezeket a területeket ismét Magyarországhoz csatolta.

Magyarország mély sebektől szenvedett 1918 óta fél évszázadon át, majd új sebeket kapott igaztalan alapon, így félek, nehogy kárt okozzon a magyarok lelkében Csonka-Magyarországon, amely bővelkedik sebekben és kereszttekben.

1148 Első gondolatunk az lehet, hogy a bíboros ezt a február 3-án kelt levelét a bécsi érsekkel akarta volna személyes postán elküldeni. Mégsem így történt, hiszen Hillenbrand nagykövet csak február 12-én küldte meg Lisle-nak Washingtonba, aki február 18-án kelt válaszában közölte Meehannel, hogy a levelet továbbították a Vatikánba a szokásos csatornán, egyben mellékelte az angol fordítást.

1149 A levél első sorában megköszönt 597/69. iktatószámú beérkező levél számunkra ismeretlen, feltételezhetően ezt adta át a bécsi érsek a bíborosnak budapesti látogatásakor. Ha feltételezésünk megállja helyét, akkor az időpont utólag került arra a napra, amelyen megkapta Königtől, más szavakkal, a válaszon már aznap elkezdett dolgozni.

1150 „in territorio Agriensi”: Eger főegyházmegye területén. Az angol fordítás helytelenül Esztergom területével fordítja: „in Esztergom territory”. Az amerikai fordítók nem értették, hogy az „Agriensis” kifejezés mit jelent, Esztergom latinul „Strigoniensis”. A levél éppen akkor válik érthetővé, ha az egri főegyházmegyéről leválasztandó területek nevében emeli fel szavát, nem mint metropolita érsek, hanem mint primás.

1151 Helyesen: 1945-ig. A bíboros e levél fogalmazásakor feltehetően a Magyarországgal kötött és a második világháború utáni új rendet jelentő párizsi békekötés dátumára gondolt, amely 1947. február 10-e.

Eminenciás Uram, méltóztassék továbbítani, támogatni és segíteni e megismételt kérés tekintetében, hűségem kinyilvánításával.

Eminenciád őszinte híve

esztergomi érsek¹¹⁵²

A bíborosnak ez a levele értelmezte felfogását saját jurisdikciós területével kapcsolatban. Ugyanakkor bizonyosnak tűnik, hogy az általunk nem ismert szövegű, de a König érsek által említett¹¹⁵³ és általa hozott levélre készült válasz lehet ez, melyet tehát nem az amerikai diplomaták továbbítottak. Fontos lenne Casaroli érsek e válaszevele szövegének ismerete, hogy a bíborosét hitelesen elemezhessük.

Vatikáni részről lelkipásztori érvekre gondolhattunk, amely más szavakkal – a nemzetiségi viszonyok arányában – a szlovák pasztoráció érdeke, míg a bíboros történelmi érveket hozott fel, továbbá Csonka-Magyarország sebeit említette, tehát a magyarság védelmében emelte fel szavát. Fontos elem még, hogy Eger főegyházmegye területi integritását védte, lévén primás, tehát az egész Szent István-i országterületben felelős, nem csupán esztergomi metropolita, hogy csak saját szuffragáneas területeire, kiemelten Trnava–Nagyszombatra szorítkozzék, tehát Esztergomnak a Nagydunától északra eső részére. Mindenesetre ebben az összefüggésben még úgy tűnik, hogy sem Casaroli érsek, sem Mindszenty bíboros nem gondolkodtak a (cseh)szlovákiai magyar ajkú állampolgárok és hívek pasztorális ellátásának kategóriáiban. Amikor ezt a levelét a bíboros Casaroli érsek hivatali előjárójának címezte, vélhetően fellebbezni kívánt.

1152 Aláírás hiányzik.

1153 L. a február 3-án kelt, Budapest 128. sz. táviratot, melyben König érsek azon túl, hogy informálta az amerikai ügyvivőt, röviden annak tartalmát is összefoglalta: „cseh” (értsd: csehszlovákiai) és magyar egyházi püspöki székek kapcsolatában adott választ az előző évi levelekre.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1969. február 17.

„Budapest, 1969. február 17.

Eminenciás és Főtisztelendő Bíboros Államtitkár Úr!

Ma megkaptam azt a mellékelt dokumentumot. Alázattal kérem Eminenciádat, méltóztassék átadni vagy átküldeni ezt Eminenciás König bíborosnak, aki jól ismeri, mi volt kérésem 16 hónappal ezelőtt.

Hálásan megköszönve
Eminenciád iránti odaadással

esztergomi érsek¹¹⁵⁴

A mellékelt dokumentum (a latinban „hoc additamentum”, amit az angol „the attached”, a melléklet[et] kifejezéssel fordít) számunkra érthetetlen volna a bíboros napi jegyzeteiben aznap, február 17-én beírt idevonatkozó mondatának ismerete nélkül, amely így hangzik: „NZZ újságírója bocsánatot kért, de kérdezi is, mit kívánok. Visszaküldtem a küldő vatikáni államtitkárhoz, Card. Könighez.”¹¹⁵⁵

Ebből érthető, hogy arról a Labhardt-levél alapján készült emlékeztetőről lehet szó, amelyet az amerikaiak egyes szám harmadik személybe tettek át, hogy ne legyen precedens egy harmadik személy és a bíboros közötti levelezés engedélyezésére. Ezt a bíboros nem fogadta el, ő nem ezt kérte. Visszairányította a feladónak, okkal gondolhatjuk, hogy sértve érezve magát. Értelmezésünket megtámogatva láthatjuk a hivatali levelezésben azt, hogy Meehan ügyvivő egy héttel később, február 24-én terjesztette fel Lisle-nak Washingtonba.¹¹⁵⁶ Az igazgató március 3-i utasításában, miközben igazolta ennek vételét, kifejezte kételyét, hogy a melléklet megküldése

1154 Az angol fordítás szerint aláírt, de a fordításon az aláírás hiányzik. Míg a latin nyelvű fogalmazványon lakonikusan az esztergomi érsek titulus található, az angol felsorolja teljes címét.

1155 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 436. o.

1156 Meehan február 24-én kelt felterjesztése Lisle-nak, teljes szövege: „Csatoltam egy levelet melléklettel Mindszenty bíborostól továbbítás céljából a rendes csatornán a vatikáni államtitkárnak. Úgy értem, azt kéri, hogy a Vatikán küldje meg Labhardt mentegetőzését König bíborosnak. Kaphatnánk mi is egy példányt a fordításból a nyilvántartásunknak? A legszívélyesebb üdvözléssel: Francis J. Meehan [aláírás hiányzik], ideiglenes ügyvezető. Csatolmány: l. fent!”

a Vatikánon keresztül König érsekhez nem felel meg a bíborosnak nyújtott menedék feltételeinek. Lisle levele eligazító erejű a menedék feltételeit illetően. Számunkra most elegendő annak leszögezése, hogy a washingtoni diplomaták szóban értesítettek az apostoli delegátust: a jövőben el akarják kerülni, hogy külső felek levelezésében közvetítsenek.¹¹⁵⁷ Meehan ezt az álláspontot teljes mértékben elfogadta,¹¹⁵⁸ miként Calabrese, a washingtoni apostoli delegátusi hivatal uditora is.¹¹⁵⁹

1157 Lisle március 3-i Meehan ügyvivőnek írott utasításának teljes szövege: „Mindszenty bíboros Cicognani bíboroshoz írt levelét a csatolmánnyal, melyet február 24-i leveléhez mellékel, továbbküldtük a Vatikánnak a szokásos csatornán. Az a határozott benyomásunk, hogy a csatolmány megküldésével Könignek a Vatikánon keresztül olyasvalamit küldünk vissza, amit a Vatikán eleve rajta keresztül kapott meg Labhardttól. Nyilvánvaló, hogy Mindszenty eredeti panasza Labhardthoz legelőször Königen keresztül jutott el, és ésszerű feltételezni, hogy Labhardt bocsánatkérése ezután Königen keresztül jutott el a Vatikánhoz. Amikor eljutott hozzánk az apostoli delegáción keresztül, elutasítottuk az eredeti levél továbbítását, amint azt tudja, de beleegyeztünk (bár némileg vonakodva), hogy összefoglaljuk és továbbítjuk Labhardt levelének magyarázkodó és bocsánatkérő tartalmát a fenti csatolmány formájában. Feltételezzük továbbá, hogy Mindszenty bíboros Cicognanihoz írt, latin nyelvű levelének, melyben azt kéri, hogy a csatolmányt továbbítsák Könignek, az a célja, hogy a bíboros közölje elégedetlenségét amiatt, hogy Labhardt csupán magyarázkodott és bocsánatot kért ahelyett, hogy teljesítette volna a bíboros eredeti követelését a cikk nyilvános cáfolatára. El akarunk kerülni minden tovább részvételt ebben az ügyben, ami teljesen nyilvánvalóan kívül esik azon a körön, amire nézve a lefektetett alapszabályok szerint lehetővé tettük a Vatikán és Mindszenty levelezését. Ez az ügy kedvezőtlen precedenssé válik, ha figyelembe vesszük, hogy egy hosszabb levelezés a Labhardt-ügyben arra bátoríthatná a bíborost, hogy hasonló panaszokkal éljen a jövőben más közzétett állítások vagy cikkek kapcsán az ügyével kapcsolatban, és elvárja, hogy rajtunk keresztül juttathassa azokat el az őt megsértőknek a Vatikán közvetítésével. A fenti megfontolások értelmében szóban jelezzük az apostoli delegációnak, hogy reméljük, ezzel vége ennek az ügynek, és hogy (a fent körvonalazott okokból) a jövőben szeretnénk elkerülni az ilyen természetű, harmadik felet érintő levelek továbbítását. Üdvözlettel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: Mindszenty bíboros Cicognani bíboroshoz írt levelének nemhivatalos fordítása, 1969. II. 17.”

1158 Meehan március 27-i Lisle-hoz írott felterjesztésének teljes szövege: „Csak hogy rögzítsük – mivel még nem kommentáltam –, tökéletesen egyetértek a március 3-i levelében kifejtett nézetekkel a Labhardt-ügyben. Kételyeim vannak a csatolmány továbbításával kapcsolatban a bíborosnak, mivel valószínűnek tűnt, hogy felkavar olyan régi dolgokat, melyeket jobb elfelejteni, és szándékosan tartottam vissza, amíg Marty el nem hagyta a várost, hogy ne rontsuk a légkört. Örültem, hogy így tettem. A bíboros reakciója olyan volt, mint amilyenre számítani lehetett. Remélem, a washingtoni delegáció megértő lesz az Ön által javasolt megközelítéssel kapcsolatban. Üdvözlettel: Francis J. Meehan [aláírás hiányzik]”

1159 Lisle április 2-i Meehan ügyvivőnek írott utasításának teljes szövege: „Köszönöm március 27-i levelét a Labhardt-ügyben. Monsignor Calabrese a delegációtól, akivel március 3-án beszéltük meg a témát, a március 3-i levelem negyedik és ötödik bekezdésének szellemében és formájában teljesen megértő és egyetértő volt az álláspontunkkal kapcsolatban. Ezek után elmondta, hogy megszerezte az apostoli delegátus beleegyezését egy, a pápai államtitkárságnak küldendő üzenethez, melyben javasolja, hogy ennek az ügynek ne legyen folytatása. Üdvözlettel: *Raymond E. Lisle*”

VATIKÁNI ÁLLAMTITKÁRSÁG KÜLDEMÉNYE MINDSZENTY BÍBOROSNAK 1969. február 26. előtt

Diplomáciai postán, a washingtoni apostoli delegáció révén érkezett két vatikáni dokumentum a bíboros számára, az egyik a „De Ordinatione Diaconi, Presbyteri et Episcopi”, a diakónus-, pap- és püspökszentelés szertartása, a másik az „Annuario Pontificio” 1969. évi kötete. Erre forrás Lisle igazgató február 26-án kelt instrukciója Meehan ügyvivőnek.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE GIOVANNI BENELLI HELYETTES ÁLLAMTITKÁRNAK 1969. március 6. előtt

Mindszenty bíboros a Vatikáni Államtitkárság szubsztitutusához, helyettes államtitkárához, Benelli érsekhez címzett levelében az előző pontban ismertetett két kötetért mondott köszönetet. Erre forrásunk Lisle igazgató március 12-én kelt instrukciója Meehan ügyvivőnek.

„Excellenciás Uram, köszönöm a Pontificale Romano és Annuario c. kiadványokat.

Excellenciádat köszönti

Mindszenty József bíboros”

VI. PÁL PÁPA LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1969. március 8.¹¹⁶⁰

Lisle március 25-én kelt levelében küldte meg Meehan ügyvivőnek. Kézírással bejegyzés: „tartalma átadva a bíborosnak március 29-én (reggel)”.¹¹⁶¹ A bíboros az-

1160 Angol fordítását Lisle április 17-én kelt levelében küldte meg Meehannek. Az utasítás teljes szövege: „Csatoltan küldöm a március 25-i levelemben ígért fordításokat Mindszenty bíborosnak Cicognani bíborostól és Pál pápától érkezett leveléről. Üdvözlettel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: 1. Cicognani bíboros 1969. március 20-i levelének fordítása, 2. Pál pápa üzenetének fordítása.”

1161 Lisle március 25-i Meehan ügyvivőnek írott utasításának teljes szövege: „Cicognani bíboros és Pál pápa csatolt latin nyelvű levelét Mindszenty bíboroshoz az apostoli delegációról hozták át

nap ezt így rögzítette: „születésnap. Mrs. Hillenbrand és M.¹¹⁶² jöttek, hoztak ételt, italt. A Szentatya levele jött. A szövegezése sok időt vehetett igénybe.”¹¹⁶³

„Szeretett Fiúknak
Mindszenty Józsefnek
a Szent Római Egyház bíborosának
esztergomi érseknek

Azért, hogy még nyitottabb tanúbizonyságot adjunk arról a nagy szeretetről, amelyet éltetünk Ön iránt, igencsak méltó, hogy hagyományos módon megünnepeljük közelgő ünnepét. Nemsokára felvirrad Önre, Szeretett Fiúnk, annak a napnak a 25. évfordulója, amikor püspökké lett szentelve, és elérve a papság teljességét, Isten népének nemesei közé soroltatott, aki méltó a minden időkben és mindenki által megnyilvánuló tiszteletre.

Az lenne helyes, ha püspökké szentelésének évfordulóját az Esztergomi Főegyházmegeye szeretett papságával és híveivel¹¹⁶⁴ együtt ünnepelné, nyilvános istentisztelet keretében. Sajnos ezt az idő és a hely által adott körülmények nem teszik lehetővé, s amit Önnel együtt mélységesen fájlalunk, egyben hőn óhajtjuk, hogy ami Önt sújtja, szűnjék meg végre és nyugalom térjen vissza a szüntelen nyugtalanságba.

Ugyanakkor huszonöt éves lelkipásztori szolgálata, ha nyugodt menedékében visszaemlékezik megtörtént eseményekre, bizonyára nagy megnyugvással tölti el azon fáradozás láttán, amelyet az Egyházért végzett, amikor előbb Veszprém püspöke volt, később az esztergomi tiszteletreméltó érsekség feje lett, akit a szent római bíbor ékesít, és a jól megélt élet tudata, és hogy forrón hálát adjon Istennek, aki jó és rossz napokban segítőtje, erősítője és bírója volt és egy nap az Ő Gondviselésének rejtett tanácsaiban majd bőségesen megjutalmazza Önt.

Addig is, emelje fel nemes lelkét, éltesse és bátorítsa a rendíthetetlen hit és a szüntelen remény, telve bizakodással, hogy szenvedései egyszor nem lesz-

nekünk ma reggel azzal a kéréssel, hogy amilyen gyorsan csak lehet, továbbítsuk őket a bíborosnak. Hogy ne késleltessük az üzenetek továbbítását, a szokásos lefűzendő angol nyelvű fordítás nélkül küldjük. A fordítás azért el fog készülni, amint lehet, és akkor továbbítani fogjuk Önnek. Üdvözlettel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: 1. Levél Cicognani bíborostól, 1969. március 20-i dátummal, 2. Üzenet Pál pápától.”

1162 M = Meehan ügyvivő.

1163 Mindszenty József: Napi jegyzetek, 437. o.

1164 Az angol fordítás szerint: népével.

nek hiába. Imádkozunk s reméljük, hogy gyümölcsöző lesz Önnek, a dicsőséges magyarországi Egyháznak és a nagyon szeretett magyar híveknek.

Ebből az alkalomból legőszintébb óhajunkat fejezzük ki, amely, úgy véljük, az Öné is, és amely a szent zoltároskönyv következő fohászával fejezhető ki: »Világosságom és üdvösségem az Úr, kitől félnék? (Zs. 26,1)¹¹⁶⁵

Bármibe is fogjunk, bármit is kell elviselnünk, bármi is vár ránk, ó Uram, Te vagy reményem. Ezen nyugszik az ígéret, a rossz dolgok elszenvedésének oka és a mennyei segedelembe vetett reménységben a jobb napok várása. Nekem jó az Istenhez tartozni: Az Úrban találok menedéket.« (Zs. 72,28)

Legyen ez az Ön számára a legelfogadhatóbb és legbiztosabb út a mennybe, a hosszú utazás végén a cél, bízva Istenben, aki sohasem hagyja el az Ő szolgáját, hiszen »jó csendben várni az Úrra, mert ő megszabadít« (Siralmak 3,26), »amíg fel nem támad a nappal[i szellő] és az árnyékok útnak nem indulnak« (Énekek éneke 4,6).

Az elmondottak után már csak az marad Számunkra, hogy küldjük Önnek, Szeretett Fiúnk, az Apostoli Áldást, amelyet kiterjesztünk azokra, akik részt vesznek püspöki évfordulójának megünneplésében.

Kelt a Vatikánban, 1969. esztendő március 8-án,
pápaságunk 6. esztendejében

VI. Pál pápa¹¹⁶⁶

VATIKÁNI ÁLLAMTITKÁRSÁG KÜLDEMÉNYE MINDSZENTY BÍBOROSNAK 1969. március 13. előtt¹¹⁶⁷

Diplomáciai postán, a washingtoni apostoli delegáció révén érkezett két olasz nyelvű kiadvány a bíborosnak, az egyik az Apostoli Szentszék tevékenysége 1968-ban: „L'Attività della Santa Sede nel 1968”, másik VI. Pál pápa utazása Bogotába: „Il Viaggio di Paolo VI a Bogotá”.

1165 A szentírási szövegek fordításai a Szent István Társulat 2005. évi kiadásából.

1166 Aláírás hiányzik.

1167 Lisle március 13-án kelt levele a forrásunk, amely mellékleteként megküldte a két kötetet Meehan ügyvivőnek Budapestre és engedélyezte azok kézbesítését.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR
LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ
1969. március 20.¹¹⁶⁸

„EGYHÁZI KÖZÜGYEK
SZENT TANÁCSA

Vatikánváros, 1969. március 20.

Ikt. sz. 2302/69

Eminenciás és Főtisztelendő Uram,

Abban a megtiszteltetésben van részem, hogy értesíthetem Önt: folyó év február 17-én kelt levele, amelyhez egy oldalt csatolt König bíboros Őeminciája számára való továbbításra, rendben megérkezett.

Ezen soraimmal értesítem Önt, hogy ezt az oldalt haladék nélkül a címzetthez továbbítottuk, egyben megragadom az alkalmat, hogy biztosítsam Önt nagyrabecsüléséről.

Igaz híve az Úrban,

*A. C. Cicognani*¹¹⁶⁹
bíboros”

1168 Lisle március 25-én kelt, Meehan ügyvivőhöz címzett levelében közölt instrukciójára utaltunk, ekkor küldte meg neki Cicognani levelének hivatali angol fordítását, az eredeti latin szöveg hiányzik. Kézírással bejegyzés rajta: „*átadva a bíborosnak március 29-én (reggel)*.” Az angol fordítását Lisle április 17-én kelt levelében továbbította Meehennek. Dátuma néhány nappal későbbi, mint a következő hosszú Mindszenty-level, viszont VI. Pál pápának március 8-án kelt gratuláló levelével együtt érkezett, ezért ide soroljuk.

1169 A levéltári példányok közül az angol fordítás azt jelzi, hogy alá van írva az eredeti, a fordítás viszont nincs.

MINDSZENTY BÍBOROS
LEVELE ÉS MEMORANDUMA VI. PÁL PÁPÁHOZ
1969. március 17.¹¹⁷⁰

„Budapest, 1969. március 17.

Szentséges Atya,

Alázattal kérném Szentséged jóságos atyai engedélyét, hogy a kínálkozó alkalommal élve, bár itt el vagyok némítva, szót kérjek. Ez a memorandum nem akar terhére lenni hosszúsága miatt, hanem csupán információ Közép-Európából, és a levéltárban kér helyet.

A püspöki kar félhivatalos (újságjából)¹¹⁷¹ és a rezsim napilapjaiból, folyóirataiból stb., senkit sem vádolva referálok; akinek nem sietős, de kötelezettsége van.¹¹⁷²

Alázatos engedelmességgel, Őszentsége felszentelt¹¹⁷³ kezeit csókolván

esztergomi érsek¹¹⁷⁴

„I. A bécsi Die Presse, amely az igazságot és a hamisságot váltogatva hozza, most Magyarország számára a konkordátumot és az apostoli delegátust jósolja.

1170 Meehan ügyvivő március 17-én küldte meg Lisle-nak, aki április 17-én értesítette őt, hogy a levelet a szokott csatornán továbbították a Vatikánba, és mellékelte az angol fordítást. A washingtoni apostoli delegátushoz küldött szóbeli jegyzék április 18-i (kézzel írt dátum, kézzel írt bejegyzés, átvette: Mons. Calabrese).

1171 Az angol szöveg „az egyházmegye félhivatalos személyével” fordítja, nyilvánvalóan tévesen. A Magyar Kurírra gondolhatott.

1172 Értsd: el vagyok ide zárva, nem vagyok hivatali hatalmam birtokában, de mint prímás, jelentést teszek...

1173 A latint Őszentsége szent kezeinek kellene fordítani, de az angol is, ezúttal helyesen, felszentelt kezeket ír.

1174 Aláírás hiányzik.

1948-ban már ki volt nevezve a vatikáni nagykövet.¹¹⁷⁵ (Most ő napi vendég a »béke«-papok között.). Azóta sok minden történt Magyarországon. Annak az esztendőnek a végén a rezsím feltételeket javasolt a Vatikánnak: miután a primás távol van, a püspökök tárgyaljanak a »kormányokkal«. Semmi sem hiányzik Magyarországon (amelyet Rákosi és Kádár kormányzott¹¹⁷⁶), csak a nuncius (akit ők utasítottak ki).¹¹⁷⁷ A válasz rövid: »ha a primás rab, akkor tárgyalhat-e Róma?« A budapesti tárgyalásokat a püspökök azonnal félbeszakították.

Miután a primást hamis vádakkal elítélték és bebörtönözték, a kalocsai [érseket] is ugyanilyen módon eltávolították, Rómára vasfüggönnyel nyomást gyakoroltak, az új tárgyalás Magyarországon egyetértést hozott létre a »béke«-papok számára, akik a nyilvánosság előtt mint a rezsím (részéről elfogadott) új vezetők léptek föl. A »békések« hamarosan megszerezték Esztergom [egyházi] kormányzatát és két stallumot a káptalanban (Beresztóczy kanonokként a börtönben lett »békés«, Horváth Richárd pedig, mint »béke«-pap, lett az új kanonok. A szuszpendált Balogh István hamarosan elfoglalta az Actio Catholicát.)

Hirtelen, a megegyezés aláírását követő éjjel, kb. 13.000 férfi és női szerzetest üztek ki kolostoraikból (Budapestről kb. száz kolostorból), az iskolákból, a kórházakból és a Karitászból.¹¹⁷⁸ Ezt az a Kádár követte el (mint belügyminiszter), aki most a párt fő vezetője.

1175 „Legatus ad Vaticanum”. Bár a vatikáni–magyar kapcsolatok, 1945. április 2-án, Angelo Rotta* kiutasításával megszakadtak, mégis, mindkét fél részéről történtek „tapogatózások” a diplomáciai kapcsolatok helyreállítására. Már 1945 végétől három verzió merült fel: vagy Rotta jön vissza, vagy egy internuncius, vagy Rotta titkára, Gennaro Verolino* mint ügyhallgató. Az első lett volna az igazi elégtétel, épp ezért helyből meghíusult (ráadásul rangban és időben megelőzte volna a szovjet diplomatákat, és ehhez jött volna még a pápa és a református lelkész Tildy közötti ellentét). A másik két változat csak amolyan „ha nincs ló” típusú megoldás volt, Verolino ráadásul azt a P. Jánossy Józsefet* pártolta, aki Mindszenty egyik riválisa volt a lehetséges esztergomi érsekjelöltek között. Cavallier József* volt a kiszemelt követ, Mindszentyé viszont az 1945 végén Gombó István* rk. követ és meghatalmazott miniszter (1945. március 8-tól miniszteri tanácsos) által a quirináli követ-ség élére ajánlott ifj. Pallavicini György* ögróf. 1948 szeptemberében Czapik a Vatikánban járt és tárgyalásokat folytatott egy pápai legátus küldésével kapcsolatban. Sikertelenül.

1176 Kádár neve is megszemélyesítés, illetve projekció, hiszen Rákosi mellett nem Kádár volt a legfontosabb ember, csak a levélíró számára és abban a periódusban, amikor az ő letartóztatása történt, büntetőpere és meghurcolása zajlott (lévén ekkor belügyminiszter).

1177 A nunciust nem Rákosi vagy Kádár, hanem a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, illetve annak szovjet vezetése utasította ki.

1178 A megegyezés aláírása 1950. augusztus 30-án történt, a szerzetesek elhurcolása ugyanazon év júniusa folyamán, tehát kb. két hónappal azt megelőzően [A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Magyar Katolikus Püspöki Kar közötti megállapodás szövegét 1950. augusztus 29-én a püspöki

II. Most mégis mérsékelt világ van Magyarországon... A humanizmust dicsóíti Magyarországon az Anyaszentegyház, a fővárosi érseki székesegyházban. Az érsek február 11-én, hivatalbalépésekor elmondott beszédében (azaz, annak elmondását követő hat napon belül a mérséklés lehetséges volt a jámbor füleknek¹¹⁷⁹), több jó dolog [említése] és dicséret közepette így szólt:

»Hazánkban is számos egyházi ügyünk nyert kedvező és megnyugtató megoldást. A most feltöltődő Püspöki Karunk előkészíti a tárgyalások eredményes folytatását. Kormányzatunk megértéssel lesz híveink és papjaink jogos igényeivel szemben. Eddigi tapasztalásaink, a fennálló kölcsönösség és a jó viszony biztosítéka annak, hogy népünk vezetői – összhangban megnyilatkozásaikkal – tetteikben tovább is figyelemmel lesznek híveink vallási kívánalmaira. [...] *A világszerte hangoztatott és mindinkább érvényesülő humanizmus, amelynek oly kedvező talaja van hazánkban*, ugyancsak a várakozás teljeseését segíti elő.«¹¹⁸⁰

A világégés és a nincstelenség után Magyarországon »szerencsés összefogásból kovácsolódott össze a mai népi egység, nemzeti javak szociális birtoklása«. (Rablás!) »Mindnyájunk előtt a közös és folyamatos felemelkedés, fejlődés és haladás megteremtése és biztosítása a hazafias feladat. Az együttműködésre hívó Hazát« (= Kádárt) »híveim, paptestvéreim [...] nevében sze-

kar elfogadta, s Grösz kalocsai érsek erről levélben tájékoztatta is a vallás-és közoktatásügyi minisztert. Másnap, augusztus 30-án írták alá hivatalosan. Az egyezmény jogi jellege tisztázatlan, az 1948-ban kötött megegyezésekkel ellentétben nem jelent meg a Magyar Közlönyben, szövegét csupán a Szabad Nép és a Kis Újság közölte. 1990. február 6-án a miniszterelnök és az esztergomi érsek felbontották a megállapodást. Az aláírását megelőző tárgyalások jegyzőkönyveit és a megállapodást l. MNL OL XIX– A–21–c–110–1/1–9–1950. 38. d. (In: Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek feloszlata Magyarországon, Bp., 1990. Vigilia K.] A szerzetesek elhurcolása ügy történt, hogy 1950. június 7-én és 9-én ezer körüli és 18-ról 19-re virradóan 1120 személyt internáltak, tehát nem a megegyezés aláírását követően, hanem már kb. két hónappal azt megelőzően. Ezzel kényszerítették ugyanis a püspöki kart tárgyalóasztalhoz. A 635 rendházban lévő 23 férfi és 40 női szerzetesrendből 2582 férfit, illetve 8956 nőt, összesen 11.538 személyt érintett. Négy rend nyolc rendházzal és nyolc gimnáziummal maradt meg. A férfi és női rendek 1948-as részletes adatait közzétették. (In: *A magyarországi latin és görög szertartású egyházmegyei és szerzetes római katolikus papság és női szerzetesrendek névtára, iskolák, közjóléti és hitbuzgalmi egyesületek feltüntetésével*, Bp., 1948. Actio Catholica Országos Elnöksége. Összegezve közli Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár, Bp., 1996. História, MTA Történettudományi Intézete, 196–200. o.)

1179 Vagy: „az annak elmondását követő hat napon belül, a jámbor fülekre való tekintettel, a beszéd finomítása is lehetséges volt”. – Számunkra értelmezhetetlen ez a zárójeles magyarázat.

1180 Eddig is, a továbbiakban is, a bíboros által alább megadott helyen, a Magyar Kurír 1969. február 17-i számában megjelent szöveg szerint, 3. o.

retettel köszöntöm, Istennel áldatom és a reánk eső részt készséggel vállalom» (Magyar Kurír, 69. II. 17.)

»Agape¹¹⁸¹ volt a szemináriumban. Prantner, az ÁEH elnöke köszöntötte az érseket a Magyarországon megvalósított humanizmus nevében.« (Íme a főpap, akinek ateistái is vannak – oly hamar és oly tanulékonyak!)

»Hazánkban is számos egyházi ügyünk nyert kedvező és megnyugtató megoldást.« Ezek a kedvező megoldások túl lassúak, és tanulmányozásra készítetnek. De a szónok hallgat afelől, bár nem hallgatag természet és a megoldásokat számosnak tartotta.

A szónok felé feltett kérdések a megoldásokkal kapcsolatban:

Mi a helyzet a megszűnőben lévő vallásoktatás körül? Maga a szónok meglátogatta a fogoly papokat. Hányat engedtek szabadon? Mi van az amnesztia után Tabódy Istvánnal? Belügyminiszteri utasításra a hitoktatókat a fővárosban 36 órán belül üzték ki. Ez a megoldás? Ha nem, van-e utód a megüresedett helyeken? Elmozdították-e a titkos polgárőröket, akik a templomok környékén azokat figyelik, akik a templomokat látogatják? Az a hír járja, hogy a jó papok fizetését csökkentik, a progresszivistákét növelik. Mi a püspökök megoldása?

A papokat Prantnerhez citálják, szentbeszédek miatt vegzálják és visszatartják kongruájukat. Kinek a feladata a szentbeszédek ellenőrzése? A püspököknek, vagy Prantner segédeinek?

Budapesten és azokban a városokban, ahol több templom és plébánia¹¹⁸² van, a hívek vasárnapokon nem járnak saját templomaikba, hanem más templomokba, hogy elkerüljék a titkos megfigyelőket, akik a templomok előtt és a templomokban tartózkodnak. Ez vajon nem a vallásszabadság legsúlyosabb megsértése? (Catholic Standard [Washington], 1968. XII. 19.)

A budai prímási palotát – úgy hírlik – a Magyar Tudományos Akadémiának adták, nem a magyar kormány [beleegyezése] nélkül. Ez az Akadémia 1–1,5 századon át hatalmas adományokban részesült – az Egyháztól is. Miért teszük lehetetlenné a prímás számára, hogy a fővárosban éljen?

Sem a keleti, sem a nyugati totalitarizmus nem tette ezt.

Elég. Még többet lehetne felsorolni.

A hívek a püspököknek csupán egyetlen tettéről tudnak, a [közös] lelkipásztori körlevélről, amelyben jóváhagyják Magyarországnak a Vörös Had-

1181 Az angol fordító „love-”val fordítja. Az agape a szeretetvendégség kifejezése, fogadásnak vagy ünnepi ebédnek is fordítható.

1182 A latin szövegben: „parochos” = plébánosok, lehet hogy elírás ‘parochias’ helyett.

sereg általi megszállását.¹¹⁸³ Nincs-e ellentét e megszállás és a püspökeink által annyira szeretett békemozgalom Vietnam melletti [kiállása] között? Közép-Európa ügye nem kevésbé fontos: a jól szervezett karitász...

A hívek tudnak a meglöpött tömegetől rekvirált fillérekről, járom alatt és a büntetés díjával...¹¹⁸⁴

Aki a szónokot küldte, maga a Szentatya mondta: a moszkvai rendszerrel és a szatellit [államokkal] való dialógusban alig lehet reménykedni. Ez a kiküldöttre is érvényes. Ha létezne is – mint ahogy nincs – abszolút és örök ateista humanizmus, aggodalommal halljuk az egészen új elvet: a katolikusok és a marxisták kölcsönös alapja – elhagyva az istenit – a humánus. A legnagyobb rossz kétségkívül a nagyon is kétes, sőt, teljesen hiányzó humánus az egyik oldalon.

A század elején Tisza* [István] gróf, Magyarország kálvinista miniszterelnöke a kálvinisták összejövételén ezt mondta: Számomra semmi humánus nem idegen. (Ezen idő szerint a kálvinisták ugyanúgy törekedtek a humánusra, mint ma az ateista marxisták.) Prohászka püspök (aki, mint akit – helytelenül – modernistá[nak tartottak], feltétel nélkül elfogadta a [Szent] Officium intését), így reagált erre: »Alá lehetne írni, ha meghagynák, hogy ezt vegyék előre: Mindenekelőtt számomra semmi isteni nem idegen.«

Mindenki – 400 pap és 400 hívő – jelenlétében az érsek egyedül Prantner kíséretében vonult végig a szeminárium étkezőhelyiségein.

A militáns kommunista Párt 100 ügynökével sem tudja nyomon követni azt a tömeget – több mint egymillió hívő –, amekkorát az érsek a 4 egyházmegyében, a mintegy 500 plébánián felügyel. Ők így érthetik és követhetik az érseket:

Lelkiismeret-furdalás nélkül fogok belépni (valójában) a bolsevikok Pártjába, (helyesebben) a szocialista pártba, (még helyesebben) a humanisták pártjába – annál is inkább, mivel az érsek nem tett említést akadályokról.

Az ellenkező oldal a valóság tükrében

a. A helyzet szépítését biztosan örömmel fogadnák, de a humanizmus vállalásellenes cselekedet, e kor embereinek nagy egységét kezdettől fogva viszszaütötték, és torkukat összeszorították:

Marx (a vallás = ópium)

1183 Az eredetiben „in superiores partes approbatur” áll, amit az angol fordítás Magyarország felső részeinek elfoglalásával ad vissza „invasion of the upper parts of Hungary”. A bíboros itt arra gondolhatott, hogy a püspökök szuperlatívuszokban dicsérték meg a szovjet hadsereg invázióját.

1184 „De reacquisitione”: talán jelzője lehet a „nummulos”-nak.

Lenin (hiszek Istenben, akiről úgy vélem,¹¹⁸⁵ hogy saját maga kivételése)
Sztálin (255 kollektíva-tábor¹¹⁸⁶ Szibériában)

[Leonyid Iljics] Brezsnyev* (56 új kollektíva-tábort nyitott meg Szibériában)
Vajon az O. G. P. U.¹¹⁸⁷ fiataljai és a magyar átvándorlók humanisták?

A kommunista párt teljesen intoleráns, mind ideológiájában, mind pedig tetteiben: legjobban az Istennel, a vallással és az emberrel szemben. Legutóbb – ezekben a napokban – Cseh-Szlovákia megtámadása, Welyczkowski püspök fogolyként Ukrajnában. Vajon a XI. Piusz és VI. Pál (1920–69 [sic!])¹¹⁸⁸ pápasága közötti időben hol található humanitás? Az általuk küldött apostol-utódok követik a küzdelemre való felhívást. A Jerikóba vezető úton vannak, akik akadályoznak: tevékeny útonállók.

b. 1945-ben és utána, a Moszkvának olyannyira felajánlott Magyarországon, erőszakkal és álnoksággal több mint 4000 iskolát, kórházat, kollégiumot, házat stb. koboztak el, ártatlan és öreg emberek javait (sőt alapítványait) rabolták el, meg zárdákat; hűséges püspökök és papok sokasága van táborokban, börtönben, Szibériában – már csupán emlékezetben.

Az »engedmények« így néznek ki a másik oldal szerint

»A tolerancia« – ha létezne egyáltalán – a dolgok természetéből kifolyólag nem lemondás, nem a vitákkal (értsd: a küzdelemmel) való felhagyás. A Vatikán szükségből fogadta el – hangoztatván kifogásait – az állam előzetes egyetértését.¹¹⁸⁹ A Pápai Magyar Intézetből eltávolították az emigráns ma-

1185 vélem: „sputo”, helyesen „puto” (sputo=köpní, sputum=nyál).

1186 Nem kollektív tábor (mert nem a tábor kollektív), hanem munkatábort, amelyben a különböző, főként politikai okokból időszakosan száműzöttek kényszermunkát végeznek. Nem ismert, hogy a bíboros honnan, milyen forrásból szerzett tudomást erről, továbbá, hogy az adatok megfelelőek-e a tényeknek.

1187 O.G.P.U. – Objegyinnoje Goszudarsztvennoje Politiceszkoje Upravlenyje, azaz Egyesített Állami Politikai Hatóság (1922–1934 között).

1188 Vélhető, hogy arra kívánt utalni a bíboros, hogy VI. Pál addig eltelt pápasága alatt.

1189 Az angol szövegben a 'state agreement', tehát 'államszerződés' szerepel. Az 1964. szeptember 15-én megkötött, a Vatikán és a Magyar Népköztársaság közötti részleges megegyezésről lehet szó. A latin szöveg szóhasználata a hosszú idézetben a Világosságban 1969. februárban megjelent cikket követi: „A tárgyalások eredményesek voltak. A személyi kérdésekben kialakult egyetértés (»consensio«) alapján a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa megadta az előzetes (praeivus) hozzájárulást új érsekek és püspökök, apostoli kormányzók kinevezéséhez. Megtörtént e személyek beiktatása, és letették az állampolgári esküt. Az eredmények azt mutatják, hogy a Vatikán részben kényszerült (»in necessitate«) feladni korábbi diszkriminációs álláspontját (»acceptans exceptiones«) az egyházi vezetők kinevezésével kapcsolatban.” Balló István: A Magyar Népköztársaság egyházpolitikájának néhány kérdése. (In: *Világosság*, 1969. február, 65–70. 69. o.)

gyar papokat. Vannak még más kérdések¹¹⁹⁰ is, amelyekről nincs meg-
egyezés.

Az állam éber a magyar egyházat támogató külföldi egyházi szerve-
zetekkel szemben. Örül, (mert) olyan nagy a paphiány, hogy már 5–6 közös-
ségnek van egyetlen papja. (A vallás és a tolerancia ki fog halni!) Magasztalja
a püspökök 1969-es első körlevelét.¹¹⁹¹ De König bíborost annál jobban vádol-
ják hamisan: hivatalos vonalon nincsen, nem lehetséges a párbeszéd a szoci-
alista országokkal.¹¹⁹²

Nincsen világnézeti fegyvernyugvás,¹¹⁹³ sem pusztán elméleti-eszmei te-
vékenység,¹¹⁹⁴ jóllehet a vallásos tevékenység középpontjában már az ember
áll,¹¹⁹⁵ és ez így van a marxisták alapja szerint is. A marxisták végcélja a ter-

1190 A „questio” szerepel a szövegben, ami panaszt jelent. Itt 'quaestio'-król van szó.

1191 „Hogy csak a legfrissebbre hivatkozzunk: az 1969. újévi püspökkari szózat többek között a kö-
vetkezőket tartalmazza: »Mi, magyar katolikusok, úgy kezdjük tehát az új évet, hogy keressük
a meleg kézfogást és mindinkább erősödő együvértartozást [sic!] és összefogást minden magyar
testvérünkkel, minden jóakarátú emberrel... Nagyon érzékenyek vagyunk a haza hívó szavára,
és éppoly készségesek szebb jövőnk közös építésére. Ezért újévi óhajtásunk az is, hogy forrjon
össze példás testvéri egységben és összefogásban magyar dolgozó népünk, amikor hív a haza...
ezen egység és a belőle adódó közös eredményesség jegyében örömmel vállaljuk a reánk eső
részt. Ez a mi hazafias és hitünkbeli eredő kötelességünk.« (Magyar Kurír, 1969. jan. 2.)” Idézi
Balló István, i. m. 69. o.

1192 „De vajon milyen érdekeket szolgál az, ha tekintélyes egyházi vezetők a tényeket semmibe véve
átvesznek szélsőséges rágalmatokat (vö.: »calumnians«!) arról, hogy a szocialista országokban az
egyházak együttműködése az állammal kényszerű – mint ezt König bíboros tette az Osservatore
Romano című vatikáni lapban. (...) Sajnos, a bíboros már korábban, 1968 őszén is hangot adott
hasonló rágalmaknak. Az Informations Catholiques Internationales (november 1.) szerint Franz
König szeptember 19-én kijelentette, hogy a szocialista országokkal hivatalos szinten nem foly-
hat párbeszéd.” (Idézi Balló István, i. m. 68–69. o.)

1193 Vö.: „Gyakran hangsúlyozzuk, hogy az egyházakkal folytatott együttműködés, a vallásos dolgo-
zókkal szembeni türelem nem jelent világnézeti fegyvernyugvást.” (In: Balló István, i. m. 69. o.)

1194 Vö.: „A materialista világnézet hatékony propagandája a dolog lényegéből következően nem
maradhat pusztán elméleti tevékenység.” (In: Balló István, i. m. 70. o.)

1195 Vö.: „Az utóbbi években ugyanis módszereiben erőteljesen változott, sokkal inkább emberkö-
zelbe került az egyházak pasztorális munkája. Korábban a világnézeti alapkérdések vitatása állt
inkább a figyelem középpontjában... (...) Tevékenységük középpontjába az ember kerül; nem
isten és ember viszonyáról szólnak elsősorban, hanem ember és ember viszonyát igyekeznek
saját szempontjukból megmagyarázni, arra a síkra igyekezvén terelni ily módon a vallási propa-
gandát, amely valójában a marxizmus sajátképpeni területe.” (In: Balló István, i. m. 70. o.) Meg-
jegyezhetjük – évtizedek távlatából – az MSZMP illetékese, miután Balló az MSZMP KB Agi-
tációs és propaganda osztályának vezetőhelyettese volt, már annak idején érzékelte, hogy nem
egy új keleti politika, hanem a lelkek javát szolgáló fokozottabb keleti pasztoráció érzékelhető
a mindennapokban.

mészetfölöttitől független ember¹¹⁹⁶ marad. Ezen az alapon egyes-egyedül egyrészt a marxista tevékenység, másrészt a közös munkálkodás létezik.¹¹⁹⁷ A marxizmus annyira nagy hatással van, méghozzá a hívő dolgozókra is, hogy ezek egyre inkább tevékenyek az egyházban, sőt, hatást gyakorolnak a papokra a jövő (marxista) társadalom felépítése irányába vezető úton.¹¹⁹⁸ (Világosság, 1969. 2.) Február végén publikálták.

(Lényegében tehát a józan, ki nem kezdett, de becsületes, régi jó és eredeti alapelv szerint cselekszenek: amíg van levegőd, kötelességed a szekeremet szemből húzni, hátulról pedig előre tolni. Rabszolgák vagytok Egyiptomban ezer esztendővel ezelőtt, egymilliónyian az egyetlen Fáraóért.¹¹⁹⁹ Jog és szabadság üres beszéd és badarság; valójában egyedül erő és hatalom léteznek. A Párt kénye-kedve szerint¹²⁰⁰ gyakorolja¹²⁰¹ a toleranciát – ha gyakorolja – a hívő dolgozók kéréseivel¹²⁰² szemben is. De üldözés sincs kizárva a »nem-dolgozó« hívőkkel – a várandós anyákkal,¹²⁰³ a gyermekekkel, az öregekkel, a papokkal, az istentiszteletet végzőkkel, a háziasszonyokkal és a korábbi társadalom maradékaival – szemben; akik börtönökben vannak, meg fogságban, meg gyanúsak, stb. És ez a többség, az üldözés állandó lehetőségével. A kisebbség a hatalom és – állítólag – az úgynevezett tolerancia, de csak

1196 Vö.: „... csak így szorulhat háttérbe a kiszámíthatatlan sorstól, a természetfölöttitől való függés érzésvilága.” (In: Balló István, i. m. 70. o.)

1197 Vö.: „A jelenlegi helyzetben adva vannak tehát azok a lehetőségek, amelyeket kihasználva, pártunk és államunk egyházpolitikája még sikeresebbé, még gyümölcsözőbbé válhat. (...) A lehetőségek tehát a közös tevékenységben, a közös érdekekben és feladatokban rejlenek...” (In: Balló István, i. m. 70. o.)

1198 Vö.: „Adva van annak lehetősége, hogy az egyházak pozitív tevékenységét mindinkább azzal is előmozdítsuk, hogy a még vallásos tömegeket egyre intenzívebben bevonjuk saját ügyeik intézésébe, társadalmunk építésének munkájába. Így maguk a dolgozó emberek fognak pozitív irányban a papságra hatást gyakorolni. (...) Az együttműködés így sok tekintetben elmélyültebbé válik, kifejezve azt, hogy a szocializmusra aktívan orientálódó vallásos rétegek szövetségeseink a jövő társadalmának megteremtéséért vívott harcunkban.” (In: Balló István, i. m. 70. o.)

1199 Az angolban: „under one Pharaoh”.

1200 „pro commodo” (kényelme szerint).

1201 „Partis tolerancia exercetur”, szó szerint: 'a Párt toleranciája gyakoroltatik'.

1202 „preces”, az angolban „prayers”: jelenthet kéréseket, de imádságokat is (konkrét eseményről van szó?)

1203 „Foetos”. Szoros értelemben véve: magzatok[kal]. A „fetus” harmadik jelentése: gyermeket váró, várandós, szoptató; „fetus,-us m” pedig magzatot jelent. A „foetos” csak az előbbi szónak lehet a pl. accusativusa, az utóbbi szó pl. accusativusa szintén „f(o)etus”. Ugyanakkor a várandós anyát jelentő szónak nőnemben kellene állnia „f(o)etas”. Az angol fordítás – „fetusus” – magzatokat jelent.

a Párt által felügyelt módon és határok között.¹²⁰⁴ Ebben a szövegben a póknak és a légynek eme viszonyáról van szó.)

Ebben nem egy jelét találjuk az egri (kettős) levegőnek, amely megszépíti az egyáltalán nem szép dolgot, és az igazmondás kárára undorító fekélyeket csókol, irreális, önmagát is megtévesztő szándékkal.

1956-tól

A párt feje, akiről már említést tettünk, 1948-tól belügyminiszter volt. Ő – név nélkül – most feldicsért humanista, ő – mint a rendőrség felügyelője, mindazon ocsmány dolgok végrehajtója volt, amiket Rákosi rábízott. Ezek miatt Kádár őt (többször is¹²⁰⁵) igen indulatosan vádolta, és ezekért intézett kirohánást ellene 1956-ban. Őmaga, mint az új miniszterek elnöke és a Párt [fő]titkára,¹²⁰⁶ ezeket a förtelmes dolgokat nemcsak megsokszorozta, hanem felül is múlta.

Ugyanő Nagy Imre (aki a börtönből 1956 előtt kiszabadította)¹²⁰⁷ minisztere volt meg a forradalomé,¹²⁰⁸ egy alkalommal az orosz nagykövet előtt még a többi minisztert is fellázította a Szovjet ellen, jöllehet fejében már elhatározta a haza elárulását. Mint ilyen, eltávozott, és mint Ephialtész,¹²⁰⁹ óriási sereget indított meg. Őt nappal előtte, amikor még ő volt a miniszter, ezt a sereget legyőzték a [Jawaharal] Nehru* rakparton,¹²¹⁰ a főváros 25 000 fiataljának halálával – dicsőséges halállal.¹²¹¹ Mint Moszkva ügynöke, ezer meg ezer

1204 A szerkezet szavainak értelem szerinti (és latinus) sorrendje: „in modo et (in) extensione a Parte contemplata”. Ha két különböző nemű főnévre vonatkozik egyazon jelző, akkor a klasszikus latinban a jelző nemével megegyező főnevet helyezik a jelzőhöz közelebb. Például: „Memento Domine famulorum famularumque tuarum...” (A szentmise szövegében a Római Kánon).

1205 „accusabat”: folyamatosságot fejez ki.

1206 A latinban és az angolban csak „Partis secretarius”.

1207 Nem Nagy miniszterelnök szabadította ki Kádárt a fegyházból.

1208 Kádár október 30-tól november 4-ig államminiszter volt.

1209 Elárulta a spártaiakat Thermopylaenál. A perzsa csapatot a görögök háta mögé vezette.

1210 A latinban csak „iuxta Nehru”. A néhai Nehruról elnevezett rakpartról van szó.

1211 „...az október 23. és 1957 januárja között elesett mintegy két és fél ezer személy[!] 44%-a a 25 éven aluliak, s 58%-a a fizikai dolgozók közül került ki. A halálesetek túlnyomó többsége – 78%-a – Budapesten történt. A harci cselekményekben megsérültek többsége – a mintegy 20 ezer fő 77%-a – ugyancsak budapesti, s csaknem fele 30 éven aluli volt.” Tehát nem halt meg 25 000 fiatal a „Nehrunál”. (In: Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században, Bp., 2005. Osiris K., 396. o.) A bíboros 1959 novemberében is 25 000 szabadságharcos hősi haláláról írt Eisenhower elnöknek. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra itélve*, 860. o. 1151–1153. sz. jegyzetek, 263. sz. dok.)

egyszerű embert ölt meg¹²¹² – saját nyilvános ígérete ellenére;¹²¹³ előre tervezett kegyetlensége három nap alatt 193 000 embert űzött el az országból; több mint 20 000 iskolást – 10–12 éves fiúkat és lányokat – deportált vagy legalábbis eltúrte, hogy Szibériába vigyék őket. Egészen a mai napig, 12 esztendővel később, közülük bizony egy sem tért vissza, és egyetlen egy levél sem érkezett a szülőkhöz.

Ugyanez az ember ölte meg Nagy Imrét is, a »kormány« tulajdon Elnökét meg miniszter társait és segítőiket. Az általa vezetett statisztikában így adja meg a harcokban meghaltak számát: 13–14% (1800–3000). Humanizmus és tolerancia? Túrkevén (13 805) 1968-ban 65 halottat temetett el pap (lelkész), 67-en polgári temetésben részesültek (Népszabadság, 69. II. 18.). Kádár a pusztán imádkozó Egyházat sem tolerálja – a totalitás bálványistene miatt.

Hogy sokakat ezenfelül csak (a Párt) polgári szertartás(a) szerint lehet eltemetni: a katolikus temetők nagy részénél tervbe van véve a szekularizálás (elkobzás) előkészítése. A városokban és a falvakban kik kísérik ki a halottat a temetőbe?

Ha hihetünk a számoknak,¹²¹⁴ akkor az ateista szertartás szerint végzett temetések aránya Budapesten – 1960 és 1968 között – 23,3%-ra nőtt (Népszava, 68. X. 26.). – Ez igen elszomorító; de mit várhatunk manapság a kevés és korban előrehaladott pappal egy kétmillió városban, szemben a totális terrorral és »gépezettel«?

Mindazonáltal az ellenséges oldal a városokban és a vidéken 25 és 50 éves házassági évfordulókat is rendez. Minden ilyen házaspár leggyakrabban vidékről való. Falusi papjainknak vannak anyakönyveik, van elegendő idejük. A párok templomban kötöttek házasságot. Mialatt a rendszer 25 napilapja mérgeződik ilyen adatokon, a »katolikus« orgánusok nem szolgálnak ilyen hírekkel. Mintha a papság tehetetlen vagy közömbös lenne, vagy nincsenek számára előírások?

Ha bárki is örülne egy egrri látogatásnak, mindenki előtt, Kádár ülne diadalt, és ő lenne a leghálásabb. Február végén Győrben (Jaurinumban¹²¹⁵) volt, valamilyen nagy gyárban, a saját ifjúsága között. Ez kedvező¹²¹⁶ alkalom volt – és az Egrri csillagokról való megemlékezés alkalmával megemlékezett

1212 „ulteriores”, alacsony rangú embereket jelent.

1213 Kádár rádióbeszédére utal.

1214 L. az angol fordítást: „If we can believe the figures...”

1215 Győr latinosított elnevezése „Jaurinum”, így szerepel az egyházmegye a korábbi Annuario Pontificiokban is.

1216 „pospera” helyett ’prospera’.

(elemi) iskolai hitoktatójáról¹²¹⁷ (Népszabadság, 69. III. 2.). Valószínűleg, kitalált történet, de ezzel a szándékkal: takarítsd el az Egyházat!

Úgy, ahogy azt Sztálin tette Moszkvában, a Vörös Hadseregnek ajándékot hozó görög rítusú katolikus papokkal (Kostelnik¹²¹⁸ stb.).

Öszentsége, XII. Piusz egyetlen nap (1956. november 4.) három könyörgést mondott Kádár János és Oroszország humanizmusa ellen.

Azokban a napokban a milánói bíboros nyilvánosan hordozta Magyarország keresztjét,¹²¹⁹ amelynek, sőt a fennen hirdetett humanizmusnak is ez az ember volt az ácsolója.

Mégis, úgy tűnik, hogy Stepinac, Beran, Visinszky,¹²²⁰ Slipyi¹²²¹ bíborosok, Grósz, Meszlényi* [Zoltán Lajos], Pétery, Márton, Scheffler* [János], Badalik stb. püspökök a kemény tapasztalatból sem értették meg a bolsevizmus lényegét.

De – mialatt Közép-Európa ezen püspökei sorjában a börtönökbe mentek – Douglas [Arnold] Hyde*, a Daily Worker című (londoni) pártlap szerkesztője, saját bevallása szerint, otthagyta a Daily Worker-t, állását meg a Pártot, és a nyomorúságot választotta, hogy egy felnőtt lányt megőrizzen a bolsevizmus mérgétől és erköletelenségétől (Anders als ich glaubte. Herder. Freiburg, 1957.). És vajon a nyáj ezreinek és millióinak, a 4 egyházmegegyében, nincs olyan értéke, mint ennek az egyetlen lánynak? De vannak mások is, akik elfordultak a marxizmo-bolsevizmustól: Sanderson, Crotti, Sassi, Dr. Eldo Rossi stb.

1217 Az angolban így: „... and instead of (loco) commemorating the stars of Eger he recalled his own school days (catechetae sui) in the elementary school...” Így a Népszabadság: „Aztán nagy derűtség közepette elmesélte egy gyermekkori emlékét. »Egyszer, a hittanórán a pap – szivarozva – arról beszélt, hogy a papok között is vannak bűnös emberek. De ha egy pap követ el bűnt, a pokol legaljára kerül, s ott bizony nemcsak azért a legrosszabb, mert ott a legforróbb, hanem mert azok is nyomják, akik fölötte vannak.«” (In: *Két nap gazdag tapasztalatai. Kádár János Győrről*, Népszabadság, 1969. márc. 2., 3. o.)

1218 Helyesen: Kostelnik.

1219 „Milánó érseke, Giovanni Battista Montini (a későbbi VI. Pál pápa) éjjeli fáklós körmenetben imádkozott híveivel a forradalmárokért, és vállán vitte az újra leigázott Magyarország szimbolikus keresztjét.” Csorba László – Walcz Amarylisz: Szimpátia és pártharcok Olaszországban. 1956 visszhangja Olaszországban, in: *História* 2006. 2. sz. www.historia.hu/archivum/2006/0610_02.htm (2015. január).

1220 Wyszynski.

1221 Szlipij. A felsorolt főpapok egyaránt a kommunizmustól szenvedtek üldöztetést. Életrajzi adatokat l. kötetünkben a magyar rész végén.

Nem a humanitás az ő jellemzője, hanem az abnormalitás.

Negyedszázada ez Magyarország életének mozgatója. Ezt az országot 1919-ben Párizsban – rettenetes élveboncolással – 7 részre darabolták fel, a 6 megígért népszavazás nélkül. Az 1920-as statisztikák alapján Ausztriában, Cseh-Szlovákiában, Lengyelországban, Oroszországban, Romániában és Jugoszláviában 3 700 000 magyar van még ma is a Magyarországhoz hűtlen barátok között – vallástalanságban (a Szovjet, a civil Cseh-Szlovákia), vadságban, a Balkán¹²²² műveletlen és félművelt népei között, emberi jogok nélkül, többékevésbé változatlanágban, intenzív üldözések közepette. Kádár ezekbe az országokba utazgat; és csak Vietnam, Korea, Mongólia meg ezek lakóinak állapotát ismeri; keltében és fektében egyaránt az ő jogaikat kéri. De a szomszédságban élő magyarokról már 25 éve hallgat, mint a sír. A forradalom után (1956) Erdélybe utazott, és egyszer, a jelenlévő román pártvezetőkkel deklarálta a magyaroknak: *lasciate ogni speranza*.¹²²³ Ahol jó, ott van a haza. (Sem nem jó, sem nem haza.) A Magyarországra emigrált üldözötteket mindig átadja Oroszországnak, Szerbiának, stb.

A pártszervezetek napról napra költői hevülettel¹²²⁴ írják le, hogy Csonka-Magyarországon miképpen kezelik a nemzetiségeket. 1953-ban a 9 500 000-ból körülbelül 400 000-en voltak (3%), de 7 különböző nyelvet beszéltek. (Végül is nekik élniük kell természetadta jogaikkal!) De a határokon kívül élő 3 700 000 magyarról, akik érintkezésben¹²²⁵ vannak a feldarabolt Magyarország magyarjaival, 1945 óta egyetlen szó vagy betű sem esik. A magyarok ott egységes nemzetet¹²²⁶ alkotnak, és

– a szerbek által leválasztott területen a lakosság 33%-át (németek 27%, szerbek 520 000 – 22%),

– a románok által leválasztott területen – 2 430 000 fő – a lakosság 35%-át (románok 43%, németek 6%, mások 6%),

– a csehek által leválasztott területen – 1 085 000 fő – a lakosság 35,7%-át alkotják (csehek 0,004%).¹²²⁷

1222 „Haemi”, Haemus (-i, m.), a Balkánt jelenti (eredetileg egy hegység).

1223 Hagyj(atok) fel minden reménnyel. (Dante)

1224 „cum commota poesi melica”, amelyben melicus (3. jelentés) = zenei, költői, lírai. Az angolban szereplő „mellifluous” a latinban így lenne: „mellitus”.

1225 A „kapcsolat” szebb kifejezés lenne, de itt a földrajzi érintkezésről van szó, mert a határok miatt nehezen lehetett valódi kapcsolatot ápolni. Illyés Gyula: mint kenyéren a héj!

1226 Vagyis kompakt nemzettestet.

1227 Mindszenty bíboros 1969-ben korábbi magyar állami népszámlálások eredményeivel érvel.

Így tesz Ausztria és De Gaulle tábornok,¹²²⁸ stb., az 50–200 év óta idegen területek visszatérésén megfeszülve fáradoznak.

Eközben Kádár 12 esztendő alatt (1957–1968) az állami apparátussal, köz-költségen 2 500 000 terhességmegszakítást hajtott végre – 1 születés: 2 élet kioltása (Népszava, 69. I. 26.). Ő maga a tömeg gyilkosa és a nemzet kiirtója.

A gyilkolásnak pedig ez az egyetlen »törvényes« útja.

Sőt, a napilapok szerint a bírók minden egyes héten elítélnék »törvénytelenül« dolgozó (gyilkoló) orvosokat – ügyvédek is vannak – 20–50, sőt 70 esettel. A megrontott fiatalság, a Párt urai, a becsületüket veszített elvtársak, és általában mindenki, aki már kipróbálta (az abortusz után a kórházak levegője tele van olyan esetekkel, amelyek elviselhetetlenek, különösen az ápolónők gúnyolódása és csúfolódása miatt); mindnyájan elfogadják az efféle könnyörületességet és a »megkönnyörülők« a nagy árat (csak a szülők, barátok, jegyesek ne tudják): 500–600, sőt 2500–3000 forintot (21–120 \$). – (Valóság, 1968. 7.). Az ilyen törvénytelen »sorozatgyilkosság«¹²²⁹ biztosan 50%-a a »törvényes« tevékenység¹²³⁰ számának: körülbelül 1 250 000. Így 3 750 000 az abortusz a 10 236 282 fős népességen belül (36,6%, a minőség szempontjából ennél is több). Sőt más okból is több; a pécsi orvosi kongresszus szerint a »törvényes« mód esetében a bábák gondatlanok, amennyire ezt a számok mutatják.

Mindegyik eljárás¹²³¹ – a »törvényes« és a törvénytelen – esetében már az I. abortusz után akadnak koraszülöttek. Az abortusz gyakoriságát illetően Magyarország teljesen nyilvánvalóan vezet a nemzetközi statisztikákban, és közöttük gyakoribb a halálozás is. Budapesten 1962-ben az abortusz nélküliek 107%-e, az I. abortusz utániak 143%-e, a II. abortusz utániak 175%-e, a III. abortusz utániak 222%-e halt meg. Az abortuszok számának növeke-

1228 Tüntető és ellentüntető. De Gaulle „próbaútja” Bretagne-ban (in: *Népszabadság*, 1969. február 1. 2. o.). Idézet: „Mint a hírügynökségek megjegyzik, De Gaulle érkezését rendkívüli biztonsági intézkedések előzték meg, tekintettel a Bretagne-i »autonomisták« tevékenységére, akik közül az utóbbi napokban többeket le is tartóztattak.” De Gaulle körbejárta a hajdanán sok, különböző nemzetiségű tartományból összekovácsolt Franciaországot. (Az „1789-es francia állammodell” a centralizált, lehetőleg minél homogénebb, état-nation, állam-nemzet, illetve nemzetállam.)

1229 A latinban csak „linea”. Ha csupán ’sorozattal’ fordítjuk, akkor zavaró lehet a nem odaillőnek gondolt szó. Vagy ’törvényes úton végrehajtott’.

1230 Itt is „linea” szerepel. [Őszintén szólva, nem magyarul kellene szép mondatokat írunk, hanem a Mindszenty által az 1960-as években beszélt magyar nyelv (!) latin változatát, és a bíboros heves stílusát és hevenyészett kifejezéseit pontosan lefordítani. De akkor a fordítót gondolnák hozzá nem értőnek – legalábbis, akik nem olvassák a latin szöveget. – *Fordító megjegyzése*]

1231 „linea”.

désével csökken az újszülött súlya és életben maradásának reménye. Budapesten 1967-ben 37 ilyen halt meg, a doktorok erejének minden összeszedése ellenére [sic!]. És ha megmarad, az esetek 30%-ában 6 éves korában éretlen lesz az iskolához. (Dr. Petróczi István).

Országosan a csecsemőkorban meghaltak közül 70% egyéves kora előtt, már 14 napon belül meghal, és ezek nagy része koraszülött. A hatalom – állítólag – az abortusz ellen van, de kiáll a fogamzásgátló eszközök propagálása mellett. Ilyen a magyar rendszer nyitottsága: Infecundin.¹²³² Már 60 000 magyar nő használta, de most elhatározták mind az árának (55-ről 31 forintra), mind a mennyiségének a leszállítását (2 hónapra való – Népszabadság, 69. III. 8.).

Kádár, a gonosztevő, ennek a számnak az oka.

Magyarország a humanizmusba öregedett bele. Kevesen vannak, akik támaszt nyújtanak az öregeknek. Arról írogatnak, hogy ne engedjék meg, hogy az idősek nyugdíjházba¹²³³ mehessenek. Vannak elhagyatott helyek, reménység nélkül. Veres Péter*, a rendszer alapítója és bálványja, már az elmúlás házának öre.¹²³⁴

1921-ben a népesség 30,6%-a 0–14 év közötti,¹²³⁵ 9%-a 60 év feletti. 1967-ben: 22,5% és 16,1%. (Munka, 1968. nov. 15.).

(A jugoszláv püspökök legalább kérték az enyhe törvény eltörlését, Magyarországon ez meg öröm, a humanizmus gyönyörködtetésére.)

Ez Magyarország végzetes világrekordja. De nem az egyedüli!

Magyarországnak a humanizmusból és a szocializmusból kifolyólag két világrekordja és egy európai rekordja van. És ehhez hozzáadódik még több újabb fertőzés és a Párt ajándékai.

VÁLÁS

Magyarország, Kádár szemszögéből, a legjobban fejlődő országok között van. 1949-ben 107 800 házasságkötés, 12 556 felbontott házasság volt; 1967-ben 96 799 házasságkötés és 21 078 felbontott házasság. 1949-ben a házasságkötések és a válások különbsége 52 847, 1967-ben 22 435. A válások aránya 1958-ban 2,1% volt, 1967-ben 3,7%. (Esti Hírlap, 68. IX. 27.)

1232 Egy fogamzásgátló gyógyszer neve.

1233 „in pensionem” nyugdíjasotthon értelemben a következő mondat alapján.

1234 Az „aedituus” templomört jelent, tágabban olyat, aki egy házat szemmel tart, felvigyáz. Az angol fordítás találó: „... is now custodian of a house of death”. Veres Péter 1956-tól 1970-ig Gárdonyi úti házában lakott.

1235 Talán nem szövegből idézte, hanem egy ábrát látott maga előtt.

ÖNGYILKOSSÁG

1966: 3011; 1967: 3200 (Stat. Évkönyv 1967¹²³⁶). Magyarország 8 olyan európai ország között az egyetlen, amelyekben a 15–44 év közöttiek körében az öngyilkosság a III. halálok. Ezek közül 6 nagyrészt protestáns. Magyarország nagyrészt (70–72%) katolikus. A 8 ország körében a legrosszabb arány a 22,5/100 000 fő. Magyarországon a 7–14 évesek között 11. Ez növekedés az abszolút számokban és az arányokat tekintve is.

Az alkoholizmus a Párt szerint a földi jólét jele. A különböző bűncselekményekben 4,4–40,4% volt az alkohol befolyásoltsága alatt lévő fiatalok aránya. (Stat. Évkönyv 1966¹²³⁷, 1967).

Sokan 16–18 éves korukban lesznek alkoholisták. (Népszabadság, 69. II. 20.). Az ateista állam oktatási rendszerében a fiatalok 50%-ának (34 843) vannak alkoholista szülei (Esti Hírlap, 68. IX. 27.). A humanizmus előtt alkoholizmus alig volt.¹²³⁸ Az állam most hamisítja az italokat, és így rombolja a szervezetet.

Vannak szociális gondok (Esti Hírlap, 68. IX. 27.). 10 év alatt a gyermekvédelmi munkások száma 1/3-dal csökkent; Budapesten (szám szerint a feldarabolt ország 1/5-e) a 14 év alatti fiúk és lányok 1964-ben 980, 1967-ben 1227 bűncselekménnyel foglalták le a közrend szerveit.¹²³⁹ (Uo.)

A gyárak és a hivatalok állandó terhet jelentenek a csecsemőgondozó és a kisgyermekre felügyelő intézeteknek (Esti Hírlap, 69. II. 27.), bár az asszonyok 75%-a a gyárakban és a hivatalokban van, távol az otthonuktól. Csak a gyermekek 50%-a tud az intézetekbe járni. (Uo.)

Az improduktív korúak ilyen intézményeinek költségei és gondja az abortusz melletti legfőbb érv. A 2/3-ot megölik és 12 év múltán csak az 1/3 résznek a fele veheti igénybe ezeket az intézményeket, szükségében. Úgy látszik, hogy a 2/3-os gyilkosság azonfelül még igen »humánus«, legfeljebb az élők 1/5-e élhet a »paradicsomban«. A rezsím pedig ujjong a gazdasági sikeren (Kádár Győrben, Népszabadság, 69. II. 27.).

Mi az oka?

1236 Statisztikai Évkönyv 1967, Bp., 1968. Statisztikai Kiadó Vállalat

1237 Statisztikai Évkönyv 1966, Bp., 1967. Statisztikai Kiadó Vállalat

1238 Ez a megállapítás bizonyára vitatható.

1239 „disciplina publica”, itt a rendőrséget jelenti.

A Párt szerint a gyermek teher és nem haszon; de az új szállodák bevételt hoznak, ezért építik ezeket nagy gyorsasággal mindenekelőtt Budapesten, de vidéken is.

Nyomorúság:

1. A körülbelül 3000 termelősövetkezet között, a »kormány« szerint, 1/3-nak gyenge eredményei vannak, elégtelen hozamot nyújt a 300 000 tagnak (szorozva négyel), körülbelül 1 000 000 állampolgárnak. Eddig mindig 1/3-ról beszéltek, a mostani év elejétől mindig 1/4-et találtam. Azért lett ez, hogy Kádár tudjon Győrben kérkedni (vagyis hazudni).¹²⁴⁰

2. A rendszer napilapjai írják:

Szomorú, hogy 309 ezer tagnak nem jár éves juttatás (a termelősövetkezet egyedülálló munkásainak; nemritkán családok is nyomorban élnek). Ők, különböző levonásokkal, havonta 260 forintot kapnak vissza. »Az ilyeneknek nincsen közösségi jóérzésük« (Magyar Nemzet, 69. II. 19.; Stat. Évkönyv 1967).

Szentetornyán Hartman János nagyon idős özvegye évente 99 forintot kap vissza az 5 holdért, amit a termelősövetkezet használ (Szabad Föld, 69. III. 9.). Ilyen tényeket akármelyik számban lehet olvasni.

3. Budapestnek, környékével együtt, hárommillió lakosa van. Csak a környéknek egymillió lakosa van, még nem kész utcákban és falvakban. Az ő helyzetük – a »szükségtelepekkel« együtt – a legnyomorúságosabb (Élet és Irodalom, 68. VI. 1.). Egy tisztviselő: »Ők a gond«, már ami a lakásokat, iskolákat, intézményeket, utakat, kutakat, vizet, kereskedelmet, a túlszűfolt-ságot, az árnyékszékek hiányát, az elektromosságot, a berendezést stb. illeti. (Uo.). Sőt, egyetlen osztályban 75–93 tanuló van (Népszabadság, 68. IX. 5.).

Ezeknek a családoknak vidéken egyszerű, de takaros házaik voltak. Amit Lengyelország nem csinált, azt Kádár igen: termelősövetkezeteket alapított, amelyekben éhség volt. Az emberek bizonyos része nem lépett be. Tevékenység nélkül maradt. Ezt a propagandával elcsábított és rászedett részt az iparba terelték, méghozzá Budapestre. A fővárosban a legnagyobb a lakáshiány, így akik nem akartak újra éhezni, a vonzáskörzetben telepedtek le. Budapesten segédmunkásként dolgoznak, alacsony bérért, de a város környékén (Pest megyében) élnek embertelen körülmények között, visszasüllyedve több évszázaddal – a cigányok állapotába. Itt »elég gyakoriak a nyilvánosan elköve-

1240 A „vanus” szó jelentése: hazug módon kérkedni.

tett méltánytalanságok» (Magyar Nemzet, 69. II. 20.). Éjjel senki, még az őr sem mer ott mutatkozni. Az állam egyetlen eljárása, növekvő mértékben, a bebörtönzés. Az emberek nem tudják, hogy kikkel laknak és kikkel alsznak. (I. h.; Élet és Irodalom) A cikkből és a fényképekből kikövetkeztethetjük: a nyomornegyed és a külváros ennél sokkal tűrhetőbb. A házak ilyen nagy tömegkelegében egy házat sem tudnak eladni; néhány pedig össze is dőlt.

4. Nagycsaládok: miután Kádár a nemzet szabadságvágyát csakis erkölcsstenül elégítette ki, a nemzet létszáma csökken, megvetése fokozódik. De eddig még létezik. Ha a négy gyermek a nagycsalád jellemzője, akkor, a dokumentumok (statisztikai évkönyvek) szerint, 1949-től körülbelül 487 000 gyermek alkotja a nagycsaládokat. Az újságok írják: a nagycsaládok sorsa sokkal nehezebb, mint azoké, akik »bölcsek«. Az újságírók ritkán dicsérik őket. Szaporulat van, de a kenyér, a tej, a ruha, a lábbeli viszik a pénzt. A szocializmusban a család egyetlen eltartója még a kiscsaládot (1–2 gyermek) sem tudja eltartani a csekély keresetből.

5. Üldözött családok: a legkisebb becslés szerint körülbelül 250 000 ember (kiskereskedők, gyárosok, katonák, a közbiztonság őrői, régi hitoktatók, az áldozatok családjai) él nyomorban. A családtagokkal együtt mintegy 1 000 000 fő.

6. A havi 1000-nél (42 \$) kevesebbet kereső munkások és az állami tisztviselők aránya 1966-ban (IX. 30.): az iparban 3,2%, az építőiparban 4,3%, a közlekedésben¹²⁴¹ 1,4%, a kereskedelemben 9,1% (Népszava, 69. III. 9.) Jó tudni, hány főről van szó.

A 3,2% 52 128 személy, a 4,3% 14 362 személy, az 1,4% 4312 személy, a 9,1% 32 487 személy.

Összesen 103 289 személy, 3 családtaggal: 309 867 fő.

7. Nyugdíjak

Saját jogon	555.000	903 Ft : \$38
„Ex hoc 1958: 40 decr.”	387.000	956 Ft : \$40
Özvegyek	173.000	495 Ft : \$21

1241 Az eredeti Népszava-cikkben „közlekedés” szerepel. L: Kereseti arány – szociális biztonság, in: Népszava. 1969. március 9. 3. o.

„Ex hoc 1958: 40 decr.”	52.000	655 Ft : \$27
Szövetkezetek tagjai	48.000	458 Ft : \$19
Ugyanonnan van jövedelmük	309.000	264 Ft : \$11
Kisüzemek	35.000	776 Ft : \$33
Többféle jogon	149.000	629 Ft : \$26
Összesen	1,269.000	640 Ft : \$27

Stat. Évkönyv, 1967.¹²⁴² 315.

Három családtaggal számolva 3 807 000 fő. Mindannyian 1000 forintnál kevesebbet kapnak, habár ez nem olyan csekély összeg, mint a földművesek jövedelme, vagy az özvegyek és a földművesek nyugdíja. E három csoport nyugdíja 500 forint (11–21 \$) alatt van.

Nagyobb nyugdíjakat (1000 forint felett) nem tesznek közzé.

8. Hivatalos nyilvántartások: 15 000 x 4 = 60 000 ember, akiknek a keresete havi 1226–1311 (55 \$) forint között van. (A napilapokban, főleg a Népszavában, nagyon gyakran.)

9. Mindennapi messziről való utazás a munkaalkalomhoz.

Ebben egyedül a családapa érintett, az anya sokszor otthon marad. De egyetlen kereset elégtelen jövedelem még az egyetlen, elválasztott kis családhoz is. A hétvégén¹²⁴³ hosszú úton visszatérők (vasutak) isznak és duhajkodnak. A Budapestre, de főleg más városokba és településekre ingázók száma körülbelül 150 000. A családtagokkal: 650 000.

10. Kelet-Németországban 10 000 fiatal (fiúk és lányok) él a gyárakban, a mezőgazdasági üzemekben és a külföldi szállásokon – »tapasztalatszerzés végett«.¹²⁴⁴ Ifjúságunk elhagyja ezt a földet és Kelet-Németországban él. Úgy tűnik, hogy Oroszország előírta, Magyarország engedelmesskedett. Félek, hogy a lányok a Vörös Hadsereg erkölcsstelen szolgálatára lesznek, amely óriási számban állomásozik ott. Ezt a félelmemet megerősíti a Magyarország (1968, 43–45. szám), az egyik pártorgánium, a szüleik

1242 A szövegben elütés: „1907”.

1243 A címben még „quotidie”-ről volt szó.

1244 „pro experientia” – itt nem kísérletről van szó.

tekintetétől távol lévő lányokról¹²⁴⁵ készített botrányos beszámolókkal. Ezt a tényt teljesen elismerik a napilapok. Azt gondolom, hogy többen is vannak ott és még másutt is. A gazdaság gyengesége¹²⁴⁶ miatt a rendszer nem tud munkát adni, és annál kevésbé képes Moszkvának ellenállni.

A történelem ismétlődik: a XVI–XVII. században a német választófejedelmek, fejpénz ellenében, átadták katonáikat a háborúskodó országoknak.

Az lenne az én igen szerény és nagy kérésem, hogy egy keleti püspök méltóztasson ezekről a fiúkról és lányokról alkalmas módon gondoskodni.

Akik pedig itthon vannak, azok nem Szent István letelepedő népe, mégis szüntelenül vándorolnak. Hajdú-Bihar megyében 1968-ban 18 600-an mentek el az ipari üzemekből, és 23 600-an léptek be. A migránsok 70%-a 30 év alatti, ezek fele része kétszeres migráns. Az okok: kis kereset, az otthontól való távolság, de még inkább a velük való durva bánásmód (Hajdú-Bihari Napló, 69. III. 11.). A migráció tetszik a rendszernek: tervei szerint való. A vándorló cigányok – otthon, haza, család, egyház, temető stb. nélkül – inkább alkalmasabbak az új világ számára, mint a történelem és a hagyomány talapzatán álló nép. Rákosi nagy örömmel jelentette ki, hogy Kádár tette meg az első mozdulatot:¹²⁴⁷ beindította a teljes államvédelmi szervezetet.¹²⁴⁸ A budapesti értelmiséget (körülbelül 200 000 fő) a Magyar Alföld pusztaságába deportálták és szórták szét, még egyetemi tanárokat is, Homonnay* [Tivadar] főpolgármestert; éhség, fizikai munka, rongyokban. Magam láttam és hallottam őt 1956-ban.

A Nyugat vak a kizárólag a békepapoktól meg a nyugati újságíróktól szerzett információk miatt. Ezeknek¹²⁴⁹ elég idejük nincsen, azokból meg hiányzik a jóakarát.¹²⁵⁰

A diplomáciai képviselők tagjai otthon csak vezérelveket kapnak a közép-európai országokkal kapcsolatban, részletes és az egyes országok különbségeire vonatkozó iránymutatásokat nem. A helyszínen inkább bürokraták, és ha olykor, igen ritkán, valamit látni akarnak, nem láthatják, amit óhajtanak, hanem csak azt, amit a rendszer megmutatott a kísérekkel.

1245 A szöveg bizonytalanságban hagy: a lányokkal készítették az interjút vagy róluk? Genitivus objectivus vagy subjectivus? Az angol fordítás is ezt a variánst hozza: „with reports of scandals involving girls”.

1246 Az angol fordításban: „weakness”.

1247 Az angolban: „the first step”.

1248 „Tota disciplina publica.”

1249 Azaz az újságíróknak.

1250 Ez a véleménye a békepapokról.

»Milyen most Magyarország?«¹²⁵¹

A szerkesztő¹²⁵² kérdez és válaszol az Írószövetség folyóiratában:

»Éjjel, egy bárban felszedett nő alszik a hálószobában.«¹²⁵³

Az író ezt forgatja magában: »ha a nő felébred, meg kellene kérdezni, hogy mi a neve«; és az író nagyot ásít.

Ezt idézi »a mai Magyarország irodalmának teljességéből«. A novellákban és a regényekben ez az írásművészet van kibontakozóban.

»A betűszedők odakiáltanak az irodába belépő, kalapot viselő hírlapíróknak: le a kalapot!«¹²⁵⁴

»Jöjjenek a televízióba a termelészövetkezetek,¹²⁵⁵ mert ott van a világ megváltása.«¹²⁵⁶ (Láttuk, hogy miként... Hartman János özvegye az évi 99 forinttal – 4,2 \$ – sír és éhezik). A szerkesztő fájdalma: »Van-e egyetlen rövidke tanulmány (is) abban a témában... hogy mi történt Magyarország irodalmával? Miért nem nagysúlyú kérdés, hogyan teremődik a világ? Egy tehén, nitrátsó-oldat,¹²⁵⁷ egy vasöntöde, esztergályosüzem stb. – ezek legyennek a tv-ben.«¹²⁵⁸

1251 Faragó Vilmos vezércikkének címe. (In: *Élet és Irodalom*, 1969. 9. sz. 1969. március 1. 1. o.)

1252 „Caput primarium”: ez egyébként dogmatikai kifejezés. Az angol fordításban „president”, téves. Faragó Vilmos nem volt az Írószövetség elnöke, mert 1959–1971 között Darvas József töltötte be ezt a tisztséget. Faragó a folyóirat olvasószervezője volt. Alább a levélíró „caput primarium” helyett (és felváltva is) „redactor”-t említ.

1253 „És most nyugtalan vagyok, mert – ahogy régen, amikor még riporter voltam – el kéne indulni. (...) Tíz éve (...) Csak könyveket láttam. Mai magyar irodalmat. A férfi rágyújtott az első cigarettára. Szájában kesernyésen rándult össze a nyál, s erről eszébe jutott a nő, aki ott feküdt mellette a heverőn, furcsa, gyermeki pózban. Az éjszaka szedte föl egy bárban. – Ha fölébred, meg kéne kérdezni, hogy hívják – gondolta a férfi és nagyot ásított.” Uo.

1254 „A nyomdában sok gép van, meg ólomszag, meg minden. (...) Ha az újságíró úgy lép be, hogy üstökén felejt a sapkáját, a nyomdászok kopognak a bádogasztalon és kórusban kiabálják: kalap! kalap! kalap!” Uo.

1255 „cooperativa sodalicia”, a termelészövetkezetet érti alatta, a cikkben is ezekről van szó.

1256 Az itt hosszan idézett vezércikk mondanivalója nem a szexualitás reklámozása, hanem a „legszorosabb értelemben vett jelen”, a köznapok világának szemléltetése. – L. még: „most pedig idézek B. Nagy Lászlónak egy két héttel ezelőtt megjelent cikkéből: »nem a középfilm, hanem a köznapokat – a legszorosabb értelemben vett jelent – hiányolom a magyar filmművészet mai koloritjából. Szép, szép dolog a világmegváltás, néha azonban jó lenne egy műhely, egy – irgalom atyja, ne hagyj el! – termelészövetkezetet a filmváznál szemlélteni. Az a sanda gyanúm, hogy valami csekély rész ott is folyik a világmegváltásból.«” Uo.

1257 A műtrágyára gondol.

1258 A fordítás az eredeti újságcikk szóhasználatát követi: „Mi történt a mai magyar irodalommal? Miért nem tudom meg belőle (a szépirodalomból és nem a szociográfiából, riportázból), hogy milyen most Magyarország? Hol veszítette el e fölfedező szenvedélyét? Miért nem kíváncsi arra:

...¹²⁵⁹A szerkesztő »jófajta tavaszi pofont«¹²⁶⁰ kíván kapni. *12 oldal közül ez a vezércikk, lángol— szenvedéllyel*¹²⁶¹ (Élet és Irodalom, 6 [sic!]. III. 2.)

Ez a szerkesztő biztosan elégedett lesz a következő novellával: Hálósobai látvány.¹²⁶² (Népszava, 69. III. 9).

Egyetért ezzel a kezdéssel. Soha nem veti meg az ilyeneket és a mindent ellepő förtelmes dolgokat. Az egészségügyi miniszter szerint: »a különböző neműek szexuális társulásai – a galerik – jelen vannak az országban, és a szexuális betegségek terjedésében lényeges szerepet játszanak. Az utolsó években (3 év) 400 és 500 közötti az új szifilisz megbetegedések száma – rossz irányú változás. 1968-ban több mint 11 000 gonorrhéa volt.«¹²⁶³

Senkinek nincs ellenvetése azt kérdezvén, hogy honnan remélhetünk anyákat és családokat? Az egril elkigyakorlat előtt¹²⁶⁴ 17 nappal a Párt hivatalos lapja »Állam, egyház, ideológia« címmel ezt közli:

»Az állam és az Egyházak viszonyának rendezése természetesen semmiféle változást nem jelent úgymond a világnézet¹²⁶⁵ dolgában, sem ideológiai engedményt. Ez csupán a lelkiismeret szabadsága.« (Népszabadság, 69. I. 25.) Ők biztosan jól értik a szertartást,¹²⁶⁶ a vallási előírást stb. Ezek érinthetetlenek.

Ellenben egy másik pont szerint: »A szocialista-bolsevik erkölcsök csak a korábbi dolgok erőszakos lerombolásával törnek utat maguknak, elvetve minden rossz berendezkedést. Nyíltan bocsátkozzék harcba!«

Most, a memorandum végén összefoglalom, hogy mit látok a »katolikus« újságokban: az egyik érsek szerint az Egyház viszonyait illetően vannak

hogyan teremődik a világ? Hová lett belőle az erömű, az olajkút, a tehén, a ló, a műtrágyás zsák, az erdő, a fűrészbak, a kovácsműhely, az esztergapad, bányacsille, a disznópörzsölő, a szárkúp, a szecs kavágó, a martinkemence? Miért nem nézhetek meg általa egy igazi vasöntődét?» Uo.

1259 Az angol fordító szerint: „two obscure lines”, azaz: „két érthetetlen sor”.

1260 „Nagy divat manapság a lelkizés. Cikket is lehet indítani vele. Tehát: Ma reggel kiléptem a kapun és valaki pofon vágott. Jófajta pofon volt, bizsergetős, esőillatú – tavaszi pofon.” Uo.

1261 „caput primarium”, vezércikket – a fordítás a magyar cikk szövegét követi: Faragó Vilmos ír egy bekezdést az olvasószerkesztő „hétköznapi” szürke munkájáról is (a tipografizálás hogy történik).

1262 Gera Mihály Ágyjelenet című novellája. (In: *Népszava*, 1969. március 9. 9. o.)

1263 Ugyanaz az újságcikk, amely az Infecundin nevű gyógyszerert említi: A betegellátás fejlesztése a következő tervidőszakok fontos feladata. (In: *Népszabadság*, 1969. március. 8. 7. o.)

1264 „Ante cursum animi”.

1265 „Weltanschauung”.

1266 A rítust előző alkalommal a polgári temetések rendjére használta: „ut ... plures sepelire posset civili ritu...”. [Lehet, hogy ez annyire bosszantja, hogy még itt is erre gondol? – *Fordító megjegyzése.*]

nagyobb és kisebb dolgok; a nagyobb dolgokban egyetértés van (Új Ember, 69. III. 2.; Katolikus Szó III. 9.). Eszerint csak a püspökök kinevezése, továbbá a Pápai Magyar Intézet a nagyobb ügyek; a népirtást, a vallásoktatást, az ateista szertartást,¹²⁶⁷ a Szibériában meg Kelet-Németországban lévő fiúkat és lányokat és papokat és híveket nem is lehet ideszámítani, sem azt, hogy nekik erőszak jut osztályrészül.

Nem kételkedem, hogy az érsekeknek ez a véleménye; de gondolni sem merek arra, hogy Prantner előtt a Vatikán által hangoztatott kifogások csupán értéktelen formalitások.¹²⁶⁸ A szerény levélíró előzőleg megkérdezték, utána pedig értesült a kifogásokról. Isten nem engedi, hogy a hívek megtudják: az érsekek számára miféle dolgok a bagateltek. De az biztos, hogy a »békepapok« már mulatnak – távol Plojhártól¹²⁶⁹ –, mert megérkeztek az Olympusra, viselkedésmódot sugározva¹²⁷⁰ nemcsak a békepapoknak, hanem Szent István Egyháznak is.

Ilyen helyzetben, a legnagyobb krízisben, Magyarország totális szolgaságában, egy Apostoli Delegátus, jóllehet normális körülmények között nagyon is kívánatos, most kizárólag csak a rendszer új dicső tette lenne (ellenkező kívánság nélkül). Jobb nem belemerülni a lankasztó semmittevésbe, ami az ő sorsa lenne. De még az összes segédje is ezt kérné, pusztán »szívességből«.

Abban az esetben pedig, ha a magyar rezsim, a Vatikán mindegyik, egészen eddig hasztalanul kifejezésre juttatott kérését végrehajtaná, és ezt legalább csak egy (vagy fél) évig megtartaná, e sorok szerény írója ezt szeretné a legjobban – jóllehet megvan a változás veszélye.«¹²⁷¹

Mindszenty bíborosnak ez az egyik leghosszabb levele a vizsgált periódusból, ebben is szeizmográfként reagált a budapesti történésekre, legfrissebb olvasmányélményei kapcsán.¹²⁷² A primás latinsága nehéz, többször csak értelmezni lehetett, ezért

1267 Értsd: a pártállami rendszerek által bevezetett paraliturgikus szertartások, így az úttörőavatás, polgári házasság, temetés.

1268 Mintegy értékelésre sem méltó kötelező külsőségek.

1269 Csehszlovákiai békepap. Felfüggesztése után is misézett. A pápa lelki főségét elfogadta, de a Vatikán politikáját nem.

1270 „Fumantes” = füstölögve. Mondhatnánk, hogy ’viselkedési mintát mutatva’. Az Olympos a magyar egyház csúcsa: ez most Eger városa és annak érseke. Az Olümposz tetején van az égi tűzhely: erre utalt a füstölög ige. Erről az égi tűzhelyről származik az emberek tudása, a Prométheuszról adott tűz révén.

1271 Nincs főmondat. Aláírás hiányzik.

1272 L. könyvünk végén a bibliográfiában a sajtótermékek összesített, időrendbe állított felsorolását, valamint Somorjai Ádám: *Sancta Sedes III/2*. 415. o.

a jegyzetanyagban bővebb kommentárt közöltünk. Az egyház és a társadalom helyzetéről adott beszámolója forrásértékű, a helyzet leírásán túl itt megtaláljuk kritikáját és megoldási javaslatait is.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE
BENELLI HELYETTES ÁLLAMTITKÁRHOZ
1969. március 25.¹²⁷³

Meehan ügyvivő március 27-én küldte meg Lisle-nak, aki április 11-én kelt levelében közölte vele, hogy a latin nyelvű levelet továbbították a Vatikánba, a szokott csatornán. Egyben mellékelte angol fordítását.

„Budapest, 1969. március 25.

Excellenciás és Főtisztelendő Helyettes Államtitkár Úr,

*Köszönettel vettem mindkét kiadványt (A tevékenységről és a bogotai útról.)
Jóakarató testvéri köszöntéssel*

*+ Mindszenty József bíboros
esztergomi érsek”*

Amint megkapta a pápa szokásostól eltérő, hosszú, szentírási idézetekkel bőséggel ellátott üzenetét születésnapjára s a közelgő negyedszázados jubileumra, a bíboros tollat ragadt és köszönő levelet írt VI. Pál pápához.

1273 Meehan ügyvivő április 2-án küldte meg Lisle-nak, aki április 11-én kelt instrukciójában értesítette őt, hogy a szokásos csatornán továbbították azt a Vatikánba, egyben megküldte angol fordítását.

MINDSZENTY BÍBOROS
LEVELE VI. PÁL PÁPÁHOZ
1969. március 30.

„Budapest, 1969. március 30.

Szentséges Atya,

Gyermeki lelkem mélyéből köszönetet mondok Szentségednek püspökké szentelésem évfordulója alkalmából küldött atyai megemlékezéséért és Apostoli Áldásáért.

Sorsom, úgy tűnik, állandó. Ügyem a koncepciók ügyek egyike.¹²⁷⁴ Az igazságügyminiszter¹²⁷⁵ 1956-ban jogi formát adott neki, a hozzá hasonló többi ügyekkel együtt. 1945-ben közbeléptem, hogy Szent István Szent Koronáját ne adják át az oroszoknak. Ez igaz. Ravaszul hozzátették (ahogy ez szokásos a kommunistáknál): Mindszenty ezzel Nyugaton az új királyt koronázza meg,¹²⁷⁶ tehát az új világ(rend) ellen konspirál. A vád kitalálója és az üldöző a mai hatalmon lévő, aki abban az időben belügyminiszter volt.¹²⁷⁷ Saját magát húsz esztendeje folyamatos rabságban tartással védi. Megoldatlan helyzet! A világ már eltanácsol ettől. Ne érveljenek így: ha Mindszenty koronáz,¹²⁷⁸ ki lenne ma oly okatlan, hogy megkoronázva megjelenjék és uralkodjék Sztálin, Rákosi és Kádár országában? Semmi sem változik.¹²⁷⁹ Sőt a »békések«¹²⁸⁰ és az ő erős váraik¹²⁸¹ boldogok a mai helyzetben. A világ Szküllá és Karübdisz közt a koegzisztencia szigetvilágán van. Kádár Jánosnak pedig az az egyetlen félelme, nehogy emlékirataim megjelenjenek. Jelenlegi cellámba mikrofont helyeztetett.

Ez nem a keserűség hangja. Így jobb nekem, mintha a bolsevizmus megelégedésére lennék.

1274 „Mea causa est una arte fabricatarum” – Ügyem a mesterségesen kiterveltek sorába tartozik.

1275 Erdei nem vezette az igazságügyi tárcát az idő tájt, hanem a minisztertanács elnökhelyettese volt.

1276 Az angol fordító ezt – tévesen – másként adja vissza: „would be crowned with this crown as a new king in the West” – mintha Mindszentyt koronázták volna meg mint új királyt Nyugaton.

1277 „Fabricator et persecutor est hodiernus factor” – utalás Kádárra.

1278 Az angolban ismét tévesen: „if Mindszenty were to be crowned”, ha Mindszentyt megkoronáznák.

1279 Az angolban: „Nothing is changed.” – Semmi sem változott meg.

1280 Értsd: a békepapok.

1281 A latinban: „castra stativa”, amit az angol „stationary camps”-nek, állomáshelynek fordít.

Igen boldog Alleluját kívánva és megismételve mélységes hálámat Őszent-
sége engedelmes, kezeit csókoló fia

esztergomi érsek¹²⁸²

„Az igazságügyminiszter 1956-ban jogi formát adott neki, a hozzá hasonló többi ügyekkel együtt.” Ez a mondat bizonyára azt jelenti, hogy 1956-ban elismerte az igazságügyminiszter, hogy a primás [és társai] büntetőpere koncepcióis per volt. Nem tudni, hogy kitől és hogyan tudhatta meg ezt a bíboros, s ha megtudta, akkor személyesen értesíthették-e őt erről az ‘56-os forradalom és szabadságharc napjaiban. Vélhető, hogy az ún. Fehér könyvek sorozatban, 1957-ben kiadott, a korábbiakban jelzett propagandakönyvecskét olvashatta. Az eredeti dokumentum a Nagy Imrével és társaival szemben lefolytatott büntetőeljárás iratai között maradt fenn, ám 1989-ig hivatalosan ismeretlen volt, szövege: „»Mindszenty(!) József bíboros hercegprimás ellen 1949-ben indított eljárás minden törvényes alapot nélkülözött, az akkori rendszer által ellene emelt vádak alaptalanok voltak. Mindezek alapján a Magyar Nemzeti Kormány kijelenti, hogy Mindszenty(!) hercegprimás ellen elrendelt jogfosztó intézkedések érvénytelenek, ennek következtében a hercegprimás minden állampolgári és egyházi jogát korlátozás nélkül gyakorolhatja.«¹²⁸³ Tény, hogy szép gesztus volt, ám mint korábban rámutattunk, nem felelt meg egyfelől a hatályos büntetőeljárás jogának, másfelől érvényét elsodorták a bekövetkezett események.

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA JEAN-MARIE VILLOT* BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1969. május 7.¹²⁸⁴

Budapest 576. sz. távirat: „Mindszenty bíboros azt kérte, hogy a következő üzenetet továbbítsuk a szokott csatornán: IDÉZET Villot Bíborosnak Államtitkár Róma Eminenciádnak az Egyház magas pozíciójába történt felemeltetése alkalmából gratulál és mennyei segítségért esedez Mindszenty bíboros. IDÉZET VÉGE. MEEHAN”

A nyugállományba vonult Cicognani helyett Jean-Marie Villot lett a bíboros államtitkár, akinek kinevezési időpontja május 2-a. Mindszenty bíboros bizonyára

1282 Aláírás hiányzik.

1283 Horváth Miklós – Zinner Tibor: *Koronatanúk jeltelen sírgödörben*, Bp., 2008. Magyar Hivatalos Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 738. o. 214. dok. 1. j.

1284 Lisle május 9-én kelt levelében értesítette Meehan ügyvivőt, hogy a táviratot továbbították a szokásos csatornán, és mellékelte angol fordítását.

a sajtóból értesült erről, és nem késlekedett a gratulációval, amelyet távirati úton kívánt eljuttatni. Feltétlen megemlítendő, hogy a hivatalából távozó bíboros államtitkárnál senki sem ismerte jobban Mindszenty bíboros levelezését a Vatikánban. Főként azért, mert Cicognani egyfelől már washingtoni apostoli delegátusi minőségében, másfelől utóbb bíboros államtitkárként mondhatni első kézből értesült mindarról, ami Budapesten történt, akár a menedékessel, akár környezetében. Az a negyedszázad, amit Cicognani a tengerentúl töltött, olyan kapcsolatokat, lehetőségeket – és ami talán a legtöbb, személyéről a megbízható, hiteles, együttműködésre feltétlenül alkalmas diplomatapartnerrel kialakított összképet, kedvező benyomást – teremtett számára, aminek hasznát a menedékben élő bíboros is érezte. Akinek azért is engedélyeztek többet annál, mint amit a félrabság keretei lehetővé tettek volna, mert tudták, hogy a Vatikánba Washingtonon keresztül küldött, elsősorban politikai tartalmú levelei nem hozhatják olyan helyzetbe az Amerikai Egyesült Államokat, amelyből nem kívánt diplomáciai bonyodalmak támadhatnak, ha azokból bármi netán kiszivárogná. Volt, amiben Cicognani támogatta a bíborost nehéz helyzetében, és volt, amiben másképpen, tőle eltérő módon, a Vatikán pasztorációs, és nem a primás politikai céljai szerint foglalt állást. Tény, hogy olyan, mondhatjuk levelezőpartnerrel lett kevesebb Mindszenty bíboros palettáján, akinek felettesével, VI. Pál pápával kialakult együttműködése még a nehéz '67-es esztendő kihívásai közepette is az adott helyzetben elérhető legjobb, az érintetteket nem kedvezőtlenül érintő válaszokat eredményezett. Mindezek után a budapesti bíboros számára adott volt a pillanatnyilag nem könnyű kérdés: olyan kellemes csalódásban lesz-e része, mint amit az első amerikai budapesti nagykövet, Hillenbrand vele kapcsolatos magatartásával szerzett számára, vagy Villot bíborossal nem csupán egy új kapcsolat, hanem egy másik, talán az eddiektől eltérő gyakorlat veszi kezdetét.

MINDSZENTY BÍBOROS HOSSZÚ BEJEGYZÉSE ÉS A BREVIÁRIUMÉRT ÉS A GYŰRŰÉRT MONDOTT KÖSZÖNETE 1969. május 25–26. Pünkösdvásárnap és pünkösdhétfő

Mindszenty bíboros napi jegyzeteiben hosszú, nyomtatott formában majdnem háromoldalas bejegyzést találunk, amelyet a vonatkozó szakirodalom is figyelemre méltatott. Arra gondolhatnánk, hogy a bevezető mondat: „Mély hálával vettem a breviáriumot és gyűrűt és azt a tanítást, amit ezek adnak”¹²⁸⁵ egy közelmúltbéli pápai

¹²⁸⁵ Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 440. o.

adományra vonatkozik.¹²⁸⁶ Az amerikai iratokban azonban 1969-ben nem találtunk ilyennek a nyomára. A pápákkal való levelezés kapcsán a következő korábbi alkalomkor bukkanhatunk gyűrüadományozás nyomára:

1963. január 9. előtt, XXIII. János pápa ajándékai: gyűrű, több érem. Ez az első pápai ajándék, amely megérkezett hozzá.

1963. március 28. Köszönetet mondott a a bíboros államtitkárnak a breviáriumért és a gyűrűért.

1964. március 25. Köszönetet mondotta a bíboros államtitkárnak „a Szentatyától nemrég vett fényképéért, a gyűrűért, rózsafüzérért”.

1964. április 18. Bongianino érkezett pápai áldással, gyűrűvel, amelyeket Casaroli adott át.¹²⁸⁷

1966. március 6. Aranygyűrű vétele, a harmadik König-látogatás alkalmából. Erről a Napi jegyzetek bejegyzése tanúskodott március 6-án.¹²⁸⁸

1966. március 11. VI. Pál pápához írt levélben köszönetet mondott az ajándékokért, valamint az aranygyűrűért.¹²⁸⁹

Időrendben az első előfordulás 1963. március 28-a, ahol a breviáriumot és a gyűrűt együtt említette. Felmerülhet a gyanú, hogy ez a bejegyzés a nyomtatott változatban tévesen kerülhetett ehhez az évhez, követve a kéziratot, amely lapokban található, így előfordulhat, hogy az évek sorrendjébe a napi jegyzetek kiadásakor hiba csúszott. Május 25–26. egyértelműen az 1969. esztendőre utal, mint pünkösdsvasárnap és -hétfő ünnepére. 1963-ban pünkösöd egy héttel későbbre, június 2. vasárnapjára esett. Mindszenty bíboros ebben a naplóbejegyzésében nem írt 1963 utáni évről, viszont megemlítette az 1962. esztendőt, valamint utal U Thant ENSZ-főtitkár nyilatkoza-

1286 Így véli a neves Mindszenty-szakértő is: „... Mivel ismét ajándékokról is van benne szó, ezért feltehető, hogy vatikáni küldöttek jártak nála. Casaroli ekkor már magasabb tisztségbe került, lehetséges, hogy utóda, Giovanni Cheli* vatikáni diplomata volt a látogató [...] A zsinat után készült új breviárium csakis Rómából származhatott. A feljegyzés szövege beszélgetést tükröz.” (In: Mészáros István 2001, 131. o.) A II. Vatikáni Zsinat előtt a papi breviárium hivatalos neve: „Breviarium Romanum”, egyik friss hivatalos kiadása 1961–1962-ből ismeretes. A Zsinat utáni kiadás hivatalos elnevezése: „Liturgia Horarum”, editio typicá-ja – első hivatalos kiadása – 1971–1972-ben jelent meg. Tehát egyetérthetünk azzal, hogy „a zsinat után készült új breviárium csakis Rómából származhatott”, de az még nem volt kész 1969-ben. Ezért más breviáriumra kell gondolni, éppen arra, ami 1963-ban viszonylag friss, legújabb kiadás volt. Ennek a rekonstrukciós kísérletünknek a fontosságát az alábbiak demonstrálják.

1287 Az 1963. január 9. előtt, március 28., 1964. március 25. és április 18. vonatkozó dokumentumait l. a korábbiakban.

1288 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 403. o.

1289 L. a korábbiakban.

tára: „Nyugat Isten büntetéseképp egyre mállik. Kelet céltudatos. 1962-ben – szótárának egyetlen helyes érvét – a magyar ügyet veszni hagyta. Hruscsov és véres esz-köze: Kádár diadala. Amikor egyházi és nemzeti létünk felett a gonosz teljes diadalt ül és tetejében U Thant megjelenik annak deklarálására: ami eddig igaz volt, az nem jogi seb.”¹²⁹⁰

U Thant 1961. november 3-tól volt az ENSZ főtitkára. 1962. december 20-val szűnt meg Sir Leslie Munro megbízatása, aki az ENSZ-közgyűlésen a magyarkérdéssel foglalkozott, feladatait az ENSZ főtitkára örökölte meg hivatalból. Ez az utalás 1963. május végén (június elején) tehát tartalmilag is ide illeszkedik, az itt tárgyalt naplóbejegyzés további hangvétele pedig szintén az 1963 derekán írt levelek tematikájára utal.

Végezetül, úgy gondoljuk, hogy dilemmánkat: 1963 vagy 1969 lehet-e ennek a bejegyzésnek az éve, eme naplójegyzetnek az utolsó gondolati egysége döntheti el, amikor feltételeit sorolja: „Távozásom előtt történjék meg a 2 rab püspök, 2–3 koadjutor hazatérése. Töltessék be minden megürült hely, de ne az Egyházi Hivatal hozzon békepapokat, hanem E.K.K. kapjon püspököt, illetőleg K. E. új, nom. érseket, de püspököt, apostoli adminisztrátort, ne a mostaniakat. Vác, E. kapja vissza püspökét, Székesfehérvár koadjutorát, ha Kalocsa is ilyen, az is, de ez esetben érsek...”¹²⁹¹

Mit jelentenek ezek a nem mindenki számára követhető, hol számokkal, hol a tömör megfogalmazásokkal élő rövidítések?

- „2 rab püspök”: a két rab püspököt megnevezte 1963. június 15-i levelében, amikor leírta, hogy „a szabad világ magyarjai meg voltak döbbenve Pétery és Badalik püspökök sorsának láttán”. 1969-ben azonban már egyik sem élt, Badalik 1965-ben, Pétery 1967-ben halt meg.
- „E.K.K. kapjon püspököt”: számunkra egyelőre értelmezhetetlen. Akkor még nem volt Kaposvári Egyházmegye, ám maga Mindszenty írt már egy létrehozandó Kaposvári Egyházmegyéről 1947 körül. Kalocsát még nem hívták Kalocsa–Kecskeméti Főegyházmegyének, az E. rövidítés lehet Eger és lehet Esztergom.
- „K. E. új, nom. érseket”: Kalocsa, Eger érseki székhelyek, helyzetük rendezése 1963-ban volt esedékes.
- „Vác, E. kapja vissza püspökét”: Pétery váci püspök 1953-tól Hejcére volt internálva, ahol 1967-ben meghalt. E. rövidítés feltehetően Esztergomra, tehát saját helyzetére értendő, Eger itt értelemszerűen kizárt. Ez a bejegyzés tehát 1963-ban aktuális, 1969-ben csak Esztergom helyzetére lehetne gondolni.

1290 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 440. o.

1291 Uo. 441–442. o.

- „Székesfehérvár koadjutorát”: a leírás Kisberkre illik, akit 1951. március 11-én neveztek ki püspökké, és bár segédpüspök, még ez évtől Dunabogdányban plébánososi teendőket láthatott csak el adminisztrátorként. Csak 1969. január 23-tól működhetett Székesfehérvárott mint apostoli kormányzó.
- „...ha Kalocsa is ilyen, az is, de ez esetben érsek...” Grösz érsek 1961. október 3-án bekövetkezett halálát követően Kalocsán nem volt érsek egészen az 1964. szeptember 15-én megkötött részleges megállapodásig, amikor is Hamvas kapott érseki kinevezést. Ezt követően üresedés Kalocsán Hamvas érsek 1968. január 25-i időponttal történt lemondása után Ijjas kinevezéséig volt, amelyet 1969 elején már tárgyalunk. Ez a kitétel is 1963-ban aktuális.

Mindezek a tényezők külön-külön és együttesen azt a véleményt erősíthették meg bennünk, hogy a bíboros nem 1969-ben, hanem inkább 1963-ban írta ezt a hosszú bejegyzését, annak ellenére, hogy annak kelte valóban 1969. pünkösd ünnepére esik.¹²⁹² A napi jegyzetek kéziratának alapos vizsgálatára lesz szükség ahhoz, hogy a kérdésben tisztábban láthassunk.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1969. június 2.¹²⁹³

„[CÍMER]

Ikt. sz. 3998/69

Kelt a Vatikánvárosban, 1969. június 2-án

Eminenciás (Főmagasságú) és Főtisztelendő Uram!

Eminenciádtól a folyó év márciusának 17. napján kelt levél és az ahhoz mel-
lékelt »memorandum« megérkezett a Szentatyához.

1292 A neves Mindszenty-kutató fentebb idézett publikációjában is idézett ebből a naplórészletből: „de kimenetelének feltételeit – hogy a magyar egyház elnyomása csökkenjen – így konkretizálta: mivel az ő érseki rangja megmarad, ezért még a követségről való távozása előtt a főegyházme-
gye apostoli kormányzója kapjon püspöki rangot; a fogságban levő püspökök visszatérhessenek székhelyükre; töltsenek be minden üres püspöki helyet...” (In: Mészáros István 2001, 132. o.) Nos, 1969-ben, néhány hónappal a püspöki kinevezések bejelentése után bajosan állítható, hogy ezek a feltételek fennálltak volna. Feltűnő ugyanakkor, hogy nála más tételeket nem találunk, amelyek még egyértelműbben utalnak arra, hogy itt valami probléma van, nem 1969-ről, hanem, ha feltételezésünk megállja a helyét, 1963-ról van szó; mindenestre korábbi viszonyokról.

1293 Lisle június 11-én küldte meg az időközben kinevezett új nagykövetnek, Puhannek, és mint leve-
lésben olvasható, Villot levele hivatalos csatornán, az apostoli delegáció útján érkezett. Mellékelte angol fordítását is.

A Szentatya [Summus Pontifex] szíves köszönetét fejezi ki a bőségesen elé tárt feljegyzésekért, és biztosítja Eminenciádat, hogy aszerint, amint kívánatos, a leírtakat megfontolni óhajtja.

Öszentsége kedves emlékedet ápolja, és Téged, az atyai szeretettől eltelve, kitartoán az Úrnak ajánl, a legjobbakat kívánja Neked, és szívből adja Apostoli Áldását, mint mennyei kegyelmek zálogát.

Amikor ezeket jelzem, tiszteletem drága érzéseit tanúsítom Irántad, és ajánlom magamat. Főtisztelendő Eminenciádnak elkötelezett szolgálója az Úrban:

Villot J. bíboros

A számos udvariassági fordulat azonban nem rejtette el a lényegét: a memorandum megérkezett VI. Pál pápához, mi több, aszerint, „amint kívánatos, a leírtakat megfontolni óhajtja”. A felek elérték céljukat: a memorandum szerzője kritikai észrevételekben bővelkedő írásával tájékoztatta a Vatikánt, ahonnan érzékeltették, hogy – amennyiben úgy alakulnak az események – azt meg is fontolják.

MINDSZENTY BÍBOROS
LEVELE KÖNIG BÍBOROSHOZ
Budapest, 1969. június 5.¹²⁹⁴

„Budapest, 1969. június 5.

Eminenciás Uram!

Engedelmével kérném Eminenciádat a régóta húzódó kérdéses zürichi ügy állásával kapcsolatban.

Mély tisztelettel

+Mindszenty József bíboros

Lisle június 17-én kelt és Puhan nagykövetnek címzett utasításában visszaigazolta az üzenet vételét és mellékelte a latin szöveg angol fordítását. Részletesen kifejtett álláspontja szerint – melyben utalt korábbi, március 3-i utasítására – a bíboros itt túllépte

1294 Sorszám nélkül közöljük ezt az egysoros üzenetet, mert miután Meehan ügyvivő másnap, június 6-án felterjesztette Lisle igazgatóhoz a State Departmentbe, az a döntés született, hogy nem továbbítható. Ezt Meehan is előre sejtette, mert nem az eredetit terjesztette fel – viszont elhelyezte azt a nagykövetség levéltárában.

a menedékes helyzete által támasztott korlátokat, amikor nyilvánosság elé akarta vinni a helyreigazítás kérdését, ezért nem továbbította azt a címzetthez és javasolta, hogy az eredetit adják vissza a bíborosnak, és miközben kifejezik sajnálatukat, mondják el neki, hogy nem tartanak sem helyesnek, sem bölcsnek, hogy folytatódjék ez a levelezés. Lisle utal König érsek küszöbönálló újabb útjára és arra az eshetőségre levelének végén, ha a bíboros szóba hozná Könignél a Zürich-kérdést. Lisle utasította a nagykövetet, hogy Königet, érkezését követően, haladéktalanul tájékoztassa álláspontjukról, még mielőtt találkozna Mindszentyvel.¹²⁹⁵

1295 Lisle június 17-i Puhanhez írott utasításának teljes szövege: „Ez az üzenet válasz Francis Meehan június 6-i levelére, mely tartalmazott egy rövid latin nyelvű, június 5-i dátummal írt üzenetet, melyet Mindszenty bíboros König bíborosnak írt a Vatikán címére. Az üzenet, melynek az angol fordítását csatolom, láthatóan azt célozza, hogy újra megnyissa a Labhardt Neue Zürcher Zeitung-beli cikkének több hónappal ezelőtti ügyét. Az üzenet természetesen annak a jele, hogy Mindszentyt nem nyugtatta meg Labhardt egyéni bocsánatkérése, hanem még mindig nyilvános visszavonást próbál meg elérni. Francis jó érzéssel visszatartotta az eredeti üzenetet, és ismét megkérdezett minket vele kapcsolatban. A külügyminisztérium álláspontja továbbra is az, amit a Francisnek írt, március 3-i levelemben körvonalaztam. Ha Labhardt nyilvánosan visszavonná a kijelentéseit, már ha hajlandó lenne rá, az szükségszerűen arra utalna, ha nem jelentené ki egyenesen magyarázatoképpen, hogy a visszavonás Mindszenty nyomatékos kérésére történt. Az ügynek egy ilyen felmelegítése jóval az után, hogy a cikk legtöbb olvasója valószínűleg már rég elfelejtette, nemcsak felfűjné az eset jelentőségét, hanem egyenesen azt a benyomást keltené, hogy Mindszentynek lehetősége van levelezni a külvilággal és külső ügyekben tevékenykedni a nagykövetség falain belülről. Ez számunkra kínos lenne és bonyodalmakat okozhatna. Ezen túlmenően, ahogy arra március 3-i levelemben is rámutattam, az ebben a témában történő levelezés nyilvánvalóan túlmegy a lefektetett alapszabályaink keretein, elkerülhetetlenül további oda-vissza levelezéshez vezet, és könnyen lehet, hogy sok gonddal járó precedenst teremt, mely arra bátorítja a bíborost, hogy a továbbiakban ragaszkodjon a helyreigazításához vagy visszavonásához bárminek, ami róla a sajtóban megjelenik és amiben éppen kifogásolni valót talál. Ezeknek a megfontolásoknak a fényében egyszerűen nem tudjuk továbbítani a bíboros június 5-i üzenetét, és úgy hisszük, nagyon nem lenne bölcs dolog, ha bármiféle módon mélyebben belebonyolódnánk ebbe az ügybe. Az április 2-án Francisnek írott újabb levelemből továbbá emlékezhet rá, hogy az itteni apostoli delegátus megértését és egyetértését fejezte ki a fenti állásponttal kapcsolatban, és jelezte, hogy írt a pápai államtitkárságnak azt javasolva, hogy ez az ügy ne folytatódjon. Ebben a helyzetben azt javasoljuk, hogy adja vissza az eredeti június 5-i levelet a bíborosnak, fejezze ki sajnálkozását, és közölje, hogy úgy döntöttünk, nem lenne sem helyénvaló, sem bölcs dolog a részünkről, ha ebben a témában további leveleket továbbítanánk. Amennyiben a magyarázat érdekében szükségesnek és hasznosnak látja, merítsen a fent körvonalazott megfontolásokból belátása szerint hivatkozással a fennálló alapszabályokra, és hangsúlyozza a tényt, hogy ragaszkodásunk ezen eljárásokhoz mindig azt szolgálja, hogy elkerüljük az olyan helyzeteket, melyek veszélyeztetnék a bíboros menedékes helyzetének biztonságát, vagy a nagykövetség helyzetét és működését. A bécsi A-361 június 13-án azt jelentette, hogy König bíboros nyár végén vagy ősz elején budapesti látogatást tervez. Nem lehet természetesen kizárni, hogy Mindszenty akkor majd szóban sürgetni fogja nála a Zürcher-ügyet. Erre való tekintettel talán jó lenne, ha tájékoztatná Königet az álláspontunkról ebben az ügyben, miután megérkezik, de még mielőtt beszélne a bíborossal, beleértve azt a véleményünket, hogy kerülni kell az ügyben minden további levelezést és belebonyolódást. A legszívélyesebb üdvözléssel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: a június 5-i üzenet angol fordítása.”

MINDSZENTY BÍBOROS
LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ
1969. június 10.¹²⁹⁶

„Budapest, 1969. június 10.

Eminenciás Államtitkár Úr,

Nem akarom zavarni Eminenciádat hatalmas elfoglaltságai közepette, de kényszerülök rá jelenlegi állapotomban, hogy – engedélyével – én, aki bár legkisebb vagyonok, közvetítsek ezekben a dolgokban.¹²⁹⁷

Budapesti helynököm titkára, dr. Csertő Sándor*, akit mindig tiszteltem és szerettem, Rómában legkegyelmesebben prelátusi kinevezést kapott.¹²⁹⁸ Kérem, szíveskedjék tolmácsolni neki gratulációm e kitüntetés alkalmából. És kérem, szíveskedjék megbízni egy fiatal, 17 éves, Simon [Miklós] nevű ifjú ügyével, hogy segélyben részesülhessen. Ő budapesti születésű. Iskolás korában bátran és bölcsen megvédte az Egyházat, amelyet besároztak. Ezért őt rendszeresen molesztálták. Végezetül disszidált. Róma közelében él, két társával együtt, felügyelet alatt, egy Latina¹²⁹⁹ nevű helységben. A prelátus úr segíthetne neki és társainak, míg ki tudnának jutni Svédországba.¹³⁰⁰ Úgy mondják, hogy egy bizonyos Csernák nevű kanonok is hasonló helyzetben van.

Közvetlen vagy közvetett módon, minél előbb történjék valami. Ez a kéréssem. Lehet, hogy az információ nem elégséges, de sem a menekült ifjak, sem az én helyzetem nem tesz lehetővé ennél többet.

Kérésemet alázatosan megismételve és köszönettel, Eminenciád legalázatosabb szolgája

esztergomi érsek¹³⁰¹

1296 Meehan másnap, június 11-én küldte meg ezt a levelet Lisle-nak Washingtonba, kérve angol fordítását, aki június 23-án kelt utasításában megírta Puhannek, hogy a levelet a szokott csatornán továbbították a Vatikánba, egyben csatolta az angol fordítást. Az első példány eredeti, aláírt, a másik példány hivatali másolat. Ha a két példány egy helyen található, akkor feltételezhető, hogy a levéltári rendezés során kerültek egymás mellé, pedig eredetileg két külön fondban volt a helyük: az eredeti aláírt a budapesti nagykövetségében, a hivatali példányé pedig a State Department egyik hivataláében.

1297 „ego qua ultimus summo”. Az angol viszont így fordítja: akit akadályoznak abban, hogy részt vegyen a csúcstalálkozón: „I, being far removed from the summit.”

1298 Egyúttal a Hittani Kongregáció ügyésze lett.

1299 Latina síkságnak székhelye Latina város. Bizonyára a latinali menekültáborra gondol.

1300 Mindszenty bíboros a kérésre a későbbiekben is visszatért, dr. Csertő prelátushoz, 1970. július 29-én írott levelében.

1301 Aláírás hiányzik.

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA VI. PÁL PÁPÁHOZ 1969. június 17.¹³⁰²

A bíboros ebben a táviratában gratulált a pápának koronázási évfordulója alkalmából. „A bíboros kéri a pápának szóló alábbi üzenet továbbítását: SZÖVEG KEZDETE: Vatikán Állam, Róma Szentséges Atya. Koronázásának évfordulója napján legjobb kívánságait küldi, hő imáival egyesítve, hódolatát kifejezve, hálatelt lélekkel. Mindszenty bíboros. SZÖVEG VÉGE. PUHAN”¹³⁰³

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1969. július 3.¹³⁰⁴

Ikt. sz. 140501

„1969. július 3-án

Eminenciás és Főtisztelendő Uram,

A koronázás évfordulója alkalmából küldött jókívánságai megérkeztek a Legfőbb Főpaphoz, s Ő boldog és hálás lélekkel fogadta őket. Istent kérve, hogy erősítse meg és bőségesen árássa Önre ajándékait, ugyanaz a Szentséges Atya szeretettel küldi Áldását. Miközben mindezeket a rám ruházott hivatali tiszteemből kifolyólag közlöm, vagyok Eminenciája ragaszkodó híve az Úrban

Villot J. bíboros”

Minden a megfelelő rituálét követte: Budapestről ment az üdvözet a Vatikánba, onnan jött a köszönet érte. Július 13-án a bíboros napi jegyzeteiben a következőt rögzítette: „ma a séta végén Mr. Tims mondja: az amerikai nagykövet mondta, hogy az olasz nagykövet közölte (úgy látszik, számomra): a pápánál volt audencián és azt kérdezte:

1302 A távirat száma: Budapest 797.

1303 Lisle június 20-án kelt utasításában küldte meg a távirat angol fordítását Puhannek Budapestre. Ebben értesítette afelől is a nagykövetet, hogy a szokott csatornán továbbították az üzenetet a Vatikánba. „A latin nyelvű gratulációt Mindszenty bíborostól a pápának, melyet a 797. sz. budapesti táviratban továbbított, megküldtük a Vatikánnak a szokásos csatornán keresztül. Üdvözetel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: Mindszenty bíboros dátum nélküli, a Szentatyához írt üzenetének nem hivatalos fordítása.”

1304 Lisle július 15-én kelt utasításában küldte meg Puhannek, mellékelve az angol fordítást is.

Elvinne-e üzenetet Card. Mindszentynek? Szeretettel gondolnak rá, imájukból sosem marad ki. Köszönöm, feleltem: de a pápa oly magasan áll, hogy annak üzenetei nem adhatók személyről személyre, hanem az átvevő minél előbb személyesen adja át.”¹³⁰⁵

A VATIKÁNI ÁLLAMTITKÁRSÁG KÜLDEMÉNYE MINDSZENTY BÍBOROSNAK 1969. szeptember 4. előtt

Szeptember 4-én a washingtoni Apostoli Delegátus megküldte a Vatikáni Államtitkárság küldeményét, amely – bizonyára szóbeli jegyzék kíséretében – a VI. Pál pápa genfi apostoli útjáról szóló kötetet tartalmazta. Erre forrásunk Lisle igazgató kétsoros utasítása Puhan budapesti nagykövetnek, amelyben a kötet kézbesítését kérte a bíboros számára. Kézírással feljegyzés: „*megtörtént, 1969. szept. 11-én, RT.*” Az átadás dátumának jegyzése legalább egy napot tévedett, mert Mindszenty már előző napra, szeptember 10-re datálta kézzel írott köszönőlevelét.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE BENELLI HELYETTES ÁLLAMTITKÁRNAK 1969. szeptember 10.¹³⁰⁶

„*Budapest, 1969. szept. 10.*

Excellenciás Államtitkár Úr,

Hálát adok jószágáért, amellyel megküldeni méltóztatott nekem Le voyage de Paul VI a Geneve.¹³⁰⁷

Mély tisztelettel

+ *Mindszenty József bíboros*”

1305 Mindszenty József: Napi jegyzetek, 439–440. o.

1306 Puhan csak két héttel később, szeptember 25-én küldte meg Lisle-nak, kérve a levél továbbítását a Vatikáni Államtitkárságra, felterjesztésének teljes szövege: „Mindszenty bíboros azt kérte, hogy a csatolt, kézzel írt levelet, melyben köszönetét fejezi ki a pápa genfi látogatásáról készült emlékkönyvért, továbbítsuk a következő címre: Monsignor Giovanni Benelli, Arcivescovo Titolare de Tusuro, Sostituto della Segreteria de Stato, Vatican City, Rome. Alfred Puhan [aláírás hiányzik], amerikai nagykövet. Melléklet: l. fent!” Lisle október 17-én igazolta vissza a levél megérkezését Puhannek, és továbbítását Benellinek a Vatikánba, a washingtoni apostoli delegátus jószolgálatára révén. Lisle október 17-i utasításának teljes szövege: „A bíboros kézzel írt, latin nyelvű 1969. szeptember 10-i üzenetét, melyet szeptember 25-i leveléhez csatolt, továbbítottuk az itteni apostoli delegációnak azzal, hogy küldjék el Monsignor Benellinek a Vatikánba. Üdvözlettel: *Raymond E. Lisle*”

1307 A kötet címe és szövege tehát francia. Fordítása: VI. Pál genfi utazása.

Mindszenty bíboros köszönőlevelében az „Excellenciás Államtitkárt” szólítja meg, aki ez idő szerint Villot bíboros államtitkár, akit viszont az „Eminenciás” titulus illet meg. Az amerikai diplomaták azonban Benelli érseket, a bíboros államtitkár helyettesét, a „Szubsztitutum” nevezték meg a válaszlevél címzettjének, akit az „Excellenciás” titulus illet meg. A szubsztitutus, hivatala szerint, a bíboros államtitkár helyettese, aki az ilyen rutinfeladatokban is hitelesen jegyzi a hivatalos küldeményeket, nem helytelen tehát, ha itt is Benelli érseket neveztük meg a köszönőlevél címzettjeként.

KÖNIG BÍBOROS TIZEDIK LÁTOGATÁSA 1969. szeptember 8.

Mindszenty bíboros június 5-én kelt egysoros üzenetenél láthattuk, Washington már június 13-án értesült a bécsi nagykövetségtől König érsek terveiről, de az időpont még nem volt ismeretes.¹³⁰⁸ Szeptember 3-án MacArthur II. bécsi nagykövetet az érsek tájékoztatta arról, hogy szeptember 8-án óhajt kocsival Budapestre indulni, a központi szemináriumban szállna meg és másnap érkezne vissza Bécsbe, titkára lesz a kíséretében. Kérdezte, hogy van-e akadálya.¹³⁰⁹ Puhan nagykövet aznap válaszolt, készségét kifejezve.¹³¹⁰ Másnap MacArthur II. nagykövet egysoros táviratban értesítette budapesti kollégáját, hogy König érsek felkeresné Mindszentyt.¹³¹¹ Puhan nagykövet válaszában értesítette MacArthur II-t 5-én, hogy tájékoztatta a bíborost König küszöbönálló szeptember 8-i látogatásáról, aki kifejezte készségét a látogató fogadá-

1308 Lisle június 17-én kelt utasítása Puhan nagykövetnek.

1309 A bécsi amerikai nagykövetség szeptember 3-án kelt 4824. sz. távirata a budapesti amerikai nagykövethez, teljes szövege: „Puhan nagykövet részére

1. König bíboros értesített bennünket, hogy autóval készül Budapestre utazni szeptember 8-án, és de. 11-kor érkezik a nagykövetségre. A budapesti nagy szemináriumban éjszakázik, és szeptember 9-én tér vissza Bécsbe. Dr. Dollmanetz, a személyi titkára fogja kísérni.

2. Értesítsen, nem ütközik-e ez a programjával! MacArthur”

Itt már nem dr. Dollmanitz, hanem dr. Dollmanetz neve szerepelt a táviratban az érsek személyi titkárának nevéként.

1310 A budapesti amerikai nagykövetség szeptember 3-án kelt 1316 sz. távirata a bécsi amerikai nagykövethez, teljes szövege: „Tárgy: König látogatása, Hivatk.: Bécs 4824 MacArthur nagykövet

1. Feltételezzük, hogy König bíboros Mindszenty bíborost kívánja meglátogatni. Kérem, ezt erősítse meg! Ha igen, kérdezzék meg előbb Mindszenty bíborost, hogy jó-e ez így neki, mielőtt visszaigazolják az időpontot König bíborosnak!

2. Az én programmal nem ütközik. Puhan”

1311 A bécsi amerikai nagykövetség szeptember 4-én kelt 4861. sz. távirata a budapesti amerikai nagykövethez, teljes szövege: „Puhan nagykövet részére. Hivatk.: Budapest 1316; Bécs 4824. König bíboros Mindszenty bíborost szándékszik meglátogatni. MacArthur”

sára és kérte a függőben lévő kérdés megoldását. Puhan úgy vélte, hogy Mindszenty a Neue Zürcher Zeitung ügyre gondolt.¹³¹²

Miként zajlott König érsek látogatása?

A König-látogatás lefolyására két amerikai forrásunk van, Puhan nagykövet két jelentése 1371. és 1372. sz. alatti távirataiban, amelyeket másnap, szeptember 9-én terjesztett fel Washingtonnak és küldött meg Bécsnek, illetve az 1372. sz. jelentést¹³¹³ megküldte a szomszéd országok nagyköveteinek is. Az 1371. sz. távirati jelentés szövegét közöljük.

„KÜLÜGYMINISZTERIUM,
EUR/EE RÉSZÉRE; BÉCS, MACARTHUR RÉSZÉRE
TÁRGY: König bíboros meglátogatja Mindszenty bíborost
REF: Budapest 1340

Összefoglalás: König bíboros szeptember 8-án délután háromórás látogatást tett Mindszenty bíborosnál, jó hangulatban és szemmel láthatóan jó egészségi állapotban találta; beletörődött az itteni örökös menedékbe, tudomásul vette (egyelőre) a minisztérium véleményét az emlékiratai ügyében, és látszólag kész arra, hogy hagyja ejteni a zürichi ügyet.

König bíboros meglátogatta Mindszenty bíborost, megszakítva néhány napos magyarországi útját, melynek során fel fog keresni néhányat az újonnan kinevezett egyháziak [értsd: püspökök] közül (l. Budapest 1372). König azt mondta nekem, hogy Mindszenty bíborost nyugodtabb és békésebb lelkiállapotban találta, mint amilyenben korábbi látogatásai alkalmával volt. König azt hiszi, hogy Mindszenty belenyugodott a követségen élvezett állandó menedékbe, és nem fog mérlegelni semmilyen más alternatívát, kivéve a teljes rehabilitációt, és visszahelyezését az összes, a tárgyalása előtt gyakorolt egyházi tisztségébe. Azt mondta, Mindszenty bíboros olyan ember, akinek elvei vannak, és aki indulatosan azt állítja, hogy ártatlan az 1948-ban ellene emelt

1312 A budapesti amerikai nagykövetség szeptember 5-én kelt 1340 sz. távirata a bécsi amerikai nagykövethoz, teljes szövege: „MacArthur nagykövet részére. Tárgy: König bíboros látogatása. Hivatk.: Bécs 4824, 4861

1. Amikor értesítettük, hogy König bíboros meg szeretné látogatni szeptember 8-án, Mindszenty bíboros hozzájárult, és azt kérte, hogy a következő üzenetet továbbítsuk König bíborosnak: Mindszenty bíboros örül, hogy fogadhatja König bíborost, ugyanakkor kéri a folyamatban lévő kérdés megoldását.

2. Szerintünk a kérdés, amire utalt, a Neue Zürcher Zeitung 1967-ben megjelent cikke lehet. Puhan”

1313 L. a szövegét angolul Somorjai Ádám: Sancta Sedes III/2. 631–632. o.

vádakban, és a folytatódó itteni menedékkal szemben csak a teljes amnesztiát¹³¹⁴ fogadja el, mint alternatívát.

Az emlékiratokról: Mindszenty bíboros megmutatta König bíborosnak annak az emlékeztetőnek a másolatát, amelyet Mindszenty kérésére készítettünk,¹³¹⁵ és amely tartalmazza a minisztérium július 25-i levelének főbb pontjait. König azt mondta, hogy úgy látszik, Mindszenty elfogadta a véleményünket azokkal a megkötésekkel kapcsolatban, amelyek a minisztérium közvetítő szerepére vonatkoznak az emlékiratok ügyében, és mosolyogva hozzátette, hogy Mindszenty nem akarja, hogy az emlékiratai a Vatikán kezébe kerüljenek, mert attól fél, hogy a Vatikán nyomásgyakorlásra használhatja fel azokat a Kádár-rezsimmel folytatott jövőbeni tárgyalásai során. Úgy tűnik, Mindszenty megtartotta szokásos előadását Könignek arról, mennyire hiábavaló a kommunistákkal bármilyen kapcsolatfelvétel, hozzátéve, hogy nem várható el, hogy König – mint osztrák – tudatában legyen, milyenek valójában a kommunisták, valamint (nyilvánvalóan ránk célozva), hogy a diplomaták többnyire egyszerűen nincsenek felkészülve arra, hogy eredményesen tárgyaljanak a kommunistákkal. König azt mondta, hogy Mindszenty bíboros megkérdezte, segítene-e rávenni a pápát, hogy adjon ki egy nyilatkozatot, miszerint Magyarország a Nyugathoz tartozik. König kérdésére, hogy mi a haszna egy ilyen nyilatkozatnak, Mindszenty azt válaszolta, hogy ez legalább beírná a pápa nevét a történelem lapjaiba.

A zürichi üggyel kapcsolatban: König bíboros azt mondta, hogy Mindszenty bíboros továbbra is szeretné, ha Labhardt nyilvánosan bocsánatot kérne, de úgy tűnt, hogy úgy érzi, az erőfeszítés nem fog eredményre vezetni. Elutasította König javaslatát, miszerint König interjút adna a bécsi Die Presse szerkesztőjének, és ennek során a hibát korrigálni lehetne; de megkérdezte, hogy König bíboros indíthat-e a nevében polgári eljárást Labhardt ellen. König azt mondta, elmagyarázta, hogy ez felesleges dolog lenne, mivel Labhardt svájci állampolgár, és a sértő hangú cikk egy svájci újságban jelent meg.

1314 Puhan nagykövet táviratában itt a „pardon” szót találjuk. Mindszenty viszont csak teljes rehabilitációt, ártatlanságának újabb, büntetőbíróági ítélettel történő kimondását fogadta volna el.

1315 Lisle június 20-án kelt utasítása Puhan nagykövetnek.

Mindszenty kifejezésre juttatta aggályait az új gyóntatóval kapcsolatban, mivel az idős papnak, aki idejár, most már túl gyenge az egészsége. (Külön aerogram.)¹³¹⁶

Megjegyzés: König bíboros rendkívül kedves volt, természetes tartózkodása ellenére, és úgy látszott, hogy elégedett Mindszenty bíboros általános szellemi beállítottságával, örül annak, hogy szemmel láthatóan jó egészségi állapotban van, és hogy elégedett a követséghez fűződő viszonyával. A Mindszenty bíborosnál tett látogatását követő, velem folytatott negyvenperces megbeszélés során tett néhány érdekes megjegyzést a magyar egyház jelenlegi állapotával kapcsolatban is, amelyekről beszámoltam a szeptemberi táviratban (Budapest 1372).

PUHAN”

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA VI. PÁL PÁPÁNAK 1969. szeptember 25.¹³¹⁷

A bíboros VI. Pál pápa szeptember 26-án esedékes 72. születésnapja alkalmából táviratilag köszöntötte őt.

„Távirat száma: Budapest 1498
Lisle részére, EUR/EE

A bíboros kéri a következő üzenet továbbítását a pápához:

Szentséges Atya,

Szentséged születésnapján hő imáimmal emlékezem meg és legalázatosabban gratulálok

Mindszenty bíboros.”

1316 Városi István atyáról van szó. A bíboros a ferenceseknél kerestetett új gyóntatót. Puhan nagykövet erről szeptember 16-án jelentett Lisle-nak. A nagykövet jelentése Ross Titus* követségi munkatárs szeptember 3-i emlékeztetőjét használta fel.

1317 Elliott Lee Richardson* jegyezte a State Department 163742 sz. választáviratát, amelyben a budapesti nagykövetséget az üzenet szeptember 26-án 9:00-kor megtörtént továbbításáról értesítette, teljes szövege: „Hivatk.: Budapest 1498. Az üzenetet szeptember 26-án 9 órakor továbbítottuk az apostoli delegációnak. Richardson”

VATIKÁNI ÁLLAMTITKÁRSÁG KÜLDEMÉNYE MINDSZENTY BÍBOROSNAK 1969. október 3.

Lisle október 3-án kelt utasításában értesítette Puhant a bíboros államtitkárnak hivatalos csatornán érkezett küldeményéről, amely négy emlékérmét tartalmazott, VI. Pál pápa arcmásával. A küldemény átadását kérte a bíborosnak.¹³¹⁸ A nagykövet október 9-én jelentette, hogy azokat aznap átadták a bíborosnak, aki kifejezte hálóját, s amint írta, nem kérte, hogy válaszát küldjék meg a pápának.¹³¹⁹ Ez ugyanis két nappal később következett be.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE BENELLI HELYETTES ÁLLAMTITKÁRHOZ 1969. október 11.¹³²⁰

A bíboros saját kezű levélben köszönte meg a küldeményt, melyet Benelli érsek, helyettes államtitkárhoz címzett.

„Budapest, 1969. okt. 11-én

*Excellenciás és Főtisztelendő Uram,
Államtitkár,*

Hálát adok az Őszentsége képmását viselő, számomra nagy jószággal megküldött ajándékokért.

Alázatos szolgája

+ *Mindszenty József bíboros*”

1318 L. a szövegét Somorjai Ádám: *Sancta Sedes* III/2. 634–635. o.

1319 Uo. 635. o.

1320 Lisle november 2-án kelt utasításában értesítette Meehan ügyvivőt afelől, hogy a bíboros levelét, továbbítás végett, eljuttatták az apostoli delegátushoz, teljes szövege: „Mindszenty bíboros október 11-i, kézzel írott, latin nyelvű üzenetét, melyet Ön az október 30-i levelével továbbított, megküldtük az apostoli delegációnak a Vatikánnak való továbbítás céljából. Csatolom az üzenet angol fordítását a nyilvántartásuk számára. Üdvözlettel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: angol fordítás”

A VATIKÁNI ÁLLAMTITKÁRSÁG
KÜLDEMÉNYE MINDSZENTY BÍBOROSNAK
1969. október 22. előtt

A küldeményre egyetlen forrásunk van: Lisle igazgató október 22-án kelt instrukciója Puhan nagykövet számára, amelyben megküldte VI. Pál pápa Ugandában tett apostoli látogatásáról kiadott könyvet, amelyet átadni kért Mindszenty bíborosnak.¹³²¹

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE
BENELLI HELYETTES ÁLLAMTITKÁRHOZ
1969. október 30.

Mindszenty bíboros Benelli érsekhez, helyettes államtitkárhoz címzett, bizonyára az előbbi küldeményt megköszönő, kézzel írt levelének létezésére egyetlen forrást találtunk: Meehan ügyvivő október 30-án kelt felterjesztését Lisle igazgatóhoz.¹³²²

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR
ÜZENETE MINDSZENTY BÍBOROSNAK
1969. október 30.

Villot bíboros államtitkár távirati üzenetében megköszönte Mindszenty bíborosnak a pápa születésnapja alkalmából küldött gratulációját.

„A legfőbb főpap hálásan köszöni gratuláló üzenetét, amelyet születésnapja alkalmából küldött, biztosítja önt legmelegebb jókívánságai és imái felől, viszonzásképpen szeretettel küldi apostoli áldását, mennyei ajándékok zálogát.

Villot bíboros államtitkár”

1321 L. a szövegét Somorjai Ádám: Sancta Sedes III/2. 636. o.
1322 Uo. 637. o.

CASAROLI ÉRSEK LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1969. december 4.¹³²³

Mindszenty bíboros e levelet, amit az Egyházi Közügyek Tanácsátvezető érsek még december első hetében aláírt a Vatikánban, nem az ünnepek előtt, hanem megkésve, csak az üjlesztendőben, 1970. január 2-án kaphatta kézhez. Amint a dokumentumokból kitűnik, nem a tengerentúlon, az amerikai diplomácia berkeiben, hanem még a Vatikánban, avagy a vatikáni delegátus környezetében maradhatott hosszabb időn keresztül, mielőtt december 22-én eljuttatták azt a külügyi tárcához Washingtonban, ahonnan – miután igyekeztek pótolni az elvesztegetett időt, és nem rajtuk múlt, hogy végül ez nem sikerült – mégsem jutott el a címzetthez, noha december 23-án már Budapesten volt latin eredetije, másnap pedig a fordítása.¹³²⁴

„Egyházi Közügyek
Tanácsa

Vatikánváros, 1969. december 4-én

Eminenciás és Főtisztelendő Uram!

Midőn már most elővételezzük Krisztus születése szent napjainak örömét – amelyekben »a békességes király, kinek látását az egész Föld óhajtja, felmagasztaltatik« –, őszinte örömmel tölt el, minthogy a szeretet szolgálata azt kívánja meg tőlem, amint kedves szokás minden esztendőben –, hogy tisztelettel és szeretettel telve kifejezzem Neked a jókívánság szavait.

Tudd tehát, hogy az Isteni Megváltótól mennyei kegyelmének bőséges ajándékait kérem Számodra, aki buzgón fordítod erőidet a Szent Egyház előmenetelére és dicsőségére, és kívánom, hogy feladataid hordozásában álljon

1323 Casaroli érsek karácsony alkalmából küldött köszöntő levelét a külügyminisztérium december 22-én kapta meg szóbeli jegyzék kíséretében, latin eredetijét M. McKisson már másnap továbbította Puhán nagykövetnek.

1324 McKisson december 23-i, Puhán nagykövethoz írott utasításának teljes szövege: „Mellékelek egy december 4-i, latin nyelvű levelet, melyet Monsignor Casaroli írt a bíborosnak a Vatikánból. December 22-án kaptuk meg az apostoli delegációtól. Kértünk tőlük angol fordítást, amit azonnal megküldök Önnek, mihelyt elkészül. Üdvözlettel: *Robert M. McKisson*. Melléklet: Levél Mindszenty bíborosnak. *Kérem, adják át a bíborosnak! M. átadta 1970. 02. 01.*” McKisson december 24-i, Puhánhoz írott újabb utasításának teljes szövege: „...Csatolom a bíborosnak írt, általam tegnap továbbított levél fordítását. *Robert M. McKisson*. Melléklet: az 1969. 12. 04-i levél fordítása.

Melletted kegyesen, és szent célkitűzéseidet mozdítsa elő, amelyekkel kiváló módon törekszel Isten dicsőségének terjesztésére és növelésére.

És miközben ugyanazon időben fogunk elmélkedni Isten Egyszülött Fiának a betlehemi barlangban való születéséről, még buzgóbban egyesülünk imáinkban, hogy gazdagon áraszsa világosságát, erejét és vigasztalását Helyettesére ezen a Földön; s hogy a keresztény közösség, sőt az egész emberi nem javáért végzett erőfeszítéseit áldásos eredményre vezesse, mert a mi hön szeretett Főpapunk semmit sem tart fontosabbnak, mint azt, hogy – a vele egy szívvel-lélekkel együttműködő püspökök testvéri közösségében – az Evangélium legszentebb igazsága mindinkább hirdetve legyen, hogy az Isten-szeretet megérintse az embereket és összekösse őket ízületekkel, meg a Krisztus békéje Krisztus Országában erősen megszilárduljon. Őszinte tisztelettel osztom meg Veled mindezeket és a legnagyobb nagyrabecsüléssel, örömmel ajánlom magamat Eminenciád Odaadó szolgájaként és jóakarójaként

+ *Augustinus Casaroli*”

Így, az írásban várt karácsonyi, valamint újévi jókívánságok helyett a nagykövetségi munkatársakkal ünnepelhette a bíboros mind a karácsonyt és koccinthatott velük az újesztendőre. Egészségi állapota, hangulata ebben az esztendőben jobb volt, mint évekkorábban. Sem ő, sem környezete nem tudta, hogy mit hoznak a következő hetek, hónapok.

1970

Az 1970. esztendő első levelei a kialakult, mondhatni rutinos gyakorlat szerint két vatikáni kiadvány megküldésével foglalkoznak. A viharfelhők azonban már januárban megjelentek: König érsek hosszú interjút adott az olasz *Famiglia Mese* havilapnak, amelyben kitért Mindszenty bíborosnál történt látogatásaira és a bíboros menedékének egyes, idáig ismeretlen részleteire. Majd maga Mindszenty bíboros az, aki feladja saját magát és Königet is: titokban továbbítat az érsekkel egy levelet Sabónak South Bendbe, miután ennek továbbítását mind Washington, mind a budapesti nagykövetség megtagadta tőle. Az esztendő kapcsolattartásának elemzésekor vissza-vissza kell térnünk e kérdésre, annak ellenére, hogy könyvünk címadása értelmében a bíborosnak az Apostoli Szentszékkal fenntartott kapcsolata elemzésére szorítkozunk. A témához kapcsolódó dokumentumok közzététele és összefüggéseinek elemzése rávilágít arra, hogy Mindszenty bíboros helyzetének összefüggésrendszere, menedékes helyzetének kezelése meghaladja az Apostoli Szentszék vezetőivel

való kapcsolattartásának kétoldalú dimenzióját, továbbá arra is, hogy követségi tartózkodásának végét maga készítette elő, amikor Spellman bíboros halála után nyugtalankodni kezdett kéziratai jövő sorsa miatt.¹³²⁵ Az itt elindított folyamat az év folyamán felgyorsult és az 1971. év szeptemberének végén ért be, amikor Mindszenty bíboros elhagyta az amerikai nagykövetséget.

Az év záró dokumentumai arról tanúskodnak, hogy a bíboros kézhez kaphatta VI. Pál pápa november 21-i dátummal kiadott „Ingravescentem aetatem” kezdetű motu proprioját, amelyből arról értesült, hogy nem egészen másfél év múlva, amikor betölti 80. életévét, nem vehet már részt a pápaválasztó konklávéban.

A VATIKÁNI ÁLLAMTITKÁRSÁG KÜLDEMÉNYE MINDSZENTY BÍBOROSNAK 1970. január 30. előtt

Diplomáciai postán, a washingtoni apostoli delegátus révén érkezett az „Annuario Pontificio” kötete. Erre forrás McKisson január 30-án kelt utasítása Meehan ügyvivőnek.¹³²⁶

A VATIKÁNI ÁLLAMTITKÁRSÁG KÜLDEMÉNYE MINDSZENTY BÍBOROSNAK 1970. február 2. előtt

Ugyanígy, a washingtoni apostoli delegátus útján érkezett meg Mindszenty bíboros számára a „L'Attività della S. Sede 1969” kötete, amelyet szintén McKisson továbbított Meehan ügyvivőnek február 2-án kelt utasításában.¹³²⁷

1325 A kérdéssel viszont már összefoglalóan foglalkoztunk, l. a Miért hagyta el a nagykövetséget 15 év után? című alfejezetet (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 157–160. o. L. még: Somorjai Ádám: Miért hagyta el Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetséget? [a továbbiakban: *Somorjai Ádám: Miért hagyta el?*] (In: *Magyar Szemle*, 2011. 7–8. sz. 46–58. o.)

1326 Szövegét l. Somorjai Ádám: *Sancta Sedes III/2*. 635. o.

1327 Szövegét l. Somorjai Ádám: *Sancta Sedes III/2*. 641. o.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE
BENELLI HELYETTES ÁLLAMTITKÁRHOZ
1970. február 11.

Mindszenty bíboros megköszönte a két könyvküldeményt Benelli érseknek, helyettes államtitkárnak.

„Budapest, 1970. febr. 11-én

Excellenciás és Főtisztelendő Érsek,
Államtitkár Úr,

Hálát adok Excellenciádnak a két értékes könyvajándékért, amelyeket nekem kegyelmesen megküldeni szíveskedett.

Krisztusban testvére:

esztergomi érsek¹³²⁸
Magyarország Prímása”

MINDSZENTY BÍBOROS
LEVELE VI. PÁL PÁPÁHOZ
1970. február 13.¹³²⁹

A bíboros levelét latinul írta. Angol szövege, bár azt az alábbiakban is közölt diplomáciai iratok szerint eljuttatták Budapestre, nem került elő.

„Budapest, 1970. február 13.

Szentséges Atya,

A legalázatosabb könyörgéssel járulok Szentséged trónusához: méltóztassék kegyelmesen prelátnak kinevezni dr. Leopold Antalt, a bécsi Pázmáneum

1328 Aláírás hiányzik.

1329 A bíborosnak a helyettes államtitkárhoz, majd VI. Pál pápához írott leveleit Meehan február 17-én terjesztette fel Lisle-nak, kérve a hosszabb levél angol fordítását, teljes szövege: „Mindszenty bíboros a csatolt, latin nyelvű üzeneteket adta át nekünk továbbításra a Vatikánnak. A rövidebbik Monsignor Giovanni Benelli, Arcivescovo Titolare di Tusuro, Sostituto della Segreteria de Stato címére szól. Örölnénk egy másolatnak a hosszabbik, lefordított üzenetből. Szívélyes jókívánságokkal: Francis J. Meehan [aláírás hiányzik], a külképviselet helyettes vezetője. Melléklet: l. fent!”

Szeminárium rektorát, az esztergomi káptalan kanonokját, aki most tölti be kilencvenedik esztendejét.

Fent nevezett 37 éve kapta utolsó kitüntetését. Ezt megelőzően Kalocsán volt aulista, majd Csernoch primás titkára. 1945-ben visszavontam őt az aktív [lelkipásztori] szolgálatból, mivel a vasfüggöny miatt a Pázmáneum intézmény gondozására volt szükség: vezetőre volt szüksége a világválság közepette.

Kiváló, alkalmas, tökéletes volt mint aulista, a primás titkára, mint kanonok, mint Esztergomban Szent István kápolnájának feltárója – azé a Szent Istváné, akinek születése ezredik évfordulóját ünnepeljük. Ásatásait és írásait e tárgyban megbecsülte a Magyar Tudományos Akadémia is. Bécsben minden reményemet beteljesítette, amint azt a bécsi főpásztor is bizonyára tanúsíthatja.

Mások 66 éves korukban kiérdemesülve nyugdíjba mennek, ő azonban nem utasította vissza az újabb nehéz munkát.

A gyémántjubiläum jó alkalma lehet javaslatomnak. Jutalmát a Nunc dimittis¹³³⁰ időszakában kapja: miután mindent jól cselekedett, egyenesen Őszentésége kezéből.

Legyen szabad számára a középkori magyar királyok területéről kérni titulust, ha lehetséges, pl. Szerbia, Dalmácia, Bulgária, Horvátország, Bosznia (területéről).¹³³¹ Ez még inkább fokozná örömét, hiszen a magyar egyház történése.

Kérésemet megismételve Szentséged kezeit csókolja legalázatosabb fia

+ *Mindszenty József bíboros*
esztergomi érsek,
Magyarország Primása”

1330 Nunc dimittis... „Bocsásd el most szolgádat, Uram...”: Simeon hálaénekének kezdete, vö. Újszövetségi Szentírás Lukács-evangélium, 2,29–32, amely a papi breviáriumot végzők számára – így Mindszenty bíboros számára is – minden este a napot záró ima, a kompletórium része. A jelen összefüggésben Lepold prelátus agg korára való tekintettel, élete hálaadó imájának részévé válhatna a kért pápai kinevezés.

1331 A levél nem egyértelmű: prelátusi kinevezést kért ugyan, de címmel, ami azt jelenti, püspöki kinevezésre gondolt. Ráadásul a történelmi Magyarország olyan területeiről, amelyekre legfeljebb a középkorban lehetett jogigényt támasztani. Viszont a napi jegyzetekben a bíboros maga magyarázta meg levelét, valóban püspöki kinevezést kért.

Március 16-án érkezett meg Lisle utasítása Budapestre, amelyben értesítette a nagykövetet arról, hogy a leveleket továbbította a washingtoni apostoli delegátusi hivatalon keresztül, mellékelte a február 11-én és 13-án Benelli érsekhez, illetve VI. Pál pápához intézett latin üzenetek angol fordítását,¹³³² ezenkívül a washingtoni apostoli delegátusnak március 13-án átadott emlékeztetőt.¹³³³

A washingtoni külügyminisztérium szóbeli jegyzéke az apostoli delegátushoz

Az emlékeztető megküldése alkalmat nyújtott arra, hogy betekintsünk az esztendő bevezetésében jelzett két eseménybe, amelyek elindították a bíborosnak a budapesti nagykövetségről való távozását előidéző folyamatot. A Vatikán washingtoni képviselőjéhez eljuttatott emlékeztető – mint Lisle írta – két témával foglalkozott: az egyik König érseknek a „Famiglia Mese” olasz folyóirat januári számában megjelent interjúja, a másik pedig az a közjáték, amelyre Mindszenty bíborosnak Titus követségi munkatárssal való beszélgetése során derült fény. Ebbe belebonyolódott König érsek és Sabo, South Bend-i plébános is, mert a Mindszenty–Sabo levélváltás az emlékiratok kiadásával foglalkozik. Az ötoldalas, Budapestre másolatban megküldött emlékeztető szövegét az amerikai levéltárban a budapesti levéltári fond őrizte meg számunkra,¹³³⁴ itt bő összefoglalásban ismertetjük.

A bíboros számára a budapesti amerikai nagykövetségen nyújtott menedéket két közjáték zavarta meg a közelmúltban. E körülmények arra indították a washingtoni külügyi tárca illetékeseit, hogy – miután nagyra értékelik a washingtoni apostoli delegátus és más vatikáni hivatalok eddigi segítségét – figyelmükbe ajánlják ezeket.

1332 Az angol fordítások az általunk ismert levéltári fondokban nincsenek meg.

1333 Lisle március 16-i, Meehanhez küldött utasításának teljes szövege (rajta kézírásos megjegyzések Puhan nagykövet részéről): „Csatoltan megküldöm az Önök nyilvántartása számára a bíboros Pál pápához és a vatikáni államtitkársághoz latinul írt, február 13-i, illetve február 11-i üzeneteinek angol fordítását, mely üzeneteket Ön a február 17-i levelében továbbított. A két eredetit az apostoli delegáción keresztül továbbítottuk a Vatikánnak. Hivatkozással Puhan nagykövet január 22-i, nekem írt levelére és a február 17-i válaszomra, csatolom továbbá az apostoli delegátusnak általunk átadott félhivatalos emlékeztető egy másolatát König bíborosnak a *Famiglia Mese* januári számában megjelent interjújával, a Königet és Sabót érintő incidenssel, valamint az emlékiratok problémájával kapcsolatban, mely Ross Titus Mindszentyvel való beszélgetése kapcsán került napvilágra. Üdvözlettel: *Raymond E. Lisle*. Melléklet: 1. Két angol üzenet angol fordítása, 2. Az apostoli delegátusnak adott emlékeztető másolata.” Időrendben nem, de tematikailag ide illik a következő, 1971. május 15-i bejegyzés a bíboros napi jegyzeteiben: „Hittudományi Berlinből. Lepold Antal prelátus, Pázmáneum-reaktor meghalt 91 évesként. Haláláról bővebbet nem tud. Kérésemre, hogy püspöki kinevezést kapjon, gyémántmisésként, nemes szolgálataiért, a Vatikán nem válaszolt. Érezve a széljárást, javasoltam a bécsi bíboros véleménye kikérését.” (Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 457. o.)

1334 Angol szövegét l. Somorjai Ádám: *Sancta Sedes III/2*. 643–645. o.

Az első König bíboros interjúja, amely a „Famiglia Mese” januári számában jelent meg: ez olyan információkat és kommentárokat tartalmaz Mindszenty bíboros menedékes helyzetéről, amelyeket idáig bizalmasnak tekintettek az érintett felek. Bár amerikai részről nem óhajtják eltúlozni azokat a károkat, amelyeket a magyar hatóságok érzékenysége miatt az interjú okozhat, rámutatnak arra, hogy ezek veszélyeztethetik a König és Mindszenty bíborosok között kialakult kölcsönös bizalmat és Mindszenty bíboros menedékes helyzetét.

A második közzététel Mindszenty bíboros közlése a nagykövetség egyik tisztviselője felé, miszerint „még nem kapott választ Monsignor Sabótól emlékiratait illetően”. A nagykövetség tisztviselője először nem értette a helyzetet, hiszen az amerikai álláspontot korábban egyértelműen Mindszenty bíboros tudomására hozták. Mindszentytől kellett megtudniuk, hogy legutóbbi látogatása során (1968. szeptember 8.) megkérte König bíborost: továbbítson egy üzenetet Sabóhoz, továbbá azt is a bíboros mondta el, hogy König eleget tett e kérésének. Mindszentynek az lett volna a kérése Titushoz, hogy lépjen kapcsolatba König hivatalával – anélkül, hogy értesítené erről feletteseit: a nagykövetet vagy helyettesét –, és tudja meg, hogyan is áll az ügy. Titus azonban elhárította a bíboros kérését, és értesítette róla a nagykövetet.

Bár Mindszenty bíboros elmondta Titusnak, hogy az emlékiratokkal kapcsolatban König bíboros volt a közvetítő, amerikai részről nem erősíthetik meg, hogy a közvetítés valóban meg is történt. Ugyanakkor amerikai részről nem gondolnak arra, hogy a bíborossal beszéljenek e kérdéssről, hiszen az elmúlt évek tapasztalatai után ez vélhetően nem vezetne célhoz és az adott körülmények közepette nem kívánatos a helyzet kiélezése. Mindszenty bíboros már korábban értesült arról, hogy menedékes helyzetének megőrzése érdekében, valamint hogy ne veszélyeztesse az amerikai nagykövetség helyzetét és tevékenységét, nem lehetséges számára a külső magánszemélyekkel való levelezés. Ezért felettesei javasolták a nagykövetnek, hogy ő, aki König bíborost következő látogatásakor személyesen fogadhatja, hozza szóba előtte a kérdést. A nagykövet majd elmondaná Könignek, hogy az emlékiratok, mivel politikai jellegűek, számos, az amerikai kormányt is érintő érzékeny kérdést vetnek fel, továbbá hogy az ezzel kapcsolatos amerikai álláspontot már ismertették a Vatikánnal és Mindszenty bíborossal egyaránt. A nagykövet tisztázná König előtt: nem engedhető meg, hogy általa vagy más úton-módon levél vagy közlemény jusson ki Mindszenty bíborostól az Egyesült Államokban élő magánszemélyekhez vagy másokhoz.

Az amerikai jegyzék végezetül kifejezte sajnálatát, hogy ezzel kell terhelnie a Vatikánt, ugyanakkor kifejezte azt a reményét, hogy az illetékes vatikáni hivatalok erről informálisan értesítést kapnak, s nagyrabecsülését nyilvánította a korábbiakban is tanúsított vatikáni megértés iránt. A jegyzékhez csatoltan az amerikai külügyminisztérium megküldte König bíboros interjújának angol fordítását.

Miként értékelhetjük mindezt? Az amerikai jegyzék igen diplomatikusan fogalmazott, hiszen Lisle igazgató említett, február 17-én Puhán nagykövethez intézett utasításában sokkal határozottabb volt, álláspontja szerint a bíboros nem tartotta be menedékes helyzetének szabályait, azokat megszegte, és így a felelősségérzet hiányáról tett tanúságot. A jövőben nem engedhetik meg neki ilyen küldeményeinek továbbítását.¹³³⁵

Mit tartalmazott a bíboros május 13-án kelt levele Sabóhoz South Bendbe? Az események megértéséhez szükséges itt közölnünk a bíboros szóban forgó levelét. A levél

1335 Lisle február 17-i, Puhánhoz írott utasításának teljes szövege: „Köszönöm január 22-i levelét a Mindszenty–König–Sabo-ügy fejleményeivel kapcsolatban, melyre Ross Titusnak a bíborossal nemrég folytatott beszélgetéséből derült fény. Úgy véljük, Ross dicséretet érdemel, amiért szilárdan állja a sarat a bíboros kísérleteivel szemben, hogy belekeverje őt az ügybe és rávegye, hogy alattomban az Ön és Frank [Meehan – a Szerk.] tudta nélkül cselekedjen. Ez az incidens – akárcsak több korábbi hasonló – is a bíboros fondorlatos voltát bizonyítja, valamint azt, hogy mindenfajta felelősségérzet hiányzik belőle, ami menedéke alapszabályainak betartását illeti. Sajnálatos módon a helyzet duplán zavaró, amennyiben König jónak találta segíteni őt a szabályok megkerülésében, ahogy Mindszenty erre Rosznak utalt. König látogatásának alapszabályai azzal kapcsolatban, hogy bármiféle üzenetet hozzon külső magánszemélyektől vagy vigyen innen nekik, pontosan ugyanazok, mint amik a bíboros menedékére mindig is vonatkoztak, azaz hogy nem megengedett a bíborosnak küldeni vagy kapni ilyen üzeneteket vagy menedékét a nagykövetség területén bármilyen módon politikai vagy egyházi tevékenységre használni. A Vatikán és Mindszenty bíboros ugyanúgy tisztában van ezzel a rendszerrel, mint König bíboros. Időközben megkapta, ahogy mi is, a római nagykövetség január 27-i, A-65. sz. üzenetét, melyhez csatolták a König interjú fordítását, ahogy az a *Famiglia Mese* katolikus havilap januári számában megjelent. Ismét csak sajnálkozni tudunk és zavarban vagyunk König tette miatt. Már korábban is hajlamos volt túl sokat beszélni, de ezúttal még önmagát is túlszárnyalta. A cikk tények és pontatlanságok furcsa keveréke. Nyugtázzuk a római nagykövetség kommentárját, miszerint a Vatikánnak is kényelmetlen volt, amit König mondott.

Kapcsolatunk magával a Vatikánnal és az itteni apostoli delegációval a Mindszenty-ügyben mindig is az együttműködésen és a megértésen alapult. Fontosnak tartjuk, hogy ez a segítőkész viszony folytatódjon. Ezen megfontolások és a lezajlott fejlemények tükrében, azt hiszem, két dolgot kell tennünk:

1. Mi itt őszintén, bár visszafogottan, tájékoztatjuk az apostoli delegátust az egész ügyről, és kifejezzük aggodalmunkat mind a *Famiglia Mese*-ben megjelent König-interjú, mind Mindszenty bíboros Königin keresztül folytatott tevékenységével kapcsolatban, ami az emlékiratokat és Sabót illeti. Azt is jelezni fogjuk, hogy felhatalmazzuk Önt, König következő budapesti látogatása alkalmával egyenesen kérdezzen rá nála az üzenetre, melyet, úgy tűnik, eljuttatott Mindszentytől Sabónak, és tisztázza vele, hogy ilyen közvetítést a továbbiakban nem engedhetünk meg.

2. König következő budapesti látogatása alkalmával Ön egyenesen szóba hozza nála a nem engedélyezett, harmadik feleket érintő üzeneteknek a bíborostól vagy a bíborosnak való továbbítása kérdését, és világossá teszi előtte aggodalmainkat és álláspontunkat azon irányvonal mentén, melyet január 22-i levele utolsó előtti bekezdésének második fele tartalmaz. Üdvözlettel:
Raymond E. Lisle”

kézzel írott és nehezen olvasható, eredetije – amennyiben a Sabónak küldött példányt valaki legépelte – a bíboros birtokában maradhatott.¹³³⁶

„Budapest, 1969 V. 13.

Charissime!

A köszönettel vett intenciókból a megelőzőket elvégeztem; a legújabbat ma kaptam. Volna nagy bizalommal kéresem. Ezt a szerepet +Spellman bíborosnak szántam. De ő elment.

Arra kérem, hogy halálom után azonnal szíveskedjék átvenni, illetőleg elkérni vendéglátótól az Emlékiratok kéziratának 4 kötetét és több cég felhívása és ajánlata után és előzetes honorárium-tárgyalás után a legkedvezőbb ajánlattevőnek adni mielőbb megjelentetésre.

Az Emlékirat sokat vesztett már abból a lehetőségből, hogy kapós (best-seller) legyen. Az elmúlt 13 év túl nagy idő, közben a világ leromlott számára is. Ma uralkodó elv: az antikommunizmus korunk legnagyobb »kísértése« ([Karl] Barth és keresztényei szerint). Sőt az egyetlen igen kártékony bűn – a SU [Szovjetunió] és társutasai szerint.*

Mégis nem mondhatok le a kiadásról a szót kérő igazság miatt, amit a világ részben nem ismer, részben rövid emlékezettel el is felejtett.

Ha ma nem is várhatjuk az 1956-ban felajánlott egymillió dolláros tiszteletdíjat, valamit mégis hoz a végrendeletemben megjelölt magyar célnak.

Mielőbbi szíves válaszát Mr. Flood-nak kérem.

Szeretettel áldja

+ József”

A bíboros Sabóhoz írott leveléből úgy tűnik, hogy a Szabadság téren nem csupán általa megkönyékezett, de a kérelmezett titkos segítségnyújtásban őt hivatalból nem támogató követségi munkatársakkal beszélgethetett, hanem voltak megbízhatóbb partnerei is. Ilyen lehetett – amennyiben nem tévedünk – Flood is, akihez a König által South Bendbe eljuttatott levelére a postázott választ várta.

1336 Ez a példány fellelhető az MMAL iratai között, a neves Mindszenty-kutató kivonatot közölte belőle. (In: Mészáros István 1997, 55–56. o., 273. sz.) Az amerikai levéltári fondban az 1970. esztendő dokumentumai között található, két általuk fénymásolt példányban is.

VIRÁGKÜLDEMÉNY „A PÁPÁTÓL”

1970. április 15.

A budapesti követségi fond megőrzött egy névjegyet egy francia hölgytől, akinek neve: Mademoiselle Suzanne TRIOREAU, Herbault (Loir-et-Cher)-ből. A névjegyre gépelt feljegyzés ezt tartalmazza: „ez a hölgy virágot hozott „»a pápától« a bíboros számára. A virágokat átadtuk neki, de nem mondtuk meg, honnan jöttek.”¹³³⁷

Ez a kedves közjáték több szempontból is figyelemreméltó számunkra. Azon túl, hogy időzítése rendkívül szerencsés – hiszen az előzőkben arról értesülhettünk, hogy a bíboros az amerikai diplomaták értelmezésében menedékes helyzetét veszélyeztette –, bizonyíték arra, hogy az egyház a hívek hitében él, és adott esetben a hívek megtalálják a módját, hogy el tudják juttatni küldeményüket, ragaszkodásuk jelét az általuk tisztelt személy számára. Ugyanakkor ráirányítja a figyelmet arra a sajátos helyzetre, amelyben a címzett, Mindszenty bíboros élt: magánszemélyekkel sem tarthatott kapcsolatot, még a virágok átadásakor sem tudhatta meg, ki az adományozó, s még azt sem, hogy az adományozó közlése szerint a virágot a pápa küldte neki. Az eset azért is érdekes, mert Milánóból is érkezett küldemény 1965 karácsonyára a bíboroshoz, akkor egy „panettone”. Az is és ezek a virágok is elérkeztek a címzethez, az adományozók elérték céljukat.

Hol található Herbault? Tours és Orléans között, Blois város közelében. A pannóniai születésű Tours-i Szent Márton így üzent volna Pannónia Sacrának?

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE KÖNIG BÍBOROSHOZ

1970. április 16.¹³³⁸

„Budapest, 1970. április 16.

Eminenciás és Főtisztelendő Uram!

Legnagyobb elfoglaltságai közepette nem kérem, hogy meglátogasson, de az interpellálás után a toll valamely magyarázatra vár. Eminenciád irányában testvéri szeretettel.”¹³³⁹

1337 Angol szövegét l. Somorjai Ádám: *Sancta Sedes III/2*. 645. o.

1338 Puhan április 17-én küldte meg Lisle-hoz Washingtonba, kérve angol fordítását, a felterjesztés teljes szövege: „Csatolok egy levelet, melyet Mindszenty bíboros továbbítani kér König bíborosnak a vatikáni csatornákon át. Kaphatnánk egy fordítást, amikor Önöknek alkalmas? Szívélyes üdvözléssel: Alfred Puhan [aláírás hiányzik] nagykövet. Csatolmány”

1339 A latin fogalmazvány mindkét példányán hiányzik az aláírás, az angol fordítás viszont aláírt példányról készült.

Úgy tűnik, ha csupán a levélke tartalmát elemezzük, hogy a bíboros még mindig a *Neue Zürcher Zeitung*-ügyben óhajott volna helyreigazítást, és ezt sürgette meg rövid üzenetével a bécsi érseknél. Az előzmények ismeretében és a későbbi események elővételezésével azonban felmerülhet bennünk egy másik megközelítés is. Azért, mert König bíborosra ez idő tájt sokat gondolhatott, várta ugyanis Sabo választását, amelyet végül is maga az érsek hozott meg neki néhány hónappal később, szeptember 7-i látogatása alkalmával. Ezért véljük azt, hogy itt már nem az a lényeges információ számunkra, hogy még mindig visszatér a múltbéli *Neue Zürcher Zeitung*-ügyre, hanem az, hogy emlékiratainak sorsa foglalkoztatta, és ezért kereste a kapcsolatot Königgel. A levél a hangvétele ellenére tehát nemcsak szerénységének kifejezése – mert nem kérte az érsek újabb látogatását –, hanem valójában segélykiáltás is volt. Mindennek megértéséhez figyelembe kell vennünk, sőt át kell éreznünk a követségi félrabság feltételeit.

MINDSZENTY BÍBOROS ÜZENETE VI. PÁL PÁPÁHOZ 1970. május 19.¹³⁴⁰

Montinit annak idején 1920. május 29-én szentelték pappá. Az aranymiséjére május 19-én feladott távirat időben megérkezhetett Budapestről.

„EUR/EE számára Mindszenty bíboros kéri a következő üzenet továbbítását a pápának: IDÉZET Budapest, 1970. május 19. Szentséges Atya, Krisztus jubiláló helyettesének, az ünneplő Atyának a szentmiseáldozatból legalázatosabban gratulál, imáit és hűségét felajánlva, aláírva, Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek. IDÉZET VÉGE. Puhan”

1340 Puhan nagykövet a Budapest 825. sz. távirat formájában küldte meg Washingtonnak. McKisson adta hírül az üzenet továbbítását Puhan nagykövetnek június 23-i utasításában, teljes szövege: „A bíboros június 18-i, latin-angol üzenetét Pál pápának, melyet Ön június 18-i, 1028. sz. táviratával továbbított, átadtuk az apostoli delegációnak a Vatikánba való továbbítás végett. Csatolom az üzenet angol fordításának egy példányát az Önök nyilvántartása számára. Üdvözlettel: *Bob Robert M. McKisson*. Melléklet: A bíboros VI. Pál pápához írt, 1970. június 18-i üzenetének angol fordítása”

MINDSZENTY BÍBOROS ÜZENETE VI. PÁL PÁPÁHOZ

1970. június 18.¹³⁴¹

„Mindszenty bíboros kéri a következő üzenet továbbítását a pápának: IDÉZET Budapest, 1970. június 18. VI. Pál Őszentségének Róma Szentséged megkoronázásának örömteli évfordulóján alázatos gratulációval, tiszteletadással és imákkal. Mindszenty József bíboros IDÉZET VÉGE. A bíboros által írt üzenet eredeti szövege részben latin, részben angol, pontosan úgy, ahogy itt hoztuk. MEEHAN¹³⁴²

VILLOT BÍBOROS

ÜZENETE MINDSZENTY BÍBOROSNAK

1970. július 10. előtt¹³⁴³

Nyilvánvaló, ha a címzett megkapta a jókívánságot, akkor meg is köszöni azt. Avagy ezt másra bízta. Ezt történt most is, mert Mindszenty bíboros lehet, hogy július 20-án kapta meg, mi másként értelmezhetnénk bejegyzését napi jegyzeteibe: „Róma ma megköszönte.”¹³⁴⁴

„Eminenciás Mindszenty József Bíboros Úrnak
Eminenciád és Főtisztelendőséged részéről a pápakoronázás évfordulója alkalmából küldött imákat és jókívánságokat Őszentsége a legszívesebben fogadta és Önt az Úrnak ajánlva kifejezi hálás köszönetét.

Atyai szeretetének tanúságaképpen, amelyet már Eminenciás König bíborosra bízott levelében kifejezett, szívesen küldi Önnek Apostoli Áldását.

Villot bíboros¹³⁴⁵

1341 A távirat szövege latin nyelven kezdődik, menet közben átvált angolra. L. Somorjai Ádám: *Sancta Sedes III/2*. 647. o.

1342 Meehan, Budapest 1028. sz. táviratában küldte meg Washingtonba.

1343 A dátum nélküli üzenet diplomáciai csatornán érkezett és Puhanhez július 10-i dátummal küldte meg McKisson Budapestre. Utasításának teljes szövege: „Az apostoli delegációtól kaptuk a csatolt, latin nyelvű üzenetet, melyet a bíboros államtitkár VI. Pál pápa nevében küld Mindszenty bíborosnak. Szintén csatoltam a latin nyelvű üzenet és az angol fordítás egy-egy példányát a nyilvántartásuk részére. Üdvözlettel: *Robert M. McKisson*. Melléklet: 1. A Mindszenty bíboroshoz írt, latin nyelvű, eredeti üzenet, 2. A latin üzenet és az angol fordítás egy-egy másolata”

1344 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 448. o.

1345 Aláírás hiányzik.

AGOSTINO CASAROLI ÉRSEK KÖSZÖNŐLEVELE AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK KORMÁNYÁNAK 1970. július 28.

Casaroli érsek 1970. július 28-án kelt és Henry Cabot Lodge Jr.-hoz, Nixon elnök személyes vatikáni utazó nagykövetéhez címzett hivatalos levelében, VI. Pál pápa és az Apostoli Szentszék nevében megköszönte az Amerikai Egyesült Államok kormányának azt a készségét, hogy oly hosszú évek során vendégül látja Mindszenty bíborost a budapesti nagykövetségen.¹³⁴⁶

Cabot Lodge Jr. Nixon elnök személyes küldöttje volt, nagyköveti rangban, 1969-ben nevezték ki. Utazó nagykövet volt, Rómában az Olasz Köztársaságnál akkreditált nagykövetségen létesítettek számára irodát, ahol irodavezetője Robert F. Illing volt.¹³⁴⁷ Nixon elnök 1970. április 15-i dátummal döntött amellett, hogy Cabot Lodge Jr. nagykövet időnként tegyen személyes látogatást a Vatikánban. Cabot Lodge Jr. 1970 júliusában érkezett először bemutatkozó látogatásra, július 3-án legmagasabb szinten fogadták őt: így Benelli és Casaroli érsek, valamint Villot bíboros államtitkár, másnap, július 4-én, az amerikai nemzeti ünnepen pedig fogadta őt VI. Pál pápa. Cabot Lodge Jr. július 27-én számolt be vatikáni tárgyalásairól. Ebben Benelli és

1346 A levél teljes szövege: „Consilium pro Publicis Ecclesiae Negotiis, Vatican City, July 28, 1970. N. 5248/70. Kedves Mr. Lodge! Hivatkozva tegnapi beszélgetésünkre, van szerencsém megkérni Excellenciádat a Szentatya kifejezett kérésére, hogy továbbítsa a Szentszék őszinte háláját az Egyesült Államok kormányának a vendégszeretetért, amelyben továbbra is részesítik Mindszenty József bíborost az Egyesült Államok budapesti nagykövetségén. Örömmel várom, hogy láthatóan Excellenciádat, amikor később az év folyamán visszatér, és kellemes utazást kívánva biztosítom őszinte és legmélyebb nagyrabecsüléséről. +Agostino Casaroli [s. k.]. Agostino Casaroli levele Henry Cabot Lodge-hoz, az Egyesült Államok elnöke különmegbízottjához. – A levél eredetijét a Yorba Lindában (Kalifornia) a Nixon Library őrzi (White House Central Files, Subject Files [Ex] CO 163 Vatican City, Box 82 [3 of 3]). – A levél hivatali úton érkezett, két másolati példányát találtuk meg az azt kísérő, 1970. augusztus 7-én kelt feljegyzésnek, melyet a Department of State Végrehajtó Titkárságán (Executive Secretary), Theodore L. Eliot Jr.* ügyvezető igazgató nevében James Carson jegyzett, s amelyet Henry A. Kissinger,* a Fehér Ház nemzetbiztonsági igazgatójának irodáján keresztül küldtek meg az elnöknek. A feljegyzés egyben említést tesz Villot bíboros államtitkárnak Cabot Lodge Jr. nagykövethez intézett leveléről, amelyben megköszönte neki az elnök 1970. június 30-i kambodzsai beszámolójának példányát. (NARA, Department of State, Record Group 59, Central Files: SOC 12-1 HUNG, Box 3067.) Másik példány a kambodzsai dokumentumok között (uo. POL 21 CAMB.) A Fehér Ház példányának jelzete azonos Casaroli levelével.

1347 L. memoárját: Robert F. Illing: *America and the Vatican: Trading Information after WWII*. Palisades (NY), 2011. History Publishing.

Casaroli érseket következő szavakkal jellemzi: „Benelli és Casaroli érsekek, az »ügyvezető« felső vezetők kiváló munkát végeznek.”¹³⁴⁸

Ha Casaroli érsek 1970. július 28-án, a Cabot Lodge Jr.-féle jelentés másnapján kelt levelében fontosnak tartotta kitérni Mindszenty bíboros vendéglátására, az arra enged következtetni, hogy majd három évtizedes szünet után¹³⁴⁹ ez volt az első alkalom, hogy az Amerikai Egyesült Államok nagyköveti rangú diplomatáját köszönthették a Vatikánban – még ha nem is a rendes diplomáciai kapcsolatok keretében (amely 1984-ben következett be) –, továbbá, hogy ezzel a bíboros nagykövetségi léte a két kormány, az Amerikai Egyesült Államok és a Vatikán hivatalos diplomáciai kapcsolataiban is hangsúlyt kapott. Felvetődhet az a gondolat is, hogy az egyes amerikai vallásfelekezetek vezetőinek tiltakozásai ellenére az elnök azért is dönthetett eme szokatlan megoldás ismétlése mellett, mert a bíboros nagykövetségi létének megszüntetésére gondolt. Ilyen értelemben az amerikai diplomácia feltehetően akkor tette meg az első személyi döntést, amikor az első budapesti amerikai nagykövetet, Hillenbrandot úgy rendelték a Department of State-be, hogy egyben utódja, Puhan nagykövet hivatali főnöke lett. Feltehető tehát, hogy ez volt a követségi menedékes lét megszüntetése felé a második személyi döntés. A kérdés megválaszolására itt sem terjedelmi okokból, sem témaválasztásunk miatt nem térhetünk ki, mindenesetre felvethető, különösen, ha arra gondolunk, hogy az 1971-es esztendőben a római amerikai nagykövetség, nevezetesen Illing is aktívan dolgozott a megoldáson.¹³⁵⁰

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE CSERTŐ SÁNDOR PRELÁTUSHOZ 1970. július 29.

A bíboros már 1969. június 10-én levélben fordult a bíboros államtitkárhoz, és általa a Rómában élő Csertő prelátushoz egy Simon Miklós nevű menekült segélyezése ügyében. Egy évvel később, július 29-én megismételte kérését, ezúttal levelét közvetlenül Csertőhöz óhajtotta megküldeni az amerikai diplomácia jószolgálatára révén.

1348 Cabot Lodge Jr. utazó nagykövet 1970. július 27-i jelentése az amerikai külügyminiszternek: First Tour at the Vatican, July 1970. (NARA, Department of State, Record Group 59, Central Files, SNF, Box 2744, Pol US-Vat, 1-1-70.) Majdnem kétszáz oldalnyi további dokumentum Cabot Lodge Jr. vonatkozó missziójáról.

1349 Myron Charles Taylor személyében Rooseveltnél elnök nevezett ki személyes képviselőt a Vatikánba, ő 1939–1950 között töltötte be hivatalát. Eisenhower elnöknek szándékában lett volna kinevezni hasonló rangú képviselőt, de ez az amerikai kongresszus és a protestáns felekezetek ellenállása miatt meghiúsult.

1350 Ennek részleteit l. alább, az 1971. esztendő fontosabb eseményeinek tárgyalásánál!

Levelének magyar fogalmazványa saját keze írásával fennmaradt a budapesti követségi fondban.

„VII. 29

Kedves Prelátusom!

Ha jól emlékszem, egy-két éve már kértem az alábbi ügyben. Akkori segítségét köszönöm.

Simon Miklós fővárosi menekült eljutott korábbi segítséggel Svédországba. De a svédet nem tudja megszeretni. Visszajött Róma-közeli városba az US-ba költözés vágyával.

Kérem, szíveskedjék lépést tenni érdekében ily értelemben.

Az anya itt takarítónő.

Az általános iskolában az osztályfőnöki órán a primásról sok minden elhangzott. A fiú felállt; a primás nem ilyen.

Ekkor üldözőbe vették, megszökött.

Szeretettel áldja

+József”

Puhan két nappal később kelt felterjesztésében továbbította a követségen készült angol fordítást Washingtonba. A nagykövet megjegyezte, hogy Simon édesanyja takarítónő a nagykövetség épületében és feltételezte, hogy az ő fiáról van szó. Neki, noha kétségei voltak, hogy továbbíthatják-e a levelet – írta –, de Csertő mégis vatikáni hivatalnok, és a múltban üzenetek indultak hozzá a bíborostól. Ezért a maga részéről nem ellenezné, ha továbbítanák az apostoli delegátusi hivatalon keresztül.

A prágai diplomáciai küldetéséből visszatért John Alexander Baker* szeptember 11-i válaszában aggályosnak látta a levél továbbítását, mert az egyértelműen túlmenne az alapvető szabályokon, sőt, levelezést indíthatna el a bíboros és Csertő között, s ez precedenst jelenthetne a jövőre nézve. A konkrét esetben pedig, ha a fiatalember az Amerikai Egyesült Államokba akarna beutazni, előbb-utóbb úgyis kapcsolatba kerülne a hivatalos szervekkel. Ezért úgy döntött, hogy a bíboros levelét nem továbbítják, de a fiatalember ügyében tájékozódnak. Ezért visszaküldte a bíboros levelének eredetijét, és Puhan nagykövetet bízta meg azzal, hogy találja meg annak módját, hogy ezt közölje a bíborossal. Baker felhívta még Puhan figyelmét arra, hogy csak lezáratlan levelet fogadnak el esetleges továbbításra.¹³⁵¹

1351 Baker szeptember 11-i, Puhannek írott utasításának teljes szövege: „Az Ön Bob McKisonnak július 31-én írott levele kapcsán írok, melyhez csatolt egy üzenetet a bíborostól dr. Alexander

KÖNIG BÍBOROS 11. LÁTOGATÁSA MINDSZENTY BÍBOROSNÁL 1970. szeptember 7.

A bécsi érsek újabb látogatásáról két, első pillanatra talán egymástól függetlennek tűnő bejegyzés is olvasható a bíboros napi jegyzeteiben. Előbb augusztus 4-ről: „State Department nem küldi el Memoirs ügyében Msgr. Szabónak.”¹³⁵² Majd szeptember 7-én azt jegyezte fel, hogy „Card. König jött, hozta dr. Szabó János régi leve-

Csertőnek a Vatikánba Simon Miklós, a nagykövetség egyik takarítónőjének a fia ügyében. Megértjük a bíboros együttérző érdeklődését és aggodalmát a fiatalember ügye iránt, de vannak fenntartásaink az üzenet Vatikánnak való továbbítását illetően, amivel magunkra vállalnánk a közvetítő szerepét a bíboros egy olyan tevékenységében, amely nyilvánvalóan túlmutat lefektetett alapszabályainkon. Rádásul nagyon valószínű, hogy ennek az első üzenetnek a továbbítása további levelezéshez vezetne a témában Mindszenty és Csertő között, melyet az előbbi precedensnek tekinthetne arra nézve, hogy közbeavatkozhat minden hasonló, vagy akár más ügyben, mely a jövőben felkelti az érdeklődését. Az ügy további vonatkozása az, hogy amennyiben a fiatalember úgy dönt, hogy az Egyesült Államokba jön, a menekültügyi szervezetek, az önkéntes szervezet és amerikai tisztségviselők mind-mind előbb-utóbb kénytelenek lesznek foglalkozni ezzel az ügyel. Ezeknek a megfontolásoknak a tükrében, és a Clem Sobotkával, a Menekült és Vándorlásügyi Titkárság helyettes asszisztensével a Simon fiú ügye kapcsán felmerülő technikai részletekről való konzultáció után úgy érezzük, jobb, ha nem továbbítjuk a bíboros üzenetét Csertőnek. Alternatívaként, ami talán még célszerűbb, a normális csatornákra tereli az ügyet, elismeri a bíboros kifejezett aggodását a fiú miatt, és elkerülhetővé teszi az esetleges Mindszenty-Csertő levelezésből fakadó problémákat. Clem írt az ügyről közvetlenül James Carlinnak a genfi amerikai képviselőre. Ennek a levélnek a másolatát csatoltam az Ön tájékoztatása végett. Természetesen nyomban értesítjük minden további fejleményről. Egyidejűleg visszaküldjük a bíboros dr. Csertőnek írt levelét is. Az Ön döntésére bízunk, hogy mikor és hogyan értesíti a bíborost, hogy bár sajnáljuk, hogy nem tudtuk továbbítani levelét a tárgyban, a megfelelő csatornákon keresztül közvetlen segítséget keresünk Simon Miklósnak. Esetleg elhalaszthatná a magyarázatot a bíborosnak, amíg meg nem kaptuk és nem továbbítottuk Önnek Carlin jelentését az ügyről. Amennyiben segíteni tudunk a Simon fiú esetében, ez arra ösztönözhetné a bíborost, hogy az ilyen kivételes ügyekben először Önnel vagy Frankkel vegye fel a kapcsolatot és ezzel elkerülhetők lennének a problémák, melyek a Vatikánnal folytatott, ilyen kérdéses levelezésből fakadhatnak, valamint abból, hogy a bíboros közvetlenül befolyik olyan tevékenységekbe, melyek túlmutatnak menedékének lefektetett alapszabályain. Bár az Ön július 31-i levelében az állt, hogy a bíboros dr. Csertőhöz írt levele »zárt borítékban« volt, nekünk úgy tűnt, hogy a boríték, mely Mindszenty kézírásával volt megcímezve, nem lehetett lezárva, mert nincs semmi jele annak, hogy utólag nyitották volna ki. Ennek azonban nincs jelentősége, amennyiben nem befolyásolja az Ön Mindszenty bíborosnak adandó tájékoztatását az általunk tett lépésekről. *Menedékének kezdete óta mindig is azt kértük, hogy minden nekünk átadott, továbbításra szánt, írott üzenet mind a bíboros, mind a Vatikán részéről lezáratlan borítékban legyen.* Üdvözlettel: ifj. John A. Baker” A budapesti levéltári fondban megtalálható a melléklet: Clement J. Sobotkának James L. Carlinhoz írt levele, szeptember 9-i dátummal, valamint Carlin szeptember 17-én kelt válaszának egy példánya.

1352 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 449. o.

lét. Reggel elaludtam. A bíborost pár percig megvárakoztattam, majd ministráltam, aztán a vendég elmentével miséztem. Amit hozott (könyvek, levelek), jelenlétében feldolgozni nem tudtam, ő felajánlotta, hogy Temesvárról, Szegedről, Kalocsáról, Pécsről hazatérőben ezekért engem útba ejt. De érkezés helyett távirati kimentés jött.”¹³⁵³ A bíborost tehát változatlanul foglalkoztatta emlékiratai kéziratainak sorsa. Ebben az összefüggésben értékelte a bécsi érsek látogatását, bár az amerikai dokumentumokban erre közvetlenül nem találunk utalást, hiszen ez az amerikaiak háta mögött történt. Cserháti püspök táviratát viszont megőrizte a budapesti amerikai nagykövetség, Meehan felterjesztése szerint szeptember 9-én késő délután érkezett.

„AMERIKAI KOEVETSEEG
SZABADSAAG TEER 5
BUDAPEST

KOENIG KARDINAALIS UTITERVEET MEGVAALTOZTATTA [MA]
NEMMEGY BUDAPESTRE KEEREMEZT VENDEEGGEL KOEZOELNI
HA ELINTEEZENDOE VAN EZ WIENBOEL TOERTEENIK = CSER-
HATI PUESPOEK+”

König érsek látogatásának előkészületei

A látogatás előkészületeiről fennmaradtak a bécsi és a budapesti amerikai nagykövetség szeptember 2–4. között váltott táviratai. Ez a táviratforgalom az amerikai külügyi tárca zárt rendszerén belül történt, így mindig feltüntették címzettként a „SecState”-et is, a washingtoni külügyminiszteri hivatalt. A SD, azon belül a Kelet-európai Hivatal ily módon mindig naprakész volt.

A bécsi érsek utazási szándékáról szeptember 2-án jött a hír táviratban a budapesti nagykövetségre a bécsi amerikai nagykövettől. Mivel König szeptember 8-án és 9-én magyar püspökökkel találkozik, előző nap estefelé érkezne személykocsival és egy szerény szobát kér, ahol megszállhatna, így több időt tölthet a bíborosnál. Titkára és sofőrje a Központi Szemináriumban szállna meg.¹³⁵⁴ Másnap, szeptember 3-án kelt

1353 Uo. 452. o.

1354 John Portner Humes* bécsi nagykövet szeptember 2-án kelt Vienna 5040. sz. távirata a budapesti nagykövetségre, teljes szöveg: „Puhan nagykövet részére

1. König bíboros értesített minket, hogy szeptember 7-én, hétfőn autóval készül Budapestre utazni, és szeretné meglátogatni Mindszenty bíborost. Szeptember 7-én estére tervezi az érkezését a nagykövetségre, és megkérdezte, a nagykövetség rendelkezésére tud-e bocsátani »egy szerény szobát« az épületben, ahol az éjszakát tölthetné. Azt mondta, így több időt tudna tölteni

a pozitív válasz: a bíboros tud a látogatásról és várja a vendéget, a nagykövet pedig szeptember 7-én este várja az érseket és kíséreit rövid, informális munkavacsorára.¹³⁵⁵ Aznap már jött is a válasz Bécsből, hogy az érsek szeptember 7-én délután két magyar püspökkel találkozik, és a vacsorát követően este 19:00 és 20:00 óra között érkezne a nagykövetségre.¹³⁵⁶ Másnap, szeptember 4-én a helyszínt és időpontot is tisztázták: Puhan nagykövet szeptember 7-én 20:00-kor várja az érseket a nagykövetség épületében.¹³⁵⁷

A két bíboros között elhangzott témákról rendelkezésre áll egy amerikai összefoglalás: Meehan ügyvivő távirati felterjesztése a külügyi tárcához szeptember 8-án, egy nappal az érsek látogatása után továbbította.

„1. König bíboros szeptember 7–8. éjszakáját a nagykövetségen töltötte. Mindszenty bíboros látogatását megelőzően 7-én este találkozott a nagykövettel. A két bíboros majdnem éjfélig tartó találkozója négy szemközt zajlott. Az ügyvivő 8-án reggel találkozott Königgel. Könignek az a szándéka, hogy Mindszenty kérésére visszatér a nagykövetségre, miután több magyar vidéki várost felkeresett, és innen tér majd vissza Bécsbe.

2. König elmondta, hogy Mindszentyt jó egészségben és kiegyensúlyozott lelkiállapotban találta. Tolmácsolta a pápa érdeklődését hogy léte felől és

Mindszenty bíborossal, mivel szeptember 8-án több magyar püspökkel kell még találkoznia, és szeptember 9-én kell visszatérnie Bécsbe. Két kíséroe AIDE a budapesti nagyszemináriumban szállna meg.

2. Megígértük König bíborosnak, hogy megérdeklődjük, és mihelyt lehet, értesítjük a hivatalát az eredményről. Humes”

1355 1970. szeptember 3-án kelt, Budapest 1529 sz. választávirat a bécsi táviratra, teljes szöveg: „Tárgy: König látogatása Budapesten. Hivatk.: Bécs 5040. Mindszenty bíboros fogadja König bíboros szeptember 7-én estére tervezett látogatását.

1. Szállás rendelkezésre áll a nagykövetségen, ahol König az éjszakát töltheti. Segítene nekünk a tervezésben, ha tudhatnánk, megközelítőleg mikor érkezik Budapestre.

2. A nagykövet szeptember 8-án reggel tervezi indulni Budapestről Jugoszláviába. Szeptember 7-én este kész találkozni Königgel akár a rezidencián egy kis kötetlen vacsora keretében, amelyre a bíboros segítőt is meghívna, akár a nagykövetségen, ahogy Könignek jobb. Értesítést kérünk. Puhan”

1356 Humes nagykövet szeptember 3-án kelt Vienna 5081. sz. távirata a budapesti nagykövetségre, teljes szövege: „Hivatk.: Bécs 5040; Budapest 1529. Tárgy: König budapesti látogatása. König bíboros két magyar püspökkel találkozik szeptember 7. délután, és vacsora után ér a nagykövetségre, este 7 és 8 között. Mély nagybecsülését fejezi ki a nagykövetség intézkedése és figyelmes vacsorameghívása miatt. Szívesen találkozna a nagykövettel a nagykövetségen. Humes”

1357 A budapesti amerikai nagykövetség szeptember 4-én kelt 1536. sz. távirata a bécsi amerikai nagykövetségre, teljes szöveg: „Tárgy: König látogatása Hivatk.: Bécs 5081. Kérem, értesítsék Königet, hogy a nagykövet szeptember 7-én este 8-kor fogadja. Puhan”

afelőli aggodalmát, mi történik, ha súlyosan megbetegednék. Mindszenty vállrándítással reagált erre és azt mondta, hogy nem gondolt jelenlegi helyzetének megváltoztatására. König – és, mint megtudtuk, Mindszenty is – kifejezték meggyőződésüket, hogy az Egyháznak Magyarországon labilis a helyzete. Ennek elsődleges oka az, jegyezte meg, hogy oly sokáig nem volt tényleges vezetője. Érthető módon, König megpróbálta megértetni Mindszentyvel a Vatikán véleményét, hogy az Egyház számára jó lenne, ha a Mindszenty-kérdést tisztáznák és a magyar Egyház vezetését normalizálnák. Ha ez volt is König szándéka, ő nem tett említést megjegyzéseiben arról, hogy előadása hatással lett volna Mindszentyre. König azt mondta, hogy a találkozás alatt megpróbálta Mindszenty figyelmét a jövőre irányítani, de azt tapasztalta, mint korábbi látogatásai folyamán is, hogy Mindszenty inkább a múlttól akart beszélni.

3. Látható volt König igyekezete, hogy előző látogatásaihoz képest aktívabb legyen a Mindszenty-probléma megoldásával kapcsolatban. Elmondta, hogy azon gondolkodik, nem folytathatna-e magánbeszélgetéseket a magyar hivatalviselőkkel, hogy kipuhatolja álláspontjukat. Ha erre sor kerülne, azt nem a Vatikán képviselőjeként, hanem bécsi érsekként tenné. Megkérdezte, hogy mi nem óhajtunk-e ilyen puhatolást végezni. Nem volt egyértelmű, hogy külön-külön puhatolásra gondolt-e, azaz König magyar részről, illetve amerikai–magyar összefüggésben való puhatolására gondol, vagy valamely háromoldalú megbeszélésre. Az ügyvivő közölte vele, hogy ő igen kétli, hogy bele kell-e mennünk ilyen dologba. Alapvető álláspontunk nem változott, nevezetesen, nem tekintjük magunkat a Mindszenty-probléma megoldása felé vezető megbeszélés közvetlen résztvevőjének, hanem mindössze annyit teszünk, hogy menedéket nyújtunk Mindszentynek.

4. König elmondta, hogy Mindszenty kifejezte mély aggodalmát amiatt, hogy Szent István koronáját esetleg visszaadják a magyar rezsimnek. König hozzátette, megkérdezte Mindszentyt, mi lenne a véleménye, ha a korona a Vatikánhoz kerülne inkább. Meglepte a bíboros válasza, miszerint a koronának a Vatikánhoz való visszatérése »lenne a legjobb megoldás, és ez őt nagyon boldoggá tenné«. König megjegyezte, hogy a koronának a Vatikán felé való átadása valóban segítené az Egyesült Államokat abban, hogy érzékeny politikai kérdésektől szabaduljon. Ugyanakkor nem tért ki arra, hogy ő vagy a Vatikán szorgalmazhatná a kérdést.”

Szeptember 10-én Meehan ügyvivő újabb táviratban tájékoztatta a washingtoni Külügyminisztériumot és a bécsi nagykövetséget: König érsek nem tért vissza szeptem-

ber 9-én este, hogy újból meglátogassa a bíborost, annak ellenére, hogy korábban ez volt a szándéka. Szeptember 9-én késő délután Cserháti pécsi püspök távirata érkezett, amelyben megkérte Meehan, tájékoztassa a bíborost, hogy König megváltoztatta úttervét (nem adott tájékoztatást, miért), és „ha elintézendő van, az Bécsből történik”. Meehan kifejezte még értetlenségét a befejező mondatral kapcsolatban, és tájékoztatást kért ezzel kapcsolatban a bécsi nagykövetségről.¹³⁵⁸

König érsek szeptember 7-i, 11. látogatásának utóélete

Humes nagykövet szeptember 11-én táviratban értesítette a SD-et és a budapesti amerikai nagykövetséget König bíboros kéréséről: ha Puhan nagykövet Bécsben jár, szeretne vele beszélni. König nem mondta meg, mi lenne a megbeszélés tárgya, de Humes, bécsi amerikai nagykövet szerint lehet, hogy Szent István koronájának a Vatikán felé történő visszaadásáról van szó, amit ismételten felvetett.¹³⁵⁹

Szeptember 14-én a SD válaszolt Meehan budapesti ügyvivő szeptember 8-i távirati felterjesztésére. Ebben Washington egyetértését fejezte ki, hogy a Mindszenty-kérdés megoldása a budapesti kormány, a Vatikán és Mindszenty ügye, amelyet amerikai részről figyelemmel kell kísérni, a Szent Korona ügyében pedig utaltak a Hillenbrand Puhannek küldött, augusztus 11-i utasítása utolsó előtti bekezdésére.¹³⁶⁰

1358 Meehan budapesti ügyvivő szeptember 10-én kelt 1569. sz. távirata a State Departmentnek és a bécsi amerikai nagykövetségnek, teljes szövege: „Tárgy: König látogatása. Hivatk.: Budapest 1549

1. König bíboros nem tért vissza szeptember 9-én este újból meglátogatni Mindszenty bíborost a hivatkozott távirat 1. bekezdésében írottakkal ellentétben. Szeptember 9-én késő délután a nagykövetség táviratot kapott a pécsi Cserháti püspöktől, melyben megkért minket, mondjuk meg Mindszenty bíborosnak, hogy König kénytelen volt megváltoztatni utazási terveit (az okát nem közölte), és hogy »ha bármire szükség van, azt Bécsből intézi«.

2. Az utolsó kifejezés nem világos. Érdeklődéssel hallanánk a bécsi nagykövetségtől, ha König visszatérve ezt megmagyarázná. Meehan”

1359 Humes nagykövet szeptember 11-én kelt 5244. sz. távirati felterjesztése a State Departmentnek és a budapesti amerikai nagykövetségnek, teljes szövege: „Tárgy: König látogatása. Hivatk.: Budapest 1569

1. König bíboros tegnap este a tiszteletére adott vacsora után azt mondta nekem rezidenciáján, hogy szeretne beszélni Puhan nagykövettel, ha az legközelebb Bécsbe jön. Azt mondta, a nagykövetség azért »nem kell külön emiatt ide jönnie«, de hamarosan szeretne találkozni vele, ha elintézhető.

2. König nem utalt arra, hogy mi jár a fejében, de köze lehet Szent István koronájának a Vatikán részére történő átadásához (Budapest 1549), mivel ismét támogatta az ötletet. Humes”

1360 A State Department szeptember 14-én kelt 150360. sz. távirati utasítása a budapesti nagykövetséghez, teljes szövege: „Tárgy: König látogatása. Hivatk.: Budapest 1549 és 1569; Bécs 5244

1. Határozottan egyetérték azzal az állásponttal, melyet az ügyvivő a Mindszenty-kérdésben képvisel. Továbbra is úgy tekintünk a bíboros helyzetében bekövetkezendő bármiféle változásra, mint amiben a kezdeményezés a magyar kormány vagy a Vatikán dolga, és a megoldás a magyar

A budapesti amerikai nagykövet október 20-án hosszabb levélben számolt be bécsi útjáról és König érsekkel való megbeszéléséről Daviesnek, a SD-ben az Európai Ügyek Hivatala államtitkárának. Megbeszélésüket a bécsi érsek kezdeményezte, ennek során König előbb kimentette magát, amiért Pécsről nem Budapestre, hanem azonnal Bécsbe utazott, és bár korábban megígérte, nem tudta újból felkeresni a bíborost. Majd König előadta, hogy több magyar püspöknek említette a Szent István-koronát, akik mind azt hitték, hogy az a Vatikánban van. Majd a Szentszéknek is beszámolt látogatásáról, de nem tudta, hogy ott mi az elképzelés a Szent Koronával kapcsolatban. Azt kérdezte Puhantól, van-e információja arról, hogy a washingtoni apostoli delegátus ez ügyben lépett volna a SD felé. Puhán nem tudott ilyen lépésről. König bizonyára hosszabb ideig beszélhetett, mert Puhán a következőképpen vezette be a saját részét: „when the Cardinal stopped talking”, szó szerint: „amikor König abbahagyta a beszédet”, elmondta neki, hogy minden vatikáni felvetést komolyan tanulmányozni fognak. Ugyanakkor rámutatott arra, hogy Péter magyar külügyminiszternek az ENSZ-ben elhangzott beszéde kétségeket ébreszt afelől, hogy megfelelő-e most az idő a Szent Korona státuszát illető változtatásra: ha a magyarok ostoba és támadó beszédek tartanak, akkor nem várhatnak arra, hogy mi jószolgálatlaltal viszonzzuk azt.¹³⁶¹ Az érsek ezt megértette. König ezt követően a bíborosra terelte a szót. Elmondta, hogy minden alkalommal, amikor meglátogatja őt, tolmácsolja a pápa meghívását neki, hogy jöjjön a Vatikánba. Majd az érsek így folytatta: a bíboros szokás szerint sem elfogadni, sem elutasítani nem óhajtotta a meghívást. König bíboros nem látott változást Mindszenty-nél, emiatt sajnálkozott, mert ezzel a magyarországi katolikus egyház vezető nélkül, gyenge marad. Úgy fejezte ki

kormány és a Vatikán tárgyalásainak eredményeképpen, a magyar kormány, a Vatikán és maga Mindszenty kölcsönös egyetértésével jöhet csak létre.

2. A budapesti nagykövetség természetesen figyelembe veszi Hillenbrandnak a nagykövethoz augusztus 11-én írott levele jelentőségét Könignek a koronáról tett megjegyzéseivel kapcsolatban. A nagykövet talán szívesen meritene az amerikai álláspontból, ahogy azt Hillenbrand levélének utolsó előtti bekezdése körvonalazza, amennyiben további tárgyalást folytat a témában Königgel Bécsben. Rogers”

1361 Puhán nagykövet arra célozhat, hogy Péter néhány nappal azelőtt az ENSZ-közgyűlésen tartott beszédében „élesen támadta az amerikai külpolitikát és azzal vádolta Washingtonot, hogy az atomsorompó-egyezmény megsértésére készül”. Rogers amerikai külügyminiszter, bár október 19-én fogadta őt, számon kérte a beszéd tartalmát és közölte vele, hogy „az nem járult hozzá a két ország kapcsolatainak javításához”. (In: Borhi László 2009, 124. o. illetve Péter János külügyminiszter 1970. október 19-én kelt számszójelű távirata a külügyminisztériumnak Rogers amerikai külügyminiszterrel folytatott megbeszéléséről, uo. 572. o., 70. sz. dok.) A képlet azonban összetettebb, mert amint Borhi megjegyzi: „bár a jelek szerint Péter diplomáciai baklövéséhez egy satirikus lapban megjelent cikk szolgáltatta az alapot, feltehető, hogy a beszéd a baloldali pártellenzéknek tett gesztusként értelmezhető, mivel a beszédhez gratulált Komócsin Zoltán*.” (uo. 572. o. a közölt dok. bevezetőjében).

magát: egy fiatal és aktív érsek csodákat tehetne Magyarországon. König ezt követően visszatért a Szent Korona témájára. Nagy bizalommal elmondta és kérte, hogy ebben az összefüggésben ne nevezsem meg őt, de jelenleg egy magyar egyházi küldöttség van a Vatikánban, és majdnem bizonyos abban, hogy a magyarok a jugoszlávok mintájára javítani akarják kapcsolataikat a Vatikánnal és szóba kerülhet a Szent Korona ügye is. Végezetül König megemlítette Mindszenty emlékiratainak kérdését. Puhan elmondta neki, hogy az amerikai álláspont egyértelmű és világos: biztosították a bíborost, hogy az emlékiratokat nem engedik magyar kézbe jutni. Ha meghalna, vagy az általa választott korábbi időpontban, eljuttatják azt a Vatikánba. Azt viszont ellenzik, hogy a kézirat külföldre kerüljön a budapesti amerikai nagykövetség épületéből. König befejezésül közölte a nagykövettel, hogy tekintettel a bíboros kérésére a szokottnál korábban szándékozik visszatérni Budapestre, s szeretne ismét találkozni a nagykövettel.¹³⁶²

Az amerikai feljegyzésekben azt látjuk, hogy a két bíboros véleménye megegyezett abban, hogy nem találják kielégítőnek az egyház helyzetét Magyarországon, ám König érsek szerint ennek egyik oka éppen az, hogy az egyház első embere nem akar a jövőre gondolni, hanem a múltba temetkezik. Más szavakkal: a bíborosnak megoldáson kellene gondolkodnia, mert a jelenlegi helyzet nem előnyös egyházának. A helyzet összetettségét mutatta az, hogy Mindszenty bíboros is ezt az egyházat szolgálta, ennek a vélt vagy valós érdekében óhajtott cselekedni. Feltűnő még számunkra, hogy bár a bécsi érsek – saját elmondása szerint – minden alkalommal hozta a pápa üzenetét és a Vatikánba szóló meghívását, de ezt Mindszenty bíboros nem akarta meghallani. Végül, de utolsósorban volt König ezen látogatásának egy harmadik fontos vonatkozása: az érsek ekkor adta át Mindszenty bíborosnak, az amerikaiak előtt is titkolva, Sabo válaszát.

MINDSZENTY BÍBOROSNAK A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRON KERESZTÜL KIJUTTATNI SZÁNDÉKOZOTT KÜLDEMÉNYE 1970. szeptember 15.

Bejegyzés október 12-én a bíboros napi jegyzeteiben: „Hír: nagy aggodalom a Memoirok miatt.”²¹³⁶³ Mi történt, valóban nagy aggodalom lett úrrá a Szabadság téren az emlékiratok kézírata miatt?

1362 Puhan október 20-i, Davis államtitkárhoz betérjesztett levele. A szövegét I. Somorjai Ádám: *Sancta Sedes III/2*. 652–653. o.

1363 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 452. o.

A bíboros szeptember 15-én két küldeményt adott át a követségi diplomatáknak. Az egyiket Nixon elnöknek küldte, a másikat viszont, a vatikáni államtitkárnak szóló, lepecsételt borítékban hozta, benne szeptember 8-i dátummal egy levelet Sabóhoz. A borítékban, mint utóbb kiderült, még más, magánjellegű közleményeket is elhelyezett. A nagykövet az elnöknek szóló levelet továbbította, de a zárt borítékot nem, azt felbontotta, és a levél tartalmáról később részletesen beszámolt washingtoni feletteseinek.¹³⁶⁴

Október 9-i dátummal két fontos dokumentumot továbbítottak. Az egyiket az Európai Ügyek Hivatalának igazgatója, Baker írta a nagykövetnek, a másikat a nagykövet írta öneki. Leveleik keresztezték egymást. Baker a nagykövet szeptember 25-i felterjesztésére válaszolt. Ebben egyértelműen fogalmazott, a bíborosra nézve kedvezőtlenül. Miután leszögezte az amerikai álláspontot az emlékiratok esetleges publikálásával kapcsolatban, közölte, hogy az elnöknek írt levelét ugyan továbbítják, de a főpapnak ismét szóbeli eligazítást kell kapnia menedékének feltételei felől. Baker itt a bíboros rovására írta, hogy 1967-ben akadályozni próbálta a hivatalos amerikai–magyar kapcsolatokat, és nyilvánvalónak tartotta, hogy Mindszenty a történelemben elfoglalandó helyéért küzd.¹³⁶⁵ Puhan az október 9-i levelében részletesen elemezte Mindszentynek a bíboros államtitkárhoz szánt küldeménye tartalmát, különösen is azt, amelyet Sabónak szánt, South Bendbe. Azon túl, hogy korábban ismételtén a bíboros tudomására hozták, hogy még a Vatikánnak szánt levelet sem hozhat lepecsételt borítékban, mind a nagykövet, mind a SD tisztviselői nagyon nehezményezték, hogy a bíboros folytatta kísérletét, hogy Sabót bevonja az emlékiratok kiadásába. Puhan ezen túl azt is közölte feletteseivel: magától Sabótól tudják, hogy a bécsi érsek valóban továbbított számára egy korábban a bíboros által neki küldött első levelet.¹³⁶⁶

1364 Puhan szeptember 25-i felterjesztése Bakerhez, a szövegét l.: *Mindszenty bíboros követségi levelei*, 784. o.

1365 Baker október 9-i, Puhannek írott utasításának szövegét l.: *Mindszenty bíboros követségi levelei*, 786–787. o.

1366 Puhan október 9-i, Bakerhez írott felterjesztésének teljes szövege: „Szeptember 25-i, Önhöz írott levelemben megígértem, hogy ismét írok, miután kibetűztük a levelet a borítékban, melyet Mindszenty bíboros legutóbb átadott nekünk továbbításra a vatikáni államtitkárnak.

A nagy, lezárt borítékban egy kisebb, lezártatlan boríték volt Monsignor John Sabónak címezve South Bendbe (Indiana), két lezártatlan boríték rövid levelekkel Mr. Brendan Finn-nek Medfordba (Massachusetts) és egy orange-i perjelnek (Kalifornia), valamint egy boríték, benne egy rózsafüzérrel és egy levéllel a bécsi Franz König bíborosnak, aki Mindszenty bíboros szerint utolsó, szeptemberi látogatása alkalmával ejthette azt itt el. A rózsafüzért és a Königinnek szóló levelet elküldöm Önnek, hogy továbbítsa a Vatikánnak, ha jónak látja. A boríték, melyet Monsignor Sabónak, a South Bend-i papnak címzett, aki évek óta időnként miseszándékokról készült listákat küld hívei aláírásával a nagykövetségre, »egy magyarországi pap« figyelmébe ajánlva azo-

kat, tartalmaz egy rövid, latin nyelvű üzenetet, melyben megköszöni Sabónak többek között a küldött miseszándékokat, egy magyar nyelvű levelet a bíboros kézíratait illetően, és egy olyan levélnek a másolatát, melyet láthatóan König bíboroson keresztül küldött el Sabónak még 1969 májusában, és amelyben megkérte Sabót, vállalja el az emlékiratai kiadását a halála után. Már amennyire meg tudtuk fejteni a nehezen olvasható, kézzel írt szöveget, a hosszabb, magyar nyelvű levél megköszöni Sabónak, hogy pozitívan válaszolt a bíboros 1969. májusi kérésére, elmondja, hogy a bíboros írt az elnöknek, megkérve őt, hogy ígérje meg írásban, saját kezű aláírásával és pecsétjével hitelesítve, hogy átadja Monsignor Sabónak a bíboros kézíratait, beleértve emlékiratainak 4. és 5. kötetét, és hangsúlyozza, hogy rendkívüli óvatosságra lesz szükség, amikor elviszik az emlékiratokat Bécsen át South Bendbe. A levél legnagyobb része általános instrukciókat tartalmaz az emlékiratok kiadásáról a bíboros halála után, beleértve azt, hogy fogadni kell egy jó ügyvédet, aki bíróságra viszi az ügyet, ha az elnök remélt ígéretét meghíúsítja a bürokrácia (értsd: a Külügyminisztérium és a nagykövetség), a sietség szükségességét, azt, hogy kívánatos egy angol, német és francia kiadás még az esetleges magyar kiadás előtt, valamint a hirdetés fontosságát, ugyanakkor a túlzott propaganda elkerülését. Levele vége felé közeledve a bíboros javasolja, hogy ha bármi kérdése lenne, Monsignor Sabo nézze át újra König bíboros levelét. Talán az 1969. májusi levélre utal, melyet Sabo Königtől kapott, ahogy ő maga (Sabo) mondta nekünk. A Ray Lisle hozzám írt, 1969. július 25-i levelében szereplő javaslatokkal összhangban 1969. augusztus 4-én emlékeztettük a bíborost az általa és a követség által érkezésekor elfogadott alapszabályokra, melyek kizárják, hogy a Vatikánnal kialakított hivatalos csatornákat az általa közvetlenül a Vatikánon kívüli feleknek címzett üzenetek továbbítására használja. Kiemelten leszögeztük, hogy míg szabadon kommunikálhat a Szentszékkal a hivatalos csatornákon keresztül, hogy közölje kívánságait az emlékiratai végleges elhelyezéséről a halála után, a Külügyminisztérium nem lesz hajlandó ezeket a csatornákat olyan üzenetek továbbítására használni, melyeket ő közvetlenül Monsignor Sabónak, Monsignor Leopoldnak [sic – a Szerk.] (Bécs), vagy más, Vatikánon kívüli félnek címez. Jobb lett volna, ha ragaszkodunk ahhoz, hogy kinyissuk a nagy borítékot, és közöltük volna Őeminenciájával, hogy a Sabo-levél nem továbbítható, de épp akkor adta azt át, amikor nagyon elfoglaltak voltunk a FAO-delegáció érkezése, valamint a dr. Rabi és az Advanced Instrumentation Trade Mission látogatása körüli tennivalókkal, és nem tudtunk kellő figyelmet szentelni egy újabb kis konfrontációnak a kommunikáció alapszabályairól. Mivel ő természetesen feltételezi, hogy a csomag eljutott Washingtonba, azt hiszem, az lesz a legjobb, ha végül közöljük a bíborossal, hogy a csomag, melyet a Külügyminisztériumban az általános gyakorlatnak megfelelően kinyitottak, olyan leveleket tartalmazott, melyeket nem lehet továbbítani a hivatalos csatornákon keresztül Vatikánon kívüli személyeknek. Úgy tervezem, hogy nagyjából egy héten belül visszaadom a csomagot a bíborosnak azzal a megjegyzéssel, hogy miközben a Külügyminisztérium nem kész továbbítani a leveleit Vatikánon kívüli személyeknek, a rózsafüzért és a kísérőlevelet elküldte a Vatikánnak, hogy továbbítsák König bíborosnak. Nem szándékozom magam átadni a rózsafüzért König bíborosnak, amikor október 20-án találkozom vele, mert fennáll a lehetősége, hogy König felfedi Mind-szenty bíboros előtt, hogy kivételt tettem a szabály alól, miszerint egyházi tiszttségviselőkkel csak a Vatikánon keresztül szabad kommunikálni. Mr. Finn-nek és a kaliforniai perjelnek szóló levelekben megköszöni a jókívánságokat és valószínűleg a könyveket, melyeket azok nyilvánvalóan König bíboros útján küldtek a bíborosnak. Ezeket a rövid leveleket is visszaadom a bíborosnak a Sabónak szánt levéllel együtt. Szívélyes üdvözzel: Alfred Puhan [aláírás hiányzik]. Melléklet: Levél és rózsafüzér König bíborosnak”

A bíboros szeptember 8-ra datált, Sabóhoz South Bendbe címzett, kézzel írott újabb levelét fontossága miatt itt közöljük.¹³⁶⁷

„Bp., 8. IX. 70

Illustrissime!

Köszönöm igenlő válaszát 69. máj-i kérésemre.

Másolatban megküldöm kérésem szövegét. Ez az alap.

Most kérem az elnököt. Én nem bízom a bürokráciában. Kérem saját aláírásával, pecsétjével adja írásban: halálom után adjá[k] ki kézirataimat, bennük Emlékirataim 4–5 kötetét Msgr. Dr. Szabó János protonotárius úrnak. A leggondosabb vigyázatot adja Bpest–Bécs, Bécs–South Bend közt, mert 1000 veszély leselkedik. Minden visszaélés vagyoni létet adna az elkövetőnek.

Jó lesz alapos ügyvédet készen tartani, ha az elnök vagy utóda, illetőleg apparátusa vonakodnék kiadni kéziratomat. Ez a jogász a sikertelen felkérés után fenyegetsen, hogy az elnöki ígéret ellenére sem adják ki az iratokat, ezért bírósághoz fordul.

Sietni kell: a haláleset rátereli a figyelmet a szerzőre. A teendő a tárgyalás a kiadóval. Eladás, a megszervezése a propagandának.

Az eredeti magyar kézírathoz kiváló fordító szerzése.

A nyomtatás megtörténtével a magyar szöveg visszavétele egy esetleges magyar kiadás érdekében. Így az alkalmazott latin, angol, francia, német idézet jól fordítandó.

Persze magyar szöveg nem oly sürgős, mint az angol.

Lehet, hogy én egészen divatjamult leszek. Nem jelentkezik német, francia etc. kiadás igénye.

Vonjon be az I. tárgyalásba is ügyvédet, akit a szerzői díjból lesz csak köteles díjazni.

Ezen a jogászon kívül prominens, gyakorlati érzékű magyar emigráns világi [sze]mélyt is vonjon be.

Persze nyomdatechnikai szakértője is legyen.

Ne legyen hyper-propaganda, de a terjesztés ne mellőztessék.

Ami kérdés még eszébe jut, tessék feltenni Card. Könighez írt levélben.

Szeretném magam korrigálni a szedést. De hát én már akkor halott leszek. Sokat írtam életemben és alaposan [elromlott?]

1367 Jelzete: NARA Budapest Cardinal Files.

Félek, hogy stílusom a fordításban eltűnik. Irodalom-tanárom áradozott ezzel a stílussal szemben.

Fordító, corrector nagyon fontos. Hiánya nagy csapás lenne.

Természetesen lesz még folytatás időről időre.

Dr. Pogány,¹³⁶⁸ Dr. Kertész¹³⁶⁹, Dr. Varga László,¹³⁷⁰ Mr. Papendorp lehetnének a felkértek?*¹³⁷¹

Összegezve az eddigieket: a bíboros előbb 1969. május 13-án írt Sabónak emlékiratai sorsa felől. Azt a levelét, miután a washingtoni külügyi tárca nem továbbította South Bendbe és visszaküldte a feladónak, König érsek jószolgálatából tudta eljuttatni a címzetthez. Ezt a második – az amerikai vendéglátók által tiltott – kapcsolatteremtő kísérletét viszont nem övezte siker: nem tudott kifogni Puhan nagykövet éberségén, aki viszont nem csupán hivatalból, saját kezdeményezésre cselekedett, hanem az előzmények alapján jogos gyanúval élt a Vatikáni Államtitkárságnak szánt lepecsételt boríték átadásakor.

1970 őszenek ezekben a napjaiban-heteiben a bíboros tehát már megtudta, hogy emlékiratai kéziratának kijuttatását másképpen kell megoldania. Mint az amerikai diplomaták számos dokumentumából kitűnik, ők tudatában voltak annak, hogy ez a közbiztonsági távozásra fogja kényszeríteni a bíborost, hiszen a számára egzisztenciálisan legfontosabb kérdés az, hogy „biztosítsa helyét a történelemben” – ahogy ők fogalmaznak.¹³⁷²

E két levél sorsa és hosszabb utóélete is mutatja, hogy a bíboros nem alaptalanul tartotta követségi, majd nagykövetségi életét félrabságnak, miután őt a házigazdák kizárólag meghatározott körülmények között élő menedékesnek tekinthették.

1368 Dr. Pogány Andrásra utalt, akinek neve a Zágónhoz kézzel írott, július 5-i levelében is olvasható, akként, hogy az újság beszámolt irvingtoni beszédéről.

1369 Vélhető, hogy a bíboros az ismert, nyugatra távozott diplomatára utalt.

1370 Vélhető, hogy a bíboros az ismert, nyugatra távozott ügyvédre – és nem a Belgiumban élő jezsuita szerzetesre, az ott élő magyarok főlelkészére – utalt. Azért az előbbire, mert inkább az állampolgármisek részéről történő letartóztatását megelőzendő, feleségével együtt nyugatra emigrált kereszténydemokrata pártalapítóra gondolhatott.

1371 Aláírás hiányzik.

1372 A „his place in history” kifejezést ugyanezen napokban, október 9-i kelettel Baker is használta Puhan nagykövethoz írt levelében. Baker levelét I.: Mindszenty bíboros követségi levelei, 786–787. o. L. még: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Szeizmográf*; 304. o. A kifejezésre I. még: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 151., 159. és 917. o.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR ÜZENETE MINDSZENTY BÍBOROSNAK¹³⁷³ 1970. október 30. előtt

„A Legfőbb Főpap nagyon köszöni gratuláló üzenetét, amelyet születésnapja alkalmából neki küldött, cserébe hő jókívánságait küldi, imáiba foglalja és a bőséges mennyei adományok zálogaként szerető lélekkel küldi Apostoli Áldását.

Villot bíboros államtitkár”

A latin üzenet angol fordítását mellékelve küldjük a levéltár számára. Őszinte tisztelettel, *Raymond E. Lisle*. Melléklet: A latin üzenet angol fordítása.”¹³⁷⁴

A VATIKÁNI ÁLLAMTITKÁRSÁG KÜLDEMÉNYE MINDSZENTY BÍBOROSNAK 1970. november 30. előtt

VI. Pál pápa november 21-i dátummal adta ki az „Ingravescentem aetatem” kezdetű motu propriót, amellyel előírta a bíborosok életkori korlátozását a nagyobb funkciók betöltésekor. Ennek szövegét a Vatikáni Államtitkárság a washingtoni apostoli delegátuson keresztül megküldte a SD-nek, kérve továbbítását a bíborosnak Budapestre.¹³⁷⁵ Baker december 15-én kelt utasításának mellékleteként továbbította a nagykövetségnek mind a latin eredeti, géppel írt, még nem nyomtatott hivatalos szöveget, mind annak angol fordítását.¹³⁷⁶ Baker utasítása és az angol fordítás fennmaradt a budapesti követségi fondban is. Ez is arra utal, hogy Mindszenty bíboros december 15-ét követően kézhez kapta az új szentszéki dokumentum szövegét, és értesülhetett többek között arról, hogy közelgő 80. születésnapjától kezdve már nem vehet részt a pápaválasztó konklávéban.

1373 A washingtoni apostoli delegátus október 30-án továbbította Villot bíboros államtitkár üzenetét Mindszentynek, akihez Budapestre Lisle közvetítésével és utasításával november 12-én érkezett. (Noha a latin szöveg tegez, mi mégis önözve fordítottuk).

1374 Az általunk ismert fondokban ez az angol fordítás nincs meg.

1375 Az apostoli delegátus november 30-án kelt szóbeli jegyzékén McKisson kézzel írt bejegyzésével a State Departmentbe való beérkezés dátuma, ami úgyszintén november 30-a.

1376 Baker december 15-én kelt utasításának szövegét Puhán számára I. Somorjai Ádám: Sancta Sedes III/2. 655. o. Az eredeti latin szöveget közli az Acta Apostolici Sedis 1970, 810–813. o. Az angol fordítás a State Department megbízásából készült („Slip for Translation Service”).

TÁVIRAT, MINDSZENTY BÍBOROS ÜZENETE VI. PÁL PÁPÁHOZ¹³⁷⁷

1970. december 15.

„Mindszenty bíboros kérte, hogy a következő üzenetet továbbítsuk a Pápához. IDÉZET Őszentsége, VI. Pál Pápa, Róma, Vatikánváros. Szentségednek alázattal, miután a hosszú útról,¹³⁷⁸ ismét szomorúságra találva hazatért – a földkerekség egyik leggyászosabb régiójából a jubileum esztendejében, de mégis, az összeegyeztethetetlen dolgoknak tapsolókon háborogva gratulál, meghatódva az atyai fájdalom láttán, az ünneplőknek Urunk Jézus Krisztus Születe fűnnepének bőséges kegyelmeit kívánva. Mindszenty József bíboros. IDÉZET BEZÁRVA. PUHAN”

Bár a bíboros itt VI. Pál pápához intézte ezt az enigmatikus üzenetét, amelynek teljes körű megértéséhez még számos konkrét körülmény elemzésére lenne szükség, az a benyomásunk alakulhat ki, hogy a szomorúság, amelyre a hazatérő pápa esetében céloz, valamint az atyai fájdalom, inkább az üzenetíró, maga Mindszenty bíboros szomorúsága, saját, illetve nemzete helyzetének láttán, amely a közelgő karácsonyi ünnepekre gondolva és annak alkalmából írva, kontrasztként eltölti lelkét.

Úgy ért véget ez az esztendő, ahogy eddig, immár évek óta történt: a bíboros igyekezett a pápához időben eljuttatni szokásos karácsonyi jókívánásait. Más vonatkozásban azonban mozgalmas hónapokat tudhatott maga mögött. Kéziratának sorsa immár egyre jobban izgatta, különböző, számára nem engedélyezett eszközökhöz folyamodott már korábban is, midőn König érsek segítségét vette igénybe levelezéséhez. Most viszont annak ellenére hoppon maradt, hogy a már bevált gyakorlat folytatásában reménykedett, hozzátehetjük, okkal. Noha a bécsi érsekkel való találkozója után szinte pillanatok alatt elkészítette a Sabóhoz írott újabb, a kéziratának jövőjével kapcsolatos levelét, bízva az érsek beszélgetésük során tett ígéretében, hogy Pécsről visszatérve előbb ismét betér hozzá, s átveszi azt egyfajta postásként, s csak azt követően utazik vissza Bécsbe, tehát magával viszi ezt az írását, König végül keresztülhúzta számításait, mert másképp hagyta el Magyarországot. Ebben a helyzetben – talán elfelejtve azokat a szigorú rendszabályokat, amelyek menedékes mivoltát keretezték, és nem azonnal, tehát nem kapkodva, hanem napokkal később – a lehető legrosszabb megoldást választotta: a kötelezően előírt nyitott boríték helyett egy

1377 Távirat formájában küldte meg Puhan nagykövet Washingtonnak.

1378 VI. Pál pápa november 25. – december 5. között Kelet-Ázsiában, Óceániában és Ausztráliában tett apostoli látogatást.

lepecsételt levélben szerette volna eljuttatni írását a tengerentúlra a Vatikán segítségével Sabóhoz. Így nem csupán közvetlenül, hanem a korábbiakat illetően is lelepleződött házigazdái előtt, sőt, mellette a korábbi társtettes, König érsek is. A kérdés adott volt: hogyan tovább? Erre a választ 1971 adta meg.

1971

Az 1971. esztendő eseményei jól ismertek. A témánkra vonatkozó dokumentumok közül a fontosabbak már megjelentek nyomtatásban – olykor többször is. A következőkben kísérletet teszünk az esztendő levelezésének időrendbe sorolására, egészen az általunk szabott időhatárig, szeptember 28-ig, amikor is Mindszenty bíboros elhagyta az amerikai nagykövetséget. Ezt követően szeptember 28. – október 23. között a Vatikánban tartózkodott és 1971. október 23-án este érkezett Bécsbe, a Pázmáneumba.¹³⁷⁹

A korábbiakban alkalmazott módszer szerint járunk el: figyelembe véve az eddig nyomtatásban megjelent irodalmat, az Apostoli Szentszék és a bíboros kapcsolatát a publikálatlan amerikai diplomáciai iratok alapján kutatjuk. Az 1971. esztendő vizsgálatakor azonban, mivel a levelezés szövege többnyire ismeretes, nem mindig a szövegközlés a feladat – hiszen azt a kutatás részben már tisztázta –, hanem az ismert szövegek elemzése, illetve további, idáig ismeretlen szövegek közlése és azok magyarázata. Miként már az előző két esztendő anyagának vizsgálatánál, a bíboros és az Apostoli Szentszék kapcsolattartását tágabb összefüggésben szemléltük. A nagykövetség elhagyását a már korábban vázolt érterben: az amerikai kormányzat, a budapesti kormány¹³⁸⁰ és az Apostoli Szentszék háromszögében egyeztették, és mivel elsősorban az amerikai dokumentumok alapján tájékozódunk, megemlíjtük, hogy az amerikaiak több fronton is cselekedtek: az általunk legjobban ismert budapesti nagykövetség tevékenysége mellett kiemelt helyen a római amerikai nagykövetség érdemelt figyelmet – bár ekkor az Apostoli Szentszéknél még nem volt akkreditált nagykövet, de ott volt az elnök személyes képviselője, nagyköveti rangban –, továbbá a washingtoni apostoli delegátusé, amely utóbbi a washingtoni Külügyminisztériummal tartotta a kapcsolatot. Végezetül pedig kézenfekvő volt a bécsi amerikai nagykövetség témánkhoz kapcsolódó tevékenységének vizsgálata is, amelyre forrá-

1379 Az 1971. esztendő fontosabb dokumentumaira – a MMAL-ban őrzött néhány dosszié alapján – l. Somorjai Ádám: *Sancta Sedes 1971–1975*, illetve uő: *Ami az emlékiratokból*, 110–135. o.

1380 Az amerikai diplomáciai jelentések rendre magyar kormányt említenek. Nyilvánvaló, hogy ez az MSZMP vezette pártállam kormánya volt.

saink bőven utaltak.¹³⁸¹ Az elnöki könyvtárak, esetünkben a Nixon Könyvtár anyagának vizsgálata mindezen túl arról győzött meg bennünket, hogy a Fehér Ház is rendszeresen kapott információt.¹³⁸²

Mindazonáltal ellenálltunk a kísértésnek, hogy itt belebocsátkozzunk az amerikai nagykövetség elhagyása feltételeinek részletezésébe, jöllehet az elmúlt néhány esztendőben újabb és újabb forrásokra találtunk, amelyek amerikai szempontból összetettebb képet nyújtottak erről az esztendőről, fényt vetettek az amerikai diplomaták működésének hátterére, az amerikaiak és a Vatikán kapcsolatára, nem utolsósorban pedig a vatikáni diplomaták tevékenységére is. Ezek közlése és elemzése viszont meghaladná kötetünk címadását.

E szempontok előrebocsátása után tehát figyelmünket fordítsuk a bíborosnak az Apostoli Szentszékkal való kapcsolattartására, annak tudatában, hogy azt a többi tárgyaló fél magatartása, a távozással kapcsolatos események felgyorsulása nagymértékben befolyásolta.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR ÜZENETE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1971. január 13.¹³⁸³

Villot bíboros államtitkár VI. Pál pápa megbízásából táviratilag köszönte meg a bíboros karácsonyi, 1970. december 15-i jókívánságait.

„Egyházi Közügyek Tanácsa

Eminenciás és Főtisztelendő
Mindszenty József bíboros úrnak

1381 Az amerikaiak több szálon folytatott tevékenységét észrevételeztük már, l. Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Washingtonból jelentjük*, itt 165. o.

1382 Nixon elnök levéltári anyaga 2010 tavaszáig a washingtoni új (NARA II, College Park, Maryland) épületben volt elérhető, ezt követően a Los Angeles külvárosában, Yorba Lindában (Kalifornia), Nixon elnök szülőházában kialakított Nixon Könyvtárban. Ennek anyaga arról tanúskodik, hogy a fontosabb stratégiai kérdésekben naprakész volt az elnöki adminisztráció, elsősorban olyan alkalmakkor, amikor felmerült a lehetőség, hogy a bíboros elhagyja a budapesti amerikai nagykövetséget (ám a Johnson Könyvtár több diplomáciai táviratot kapott, főként 1965-ben, a bíboros tbc-s megbetegedésekor vagy 1967 forró őszen). L. a táblázatunkat, in: *Mindszenty bíboros követségi levelei*, 420. o. s a következők.

1383 Latin eredetijét nem őrizte meg a budapesti nagykövetség Mindszenty-fondja, angol fordítását viszont igen. (In: *His Eminence Files*, 19–20. o., 7. sz.)

A Legfőbb Főpap hálásan megkapta főtisztelendő Eminenciád jókívánságait és szívesen fejezi ki atyai érzéseit Ön iránt, imáiban kéri, hogy fáradságai közepette mennyei megerősítést kapjon, amelynek zálogául szívesen küldi apostoli áldását.

Villot bíboros

Vatikánváros, 1971. január 13.”

A VATIKÁNI ÁLLAMTITKÁRSÁG KÜLDEMÉNYE MINDSZENTY BÍBOROSNAK 1971. február 12.

Baker aznapi dátummal Meehan ideiglenes ügyvivőnek írt utasítása mellékleteként megküldte a washingtoni apostoli delegátus részéről eljuttatott ajándékokat a bíborosnak: a „L'Attività della Santa Sede 1970” kiadványt és a pápaság ez évi emlékérmét, valamint Öszentsége Államtitkárságának rövid latin nyelvű üzenetét.¹³⁸⁴

VI. PÁL PÁPA TÁVIRATI GRATULÁCIÓJA MINDSZENTY BÍBOROSNAK 1971. február 18.¹³⁸⁵

Három bejegyzést idézünk a bíboros napi jegyzeteiből:

- Egy évvel ezt megelőzően, 1970. február 18-án: „Mr. Meehan jött gratulálni: 24 éve bíboros vagyok. Ezt a napot nem tartottam emlékezetemben, ami hiba. Lefogás, Markó stb. jobban megültek engem”¹³⁸⁶
- 1971. február 18-án: „25 éve bíboros. A helyettes felfedezte, mert kereste az Annuarióban. Kívüle és kívülem 4 vendég még. A helyettesné és Timsné szolgáltak fel. Feladtam a mindszenti bort. Ez járta egyedül. Szentmisémben megemlékeztem az akkori római napról: XII. Piusról, a 32-ről [értsd: 32 bíboros társáról], köztük magamról, Muraközről. Csütörtök a napja.”¹³⁸⁷
- 1971. február 19-én: „A Szentatya gratulál táviratilag.”¹³⁸⁸

1384 Ez utóbbit nem tartalmazza a budapesti nagykövetség Mindszenty-fondja. Baker levelének szövegét l. in: *His Eminence Files*, 28. o., 16. sz. Kézirással rajta: „Megtörtént, 71. feb. 23.”

1385 A SecState 27767 sz. táviratát 1971. február 18-án, washingtoni idő szerint 23:59-kor(!) adták fel (ez budapesti idő szerint február 19. reggel 5:59).

1386 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 445. o.

1387 Uo. 454–455. o.

1388 Uo. 455. o.

Mindszenty bíborosi kinevezésének február 18-án esedékes 25. évfordulójára maga a nagykövet is felhívta a figyelmet a washingtoni Külügyminisztériumhoz küldött február 3-i távirati felterjesztésében: kérdezzenek rá az apostoli delegátusra, szándékában áll-e a Vatikánnak gratuláló levelet küldeni, ha igen, javasolta, hogy táviratilag továbbítsák, hogy az időben érkezzen.¹³⁸⁹ VI. Pál pápa gratuláló sorai február 18-án valóban megérkeztek a Külügyminisztériumba; éjfél előtt egy perccel továbbították őket diplomáciai távirat formájában, és másnapi dátummal legépelve adták át a bíborosnak.¹³⁹⁰

„1971. február 19.

A nagykövetség utasítást kapott a State Departmenttől, hogy átadja Öeminciájának a következő üzenetet, amelyet a Department a washingtoni apostoli delegáció révén kapott meg.

Tiszteletreméltó fivérünknek, Mindszenty bíborosnak, esztergomi érseknek, örök emlékezettel és lankadatlan szeretettel a távolból átölelt fivérnek, hő vágyakozással ünnepeljük annak huszonötödik évfordulóját, hogy a bíboros atyák legteljesebb szenátusába tiszteletre méltón felvétettél és osztva az egyetemes egyházért viselt néma keservedet, egészséget, békét, vigasztalást és örömet esdünk néked a legkönyörületesebb megváltótól szeretetteljesen küldött apostoli áldásunkkal.

VI. Pál”

Puhan nagykövet már február 3-án készült a nagy napra, de csak helyettese, Meehan és annak családja vett részt a bíboros ünnepi ebédjén. Ezt a bíboros – értesülés híján – másképp látta. Ugyanakkor hiába volt a nagyköveti igyekezet, a pápai távirat egy napos késéssel érkezett.

1389 Puhan február 3-i Budapest 163. sz. távirati felterjesztése Washingtonba. (In: *His Eminence Files*, 27–28. o., 15. sz.)

1390 *His Eminence Files*, 29. o. 19. és 20. sz.

A Vatikáni Államtitkárság Küldeménye Mindszenty Bíboros Számára

1971. február 22.

A Vatikáni Államtitkárság február 22-i dátummal latin nyelvű üzenetet küldött a bíborosnak, „egy latin nyelvű könyv” kíséretében. A küldemény csak május 7-én érkezett meg a washingtoni apostoli delegátus révén a külügyminisztériumba.¹³⁹¹ Az angol nyelvű fordítás kifejezetten két külön latin nyelvű kötetet említ, a Római Misszálét a pápa pappá szentelése 50. évfordulója alkalmából adományozta a világ összes püspökének, ez alkalomból pedig külön adományként a lekciónárium első kötetének latin változatát küldte.¹³⁹² Mivel május 20-án a bíboros „latin misekönyvet” írt, feltételezhetően ennek a vastag kötetnek a megküldéséről lehetett szó és innen érthető a késedelem is.

Mindszenty Bíboros Üzenete VI. Pál Pápához

1971. február 25.¹³⁹³

„TÁRGY: A bíboros üzenete a pápához. A bíboros kérte, hogy a következő, pápához címzett üzenet küldessék meg táviratként a Vatikánba. ÜZENET KEZDETE. A bíboros atyák szenátusába való érdemtelen befogadásom jubileumi évfordulója alkalmából [küldött] legkegyelmesebb atyai megemlékezését, imádságait és az apostoli áldást legalázatosabban megköszönöm. Mély tisztelettel. Aláírva Mindszenty József. ÜZENET VÉGE A következő kifejezés IDÉZET mély tisztelettel IDÉZET VÉGE az eredetiben angolul. MEEHAN”

1391 Forrásunk Baker május 11-én kelt utasítása Meehannek Budapestre, mely megjelent in: *His Eminence Files*, 62. o., 50. sz. Baker a mellékletben megküldte 1. a latin üzenetet, 2. a latin könyvet és 3. a latin üzenet angol fordítását. Kézírással bejegyzés: „átadva 1971. május 19-én”.

1392 Az angol fordítás szövegét közli a *His Eminence Files*, 32. o. 22. sz.

1393 Szövegét közli a *His Eminence Files*, 32. o., 23. sz. – Budapest, 296 sz. távirat.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE

VI. PÁL PÁPÁHOZ

1971. március 31.¹³⁹⁴

Meehan, a nagykövet helyettese április 16-án küldte meg Bakernek, a Kelet-európai Hivatal igazgatójának.¹³⁹⁵ Utóbbi tíz nappal később, április 26-i dátummal igazolta ennek vételét, közölve, hogy az eredetit továbbítást kérve átküldték az apostoli delegátusnak, egyben mellékelten megküldte az angol fordítást.¹³⁹⁶

„Budapest, 1971. március 31.

Szentséges Atya,

Tárgyalások lesznek Prágában Felső-Magyarországról. Ahogy olvasható, úgy tartják, hogy Szlovákia új egyháztartományt kap (Esztergomtól leválasztva), külön érsekkel.

Alázatosan kérem Szentségedet, ne engedje, hogy ez megtörténjék. Igaz, hogy ennek a területnek Esztergommal és Szent István ezeréves hierarchiájával való kapcsolata már ötven éve¹³⁹⁷ erőszakkal akadályoztatva van; de az is igaz, hogy ez az idő nem volt folyamatos, mert azt 1938–47 közötti években – éppen megfélemezve az ötven.

Ennek az ismételt könyörgésnek az alapja a lelkiismeret.

Egy évszázaddal ezelőtt Zágráb érsekséggé emeltetett és leszakított a fent említett hierarchiától Ferenc József zsarnoki abszolutizmusának boszszúja, egyben Esztergom egyházi engedékenysége és hallgatása miatt. (Ezt a tényt az esztergomi levéltáros jelentette.)

A skizma (és Balkán)¹³⁹⁸ kapta meg ezt a nyugati területet. A fiatal Stepinac az első világháborúban – a balkáni államért – önkéntes katonaként harcolt. A második háborúban őt magát súlyos keresztrel üldözték. Nyugodjék békében.

A bolsevizmus és a csehek kezében nem ismétlődik-e meg ez a déli kimenetel? [Gustav] Husák* nem jobb, mint az előbbi zsarnok délen. Engesztelhetetlen elnyomója itt a magyar híveknek.

1394 A bíboros levelének latin szövegét közli a *His Eminence Files*, 33–34. o., 26. sz. Angol fordítása megjelent: i. m. 34–35. o., 27. sz.

1395 A felterjesztés szövegét közli a *His Eminence Files*, 41. o., 34. sz.

1396 Az utasításának szövegét közli a *His Eminence Files*, 50. o., 43. sz.

1397 A *His Eminence Files* első, 2008. évi szövegkiadásában (34. o.) megjelent angol szövegben elütés történt. A „30 years”, helyes olvasata: „50 years”.

1398 Azaz a skizmatikus, balkáni szerbek.

Én is megpróbálom [sic!] a görög katolikus egyház visszaállítását és a hatszáz akadályozott pap [szolgálatba visszahelyezését], továbbá a majdnem megszüntetett iskolai vallásoktatás [visszaállítását].¹³⁹⁹ E sokat jelentő korábbi három [szempont] után mégis új püspököket [neveztek ki?], érsek nélkül.¹⁴⁰⁰ Az az esztendő jubileumi volt, mégis, annak a püspöki karnak gyásza és kitüntetése,¹⁴⁰¹ amely hallgatott a kb. 100 000 ártatlan hívő téli kitelepítése láttán, amikor a Szudétákba hurcolták őket, távol otthonaiktól, templomaiktól, iskoláiktól és őseik temetőitől.

Megismételve legalázatosabb kérésem, Szentséged áldott kezeit és lábait csókolva.

Mindszenty József
bíboros, esztergomi érsek”

A bíboros *ceterum censeója* a szlovákiai egyházi és nemzeti helyzet. A teljesség igénye nélkül megemlítjük, hogy 1964-ben két (február 18. és szeptember 8.), 1966-ban egy (szeptember 30.), 1968-ban három (május 17., július 31. és szeptember 19.) levelet írt a Vatikánba – minden alkalommal, ha az újságban azt olvasta, hogy Csehszlovákiában rendezésre kerül az egyház helyzete. S most végül 1971-ben, március 31-én is tollat ragadott.

Összességében az a kép kerekedik ki, hogy a bíboros Szlovákia területén illetékesnek tartotta magát, egyrészt mint prímás, másrészt mind esztergomi érsek, akinek joghatósága van a nagyszombat-trnavai apostoli kormányzóság területén. A jelen időbe tett mondat: „én is megpróbálom [sic!] a görög katolikus egyház visszaállítását és a hatszáz akadályozott pap [szolgálatba visszahelyezését]” azt jelezte, hogy mene-

1399 Az angol fordítás szerint érthetetlen mondat. Az angol ugyanakkor nem fordítja, hogy a görög katolikus egyházat említi, nem általában a katolikus egyházat. Az összefüggésből úgy értjük, hogy a Csehszlovákiában feloszlott és 1968-ig működni nem engedett görög katolikus egyházat említhette itt, bár kétkedve fogadhatjuk, hogy mit is próbálhatott ezen a területen, hacsak nem a lefogatása és törvénysértő büntetőpere előtti, tehát az 1948 karácsonyat megelőző időszakra gondolt. Az ún. eperjesi színódus azonban csak 1950 áprilisában mondta ki az Ungvári Unió (1646) hatályon kívül helyezését és a Moszkvai Patriarchátushoz való „visszatérést”.

1400 Ezt a mondatot az amerikai külügyi tárca latinistái kihagyták. Saját fordításunkról sem állíthatjuk, hogy megtaláltuk volna a helyes értelmezést.

1401 Az angol fordítása itt kérdőjelet szűrt be, nem értve az összefüggést. A levélíró arra gondolhatott, hogy a csehszlovákiai püspökök hallgattak akkor, amikor a magyar hívek tömegeit télvíz idején a Szudétákba hurcolták, hogy pótolják a németek szintén kényszerű kitelepítése által előállt népesedési hiányt. Beneš a németeket is kollektív bűnössé, jogfosztottá tette éppúgy, mint a felvidéki és Csehszlovákiában élő magyarokat. Ezzel szemben, annak idején, Mindszenty bíboros valóban felemelte hangját (in: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 258–261. o. különösen a 150. sz. j., 34. sz. dok.)

dékes helyzetével összeegyeztethetőnek tartotta főpásztori kötelességének gyakorlását és (eredmény reményében, nyilvánosság előtt) védelmébe veheti a szlovákiai görög katolikusokat. Ennek irrealitása nyilvánvaló.

Miként már jeleztük, 1945-től az esztergomi érseknek megszűnt a joghatósága a nagyszombati apostoli kormányzáság területén, bár kétségtelen, hogy csak 1977-ben, két esztendővel Mindszenty bíboros halála után emelték azt érsekségi rangra.¹⁴⁰²

VI. PÁL PÁPA HÚSVÉTI JÓKÍVÁNSÁGAI MINDSZENTY BÍBOROS SZÁMÁRA

1971. április 13.¹⁴⁰³

Az egyházfő húsvéti jókívánságai a bíboros államtitkár üzenetével érkeztek: „Őeminenciája, Őszentsége VI. Pál pápa bíboros államtitkára nagyon hálás lenne, ha a következő üzenetet eljuttatná Mindszenty bíboros Őeminenciájának:

»A feltámadt Krisztus maradéktalan örömét kívánva neked, őt kérve szorosán imáinkba foglalunk, a fényesség atyjától minden jót és vigasztalást kérünk, hogy továbbra is megadja minden képzelet meghaladó békéjét neked és nemes nemzetednek. – VI. Pál pápa.« Villot bíboros»

1402 A bíboros és Casaroli között véleménykülönbség van: „A csehországi érseki területen törvényesen érdekelt vagyok, mint püspök, metropolita és Primás, az egész Felvidéket (úgynevezett Szlovákiát) illetően. A helyzet törvényes szempontból hasonló a megcsonkított és történelmi Magyarországéhoz.” Casaroli megjegyzése: „Szlovákiában azonban csak Egernek van két szuffraganeus egyházmegyéje [Esztergomnak nincs], míg a többiek közvetlenül az Apostoli Szentszékhez tartoznak.” (In: Somorjai Ádám: *Sancta Sedes III/1*, 183. o., 42. j.) Esztergomnak 1922-től nem volt joghatósága a (korábban hozzátartozó) nagyszombati apostoli kormányzáság területén, 1938–1945 között joghatósága volt az első bécsi döntésben visszatért területeken, 1945 őszétől ismét elveszítette joghatóságát. Ezt Mindszenty nem ismerte el.

1403 Latin szövegét közli a *His Eminence Files*, 38. o., 29. sz. Baker két nappal később kelt utasításának mellékleteként küldte meg a nagykövetnek az angol fordítással együtt (i. m. 40. o., 33. sz., az angol fordítást közli i. m. 38. o. 30. sz.)

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE
A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ¹⁴⁰⁴
1971. május 20.

Mindszenty bíboros e rövid levelében megköszönte az új Római Misszálét, amelyet diplomáciai úton, eléggé megkésve, három hónappal később (miután február 22-én keltezték a Vatikánban) kapott meg.

„Eminenciás és Főtisztelendő
Bíboros Államtitkár Úr,

Kérem, szíveskedjék jelenteni hálás köszönetemet Őszentségének az új Római Misszáléért, hódolatommal együtt.

Eminenciád odaadó szolgája,

esztergomi érsek¹⁴⁰⁵

A február 22-i üzenet angol nyelvű fordítása „*Lectionarium Missae*”-ről írt, Baker május 11-i utasításában viszont „egy latin nyelvű könyvről” tett említést. A bíboros pedig „latin misszálét” köszönt meg.

Mivel a bíboros államtitkár február 25-én kelt kísérőlevelének általunk ismert angol nyelvű fordítása kifejezetten két külön latin nyelvű kötetet említett meg, továbbá azt a körülményt, hogy a Római Misszálét a pápa pappá szentelése 50. évfordulója alkalmából, tehát 1970. május 29-i dátummal adományozta a világ összes püspökének, ez alkalomból külön adományként a *lektionarium* első kötetének latin változatát küldte meg. Láthattuk, hogy a bíboros már 1970. május 18-i dátummal gratulált a pápának aranymiséje alkalmából.

Gondolatmenetünket az támogatná meg, ha a bíboros államtitkár latin nyelvű eredetijét is olvashatnánk és ha felbukkanna valamely nyoma annak, hogy Mindszenty bíboros megkapta a „*Missale Romanum*” egy példányát, valamikor 1970. május-június-július hónapokban. Viszont lehet, hogy okafogyott ilyen pontosságot feltételezni, hiszen a *lektionarium* tágabb értelemben véve a szentmise szertartáskönyveihez tartozik.

1404 A levél latin szövegét közli *His Eminence Files*, 77. o., 64. sz.

1405 Aláírás hiányzik.

MINDSZENTY BÍBOROS ÜZENETE

VI. PÁL PÁPÁHOZ

1971. június 21.¹⁴⁰⁶

Mindszenty bíboros latin nyelvű távirati üzenettel gratulált VI. Pál pápának koronázási évfordulója alkalmából. „EUR/CHP, Baker számára. Tárgy: Üzenet Mindszenty bíborostól a pápa számára. Mindszenty bíboros kérte, hogy a következő latin üzenetet továbbítsák a pápának. Szöveg kezdete: A dicsőséges megkoronázás évfordulója napján gratulációt, köszönetet, ragaszkodó imádságot és hódolatot jelez Szentségednek. Szöveg vége. Aláírva: Mindszenty József bíboros MEEHAN”

Az év első fele jórészt a kölcsönös udvariaskodás jegyében telt el. Ám a tavasztól ősziig terjedő időszak a távozás gondolatának kibontakozása és lebonyolítása jegyében zajlott. E helyen nem térhettünk ki a távozással kapcsolatos teljes dokumentáció közlésére és elemzésére, azonban szükséges lehet annak rövid összefoglalása, ami ezzel kapcsolatban tudható, figyelemmel a követségen töltött tizenöt esztendő általunk idáig közölt dokumentumaira és elemzéseire. Rövid áttekintésünkben ezért előbb a távozás előkészítésével foglalkozunk – a távolabbi és a közelebbi előkészítéssel –, majd a távozás lefolytatásával, végezetül pedig a távozás újraértelmezésével, amely mindaddig hipotetikusnak fog tűnni, amíg az idevonatkozó újabb dokumentumokat is be nem vonjuk majd egyszer vizsgálataink körébe.

A távozás előkészítése

Távolabbi előkészítés: 1956-tól 1971 tavaszáig

Az amerikaiak részéről a távolabbi előkészítés szinte a menedékre érkezés napjával kezdődött meg, hiszen a bíboros menedékes tartózkodását sohasem ismerték el menedékjog (*asylum*) nyújtásának, amint azt maga az érintett, a bíboros értelmezte, csak menedéknek (*refuge*), amelyet átmenetinek tekintettek, és törekvésük kezdettől arra irányult, hogy ezt a helyzetét megszüntessék, azaz elérjék, hogy a bíboros önként távozzék a Szabadság téri épületből. Ezt nem kényszerrel próbálták elérni, hanem ráhatással, motiválással – hiszen a bíboros világszerte ismert személyiség volt, és nem szolgálta volna az Amerikai Egyesült Államok külpolitikájának céljait, ha arról híresült volna el, hogy a bíboros elégedetlen volt a vendéglátókkal, illetve, hogy akarata ellenére kellett elhagynia menedékét.

1406 Közli a *His Eminence Files*, 111. o., 95. sz. A budapesti követségi Mindszenty-fond csak a távirat szövegét őrizte meg.

Ez azonban azt is jelentette, hogy a bíboros 5437 követségi, illetve nagykövetségi napjának vizsgálatakor nem az a legfontosabb kérdés, hogy miért kért menedéket 1956. november 4-én, hanem inkább az, hogy miért maradt olyan sokáig. E kérdés többrendű további kutatást igényelhet még, nem utolsósorban az általunk használt amerikai források alapos vizsgálatát – ezekből eddigi publikációinkban erősen válogattunk, és elsősorban azokra figyeltünk, azokat használtuk fel, amelyek a bíboros személyére és levelezésére vonatkoztak. Mindenesetre úgy tűnik, hogy 1967 végére már tételesen megfogalmazódtak a nagykövetségen maradás melletti szempontok.

Közvetlen előkészítés: 1971 tavasza, nyár eleje

A közvetlen előkészítés alighanem Puhan nagykövet érkezésével kezdődött és menet közben folyamatosan ért meg, már csak azért is, mert Puhan elődjét, Hillenbrandot a budapesti nagykövetségi szolgálata után a washingtoni külügyminisztériumban végzendő központi szolgálatra nevezték ki. Így a SD-ben és Budapesten egyaránt olyan személy intézhette a napi ügyeket, aki teljes mértékben otthonosan mozgott azok részleteiben is, ismerve a személyeket és a körülményeket. Ugyanakkor az amerikai dokumentumokból észlelhető, hogy 1969-től maga a korosodó bíboros is nyugtalanná vált, közeledő halálára gondolva emlékiratainak szövegét és kiadását óhajtott biztosítani.¹⁴⁰⁷

Az 1971 eseményeire vonatkozólag újabb és újabb dokumentumok kerültek elő az amerikai levéltárakból. Első lépésben a budapesti amerikai nagykövetség Mindszenty-fondja volt eligazító erejű.¹⁴⁰⁸ Ez továbbra is fontos a bíboros személyére vonatkozóan, de számos részletre derülhetett fény a SD és a Fehér Ház levéltárának alaposabb tanulmányozása révén, miután a Central Files és a Nixon Könyvtár anyagában is kutatásokat végeztünk. A teljesség igénye nélkül néhány fontosabb momentumra térünk ki az események tárgyalásakor.

1971. január 13-án Puhan a SD-nek küldött felterjesztésében részletezte elgondolását: mivel a bíboros az aggkor jeleit kezdi mutatni, a budapesti nagykövetség nem tudja már biztosítani ellátását. „Egyre biztosabb vagyok abban, hogy aktívabban kellene sürgetnünk a Vatikánt és a magyarokat, hogy találjanak megoldást a bíboros problémájára, aminek folytán elhagyhatná a nagykövetséget és olyan helyre költözhetne, ahol megfelelően el tudják látni.”¹⁴⁰⁹ A nagykövet csak április 20-i dátummal

1407 Erről az előző esztendő vizsgálatakor részletesebben szóltunk.

1408 Ennek anyagát tette közzé a *His Eminence Files*, Puhan emlékirataiban is hosszan foglalkozott a bíborossal, különös tekintettel annak távozására. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd halálra ítélve*, 1157–1183. o., 359. sz. dok.)

1409 Puhan január 13-i Budapest 48. sz. távirati felterjesztése. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Washingtonból jelentjük*, 174. o., 1. sz. dok.)

kapott pozitív választ Baker aláírásával, aki a külügyi tárcánál az Európai Ügyek Hivatalának igazgatója volt.¹⁴¹⁰

Itt sajátos egybeesés észlelhető, mert röviddel azelőtt, április 16-án fogadta VI. Pál pápa Péter külügyminisztert, ahol maga a pápa hozta szóba a bíboros ügyét. Lehet azonban, hogy a helyzet összetettebb, hiszen Baker még arról írt, hogy az 1967-nél energikusabb kísérletet kell tenni a Vatikánál, egyben el kell kerülni, hogy a bíboros biztosítékot kapjon tőlük emlékirataira vonatkozóan, eltérően Puhán korábbi javaslatától. Az általunk eddig ismert amerikai diplomáciai iratok első alkalommal csak április 21-én számoltak be az április 16-i VI. Pál–Péter János audienciáról.¹⁴¹¹ A nagykövet e hírre haladéktalanul lépett: miután május 11-én a bíborossal hosszabb beszélgetést folytatott, május 13-án már Péter külügyminiszterrel tárgyalt.¹⁴¹² Ez alkalommal szögezte le, hogy először hallja magyar kormányhivatalnoktól: a bíboros problémát jelent a magyar kormánynak, a Vatikának és az amerikaiaknak. Korábban a magyar nézet az volt, hogy Mindszenty csak az amerikai nagykövetségnek jelent problémát.¹⁴¹³

A budapesti követségi Mindszenty-iratok számos olyan részletbe is betekintést engedtek, hogy Cabot Lodge-nak, Nixon elnök személyes nagykövetének hivatala Rómában szoros kapcsolatot tartott fenn Casaroli érsekkel és Chelivel a Vatikáni Államtitkárságon.¹⁴¹⁴ Május 23-án már Zágon is abban a tudatban volt, hogy nem-

1410 Baker április 20-i utasítása Puhánhoz a bíboros emlékiratairól, az egészségi állapotáról, továbbá az erről való mielőbbi konzultáció szükségességéről (részletek). (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Washingtonból jelentjük*, 175–176. o. 2. sz. dok.)

1411 A római amerikai nagykövetség április 21-i 9136. sz. távirata Washingtonnak és a budapesti nagykövetségnek, jegyezte Graham Anderson Martin* nagykövet. (In: *His Eminence Files*, 44–45. o. 37. sz.)

1412 Borhi László 2009, 583. o. azt írja, hogy „[1971.] május 13-án Péter János felkereste Puhant”. A nagykövet általunk ismert két felterjesztésének szövegéből ez nem következik, de az ellenkezője sem. Mindenesetre szokatlan esemény lett volna a külügyminiszter látogatása a nagykövethetnél a nagykövetség épületében, ennek nyoma lenne az amerikai dokumentumok között is és máshol is. L. a nagykövet május 13-i emlékeztetőjét. (In: *His Eminence Files*, 54. sz. és aznap kelt Budapest 785. sz. távirati felterjesztése, 68–70. o.) Ez utóbbi egy példánya bekerült a Fehér Házba is és megtalálható a Nixon Könyvtárban.

1413 „Megmondtam a külügyminiszternek, hogy méltányolom az őszinteségét, ahogy azt is, hogy elismert valamit, amit még sosem hallottam, hogy magyar tisztségviselők elismertek volna, azaz, hogy a bíboros ugyanúgy probléma a magyar kormánynak és a Vatikának, mint nekünk. Korábban az volt a magyar álláspont, hogy ő egyedül az amerikai nagykövetségnek probléma.” (In: *His Eminence Files*, Budapest 785. sz. távirati felterjesztés, 69. o.)

1414 Így a fontosabb dokumentumok időrendben: Illingnek, Cabot Lodge nagykövet római helyettesének április 23-án kelt levele Puhán nagykövethöz; Puhán nagykövet május 4-én kelt válasza Illingnek; Emlékeztető Cabot Lodge, Jr., Richard Townsend Davies*, Baker és Robert M. Beaudry május 14-én tartott washingtoni megbeszéléséről stb. Május és június hónap folyamán további fejleményeket tanulmányozhattunk, benyomásunk szerint a június 24–27. közti buda-

sokára szükség lesz közreműködésére, hogy segítsen megoldani a Mindszenty-kérdést.¹⁴¹⁵

A távozás lefolytatása

Két bejegyzés a bíborostól a napi jegyzetekben, egy rövidebb június 23-ról és egy jóval hosszabb, június 27-ről.

Előbb június 23-ról: „Card. König jött másfél órára a Szentatyától küldve: jön Zágón prelátnak. Szentatya: Card. Mindszenty marad érsek, prímás.”¹⁴¹⁶

Június 27-ről: „Rosszul alszom. Zágón prelátnak és Msgr. Cheli pénteki, szombati kettős együttesén a Szentatya kíséretének terve. US hosszallja az időt, szorítja Vatikánt, maradás Magyarországon vagy kijövetel bárhova, ahová akarok, maradván érsek és prímás de plena sede. Administr. Kivisznek, ha megyék irataimmal, indirecta gratia Joannes Kádár [Kádár János közvetett kegyelmével].

15 év után a nagy sietség a plena sede, amikor én még úgy impeditus [akadályozott] vagyok, mint másfél évtizeden át. Kádár cond. gratias ego abhorreo [Kádár feltételes kegyelmét megvetem]. Nincs rehabilitatio, távozásom ismét új sikerek kezdete az itteni ördögnek az engedékenység, új szelek idején. Jönnek új püspökök, de maradnak a papok, iskolások, családfők a hivatalokban, kenyérkeresetben, püspöki hivatalok, incarcerationati [bebörtönöztek] (42) stb. impediti [akadályozottak]. A Vasfüggöny legutolsója még rosszabb helyzetbe jut. Népem pusztuló mozdulatomra elveszti a remény utolsó foszlányát.

Késleltetni, késleltetni, amikor se Zágráb, se Prága, se Lemberg útja nem kell nekem [se Stepinac, se Beran, se Szlipij útja nem kell]. De az Egyház fejével szemben az engedelmesség. In ultima situatione Pazmaneum még magis tolerabile [Végső esetben a Pázmáneum a jobban tolerálható]. Közben megtudom: A Felvidéken Ciriaci prágai nuntius magáévá tette az ördögi tervet: az egyházmegyék átcsoportosítása folyók, közlekedés szerint. Így lesz negligabilis quantitas Hungarica natio pro extinctione [elhanyagolható mennyiség a kihalásra szánt magyar nemzetből]. A magyar püspöki kar Kádár-vonalon hallgat. Quid ad Nos [Mi mit tegyünk]?

Ők még azt se vették észre: Szent László ünnepe a vasárnap miatt desinebat et ita transpositio ad primam segmentem diae feriam [megszűnt és így az áthelyezés az első köznapra]. A történelem nec enumerat nec ponderat [nem számít, súlytalanná válik].¹⁴¹⁷

pesti tárgyalások feltételrendszerét az amerikai diplomácia ekkor kialakított forgatókönyve szabta meg. A témához kapcsolódó dokumentumokat l. *His Eminence Files*, 47–108. o.

1415 Adriányi Gábor 2004, 88–89. o. és Németh László Imre i. m. 39–40. o.

1416 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 457. o.

1417 Uo. 457–458. o.

KÖNIG BÍBOROS 12. LÁTOGATÁSA

1971. június 23.¹⁴¹⁸

König érsek utolsó látogatása az amerikai nagykövetségen a legjobban ismert és feldolgozott. Feladata az volt, hogy átadja VI. Pál pápa üzenetét: másnap Cheli és Zágón fel fogják keresni a bíborost, hogy megbeszéljék vele a nagykövetség elhagyásának részleteit. Látogatásának előkészítését az amerikai diplomáciai iratok jól dokumentálták, csakúgy, mint beszámolóját is, amelyet Meehan aznapi dátummal, 1088. sz. táviratában már megküldött Washingtonnak. Itt kiemeljük azt a mondatát, hogy az érsek, amint Meehannek elmondta, fel akarta hívni Cheli és Zágón figyelmét, hogy megbeszéléseik során ne bocsátkozzanak bele túl sok részletbe, mert akkor a bíboros nehézségeket okozhat.

ZÁGON PRO MEMORIÁJA

1971. június 25–26–(27).¹⁴¹⁹

Ez a Pro Memoria, amelynek fontos részleteit a bíboros emlékirataiban is elemezte, VI. Pál pápa óhaja szerint négy pontban rögzítette a távozás feltételeit. E négy pont értelmezése nem kerülhető meg, ha meg akarjuk érteni a bíboros felfogását és magatartását. A Pro Memoria egyik fontos kitétele az, hogy a bíboros megtarthatja esztergomi érseki, egyúttal a Magyarország Prímása címét, és bizonyos feltételekkel, de szabadon nyilatkozhat Nyugaton. Emlékiratait szabadon publikálhatja, csak egy-némely módosításra lesz szükség.

Az *emlékiratok* szó értelmezése az, amely eltérő fénybe helyezi az itt tartalmazottakat. Az *emlékiratok* szó számunkra azt az egy kötetet jelenti, amely ilyen címen megjelent. A bíboros számára azonban 1971 decemberéig s nyomában az amerikai diplomaták számára is az *emlékiratok* szó nem ezt jelentette, hanem egyre terjedelmesebbé váló és mindmáig kéziratban maradt történeti munkáinak köteteit.¹⁴²⁰ El-

1418 *His Eminence Files*, 312–313. o. 313. sz. (Ugyanebben a kötetben olvashatók a látogatás előkészítésének a dokumentumai.)

1419 Szövegtörténetét I. Somorjai Ádám: *Sancta Sedes 1971–1975*, 101. o. és következők (magyar), 159. o. és következők (olasz); Uő: *Ami az emlékiratokból*, 83. o. Magyarul csak a június 25–26-i rész jelent meg nyomtatásban, a június 27-i rész létezésére Puhán nagykövet július 8-án kelt felterjesztése utalt. (In: *His Eminence Files*, 147–48. o. 128. sz.) Elemzését I. Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Washingtonból jelentjük*. Újabbán: Somorjai Ádám: A vádlott megszólal. A Mindszenty-kutatás jelenlegi helyzetéről [a továbbiakban: *Somorjai Ádám: A vádlott megszólal*], in: MEV, 2010. 3–4. sz. 207–209. o.

1420 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Washingtonból jelentjük*, 13. o.

mondható, hogy itt félreértésről van szó. Zágon pápai kiküldöttek a Pro Memoriaban rögzített és Mindszenty által idézett álláspontja szerint az emlékiratok utolsó, megjelent kötete megjelenés előtt átdolgozásra szorult volna, és enélkül nem is lehetett volna publikálni, mint ezt a későbbi események is bizonyítják. Viszont ennek tisztázása az 1971. június végi tárgyalások során kényelmetlen lett volna mind Zágonnak, mind magának a bíborosnak, különben, mint maga a bíboros később a Szentatya szemére vetette, nem hagyta volna el még most sem az amerikai nagykövetségi menedéket. Márpedig a diplomaták azt a feladatot kapták, hogy erre rábírák a bíborost. Tehát itt megmaradt egy termékeny feszültség, a feltételek elkenése mindkét félnek érdekében állott.

A bíboros, bár ismételten rögzítette, hogy megtagadta a Pro Memoria aláírását, utólag jegyzőkönyvként, sőt, szerződésként tartotta számon, amelynek pontjait a Vatikán szerinte nem tartotta be. Ezért ennek a Pro Memoriaának az értelmezése rendkívüli jelentőségű.¹⁴²¹

Végezetül le kell szögeznünk, hogy ezek a pápai küldöttekkel június 23–27. között folytatott tárgyalások és az ez alkalommal készült Pro Memoria meghatározó erővel serkentették a bíborost, hogy végül elszánja magát a távozásra, bár annak időpontját – az amerikai diplomaták látható bosszúságára – halogatta. A június végétől szeptember közepéig terjedő időszakban Zágon még négyszer jött Budapestre;¹⁴²² az amerikaiaknak sikerült az elnöki válaszeletet úgy időzíteni, hogy az a július közepi újabb Mindszenty–Cheli–Zágon találkozóra megérkezett.¹⁴²³ Az ismételt hezitációt követően végül is a távozás dátumát 1971. szeptember 28-ra tűzték ki.¹⁴²⁴

1421 Elemzésére – az idevonatkozó új amerikai források figyelembevételével – tettünk kísérletet, l. Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Washingtonból jelentjük*.

1422 Németh László Imre i. m. 51. o., 176. j. Maga Zágon is így ír erről egy magánlevélben: „Im vergangenem Jahr war ich fünfmal in Ungarn...” (Az elmúlt évben ötször voltam Magyarországon...). Zágon József 1971. november 6-án kelt levele Felix Kern fogorvoshoz Linzbe, (in: Németh László Imre i. m. 65. o.)

1423 „Minden okunk megvan azt gondolni, hogy október közepéig Mindszenty bíboros elhagyja budapesti nagykövetségüket, de természetesen még mindig lehetséges, hogy dugába dől a terv. Az elnök válaszeletét éppen időben, a Vatikán képviselőivel folytatott július 15–16-i megbeszélései során átadtuk a bíborosnak.” Helmut Sonnenfeldt* július 23-i emlékeztetője Kissinger nemzetbiztonsági tanácsadónak Mindszenty József távozásáról, részlet (in: Borhi László 2009. 585–586. o.). Borhi fordításán lényegtelen módosítást tettünk. Borhi az Amerikai Nemzeti Levéltár (NARA, Archives II) Nixon Presidential Materials Staff, National Security Files 667. sz. do.-ra hivatkozik, mi más dobozban is találtunk példányt: Nixon Könyvtár, National Security Files, Europe, 693. do.

1424 E forró nyár elemzéséhez l. szövegközlésünket (in: His Eminence Files, 112–271. o.), továbbá Mészáros István recenzióját: Egy hivatástudattal megáldott/megvert ember hűsége (1971 nyara). Somorjai Ádám egyik dokumentumkötetéről, in uő: *Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz*, Bp., 2008. Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt., 207–226. o.

MINDSZENTY BÍBOROS LEVELE

VI. PÁL PÁPÁHOZ

1971. június 28.

A bíborosnak ez a „Transacta sunt iam quinque lustra” kezdetű levele a legismertebb, már emlékirataiban is idézte ő maga ennek fontos részletét, majd pedig életrajzírói tértek ki rá. Magyar fogalmazványáról¹⁴²⁵ tudott – miként az „Tomek Vince* [piarista generális] feljegyzéseiből kiderül –, hogy a Szentatyának írandó levelet Zágón 1971. május 15–18. között fogalmazta meg és azt Tomek Vince fordította latinra”.¹⁴²⁶

Legfontosabb gondolata – „*magamra veszem életem legnagyobb keresztjét és elhagyom hazámat*” – már megtalálható szintén Zágón levelében, amelyet 1967. november 10-ét megelőzően Rómából, a bíboros államtitkár szóbeli jegyzéke mellékleteként, diplomáciai postán keresztül juttatott el a bíborosnak Washingtonon keresztül Budapestre.¹⁴²⁷

A bíboros levelének továbbítása eltért a megszokottól: Puhan nagykövet – az elmúlt tizenöt esztendő gyakorlatától eltérően – beleegyezett abba, hogy lezárt borítékban és az előírt hivatali út, tehát Washington megkerülésével, közvetlenül Rómának küldje meg, a római amerikai nagykövetségen keresztül, de megszerezte a szöveget, lezárt borítékban továbbította azt.¹⁴²⁸

1425 A magyar fogalmazvány eredetijét a MMAL-ban őrzik (in: Somorjai Ádám: *Sancta Sedes 1971–1975*, 106–107. o.). Ezt megelőzően csak részletei jelentek meg, i. m., 74. o. A latin szöveg megjelent a MMAL-ban őrzött tervezet alapján. Somorjai Ádám: *Sancta Sedes 1971–1975*, 165–166. o., továbbá *His Eminence Files*, 13. o. és a következők, 110. sz. Szövegtörténetéhez l. Somorjai Ádám: *Ami az emlékiratokból*, 83. o. A budapesti nagykövetség június 29-én Budapest 1125 sz. távirat formájában is megküldte Washingtonnak és a római amerikai nagykövetségnek. (In: *His Eminence Files*, 136. o. 113. sz.) Angol fordítását l. *His Eminence Files*, 132. o. 111. sz. Egyelőre nem ismeres módon készült egy másik angol nyelvi fordítás is, amelyet a Nixon Library őriz, jelzete: NSC Files Name Files Box 828.

1426 A magyar fogalmazvány újabb szövegkiadása is megjelent. (In: Németh László Imre i. m. 41–43. o.) – Innen tudható meg, hogy Zágón ezt vitte magával Budapestre, hivatkozással a római Szent István Alapítvány levéltárában található Tomek-levelekre. (i. m. 41. o., 130. j.)

1427 Somorjai Ádám: Régi és új a Mindszenty-kutatásban. Zágón József ismeretlen levele Mindszenty Józsefhez [a továbbiakban. *Somorjai Ádám: Régi és új*], in: *Vigilia*, 2010. 7. sz. 548–551. o.

1428 Puhan június 29-i kísérő levele Illinghez Rómába (in: *His Eminence Files*, 137–138. o. 116. sz.). – Mindszenty bíborosnak ezt a fontos levelét Illing szerint – aki hivatkozott Cheli vatikáni diplomata információjára – Casaroli érsek július 2-án 13:00-kor adta (volna) át VI. Pál pápának. Illing választávirata július 2-án kelt (Budapestre másnap megérkezett, mert közben megjárta Washingtont is), szövegét közli a *His Eminence Files*, 143–144. o. 121. sz.

„Szentséges Atya,

Huszonöt éve, hogy az Apostoli Szentszék bizalma a magyar egyház élére állított. Ezt a küldetést kívántam hűségesen szolgálni, amikor az igazságot hirdettem, az Egyház jogait megalkuvás nélkül védelmeztem és amikor rám tört a fizikai és lelki szenvedések hosszú és sokszor gyötrelmes éjszakája. Mélységes hittel a szenvedés természetfeletti értékében hordoztam, szótlantul, a Gondviselés által nekem küldött keresztet.

Bár az utóbbi két évtizedben csak néma szemlélője lehettem egyházam sorsa alakulásának, mégis, fájdalom, nem szüntek meg, néha még egyházi körökben is, azzal vádolni, mintha én volnék az egyház és az állam közti normális viszony kialakulásának legfőbb akadálya. Maga a tény, hogy az egyház súlyos sebei, jogainak korlátozása s az ebből származó, ma is megoldatlan kérdések zöme fogságom idejére esnek, felment az ilyen vád alól. Tartozom azonban az igazságnak és lelkiismeretemnek, hogy kifejezetten is leszögezzem: nem voltam és nem is lehettem az egyház és az állam viszonya méltányos rendezésének akadálya, hacsak nem olyan értelemben, hogy az egyház alapvető jogaihoz ragaszkodtam. Ez kötelességem volt. Ezeknek a jogoknak biztosítása nemcsak a normális viszony helyreállítását, hanem saját ügyem természetes megoldását is jelentette volna. Hogy azonban ezt az ellenem hangoztatott ürügyet is kiküszöböljem és a tények igazságát még jobban megvilágítsam, szeretném biztosítani Szentségedet, hogy miként a múltban, most sem vonakodom saját sorsomat az egyház érdekeinek alárendelni.

Ennek szellemében, főpapi, bíborosi méltóságomból folyó kötelességeim lelkiismeretes mérlegelése után, az egyház iránt érzett önzetlen szeretetem tanúságtételeként is, arra az elhatározásra jutottam, hogy az amerikai nagykövetség épületét elhagyom.

([Zárójel nincs bezárva] Életem hátralévő részét magyar földön, szeretett népem között kívánom leélni, függetlenül a külső körülményektől, melyek rám várnak.

Ha (az ellenem táplált szenvedélyek vagy más) az Egyház szempontjából súlyosan latba eső megfontolások ezt nem tennék lehetővé, magamra vállalom életem talán legsúlyosabb keresztjét is: kész vagyok elhagyni hazámat is, hogy száműzetésben folytassam vezeklésemet egyházamért és népemért.

Alázatosan teszem le ezt az áldozatomat is Szentséged lábaihoz, azzal a meggyőződéssel, hogy a legnagyobb egyéni áldozat is kicsinnyé törpül, ha Isten és az egyház ügyéről van szó.

Szándékaim tisztaságát, szavaim igazát, cselekedeteim helyességét Isten s a történelem ítéletére bízom. Szenvedéseimet engesztelő áldozatként ajánlom fel egyházamért és hazámért. Földi igazságszolgáltatást nem várok, kegyelmet csak Istentől kérek. Imádkozom az igazság és a szeretet világáért. Ellen-ségeimnek szívből megbocsátok.

Mély hódolattal vagyok Szentségednek alázatos szolgálja

M. J.
bíboros, esztergomi érsek,
Magyarország primása”

Arra a kérdésre, hogy a bíborost politikai vagy lelkipásztori szempontok vezérelték-e, úgy véljük, nem adhatunk választ e levél szöveg- és gondolattörténetétől függetlenül. Mint fentebb kifejtettük, a bíborost annyira politikai jellegű szempontok vezérelték, hogy Zágonra volt szükség a lelki, spirituális szempontok megfogalmazásához, valamint diplomáciai postára, hogy hozzá is eljusson az 1967 forró őszen.¹⁴²⁹

MINDSZENTY BÍBOROS KÉZÍRÁSOS LEVELE A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁRHOZ 1971. július 6.¹⁴³⁰

A bíboros első levelét Nixon elnöknek küldte.¹⁴³¹ Ekkor még reményei voltak, hogy maradhat, viszont másnap VI. Pál pápának már bejelentette távozását. Ezt követően kétségei támadtak döntése helyessége felől, ezért úgy gondolta, hogy a bíboros állam-

1429 Somorjai Ádám: Politikai és lelkipásztori szempontok az egyházkormányzatban. VI. Pál pápa és Mindszenty József esete, in: *Vigilia*, 2008. 11. sz. 823–830. o. <http://www.vigilia.hu/2008/11/somorjai.htm>

1430 Latin szövegét közli a *His Eminence Files*, 146. o. 126. sz.

1431 Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf*, 311–312. o. Idézzük a megszólítás és az udvariassági záradék nélkül: „Kérem, bocsássa meg, Elnök Úr, hogy sok gondja közepette még én is zavarom vendéglátómat, akinek nagyon hálás vagyok, csakúgy, mint az USA törvényhozásának, kormányának és polgárainak. A Vatikán 15 év után változást akar velem kapcsolatban: azt, hogy megtartva a – rendszer által gyakorlásukban akadályozott – rangjaimat és jogaimat vagy Magyarországon éljek, vagy feltételekkel, külföldön. Elutasítok minden feltételt és feltételezést, kegyelmet és amnesztiát a moszkovita telepések részéről, kivéve a rehabilitációt a justizmord után. A helyzet és a döntés egyáltalán nem könnyű. Csak eltávolításom rombolhatja le a magyar emigránsok és rabszolgák még pislákoló reményét. Kinek fontos a magyarok sorsa? Töprengéseim közepette a legelső kötelességem értesíteni erről vendéglátómat kérve értékes tanácsát és információját.”

titkáron keresztül diplomáciai csatornán ír Zágonnak. Így válik érthetővé ennek a rövid, Villot-nak címzett és Zágon felé továbbítást kérő, kézírásos üzenetnek a célja, amelyet zárt borítékban adott át az amerikaiaknak.

„Budapest, 1971. július 6.

Eminenciás Uram,

Méltóztassék megküldeni ezt a levelet Dr. Zágon Prelátus úrnak.

Köszönet! Alázatos szolgálója

+Mindszenty József”

Az üzenetet Puhan nagykövet július 8-án küldte meg Washingtonnak. Felterjesztésében javasolta, hogy a washingtoni apostoli delegátuson keresztül továbbítsák, addig is teljék az idő – hiszen a bíborosnak időre van szüksége, hogy legyőzze kételeyeit. Puhan megjegyzése abban az összefüggésben értendő, hogy eltért a megszokott gyakorlattól, a bíborosnak a pápához írt június 28-án kelt levelét a bíboros kérésére lezárt borítékban továbbította és nem Washingtonnak, hanem kivételesen a római amerikai nagykövetségnek, tekintettel a levél rendkívül fontos tartalmára.

A bíboros államtitkárhoz címzett küldemény melléklete:

MINDSZENTY BÍBOROS KÉZÍRÁSOS LEVELE ZÁGON JÓZSEFHEZ

1971. július 5.¹⁴³²

A *Charissime* megszólítást eddig Sabónak tartotta fenn a bíboros, ezért, hogy bizonyosságot szerezzünk a címzett kilétéről, tartalmi elemeket is vizsgálnunk kellett: ténylegesen kinek szólt ez a rövid levél. Sabónak általában a misestipendiumok és újabb emlékiratainak sorsa ügyében írt, itt viszont kételyeit hangoztatta döntésének helyességéről, amikor beleegyezett a távozás gondolatába. A levél további két mellékletet, két újságkivágást is tartalmazott. A levéltári elhelyezés pedig mindkét őrzési helyen egyértelművé tette, hogy ezek a dokumentumok összetartoznak: a budapesti követségi anyag és a Kelet-európai Hivatal Mindszenty-fondjában egyaránt.¹⁴³³

1432 Azt, hogy Zágon a címzett, a bíboros államtitkárnak írott levélből tudhatjuk, amelynek ez melléklete lett, ezért – bár dátuma egy nappal korábbi – a Villot-nak címzett rövid üzenet után tetük. A címzett ismerhető továbbá Puhan nagykövet előbb idézett kísérő leveléből is.

1433 A levél szövegét közli a *His Eminence Files*, 144–145. o., 122. sz. Angol fordítását l. ugyanott, 145. o., 124. sz.

A bíboros kételyének fő elemeit oly módon mutatjuk be, hogy (1) annak gondolati elemeit idézzük (és mivel a bíboros kézzel írta levelét, itt kurziváljuk), majd (2) a mellékletek alapján kiegészítjük és magyarázzuk, végezetül pedig (3) kommentáljuk:

(1) A levél gondolati elemei:

- „Küldök két másolatot. Az egyik nem cáfolt híradás.”

- „Ehhez csatlakozik a bécsi kitérő válasz: azóta nem volt a Szentatyánál.”

- „A második a várható hatással kapcsolatos.”

- „Van ennél kifejezettebb is: Prof. Pogány András beszéde Irvingtonban¹⁴³⁴ (Kat.M. Vas. 71. IV. 4).”

- Utóirat: „Belém nyilallott a gondolat: mozdulatommal én lennék János Kádár [sic!] öröme [?] Moszkváért és 2 és 1/2 millió magyar magzat után. Ezért jöttem én a világra? Javítanék ezzel az egyház helyzetén?”

(2) A mellékletek alapján kiegészítésünk és magyarázatunk:

A nem cáfolt híradás a „Magyarság” című amerikai újság 1971. május 14-i számából egy hír, amely a párizsi L'Express hetilap alapján a következőről számol be: „VI. Pál pápa megállapodott elvben a magyarországi kommunista kormánnyal abban, hogy Mindszenty József hercegprímást állása alól felmenti. [...] A »L'Express« közlése szerint VI. Pál pápa Péter Jánost, a magyarországi bábkormány külügyminiszterét még április 16-án negyvenperces magánkihallgatáson fogadta. – Akkor kötötték meg a megállapodást a 79 éves kardinális jövőjét illetőleg. [...] Az egyezmény gondoskodik arról, hogy a Szentszék megfossza a bíboros Hercegprímást a magyarországi római katolikus egyházfői méltóságától – viszont a magyarországi kommunista rezsime megengedi, hogy Mindszentyt csendesen eltávolítsák az USA pesti követségének az épületéből – és feltűnés nélkül kényszernyugdíjba küldjék.”¹⁴³⁵

Ugyanerről maga a bíboros a következőket írta június 29-én napi jegyzeteiben: „»L'Express«: VI. Pál elvben megállapodott a kommunista kormánnyal: Mindszenty József hercegprímást állása alól felmenti. Vatikán forszírozza, testem megengedi: csendesen eltávolítják és feltűnés nélkül kényszernyugdíjba küldik. »Magyarság«.

1434 Sic! – az angol fordítás Washingtonot ír.

1435 Az újsághírről készített másolat a bíboros leveléhez tűzve, az utalás (in: *His Eminence Files*, 145. o., 123. sz.) hátoldalán a bíboros kézírásával az újság megnevezése és a dátum: „Magyarság (US) 71. V. 14.” A State Department május 13-i körtáviratából is ismert volt ez a hír az egyes amerikai külképviseletek előtt. (In: *His Eminence Files*, 63. o. 52. sz. A körtávirat 2. pontja.) Az amerikai körtávirat a lényegre szorítkozott, mintha nem is ugyanarról a hírről lett volna szó. Az amerikai magyar napilap sokkal részletesebb, benyomásunk szerint kiszínezettebb változatot közölt.

(71. V. 14.) »Én többször elutasítottam a regime ajánlatát, hogy hagyjam el önként az országot.« Ez sosem történt velem szemben.”¹⁴³⁶

- A bécsi kitérő választ úgy értjük, hogy a bécsi érsektől volna egy válasz, amelynek több írásos nyomát nem találjuk: miután König június 24-én személyesen felkereste és bejelentette VI. Pál pápa személyes kiküldötteit, Chelit és Zágont, majd visszament az osztrák fővárosba, azóta nem volt a Szentatyánál, tehát nem referált. Itt látható nyoma annak, hogy a bíboros megértette: König érsek szerepe nem volt központi jelentőségű, sorsáról érdemben a két alacsony rangú vatikáni küldött tárgyalt vele.
- A második hír – kizárásos alapon – a windsori (Ontario, Kanada) Mindszenty Hall megnyitásának huszadik évfordulója alkalmából, 1971. május 8-án tartott ünnepségről szóló beszámoló lehet a *Katolikus Magyarok Vasárnapja* május 30-i száma alapján. Az ünnepi szónok a következő szavakkal fejezte be beszédét: „Amíg Mindszenty József él, addig a világ népei tudják, hol van Magyarország. Ha meghal, lassan Magyarországot is elfelejtik!”¹⁴³⁷
- Prof. Pogány András irvingtoni beszédéről itt nincs további forrásunk.
- Az utóiratban tételelesen megfogalmazódik a kétely: Kádár öröme lenne, ha elhagyná Magyarországot, ezzel ugyanis szentesítené, hogy Kádár Moszkva mellett döntött és elírtott 2,5 millió magzatot: „Ezért jöttem én a világra? Javítanék ezzel az egyház helyzetén?”

(3) Kommentárunk:

Az itt dokumentált három híradás április-május hónap történéseiről szól, bizonyára késéssel érkeztek meg Budapestre a bíboroshoz. A június végi sorsdöntő események után érthető kételye: jól döntött-e az adott helyzetben.¹⁴³⁸ Az események azonban időközben felgyorsultak.

1436 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 458. o.

1437 A *His Eminence Files* kötetben hiányzik az utalás, mert nem készült róla felvétel. Arra vonatkozóan, hogy ténylegesen két újságcikkről van szó, további forrás még egy angol nyelvű összefoglalás. (In: *His Eminence Files*, 145–146. o., 125. sz.)

1438 Bár a bíboros levelét és a két mellékletet másolatban megtaláltuk a Kelet-európai Hivatal fondjában, arra nem forrás, hogy Washington megküldte-e az apostoli delegátuson keresztül a Vatikánnak.

VI. PÁL PÁPA LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1971. július 10.¹⁴³⁹

VI. Pál pápa ebben az „Animo penitus commoto tuas obsequii plenas litteras accepimus” kezdetű levelében igen kedves, a bíborost méltató szavakkal válaszolt Mindszenty június 28-án kelt levelére, tudomásul véve távozási szándékát. Az amerikai forrásokból hiányzik, bizonyára azért, mert a két pápai küldött, Cheli és Zágon, közvetlenül a bíboros kezébe adta.

„Tiszteletreméltó Testvérünknek
Mindszenty Józsefnek, a
Római Anyaszentegyház Bíborosának
Esztergom Érsekének VI. Pál pápa

Tiszteletreméltó Testvérünk, üdvösséget és Apostoli Áldást!

Igen megrendült lélekkel vettük odaadással teli leveledet, amely által megtudtuk, hogy elhatároztad, elhagyod jelenlegi tartózkodási helyedet.

Megfontolásaidat illetően, ahogy illett, gondosan tanulmányoztuk, azokat jóváhagyjuk és azon megfontolásokról kívánunk értesíteni, amelyek által már most érezzük azt az örömet, amely szívünket eltölti majd, amikor téged itt átöllehetünk és tiszteletünk és szeretetünk érzelmeit irányodban kimutathatjuk.

Legkevésbé sem kerüli el figyelmünket, mily nehéz és fájdalmas neked a távozás hazád földjétől, ahonnan származol, és ahol vallási buzgalomban és kiváló kötelességtudatban osztottad papi életed kincseit, nem kímélve magad és nem tekintve a veszélyeket és nehézségeket, hogy munkálkodj Isten dicsőségén és a keresztény nép lelki javán.

Amikor igen nehéz időkben a Magyar Egyház prímási hivatalát rád bízta, legkevésbé sem haboztál, hogy Isten segítségével bizakodva, egy ilyen nagy

1439 Szövegét nyomtatásban közli latinul Gabriel Adriányi: *Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty* (Studien zur Geschichte Ost- und Ostmitteleuropas, 3.), Herne, 2003. Schäfer Verlag, 157–159 o.; továbbá hasonlóképp latinul Adriányi Gábor 2004, 226–228. o. A MMAL-ban őrzött példány alapján, latinul közli Somorjai Ádám: *Sancta Sedes 1971–1975*, 166–167. o., valamint 107–108. o. (magyar fordításban) és 168–169. o. (német fordításban), valamint uő: *Ami az emlékiratokból*, 116–117. o. (magyar fordításban) és 117–118. o. (német fordításban).

terhet nagylelkűen magadra végy, a rendíthetetlen hit és szeretet által vezélve Krisztus és az Egyház iránt. Nagy vigaszunkra szolgál, hogy ismerve téged, elhatározásodban ugyanaz a hit, ugyanazon Krisztus és Egyház iránti szeretet vezet téged. Ami – és efelől bizonyosak vagyunk – minél nehezebb lesz számodra, annál értékesebb és kedvesebb lesz Isten előtt az Egyházért hordozott fájdalmaid áldozata, saját életedé is, amely az áldozati ostyához hasonlít.

Ez az Evangélium érdekében folytatott oly buzgó és hűséges munkáidnak nyilvánvalóan nem vet véget. Eddig Krisztus bajnokaként és az Egyház szolgáljaként fáradoztál, ezentúl új lakóhelyeden, amelyet választani fogsz, az Egyháznak erényességed, tanácsod, munkád és tanításod példájával használhatsz.

Eközben azonban, míg mi jöttödet atyai szeretettel várjuk, imáinkban az Istenanya védelmébe ajánlunk és szívesen adjuk, tiszteletreméltó testvér, az égi segítségben bizakodva, az Úr szeretetében, az Apostoli Áldást.

Kelt Rómában, Szent Péternél, 1971. július 10-én, pápaságunk 9. esztendejében.

VI. Pál pápa”

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1971. július 13.¹⁴⁴⁰

A bíboros államtitkár Cheli és Zágon útján küldte meg VI. Pál pápa levelét a bíborosnak, és szükségesnek tartotta, hogy maga is kísérőlevelet írjon hozzá „Pergratum mihi est ad Te transmittere hic adnexas Summi Pontificis Litteras,” kezdettel, melyben biztosította Mindszentyt, hogy költözésében segítségére lesznek. Az amerikai forrásokból ez is hiányzik, bizonyára azért, mert a pápai küldöttek közvetlenül a bíboros kezébe adták.

1440 Szövegét a MMAL-ban őrzött példány alapján közli Somorjai Ádám: *Sancta Sedes 1971–1975*, 169. o. (latinul), 109. o. (magyar fordításban), 170. o. (német fordításban), továbbá uő: *Ami az emlékiratokból*, 119. o. (magyar fordításban).

„Vatikánváros, 1971. július 13.

Eminenciás Uram!

Örömteli feladat számomra, hogy megküldjem a Pápa mellékelt levelét, melyben Ő maga írt Önnek, miután megkapta a hírt elhatározásáról, hogy jelenlegi tartózkodási helyét elhagyja.

Miközben szívesen teszek eleget eme kötelességemnek, ki szeretném fejezni nagybecsülésem és szeretetem érzéseit és teljes szívemből kívánom, hogy új életszakaszában derűsebb napokat éljen meg.

Ezenkívül Őszentsége nevében közlöm, hogy az Apostoli Szentszék mindenről gondoskodni fog, ami az Átala megválasztandó új lakóhelyre való átköltözésével kapcsolatos, valamint arról, ami élete méltó alakítása szempontjából szükséges.

Míg arra kérem, kedvesen fogadja legszívélyesebb jókívánságaimat, s imámban kérem Önnek Isten gazdag kegyelmének teljességét, egyben kifejezem nagybecsülésemet.

Eminenciád iránti odaadással

J. Villot bíboros”

ZÁGON PRO MEMORIÁJA

1971. július 14. és 16.¹⁴⁴¹

Zágon együtt érkezett Chelivel, átadta VI. Pál pápa és a bíboros államtitkár leveleit, majd Zágon folytatta a tárgyalást a bíborossal. Ez alkalommal sem sikerült a távozás időpontját meghatározni, csak annyit: szeptember, legkésőbb október folyamán. A bíboros még mindig feltételekkel állt elő, de a megnevezett hat feltétel közül kettő már idejét múlt. Ekkor közölték vele azt is, hogy miután megírta a pápának a távozásról szóló levelét, utólag nem szabhat semmilyen feltételt. Mivel kiderült, hogy nem ő ismeri jól a magyar helyzetet, illetve, hogy távozásával nem oldható meg a magyarországi egyház helyzete, ezért ezt a pro memoriát a bíboros nem említette emlékirataiban, és egy ideig a kutatás is figyelmen kívül hagyta.

1441 Fénymásolatban közzétette: Mészáros Tibor, i. m. 185–187. o. (magyar, fakszimile); szövegét l. még Somorjai Ádám: *Sancta Sedes 1971–1975*, 110–112. o. (magyarul); Somorjai Ádám: Egy elfeledett Mindszenty – Zágon Pro Memoria, in: *Vigilia*, 2007. 9. sz. 711–713.o. (magyar); uő: *Ami az emlékiratokból*, 120–123. o. Értékeléséhez újabban: Somorjai Ádám: *A vádlott megszólal*, 207–209. o. Olaszul a Casaroli-levéltár anyaga alapján közölte Barberini 2008, 206–209. o.

Feltételei az amerikai iratokban maradtak fenn.¹⁴⁴² Zágon élőszóban beszámolt Puhán nagykövetnek, s egyik kitétele arra mutat, hogy a bíboros elfogadta tőle a kritikát. Idézzük a nagyköveti emlékeztetőt: „Zágon elmondta, hogy végezetül egyértelműen kijelentette: Wyszyńskinek van igaza, és minden nap, amelyet Mindszenty bíboros a követségen tölt, csökkenti értékét az egyház számára és vele annak esélyét is, hogy a történelem mint az egyház konstruktív főpapjáról emlékezzék meg róla. Zágon megmondta még neki, hogy ha a követségen halna meg, akkor a történelem keményfejű, konok emberként (németül: Dickschädel) emlegetné. Zágon maga is meglepődött, hogy Mindszenty elfogadta tőle a kritikát, egyben meg is ijedt, hogy megjegyzéseivel mekkora rizikót vállalt magára.”¹⁴⁴³ Ugyanakkor az érvelés a bíboros nyelvén lett megfogalmazva: a jövő történetírás felől érkező lehetséges kritikaképpen, miszerint veszélyben foroghat „a történelemben elfoglalt helye”.

Amíg Zágon a bíborossal tárgyalt a nagykövetségen, Cheli a magyar hatóságokkal egyezett meg a távozás feltételeiről. Erről készített belső feljegyzései megjelentek olasz nyelven.¹⁴⁴⁴

VI. PÁL PÁPA KONDOLEÁLÓ TÁVIRATA MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1971. augusztus 9.

A bíboros fiatalabbik húga, Fukszberger Jánosné (Pehm Anna) július 26-án halt meg kórházban, műtétet követően.¹⁴⁴⁵ VI. Pál pápa augusztus 9-i dátummal kondoleált

1442 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Washingtonból jelentjük*, 189–190. o., 16. sz. dok. Mindszenty bíboros ily módon Zágontól tudta meg, hogy feltételeinek 3. pontja: „A kormány által a püspöki aulákba helyezett megbízottakat vissza kell hívni”, illetve 4. pontja: „A szemináriumok és a felszentelendő szeminaristák számát illető korlátozásokat meg kell szüntetni”, már megoldódtak.

1443 Uo. 189. o., 15. sz. dok.

1444 Ezek elemzésére kötetünk címadásánál fogva itt nem vállalkozhatunk. Appunto di Mons. Cheli su alcuni quesiti circa la partenza del Card. Mindszenty, 10 luglio 1971, illetve Appunto di Mons. Cheli sulla sua missione a Budapest (14–17 luglio 1971), 19 luglio 1971, [L. Mons. Cheli 1971. július 10-én kelt feljegyzését Mindszenty bíboros távozásának néhány részleteiről, illetve Mons. Cheli 1971. július 19-én kelt feljegyzését 1971. július 14–17. közti budapesti missziójával kapcsolatban!] (In: Barberini 2008. 202–206. o.)

1445 Az amerikai nagykövetség két nappal később, július 28-án távirati úton értesült arról a bíboros unokaöccsétől, hogy húga épp a névnapján, július 26-án hunyt el. A primás gyásztáviratát a nagykövetség adta fel. (In: *His Eminence Files*, 200. o., 190. sz. dok.) A budapesti nagykövetség a római nagykövetségnek is megküldte ugyanezt a táviratot.

latin nyelvű táviratban, amely diplomáciai csatornán, szóbeli jegyzék formájában érkezett. A táviratot bizonyára átadták a bíborosnak.¹⁴⁴⁶

„Őeminenciája, Őszentsége VI. Pál bíboros államtitkára igen hálásan fogadná, ha a következő üzenetet megküldenék Mindszenty bíboros Őeminenciájának: »Osztozva fájdalmában, amely húga halála miatt eltölti elméjét és szívét, az Úrban óhajtjuk vigasztalni Önt és értesíteni arról, hogy az ő lelkéért jámbor áldozatot mutatunk be és szívesen küldjük őszinte szeretetünk tanúját, apostoli áldásunkat. VI. Pál Pápa.« Villot bíboros 1971. augusztus 9.»

MINDSZENTY BÍBOROS TÁVIRATA BENELLI ÉRSEK, HELYETTES ÁLLAMTITKÁRHOZ 1971. augusztus 30.¹⁴⁴⁷

„A bíboros kéri, hogy a következő üzenetet küldjék meg Mons. Giovanni Benelli érseknek, a Vatikáni Államtitkárság szubsztitútusának: »Legmélyebb hálámat fejezem ki nagy figyelmessége és jóakarata megnyilvánulásáért, hogy méltóztatott megküldeni itt elfeledettnek Őszentsége munkáját Ausztráliában [sic!]. Ismételt köszönet. Mindszenty bíboros« [Clement G.] Scerback»

Az előző év karácsonyán a bíboros egyben az ausztráliai apostoli útról való visszatérése alkalmából is köszöntötte a pápát. Az útról készült album beérkezéséről az általunk kutatót amerikai dokumentumokban nem találtunk utalást.¹⁴⁴⁸

1446 Nem maradt fenn példány a budapesti fondban, angol fordítás vélhetően nem is készült.

1447 Budapest 164 sz. távirata Washingtonnak. Jelzete: Nixon Library, National Security Files, Europe, Box 693.

1448 Ez a távirat, amelynek példányát az amerikai levéltári fondok közül csak a Nixon Könyvtárban találtunk meg, azon túl, hogy utalt egy olyan vatikáni küldeményre, amelyet egyelőre nem dokumentálható, azt is jelezte, hogy a budapesti Mindszenty-fond nem teljes, vagy pedig nem mindent helyeztek el ebbe a külön „Cardinal Files”-ba. Ezért a budapesti amerikai nagykövetség iratanyagának további alapos vizsgálatára lesz majd szükség.

A BÍBOROS ÁLLAMTITKÁR LEVELE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ 1971. szeptember 13. előtt

Villot levele keletkezésének időpontját és szövegét nem ismerjük, létezésére azonban van két utalásunk, mindkettő Zágón információin alapul. Az egyik budapesti, párt-állami: az MSZMP KB Agitációs- és Propagandaosztálya második emberének, Grósz Károlynak* a jelentése említett egy bíboros államtitkári levelet,¹⁴⁴⁹ a másik amerikai: a szeptember 13-án Budapestre érkező Zágón az amerikai nagykövetnek szóban lefordította Villot bíboroshoz írt levelét. A fennmaradt amerikai emlékeztető összefoglalja ennek lényegét: a bíboros államtitkár tudomásul vette a bíboros döntését, hogy elhagyja az amerikai nagykövetséget és Magyarországot. Jelezte ennek jóváhagyását, majd pedig kérte a bíborost, hogy szeptember 25. táján érkezék, hogy audienciát kaphasson a pápánál, mielőtt megkezdődik a püspöki szinódus. A levél közölte továbbá a bíborossal, hogy Zágón felhatalmazást kapott a távozás részleteinek intézésére.¹⁴⁵⁰ Ezt találjuk Grósz jelentésében is, de az utazás időpontjára vonatkozóan itt további elemekre bukkantunk: „Az utazás időpontjára vonatkozóan először szeptember 27-ben állapodtak meg, majd a következő napon Mindszenty azt közölte Zágonnal, hogy két héttel később, október 10. körül kíván elutazni Magyarországról. Ezt azzal indokolta, hogy több időre van szüksége ahhoz, hogy lelkiileg és gyakorlatilag is felkészüljön az utazásra. Kérte Zágont, hogy ezt jelentse a pápának és szerezzze meg a szükséges hozzájárulást. Zágón közölte, hogy minden kísérlete eredménytelen volt arra nézve, hogy Mindszentyt rábírja a korábban vállalt időpont betartására.”

Erről Puhan szeptember 16-i táviratában értesítette Washingtont és a római amerikai nagykövetséget, hogy „a háromnapos tanácskozássorozat utolsó felvonásában Mindszenty azt mondta Zágonnak, hogy egy álmatlan éjszaka után úgy döntött, nem utazhat el szeptember 27-én. Zágón ma délután indul Bécsbe. Az irodámból telefonált Casarolinak újabb utasításért...”¹⁴⁵¹

Úgy értékeljük, hogy miután a két vatikáni személyi megbízott kieszközölte Villot-nál az újabb meghívó levelet, amely a bíborost Rómába invitálta a püspöki szinódus kezdetére, a félrabságát töltő primás megváltoztatta elhatározását és a pápá-

1449 Grósz Károly szeptember 18-i jelentése az MSZMP KB PB részére a Mindszenty-ügy állásáról, valamint a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Vatikán közötti megállapodás ismertetésének rendjéről. (In: Ólmosi Zoltán i. m., 174. o., XXXV. sz. irat, továbbá Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1149. o., 356. sz. dok.)

1450 Puhan szeptember 13-i emlékeztetője a levéltár számára. (In: *His Eminence Files*, 247–249. o.)

1451 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Washingtonból jelentjük*, 192–193. o., 22. sz. dok.

hoz fellebbezett, hogy későbbi időpontban érkezhessen. Innen érthető a következő pápai üzenet:

VI. PÁL PÁPA ÜZENETE MINDSZENTY BÍBOROSHOZ Kb. 1971. szeptember 17.

Egyelőre nem ismeretes ennek a pápai üzenetnek a szövege, de az amerikai diplomáciai iratok között határozott értesülés található: „Mons. Cheli szeptember 17-én értesítette Illinget, hogy aznap délután Pál pápa személyes táviratot küld Mindszentynek Zágón közvetítésével, aki Bécsben várja azt. Üzenetében a pápa »meleg hangnemben, de határozottan« közölni fogja a bíborossal, hogy szeptember 30. előtt várja Rómába.¹⁴⁵² Zágón szeptember 17-én érkezett Budapestre, és ekkor adhatta át közvetlenül a bíborosnak.

A bíboros ugyancsak megdolgoztatta a diplomatákat. Kiutazása előtt tíz nappal a római szinódusra való pápai meghívás mozdította ki őt végül a budapesti félrabságból. Mind a pártállami iratok, mind az amerikai diplomáciai jelentések egybehangzóan dokumentálják, hogy a pápa szeptember 30-át, a püspöki szinódus megnyitásának napját határozta meg végső határidőként. Azaz VI. Pál pápa tekintélyére volt szükség, hogy a végső döntés megszülessen.

Szemponatok az amerikai nagykövetségről való távozás újraértelmezéséhez

Elterjedt vélemény, hogy a bíboros távozása VI. Pál pápa iránti engedelmességből történt, bár – Mindszentynek az emlékiratokban rögzített álláspontját követve – az Apostoli Szentszék nem tartotta be az 1971. június 25–26–27-i Pro Memóriában vállalt feltételeket, nem járult hozzá az emlékiratok publikálásához, VI. Pál pápa pedig – később kifejezett ígérete ellenére, a budapesti rezsim sürgetésének engedve – letette őt érseki székéből. A bíboros száműzöttként került Nyugatra, pedig maradt volna népével, híveivel.

A fentebb tárgyalt források alapján ezt a véleményt nem tudjuk elfogadni, kezdve azzal, hogy a budapesti amerikai követség, majd nagykövetség épületében töltött tizenöt esztendőt sem lehet úgy minősíteni, mint aki teljes mértékben osztja népének

1452 A római amerikai nagykövetség szeptember 17-én kelt 5877. sz. távirata Washingtonnak és a budapesti nagykövetségnek. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Washingtonból jelentjük*, 193. o., 24. sz. dok.) Grósznak az idézett jelentése ugyanezt az információt tartalmazta. (A témához kapcsolódó irodalom elemzésére l. Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Washingtonból jelentjük*, 158–159. o., 71. j.)

és híveinek sorsát, hiszen a bíboros helyzete itt kivételezett volt, hazájában senki sem részesülhetett ugyanebben a privilégiumban.¹⁴⁵³ Elveit úgy tarthatta meg, hogy nem kellett vállalnia érte a pártállam által diktált feltételeket; mindazonáltal nélkülözte a működéshez szükséges szabadságot.

A kor súlyát érezve nem csupán az amerikai diplomaták léptek időben, hanem őket mintegy megelőzte a bíboros, akinek egyre határozottabb törekvésévé vált, hogy emlékiratainak kéziratait biztonságba helyezze, hogy azok ne jussanak Kádár kezébe, és hogy ne fektessék el a Vatikánban, hanem lehetőleg megjelenjenek, még ha csak halálát követően is. Ez a szabadságharca arra indította, hogy mindegyre megszegje a követségi menedék feltételeit és külső kapcsolatokat teremtsen. Ebben a törekvésében König érsek is segítségére volt, megsértve a diplomáciai immunitás elvét, és 1971-ben is azt láttuk, hogy a diplomáciai posta útján, Zágón jószolgálatát kérve megpróbálta elérni Sabót.

Bár az amerikai dokumentumok alapján egyelőre nem bizonyítható, mégis feltételezhető az a hipotézis, hogy ezek a törekvései voltak azok, amelyek kellemetlen helyzetbe hozták a Vatikánt, nevezetesen VI. Pál pápát is, aki 1971. április 16-án megtette az első lépést: fogadta a magyar külügyminisztert és maga vetette fel a bíboros ügyét. Ezt követően Mindszenty már nem maradhatott a nagykövetségen, de az is látható, hogy szívós tárgyalófél volt, aki nem könnyen adta meg magát: 1971 nyarán újból és újból feltételeket akart szabni, még akkor is, amikor július derekán Cheli és Zágón értésére adták, hogy miután megírta június 28-án levelét VI. Pál pápának, nem állhat elő újabb feltételekkel.

A bíborost az amerikai dokumentumok szabadságharcosként mutatják be, aki vég-sőkig harcolt az amerikaiakkal is, azért, hogy megjelentethesse emlékiratait, azaz, elmondhassa saját verzióját a világnak.¹⁴⁵⁴ Ezért az amerikai források fényében nem osztható a bíboros és a rávonatkozó irodalom állítása, miszerint távozása száműzetés eredménye lett volna. Ez a távozás szolgálta azt az ügyet, amelyet ő következetesen képviselt: emlékiratainak közzétételét. Az amerikaiak, nevezetesen Puhan nagykövet és a SD diplomatái – így Puhan közvetlen budapesti elődje, Hillenbrand is, aki ez időszakban hivatali felettese – helyesen ismerték fel (és ők ismerték a legjobban kényszerű vendégük álláspontját), hogy Mindszenty bíboros akkor fogja elhagyni a követséget, ha belátja, hogy emlékiratainak publikálása nem lehetséges mindaddig, amíg ezt a lépést meg nem teszi.

1453 Mint ismeretes, a kisgazdapárti, '56 forradalmának utolsó napjaiban államminiszter Kovács nem kapott menedéket, dr. Turchányi Egon Albert* a bíboros titkáráként ugyan a követségen tartózkodhatott, de onnan önként távozott.

1454 L. újabban Somorjai Ádám: *Miért hagyta el?!*

Ha következtetésünk megállja a helyét, akkor az azt is jelenti, hogy meg kell majd vizsgálni, hogyan alakult ki a bíborosban az a nézet, hogy távozása egyben száműzés is. Ennek a kérdésnek a vizsgálata túlvezet az általunk szabott időkereteken. Meg kell azonban említenünk, hogy a száműzésnek ez a gondolata, úgy tűnik, először 1967 novemberében dokumentálható, amikor Zágon a diplomáciai csatornán eljuttatott levelében arról írt a bíborosnak, hogy nemzeti, politikai szempontok helyett inkább lelki, spirituális szempontokat kellene érvényesítenie az ő vonalvezetésének, és ezzel adta meg az 1971. június 28-i, a bíboros által VI. Pápához írt és a távozással kapcsolatos levelének alapgondolatát.¹⁴⁵⁵

Mindszenty bíboros érkezése a Vatikánba

Szeptember 28-án a bíboros megérkezett a Vatikánba. Ennek részletes leírásától e helyen eltekinthetünk, mert az már ismételtelen megjelent nyomtatásban. Kiemel-nénk a Vatikánba való érkezésről készült Felici-fotók újabb vizsgálatát, amelyek alapján a megszokottól eltérő következtetésre jutottunk.¹⁴⁵⁶ Ennek részletezése hasonlóképp meghaladná kötetünk célkitűzését.

1971. szeptember 28. után

Szeptember 28-án kora délután érkezett meg a bíboros a Vatikánba. E nappal új peri-ódus kezdődött az életében, amelynek megírásához az amerikai levéltárakban őrzött diplomáciai iratok már kevésbé fontosak. Ezért e nappal lezárjuk kötetünket. Végül egyfajta ráadásként szeretnénk állást foglalni – kötetünkben is – az esztergomi érseki székből való pápai felmentés időpontjáról. Ezt sokan még ma is 1973. december 18-ra teszik, holott az időpont helyesen 1974. február 5-e. Miért?

A december 18-i időpont annyiban helyes, hogy VI. Pál pápa ekkor közölte a bíborossal döntését és azt, hogy ezt majd egy későbbi időpontban hozza nyilvános-ságra. (Az itt megjelölt feltétel szó szerint: „Ez a megüresedés minden kánoni követ-kezményével együtt akkor lesz közzétéve, amikor ugyanazon szék érsekének vagy »sede vacante« apostoli kormányzónak a kinevezését nyilvánosan kihirdetjük.”) A december 18-i időpont tehát nem tartozott a nyilvánosságra, s ha mégis nyilvános-

1455 1967 novemberében a száműzés szót még körülírva találtuk meg, a következő zágoni megfo-galmazás formájában: „vállalja életének legnagyobb áldozatát, az országból való eljövételt is.” Az események legújabb feldolgozása: Balogh Margit: Az 1971. szeptember 9-i magyar–szent-széki megállapodás. Mindszenty József bíboros érsek távozása Magyarországról, in: *Századok*, 2014. 4. sz., 875–930. o.

1456 Somorjai Ádám: A gyűrű, a mellkereszt és a mantello átadása. Mindszenty bíboros emlékiratai-nak értelmezéséhez, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2009. 1–4. sz. 303–319. o. Interneten: www.heh.hu

ságot kapott, az azért történt, mert az érintett, a bíboros alig egy esztendővel később közzétette: először 1974 szeptemberében a Frankfurter Allgemeine Zeitungban, majd az ezt követő hónapban emlékirataiban. A nyilvánosságra hozatal dátuma 1974. február 5., s a hivatalos közzététel kizárólag a pápa, a Vatikán feladata. A bíboros indiszkrétciót követett el, amikor ebből a csak általa, mint érintett által ismert december 18-i időpontban kelt pápai levélből részleteket jelentetett meg. Ez a tény egyben azt a kérdést is felveti, hogy helyesen járt-e el. Az ilyen típusú levelezés a nyilvánosság kizárásával, pápai titoktartás jegyében történt.¹⁴⁵⁷

1457 Ha nem vesszük tudomásul ezt a tényt, akkor ennek a bíboros részéről enyhén szólva kérdéses eljárásnak adunk újabb és újabb nyilvánosságot, Mindszenty bíboros értékelésének hátrányára.

ZÁRÓ GONDOLATOK

a bíborostól – és a kötet összeállítóitól

Mindszenty bíboros levelezésének rekonstruálásával elsődleges célunk a figyelem felhívása volt: amint a Holdnak is van egy másik oldala, amelyet sem szabad szemmel, sem távcsővel nem (bár újabban űrhajóval, vagy szatellittel igen) ismerhet meg a Föld lakója, mert mindig a szebbik oldalát mutatja, úgy Mindszenty bíborosnak is van egy olyan arca, amely a követség levéltári anyagának alapján rajzolódhat ki és ez idáig ismeretlenségbe burkolózott. Nem tarthattunk igényt arra, hogy feltárjunk minden olyan levéltárat, amelyben témánkra vonatkozó anyagot remélünk. Így nem jutottunk el Pármába, ahol az Állami Levéltárban kutatható volt Casaroli magánlevéltára, de felhasználtuk Barberini szövegkiadását és egyéb publikációit. Ennek következtében minden megállapítás, amit itt találunk, ideiglenes jellegű és alapos kutatás esetén felülvizsgálatra szorulhat.

A dokumentumok feldolgozása során a bíboros gondolatvilágáról alkotott korábbi kép átalakult, rendre új felismerésekre tettünk szert. Rekonstrukciónk és bizonyító apparátusunk időnként nehézkes, mert igyekeztünk arra is figyelni, hogy az egyes dokumentumok – levelek, táviratok, üzenetek – milyen csatornán érkeztek meg a címzetthez, illetve tartottuk magunkat azok megfogalmazásához, nyelvezetéhez. Ez a levelezés több kézen és hivatalon ment át, és éppen ez a szerencsénk, mert az apró mozaikkockák összeállításakor mindeme lenyomatot figyelembe véve bizonyossággal állíthatjuk, hogy adott esetben, ha valamely levélnek nincs dátuma – de van mellette dátummal ellátott kísérőlevél –, vagy ha a levél nincs aláírva – és ez igen gyakori, főleg a kimenő levelek esetében –, mégis hiteles, mert hiszen akik továbbították, annak idején hitelesnek ismerték el. Nyelvi, stiláris elemzés is szükséges lesz majd.¹⁴⁵⁸

Az első mintegy hét esztendőben, a követségi tartózkodás első felében a pápasággal való kapcsolattartás még nem volt rutinszerű, mint később. Ennek oka – amint azt ismételten kifejtettük –, hogy az amerikai diplomaták eleinte nem engedélyezték a bíboros számára az Apostoli Szentszékkal való kapcsolattartást, illetve csak akkor, amikor már kiismerték gondolatait, és arra a felismerésre jutottak, hogy az ő maradványa vagy távozása „spirituális vezetőivel” való kapcsolatától függ.

1458 Elég csak arra utalunk, hogy a bíboros több olyan szavát, amelyet a napi jegyzetekben olvashattunk, csak innen értelmezhattük. Így például a „kompakt” szó értelmét a napi jegyzetek olvastán nem érthettük meg, de a levelekből kiderült, hogy az 1964. szeptember 15-én aláírt „gentleman’s agreement”-re, azaz a Vatikán és a budapesti kormány „részleges megegyezés”-ére értette.

Ez a felismerés hosszabb időn át érett, az Eisenhower-adminisztráció idején még nem volt aktuális.¹⁴⁵⁹ Az amerikaiak magatartásának ez a változása minden bizonnyal a világpolitika változásával függött össze. Ez az összetett helyzet tette lehetővé, hogy kétoldalú kapcsolat alakuljon ki VI. Pál pápa és a bíboros között. S ahogy 1963 tavaszán azt láthattuk, hogy a bíboros kezdte átértelmezni saját menedékes helyzetének feltételeit, és egyre inkább feladata közjogi oldalát domborította ki, ezt a tendenciát láthattuk kikerekedni és kiteljesedni VI. Pál pápasága elején 1966 végéig. Az is rutinná vált, hogy a Vatikáni Államtitkárság is betartotta az amerikaiak által engedélyezett utat, tehát a washingtoni apostoli delegátus hivatalán keresztül tartották a kapcsolatot a washingtoni külügyi tárcával, amely a maga részéről a továbbítást intézte a budapesti követség, majd nagykövetség felé. Ha a bíboros betartotta azon feltételt, hogy küldeményeit nyitott borítékban adta át, akkor a kapcsolatokban nem volt fennakadás.

A Vatikánnal folytatott levelezést őrző iratanyagok eloszlásának aránytalanságát kiegyensúlyozza egy másik aránytalanság. Az amerikai elnökökkel és külügyminiszterekkel való egyoldalú kapcsolattartás vizsgálatakor arra a felismerésre jutottunk,

1459 Ezt a felismerést már a budapesti ügyvivő, Ackerson megtette 1958 novemberében, de felvetését ekkor a washingtoni döntéshozók nem hagyták jóvá: „a követség méltányolja és megérti, hogy (amint azt Mr. Robert McKisson 1957. március 11-i, Mr. Spencer Barnesnak írt levelében kifejtette) nem kívánatos rendszeres kommunikációs csatornát biztosítani a bíboros és a Vatikán között. Azonban közülünk azok, akik napi kapcsolatban állnak a bíborossal, már rég tisztában vannak »a mély spirituális kérdésekkel« kapcsolatos gondolatai zavaros voltával, ami jelenlegi helyzetének tulajdonítható, és úgy érezzük, hogy ha egyáltalán lehetséges, meg kellene találni a módját annak, hogy a Szentszék tudomást szerezzen a bíboros mentális konfliktusairól, és szellemi (spirituális) vezetői (kizárólag ebben a kérdésben) útmutatást, segítséget nyújthassanak neki. (Lásd 1957. augusztus 21-i és 1958. január 16-i leveleimet Mr. James Sutterlinhez).” (L. az előzőkben, a Szent Bíborosi Kollégium megismételt latin nyelvű üzenete Mindszenty bíboroshoz, 1958. október 18. dok. utáni magyarázatunknál vagy I. fentebb, 43. o. és következő. Itt az ügyvivő nevét tévesen adtuk meg.) Egy évvel később, november 20-án Ackerson a külügyi államtitkárhoz, Kohlerhez intézett felterjesztésében már erősebben fogalmazott: a november 13-án kelt bíborosi levél eggyel több bizonyíték arra, hogy nem szerencsés a bíborost teljes elszigeteltségben tartani, főleg, hogy nem engedélyeztetik neki a Vatikánnal való kapcsolat sem. Ackerson kritikája itt nyers és őszinte: mindig úgy érezte – és erről gyakran írt is –, hogy ez a politika inhumánus és szívtelen, egyben téves is. Ha a bíboros továbbra is vendég marad, meg kell változnia a helyzetnek, írja. Ackerson végezetül a bécsi kezdeményezésekről ír – az összefüggésből kiderül, hogy ezek a bíboros helyzetével kapcsolatosak –, és arról, hogy a jelenlegi körülmények közepette feltétlenül szükség volna egy írásbeli válaszra, amelynek nem kell részletekbe mennie, nem kell kitérnie a bíboros egyes politikai nézeteire, hanem amely – és ezt Ackerson „»erősen így gondolja« – több kell legyen, mint egy pro forma levél, amely megerősíti az ő levelének beérkezését. Ennek a válasznak ki kell fejeznie az amerikai nyitottságot a további fogadókészségre, mindaddig, amíg ez szükségesnek mutatkozik.” (In: *Mindszenty bíboros követségi levelei*, 82. o.) Összefoglalásunkban figyelembe vesszük még a könyvünkben közzétett iratok tartalmán kívül az amerikai legfőbb politikai vezetéshez írt bíborosi leveleket is.

hogy leveleinek mintegy kétharmad részét, nyolcvanhatot a száztizennégy levélből, 1963 végéig írta meg (1965 februárjától pedig már külügyminiszternek nem, csak az elnöknek írt levelet vagy üzenetet). Ezt követően a kapcsolattartás igénye már nem volt annyira elementáris, mint korábban. Részben azért, mert a bíboros felismerte, hogy leveleire majdnem kizárólag csak szóbeli választ kapott, azaz közölték vele, hogy levele megérkezett a Fehér Házba (vagy a Külügyminisztériumba). Részben pedig azért, mert közben elindulhatott ez a többet ígérő kapcsolat a Vatikán felé, ahonnan viszont rendre jött válaszlevél vagy üzenet, adott esetben pedig – névnap, jeles évforduló alkalmával – gratuláció is.

Figyelmet érdemelne annak elemzése, hogy egy-egy bíborosi levél esetében mennyi ideig tartott a levélváltás. Így az 1963 júniusában trónra lépő VI. Pál pápa – amint említettük – csak fél év elteltével, 1964 elején kezdte nyugtázni a bíboros több levélének beérkezését, majd ezt követően jöttek-mentek a levelek, de az átfutási idő több hónap volt, és számos levél keresztezte egymás útját.

Fontos körülmény, hogy itt számunkra, pozitivista módon, azok a levelek léteznek, amelyek fennmaradtak az amerikai levéltári fondokban, vagy van rájuk utalás más-hol. Értelemszerűen nem tanulmányozhattuk a levél szövegét azokban az esetekben, ha azokat a pápa küldöttei, Casaroli, illetve König érsek hozta vagy vitte magával. Ezek közül néhányról van feljegyzésünk, hogy létezett, a bíboros saját levéltárát őrző Mindszenty Levéltárban bizonyára megtaláljuk ezeket.¹⁴⁶⁰ Ugyanígy a vatikáni levéltárak is még zárolják ezt az időszakot. Így még nem tartunk ott, hogy minden ide illő forrást tanulmányozhatnánk. Ugyanakkor az anyagbőség kárpótolt minket, hiszen rekonstruálhatóvá váltak a főbb vonulatok és gondolatok. Ha ugyanis a bíboros ismételtlen visszatért egy-egy kérdésre, témára vagy eseményre, akkor azt ő fontosnak tartotta, és az meghatározta felfogását.

NÉHÁNY FONTOSABB EREDMÉNY ÉS SZEMPONT A TOVÁBBI KUTATÁS SZÁMÁRA

A következőkben néhány kérdésre szorítkozunk. Ilyenek: szabadságharcos az amerikai (nagy)követségen; néhány adalék a követségen való maradás vagy távozás kérdéséhez; a primási jogköre a trianoni határokon kívüli területek fölött, végül a primás alkotmányos szerepköréről, közjogi, politikai szerepvállalásáról vallott felfogása.

¹⁴⁶⁰ A szerzőpáros tagjai közül Somorjai Ádám OSB egy kivétellel – 2000. szeptember 9-én, amikor egy munkanapot tölthetett ott – nem kapott kutatási engedélyt. 2007 áprilisában ismételt látogatási kérelmét elutasították.

SZABADSÁGHARCOS AZ AMERIKAI (NAGY)KÖVETSÉGEN

A bíboros a követségen folytatta magányos szabadságharcát, amikor nem vette figyelembe az amerikaiak feltételeit. A vendéglátók nem nyújtottak neki menedékjogot (*asylum*), hanem menedékben részesítették (*refuge*), amíg ezt személyes épsége, szabadsága védelmében szükségesnek tartották. A bíboros – a vonatkozó szakirodalmat is befolyásolva, ekképp megtévesztve – mindig menedékjogról, asylumról írt. Az amerikaiak korlátozták szabadságát, mert így kívánta meg menedékes helyzete: nem fogadhatott magánszemélyeket, nem fogadhatott még bíborost sem, ha nem volt előre engedélyezve.¹⁴⁶¹

Mindszenty többször magánakcióba kezdett, vagy a takarítónőn keresztül tartott engedély nélküli kapcsolatot a külvilággal, nevezetesen a fővárossal,¹⁴⁶² vagy ismételtlen megkérte a vele kapcsolatot tartó követségi tisztet valamely szolgálatra, de azzal a kitételrel, hogy ne szóljon az ügyvivőnek, illetve később a nagykövetnek. Nem látta be egyik esetben sem, hogy lehetetlent kér, egyetlen követségi beosztott sem fog a hivatali főnök tudta nélkül lépni, főleg nem fogja a követséget engedély nélkül elhagyni. Mindegyik általunk ismert esetben tájékoztatták hivatali főnököket, de a bíboros egyikből sem tanult. Felsoroljuk ezeket:

- 1964. április 6-án este Betts másodtitkártól bizalmas beszélgetés keretében azt óhajtotta, hogy kérdezze meg a bécsi Pázmáneum előjáróját, nem említve az ő nevét, hogy befogadnának-e egy „magyar papot”. Miután Betts nem vállalta a feladatot, a bíboros azt mondta: „felejtjük el az egészet.”¹⁴⁶³ Itt arról is meggyőződhetünk, hogy a bíboros már ekkor a bécsi Pázmáneumba kívánt költözni.
- 1965. november 11-én behívta Kecskeméthyt, az új követségi munkatársat, és megkérte, hogy ne szóljon az ügyvivőnek, de menjen ki Bécsbe vagy Rómába, hogy megkérje König érseket, jöjjön azonnal Budapestre, hogy megbeszélhesse

1461 Így járt Bombay érseke, amikor váratlanul megjelent König érsek ötödik látogatásakor annak kíséretében 1967. május 7-én. L. a König bíboros ötödik látogatása és Gracias bíboros (Bombay) látogatása Mindszenty bíborosnál az amerikai nagykövetségen, 1967. május 7. dok.-nál.

1462 Az amerikai külügyminisztérium Kelet-európai Ügyek Hivatala munkatársának feljegyzése a budapesti amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíboros menekültkü helyzetéről, 1963. december 18. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 955–962. o., itt 957–958. o., 294. dok. „A bíboros titkos csatornákat használ” című alfejezet. L. még később – kötetünkben – két levelét egy bizonyos Simon Miklós ügyében, 1969. június 10-én Villot bíboros államtitkárhoz, és 1970. július 29-én Csertő Sándor prelátushoz, ebben említette, hogy „az anya itt takarítónő.”)

1463 L. fentebb, 171. o.

vele ezt a kérdést.¹⁴⁶⁴ Minderre a következő ösztönözte a bíborost: „Számára abszolút fontosságú, hogy a pápát elérje, mert Kelet- és Közép-Európa jövője szempontjából rendkívül fontos üzenete van számára [...] Levelét a Szovjetunió az irányú javaslata indokolja, hogy a status quo alapján újra vegyék fel a lefegyverzésről szóló genfi tárgyalásokat. Mindszenty elmondta Kecskeméthynek, hogy ha az amerikaiak belemennének az ilyen tárgyalásokba, az Kelet-Európa vesztét jelentené. A levélben azt is javasolná, hogy a pápának még a zsinati ülészak befejezése előtt föl kell szólalnia, hogy igazságosságot kérjen a világ számára, sokkal inkább, mint békét – amit az ENSZ-ben elmondott beszédében hangsúlyozott. A bíboros kifejezte ügyének sürgető voltát, hogy a pápát még a zsinati ülészak befejezése előtt el kell érnie.”¹⁴⁶⁵

- 1970 januárjában a bíboros a nagykövetség egyik tisztviselőjéhez, Titushoz fordult, miszerint „még nem kapott választ Monsignor Szabótól emlékiratait illetően”. „A nagykövetség tisztviselője először nem értette a helyzetet, hiszen az amerikai álláspontot korábban egyértelműen Mindszenty bíboros tudomására hozták. Mindszentytől kellett megtudniuk, hogy legutóbbi látogatása során (1968. szeptember 8.) megkérte König bíborost: továbbítson egy üzenetet Monsignor Szabóhoz, továbbá azt is a bíboros mondta el, hogy König eleget tett e kérésének. Mindszentynek az lett volna a kérése Mr. Titushoz, hogy lépjen kapcsolatba König hivatalával – anélkül, hogy értesítené erről feletteseit: a nagykövetet vagy helyettesét –, és tudja meg, hogyan is áll az ügy. Mr. Titus azonban elhárította a bíboros kérését és értesítette róla a nagykövetet.”¹⁴⁶⁶ Ily módon, mint jeleztük, a bíboros feladta nem csupán önmagát, hanem a bécsi érseket is az amerikaiaknak, mert egyikük sem tartotta tiszteletben a diplomáciai mentesség szabályait: Mindszenty, emlékiratai kiadásának ügyében egyrészt egy magánszemélyt, nevezetesen a South Bendben élő Sabót kérte fel, másrészt az üzenet kijuttatására és a válasz fogadására König érsek jószolgálatait vette igénybe, aki ily módon kétszer is kijátszotta az amerikaiakat. Valójában ez indította el az amerikai szóbeli jegyzékek sorát, amely miatt VI. Pál pápa végül is lépni kényszerült.

1464 Uo. 244. o. Kecskeméthy három nappal később emlékeztetőben rögzítette ezt az ügyvivő számára (in: uo. 284–286. o.)

1465 Uo. 244. o., illetve Somorjai Ádám: Pax et Iustitia osculabuntur? Mindszenty bíboros és az igazságosság Kelet-Közép-Európában. Mindszenty bíboros tüdőbetegségének kiújulása 1965-ben [a továbbiakban: *Somorjai Ádám: Pax*], *Magyar Szemle*, 2010. április, 3–4. szám, 176–183. o.

1466 A washingtoni külügyminisztérium 1970. március 13-án kelt szóbeli jegyzéke az apostoli delegátushoz – amire a korábbiakban utaltunk, lásd fentebb, 585. o. –, továbbá: Somorjai Ádám: *Miért hagyta el?* 46–58. o.

Egy figyelemre érdemes feljegyzést is találtunk az amerikai dokumentumok között. A biztonsági tiszt, Frank Cox 1964. június 2-án reggel 7:15-kor furcsa jelenséget tapasztalt: a telefonközpont kapcsolt az üres épületben, a jelek szerint egyetlen személy, a bíboros telefonálhatott, mert amikor Cox felvette a telefonkagylót, magyar beszédet hallott, amely hamarosan megszakadt.¹⁴⁶⁷

Mіндеzen források alapján nem helytelen arra következtetnünk, hogy a bíboros megpróbálta kijátszani vendéglátói éberségét, éspedig számára fontos dolgokban: a bécsi Pázmáneumba költözése, VI. Pál pápa időben való értesítése egy politikai kérdésben, illetve emlékiratai ügyében a válasz késlekedése miatt. Folytatta magányos küzdelmeit, mondhatnánk így is: szabadságharcát, ez esetben az amerikaiak ellenében. A dolog itt irracionális, de jelzés erejű lelkiállapotáról és tehetetlenségéről az adott – és tegyük hozzá: önként választott – körülmények közepette.

1467 Shelton 1964. június 4-én Vedelernek írott felterjesztésének teljes szövege: „1964. június 2-án, kedden körülbelül de. 7:15-kor Mr. Frank Cox, aki – amint Ön is tudja – egyszerre General Services Officer [nem ismert, hogy ez milyen beosztást jelentett az idő tájt – a Szerk.] és biztonsági főnök a követségben, lement a követség bejáratí ajtajához, hogy beengedje az egyik korán érkező helyi alkalmazottat. Frank volt az éjszakai ügyeletes a követség második emeletén egész éjjel. Senki nem maradt a második emeleten Mindszenty bíboroson kívül. Amint Frank elhaladt a fogadópult előtt, mely – ahogy Ön is tudja – lent, az előcsarnokban áll, épp a követség főbejáratával szemben, észrevette, hogy világít egy fény a telefon kapcsolótábláján. (Itt el kell mondanom, hogy épp most fejeztük be egy új kapcsolótábla és telefonrendszer beszerelését a követségre, és ezen az új kapcsolótáblán van egy ellenőrző panel, amelyen lámpák vannak minden szám fölött, melyen keresztül az állomások kapcsolhatók/ellenőrizhetők az épületben. A régi kapcsolótáblán, amely sok éve itt volt már, nem ez volt a helyzet.) Hogy folytassam a beszámolót, amikor Frank Cox észrevette a fényt a kapcsolótáblán, meglepetten látta, hogy a 48-as mellék az, ami az ügyeletes tiszt szobájában van. Ez a telefon a régi rendszerben közvetlen vonal volt, ami nem ment keresztül egyáltalán a kapcsolótáblán, tekintettel az elavult kapcsolótáblával adódó sok gondra, mert úgy gondoltuk, biztonságosabb, ha van egy közvetlen vonalunk a magyar telefonhálózatához. Az új rendszer szerint azonban minden mellékvonal az előcsarnokban lévő kapcsolótáblán keresztül halad. Frank felvette odalent a kapcsolótáblánál a kagylót, és több magyar szót hallott a vonal mindkét végéről, mielőtt hirtelen véget ért a beszélgetés. Meg van győződve arról, hogy semmiképp sem lehetett tévedés a mellékállomás száma felől, és mivel Mindszenty bíboros volt az egyetlen ember akkor a második emeleten, ebből az következik, hogy ha erről a telefonról hívást kezdeményeztek, akkor az csak ő lehetett, vagy fogadott egy bejövő hívást. Ez az első eset, amiről tudunk, amelynek során a bíboros használhatta a telefont. A dolgok természetéből adódóan azonban nem lehet megmondani, hogy ha ez előfordult, biztosan az első alkalom volt-e, mivel ahogy fent elmondtam, eddig nem volt olyan kapcsolótáblánk, amely jelezte volna a kimenő hívások forrását. Utasítottam a bíborossal foglalkozó, kulcsszerepet játszó személyeket, hogy figyeljék ezt a dolgot nagyon gondosan, és megkértem Frank Cox-ot, hogy próbáljon kitalálni valami főkapcsolót a második emelet telefonjaihoz, mely egy kivételével mindet használhatatlanná tenné a hivatali órákon kívül. Pillanatnyilag ez minden, amit tudok jelenteni, de azonnal jelentkezem, bármi fejlemény adódik. A legszívélyesebb üdvözléssel: *Turner B. Shelton.*”

NÉHÁNY ADALÉK A KÖVETSÉGEN VALÓ MARADÁS VAGY TÁVOZÁS KÉRDÉSÉHEZ

A maradás vagy távozás szempontjából figyelemre méltók a két pápaválasztó konklávé (1958 és 1963), valamint 1965, 1967 és 1971 történései.

1958 októberében adódott egy alkalom arra, hogy a bíboros a Vatikánba menjen, hiszen magas méltósága kötelezte őt arra, hogy részt vegyen a pápaválasztáson. Azt tapasztaltuk azonban, hogy habozott: elhagyhatja-e a biztonságot nyújtó budapesti amerikai követséget. Egyrészt minden kortárs osztotta félelmét, hiszen a volt miniszterelnököt, Nagyot és társait a jugoszláv nagykövetség menedékéből való távozásakor csalárd módon fogták el, és hasonló akcióval az ő esetében is számolni lehetett. Ugyanakkor a bíboros Ackerson előtt így fogalmazta meg habozása második okát: „a Bíborosi Kollégium nem érti az ő helyzetét, aki a »legitim« kormány utolsó képviselője Magyarországon. Ezért kétségek között van, 1. »az Egyház iránti engedelmesség és 2. saját hazája érdekének szolgálata« között.”¹⁴⁶⁸ Kétségeinek indokait akkor tárta fel, amikor az amerikai diplomaták, a római amerikai nagykövetség jószolgálatából, már az ő óhajára, a megszokott gyakorlattól eltérve, ún. meghívólevelet kértek számára a „Bíborosi Kollégiumtól”, amelyet 1958. október 15-én vett kézhez. A bíborosnak volt még egy gondja: „amikor számos antikommunista vezető emigrációban, ő az egyetlen »legitim« vezető Magyarországon. Ha feladja jelenlegi pozícióját, az a kommunista rezsim végső győzelmét jelenti. Ez az ő felfogása szerint sokkal fontosabb, mint a konklávéval való részvétel, vagy a konklávé után külföldön való esetleges munkája.”¹⁴⁶⁹ Ezért egy második, ún. meghívólevelet küldtek, amely lényegében azonos volt az elsővel. Eközben eltelt értékes tíz nap és az amerikai ügyvivő csak ekkor, október 18-án, szombaton (ő) kapott felhatalmazást (a SD egyik feltétele volt, hogy a bíborosnak saját szabad akarata szerint kell döntenie), hogy megkeresse a budapesti Külügyminisztériumot. Az elutasítás rendkívül udvariatlan volt, de abban láttuk ennek okát, hogy a konklávé kezdetét október 25-re tűzték ki a Vatikánban, és ha a bíboros október 21-én vagy 22-én kiutazik Budapestről, a Hegyeshalmot, a bécsi és római repülőteret elárasztó, rá várakozó újságírók előtt olyan

1468 Az események leírását I. a II. Széküresedés, 1958. október 9. – 1958. október 28. fejezetben.

1469 Eredetiben: „Úgy érzi, hogy pápi kötelességein túl magyarként is vannak kötelességei, mint a magyar egyház feje és a »törvényes« magyar kormány képviselője. Számos antikommunista vezető van Magyarország határain kívül, de ő az egyetlen az országon belül. Ha feláldozná jelenlegi helyzetét, az gyakorlatilag a kommunista rezsim végső győzelmét jelentené. Ez az ő szemében messze nagyobb súllyal bír, mint az, hogy részt vehet a konklávéval vagy bármilyen fontos munkát végezhet, miután távozik.” Ackerson 1958. október 16-i táviratának összefoglalását l. fentebb, eredeti szövegét uo. 31–32. o., 16. j.

nyilatkozatot tehet, amely az „októberi események” második évfordulóján újabb zavargások kitörésével fenyegethetett. A bíboros tehát nem azért nem utazhatott ki csupán, mert azt a magyar politikai vezetés nem engedélyezte, hanem azért sem, mert felfogása primási feladatairól ebben megakadályozta. Az emigrált antikommunista politikusok – mondjuk úgy, hogy utolsó reménye. 1958 októberében a bíboros Budapesten maradását az teszi érthetővé, hogy kifejezett vatikáni utasításra várt, hiszen esetében rendkívüli a helyzet – a budapesti kormányzat 1956 novemberében sem tartotta be adott szavát –, és ha kiutazik, várhatóan nem térhet vissza. Ezen túl pedig alkotmányos kötelessége, hogy Budapesten maradjon, mint aki a legitim kormány utolsó képviselője.

1963 júniusában ismét pápaválasztó konklávé volt a Vatikánban. A bíboros 1963 tavaszán, az első König- és az első Casaroli-látogatás kapcsán is, ahogy írta, 50–50%-ban volt indifferens a maradás és a távozás kérdésében. Majd olyan feltételekkel állt elő, amelyek indokolják maradását, nehogy a Vatikánba kelljen mennie. Ekkor kezdte hangsúlyozni primási feladatkörének „alkotmányos” szempontjait. A bíboros motívuma a primási hivatal közjogi feladatkörének reménybeli ellátása lesz, amint ez az 1963. október 17-i levélből is kitűnt, és majd még kifejezőbb megfogalmazást nyert az 1964. kora tavaszi beszélgetések során. Utólag visszatekintve, amikor a II. Vatikáni Zsinat második ülészaka is a bíboros részvétele nélkül kezdődött meg, akkor értékelte át 1963. március 28-án és április 8-án kelt leveleit, mintha azok a zsinaton való részvétel feltételeit tartalmaznák, ahogy írta: „milyen minőségben vehetek részt a zsinaton”.

1965 őszén mindhárom kormánytényező – az amerikaiak, Budapest és a Vatikán – presztízsveszteség nélküli megoldásnak tartotta volna, ha tbc-s betegségének kiújulása miatt a bíboros külföldi gyógykezelést választ. Mint fentebb idéztük: az ügyvivő, „Mr. O’Shaughnessy rámutatott a bíboros előtt arra a tényre, hogy fertőző tüdőtuberkulózisa van, ami új és zavaró tényező az ő menekülti helyzetében a követségen, és hogy az orvosok értékelése szerint kórházban a helye, ahol megfelelő ellátást tudna kapni. A bíboros egyetértett abban, hogy ideális esetben ez a helyzet. Ő azonban nem hagyhatja el Magyarországot, mondta, mindent felülmúló kötelezettségei vannak a magyar püspökökkel, papsággal és néppel szemben mint prelátusnak, a magyar nemzettel szemben pedig mint primásnak. Azt mondta, nem lát azonnali megoldást, kivéve, hogy aláveti magát az előírt kezelésnek a követségen, és követi a higiéniai óvintézkedéseket, amelyek a követség dolgozóit megvédik a fertőzéstől. Ezután Mr. Kádárt és tevékenységét szidalmazta s hozzátette, hogy ha visszavonulna a római kúriába, az nagy győzelem lenne Kádár számára.”¹⁴⁷⁰ Még ugyanazon az

1470 1965. szept. 4. Deptel 224 sz. távirat. (L. fentebb, 299. o. Továbbá Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1003–1006. o., itt 1004. o., 307. sz. dok.

őszön ismételt kísérleteket tett VI. Pál pápa értesítésére. Előbb november 9-én, Könignek akart írni, de az amerikaiak nem továbbították másfél soros üzenetét, majd két nappal később személyes megbízottat akart küldeni Könighez, aki azonban a feladatot nem vállalta.¹⁴⁷¹ Így harmadik kísérletet is tett, amely célhoz juttatta: november 12-én levelet írt VI. Pálnak, hogy küldje a bécsi érseket Budapestre – aki a következő év elején, március 6-án meg is érkezett. A bíboros célja az volt, hogy megkérje a Szentatyát, még a zsinati ülésszak vége előtt emelje fel szavát az igazságosság mellett, nehogy a szovjetek békepolitikájukkal lenyeljék „Central-Európát”. Fontos mondanivalója volt VI. Pál pápa számára, de nem ragadta meg ezt a kínálkozó alkalmat, nem utazott ki, nem hagyta el menedékét, inkább háromszor is próbálkozott fontos üzenetének kijuttatásával – s végezetül tudható volt, hogy nem jut el a címzetthez ez a jelentős üzenet az általa óhajtott közeli időpontban. A számára fontos szempont – a béke és az igazságosság kapcsolatának tisztázása – másodlagossá vált, a követésen maradás – vélt vagy valós közjogi köteletségének való megfelelés – kapta az elsődleges hangsúlyt.¹⁴⁷² A SD erőfeszítéseket tett Washingtonból, hogy Casarolit fogadják a budapesti Külügyminisztériumban, hiszen küszöbön állt VI. Pál pápa 1965. október 4-i New York-i útja és személyes találkozója Johnson elnökkel. Casarolit végül is nem fogadták Budapesten – nem lévén mondanivalója, hiszen a bíboros meggyőzte őt saját variánsáról, miszerint betegsége nem súlyos és kezelhető a követésen is. – Így a csúcstalálkozóra nem lehetett előkészíteni a bíboros távozásának kérdését.¹⁴⁷³

Legismertebbek voltak idáig az 1967. őszi események, amelyek dinamikáját részleteiben is feltártuk, hiszen az amerikai dokumentumok lehetőséget biztosítottak rá. A bíboros motivációja az volt, hogy nemzete nevében kifejezze tiltakozását az Amerikai Egyesült Államok külpolitikájának eme fordulata ellen, hiszen a nagykövet küldésével elismerik a budapesti rezsimet, amelyet ő másutt – joggal – illegális csoportnak is nevezett. Miután megdolgoztatta az amerikai és a vatikáni diplomatákat, továbbá König érseket is, aki abban az esztendőben négyszer látogatta meg őt menedékében, elállt a kísétálás gondolatától. A végső lökést a König által hozott pápai kérés adta, és maradásának vallásos jelleget adott az, hogy a pápa iránti engedelmesség jegyében történt.¹⁴⁷⁴

1471 L. a Kecskeméthy követségi tiszttel való beszélgetését.

1472 L. még Somorjai Ádám: *Pax*, 176–183. o.

1473 L. fentebb, 295. o. és következők.

1474 „De mivel a pápa, aki az egyház legnagyobb tekintélye, megkért, és mivel én magam is el akarom kerülni a botrányt a katolikusok körében, kész vagyok arra – elveim megváltoztatása nélkül –, hogy megvárjam a tárgyalások eredményeit...” Bár itt még mindig nem adta fel távozási szán-

Az 1965. és 1967. évi események később, 1971-ben tanulságul szolgáltak a diplomataik számára, de négy esztendőnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a bíboros elszánja magát a nagykövetség elhagyására. Ennek dinamikáját követtük 1971 eseményeinek elemzésekor. A hagyományos nézet, miszerint a pápa iránti engedelmesség volt az, ami miatt meghozta ezt a döntést, kiegészült azzal, hogy ezt a folyamatot Mindszenty maga váltotta ki, amikor folyamatosan szembehelyezkedett vendéglátói intézkedéseivel, megszegte a diplomáciai mentesség feltételeit és König érseket is rávette erre. Az a szándék motiválta ebben, hogy emlékiratait nyilvánosságra tudja hozni.¹⁴⁷⁵

PRÍMÁSI JOGKÖRE A TRIANONI HATÁROKON KÍVÜLI TERÜLETEK FÖLÖTT

A trianoni békeszerződés igazságtalanságainak részletes elemzése visszaterő központi gondolat a bíboros egész levelezésében. Nem tartjuk itt szükségesnek, hogy ennek részleteire ismét kitérjünk, viszont fontosnak tartjuk azt a kitételt, hogy „az úgynevezett két békekötés természetjogilag érvénytelen”,¹⁴⁷⁶ beleértve a II. világháborút lezáró párizsi békekötést is. Itt mindkét szónak hangsúlya van: *természetjogilag* – ez a gondolat vezérgondolat az ő felfogásában – és: *érvénytelen*. Ennek az érvénytelenítésnek azonban útjában állt az egész világrend, az egész politikai valóság. Amennyiben a bíboros el akarta látni alkotmányos feladatait, akkor felmerülhet a kérdés, mi a mondanivalója a reálpolitika területén, hogyan tovább, hiszen érvénytelenség ide vagy oda, mindkét békeszerződés mindmáig hatályos joggal szabályozza a népek, nemzetek életét. 1965 tavaszán nem riadt vissza attól a gondolattól sem, hogy Johnson elnöktől az ezeréves lengyel–magyar határ visszaállítását,¹⁴⁷⁷ vagy egy Vietnamhoz hasonló megoldást kérjen Közép-Európa javára.¹⁴⁷⁸

Az első alkalom, amikor felemelte szavát a „nihil innovetur”, a semmi újítás se vezettség be jegyében, 1960. január 22. volt. Mint írtuk: „Sajtóértesülések szerint

dékát: „... az új és megalázó körülmények közepette lealacsonyíthatna, ha egy napnál is tovább maradnék, mint szükséges.” L. az 1967. október 18-án kelt, VI. Pál pápához írott levelében.

1475 Vö. Somorjai Ádám: *Miért hagyta el?!*

1476 L. fentebb. Mindszenty bíboros levele Cicognani bíboros államtitkárhoz, 1964. szeptember 8.

1477 1965. május 19-én kelt levele. Az eredetiben ugyanúgy zárójelben van a nevezetes bekezdés, mint a korábban általunk közölt budapesti követségi fond hivatali példányában. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 981. o., 302. sz. dok.)

1478 „Nem U Thant látogatása, nem a szégyenteljes budapesti komédia és nyugati támogatás kell, hanem a vietnami büntetőakció lenne megfelelő és indokolt morális alapon a szörnyű népirtás és a szerződések nyílt megszegése miatt.” Levél Johnson elnökhöz, 1965. március 21. (In: *Mindszenty bíboros követségi levelei*, 275–278. o., itt 277. o., 92. sz. dok.)

az osztrák konkordátum keretében Nyugat-Magyarország (Burgenland) területén új egyházmegye létesülne. Mint illetékes metropolita-érsek és Szent István területének primása, nagy alázattal kéri, hogy semmit se változtassanak (*nihil innovetur*), maradjon meg az eddigi átmeneti helyzet, hogy ne képezzen precedenst a csehek, románok, szerbek felé a Szent István koronájának területéből kiszakított 17 egyházmegye esetében. Szerencsétlen Magyarország, amelyet 1920-ban, majd 1946-ban nyolc részre szakítottak, és amely a Jerikó felé vezető úton fekszik, nem érdemli meg ezt éppen a Szentszéktől, amely az irgalmas szamaritánus szerepét tölti be a világban. A párizsi »béke« sem érdemli meg az Apostoli Szentszék jóváhagyó pecsétjét.¹⁴⁷⁹ Politikai tartalma miatt az amerikaiak nem továbbították, mert a következő kitételeket serlemeztek: „Ausztia nem növelte jóhírét azzal, hogy elfoglalta ezt a területet”; „Ausztia nyolcadik ellenségként jelentkezett”; „a magyar lakosság létszámának folyamatos fogyását erőltették a másik oldalon”. A bíboros azonban nem hagyta annyiban, 1960. június 30-án visszatért a kérdésre Herter külügyminiszternek írt levelében, ebben sajnálatát fejezte ki, hogy az amerikai külügyi tárca nem engedélyezte neki a január 22-i levelének továbbítását.¹⁴⁸⁰ Az amerikai feljegyzés észrevételezte, hogy a bíborosnak ez a levele, mint a korábbiak is, politikai és egyházi jellegű nézeteit tartalmazza, ebben ugyanis kifejezte sajnálatát az 1920. évi trianoni béke miatt, és az 1947. évi párizsi békét még rosszabbnak tartotta a trianoninál is.

A bíboros a győri és a szombathelyi püspökök illetékességéről is írt. Ám ha Burgenland 1922-től apostoli kormányzóság, akkor az a két nyugat-magyarországi egyházmegye, amelyből e területeket kiszakították, már nem tarthatott igényt arra, hogy az ausztriai részek egyházi igazgatását végezze. Ezen túl nem érthető, hogyan gondolta a bíboros, hogy ő az amerikai követségről tud intézkedni, ráadásul, hogy a két, a kommunisták által akadályozott szuffragáneus, tehát neki, mint érsek-metropolitának alárendelt két püspök nevében intézkedjék. Itt kifejtett nézetei tehát, úgy tűnik, nem vették figyelembe az idő során kialakult egyházjogi, nemzetközi és belpolitikai helyzetet, valamint saját helyzetének realitárait. Ezen túl nem értette, hogy felvetése miért politikai kérdés, hiszen ő ezt egyházi kérdésnek tartotta.

Megadtuk a csehszlovákiai területekkel kapcsolatos hét levelének időpontját, és az egyes levelekhez észrevételeket fűztünk. Az a kép alakult ki, amit Casaroli így írt le 1964. április 18-i jelentésében:¹⁴⁸¹ „Öminenciája [...] hivatali pozícióját illetően

1479 L. fentebb. Mindszenty József 1960. január 22-én kelt levele XXIII. János pápához.

1480 A Herter külügyminiszterhez írt levél szövegét és a kísérő diplomáciai iratokat I. Mindszenty bíboros követségi levelei, 108–116. o.

1481 L. fentebb. Olasz eredetiben: „Egli è – come si esprimeva – »vices praesidentiales gerens«; a lui spetta, fra l'altro, di designare il Primo Ministro e d'insediare il Governo.” Majd így folytatta: „Sotto l'aspetto nazionale, poi, le responsabilità del Primate abbracciano la difesa e la protezione

nem annyira esztergomi érseknek tartja magát, mint inkább Magyarország Prímásának: bizonyára az első hivatalt sem tagadja meg és becsüli le, de úgy tekinti, mint amely megalapozza a másodikat, mely fontosságának tudata mintegy elhomályosítja és teljes mértékben igénybe veszi őt. A »Magyarország Prímása« cím – őminenciája felfogása szerint – átfogó és rendkívül nagy felelősséggel, egyszersmind jogokkal jár az egész országra, sőt, »Szent István Király országterületének« egészére vonatkozóan, még akkor is, ha a jelen helyzetben más nagyhatalmak uralmának van alávetve; e felelőség és jogok egyszerre egyházi, politikai és nemzeti természetűek. Egyházi szempontból ez azt jelentené, hogy a Prímásnak illetékessége, hogy véleményt nyilvánítson, és éppen ezért legalább meg kell hallgatni a véleményét minden ilyen típusú kérdésben, nem csupán az esztergomi érsekség és egyháztartomány, hanem egész Magyarország vonatkozásában, sőt azon túl is ([...] folyó év február 18-án, hivatkozva az Apostoli Szentszék és Csehszlovákia közötti megállapodásról szóló híresztelésekre, őminenciája ezt írta: »On the Bohemian metropolitan territory I am legally interested as bishop and Primate concerning the whole highlands [so-called Slovakia]. The situation is similar in legal respect concerning the mutilated and historical Hungary«:¹⁴⁸² amely kiterjed – Szlovákián túl – Románia, Jugoszlávia, Kárpátalja stb. egyes részeire).»

Mindszenty a szlovákiai rész főpásztorának tartotta az esztergomi érseket, amely így is volt a múltban, s így volt 1937-ig, amikor a trnava–nagyszombati apostoli kormányzóságot közvetlenül a Vatikán alá rendelték. Ezen jogilag nem változtatott az első bécsi döntés utáni helyzet, amikor a Magyarországhoz visszacsatolt részek ismét az esztergomi érsek kormányzata alá kerültek vissza, mert a trnava–nagyszombati apostoli kormányzóság területe, ha nagy részét el is veszítette, kisebbik része megmaradt. Ez a Dunától északra gyarapodott ismét a II. világháború után, és Esztergom újból elveszítette ezeknek a területeknek az egyházi kormányzását. Bár Prágában nem volt nuncius, a prágai nunciatura ügyvivője egy héttel azután, hogy Mindszenty átvette Esztergom kormányzását, 1945. október 14-én, intézkedett. Igaz, hogy ez ellen a prímás december 10-i dátummal tiltakozott a pápánál, de nem kapott

di tutti gli ungheresi, anche fuori patria, specialmente delle minoranze oppresse nei Paesi vicini.» Casaroli jelentésének teljes szövege eredetileg megjelent in: Barberini 2008, 129–146. o. L. fentebb!

1482 Fordítását így adtuk meg: „a csehországi érseki területen törvényesen érdekelt vagyok mint püspök, metropolita és Prímás, az egész Felvidéket (úgynevezett Szlovákiát) illetően. A helyzet törvényes szempontból hasonló a megbeszített és történelmi Magyarországhoz.” (Mons. Casaroli megjegyzése: „Szlovákiában azonban csak Egernek van két szuffraganeus egyházmegyéje [Esztergomnak nincs], míg a többiek közvetlenül az Apostoli Szentszékhez tartoznak.”) Lásd fentebb, 177. o.

rá választ. Így az esztergomi érsek nem volt többé illetékes a Dunától északra eső területeken.¹⁴⁸³

1968. február 18-án VI. Pál pápához írt levelet a vajdasági területek, nevezetesen Szabadka apostoli kormányzóság ügyében: „a UPI hírügynökség azt jelenti, hogy az Apostoli Szentszék leválasztotta Kalocsa Főegyházmegye szerbiai részét, és az apostoli kormányzóság új egyházmegyévé alakult. Nem tudom, hogy igaz-e ez, vagy sem; hogy a kalocsai érseket megkérdezték-e előtte, vagy sem. Ha a hír igaz, akkor az a szomorú kötelesség hárul rám, hogy védelmére keljek Szent István apostoli király majdnem ezeréves hierarchiájának. Ebben a kérdésben a hívek java a legfőbb elv...”¹⁴⁸⁴ A bíboros nézetei tehát Szabadka esetében sem vették figyelembe a tényleges egyházi jogi helyzetet, ami azt jelentette – miként erre is utaltunk –, hogy a Vatikánban nem találhattak meghallgatásra.

Összességében azt látjuk, hogy Mindszenty bíboros a természetjogra hivatkozva nem vette tudomásul a két igazságtalan békeszerződést, nem vette tudomásul az első és a második világháború után kialakult határokat, önmagát végig Trnava-Nagyszombat illetékes főpásztorának tekintette, holott nem volt illetékes. Szlovákia területe felett primási illetékességét hangoztatta, holott nem volt illetékes. Saját magát Burgenland metropolita érsekének és Burgenlandot a primási illetékessége alá eső területnek tekintette, holott nem volt illetékes. Szabadkát ugyancsak primási illetékessége alá eső területnek tekintette, holott nem volt illetékes. Nem vette észre, hogy Burgenland kérdését az amerikaiak politikai, míg ő egyházi kérdésnek tekintette. Ezen kívül mindezt menedékes helyzetének korlátait figyelembe nem véve, tehetetlenül, de szüntelenül, adandó alkalmakkor újra és újra, álláspontján sohasem változtatva tette.

1483 Még 1971. június 27-én is foglalkoztatta a kérdés, pedig ekkor már befejeződött a nagykövetség elhagyásáról folyó tárgyalásai első, talán legfontosabb és legismertebb fordulója. Napi jegyzetében – miként már idéztük – ezt írta: „Közben megtudom: A Felvidéken Ciriaci prágai nuntius magáévá tette az ördögi tervet: az egyházmegyék átcsoportosítása folyók, közlekedés szerint. Így lesz negligabilis quantitas Hungarica natio pro extinctione [elhanyagolható mennyiség a kihálásra szánt magyar nemzetből]. A magyar püspöki kar Kádár-vonalon hallgat. Quid ad Nos [Mi mit tegyünk]?” Nos, kérdés, hogy miért Ciriacira gondolt e jeles napon a bíboros, mert ő 1928–1934 között volt prágai nuncius, és a bíboros feljegyzése előtt négy és fél évvel meghalt. Sőt, ahogy Budapesten, úgy Prágában sem volt nunciátúra a pártállami időszakban. Lehetséges, hogy itt is meg kell nézni a Napi jegyzetek eredeti kéziratát és más esztendőhöz sorolni e bejegyzést, mi több, az ezeket tartalmazó összeállítás éppen az amerikai követségi periódus időszakát öleli fel, és ahogy 1971. június 27-én elfogadhatatlannak tűnik számunkra ez a kitétel, ugyanúgy a követségi évek bármelyikében annak érezhetnénk, kezdve 1957. június 27-tel.

1484 L. az 1968. február 18-án írott levelét.

A PRÍMÁS ALKOTMÁNYOS SZEREPKÖRÉRŐL, KÖZJOGI, POLITIKAI SZEREPVÁLLALÁSÁRÓL VÁLLOTT FELFOGÁSA

Az amerikai politikai vezetőkhez írt több mint száz levele arról tanúskodott, hogy főként politikai kérdéseket tett szóvá, az első években még utasításokat is óhajtott adni az amerikai külpolitikának, hogyan képviseljék a magyarkérdés ügyét az ENSZ-ben. A SD-ben és a Fehér Házban készült emlékeztetők viszont azt láttatják, hogy az amerikaiak tartózkodtak érdemben foglalkozni levelével, ha azt látták, hogy nemzetközi vagy hazai belpolitikai kérdésekkel foglalkozik; az elején, még az Eisenhower-adminisztráció idején ki is tértek ennek magyarázatára, azért hogy ne veszélyeztessék a bíboros menedékes helyzetét. Ezért sem adtak neki írásban választ, csak utasították a budapesti ügyvivőt, hogy szóban erősítse meg: „levele beérkezett a Fehér Házba”. Az apparátus akkor mozdult meg, ha a legkisebb célzás volt a levélben arra, hogy a bíboros a követség elhagyásán gondolkodik.¹⁴⁸⁵

Mindszenty bíboros 1964 júniusa előtt hercegprímásként írta alá leveleit, ezt követően prímásként. A „herceg” előtag letétele tudatos lehetett, egyelőre forrásainkban nincs arra nyom, hogy minek a hatására. Az amerikai elnökökhöz írt leveleinek vizsgálata során merült fel a gondolat, hogy ezt a döntését közvetlenül megelőzte egy fejlemény, miszerint az amerikai elnökök, nevezetesen Kennedy, nem fogadta el az ő Central-Europa gondolatát, miszerint Közép-Európa nevében emelte fel hangját, ezért tiltakozásul tette le ezt a címet. Ez egyelőre munkahipotézis, amely cáfolatra vagy megerősítésre vár, lehetőleg források alapján. Avagy ez idő tájt jutott tudomására a Konzisztoriális Kongregáció 1951. májusi dekrétumának tartalma, s ebből következett az, hogy korábbi címének viselését elhagyta.¹⁴⁸⁶

A következő idézetek olvastán viszont azt tapasztalhatjuk, hogy herceg előtag ide vagy oda, prímásként is ugyanolyan tekintély igényével lépett fel, ugyanolyan tar-

1485 Nem térünk ki minden esetre, hiszen a kérdés tanulmányozható Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf*, illetve Somorjai Ádám: *Mindszenty bíboros követségi levelei* című kötetekben is. Itt ez utóbbit használjuk, mert ebből visszakereshetők az angol eredetik is.

1486 Somorjai Ádám: *Mindszenty bíboros követségi levelei*, 257. o. XII. Piusz pápa 1951-ben valóban úgy rendelkezett, hogy a főpapok ne használják világi címeiket, vö.: Somorjai Ádám: Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József 1971–1975. könyvéről Mózessy Gergely recenziója. (In: *Levéltári Szemle*, 2008. 4. sz. 110–112 o., itt: 111. o.) Bár első látásra kézenfekvő a gondolat, de a kérdés számunkra inkább az, hogy erről az 1951-es római rendelkezésről hogyan értesülhetett az ez idő tájt fegyházban sínylődő bíboros. A későbbi események sem kedveztek annak, hogy egy sajátos római intézkedés híre eljusson hozzá. Az amerikai források csak a követségi tartózkodás vége felé utalnak arra, hogy maguk az amerikaiak felfigyeltek a kérdésre. A Konzisztoriális Kongregáció dekrétumának kelte 1951. május 12-e, Adeodato Giovanni Piazza* bíboros írta alá (in: *Acta Apostolicae Sedis*, 1951. 480. o.). A kérdés összetettebb annál, hogy e helyen alapos feldolgozására vállalkozzunk.

talommal töltötte meg a primás fogalmat, mint korábban a hercegprimás fogalmát. Ezt a kérdést öt szempontból tárgyaljuk, idézetek tükrében: Mindszenty bíborosnak – (herceg)primási címén – alkotmányos feladatairól vallott felfogása a saját, az amerikaiak, Casaroli, König és a washingtoni apostoli delegátus megfogalmazásában.

1. Mindszenty bíborosnak – (herceg)primási címén – alkotmányos szerepéről vallott felfogásával kapcsolatban a következő saját megfogalmazásaira figyeltünk fel:

Már 1958. január 10-én, Murphy külügyminiszter-helyetteshez írt levelében e szavakkal tiltakozott egyes emigráns amerikai magyar politikusok működése ellen: „alkotmányos szempontból törvényes helyzetemnél fogva határozottan tiltakozom az ellen, hogy a demokratikus elvek még nagyobb károkat szenvedjenek, amennyiben ez a három továbbra is a magyar nemzet egyedüli képviselőjének állítja be magát.”¹⁴⁸⁷ Ez a felfogása rendkívül problematikus, a budapesti követségről nem ellensúlyozhatta, hanem csak helyteleníthette a szabadon mozgó, az Amerikai Egyesült Államokban hazájuk javára tevékenykedő politikusok működését. 1958 októberében azt láthattuk, hogy habozott kiutazni a Vatikánba, a pápaválasztó konklávéra, arra hivatkozva, hogy alkotmányos feladatai maradása mellett szólnak.

A legtöbb idevonatkozó megfogalmazást 1963-ból, 1964-ből és 1965-ből találhattuk:

1963: a március 22-i budapesti amnesztiarendeletről szemben a történeti Magyarország alkotmányos funkciójának birtokában tiltakozott,¹⁴⁸⁸ saját magának szimbolumértéket tulajdonított,¹⁴⁸⁹ az amerikai követségen való befogadását megfelelő

1487 1958. január 10. Mindszenty bíboros levele Murphy külügyminiszter-helyetteshez (in: *Mindszenty bíboros követségi levelei*, 53–58. o. 18. sz. dok.). Akiknek tevékenysége ellen tiltakozott: Kéthly Anna*, Király Béla* és Nagy Ferenc*. A névsorba öt hónappal később, június 10-én Varga Béla* is felkerült.

1488 „A történeti Magyarország alkotmányos funkciójának birtokában tiltakozom minden alkudozás ellen; tiltakozom az ellen, hogy egy amnesztiával bagatellizálják egy hősiesség nemzet ügyét, amikor – a bolsevik szóhasználat szerint csak az ítélet megsemmisítését jelentő – amnesztiát kapott foglyok sorsa pusztán annyiban változik, hogy egy tágasabb börtönt kapnának, amennyiben a már kétszer – 1956-ban és 1962-ben – legyőzött Magyarországon belül maradnának foglyok.” 1963. február 6-án Rusk külügyminiszterhez írt levele (in: *Mindszenty bíboros követségi levelei*, 198–199. o., 62. sz. dok.).

1489 „Ha a keleti uralom alatt a magyar püspök, akinek alkotmányos szerepe is van, egyedül hagyná el az országot, tekintet nélkül az említettekre és az ő rokonaira, az nagy összeomlást jelentene a magyarok lelkében.” 1963. március 28. A bíboros államtitkárhoz írta. Maga a megfogalmazás nagy öntudatra utal, bár a megállapítás igazságmagvát a kortársak is elismerték. Kiemelnénk itt a zsinatra érkező Dudás püspök vonatkozó véleményét Vagnozzi érsekkel, a washingtoni apostoli delegátussal a Vatikánban. (L. fentebb, 331. o. és köv.) Az érsek erről 1966. január 28-án tájékoztatta McKissont és Squire-t.

keretnek tartotta alkotmányos feladatainak gyakorlására,¹⁴⁹⁰ egyedülálló alkotmányos szerepe révén „összeköti a tízmillió magyart a megcsonkított és leigázott Magyarországon, másodsor a 3 és 1/2 millió magyart 6 elcsatolt területen”.¹⁴⁹¹ „Ilyen körülmények között az ő számára a legjobb hely a budapesti amerikai követség. Itt hivatalosan fogadta őt a világ leghatalmasabb és leginkább respektált országa. És a vendég itt lehet az ország szívében.”¹⁴⁹² Majd így fogalmaz: „...nem feledkeztem meg alkotmányos kötelezettségemről, a magyar közjog szerint, amely előírja a primás elsődleges feladatát”.¹⁴⁹³ „Magyarország primása Szent István meghagyása szerint alkotmányos tényező, ezzel a feladatkörrel más primások nem rendelkeznek.”¹⁴⁹⁴

1964: mintha 1963 folyamán minden fontosabb gondolatot megfogalmazott volna, ebben az esztendőben új elemeket már nem is találunk. Vegyük sorba az idevonatkozó kitételeket: „Magyarország hercegprimásának a világon páratlan, egyedülálló alkotmányos szerepe van, és a jelenlegi alkotmányos és törvényen kívüli szakadéokban Magyarországon kell maradnia, s vendéglátóm engedélyével itt, a kö-

1490 „A primás ma Magyarország első számú alkotmányos tényezője, ha alkalom nyílik feladatainak gyakorlására. Ezt a feladatát nem lehet Rómában, Bécsben vagy a világ bármely más pontján realizálni, még Magyarországon sem, sőt Stepinac érsek tapasztalata szerint még a szülőfaluiban sem. Csakis olyan keretek között, ahová 1956-ban menekültem és ahol hivatalos fogadtatásban részesültem: az amerikai követségen. Itt a primás a megcsonkított Magyarország képviselője lehet és valóban az is, de képviseli a környezetünkben és messze az egész világon élő többi 5 millió magyart is. Azokat, akik a primás által 1945 és 1956 után megnevezett templomokban, iskolákban, főiskolákon, akadémiákon, szövetségekben tömörülnek.” 1963. május 13. Rusk külügyminiszterhez írt levele. (In: *Mindszenty bíboros követségi levelei*, 210. o., 66. sz. dok.)

1491 „Magyarország primásának egyedülálló alkotmányos szerepe van. Ő az, aki összeköti a tízmillió magyart a megcsonkított és leigázott Magyarországon, másodsor a 3 és 1/2 millió magyart 6 elcsatolt területen (1919) [sic!].” 1963. június 15. A megválasztandó pápához írta.

1492 1963. június 15. A megválasztandó pápához írta.

1493 „Ez időben kényszerűségben voltam. (Ennek természete ismeretes Casaroli Prelátus úr előtt.) Ez a kényszerűség is sürgetett a magas szándék elősegítésében. Másrészről nem feledkeztem meg alkotmányos kötelezettségemről, a magyar közjog szerint, amely előírja a primás elsődleges feladatát.” 1963. október 17. VI. Pál pápához írta.

1494 „Magyarország primása Szent István meghagyása szerint alkotmányos tényező, ezzel a feladatkörrel más primások nem rendelkeznek. Lengyelország primásának helyzete valamelyest hasonlít ehhez, de az alkotmányos jogkörök kisebbek mind mennyiségre, mind minőségre. Az Apostoli Szentzsék mindig elismerte és segítette ezt az egyedülálló privilégiumot. Elöttem 78 primás volt hivatalban. Esztergomban, történelmi szokás szerint nem voltak koadjutorok, amikor a primások a harcok élén álltak a betörő tatárok és törökök ellen, s ők maguk is életüket veszítették. Száműzetésbe küldettek, önként vállalták a külföldi tartózkodást, nem kevesen 105 éves korukban is koadjutor nélkül működtek. Nem óhajtották kétségbe vonni alkotmányos feladataikat, a dolgok szaporítása által.” 1963. október 17. VI. Pál pápához írta.

vetségen.¹⁴⁹⁵ „Magyarország primásának ezer év óta olyan alkotmányos szerepe van, amelyhez foghatót a világon egyetlen primás sem tölt be. Ezért érthető, hogy az emigráns magyarok tömegei azt követelték, hogy maradjon szenvedő, létében megkérdőjelezett és veszélyeztetett nemzete mellett.¹⁴⁹⁶ Ugyanitt: „Elnök Úrnak óriási hatalma van cselekedni, nekem semmi. Csak ütőkártya vagyok a Vatikán kezében az elkövetkezendő tárgyalások folyamán (a papokkal, a hívekkel és más dolgokkal kapcsolatban). Alkotmányos tényező vagyok, magas lelki hatalmam bilincsbe verve. Feltételeim voltak és vannak, amelyeket a Vatikán kell támasszon a rendszer felé.”¹⁴⁹⁷ Másutt: „Csupán ennyiért nem hoztam meg az áldozatot. (Magyar Egyházam, hazám, történelmi alkotmányos szerep, szenvedő magyarok [feláldozását?].) Alázatosan visszavontam válaszomat mint az egész vallásszabadság ellenértékét.”¹⁴⁹⁸ Mindszenty bíboros ugyanakkor, ha a prágai érsekre gondolt, rögtön hozzáfűzte azt, hogy:

1495 „1963-ban, az »enyhülés« idején a Szentatya, XXIII. János megbízottja [Franz König bíboros – a Szerk.] kijelentette nekem, hogy Róma beletörődik szabadon meghozott döntésembé, de kérdezi, mi az elképzelés. Magyarországon maradok, vagy mint Magyarország tényleges, továbbra is megmaradó hercegprimása és esztergomi érsek magasabb kúriai pozíciót kapok Rómában? Nevemben pedig a mai adminisztrátor irányítaná az érsekséget. Akkor is az volt, és most is az a válaszom, hogy Magyarország hercegprimásának a világon páratlan, egyedülálló alkotmányos szerepe van, és a jelenlegi alkotmányos és törvényen kívüli szakadékban Magyarországon kell maradnia, s vendéglátóm engedélyével itt, a követségen. De mivel az egyház szabadsága elválaszthatatlan a nemzet szabadságától, ha Kádár minden vonalon visszaállítaná az egyház teljes szabadságát, írásba foglalná és csatolná a pontokat, kész lennék elhagyni az országot mint tényleges hercegprimás és esztergomi érsek. 1963. május 8-án a Vatikán második küldötte [Casaroli – a Szerk.] foglalkozott az illegális csoporttal Budapesten. Ő érthetően kitörő örömmel fogadta a primás Magyarországról való távozását, de az egyház jogainak helyreállítása nélkül. Az 1–3., 5–7. pontok [utalás feltételeinek pontjaira, ami ezt a dokumentumot követi – a Szerk.] még nem teljesültek, ehelyett négy újabb papot és hívőt börtönöztek be. A kiközösített békepapok lettek a nagyobbik tényező. A terror most burkolt, de változatlan. Így azt válaszoltam Őszentségének, hogy a feltételek nem teljesültek, a közvélemény Magyarországon és azon kívül az alkotmányos álláspontot kívánja, így visszavonom az áldozatra vonatkozó ígéretemet. Ezzel egyidejűleg kértem Elnök Úr döntését menedékemmel kapcsolatban.” 1964. február 4. Johnson amerikai elnökhöz írta. (In: *Mindszenty bíboros követségi levelei*, 245–246. o. 81. sz. dok.) Jones ügyvivő február 5-én küldte meg Vedelernek. Jones aznap távirati úton is értesítette Washington, összefoglalva a levél tartalmát, mert a diplomáciai posta csak négy nappal később indult. Kiemelte, hogy a bíborosnak az az álláspontja, hogy a „hercegprimásnak a világon páratlan, egyedülálló alkotmányos szerepe van, Magyarországon kell maradnia, s a vendéglátó engedélyével a követségen”. (In: *Mindszenty bíboros követségi levelei*, 243. o.)

1496 1964. december 16. Johnson amerikai elnökhöz írt. (In: *Mindszenty bíboros követségi levelei*, 270. o., 90. sz. dok.)

1497 *Mindszenty bíboros követségi levelei*, 271. o.

1498 1964. június 30. A bíboros államtitkárhoz írta.

neki nincs alkotmányos szerepe.¹⁴⁹⁹ Sőt, amikor az egyház szabadságának visszaállítását feltételül szabta, akkor rögtön, másodikként felsorakoztatta az alkotmányos szerepkör elismerését.¹⁵⁰⁰

1965: ugyanezt tapasztalhatjuk ebben az esztendőben, a bíboros felfogása tehát kikristályosodott: „Kérem, tegye megfontolás tárgyává a hálás vendég levelét, aki emellett a világegyház bíbornoki testületének szerény tagja és haláláig isteni és emberi jog szerint első számú alkotmányos képviselője a tíz és fél évszázada fennálló történelmi, de ma elnyomott Magyarországnak. Ő is ismeri egy kissé és megszenvedte ezt a gondot.”¹⁵⁰¹ Szent Istvánra, egy bizonyos, Bizáncból menekült papra, Cluny szellemére hivatkozva: „az érsek az alkotmányos helynök”.¹⁵⁰² Betegsége miatt „a második alternatíva [a nagykövetség elhagyása – a Szerk.] nem erkölcsi nyomás. Nem lenne megfelelő sem nemes vendéglátóm, sem az én egyházi és alkotmányos pozícióm szempontjából, hanem csak egy jól megfontolt elv és a betegségem következménye”.¹⁵⁰³

1966-ból: felfigyeltünk arra a levelére, amelyet VI. Pál pápának 75 éves születésnapja közeledtével, hivatalba maradása érdekében írt, amelyben ismét szerepelt a kitétel: „Szerény véleményem szerint csak mint érsek és primás kérhetem ezt a menedéket, nem mint magánszemély.”¹⁵⁰⁴

1967-ben ez az a gondolat, amiért tiltakozásul a nagykövet érkezése miatt a nagykövetség önkényes elhagyásával fenyegetőzött és az amerikai diplomátákat hóna-

1499 „Prága érseke kijelentette, idősebb fejjel és alkotmányos szerep nélkül...” 1964. június 30. A bíboros államtitkárhoz írta.

1500 „Ha az Egyház szabadságát minden lényeges vonalon visszaállították és így alkotmányos szerepkörömet elismerik, a több alkalommal kifejtett okok miatt (a deportált püspökök, papok és hívek visszatérésével) megállapíthatom, hogy lényegében valóban megtörtént a restauráció.” 1964. augusztus 3. A bíboros államtitkárhoz írta.

1501 1965. május 19. Johnson elnökhöz írta. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítéelve*, 978. o., 302. sz. dok.)

1502 1965. július 13. A bíboros államtitkárhoz írta. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítéelve*, 990. o., 305. sz. dok. L. itt jegyzeteinket!)

1503 1965. október 12. Johnson elnökhöz írta. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítéelve*, 1041. o., 318. sz. dok.)

1504 1966. november 14. VI. Pál pápához írta. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítéelve*, 1064. o., 326. sz. dok.) A levél bevezetése: „Szentatyá! Ha Isten is úgy akarja, március 29-én 75 éves leszek. Ez az engedelmesség kora. Már 18 éve vagyok távol a kötelességeimtől. Olyan szolga vagyok, aki nem hajt hasznót a hivatásának, bár erőszakkal akadályoznak meg ebben. A kérdés nem egy ember érdekében merül fel, hanem a magyar egyházért és a hazáért, bár olyan időben, amikor már idejémulttá vált: nem szolgálná-e a közjót, hogy egy olyan valaki, aki eddig érsek és primás volt, az is maradhatna, habár nem otthon, ahol szembeszállhatna a bolsevizmussal, hanem a józan ész okán.” (In: uo. 1061. o.)

pokon keresztül feszültségben tartotta. Ugyanebben az évben, október 27-én, König érsekhez küldött táviratában a bíboros így fogalmazott:

„Eminenciáddal Rómába menni, amint előre látható, nem tűnik tanácsosnak, mert az nem tehető meg az Apostoli Szentszék, Eminenciád és az én múltam tekintélyének kára nélkül. Nem önmagában, hanem a körülményekre való tekintettel. A Vatikán, a State Department, az apostoli delegáció (leginkább ezek [a szervek] voltak a rezsimmel való tárgyalás fő tényezői) és Európa, valamint a világ napi sajtója és azok olvasói arra következtetnének belőle, hogy alulírottat rávették az illegális és ateista rezsim feltételeinek elfogadására. Ez annál kevésbé tehető meg, mert

1. a napi sajtó a Szent Koronát és a primást az engedélyezett távozás ellentétévé tette. Nem akarnék ilyen fényben feltűnni, még kis időre sem.

2. Boldog emlékü János pápa Eminenciád által kinyilatkoztatta, hogy az országból és a követségről jogi helyzetem és [érseki] hivatalom sérelme nélkül távozhatom. A kész tervről tájékoztattak. Engem nem kérdeztek meg. Eminenciád bizonyára nagyon csodálkozott az 50–50% miatt. Akkor az én feltételem – de nem reményem – ez volt: az Egyház helyzetének javulása, és közvetve a hazáé [is]. És akkor jött a kommunizmus szörnyűsége. Eminenciád jól tudja, hogy elítélt lévén, [soha] nem törekedtem távolabb menni, mint amely távolságra egy ítélettel felékesített ember elmehet.

Boldog emlékü János pápa szempontjait alig változtatta meg az eltelt számos év és az első látogatás. Az én 75 éves életem sem lehet haszon az elkecseregetett ellenségnek, aki miniszterként és első zsrnokként egyaránt rendkívül szorgos volt éveim rövidítésében. Ha nincs korlátozás és változás főegyházmegyém kormányzásában, ha nem kell ellentmondani a Szent Koronának és kötelessége[m]nek, teljes tekintettel minden összetevőre és körülményre, a külföld legközelebbi részére mennék. Akkor, engedelemmel, meglátogatnám Őszentségét és elfogadnám atyai óhajait.

Alap[magatartás]om a következő: a kevés fennmaradó napon, amelyet Isten még tartogat számomra, nem állhatok meg egyenesen eddigi életem meghazudtolásával.”¹⁵⁰⁵

1505 L. az 1967. október 27-i táviratot.

2. A bíboros felfogása a (herceg)primás alkotmányos szerepköréről az amerikaiak megfogalmazásában

Az amerikaiak megfogalmazásait részben megtaláljuk szöveggyűjteményünkben,¹⁵⁰⁶ részben a neves Mindszenty-szakértő [a továbbiakban: *Recenzens*] terjedelmes recenziójában.¹⁵⁰⁷ Úgy tűnik, már 1963-ra kiérlelődött az amerikaiak álláspontja, amelyet decemberben többoldalas emlékeztetőben foglaltak össze.¹⁵⁰⁸ Shelton követségi tanácsos szeptember 10-én kelt felterjesztésében a következőképpen idézte a bíborost: a beszélgetés során ő „indulatosan a székére csapott, mondván, »Én nemcsak a szellemi vezetője vagyok Magyarországnak, hanem a politikai vezetője is. Ez benne van az alkotmányban és benne volt minden korábbi alkotmányban egészen addig, amíg nem fogalmazták meg az új, kommunista alkotmányt.« Számtalan alkalommal elismételte még, hogy ő a politikai vezető...»¹⁵⁰⁹ A Johnson-adminisztráció kezdetére esett Jones-nak az a két, 1964. február 17-én és március 11-én kelt jelentése, amelyek szerint a bíboros a követségen maradását hercegprimási feladatköréhez való hűségével indokolja és úgy fogalmazza meg, hogy a követségen megvárja az újabb forradalmat, és akkor érvényesíti alkotmányos hatalmát és kinevezi a kormányt.¹⁵¹⁰

Recenzens úgy tartja, hogy az „amerikaiak részéről az egyes közép-európai országokban jól ismert egyházi főpapi tisztség – a primás – mivoltának értelmezése teljesen téves”, a „dolgok teljes félreértésén alapult”.¹⁵¹¹ Maga a bíboros volt, aki

1506 Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*. L. még ott összefoglalásunkat: Mindszenty jellemzése az amerikai feljegyzésekben (in: uo. 150–152. o.). Itt fogalmaztuk meg, hogy „a következő lépés... saját megnyilatkozásai alapján rekonstruáljuk a bíboros gondolkodását.” (In: uo. 152–153. o.) Az itt időrendben felsorolt levelek listája a részletes feldolgozás és további anyaggyűjtés folyamán csak gyarapodott.

1507 Mészáros István: Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz. Jegyzetek a Somorjai/Zinner gyűjteményhez [a továbbiakban: *Mészáros István 2009*], in: MEV, 2009. 321–348. o.

1508 Az amerikai Külügyminisztérium Kelet-európai Ügyek Hivatala munkatársának feljegyzése a budapesti amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíboros menekülti helyzetéről, 1963. december 18. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 955–962. o., 296. sz. dok.) Ez az összefoglaló az új elnöki adminisztráció kezdetén válhatott szükségessé.

1509 Részletek Shelton tanácsos 1963. szeptember 10-én McKissonhoz írt leveléből. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 934–937. o., 290. sz. dok.)

1510 „Neki [Beran érseknek] nem volt Csehszlovákiában olyan alkotmányos szerepe, mint a bíborosnak hercegprimásként Magyarországon... A bíboros elmondta, tisztában van azzal, hogy alkotmányos felelőssége most már nagyrészt csak elméleti. Így is maradna, ha Magyarországon nem következnenek be változások. De amíg ennek »csak félszázaléknyi esélye is van«, úgy érzi, meg kell őriznie hercegprimási szerepét. Egy forradalom most lehetetlennek tűnik Magyarországon. Igaz, 1956-ban sem számított rá senki. Akkor is lehetetlennek tűnt. Amíg »a minimális lehetőség is fennáll«, úgy érzi, neki készen kell állnia. Ha bekövetkezne, kötelességének érezni érvényesíteni alkotmányos hatalmát és kinevezni a kormányt.”

1511 „A követségi feljegyzésekből kitűnik, hogy az amerikaiak részéről az egyes közép-európai országokban jól ismert egyházi főpapi tisztség – a primás – mivoltának értelmezése teljesen

a „hivatalos amerikai személyeknek igyekezett megmagyarázni, hogy Magyarországon a prímási tisztséget viselő személy az ország első főpapja, akinek joga, kötelessége és felelőssége, hogy a keresztény erkölcs elveinek megvalósítására ösztönözze és serkentse a hazai közélet, a társadalmi élet, a politika világának korabeli aktív szereplőit”.¹⁵¹²

Az itt felsorolt és e recenzióban felhozott további idézetek azonban nem erről győztek meg bennünket. Az amerikaiaknak nyilvánvalóan más volt a felfogásuk sok mindenről, mint a bíborosnak, félre is érthették a bíborost, de idézeteinkben a bíboros egyes megnyilatkozásait és az azok alapján róla, felfogásáról kialakított véleményeket rögzítettük, amelyek az alkotmányos, a közjogi, a politikai szerepvállalásnak más tartalmat adnak.

3. A bíboros felfogása a (herceg)prímás alkotmányos szerepköréről Agostino Casaroli és Luigi Bognianino megfogalmazásában

1964. április 18-án kelt jelentésében Casaroli összefoglalta a bíboros államtitkár számára, hogy véleménye szerint mi a teendő: értésére kell adni a bíborosnak, hogy be kell tartani a nemzetközi jognak az ő esetére vonatkozó előírásait; fel kell őt világosítani afelől, hogy a vallási szempontokat meg kell különböztetni a nemzetiektől, és hogy adott esetben el kell kerülni a nagyobb károk és orvosolhatatlan bajok okozását, tehát, saját szavunkkal: a kisebbik rosszat kell választani. (Tárgyalni a kommunistákkal, megegyezni stb.) Idézi a bíborost: „Ő – amint kifejezte magát – »vices praesidentiales gerens«; rá tartozik, többek között, a miniszterelnök kinevezése és a kormány hivatalba való beiktatása.” Úgy véljük, hogy Casaroli ezt a saját kezével aláírt és a bíboros államtitkárhoz intézett hosszú jelentésében nem ok nélkül rögzítette,¹⁵¹³ és ha így tett, akkor bizonyára azért, mert így értette a bíboros szavait.

Itt már azt láttuk, hogy a bíboros Casaroli előtt ezt a február–március folyamán Jones előtt kifejtett (és a korábbiakban citált) álláspontját ismételte, megerősítve az

téves. Úgy vélik ugyanis, hogy a prímási tisztség viselője jogosult az ország civil politikai-közjogi vezetésében irányító módon részt venni. Az érseki cím az egyházi, a prímási cím a világi tartalom birtoklásának a kifejezője – így tudták.” – „Az amerikaiak által emlegetett állítás, hogy Mindszenty szerint [...] neki »alkotmányos« vagy »közjogi« privilégiuma lett volna, a dolgok teljes félreértésén alapult az amerikaiak részéről. A magyar prímásnak »hatalmi« privilégiuma valóban megszűnt már a középkorban. [...] De a magyar prímások »kommunikációs« közéleti privilégiumának másik, korábban is gyakorolt formációja tovább élt, ez azonban nem jogosított pozíciókra, hanem prímási joga, kötelessége és felelőssége volt abban a tekintetben, hogy felemelje szavát az ország népe előtt a közösségi erkölcs ügyeiben.” (L. Mészáros 2009, 330. és 337. o.)

1512 Uo. 335. o.

1513 Casaroli jelentésének teljes szövege eredetileg megjelent in: Barberini 2008, 129–146. o. Magyarul l. 173. o. és következők.

ügyvivő felterjesztésének megfogalmazását: „kötelességének érezné érvényesíteni alkotmányos hatalmát és kinevezni a kormányt.”¹⁵¹⁴ Recenzens nem tartja hitelesnek ezt a Jones által Mindszenty szájába tett mondatot.¹⁵¹⁵ Megengedhető ugyan, hogy a Függetlenségi Nyilatkozattal kezdődő amerikai közjog számára idegen ez a gondolkodás, de elképzelhető-e, hogy az európai tradícióban gyökerező Casaroli is félreértette volna a bíborost? Amúgy ezen 1964. áprilisi jelentésének konklúziójában a bíborossal ellentétes álláspontot fejtett ki, sőt, kritikát is gyakorolt: a bíboros a reális funkciókat jóval meghaladó hatáskört óhajt magának.

További elemet találunk az Agostino Casaroli-fondban őrzött és 1964. április 6-i dátummal kelt összegző beszámolóban, amelyben Bongianino, Casaroli kísérője, a Mindszenty bíborossal 1964 márciusában tartott három megbeszélés anyagát foglalja össze. Ebben olvasható a Mindszenty szájába tett következő mondat: „Ha Rómába mennék, például, hogyan tehetném meg, amennyiben szükséges lenne, élni jogommal, hogy kinevezem a miniszterelnököt és megtartsam a székfoglaló beszédet”. Ez a felfogása példa és előzmény nélküli, az adott politikai helyzetben pedig abszurd.¹⁵¹⁶

Tíms ideiglenes ügyvivőnek köszönhetjük a következő beszámolót: „Mons. Casaroli és Bongianino szeptember 10-én házamban történt látogatása folyamán alaposabban is megtárgyalták Mindszenty bíboros problémáját. Casaroli hosszabban elidőzött a bíboros mélyeséges és határozott meggyőződésén a primási hivatal politikai és alkotmányos szerepét illetően. Elsősorban hercegprimásnak tartja magát és ténylegesen kormányzónak, akire az elmúlt húsz év tragikus eseményei a nemzet sorsát bízta. A Vatikán nem osztja ezt a véleményét és úgy tartja, hogy ő elsősorban püspök; de kevésbé sikerült meggyőzni őt arról, hogy ennek megfelelő cselekvési tervet dolgozzanak ki. A bíboros úgy gondolja, hogy az Egyesült Államok, amikor 1956-ban menedéket nyújtott neki, az egész nép érdekében tette ezt és nem az ő személye érdekében. Azt állítja, mondta Casaroli, hogy az USA kérheti a Kádár-rezsimtől az egyház és a nemzet szabadságát, ha a követségen való tartózkodását jó adunak használja fel ennek eléréséhez. A Vatikán nagyon jól tudja, hogy Mindszentynek ez a véleménye arról tanúskodik, hogy helytelenül fogja fel a neki menedéket nyújtó USA jogi akcióját, valamint vele kapcsolatos jelenlegi szándékait. Elmondtam Mons. Casarolinak, hogy a bíborosnak ez a magatartása valóban súlyos félreértés, és nem lesz könnyű elviselnie, mi pedig igencsak zavarban leszünk, ha képtelennek

1514 L. fentebb, 190. o. és köv.

1515 Mészáros István 2009, 340. o.

1516 A pontosság kedvéért hozzuk olaszul is a feljegyzés szavait: „ad esempio, come potrei io, ove fosse necessario, esercitare il mio diritto di nominare il Primo Ministro e tenere il discorso d'insediamento?” L. Somorjai Ádám: *Agostino Casaroli bíboros levéltári hagyatéka és Mindszenty József bíboros, 1962–1990*, kézirat.

mutatkozva helyzete racionálisabb felfogására, határozatlan ideig elhalasztaná megedékes problémájának megoldását. Bármennyire is szeretne több szabadságot tapasztalni az Egyesült Államok Magyarországon, nem gondolhatja és nem áll fenn annak lehetősége, hogy a bíborost ütőkártyaként használja fel oly módon, ahogy ezt ő javasolta, és mi örülünk annak, hogy a Vatikán, öeminenciájával való megbeszélések során, realisztikusan veszi ezt tudomásul.¹⁵¹⁷ Meglehet, nem hat meggyőzően az amerikai diplomata tollából ez a beszámoló, hiszen Casaroli gondolatait adja vissza, de ez a körülmény minket nem akadályozhat meg abban, hogy, legalább gondolati idézetként, hitelesnek tekintsük, mert nem kételkedünk az amerikai diplomata szintézisteremtő képességében.

4. A bíboros felfogása a (herceg)primás alkotmányos szerepköréről Franz König érsek megfogalmazásában

Rossi nuncius a bíboros államtitkárnak küldött jelentésében, melynek szövegét felolvasta König érsek előtt és vele jóváhagyatta, így fogalmazott: „Mindszenty csak beszélt és beszélt, láthatóan nagy megkönnyebbülésére volt, hogy kibeszélhette magát. Feltételezve, hogy Magyarországról való távozása a hercegprimási címről való lemondást is jelentené, ismételten ezt mondta: »nem lehet elmenni, nem lehet elhagyni Magyarországot«. »De a Szentatya nem szándékozik lemondását kérni, csak véleményét szeretné megismerni«, vetette ellen König bíboros úr. Mindszenty kifejti érveit, amelyek az országban maradás mellett szólnak: saját magát többek között nemzeti szimbólumnak tartja, a magyar nép ellenállásának, reményének sziklajaként. Érvelésében mindig egyesíti ezt a két fogalmat: Egyház és Haza, vallás és nemzet. Oroszország, Csehszlovákia és Ausztria is elfoglalták a hazai földet: Ő az egész nemzetért felelősséget érez.¹⁵¹⁸

Több áttételen keresztül érkezett a hír: az olasz nagykövet és Papendorp amerikai követségi tiszt Casarolira hivatkozott, miszerint König így fogalmazott [volna]: „Mindszenty bíboros fő szándéka megőrizni alkotmányos státuszát, hiszen a hivatalban lévő király távollétében ő a Magyar Királyság »homo regiusa«.¹⁵¹⁹ A *homo regius* megfogalmazás tehát nem a bíboros saját szava, hanem menet közben alakult át.

Meehan ügyvivő 1970. szeptember 8-án kelt távirati felterjesztése a SD-be: „König

1517 Tims ideiglenes ügyvivő felterjesztése a washingtoni külügyminisztériumnak Casaroli budapesti látogatásáról, 1964. szeptember 20., (L. még az egy évvel később, szeptember 21-ei dátummal készült washingtoni emlékeztetőt. In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1025–1026. o.)

1518 Rossi nuncius 1963. április 20-án kelt, a bíboros államtitkárnak küldött jelentéséből, l. fentebb.

1519 Papendorp 1967. október 22-én kelt emlékeztetője, l. fentebb.

azt mondta, hogy a találkozás alatt megpróbálta Mindszenty figyelmét a jövőre irányítani, de azt tapasztalta, mint korábbi látogatásai folyamán is, hogy Mindszenty inkább a múlttól akart beszélni.¹⁵²⁰

König érsek gondolatait itt mindegyik alkalommal csak mások által tolmácsolva ismerhettük meg. Sokkal meggyőzőbb lenne, ha saját tollából idézhetnénk őt. Ennek az ideje azonban még nem jött el, mert a levéltári kutatás még nem lehetséges sem König érsek személyes hagyatékában, sem a vatikáni levéltárakban.

5. A bíboros felfogása a (herceg)prímás alkotmányos szerepköréről a washingtoni apostoli delegátus megfogalmazásában

1965. szeptember 4-i dátummal kelt az a washingtoni távirat, amely a budapesti amerikai ügyvivőt tájékoztatta a washingtoni apostoli delegátus, Vagnozzi érsek közléséről: „Az apostoli delegátus ... Nem mutatott meglepetést a bíboros reakciójával kapcsolatban. Azután mégis megjegyezte, hogy bár a bíboros a szabadság jelképe a magyar népnek, a jelen körülmények között nincs olyan helyzetben, hogy teljesítse kötelezettségeit az egyház és a nép iránt Magyarországon, és a bíboros ragaszkodása a prímási státuszhoz olyan alkotmányos rendelkezéseken nyugszik, melyek már nincsenek érvényben Magyarországon. A delegátus annak a nézetének adott hangot, hogy a bíboros elvesztette kapcsolatát a valósággal és nem hajlandó elfogadni azt.”¹⁵²¹

HOGYAN ÉRTENDŐ EZ AZ EGYEDÜLÁLLÓ ALKOTMÁNYOS (KÖZJOGI, POLITIKAI) SZEREPVÁLLALÁS?

Recenzens értelmezése szerint: „E szerzőpáros¹⁵²² meglepő egyéni módon értelmezi a közreadott iratok tartalmát; kommentárjaikban hamis összképet adnak Mindszentyről. Szerintük Mindszenty személyes célja egész életében ez volt: részesedjen a hazai, világ-politikai vezető hatalomban; »alkotmányos szerep« betöltése a magyar »civil« közéletben; a világ-politikai közszereplés igénye, az uralomvágy mozgatta őt – állítólag – élete minden tevékenységében. [...] Ez azonban a történeti dokumentumok téves, hamis interpretálása, torz egyéni magyarázata, teljesen szubjektív értelmezése. Az iratok objektív tartalmi elemzése ezt nem bizonyítja.”¹⁵²³ Ez a meg-

1520 L. a korábbiakban.

1521 Az amerikai külügyminiszter 224. sz. távirata a budapesti amerikai ügyvivőnek az apostoli delegátus Mindszenty József betegségével összefüggő tájékoztatásáról 1965. szeptember 4. (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 1005. o., 307. sz. dok.)

1522 A recenzió a Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve* kötetet szemlézi.

1523 Mészáros István: Mindszenty-bibliográfia szemelvényekkel, Bp., 2011. Eötvös József Könyv- és

fogalmazása, úgy tűnik, gondolati összefoglalás, a hivatkozott írásaiban nem található.¹⁵²⁴

2008-ban megjelent és az előbbieken recenzált forrásgyűjteményünk terjedelmi okokból csak szemelvényeket közölhetett. A teljes dokumentációhoz szükség volt újabb és újabb köteteknek¹⁵²⁵ és az amerikai politikai vezetőkhez írt kötetnyi levélnek a kiadására. Így már a teljes, a mintegy háromszáz tételből álló levelezés ismeretében térhettünk vissza e vitatott kérdésre.

Mindszenty bíboros gondolkodásában az alkotmányos szerepkör igénye, amellyel óhatatlanul politikai szerepvállalásba torkollik, nagyobb hangsúlyt kapott, mint a lelkipásztori szolgálat. Ennek kialakulásában nem kis, hanem mondhatni meghatározó szerepet játszott az, hogy egyházvezetői feljogosítottságával – eltekintve a forradalom, számára, néhány napjától – 1948. december 26-tól érdemben nem élhetett, továbbá pásztorális tevékenysége az amerikai diplomaták jelenlétében végzett vasárnapi ünnepi misékre korlátozódott. Ezért a '60-as évek derekától a vatikáni illetékesekkel folyt levelezése is érdemben az Amerikai Egyesült Államok illetékeseihez küldött írásai nyomvonalát követhette. Lehet, hogy úgy kell fogalmaznunk, erősen megnyomva ceruzánkat: a bíboros magyar legitimista nacionalizmusa erősebb volt, mint a katolikus hite. Vagy más szavakkal: egy olyan színvonalú katolikus gondolkodó, mint a bíboros, igazságosnak érezte azt, hogy a nemzeti érzelmű közjogi elkötelezettség erősebb lehet a lelkében, mint az engedelmesség a Legfőbb Pásztor iránt. A megoldás abban keresendő, hogy a nemzeti elköteleződés pszichés struktúrája eredetében vallásos ihletésű, azt mintázza, azt kopírozza, és a bíboros – ezzel ő nincs egyedül – nem tudott vagy nem is kívánt különbséget tenni e kettős elkötelezettsége között. Azt hitte, azt hihette, hogy akkor a legkatolikusabb, amikor egyszersmind a leglegitimistább magyar és/vagy a legmagyarabb legitimista – és viszont.

Alighanem ez a kulcs a bíboros önértelmezéséhez: úgy képviselte az állam (jelen esetben az ősi magyar alkotmány, a magyar nemzet) és az egyház összefonódását,

Lapkiadó Bt. 94–95. o. Ezt Recenzens recenzense sem mulasztotta el idézni, l. Szabó Ferenc SJ: „Mindszenty-bibliográfia – szemelvényekkel” – Mészáros István professzor könyvének ismertetése (in: Vatikáni Rádió magyar adása, 2011. szeptember 5., <http://www.oecumene.radiovaticana.org/ung/Articolo.asp?c=517732>.)

1524 L. további vonatkozó recenzióit: Mészáros István: *Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz [a továbbiakban: Mészáros István 2008]*, Bp., 2008. Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt., 207–226. és 259–277. o., illetve Mészáros István 2009, ahol ezeket a szavakat így nem találtuk.

1525 Somorjai Ádámnak a bíborosnak a pápákkal folytatott levelezését tartalmazó dokumentumkötet-i bibliográfiai adatait jeleztük. Itt csupán arra utalunk, hogy ezek nem az időrendnek megfelelőképp láttak napvilágot: előbb az 1971–1975, majd az 1956–1963, végül (terjedelmi okok miatt két félkötetben) az 1963–1971 közötti időszak dokumentumai olvashatók bennük.

hogy nem is vette észre ezt az összefonódást, hiszen nála nemzet és egyház egy töről fakadt. Ez nem zárta ki nála, hogy ebbe a vélt vagy valós (valós, mert hiszen megvalólt és ezáltal valóssá vált) egységbe beletartozzék a protestantizmus is, mint történelmi, nemzetformáló és az ő politikáját elfogadó vallás, hiszen visszatérő gondolata volt, hogy annak idején körleveleit a debreceni polgárok a főtéren olvasták fel. Ő volt az a zászló, amely köré gyűlt mindenki, aki a bolsevizálás ellen harcolt.

Mindszenty bíboros itt vizsgálta gondolatai megerősíthetnek abban a benyomásunkban, hogy egyszerre – úgy tűnik – túl sokat markolt. Kevesebb is elég lett volna és lehet, hogy ha kevesebbet markol, akkor esetleg több eredményre jut. Nevezetesen, ha „spirituális vezetőire”, a Vatikánra, az általa nem szeretett pápai diplomatára vagy a „bíboros szomszédra”, esetleg a bíboros államtitkár ismételt válaszleveleire figyel: ne annyira alkotmányos feladatkörére koncentráljon, hanem inkább egyházi, lelkipásztori, spirituális feladataira, hiszen ő elsősorban püspök (érsek, bíboros, sőt prímás), és csak utána közjogi méltóság (ha egyáltalán), s akkor lehet, hogy többre jut.

Így például egyik visszatérő gondolata, hogy Kádár, az illegális csoport élén álló Ephialtész (áruló), aki Heródes is egyben (gyermekgyilkos), szándékosan, nyugati pénzekre létesített abortuszklínikákon pusztítja a magyar népet. Lehet, hogy méltatlan a felvetés, de egy prímásnak, egy püspöknek, egy papnak nem annyira az a feladata, hogy a rezsim sajtóját követve tartsa nyilván a történelem során soha elő nem fordult új jelenséget, az állami propagandával és költségvetéssel támogatott abortuszok statisztikáit, hanem – ahogy ő írta 1966. március 6-án: „Künn kellene lennem, bevetni magam. De én már eltemetett és elütő ember vagyok. Remorsus sum mundo, praeprimus superi[o]ribus. Nem akarok itt meghalni, de föltételeim. Két hó kell még a Memoirs-okhoz.”¹⁵²⁶

Mindszenty bíboros gondolatvilágát ebben az időszakban annyira politikai szempontok irányították, hogy a Vatikánból kellett felhívni a figyelmét: ne politikai, hanem vallási indíttatásból hozza meg döntését. Ennek a levélnek a szerzője Zágon, aki 1971 júniusától a pápa személyes megbízottjaként fog tárgyalni a bíborossal, mert bizalmi emberének számított. Ez a levél – mint jeleztük – a Vatikáni Államtitkárságtól, a bíboros államtitkár kísérőüzenetével érkezett, megjárta a hivatali utat, a Washingtonban akkreditált vatikáni diplomata is meglepődött a levél ilyen magas helyről való továbbítása miatt, és a washingtoni külügyminisztérium magas szintű tisztviselője is látta, egyben tartalmi összefoglalást adott róla.¹⁵²⁷

Tekintettel arra, hogy trilógiánk első kötetében közzétett angol nyelvű, címeres

1526 Mindszenty József: *Napi jegyzetek*, 403. o.

1527 L. a korábbiakban az 1967. november 10. előtt kelt Zágon-levelet. Továbbá: Somorjai Ádám: *Régi és új*, 548–551. o.

papírra tisztázott és aláírt, de el nem küldött levele, amely időrendben az utolsó, mert az esztergomi érseki szék üressé nyilvánítását követő hetekben íródott, magyar fordításban még nem jelent meg nyomtatásban, e témában végszóként ide kívánczok ennek a levélnek a fordítása és elemzése:¹⁵²⁸

1974 TAVASZA

Az el nem küldött levél

A bíboros címeres papírra tisztázott, aláírt, de el nem küldött fellebbező levele VI. Pál pápához az esztergomi érseki szék megüresedettnek nyilvánítását követően a következőket tartalmazta:

„74 03 04¹⁵²⁹

CÍMER

Pannonia Sacra

Szentséges Atya!

Nem céлом az, hogy választ adjak február 5-én kelt levelére, de kötelességemnek érzem, hogy felhívjam figyelmét arra, hogy alig negyedszázaddal kevesebb mint ezer esztendőn át az esztergomi érsek – a király után – az egész Magyar Egyház és az ország főtisztviselőinek első alkotmányos képviselője volt – nem zárva ki a nádori és a miniszterelnöki hivatalt. A szuverén uralkodó még a miniszterelnök-jelölt személyére vonatkozóan is kikérte a primás tanácsát.

A rabszolgává tett nemzet soraiban ma én vagyok Magyarország egyedüli alkotmányos képviselője. Az alkotmányos eljárás szerint az én feladatomban lenne az új kormány kinevezése, a Nemzetgyűlés összehívása és feloszlata. Mint alkotmányos képviselő, nem mondhatok le, annak tudatában, hogy így – ha Isten irgalmas hozzánk – legalább egyvalaki megmarad, aki alkotmányos alapon új életet kezdhet a nemzet számára a jelenleg fennálló üresedést követően. Az itt említettek alapja Szent Istvánnak II. Szilveszter* pápához

1528 L. az interneten: Somorjai Ádám: „Én vagyok Magyarország egyedüli alkotmányos képviselője.” Mindszenty bíboros el nem küldött levele VI. Pál pápának 1974 tavaszán, <http://regnumportal.hu/node/448> (2009. október 29.) – Angol nyelvű változatának fakszimiléjét közli Somorjai Ádám: *Sancta Sedes, 1971–1975*, 277–278. o. [kommentárunk jegyzetei aktualizálva – a Szerk.]

1529 Az időpont jelenthet 1974. március 4-ét, de 1974. április 3-át is.

intézett beszámolója a Magyar Egyház megszervezéséről, amelyben az esztergomi érsek a legmagasabb egyházi és alkotmányos méltóság. Ezt a beszámolót a pápa elfogadta, és jóváhagyta azzal, hogy a koronát, amelyet eredetileg a lengyel nemzetnek szánt, Szent Istvánnak adta. Az érsek-prímás kettős funkcióját kell szem előtt tartani – az érseki rang az, amelyen a primási hivatal alapul. Az utóbbi kettős eredetű: egyházi és alkotmányos.

Erről a kettősségről Török János, a magyar alkotmányjog klasszikusa ezt írta: »A primás méltósága Szent István idejétől kezdve szorosán összekapcsolódott a nemzet alkotmányának fentebb leírt intézményeivel.« A primás pozíciójának történetét e tudományterületnek egy másik klasszikusa, Fraknói Vilmos püspök Magyarország kapcsolatai az Apostoli Szentszékkal című munkájában írta le. Mindebből magától értetődik, hogy történelmünk során a királyok és a két kormányzó az esztergomi érseknek nem csupán egyházi szerepét hangsúlyozták, hanem alkotmányos szerepét is, mint primás. Ennek a pápák mindig tudatában voltak.

A jelenlegi magyarországi rezsím kategorikusan illegális és alkotmányellenes. Elérkezik majd az a nap, amikor a Nemzetgyűlés napirendre tűzi¹⁵³⁰ az 1974. évi döntést, azt alkotmányellenesnek, törvényen kívülinek és a hagyomány megerősökölésének ítéli, mert a Nemzetet egyáltalán nem kérdezték meg egy olyan kérdésben, amely pedig őrá tartozik. Ha a helyzet így folytatódik, akkor a jövő Nemzetgyűlés még inkább el fogja ítélni. Ez párhuzam nélkül lesz a Nemzet életében.

Ha Öszentsége nem akarja, hogy emlékezetét szembeállítsák IV. Incével, aki II. Frigyes* császárnak ellenszegülve – határozott fellépéssel és fenyegetésekkel – visszaállította Magyarország függetlenségét és nagy, független hatalomnak kijáró státusát;¹⁵³¹ ha Öszentsége nem akarja, hogy Boldog XI. Ince pápával hasonlítsák össze, aki diplomáciájának és anyagi áldozatának hatalmas segítségével megszabadította az országot a törökök szörnyű ural-

1530 Korábban úgy fordítottuk, hogy: visszavonja. Megköszönjük Ádám Dominikának, hogy ennek a fordítási kérdésnek nagyobb teret szentelt és elfogadjuk értelmezését. (In: Ádám Dominika, *Il Cardinale József Mindszenty e la Santa Sede all'ombra della dittatura comunista [1944–1975]. Ideali e pragmatismo a confronto*, Università degli Studi di Roma, Tor Vergata, doktori értekezés, kézirat, 2012/2013. 378. o.)

1531 1241 júniusában IV. Béla* követe, Bánca nembéli István (1241–1243 közötti) váci püspök útján hűbéri esküt tett II. Frigyes német-római császárnak katonai segítségért cserébe, amely azonban soha nem érkezett meg. IV. Ince* pápa ezért Béla királyt felmentette a hűbéreskütől. – IV. Ince továbbá a magyarországi tatárjárást az egyházat ért öt seb között negyedikként említette 1245-ben, a Lyoni Egyetemes Zsinat megnyitóján, és ugyanezen a zsinaton kiátkozta, majd trónjától is megfosztotta II. Frigyeset.

kodásától – akkor kérje Magyarország szuverenitásának visszaállítását.

Az lenne a kívánatos, hogy Őszentsége ne engedje meg, hogy a zsarnokság és istentelenség uralma megszakítsa az ezeréves gyakorlatot, hanem inkább mozdítsa elő a nemzet függetlenségét. Könyörgök Őszentségének, ne ejtsen foltot történelmi emlékezetén azzal, hogy visszaveszi a hitet és a Róma iránti hűséget a Máriához, Magyarország Nagyasszonyához mindig hű néptől és apostoli királyától, Szent Istvántól.

Ami idáig történt Esztergommal kapcsolatban, az gyakorlatilag megkönnyíti Nixon elnöknek, hogy istentelen kezekbe juttassa a Szent Koronát. Ez idáig az elnök folyamatosan megerősítette előttem, hogy továbbra is szent [tárgyhoz illő] oltalomban részesíti, ám utóbb olyan nyilatkozatokat tett a tömegkommunikációban, amelyek engem nyugtalansággal töltenek el.

Amit írok, az minden magyarnak a véleménye. Ha Őszentsége ignorálja ezt, dixi et salvavi animum [sic!] meam, ut non vituperetur ministerium nostrum: Quae enim participatio iustitiae cum iniquitate? Quae autem conventio Christi cum Belial? (Cor. II, 6, 15).¹⁵³²

Mély tisztelettel
+ *Mindszenty József*”

P. S. Kérem, engedje meg, hogy csatoljam az USA elnökének írt levelem másolatát.”

Ezt a levelet a bíboros már olyan lelkiállapotban írhatta, amely más okból is arra bírta őt, hogy nehezteljen az Apostoli Szentszékre. A Vatikáni Államtitkárság nevében Alessandrini szentszéki szóvivő ugyanis az újságírók számára, a bíboros február 7-i bécsi sajtókonferenciáját követően¹⁵³³ tartott tájékoztatón konstantinizmust vetett Mindszenty bíboros szemére. Ez Mindszentynek nagyon fáj – legalábbis erre vallanak másodtitkárának napi jegyzetei:

1974. február 11-én: „Alessandrini vatikáni szóvivő kijelentése, amely a pápai laudáció után február 6-án [sic! – helyesen február 8-án – a Szerk.] hangzott el, nagyon bántja. Alessandrini azt mondta, hogy a bíborost nem mindig lelkipásztori

1532 Helyesen: „dixi et salvavi animam meam”: „Szóltam és megmentettem lelkemet”, majd az Újszövetségi Szentírásból vett idézettel folytatja: „hogy ne becsmérelhessék szolgálatunkat ... Mi köze az igazságnak a gonoszsághoz? ... Hogyan egyeznék meg Krisztus Béliállal?” (helyesen: 2 Kor 6,3.14.15).

1533 Erre forrás többek között az emlékiratok, amelyben a dátum egy nappal korábbi. Mindszenty József: *Emlékirataim*, 4. k. 496. o. és 5. k. 524. o., illetve Somorjai Ádám: *Ami az emlékiratokból*, 55. o.

elgondolások vezették, hanem inkább politikaiak. Úgy érzi, hogy ezzel a Vatikán az egész életét, papi, lelképásztori működését elítéli. És erre folyton visszatér.” Két nappal később: „A délutáni sétán ismét visszatért az Alessandrini-féle vádra: Szent Gelért* püspök annak idején Aba Sámuelnek* nyíltan a szemére hánytva az ötven lázadó nemes megölését. Most, hogy Kádár tizenöt év alatt 3.150.000 csecsemőt gyilkoltatott meg az anyaméhekben, miért kellett volna nekem hallgatnom, s nem szembe szállnom vele?”¹⁵³⁴

A bíboros itt közölt levelét a Vatikánban nem olvasták, mégis, Alessandrini szóvivő látatlanban is ilyen értelemben nyilatkozott. Ezek szerint a Vatikánban tudhattak valamit a bíboros nézeteiről.

A levélfordítás publikálásának visszhangja

Ezt a levelet korábban nem olvashattuk nyomtatásban, ám kéziratos példányát megőrizte a bíboros személyes levéltárát megőrkölő és általa létrehozott alapítvány. Ránk hárult a feladat és annak ódiума, hogy megjelentessük, mert ismételt tanulmányozása közben felkeltette figyelmünket az a tény, hogy itt összefoglaltan megtalálható mindaz, aminek elejtett elemei már más, az amerikai elnökökhöz és külügyminiszterekhez, valamint a pápákhoz és a vatikáni államtitkárokhoz írt levelekben felbukkantak.

Magyarországon volt, aki megkérdőjelezte ennek a levélnek a hitelességét, mondván, hogy nem a bíboros, hanem titkárai írták.¹⁵³⁵ Mivel a Nemzetgyűléshez való fellebbezés a pápai döntéssel való szembenállást és a Nemzetgyűlésnek a pápasággal való szembeállítását, sőt, magasabb fórumként való beállítását jelenti, felmerülhetett a neo-gallikanizmus gondolata, amelyet a katolikus egyház eretnekségként bélyegez meg. Mindszenty bíboros eretnek lett volna tehát? E vád alól utóda, Erdő Péter* esztergomi érsek, Magyarország prímása tisztázta őt 2009. május 2-án Esztergomban, a Mindszenty-emlékmisén tartott szentbeszédében. Volt olyan reakció is, amely fellelkesült e mondat olvastán, és a bíborosban találta meg a Szent Korona-tan egyik legfőbb védelmezőjét, valamint megállapította, hogy 63 éve közjogi úrben élünk: nincs ugyanis megnyugtatóan tisztázva az államforma kérdése.¹⁵³⁶

1534 Mészáros Tibor i. m. 225–226. o.

1535 Recenzens itt metaforikus módon a „papírkosárba küldte” kifejezést használja: „Kétségtelen, hogy Mindszenty az angol levelet aláírta, de utána a papírkosárba küldte, ezzel tartalmát semmisnek nyilvánította, bármennyire is szerepel rajta az aláírása. Tehát ez a levél nem érvényes, olyan, mintha nem is lenne.” Mészáros István: Régi csatakiáltás – új zászló alatt (1973–1974 fordulójára). Somorjai Ádám másik dokumentumkötetéről, in: Mészáros István 2008, 266–267. o. Okkal kikívánczik a kérdés, hogy akkor miért maradt fenn mégis?

1536 Erre vonatkozóan I. Tóth Zoltán József: Mindszenty József védelmében, in: *Magyar Szemle*, 2009. 5–6. sz. 111–124. o. Továbbá: Somorjai Ádám: Mindszenty hercegprímás fellebbezése

Mindszenty József ezt a levelet aláírta, de végül nem küldette meg a hivatalban lévő pápának. Jogos a kérdés: miért nem semmisítette meg? Nem tisztünk itt ennek a számos és messzire vezető kérdésnek az elemzése, inkább beérjük azzal a célkitűzéssel, amelyet idáig is szem előtt tartottunk: forrást közlünk, némi kommentárral.

Új felismerés?

Az angol szöveg magyarra fordítása azzal az új felismeréssel járt, hogy van itt még egy gondolat, amelyre idáig még nem figyeltek fel a recenzensek. A bíboros – a nagy pápaelődökre hivatkozva – könyörögve kérte VI. Pált, ne vegye vissza a hitet és a Rómához való hűségét, hiszen népe hú akar lenni hozzá, amint, az apostoli király örökségeként, hú maradt Máriához, Magyarország Nagyasszonyához.¹⁵³⁷ Ez a gondolat alighanem teljesen új: Magyarország, Szent István révén, pápai adományként kapta a hitet és a keresztény életszabályokat, és most egy másik pápa az, aki, úgy mond, átadja az országot a kommunistáknak, mintegy sorsára hagyva őt, visszavéve ezt az ezer évvel ezelőtti kegyet.

A pápai döntés ellenében egy jövőbeli Nemzetgyűléshez való fellebbezés kérdése már megosztotta a bíboros védelmezőit, mert nem találtak rá koherens magyarázatot. Ezért a levélnek ezt a mondatát a Mindszenty-kutatás Achilles-sarkának neveztük.¹⁵³⁸ Mostani, újabb felismerésünk, a hit, a keresztység visszavételének kérdése magának a bíborosnak egyház- és nemzetszemléletére vetett fényt, és további kérdéseket vet fel.

Ha a bíboros e mondatának a horderejét a maga teljességében fel akarjuk mérni, akkor arra kell gondolnunk, hogy szerinte a kereszténység korszaka Magyarországon a pápai adománytól a pápai visszavonásig, II. Szilvesztertől VI. Pálig, Szent Istvántól Mindszentyig tartott. Ha jól körülnézünk, talán igazat is adhatunk véleményének, hiszen a kommunizmus örökségeként egy erősen ateizált társadalmat találunk Magyarországon – legalábbis a hangadók szintjén –, de ezt erősítik meg a templomlátogatási statisztikák is. Ugyanakkor az újabb népszámlálási és a keresztelési statisztikák kb. ötven százalékban kereszténynek mutatják az országot...

Ha Mindszenty bíborosnak e mondatát szó szerint értjük, akkor mind az egyház,

a Nemzetgyűléshez. A Mindszenty-kutatás Achilles-sarka? [a továbbiakban: *Somorjai Ádám: Mindszenty hercegprímás fellebbezése*] In: *Magyar Szemle*, 2009. 7–8. sz., 176–183. o. A vita lezárása: Tóth Zoltán József: Mindszenty József boldoggá avatásáért, in: *Magyar Szemle*, 2009. 9–10. sz., 167–171. o.

1537 „Könyörgöm Szentségednek, ne homályosítsa el történelmi emlékezetét azzal, hogy kivonja a hit és Róma fennhatósága alól Mária, a magyarok nagyasszonya örökké hűséges népét és annak apostoli királyát, Szent Istvánt!”

1538 L. Somorjai Ádám: *Mindszenty hercegprímás fellebbezése*.

mind az állam számára a keresztény hit és az államforma egysége a kedvező, sőt egyetlen lehetséges együttélési forma. Ez azonban a mai viszonyok között több mint problematikus. A skandináv evangélikus államegyházak esetében ez úgy fest, hogy az evangélikus lelkészeknek – mivel állami hivatalnokok, állami fizetést kapnak – tiszteletben kell tartaniuk az állam törvényeit, s miután parlamentjeik becikkelyezték a terhességmegszakításról szóló törvényt, nem prédikálhatnak a templomokban az abortusz ellen.

A bíboros itt szemlézett és idézett nézetei nem csupán legitimizmusáról, hanem – amint a vatikáni szóvivő, Alessandrini magyarázta – konstantinizmusról is tanúskodnak. A Szent István-i gondolat ilyen értelmezése a konstantinizmus magyar változatának tekinthető. Megállapításainkat Mindszenty bíboros saját megnyilatkozásaira és a róla szóló egyéb megnyilvánulásokra alapozzuk. Kutatásaink közben találtunk rá Sir D’Arcy Godolphin Osborne* vatikáni brit követ 1946. június 6-án kelt jelentésére, amelyben következőképpen fogalmaz: „Mindszenty József, bíboros 1946-tól. Szül. 1892. Külsejét tekintve ő lehetne a Nagy Inkvizítor hollywoodi megjelenítője komor arckifejezésével, horgas orrával, égő szemeivel. Nehéz elképzelni mosolyogva, de nincs is sok oka mosolyogni. Fanatikus haza- és egyházfi, magát a magyar nép bajnokának tekinti a kommunizmussal szemben. Bátor és megalkuvást nem ismerő, bármikor kész lenne a vértanúságra. Remélhetőleg túlzott politikai lelkesedését elfojtotta római látogatása alkalmával, mikor 1946 nyarán oda látogatott, hogy megkapja a bíborosi kalapot, de előbb-utóbb elkerülhetetlennek látszik egy nyílt összeütközés a jelenlegi magyar kormánnyal és annak orosz uraival. Kár, hogy kétségtelenül pozitív jellemvonásai, mint az elszántság, a bátorság és az önfeláldozás nem párosul több tapintattal és jobb ítélőképességgel, mint amennyi a jelek szerint a cselekedeteit inspirálja.”¹⁵³⁹ Úgy véljük, hogy a brit diplomata, aki nem csupán a budapesti brit követ jelentéseire, hanem személyes tapasztalatára is támaszkodott, helyesen alakította ki jellemzését és láttatta előre Mindszenty bíboros későbbi konfliktusait.

1539 Sir D’Arcy Godolphin Osborne vatikáni brit követ 1946. június 6-án kelt jelentéséből Mr. Ernest Bevin* brit külügyminiszternek, amely a vatikáni hierarchia névsorát és egyes tagjainak jellemzését tartalmazza. Beérkezett a londoni külügyminisztériumba 1946. június 13-án. Belső, az angol királynak és brit kormányköröknek szánt körlevélben kinyomtatva: ZM 1993/1993/57 szám alatt. Jelzete: (The British) National Archives, London, Foreign Office 371/60812.

MINDSZENTY BÍBOROS ÉS AZ ÁLLAMFŐI JOGKÖR

A bíboros előbbieken idézett saját megfogalmazásait jól lehetett datálni, az 1963-tól 1965 végéig terjedő naptári években találtuk meg a legtöbbit, ekkor változott meg a világ, ekkor kellett eldönteni, megy-e, marad-e (50–50%, mint ismételten írta), és ha marad, akkor miért marad. Jones 1963 júniusában figyelte fel arra, hogy a bíboros átértékelte menedéke feltételeit. König és Casaroli első látogatásai mozdították ki a bíborost addigi megszokott rutinjából és – ahogy ismételten találtuk –, „necessity”-be, ahogy fordítottuk, „kényszerűségbe”, „szükségbe” került. Ez a kényszerűség egyrészt onnan eredt, hogy meg akarta tudni, mit jelentettek róla püspök kollégái az első zsinati ülészakon, továbbá, hogy mit végzett Casaroli budapesti tárgyalási során. Gondolhatnánk, hogy meg akart bizonyosodni afelől, hogy még őt tartják-e Rómában a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnökének,¹⁵⁴⁰ és ennek legegyszerűbb módja az lett volna, hogy mindent megtesz azért, hogy kimenjen. Erre alkalom is adódott, 1963 júniusában ismét konklávé volt és várták a Vatikánban.

Fennmaradt benne az a bizonytalanság, hogy tárgyalhat-e vagy sem. A megoldás alighanem az, hogy ő két minősége között őrlődött: a hercegprímás mint közjogi méltóság nem tárgyalhat, mint egyházi méltóság viszont igen. Kérdés ugyanakkor, hogyan akarta ezt a kettőt összeegyeztetni. Az Apostoli Szentszék lelkipásztori szempontból lépni akart, ehhez szükségesnek tartotta volna, hogy a hercegprímás a Vatikánba menjen. Végül is az események túlléptek rajta, az 1964-es részleges megegyezést nélküle – de mint majd később látni fogjuk, nem tudtán kívül – kötötték meg a magyar állammal.¹⁵⁴¹

A bíboros ilyen körülmények között – már 1963 második negyedében, tudván, hogy nem térhetne vissza – egyoldalúan olyan feltételekkel állt elő, amelyek maradását indokolták, és azt, hogy ne kelljen a Vatikánba mennie a konklávéra. A bíboros

1540 L. Somorjai Ádám: *Kiütkeresés*, 469–474. o.

1541 Majd a továbbiakban így fogalmaztunk: „A bíboros a követségen tovább folytatta magányos szabadságharcát akkor, amikor a Hamvas és Brezanóczy nevével fémjelezhető tárgyalásos egyház, a budapesti »rezsim« tárgyalási készsége tapasztalva, Rómához, konkrétan – a bíboros államtitkár válaszát véve – a Bécsben tartózkodó Agostino Casarolihoz fordult, és ezáltal mind Casarolinak, mind a Vatikán keleti politikájának fontos, ha nem is döntő lökést adott. Mindszentynek több mint egy hónapja volt a König-látogatás hírének vételétől König bíboros fogadásáig. Casaroli látogatásáról csupán két nappal korábban értesült. Casaroli személyében testesült meg az a Könignek kifejtett mondata, hogy bíborosi szinten nem, de beosztott diplomata szintjén igenis tárgyalni lehet. Ez a mondata némi értetlenséget váltott ki, König nyomán pedig elhíresült Mindszenty tárgyalóképtelenségének szállóigéje, amelyet Casaroli továbbfejleszt, és amely bekerül a nemzetközi irodalomba.” L. fentebb, 642. o.

motívuma a prímási hivatal közjogi feladatkörének reménybeli ellátása lesz, amint ez az október 17-i levélből is kitűnt, és majd még kifejezőbb megfogalmazást nyert az 1964. kora tavaszi beszélgetések során. Utólag visszatekintve, amikor a II. Vatikáni Zsinat második ülésszaka is a bíboros részvétele nélkül kezdődött meg, akkor értékelte át ezt a két levelét – mintha azok a zsinaton való részvétel feltételeit tartalmaznák –, ahogy írta: „milyen minőségben vehetek részt a zsinaton.”¹⁵⁴²

1963 május–júniusában történt, hogy ritmust tévesztett, olyankor ostromolta ismételt leveleivel a Vatikánt, amikor ott a pápaválasztással voltak elfoglalva, nem a budapesti vélt vagy valós tárgyalásokkal. Ezért oktatták ki onnan, az új pápa uralkodásának első heteiben: „Őszentsége Bíboros Államtitkára biztosítani óhajtja Mindszenty Bíboros öminenciáját, hogy június 15-re, 17-re, 19-re és 21-re datált üzenetei eljuttattak a Szentatyához. ... tartsa meg nyugalmát és bízzék Istenben.”¹⁵⁴³ Ráadásul az amerikaiak ezt első kézből olvashatták, távirati úton jött és Rusk külügyminiszter jegyezte az üzenetet.

Lehet, hogy megfogalmazásaink nem rendelkeznek meggyőző erővel, az azonban mindenképp leszögezhető, hogy 1963–1965 tájt kellett újra megindokolnia a követségen maradását. S az, hogy milyen felfogás, önértékelés jegyében levelezett Eisenhower, majd Kennedy elnök adminisztrációjával, az itt már tételesen kifejeződött. Ezt követően, 1965, 1967 folyamán, végezetül 1971 nyarán–őszén, a kiutazása körüli folyamatokban, majd pedig bécsi működése idején, leginkább 1973–1974 fordulóján, a pápával való négyszeri levélváltásában kimutathatóan meg is fogalmazódott: ez pedig az alkotmányos szerep, az ősi, Szent István-i alkotmány, a Szent Korona iránti hűség és ragaszkodás. Ha tehát arra gondolnánk, hogy az általunk vizsgált tizenöt–tizenkilenc esztendő folyamán bizonyos változás történt, akkor inkább úgy kell fogalmaznunk, hogy az első követségi években ugyanaz volt a felfogása, csak másként nyert kifejezést. Majd megfogalmazta Jones, Casaroli, levélpartneri számára, hogy megértsék, miért kell neki Budapesten maradnia. A vendéglátói azonban azt tapasztalták, hogy a humanitárius segély helyett a menedékben lévő bíboros egyházi, politikai működésének bázisává akarja átalakítani követségüket, amely ellene van a nemzetközi jognak, veszélyezteti a követség diplomáciai mentességét, és ezáltal az első évek kiélezett helyzetében annak létét, vagy később, a détente idején, az amerikai–magyar kapcsolatok kibontakozását.

Ha ez a megfogalmazás megállja a helyét, akkor arra kell gondolnunk: íme, megadatott egy hosszú periódus a bíboros számára, amikor levelezhetett a világ nagyjával, megírhatta emlékiratait (maig kéziratossá történelmi munkáit és emlékiratainak

1542 L. fentebb, 137. o.

1543 A Vatikáni Államtitkárság üzenete, 1963. július 18. L. fentebb, 113. o.

kiadott kötetét), feldolgozhatta a múltat, választ adhatott kirakatperének vádbeszédére, és így kulcsot adott kezünkbe, hogy értelmezhezzük a letartóztatása előtti éveit, amikor rövid hároméves hercegprímási szolgálata idején csodákat művelt (általa az Isten), de lehet, hogy ezeket a lelkipásztori eredményeket is azért érte el, azért volt benne annyi energia, mert az ősi alkotmányhoz való ragaszkodás volt fő mozgatórugója, ezért nem fogadta el az államformaváltozást (és később a kommunista alkotmányt).¹⁵⁴⁴ Amivel azt is mondhatjuk, hogy Mindszenty életútjában lehet fejlődés, lehet fokozatos megnyilvánulás vagy explicit kifejezésre jutás, de alapvető eszményei határozták meg egész életművét.

Mindszenty bíboros nem tört államfői jogkörre, hangoztatja Recenzens. Nem tette meg ezt az esztergomi székfoglaló beszédben,¹⁵⁴⁵ nem tette meg ezt 1956-ban, amikor az újjáalakuló polgári pártok kormányfőnek akarták őt,¹⁵⁴⁶ és az 1965. február 17-én készült, amerikai diplomata által fogalmazott feljegyzés sem úgy értendő, ahogy azt a szavak kifejezik: „kinevezem az új kormányt”, hiszen az amerikai diplomaták nem értették meg őt,¹⁵⁴⁷ a fordítás is megbicsaklik,¹⁵⁴⁸ és Mindszenty sem töltötte napjait az amerikai követségen azzal, hogy kormánynévsorokat állítson össze.

1544 Másik recenzensünk vitatja ezt: „Semmi sem utal arra, [...] hogy Mindszenty fenntartásai ellenére valamennyi 1946. február 1-je utáni magyar kormányt, vagy magát a köztársasági alkotmányt illegitimnek tartotta volna.” L. Fejérdy András: Aranykalitkából láthatatlan bilincsek közé. Mindszenty József az emigrációban, in: *Kommentár*, 2009. 1. sz. 117. o. – Úgy véljük, hogy a követségi periódus levelezésének közzétételével újabb bőséges dokumentációt kaptunk, amelynek értelmezése nem zárja ki az általunk leírtakat. S itt recenzens is egyetértett, hiszen ezek a záró sorai: „Megszívlelendő ugyanakkor a szerző figyelmeztetése, hogy még van mit finomítanunk ezen a portrén, hiszen »a forrásokat még nem merítettük ki, a további tanulmányozás mindannyiunk közös feladata.«” (uo. 118. o.)

1545 Mészáros István 2009.

1546 Még az amerikai politikai vezetés részéről is volt ilyen szándék, vö. Mészáros István: „Build up Mindszenty”. Egy furcsa amerikai ötlet 1956-ban, in: uő: *A Conti utcától Recskig*, Bp., 2007. Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt., 51–68. o.

1547 L. Mészáros István 2009. Az amerikai diplomaták viszont úgy értették Mindszenty bíboros önértelmezését, ahogy azt magától a bíborostól tanulták: „Az amerikaiak nem igazán értik a hercegprímási címet, és azzal a jelentéssel ruházzák fel, amire maga a bíboros tanítja meg őket.” (In: Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve*, 149. o., 286. j. [a „Miért maradt 15 évig? Válaszkísérletek a bíboros megnyilatkozásai alapján” alfejezetben], valamint Somorjai Ádám: *Miért hagyta el?*)

1548 Recenzens észrevétele jogos: „a magyar fordítás éppen itt megbicsaklott: a három szövegközlésből két helyen »kinevezni« szerepel (43., 968. o.), egy helyen pedig ugyanennek az angol szónak a magyar megfelelője: »kijelölni« (149. o.). Egy »kormányt«, vagy inkább egy kormány tagjait »kinevezni«, vagy »kijelölni« — ez igen nagy különbség.” (In: Mészáros István 2009, 340. o.) Mindehhez viszont hozzá kell tennünk, hogy az „appoint” angol szó egyik jelentése a „kinevez, kinevezni”, az adott összefüggésben pedig így kell fordítani. Konklúzióink itt eltér Recenzensétől: a „kijelölni” kifejezés maradt benn tévesen a nyomtatott változatban.

A bíboros csak azt tette, amit elődje, Serédi, akinek véleményét a legmagasabb kormánykörök minden fontos kérdésben megtudakolták, és csak elvi szinten akarta mindezt érvényesíteni. Ő maga legitimistaként a királyságot tartotta jobb államformának, és tegyük hozzá, élén az Isten kegyelméből uralkodó katolikus vallású királlyal, aki Szent István jogán legfőbb főkegyúr, apostoli király. Ez még önmagában nem bűn, még akkor sem, ha Rákosi kínzással, meghurcoltatással, politikai lehetlenné tétellel és fegyházbüntetéssel torolta meg.

Ellenvetettük, hogy a bíboros (herceg)prímási szolgálatának elsődlegesen közjogi oldalát domborította ki, amikor az ősi alkotmány értelmében élt és tevékenykedett. Ezért nem ismerte el az 1949. évi kommunista alkotmányt, és azt megelőzően küzdött az államformaváltoztatás ellen. Nála a politikai szerepvállalás hangsúlyt kapott, sőt elsődlegessé vált egyházának szolgálatában. Nála a kettő egy, a Szent István-i magyar hercegprímásként, majd 1964 tavaszától-nyarától prímásként ezzel a szellemi-lelki eszköztárral vívta meg a harcát a kommunizmussal – mint eszmével –, és a körötte, a követség, majd nagykövetség falain kívül létező szocializmussal szemben. A kormány kinevezésén pedig nem az egyes miniszterek kinevezését érthette, hanem, forrásaink szerint, a „kinevezem a kormányt” kifejezés úgy értendő, mint kinevezni a miniszterelnököt. Ahogy Casaroli írásban rögzítette: „Ő – amint kifejezte magát – »vices praesidentiales gerens«; rá tartozik, többek között, a miniszterelnök kinevezése és a kormány hivatalba való beiktatása.” A két értelmezés között hajszálnyi a különbség. És mégis, mintha világok választanak el.

Az egyik mindent megtesz, hogy felmentse a bíborost a Rákosi és köre által ráakasztott vád alól: politizált, közjogi szerepre tört. Még azon az áron is, hogy ez a mentegető felfogás ismételten túlinterpertálja forrásait, és nem hajlandó szembenézni azzal, hogy a források több helyen is azt igazolták, hogy a politikai, a közjogi szerepvállalás kapott túlsúlyt Mindszenty gondolkodásában.

A másik arra utal, hogy a régebbi források is új fényben értelmezendők a Szabadság téri épületben töltött mintegy tizenöt esztendő levelezésének tanulmányozását, valamint az 1971–1975 közötti bécsi periódus forrásos vizsgálatát követően. A történész nem fekete-fehérben gondolkodik. A történész törekszik a források teljességének felkutatására, és ha rekonstrukciós kísérlete során hiányokat talál – mert hiszen mindenről nem készülhet pozitív forrás –, intuícióval próbálja pótolni azokat. S azt tapasztalja, hogy a megoldás nem jobb- vagy baloldalon, hanem valahol középen keresendő. Nevezetesen: az alkotmányos, a közjogi, a politikai kategóriákban való gondolkodás nem jelent uralomra vágyást, hanem egyszerűen egy felfogásmódot. A totalitárius pártállami keretek között ez veszélyes volt, épp azért, mert a pártállam a hatalom kizárólagosságában gondolkodott és minden ellenállást letört.

Mindszenty bíboros, amikor a történeti alkotmányos feladatkört – mint súlyos keresztet – magára vette,¹⁵⁴⁹ nemzetének akart szolgálatot tenni. Erről tanúskodott számos – számtalan – levele, amelyet e Föld hatalmasainak írt. Erről tanúskodott tiszteletreméltó kitarása, hogy – bár érdemi választ sohasem kapott –, újra és újra megkísérelte a lehetetlent, Közép-Európa sorsának jobbítását, hazájának és nemzetének felszabadítását a moszkvai járom alól. A bíborost hatalmának és erejének teljében tehetetlenségre kárhoztatták. Leveleiben élte ki tenni vágyását, emlékiratait írta, majd pedig szívósan dolgozott rajta, hogy megjelenhessenek. Részleges győzelmet aratott, halála előtt fél esztendővel megjelenhetett emlékiratainak utolsó kötete, amit a közvélemény emlékiratainak tart.¹⁵⁵⁰ Elmondhatta saját verzióját a világnak, válaszolhatott a vádbeszédre, lankadatlanul küzdött emberi jogainak érvényesítéséért. Elmondhatjuk tehát, hogy nagyobb demokrata volt, mint azok, akik a „demokrácia” szót ajkukra vették.

Mindszenty bíboros alakja mindmáig – méltán – foglalkoztatja az utókort. Érdemes újragondolni az ő példaadásának üzenetét, megismerni törekvéseit a félrabság kereitei közepette.

Az előkerült dokumentumok újraolvasásakor ismertük fel azt, hogy a bíboros életében e jeles időpontot megelőzően VI. Pál pápa és a bíboros ismételten levelet váltott. E levelek közlése és elemzése itt már nem volt feladatunk, de egy fontos kérdés, a pápa és a bíboros kapcsolatának tisztázásához hozzájárultak. Ezért folytattuk a tényfeltárást, valamint a dokumentumok közzétételét Mindszenty bíboros haláláig.¹⁵⁵¹

1549 Grósz, kalocsai érsek számos akadályt leküzdve Kalocsáról Veszprémbe ment, hogy megvigye az akkor veszprémi püspöknek a pápai kinevezés hírét; Mindszenty akkor három nap gondolkodási időt kért. Csak utána mondta ki az ígent: elvállalja. A püspök nem hatalomban, hanem szolgálatban gondolkodott.

1550 Így tartja ezt Recenzens is: „...életrajza elé megírja Magyarország, illetve a magyar egyház történetét [...], követségi tartózkodása idején tehát Mindszenty ezen a történeti művön dolgozott, amelynek tárgya Magyarország és a magyar egyház története Szent Istvántól az 1950-es évekig. Az utolsó rész tárgya: a magyarság és a magyar katolikusok történetének két évtizede 1945 után, benne saját megpróbáltatásainak ismertetése. (Később ebből a terjedelmes anyagból csak az utolsó rész jelent meg nyomtatásban könyv alakban külföldön 1974-ben, »Emlékirataim« címmel.)” In: Mészáros István 2009, 326. o. Hajszálpontos a megfogalmazás: „történeti mű” – „emlékirataim”. Hozzá kell tennünk, hogy ez a különbségtétel csak 1971 decemberétől dokumentálható a bíboros gondolkodásában, addig a „történeti mű” is „Memoirs, emlékiratok” néven található az amerikai forrásokban, benne a bíboros saját megnyilatkozásaiban is.

1551 L. Somorjai Ádám: Sancta Sedes 1971–1975. A kérdéshez l. újabban: Balogh Margit: Mindszenty felfogása a primácia szerepéről esztergomi érseki kinevezésekor, in: Remény a reménytelenségben. Főpásztorok a kelet-közép-európai diktatúrákban. Stefan Wyszyński, Karol Wojtyła, Márton Áron, Mindszenty József, Bp., 2014. METEM, 83–113. o. Szerk. Soós Károly – Zombori István.

ÚJ TÁVLATOK FELÉ

Miután az amerikaiak előbb nem engedtek levelezést külső személyekkel, csak az amerikai politikai vezetőkkel, a bíboros – főleg követségi tartózkodásának első felében, a hidegháborús periódusban – igen gazdag, de egyoldalú levelezést folytatott az amerikai elnökökkel és külügyminiszterekkel.¹⁵⁵² Majd, az idő múlásával, miután az amerikai diplomaták kiismerték a bíboros gondolatait, és a világ is megfordult, az enyhülés, a *détente* időszakában engedélyezni kezdték a levelezést az Apostoli Szentzéssel, amely levelezés néhány tétova kísérlet után XXIII. János pápa uralkodásának végén, 1963 tavaszán kezdett határozott kereteket ölteni, majd pedig VI. Pál pápa uralkodása alatt bontakozott ki. Ez a levelezés már nem volt egyoldalú, jöttek és mentek a levelek – a SD levéltári fondjainak dokumentumai legalábbis erről árulkodnak. Ennek rekonstruálására vállalkoztunk.

Nem állíthatjuk, hogy minden egyes forrást felleltünk volna az amerikai dokumentumok között; lehetnek még meglepetések, de a bíboros gondolatai, biblikus szóval *ipsissima verbái*, saját szavai megismerhetők e levelezés olvastán. Korai lenne még mérleget készíteni, de kézenfekvő a gondolat, hogy eredményeink fényében ígéretes lehet az 1945–1948 közötti periódus új elemzése. Mindszenty bíboros tényleges hercegprímási tevékenységéről esetleg további felismerésekre juthatunk: milyen eszmények, milyen gondolatok mozgatták tetteit. Ugyanakkor szükséges lesz annak elemzése is, hogy az adott követségi feltételek pszichológiai adottságai, melyek beszűkítették a tájékozódását és gondolatvilágát, mennyire módosították ezeket. A kiértékelés iránya tehát kettős: retrospektív módon a korábbi események jobb megértése, illetve a pszichológus mesterségének eszköztárát kölcsönvéve, a követségi tizenöt év mentális jellegzetességeinek feltárása, figyelve azok következményeire is az 1971. szeptember 28-át követő periódusban.

A Vatikánban és Budapesten, 2015. június végén

1552 L. Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf*.

MELLÉKLETEK

Látogatások Mindszenty bíborosnál a budapesti amerikai (nagy)követségen 1956–1971

(1963. ápr. 18. – 1971. szept. 28.)

König bíboros

Mons. **Casaroli**
+**Bongianino/Montalvo**
Cheli/Zágon

N.B. 1963. ápr. 18-ig nincs magas szintű látogatás
(1962. ápr. 18 – N. J. téves, l. Fejérdy 2007)

1. 1963. ápr. 18 **1963. máj. 8.** *egyedül*
(A kapcsolatfelvétel bőven dokumentált az US anyagban és Barberininél)

1964. márc. 14. du. +Bongianino

1964. márc. 15. du. +Bongianino

1964. márc. 22. du. +Bongianino

*(ez a három találkozó idáig teljesen ismeretlen volt
délelőtt tárgyaltak, délután nála voltak)*

1964. szept. 8. +Bongianino

(hozzák megállapodás szövegét)

1964. szept. 15. +Bongianino

(de. aláírnak, du. nála vannak)

2. 1965. Jún. 11-12

1965. szept. 14. +Montalvo

(évford.!) TBC

3. 1966. márc. 6.

4. 1966. ápr. 24. (NJ) (nincs rá US forrás)

4x **5. 1967. máj. 7.** + Gracias bíboros (Bombay)

6. 1967. jún. 23.

7. 1967. okt. 5.

8. 1967. okt. 17.

*(1967: ne hagyja el a követséget a nagykövetségi
szintre emelés elleni tiltakozás jeléül)*

2x **9. 1969. feb. 2-4.**

10. 1969. szept. 8.

11. 1970. szept. 7.

12. 1971. jún. 23.

(elutazás)

1971. jún. 25–27. Cheli, Zágon

(elutazás, négy feltétel, Pro-Mem)

1971. júl. 14–16. Cheli, Zágon

(Pápa, Villot levele, Pro-Mem)

1971. szept. 13?–28. Zágon

(közben elutazik Bécsbe, majd

pápai távirattal visszajön)

együtt hagyják el a nagykövetséget

Mindszenty bíboros levelezése az Amerikai Egyesült Államok politikai vezetőivel

Eisenhower elnöksége idején (39 levél, 1 válasz)

1956	1 küldemény	
1957	16	
1958	4	
1959	8	1 válasz (Herter külügyminiszter)
1960	11	

Kennedy elnöksége idején (40 levél, 1 válasz)

1961	12	1 válasz
1962	7	
1963	21	

Johnson elnöksége idején (27 levél)

1963	1
1964	10
1965	5
1966	6
1967	4
1968	1

Nixon elnöksége idején (8 levél, 1 válasz)

1968	1	
1969	1	
1970	4	
1971	2	1 válasz

Összesen 114 elküldött 3 válasz

Mindszenty bíboros levelezése a Vatikánnal az amerikai diplomácia közvetítésével¹⁵⁵³

XII. Piusz pápasága alatt (nincs kapcsolat)

1957	8 levél	nem továbbították
------	---------	-------------------

Széküresedés alatt

1958	- levél	2 meghívó a camerlengótól
------	---------	---------------------------

XXIII János pápasága alatt (9 elküldött, 11 beérkezett)

1958	1 levél	1 levél (az L'Osservatore Romanóban megjelent, de a címzett nem olvasta el)
1959	-	2
1960	(1)	-
1961	-	-
1962	-	2
1963	7	6

Széküresedés alatt

1963	1 meghívó a Szent Bíborosi Kollégium dékánjától
------	---

VI. Pál pápasága idején (106 elküldött, 65 beérkezett)

1963	9	1 válasz
1964	13	9
1965	10	4
1966	14	8
1967	13	11
1968	14	8
1969	14	12
1970	9	4
1971	10	8

Összesen	123 elküldött	79 beérkezett
----------	---------------	---------------

¹⁵⁵³ Itt csak az amerikai diplomáciai anyagban található dokumentumokat vettük figyelembe, forrás híján még nem tudjuk rekonstruálni teljes pontossággal a vatikáni diplomaták és König bíboros látogatásai során személyes vonalon fenntartott levelezést.

A könyvben szereplő jelentősebb személyek életútja¹⁵⁵⁴

Aba Sámuel (?–1044) az elődje menekülését követően választották meg 1041-ben magyar királynak, megkoronázták Csanádon 1044. április 22-én. A ménfői csatában (vagy azt követően) meggyilkolták.

Ackerson, Garret G. (1904–1992) a budapesti követségen dolgozott 1927–1940 között, majd az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériumában a délkelet-európai ügyekkel foglalkozó irodát vezette 1949-ig. Varsóban tanácsosi, Prágában ügyvivői feladatot látott el, a nagykövet volt Argentínában 1955–1957 között. A budapesti követség ideiglenes ügyvivője 1957. július – 1961. február között. Később az International Rescue Committee európai igazgatója volt.

Aczél György (korábban Appel, 1917–1991) kommunista állami és pártvezető. Az MSZMP KB titkára 1964–1974 és 1982–1985, a minisztertanács elnökhelyettese 1974. március 21. és 1982. június 25. között. Az MDP Baranya Megyei Pártbizottságának titkára volt, amikor letartóztatták 1949. július 6-án. A Budapesti Büntetőtörvényszék életfogytiglan tartó fegyházbüntetésre ítélte 1950. március 27-én. A Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta elmarasztalását 1950. május 20-án. Szabadult 1954. augusztus 25-én. A Legfelsőbb Bíróság felmentette a vádak alól 1954. szeptember 1-jén.

Adenauer, Konrad (1876–1967) a Német Szövetségi Köztársaság kancellárja 1949. szeptember 15.–1963. október 16. között. Az Európai Unió alapító atyáinak egyike.

Alessandrini, Federico (1905–1983) olasz újságíró, az olasz irodalom egyik oktatója, a L'Osservatore Romano munkatársa 1939-től, 1946–1950 között az Il Quotidiano igazgatója, 1950-től ismét a L'Osservatore Romanónál, 1961–1972 között igazgatóhelyettes, 1970–1976 között a Vatikáni Sajtóiroda igazgatója, a Vatikán első világi szóvivője.

Alexander, Edward (1920) újságíró, diplomata, az Amerika Hangjánál dolgozott 1950–1954 között, vezető az örmény szekciónál. Nyugat-Berlinben 1959-től, Budapesten 1965 szeptemberétől 1969-ig szolgált sajtó- és kulturális attaséként, majd Kelet-Berlinben dolgozott 1976–1979 között.

¹⁵⁵⁴ Közreadjuk a korábbi írásainkban szereplő személyekről közzétett életutakat is.

Boldog báró altorjai Apor Vilmos (1892–1945) rkat. pappá szentelték 1915. augusztus 24-én, győri megyéspüspök 1941-től. A Vörös Hadsereg katonái lőtték le, miközben a nőket védelmezte püspökvárában, boldoggá avatták 1997. november 9-én.

Babocsa Endre (korábban Marosán, 1915–1974) plébános, hitoktató lelkész. 1945 után Rákosligeten, Budapesten, Sashalmon, majd Újpesten plébános, budapesti provikárius, váci megyéspüspöki irodaigazgató. Tagja a Rákosligeti Nemzeti Bizottságnak, majd a Budapesti Békebizottság titkára, a Katolikus Szó szerkesztőbizottságának a tagja, a papi békemozgalom egyik ismert vezetője.

Badalik Sándor Bertalan (1890–1965) domonkos rendi szerzetes 1908-tól, rkat. pappá szentelték 1914. július 19-én. Az osztrák–magyar rendtartomány főnöke 1930–1938, a magyar rendtartomány főnöke 1938–1946 között. Az Actio Catholica alelnöke 1945-től. Veszprémi megyéspüspök 1949. június 10-étől. Internálták Hejcére 1957. augusztus 15-én, Budapestre költözhetett 1964 októberében. Klempa Sándor Károly vezette az egyházmegyét 1957-től.

Baker, John Alexander Jr. (1927–1994) belgrádi, moszkvai (ahonnan kiutasították), római, New York-i (ENSZ-beli) és prágai évek után lett az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériuma Európai Ügyek Hivatalának igazgatója 1970–1974 között, diplomáciai karrierje 1951–1986 között zajlott, 1979. augusztus 26. – 1980. október 30. között államtitkár.

Ball, George Wildman (1909–1994) jogász, diplomata. Az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériumának gazdasági és mezőgazdasági ügyekkel foglalkozó miniszter-helyettese 1961-től, később hazája képviselője az Egyesült Nemzetek Szervezetében, 1968. szeptember 25-től.

Balogh István (1894–1976) rkat. pappá szentelték 1918. június 18-án, szeged-belvárosi káplán 1926–1930, Szeged-Alsóközpont (ma Mórahalom) plébánosa 1930–1946 között. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökségi államtitkára, majd a következő kormányoknak is 1947. május 31-ig. Rövid ideig, 1947. február 20. – június 3. között a Kisgazdapárt főtitkára, majd a Független Magyar Demokrata Párt megalapítója. A népfront elnökségi tagja 1949. március 15. – 1954. október között. A papi békemozgalom egyik elindítója, toborzója 1950 nyarán. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja 1949. augusztus 23. – 1951. december 14. között. Rövidebb ideig eltiltották egyházi működésétől, az ötvenes években visszavonult a politikától, plébános 1951-től Kemencén, 1953-tól Budapesten. Címzetes apát 1968-tól.

Barankovics István (1906–1974) újságíró, politikus, országgyűlési képviselő. 1945-től feloszlataásáig, 1949. február 4-ig a Demokrata Néppárt főtitkára volt. 1949. február 2-án külföldre menekült.

Barnes, N. Spencer (1904–1992) az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségének tanácsosa 1955–1957 között, a külügyi tárca Politikai Tervező osztályának munkatársa 1957 után, majd az Amerikai Egyesült Államok izraeli követségének második számú vezetője a '60-as évek elején.

Barth, Karl (1886–1968) svájci református teológus az '50-es években szimpatizált a békemozgalommal, ellenezve a Német Szövetségi Köztársaság újrafegyverkezését. 1960-ban a The Christian Century hasábjain írt híres cikkében, a Kelet és a Nyugat viszonyának kérdéséről fejtette ki az elmúlt másfél évtized alapján, hogy senkinek sem kívánja azt, hogy a kommunizmusban kelljen élnie, de az antikommunizmust még rosszabbnak tartja magánál a kommunizmusnál is.

gróf németújvári Batthyány Vilmos (1870–1923) rkat. pappá szentelték 1894. július 7-én, ettől az esztendőől titkos pápai kamarás. Nyitrai kanonok lett 1900. július 2-án, segédpüspök utódlási joggal 1904. november 30-tól (püspökké szentelték 1905. február 15-én), az egyházmegye apostoli kormányzója 1910. március 15-től, megyéspüspöke 1911. március 26-tól. A csehszlovák katonák letartóztatták 1919. januárban, tizenkilenc napon keresztül tartották őrizetben. Kiutasították Csehszlovákiából március tájt, lemondani kényszerült püspökségéről márciusban, a pápa ekkor címzetes érsekké nevezte ki.

Bánk József (1911–2002) rkat. pappá szentelték 1936-ban. A budapesti egyetem hittudományi karának tanára Budapesten 1943-tól, a hittudományi kar dékánja 1949–1950-ben, majd a Hittudományi Akadémia tanára. Segédpüspök Győrött 1964–1969, apostoli kormányzó Vácott 1969–1974 között, egri érsek 1978-ig, ekkor kérésére visszatért Vácra, ahol ismét megyéspüspök volt.

Bárány József (1935) rkat. pappá szentelték 1960. június 19-én. Káplán volt a budapesti Kőbányai Szent György lelkészségen, Angyalföldön 1962-től, Balassagyarmaton a Don Bosco plébánián 1967-től, a Külső Váci úton Budapesten 1968-ban. Beosztás nélkül 1969-től. Külföldre távozott 1971-ben, missziós magyar lelkész volt a Német Szövetségi Köztársaság Dél-Württemberg tartományában, Ravensbrückben. A Weingarteni Magyar Misszió vezetője 1973. január 1-től, folyamatosan növelve a missziós területet. A bíboros kérésére Dél-Afrika utazott 1974-ben, hogy felkarolja

az ottani magyar közösségeket. Mindszenty halála után tért vissza Németországba, s ismét átvette a Weingarteni Magyar Misszió vezetését 1975. június 15-től. Az 1990-től missziós plébános hazatért Magyarországra 2002-ben, és templomigazgató lett a rákosszentmihályi Fájdalmas Szűzanya templomigazgatóságon.

Bárd János (korábban Léber, 1908–1982) rkat. pappá szentelték 1933-ban. 1937-től a budapesti Szent Imre Kollégium prefektusa, 1939-től teológiai tanár, 1940-től spirituális a kalocsai szemináriumban. A filozófia magántanára 1943-tól a budapesti egyetem hittudományi karán. 1946-tól az Actio Catholica országos főtítkára, két évvel később országos igazgatója. Ő hozta létre az EUGE papi betegsegélyező szervezetet. A kalocsai kanonokot XII. Piusz pápa az egyházmegye segédpüspökévé – egyúttal címzetes ulpiai püspökké – nevezte ki 1950. november 20-án. Ezt a kalocsai érsek körlevélben tudatta 1951. március 21-én. Az Új Emberben július 8-án közzétett nyilatkozatában elhatárolódott a már elítélt érsekétől, a szövegkörnyezet alapján azonban kétségtelen, hogy az nem tőle származott, kényszer szülte. November 14-én a szegedi egyházmegyeközi szeminárium rektora és a teológia tanára lett. 1953-ban állami nyomásra lemondott, 1954-ben vissza kellett térnie Kalocsára. Mivel kinevezése állami hozzájárulás nélkül történt, az ÁEH akadályozta püspöki ténykedésében. Az érsek halála után, 1961-ben a Szentszék őt nevezte ki apostoli kormányzóvá, de ezt az ÁEH nem vette tudomásul. 1962-ben eltávolították Kalocsáról, előbb Kerekegyházát jelölték ki kényszerszertartózkodási helyül, majd Öregcsertőn lelkipásztorkodhatott, és csak 1970-ben térhetett vissza Kalocsára. A hatvanas évek közepétől az ÁEH eltúrte, hogy felkérésre bérváljon. Megaláztatásai következtében az 1950-es évek elejétől súlyos betegségekkel küszködött.¹⁵⁵⁵

Belon Gellért (1911–1987) rkat. pappá szentelték 1934. június 17-én. A kalocsai Hittudományi Főiskolán tanított 1936–1947 között. 1958-ban bátamonostori apáti címmel ruházták fel, majd 1959-ben a pápa elidei címzetes püspökké és pécsi apostoli kormányzóvá nevezte ki. Püspökszentelésére 1982. április 22-ig kellett várnia, ekkor nevezte a Szentatya pécsi segédpüspökké. Állását betegsége miatt nem foglalta el, hanem plébános maradt Jánoshalmán.

XVI. Benedek pápa (korábban Joseph Alois Ratzinger, 1927) rk. pappá szentelték 1951. június 29-én. München érseke lett 1977-ben, bíboros június 27-től. A Hittani

1555 Az adatokat – miként Prazsák Mihály, Rozsáli Menyhért és Varga József esetében is – Soós Viktor Attila, a Nemzeti Emlékezet Bizottság tagja, kötetünk lektora bocsátotta rendelkezésünkre, köszönjük.

Kongregáció prefektusa 1981-től, lemondott müncheni érseki tisztségéről 1982-ben. Velletri-Segni püspök-bíborosa 1993-tól. A Szent Bíborosi Kollégium dékánja – egyúttal Ostia püspök-bíborosa – 2002 novemberétől. A konklávé 2005. április 19-én választotta meg, öt nappal később iktatták be. Aláírta lemondását és nyugállományba vonulását tartalmazó levelét 2013. február 10-én azzal, hogy annak időpontja február 28-án 20:00 óra. Másnap nyilvánosságra hozta ezt és megerősítette a Vatikán is.

Benelli, Giovanni (1921–1982) rkat. pappá szentelték 1943. október 31-én. Montini bíboros, a későbbi VI. Pál személyi titkára volt 1947. augusztus 1-től. A nunciaturán titkár Írországon 1950–1953, Franciaországban 1953–1960 között. Ezt követően is a nunciaturán dolgozott Braziliában 1960–1962 és Spanyolországban 1962–1965 között, közben az UNESCO-nál, Párizsban is képviselte a Vatikánt 1965–1966-ban. Szenegálban nuncius lett 1966. június 11-én, egyúttal címzetes érseke Tusuronak, szeptember 11-én szentelték fel. A Vatikán külügyminisztere 1967. június 29-től. Firenze érseke 1977. június 23-tól, bíborossá kreálták szeptember 21-én.

Beneš, Edvard (1884–1948) csehszlovák államelnök 1935–1938 és 1945. október 28. – 1948. június 7. között, közben a müncheni egyezmény után megalakított londoni emigráns kormány vezetője. Egyes szerzők szerint a szovjet titkosszolgálatnak dolgozott 1938-tól.

Beran, Josef (1888–1969) rkat. pappá szentelték 1911-ben. A Gestapo letartóztatta 1942-ben, Pankrác, Terezin és Dachau megpróbáltatásai színterei. Prágai érsek 1946-tól. Lefogták 1949-ben. A vele szemben fellépő csehszlovák hatóságok tagjait kiközösítették 1951. március 16-án. Szabadult 1963-ban, száműzték egy faluba, Mubarovba. Bíboros lett 1965-ben, szilencium vállalása mellett a Vatikánba távozhatott. Boldoggá avatási eljárása kezdetét vette 1998. április 2-án.

Beresztóczy Miklós (korábban Bartmann, 1905–1973) rkat. pappá szentelték 1928. június 24-én. Érseki levéltáros Esztergomban 1929-től, érseki titkár 1937-től, 1939–1947 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott, végül minisztériumi osztályfőnök. Kanonok 1946. május 4. – 1957. március 29. között, lemondott erről és bozóki címetes prépost lett. A budapesti Actio Catholica igazgatója 1946-tól. Letartóztatták 1948-ban, nyolchavi börtönbüntetését nem töltötte le, mert vállalta a papi békemozgalom, a Katolikus Papok Országos Békebizottságának [Országos Béketanács Katolikus Bizottsága] tagként való szervezését, és első elnöke volt 1950–1956 között. Rövid időn keresztül, 1950. július 5-től káptalani helynök, 1951. július–1956. november között az esztergomi főegyházmegye általános helynöke.

Húsz éven keresztül, 1953–1973 között országgyűlési képviselő, 1961–1973 között az országgyűlés alelnöke volt. A pápa kiközösítette 1958–1971 között, de ennek kihirdetését megakadályozták. A titkosszolgálatnál hálózati fedőneve Balassa volt.

Bertone, Tarcisio Pietro Evasio (1934) rkat. pappá szentelték 1960. július 1-jén, érsekké 1991. augusztus 1-jén, Vercellinek 1991. július 4. – 1995, Genovának 2002. december 10. – 2006 között érseke, beiktatva 2003. február 2-án. Bíborossá kreálva 2003. október 21-én. 2008. május 10-től Frascati bíboros érseke. Bíboros államtitkár 2006. június 22. – 2013. augusztus 31., de hivatalban 2006. szeptember 15. – 2013. október 15. között volt. Camerlengo 2007. április 4. – 2014. december 20. között. Nyugállományban 2014. december 2-től, miután betöltötte 80. életévét.

Betts, David A. (?–?) a budapesti amerikai követség másodtitkára 1984 körül.

Bevin, Ernest (1881–1951) brit szakszervezeti vezető, előbb munkaügyi miniszter 1940. május 13. – 1945. május 23., majd külügyminiszter 1945. május 27. – 1951. március 9. között. Ezt követően lordpecsétőr április 14-én bekövetkezett haláláig.

Békés Gellért OSB (korábban Bruzer József, 1915–1999) 1932. augusztus 6-án lépett a bencés rendbe, fogadalmat tett 1936. szeptember 12-én, áldozópappá szentelték 1938. szeptember 11-én. Római tanulmányai után 1940-ben hazatért, gimnáziumi tanár Pannonhalmán 1941–1945 között, a főapát titkára 1945–1946-ban. A KALOT és a KALÁSZ szervezésében vett részt. Rómába ment tanítani 1946-ban, ahol 1992-ig a Szent Anzelm és Szent Gergely egyetemek professzora. Pannonhalmára 1992-ben tért vissza, a Pannonhalmi Területi Apátság általános helynöke lett. A Rómában kiadott Katolikus Szemle főszerkesztője volt 1959–1999 között.

IV. Béla (1206–1270) magyar király, a második honalapító a tatárjárást követően, királlyá koronázva 1235. szeptember 25-én, uralkodott 1235. szeptember 21. – 1270. május 3. között.

Bongianino, Luigi (1919–2003) vatikáni diplomata, vultarai címzetes püspök és albai apostoli adminisztrátor 1968–1970, Alba püspöke 1970–1975, Tortona püspöke 1975–1996 között.

VIII. Bonifác pápa (korábban Benedetto Gaetani, 1235 körül–1303) pápa volt 1294–1303 között. Címzetes diakónus 1281-ben, tíz évvel később bíboros-presbiter. Pápává választották 1294. december 24-én, trónra lépett 1295. január 23-án.

Brambilla, Franco (1923–2003) rkat. pappá szentelték 1947. augusztus 23-án, Viminacium címzetes érseke 1971. február 14-től. Vatikáni diplomata, aki 1970. december 24. – 1981. november 20. és 1986. február 22. – 1998. december 3. között pro-nuncius Tanzániában, illetve Ausztráliában. Apotostoli nuncius 1981. november 21. – 1986. február 21. között Uruguayban.

Brezanóczy Pál (1912–1972) rkat. pappá szentelték 1935-ben. Püspöki titkár 1941-től, Kassán. A kassai egyházmegyei magyarországi részének általános helynöke. Kanonok és pápai prelátus, egyúttal a rozsnyói egyházmegye magyarországi részének apostoli kormányzója 1951-től. Dr. Czapik halála után káptalani helynök, apostoli kormányzó megyéspüspöki joghatósággal 1959-től, rotariai püspök 1964. szeptember 15-től, egri érsek 1969. január 10-től. Kékes Pál fedőnéven kapcsolatban állt a titkosszolgálattal.

Brezsnyev, Leonyid Iljics (1906–1982) 1952-től SZKP KB tagja. 1952–53-ban és 1956 februárjától 1957 júniusáig a KB Elnökségének póttagja. 1957 júniusától az Elnökség, majd a PB tagja. 1956–1960-ban, majd 1963–64-ben a KB titkára, 1964-től haláláig a párt első titkára, 1966-tól főtitkára. 1960–1964-ben és 1977-től Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnöke, államfő.

Cabot Lodge, Henry Jr. (1902–1985) Eisenhower kampánymenedzsere 1952-ben, az Amerikai Egyesült Államok képviselője az ENSZ-ben 1953–1960 között, alulmaradt az alelnök-jelöltségért folyó versengésben 1960-ban. Vietnamban 1963–1964 közepe és 1965 közepe–1967, az NSZK-ban 1968–1969 között nagykövet. Párizsban, a vietnami tárgyalásokon hazája küldöttségét vezette 1969-ben. Az elnök személyes képviselője a Vatikánban 1970-től.

III. Callixtus pápa (korábban Alfonso de Borja [Borgia], 1378–1458) Valencia püspöke 1429 augusztusától, bíboros 1443-tól. Pápává választották 1455. áprilisban, 8-án felvette a Callixtus nevet, beiktatták 20-án.

Cardinale, Iginio Eugenio (1916–1983) rkat. pappá szentelték 1941. július 13-án. Apostoli delegátus volt Nagy-Britanniában 1963. október 4.–1969 között. Apostoli nuncius volt haláláig Belgiumban, 1969. április 19. – 1983. március 24. között, és ugyancsak apostoli nuncius volt Luxemburgban 1969. május 9-től, és az Európai Közösségnél 1970. november 10-től. A tunéziai Nepte címzetes érseke 1963. október 4-től.

Casaroli, Agostino (1914–1998) rkat. pappá szentelték 1937-ben, érsek 1967-től. A Vatikáni Államtitkárság Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának, majd jogutódának, 1968-tól az Egyház Közügyi Tanácsának érsektitkára 1967-től. A helsinki értekezleten ő képviselte a Vatikánt. Bíboros 1979-től, kinevezték Jean-Marie Villot bíboros utódának, államtitkárnak. Ő írta alá a magyar-szentszéki kapcsolatok újravételéről szóló jegyzőkönyvet Budapesten, 1990-ben. Decemberben lemondott, pasztorációs tevékenységet folytatott fiatalokú elitéltek körében.

Cavallier József (1891–1970) újságíró, szerkesztő. A Szent Kereszt Egyesület védőirodájának vezetőjeként segített az üldözött zsidók elhelyezésében és jogi védelmében 1939–1944. március 19. között. Rotta munkatársaként dolgozott a német megszállás után. Fejlődést kapott a nyilasoktól 1944. október 17-én, szervezetét felszámolták. A külügyi tárca tisztviselője 1945–1948 között, rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter volt. Az Országos Szociálpolitikai Intézet főtitkára volt, amikor nyugdíját is megvonták.

Chapin, Selden (1899–1963) tengerészeti akadémiát végzett 1919-ben, az amerikai flottánál teljesített szolgálatot 1925-ig. Külügyi szolgálatba lépett 1925 márciusától. A külügyi szolgálat főigazgatója 1946-ban. Budapesti amerikai követ 1947–1949 között. Érkezését bejelentették 1947. április 3-án, július 2-án lépett magyar földre. A magyar kormány kérte visszahívását jegyzékében 1949. február 12-én. Öt nappal később elhagyta Magyarországot. Nagykövet volt Hollandiában (1949. október 27. – 1953. október 30.), Panamában (1954. január 2. – 1955. május 29.), Iránban (1955–1958) és Peruban (1960. május 7. – 1960. augusztus 7. között).

Cheli, Giovanni (1918–2013) rkat. pappá szentelték 1942. április 21-én. Érsek 1978. szeptember 16-tól, bíboros 1998. február 21-től. A Szentszék legismertebb diplomatainak egyike, az első, majd állandó megfigyelő az ENSZ-ben 1973–1986 között, apostoli nunciusként. Az Elvándorlók és Utazók Pápai Tanácsának elnöke 1986–1998 között.

Cicognani, Amleto Giovanni (1883–1973) rkat. pappá szentelték 1905. szeptember 23-án. Laodicea címzetes érseke, s apostoli delegátus az Amerikai Egyesült Államokban 1933. március 17. – 1959. november 14. között, bíboros 1958. december 15-től, államtitkár a Vatikánban 1961. augusztus 12. – 1969. április 30. között. A Szent Bíborosi Kollégium dékánja haláláig.

Ciriaci, Pietro (1885–1966) rkat. pappá szentelték 1909. december 18-án. Tirsus címzetes püspökeként (felszentelve 1929. március 18-án) 1928. február 15. – 1934. január 9. között volt előbb prágai, majd Portugáliában is nuncius 1953. január 12-ig, ekkor bíborossá kreálták, a Szent Bátorosi Kollégium Tanácsának prefektusa 1954. március 20. – 1966. december 30. között.

Czapik Gyula (1887–1956) 1910-ben rkat. pappá szentelték, 1929-től nagyváradi kanonok, 1930-tól címzetes apát, 1935-től pápai prelátus, 1939-től veszprémi megyéspüspök, 1943-tól egri érsek. 1951–1956 között a magyar püspöki kar elnöke, a Béke-tanács és a Hazafias Népfrent Országos Tanácsa elnökségének tagja volt.

Csárszky József (1886–1962) rkat. pappá szentelték 1909-ben. Monokon volt káplán, majd liceumi tanár Kassán, Sirok plébánosa. A trianoni diktátum után 1923-tól a kassai szemináriumban oktatott, 1924-től rektor. Rozsnyói, majd kassai címzetes püspök 1925-től. 1938–1945 között a kassai, rozsnyói és szatmári egyházmegyék apostoli kormányzója. A második világháború után apostoli kormányzó Kassán 1946-tól, akadályoztatva volt 1951-től.

Cserhádi József (1914–1994) rkat. pappá szentelték 1940. december 1-jén. A Budapesti Hittudományi Akadémia tanára 1956-tól. A pécsi egyházmegyében káptalani helynök 1961. február 24-től. Melzi címzetes püspök és apostoli kormányzó 1964. szeptember 15-től, felszentelve október 28-án. Pécsi megyéspüspök 1969. január 10. – 1989. november 3. között, nyugállományba vonulásáig.

Csernoch János (1852–1927) rkat. pappá szentelték 1874. november 18-án. Esztergomban 1879-től különböző állásokat töltött be: előbb a papnevelő intézet tanára, majd primási szertartó és levéltáros 1880-tól, primási titkár 1882-től, irodaigazgató és kanonok 1888. november 27-től, székesegyházi plébános 1893. november 12-től, egyházmegyei censor 1896-tól, székesegyházi főesperes 1905. december 9-től, esztergomi érsek és hercegprimás 1912. november 20-tól, 1913. január 1-jén foglalta el székét, bíboros 1914. május 25-től. Pápai kamarás 1882-től, pápai káplán 1887-től, schavnikai címzetes apát 1890. május 19-től, nógrádi főesperes 1898. november 8-tól, szentgyörgymezei prépost 1905-től, csanádi megyéspüspök 1908. január 12-től (felszentelve május 10-én), kalocsai érsek 1911. március 8-tól (június 1-től foglalta el székét). A főrendiház tagja volt 1908–1918 között.

Csertő Sándor (1913–1982) rkat. pappá szentelték 1938. április 3-án. Az érseki helynökség és az Actio Catholica titkára volt 1945-ben Budapesten. A Vatikánba ment 1948-ban, 1953-tól a Hittani Kongregáció levéltárosa, majd irodafőnöke, 1969-től főügyésze lett. A Szent Péter-bazilika protonotárius kanonokja 1980-tól haláláig.

Darvas József (korábban Dumitrás, 1912–1973) letartóztatták 1933-ban. Paraszt-párti politikus, alelnök, író, újságíró, a Szabad Szó szerkesztője 1945–1949 között. Honatya 1945–1973 között. Többször miniszter: építés- és közmunkaügyi 1947. szeptember 24. – 1949. június 11., építésügyi 1949. június 11. – 1950. február 25., vallás- és közoktatásügyi 1950. február 25. – 1951. május 19., közoktatásügyi 1951. május 19. – 1953. július 4., végül népművelési miniszter 1953. július 4. – 1956. október 24. között. A Hunnia Filmstúdió igazgatója 1957–1959, a Magyar Írók Szövetségének elnöke 1959–1973 között.

Davies, Richard Townsend (1920–2005) amerikai diplomata, 1947-től Varsóban két éven át, majd különböző tisztségek után a külügyi tárcánál az európai ügyekért felelős helyettes államtitkár volt 1970–1972 között. Kinevezték varsói nagykövetnek 1972. december 2-án, betöltötte állását 1973. január 5. – 1978. február 5. között, nyugállományban 1980-tól.

Davis, Richard Hallock (1913–1972) amerikai diplomata. A külügyi tárcánál helyettes, majd az európai ügyekért felelős államtitkár-helyettes 1960–1965 között. Nagykövet Bukarestben, elfogadták jelölését 1965. szeptember 24-én, átnyújtotta megbízálevelét december 16-án, távozott 1969. augusztus 6-án.

De Gasperi, Alcide Amedeo Francesco (1881–1954) olasz kereszténydemokrata politikus, hazája miniszterelnöke 1945. december 10. – 1953. augusztus 7. között. Ezenkívül vezette a Belügyminisztériumot 1946. július 13. – 1947. február 2., kétszer, 1944. december 12. – 1946. október 18. és 1951. július 26. – 1953. augusztus 7. között a külügyi tárcát is. Az Európai Unió „alapító atyáinak” egyike, az Európai Parlament elnöke volt 1954. január 1. – 1954. augusztus 17. között.

De Gaulle, Charles André Joseph Marie (1890–1970) a második világháborúban a nemzeti ellenállás meghatározó alakja, tábornok. Az ötödik Francia Köztársaság első elnöke és Andorra társhercege 1959. január 8. – 1969. április 28. között.

Di Jorio, Alberto (1884–1979) rkat. pappá szentelték 1908-ban. A Szent Bíborosi Kollégium titkára 1947-től, bíboros diakonusa 1958. december 15-től, legidősebb

tagja 1976. november 19-től haláláig. *Castra Nova* címzetes érseke 1962. április 19-től. Bíboros. A közismertebb nevén Vatikáni Bank tényleges vezetője 1968-tól.

Dimitrov, Georgi Mihajlov (1882–1949) a bolgár kommunisták pártjának 1919-es megalakulásától első számú vezetője. A lipcei perben felmentették a vádak alól, de hazájába – ahonnan emigrált 1923-ban – nem térhetett vissza, mert megfosztották állampolgárságától 1934. február 13-án, két nappal később megkapta a szovjetet. A Kommunisták Internacionálé elnöke 1935–1943 között. Hazatért 1945 szeptemberében, Bulgária miniszterelnöke 1946. november 23. – 1949. július 2. között, és a kommunista párt főtitkára 1948-tól.

Dobi István (1898–1968) vöröskatona 1919-ben, földmunkás, kigazdapárti politikus, a Földmunkástagozat vezetője. Az MSZMP tagja 1959. november 20-tól. Államminiszter, majd földművelésügyi miniszter; kormányfő 1948. december 10. – 1952. augusztus 14. között. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke lett ekkor, és volt 1967. április 14-ig.

Dudás Miklós (1902–1972) pappá szentelték 1927. szeptember 8-án, a magyarországi bazilita rend főnöke 1933-tól, 1939. március 25-től halálig a hajdúdorogi görög katolikus egyházmegye püspöke, felszentelve május 14-én.

Dulles, John Foster (1888–1959) az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztere 1953. január 20. – 1959. április 14. között. Az elnök április 15-én jelentette be lemondását.

Einaudi, Giulio (1928) rk. pappá szentelték 1951. június 29-én. A vatikáni diplomáciai testületekben dolgozott Thaiföldön, az Amerikai Egyesült Államokban, Portugáliában, valamint Ruandában és Burundiban. Címzetes érseke Villamagnának és pro-nuncius lesz Pakisztánban 1976. november 10-én, felszentelve 1977. január 2-án. Kubában pro-nuncius 1980. augusztus 5. – 1988. szeptember 23. között, majd nuncius Chilében, 1992. február 29-től Horvátországban, 2003. augusztus 4-én – betöltve 75. életévét – nyugállományba vonult.

Eisenhower, David Dwight (1890–1969) ht. katona, ötcillagos tábornok 1944. decembertől, a második világháború után egy ideig vezérkari főnök, majd a Columbia Egyetem rektora. A NATO főparancsnoka 1950–1952 között, az Amerikai Egyesült Államok elnöke 1953. január 20. – 1961. január 20. között.

Eliot, Lyman Theodore (1928) az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériuma Végrehajtó Titkárságának ügyvezető igazgatója 1969. augusztus 10. – 1973. szeptember 26. között. Kinevezték rendkívüli és meghatalmazott nagykövetnek 1973. szeptember 21-én Afganisztánba, állomáshelyén volt 1973. november 21. – 1978. június 14. között, majd a Tufts Egyetem dékánja 1978–1985 között. Hazája részéről a főtitkár a Bildenberg csoport találkozóin 1981-től 1993 októberéig.

Trachiszi Ephialtész Maliszi Eurüdemosz fia volt, a perzsáknak elárulta azt az ösvényt, amelyen meg tudták kerülni Thermopüla hágóját és így bekeríthették az egyesült görög, főleg spártai erőket. Kr. e. 480-ban Hérodotosz szerint ezt az ösvényt a helybeliek jól ismerték. Mindszenty bíboros Kádár személyére alkalmazta Ephialtész nevét, mert ő mutatta meg az utat a szovjet tankoknak.

Erdei Ferenc (1910–1971) agrárközgazdász, író, politikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, két alkalommal: 1957–1964 és 1970–1971 között főtitkára. 1944. december 22. – 1945. november 15. között az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere, 1948. szeptember 9-től 1949. június 11-ig államminiszter, két alkalommal: 1949. június 11. – 1953. július 4., valamint 1954. október 31. – 1955. november 15. között földművelésügyi miniszter, míg 1953. július 4-től 1954. október 30-ig az igazságügyi tárcát vezette. A minisztertanács elnökhelyettese 1955. november 15. – 1956. október 31. között.

Erdő Péter (1952) kánonjogász, rkat. pappá szentelték 1975. június 18-án. 1999. november 5-én pappi címzetes püspökké, székesfehérvári segédpüspökké nevezte ki a pápa, felszentelve 2000. január 6-án. Esztergom-budapesti érsek lett 2002. december 7-től, betölti 2003. január 11-től. Bíborossá kreálva 2003. október 11-én.

Esty Miklós (1895–1973) pályáját banktisztviselőként kezdte, pápai világi kamarás volt 1927-től, az Actio Catholica rangidős alelnöke. „Pátkay” fedőnéven a titkosszolgálatnál tevékenykedett.

Faragó Vilmos (1929–2013) tanár, kritikus, újságíró. Az ELTE magyar szakát végezte el 1953-ban, egyetemi tanársegéd az újságíró tanszéken 1955-ig, majd tanár 1956-ig. A Népművelési Minisztériumban főelőadó, a Népművelés lapnál előbb rovatvezető, majd olvasószerkesztő 1957–1960, illetve 1960–1962 között. Az Élet és Irodalomnál 1962–1989, nyugállományba vonulása között rovatvezető 1967-ig, olvasószerkesztő 1973-ig, majd főszerkesztő. A Magyar Hírlap munkatársa 1995–1998 között.

Habsburg-lotharingiai Ferenc Ferdinánd főherceg (további keresztnévei: **Károly Lajos József**, 1863–1914) trónörökös 1896. március 19-től. Meggyilkolták feleségével együtt Szarajevóban 1914. június 28-án.

Fisher, Szent John (1459 [1469?]-1535) rkat. pappá szentelték 1491. december 17-én. 1504. október 14-én lett Rochester püspöke, november 14-én foglalta el székét. Még ettől az évtől a Cambridge Egyetem kancellárja. 1491. december 17-én érsekké nevezték ki, de felszentelve csak 1504. november 24-én. A pápa bíborossá kreálta 1535. május 21-én, ettől megfosztották. Felségárulás vádjával, immár közemberként, bíróság elé állították, előbb akasztásra, megfojtásra és felnégyelésre ítélték, majd közfelháborodás hatására ezt megváltoztatták és lefejezték június 22-én, egy nappal Keresztelő Szent János ünnepe előtt. Boldoggá 1886. december 29-én, szentté 1935. május 19-én avatták.

II. Frigyes (1194–1250) német király 1212. december 9. – 1250. december 13. között, megkoronázva 1215. július 23-án, német-római császár 1220. november 26. – 1250. december 13. között.

Szent Gellért (korábban Giorgio, majd Gerardo Sagredo, 980–1046) a csanádi egyházmegye első püspöke volt 1030-tól. A politikai beharcok során vesztette életét, a mélybe taszították. Szentté avatták 1083-ban.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1901–1965) 1945–1954 között a Román Kommunista Párt, illetve a Román Munkáspárt főtitkára, 1955-től a haláláig a párt első titkára. 1952-től 1955-ig miniszterelnök, 1961–1965 között az Államtanács elnöke.

Gombó István (1895–1961) diplomata, beosztott tisztviselő a budapesti külügyi tárcanál 1922–1930 között. Nemzetközi kiküldetéseinek helyszínei Genf, Hága, Prága és Helsinki (itt 1939–1944 között). 1944. január 4-től a politikai, majd a magánjogi osztályon dolgozott. A nyilaskeresztes érában a svájci követségen talált menedéket. Miniszteri tanácsos 1945. március 8-tól, ismét a politikai osztályon dolgozott 1946. január 23-ig. Moszkvában ideiglenes ügyvivő 1946. január 28. – augusztus 26. között. Hazatérte után elbocsátották.

Gomulka, Władysław (1905–1982) 1942-től a Lengyel Munkáspárt, majd a Lengyel Egyesült Munkáspárt [LEMP] tagja. 1945-től 1948-ig a LEMP KB főtitkára. 1948-ban „jobboldali nacionalista elhajlás” vádjával eltávolították a vezetésből. 1951 nyarán kizárták a pártból, letartóztatták. 1954 decemberében szabadult. 1956 augusztusában visszavették a LEMP-be, s október 19-től 1970. decemberig a párt első titkára.

Gratias, Valerian (1900-1978) rkat. pappá szentelték 1926. október 3-án. Bombay püspöke 1946. május 4-től, egyúttal címzetes érseke Thennesusnak. Bombay érseke 1950. december 4-től, bíborossá kreálták 1953. január 12-én.

Greenfield, James Lloyd (1924) külügyminiszter-helyettes 1964–1966 között, utána vezető amerikai sajtóorgánumok meghatározó külpolitikai szemleírója, egyik szerkesztőségi vezetője.

Grósz Károly (1930–1996) az MSZMP KB agitációs és propaganda osztályának politikai munkatársa 1961-től, vezetőhelyettese 1968–1973, vezetője 1974–1979, a budapesti pártbizottság első titkára 1984–1987, az MSZMP főtitkára 1988–1989, az Elnökség tagja 1989. június–október, miniszterelnök 1987. június 25. – 1988. november 24. között.

Grósz József (1887–1961) az 1911-ben felszentelt pap különböző egyházi tisztségek betöltése után győri püspök lett 1929. február 24-étől, szombathelyi megyéspüspök 1939. július 10-től, kalocsai érsek 1943. május 7-től (beiktatva július 11-én). A Magyar Tudományos Akadémia tagja 1946. július 24-től. A belügyminiszter felszólításának nem tett eleget, amikor érsekségéről kívánta lemondani 1948. december 27-én, és magyar püspöki kar elnöke lett. 1951. május 18-án letartóztatták, a Budapesti Megyei Bíróság 15 évi börtönbüntetésre ítélte 1951. június 28-án, a Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta ítéletét 1951. július 31-én. Házi őrizetben volt Püspökszentlászlón, 1955. október 10-től, az igazságügyi tárca vezetője engedélyezte börtönbüntetése félbeszakítását 1955. október 14-én, nem szabadult, előbb Felsőpeténybe szállították, majd 1956. januártól a tószegi plébánián volt házi őrizetben. 1956. május 12-én a NET „kegyelmi úton” elengedte a büntetését. 1957 után az Országos Béketa-nács és a Hazafias Népfrent elnökségének tagja volt. A Fővárosi Bíróság ítéletét semmissé nyilvánította 1990. május 18-án.

Gyöngyösi János (1893–1951) középiskolai tanár, kisgazdapárti politikus. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány, a Tildy és Nagy Ferenc vezette kormányok külügyminisztere 1944. december 22. – 1947. május 31. között. A Pénzügyi Központ elnöke 1947. augusztus 12. – 1951. október 29. között, pártja országos főtitkára 1947 szeptemberétől.

II. Gyula pápa (korábban Giuliano della Rovere, 1443–1513) tizenkét püspöki címmel rendelkezett 1471–1503 között, avignoni érsek 1474-től. Pápává választották 1503. november 1-jén, beiktatták november 26-án.

Habsburg V. Károly (1500–1558) a Német-római Birodalom császárává koronázták 1530. február 24-én, de mint a Spanyol Királyság királya (I. Károlyként) 1516. január 23. – 1556. január 16. között uralkodott. Lemondott trónjairól rokonai, az öccse I. Ferdinánd, valamint a fia, II. Fülöp javára.

Otto von Habsburg-Lothringen (itt nem teljes nevén, 1912–2011) a Páneurópai Unió tagja 1936-tól, washingtoni képviselője 1940–1944, alelnöke 1957–1973 között, elnöke 1973-tól. Az Európai Parlament képviselője 1979–1999 között.

Hamvas Endre (1890–1970) rkát. pappá szentelték 1913-ban. Különböző egyházi tisztségek betöltése után 1944. március 3-tól csanádi megyéspüspök, esztergomi apostoli kormányzó 1950. július 18-tól [nem tették közzé az AAS-ben], de ebbéli tisztségében említik 1951. májusban. A kalocsai érsek és társai törvénytelen elmarasztalásakor házi őrizetbe helyezték 1951 nyarán. Kalocsai érsek 1964. szeptember 15. – 1968. január 25. között [betegsége miatt visszavonult, az utódát a pápa 1969. január 10-én nevezte ki.], 1961. október 3-tól a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke, a numidiai Arae címzetes érseke 1969. január 10-től.

Harriman, William Averell (1891–1986) amerikai diplomata, bankár. Moszkvai nagykövet 1943. október 23. – 1946. január 24. között, majd Londonban nagykövet 1946-ban, kereskedelmi miniszter 1946. október 7. – 1948. április 22., New York állam kormányzója 1955. január 1. – 1958. december 31. között, Kennedy elnök utazó nagykövete 1961. novembertől. A politikai ügyekért felelős külügyminiszter-helyettes 1963. április 4. – 1965. március 17. között, az elnök rendkívüli nagykövete Johnson idején, 1965. március – 1969 között.

Házi Vencel (1925–2007) pártalkalmazott, külügyi tisztviselő. A kormány határozott londoni követségi munkatársi beosztásáról 1951. január 19-én. A forradalmat és szabadságharcot követően dolgozott Stockholmban 1957–1958, Bagdadban 1958–1961 és Athénban 1961–1964 között, majd a külügyi tárcánál főosztályvezető a '60-as években, ezt követően külügyminiszter-helyettes, nagykövet Londonban 1970–1976, végül Washingtonban, 1983–1989 között.

Heenan, John Carmel (1905–1975) Leedsben püspök 1951. január 27-től, előbb Liverpoolban 1957. február 5-től, majd a Westminster érseke 1963. szeptember 2-től, bíborossá kreálta VI. Pál 1965. február 22-én.

VIII. Henrik (1491–1547) uralkodása 1509. április 21-én kezdődött, június 27-én koronázták meg. Uralkodása idején vált le a római katolikus egyházzal az anglikán egyház, 1531-ben a parlamenttel mondatta ki, hogy ő az anglikán egyház feje.

Nagy vagy I. Heródes (Kr. e. 74/73–Kr. e. 4) Izrael királya, hírhedt volt kegyetlenségéről. A Máté-evangélium elbeszélése szerint a napkeleti bölcsek tudakolták, hol találják fel a zsidók királyát, erre Heródes király féltékenységében a napkeleti bölcsektől akarta megtudni a pontos leírást. A bölcsek azonban más úton tértek vissza országukba. Haragjában Heródes Betlehemben és környékén minden fiatalabb fiúgyermeket megöletett (Mt 2,1–12,16). Mindszenty bíborosnál Heródes Kádár másik neve, mert a művi abortuszt propagálta, s így ő is gyermekgyilkossá vált.

Herter, Christian Archibald (1895–1966) Massachusetts képviselője 1943. január 3. – 1953. január 3., kormányzója 1953. január 10. – 1957. január 3. között. Külügyminiszter-helyettes 1957. február 21. – 1959. április 22., külügyminiszter 1959. április 12. – 1961. január 20. között.

Hillenbrand, Martin Joseph Anthony (1919–2005) a Columbia Egyetemen tanult, 1939-től külügyi szolgálatban. Zürich, Rangoon, Kalkutta, Bréma a főbb állomáshelyei 1949-ig. Majd Párizsban, ezt követően a NATO-hoz akkreditáltként, utána Berlinben, majd Washingtonban a Német Ügyek Hivatalának igazgatója 1958–1962 között. Visszatért német földre, ahol a Berliini Megszálló Erők Igazgatóságának a vezetője 1962–1963 között, egyúttal Bonnban követségi munkatárs 1963-tól. Budapesten (az első amerikai) nagykövet 1967. október 30. – 1969. február 15. között. A SD európai ügyekért felelős államtitkár-helyettese volt 1969. február 7. – 1972. április 30. között. A Német Szövetségi Köztársaságban nagykövet 1972. június 27. – 1976. október 18. között. A Georgia Egyetemen a nemzetközi kapcsolatok professzora 1982–1997 között.

Hitler, Adolf (korábban Schicklgruber, 1889–1945) a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) vezetője. Kancellár 1933. január 30-tól, vezér és kancellár 1934. augusztus 2-től. A Wehrmacht főparancsnoka 1935-től. Előbb a versailles-i szerződés Németországra hátrányos következményeinek felszámolását tűzte ki programként, ezt követően szötte s akarta megvalósítani világuralmi terveit, drámai, faji alapokon nyugvó népiértésökkel tetézve. Öngyilkos lett, elkerülendő a felelősségre vonást.

Hlinka, Andrej (1864–1938) szlovák pap 1889-től, pápai káplán 1924-től, pápai prelátus 1927-től, akit politikai szerepvállalása miatt papi tevékenysége alól felmentettek. Előbb a Zichy Nándor vezette Néppártban politizált, majd 1913-tól az általa alapított Szlovák Néppártban, amelynek haláláig elnöke volt. A Szlovák Nemzeti tanács tagja 1918-ban, képviselő 1920-tól, a Szent Adalbert Társaság elnöke. Az önálló Szlovákiáért küzdött, a Szlovák Parlament a Nemzet Atyjává nyilvánította 2007-ben.

szántói Homonnay Tivadar (1888–1964) nemzet-, majd országgyűlési képviselő 1920–1942, a felsőház tagja 1942–1944 között. Budapest főpolgármestere 1942. március – 1944. március 23. között, lemondott. Októberben részt vett az üldözött zsidóság mentésében, emiatt bujkálni kényszerült. 1945-öt követően megfosztották vagyonától, kitelepítették Budapestről 1951-ben. Fiát, Lászlót, aki 1943-tól első követségi beosztott titkár volt Bulgáriában, halálra ítélte távollétében a Vezérkari Főnök III. Bírósága 1944. december 5-én, mert nem tette le az esküt a nemzetvezetőre s átállt a szövetségesekhez.

vitész nagybányai **Horthy Miklós** (1868–1957) ht. tengerész, az Osztrák–Magyar Monarchia hadiflottájának parancsnoka. Hadügyminiszter 1919. június 6. és július 12. között Szegeden, majd a nemzeti hadsereg fővezére. Kormányzó 1920. március 1. és 1944. október 16. között. Hamvait Kenderesen, a családi kriptában helyezték el 1993. szeptember 4-én.

Horváth Richárd Pál (1906–1980) ciszterci szerzetes, rkat. pappá szentelték 1930. július 6-án, segédlelkész 1933-tól, középiskolai tanár 1934-től, plébános 1951-től Budapesten, a papi békemozgalom ismert képviselője. A Katolikus Szó főszerkesztője 1956-tól. A főváros V. kerületében, az Alkantarai Szent Péter ferences templom igazgatója 1958-tól. Az Ecclesia Szövetkezet elnöke 1980-ig. A Hazafias Népfront Országos Tanácsának 1954-től, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja 1963-tól. Honatya 1958-tól. 1957. január – 1971. június 15. között szentszéki kiközösítés alatt volt.

Hruscsov, Nyikita Szergejevics (1894–1971) az SZKP első titkára 1953. szeptember 7. –1964. október 14., miniszterelnök 1958. március 27. – 1964. október 1. között, leváltották párt- és állami tisztségeiről.

Humes, John Portner (1921–1985) amerikai diplomata, kinevezték nagykövetnek 1969. szeptember 26-án Bécsbe, 1969. október 29. – 1975. március 6. között töltötte be posztját.

Humphrey, Hubert Horatio, Jr. (1911–1978) az Amerikai Egyesült Államok alelnöke 1965. január 20. – 1969. január 20. között. Minneapolis polgármestere 1945–1947 között. Minnesota szenátora volt 1949. január 3. – 1964. december 30. és 1971. január 3. – 1978. január 13. között.

Hunyadi János (1407 körül–1456) udvari lovag 1433-tól, szőrényi bán 1439-től, erdélyi vajda és temesi ispán 1441-től, az öt főkapitány egyike 1445-től, kormányzó 1446. június 5-től. Noha hercegi címet kapott 1448 februárjában, ezt mégsem használta. Nándorfehérvárnál az általa vezetett csapatok győzelmet arattak a török haderő felett 1456. július 21–22-én.

Husak, Gustav (1913–1991) szlovák politikus, letartóztatták 1951 februárjában, törvénysértő büntetőperben halálra ítélték 1954 áprilisában, de megkegyelmeztek neki, végül augusztusban életfogytiglan tartó szabadságvesztés büntetést kapott, szabadult 1960-ban, felmentették a vádak alól 1963-ban. Csehszlovákia Kommunista Pártjának első titkára 1969. április – 1987, hazája elnöke 1975. május 29. – 1989. december 10. között.

Hyde, Douglas Arnold (1911–1996) angol újságíró, a kommunista párt lapjának a szerkesztője 1948-ig.

Ijjas József (korábban Ikotity, 1901–1989) rkat. pappá szentelték 1925-ben. Változatos egyházi pálya után pápai prelátus, plébánoshelyettes Dusnokon 1944-ben, Kalocsán plébános 1947-től, majd Miskén 1954-től, esperes lett 1956-ban. Baja-Belvárosban plébánoshelyettes 1962-től, tagaratai címzetes püspök és csanádi apostoli adminisztrátor 1964. szeptember 15-től, püspökké szentelték 1964. október 28-án. Kalocsai érsek 1969. február 18-tól, egyúttal a Magyar Püspöki Kar elnöke. Pápai trónálló 1976-tól, nyugalomba vonult 1987. június 5-én. A magyar állambiztonsági szervek ügynöke, Illés fedőnévvel.

Illing, Robert, F. amerikai diplomata, 1970–1975 között Henry Cabot Lodge Jr.* vatikáni utazó nagykövet római asszisztense. Negyedszázadon keresztül Mexikó, Jugoszlávia, a Szentszék és Portugália, valamint az Amerikai Egyesült Államok külügyi tárcája voltak különböző munkahelyei. Jelenleg Portugáliában él, kertészkedik és borászkodik, és emberbaráti tevékenységet fejt ki.

IV. Ince (korábban Sinibaldo Fieschi, 1195 körül–1254) bíborossá kreálva 1227. szeptember 23-án, pápává választották 1243. június 25-én, 1243. június 28. – 1254. december 7. között töltötte be.

Boldog XI. Ince pápa (korábban Benedetto Odescalchi, 1611–1689) bíboros 1646-tól, Novara püspöke 1650–1656 között. Pápa 1676. szeptember 21-től. Boldoggá avatták 1956. október 7-én.

Szent XXIII. János pápa (korábban Roncalli, Angelo Giuseppe, 1881–1963) rkat. pappá szentelték 1904-ben. Velence pátriárkája és bíboros érsek 1953–1958 között. Pápa 1958. október 28. – 1963. június 3. között. Boldoggá avatták 2000-ben, szentté 2014. április 27-én.

Szent II. János Pál pápa (korábban Karol Józef Wojtyła, 1920–2005) rkat. pappá szentelték 1946. november 1-jén, majd püspökké 1958-ban. Krakkó érseke 1964. január 13-tól, bíboros 1967. június 16-tól. Pápává választották 1978. október 16-án, betöltötte 1978. október 22. – 2005. április 2. között. Boldoggá 2011. május 1-jén, szentté 2014. április 27-én avatták.

P. Jánosi József (korábban Janicsek, 1898–1965) a jezsuita rendbe lépett 1913. augusztus 8-án. A német megszállás idején részt vett a pápai nuncius mellett a zsidómentésben. A filozófia és a vallásbölcselet tanára a szegedi jezsuita főiskolán. Elhagyta Magyarországot társaival együtt 1949. február 2-án. 1951. október – 1954. április között a Szabad Európa Rádió munkatársa. Ezt követően a német egyház szolgálatában állt. Rejtélyes körülmények között kizuhant a vonatból, életét veszítette.

Johnson, Ural Alexis (1908–1997) amerikai diplomata. Kinevezték 1953. november 10-én nagykövetnek Csehszlovákiába, ahol 1953. december 31. – 1957. december 29. között képviselte hazáját. Ismét nagykövet, ezúttal Thaiföldön 1958–1961 és Japánban 1966–1969, továbbá helyettes vietnami nagykövet 1964–1965 között. Politikai ügyekért felelős megbízott külügyminiszter-helyettes kétszer: 1961–1964 és 1965–1966, majd külügyminiszter-helyettes 1969–1973, végül különleges ügyekkel megbízott nagyköveti rangú diplomata 1973–1977 között.

Johnson, Lyndon Baines (1908–1973) demokratapárti politikus, képviselő 1939–1949, szenátor 1949–1961 között. Az Amerikai Egyesült Államok alelnöke 1961. január 20. – 1963. november 22., elnöke 1963. november 22. – 1969. január 20. között.

Jones, Owen Thomas (1907–2003) amerikai diplomata, a külügyi tárca munkatársa 1946-tól, Szöulban, Damaszkuszban, Tel-Avivban, Ankarában. A Kelet-Európa Iroda vezetője 1956–1960 között. A belgrádi nagykövetség első beosztottja 1960–1962, majd Budapesten amerikai ideiglenes ügyvivő 1962. december – 1964. július között.

Józan Sándor (1932–1985) a különböző szintű iskolai tanulmányok előtt alkalmi munkás, bányász 1946–1948 között, majd 1951–1953 között az ÁVH Belső Karhatalomnál rajparancsnok Szegeden, a B. M. Belső Karhatalmi Ezrednél függetlenített párttitkár 1953–1954 között ugyancsak Szegeden. Rövid segédmunkási kitérő után 1955–1956. május között a B. M. II/3. osztályon operatív beosztott, majd a Szovjetunióban novemberig állambiztonsági operatív képzésben részesült. 1957. márciusig ismét operatív beosztott, majd a B. M. II/3. osztályon személyzeti előadó 1958-ig. Elvégezte 1960-ig a B. M. Idegen Nyelvi Főiskoláját, ezt követően ismét operatív beosztott 1960–1962 között. Fedőmunkahelye a Külügyminisztérium V. Területi Osztálya lett 1961–1976 között, ahol diplomataként külszolgálatot teljesített Belgrádban 1962–1964, Washingtonban 1965–1968, valamint New Yorkban 1972–1976 között. A ranglétrán fokozatosan haladt előre, 1974-től alezredes volt. Az Amerikai Egyesült Államokban a washingtoni rezidentúrán 1965. február – 1966 között főoperatív beosztott, a rezidentúra helyettes vezetője, majd 1966–1968 között rezidens, a Magyar Népköztársaság ideiglenes ügyvivője 1967–1968 között. Hazatérése után szigorúan titkos állományban alosztályvezető a B. M.-ben, majd New Yorkban a rezidentúra vezetője, rezidens. Ismét hazatért, törölték a szigorúan titkos állományból 1976 nyarán, ekkor ismét a B. M.-ben dolgozott 1985. május 13-ig, végül osztályvezetőként.

Kacziba József (1904 –1989) rkat. pappá szentelték 1938. március 20-án. Cufruttai címzetes püspök és győri apostoli kormányzó 1969. január 10-től, felszentelték február 2-án, hivatalát 1975. február 10-ig látta el.

Katzenbach, Nicholas deBelleville (1922–2012) amerikai jogász, diplomata. Előbb a Yale Egyetemen oktatott, majd a Chicagói Egyetem professzora 1956–1960 között. Igazságügyi államtitkár (1961–1962), igazságügyminiszter-helyettes (1962. április–1964), igazságügyminiszter 1965. február 1. – 1966. október 2. között. Külügyminiszter-helyettesnek kinevezték 1966. szeptember 30-án, hivatalát betöltötte 1969. január 20-ig.

Kádár János (korábban Csermanek, 1912–1989) kommunista állami és pártvezető. 1945 elején a Budapesti Rendőr-főkapitányság főkapitány-helyettese. Belügyminiszter 1948. augusztus 5. – 1950. június 23. között, államminiszter 1956. október 30. –

november 4., valamint 1958. január 28. – 1961. szeptember 13. között. Kormányfő 1956. november 4. – 1958. január 28., valamint 1961. szeptember 13. – 1965. június 30. között. Letartóztatták 1951. április 20-án. A Budapesti Megyei Bíróság életfogytiglan tartó fegyházbüntetésre ítélte 1951. december 19-én, a Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta ítéletét 1952. december 26-án. Szabadult 1954. július 22-én, rehabilitálása napján, a Fővárosi Bíróság felmentette fel a vádak alól. Az MKP KV titkára 1945–1946-ban, főtítkárhelyettes 1946–1951 között. Pest Megyei MDP első titkár 1955–1956. július 18. között, ekkor a KV titkára, majd első titkára lett 1956. október 28-ig. Az MDP 6 tagú Elnökség elnöke 1956. november 4-ig. Az MSZMP KB első-, majd főtítkára, végül elnöke 1989. május 8-ig.

Kállai Gyula (1910–1996) tanár, 1931-től kommunista politikus, az MKP KV (1945–1948), az MDP KV (1948. június – 1951. április, 1956. július – október) és az MSZMP KB tagja 1956 – 1989 között. Külügyminiszter 1949. június 1. – 1951. április 20. között. Letartóztatták 1951. április 20-án. A Budapesti Megyei Bíróság tizenöt évi fegyházbüntetésre ítélte 1951. december 19-én. A Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta ítéletét 1952. december 26-án. A legfőbb ügyész javasolta szabadlábra helyezését 1954. május 29-én, nem sokkal a perújítási tárgyalás előtt szabadult. A Legfelsőbb Bíróság felmentette a vádak alól 1954. július 22-én. A forradalmat követően többször miniszter, majd előbb az egyik miniszterelnök-helyettes 1961. szeptember 13. – 1965. június 30., miniszterelnök 1965. június 30. – 1967. április 14. között.

VII. Kelemen pápa (korábban Giulio de' Medici, 1478–1534) Firenze érseke és bíborosa 1513. szeptember 28-tól, majd a pápai kúria alkancellárja lett. Megválasztották 1523. november 28-án, trónra lépett hat nappal később.

Kennedy, John Fitzgerald (1917–1963) demokrata szenátor 1953-tól Az Amerikai Egyesült Államok elnöke 1961. január 20. – 1963. november 22. között. Meggyilkolták.

Kertész István (1904–1986) a jogász végzettségű diplomata a magyar külügyi tárca-nál nemzetiségi kérdésekkel foglalkozott 1938-tól, majd a bukaresti követségen tisztviselő 1943-tól. A német megszállást követően letartóztatták, ő rejtette el a kiugrási kísérletet megelőzően keletkezett iratokat. A második világháború után a külügyi tárca béke-előkészítő osztályának vezetőjeként a magyar küldöttség főtítkára a párizsi béketárgyalásokon. Követ volt Rómában ezt követően, nem tért vissza Magyarországra, az Amerikai Egyesült Államokban, az indianai Notre Dame egyetem tanára lett.

Kéthly Anna (1889–1976) szociáldemokrata politikus. Az SZDP PB tagja 1945–1948 között, elnöke 1956. október 31-től. Képviselő 1922–1944, 1945–1948 között. Államminiszter 1956. november 2–4. között. Letartóztatták 1950. június 9-én. A Budapesti Megyei Bíróság életfogytiglan tartó börtönbüntetésre ítélte 1954. január 20-án, a NET egyéni kegyelmet adott, szabadult 1954. november 19-én. A Legfelsőbb Bíróság felmentette bizonyítékok hiányban a hűtlenség és szervezkedés kezdeményezésének és vezetésének vádjá alól, elmarasztalta háromévi börtönbüntetésre izgatás büntette miatt (a szabadságvesztést a börtönben eltöltött idővel kitöltöttnek vette) 1962. november 15-én. A Legfelsőbb Bíróság felmentette a vádak alól 1994. július 7-én.

Király Béla (1912–2009) hivatásos katonatiszt. 1950-ben vezérőrnagy és a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia alapító parancsnoka. 1951. július 31-én letartóztatták, a Budapesti Hadbíróóság hamis vádakkal 1952. január 15-én halálra, majd a Katonai Felsőbíróóság 1952. január 29-én életfogytiglan tartó börtönbüntetésre ítélte. 1956 őszén szabadult. A forradalom időszakában október 31-én a Legfelsőbb Bíróság felmentette a vádak alól. Budapest katonai parancsnoka, a Nemzetőrség főparancsnoka volt. November 4. után szervezte a fegyveres ellenállást, majd Ausztriába emigrált november 9-én. Az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le, ahonnan 1989-ben érkezett haza. A Legfelsőbb Bíróság hatályon kívül helyezte '56-os ítéletét 1957. április 23-án, aztán ismét visszaállította azt hatályába 1989. október 27-én. Honatya volt 1990–1994 között, vezérezredessé léptették elő.

Kis Csaba (1930) újságíró, a Magyar Távirati Iroda és más médiumok tudósítója.

Kisberk Imre (1906–1982) rkat. pappá szentelték 1930-ban. Ráckeve, Székesfehérvár és Perkáta pályája állomáshelyei, végül kanonok. Segédpüspök 1951-től, nyáron házi őrizetben volt, ősszel Dunabogdányba, majd szolgálaton kívül helyezték 1956-ban. Székesfehérvárott ismét plébános 1958-tól, apostoli kormányzó 1969. január 10-től, megyéspüspök 1974. február 2-től, az esztergomi főegyházmegye apostoli kormányzója 1971. szeptember 28. – 1974. február 1. között. Sajat kérésére felmentette a pápa 1982-ben. A titkosszolgálatnál hálózati fedőneve Kormányos István volt.

Kissinger, Henry (korábban Heinz) **Alfred** (1923) 1969. január 20. – 1975. november 3. között az Amerikai Egyesült Államok elnökének nemzetbiztonsági főtanácsadója, 1973. szeptember 22. – 1977. január 20. között külügyminiszter.

Klempa Sándor Károly (1898–1985) rkat. pappá szentelték 1922. augusztus 27-én. Keszthelyen gimnáziumi tanár 1922–1948, helyettes házfőnök 1941–1947 között, majd segédlelkész volt 1948-ban. 1950-ben Igalon káplán, 1951-ben Türrjén, 1955–1972 között Zalaszentgróton plébános, egyúttal kerületi esperes. Közben Veszprémben 1955-ben irodaigazgató, 1957-től püspöki helynök, végül 1959–1972 között az egyházmegye apostoli kormányzója. Basti címzetes püspöke 1972. február 26-tól, március 16-án szentelték püspökké. A Magyar Püspöki Konferencia titkára. A titkosrendőrség ügynöke volt, László fedőnéven jelentett.

Kohler, Foy David (1908–1990) amerikai diplomata, Moszkvában követségi munkatárs 1947–1949, az Amerikai Hangja vezetője 1949–1952 között. Az európai ügyekért felelős külügyminiszter-helyettes 1959. december 11. – 1962. augusztus 19., moszkvai nagykövet 1962–1966, politikai ügyekkel megbízott külügyminiszter-helyettes 1966–1967 között. A diplomáciai pálya után egyetemi tanár Miami-ban.

Koller, Simon (1912–1977) osztrák nagykövet. 1962. április 11-én adta át megbízólevelét előbb követként, majd – miután 1964 novemberében a képviselőket nagykövetségi szintre emelték – decemberben immár nagykövetként Budapesten. Utóda 1967. július elején váltotta.

Komócsin Zoltán (1923–1974) kommunista politikus, honatya 1949-től. Az MDP propagandaosztály helyettes vezetője, majd vezetője, a Hajdú-Bihar megyei pártbizottság első titkára a forradalom előtt. A KISZ szervezőbizottságának elnöke 1957. márciustól, a KISZ KB első titkára 1957. október – 1961. szeptember között. A Népszabadság főszerkesztője 1965. júniusig, majd a 1974. májusig az MSZMP KB külügyi titkára.

Kossa István (1904–1965) 1948-tól négy tárca élén állt, ezeken kívül az Állam és Egyházügyi Hivatal (1951. május 8. – 1952. január 5. között), a Munkaerő Tartalékok Hivatala elnöke, valamint az Országos Tervhivatal elnökhelyettese is volt.

Kostelnyk, Havril (1886–1948) pap, író, újságíró, filozófus és teológus. Felszentelték pappá 1913-ban. Az első világháború után 1920–1928 között a Görög Katolikus Teológiai Akadémián és Görög Katolikus Teológiai Szemináriumban filozófiát és teológiát tanított Lvivben. Görög katolikus politizálást folytatott, esetleg odáig is, hogy az ukrán görög katolikus egyház elszakadjon a Vatikántól. Erre azonban sikertelenül kívánta rábírní az NKVD 1939–1941 között, Galicia okkupációja után. Amikor a világháború menetében az immár nem védekező, hanem támadó Vörös Hadse-

reg ismét elfoglalta ezt a területet, arra kényszerült, hogy a görög katolikus egyháznak az orosz ortodox egyházzal való egyesülését előkészítő bizottság elnökeként munkálkodjon, mert a többi püspököt letartóztatták. Vélhetően a szovjet titkosrendőrség gyilkoltatta meg merénnyel, miközben annak elkövetésével a Vatikánt és az ukrán nacionalistákat gyanúsították.

Kovács Béla (1908–1959) kisgazdapárti politikus, középparaszt. A párt főtitkár-helyettese 1939-től, 1945–1947. február 20. között főtitkára, 1941-től a Parasztszövetségnek is főtitkára. Képviselő 1944. december 21. – 1947. február 26. között. A SZEB keretében működő szovjet hatóságok letartóztatták hamis vádak alapján 1947. február 26-án. Előbb, 1948-ban a szovjetek által megszállt ausztriai zónában, Neukirchen mellett, majd számos szovjet börtönben raboskodott. A bíróság 1952. március 5-én „25 évre ítélte”. Hazaszállították az 1955. november 18–20-án érkezett két, elítéltekből összeállított csoport valamelyikével (előbb Nyíregyházára, majd Jászberénybe), szabadult 1956. áprilisban. A B. M. politikai államtitkára az Ideiglenes Nemzeti Kormányban, földművelésügyi miniszter 1945. november 15. – 1946. február 23. és 1956. október 26–31., államminiszter 1956. november 2–4. között.

Kovács Sándor (1893–1972) rkat. pappá szentelték 1915. október 14-én, Kecskemét plébánosa 1927-től, szombathelyi megyéspüspök 1944. március 17-től 1972. március 23-ig, nyugalomba vonulásáig.

Kovács Vince (1886–1974) rkat. pappá szentelték 1910-ben. Vác-Alsóváros plébánosa és kanonok 1933-tól. Zari felszentelt püspök és váci segédpüspök 1940. júliustól, káptalani helynök 1942-től. Általános püspöki helynök 1953–1959, apostoli kormányzó 1959–1969. január között.

König, Franz (1905–2004) rkat. pappá szentelték 1933-ban, St. Pölten koadjutor érseke 1952–1956, Bécs érseke 1956–1985 között, bíboros 1958-tól.

Laghi, Pio (1922–2009) rkat. pappá szentelték 1946. április 20-án, 1969-ben érsek, címzetes érseke Mauritániában és apostoli delegátus Izraelben és Palesztinában 1969. május 24-től, nuncius Argentínában 1974. április 27-től. Az Amerikai Egyesült Államokban apostoli delegátus 1980. december 10-től, pro-nuncius 1984. március 26. – 1990. április 6. között, 1991. június 28-án bíboros lett.

Leddy, Marshall John (1914–1997) amerikai diplomata, különböző – külügyi és pénzügyi – tárcák vezetőinek tanácsadója, az európai ügyekért felelős külügyi államtitkár 1965–1969 között.

Legányi Béla Norbert (1906–1987) rkat. pappá szentelték 1930-ban. Az 1947-es kőszegi kezdetek után a pannonhalmi bencés gimnázium igazgatója 1950-től. Perjel 1952-től, főapát 1958–1969 között. Casaroli pannonhalmi látogatásakor négyszemközt beszámolt neki a magyar egyház és a bencés rend valós helyzetéről. Casaroli ezt később Budapesten előbb név nélkül felhozta az ÁEH-val való tárgyalásán, amelynek során kiadta informátora nevét. Ettől kezdve a főapát persona non grata lett és a hatalom lemondásra kényszerítette. Székesfehérváron élt a nyugdíjas papi otthonban, csak 1976-ban térhetett vissza Pannonhalmára.

Lenin, Vlagyimir Iljics (korábban Uljanov, 1870–1924) a bolsevik párt vezetője, a Népbiztosok Tanácsának elnöke.

XIII. Leó pápa (korábban: gróf Vincenzo Gioacchino Raffaele Luigi Pecci, 1810–1903) rkat. pappá szentelték 1831. december 31-én. Bíboros püspök 1843. februártól, nuncius Belgiumban 1843. január – 1846 között. Perugia püspöke, majd camerlengo 1877. szeptember 21-től. A pápaválasztó konklávéra a mai Római Magyar Akadémia épületéből ment, ahol a Falconieri család vendége volt. Pápává választották 1878. február 20-án.

Leoncini, Luigi (?–1993) a Dante Bencés Gimnázium olasz lektora éveken keresztül Pannonhalmán, szakképesítése latin-, olasz-, földrajz- és történelemtanár, akit a gimnázium működésének kezdeteitől lektorként alkalmaztak – s a korabeli értesítő szerint – még az 1946–1947 tanévben is. Hazájában utóbb sajtómunkával foglalkozott. A külföldi magyar katolikusok folyóiratának, a Katolikus Szemlének felelős kiadója volt 1959–1986 között.

Lepold Antal (1880–1971) rkat. pappá szentelték 1904. június 29-én. A Pázmáneum rektora 1946–1971 között. A Magyar Tudományos Akadémiának 1936. május 14-től levelező, majd 1949. november 29-től tanácskozó tagja. Megfosztották magyar állampolgárságától és kanonokságától 1951. november 20-án.

Lippmann, Walter (1889–1974) amerikai író, újságíró, politikai szemleíró. 1914-ben a The New Republic egyik alapítója, helyettes főszerkesztője 1920-ig, ezt követően a The New York World munkatársa. Az első világháború vége felé elnöki tanácsadó volt.

Dr. Liska Béla (?–?) a második világháború előtt törvényelőkészítéssel foglalatoskodott és a budai várnegyedben lakott. Feleségével együtt kitelepítették 1951-ben Csanádpalotára, onnan visszatértét követően nyelvórákat adott. Az Országos Rákóczi Szövetség választmányának tagja 1935-ben.

Lisle, Raymond Everett (1910–1994) jogász, diplomata 1948-tól. Az Amerikai Egyesült Államok nagykövetségén Varsóban titkár 1951–1953, miniszteri rangú tanácsos Belgrádban 1960–1962, közigazgatási ügyekkel megbízott külügyminiszter-helyettes 1962–1965, a Kelet-Európa Iroda igazgatója 1965–1970 között.

MacArthur II, Douglas (1909–1997) 1935-től dolgozott a külügyi tárcánál, a francia ellenállásban részt vett, két éven keresztül hadifogoly volt a második világhéges idején. A Nyugat-európai Ügyek Hivatalának vezetője tanácsosa 1949-től, majd nagykövet volt számos országban, így: Japánban 1957. február 25. – 1961. március 12., Belgiumban 1961–1965, Ausztriában 1967. április 5. – 1969. szeptember 16. és Iránban 1969–1972 között.

Madarász István (1884–1948) rkat. pappá szentelték 1907. január 3-án. XII. Piusz pápa kassai megyéspüspökké nevezte ki 1939. július 19-én, augusztus 24-én szentelték. Elmenekült Kassáról 1945. február 27-én, ezt követően Hejcén élt.

Mag Béla (1910–1983) rkat. pappá szentelték 1934. június 29-én, csanádi egyházmegyes pap volt 1951-ig, ekkor budapesti helynökségi titkár, 1952-től terézvárosi plébános lett, Az Opus Pacis igazgatója volt, a békepapi mozgalom egyik meghatározó képviselője a fővárosban.

Maléter Pál (1917–1958) ht. katona, vezérőrnagy 1956. november 2-ától. A HM-ben miniszterhelyettes 1956. október 31-től, honvédelmi miniszter november 2-ától. A szovjet állambiztonságiak vették őrizetbe Tökölön, mint a fegyverszünetről tárgyaló delegáció tagját 1956. november 3-án este. A Legfelsőbb Bíróság Népbírószági Tanácsa halára ítélte 1958. június 15-én, másnap kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa felmentette a vádak alól 1989. július 6-án.

Manzini, Raimondo (1901–1988) a L'Osservatore Romano főszerkesztője 1960–1978 között.

Martin, Graham Anderson (1912–1990) diplomáciai területen Párizsban 1947–1955, Genfben, már mint hazája megbízottja a helyi ENSZ testületnél dolgozott 1960–1962 között. Nagykövet Thaiföldön 1963. szeptember 10. – 1967. szeptember 9., Olaszországban 1969. október 30. – 1973. február 10., Dél-Vietnamban 1973. június 21. – 1975. április 30. között. Helikopterrel menekült el Saigoból.

Marton Endre (1910–2005) közgazdász, újságíró, az AP budapesti tudósítója. Családjával együtt az amerikai követségre menekült, majd elhagyták azt, hivatalos papírokkal Bécsbe távoztak, mert munkaadójuk odahelyezte őket. Andrew Marton néven az AP washingtoni diplomáciai tudósítója volt. Kémkedés gyanújával letartóztatták 1955. februárban. A Fővárosi Bíróság 13 évi börtönbüntetésre ítélte 1955. november 18-án, a Legfelsőbb Bíróság hatévi börtönbüntetésre marasztalta el 1955. december 28-án. Szabadult 1956. augusztus 15-én, a kilenckhavi előzetes letartóztatást is figyelembe vették.

Masaryk, Tomáš Garrigue (1850–1937) Csehszlovákia első elnöke 1918. november 16. – 1935. december 18. között.

Masella, Benedetto Aloisi (1879–1970) bíboros 1946-tól, camerlengo 1958. október 9. – 1970. szeptember 30. között, halála napjáig.

Matthews, Harrison Freemann „Doc” (1899–1986) három európai országban volt nagykövet, előbb Svédországban 1947. szeptember 20. – 1950. május 24., majd Hollandiában 1953. november 25. – 1957. június 11. között, végül kinevezték nagykövetnek Ausztriába 1957. augusztus 5-én, megbízólevelét átadta szeptember 4-én, távozott 1962. május 25-én.

I. Szent Márton pápa (590 körül–655) 649. július 21-én választották meg, másnap trónra lépett és pápa volt 653. június 17-ig. A Krisztus egy akaratával kapcsolatos monotheléta viszály idején II. Konstans császár 653-ban elfogatta, Rómából Konstantinápolyba vitette, ahol eljárást indított ellene, részben teológiai okok miatt, részben felségsértés vádjával. A per halálos ítélettel zárult, amelyet száműzésre enyhítettek. Egy köztérre vitték, megfosztották püspöki palástjától és ruháitól, majd megbilincselve hurcolták végig az utcákon, kitéve a tömeg inzultusának. Végül 655-ben a Krím-félszigetre száműzték, ahol néhány hónap szenvedés után, szeptember 1-jén meghalt. Kherszonban vértanúként tisztelték.

Márton Áron (1896–1980) rkat. pappá szentelték 1924-ben. Gyulafehérvári püspök 1938. decembertől. Letartóztatták 1949. június 21-én. A Bukaresti Katonai Bíróság 10 évi börtönbüntetésre ítélte 1951. július 30-án. A fellebbvitel során előbb életfogytiglan tartó, végül 25 évi kényszermunkára ítélték. Büntetésének letöltését megszakították 1955. március 25-én, visszatérhetett a püspöki palotába, hamarosan elláthatta újra hivatalát is. 1956 nyarától házi őrizetben volt 1967 szeptemberéig. Korlátoztól mentes személyes szabadságát visszakapta 1968-ban, és püspöke volt nem csupán a saját, hanem a nagyvárad, szatmári és temesvári egyházmegyéknek. Saját kérésére vonult nyugalomba 1980-ban.

McKisson, Robert M. (?–?) az amerikai külügyi tárca európai ügyekkel foglalkozó hivatalának munkatársa 1957-ig, a Balkán-álosztály vezetője. A Kelet-európai Hivatal igazgatója 1969 végétől.

Medgyessy Péter (1942) közgazdász. Miniszterelnök 2002. május 27. – 2004. szeptember 29. között. Két alkalommal vezette a pénzügyi tárcát: 1986. december 30. – 1987. december 16., illetve 1996. március 1. – 1998. július 8. között. Gazdasági ügyekkel foglalkozó miniszterelnök-helyettes volt 1987–1990 között. Szigorúan titkos állományban, D-209 fedőszámmal szolgált.

Meehan, Francis Joseph (1924) a diplomáciai pályafutását Németországban kezdte hivatalnokként 1947-ben. A budapesti amerikai misszió helyettes vezetője 1968–1972 között. Nagykövet Csehszlovákiában (kinevezve 1979. március 23-án) 1979. május 30. – 1980. október 20., Lengyelországban (kinevezve 1980. október 2-án) 1980. október 27. – 1983. február 11., majd a Német Demokratikus Köztársaságban 1985. szeptember 16. – 1988. november 30. között. A Georgetown Egyetem profeszora volt 1983-tól.

Merchant, Livingston Tallmadge (1903–1976) amerikai diplomata, két alkalommal is az egyik vezető tisztviselője a külügyi tárcánál az európai ügyek hivatalának, 1953. március 16. – 1956. május 6. és 1958. november 8. – 1959. augusztus 20. között. Külügyminiszter-helyettes 1959. december 4. – 1961. január 31. között. Két alkalommal volt nagykövet Kanadában, előbb 1956. május 23. – 1958. november 6., majd 1961. március 15. – 1962. május 26. között. A Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Banknál tevékenykedett 1963–1965 között.

Boldog Meszlényi Zoltán Lajos (1892–1951) rkat. pappá szentelték 1915. október 27-én. Pápai kamarás 1922-ben, mesterkanonok 1931-től, sinopei címzetes püspök 1937-ben, egyúttal a hercegprímások segédpüspöke. Káptalani helynök Esztergomban 1950. június 17-től, a június 29-i letartóztatást követően sem vizsgálati, sem azon alapult igazságügyi büntetőeljárás nem folyt ellene, Recskre, majd Kistarcsára, onnan az internálótáborból rabkórházba szállították, ott halt meg. 2009. október 31-én boldoggá avatták Esztergomban.

Mihelics Vid (1899–1968) 1928-ban előbb állam-, majd december 15-én jogtudományi diplomát szerzett a budapesti egyetemen, itt 1935. június 19-től a társadalombölcselet magántanára. Újságírói tevékenysége során 1923 szeptemberétől 1944 októberéig az Új Nemzedéknél, valamint más sajtóorgánumoknál dolgozott. A második világháborút követően a Magyar Közlönynél, az Új Embernél tevékenykedett, majd a Vigiliánál 1949-től előbb főmunkatárs, 1963 decemberétől haláláig felelős szerkesztője. A Demokrata Néppártot képviselte a parlamentben 1947-től. Molnár Béla fedőnéven állt kapcsolatban a titkosszolgálattal.

dálnoki Miklós Béla (1890–1948) berlini katonai attasé 1933–1936 között, hadseregparancsnok 1944-től, az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnöke 1944. december 22. – 1945. november 15. között, egyúttal a Nemzeti Főtanács tagja 1945. január 26. – 1945. december 7. között. A pártonkívüli politikus utóbb a Magyar Függetlenségi Párt egyik vezetője, honatya volt 1944–1947 között.

Miklós Imre (1927–2003) előadóként volt az ÁEH munkatársa 1951. szeptember 15-től. Csoportvezető 1952-ben, alosztályvezető 1953. június 1-től, egyházpolitikai osztályvezető 1953. augusztus 26-tól, elnökhelyettes 1956. június 1-től, elnök 1971. május 12. – 1989. április 30. között, államtitkári rangban. Felmentési idejét kitöltve nyugalomában 1989. november 1-től.

Mindszenty József (korábban Pehm, 1892–1975) rkat. pappá szentelték 1915. június 12-én, 1919. október 1-től adminisztrátor, majd 1921–1944. március között Zalaegerszegegen plébános. A pápa március 4-én kinevezte veszprémi püspöknek, felszentelték március 25-én, hivatalát elfoglalta születésnapján, 29-én. A pápai döntés időpontja augusztus 16-án arról, hogy kinevezi esztergomi érseknek. A kalocsai érseknek szeptember 11-én mondott igent, majd – miként az emlékirataiban írja – egy nap, majd utána további két nap gondolkodási időt kért. A Magyar Kurír ugyan szeptember 17-i számában közzétette, de a pápa csak október 2-án írta alá kinevező bulláját. 1945. október 7-től foglalta el az esztergomi érseki széket. A pápa bíborossá kreálta 1946. február

21-én. 1948. december 26-án letartóztatták, előbb a Budapesti Népbíróság 1949. február 8-án, majd a Népbíróságok Országos Tanácsa július 9-én életfogytiglan tartó fegyházbüntetésre ítélte. 1956. október 30-án szabadították ki őrizetéből. A kormány ugyan rehabilitációs okiratot állított ki részére október 31-én, de ez a büntetőeljárás hatályos jogával ellenkezett. Ezért is, valamint '56 bukása miatt 1957. március 9-én bejelentették, hogy az 1949-es bírósági határozatok hatályban vannak. A Fővárosi Bíróság semmissé nyilvánította ítéletét 1990. május 11-én. A szentté avatási eljárás 1994. március 19-én kezdődött Budapesten, a Központi Papnevelő Intézet épületében.

Mód Péter (1911–1996) ellenálló Franciaországban, diplomata. 1947–1949-ben a Külügyminisztériumban dolgozott. Letartóztatták 1949. június 2-án. A Budapesti Büntetőtörvényszék életfogytiglan tartó fegyházbüntetésre ítélte 1950. június 13-án, a Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta elmarasztalását 1950. július 29-én. Lefogása után felesége öngyilkos lett. A Legfelsőbb Bíróság felmentette a vádak alól 1954. augusztus 31-én, aznap szabadult. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár igazgatója 1954–1955 között. Magyarország állandó képviselője az ENSZ-ben 1956–1962 között, a külügyminiszter első helyettese 1962–1968 között. Nagykövet Franciaországban 1968–1974, az UNESCO-nál 1975–1983 között.

Molnár Erik (1894–1966) több tárcát vezetett, majd külügyminiszter lett 1949 decemberétől. Az igazságügyi tárca vezetője 1950. július 17. – 1952. november 14., valamint 1954. október 30. – 1956. október 31. között. A Legfelsőbb Bíróság első elnöke az Igazságügyminisztérium¹⁵⁵⁶ élén betöltött két ciklusa, 1953. július 24. – 1954. október 30. között.

Montalvo Higuera, Gabriel (1930–2006) rkat. pappá szentelték 1953. január 18-án, Celene címzetes érseke 1974. június 30-tól. Apostoli nuncius Guetamalában és Nicaraguában 1974. június 14-től, pronuncius Algériában és Tunéziában, apostoli delegátus Libiában 1980. március 18-tól, pronuncius Jugoszláviában 1986. június 12-től, nuncius Fehéroroszországban 1993. április 17-től, nuncius az Amerikai Egyesült Államokban 1998. december 7. – 2005. december 17. között.

Szent Tamás, Morus (1478–1535) lordkancellár 1529 októberétől, lemondott hivataláról 1532. május 16-án. A király új esküvőjén nem vett részt, megtagadta az eskütételt. Fisher kivégzését követően őt is bíróság elé állították kilenc nappal később, halálra ítélték és lefejezték 1535. július 6-án. Boldoggá 1886-ban, szentté 1935-ben avatták.

1556 Annak idején ez volt a hivatalos elnevezése.

Sir Munro, Leslie Knox (1901–1974) jogász, újságíró, diplomata. Nagykövet az Amerikai Egyesült Államokban 1952-től, majd az ENSZ-ben is 1952–1958 között. Az ENSZ 12. ülészakának (1956–1957) elnöke, három alkalommal a Biztonsági Tanácsnak is. Az ENSZ Közgyűlésnek a magyar kérdéssel foglalkozó különképviselője 1958–1962 között. A Nemzetközi Jogászbizottság főtítkára 1961-től.

Murphy, Robert Daniel (1894–1978) üzletember, diplomata. Az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériuma Német és Osztrák Ügyek Irodájának igazgatója 1949-ben, majd nagykövet Belgiumban és Japánban 1952-től. Az ENSZ-ügyekért felelős külügyi államtitkár 1953-ban a politikai ügyekért felelős megbízott külügyminiszter-helyettes 1953–1955 és 1955–1959 között. A politikai ügyekért felelős külügyminiszter-helyettes 1959. augusztus 12. – december 3. között. A tárca „harmadik embere” volt.

Nagy Ferenc (1903–1979) a Kiszgazdapárt főtítkára 1930-tól, országos elnöke 1945-től. Újjáépítési miniszter 1945. május 11. – november 15., honvédelmi miniszter 1946. augusztus 9. – 21. között. Miniszterelnök 1946. február 4. – 1947. május 31. között, lemondólevelét június 2-án írta alá.

Nagy Imre (1896–1958) munkás, agrárközgazdász, a Szovjetunióból hazatért kommunista párt- és állami vezető, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1944. december 22-től földművelésügyi miniszter, 1945. november 15-től belügyminiszter, majd kisebb – 1946. március 20. és 1947. szeptember 15. közötti – megszakítás után élelmezési, majd újabb – 1949. június 9. és 1950. december 15. közötti – megszakítás után begyűjtési miniszter, a Minisztertanács elnökhelyettese, s 1953. július 4-től 1955. április 18-ig kormányfő. 1956. október 24. és november 4. között ismét miniszterelnök volt, és november 1-től a külügyeket is ő irányította. Az MDP KV PB-nek 1945–1954 között, illetve 1956-ban volt tagja. 1956. novemberi elhurcolásától 1957. április 14-ig a romániai Snagovban deportálták. Ekkor Budapestre szállították, előzetes letartóztatásba helyezték (ennek napjaként a vádirat téves adatot, április 17-ét jelöli). A Legfelsőbb Bíróság Népbíróság Tanácsa halálra ítélte 1958. június 15-én, másnap kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa felmentette a vádak alól 1989. július 6-án.

Nehru, Jawaharlal (1889–1964) indiai kormányfő és külügyminiszter 1947. augusztus 15. – 1964. május 27., pénzügyminiszter is 1958. október 8. – 1959. november 17. között.

Nixon, Richard Milhouse (1913–1994) jogász republikánus párti politikus. Alelnök 1953. január 20. – 1961. január 20., az Amerikai Egyesült Államok elnöke 1969. január 20. – 1974. augusztus 9. között.

Ortutay Gyula (1910–1978) etnográfus, kiskgazda politikus. Képviselő 1945–1953, valamint 1958–1978 között. Különböző állami, tudományos intézetek vezetője, egyetemi rektor, akadémikus. 1947. március 17. – 1950. február 25. között vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1957–1964 között a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtitkára.

Osborne, D’Arcy Godolphin (1884–1964) Nagy-Britannia szentszéki nagykövete 1936. május – 1947 között.

O’Shaughnessy, Elim (1907–1966) amerikai diplomata. Varsóban 1937-től, Rio de Janeiróban 1943-tól, majd a párizsi amerikai külképviseleten dolgozott 1944-től. Az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériuma Nyugat-európai Osztályának helyettes vezetője 1948–1951 között. A moszkvai nagykövetség munkatársa 1951-től, majd Belgrádban tanácsos 1957-től. A budapesti követség ideiglenes ügyvivője 1964. november – 1966. szeptember 24. (halála napja) között.

Óvári Miklós (1925–2003) tehetséges fiatalként lett az Eötvös Collégium tagja 1943-tól, történelem szakos tanári diplomát kapott 1948-ban. Kandidátus volt 1956-tól. A ’45-ös kezdetektől kommunista párttag Moszkvából tért haza 1956 őszén, különböző párttisztviseléseket töltött be. Előbb az MSZMP KB póttagja 1962–1966, tagja 1966. december 3. – 1988. május 22., titkára 1970. november 28. – 1988. május 22. között. Az MSZMP KB PB tagja 1975–1988, országgyűlési képviselő 1979–1988 között. Az MSZMP KB Iroda vezetője volt 1988. június 14-ig. Aczél György mögött meghatározó, másodhegedűs szerepe volt a kulturális élet irányításában, az idő tájt is, amikor a hierarchiában 1974–1982 között Aczél felett állt.

ifj. Pallavicini György őrgróf (1912–1949) a Magyar Front egyik alapítója volt a legitimista politikus, aki a Magyar Függetlenségi Mozgalomhoz csatlakozott katonatisztekkel is kapcsolatban állt. Sopronkőhidára, majd Dachaubá hurcolták letartóztatása után. A hercegprímás kérésére igyekezett kapcsolatot találni Habsburg Ottóhoz.* A megszálló erők tartóztatták le 1946-ban, elhurcolták a Szovjetunióba, a szibériai lágerben hunyt el.

Papendorp, Theodore J. (?–?) amerikai diplomata, a budapesti követségen másodtitkár 1965–1966, a nagykövetségen első titkár 1967–1969 között, majd Washingtonban a külügyi tárcánál, az Európai Ügyek Hivatalában, főképp Belgiummal összefüggő területen dolgozott.

Parolin, Pietro (1955) rkat. pappá szentelték 1980. április 27-én. Két évtizeden át diplomáciai területen dolgozott, a Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatokkal foglalkozó Szekcióján altitkár, majd 2009. augusztus 17-től nuncius volt Venezuelában 2013 őszéig. 2013. október 15-től államtitkár, 2014. február 22-től bíboros.

Pavelić, Ante (1889–1959) ügyvéd, a horvát ún. felszabadító mozgalom, az usztasák, majd az emigrációból visszatérve a Horvát Szabad Állam vezetője, poglavnik 1941. április 15-től. Négy évvel később elmenekült, később túlélte az ellene elkövetett merényletet, Madridban hunyt el.

Boldog VI. Pál pápa (korábban Montini, Giovanni Battista Antonio Maria, 1897–1978) rkat. pappá szentelték 1920-ban, a vatikáni államtitkárság munkatársa 1922-től. 1937–1952 között a rendes ügyekért felelős helyettes államtitkár Vatikánban. Milánó érseke 1954-től. Bíboros 1958-tól. Pápa 1963. június 21. – 1978. augusztus 6. között. Boldoggá avatták 2014. október 19-én.

panaszi Pázmány Péter (1570–1637) rkat. pappá szentelték 1596-ban. A grazi jezsuita kollégium tanulmányi felügyelője 1597-től, 1603–1606 között oktat a grazi egyetemen. 1616. április 25-től túróci prépost, szeptember 28-tól esztegomi érsek-prímás lett. Bíborossá kreálta a pápa 1629-ben.

Péter János (1910–1999) politikus, református püspök, az MSZMP tagja 1961-től, a KB tagja 1966–1980 között. Lelkész 1935-től, állami szolgálatba lépett 1945-ben, külügyi területen. Ezt követően Tildy Zoltán*, majd Szakasits Árpád* köztársasági elnök titkárságának vezetője. A tiszántúli református egyházkerület püspöke 1949. november 1-től 1956. október 31-ig, ekkor lemondott, visszahívták november 19-én, de ezt elutasította, végleg távozott 1957. december 20-án. A Kulturális Kapcsolatok Intézetének kormány megbízottja 1956. decembertől, majd elnöke 1958. február 1-től. Ekkor lett a külügyminiszter első helyettese, külügyminiszter 1961. szeptember 13. – 1973. december 14. között. Honatya 1953–1990, az országgyűlés alelnöke 1973. december – 1988. október, a NET tagja 1957–1961 között.

Pétery József (korábban: Petró, 1890–1967) rkat. pappá szentelték 1912. december 29-én. Váci megyéspüspök 1942. szeptember 24-től. Internálták Hejcére 1953. április 6-án, házi őrizetben tartották.

Piazza, Adeodato Giovanni (1884–1957) rkat. pappá szentelték 1908. december 19-én, a karmelita rend meghatározó képviselője, Benevento érseke 1930. január 29-től, felszentelve február 24-én, velencei pátriárka 1935. december 16. – 1948 között, bíborossá kreálva 1937. december 13-án, Santa Prisca bíboros érseke 1949. március 14-től. 1948. október 1. – 1957. november 30. között a Szent Konzisztoriális Kongregáció titkára.

XII. Piusz pápa (korábban: Pacelli, Eugenio, 1876–1958) berlini nuncius 1925-től, bíboros lett 1929-ben, elődje mellett államtitkár 1936-tól. Pápa 1939. március 2-ától. XVI. Benedek* pápa 2009. december 19-én tiszteletreméltó címmel ruházta fel, utolsó lépésként a boldoggá avatás előtt.

Prantner József (1911–1975) politikus, az MKP, majd az MDP Szekszárdi Városi Bizottságán 1945-től. Az ÁEH alosztályvezetője 1951-től, 1955–1956-ban a papi békemozgalom titkára az Országos Béketanácsban, az MSZMP Tolna Megyei Bizottságának első titkára 1956–1961 között. Az ÁEH elnöke 1961–1971 között, államtitkárként 1968-tól.

Pratt, James W. (1918) amerikai diplomata. 1958–1960 között az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségének első titkára, a külügyi tárca szovjet ügyekkel foglalkozó Irodájának igazgató-helyettese 1965. augusztus–1968. június, az Amerikai Egyesült Államok moszkvai nagykövetségének politikai ügyekért felelős tanácsosa 1969–1970 között.

Prazsák Mihály (1928) kereskedősegéd, majd a MÁVAG-ban irodaszolga 1943–1944 között, inas a Hangyaszövetkezetben 1944–1947 között, az albertirsai község-házán közellátási előadó, felvásárló 1947–1949 között. Az ÁVH Határőrségnél sorkatona 1949–1952 között. Az ÁEH vidéki munkatársa 1952. április 18. – 1957. február 1. között: Győrben 1952. április 18. – 1952. június 24, Szegeden 1952. június 24. – 1953. március 31. között. 1953. március 6-án Szegedről Szombathelyre költözött, majd előbb Veszprémben egyházügyi előadó 1953. április 1. – 1956, majd a Vas megyei Tanács Végrehajtó Bizottságánál egyházügyi titkár 1957. április – 1961. szeptember, végül ismét a Veszprém megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának egyházügyi titkára 1961. szeptember – 1974. augusztus 31. között. Ezt követően a Veszprém megyei Vendéglátóipari Vállalat munkatársa.

Puskin, Georgij Makszimovics (1909–1963) a Külügyi Népbiztosság központi apparátusában dolgozott, szovjet főkonzul Kínában 1942–1944 között. Magyarországon a Szovjetunió későbbi követe, 1945. november 2-ától 1949-ig nagykövete. 1944 telétől meghatározó szerepet vitt (és az azt megelőző, 1944. december eleji) moszkvai tárgyalásokon, akkor még „a szovjet kormány magyarországi meghatalmazottja – majd, mint a SZEB – politikai tanácsadója”.

Radnai Farkas (korábban Rillhammer, 1848–1935) rkát. pappá szentelték 1871-ben. Nagyváradon 1889-től kanonok, majd egyházmegyei irodaigazgató, később a papnevelő intézet rektora, 1901. december 16-tól segédpüspök. Címzetes ságai prépost 1892-től. A besztercebányai egyházmegye püspöke 1904. április 6-tól, kiutasították Csehszlovákiából 1919-ben, a pápa címzetes érsekké nevezte ki.

Radványi János (1922) külügyi szolgálatban volt 1947. szeptember 1. – 1954. szeptember 9., majd 1957. február – 1967. május 17. között, diplomata Törökországban (1948–1949), Franciaországban (1950–1951), Szíriában (1957–1958) és az Amerikai Egyesült Államokban (1962. március – 1967. május 17.) között. Utolsó állomáshelyéről az ott 1962. februártól tartózkodó ideiglenes ügyvivő nem tért vissza Magyarországra, menedékjogot kért feleségével együtt, akkor, midőn ő lett volna ott az első magyar nagykövete. Erről a Népszabadság tájékoztatót 1967. május 26-án, kilenc nappal azt követően, hogy május 17-én Radványi engedélyt kért a letelepedésre, május 20-án a vele tárgyaló magyar diplomatáknak sem mondott mást, mint amiről az amerikai sajtónak nyilatkozott május 19-én: „az utóbbi hónapokban rájöttem arra, hogy jó lelkiismerettel nem vállalhatom tovább a magyar kormány képviselőjét az amerikai kormány mellett. Ezért úgy határoztam, hogy mindennemű politikai és közszerepléstől visszavonulok. E döntéseim okai nagymértékben személyes természetűek.” 1978-ban családjával együtt megkapta az amerikai állampolgárságot. Egyetemi tanár és biztonságpolitikai szakértő. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága elsőfokú eljárásban tárgyalta Radványi és társa hazaárulási ügyét, és – állami szolgálat felhasználásával elkövetett, súlyos következményekre vezető hazaárulásban – elmarasztalva, távollétében halálra ítélte 1968. március 20-án. Semmi intézkedés büntetőügyében nem történt, húsz év alatt az elévült, ezért 1989. április 17-én a Legfelsőbb Bíróság megállapította végzésében, hogy a főbüntetés nem hajtható végre. Büntetőügyében a legfőbb ügyész nyújtott be törvényességi óvást 1991. május 6-án, a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa megalapozatlannak ítélte ő és felesége elmarasztalását, hatályon kívül helyezte az 1967-es ítéletet, és a Fővárosi Bíróság elé új eljárásra utalta büntetőügyüket 1991. június 17-én (ítéletében jelezte, hogy annak újratárgyalásakor ügyészi védelejtés vagy bűncselekmény hiányában

történő felmentés lehetséges). A Fővárosi Bíróság – az ügyész vádelejtése után – az eljárást megszüntette 1991. október 9-én, jogerőre emelkedett 1991. november 4-én. [Radványi távozását megelőzte Bernát Ernő sajtóattasé disszidálása 1967. április 21-én, négy nappal később hiába kérte Radványi tőle az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériumában, hogy térjen vissza családjával együtt.]

Raimondi, Luigi (1912–1975) rkat. pappá szentelték 1936-ban, érsek 1953-tól, apostoli nuncius Haitiben 1953–1956 között, apostoli delegátus Mexikóban 1956–1967, az Amerikai Egyesült Államokban 1967–1973 között, bíboros 1973-tól, a Szentté Avatási Kongregáció prefektusa.

Rákosi Mátyás (korábban Rosenfeld, 1892–1971) kommunista állami- és pártvezető. 1945. január végén érkezett vissza Magyarországra a Szovjetunióból. 1945–1956 között az MKP, majd az MDP főtitkára, első titkára 1945. február 24. – 1956. július 18. között. Legmagasabb állami tisztsége a miniszterelnökség volt 1952. augusztus 24. – 1953. július 4. között. 1956 nyarát követően életében már nem térhetett vissza Magyarországra a Szovjetunióból.

Reinhardt, Georg Frederick „Fred” (1911–1971) az Amerikai Egyesült Államok nagykövete Dél-Vietnamban 1955–1957, az Egyesült Arab Köztársaságban és Észak-Jemenben 1960–1961, valamint Olaszországban 1961. május 17. – 1968. március 3. között.

Richardson, Elliott Lee (1920–1999) Massachusetts államban területi ügyész, alkormányzó, majd az állam vezető ügyésze 1959–1969. január 23. között, ezt követően 1969. január 23. – 1970. június 23. között külügyminiszter-helyettes (Katzenbach utóda), majd az Amerikai Egyesült Államok egészségügyi, oktatási és jóléti tárcáját (1970. június 24. – 1973. január 29. között), honvédelmi tárcáját (1973. január 30. – 1973. május 24. között) vezette. Hazája legfőbb ügyésze 1973. május 25. – 1973. október 20., nagykövet az Egyesült Királyságban 1975–1976. február 2., első számú vezető a kereskedelmi minisztériumban 1976. február 2. – 1977. január 20. között.

Riddleberger, James Williams (1904–1982) az Amerikai Egyesült Államok nagykövete Jugoszláviában 1953–1958, Görögországban 1957–1959, majd Ausztriában 1962–1967 között.

Rogács Ferenc (1880–1961) rkat. pappá szentelték 1903. június 23-án. Pápai prelá-tus Szombathelyen 1928-tól. Sebasteini püspökké kinevezve 1948. május 20-án, püspökké szentelték június 29-én, egyúttal a pécsi megyéspüspök segéspüspöke utódlási jogával. Pécsi megyéspüspök 1958. március 2-ától.

Rogers, William Pierce (1913–2001) az Amerikai Egyesült Államok igazságügyi minisztere 1957. október 23. – 1961. január 20., külügyminisztere 1969. január 22. – 1973. szeptember 3. között.

Roosevelt, Franklin Delano (1882–1945) ügyvéd, demokrata párti politikus, 1910-től politikai pályán. Az Amerikai Egyesült Államok elnöke 1933. január 20-tól haláláig.

Rossi, Opilio (1910–2004) rkat. pappá szentelték 1933-ban, érsek lett 1953-ban, nun-cius számos országban: Ecuadorban 1953–1959, Chilében 1959–1961, Ausztriában 1961–1976 között. Ő volt az a főpap, aki Mindszenty Józsefet Schwechatig, majd onnan Casaroli mellett Rómába kísérte 1971. szeptemberben [velük utazott Buda-pesttől Zágon is]. Bíboros 1976-tól. A Laikusok Pápai Tanácsának elnöke 1976–1984, egyben a Családi Bizottság elnöke 1976–1981 között.

Rotta, Angelo (1872–1965) címzetes thébai érsek, budapesti apostoli nuncius. Pappá szentelték 1895. február 1-jén. A szentszéki diplomácia szolgálatába szegődött 1922-től. Budapesten átadta megbízólevelét a kormányzónak 1930. május 13-án. A német megszállás idején jelentős szerepe volt abban, hogy a Szentatya interveniált a magyar-orosz deportálások leállítására érdekében a kormányzónál, a diplomáciai kar doyen-jeként segített, menleveleket állíttatott ki, és ekképp közreműködött a zsidók meg-mentésében. Mindezek ellenére már március 1-jén felmerült vele szemben aggály a Vörös Hadsereg részéről, s a Szövetséges Ellenőrző Bizottság döntése nyomán előbb március 22-én, majd április 4-én persona non grata lett, 48 órával később elutazott. A Keresztények Egysége vatikáni titkárságának tagjaként távozott az élők sorából.

Rozsáli Menyhért (1916–1973) egri főegyházmegeyés pap 1949–1953 között, előbb Fegyverneken plébános, 1954-től Verpeléten esperes plébános, 1957-től kerületi es-peres, 1958–1963 között Jászberényben plébános, patai főesperes. 1959-ben apostoli kormányzó helynök, 1962-ben győri általános püspöki helynök. Jánossy Ferenc né-ven a titkosszolgálat ügynöke volt.

Ruffini, Ernesto (1888–1967) palermói érsek 1945. október 11-től, beiktatva decem-ber 8-án, bíboros lett 1946. február 18-án.

Rusk, David Dean (1909–1994) diplomata, az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériuma Különleges Politikai Ügyek Hivatalának vezetője 1947-től. Külügyminiszter 1961. január 20. – 1969. január 20. között.

Sabo János (1905–1991) rkat. pappá szentelték 1930-ban. A Magyarok Nagyasszonya templomában plébános South Bendben 1935–1980 között. A '38-as eucharisztikus kongresszus idején megfordult Magyarországon, de akkor nem találkozott Mindszentyvel. Körzeti esperes 1941-től, pápai prelátus, kamarás, majd a szerzetesek vikáriusa. A magyar bíborossal annak amerikai és kanadai útja idején, a Mária-kongresszus időszakában találkozott először, egyik segítője volt. 1949 végét követően apostoli protonotárius, pápai helynök. Az Amerikai Magyar Katolikus Liga elnöke 1968-tól. A bíborosnak a követségi/nagykövetségi időszakában fő kapcsolat-tartója volt az amerikai diplomatákon keresztül.

Samorè, Antonio (1905–1983) rkat. pappá szentelték 1928-ban, címzetes érsek 1950-től. Apostoli nuncius Kolumbiában 1950–1953, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára 1953–1967 között, bíboros 1967-től. A Latin-Amerikai Pápai Bizottság elnöke 1967–1969, a Szentségfegyelmi Kongregáció prefektusa 1968–1974, a Szent Római Egyház Könyvtárosa és Levéltárosa [a Vatikáni Titkos Levéltár és a Vatikáni Apostoli Könyvtár bíboros eljárója] 1974–1983 között.

VI. Sándor pápa (korábban Roderic Llançol i de Borja, 1431–1503) 1456-ban, ún. unokaöcs-bíborosként a pápa San Nicolò in Carcare templom bíborosává nevezte ki. 1471-ben Albano püspök-bíborosa, 1476-ban Porto kardinális a Szent Bíborosi Kollégium dékánja lett. 1492. augusztus 11-én választották meg, augusztus 26-án koronázták.

Scheffler János (1887–1952) rkat. pappá szentelték 1910. július 6-án. A szatmári egyházmegye püspöke 1942. március 16-tól. Az ismét egyesített szatmár-váradai egyházmegye püspöke 1948. április 9-től, az egyházmegyét a román törvényhozás megszüntette augusztus 4-ével. Tiltakozott társaival ellene, működési engedélyét felfüggesztették 1948. szeptember 16-án. A körösbányai ferences kolostort jelölték ki kényszerlakhelyeként 1950. május 28-tól. Letartóztatták hazaárulás vádjával 1952. március elején, a jilvai börtönbe hurcolták 1952. szeptember 12-én, ott halt meg. Hamvait a szatmárnémeti székesegyházban helyezték el 1965-ben.

Schuman, Robert (1886–1963) kereszténydemokrata politikus luxemburgi születése ellenére német állampolgár volt az első világháború végéig, ezt követően vált francia állampolgárrá. Az ügyvédből kétszer lett Franciaország miniszterelnöke: előbb 1947. november 24. – 1948. július 26., utóbb 1948. szeptember 5–11. között, továbbá számos tárcát – pénz-, kül- és igazságügyit – is vezetett. Az Európai Unió alapító atyáinak egyike, az Európai Parlament első elnöke 1948–1950 között.

Schwarz-Eggenhofer Artur (1890–1969) rkat. pappá szentelték 1912-ben. Esztergomi kanonok 1951-től, érseki helynök 1957-től, főegyházmegyei kormányzó 1958. szeptember 4-től, apostoli kormányzó 1959. június 6. – 1969. január 23. között.

Sebes Istvánt (1906–1966) kétszer ítélték el 1944–1945 előtt, előbb kétévi, majd 15 évi fegyházbüntetésre. Büntetései letöltése között, 1933–1935-ben a Szovjetunióban élt, elvégezte a Lenin Iskolát. A nyilaskeresztesek deportálni akarták 1944 telén, megszökött. Hazatérte után előbb az MKP Szervezési, majd az MDP Káderosztályán dolgozott, a kezdetektől a magyar titkosrendőrségen a Szücs Ernő* vezette operatív hálózatnak tagja, a szovjetek titkos informátora volt. Az Állami Ellenőrzési Központ elnökhelyettese volt, majd külügyminiszter-helyettes 1956. április – 1959. augusztus között. Ő volt a tolmács a Nagy-csoport helyzetéről, 1956 novemberében folytatott magyar–jugoszláv tárgyalásokon, az ott történetekről a szovjeteket értesítette. Bécsi követ lett 1959. augusztusban, posztját betöltötte haláláig.

Serédi Jusztinián (keresztnevéen György, 1884–1945) bencés szerzetes, 1908-ban szentelték pappá. A Sant’ Anselmo Egyetem tanára Rómában, az egyházjog professzora, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1927. november 30-tól esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása, bíboros.

Seton-Watson, Robert William, „Scotus Viator” (1879–1951) történész, újságíró. Az Osztrák–Magyar Monarchia bukásán fáradozott az első világháború idején, együttműködve számos politikussal, és ott bábáskodott az új államok létrejötténél. A Royal Historical Society elnöke volt 1946–1949 között.

Shelton, Turner Blair (1915–1982) producer a filmiparban. Konzultáns a kormányzatnál, 1951-től. Az Információs Ügynökségnél a mozgókép terület igazgató-helyettese 1954–1955, majd vezetője 1955–1961 között. A Külügyminisztérium Kelet-Európa Irodáján belül működő Szovjet és Kelet-Európa Csereprogram különleges tanácsadója, majd tanácsos a magyar fővárosban 1962-től, 1964. július–november

között, néhány hónapon keresztül ügyvivő. Nagykövet előbb a Bahamákon 1966-tól, majd Nicaraguában 1970–1975 között.

Shvoy Lajos (1879–1968) rkat. pappá szentelték 1901. július 13-án, hitoktatóként kezdte Budapesten a pályafutását. A Regnum Marianum ifjúsági mozgalom egyik szervezője volt, 1924-ben a Regnum Marianum egyházközség plébánosa lett. 1927–1968 között székesfehérvári püspök, egyúttal a felsőház tagja volt 1944–1945-ig. Letartóztatták a Grösz József és társaival szemben indított „vizsgálat” során, 1951. június 21-én. Az ÁEH elnökhelyettese, Varga József* hajtja ezt végre az államvédelmisekkel. Házi őrizete azért szűnt meg 1951. augusztus végével, mert levelében azt írta az ÁEH elnökének, hogy hajlandó esküt tenni.

Silvestrini, Achille (1923) 1953-tól lépett a Vatikán diplomáciai szolgálatába, főként Ázsiában tevékenykedett. 1958–1969 között Tardini személyi titkára az államtitkárságon. Címzetes érsek 1979-től, sokáig a pápaságra is elképzelhetőnek vélték. A Vatikán „külgügyminisztere”, Casaroli utóda 1979–1988 között, 1988. június 28-tól bíboros. 1991–2000 között a keleti egyházak kongregációjának vezetését vette át.

Sonnenfeldt, Helmut (a korábbiakban Sonnenfeldt, Hal, 1926–2012) amerikai külpolitikai szakértő. A külügyi tárcánál 1952-től dolgozott. Kissinger Kissingereként emlegették, a Nixon, majd utóda elnökölte adminisztráció külpolitikájának megalkotója. A Nemzetbiztonsági Tanács tagja, a John Hopkins Egyetemen és a Brooklyn Intézetben vendégelőadó.

Spellman, Francis Josef (1889–1967) rkat. pappá szentelték 1916. május 14-én. Lelkipásztori munkát végez Bostonban, 1918-ban egyházmegyéjének püspöki irodaigazgatója. 1925–1932 között a Vatikáni Államtitkárság munkatársa, 1926-ban monsignore. Boston segédpüspöke 1932-től, New York érseke 1939. április 15-től, bíboros 1946. február 18-tól.

Steed, Henry Wickham (1871–1956) brit újságíró, szerkesztő, aki az Osztrák–Magyar Monarchia bukásán fáradozott az első világháború idején, együttműködve számos politikussal, és ott bábáskodott az új államok létrejötténél. 1923–1930 között szerkesztője volt a Review of Reviewsnak.

Boldog Stepinac, Alojzije Viktor (1898–1960) zágrábi érsek 1937-től. Ante Pavelić* usztasa vezért megáldotta 1941. április 28-án. Letartóztatták 1945. május 7-én, szabadult június 3-án. Ismét lefogták 1946. szeptember 18-án, a bíróság elé 15 társával

együtt állították. Az 1946. szeptember 18-án kezdődött tárgyalás végén, október 11-én hirdettek ítéletet. Az érseket hazaárulás és háborús bűntett elkövetése vádjával tizenhat évi börtönbüntetésre ítélték. A Lepoglava börtönben emberséges viszonyok között őrizték, szabadult büntetése megszakításával, házi őrizetbe helyezték 1951. december 5-től. Bíboros 1952. november 29-től (emiatt Belgrád megszakította a Szentszékkal diplomáciai kapcsolatát), visszavonult szülőhelyére, nem távozott Rómába. Egyesek szerint megmérgezték, ezért halt meg 1960-ban. Boldoggá avatta a pápa a jugoszláv zsidók megmentőjeként 1998-ban.

Stoessel, Walter John (1920–1986) karrierdiplomata. 1965–1968 között európai ügyekért felelős külügyi államtitkár-helyettes, nagykövet Lengyelországban 1968–1972, európai ügyekért felelős államtitkár 1972–1974 között, nagykövet a Szovjetunióban 1974–1976, az NSZK-ban 1976–1980 között. 1982. február 11. – 1982. szeptember 22. között külügyminiszter-helyettes.

Suenens, Leo Joseph (1904–1996) rkat. pappá szentelték 1927. szeptember 4-én, Mechelen segéd- és Isinda címzetes püspöke 1945. december 16-tól 1961. novemberig. Belgium primása 1961. november 24. – 1979. október 4. között, bíboros 1962. március 9-től.

Sutterlin, James B. (?–?) az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériumának Kelet-európai Hivatalában a magyar ügyek referense 1957-ben.

Szabó Imre (1901–1976) rkat. pappá szentelték 1924. június 22-én. Káplán, hitoktató, majd érseki titkár 1933–1944 között a Budapesti Érseki Helynökségen, 1938-tól püspöki kamarás. Ezt követően krisztinavárosi plébános 1944-től, kerületi esperes. Budapesti érseki helytartó 1950–1957 között, közben thyatiarai címzetes püspökké szentelték 1951. április 29-én. Az 1951. március 11-től esztergomi segédpüspököt kitelepítették Húgyagra 1958–1962 között. Kiesett az Esztergomi Érsekségi Palota első emeleti ablakából 1963-ban ablaktisztítás közben... Esztergomban mesterkanonok és általános helynök 1964–1969, apostoli kormányzó 1969. január 10. – 1971. szeptember 28. között, ezt követően ismét esztergomi segédpüspök.

Szakasits Árpád (1888–1965) újságíró, szociáldemokrata politikus. A NET elnökévé választották 1949. augusztus 23-án. Rákosi lakásán letartóztatták 1950. április 24-én, házi őrizetbe vették, majd előzetes letartóztatásba helyezték. A Budapesti Büntetőtörvényszék életfogytiglan tartó fegyházbüntetésre ítélte 1950. november 24-én, a Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta elmarasztalását 1950. december 1-jén.

Szabadult 1956. március 29-én. A Legfelsőbb Bíróság felmentette a vádak alól 1956. június 15-én.

Szálasi Ferenc (1897–1946) ht. katona – őrnagy, nyilaskeresztes politikus. 1935-ben nyugdíjaztatta magát, és különböző elnevezésű szélsőjobboldali pártok vezetője lett. 1938–1940 között büntetését töltötte Szegeden. 1944. október 16. – 1945. március 28. között – nemzetvezetőként – Magyarország miniszterelnöke. 1945. március 7. és 28. között ideiglenes vallás- és közoktatásügyi miniszter is volt. A Budapesti Népbíróság halálra ítélte 1946. március 1-jén, kivégezték.

Száll József (korábban Bögehold, 1921–2004) az illegális kommunista párt tagja 1941-től, MADISZ alelnök, a Szabad Nép munkatársa 1945-től, a Külügyminisztérium állományában 1945. június 1-jétől. Diplomata, előbb különböző beosztásokban, végül első titkárként Bernben 1947–1950 között. A tárca tájékoztatási főnöke ezt követően. Kínában tanácsos 1956–1958, majd az UNESCO mellett állandó képviselő, nagykövet Indonéziában 1960. október 14. – 1962. október, Olaszországban diplomata 1962–1970. július 6. között. Rómába kinevezték 1962. május 31-én (októbertől követként volt ott), nagykövetként képviselte hazáját 1964-től. [1970. augusztus 4-én tért haza, a külügyminiszter személyes tanácsadója lett szeptember 14-től. Gyanú merült fel vele szemben, hogy olaszországi tartózkodása alatt esetleg gazdasági bűncselekményeket követett el, jelentéstételre szólították fel. A nála lévő diplomáciai útlevéllal családjával elmenekült október 4-én, a kért politikai menedékjogot megkapta december 12-én]. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága TB. 3/1971. sz. alatt iktatta Száll és társa (felesége) hazaárulási ügyét, ami a Legfőbb Ügyészségről érkezett 1971. március 6-án. Távollétében, elsőfokú eljárásban – súlyos következményeket eredményező, az állami szolgálat felhasználásával elkövetett hazaárulás büntetéként elkövetésével – 15 évi börtönbüntetésre elmarasztalta 1973. április 10-én. Az 1989. évi közkegyelem alapján mentesült a büntetés-végrehajtás alól 1989. november 4-én. A legfőbb ügyész törvényességi óvást nyújtott be büntetőügyében 1990. november 26-án. A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa határozatában megalapozatlanság miatt hatályon kívül helyezte elmarasztalását december 17-én, és a Fővárosi Bíróságot jelölte ki az új büntetőeljárás lefolytatására. A legfőbb ügyész újabb törvényességi óvást nyújtott be, immár ezzel a határozattal szemben. A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa elutasította ezt, az 1990. évi határozatával szemben benyújtott törvényességi óvást 1991. március 25-én. Az iratokat postázta a Fővárosi Bíróságnak április 16-án. A Fővárosi Bíróság végzésével, az ügyész vádelejtése után a büntetőeljárást megszüntette május 27-én.

Szent-Iványi Sándor (1902–1983) a kolozsvári unitárius egyház lelkésze 1927-től. Budapestre költözött 1939-ben, a Magyarországi Unitárius Egyház lelkész-elnöke 1945-től, püspök-vikárius. Honatya 1945. április 2-ától, a Polgári Demokrata Pártnak előbb ügyvezető elnöke, majd elnöke 1945. július 27-től, emigrálása után megfosztották ettől 1947 márciusában. Ott bábáskodott az élet újraindulásakor a Budapesti Nemzeti Bizottságban, az Országos Nemzeti Bizottságban és a főváros Törvényhatósági Bizottságában, a Magyar Vöröskereszt elnöke volt 1945–1946-ban. Elhagyta Magyarországot, előbb Nagy-Britanniába távozott 1946-ban, majd az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le, ahol lelkész volt. 1950–1956 között tagja volt a Magyar Nemzeti Bizottmánynak és számos egyéb szervezetnek.

Széchényi György (1605/1606–1695) rkat. pappá szentelték 1631. március 15-én. Esztergomi kanonok 1632-től, 1643-tól csanádi, 1644-től pécsi, 1648-tól veszprémi, 1658-tól győri püspök. Kalocsai érsek és egyúttal a győri püspökség adminisztrátora 1668. április 18-tól. Esztergomi érsek 1685. március 21-től.

Szilágyi Béla (1908–1975) textiltechnikus, az MSZDP tagja 1927-től, az MKP tagja 1945-től. A Győr, majd a Vas megyei földosztás kormánybiztosa. Különböző állami, diplomáciai vezető tisztségeket töltött be, külügyminiszter-helyettes 1963–1970 között.

II. Szilveszter (korábban Gerbert d’Aurillax, 938–1003) Ravenna érseke 998-tól, megválasztották 999 márciusában, 999. április 2. – 1003. május 12. között volt pápa.

Szlipij, Jozsif (korábban Dikovszkij, Roman Kobernyickij, 1892–1984) rkat. pappá szentelték 1917. szeptember 30-án. Lvivben [Lembergben] a szeminárium, majd a Teológiai Akadémia rektora 1944-ig. Érsekké szentelték 1939. december 22-én, elődje halálakor, hivatalba lépett az Ukrán Görög Katolikus Egyház Nagyersekeként 1944. november 1-jén. Letartóztatták 1945. április 11-én. Nyolcévi kényszermunkára 1946-ban, ötévi száműzetésre Szibériába 1953-ban, négyévi kényszermunkára 1958-ban, és életfogytiglan tartó száműzetésre ítélték Mordoviába 1962-ben. Szabadult 1963. január 26-án, Rómába érkezett 1963. február 9-én. Miután XXIII. János pápa 1960-ban feltételezhetően „in pectore”, bíborossá kreálta, de 1963-ban bekövetkezett halála előtt nem tette közzé, VI. Pál pápa 1965-ben hirdette ki a bíborosi kollégiumba való felvételét.

Sztálin, Jozsif Visszarionovics (korábban Dzsugasvili, 1879–1953) a szovjet kommunista párt Központi Bizottságának főtitékára 1922. április 3-ától.

Szunyogh Xavér Ferenc János OSB (1895–1980) rkat. pappá szentelték 1918. június 19-én, egyúttal magyar–latin tanárszakos diplomát szerzett. A német megszállást követően zsidókat bújtatott. Először 1945-ben tartóztatták le, megvádolták augusztusban, mert a diákok előtt nem tett különbséget és egyformán bűnként értékelte (évtizedekkel megelőzve az utókort) a náci és a kommunista párttagságot, de ekkor még nem marasztalták el. A Szent Szabina kápolnában lelkész, sekrestyés, majd újra lelkész 1948. augusztus 1. – 1961. február 6. között. Letartóztatták 1961. február 6-án. A Fővárosi Bíróság jogerősen ötévi börtönbüntetésre ítélte 1961. július 18-án. Szabadult végrehajtási kegyelemmel, az 1963. március 29-én hozott határozat azonnali szabadlábra helyezését rendelte el, ez bekövetkezett április 1-jén (másutt: 9-én). Utána nyugdíjas volt Pannonhalmán.

Szücs Ernő (korábban Szűsz, 1908–1950) illegális kommunistát letartóztatták 1929 szeptemberében. A bíróság kétévi és kéthavi fegyházbüntetésre ítélte. Szabadulása után ismét lefoglák 1935. augusztus 31-én, majd négyévi és héthavi fegyházbüntetést kapott, 1937. május 17. – 1940. május 5. között töltötte azt Szegeden. A Szovjetunióba távozatott 1941. június 6-án. Az onnan hazatért, utóbb államvédelmi ezredest, az I. Hálózati Főosztály főosztályvezetőjét letartóztatták 1950. szeptember 23-án. Az államvédelmiek agyonverték november 21-én.

tabódi és fekesházi Tabódy István (1921–2000) elvégezte a Ludovikát 1941-ben. Súlyos sérülést szenvedett főhadnagyként 1944. szeptember 17-én a lengyel főváros közelében. A HM-ben dolgozott '45-től, százados lett 1947-ben. A Szabadság Párt Budapest, VII. kerületi főtitékárát letartóztatták 1947. április 25-én, majd internálták a Központi Internálótáborban (Buda-Dél), Kistarcsán, utóbb 1950-től Recskben, ahonnan szabadult 1953-ban. Szállítómunkás lett, papi tanulmányokba kezdett, diakónussá szentelték 1957-ben. Letartóztatták 1957. május 17-én, 1957. december 17-én. Utóbb a Fővárosi Bíróság ezzel a hét hónapi börtönbüntetéssel marasztalta el 1958. január 10-én. Rkat. pappá szentelték 1958. június 13-án. Letartóztatták 1961. február 7-én, a Fővárosi Bíróság 1961. június 15-én elmarasztalta tizenkét évi börtönbüntetésre, a Legfelsőbb Bíróság helybehagyta, szabadult 1972. december 30-án. Ezt követően több helyen plébános, székesfehérvári kanonok 1992-től haláláig.

Tardini, Domenico (1888–1961) bíboros, helyettes államtitkár, 1912-ban rkat. pappá szentelték. A Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának altitkára 1929-től, helyettes államtitkár 1935-től, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára 1937-től, államtitkár helyettese 1952-től, államtitkár 1958-tól és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának prefektusa, XII. Piusz belső munkatársa.

Taylor, Myron Charles (1874–1959) ügyvéd, majd ipari és pénzügyi szakember, az United States Steelben betöltött felelős beosztások után Rooseveltt, majd Truman elnök személyes képviselője a Vatikánban XII. Piusz pápánál 1939. december 23. és 1950. január között.

gróf Teleki Géza (1911–1983) földrajztudós, egyetemi tanár. Az Ideiglenes Nemzet Kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere 1944. december 22. és 1945. november 13. között.

Thompson, Llewellyn E. „Tommy”, Jr. (1904–1972) karrierdiplomata, alkonzul Ceylonban 1929–1932 között, Svájcban, Genfben dolgozott 1933–1936 között, ugyanott konzul 1937–1938-ban. A Szovjetunióban a nagykövetségen dolgozott 1941–1943 között. Megbízólevelét 1952. július 17-én fogadták el, amit 1952. szeptember 4-én adott át. 1957. július 16. – 1962. július 27. és 1967. január 23. – 1969. január 14. között a Szovjetunióban nagykövet. 1962–1966 között rendkívüli és meghatalmazott nagykövet, de nincs akkreditálva, a külügyi tárcánál dolgozott.

Tildy Zoltán (1889–1961) kormányfő 1945. november 15. – 1946. január 31. között, majd február 1-től köztársasági elnök 1948. augusztus 3-ig, lemond[at]ása után házi őrizetben volt 1956. május 1-ig. Államminiszter 1956. október 26. – november 4. között. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa hatévi börtönbüntetésre ítélte 1958. június 15-én. A NET felfüggesztette büntetésének letöltését 1959. április 1-jén. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága rehabilitálta 1989. július 6-án.

Tims, Richard Womser (1912–1996) amerikai diplomata, a budapesti amerikai követség ideiglenes ügyvivője 1966. szeptember – 1967. október között. (Közben, 1966. november 28-án a követséget átminősítették nagykövetséggé.)

Tisserant, Eugène Gabriel Gervais Laurent (1884–1972) francia rkat. pappá szentelték 1907. augusztus 4-én, bíboros 1936. június 15-től. A keleti egyházak kongregációjának államtitkára 1936–1959, Ostia bíboros érseke 1951–1972 között, a Szent Bátorosi Kollégium dékánja.

gróf Tisza István (1861–1918) nagybirtokos, jogász, végül szolgálaton kívüli ezredes. Miniszterelnök két alkalommal, 1903. november 3. – 1905. június 18. és 1913. június 10. – 1917. június 15. között. Ezenkívül volt még belügyminiszter, kétszer a király személye körüli miniszter, horvát–szlavon–dalmát tárca nélküli miniszter, továbbá a minisztérium ügyeinek intézésével bízták meg ideiglenesen, miként a koronázáson nádorhelyettes. Meggyilkolták 1918. október 31-én.

Tito, Joszip Broz (1892–1980) a Jugoszláv Kommunista Párt, majd a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége főtitkára 1937–1966 között, 1945–1953 között a szövetségi kormány és a hadügyi tárca élén állt. 1953–1974. május között elnök, utána örökös elnök volt 1980-ban bekövetkezett haláláig.

Titus, Ross (?–?) budapesti amerikai követség diplomatája, Loius Toplosky* után ő volt az egyike azoknak, akik 1971 nyaráig a kapcsolatot tartották a hercegprímással.

Tomek Vince (1892–1986) Budapesten fejezte be teológiai tanulmányait 1916-ban, ekkor szentelték pappá és szerzett doktorátust. 1920-tól volt a Kalazantinum, a rendtartomány hittudományi és tanárképző főiskolájának teológiai tanára, prefektusa, rektora 1933-tól. Részt vett a piarista rend kormányzásában, 1928-tól tartományi asszisztens, majd 1946-ban a rend Magyarországi tartományfőnöke lett. Rómában, 1947 szeptemberében a nagykáptalan megválasztotta generálisnak. Ettől kezdve haláláig ott élt – 1948-ban volt utoljára Magyarországon –, még kétszer erősítették meg tisztségében, 1967-ig töltötte be tisztségét. Aktív szerepe volt abban, hogy miután elveszített számos kelet-európai rendházat, a veszteséget másutt újjak létesítésével pótolta, kormányzása alatt a nemzeti tartományok száma megduplázódott.

Toplosky, Louis (?–?) az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségének másodtitkára 1957–1960 között. Budapestről történt elutazása után kilépett a hivatalos külügyi szolgálatból, és a Prentice Hall INC, Englewood Cliffs N. J. cég európai tőzsdei ügynökeként dolgozott állandó párizsi székhellyel Európában.

Torbert, Horace Gates, Jr. (1911–2008) kapitány a második világháborúban, amerikai diplomata Budapesten 1961. február – 1962. december között. Nagykövetnek nevezték ki előbb Szomáliába 1962. február 17-én. Állását betöltötte 1963. január 31. – 1965. augusztus 29. között. Bulgáriában is nagykövet volt, kinevezték 1970. október 6-án, állását betöltötte 1970. november 4. – 1973. január 23. között.

Tóth János (1907–1969) rkat. pappá szentelték 1932-ben. 1946–1951 között a Regnum Marianum templom plébánosa, 1951-ben plébánoshelyettes a budapesti, XIV. Thököly úti templomban. 1955. július 16-át követően előbb Püspökszentlászlón, majd Felsőpetényben a bíboros mellett teljesített szolgálatot. 1963-ban egészségi állapota miatt betegszabadságra kényszerült.

Trost, Edward J. (?–?) az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériumának magyar referense.

Turchányi Egon Albert (1894–1969) rkat. pappá szentelték 1916-ban, a forradalmak után a fajvédő egyesületekben, főképp az Ébredő Magyarok Egyesületében, valamint hasonló programmal rendelkező pártokban tevékenykedett. Honatya 1931–1935 között. A német megszállás idején üldözötteket mentett. Lelkész 1950-ig, nyugdíjazták, a Játéktervező Intézetben dolgozott. A hercegprímás titkára a forradalom napjaiban, ő szervezte a november 3-án este elmondott hercegprímási beszédet. November 4–9. között tartózkodott az Amerikai Egyesült Államok követségén. Ausztriába indult gyógyszerért, amikor letartóztatták 1956. november 9-én. A Fővárosi Bíróság életfogytiglan tartó börtönbüntetésre ítélte 1958. január 10-én. Vallomásait visszavonta, mert – mint mondta a nyílt tárgyaláson – „a jegyzőkönyvek felvételénél olyan állapotban voltam, hogy jóformán nem tudom, hogy mit mondtam... A rendőrségen megfélemlítettek.” A Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta elmarasztalását 1958. szeptember 16-án. A '63-as közkegyelemmel szabadult. A székesfehérvári szociális otthonban élt.

Tyler, William Royall (1910–2003) amerikai diplomata. A külügyi tárca Nyugat-Európai Irodájának igazgatója 1954–1958, európai ügyekkel foglalkozó külügyi államtitkár-helyettes 1961–1962, államtitkár 1962. augusztus 20. – 1965. május 18., majd nagykövet Hollandiában 1965–1969 között.

Udvardy József (1911–2000) rkat. pappá szentelték 1936. október 25-én, egyházmegyei bíró 1950-től, majd Szegeden teológiai tanár. Jánoshalmán plébános 1957-től, garábi címzetes apát 1958-tól. 1969. január 10-től tabborai címzetes püspök és csanádi apostoli kormányzó, február 16-án szentelték püspökké. 1975. január 7-től csanádi megyéspüspök, nyugállományba vonult 1987. június 5-én.

U Thant, Maha Thray Sithu (1909–1974) burmai diplomata, az ENSZ főtitkára 1961. november 30. – 1972. január 1. között.

Vagnozzi, Egidio (1906–1980) érsek 1949-től, apostoli delegátus, majd apostoli nuncius 1949. március 9-től a Fülöp-szigeteken. Washingtonban apostoli delegátus 1958. december 16. – 1967. július 8. között. Bíboros 1967. június 26-tól, az Apostoli Szent-szék vagyonekezelőségének elnöke.

Vajda József (1912–1978) rkat. pappá szentelték 1936. október 25-én. Zebegényben plébánoshelyettes 1955-ben, szemináriumi rektor 1965-től. Protonotárius kanonok 1966. július 22. – 1972. július 18. között. 1969. január 10-től cartennai felszentelt címzetes püspök, váci segédpüspök.

Valentiny Ágoston (1888–1958) ügyvéd Szegeden, majd polgármester. Igazságügy-miniszter 1944. december 22. és 1945. július 21. között. Az Államvédelmi Hatóság letartóztatta 1950. június 14-én. Életfogytiglan tartó fegyházbüntetésre ítélte a Budapesti Katonai Törvényszék 1950. szeptember 13-án, majd a Katonai Főtörvényszék 1950. szeptember 20-án. Szabadult 1955. december 14-én. A Legfelsőbb Bíróság felmentette a vádak alól 1962. augusztus 6-án.

Varga Béla (1903–1995) rkat. pappá szentelték 1926. június 20-án, pápai esperes, veszprémi kanonok 1945-től. A Kisgazdapárt alapító tagja, 1937-től alelnöke. 1939-től országgyűlési képviselő. A Magyarországra menekült lengyelek ügyének egyik legjelentősebb támogatója. Részt vett az ellenállási mozgalomban, a Gestapo letartóztatta 1943 elején (olasz területen), midőn arról az útvjáról tért vissza, amikor eljuttatta a szövetségesekhez az auschwitzi krematóriumokról készült felvételek mikrofilmjeit. A Vörös Hadsereggel együtt Magyarországra érkezett szovjet titkosszolgák letartóztatták 1945 januárban, szabadult. A náci és nyilas rémtettek kivizsgálására alakult bizottság elnöke. A Kisgazdapárt ügyvezető alelnöke 1945. augusztus 20-tól. Nemzetgyűlési képviselő 1945. április 4. – 1947. június 2., a nemzetgyűlés elnöke 1946. február 7. – 1947. június 2., külföldre menekülése között. A Magyar Nemzeti Bizottmánynak 1949. július 21. – 1957 ősze között, majd 1958 márciusától a Magyar Bizottságnak volt az elnöke. Hazatérte után, 1990-ben újra honatya lett.

Varga József (1926–?) Szegeden szolgált beosztott nyomozóként a politikai rendőrségen 1946. márciustól, osztályvezető-helyettes 1949-ben. 1949–1950-ben egyéves iskolát végzett a Szovjetunióban, majd onnan hazakerülve az Állami Védelmi Hatóság egyházügyi alosztályának helyettes vezetője volt, innen került az ÁEH-ba. Itt 1951. június 1. – 1956. május 21. között dolgozott, előbb főelőadóként, majd a személyzeti osztály vezetője, végül elnökhelyettes 1953. november 13-tól. (Az MDP KV Titkársága 1952. február 6-i ülésén elnökhelyettesi kinevezését fiatal korára hivat-

kozva elutasította, de 1953. november 13-i ülésén már elfogadta.) Az MDP KV Titkársága 1956. május 21-i ülésén tárgyalta leváltásáról. „A forradalom alatt a B. M. épületében tartózkodott, majd a szovjet hadsereg csapatainál rejtőzködött Budakeszi mellett. 1956-tól a III/-2-g osztályon, 1961-től törzsreferens, majd értékelő-elemző tiszt. 1966-tól SZT, 1967-től az Interag igazgatóhelyettese mint SZT tiszt, 1970-től pénzügyminisztériumi csoportvezető. Szolgálati helyei: I. Főosztály, főoperatív tiszt 1956-tól, II/2-g. alosztály, főoperatív tiszt 1957-től, II. Főosztály, törzsreferens 1961. április 15-től, III/4. Osztály Értékelő-Elemző Alosztály, alosztályvezető 1962. augusztus 22-től. Állományból törölve 1966. szeptember 1-én. III/II-1 osztály főoperatív beosztott »SZT« tiszt 1966. szeptember 1-től, »D-180« volt a nyilvántartási száma. III/II. Csoportfőnökség 7. Osztály, főoperatív tiszt 1971-től, III/II-7. Osztály, kiemelt főoperatív tiszt (K-12) 1978-tól. 1978. december 1-től mint rezidenshez hozzá lett csatolva a »D-209« főhadnagy, azaz Medgyessy Péter.* Nyugállományban 1980. szeptember 30-tól. Fedőmunkahelye a Pénzügyminisztérium, ahol osztályvezető volt.”

Varga László (1910–2003) 1943-ban tette le az ügyvédi vizsgát. Részt vett a németellenes küzdelmekben, a nyilaskeresztesek letartóztatták. Az ezt megelőző napokban lakásán alakult meg a Demokrata Néppárt, annak utóbb főügyésze lett. Honatya lett 1947-ben, nyugatra menekült 1948-ban. Előbb Zürichben lapszerkesztő, majd 1950–1964 között a Szabad Európa Rádió munkatársa New Yorkban, ügyvédként folytatta. Az Európai Rab Nemzetek Szövetségének elnöke 1985-től. Hazatért, országgyűlési képviselő volt 1994–2003 között.

Várkonyi Imre (1916–1983) rkat. pappá szentelték 1941-ben. A papi pálya állomáshelyei után Kalocsán a hittudományi főiskola tanára 1947-től, megbízott irodaigazgató, címzetes prépost 1951-től, majd Szegeden a hittudományi főiskola tanára, rektora 1953-tól. Az Actio Catholica országos igazgatója 1958-tól, főkáptalani helynök Kalocsán 1961-től. Honatya 1963-tól. Szentszéki kiközösítés alatt 1963–1971 között, amihez a magyar hatóságok nem járultak hozzá. A titkosszolgálatnál hálózati fedőneve Rózsa volt.

Városi István (korábban Vodicska, 1905–1978) rkat. pappá szentelték 1929. június 29-én. A budapesti, lipótvárosi bazilika káplánja 1932-ben, októbertől az Esztergomi Érseki Tanárképző tanára. Pápai kamarás 1947-től. Az esztergomi főszékesegyházi káptalan mesterkanonokja 1954. június 30-tól. A Vigiliában megjelent költeménye (Új hajlék dicsérete) miatt megtiltották 1955-ben, hogy írásai megjelenhessenek. 1965-ben államilag eltiltották a prédikálástól, éneklőkanonok lett 1977-ben.

Vedeler, Harold C. (1903–2007) amerikai diplomata, a külügyminisztérium Közép-Európa Osztályának helyettes vezetője, a balti, csehszlovák és lengyel ügyek referense, a prágai nagykövetség helyettes vezetője tanácsosi rangban. A Nemzetközi Atomenergia-ügyi Bizottságban az Amerikai Egyesült Államok állandó képviselőjének helyettese 1957–1959 között, majd az Európai Ügyek Hivatalának igazgatója az amerikai Külügyminisztériumban.

Verolino, Gennaro (1906–2005) rkat. pappá szentelték 1928-ban, a szentszéki diplomáciát szolgálta Kolumbiában, Olaszországban, Magyarországon és Csehszlovákiában. Corinthus címzetes érseke volt 1951. szeptember 5. – 2005. november 17. között. Októberben szentelték, majd nuncius volt számos országban, így El Salvadorban, Guetamalában 1951. szeptember 5. – 1957. február 25., Costa Ricában 1957. február 25. – 1963 között. Magyarországon 1942–1945. április 6. között dolgozott a vatikáni nunciatúrán, Rotta nuncius titkáráként élete kockáztatásával mentette az üldözöttek ezreit oltalomlevelekkel és a Vatikán részére biztosított lehetőséggel, a védett területek létrehozásával, épületek kialakításával, a szerzetesek házainak bevonásával, keresztlevelek kiadásával, majd az erőltetett menetekben nyugatra hurcoltakat élelmiszerral, gyógyszerrel, ruhákkal és kitöltetlen menlevelekkel látta el.

Villot, Jean-Marie (1905–1979) rkat. pappá szentelték 1930-ban, Párizs segédpüspöke 1954. szeptember 2-től, bíboros 1965. február 22-től, lyoni érsek, a Vatikán államtitkára 1969. május 2-től, camerlengo 1970. október 16-tól haláláig.

Vitányi György, korábban Wechler (1914–1972) rkat. pappá szentelték 1941-ben. Számos helyen plébános, 1955-től irodaigazgató Esztergomban. A békepapi mozgalom egyik meghatározó képviselője.

Wailles, Edward Thompson (1903–1969) diplomata, 1933–1944 között külföldön, különböző beosztásokban: Kína, Belgium és Luxemburg, Kanada és Nagy-Britannia az állomáshelyei, a Külügyminisztériumban 1945–1954 között, a Nemzetközösségi Ügyek Osztályát vezette 1945-ben, közigazgatási államtitkár 1953–1954 között, nagykövet Dél-Afrikában 1954-ben. Magyarországra megérkezett követként 1956. november 2-án, de megbízólevelét november 4. után, külügyminisztere utasítására át nem adva távozott 1957. februárban, 20-i dátummal kiutasították. Iránban 1958–1961, Csehszlovákiában 1961–1962 között nagykövet.

Wilgis, Herbert E. jr. (1935) a SD-ben az Európai Ügyek Hivatalának volt a munkatársa, a '60-as évtized végén, '70-es évtized elején Budapesten dolgozott. 1983. február–július között ideiglenesen megbízták az Amerikai Egyesült Államok varsói nagykövetségének vezetésével.

Wilmot, Reginald William Winchester (1911–1954) ausztrál rádióriporter és újságíró, főként a második világháború helyszíneiről tudósított, repülőgép-baleset áldozata lett.

Wilson, Woodrow (1856–1924) az Amerikai Egyesült Államok elnöke 1913–1921 között.

Winkler József (1905–1981) rkat. pappá szentelték Rómában 1930. október 26-án. Szemináriumprefektus Szombathelyen 1937-től, tanár 1945-től. Győrött tanít 1952-től, Szombathelyen 1956-tól. Címzetes dadimai püspök 1959. szeptember 15-től, a Vatikánnal kötött egyezmény után megerősítik egyúttal szombathelyi segéd-püspökként.

Wyszyński, Stefan (1901–1981) rkat. pap, a kánonjog és a szociológia docense 1939-től. Lublini püspök 1946. májustól, érsek és Lengyelország prímása, gnieźniói és varsói érsek 1948. novembertől, bíboros 1953. január 12-től. Letartóztatták 1953. szeptember 26-án, internálták, szabadult 1956. október 26-án. Boldoggá avatási eljárása megkezdődött 1989. május 20-án.

Zakar András (1912–1986) rkat. pappá szentelték 1940-ben. Előbb, 1944. áprilistól Serédi Jusztinián,* majd 1945. októbertől Mindszenty érsek titkára. A titkosrendőrség letartóztatta 1948. november 19-én. A Budapesti Népbíróság hatévi fegyházbüntetésre ítélte 1948. február 8-án, a NOT négyévi fegyházbüntetésre enyhítette elmarasztalását 1949. július 9-én. Szabadult 1953-ban. A szabadsághegyi plébánián volt kisegítő lelkész 1956-ig, 1957-ben nyugdíjazták. A Fővárosi Bíróság kegyelemből mentesítette a hátrányos jogkövetkezmények alól 1970. május 29-én. Ítélete az 1990. évi XXVI. tv. alapján semmisnek tekintendő.

Zágon József (korábban Zantleitner, 1909–1975) rkat. pappá szentelték 1935-ben, győri egyházmegyes pap, a győri püspök titkára 1937-től. Irodaigazgató, majd kanonok ugyanott. Külföldre távozott 1949-ben. A menekültek lelkipásztori ellátása terén végzett munkája elismeréseként VI. Pál pápa 1967. június 17-én kinevezte az Emigráció delegátusává, az Elvándorlás és Turizmus Pápai Bizottság főtíkára a Vatikánban, protonotárius és a Santa Maria Maggiore bazilika kanonokja volt.

Zellerbach, James David (1892–1963) az Amerikai Egyesült Államok nagykövete Olaszországban, kinevezték 1956. november 24-én. Állását betöltötte 1957. február 6. –1960. december 10. között.

Zemplén György Zoltán OCist (1905–1973) rkat. pappá szentelték 1929. június 30-án. Egyetemi magántanár Budapesten, az I. sz. bölcséleti tanszéken nyilvános rendes tanár 1946-tól, a ciszterci Tanítóképző Főiskola igazgatója 1947-től. A Hittudományi Akadémia erkölcsstan tanára 1952-től. A római Pápai Magyar Intézetnek igazgatója 1965. február 15. – 1968, a budapesti központi szemináriumnak rektora, és egyúttal az esztergomi főegyházmegye segédpüspöke 1969. január 23-tól. Karl Wittmann fedőnéven a magyar állambiztonság belső elhárításának, 1962. májustól – esetenként – a hírszerzésének ügynöke.

zichi és vásonkeői gróf Zichy Gyula (1871–1942) rkat. pappá szentelték 1895. július 6-án. Pécsi megyéspüspök 1905. október 17. – 1926 között, mert 1923. december 10-én ugyan kinevezték a kalocsai érsekség adminisztrátorává, de megtarthatta megyéspüspökségét. Az érseki székét 1925. szeptember 5-től foglalta el, s a tisztségét 1942. május 20-ig töltötte be. Előbb a főrendiháznak, majd a felsőháznak is tagja volt.

Forrás- és irodalomjegyzék

Levéltári források

Amerikai Egyesült Államok

National Archives and Records Administration

- SD, Record Group 84, Budapest Cardinal Files [az Amerikai Egyesült Államok Budapesti (Nagy)követségének iratanyaga]
- SD, Record Group 59, Eastern European Office [az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériuma Kelet-európai Hivatalának iratanyaga]
- SD, Record Group 59, Central Foreign Policy Files [az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériuma központjának iratanyaga]
 - Hungarian Desk (magyar iroda)
 - Office of Eastern European Affairs (korábban Balkan Affairs, a Kelet-európai [Ügyek] Hivatal[a])
 - Bureau of European Affairs (Európai Ügyek Hivatala),

Magyarország

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

- Magyar Szocialista Munkáspárt iratai
 - Központi Bizottságának iratai
 - Politikai Bizottságának iratai
- Külügyminisztérium iratai

Olaszország

Archivio di Stato Parma

- Agostino Casaroli magánlevéltára

Vatikán

- Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának Levéltára [AAEESS], Ungheria

Forrásgyűjtemények – forrásközlések

Acta Apostolicae Sedes

- 38. évf. (1946) 65–99. o.
- 43. évf. (1951) 480. o.
- 50. évf. (1958) 904. o.
- 51. évf. (1959) 65–69. o.
- 52. évf. (1960) 933–945. o.
- 52. évf. (1960) 941–945. o.
- 53. évf. (1961) 253–255. o.
- 59. évf. (1967) 885–938. o.
- 62. évf. (1970) 810–813. o.

Acta et documenta Concilio Oecumenico Vaticano II apparando, cura et studio Secretariae Pontificiae Commissionis Centralis Praeparatoriae Concilii Vaticani II., Series I (Antepreparatoria), Vatikánváros, 1960. Typis Polyglottis Vaticanis

Annuario Pontificio 1968. 1041. o.

A magyarországi latin- és görögszertartású egyházmegyei és szerzetes római katolikus papság és női szerzetesrendek névtára, iskolák, közjóléti és hitbuzgalmi egyesületek feltüntetésével, Budapest, 1948. Actio Catholica Országos Elnöksége

Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992.* Adattár, Budapest, 1996. História, MTA Történettudományi Intézete

Giovanni Barberini: *La Politica del dialogo. Le carte Casaroli sull'Ostpolitik vaticana (Santa Sede e politica nel novecento 7).* Bologna, 2008. Il Mulino

Borhi László: *Iratok az 1956–1958 közötti amerikai–magyar viszony történetéhez.* Történelmi Szemle, 1998. 3–4. szám

Borhi László: *Iratok a magyar–amerikai kapcsolatok történetéhez 1957–1967.* Dokumentumgyűjtemény, Budapest, 2002. Ister

Borhi László: *Magyar–amerikai kapcsolatok 1945–1989. Magyarország a szovjet zónában és a rendszerváltásban. Források.* Budapest, 2009. MTA Történettudományi Intézete

Agostino Casaroli: *Nella Chiesa per il mondo. Omelie e discorsi*. Milano, 1987. Rusconi (ebből: La Santa Sede e l'Europa Orientale)

Csonka Emil: *Krónika Mindszenty bíboros amerikai útjának egyik jelentős szakaszáról (1974. június 5–22.)*. München, 1974.

dálnoki Miklós Béla kormányának (*Ideiglenes Nemzeti Kormány*) 1944. december 23.–1945. november 15. közötti minisztertanácsi jegyzőkönyvei. Budapest, 1997. Magyar Országos Levéltár, A. kötet. Szerkesztette: Szücs László.

Discorsi messaggi colloqui del Santo Padre Giovanni XXIII, I. Primo anno del Pontificato 28 ottobre 1958–28 ottobre 1959. Vatikánváros, 1960. Tipografia Poliglotta Vaticana.

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben, III. kötet. Budapest, 1957. Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala.

Antonio Guido Filipazzi: *Rappresentanze e rappresentanti Pontifici dalla seconda metà del XX secolo*. Vatikánváros, 2006. Libreria Editrice Vaticane.

Foreign Relations of the United States, 1955–1957. Eastern Europe, Washington, 1990. United States Government Printing Office, John P. Glennon (főszerkesztő) – Edward C. Keefer–Ronald D. Landa–Stanley Shaloff (szerkesztők).

Foreign Relations of the United States, 1958–1960. Eastern Europe Region; Soviet Union; Cyprus, Washington, 1993. United States Government Printing Office, Glenn W. LaFantasie (főszerkesztő) – Ronald D. Landa–James E. Miller–David S. Patterson–Charles S. Sampson (szerkesztők).

Foreign Relations of the United States, 1961–1963. Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey, Washington, 1994. United States Government Printing Office, Glenn W. LaFantasie (főszerkesztő) – James E. Miller (szerkesztő).

Foreign Relations of the United States, 1964–1968. Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey, Washington, 1996. United States Government Printing Office, Glenn W. LaFantasie (főszerkesztő) – James E. Miller (szerkesztő).

Foreign Relations of the United States, 1969–1976. Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969–1972. Washington, 2008. United States Government Printing Office, Edward C. Keefer (főszerkesztő) – James E. Miller–Douglas E. Selvage–Laurie Van Hook (szerkesztők).

Horváth Miklós – Zinner Tibor: *Koronatanúk jeltelen sírgödörben.* Budapest, 2008. Magyar Hivatalos Közlönykiadó.

Insegnamenti di Paolo VI, III. 1965. Vatikánváros, [1966] Tipografia Poliglotta Vaticana.

Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez I, Budapest, 1992. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Szerkesztette: dr. Horváth Ibolya, dr. Solt Pál, dr. Szabó Győző, dr. Zanathy János és dr. Zinner Tibor.

L'Attività della Santa Sede nel 1964, Vatikánváros [1965]

L'Attività della Santa Sede nel 1965, Vatikánváros [1966]

L'Attività della Santa Sede nel 1967, Vatikánváros [1968]

L'Attività della Santa Sede nel 1968, Vatikánváros [1969]

L'Attività della Santa Sede nel 1969, Vatikánváros [1970]

Mészáros István: A szegedi bajszos püspök jelentései 1952-ben. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum*, 1995, 1–2. szám

Mészáros István: *Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből, 1938–1975.* Budapest, 1997. Mészáros István magánkiadása, gondozta az Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt.

Mészáros István: *Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz.* Budapest, 2008. Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt.

Mészáros István: *Mindszenty-bibliográfia szemelvényekkel.* Budapest, 2011. Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt.

Mészáros Tibor: *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975)*. Abaliget, 2000. Lámpás kiadó, sajtó alá rendezte Hetényi Varga Károly és Varga Borbála.

Mindszenty és a Hatalom. Tizenöt év az USA-követségen. Budapest, 1991. LEX Kft. A dokumentumokat válogatta a bevezetőt és a jegyzeteket írta Ólmosi Zoltán.

Mindszenty József: *Napi jegyzetek. Budapest, amerikai követség, 1956–1971*. Vaduz, 1979. Mindszenty Alapítvány, sajtó alá rendezte Csonka Emil.

Németh László Imre: *Zágon-leveleskönyv. Iratgyűjtemény-töredék Mindszenty József bíborosról, 1967–1975*. Budapest, 2011. Szent István Kiadó.

„Nova et vetera de Ecclesia Baciensi – Suboticana”. in: *Schematismus primus Dioecesis Suboticanae ad annum Domini 1968 qui est annus foundationis Dioecesis, Suboticae*, 1968.

Ordinariatus Tyrnavensis Litterae Circulares, 1945. Nr. 9.

Somorjai Ádám: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, Documenta 1971–1975*. Pro manuscripto, Romae, 2007.

Somorjai Ádám: *Amerikai levéltári források Mindszenty József bíboros primásról, esztergomi érsekről*. Publikált források, 1956–1967. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2007. 3–4. szám.

Somorjai Ádám: *Egy hónap Mindszenty bíborosnak az Amerikai Egyesült Államok Budapesti Nagykövetségén való tartózkodásából, a követségi dokumentumok tükrében: 1971. július hava*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2008, 1–2. szám.

„His Eminence Files”. *American Embassy Budapest. From Embassy Archives, 15 (1971) – Mindszenty bíboros az Amerikai Nagykövetségen. Követségi Levéltár 15 (1971)*, Budapest, 2008. 2012. második, javított kiadás. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, szerkesztette: Somorjai Ádám.

Somorjai Ádám: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956–1963*. – *Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattar-*

tása, II. Tanulmányok és szövegközlések. Budapest, 2009. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.

Somorjai Ádám: *Mindszenty-levelek a bostoni Kennedy Könyvtárban.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2010. 3–4 szám.

Somorjai Ádám: *Pax et Iustitia osculabuntur? Mindszenty bíboros és az igazságosság Kelet-Közép-Európában. Mindszenty bíboros tüdőbetegségének kiújulása 1965-ben.* Magyar Szemle, 2010. április, 3–4. szám.

Somorjai Ádám: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1., Documenta 1963–1966. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1. Tanulmányok és szövegközlések.* Budapest, 2010. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.

Somorjai Ádám: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/2. Documenta 1967–1971. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/2. Tanulmányok és szövegközlések.* Budapest, 2012. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.

Somorjai Ádám: *Mindszenty bíboros hercegprímás levelei Johnson elnökhöz, 1964–1968.* Magyar Szemle, 2012. 5–6. szám.

The Cardinal Mindszenty Documents in American Archives. A Repertory of the six Budapest Mindszenty Boxes – Mindszenty bíboros budapesti amerikai követségi tartózkodásának dokumentumai. Repertórium (The Cardinal Joseph Mindszenty Papers, Subsidia 1.), Pannonhalma, 2012. Pannonhalmi Főapátság Levéltára, szerkesztette: Somorjai Ádám (<http://mek.oszk.hu/13800/13850>)

Somorjai Ádám: *Mindszenty-levelek Kansasban, az Eisenhower-Könyvtárban* (előkészületben)

Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez (CD-melléklettel).* Budapest, 2008. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.

Somorjai Ádám – Zinner Tibor: *Washingtonból jelentjük. A budapesti amerikai nagykövetség Mindszenty bíboros tevékenységére vonatkozó, 1971-ben keletkezett iratai.* Századok, 2010. 1. szám

Statisztikai Évkönyv 1966. Budapest, 1967. Statisztikai Kiadó Vállalat.

Statisztikai Évkönyv 1967. Budapest, 1968. Statisztikai Kiadó Vállalat.

Szabó Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években.* Budapest, 2005. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója és a Magyar Országos Levéltár.

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1971. Budapest, 1972. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Közzéteszi: az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága.

Könyvek

Adriányi Gábor: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978.* A Mindszenty-ügy. Budapest, 2004. Kairosz Kiadó.

Roger Aubert: La preparazione. In: *Storia della Chiesa XXV/1. La Chiesa del Vaticano II (1958–1978).* Cinisello Balsamo [Milano], 1995. Paoline Kiadó. Szerkesztette: Aurelio Gualco – Elio Guerriero – Francesco Traniello.

Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye névtára és évkönyve, 2007. Budapest, 2007. Esztergom-Budapesti Főegyházmegyei Hivatal.

Ádám Dominika: *Il Cardinale József Mindszenty e la Santa Sede all'ombra della dittatura comunista (1944–1975). Ideali e pragmatismo a confronto,* Università degli Studi di Roma, Tor Vergata, doktori értekezés, kézirat, 2012/2013

Balogh Margit: *Mindszenty József.* Élet-kép sorozat, Budapest, 2002. Elektra Kiadóház.

Balogh Margit: *Kardinal József Mindszenty. Ein Leben zwischen kommunistischer Diktatur und Kaltem Krieg, (Ungarische Geschichte. Monographien, Band 1).* Berlin, 2014. Osteuropa-Zentrum.

Giovanni Barberini: *L'Ostpolitik della Santa Sede. Un dialogo lungo e faticoso (Santa Sede e politica nel novecento, 6).* Bologna, 2007. Il Mulino.

Beke Margit: *Az esztergomi (esztergom–budapesti) főegyházmegye papsága 1892–2006.* Budapest, 2008. Szent István Társulat.

André Dupuy: *La diplomatie du Saint Siège après le XXe Concile du Vatican. Le pontificat de Paul VI 1963–1978.* Párizs, 1980. Tequi.

Albert Galter: *Le communisme et l'Église catholique. Le „livre rouge” de la persécution* (Collection „Questions pastorales”). Párizs, 1956. Fleurus.

Albert Galter: *The Red Book of the Persecuted Church,* Westminster MD, 1957. The Newman Press

Gergely Jenő: *Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek feloszlataása Magyarországon.* Budapest, 1990. Vigilia Kiadó.

Janics Kálmán: *A hontalanság évei.* Budapest, 1989. Hunnia Kiadó, 3. kiadás.

Hubert Jedin: *Das Zweite Vatikanische Konzil, in: Handbuch der Kirchengeschichte VII. Die Weltkirche im 20. Jahrhundert.* Freiburg–Basel–Wien, 1979/1985. Szerkesztette: Hubert Jedin – Konrad Repgen.

Alberto Melloni: *L'altra Roma. Politica e S. Sede durante il Concilio Vaticano II (1959–1965) (Testi e ricerche di scienze religiose, Nuova serie 26.)*. Bologna, 2000. Il Mulino.

Magyar Katolikus Lexikon IX. Budapest, 2004. Szent István Társulat. Főszerkesztő: Diós István.

Magyar Katolikus Lexikon XI. Budapest, 2006. Szent István Társulat. Főszerkesztő: Diós István

Marinov Iván, Dezső András, Pál Attila: *Legendavadászat. Szóbeszéddek, tévhitiek, átverések nyomában*. Budapest, 2006. HVG.

Mészáros István: *Mindszenty és az „Ostpolitik”. Adalékok az Ostpolitik történetéhez 1957–1971*. Budapest, 2001. Kairosz Kiadó.

Mészáros Tibor: *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975)*. Abaliget, 2000. Lámpás Kiadó, sajtó alá rendezte Hetényi Varga Károly.

Battista Mondin: *Pápák enciklopédiája*. Budapest, 2001. Szent István Társulat.

Móricz Kálmán: *Nagydobrony 1993*. Budapest, 1993. Hatodik Síp Alapítvány.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2005. Osiris Kiadó

Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae III.)*. München, 1975. Görres Gesellschaft.

Somorjai Ádám: *Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József 1971–1975*. Pannonhalma, 2008. Bencés Kiadó.

Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel*. Budapest, 2010. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet.

Adam Somorjai OSB & Tibor Zinner: *Do not Forget this Small Honest Nation, Cardinal Mindszenty to 4 US Presidents and State Secretaries 1956–1971*. A documentary overview, Bloomington, 2013. Xlibris.

Szakács Sándor – Zinner Tibor: *A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények és összefüggések – 1944–1948*. Budapest, 1997. Génius Gold.

Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglalt egész Szent Írás. Fordította Károli Gáspár, Budapest, 1997. Magyar Bibliatársulat – Magyarországi Református Egyház.

Szent István Társulati Biblia. Budapest, 2005. Szent István Társulat. A Szent István Társulat Szentírás-Bizottságának fordítása, új bevezetőkkel és magyarázatokkal; sajtó alá rendezte Rózsa Huba.

Andrea Tornielli: *Paolo VI. L'audacia di un papa.* Milano, 2009. Mondadori.

Újszövetségi Szentírás. Békés Gellért – Dalos Patrik fordítása. 18. kiadás. Pannonhalma, 2008. Bencés Kiadó.

Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről.* Pozsony, 2007. Kalligram.

Zinner Tibor: *A magyarországi németek kitelepítése.* Budapest, 2004. Magyar Hivatalos Közlönykiadó.

Memoárok

Agostino Casaroli: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989).* Budapest, 2001. Szent István Társulat.

Grősz József kalocsai érsek naplója 1944–1946. Budapest, 1995. Szent István Társulat, sajtó alá rendezte Török József.

Douglas Arnold Hyde: *Anders als ich glaubte.* Freiburg. 1957. Herder Bücherei, No. 1.

Robert F. Illing: *America and the Vatican: Trading Information after WWII.* Palisades (NY), 2011. History Publishing.

Kardinal Franz König: *Glaube ist Freiheit. Erinnerungen und Gedanken eines Mannes der Kirche.* Bécs, 1981. Molden.

Mindszenty József: *Emlékirataim.* Budapest, 1989. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, negyedik kiadás

Mindszenty József: *Emlékirataim.* Budapest, 2015. Helikon Kiadó. Sajtó alá rendezte: Kovács Attila Zoltán és Soós Viktor Attila. A kötetben szereplő angol szövegeket fordította: M. Madarász Anita. A kötet az alábbiak alapján készült: Mindszenty

József: Emlékirataim. Toronto, 1974. Vörösváry–Weller Publ. és Mindszenty József: Emlékirataim. Budapest, Mindszenty Alapítvány, kéziratár.

Tanulmányok

Gabriel Adriányi: Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty. In: *Studien zur Geschichte Ost- und Ostmitteleuropas*, 3.. Herne, 2003. Schäfer Verlag.

Balla Gyula: Nagydobrony – Egy falu, amely a térképen is megtalálható. In: *Magyar-ságkutatás*, 1988.

Balló István: A Magyar Népköztársaság egyházpolitikájának néhány kérdése. In: *Világosság*. 1969. február

Balogh Margit: Mindszenty felfogása a primácia szerepéről esztergomi érseki kinevezésekor. In: *Remény a reménytelenségben. Főpásztorok a kelet-közép-európai diktatúrákban. Stefan Wyszyński, Karol Wojtyła, Márton Áron, Mindszenty József*. Budapest, 2014. METEM, szerkesztette: Soós Károly–Zombori István.

Balogh Margit: Az 1971. szeptember 9-i magyar–szentszéki megállapodás. Mindszenty József bíboros érsek távozása Magyarországról. In: *Századok*, 2014. 4. szám.

Tarcisio Bertone: L'Ostpolitik di Agostino Casaroli 1963–1989. In: *L'Ostpolitik di Agostino Casaroli 1963–1989*. Szerkesztette: Achille Silvestrini, Bologna, 2009. Dehoniane.

Borhi László: Mindszenty-üzlet, 1971. Távozási napló. In: *HVG*, 2001. október 6.

Csíky Balázs: *Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenysége*. Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2010. kézirat

Csíky Balázs: Az első bécsi döntés hatása az Esztergomi Főegyházmegyére, 1938–1945. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2012. 3–4. szám.

Csorba László–Walcz Amarylisz: Szimpátia és pártharcok Olaszországban. 1956 visszhangja Olaszországban. In: *História*. 2006. 2. szám (www.historia.hu/archivum/2006/0610_02.htm (2010. április)).

Fejérdy András: König bíboros első találkozása Mindszenty Józseffel. In: „*Isten Szolgája*”. *Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról*. Budapest, Parlament, 2006. november 4., Lakitelek, 2007. Antológia Kiadó.

Fejérdy András: A Vatikáni Titkos Levéltár legutóbb megnyílt iratanyagáról. A vatikáni levéltár megnyitása(i). In: *Levéltári Szemle*, 2007. 3. szám.

Fejérdy András: Aranykalitkából láthatatlan bilincsek közé. Mindszenty József az emigrációban. In: *Kommentár*, 2009. 1. szám.

Hatos Pál: A Mindszenty-örökség értelmezései 1989 után. In: *Kommentár*, 2006. 4. szám.

Horváth Sándor: Övék a mennyek országa. Egyházüldözés a szombathelyi egyházmegyében 1945–1956. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum*, 2008, 3–4. szám.

Janek István: Mindszenty József tevékenysége a felvidéki magyarok megmentéséért 1945–1947 között. In: *Századok*, 2008. 1. szám.

Koltai András: 64. Széchényi György. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Budapest, 2003. Szent István Társulat, szerkesztette Beke Margit.

Kozta László: *A nyitrai püspökség létrejötte*. (Nyitra egyháztörténete a 9–13. században). In: *Századok*, 2009. 2. szám.

Franz König: Egyház a vasfüggöny másik oldalán. Dr. Franz König bíborossal Litván György és Csicskó Mária beszélget. In: *Beszélő*, 1999. 11. szám

Lakatos Adél: 65. Kollonich Lipót. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Budapest, 2003. Szent István Társulat. Szerkesztette: Beke Margit.

Lukács László: A Vigilia beszélgetése Franz König bíborossal. In: *Vigilia*, 1992. 11. szám.

Mészáros István: „Build up Mindszenty”. Egy furcsa amerikai ötlet 1956-ban. In: Mészáros István: *A Conti utcától Recskig*. Budapest, 2007. Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt.

Mészáros István: Egy hivatástudattal megáldott/megvert ember hűsége (1971 nyara). Somorjai Ádám egyik dokumentumkötetéről. In: Mészáros István: *Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz*. Budapest, 2008. Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt.

Mészáros István: Régi csatakiáltás – új zászló alatt (1973–1974 fordulója). Somorjai Ádám másik dokumentumkötetéről. In: Mészáros István: *Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz*. Budapest, 2008. Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt.

Mészáros István: Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz. Jegyzetek a Somorjai/Zinner gyűjteményhez. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2009.

Mózesy Gergely recenziója Somorjai Ádám: Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József 1971–1975 könyvéről. In: *Levéltári Szemle*, 2008. 4. szám.

Németh László: Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo (1949–1975). In: *Magyar Sion*, 2007. 1. szám

Sandro Magister: *Beyond the Myth of Ostpolitik: A Lesson for the Challenge of Islamism*, interneten (2009. május 29-én): <http://chiesa.espresso.repubblica.it/articolo/8020?&eng=y>

Sebők László: A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta. In: *Regio*, 1991. 3. szám.

Skultéty Csaba: Nagydobrony – Egy legenda kérdőjelekkel. In: *Magyar Szemle*, 2002. október.

Somorjai Ádám: Egy elfeledett Mindszenty-Zágon Pro Memoria. In: *Vigilia*, 2007. 9. szám.

Somorjai Ádám: Politikai és lelkipásztori szempontok az egyházkormányzatban. VI. Pál pápa és Mindszenty József esete. In: *Vigilia*, 2008. 11. szám.

Somorjai Ádám: A II. Vatikáni Zsinat meghirdetése és a magyarországi főpásztorok. Mindszenty József és Shvoy Lajos esete. In: *Sapientiana*, 2009. 2. szám.

Somorjai Ádám: A gyűrű, a mellkereszt és a mantello átadása. Mindszenty bíboros emlékira tainak értelmezéséhez. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2009. 1–4. szám

Somorjai Ádám: Mindszenty József vagy Hamvas Endre? A vatikáni diplomácia, a budapesti rezsim és a Püspöki Kar: kiútkeresés 1963 tavaszán. In: *Vigilia*, 2009. 6. szám.

Somorjai Ádám: „Én vagyok Magyarország egyedüli alkotmányos képviselője.” Mindszenty bíboros el nem küldött levele VI. Pál pápának 1974 tavaszán. <http://regnum-portal.hu/node/448> (2009. október 29.)

Somorjai Ádám: Mindszenty hercegprímás fellebbezése a Nemzetgyűléshez. A Mindszenty-kutatás Achilles-sarka? In: *Magyar Szemle*, 2009. 7–8. szám

Somorjai Ádám: A vádlott megszólal. A Mindszenty-kutatás jelenlegi helyzetéről. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2010. 3–4. szám.

Somorjai Ádám: Régi és új a Mindszenty-kutatásban. Zágón József ismeretlen levele Mindszenty Józsefhez. In: *Vigilia*, 2010. 7. szám

Somorjai Ádám: Miért hagyta el Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetséget? In: *Magyar Szemle*, 2011. 7–8. szám

Somorjai Ádám: Az amerikai Mindszenty-dokumentáció hazai kutatástörténetéhez. In: *Heggyel az ég egybemosódik. Baráti emlékezések, esszék és tanulmányok Korzenszky Richárd 70. születésnapjára*. Tihany, 2011. Tihanyi Bencés Apátság.

Somorjai Ádám: *Agostino Casaroli bíboros levéltári hagyatéka és Mindszenty József bíboros, 1962–1990*, kézirat.

Soós Viktor Attila: Badalik Bertalan OP veszprémi püspök internálása. In: *A Domokos Rend Magyarországon*. Szerkesztette: Illés Pál Attila – Zágórhidi Czigány Balázs. Piliscsaba–Budapest–Vasvár, 2007. PPKE BTK Új- és Legújabbkori Történeti Tanszék, METEM, Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti Konferenciák 3.)

Soós Viktor Attila: *A püspök és a besúgó – Badalik Bertalan és Klempa Sándor kapcsolata az államvédelmi és állambiztonsági iratok tükrében*. Miles Christi Évkönyv, 2012.

Soós Viktor Attila: Óvári Miklós KB titkár Mindszentyvel kapcsolatos „gyűjteménye” – Adalékok Mindszenty József 1971-ben Magyarországról történt kiviteléhez. In: *Hűséggel az egyházhoz és a történelmi magyar hazához. Tanulmánykötet Mindszenty József pappá szentelésének 100., esztergomi érseki kinevezésének 70., valamint halálának 40. évfordulójára, Adriányi Gábor professzor úr 80. születésnapjára ajánlva*. Budapest, 2015. Hittel a Nemzetért Alapítvány.

Szabó Csaba: Magyarország és a Vatikán. Egyházpolitika a hatvanas években. In: *„Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok*. Budapest, 2004. 1956-os Intézet. Szerkesztette: Rainer J. János.

Szokolczai György: A nagy vita a magyar keresztény politikáról. A tanulságok és a következtetések (negyedik rész). In: *Egyházforum*, 2009. 2. szám.

M. Szebeni Géza: A Mindszenty-ügyek (1949–1971), I. In: *Magyar Szemle*, 2008. 11–12. szám.

M. Szebeni Géza: A Mindszenty-ügyek II. (1949–1971). In: *Magyar Szemle*, 2009. 1–2. szám

Szende László: 32. Bicskei Gergely 1298. február 12. előtt – 1303. szeptember 7. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Budapest, 2003. Szent István Társulat. Szerkesztette: Beke Margit.

Thoroczkay Gábor: Észrevételek A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta című tanulmányhoz. In: *Regio*, 1992. 3. szám.

Tóth Tamás: A bácsi apostoli kormányzóság 1941-es visszacsatolása Kalocsához Ijjas József feljegyzései alapján. In: *Deliberationes*. A Szegedi Hittudományi Főiskola tudományos folyóirata, 2008. 1. szám.

Tóth Zoltán József: Mindszenty József védelmében. In: *Magyar Szemle*, 2009. 5–6. szám

Tóth Zoltán József: Mindszenty József boldoggá avatásáért. In: *Magyar Szemle*, 2009. 9–10. szám

Tyekvicska Árpád: A bíboros útja. Mindszenty József kiszabadulásának története, <http://www.nogradarchiv.hu/data/files/206414719.pdf>.

Valentiny Géza: Mindszenty bíboros a Pázmáneumban. In: *A bécsi Pázmáneum*. Budapest, 2002. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Szerkesztette: Zombori István

Zinner Tibor: Halálos évtized a „Népköztársaság nevében!” A Legfelsőbb Bíróság halálos ítéletei 1957. január 14. – 1966. október 13. között. In: *„A Köztársaság nevében!” Pálinkás György emlékkönyv*. Budapest, 2007. Rejtjel Kiadó

Zinner Tibor: *Szakértői szakvélemény a 6. Nyom. 51/2012. számú, a Központi Nyomozó Főügyészség Szegedi Regionális Osztálya által szakértő kirendeléséről hozott határozatba foglaltakkal összefüggő kutatásról*. 2014. június 4.

Zinner Tibor: Összekapcsolt kitelepítések. In: *Magyar Hírlap*, 2014. június 4.

Sajtó (magyar és nem magyar nyelvű)¹⁵⁵⁷

Katolikus Szemle (Róma), 1958. 4. szám

Die Presse, 1958. október 12.

Népszabadság, 1958. október 24.

L'Osservatore Romano, 1958. november 9.

L'Osservatore Romano, 1958. november 17–18.

L'Osservatore Romano, 1959. május 18–19.

Il Corriere della Sera, 1961. november 5.

Die Presse, 1963. április 18.

Új Ember, 1963. június 2.

The New York Times, 1963. augusztus 9.

Die Presse, 1964. február 12.

Catholic Standard, Washington, 1964. március 13.

Die Presse, 1964. március 28. előtt

¹⁵⁵⁷ A megjelenés időrendjében.

- Die Presse, 1964. április 1.
 Le Monde, 1964. április 1.
 Új Ember, 1964. április 19.
 The Sunday Star, 1964. április 19.
 Vas Népe, 1964. május 24.
 The New York Herald Tribune, 1964. július vége vagy augusztus eleje
 Délmagyarország, 1964. július 25.
 Die Presse, 1964. szeptember 16.
 Népszabadság, 1964. szeptember 16.
 The New York Herald Tribune, 1964. szeptember 16.
 Paese Sera, 1964. szeptember 16. körül
 Paese Sera, 1964. szeptember 17.
 Neue Zürcher Zeitung, 1964. szeptember 17.
 Katolikus Szó, 1964. szeptember 27.
 The New York Herlad Tribune, 1964. szeptember 28.
 L'Osservatore Romano, 1965. október 4–5.
 L'Osservatore Romano, 1965. október 6.
 Katolikus Magyarok Vasárnapja 1964. október 25.
 The Register, 1965. június 6.
 Express, 1966. március 4.
 Volksblatt, 1966. március 4.
 The Hungarian Digest, 1966. április–június
 Neue Zürcher Zeitung, 1966. augusztus 6. után
 Die Presse, 1967. szeptember 12.
 Neue Zürcher Zeitung, 1967. november 11.
 L'Osservatore Romano, 1968.
 Magyar Kurír, 1968. április 3.
 Új Ember, 1968. április 7.
 Világosság, 1968. május
 Élet és Irodalom, 1968. június 1.
 Katolicke Noviny, 1968 nyara
 Valóság, 1968. 7. szám
 Népszabadság, 1968. szeptember 5.
 Népszava, 1968. szeptember 8.
 Magyarország, 1968, 43. és 45. szám
 Esti Hírlap, 1968. szeptember 27.
 Die Presse, 1968. október 18.

- Népszava, 1968. október 26.
Informations Catholiques Internationales, 1968. november 1.
Catholic Standard (Washington), 1968. december. 19.
Die Presse, 1969. január 30.
Magyar Kurír, 1969. január 2.
Népszabadság, január 25.
Népszava, 1969. január 26.
Magyar Kurír, 1969. február 1.
Népszabadság, 1969. február 18.
Népszabadság, 1969. február 18.
Magyar Nemzet, 1969. február 19.
Magyar Nemzet, 1969. február 20.
Népszabadság, 1969. február 20.
Esti Hírlap, 1969. február 27.
Élet és Irodalom, 1969. 9. sz. 1969. március 1.
Élet és Irodalom, 1969. március 2.
Népszabadság, 1969. március 2.
Új Ember, 1969. március 2.
Népszabadság, 1969. március 8.
Katolikus Szó, 1969. március 9.
Népszava, 1969. március 9.
Szabad Föld, 1969. március 9.
Hajdú-Bihari Napló, 1969. március 11.
Katolikus Magyar Vasárnapja, 1971. április 4.
Magyarság, 1971. május 14.
L'Osservatore Romano, 1971. szeptember 29.
Magyar Közlöny, 1971. szeptember 29.
L'Osservatore Romano, 1973. március 9. 2. lap
L'Osservatore Romano, 1973. március 23. 2. lap (francia nyelvű, heti kiadás)
CSEO-Documentazione, 1975. március–április, 93–94. sz.
HVG, 2001. október 6.
Várnegyed, 2011. június 24. 4.
Magyar Hírlap, 2014. június 4. 7.
L'Osservatore Romano, 2014. november 23. 4. lap. Pietro Parolin: Ostpolitik? No, Ostpastoral. Cento anni fa nasceva Agostino Casaroli
L'Osservatore Romano, 2015. április 16. 2. o. Paul Richard Gallagher: Azione diplomatica di un operatore di pace

Vatikáni Rádió magyar adása, 2011. szeptember 5. Szabó Ferenc SJ: „Mindszenty-bibliográfia – szemelvényekkel” – Mészáros István professzor könyvének ismertetése

Hírügynökségek jelentései

AFP

AP

BBC

Kathpress

Reuters

UPI

NÉVMUTATÓ

A szakirodalom képviselőinek neve dőlt
betűvel, elől a vezetéknevvel írott

- Aba Sámuel 668
Ackerson, Garret G., Jr. 36, 37, 39, 40, 41,
42, 43, 217, 640, 645, 662
Aczél György 225, 682, 713
Adenauer, Konrad 10, 272, 682
Adriányi Gábor 17, 63, 73, 76, 234, 334,
749
Adriányi Gábor 25, 63, 73, 76, 102, 221,
234, 235, 279, 334, 620, 629, 741, 745
Alessandrini, Federico 500, 501, 502,
667, 668, 670, 682
Alexander, Edward 432, 434, 438, 464,
594, 682
Boldog báró altorjai Apor Vilmos 203,
683
Aubert, Roger 50, 741
Ádám Dominika 666
Ádám Dominika 666, 741
Babocsa Endre 31, 683
Badalik Sándor Bertalan 56, 105, 194,
200, 233, 236, 550, 567, 683, 748, 749
Baker, John Alexander 594, 595, 602,
605, 606, 610, 612, 613, 615, 616, 617,
619, 683
Balla Gyula 244, 745
Balló István 546
Balló István 545, 546, 547, 745
Balogh István 31, 541, 683,
Balogh Margit 19, 22, 32, 493
Balogh Margit 542, 637, 675, 736, 741,
742, 745
Barankovics István 117, 684
Barberini, Giovanni 22, 23, 55, 69, 74,
132, 153, 155, 175, 178, 187, 236, 283,
631
Barberini, Giovanni 22, 25, 55, 67, 69,
72, 73, 74, 77, 85, 90, 174, 187, 189,
279, 289, 632, 639, 650, 659, 736, 742
Barnes, N. Spencer 32, 43, 640, 684
Barth, Karl 588, 684
gróf németújvári Batthyány Vilmos 351,
684
Bauer, Hans 521
Bánk József 167, 251, 517, 684
Bárány József 379, 684
Bárány Zsófia 4
Bárd János 70, 71, 167, 186, 195, 200,
234, 236, 685
Beaudry, Robert M. 619
Beke Margit 26, 141, 272, 742, 746, 749
Belon Gellért 194, 195, 196, 200, 685
Beltz, David 234
XVI. Benedek 685, 715
Benelli, Giovanni 505, 536, 562, 573,
574, 578, 579, 583, 585, 592, 593, 633,
686
Beneš, Edvard 351, 491, 492, 493, 614,
686
Beran, Josef 66, 91, 164, 184, 269, 313,
341, 369, 461, 493, 550, 620, 658, 686
Beresztóczy Miklós 23, 31, 210, 211, 541,
686
Bernát Ernő 718
Bertone, Tarcisio 455, 687

- Bertone, Tarcisio* 455, 745
- Betts, David A. 156, 167, 171, 172, 173, 230, 237, 363, 364, 642, 687
- Bevin, Ernest 670, 687
- Békés Gellért OSB 120, 369, 502, 687, 744
- IV. Béla 666, 687
- Bicskei Gergely 507, 749
- Binder 448
- Bognár Szabina* 22
- VIII. Bonifác 507, 687
- Borhi László 20
- Borhi László* 20, 21, 25, 35, 36, 44, 132, 143, 294, 400, 430, 439, 600, 622, 736, 745
- Brambilla, Franco 75, 167, 316, 317, 320, 321, 322, 333, 366, 371, 372, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 393, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 411, 413, 423, 426, 427, 430, 431, 434, 435, 437, 438, 456, 463, 464, 466, 469, 476, 688
- Brezanóczy Pál 55, 70, 76, 77, 82, 83, 85, 89, 90, 93, 116, 119, 128, 147, 167, 344, 517, 523, 524, 671, 688
- Breznyev, Leonyid Iljics 545, 688
- Cabot Lodge, Henry, Jr. 592, 593, 619, 688, 699
- Calabrese 515, 535, 540
- III. Callixtus pápa 47, 114, 248, 479, 482, 688
- Cardinale, Iginio Eugenio 38, 48, 92, 688
- Carlin, James L. 595
- Carson, Janmes 592
- Casaroli, Agostino 13, 14, 15, 22, 23, 55, 59, 62, 67, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 90, 91, 92, 93, 96, 97, 103, 104, 111, 114, 115, 116, 117, 118, 132, 133, 135, 137, 139, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 161, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 178, 183, 186, 188, 189, 191, 192, 193, 200, 201, 206, 213, 223, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 249, 254, 257, 260, 261, 262, 263, 272, 278, 279, 283, 285, 286, 287, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 300, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 320, 328, 330, 332, 333, 334, 336, 337, 344, 353, 363, 375, 380, 381, 391, 394, 398, 399, 403, 409, 411, 421, 422, 450, 451, 455, 473, 484, 488, 525, 533, 566, 580, 581, 592, 593, 615, 619, 623, 631, 634, 639, 641, 646, 647, 649, 650, 653, 654, 655, 659, 660, 661, 671, 672, 674, 689, 706, 719, 722, 735, 748
- Casaroli, Agostino* 72, 76, 90, 91, 92, 294, 737, 744
- Catolecta 531
- Cavallier József 541, 689
- Chapin, Selden 185, 373, 689
- Cheli, Giovanni 566, 619, 620, 621, 622, 623, 628, 629, 630, 631, 632, 635, 636, 689
- Cicero, Marcus Tullius 47, 469
- Cicognani, Amleto Giovanni 14, 45, 46, 55, 60, 63, 67, 72, 76, 85, 90, 95, 114, 117, 120, 143, 145, 152, 154, 156, 158, 164, 165, 166, 193, 201, 206, 212, 213, 221, 229, 230, 231, 249, 250, 256, 260, 266, 271, 313, 320, 331, 334, 339, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 350, 356, 358, 360, 370, 371, 377, 378, 380, 415, 433, 457, 463, 465, 466, 468, 469, 476,

- 488, 489, 496, 497, 498, 499, 503, 504,
505, 509, 513, 515, 518, 519, 535, 536,
537, 539, 564, 565, 648, 689
- Ciriaci, Pietro 620, 651, 690
- Colonna, Sciarra 507
- Corradi, Egisto 210
- Cox, Frank 644
- Crotti 550
- Csárszky József 244, 690
- Cserhádi József 167, 236, 251, 253, 517,
524, 596, 599, 690
- Csernák 571
- Csernoch János 351, 584, 690
- Csertő Sándor 571, 593, 594, 595, 642,
685, 691
- Csiky Balázs* 510, 745
- Csonka Emil 20, 275, 343
- Csonka Emil* 28, 737, 739
- Csorba László* 550, 746
- Csukássy Gartner Lajos 480
- Dollmanits, Fritz 521
- Dante, Alighieri 507, 551
- Darvas József 559, 691
- Davies, Richard Townsend 600, 619, 691
- Davis, Richard Hallock 171, 173, 296,
299, 601, 691
- De Gaulle, Charles André Joseph Marie
272, 552, 691
- De Gasperi, Alcide Amedeo Francesco
10, 691
- Devánszky Imre 31
- Devine, John E. 100
- Dexinger 363, 372, 374, 416
- Dezső András* 244, 743
- Di Jorio, Alberto 38, 691, 754
- Dimitrov, Georgi Mihajlov 351, 480, 481,
692
- Diós István* 162, 245, 742
- Dobi István 692
- Dudás Miklós 197, 211, 233, 332, 333,
432, 653, 692
- Dulles, John Foster 38, 40, 41, 692
- Dunnigton, William 392
- Dupuy, André* 92, 742
- Einaudi, Giulio 453, 476, 692
- Eisenhower, David Dwight 548, 593,
640, 672, 680, 688, 692
- Eliot, Lyman Theodore 592, 693
- Trachiszi Ephialtész 254, 454, 548, 664,
693
- Erdei Ferenc 58, 693
- Erdő Péter 668, 693
- Esty Miklós 693
- Maliszi Eurüdemosz 693
- Faragó Vilmos 559, 560, 693
- Fábián Károly 502
- Fáy Erzsébet 459
- Fejérdy András* 22, 26, 59, 62, 63, 65, 71,
72, 343, 673, 746
- Habsburg–lotharingiai Ferenc Ferdinánd
Károly Lajos József főherceg 482, 694
- Filipazzi, Antonio Guido* 46, 406, 737
- Finn, Brendan 602, 603
- Fisher, Szent John 507, 694, 711
- Flood, Patrick J. 518, 528, 588
- Forni, Raffaele 510
- Fraknói Vilmos* 666
- Fraleigh, William N. 92
- II. Frigyes 666, 694
- Fukszberger Jánosné (Pehm Anna) 632
- IV. Fülöp 507, 696
- VI. Szép Fülöp 507
- Gallagher, Paul Richard* 23, 752
- Galter, Albert 199, 200, 742
- Szent Gellért 668, 694
- Gera Mihály* 560

- Gergely Jenő* 542, 736, 742
 Gheorghiu-Dej, Gheorghe 694
 Gilmore, H. J. 368
Glennon, John P. 21, 737
 Gombó István 541, 694
 Gomulka, Władysław 219, 694
 Greenfield, James Lloyd 281, 304, 316, 328, 335, 337, 695
 Grosz 234
 Grósz Károly 634, 635, 695
 Grósz József 195, 481, 542, 550, 568, 695, 722, 744
Guasco, Maurelio 50, 741,
Guerriero, Elio 50, 741
 Gyöngyösi János 695, 480
 II. Gyula pápa 245, 695
 Habsburg V. Károly 506, 696
 von Habsburg-Lothringen, Franz Joseph
 Otto Robert Maria Anton Karl Max
 Heinrich Sixtus Xavier Felix Renuatus
 Ludwig Gaetan Pius Ignatius 696, 713
 Halász György 31
 Hamvas Endre 28, 55, 90, 93, 119, 121, 517, 696, 748
 Harriman, William Averell 310, 696
Hatos Pál 474, 746
 Házi Vencel 696, 294, 296, 306, 400
 Heenan, John Carmel 273, 696
 VIII. Henrik 507, 697
 Nagy vagy I. Heródes 192, 454, 697
 Herter, Christian Archibald 109, 175, 649, 680, 697
Hetényi Varga Károly 56, 739, 743
 Hérodotos 693
 Hillenbrand, Martin Joseph Anthony
 357, 373, 379, 383, 384, 387, 388, 389,
 390, 391, 393, 394, 401, 403, 404, 407,
 409, 411, 412, 413, 416, 420, 421, 422,
 423, 424, 425, 426, 429, 430, 431, 433,
 435, 436, 437, 438, 439, 442, 444, 445,
 447, 449, 450, 451, 452, 453, 457, 458,
 463, 466, 468, 469, 474, 476, 477, 484,
 485, 487, 490, 494, 497, 499, 503, 505,
 511, 512, 515, 516, 518, 520, 521, 523,
 524, 529, 530, 532, 537, 565, 593, 599,
 600, 618, 636, 697
 Hitler, Adolf 492, 697,
 Hlinka, Andrej 243, 491, 698,
 szántói Homonnay László 698
 szántói Homonnay Tivadar 558, 698
 vitéz nagybányai Horthy Miklós 516, 698
dr. Horváth Ibolya 218, 738
 Horváth Richárd 31, 541, 698
Horváth Miklós 738
Horváth Sándor 56, 746
 Hruscsov, Nyikita Szergejevics 36, 63, 78, 106, 123, 126, 162, 244, 567, 698
 Humes, John Portner 596, 597, 598, 599
 Humphrey, Hubert 318, 699
 Hunyadi János 248, 479, 699
 Husák, Gustáv 613, 699
 Hyde, Douglas Arnold 550, 699
Hyde, Douglas Arnold 744
 Ijjas József 251, 483, 517, 523, 524, 568, 699, 749
Illés Pál Attila 194, 748
 Illing, Robert F. 13, 592, 593, 619, 623, 635, 699
Illing, Robert F. 744
 IV. Ince pápa 666, 700
 Boldog XI. Ince pápa 47, 114, 479, 482, 666, 700
 Szent István 52, 107, 140, 141, 192, 228, 243, 245, 246, 261, 330, 351, 452, 479, 490, 491, 503, 505, 509, 510, 558, 561,

- 563, 584, 598, 599, 613, 649, 651, 654,
656, 665, 666, 667, 669, 670, 674, 675
- István váci püspök 666
- Jackson, Robert (Bob) 272, 277
- Jackson, (Robert) Bob felesége 234, 273,
277
- Janek István* 510, 746
- Janics Kálmán* 352, 742
- Jantausch, Pavol 510
- Szent János (bibliai) 506, 694
- Szent XXIII. János pápa 35, 45, 46, 47,
48, 50, 53, 62, 64, 65, 73, 74, 75, 82,
83, 85, 91, 92, 95, 98, 100, 101, 115,
133, 143, 151, 152, 168, 194, 195, 201,
260, 302, 310, 454, 455, 566, 649, 657,
676, 681, 700, 725
- Szent II. János Pál pápa 394, 700
- P. Jánosi József 700
- Junk, Pat felesége 272
- Jedin, Hubert* 50, 742
- Jób (bibliai) 506
- Johnson, Ural Alexis 157, 700, 740
- Johnson, Lyndon Baines 11, 162, 171,
272, 298, 306, 307, 318, 361, 362, 647,
648, 655, 656, 680, 696, 700
- Jones, Owen Thomas 16, 54, 59, 62, 63,
64, 65, 66, 68, 71, 72, 76, 78, 80, 81,
82, 84, 95, 96, 97, 98, 99, 10, 102, 103,
104, 109, 110, 113, 116, 118, 121, 129,
131, 138, 144, 145, 152, 155, 157, 159,
162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169,
172, 175, 180, 212, 213, 363, 655, 658,
659, 660, 671, 672, 701
- Józan Sándor 402, 701
- Kacziba József 517, 518, 701
- Kapisztrán Szent János 248
- Kádár János 13, 57, 58, 62, 64, 65, 69, 70,
76, 77, 85, 105, 106, 108, 110, 123, 129,
130, 134, 145, 147, 157, 159, 161, 162,
167, 177, 179, 180, 181, 186, 194, 195,
198, 200, 202, 203, 204, 205, 207, 209,
211, 212, 123, 214, 215, 216, 217, 218,
219, 221, 222, 235, 236, 237, 238, 244,
250, 254, 255, 266, 270, 273, 280, 284,
298, 300, 347, 348, 354, 371, 390, 402,
409, 412, 423, 434, 451, 454, 466, 467,
470, 472, 474, 475, 480, 518, 541, 548,
549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556,
558, 563, 567, 620, 627, 628, 636, 646,
655, 664, 668, 693, 697, 701
- Kállai Gyula 62, 75, 132, 133, 134, 135,
136, 197, 198, 205, 436, 702
- Károli Gáspár* 455, 743
- Kecskemethy, Joseph [Joe] G. 323, 330,
337, 382, 642, 643, 647
- Keefer, Edward C.* 21, 737, 738
- VII. Kelemen 482, 506, 507, 702
- Kennedy, John Fitzgerald 109, 119, 127,
152, 175, 652, 672, 680, 696, 702
- Kern, Felix 622
- Kertész István 493, 605, 702
- Kéthly Anna 653, 703
- Király Béla 653, 703
- Kis Csaba 301, 703
- Kisberk Imre 517, 518, 568, 703,
- Kissinger, Henry Alfred 592, 622, 703,
722
- Klempa Sándor Károly 194, 233, 683,
704, 749
- dr. Klontz, Charles E. 343, 350
- Kohler, Foy David 51, 640, 704
- Koller, Simon 67, 704
- Kollonich Lipót 141, 746
- Koltai András* 141, 746
- Komócsin Zoltán 600, 704
- II. Konstans 708

- Korányi 301
 Kossa István 125, 704
 Kostelnyk, Havril 210, 550, 704
Kosztá László 490
 Kovács Béla 9, 705
Kovács Attila Zoltán 12, 27, 744
 Kovács Vince 517, 705
 König, Franz 12, 13, 14, 23, 54, 59, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 96, 97, 104, 115, 116, 130, 131, 138, 139, 144, 150, 151, 152, 199, 201, 213, 215, 219, 234, 262, 263, 264, 265, 266, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 284, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 342, 343, 344, 355, 357, 358, 363, 364, 365, 366, 337, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 379, 381, 382, 385, 391, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 405, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 427, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 449, 451, 453, 454, 457, 459, 464, 465, 467, 472, 477, 478, 483, 485, 487, 513, 514, 514, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 539, 546, 566, 569, 570, 574, 575, 576, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 607, 608, 620, 621, 628, 636, 641, 642, 643, 646, 647, 648, 653, 655, 657, 661, 662, 671, 681, 705
König, Franz 69, 744, 746
 Köröztös Krizosztom 481
 Kovács Kristóf 481
 Kuti György 119
 Labhardt, Ricco 514, 515, 534, 535, 570, 576
LaFantasie, Glenn W. 21, 377,
 Laghi, Pio 500, 501, 502, 705
Lakatos Adél 141, 746
Landa, Ronald D. 21, 737
 Lane, James J. 392
 Láng Alán 31
 Láni Mátyás 481
 Szent László 491, 509, 620
 Leddy, Marshall John 296, 297, 308, 400, 401, 402, 421, 463, 706
 Legányi Norbert Béla 233, 517, 706
 Lenin, Vlagyimir Iljics 236, 252, 504, 706
 XIII. Leó pápa 130, 706
 Leoncini, Luigi 501, 502, 706
 Lepold Antal 385, 583, 584, 585, 706
 özv. Légrádyné 441
 Lippay György 141
 Lippényi Ferenc 132
 Lippmann, Walter 706
 Liska Béla 327, 707
 Lisle, Raymond Everett 276, 280, 282, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 303, 306, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 319, 320, 321, 326, 331, 333, 338, 339, 340, 343, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 354, 355, 356, 358, 359, 361, 364, 365, 370, 371, 374, 382, 383, 384, 385, 386, 390, 391, 392, 396, 397, 403, 404, 405, 411, 413, 414, 423, 424, 425, 426, 427, 430, 434, 435, 450, 453, 457, 463, 466, 467, 468, 469, 473, 476, 477, 478, 485, 489, 490, 494, 495, 496, 497, 499, 503, 505, 506, 509, 511, 515, 516, 519, 524, 526, 532, 534, 535, 536, 537, 539,

- 540, 562, 569, 570, 571, 572, 573, 577,
578, 579, 583, 585, 587, 589, 603, 606,
707
- dr. Lynsky, James E. 99, 131, 286, 288,
293, 300, 301, 303, 317, 326
- MacArthur II, Douglas 394, 395, 521,
522, 523, 524, 530, 574, 575, 707
- M. Madarász Anita* 27, 18, 744
- Madarász István 244, 707,
- Mag Béla 31, 707
- Maléter Pál 37, 707
- Manzini, Raimondo 500, 707
- Maranelli, J. D. 331, 332
- Marinov Iván 244, 743
- Martin, Graham Anderson 619, 708
- Marton Endre 301, 708
- Masaryk, Tomáš Garrigue 491, 493, 708
- Masella, Benedetto Aloisi 39, 708
- Matthews, Harrison Freemann, „Doc”
49, 708
- Mária (bibliai) 209, 277, 667, 669
- I. Szent Márton 506, 589, 708
- Márton Áron 107, 127, 143, 160, 197, 359,
675, 709
- McKisson, Robert M. 32, 43, 46, 48, 49,
138, 212, 220, 231, 248, 250, 256, 265,
267, 268, 269, 271, 276, 280, 281, 300,
301, 308, 309, 310, 311, 313, 316, 321,
322, 326, 331, 332, 333, 339, 347, 361,
362, 366, 369, 372, 378, 382, 384, 385,
386, 403, 404, 411, 413, 424, 426, 434,
435, 437, 476, 487, 580, 582, 590, 591,
594, 606, 640, 653, 658, 709
- Medgyessy Péter 709, 731
- Meehan, Francis Joseph 518, 519, 521,
522, 523, 524, 526, 529, 530, 531, 532,
534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 562,
564, 569, 570, 571, 578, 579, 582, 583,
585, 587, 591, 596, 597, 598, 599, 610,
611, 612, 613, 621, 661, 709
- Melloni, Alberto 90, 91, 101, 144, 263,
274, 277, 303, 315
- Melloni, Alberto* 62, 65, 91, 92, 101, 144,
274, 742
- Merchant, Livingston Tallmadge 45, 48,
51, 709
- Boldog Meszlényi Zoltán Lajos 550, 710
- Mészáros István 14, 32, 62, 74, 75, 109,
119, 234, 279, 295, 334, 335, 336, 363,
422, 566, 663, 753
- Mészáros István* 27, 31, 43, 45, 56, 63,
568, 588, 622, 658, 659, 662, 663, 668,
673, 675, 738, 743, 747
- Mészáros Tibor 631
- Mészáros Tibor* 56, 739, 743
- Mihelics Vid 119, 710
- dálnoki Miklós Béla 480, 710, 737
- Miklós Imre 132, 710
- Miklós István 31
- Miller, James E.* 21, 737, 738,
- Mindszenty József 9, 11–24, 31–60, 61,
62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71,
72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82,
83, 84, 85, 86, 89, 90, 91, 92, 93, 95,
96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 109,
110–122, 127, 128, 129, 130–140, 141,
143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 151,
152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159,
161, 163–170, 174, 175, 177, 178, 178,
180, 181, 182, 184, 185, 187, 190, 191,
192, 199, 200, 201, 207, 212, 213, 216,
217, 218, 219, 220, 221, 223, 225, 228,
229, 230–240, 214, 242, 243, 247, 248,
249, 250, 254, 255, 256, 257, 259, 260,
261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 269,
270, 271, 274, 275, 276, 277, 278, 279,

- 280, 281, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 301, 303–310, 310–320, 320–330, 330–340, 340–350, 351, 353, 360–370, 371, 375, 376, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 386, 387, 388, 390, 391, 394, 385, 397, 398, 399, 400, 402, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 417, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 429, 431, 432, 433, 435, 437, 438, 439, 440–450, 451, 453, 454, 456, 457, 458, 463, 464, 465, 466, 468, 469, 471, 742, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 493–500, 501, 502, 503, 505–519, 520–638, 639–676, 679, 680, 681, 685, 693, 697, 710, 719, 720, 733
- Mindszenty József* 12, 96, 98, 100, 104, 111, 113, 118, 122, 141, 265, 271, 276, 360, 288, 384, 390, 391, 408, 739
- Mód Péter 711
- Molnár Erik 217, 711
- Mondin, Battista* 506, 507, 743
- Montalvo Higuera, Gabriel 263, 286, 289, 292, 711
- Móricz Kálmán* 244, 743
- Morris 436
- Morus, Szent Tamás 507, 711
- Mózessy Gergely* 652, 747
- Sir Munro, Leslie Knox 567, 712
- Murphy, Robert Daniel 45, 46, 48, 49, 50, 653, 712
- Nagy Ferenc 653, 695, 712
- Nagy Imre 37, 58, 97, 548, 549, 564, 712
- B. Nagy László 559
- Nehru, Jawaharlal 548, 712
- dr. Németh László István 119
- Németh László Imre* 620, 622, 623, 739
- Nixon, Richard Milhouse 526, 527, 592, 602, 609, 619, 625, 667, 680, 713, 722
- Ólmosi Zoltán 19
- Ólmosi Zoltán* 19, 27, 634, 739
- Ortutay Gyula 205, 713
- Osborne, D’Arcy Godolphin 670, 713
- O’Shaughnessy, Elim 257, 264, 271, 272, 275, 277, 280, 281, 287, 288, 294, 296, 299, 300, 302, 305, 306, 307, 316, 320, 321, 324, 329, 331, 332, 335, 338, 339, 340, 341, 345, 346, 347, 348, 354, 646, 713
- Óvári Miklós 17, 713, 749
- ifj. Pallavicini György örgróf 541, 713
- Papendorp, Theodore J. 317, 338, 347, 348, 354, 360, 378, 379, 385, 393, 410, 412, 424, 427, 431, 432, 434, 438, 439, 440, 441, 451, 472, 605, 661, 714
- Parolin, Pietro 22, 261, 714
- Parolin, Pietro* 23, 182
- Patterson, David S.* 21, 737
- Pavelić, Ante 714, 722
- Szent Pál (bibliai) 151
- Boldog VI. Pál pápa 64, 118, 122, 124, 138, 141, 152, 154, 156, 157, 158, 159, 230, 232, 256, 259, 260, 262, 263, 264, 274, 276, 277, 306, 325, 326, 332, 334, 337, 338, 356, 358, 359, 361, 362, 372, 380, 382, 478, 484, 485, 490, 498, 500, 506, 511, 538, 565, 566, 572, 573, 577, 590, 606, 609, 611, 612, 615, 627, 629, 630, 632, 643, 647, 681, 696, 714, 733
- Pál Attila* 244, 743
- panaszi Pázmány Péter 351, 493, 714
- özv. Pehm Jánosné (Kovács Borbála) 70
- Peres Szilvia* 22
- dr. Petrócz István 553
- Szent Péter (bibliai) 374

- Péter János 75, 91, 309, 600, 619, 624, 714
Pétery József 64, 105, 194, 200, 233, 236,
330, 359, 360, 550, 567, 715
Pitts, Forrest W. 326
XII. Piusz pápa 13, 31, 33, 35, 37, 39, 42,
43, 47, 80, 151, 193, 196, 197, 203, 226,
251, 253, 260, 267, 510, 550, 652, 681,
685, 707, 715, 727
Plojhár 561
Pogány András 605, 627, 628
Prantner József 76, 132, 174, 233, 234,
235, 279, 289, 295, 305, 307, 308, 309,
311, 313, 315, 316, 344, 525, 527, 543,
544, 561, 715
Pratt, James W. 46, 715
Prazsák Mihály 56, 57, 685, 715
Prigione, Girolamo 101, 716
Prochaska Domokos 351
Prohászka Ottokár 229, 351, 544, 716
Puhan, Alfred 13, 317, 568, 569, 570, 571,
572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579,
580, 585, 587, 589, 590, 591, 593, 594,
596, 597, 599, 600, 601, 602, 603, 605,
606, 607, 611, 618, 619, 621, 623, 626,
632, 634, 636, 716
Puja Frigyes 82, 716
Puskin, Georgij Makszimovics 493, 717
Rabi 603
Radnai Farkas 351, 717
Radványi János 159, 296, 297, 298, 300,
301, 302, 306, 308, 309, 3010, 311, 312,
313, 314, 315, 316, 318, 384, 404, 406,
407, 410, 411, 717, 718
Raimondi, Luigi 14, 382, 403, 404, 406,
410, 411, 413, 423, 425, 426, 430, 435,
718
Rainer M. János 19, 30, 749
Rausch, Paul 229
II. Rákóczi Ferenc 47
Rákosi Mátyás 57, 61, 108, 123, 145, 200,
204, 208, 214, 219, 254, 255, 265, 351,
352, 480, 481, 541, 548, 558, 563, 674,
718, 723
Reppen, Konrad 50, 742
Reinhardt, Georg Frederick „Fred” 96,
144, 718
Riddleberger, James Williams 53, 100,
101, 104, 365, 718
Rightower 301
Robert 272
Rogács Ferenc 194, 219
Rogers, William Pierce 521, 523, 600,
719
Romsics Ignác 548, 743
Roosevelt, Franklin Delano 389, 479,
593, 719, 727
Rospigliosi 98, 99
Rossi, Eldo 550
Rossi, Opilio 62, 63, 67, 69, 71, 72, 88,
661, 719
Rothin, Philipp C. 388, 441
Rotta, Angelo 541, 689, 719, 732
Rózsa Huba 455, 744
Rozsáli Menyhért 214, 233, 236, 253,
685, 719
Ruffini, Ernesto 229, 719
dr. Rushmore, Richard J. 350, 388, 390,
391, 392, 396, 421
Rusk, David Dean 53, 54, 80, 96, 97, 98,
101, 102, 104, 109, 110, 114, 192, 239,
285, 296, 297, 299, 300, 303, 318, 340,
395, 372, 286, 287, 389, 390, 392, 397,
398, 403, 404, 405, 407, 408, 409, 410,
412, 413, 414, 420, 421, 423, 424, 425,
426, 427, 430, 431, 433, 435, 436, 437,
438, 456, 471, 512, 653, 654, 672, 720

- Sabo János 514, 720
Salacz Gábor 51, 743
 Samorè, Antonio 132, 720
Sampson, Charles S. 21, 737
 Sanderson 550
Sandro Magister 455, 747
 Sassi 550
 VI. Sándor pápa 294, 720
 Scerback, Clement G. 633
 Scheffler János 550, 720
 Schuman, Robert 10, 721
 Schwarz-Eggenhofer Artur 489, 516, 721
 Scutt 354
 Sebes István 41, 721
Sebők László 52, 747
Selvae, Douglas E. 21, 738
 Serédi Jusztinián 510, 721, 733, 745
 Seton-Watson, Robert William 482, 721
Shaloff, Stanley 27, 737
 Sharek, Carl 65, 71
 Shelton, Turner Blair 16, 66, 81, 104, 121,
 122, 172, 174, 193, 206, 207, 220, 221,
 644, 658, 721
 Sherman, William C. 92
 Shvoy Lajos 48, 50, 68, 77, 80, 81, 88,
 125, 197, 233, 257, 347, 348, 359, 432,
 518, 722, 748
 Silvestrini, Achille 91, 722
Silvestrini, Achille 455, 745
 Simeon (bibliai) 584
 Simon Miklós 593, 594, 595, 642
 Sobotka, Clement J. 595
dr. Solt Pál 218, 738
 Soltész József 31
 Somorjai Ádám OSB 210, 502, 622, 641,
 663
Somorjai Ádám OSB 1, 3, 4, 11, 14, 15, 19,
 21, 22, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 36, 43,
 44, 45, 48, 54, 55, 57, 64, 65, 66, 72, 75,
 81, 92, 99, 103, 109, 116, 121, 127, 128,
 131, 141, 143, 144, 149, 150, 152, 159,
 165, 166, 175, 178, 191, 192, 211, 217,
 233, 244, 274, 275, 279, 280, 281, 282,
 294, 295, 300, 302, 304, 305, 306, 316,
 317, 336, 337, 338, 354, 368, 376, 383,
 384, 399, 415, 430, 439, 463, 474, 510,
 548, 561, 575, 578, 579, 582, 585, 589,
 591, 601, 605, 606, 608, 609, 614, 615,
 618, 619, 621, 622, 623, 625, 629, 630,
 631, 632, 634, 365, 636, 637, 642, 643,
 646, 647, 648, 652, 656, 658, 660, 661,
 662, 664, 665, 667, 668, 669, 671, 673,
 675, 676, 739, 740, 741, 743, 747, 748
Soós Károly 675, 745
 Soós Viktor Attila 12, 119, 685, 748, 749
Soós Viktor Attila 17, 27, 194, 744
 Sonnenfeldt, Helmut 622, 722
 Spellman, Francis Josef 310, 341, 510,
 582, 722
 Squire, Christopher A. 250, 256, 264,
 301, 305, 308, 311, 315, 317, 320, 321,
 322, 326, 331, 332, 333, 341, 402, 653
 Steed, Henry Wickham 482, 722
 Boldog Stepinac, Alojzije Viktor 37, 47,
 78, 379, 390, 483, 550, 613, 620, 654,
 722
 Stoessel, Walter John 308, 457, 458, 723
 Suenens, Leo Joseph 229, 723
 Sutterlin, James 44, 640, 723
 Szabó Csaba 19, 31, 153, 225, 298
Szabó Csaba 19, 30, 62, 75, 90, 91, 92,
 119, 132, 136, 153, 257, 279, 296, 298,
 300, 326, 342, 344, 394, 415, 421, 422,
 472, 475, 741, 749
Szabó Ferenc 663, 753
dr. Szabó Győző 218, 738

- Szabó Imre 517, 723
 Szabó József 215
 P. Szabó 215
 Szakasits Árpád 711, 723
Szakács Sándor 481, 743
Szokolczai György 261, 749
 Szálasi Ferenc 493, 724
 M. Szebeni Géza 19, 298, 343
M. Szebeni Géza 13, 25, 132, 189, 298, 343, 749
Szende László 507, 749
 Szent-Iványi Sándor 369, 725
 Széchényi György 141, 166, 725, 746
 Szilágyi Béla 275, 276, 277, 294, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 305, 306, 307, 309, 310, 312, 313, 388, 389, 400, 424, 425, 427, 428, 429, 430, 438, 439, 440, 448, 449, 451, 522, 523, 725
 Szilágyi Mihály 248
 II. Szilveszter pápa 114, 665, 669, 725
 Szlipij, Joszif 66, 83, 108, 184, 310, 313, 550, 620, 725
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 66, 270, 351, 352, 504, 545, 550, 563, 726
 Szunyogh Xavér Ferenc János OSB 208, 726
 Szücs Ernő 721, 726
Szücs László 480, 737
 tabódi és fekésházi Tabódy István 215, 543, 726
 Tardini, Domenico 48, 50, 722, 727
 Taylor, Myron Charles 593, 727
 gróf Teleki Géza 480, 727
 Thompson, Llewellyn E. „Tommy”, Jr. 308, 318, 373, 727
 Thoroczkay Gábor 52, 749
 Tihany[i], Leslie C. 341, 366, 371, 372, 377, 384, 389, 453, 463
 Tildy Zoltán 541, 695, 714, 727
 Tisserant, Eugène Gabriel Gervais Laurent 100, 101, 109, 110, 118, 727
 gróf Tisza István 544, 728
 Tito, Joszip Broz 36, 105, 222, 246, 479, 480, 481, 483, 728
 Titus, Ross 577, 585, 586, 587, 643, 728
 Tomek Vince 623, 728
 Toplosky, Louis 728
 Torbert, Horace Gates, Jr. 53, 144, 415, 728
Tornielli, Andrea 318, 370, 744
Traniello, Francesco 50, 741
 Tóth János 125, 269, 271, 729
 Tóth Tamás 483
Tóth Tamás 749
Tóth Zoltán József 668, 669, 749, 750
Török János 666
Török József 481, 744
 Trioreau, Suzanne 589
 Trost, Edward J. 46, 50, 729
 Turchányi Egon Albert 479, 636,
 Turpin 453
 Tyler, William Royall 79, 171, 729
Tyekvicska Árpád 140, 750
 Udvardy József 517, 729
 Ursino, Frank 277
 U Thant, Maha Thray Sithu 126, 127, 202, 566, 567, 648, 729
Vadkerty Katalin 352, 744
 Vagnozzi, Egidio 14, 143, 144, 156, 157, 230, 231, 248, 299, 303, 315, 317, 322, 326, 330, 331, 332, 333, 653, 662, 730
 Vajda József 517, 518, 730
 Valentiny Ágoston 480, 730
Valentiny Géza 15, 750
Van Hook, Laurie 21, 738
 Varga Béla 653, 730

- Varga Borbála* 56, 739
Varga József 685, 722, 730
Varga László 605, 731
Várkonyi Imre 233, 236, 327, 731
Városi István 272, 731
Vedeler, Harold C. 51, 53, 65, 99, 104,
138, 144, 145, 157, 159, 162, 163, 167,
207, 213, 221, 240, 243, 256, 257, 269,
275, 277, 448, 644, 655, 732
Verolino, Gennaro 541, 732
Vértes Andor 31
Villot, Jean-Marie 564, 565, 568, 569,
572, 574, 579, 591, 592, 606, 609, 610,
615, 626, 631, 633, 634, 642, 689, 732
Vitányi György 31, 732
Wailles, Edward Thompson 373, 732
Walcz Amarylisz 550, 746
Wallace 37
White, Rollie H. Jr. 531, 592
Wilgis, Herbert E. Jr. 388, 518, 519, 524,
528, 733
Willen 138
Wilmot, Reginald William Winchester
495, 733
Wilson, Woodrow 272, 479, 733
Winkler József 167, 195, 200, 236, 251,
253, 733
Woodward, dr. Lewis K., jr. 131, 303,
308, 316, 317
Wojtyła, Karol Józef 675, 700, 745
Wyszyński, Stefan 197, 550, 632, 675,
733, 745
Zakar András 11, 80, 211, 452, 733
Zágon József 256, 257, 286, 357, 377, 457,
458, 462, 463, 464, 466, 502, 605, 619,
620, 621, 622, 623, 625, 626, 628, 629,
630, 631, 632, 634, 635, 636, 637, 664,
719, 733, 733
Zágon József 29
Zágorhidi Czigány Balázs 194, 748
dr. Zanathy János 218, 738
Zellerbach, James David 38, 40, 41, 42,
734
Zemplén György 517, 734
zichi és vásónkeői gróf Zichy Gyula 516,
734
Zichy Nándor 698
Zinner Judit 4
Zinner Tibor 1, 3, 4, 11, 19, 29, 30, 31, 32,
35, 36, 43, 44, 54, 55, 56, 57, 64, 65,
66, 72, 75, 81, 92, 99, 103, 109, 116,
117, 121, 127, 128, 131, 144, 149, 150,
152, 159, 165, 166, 175, 191, 192, 211,
217, 218, 244, 275, 279, 280, 281, 282,
294, 300, 302, 304, 305, 306, 316, 317,
336, 337, 338, 352, 354, 368, 376, 383,
384, 399, 415, 430, 439, 474, 481, 510,
548, 568, 582, 605, 609, 614, 618, 619,
621, 622, 625, 632, 634, 635, 642, 646,
648, 652, 656, 658, 661, 662, 673, 676,
738, 740, 741, 743, 744, 750
Zombori István 21, 675, 745, 750
Zrínyiék 273

*A Magyar Napló Kiadó
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének,
valamint az 1999-ben alapított
Könyves Szövetségnek tagja
www.konyves-szovetseg.hu*

Kiadja
a Magyar Napló Kiadó Kft.
1062 Budapest, Bajza u. 18.
www.magyarnaplo.hu
Felelős kiadó Oláh János
Felelős szerkesztő Zsiga Kristóf
A szöveget gondozta Luzsicza István és Tóth László
Tördelőszerkesztő Bornemissza Ádám
A borítót Oláh Máttyás László és Porpáczy Zoltán tervezte
Készült a Pannónia Nyomdában, Budapesten